

ΣΤΑΥΡΟΥ Γ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

**ΟΙ ΜΑΝΤΙΝΕΙΕΣ
ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ**

ΑΘΗΝΑ 1996

© Copyright, Καπετανάκης Σταύρος
Καλογερά 4, 113 61 Αθήνα, Τηλ.: 8211937
Πρώτη Έκδοση 1996
ISBN : 960-7097-53-X
Παραγωγή: Γραφικές Τέχνες - ΛΥΧΝΟΣ Ε.Π.Ε.
Πλ. Θεάτρου 24, 105 52 Αθήνα, Τηλ.: 3214766

Απαγορεύεται η ανατύπωση μέρους ή όλου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο
χωρίς την έγγραφη άδεια του συγγραφέα.

**ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ ΜΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ
ΑΝΤΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ ΕΦΕΤΩΝ
1901-1991**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην εποχή μας οι Μαντίνειες αλλάζουν συνεχώς. Το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων έχει φύγει για να σταδιοδρομήσει σε άλλους τόπους και χτίζονται σπίτια στην παραλία από ξενομερίτες, τραβηγμένους από τα πλεονεκτήματα και τη μαγεία του περιβάλλοντος. Σε λίγα χρόνια δεν θα υπάρχουν πια τα χωριά μας. Στη θέση τους θα είναι μια πυκνοκατοικημένη περιοχή με σκορπισμένους τους λιγοστούς παλιούς κατοίκους της. Γι' αυτό η ιστορία του τόπου πρέπει να δοθεί στους μεταγενέστερους, σ' αυτούς που θα τον αγαπήσουν και θα θελήσουν να ασχοληθούν διεξοδικότερα με το παρελθόν του.

Το βιβλίο αυτό, που αναφέρεται στις Μαντίνειες της Μάνης, αποτελείται από δύο κύρια μέρη, μεταξύ τους δε παρεμβάλλεται μακρά σειρά φωτογραφιών τόπων ή προσώπων και ακολουθεί στο τέλος ευρετήριο ονομάτων. Στο πρώτο μέρος αναπτύσσονται όλες οι γνωστές πληροφορίες από την ιστορία και από παραδόσεις μέχρι το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Οι ιστορικές πηγές που αναφέρονται στις Μαντίνειες είναι λίγες και διάσπαρτες στο χρόνο, ενώ υπάρχουν μεγάλα κενά στην πορεία των γεγονότων. Γι' αυτό οι ενδιαφέρουσες πληροφορίες τοποθετούνται σε ένα αδρό ιστορικό πλαίσιο, για να φαίνονται κατά το δυνατόν συνεχόμενες και να γίνονται ευκολότερα κατανοητές. Ακόμη παραθέτονται αρκετά στοιχεία για την οργάνωση και τη διοίκηση της Μάνης από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, για να έχει ο αναγνώστης μια ιδέα των συνθηκών που επικρατούσαν στις Μαντίνειες.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι Μαντιναϊκές οικογένειες, καθώς και αυτές που εγκαταστάθηκαν στις Μαντίνειες μέχρι το 1940, για να μπορεί καθένας να βρίσκει τις ρίζες του. Η μελέτη των οικογενειών άρχισε πριν από είκοσι και πλέον έτη, όταν ο φίλος δημοσιογράφος και ερευνητής των ιστορικών πηγών της νεωτέρας ιστορίας της Μεσσηνίας κ. Μίμης Φερέτος είχε την ευγενή καλοσύνη να θέσει στη διάθεσή μου το αρχείο του.

Σε πολλές περιπτώσεις γεννήθηκε το πρόβλημα, αν μια γενιά στο σύνολό της θα έπρεπε να αναφερθεί μεταξύ των Μαντιναίων, όταν μόνο ένα μέρος αυτής έζησε κάποτε στις Μαντίνειες. Π. χ. οι Κουμουνδουράκηδες, κλάδος της γενιάς των Κουτηφαραίων από το ομώνυμο χωριό του Ζυγού της Μάνης, το 1700 ζούσαν στη Μικρή Μαντίνεια. Μέχρι το 1821 ήταν διασκορπισμένοι στη Ζαρνάτα, τη Γαρμπελιά, τις Κιτριές κ. ά. Αργότερα μετακινήθηκαν στη Μεσσηνία και στην Αθήνα. Το 1900 πουλήθηκαν και τα τελευταία κτήματα της γενιάς στη Μικρή Μαντίνεια και έκτοτε δεν υπήρχαν δεσμοί για τον τόπο. Παράλληλα, περίπου πριν από ένα αιώνα η οικογένεια των Μπελιτσαίων από τα Αλτομυρά χωρίστηκε και άλλοι εγκαταστάθηκαν στη Μαλτσίνα-Πλάτωμα της κοινότητας Κάμπου και άλλοι ήρθαν στην Κόκα

και στη Μεγάλη Μαντίνεια. Άραγε θα έπρεπε όλοι να συμπεριληφθούν στο βιβλίο αυτό; Τελικά θεωρήθηκε σκόπιμο να αναφερθούν στο σύνολό τους αυτοί για τους οποίους ήταν εύκολο τώρα να συγκεντρωθούν στοιχεία. Ίσως μελλοντικά κάποιος ερευνητής που θα θελήσει να ασχοληθεί με κοινωνιολογικά ή άλλα θέματα, να βοηθηθεί στις μελέτες του. Ας θεωρηθεί όμως το βιβλίο τούτο ως πρώτη προσπάθεια και ας ευχηθούμε να δοθεί συνέχεια από άλλους, οι οποίοι κινούμενοι από αγάπη για τον τόπο, θα κοπιάσουν και θα παρουσιάσουν μια πληρέστερη εικόνα των Μαντιναϊκών οικογενειών.

Η παρουσίαση των οικογενειών γίνεται από το παλαιότερο γνωστό μέλος, ως τη γενιά που φεύγει. Οι οικογένειες κατατάσσονται κατά κλάδους και για να ευκολύνεται ο αναγνώστης χρησιμοποιούνται γράμματα μεγαλύτερα ή μικρότερα, αραιά ή πυκνά, υπογραμμισμένα ή μη, έντονα μαύρα ή απλά και ως εισαγωγικά σύμβολα των γενεών προτάσσονται τα εξής: a, b, c..., I, II, III..., A, B, Γ..., 1, 2, 3..., και α, β, γ... Κάθε οικογένεια αρχίζει από το πιο παλιό μέλος της, ακολουθεί υπογραμμισμένη η σύζυγός του, σημειώνονται τα ονόματα των παιδιών του ζεύγους με έντονο μαύρο χρώμα και τελικά αναγράφονται τα ονόματα των συζύγων των θυγατέρων της οικογένειας με αραιωμένα γράμματα. Οι απόγονοι εκ θηλυγονίας δεν αναφέρονται. Κατόπιν παρουσιάζονται οι οικογένειες των κατιόντων και ακολουθούν οι αδελφοί. Για τις μεγάλες γενιές έχει σχεδιαστεί το οικογενειακό δέντρο, που περιλαμβάνει μόνο τους άνδρες, ώστε να έχει ο αναγνώστης μια παραστατική εικόνα της εξέλιξης της γενιάς.

Το βιβλίο αυτό προορίζεται βασικά για τους Μαντιναίους ή τους φίλους του τόπου και στοχεύει να στρέψει το ενδιαφέρον τους στη μελέτη του παρελθόντος και στη διατήρηση των απομακρυσμένων συγγενικών δεσμών. Θα είναι ωραίο να μπορούν οι αναγνώστες να διηγούνται στους ξένους ιστορίες από το παρελθόν του τόπου τους, για να τους κάνουν και αυτούς να αγαπήσουν τις Μαντίνειες. Κρίμα που η τοπική ιστορία κάθε πόλης και κάθε χωριού δεν διδάσκεται στο δημοτικό σχολείο. Θα ήταν τόσο χρήσιμη.

Αυτοί που με βοήθησαν και αυτοί που μου έδωσαν πληροφορίες είναι τόσοι πολλοί που αν τους αναφέρω θα ακολουθήσει μια ανιαρή παράθεση ονομάτων. Σε όλους αυτούς εκφράζω τις οφειλόμενες εγκάρδιες ευχαριστίες. Θα ήταν όμως ανεπίτρεπτη παράλειψη αν δεν αναφερόμουν στη Θεία-Κοκώνα, αδελφή του πατέρα μου, που από τα χρόνια του πολέμου και της κατοχής μου διηγόταν παλιά γεγονότα, όπως τα άκουσε ή τα έζησε. Με τον τρόπο της μου μετέδωσε την αγάπη για τον τόπο και με έκανε να ασχοληθώ συστηματικότερα με την ιστορία του. Ακόμη θα μου επιτραπεί και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσω τη γυναίκα μου για την υπομονή και τη συμπαράσταση την οποία έδειξε στα χρόνια που απαιτήθηκαν για τη συγγραφή αυτή.

Δεκέμβριος 1995

Σ. Γ. Κ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	7
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	19

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	17
---------------	----

Α΄ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΡΗ ΣΤΙΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΕΣ

1) Η Ιρή και οι γειτονικές της πολιτείες	19
2) Η προσφορά του Αγαμέμνονα στον Αχιλλέα	22
3) Οι Δωριείς και η Αβία	23
4) Οι Μεσσηνιακοί πόλεμοι.....	24
5) Η Αβία μετά τη Σπαρτιατική κυριαρχία.....	25
6) Τα σύνορα Μεσσηνίας - Λακωνία	27
7) Τα αρχαία ευρύματα.....	28
8) Η Μαντίνεια ιδρύεται σε σκοτεινούς χρόνους	31
9) Η Φραγκοκρατία στο Μοριά	33
10) Πρώτες πληροφορίες για τη Βυζαντινή Μαντίνεια	36
11) Οι Παλαιολόγοι	39
12) Ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος στη Μαντίνεια	40
13) Η Μαντίνεια στη δύση του Βυζαντίου.....	41
14) Τουρκοβενετικός πόλεμος 1463-1479	45
15) Η επανάσταση του Κορκόδειλου Κλαδά το 1480.....	48
16) Η περίοδος της πρώτης τουρκοκρατίας 1460-1685.....	49
17) Η κατάληψη της Καλαμάτας το 1659	53
18) Τουρκικά κάστρα στη Μάνη (1670).....	54
19) Η καταστροφή της Μαντίνειας το 1673.....	56
20) Η μαύρη δεκαπενταετία 1670-1685	57
21) Η Ενετοκρατία 1685 -1715.....	58
22) Ο Λιμπεράκης Γερακάρης - Κοσμάς	60
23) Οι Μύλοι της Μαντίνειας.....	62
24) Οι Τούρκοι γυρίζουν στο Μοριά (1715)	63

25) Η Δεύτερη Τουρκοκρατία (1715 - 1821).....	64
26) Τα Ορλωφικά 1770.....	66
27) Ο θρύλος για του Καταφυγίου τη Σπηλιά.....	72
28) Από τα Ορλωφικά στην επανάσταση του 1821.....	73

Β΄ Η ΜΑΝΙΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1) Η κατοικία των Μανιατών.....	79
2) Η ζωή στη Μάνη.....	82
3) Η οικογενειοκρατία στη Μάνη.....	88
4) Ο τρόπος επίλυσης των διαφορών.....	91
5) Οι καπετάνιοι, οι πρόκριτοι και ο κλήρος της Μάνης.....	93
6) Ο Μπέης της Μάνης.....	98
7) Η διοίκηση του Μοριά και της Μάνης.....	101

Γ΄ ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ

1) J. Morritt.....	105
2) A. L. Castelan.....	107
3) W. Gell.....	107
4) W. M. Leake.....	109
5) C.R. Cockerell.....	110
6) A. J. Sauvaire.....	111
7) F. P. ouqueville.....	112
8) H. Post.....	113
9) Bory de Saint Vincent.....	115
10) F. Aldenhoven.....	118
11) E. Yemenitz.....	118

Δ΄ Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΞΕΣΗΚΩΜΟΣ

1) Η Φιλική Εταιρεία.....	121
2) Η έναρξη της Επανάστασης.....	123
3) Οι πολεμικές επιχειρήσεις.....	125
4) Ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο.....	127
5) Οι Μαντιναίοι που πήραν μέρος στον αγώνα.....	131
6) Οι εμφύλιοι ανταγωνισμοί.....	134
7) Η τοπική διοίκηση στην Επανάσταση.....	137
8) Παρατράγουδα εκλογών.....	141
9) Ένα Μεγαλομαντιναϊκό επεισόδιο του 1829.....	142
10) Οι Μαντιναίοι από παλαιά έγγραφα.....	147

Ε΄ ΟΙ ΜΑΝΤΙΝΑΙΟΙ ΚΛΗΡΙΚΟΙ

1) Ο κλήρος της Μάνης.....	153
2) Ο Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης.....	155
3) Ο Αργολίδος Γεράσιμος (Γεώργιος) Παγώνης.....	162
4) Ο Μητροπολίτης Ζαρνάτας Γαβριήλ Φραγκούλης.....	164
5) Ο Μονεμβασίας και Σπάρτης Διονύσιος Σασανάς.....	167
6) Οι Μαντιναίοι ιερείς και ιερομόναχοι.....	168

ΣΤ΄ ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

1) Οι Άγιοι Σαράντα της Μεγάλης Μαντινείας.....	172
2) Η κοίμηση της Θεοτόκου της Μεγάλης Μαντινείας.....	173
3) Η Ευαγγελίστρια της Μεγάλης Μαντινείας.....	174
4) Ο Άγιος Ανδρέας των Γεωργουλέων.....	175
5) Οι άλλες εκκλησίες της Κόκας και της Μεγ. Μαντινείας.....	176
6) Ο Άγιος Νικόλαος της Μικρής Μαντινείας.....	177
7) Ο Άγιος Σπυρίδωνας της Μικρής Μαντινείας.....	177
8) Η Παναγίτσα της Μικρής Μαντινείας.....	177
9) Οι άλλες εκκλησίες της Μικρής Μαντινείας.....	177
10) Η Απόδοση της Κοίμησης της Θεοτόκου της Αβίας.....	178
11) Οι άλλες εκκλησίες της παραλίας της Αβίας.....	179

ΣΤ΄ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΛΕΥΤΕΡΙΑΣ

1) Η περιουσία της μονής των Αγίων Σαράντα.....	181
2) Ο Παπουλάκης και οι Μαντιναίοι (1851-2).....	188
3) Ένας μακροχρόνιος δικαστικός αγώνας (1859-1868).....	193
4) Οι Μαντιναίοι βουλευτές και υπουργοί μετά το 1843.....	196
5) Ματιές στην πολιτική ιστορία του τόπου.....	197
6) Ο δήμος Αβίας και οι μεταγενέστερες κοινότητες.....	204
7) Η Μεγάλη Μαντινεία.....	210
8) Η Κόκα - το Κατσόβραχο - τα Κουτιβαίικα.....	216
9) Η Μικρή Μαντινεία - Το Παλιό Χωριό.....	217
10) Οι Μύλοι και οι άλλοι παραλιακοί οικισμοί.....	219
11) Η ζωή στις Μαντινείες.....	223
12) Οι συγκοινωνίες.....	228
13) Τα Μαντιναϊκά φονικά.....	230
14) Η κίνηση του πληθυσμού.....	233
15) Η μετανάστευση.....	234
16) Καλλιέργειες και παραγωγή.....	235
17) Η εκπαίδευση στις Μαντινείες.....	237
18) Τα επαγγέλματα προτίμησης των Μαντιναίων.....	240
19) Το λαογραφικό υλικό.....	241

20) Τα τοπωνύμια της περιοχής	246
21) Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος (1914-18)	247
22) Ο πόλεμος του 1940-1941	252
23) Η αδελφοκτόνος μάχη της Παλιόχωρας το 1943	254
24) Ο σεισμός της 30ης Ιουλίου 1944	255
25) Αυτοί που δεν πρέπει να ξεχαστούν	256

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ	261-346
--------------------------	---------

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ

Αβράμης	349
Αγγελέας	351
Αλλοίμονος	352
Αλούπης	353
Βενετσανέας	355
Βοϊδομάτης	356
Βρεττέας	356
Γαλανέας	357
Γαλήνος	357
Γερασιμέας ή Γερασιμόπουλος	358
Γεωργακόπουλος	359
Γεωργιτσέας	359
Γεωργουλέας	361
Γιαμπανάς ή Παναγιωτόπουλος	366
Γιαννακόπουλος	367
Γονεάκης	367
Δακαρέας ή Δάκαρης	369
Δημητρακάκης	370
Δικαϊάκης ή Δικαϊάκος	370
Δρακουλέας	374
Ζαμπετίνης ή Δημητρέας	375
Ζούζουλας	376
Ζωγράφος	377
Κακούρος	377
Καμπουγέρης	378
Καντιάνης	378
Καπετανάκης	379
Καραμπίνης	430
Κατσιβαρδάς	431
Κατσιγιαννης	433

Κεφαλέας	434
Κοζομπόλης	435
Κοκκινάκης	439
Κοκκινέας	441
Κολοκοτρίνης	444
Κολομπακέας ή Κολομβάκος	446
Κομπότης	449
Κοντουλέας	449
Κοντράρος	450
Κορδολίας ή Κορδολάκης	451
Κοστρίβας	451
Κοτσοβολέας ή Κοτσόβολος	453
Κοτσωνέας ή Κοτσώνης	453
Κουκούτσης	456
Κουμανταρέας	457
Κουμουδούρος ή Κουμουνδουράκης	459
Κουμουτσέας	470
Κουντούρης	472
Κουρούμαλος ή Κουρμαλίδης	472
Κουτίβας	474
Κωνσταντάκης	477
Κωνσταντινέας	477
Κωστέας	488
Λαμπρινάκης	491
Λεουτσέας	491
Λιακέας	492
Μαδουρέας ή Μαδούρης	495
Μάλαμας	496
Μανδραπήλιος	497
Μανέας	502
Μανιατέας	514
Μανωλακέας	514
Μανωλέας	515
Μελιγαλιώτης	518
Μιχαλακέας-Μιχαλέας-Μιχαλίδης	518
Μοιρέας	519
Μούντανος	520
Μπάκας	521
Μπακέας	521
Μπεκετέας	522
Μπακονικολέας ή Νικολέας	524
Μπαμπουρέας	524
Μπελίτσος	525
Μποζώνης	530
Νικητάκης	532

Νικολέας	537
Ξυπόλυτος	540
Παγώνης	540
Παναγέας.....	353
Παναγιωταρέας ή Παναγιώταρος.....	544
Παπαβασιλείου	545
Παπαγιαννόπουλος	545
Παπαδέας	546
Παπαϊωάννου.....	553
Παπαμικρουλέας	553
Παπουτσής	554
Πατσέας.....	554
Πατσούρος	555
Πετρέας	555
Πλουμιστέας.....	556
Πουλέας.....	556
Πουτανέας	558
Ραμενάκης	558
Ρέβας	559
Ριγανόκωλος ή Ριγανόπουλος	559
Σαραντέας	559
Σασανέας ή Σασανάς	563
Σαφιολέας.....	565
Σερεμετάκης.....	565
Σκιάς	556
Σπανέας	569
Σπεντζούρης.....	573
Σταυρέας	577
Στρογγύλης ή Καρατζάς	579
Σύρμας.....	580
Τζάνες ή Τζανέας.....	580
Τυρέας ή Γιαννητύρης.....	581
Φελουκαντζής.....	583
Φραγκούλης	584
Χανδρινός	590
Χριστέας	591
Ψαρρέας.....	592
Ψυχογιάννης.....	594
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ.....	595

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα βορειοδυτικά σύνορα της Μάνης και νοτιοανατολικά της Καλαμάτας, σε σχετικά κοντινή απόσταση από την πόλη, 8-12 χιλιόμετρα, βρίσκονται οι Μαντίνειες, που είναι σήμερα ένα από τα ωραιότερα θέρετρα των Καλαματιανών. Μέχρι το 1821 υπήρχαν δύο μεσόγεια χωριά, η Μεγάλη και η Μικρή Μαντίνεια (το Παλιό Χωριό), καθώς και ο παραλιακός οικισμός των Μύλων. Περίπου από τα μέσα του περασμένου αιώνα άρχισαν να χτίζονται σπίτια στις παραθαλάσσιες περιοχές και βαθμιαία δημιουργήθηκαν καινούργιοι παραλιακοί οικισμοί, όπως η Παλιόχωρα, το Αρχοντικό, το Ακρογιάλι (Κοπάνο) και η Πανίτσα, που αργότερα πήρε το όνομα Μικρή Μαντίνεια.

Ο σεισμός του 1944 κατέστρεψε ολοκληρωτικά το παλιό χωριό της Μικρής Μαντίνειας και στον τόπο του μένουν μόνο χαλάσματα. Το νέο χωριό της Μικρής Μαντίνειας απλώθηκε στην παραλία από τους Μύλους ως το Αρχοντικό. Στη συνέχεια δημιουργήθηκε ένας καινούργιος οικισμός στη θέση "Περιβόλες του Σπανέα", που δέχτηκε κυρίως ξενόφερτους και παραθεριστές. Κάθε χρόνο οι τελευταίοι πληθαίνουν και παντού χτίζονται σπίτια και ξενοδοχεία, ώστε σε λίγο καιρό ο τόπος θα αποτελεί ακραίο οικισμό της ευρύτερης Καλαμάτας.

Δυτικά από τις Μαντίνειες εκτείνεται ο καταγάλανος Μεσσηνιακός κόλπος και στα ανατολικά υψώνονται καλλιεργημένες οι πρώτες λοφοσειρές του Ταυγέτου, που απολήγουν στις κακοτράχαλες και απρόσιτες βουνοκορφές του. Ο τόπος είναι άγονος και πετρώδης, αλλά η φιλοπονία των κατοίκων του, ιδιαίτερα των ακάματων γυναικών, τον έχει μετατρέψει σε έναν απέραντο ελαιώνα. Ξένοι περιηγητές που επισκέφθηκαν την περιοχή πριν από δύο περίπου αιώνες, εντυπωσιάστηκαν από την κλιμακωτή διαμόρφωση του τοπίου και από τις προσεγμένες καλλιέργειες (Εικ. 1, σ. 261).

Νότια από τις Μαντίνειες, στα μεσόγεια, βρίσκονται οι Δολοί και στην παραλία οι Κιτριές, οι οποίες στην περίοδο 1777-1821 ήταν η έδρα του Μπέη της Μάνης. Από εκεί έγινε η εκκίνηση της απελευθερωτικής πορείας της 23ης Μαρτίου 1821 με τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, που έδωσε τη λευτεριά στην Καλαμάτα και την Ελλάδα ολόκληρη.

Στα βόρεια είναι η στενωπός του Αρμυρού που αφορίζεται από το αδιάβατο βουνό της Σέλιτσας (Μπορολίβας ή Καλάθιον όρος) και από τη θάλασσα. Εκεί ήταν η δυτική πύλη της Μάνης, που έωνε την αδούλωτη γη με τη Μεσσηνία. Στο δυσκολοδιάβατο αυτό πέραςμα ορθώνεται ως τώρα η Βέργα του Αρμυρού, απέριπτο στολίδι του τόπου, μα λαμπερό διαμάντι της Ελληνικής ιστορίας. Το 1826 ο απλός μαντρότοχος της Βέργας ταπεινώσε τον περήφανο Ιμπραήμ και δεν του επέτρεψε να πατήσει τη Μάνη, που είχε απομείνει τότε στερνό της λευτεριάς

προπύργιο. Στο σημείο εκείνο η Ελληνική Επανάσταση αντιμετώπισε αποτελεσματικά την Αιγυπτιακή λαίλαπα, που είχε σαρώσει το Μοριά, και μπόρεσε να ανθέξει ως το νικηφόρο τέλος της.

Η ομορφιά του περιβάλλοντος και οι άριστες κλιματολογικές συνθήκες χάρισαν στον τόπο μακραίωνη ιστορία, που αρχίζει από την εποχή του Τρωϊκού πολέμου και συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας. Μπορεί να υπάρχουν πολλά κενά στην ιστορία της περιοχής, αλλά είναι άφθονες οι σελίδες της που αναφέρονται σε εμφύλιες διαμάχες, σε μεγαλεία, σε πανωλεθρίες και σε δράματα. Ξεκίνησε ως Ιρή και την πρόσφερε ο Αγαμέμνωνας προίκα στον Αχιλλέα, αν θα δεχόταν να πάρει γυναίκα του μια από τις τρεις κόρες του. Αργότερα, τη θέση της πήρε η Αβία και τη διαδέχτηκε η Βυζαντινή Μαντίνεια, που ήταν στην τοποθεσία της σημερινής Παλιόχωρας. Κάποτε κατεστραμμένη από πειρατές την άφησαν οι άνθρωποί της για να κατοικήσουν στα ψηλάματα, μέχρι να έρθουν πάλι ειρηνικές μέρες και να πυκνοκατοικηθούν τα παράλια.

Πέρασαν από αυτό τον τόπο πολλοί, όπως ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η Παλαιολόγος, ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος δεσπότης (βασιλιάς) της Θεσσαλονίκης, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ο μαρμαρωμένος βασιλιάς του θρύλου και των ονείρων του γένους, ο Δημήτριος και ο Θωμάς Παλαιολόγος, ο Λεονάρδος Τόκκος της Ζακύνθου, ο Πανδόλφος Μαλατέστα από το Ρίμινι της Ιταλίας, οι τουρκομάχοι Πέτρος Μπούας και Κορκόδειλος Κλαδάς, ο Φραγκίσκος Μοροζίνη από τη Βενετία κ.ά. Ρήμαξαν οι πειρατές τη Βυζαντινή Μαντίνεια, σκλάβωσαν οι Τούρκοι τους Μαντιναίους και τους πουλήσαν σκλάβους. Οι Αρβανίτες τους πνίξαν με θειάφι στου Καταφυγιού τη σπηλιά. Πάντα όμως οι Μαντίνειες ξαναγεννιόντουσαν σαν το Φοίνικα, για να δώσουν και το 1821 το αγωνιστικό παρόν με ιεράρχες και πολέμαρχους. Η προσφορά των Μαντιναίων δεν σταμάτησε ως εκεί, αλλά συνεχίστηκε και στους μεταγενέστερους χρόνους, συμμετέχοντας στους εθνικούς αγώνες για τη λευτεριά του γένους και το μέγαλωμα της Ελλάδος.

A) ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΡΗ ΣΤΙΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΕΣ

1) Η ΙΡΗ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΙΚΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΙΣ

Από την Ιλιάδα¹ μαθαίνουμε ότι την εποχή του Τρωϊκού πολέμου, δηλαδή το 13ο αιώνα π.Χ., στην παραλία του Μεσσηνιακού κόλπου βρισκόντουσαν επτά πανέμορφες πολιτείες που ευημερούσαν: η Καρδαμύλη, η Ενόπη, η Ιρή, οι Φαρές, η Άνθεια, η Αίπεια και η Πήδασος. Από αυτές μόνο οι Φαρές ήταν γνωστό ότι είχαν βασιλιά. Δεν αποκλείεται ο βασιλιάς των Φαρών Διοκλής², που οι δύο γιοί του έπαισαν πολεμώντας στην Τροία, να κυβερνούσε και τις γειτονικές πόλεις. Ίσως όμως κάθε μία από αυτές να είχε το δικό της βασιλιά και τα ονόματά τους να μη διατηρήθηκαν στις γραπτές πηγές. Θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι ο εκάστοτε τυχών βασιλιάς αυτών των πόλεων ήταν υποδεέστερος του Μενέλαου, που βασιλεύε στη Σπάρτη. Αλλά και αυτός με τη σειρά του, όπως και ο Νέστορας της Πύλου, ήταν κατώτερος του Αγαμέμνονα, που βασιλεύε στις Μυκήνες και ηγείτο όλων των Αχαιών. Γι' αυτό άλλωστε και μπορούσε να υποσχεθεί στον Αχιλλέα αυτές τις πόλεις προίκα, αν δεχόταν να παντρευτεί μία από τις κόρες του³.

Σ' εκείνα τα χρόνια του Τρωϊκού πολέμου η Μεσσηνία, εκτός από την περιοχή της Πύλου, υπαγόταν στο βασιλιά της Σπάρτης⁴. Αργότερα, μετά τον πόλεμο και αφού πέθανε ο Μενέλαος της Σπάρτης, οι ενδείξεις που υπάρχουν μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι πόλεις του Μεσσηνιακού κόλπου βρισκόντουσαν στη σφαίρα επιρροής του βασιλιά της Πύλου, γιατί η κυριαρχία της Σπάρτης είχε περιοριστεί⁵.

Η θέση των επτά πόλεων του Μεσσηνιακού κόλπου αποτελεί ακόμη και σήμερα αντικείμενο διαμάχης και αμφισβήτησης. Αν εξαιρέσουμε την Καρδαμύλη, που

¹ Ομήρου, *Ιλιάδα*, Ι, στίχ. 141-156 και 283-298 (έκδ. Ι. Ζαχαροπούλου).

² Ομήρου, *Ιλιάδα*, Ε, στίχ. 541-60. Ομήρου, *Οδύσσεια*, Γ, στ. 487-90 ή Ο, στ. 185-8 και Φ, στ. 15.

³ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Η, κεφ. 4, παράγρ. 1 ή C 359 και R. Hope Simpson, *The seven cities offered by Agamemnon to Achilles*, Ann. Brit. Sch. Arch. Athens, 61 (1966) 130.

⁴ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Η, κεφ. 3, παράγρ. 29 ή C 353.

⁵ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Η, κεφ. 4, παράγρ. 1 ή C 359 και R. Hope Simpson, ό.π., σ. 130.

διατηρεί την ομηρική της ονομασία, για τις άλλες υπάρχουν άλλοτε λιγότερες και άλλοτε περισσότερες αμφιβολίες και συνεχίζονται οι συζητήσεις και οι αντιγνωμίες.

Η Ενόπη δεν έχει εντοπιστεί και πολλά έχουν γραφεί για την πιθανή θέση της. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι βρισκόταν στην περιοχή των Κιτριών¹. Αλλά στη θέση αυτή δεν έχει βρεθεί Μυκηναϊκός οικισμός. Άλλοι ισχυρίζονται ότι η Ενόπη ήταν στη θέση του κάστρου της Ζαρνάτας². Δεν αποκλείεται όμως να ήταν κάποιος οικισμός κοντά στις Κιτριές, που ίσως σήμερα να έχει σκεπαστεί από τη θάλασσα.

Ο Πausανίας γράφει ότι τη θέση της Ιρής την πήρε η Αβία και για την τελευταία σήμερα δεν πρέπει να έχουμε αμφιβολία ότι βρισκόταν στη θέση της Παλιόχωρας³ (Εικ. 3-6). Να σημειωθεί ότι στην περιοχή αυτή δεν υπάρχουν ευρήματα της Μυκηναϊκής Περιόδου. Μόνο ελάχιστα ίχνη βρέθηκαν στη θέση Καστράκι της Κάτω Σέλιτσας (Βέργας), δηλαδή εκεί που άλλοτε κατέληγε ανατολικά η ξερολιθιά της Βέργας του Αρμυρού⁴.

Από παλιά έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι την Ιρή θα πρέπει να την αναζητήσουμε στην περιοχή της Γιάννιτσας⁵. Εκεί στα χρόνια του Πausανία (160-180 μ.Χ.) βρισκόταν η πόλη των Καλαμών και τούτο επιβεβαιώνεται από την παρουσία σχετικής επιγραφής στα Περιβολάκια της Γιάννιτσας κοντά στο Κεφαλάρι και την εκκλησία του Αγίου Βασιλείου⁶. Η θέση της αρχαίας πόλης των Καλαμών εντοπίζεται στην περιοχή Σολά ή Μάρμαρα⁷, ενώ στο γειτονικό ύψωμα, στη βορεινή πλευρά του χωριού της Γιάννιτσας, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Σπυριδώνα, υπάρχουν λείψανα παλαιού τείχους του 4ου π.Χ. αιώνα⁸ (Εικ. 7), που από μερικούς λαθεμένα έχουν χαρακτηριστεί ως προϊστορικά (Κυκλώπεια).

Οι Φαρές φαίνεται ότι ήταν στην Καλαμάτα. Άλλωστε στην περιοχή Τούρλες βρέθηκαν ίχνη, που συνηγορούν ότι στη Μυκηναϊκή περίοδο υπήρχε εκεί οικισμός. Αναφέρεται ότι το Διοκλή, γιό του Ορτίλοχου⁹ επισκέφθηκε στις Φαρές ο Τηλέμαχος, ταξιδεύοντας από την Πύλο στη Σπάρτη, προκειμένου να πληροφορηθεί από το Μενέλαο για την τύχη του πατέρα του Οδυσσέα. Κατά μια άλλη παλαιότερη άποψη ήταν στη θέση της Αρμίτσας, δηλαδή εκεί που βρίσκονται τα θεμέλια με-

¹ Πausανία, *Λακωνικά*, XXVI, 8 και Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Η, κεφ. 4, παράγρ. 5 ή C 360.

² R. Hope Simpson, ό.π., σ. 114.

³ Πausανία, *Μεσσηνιακά*, XXX, I και Mattias Natan Valmin, *Etudes Topographiques sur la Messenie Ancienne*, Lund 1930, σ. 181 κ.ε.

⁴ R. Hope Simpson, ό.π., σ. 116.

⁵ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Η, κεφ. 4, παράγρ. 5 ή C 360. Για την Ομηρική Ιρή προτείνει την περιοχή της Οιχαλίας ή την περιοχή της Μεσσόλας, που βρισκόταν μεταξύ του Ταυγέτου και του Μεσσηνιακού κόλπου, δηλαδή κάπου στην περιοχή της Γιάννιτσας. Με τη γνώμη αυτή συμφωνεί και ο E.S.Forster, *South-Western Laconia*, Ann. Brit. Sch. Arch. Athens 19(1903-4) 165-6.

⁶ P. Foucart, *Bull. Corresp. Hellenique*, τ. 1, σ. 31 και E. Pernice, *Mittheil. Deuts. Arch. Instit. Athens*, τ. 19, σ. 361.

⁷ R. Hope Simpson, ό.π., σ. 119, M. Natan Valmin, ό.π., σ. 27 και 42 και A. Σκιά, *Τοπογραφικά και επιγραφικά των εν Μεσσηνία Φαρών και των πέριξ*, Αρχαιολογική Εφημερίς, 1911, σ. 117.

⁸ A. Σκιά, ό.π., σ. 117.

⁹ Ομήρου, *Οδύσσεια*, Φ, στίχ. 12.

γαλιθικού οικισμού κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου, νοτιοδυτικά του μοναστηριού της Τίμοβας¹.

Πιστεύεται ότι η Άνθεια βρισκόταν κοντά στη θέση της σημερινής Θουρίας, που φαίνεται πως στα χρόνια του Τρωϊκού πολέμου λογιζόταν για παραλιακή πόλη, γιατί δεν είχε ακόμη σχηματιστεί από προσχώσεις ο κάμπος, όπου σήμερα είναι το αεροδρόμιο της Καλαμάτας. Την Αίπεια, άλλοι την τοποθετούν κοντά στην Άνθεια και άλλοι στην περιοχή του Ριζόμυλου, όπου και υπάρχουν ίχνη Μυκηναϊκού οικισμού. Την Πήδασο με τα αμπέλια της ο Πausανίας την τοποθετεί στη Μεθώνη, ενώ νεώτεροι ερευνητές υποθέτουν ότι θα βρισκόταν στην περιοχή της σημερινής Λογγάς².

Πέρα από αυτές τις πόλεις που έταξε ο Αγαμέμνονας στον Αχιλλέα, κοντά στην Ιρή ήταν και η Γερήνια³, την οποία ο Πausανίας ταυτίζει με την Ενόπη. Όμως την εποχή του Τρωϊκού πολέμου έπρεπε να υπήρχαν και οι δύο, γι' αυτό και η ταύτιση δεν μπορεί να είναι σωστή. Στην *ολάνθιστη Γερήνια*, που βρισκόταν στην περιοχή του κάστρου της Ζαρνάτας, είχε καταφύγει ο Νέστορας στα παιδικά του χρόνια και είχε φιλοξενηθεί από τους *αλογοδαμαστές* κατοίκους της. Ακόμη, όπως μας πληροφορεί ο Πausανίας, ο Νέστορας στη Γερήνια έθαψε τα οστά του Μαχάονα, του γιού του Ασκληπιού, που σκοτώθηκε στην Τροία. Άλλωστε γι' αυτό έφτιαξαν εκεί μεγαλόπρεπο Ασκληπιείο, στο οποίο λάτρευαν τον Μαχάονα και είχαν στήσει το χάλκινο άγαλμά του. Σήμερα στο ριζοβούνι της Ζαρνάτας, δίπλα από τον πύργο της Γαρμπελιάς του Γαλάνη Κουμουνδουράκη, βρίσκεται θολωτός τάφος (Εικ. 8), τον οποίο ανέσκαψε το 1891 ο Χρ. Τσουντας⁴.

Στα ανατολικά της Γερήνιας και σε απόσταση 5,5 χιλιομέτρων (30 στάδια) βρισκόταν η Αλαγονία, που συμπίπτει με τις Γαϊτσές (Κέντρον). Εκεί υπήρχαν ναοί του Διονύσου και της Αρτέμιδος⁵. Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι στον Προφήτη Ηλία Κριντίσι των Γαϊτσών, κοντά στον οποίο υπάρχει αρχαίο τείχος, ήταν ο ναός της Λιμνάτιδος Αρτέμιδος και από εκεί άρχισε η εχθρότητα μεταξύ Σπαρτιατών και Μεσσηνίων, που κατέληξε στους Μεσσηνιακούς πολέμους⁶.

¹ Ομήρου, *Οδύσσεια*, Γ, στίχ. 488 και R. Hope Simpson, ό.π., σ. 120.

² R. Hope Simpson, ό.π., σ. 131.

³ Πausανία, *Λακωνικά*, XXCI, 8, Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Η, κεφ. 4, παράγρ. 4-5 και Ησιόδου, *Θεογονία - Αοπίς και Αποσπάσματα Ηοιών*, Εκδ. Ζαχαροπούλου, Αθήνα 1939, σ. 247.

⁴ Χρίστου Τσουντα, *Τάφος θολωτός εν Κάμπω*, Εφημερίς Αρχαιολογική, Σύμμικτα, Αθήνα 1891, σ. 189. Όπου αναφέρεται: "Της θόλου η κορυφή έχει καταρρεύσει, ωσαύτως δε και το πλείστον του δρόμου έχει καταστραφή. Το στόμιον όμως και η περιφέρεια της θόλου μέχρις ύψους 3.25 μ. περίπου σώζεται καλώς. Ο δρόμος έχει μήκος 12.85 μ. και πλάτος 2.18 μ., είναι δε εκτισμένοι αι πλευραί του δια λίθων μικρών και αργών μετά πηλού. Το στόμιον έχει ύψος 2.65 μ., πλάτος κάτω μεν 1.64 μ., άνω δε 1.50 μ. και βάθος άνω 3.62 μ., κάτω δε 3.09 μ." και R. Hope Simpson, ό.π., σ. 114. όπου σημειώνει ότι μερικά ευρήματα χρονολογούνται από L.H. III/IIIA και L.H. IIIA ή L.H. IIIB.

⁵ Πausανία, *Λακωνικά*, XXVI, 11.

⁶ M. Natan Valmin, ό.π., σ. 191 κ.ε. και R. Hope Simpson, ό.π., σ. 115.

2) Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΓΑΜΕΜΝΟΝΑ ΣΤΟΝ ΑΧΙΛΛΕΑ

Ο στόλος των Αχαιών πλέοντας για την Τροία έκανε πολλές επιδρομές και λαφυραγώγησε αμέτρητους τόπους. Τα πολύτιμα λάφυρα που συγκέντρωσαν οι πολιορκητές τα μοίρασαν μεταξύ τους. Την πρώτη μερίδα από ακριβά αντικείμενα και σκλάβους την πήρε ο Αγαμέμνωνας κι ανάμεσα σ' αυτά του έλαχε και η Χρυσή Ίδα, η κόρη του Χρύση, που ήταν ιερέας του Απόλλωνα σε πόλη γειτονική της Τροίας. Κατά τον ίδιο τρόπο ο Αχιλλέας πήρε τη Βρισηΐδα και ανάλογα ήταν τα λάφυρα του Οδυσσέα, του Αίαντα κλπ.

Ύστερα από λίγο καιρό έφτασε ικέτης στο στρατόπεδο των πολιορκητών ο Χρύσης¹, κρατώντας στο χέρι του το χρυσό ραβδί του ιερέα και πρόσφερε αμέτρητα και πολύτιμα λύτρα για να εξαγοράσει τη Χρυσή Ίδα. Η όψη του ιερέα και τα ικετευτικά του λόγια συγκίνησαν τους Αχαιούς, που όλοι τον επιδοκίμασαν και ζήτησαν να γίνει δεκτό το αίτημά του. Αντίθετα όμως από τους συμπατριώτες του, ο Αγαμέμνωνας τον έδιωξε και πρόσταξε να μην ξαναγυρίσει κοντά του, γιατί, όπως του είπε, άλλη φορά δεν θα τον έσωζε ούτε το ιερό ραβδί που κρατούσε. Του δήλωσε καθαρά πως τη Χρυσή Ίδα θα την έπαιρνε στο παλάτι του, για να γεράσει κοντά του.

Η συμπεριφορά του Αγαμέμνονα εξόργισε το Θεό Απόλλωνα για την κακομεταχείριση του ιερέα του και έστειλε λοιμό στο στρατόπεδο των Αχαιών. Τότε ο μάντης Κάλχας² προφήτευσε, πως για να εξευμενίσουν τον Απόλλωνα, πρέπει να ελευθερώσουν τη Χρυσή Ίδα, ώστε να γυρίσει στον πατέρα της. Ο Αγαμέμνωνας³ το δέχτηκε, αλλά έστειλε και πήρε από τη σκηνή του Αχιλλέα τη Βρισηΐδα. Όμως αυτό εξόργισε τον Αχιλλέα που αποτραβήχτηκε από το στρατόπεδο και σταμάτησε να παίρνει μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις⁴. Η απουσία του από τις μάχες είχε αποτέλεσμα οι Τρώες να πετύχουν πολλές νίκες σε βάρος των Ελλήνων.

Τα παθήματα των Αχαιών μαλάκωσαν τον Αγαμέμνονα, που άκουσε τη συμβουλή του Νέστορα και έστειλε μαντατοφόρους στον Αχιλλέα, για να γυρίσει στο στρατόπεδο με την υπόσχεση, ότι θα του επέστρεφε τη Βρισηΐδα, που την είχε απείραχτη. Ακόμη του πρότεινε, όταν γυρίσουν από την Τροία στην πατρίδα, να τον κάνει γαμπρό του, δίνοντάς του για γυναίκα μια από τις τρεις θυγατέρες του και πρόσφερε για προίκα τις επτά πολιτείες του Μεσσηνιακού κόλπου, που όπως φαίνεται είχε στην κυριαρχία του. Οι στίχοι του Ομήρου σε μετάφραση, που αναφέρονται στην πρόταση του Αγαμέμνονα, είναι οι ακόλουθοι⁵:

*“Και όταν κάποτε φτάσουμε στην εύφορη χώρα του Αχαιικού Άργους
θα μπορούσε να γίνει γαμπρός μου, θα τον τιμήσω όμοια με τον Ορέστη,
που πολυαγαπημένος μου μεγαλώνει με όλα του τα καλά.
Τρεις κόρες έχω στο καλοστερωμένο παλάτι μου,
τη Χρυσοθέμη, τη Λαοδίκη και την Ιφιάνασσα,*

¹ Ομήρου, *Ιλιάδα*, Α, στίχ. 17-21.

² Ομήρου, *Ιλιάδα*, Α, στίχ. 93-100.

³ Ομήρου, *Ιλιάδα*, Α, στίχ. 82-87.

⁴ Ομήρου, *Ιλιάδα*, Α, στίχ. 215-244.

⁵ Ομήρου, *Ιλιάδα*, Ι, στίχ. 141 κ.ε. και 238 κ.ε.

*όποια θέλει απ' αυτές εξαγόραστη ας την πάρει στο σπίτι του Πηλέα
για γυναίκα του πολυαγαπημένη. Κι εγώ θα δώσω από πάνω δώρα
πάρα πολλά, όσα ποτέ κανείς δεν έδωσε στην κόρη του.
Θα του δώσω επτά πολιτείες που είναι καλά κατοικημένες,
την Καρδαμύλη και την Ενόπη και την καταπράσινη Ιρή
και τις πανιέρες Φηρές και την Άνθεια με τα βαθειά λειβάδια
και την Αίπεια την όμορφη και την Πήδασο με τα αμπέλια.
Όλες είναι πλάι στη θάλασσα, οι πιο κοντινές στην αμουδερή Πύλο.
Μέσα σ' αυτές ζούνε άνθρωποι με πολλά αρνιά και με πολλά βόδια,
που θα τον τιμήσουν σαν θεό με τα δώρα τους
και κάτω από το σκίηππο του θα πληρώνουν μεγάλους φόρους.”*

3) ΟΙ ΔΩΡΙΕΙΣ ΚΑΙ Η ΑΒΙΑ

Μετά τον Τρωϊκό πόλεμο η νότιος Ελλάδα αναστατώθηκε από την κάθοδο των Δωριέων¹, που έγινε στη διάρκεια του 11ου π.Χ. αιώνα. Κατά την παράδοση οι Δωριείς οδηγούμενοι από τους απογόνους του Ηρακλή, τους Ηρακλείδες, κατέκτησαν την Πελοπόννησο, αφού έκαναν πέντε εκστρατείες από τις οποίες οι τρεις απέτυχαν.

Λέγεται ότι οι γιοί του Ηρακλή και της Δηϊάνειρας, ο Ύλλος, ο Γλήνος, ο Κτήσιππος και ο Οδίτης, διωγμένοι από τον Ευρυσθέα, το βασιλιά των Μυκηνών, ζούσαν στην αυλή του βασιλιά Κήκυκα στο Μαραθώνα, που τότε ονομαζόταν Τραχίνα. Όταν τα παιδιά μεγάλωσαν, ο Ευρυσθέας έστειλε κήρυκες σε όλες τις Ελληνικές πόλεις και απαιτούσε να μη δεχθούν τα παιδιά του Ηρακλή. Για αυτό το λόγο ο Ύλλος με τους μικρότερους αδελφούς του μετά από περιπλάνηση σε διάφορες πόλεις κατέφυγαν στην Αθήνα και ζήτησαν φιλοξενία. Οι Αθηναίοι δεν τους την αρνήθηκαν, γι' αυτό τελικά υποχρεώθηκαν να πολεμήσουν και αντιπαράταχθηκαν στον Ευρυσθέα, έχοντας κατά μια εκδοχή αρχηγούς το Θησέα, τον Ιόλαο και τον Ύλλο. Αναφέρεται ότι έγινε μονομαχία και ο Ύλλος σκότωσε τον Ευρυσθέα.

Μετά από αυτό το κατόρθωμα του Ύλλου, οι Δωριείς τον ανακήρυξαν αρχηγό τους και έκαναν εκστρατεία για να καταλάβουν την Πελοπόννησο. Ο διάδοχος του Ευρυσθέα, ο Ατρέας, τους περίμενε στον Ισθμό της Κορίνθου. Σε νέα μονομαχία που έγινε, ο Ύλλος σκοτώθηκε από τον Έχεμο το βασιλιά των Τεγεατών και οι Δωριείς γύρισαν πίσω. Φαίνεται ότι τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν μόνο με τις μονομαχίες των αρχηγών και οι Δωριείς κατέβηκαν στην Πελοπόννησο και νικήθηκαν από τους Αχαιούς στην Ιρή. Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι η στενωπός του Αρμυρού έγινε πεδίο μάχης, όπου αναδείχτηκαν νικητές οι Αχαιοί.

Σύμφωνα με την παράδοση η Αβία, η παραμύνη του Γλήνου, πήγε και εγκαταστάθηκε στην Ιρή και έχτισε εκεί ναό προς τιμή του Ηρακλή. Όταν δε αργότερα οι απόγονοι των Ηρακλείδων με τους Δωριείς κατέκτησαν την Πελοπόννησο, η

¹ P. Decharme, *Μυθολογία της Αρχαίας Ελλάδος*, εκδ. Ζηκάκη 1925, σ. 507 και *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, τ. 2, σ. 126.

Μεσσηνία έλαχε στον Κρεσφόντη, το δισέγγονο του Έλλου. Αυτός για να τιμήσει την Αβία, έδωσε το όνομά της στην πόλη της Ιρής. Ο Πausανίας¹ γράφει σχετικά :

“Επειδή δε ο Έλλος και οι Δωριείς νικήθηκαν σε μάχη από τους Αχαιούς, υπάρχει παράδοση ότι σε αυτό το μέρος, στην Ιρή, η Αβία, η παραμάνα του Γλήνου γιού του Ηρακλή, εγκαταστάθηκε εκεί και ίδρυσε ναό προς τιμή του Ηρακλή. Έστερα, γι’ αυτό το λόγο και ο Κρεσφόντης την τίμησε και άλλαξε το όνομα της πόλης και από Ιρή την ονόμασε Αβία από το όνομα της παραμάνας. Υπήρχε δε στο μέρος αυτό και επιφανής ναός του Ηρακλή και ναός του Ασκληπιού”.

Όπως φαίνεται από το περιηγητικό του έργο, ο Πausανίας επισκέφθηκε τη Γερήνια και από εκεί πήρε το δρόμο για να πάει στην Αβία. Στο δρόμο του συνάντησε τη Χοίριο Νάπη (δασωμένο λαγκάδι που ζουν χοιρινά), η οποία δεν είναι άλλη από τη ρεματιά της Σάνταβας-Κοσκάρακας και μετά από απόσταση 3.700 μέτρων (20 στάδια) έφθασε στην Αβία. Θα πρέπει λοιπόν να δεχθούμε ότι η πορεία που ακολουθήσε ο Πausανίας θα ήταν Γερήνια (Κάστρο Ζαρνάτας) - Καρία² ή Κοσκάρακα - Κόκα - Μεγάλη Μαντίνεια - Παλιόχωρα (Αβία). Αντίθετα η απόσταση των εκβολών της Σάνταβας από την Παλιόχωρα καλύπτει περίπου μόνο τα 10 στάδια. Επομένως πρέπει να αποκλείσουμε ότι πήγε πρώτα στις Κιτριές και από εκεί βαδίζοντας παραλιακά έφθασε στη Σάνταβα και μετά από 3.700 μέτρα πήγε στην Παλιόχωρα.

Από την Αβία ο Πausανίας πήγε στις Φαρές, δηλαδή στην Καλαμάτα, που η μεταξύ τους απόσταση είναι 13 χιλιόμετρα (70 στάδια). Στο δρόμο του το νερό των πηγών ήταν αλμυρό. Να σημειωθεί ότι εκτός από το ποτάμι των Μύλων, αλμυρό νερό πηγάζει και στο βάλτο του Αρμουρού και σε πολλές ακόμη μικρές πηγές μέχρι την Αγιασώ (Αγία Σιών). Με τα στοιχεία αυτά δεν μπορεί κανείς να τοποθετήσει την Αβία σε άλλο σημείο παρά στην Παλιόχωρα.

4) ΟΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Οι συγκρούσεις μεταξύ Μεσσηνίων και Σπαρτιατών αρχίζουν από τις αρχές του 8ου π.Χ. αιώνα, όταν οι Μεσσήνιοι σκότωσαν το βασιλιά των Σπαρτιατών Τήλεκλο. Για το επεισόδιο αυτό ο Πausανίας³ γράφει: “Εις τα μεσσηνιακά σύνορα υπάρχει ιερόν της Αρτέμιδος της καλουμένης Λιμνάτιδος, (Βόλιμος Αλαγονίας ή Πρίντα Γαϊτών) μετείχον δε αυτού μόνον οι Δωριείς και οι Μεσσήνιοι και οι Λακεδαιμόνιοι. Καθώς λοιπόν λέγουν οι Λακεδαιμόνιοι, οι Μεσσήνιοι και εβίασαν τα κορίτσια των Λακεδαιμονίων, που επήγαν εις την εορτήν και εφόνευσαν τον βασιλέα των Λακεδαιμονίων Τήλεκλον ενώ προσεπάθει να τους εμποδίση.... Λέγουν δε

¹ Πausανία, *Μεσσηνιακά*, XXX, 1.

² Καρία είναι η περιοχή που βρίσκεται νότια της Κόκας και χωρίζεται από αυτή με τη ρεματιά της Σάνταβας - Κοσκάρακας. Από το Βαρούσι (Κάστρο Ζαρνάτας) προς την Παλιόχωρα υπάρχουν δύο δρόμοι. Ο ένας πηγαίνει Βαρούσι-Γεφύρι Κοσκάρακας-Κόκα-Μεγάλη Μαντίνεια-Παλιόχωρα και ο άλλος Βαρούσι-Καρία-Κόκα-Μεγάλη Μαντίνεια-Παλιόχωρα. Μεταξύ των δύο δρόμων είναι το ύψωμα Προφήτης Ηλίας (μ.δ. 358 μ.), που βρίσκεται νοτίως του βουνού της Κόκας. Πιθανότερο φαίνεται ο Πausανίας να ακολουθήσε τη διαδρομή διά μέσου του Γεφυριού της Κοσκάρακας, για να καλύψει την απόσταση των 3.700 μέτρων μέχρι την Παλιόχωρα, δηλαδή την αρχαία Αβία.

³ Πausανία, *Μεσσηνιακά*, IV, 2.

ακόμη πως τα κορίτσια των Λακεδαιμονίων, που υπέστησαν τον βιασμόν, από την εντροπήν των ηυτοκτόνησαν. (Αντιθέτως) οι Μεσσήνιοι ισχυρίζονται ότι τους ιδιόκους των ανθρώπους, που ήλθαν εις το ιερόν (της Λιμνάτιδος Αρτέμιδος) και οι οποίοι ήσαν οι μεγαλύτεροι προύχοντες της Μεσσηνίας, ο Τήλεκλος είχε οργανώσει σχέδιον δια να τους φονεύση και αιτία των τοιούτων σχεδίων του ήτο η ευφορία της μεσσηνιακής γης. Δια να φέρη εις πέρας τα σχέδιά του ο Τήλεκλος εδιάλεξε εκ των Σπαρτιατών νέους που δεν είχαν ακόμη βγάλει γένεια. Τούτους, αφού τους έντυσε με γυναικεία φορέματα και τους στόλισε έτσι ώστε να φαίνονται σαν κορίτσια, τους έστειλε να πάνε να χωθούν εις το μέρος που ανεπαύοντο οι Μεσσήνιοι, αφού τους εφοδίασε πρώτα και με εγχειρίδια. Οι Μεσσήνιοι (τότε) αμνόμενοι και τους αγενείους νεανίσκους εφόνευσαν και αυτόν τον ίδιον τον Τήλεκλο...”.

Ο πόλεμος¹ μεταξύ Σπαρτιατών και Μεσσηνίων έγινε αργότερα στα μέσα του 8ου αιώνα. Νικητές ήταν οι Σπαρτιάτες και οι Μεσσήνιοι γίναν εύλωτες, εκτός από αυτούς που ζούσαν στις παραθαλάσσιες πόλεις της Μεσσηνίας, οι οποίοι γίναν περίοικοι². Τον επόμενο αιώνα έγινε η πρώτη επανάσταση των Μεσσηνίων και στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλες απελευθερωτικές προσπάθειες, από τις οποίες η τελευταία συμπίπτει με το μεγάλο σεισμό, που ισοπέδωσε τη Σπάρτη το 464 π.Χ. Δηλαδή οι Μεσσηνιακοί πόλεμοι είχαν διάρκεια τριών αιώνων, από τα μέσα του 8ου μέχρι τα μέσα του 5ου αιώνα.

Από τους Μεσσηνιακούς πολέμους θρυλική παραμένει η μορφή του Αριστομένη, που αγωνίστηκε ηρωικά εναντίον των Σπαρτιατών και έφερε πολλές φορές τους αντιπάλους του σε δύσκολη θέση, αλλά τελικά χάθηκε και άγνωστο παραμένει το τέλος του³. Οι Μεσσηνιακοί πόλεμοι είχαν ως αποτέλεσμα να εκπατρισθούν πολλοί από τους Μεσσήνιους, άλλοι στη Σικελία, στη Ζάκυνθο και άλλοι στη Ναύπακτο.

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

Πausανία

5) Η ΑΒΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗ ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Οι κάτοικοι της Μεσσηνίας για τέσσερις σχεδόν αιώνες ζήσαν κάτω από το ζυγό και την εκμετάλλευση των Σπαρτιατών. Οι θυσίες και οι ηρωϊσμοί των Μεσσηνίων δεν κατόρθωσαν να φθάσουν στην τελική δικαίωση, που ήταν η ανεξαρτησία τους, γιατί είχαν να αντιμετωπίσουν την ατσάλινη ισχύ των Σπαρτιατών. Αργότερα χρειάστηκε να καμφθεί η πολεμική δύναμη της Σπάρτης από τους Θηβαίους, οι οποίοι με αρχηγό τον Επαμεινώντα κέρδισαν τη μάχη στα Λεύκτρα της Βοιωτίας (371 π.Χ.) και υποχρέωσαν τους Σπαρτιάτες να αναγνωρίσουν την ανεξαρτησία των Μεσσηνιακών πόλεων⁴.

Το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, οι κάτοικοι της Μεσσηνίας δεν το χρησιμοποίησαν για να ιδρύσουν ένα ισχυρό κράτος. Περιορίστηκαν να οικοδομήσουν τη

¹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδ. Εκδοτική Αθηνών, τ. 2, σ. 54 και σ. 221.

² Πausανία, *Λακωνικά*, III, 4. Α. Κουτσιλιέρη, *Ιστορία της Μάνης*, Αθήνα 1993, σ. 15.

³ Υποστηρίζεται ότι αυτοκτόνησε ή σκοτώθηκε ή κατέφυγε στη Ρόδο.

⁴ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδ. Εκδοτική Αθηνών, τ. Γ1, σ. 407 κ. ε.

Μεσσήνη, να την περιτειχίσουν και να καλέσουν τους Μεσσήνιους της διασποράς σε επαναπατρισμό. Προτιμήθηκε τότε κάθε μία από τις πόλεις να διατηρήσει τη διοικητική της αυτοτέλεια και το δημοκρατικό της πολίτευμα. Γι' αυτό είχαν πάντοτε την ανάγκη ενός ισχυρού προστάτη και στους επόμενους αιώνες δεν έπαιξαν αξιόλογο ρόλο στην ιστορία της Πελοποννήσου.

Φαίνεται ότι τον καιρό της ανεξαρτησίας των Μεσσηνιακών πόλεων δεν περιτειχίστηκε μόνο η πρωτεύουσα της Μεσσηνίας, δηλαδή η Μεσσήνη, αλλά και πολλές άλλες πόλεις που βρισκόντουσαν στο δρόμο προς τη Σπάρτη. Τείχη της εποχής εκείνης υπάρχουν α) στις Γαϊτσές (Κέντρο), ανατολικά από την Πρίντα, κοντά στον Προφήτη Ηλία Κριντίσι, β) στη Γιάννιτσα (Εικ. 7) όπου τα απομεινάρια του παρατηρούνται κοντά στο ναό του Αγίου Σπυριδώνα και γ) στο κάστρο της Ζαρνάτας. Ίσως τείχη να υπήρχαν και στην Αβία, όμως η αρχαιολογική σκαπάνη δεν τα έχει ακόμη αποκαλύψει.

Στις αρχές του 3ου π.Χ. αιώνα δημιουργήθηκε η Αχαϊκή Συμπολιτεία¹ (281 π.Χ.), που αρχικά περιλάμβανε πόλεις της Αχαΐας και ήταν ανάλογη της Αιτωλικής Συμπολιτείας. Στη συμμαχία της Αχαϊκής Συμπολιτείας εντάχθηκαν αργότερα και οι Μεσσήνιοι. Αλλά στην ταραγμένη εκείνη εποχή με την εμφύλια διαίρεση, τις επεμβάσεις, τους πολέμους και τις καταστροφές, εκτός από τους Μακεδόνες, μετά το 197 π.Χ., άρχισε και η εμπλοκή των αλλόφυλων Ρωμαίων στις υποθέσεις του νοτιοελλαδικού χώρου. Τότε οι Ρωμαίοι κήρυξαν την αυτονομία των Ελληνικών πόλεων, ώστε να διαιρέσουν τους Έλληνες και τελικά να τους υποτάξουν.

Στην περίοδο αυτή δεν έχουμε από τις ιστορικές πηγές πληροφορίες για την Αβία παρά μόνο σε μια περίπτωση. Το 183 π.Χ. ο στρατηγός της Αχαϊκής Συμπολιτείας Φιλοποίμην, ο οποίος είχε κατατροπώσει τους Σπαρτιάτες, εκτελέστηκε από Μεσσήνιους. Στη συνέχεια ο διάδοχός του στρατηγός Λυκόρτας πολέμησε τους Μεσσήνιους και εκδικήθηκε το φόνο του Φιλοποίμην. Με τα σφάλματα που είχαν κάνει οι Μεσσήνιοι έχασαν την εμπιστοσύνη των φίλων και οπαδών, γι' αυτό και η Αβία, οι Φαρές και η Θουρία χωρίστηκαν από αυτούς και δήλωσαν ξεχωριστή προσχώρηση στην Αχαϊκή συμπολιτεία, βάζοντας κάθε μια ιδιαίτερη στήλη συμμετοχής².

Το 197 π.Χ., που οι Ρωμαίοι κήρυξαν την αυτονομία των Ελληνικών πόλεων, δόθηκε η ευκαιρία να δημιουργηθεί το Κοινό των Ελευθερολακώνων³, που άγγιζε την περιοχή της Αβίας. Στο Κοινό συμμετείχαν η Αλαγονία (σημερινές Γαϊτσές) και η Γερήνια (Κάστρο Ζαρνάτας).

Όταν το 146 π.Χ. ο Ρωμαίος Μόμμιος⁴ κατέστρεψε την Κόρινθο, κατεδάφισε και τα κάστρα των Ελληνικών πόλεων, για να μη μπορούν να προβάλλουν αντίσταση στη Ρώμη. Υποθέτουμε ότι τότε θα καταστράφηκαν και τα κάστρα της Αλαγονίας, της Γερήνιας, των Φαρών, των Καλαμών (σημερινή Γιάννιτσα) και ίσως της Αβίας αν υπήρχε.

¹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., τ. Δ, σ. 382.

² Πολύβιου, *Ιστορία*, βιβλ. ΚΓ, 17.

³ Πausanias, *Λακωνικά*, XXI, 7.

⁴ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, .ο.π., τ. Ε, σ. 174.

6) ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ - ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Στα χρόνια που ο Πausanias περιηγήθηκε την Ελλάδα (160-180 μ.Χ.) η Αβία βρισκόταν στα όρια της Μεσσηνίας και έγραψε¹ γι' αυτή: **“Στις μέρες μας υπάρχει στη Μεσσηνία η παραθαλάσσια πόλη Αβία, που απέχει από τη Χοίριο Νάπη (δασωμένο φαράγγι) περίπου είκοσι στάδια. Στα παλιά χρόνια η πόλη αυτή ονομαζόταν Ιρή και λέγεται ότι ήταν μια από τις επτά πόλεις, που, όπως αναφέρει ο Όμηρος, υποσχέθηκε στον Αχιλλέα ο Αγαμέμνωνας”**. Τότε τα σύνορα Λακωνίας και Μεσσηνίας ήταν στη Χοίριο Νάπη, δηλαδή στη ρεματιά της Σάνταβας-Κοσκάρακας-Αβουρου. Στα χρόνια που είχαν προηγηθεί είχε παρατηρηθεί μια αστάθεια των συνόρων, που οφειλόταν στις διακυμάνσεις της ισχύος και της πολιτικής επιρροής των δύο αντιμαχομένων γειτόνων. Πάλι ο Πausanias² γράφει σχετικά: **“Προς χάρη των Μεσσηνίων, στο μέρος της δικής τους χώρας, που δωρήθηκε άλλοτε από το βασιλιά (τον αυτοκράτορα της Ρώμης) στη Λακωνική επικράτεια, τοποθετήθηκαν ορόσημα. Υπάρχουν δε ακόμη και σήμερα επί των ημερών μας στο δασωμένο φαράγγι, που λέγεται Χοίριος και είναι κατά την πλευρά της Γερηνίας”**.

Φαίνεται ότι πριν από τους Μεσσηνιακούς πολέμους τα όρια των δύο περιοχών καθοριζόντουσαν από την κορυφογραμμή του Ταύγету και η μεν ανατολική πλευρά ανήκε στη Λακωνία, η δε δυτική στη Μεσσηνία. Ο Στράβων γράφει ότι οι Θυρίδες (ο πρώην δήμος Μέσσης) υπαγόταν στη Μεσσηνία και σημειώνει³: **“της δε Μεσσηνίας το πλέον ανεωγμένον προς νότον και το Λιβυκόν πέλαγος μέχρι των καλουμένων θυρίδων πλησίον Ταινάρου”**.

Όταν το 371 π.Χ. ο Επαμεινώντας νίκησε τους Σπαρτιάτες στα Λεύκτρα της Βοιωτίας⁴ και απελευθέρωσε τις Μεσσηνιακές πόλεις, φαίνεται ότι δεν καθορίστηκαν με ακρίβεια τα σύνορα Μεσσηνίας - Λακωνίας, γι' αυτό και στα χρόνια του Φιλίππου του Β' του βασιλιά της Μακεδονίας, μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.), τα όρια τέθηκαν στο ποτάμι της Μηλιάς, που λεγόταν και αυτό Πάμισος. Ο Στράβων⁵ γράφει: **“Εστι και άλλος Παμισός χαραδρώδης μικρός περί Λεύκτρον ρέων το Λακωνικόν, περί ού κρίσιν έσχον οι Μεσσήνιοι προς Λακεδαιμονίους επί Φιλίππου”**.

Λίγα χρόνια μετά την υποταγή της Ελλάδος στη Ρώμη, το 140 π.Χ., εξακόσιοι Μιλήσιοι διαιτητές καθόρισαν τα σύνορα Μεσσηνίας - Λακωνίας, που όπως φαίνεται τέθηκαν στη Χοίριο Νάπη, δηλαδή στη Σάνταβα⁶.

Στα 32-31 π.Χ., όταν έγινε ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ Οκταβιανού και Αντωνίου, που είχε συμπαραστάτη και την Κλεοπάτρα, οι Μεσσήνιοι πήγαν με τον ηττημένο Αντώνιο, ενώ οι Σπαρτιάτες ήταν με τον νικητή. Ο Οκταβιανός, που τιμήθηκε με τον τίτλο του Αυγούστου, παραχώρησε στους Σπαρτιάτες τις Φαρές, τη Θου-

¹ Πausanias, *Μεσσηνιακά*, XXX, 1.

² Πausanias, *Μεσσηνιακά*, I, 1.

³ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Η, κεφ. 2, παρ. 2.

⁴ Πολύβιου, *Ιστορία*, βιβλ. ΛΣΤ, 6.

⁵ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Η, κεφ. 4, παρ. 6.

⁶ Ν. Γιαννουκοπούλου, *Τα ορόσημα της Αρχαίας Μεσσηνίας και Λακωνίας*, Πλάτων 5(1953) 147.

ρία, την Αβία και την Καρδαμύλη¹. Επομένως η Αβία ανήκε τότε στους Σπαρτιάτες. Αλλά επί αυτοκράτορος Τιβερίου, το 25 μ.Χ., οι Σπαρτιάτες έπεσαν στη δυσμένεια των Ρωμαίων και η σύγκλητος επανέφερε το καθεστώς, που είχε αποφασίσει το διαιτητικό δικαστήριο των Μιλησίων, δηλαδή τα σύνορα στη Χοίριο Νάπη. Γι' αυτό στο χάρτη του Κλαυδίου Πτολεμαίου, που συντάχθηκε τον 1ο μ.Χ. αιώνα, η Αβία ήταν τοποθετημένη στη Μεσσηνία².

7) ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Στην Παλιόχωρα δεν βρίσκεται κανένα κατάλοιπο της παλαιάς εποχής, το οποίο να φανερώνει ότι γύρω από την εκκλησία της Παναγίας ήταν η αρχαία Αβία, που την κοσμούσαν ναοί του Ηρακλή και του Ασκληπιού. Το γεγονός ότι πάνω στην αρχαία Αβία οικοδομήθηκε η Βυζαντινή Μαντίνεια, ίσως αποτελεί την αιτία της εξαφάνισης των λειψάνων της αρχαιότητας. Περιηγητές αναφέρουν ότι υπήρχε ένας τοίχος από Ρωμαϊκό λουτρό, ο οποίος δεν σώθηκε μέχρι τις μέρες μας. Οι παλαιοί θυμούνται ότι στη βόρεια πλευρά του υψώματος της Παλιόχωρας υπήρχε ένας ακόμη τοίχος ο "Μπενάς". Στις μέρες μας προλάβσαμε το "Πηγάδι της Βασίλισσας" (Εικ. 6), που βρισκόταν νότια της οικίας του Γεωργίου Βασ. Φραγκούλη, αλλά δεν διατηρήθηκε κανένας θρύλος γύρω από αυτό. Ήταν ένα στρογγυλό άνοιγμα σαν πηγάδι, που έφθανε στα χαλίκια της νότιας πλευράς της Παλιόχωρας. Στα χρόνια της Βυζαντινής Μαντίνειας θα πρέπει να ήταν πηγάδι, γιατί κοντά του υπάρχουν και άλλα. Αργότερα θα έγινε κατολίσθηση και αποκόπηκε το κατώτερο μέρος του. Θα μπορούσε ακόμη να υποθεθεί ότι αποτελούσε μυστική έξοδο του κάστρου προς τη θάλασσα, που έγινε στα χρόνια της καταφυγής της οικογένειας του Θωμά Παλαιολόγου στην Παλιόχωρα, όταν το 1460 ο Μωάμεθ κατακτούσε το Μοριά.

Αναφέρεται από περιηγητές και παλαιούς επισκέπτες της εκκλησίας της Παλιόχωρας, που είναι χτισμένη από το 1775, ότι υπήρχε μια επιγραφή στην Αγία Τράπεζα και ότι το δάπεδο του ναού ήταν μωσαϊκό και είχε σκαλισμένο ένα δικέφαλο αετό³. Αλλά η Αγία Τράπεζα επισκευάστηκε και δεν φαίνεται η επιγραφή, το δε μωσαϊκό και το ανάγλυφο εξαφανίστηκαν, όταν έγινε η επίστρωση με τα υπάρχοντα πλακάκια⁴. Γύρω στα 1900, που πέρασε ο αρχαιολόγος Forster⁵, δεν βρήκε κανένα από τα δύο. Φαίνεται ότι παλαιότερα στο δάπεδο θα υπήρχαν ενδείξεις από λείψανα της αρχαιότητας, γι' αυτό και η παράδοση αναφέρει ότι η εκκλησία

¹ Πausanias, *Λακωνικά*, XXVI, 7 και *Μεσσηνιακά*, I, 1.

² Παν. Μοσχονά, *Η Πελοπόννησος στο έργο του Κλαυδίου Πτολεμαίου*, Λακωνικά Σπουδαί 11 (1992) 579.

³ Bory de Saint Vincent, *Expedition Scientifique de Moree, Sciences Physique*, τ. I, σ. 247 και John Morritt, in R. Walpole, *Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey*, London 1820, σ. 44.

⁴ Ο Παπά-Πότης Γεωργουλέας έλεγε ότι γύρω στα 1900 έγινε η επίστρωση του δαπέδου της εκκλησίας με πλακάκια. Στο πίσω μέρος του ιερού ήταν για πολλά χρόνια πεταμένα μάρμαρα.

⁵ E.S. Forster, *South Western Laconia*, Ann. Brit. sch. Athens 10(1903)165.

της Παλιόχωρας ήταν χτισμένη πάνω στα θεμέλια αρχαίου ναού. Οι εργάτες που δούλευαν εκεί, λέγεται ότι βρήκαν θησαυρό και μια νύχτα πήραν τα πράγματά τους και εξαφανίστηκαν χωρίς να ζητήσουν αμοιβή για τη μέχρι τότε εργασία τους¹. Αναφέρεται ακόμη ότι δυτικά της εκκλησίας αυτής, εκεί που είναι το σπίτι του Γεωργίου Σπ. Γεωργουλέα, στις αρχές του αιώνα μας βρέθηκε θησαυρός από το Νικήτα Δ. Μανωλέα, αλλά ποτέ δεν έγινε γνωστό αν ήταν της Ελληνικής ή της Βυζαντινής περιόδου.

Στο χώρο της Παλιόχωρας δεν έχουν γίνει ανασκαφικές εργασίες, για να δούμε ποιά έκταση είχε το τείχος της πόλης ή αν στα θεμέλια της εκκλησίας της Παναγίας ήταν προηγουμένως αρχαίος ναός. Από τις εκσκαφές που γίνονται κατά καιρούς στο γύρω χώρο για την ανέγερση οικιών, αναφέρεται ότι βρέθηκαν ίχνη παλαιών οικοδομών, αλλά από τις παρεμβάσεις της αρχαιολογικής υπηρεσίας δεν διαπιστώθηκε τίποτε το αξιόλογο.

Στους καταλόγους των αρχαίων επιγραφών περιλαμβάνεται μια και μοναδική από την περιοχή της Παλιόχωρας². Βρέθηκε εντοιχισμένη στο πυργόσπιτο του Γεωργίου Βασ. Φραγκούλη, που κείται βορειοδυτικά της εκκλησίας. Στις αρχές του αιώνα μας το σπίτι αυτό ανήκε στο Θεόδωρο Σταυρέα. Φαίνεται ότι είναι μια επιτύμβια πλάκα ύψους 75 εκατ. και πλάτους 22 εκατ., στην οποία σημειώνονται οι ακόλουθες λέξεις:

[Ο] ΠΑ[ΠΠΟΣ]
ΠΡΑΤΟΝΙΚΟΣ
ΑΡΧΙΠΠΑΝ
ΑΡΙΣΤΕΑΤΗΝ
ΕΓΓΟΝΟΝ

που σημαίνουν: "Ο Πάππος Πρατόνικος στον Αρχίππα τον άριστο έγγονο". Να σημειωθεί ότι ο Forster αντί Πρατόνικος διάβασε ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΟΣ.

Ανατολικά της εκκλησίας της Παλιόχωρας, το 1955, βρέθηκε Ρωμαϊκή σαρκοφάγος από πορόλιθο με ανάγλυφη διακόσμηση στις τρεις πλευρές της. Σήμερα φυλάγεται στο Μπενάκειο Μουσείο της Καλαμάτας. Στο ίδιο μέρος βρέθηκε και νόμισμα της εποχής του Μεγάλου Κωνσταντίνου, που διατηρείται και αυτό στο ίδιο μουσείο³.

Η πρώτη επιγραφική μαρτυρία, που έχουμε από την περιοχή της Αβίας, προέρχεται από το βιβλίο του Μητροπολίτη Μελετίου⁴, ο οποίος επισκέφθηκε την Πελοπόννησο το 1701 και στην περιοχή της Αβίας, χωρίς να ορίζει ακριβώς το σημείο, βρήκε επιγραφή, η οποία έγραφε: "Αυτοκράτορα Καισάρα Σεβαστόν Τραϊανόν Αδριανόν Θεού Τραϊανού Υιόν Θεού Νέρωνα Υιωνόν Υπατον η Πόλις των Αβεατών κατά το Αρχαίον Δόγμα Ανέθηκεν Επίγραμμα Εταίος Δαίμονος του Αριστέα". Η

¹ Γ. Αναπλιώτη, *Τουριστικός Οδηγός Μεσσηνίας*, Καλαμάτα 1970, σ. 62.

² G. Kolbe, *Inscriptiones Graecae*, τόμ. V, τευχ. 1, Βερολίνο 1913, σ. 253, αριθ. 1358 και E. S. Forster, *ό.π.*, σ. 178.

³ Γ. Αναπλιώτη, *ό.π.*, σ. 62.

⁴ Μητροπολίτου Αθηνών Μελετίου, *Γεωγραφία Παλαιά και Νέα συλλεχθείσα εκ διαφόρων συγγραφέων παλαιών και νέων και εκ διαφόρων επιγραφών, των εν λίθοις και εις κοινήν διάλεκτον εκτεθείσα χάριν των πολλών του ημετέρου γένους*, Ενετήσι 1728, τ. Β, σ. 360 και Σπ. Λάμπρου, *Ο Μελέτιος Αθηνών ως αρχαιοδίφης και σπηλοκοπής*, Νέος Ελληνομνήμων 3(1906)92.

επιγραφή αυτή, που τώρα βρίσκεται στο Ναϊανό Μουσείο της Βενετίας, είχε μεταφερθεί στην Κέρκυρα και από εκεί το 1759 στην Ιταλία. Έχει καταγραφεί στον κατάλογο των επιγραφών του G. Kolbe με αριθμό 1352 και σημειώνεται:

**ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΒΟΥ-
ΛΑΙΟΥ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΚΑΙΣΑΡΑ ΣΕΒΑ-
ΣΤΟΝ ΤΡΑΙΑΝΟΝ ΑΔΡΙΑΝΟΝ
ΘΕΟΥ ΤΡΑΙΑΝΟΥ ΥΙΟΝ ΘΕΟΥ
ΝΕΡΒΑ ΥΙΩΝΟΝ ΥΠΑΤΟΝ ΤΟ Γ
Η ΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΑΒΕΑΤΩΝ ΚΑ-
ΤΑ ΤΟ ΤΩΝ ΑΧΑΙΩΝ ΔΟ-
ΓΜΑ ΑΝΕΘΗΚΕ. ΕΠΙ ΓΡΑΜΜΑ-
ΤΕΟΣ ΔΑΜΩΝΟΣ ΤΟΥ
ΑΡΙΣΤΕΑ**

Στην εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου της Μεγάλης Μαντίνειας βρέθηκαν τρεις ακόμη επιγραφές, για τις οποίες θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι μεταφέρθηκαν από την αρχαία Αβία¹:

(1353)
**ΒΙΩΝ ΑΡΙΣΤΟΛΑ ΤΡΙΤΙΟΣ ΕΡ-
ΓΙΝΟΥ ΑΒΕΙΑΤΑΙ ΛΥΣΑΡΧΙΔΑ ΣΟΙ-
ΞΙΠΠΟΥ ΑΒΕΙΑΤΙΝ ΤΑΝ ΑΥΤΩΝ ΕΥ-
ΕΡΓΕΤΙΝ ΑΡΕΤΑΣ ΕΝΕΚΕΝ ΚΑΙ ΕΥ-
ΝΟΙΑΣ ΑΣ ΕΧΟΥΣΑ ΔΙΕΤΕΛΕΣΕ ΕΙΣ
ΑΥΤΟΥΣ**

(1354)
**ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ ΑΓΙΔΑΜΟΣ ΑΓΙΔΑΜΟΥ
ΜΕΤΑ ΙΟΥΛΙΑΣ ΑΓΙΟΥ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ ΑΥΤΟΥ
ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΤΗΙ ΑΒΕΑΤΩΝ [ΠΟΛΕΙ].**

(1355)
**ΤΙΣ ΜΟΙΡΩΝ ΜΙΤΟΝ ΥΜΜΙΝ ΕΚΛΩΣΑΤΟ ΠΑΙΔΕΣ ΑΩΡΟΝ
ΕΛΠΙΔΟΣ ΕΚ ΜΗΤΡΟΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΟΣ ΑΡΧΙΤΕΛΕΥΣ
Τ[Ο]ΥΤΘΟΝ ΔΕ ΑΝΘΗΣΑΝΤΑΣ ΥΠΟ ΚΡΟΤΑΦΟΙΣΙΝ ΙΟΥΛΟΝ
Η[Ρ]Π[Α]ΣΕΝ Η ΠΡΟΠΕΤΗΣ ΜΟΙΡΑ ΔΙΩΞΑΜΕΝΗ
ΘΕΙΟΦΑΝΗΝ Ι[Λ]ΑΡΟΝ ΤΕ ΝΕ[Ο]ΥΣ Δ' ΕΜΑΡΗΝΑΤΟ ΔΑΙΜΩΝ
ΑΜΦ[Ω] ΠΡΩΘΗΒΑΣ ΕΡΝΕΣΙΝ ΕΙΔΟΜΕΝΟΥΣ.**

Στα ερείπια μιας άλλης εκκλησίας της περιοχής της Μεγάλης Μαντίνειας βρέθηκε από τον Αββά Fourmont το χειμώνα του 1729-30 η επιγραφή:

(1356)
ΗΙΑΡΟΣ ΧΑΡΟΠ[Ι]ΝΟΣ ΗΙΑΡΟΣ ΑΡΙΣΣΤΟΔΑΜΟΣ
Σε μια άλλη κοντινή εκκλησία, όπως αναφέρεται, βρέθηκε η επιγραφή:
(1357)
ΧΝΟΑΔΑΣ

¹ G. Kolbe, ό.π., σ. 252.

Κατάλοιπα της αρχαίας εποχής θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει και δύο μάρμαρα που είναι εντοιχισμένα στον εξωτερικό τοίχο του ιερού της Ευαγγελίστριας της Μεγάλης Μαντίνειας. Το ένα φέρει καλλιτεχνικό διάκοσμο (Εικ. 22), που θα μπορούσε πιθανώς να θεωρηθεί και ως μεσαιωνικό οικόσημο¹. Δίπλα υπάρχει και άλλο μάρμαρο, που ίσως σε κάποια άλλη πλευρά του να έχει διάκοσμο. Ένα ακόμη μάρμαρο είναι εντοιχισμένο στο εξωτερικό μέρος του νότιου τοίχου και φέρει εγχάρακτη την κτητορική επιγραφή του ναού. Δεν αποκλείεται όμως σε μια άλλη πλευρά του να είναι χαραγμένη κάποια από τις παλιές επιγραφές, που είχε καταγράψει ο Fourmont. Τέλος ο Εσταυρωμένος στο ιερό της Κοίμησης της Θεοτόκου στη Μεγάλη Μαντίνεια στηρίζεται σε μάρμαρο που μοιάζει με κιονόκρανο.

8) Η ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ ΙΔΡΥΕΤΑΙ ΣΕ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Η περιγραφή της Αβίας από τον Πausανία έγινε στην εικοσαετία 160-180 μ.Χ. Στη συνέχεια λείπουν οι ειδήσεις από τον τόπο για περισσότερα από 1200 χρόνια. Στα χρόνια 1414-5 συναντούμε το όνομα της Μαντίνειας, που ήταν τότε μια περιτειχισμένη παραλιακή πόλη και βρισκόταν στη θέση της σημερινής Παλιόχωρας.

Δεν είναι γνωστό, αν σεισμοί ερήμωσαν τον τόπο. Αναφέρεται ότι το 375 μ.Χ. έγινε καταστρεπτικός σεισμός και γκρέμισε τα τείχη των πόλεων της Πελοποννήσου². Ακόμη πολλοί σεισμοί έγιναν στη διάρκεια του 8ου μ. Χ. αιώνα και προκάλεσαν πολλές σοβαρές καταστροφές σε διάφορες πόλεις της Ελλάδος και άλλων Μεσογειακών χωρών³.

Καταστροφές προκλήθηκαν και από τις ορδές των Ούννων, που με αρχηγό τους τον Αλάρικο, το 395 μ.Χ. έκαναν επιδρομές στην Πελοπόννησο. Φαίνεται όμως ότι η δυτική πλευρά του Ταυγέτου και η περιοχή της Μεσσηνίας έμειναν άθικτες, γι' αυτό μπορούμε να υποθέσουμε με βεβαιότητα ότι και η Αβία δεν καταστράφηκε σε εκείνη την εποχή.

Δεν μπορεί όμως κανείς με αδιάσειστα στοιχεία να ισχυρισθεί το ίδιο και για τις επιδρομές των Βανδάλων. Αυτοί με βασιλιά το Γιζέριχο, γύρω στα 457-474 μ.Χ. ερήμωσαν τις δυτικές Ελληνικές παραλίες από την Ήπειρο μέχρι το Ταίναρο. Στην περίπτωση εκείνη μοναδική εξαίρεση αποτέλεσε η πόλη του Ταϊνάρου, η Καινήπολη (σημερινή Κυπάρισσος), την οποία υπεράσπισαν οι Ελευθερολάκωνες πολεμιστές και όχι μόνο αμύνθηκε με επιτυχία, αλλά επί πλέον προξένησε σοβαρές απώλειες στους επιδρομείς⁴. Ίσως την εποχή εκείνη και η Αβία να μην απέφυγε τη δοκιμασία ή ακόμη και την ολοκληρωτική καταστροφή από τους Βανδάλους.

Στα τέλη του 8ου μ.Χ. αιώνα άρχισε η κάθοδος των Σλάβων στη νότια Ελλάδα. Από τα γραπτά του αυτοκράτορα του Βυζαντίου Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (944-959) προκύπτει ότι μετά από έναν καταστρεπτικό λοιμό στα μέσα του 8ου

¹ Ανάλογη διακόσμηση βρίσκεται στην Αρχαία Ολυμπία και στην Αθήνα.

² Γ. Φ. Χέρτσμπεργκ (Hertzberg), *Ιστορία της Ελλάδος από της λήξεως του Αρχαίου βίου μέχρι σήμερον*, Μετάφραση Πέτρου Καρολίδη, Αθήνα 1906, τόμος 1ος, σ. 94.

³ Γ. Φ. Χέρτσμπεργκ, ό.π., σ. 132-3.

⁴ Γ. Φ. Χέρτσμπεργκ, ό.π., σ. 109 και Α. Κουσιλιέρη, *Ιστορία της Μάνης*, Αθήνα 1993, σ. 111.

μ.Χ. αιώνα οι Ελληνικές πόλεις της Πελοποννήσου έχασαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους και ο Μοριάς φαινόταν να "σλαβοκρατείται"¹. Με την εισβολή των Σλάβων χτίστηκε η Μονεμβασιά, όπως και άλλες οχυρές πόλεις στα παράλια της Πελοποννήσου, για να φιλοξενήσουν τους Ελληνικούς πληθυσμούς. Ακόμη υποτίθεται ότι οι κάτοικοι της Αρκαδικής Μαντίνειας πιεζόμενοι από τους Σλάβους, εγκατέλειψαν την πατρική τους γη και εγκαταστάθηκαν στις ακτές του Μεσσηνιακού κόλπου, στη θέση της Αβίας, την οποία μετονόμασαν σε Μαντίνεια².

Η παρουσία των σλαβικών τοπωνυμίων στην περιοχή είναι το μοναδικό δείγμα της σλαβικής διείσδυσης. Τέτοια τοπωνύμια υπάρχουν μέχρι σήμερα όπως Μούσκοβο, Πολιάνα, Λίποβα, Πλιβινά, Κουνίντελο, Λιμπιάτοβο, Πανίτσα κ.ά. Επίσης τα γύρω χωριά Δολοί, Σέλιτσα, Οροβά, Μπίλιοβα κ.ά. φέρουν ακόμη στις μέρες μας ονομασίες σλαβικής προέλευσης. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι κάθε χωριό με όνομα σλαβικό ιδρύθηκε από τους Σλάβους. Είναι βέβαιο ότι σε μερικούς τόπους που είχαν σλαβικό όνομα, δημιουργήθηκαν μεταγενέστερα οικισμοί, οι οποίοι διατήρησαν το παλιό τους τοπωνύμιο, όπως Μπίλιοβα³, Τρικότσοβα κ.ά.

Μετά τη σλαβική διείσδυση άρχισε να κάνει την εμφάνισή της μια άλλη μάστιγα των Ελληνικών παραλίων. Από τα μέσα του 7ου μ.Χ. αιώνα ξεκίνησε η νικηφόρος πορεία του Ισλάμ με την κατάληψη της Αιγύπτου⁴ και στη συνέχεια ακολούθησαν πειρατικές επιδρομές στα Μεσογειακά παράλια. Κορύφωση των επιτυχιών των Σαρακηνών (Μωαμεθανοί Άραβες από την Ισπανία) αποτέλεσε η κατάληψη της Κρήτης⁵ το 824 μ.Χ. Έκτοτε και μέχρι το 961, που ο Νικηφόρος Φωκάς απάλλαξε την Κρήτη από τους Σαρακηνούς, τα παράλια της ηπειρωτικής Ελλάδος δοκιμάστηκαν σκληρά και τα νησιά του Αιγαίου πελάγους ερημώθηκαν⁶.

Το 805 μ.Χ. οι Σλάβοι της Πελοποννήσου επαναστάτησαν και πολιόρκησαν χωρίς επιτυχία την Πάτρα, παρά το γεγονός ότι βοηθήθηκαν και από Άραβες πειρατές⁷. Οι Έλληνες της Πελοποννήσου όχι μόνο τους απώθησαν, αλλά και τους υπέταξαν οριστικά. Αργότερα τους Σλάβους της Πελοποννήσου πολέμησε ο πρωτοσπαθάρης Βρυένιος⁸, ο οποίος ανάγκασε σε υποταγή ακόμη και τους Σλάβους που κατοικούσαν στον Ταύγετο. Όπως γνωρίζουμε στις δυτικές πλαγιές του βουνού ήταν εγκαταστημένοι οι Μελιγκοί και στις ανατολικές οι Εζερίτες.

¹ Α. Κουτσιλιέρη, *Μανιάτικα Μελετήματα*, Αθήνα 1978, σ. 24 κ.ε. και Π. Σ. Κατσαφάδου, *Τα κάστρα της Μαΐνης*, Αθήνα 1992, σ. 468.

² Χ. Βελισσαρίου, *Η Μεσσηνία στις επιστολές του Γάλλου περιηγητού Α. L. Castellan (1797)*, Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών 1989, Αθήνα 1991, σ. 348. Ο Castellan σημειώνει ότι οι Μαντιναίοι πίστευαν ότι εγκαταστάθηκαν στα χωριά τους προερχόμενοι από την Αρκαδία. G. Fougeres, *Mantinee*, σσ. 586-9 και Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 277.

³ Στ. Καπετανάκη, *Οι Γαϊτσές και το Μοναστήρι της Παναγίας του Χελμού*, Ιθώμη 31-32(1991)42. Ανάλογο είναι το σλαβικό όνομα του χωριού Τρικότσοβα που οικήστηκε στα τέλη του 18ου αιώνα από την οικογένεια Καπετανάκη και τους ανθρώπους της. Επίσης η Τσεροβά οικήστηκε από το χωριό Κοτρώνια, που αποτελεί τον προηγούμενο οικισμό.

⁴ Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 216.

⁵ Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 300.

⁶ Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σσ. 279-281.

⁷ Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 287.

⁸ Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 304 και Α. Κουτσιλιέρη, *Μανιάτικα Μελετήματα*, ό.π., σ. 31.

Στη συνέχεια, το 940 μ.Χ., οι Σλάβοι του Ταύγετου, γιατί δεν γίνεται πια λόγος για Σλάβους της Πελοποννήσου, επαναστάτησαν πάλι και η Βυζαντινή διοίκηση έστειλε τον Κρινίτη Αροτρά, ο οποίος τους πολέμησε πάνω στο κακοτράχαλο βουνό από το Μάρτη μέχρι το Νοέμβριο, οπότε και οριστικά υποτάχθηκαν¹.

Αναφέρεται ότι στα χρόνια του Βασιλείου του Α' (867-886) οι Σλάβοι του Ταύγετου εξελληνίστηκαν². Για το σκοπό αυτό έγινε εγκατάσταση πολεμικών οικογενειών σε στρατιωτόπια, δηλαδή οργανώθηκαν χωριά, που οι κάτοικοί τους πήραν κλήρους και ήταν απαλλαγμένοι από τη φορολογία, αλλά είχαν την υποχρέωση να στρατεύονται, όταν το ζητούσε η Βυζαντινή διοίκηση³. Συγχρόνως χτίστηκαν μοναστήρια σε καίριες θέσεις, που εκχριστιάνισαν τους Σλάβους⁴. Βυζαντινοί από την Ιταλία⁵ επέστρεψαν στην Πελοπόννησο το δέκατο αιώνα και στις τελευταίες δεκαετίες του ίδιου αιώνα παρουσιάστηκε ο Νίκων ο Μετανοείτε⁶, που αγωνίστηκε για την επιβολή του Χριστιανισμού και τον εκπολιτισμό των Σλάβων.

Από τα παραπάνω φαίνεται η αποτελεσματική προσπάθεια των Βυζαντινών, πρώτα να περιορίσουν τους Σλάβους της Πελοποννήσου στον Ταύγετο και στη συνέχεια να τους εκπολιτίσουν, να τους εκχριστιάνισουν και τελικά να τους αφομοιώσουν.

9) Η ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΟ ΜΟΡΙΑ

Στις αρχές του 13ου αιώνα ο Μοριάς εθεωρείτο μια Βυζαντινή επαρχία, που συγκριτικά με άλλες περιοχές ευημερούσε και ζούσε με σχετική ησυχία και πλούτο. Παρά το γεγονός ότι τον τόπο απομυζούσαν με τη φορολογία οι Βυζαντινοί άρχοντες, συγχρόνως τον κατάστρεφαν οι πειρατές με τις επιδρομές τους και τον ταλαιπωρούσαν οι τοπικοί τύραννοι με τις έριδες τους, εν τούτοις ο Μοριάς τον καιρό εκείνο ήταν από τις πιο ευτυχισμένες επαρχίες.

Πυκνό σκοτάδι καλύπτει την ιστορία της περιόδου που προηγήθηκε της Φραγκοκρατίας. Είναι ελάχιστες οι πληροφορίες που θα μπορούσαν να μας κατατοπίσουν για τους ανθρώπους και τη ζωή τους. Γνωστό είναι μόνο ότι τοπικοί άρχοντες ήταν σκορπισμένοι σε όλο το Μοριά και οι πιο γνωστοί από αυτούς ήταν οι Μελησσινοί, οι Βρανάδες και οι Καντακουζηνοί στη Μεσσηνία, ο Λέων Σγουρός στο

¹ Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 360.

² Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 317.

³ Η τακτική αυτή διατηρήθηκε μέχρι τα μέσα του 13ου αιώνα που πήγαν οι Φράγκοι στο Λεύκτρο για να χτίσουν κάστρο. Όπως μας πληροφορεί το Χρονικό του Μορέως (Έκδοση "Εκάτη"):

3025 *συμβίβασιν εζήτησαν του να έχωσιν εγκούσιον (συγχώρηση),
τέλος ούτε δεσποτικόν (φόρον) να ποιήσουσι ποτέ τους,
καθώς ουδέν το έποικαν (εποίησαν) ποτέ τους οι γονείς τους.
Προσκύνημα να δίδουσιν δουλείαν των αρμάτων,
ώσπερ το επολεμούσασιν ομοίως του βασιλέως.*

⁴ Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 363.

⁵ Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 364.

⁶ Μελετίου Γαλανοπούλου, *Νίκων ο Μετανοείτε*, σ. 98 κ.ε.

Ναύπλιο, ο Λέων Χαμάρετος στη Λακωνία, οι Μαμωνάδες, οι Ευδαιμονογιάννηδες και οι Σοφιανοί στη Μονεμβασία¹ και οι Ελεαβούρκοι στη Γιάννιτσα.

Τον Οκτώβριο του 1204 οι Σταυροφόροι και οι Βενετοί σύμμαχοί τους κατέκτησαν την Κωνσταντινούπολη και τραυμάτισαν βαριά τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Στην Πόλη εγκαταστάθηκε ο Μπαλντουίν κόμης της Φλάνδρας, που είχε και την πρώτη θέση ανάμεσα στους Σταυροφόρους. Τη Θεσσαλονίκη πήρε ο Βονιφάτιος μαρκήσιος του Μομφεράτου και αυτός στη συνέχεια έκανε εκστρατεία για να κατακτήσει τη Νότιο Ελλάδα, ενώ τα λιμάνια του τόπου τα είχε πάρει στο μερίδιό της η Βενετία. Οι Έλληνες περιορίστηκαν στη Νίκαια της Μικράς Ασίας που την έκαναν πρωτεύουσα της νέας αυτοκρατορίας, στην αυτοκρατορία των Κομνηνών της Τραπεζούντας και στο δεσποτάτο της Ηπείρου το οποίο ήταν πάλι στα χέρια των Ελλήνων².

Εκείνο τον καιρό ένας άλλος Γάλλος άρχοντας ο Γοδοφρείδος Βιλλαρδουίνος είχε ξεκινήσει από την Καμπανία για να επισκεφθεί ως προσκυνητής τους Αγίους Τόπους. Φθάνοντας στη Συρία άκουσε για τα κατορθώματα των Φράγκων στην Κωνσταντινούπολη και ξεκίνησε να πάει εκεί, αλλά στο δρόμο μια φοβερή θαλασσοταραχή τον έρριξε στη Μεθώνη. Ο τοπικός άρχοντας Ιωάννης Καντακουζηνός τον κάλεσε να τον βοηθήσει σε κάποιες πολεμικές συγκρούσεις με γείτονές του. Αυτό έδωσε την ευκαιρία στον Γοδοφρείδο Βιλλαρδουίνο να κατανοήσει ότι οι Έλληνες του Μοριά δεν είχαν ούτε τον εξοπλισμό, αλλ' ούτε και τη στρατιωτική εκπαίδευση για να αντιμετωπίσουν τους Φράγκους πολεμιστές. Γι' αυτό ήρθε σε επαφή με το Βονιφάτιο, που πολιορκούσε το Ναύπλιο και ανέλαβε αποστολή σε συνεργασία με το Σαμπλίτη να κατακτήσουν την Πελοπόννησο. Τούτο και επέτυχε. Αργότερα, όταν το 1209 ο Σαμπλίτης γύρισε στη Γαλλία, παραχώρησε την Καλαμάτα και την Αρκαδιά (Κυπαρισσία) στο Γοδοφρείδο Βιλλαρδουίνο, που πήρε μαζί και τον τίτλο του ηγεμόνα ή πρίγκιπα της Αχαΐας, δηλαδή του Μοριά³. Η Βενετία κράτησε αρχικά μόνο τα λιμάνια της Μεθώνης και της Κορώνης, ενώ οι Βυζαντινοί αντιστεκόντουσαν ακόμη στη Λακωνία υπό την ηγεσία αρχικά μεν του Λέοντα Χαμάρετου⁴, κατόπιν δε του γιού του Ιωάννη Χαμάρετου.

Το Γοδοφρείδο Ι Βιλλαρδουίνο διαδέχτηκε το 1218 ο συνώνυμος γιός του Γοδοφρείδος ΙΙ Βιλλαρδουίνος και αυτόν το 1245 ο αδελφός του Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος και πήρε τον τίτλο του Ηγεμόνα της Αχαΐας⁵. Αυτός κατέλαβε μετά από πολιορκία το κάστρο της Μονεμβασίας (1248) και έχτισε τα κάστρα του Μυστρά, της Μαΐνης και του Λεύκτρου. Αλλά τον Οκτώβριο του 1259 ο Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος πολεμώντας εναντίον των Βυζαντινών στην Πελαγονία (στη θέση Βορίλα Λόγγος κοντά στο Μοναστήρι-Βιτώλια, βορείως της Φλώρινας) με σύμμα-

¹ William Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα*, μετάφραση Α. Φουριώτη, Αθήνα 1960, σσ. 47-8.

² William Miller, ό.π., σ. 82.

³ William Miller, ό.π., σ. 76.

⁴ Το όνομα Χαμάρετος ή Χαμάρτος διατηρήθηκε στην περιοχή της Αλαγονίας. Ένας Χαμάρτος είναι από τους ιδρυτές της μονής της Αγίας Παρασκευής των Δολών το 1698. Σ. Β. Κουγέα, *Τρεις κλητορικές επιγραφές εκ Ζαρνάτας*, εις Α.Κ. Ορλάνδον χαριστήριον, 3(1966)246.

⁵ William Miller, ό.π., σσ. 132 και 145.

χό του το Δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Άγγελο Κομνηνό, πιάστηκε αιχμάλωτος από τον Ιωάννη Παλαιολόγο, τον αδελφό του Αυτοκράτορα της Νικαίας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο¹.

Το 1261 ανακτήθηκε η Κωνσταντινούπολη από τους Βυζαντινούς της Νικαίας και τον επόμενο χρόνο για την απελευθέρωση του Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου παραδόθηκαν στον Αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' τα κάστρα της Μονεμβασίας, του Μυστρά, της Μαΐνης και του Λεύκτρου². Η Μαντίνεια δεν αναφέρεται στις ιστορικές πηγές της εποχής εκείνης και δεν γνωρίζουμε τον κυρίαρχό της. Μπορεί να υπαγόταν στην Καστελλανία³ της Καλαμάτας ή σε κάποιον άλλον τοπικό άρχοντα. Επειδή αργότερα ανήκε στην επιτροπεία του Νικηφόρου Μελισσηνού, υποθέτουμε ότι θα παρέμεινε στα χέρια των Φράγκων μέχρι τις αρχές του 15ου αιώνα.

Το 1263 η αυτοκρατορική κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης έστειλε στις Βυζαντινές κτήσεις της Πελοποννήσου το στρατηγό Μακρηνό, ο οποίος για να προσελκύσει στο μέρος του Αυτοκράτορα τους διάφορους τοπάρχες, μοίρασε αξιώματα. Σε πολλούς από αυτούς απένειμε τον τίτλο του Σεβαστού και στους πρώτους κάθε τόπου έδωσε το αξίωμα του Τζάση⁴. Ένας τέτοιος Τζάσης ήταν και ο Σπανός στο Ζυγό της Μάνης, που διοικούσε μια περιοχή από την Καρδαμύλη μέχρι το Οίτυλο. Η Γιάννιτσα έγινε έδρα του Μεγατζάση του Μορέως. Δεν γνωρίζουμε όμως ποιές ήταν οι αρμοδιότητες του Μεγατζάση, ούτε την περιοχή στην οποία εκτεινόταν η δικαιοδοσία του.

Διάδοχος του Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου (1245-1278) ήταν η πριγκίπισσα Ισαβέλλα (γνωστή ως πριγκιπέσσα Ιζαμπώ⁵), η οποία έζησε μέχρι το 1311 και έκανε τρεις γάμους. Πρώτα πήρε το Φίλιππο ντ' Ανζού, αδελφό του Καρόλου ΙΙ βασιλιά της Νεάπολης⁶. Με το γάμο αυτό ανέλαβε την υποχρέωση το Πριγκιπάτο της Αχαΐας να περιέλθει στην οικογένεια Ανζού⁷. Δεύτερος σύζυγός της ήταν ο Φλωρέντιος, στις μέρες του οποίου (1293) το κάστρο της Καλαμάτας κατελήφθη προσωρινά από τους κατοίκους της Γιάννιτσας στο όνομα του Βυζαντινού Αυτοκράτορα⁸. Τρίτος κατά σειρά σύζυγος έγινε ο Φίλιππος της Σαβοΐας.

Στη συνέχεια το Πριγκιπάτο της Αχαΐας περιήλθε στην οικογένεια Ανζού. Ο Φίλιππος ΙΙ Ανζού, πρίγκιπας του Τάραντα της Ιταλίας, που πέθανε το 1331, άφησε έναν ανήλικο γιό, το Ροβέρτο, που τον επιτρόπευε η μητέρα του Κατερίνα Βαλουά.

¹ William Miller, ό.π., σ. 160

² William Miller, ό.π., σ. 164 και *Χρονικό του Μορέως*, έκδ. "Εκάτη", σιχ. 4330, 4425 και 4501.

³ Περιοχή διοικουμένη από κάστρο, δηλαδή στη διοίκηση της Καλαμάτας.

⁴ *Χρονικόν του Μορέως*, έκδ. "Εκάτη", σιχ. 4548.

⁵ *Άγγελου Τερζάκη, Η Πριγκιπέσσα Ιζαμπώ*. Πρόκειται για μυθιστόρημα το οποίο αναφέρεται στα γεγονότα της εποχής της πριγκιπίσας Ισαβέλλας Βιλλαρδουίνου

⁶ Σ. Β. Κουγέα, *Περί των Μελιγκών του Ταυγέτου εξ αφορμής ανεκδότης Βυζαντινής επιγραφής εκ Λακωνίας*, Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών 15(1950)16-18 και Α. Αβραμέα, *Ο Τζάσις των Μελιγκών*, Πarnaσσός 16(1974)295 κ.ε.

⁷ Ch. Hopf, *Croniques Greco-Romanes*, Αθήνα 1961, σ. 469.

⁸ Το 1293 οι κάτοικοι της Γιάννιτσας με αρχηγούς το Γεώργιο Λιαβούρκο, Φανάρα και Λιανόρτη κατέλαβαν το κάστρο της Καλαμάτας στο όνομα του αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Αλλά με την προδοσία του Σγουρομάλλη το επέστρεψαν στους Φράγκους.

Το 1338 η Κατερίνα Βαλουά, συνοδευομένη από τον εραστή της Νικόλαο Ατζαγιόλη¹, πήγε στην Πάτρα για να επισκεφθεί και να στηρίξει το Πριγκιπάτο της Αχαΐας.

Στις αρχές του 15ου αιώνα πρίγκιπας της Αχαΐας ήταν ο Γενουάτης Κεντυριών Ζαχαρίας. Αυτός δεν είχε την ικανότητα να δώσει ζωή σε ένα πριγκιπάτο που συνεχώς έφθινε, γι' αυτό στα 1415 αναγνώρισε τη Βυζαντινή επικυριαρχία. Αποστάτησε όμως το 1419 και λίγο αργότερα, το 1423, αιχμαλωτίστηκε από το δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρο II Παλαιολόγο. Μετά από λίγα χρόνια ήρθε πάλι σε ρήξη με τους Βυζαντινούς και το 1429 τον πολióρκησε ο Θωμάς Παλαιολόγος. Αναγκάστηκε τότε να περιοριστεί στην Αρκαδιά (Κυπαρισσία) και να δώσει στο Θωμά την κόρη του για γυναίκα. Ο τελευταίος πρίγκιπας της Αχαΐας έζησε ακόμη δύο χρόνια και μετά το θάνατό του όλος ο Μοριάς² βρισκόταν υπό Βυζαντινή διοίκηση, εκτός από τα κάστρα του Ναυπλίου, της Μεθώνης, της Κορώνης και του Ναυαρίνου τα οποία κατείχε η Βενετία.

10) ΠΡΩΤΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ

Από μια απόφαση της Βενετικής γερουσίας³ της 24 Μαΐου 1414 έχουμε τις πρώτες πληροφορίες για τη Μαντίνεια. Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό στα χρόνια της Φραγκοκρατίας η Μαντίνεια αποτελούσε ιδιαίτερη βαρωνία, που εθεωρείτο από τις πιο καλές, ενώ τη διοικούσε κόμης⁴, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται. Σε χρόνο που δεν καθορίζεται, περιήλθε στην κυριότητα της Βενετίας και έκτοτε παραμελήθηκε και κακοδιοικήθηκε. Όπως αναφέρεται αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη μείωση της παραγωγής και την υποτίμηση των κτημάτων της. Γι' αυτό αποφασίστηκε από τη γερουσία της Βενετίας να νοικιαστούν τα κτήματα της βαρωνίας της Μαντίνειας για πέντε χρόνια. Ακόμη από την ίδια απόφαση μαθαίνουμε ότι η βαρωνία της Μαντίνειας πήρε από τον ser Nicolò Foscarì⁵ ένα μύλο⁶, που εκείνο

¹William Miller, ό.π., σσ. 333-7. Ο Νικόλαος Ατζαγιόλη, γόνος της μεγάλης τραπεζικής οικογένειας της Φλωρεντίας, βοήθησε αποφασιστικά την Κατερίνα στους σκοπούς της και γι' αυτό του χάρισε κτήματα στην Καλαμάτα και σε άλλες περιοχές. Του αναγνωρίστηκε ο τίτλος του Βαρώνου και συνέχισε να αποκτά εκτάσεις και κάστρα, ώστε έγινε ο πιο σημαντικός άνθρωπος του πριγκιπάτου. Παράλληλα είχε κτήματα στην Καλαβρία της Ιταλίας και το 1348 του απονεμήθηκε εκεί ο τίτλος του κόμη του Melfi. Ανάμεσα στους τόπους που του παραχωρήθηκαν στο Μοριά ήταν το κάστρο του Ακροκορίνθου, το κάστρο του Βουλκάνου, ο οικισμός του Αρμιουρού, που πιθανολογείται ότι ήταν γειτονικός στις Μαντίνειες κι ακόμη φέρεται ότι έκτισε (ή απλώς επισκεύασε) κάστρο στην περιοχή της Καλαμάτας. Ίσως το κάστρο της Μαντίνειας να συμπεριλαμβανόταν στα ενδιαφέροντα του Νικολάου Ατζαγιόλη, γιατί θα συντελούσε αποτελεσματικά στην άμυνα της Καλαμάτας. Θα μπορούσε ακόμη να παρέχει προστασία στα πλοία, αφού η Καλαμάτα δεν διέθετε λιμάνι. Ο Νικόλαος Ατζαγιόλη πέθανε το 1365 και τα κτήματά του στην Καλαμάτα τα κληρονόμησε ο θετός γιός του Άγγελος, ο οποίος έγινε καθολικός επίσκοπος Πατρών. A. Bon, *La Moree Franque*, Paris 1969, σσ. 210-1, 219 και 221.

²William Miller, ό.π., σσ. 448-455.

³Κ. Σάθα, *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. 3, σ. 55.

⁴Ίσως να ήταν ο Νικόλαος Ατζαγιόλη, δεν υπάρχουν όμως σαφείς πληροφορίες.

⁵Συνεπώνυμός του ήταν ο βαρώνος της Πάτρας Παύλος Φοσκάρης 1376-1394.

⁶Εκείνα τα χρόνια υπήρχε βαρωνία των Μύλων που ήταν στην περιοχή της Πύλου και δεν φαίνεται να είχε καμία σχέση με τους Μύλους της Μαντίνειας, όπως υποστηρίζουν μερικοί.

τον καιρό ήταν σε κακή κατάσταση και έπρεπε να επισκευασθεί για να μπορέσει να λειτουργήσει και να αποδόσει ενοίκιο. Δεν θα πρέπει να υπάρχει αμφιβολία ότι ο αναφερόμενος μύλος είναι ο μύλος της Μαντίνειας, που διατηρείται μέχρι τις μέρες μας.

Τον επόμενο χρόνο, το 1415, η Μαντίνεια δίνει πάλι το παρόν ως οχυρή πόλη, καλά περιτειχισμένη, που βρισκόταν στην εξουσία του Μεγάλου Τζάση του Μορέως Ελεαβούρκου, ο οποίος είχε έδρα τη Γιάννιτσα. Πώς όμως η πόλη της Μαντίνειας άλλαξε μέσα σε ένα χρόνο κυρίαρχο δεν είναι γνωστό. Να υποθέσουμε άραγε ότι τη νοίκιασε ο Ελεαβούρκος από τους Βενετούς;

Την εποχή εκείνη Δεσπότης-Βασιλιάς του Μυστρά ήταν ο Θεόδωρος II, ο δευτερότοκος γιός του Αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Μανουήλ Β του Παλαιολόγου. Ο Μανουήλ αποφάσισε να επισκεφθεί το Μοριά για να τακτοποιήσει τις εσωτερικές υποθέσεις και να χτίσει τείχος στο Εξαμίλι του Ισθμού της Κορίνθου, που στόχευε στην προστασία του τόπου από τους εξωτερικούς εχθρούς. Κρίθηκε ακόμη αναγκαίο από τον Αυτοκράτορα να αντικατασταθούν όσοι από τους τοπικούς άρχοντες του Μοριά δεν ήθελαν να συνεισφέρουν για την κατασκευή του τείχους του Εξαμιλίου. Όπως φαίνεται μερικοί από τους άρχοντες δεν ήταν απόλυτα αφοσιωμένοι στο Δεσπότη, αλλά υπηρετούσαν τα δικά τους συμφέροντα και τις προσωπικές τους φιλοδοξίες. Αυτούς τους πήρε μαζί του στη Βασιλεύουσα και τους αντικατέστησε με ευγενείς της εμπιστοσύνης του, τους οποίους είχε φέρει μαζί του από την Πόλη.

Ο Αυτοκράτορας, στην προσπάθειά του να υποτάξει τους τοπάρχες του Μοριά, ζήτησε τη βοήθεια του Λεονάρδου Τόκκου¹, κόμη της Ζακύνθου. Αυτός έσπευσε να τον συνδράμει στην πολιορκία της Μαντίνειας, όπου είχαν εγκλεισθεί επαναστατημένοι τοπάρχες της Πελοποννήσου. Ο αποκλεισμός της έγινε από στεριά και θάλασσα και ο Μανουήλ έφερε μαζί του πολιορκητικές μηχανές για να είναι αποτελεσματικότερες οι πολεμικές επιχειρήσεις του.

Η σύγκρουση ανάμεσα στον Αυτοκράτορα και στους επαναστατημένους τοπάρχες δίχασε τον πληθυσμό και το μεγαλύτερο μέρος πήγε με τους πολιορκητές. Παρ' όλα αυτά έγιναν φονικές μάχες, γιατί το κάστρο της Μαντίνειας ήταν δυνατό και το πολεμούσε ο έμπειρος Λεονάρδος Τόκκος. Υπερασπιστές του ήταν όσοι έμειναν πιστοί στον Ελεαβούρκο της Γιάννιτσας και τους άλλους τοπικούς άρχοντες. Τελικά το κάστρο της Μαντίνειας καταλήφθηκε από τους πολιορκητές και ο Μανουήλ κράτησε την κυριαρχία (αφεντία) του.

Παραθέτουμε δύο αποσπάσματα από ένα έμμετρο χρονικό², που γράφτηκε από ανώνυμο για να εξυμνήσει τους Τόκκους, το οποίο αναφέρεται και στη Μαντίνεια:

Τον κόντον (Λεονάρδο Τόκκο) γαρ ετίμησεν, εδόξασεν μεγάλως,	2138
οικείον τον εποίησεν, έναν εκ τους υιούς του,	
μέγαν κοντόσταβλον αυτόν έστεψεν βασιλιάς του	2140

¹Ο Λεονάρδος Τόκκος ήταν αδελφός του Καρόλου, του κυρίαρχου της Κεφαλονιάς, που αργότερα κατέλαβε τα Γιάννενα και την Άρτα και πήρε τον τίτλο του δεσπότη της Ρωμανίας. Ο Λεονάρδος έγινε Μέγας Κοντόσταβλος και η κόρη του παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο.

²G. Schiro, *Cronata dei Tocco di Cefalonia*, Ρώμη 1975, σ. 380 και 480. Του ιδίου, *Manuel II Paleologo incorona Carlo Tocco Despota di Gianina*, Byzantion 29-30 (1959-1960)229.

και ρούχα τον εφόρεσε βασιλικά εδικά του και το ραβδίν του έδωσεν εις το δεξιόν του χέριν. Όλοι τον προσκύνησαν μικροί τε και μεγάλοι. Να ειπούμεν την αλήθειαν, πολλά ήτον αξιωμένος. Είχεν πολλά χαρίσματα, πολλά ήτον αξιωμένος και έπρεπέν του η τιμή ακόμη πλεωτέρα, ότι εδούλευσεν καλά και αυτός τον βασιλέα. εκεί όπου απόκλεισεν τον τόπον και τα κάστρη μεγάλου Τζάση του Μορέως εκείνου του Ελιαβούρκου. Αυτός εντρίμωσε πολλά 'ς το κάστρο της Μαντένας και ελαβώθησαν πολλοί άρχοντες εδικοί του. Ως ήκουσα, ελαβώθηκε και ο Νικολοφράγκος, όπου τον είχεν ακριβόν ο μέγας κοντοστάβλος. Και δι' ετούτο ο βασιλεύς με δίκαιον τον ηγάπα.

.....

Άκουσε πως εγένετον εκ της αρχής το πράγμα. Ο βασιλεύς επλήρωσε το κτίσμα, το Εξαμίλι, και εστερέωσεν καλά και εδυνάμωσέν το. Αφού γαρ το επλήρωσεν και ωκοδόμησέν το, εδόθη του και η βουλή να εβγάλη τους αφέντες, όπου ηυρίσκονταν 'ς τον Μορεάν και είχαν αφεντία, και άλλους Ρωμαίους ήφερεν απάνω από την Πόλιν, να τους τον δώση αυτουνών τον τόπον του Μορέως. Και πρώτον μεν εγύρευσεν τον τόπον και τα κάστρη μεγάλου Τζάση του Μορέως, εκείνου του Ελιαβούρκου, όπου είχεν τόπον δυνατόν, κάστρη καλά και χώρες, να τον εβγάλη εξ αυτά, να βάλη τους Ρωμαίους. Εκείνος γαρ ως ήκουσεν υπήγε και εις αυτόν. Ουδέν το έμαθα καλά το διατί εγίνη. μόνον εβάλθη εκ παντός τον τόπον του να επάρη. Δύναμιν έμασεν πολλήν της γης και της θαλάσσης, άρματα ήφερεν, σκευές μέσα από την Πόλιν, και άλλα μηχανήματα ποικίλα και παντοία. Επλάκωσεν τες χώρες του, τα κάστρη και τον τόπον. Και παρευθύς ο τόπος του απίστησεν ο πλέος. 'ς τον βασιλέα εγύρισαν και επροσκύνησάν τον. Αμή είχεν κάστρη δυνατά εις οχερούς τους τόπους, όπου εγίνονταν πολλοί πόλεμοι και δουλείες. Πολλά κεφάλια έπεσαν ώστε να το επάρουν, 'ς εκείνην την Μαντένειαν, το δυνατό το κάστρον, όπου ηυρέθηκεν εκεί ο μέγας κοντοστάβλος και έκαμεν πόλεμον φρικτόν με τον λαόν τον είχεν. Τέως, ας τα κοντεύωμεν, εις τον λόγον να ελθούμεν. ηπήρεν την ο βασιλεύς την αφεντίαν εκείνη και απαυτού ανέβηκεν εδιάβην εις την Πόλιν¹.

¹ Από τον στίχο αυτόν μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β' πριν να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη πήγε στη Μαντίνεια και από εκεί γύρισε στην Πόλη.

11) ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ

Ο Αυτοκράτορας Μανουήλ Β' Παλαιολόγος (1391-1425) απέκτησε έξι αγόρια και έκανε το λάθος να τους μοιράσει την Αυτοκρατορία¹, αντί να την αφήσει ακέραιη στο διάδοχό του. Οι αλληλοεπιβουλές και οι διαμάχες των παιδιών του, αν δεν έφεραν γρηγορότερα το τέλος του Βυζαντίου, τουλάχιστον κηλίδωσαν τις τελευταίες σελίδες της ιστορίας του, εκτός από τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο που σφράγισε με τη θυσία του την άλωση της Πόλης.

Πρωτότοκος γιός του Μανουήλ ήταν ο Ιωάννης Η', που από το 1423 έγινε συναυτοκράτορας και από το 1425 μέχρι το 1448 έμεινε μοναδικός αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη.

Το 1407, όταν πέθανε ο δεσπότης του Μυστρά Θεόδωρος Ι, που ήταν αδελφός του αυτοκράτορα Μανουήλ, τον διαδέχτηκε ο ανιψιός του, Θεόδωρος ΙΙ, δευτερότοκος γιός του Αυτοκράτορα Μανουήλ, ο οποίος ήταν ακόμη ανήλικος².

Τρίτος στη σειρά των παιδιών του Αυτοκράτορα ήταν ο Ανδρόνικος, που πήρε στο μεριδίό του τη Θεσσαλονίκη, στην οποία έμεινε για μικρό διάστημα δεσπότης-βασιλιάς. Αρρώστησε όμως από αγιάτρευτη νόσο, όπως αναφέρεται λέπρα, γι' αυτό αναγκάστηκε το 1423 να πουλήσει στους Βενετούς τη Θεσσαλονίκη (σήμερα υποστηρίζεται ότι δεν πήρε χρήματα) και πήγε και εγκαταστάθηκε στο κάστρο της Μαντίνειας στα παράλια του Μεσσηνιακού κόλπου. Η προτίμησή του για τη Μαντίνεια οφείλεται στο καλό της κλίμα, "*εν χώρα λεγομένη Μαντινεία... ένεκεν της του αέρος ευκρασίας*" γράφει ο Γεώργιος Φραντζής, χρονογράφος της εποχής εκείνης. Στη συνέχεια ο Ανδρόνικος πήγε στην Κωνσταντινούπολη και έγινε μοναχός στη μονή του Παντοκράτορα με το όνομα Ακάκιος, όπου και πέθανε³.

Σε χρονικό για τους Τούρκους Σουλτάνους⁴ αναφέρεται: "**Και ο Ανδρόνικος, οπού του εδώσανε δια αδελφομεράδι την Σαλονίκη, ο οποίος έπεσε εισέ αρρωστίαν αγιάτρευτη, λέπρα, και δεν είχε τι κάμη και επώλησε την αφεντία του την Σαλονίκη των Βενετσάνω δια πενήντα χιλιάδες φλωρία και την επαράδωσε. Και αυτός εδιάβη εις τον Μορέα, εις τον αδελφόν του τον κυρ Δημήτριον (πρόκειται για το Θεόδωρο) όπου ώριζε τον Μορέα, και του έδωσε το κάστρο την Μαντίνεια, κοντά εις την Μάνη. Και εκεί απόθανε....**".

Αργότερα ο δεσπότης του Μυστρά Θεόδωρος ΙΙ θέλησε να εγκαταλείψει τα εγκόσμια και να γίνει μοναχός. Για να τακτοποιήσει τα πράγματα του δεσποτάτου από την επικείμενη παραίτηση του Θεόδωρου, το 1428 κατέβηκε στο Μοριά ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η. Τον συνόδευσαν οι αδελφοί του Κωνσταντίνος που ήταν τέταρτος στη σειρά και Θωμάς που ήταν έκτος. Στην Πόλη, στη θέση του Ιωάννη, έμεινε ο Δημήτριος, που ήταν ο πέμπτος από τα παιδιά του Μανουήλ. Στο μεταξύ ο

¹ Γεωργίου Φραντζή, *Χρονικόν*, 121-122b:

² William Miller, *ό.π.*, σ. 432.

³ Γεωργίου Φραντζή, *ό.π.*, παρ. 122b, σιχ. 5-7. G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, Έκδ. Δ. Βασιλόπουλου, τόμ. Γ', σ. 262 και 346.

⁴ Γεωργίου Ζώρα, *Χρονικόν περί των Τούρκων Σουλτάνων κατά τον Βαρβερινόν κώδικα 111*, Αθήνα 1958, σ. 53.

Θεόδωρος άλλαξε γνώμη και δεν έγινε μοναχός, αλλά συνέχισε να παραμένει δεσπότης στο Μοριά¹.

Για να βρεθεί όμως μια συμβιβαστική λύση, το 1429, ο Θεόδωρος II παραχώρησε στον αδελφό του Κωνσταντίνο διάφορες κτήσεις. Σε αυτές περιλαμβάνονταν οι δυτικές πλαγιές του Ταυγέτου που εκτεινόταν από το Οίτυλο και βορειότερα, δηλαδή το Λεύκτρο, η Ζαρνάτα, η Γαστίτζα (Γαϊτσές), το Μελέ (της Αλαγονίας), η Πολιανή, το Διρράχι, τα Γαρδίκια και η κληρονομιά του Νικηφόρου Μελισσηνού. Αυτή την αποτελούσαν η Μαντίνεια, η Γιάννιτσα, η Καλαμάτα, το Πήδημα, η Μικρομάνη, το Νησί, η Ανδρούσα και γενικά όλη η Μεσσηνία εκτός από τις κτήσεις της Βενετίας² στα λιμάνια της Κορώνης, της Μεθώνης και της Πύλου. Ακόμη ο Κωνσταντίνος πήρε την Πάτρα και το Αίγιο, που λεγόταν Βοστίτζα και κράτησε τις κτήσεις τις οποίες είχε στη Μαύρη Θάλασσα, τη Σηλυβρία (ήταν στη θάλασσα του Μαρμαρά) και την Κριμαία. Ο νεώτερος από τα παιδιά του αυτοκράτορα Μανουήλ, ο Θωμάς, πήρε τα Καλάβρυτα και αναγνωρίστηκε δεσπότης³ το 1430.

12) Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ

Το 1437 η κατάσταση στην Πόλη ήταν δεινή. Ο τουρκικός κίνδυνος μεγάλωνε και συρρίκνωνε την ικμάδα των υπολειμμάτων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η Θεσσαλονίκη είχε πέσει στα χέρια των Οθωμανών και η Κωνσταντινούπολη ήταν δύσκολο να διατηρηθεί χωρίς εξωτερική βοήθεια. Ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ιωάννης Η΄ αναγκάστηκε να πάει στην Ιταλία μαζί με τον Πατριάρχη, πολλούς επισκόπους και ιερείς για να διαπραγματευθεί την ένωση των εκκλησιών. Αντάλλαγμα θα είχε την υποστήριξη του Πάπα και των καθολικών βασιλέων της Δύσης στον αγώνα του κατά των Τούρκων⁴.

Στις 27 Νοεμβρίου 1437 ο Αυτοκράτορας μαζί με τον αδελφό του Δημήτριο αναχώρησαν από την Κωνσταντινούπολη με πλοίο και έφθασαν στις Κεχριές της Κορίνθου και από εκεί καβάλα σε άλογα πήγαν στην Πύλο, όπου έφθασαν στις 28 Δεκεμβρίου. Με το ταξίδι αυτό δόθηκε η ευκαιρία στον Αυτοκράτορα να επικοινωνήσει με τους αδελφούς του, που είχαν μεταξύ τους διαμάχες⁵. Με πλοίο, μαζί με τον αδελφό του Δημήτριο και το ιερατείο που τον συνόδευαν, πήγε από την Πύλο στη Βενετία, στην οποία αποβιβάστηκε στις 3 Φεβρουαρίου 1438.

Μετά τη σύνοδο της Φλωρεντίας, στην οποία έγινε η ένωση της καθολικής με την ορθόδοξη εκκλησία, ο Ιωάννης Η΄ γύρισε στις 16 Νοεμβρίου 1439 στη Μεθώνη, που ήταν Βενετοσάνικη κτήση. Από εκεί καβάλα σε άλογα, μαζί με τον αδελφό του Δημήτριο, επισκέφθηκαν τη Μαντίνεια. Από ένα απόσπασμα ιστορικού χρονι-

¹ Γεωργίου Φραντζή, ό.π., παρ. 130b.

² Γεωργίου Φραντζή, ό.π., παρ. 130-132b και 133b.

³ Γεωργίου Φραντζή, ό.π., παρ. 130b και *Εκδοτικής Αθηνών, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Θ, σ. 288.

⁴ *Εκδοτικής Αθηνών, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήναι 1980, τομ. Θ΄, σ. 382.

⁵ Κ. Παπαρηγοπούλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήναι 1925, τόμ. Ε΄, μέρ. Ι, σσ. 264, 276.

κού, που αναφέρεται στη σύνοδο της Φλωρεντίας μαθαίνουμε τα ακόλουθα¹: "Αυθ΄(1439), εν μηνί Νοεμβρίω ις΄ (16), εις την εγгерίαν του μισέρ Γαβριήλ Μπαρμπαρίγου² ήλθεν ο βασιλεύς ο κυρ Ιωάννης και η σύνοδος όλη εις την Μεθώνην, και εδιέβη ο βασιλεύς και ο αδελφός του της στερεάς εις την Μαντένην...".

Την εποχή εκείνη στο Μοριά ήταν οι αδελφοί του Αυτοκράτορα, ο μεν Θεόδωρος στο Μυστρά και ο Θωμάς στα Καλάβρυτα, ενώ ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, στην κυριότητα του οποίου ανήκε η Μαντίνεια, βρισκόταν στην Πόλη και αντικαθιστούσε τον Αυτοκράτορα. Δεν γνωρίζουμε αν ο Ιωάννης Η΄ από τη Μαντίνεια γύρισε με καράβι στην Κωνσταντινούπολη ή αν περιηγήθηκε την ανατολική πλευρά του Μοριά. Να σημειωθεί ότι την εποχή εκείνη η Μαντίνεια αποτελούσε σημαντικό λιμάνι της Αυτοκρατορίας. Βλέπουμε το 1447 τον Ιωάννη Ευγενικό³ από την Πετρίνα της Λακωνίας να πηγαίνει στη Μαντίνεια, για να πάρει καράβι, το οποίο θα τον μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη.

να σημειωθεί
σημειωθεί
να σημειωθεί
σημειωθεί
να σημειωθεί
σημειωθεί

13) Η ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ ΣΤΗ ΔΥΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Το 1443 ο Θεόδωρος Παλαιολόγος, που έζησε ως την άνοιξη του 1448, άφησε το Δεσποτάτο του Μυστρά και πήρε κτήσεις στον Εύξεινο Πόντο και στη Σηλυβρία (μια πόλη στη θάλασσα του Μαρμαρά 55 χιλιόμετρα δυτικά της Κωνσταντινούπολης), ενώ οι τόποι τους οποίους εξουσίαζε στην Πελοπόννησο περιήλθαν στον αδελφό του Κωνσταντίνο. Λίγο αργότερα, στις 31 Οκτωβρίου 1448, πέθανε ο αυτοκράτορας Ιωάννης και διάδοχός του ορίστηκε ο Κωνσταντίνος παρά τις δολοπλοκίες του τουρκόφιλου αδελφού του Δημητρίου, που μέχρι τότε ζούσε κοντά στον Αυτοκράτορα. Οι κτήσεις του Κωνσταντίνου στο Μοριά μοιράστηκαν στους αδελφούς του. Ο Δημήτριος πήρε τη νοτιοανατολική Πελοπόννησο με την Κόρινθο, την Καρύταινα, το Μυστρά και τη Μάνη. Ο Θωμάς πήρε τη βορειοδυτική Πελοπόννησο με τη Σικυώνα (Κιάτο), την Πάτρα, τη Γλαρέντζα και τη Μεσσηνία με την Καλαμάτα⁴. Όμως δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τα σύνορα των δύο δεσποτάτων και υποθέτουμε ότι η Μαντίνεια θα ήταν στη δικαιοδοσία του Θωμά, που κατείχε την Καλαμάτα.

Ο Θωμάς πρώτος παραβίασε την οικογενειακή συμφωνία και κατέλαβε την περιοχή των Σκορτών (μεταξύ Καρύταινας και Λεονταρίου), που ανήκε στο Δημήτριο και ήταν στο κέντρο της Πελοποννήσου. Οι σχέσεις των δύο αδελφών, που δεν ήταν πολύ καλές, έφθασαν στα όρια της αντιδικίας και ο Δημήτριος απευθύν-

¹ Σπύρου Λάμπρου, *Ενθυμήσεων, ήτοι χρονικών σημειωμάτων συλλογή πρώτη*, Νέος Ελληνομνήμων 7(1910)156-7.

² C. Hopf, ό.π., σ. 380. Ο Μπαρμπαρίγο ήταν τότε Καστελλάνος και Προνοητής της Μεθώνης.

³ Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τόμος Α, σ. 163 και Ι. Βογιατζήδη, *Οι πρίγκιπες Χειλάδες της Λακεδαιμόνος*, Νέος Ελληνομνήμων 19(1925)202.

⁴ William Miller, ό.π., σ. 480 και *Εκδοτική Αθηνών, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήναι 1980, τομ. Θ΄, σ. 290.

θηκε στον Τούρκο Σουλτάνο Μουράτ¹. Αυτός έστειλε τον Τουραχάν Μπέη για να εξετάσει το ζήτημα και τελικά διέταξε το Θωμά να παραδώσει τη Μεσσηνία με την Καλαμάτα στο Δημήτριο για αποζημίωση².

Στις 29 Μαΐου 1453 καταλύθηκε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το Μωάμεθ Β' τον Πορθητή και ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος έπεσε ηρωικά μαχόμενος στην Πύλη του Ρωμανού. Μετά το χαμό του Αυτοκράτορα οι δύο αδελφοί του αντιμετώπισαν τοπικές επαναστάσεις, στις οποίες πρωτοστατούσαν οι Αλβανοί μέτοικοι και μερικοί από τους Έλληνες τοπάρχες. Στην επικράτεια του Θωμά αρχηγός της επανάστασης ήταν ο Ιωάννης Κεντυρίωνας, νόθος γιός του τελευταίου Λατίνου πρίγκιπα της Αχαΐας, που πολιόρκησε το Δεσπότη στην Πάτρα. Στο νοτιοανατολικό τμήμα της Πελοποννήσου αρχηγός των επαναστατών ήταν ο Μανουήλ Καντακουζηνός, ο επονομαζόμενος Γκίνος. Αυτός παλαιότερα είχε διατελέσει τοπικός διοικητής της Μάνης και είχε παρασύρει στο πλευρό του πολλούς από τους ευγενείς της περιοχής και πολιόρκησε το Δημήτριο στο Μυστρά. Οι Δεσπότες ζήτησαν τη βοήθεια των Τούρκων και το Δεκέμβριο του 1453 εισέβαλε στην Πελοπόννησο ο Ομάρ, γιός του Τουραχάν και τον επόμενο χρόνο έφθασε και ο ίδιος ο Τουραχάν και κατατρόπωσε τους Αλβανούς. Οι δύο αδελφοί υποχρεώθηκαν από τότε να πληρώνουν φόρο υποτέλειας στον Τούρκο Σουλτάνο, που αναλογούσε στον καθένα το ποσό των 10-12.000 δουκάτων³.

Επειδή στην Πελοπόννησο επικρατούσε διοικητική ακαταστασία, με συνέπεια οι δεσπότες να μην αναγνωρίζονται από πολλούς τοπάρχες, δεν υπήρχε η δυνατότητα συγκέντρωσης των φόρων, ώστε να σταλούν τα χρήματα στο Σουλτάνο. Αυτό έδωσε αφορμή στο Μωάμεθ Β' να εισβάλλει στην Πελοπόννησο στις 15 Μαΐου 1458, να πολιορκήσει την Κόρινθο και να καταλάβει διάφορα κάστρα. Όταν παραδόθηκε το Αρκαδικό Μουχλί, οι δεσπότες Δημήτριος και Θωμάς βρισκόταν στις Αμύκλες της Τεγέας (εκεί όπου ήταν το Νίκλι) με στρατό που διαλύθηκε. Ο Δημήτριος πήγε στο κάστρο της Μονεμβασίας και ο Θωμάς στο κάστρο της Μαντινείας, όπου έμενε η γυναίκα του με τα παιδιά του⁴. Ο ιστορικός Κριτόβουλος⁵ γράφει:

“Οι δε της Πελοποννήσου δεσπότες εν τη μεσογεία ταύτης εν Αμυκλαίω καθημένοι συντεταγμένοι, επειδή έμαθον προσελαύνοντα τη Τεγέα τον Βασιλέα (Μωάμεθ), διαλυθέντες ευθύς ώχοντο φεύγοντες, και αναχωρούσιν, ο μεν ες Μαντινείαν, ο Θωμάς, ου δη και η γυνή αυτού και παιδιάς ήσαν, ο δε, ες Επίδαυρον την λιμηράν, ο Δημήτριος, ήτις νυν Μονεμβάσια καλείται. Και διέτριβον εν αυταίς, του πολέμου το πέρας αποσκοπούντες”.

¹ Ο Μουράτ έζησε μέχρι το 1451 και τον διαδέχθηκε ο Μωάμεθ ο Πορθητής.

² S. Runsiman, *Μυστράς*, Έκδοση Καρδαμίτσα, Αθήνα 1986, σσ. 100-1. Στο βιβλίο αυτό περιγράφονται αναλυτικά τα έργα των τελευταίων δεσποτών του Μοριά.

³ Γ. Φραντζή, έκδ. V. Grecu, Βουκουρέστι 1958, *Memorii XXXVII*, 1, σ. 104 και *Cronica 383b*, σ. 522.

⁴ Λαόνικου Χαλκοκονδύλη Αθηναίου, *Απόδειξις Ιστοριών (η ενάτη)*, P 238, σ. 447. Για τη θέση της επισκοπής Αμυκλών βλέπε Τ. Γριτσόπουλου, *Η εκκλησία της Πελοποννήσου μετά την άλωση*, Πελοποννησιακά 18(1991)111.

⁵ Κριτοβούλου, ό.π., παρ. 23, σ. 197. Ίσως τότε ανοίχτηκε το “Πηγάδι της Βασιλισσας”.

Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης¹ συμπληρώνει: **“...του ετέρου (Θωμά) ες την Μαντινείαν της Λακωνικής προς τη θαλάττη ούσαν καταφυγόντος συν τη γυναίκα...”**.

Ο Μωάμεθ ζήτησε να του παραχωρηθούν η Κόρινθος, το Αίγιο (Βοστίτζα), η Πάτρα, τα Καλάβρυτα και η γύρω περιοχή της Αχαΐας, δηλαδή οι κτήσεις που είχε στη βόρειο Πελοπόννησο ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος². Ο Θωμάς δέχτηκε τη λύση αυτή, περιμένοντας να πάρει άλλες πόλεις στο νότιο μέρος της Πελοποννήσου, που είχε στην κυριότητά του ο αδελφός του Δημήτριος³.

Τον Οκτώβριο του 1458 ο Μωάμεθ Β', ευρισκόμενος στην Αττική, ζήτησε από το Δημήτριο να του δώσει την κόρη του για γυναίκα. Συμφωνήθηκε ακόμη να φύγει από το δεσποτάτο του Μοριά και να πάρει σε αντάλλαγμα νησιά στο βόρειο Αιγαίο⁴, όπως την Ίμβρο, τη Λήμνο, τη Σαμοθράκη κ.ά.

Στις αρχές του 1459 οι τοπικοί άρχοντες του Μοριά και οι σύμβουλοι του Θωμά τον έπεισαν να αποστατήσει από τις συμφωνίες που είχε συνάψει με το Μωάμεθ, να μην του στείλει τους φόρους που χρωστούσε και να αρχίσει πόλεμο εναντίον αυτού και του αδελφού του Δημητρίου⁵. Για τους λόγους αυτούς ο Μωάμεθ έστειλε στρατό στην Πελοπόννησο, κατέλαβε διάφορα κάστρα, σκλάβωσε πολλούς Έλληνες και πολέμησε νικηφόρα το στρατό του Θωμά στο Λεοντάρι⁶ της Αρκαδίας.

Στον αδελφοκτόνο εκείνο πόλεμο ο Δημήτριος κατέλαβε το Πήδημα, πολιόρκησε δε το Λεοντάρι και την Άκοβα. Παράλληλα ο Θωμάς πολέμησε τα κάστρα του αδελφού του στην περιοχή του Μεσσηνιακού κόλπου και κυριεύσε το Ζυγό της Μάνης, το Λεύκτρο, τη Ζαρνάτα και την Καλαμάτα, ενώ συνέχιζε να πολιορκεί το οχυρό κάστρο της Μαντινείας που αντιστεκόταν. Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης⁷ γράφει σχετικά:

“Θωμάς δ' ο ηγεμών επιών την Λακωνικήν κατεστρέφετο και Καλαμάτην πόλιν την εν Μεσσηνή. Μαντινείαν επολιόρκει, και ουδέν αυτώ προεχώρει ες την της πόλεως αίρεσιν...”.

Ο Γεώργιος Φραντζής⁸ σημειώνει τα ακόλουθα:

“Ο μεν γαρ δεσπότης κυρ Θωμάς παρέπιπε και επολιόρκει τα του αδελφού αυτού, Καλαμάταν και Μαντινείαν..... ει και ο μεν επήρε την Καλαμάταν και το Λεύκτρον και πολύ του της Μάνης Ζυγόν...”.

Ακολούθησε συμφωνία των δύο αδελφών, οι οποίοι συναντήθηκαν στις ανατολικές πλαγιές του Ταυγέτου, στο χωριό Καστρί ή Καστρίτσι. Στο ναό της Αγίας Σοφίας, μέσα σε κατανυκτικό περιβάλλον, ο Μητροπολίτης Λακεδαιμονίας τέλεσε

¹ Λ. Χαλκοκονδύλη, ό.π., P 238, σ. 447.

² Λ. Χαλκοκονδύλη, ό.π., P 241, σ. 452.

³ Γ. Φραντζή, ό.π., *Memorii*, XXXVIII,3, σ. 110 και *Cronica*, 387b, XV, 5, σ. 526.

⁴ Λ. Χαλκοκονδύλη, ό.π., P. 249, σ. 469. Κριτοβούλου, ό.π., παρ. 78-9, σ. 216 και Γ. Φραντζή, ό.π., *Memorii*, XXXVIII, 5, σ. 110 και *Cronica*, 388b, XVI, 1, σ. 528.

⁵ Γ. Φραντζή, ό.π., *Memorii*, XXXIX, 1 κ.ε., σ. 112 και *Cronica*, 389b, XVI, 2-3, σ. 528.

⁶ Γ. Φραντζή, ό.π., *Memorii*, XXXIX, 7 και 13, σ. 114-6 και *Cronica*, 391b, XVI, 4, σ. 530.

⁷ Λ. Χαλκοκονδύλη, ό.π., P. 250, σ. 471.

⁸ Γ. Φραντζή, ό.π., *Memorii*, XXXIX, 5 και 6, σ. 112 και *Cronica*, 390b, XVI, 4, σ. 530.

μεγαλόπρεπη λειτουργία και κάλεσε τους δύο αδελφούς να ομονοήσουν και να κοινωνήσουν των αχράντων μυστηρίων¹.

Το Μάρτιο του 1460 μπήκε στο Μοριά ο Ζαγανός πασάς και το Μάιο τον ακολούθησε ο Μωάμεθ. Αυτός κατευθύνθηκε στο Μυστρά, όπου βρισκόταν ο Δημήτριος και ζήτησε την παράδοσή του, καθώς και την προσέλευση της κόρης του, η οποία θα γινόταν γυναίκα του. Ο Δημήτριος παρουσιάστηκε και τον ακολούθησαν η γυναίκα του και η θυγατέρα του, που βρισκόντουσαν για ασφάλεια κλεισμένες στο απόρθητο κάστρο της Μονεμβασίας. Την παράδοση του Δημητρίου ο Φραντζής² την περιγράφει με τα ακόλουθα λόγια:

“Και τον Μάιο του αυτού έτους (1460), ιδού και ο αμηράς (Μωάμεθ Β΄) ήλθεν κατ’ αμφοτέρων. Απελθόντος δ’ αυτού εξ ορθού εις τον Μυζηθράν, επει εκεί ευρίσκετο ο δεσπότης (Δημήτριος), δια το ευρίσκεσθαι τον αδελφόν και εχθρόν αυτού (τον Θωμά) εις Καλαμάταν και πολεμίζοντος την Μαντίνειαν, κατήλθε και ακουσίως εκουσίως και εδουλώθη εις αυτόν...”

Η πόλη της Μονεμβασίας δεν παραδόθηκε στους Τούρκους και δήλωσε πίστη στο Θωμά. Αυτός όμως συμβούλευσε τους κατοίκους της να ζητήσουν την προστασία του Πάπα της καθολικής εκκλησίας.

Όταν ο Δημήτριος Παλαιολόγος παρουσιάστηκε και παραδόθηκε στο Μωάμεθ, μερικές από τις πόλεις του δεσποτάτου του πήγαν με το μέρος του Θωμά. Άλλες έδειξαν τάση να μείνουν αυτόνομες και ανεξάρτητες υπό τους τοπικούς άρχοντες, δηλαδή τους τοπάρχες τους. Την εποχή εκείνη προσχώρησε στο Θωμά και η Μαντίνεια, η οποία με το δυνατό της κάστρο του είχε μέχρι τότε αντισταθεί με επιτυχία. Ο Θωμάς εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στη Μαντίνεια, όπως είχε κάνει και στο παρελθόν και περίμενε το τέλος του πολέμου, για να φύγει από το Μοριά ο Μωάμεθ. Αλλά τα κάστρα που κρατούσαν οι Έλληνες έπεφταν γρήγορα και οι τιμωρίες σε αυτούς που αντιστεκόντουσαν ήταν αφάνταστα σκληρές, όπως έγινε στο Καστρί και στο Γαρδίκι. Γι’ αυτό ο Θωμάς τον Ιούλιο του 1460 αποφάσισε να πάρει καράβι και να ανοιχτεί στη θαλάσσια περιοχή του Ναυαρίνου, που ήταν κτήση της Βενετίας. Ο Κριτόβουλος³ έγραψε σχετικά:

“... Δεσπότης δε Θωμάς, επειδή την αρχήν επύθετο και την ες Πελοπόννησον έφοδον του Βασιλέως (Μωάμεθ), επισκευάσας τε τινα των αυτού φρουρίων κελώς, και φυλακάς εγκαταστήσας αυτοίς, αυτός ες Μαντινείαν απελθών, πολίχνην παράλιον, μετά γε της γυναικός και των παιδών και των αρχόντων ενίων, και κατακλείσας εαυτόν, εκεί περιέμενεν αποσκοπών του πολέμου το πέρας. Ήλπιζε γαρ μη ούτω ραδίως ενδώσειν πάσαν την Πέλοπος, χώραν τε ούσαν εχυρωτάτην φύσει, και πόλεις έχουσαν οχυράς, και φρούρια ερυμνά και δυσάλωτα, αλλά και τινα των φρουρίων ή των πολισμάτων περιλειφθήσεσθαι τω πολέμω περιγεγόμενα, και ούτω πάλιν έξιν αυτοίς ελπίδα τινά και καταφυγήν εν Πελοποννήσῳ”.

Από ένα βραχύ ιστορικό χρονικό⁴ πληροφορούμεθα σχετικά με την αποχώρηση του Θωμά Παλαιολόγου τα εξής:

¹ Γ. Φραντζή, ό.π., *Memorii*, XXXIX, 14, σ. 116 και *Cronica*, 394b, σ. 534 και W. Miller, ό.π., σ. 515.

² Γ. Φραντζή, ό.π., *Memorii*, XL, 1, σ. 116 και *Cronica*, 395b, XVI, 10, σ. 534.

³ Κριτοβούλου, ό.π., παρ. 137, σ. 240.

⁴ Σπ. Λάμπρου, *Βραχεία Χρονικά*, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, τόμ. 4, αριθ. 9.

“Ο γαρ δεσπότης κυρ Θωμάς ευρέθη εις την Μαντίνειαν και ήύρεν καράβιν και επέβη και εδιέβη εις τον Αβαρίνον εις το Πόρτο Λόγκο και απ’ εκεί εσηκώθη και ήλθεν εις Κορυφούς με την βασιλίσσαν και με τους δύο υιούς αυτού και αυθεντόπουλη την θυγατέρα αυτού...”

Από τη Μαντίνεια ο Θωμάς Παλαιολόγος πήρε καράβι και στις 28 Ιουλίου 1460 στάθηκε μπροστά στο Ναυαρίνο¹. Επειδή όμως από τη στεριά παρακολουθούσε τις κινήσεις του ο Μωάμεθ με το στρατό του, οι Βενετοί τον συμβούλεψαν να φύγει για την Κέρκυρα, όπως και έκανε. Αργότερα εγκαταστάθηκε στη Ρώμη. Επομένως η Μαντίνεια ήταν το μέρος στο οποίο για τελευταία φορά πάτησε χώμα ελληνικό ο Θωμάς Παλαιολόγος και από το σημείο εκείνο έκλεισε η αυλαία της χιλιόχρονης Βυζαντινής αυτοκρατορίας στον Ελλαδικό χώρο. Μετά από ένα περίπου χρόνο υπέκυψε στον Πορθητή και η Τραπεζούντα, ώστε ολοκληρώθηκε η κατάλυση του Βυζαντίου.

14) ΤΟΥΡΚΟ - ΒΕΝΕΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1463-1479

Η κατάλυση των Βυζαντινών δεσποτάτων του Θωμά και του Δημητρίου Παλαιολόγου το 1460 είχε αποτέλεσμα να μείνουν στο Μοριά κυρίως οι Βενετοί και οι Τούρκοι. Η Βενετία κρατούσε τα κάστρα της Μεθώνης, της Κορώνης, του Ναυπλίου κ.ά. Στο πλευρό της συμπαρατάχθηκαν και οι περισσότεροι από τους Έλληνες τοπάρχες που κρατούσαν μικρά και δευτερεύοντα κάστρα. Το απόρθητο φρούριο της Μονεμβασίας το κρατούσαν οι κάτοικοι του τόπου, που είχαν ζητήσει την προστασία του Πάπα της Ρώμης.

Την εποχή εκείνη στην περιοχή της Μάνης υπήρχαν τα κάστρα της Μαντινείας, του Λεύκτρου, της Μεγάλης Μαΐνης (Άνω Πούλα), της Κολοκυθιάς (Λουκάδικα) και του Πασσαβά. Το κάστρο της Ζαρνάτας είχε καταστραφεί από τις μέρες των αδελφοκτόνων πολέμων των Παλαιολόγων και δεν ξανακούστηκε στα μετέπειτα χρόνια. Καταστραμμένα ήταν ακόμη και τα κάστρα της Γιάννιτσας και της Καλαμάτας, ενώ υπήρχαν ακόμη στην Άρνα, στην Κουμουστά, στη Βαρδώνια, στο Λογκανικό, στο Πήδημα και στο Δυρράχι².

Το κάστρο της Μαντινείας φαίνεται πως διατηρήθηκε σε καλή κατάσταση μέχρι το 1460, που έφυγε από εκεί για τη δύση ο Θωμάς Παλαιολόγος. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε από τους Βενετούς μέχρι το τέλος του πολέμου και το συναντούμε με τα ονόματα Mantegna, Mantigna, Mantinea και Μαντίνα. Σε χωρογραφικό πίνακα κάστρων του Μοριά του 1463 σημειώνεται **“Mantegna in brazzo, ut supra”**³. Αυτό θα μπορούσε κανείς να το εξηγήσει παραδεχόμενος ότι στη Μαντίνεια υπήρχαν δύο οικισμοί. Ο ένας ήταν στο κάστρο, που βρισκόταν στο ακρωτήριο, δηλαδή στην προεξοχή της Παλιόχωρας και ο δεύτερος οικισμός, που χαρακτηρίζεται ως “Άνω”, θα πρέπει να τοποθετηθεί στη θέση της Μεγάλης Μαντινείας ή της Κόκας.

¹ Λ. Χαλκοκονδύλη, ό.π., P. 254, σ. 478.

² Ch. Hopf, ό.π., σσ. 202-6 και Π. Κατσαφάδου, *Τα κάστρα της Μαΐνης*, Αθήνα 1992, σ. 143 κ.ε.

³ Ch. Hopf, ό.π., σ. 203.

Η Μαντίνεια με το κάστρο της φαίνεται ότι αποδείχτηκε χρήσιμη στον Τουρκο-Βενετικό πόλεμο. Ιδιαίτερα στους πρώτους μήνες του 1464, όταν ο Ομάρμπεης πέτυχε μια αξιόλογη νίκη σε μάχη που έγινε στο χώρο μεταξύ Καλαμάτας και Μαντίνειας, ίσως στη στενωπό του Αρμυρού¹.

Λίγο αργότερα η Μαντίνεια με το κάστρο της διαδραμάτισε σημαντικότερο ρόλο στον πόλεμο μεταξύ Βενετών και Τούρκων. Στις 13 Ιουλίου 1464 έφθασε στη Μεθώνη ο γενναίος πολεμιστής και άρχοντας του Ρίμινι της Ιταλίας Σιγισμούνδος Πανδόλφος Μαλατέστα (1417-1468) για να ηγηθεί του πολέμου των χριστιανικών δυνάμεων εναντίον των Τούρκων².

Τον Οκτώβριο του 1464 ο Μαλατέστα αποφάσισε να καταλάβει το Μυστρά και σαν ορμητήριό του χρησιμοποίησε τη Μαντίνεια. Με το στόλο του έπλευσε μέχρι το λιμάνι της και από εκεί διαβαίνοντας τον Ταΰγετο έφθασε στο Μυστρά, τον οποίο και κατέλαβε. Όμως δεν κατόρθωσε να κυριεύσει και την οχυρή ακρόπολη και στη συνέχεια αναγκάστηκε να φύγει με πολλές απώλειες εξ αιτίας του χειμωνιάτικου κρύου³. Ο Μαλατέστα παίρνοντας από το Μυστρά τα οστά του γνωστού την εποχή εκείνη φιλόσοφου Πλήθωνος ή Γεμιστού, που είχε πεθάνει το 1452, γύρισε στο κάστρο της Μαντίνειας. Όπως και ο τελευταίος δεσπότης Θωμάς Παλαιολόγος από τη Μαντίνεια πήρε το δρόμο για τη Δύση, κατά τον ίδιο τρόπο και τα οστά του οραματιστή της Ελληνικής αναγέννησης Πλήθωνος-Γεμιστού έμελλε να περάσουν από τη Μαντίνεια, πριν να μεταφερθούν στη Δύση, για να ταφούν στο Ρίμινι της Ιταλίας, όπου βρίσκεται ακόμη το μνημείο του⁴.

Στη συνέχεια ο Μαλατέστα, βλέποντας ότι τον Ιούνιο του 1465 ο Τούρκος Ομάρμπεης ενίσχυσε το στρατό του με 3.000 ιππείς, αποφάσισε να κλειστεί στο οχυρό κάστρο της Μαντίνειας και από εκεί να αποκρούσει τις Τουρκικές επιθέσεις. Ανάμεσα στους Έλληνες οπλαρχηγούς, που βρέθηκαν κοντά του, ήταν και ο Πέτρος Μπούας⁵.

Χρησιμοποιώντας τη Μαντίνεια σαν ορμητήριό του, ο άρχοντας του Ρίμινι Μαλατέστα στις 4 Ιουλίου 1465 έκανε εκστρατεία εναντίον της Καρύταινας. Σε τέσσερις ημέρες γύρισε από εκεί φέρνοντας μαζί του πολλά λάφυρα. Αφού έμεινε για τρεις ημέρες στην Αγιασώ, μετά πήγε στην Καλαμάτα, γιατί τα νερά των πηγών της περιοχής ήταν υφάλμυρα⁶.

Αναφέρεται ότι στις 7 Αυγούστου 1465 ο Μαλατέστα είχε στρατοπεδεύσει στη θέση Άγιος Ιωάννης⁷, που βρισκόταν 5 μίλια από τη Μαντίνεια. Εκεί τον επισκέφθηκε ο Γενικός Προνοητής του Μοριά Ιάκωβος Βαρβαρίγος και στη συνέχεια

¹ Αντωνίου Μομφεράτου, *Σιγισμούνδος Πανδόλφος Μαλατέστα - Πόλεμος Ενετών και Τούρκων εν Πελοποννήσω 1463-1464*, Αθήνα 1914, σ. 29.

² Α. Μομφεράτου, ό.π., σ. 28.

³ Α. Μομφεράτου, ό.π., σ. 29.

⁴ Α. Μομφεράτου, ό.π., σ. 30.

⁵ Α. Μομφεράτου, ό.π., σ. 32.

⁶ Α. Μομφεράτου, ό.π., σ. 33.

⁷ Ο Άγιος Ιωάννης πρέπει να τοποθετηθεί στην περιοχή των Κιτριών. Από την άλλη πλευρά (βόρεια της Μαντίνειας) είναι η περιοχή της Αγίας Σιών, που υπήρχε εκείνη την εποχή εκκλησία με το όνομα αυτό. Ο Άγιος Γιάννης του Κουρή είναι σε μικρότερη απόσταση. Ακόμη θα μπορούσε να είναι στα Μαλεριάνικα ή κοντά στη Γιάννιτσα στη θέση του Αγιάνη Αγκούρβα.

διεκτραγώδησε στη Βενετική διοίκηση την οικτρή κατάσταση του στρατεύματός του από την έλλειψη χρημάτων¹.

Το Σεπτέμβριο του 1465 ο Ομάρμπεης πολιορκήσε το Λογκανίκο και προς τα εκεί έσπευσε σε βοήθεια ο Μαλατέστα. Συγχρόνως ο Βαρβαρίγος πήγε στη Μαντίνεια και κατόπιν επισκέφθηκε την Καρδαμύλη και το Λεύκτρο, για να ενθαρρύνει τους κατοίκους και να τους προτρέψει να βοηθήσουν τον Μαλατέστα, ο οποίος προσπαθούσε να ενισχύσει το κάστρο του Λογκανικού. Στη συνέχεια επέστρεψε πάλι στη Μαντίνεια και συναντήθηκε με το Μαλατέστα, όταν αυτός γύρισε από την ανεπιτυχή του προσπάθεια να βοηθήσει το κάστρο του Λογκανικού². Ενώ ο Βαρβαρίγος ήταν ακόμη στη Μαντίνεια υπέδειξε στη Βενετία να σταλούν στρατεύματα και υλικό, γιατί οι Τούρκοι είχαν κυριαρχήσει στο Μοριά και οι χριστιανικές δυνάμεις είχαν περιοριστεί μόνο στα κύρια κάστρα της Μεθώνης, της Κορώνης και του Ναυπλίου. Την εποχή εκείνη δεν τολμούσαν οι Βενετοί να αναμετρηθούν με τους πολυάριθμους και καλά εφοδιασμένους Τούρκους. Ακόμη ζήτησε να γίνουν επισκευές στο κατερειπωμένο κάστρο της Μαντίνειας, που ήταν το λιμάνι, το εμπορικό κέντρο (σκάλα) και το καταφύγιο όλης της Μάνης³.

Σε ψήφισμα της Βενετικής γερουσίας εγκρίθηκε η επιβολή πρόσθετης φορολογίας πεντακοσίων δουκάτων στους Πελοποννήσιους, για να ισχυροποιηθούν το κάστρο της Μαντίνειας⁴.

Σε έγγραφο της 29ης Δεκεμβρίου 1468 φαίνεται ότι όταν στο Μυστρά ήταν δεσπότης ο Δημήτριος Παλαιολόγος είχε παραχωρήσει με αργυρόβουλο τη Μαντίνεια στην οικογένεια Ράλλη-Μελίτη. Γι' αυτό τώρα, στη διάρκεια του Τουρκο-Βενετικού πολέμου, ο Ματθαίος Ράλλης-Μελίτης απαιτούσε από τους Βενετούς να του επιστρέψουν τον τόπο της Μαντίνειας, που ήταν ιδιοκτησία του⁵.

Σελίδες άγνωστες από την ιστορία της Μαντίνειας που κρύβουν ημέρες έντασης, δράσης και μεγαλείου για τον τόπο. Ήταν η εποχή που η Μαντίνεια έπαιζε πρωτεύοντα ρόλο σε ολόκληρο το χώρο της Μάνης. Αλλά με το τέλος του Τουρκο-Βενετικού πολέμου βλέπουμε την αλλαγή. Ο Προβλεπτής της Μάνης Alvisè Barbarigo αφαίρεσε από το κάστρο της Μαντίνειας και από τα άλλα κάστρα του Βραχίονα της Μάνης, που ήταν στη δικαιοδοσία του, το πυροβολικό και τα πυρομαχικά, για να τα μεταφέρει στα Βενετικά κάστρα της Μεσσηνίας⁶.

Να σημειωθεί ότι στα χρόνια του Τουρκο-Βενετικού πολέμου η Μαντίνεια και η περιοχή της συμπεριλαμβανόταν στο χώρο της Μάνης. Την υπαγωγή της Μαντίνειας στη Μάνη τη βλέπουμε για πρώτη φορά. Γι' αυτό είναι αξιόλογο ότι η Μαντίνεια υπάγεται στον Προβλεπτή της Μάνης, που σημαίνει ότι Μάνη εθεωρείτο όλη η χερσόνησος του Ταΰγету. Λίγα χρόνια ενωρίτερα, το 1426, όταν ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος πήγε για λόγους υγείας στη Μαντίνεια, σημειώθηκε σε χρονικό⁷:

¹ Α. Μομφεράτου, ό.π., σ. 35 και Κ. Σάθα, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, ό.π., τόμ. VI, σ. 29.

² Α. Μομφεράτου, ό.π., σ. 39.

³ Α. Μομφεράτου, ό.π., σ. 42.

⁴ Κ. Σάθα, ό.π., τόμ. V, σ. 31.

⁵ Κ. Σάθα, ό.π., τόμ. V, σ. 35.

⁶ Κ. Σάθα, ό.π., τόμ. VI, σ. 214.

⁷ Γ. Ζώρα, ό.π., σ. 53.

“...και του έδωσε το κάστρο την Μαντίνεια κοντά εις την Μάνην...”. Τώρα, το 1479, η διοίκηση της Μαντίνειας υπάγεται στο Βενετό Προβλεπτή της Μάνης.

15) Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΥ ΚΛΑΔΑ ΤΟ 1480

Όταν το 1479 έληξε ο Τούρκο-Βενετικός πόλεμος, οι Βενετοί στη συνθήκη που υπέγραψαν παραχώρησαν στους Τούρκους το Βραχίονα της Μάνης. Δηλαδή, οι κάτοικοι του ακρωτηρίου του Ταυγέτου, που αντιστάθηκαν μέχρι τότε στην τουρκική κατάκτηση, τώρα υποχρεώθηκαν να προσκυνήσουν τους εχθρούς τους. Οι Οθωμανοί κατέλαβαν όλα τα κάστρα της Μάνης και εγκατέστησαν ολιγάριθμες φρουρές.

Ο Κορκόδειλος Κλαδάς¹ δεν δέχτηκε τη συνθήκη, στασίασε, εγκατέλειψε τους Βενετούς και από την Κορώνη πήγε στη Μάνη ακολουθούμενος από τους Έλληνες εκείνους οι οποίοι ήθελαν να ζήσουν ελεύθεροι. Ανακηρύχθηκε κυβερνήτης (κάπος) της Μάνης και εγκαταστάθηκε στα χωριά του Ζυγού για να αρχίσει τον αγώνα του. Μπαίνοντας στη Μάνη πήρε τα κάστρα και τους πύργους που είχαν οι Τούρκοι, όπως της Μαντίνειας, της Γαστίτζας (Γαϊτσών), κατέλαβε το Λεφτίνι (ήταν στην περιοχή των Τσεριών), την Ανδρούβιστα (Χώρα-Ξωχώρι), το Πραστείο, την Καστάνια, την Πιάλα, το Οίτυλο και το Καταφύγι, που δεν είναι εύκολο να εντοπιστεί. Ακόμη κατέλαβε τον πύργο του Τριγαφολί (Trigafoli), που ήταν κοντά στο Οίτυλο².

Χωρίς καθυστέρηση τουρκικές δυνάμεις εισχώρησαν από την Καλαμάτα και από την ανατολική πλευρά του Ταυγέτου και συνέτριψαν³ την πρώτη ελληνική επανάσταση. Από την εποχή εκείνη άρχισε ο μακροχρόνιος και νικηφόρος αγώνας των Μανιατών, που κατόρθωσαν να διατηρήσουν την ελευθερία τους σε όλο το διάστημα της μακραίωνης σκλαβιάς του γένους.

Από ιστορικές πηγές δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για την παραλιακή Μαντίνεια των Βυζαντινών χρόνων. Μόνο από παράδοση αναφέρεται καταστροφή της Μαντίνειας από πειρατές. Όταν στις αρχές του 19ου αιώνα ο Άγγλος περιηγητής C. R. Cockerell⁴, πλέοντας από την Καλαμάτα στις Κιτριές, πέρασε μπροστά από την Παλιόχωρα, του είπαν ότι πειρατές της Μπαρμπαριάς είχαν καταστρέψει μια πολιτεία, δηλαδή τη Βυζαντινή Μαντίνεια. Δεν γνωρίζουμε τι απόγινε το κάστρο της Μαντίνειας, ώστε σήμερα να μην υπάρχουν ούτε ελάχιστα ίχνη του.

Δεν υπάρχουν ακόμη πληροφορίες για τους κατοίκους της Βυζαντινής Μαντίνειας. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο **Νικόλαος Λιαβούλκος** ο επονομαζόμενος **Μαντιναίος**, ο οποίος βρέθηκε το 1507 στη Ζάκυνθο⁵. Από αυτό το παρωνύμιο

¹Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, σ. 37.

²Κ. Σάθα, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. VI, σ. 221.

³Αωνύμου, *An Historical Outline of a Grecian Family*, Cheltenham, 1864 και Α. Δασκαλάκη, *Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία 1453-1821*, Αθήναι 1923, σ. 22.

⁴Σοφίας Καπετανάκη, *Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη*, Ιθώμη 29-30(1990)67

⁵Λεωνίδα Ζώη, *Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών της Ζακύνθου*, τόμ. Α', σ. 353.

βγαίνει το συμπέρασμα ότι μέλη της οικογένειας Ελεαβούρκου της Γιάννιτσας είχαν εγκατασταθεί και στη Μαντίνεια.

Το 16ο αιώνα τυπώθηκε ένα βιβλίο που περιείχε πληροφορίες για τους ναυτικούς της εποχής εκείνης. Οι περιγραφές ανήκαν σε Έλληνες θαλασσοπόρους, τους πορτουλάνους, αλλά δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς έγινε η καταγραφή τους. Για το Μεσσηνιακό κόλπο γράφει: “...και εις αυτόν τον κόρπον το γύρο είναι η Αντρούσα, η Καλαμάτα και η Μαντίνια και είναι όλα μπιτάδα (πικνά, στη σειρά). και είναι σπιάντζα (αμμώδης ακτή, παραλία) ως ταις Κιτριάς. Η Κιτριάς είναι πόρτο...”. Δεν είναι γνωστό αν το 1570, δηλαδή τότε που τυπώθηκε το βιβλίο των πορτουλάνων, υπήρχε η Βυζαντινή Μαντίνεια ή αν οι πληροφορίες ήταν περασμένων εποχών, χωρίς να έχει ενημερωθεί ο εκδότης για τις αλλαγές που είχε επιφέρει ο χρόνος. Αποκλείουμε την περίπτωση να αναφέρεται στη Μεγάλη Μαντίνεια, η οποία ήταν ένα ασήμαντο και μικρό χωριουδάκι, χτισμένο σε μέρος που να μη φαίνεται από τη θάλασσα.

16) Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ 1460-1685

Στην περίοδο της πρώτης τουρκοκρατίας περιλαμβάνεται ο Τουρκο-Βενετικός πόλεμος (1463-1479) και η επανάσταση του Κλαδά (1480), για τα οποία έγινε λόγος προηγουμένως. Όμως, μετά από αυτές τις συγκρούσεις και για ολόκληρο το 16ο αιώνα δεν υπάρχει καμιά ειδική και αξιοσημείωτη πληροφορία για τη Μαντίνεια. Ισχύουν μόνο όσα γνωρίζουμε γενικά για τη Μάνη.

Σε ολόκληρο αυτό το χρονικό διάστημα δεν σταμάτησαν οι αγώνες των Μανιατών για την ελευθερία και κατόρθωσαν με το όπλο στο χέρι να κρατήσουν τους Τούρκους έξω από τα σύνορά τους. Δεν ήταν μικρό το κατόρθωμά τους, γι' αυτό έγιναν γνωστοί σε ολόκληρη την Ευρώπη, πως με τους αγώνες και το αίμα τους είχαν κερδίσει την ελευθερία τους. Σε μια επιστολή² που γράφτηκε το 1603 στη Ρώμη στην Πολωνική γλώσσα αναφέρονται τα ακόλουθα: “...Κατά τας ημέρας ταύτας έφθασαν Μανιάται, οι εν Πελοποννήσω ούτω καλούμενοι Σπαρτιάται (Spartani), ων την χώραν ο Τούρκος μέχρι τούδε δεν κατόρθωσε να καταλάβη...”. Παράλληλα οι κυβερνήσεις των μεγάλων χριστιανικών δυνάμεων της Ευρώπης, όπως π.χ. της Βενετίας, της Ισπανίας της Γαλλίας, ακόμη και ο Πάπας της Ρώμης διαπραγματευόντουσαν μαζί τους για κοινούς αγώνες κατά των Τούρκων κατακτητών Ευρωπαϊκών χωρών.

Το καλοκαίρι του 1570, δηλαδή στη διάρκεια του Τουρκο-Βενετικού πολέμου 1570-73, που είχε αποτέλεσμα την κατάληψη της Κύπρου από τους Οθωμανούς, οι Μανιάτες ξεσηκώθηκαν εναντίον τους. Βοήθησαν τους Βενετούς να καταλάβουν και να καταστρέψουν το φρούριο, που πρόσφατα είχαν οικοδομήσει οι Τούρκοι στην περιοχή του Πόρτο Κάγιο. Αυτό αποτελούσε μια προχωρημένη βιά-

¹Armand Delatte, *Les portulans Greck*, Paris 1947, σ. 214.

²Μ. Λάσκαρη, *Απόσπασμα εκ Πολωνικής επιστολής (16 Φεβρουαρίου 1603)*, Αφιέρωμα εις μνήμην Χ. Σούλη, Αθήναι 1956, σ. 251.

ση του Οθωμανικού στόλου, που δεν επέτρεπε τον ανεφοδιασμό των Χριστιανικών πλοίων από τη Μάνη¹.

Την επόμενη χρονιά, το 1571, οι Μανιάτες δέχτηκαν την επίσκεψη εκπροσώπου του Δόγη της Βενετίας και συζήτησαν μαζί του για σχέδια κοινής προσπάθειας εναντίον των Τούρκων². Ήταν η χρονιά που, με τη βοήθεια του Πάπα Πίου Ε', ιδρύθηκε η Sacra Liga (Ιερός Σύνδεσμος), η οποία είχε σταυροφορικό χαρακτήρα εναντίον των Οθωμανών.

Στις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα (1603-1625) προετοιμαζόταν μάταια η επέμβαση του Δούκα του Νεβέρ³ στον Ελλαδικό χώρο. Σκοπός της κίνησης αυτής ήταν η απομάκρυνση των Οθωμανών από την Ευρώπη.

Οι Τούρκοι δεν έμειναν με τα χέρια σταυρωμένα. Το 1614 ο Ασλάν (Σιλάν) Πασάς από τα Γιάννενα⁴ εισέβαλε με το στρατό του από την περιοχή του Πασσαβά και έφθασε μέχρι το Πόρτο Κάγιο και το Οίτυλο σκορπώντας το θάνατο, τη σκλαβιά και την ερήμωση. Οι Μανιάτες κατέφυγαν στα βουνά τους και τελικά οι Τούρκοι αποχώρησαν από το Οίτυλο με πλοία για τα Μεσσηνιακά φρούρια. Το Γενάρη του 1615 ο Μουσολίν Ραϊζ, ο ήρωας του προηγούμενου έτους, εισέβαλε με 700-1000 στρατιώτες από την Καλαμάτα στην περιοχή της Ζαρνάτας. Εκεί συγκέντρωσε τους κατοίκους και ζήτησε να του παραδώσουν τα όπλα. Ένας Παπάς του παρατήρησε ότι *"οι Μανιάτες δεν είναι γυναίκες για να δίνουν έτσι τα όπλα"* και ο Μουσολίν Ραϊζ διέταξε να τον ραβδίσουν και να τον κρεμάσουν. Η ενέργεια αυτή ξεσήκωσε τους Μανιάτες, οι οποίοι επιτέθηκαν στους Τούρκους και τους σκότωσαν όλους⁵. Όταν το 1670 ήρθε στη Ζαρνάτα ο Τούρκος ιερωμένος Εβλιγιά Τσελεμπή⁶ σημείωσε: *"...ο από τα Γιάννενα Ασλάν Πασάς διαλύθηκε εδώ και δεν σώθηκε ούτε μια ψυχή..."*.

Το καλοκαίρι του ίδιου έτους οι Τούρκοι εισέβαλαν πάλι στη Μάνη και αυτή τη φορά, καταστρέφοντας τον τόπο, έφθασαν μέχρι το Πραστείο (Προάστιο), όπου τους περίμενε νέα συμφορά, μετά από βομβαρδισμό που δέχτηκαν από τον Ισπανικό στόλο⁷.

Το 1618 οι αντιπρόσωποι των Μανιατών υπέγραψαν επιστολή που απευθυνόταν στο Δούκα του Νεβέρ και όριζαν τον Πέτρο Μέδικο-Γιατρό από το Οίτυλο ως

¹Κωνστ. Ντόκου, *Επαναστατικά κινήσεις εις Μάνην προ της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και η ένατη αυτών στάσις της Βενετίας και της Ισπανίας (1570-1571)*, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972) 230

²Κωνσταντίνου Ντόκου, *ό.π.*, σ. 215.

³Στεφ. Παπαδοπούλου, *Η κίνηση του Δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα για την απελευθέρωση των Βαλκανικών λαών (1603-1625)*, Έκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1966.

⁴Στην εισβολή εκείνη οι Τούρκοι σκλάβωσαν Μανιατόπουλα, Κ. Μέρτζιου, *Η Μάνη από τα αρχαία της Βενετίας (1611-1674)*, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)104-5. Γι' αυτό όταν αργότερα οι Μανιάτες έκαναν συμφωνία με το Δούκα του Νεβέρ για την απελευθέρωση της Πελοποννήσου περιέλαβαν και τα εξής: *"Πάντες οι κυριώτεροι αρχηγοί των Ελληνικών οικογενειών με τους οπαδούς των και τας φυλάς των και με τους αναγκαστικούς εξ αυτών γενομένους γενιτσάρους Τούρκους..."*. Α. Δασκαλάκη, *ό.π.*, σ. 56.

⁵Κ. Μέρτζιου, *ό.π.*, σ. 107.

⁶Θανάση Κωστάκη, *Ο Εβλιγιά Τσελεμπή στην Πελοπόννησο*, Πελοποννησιακά 14(1981)296 και Εβλιγιά Τσελεμπή, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671)*, έκδ. "Εκάτη" 1994, απόδοση Δημ. Λούπη, σ. 272. Στα δύο κείμενα υπάρχουν διαφορές.

⁷Κ. Μέρτζιου, *ό.π.*, σ. 113.

εκπρόσωπό τους. Από την περιοχή της Ζαρνάτας υπέγραψε ο Ιώσαφος ηγούμενος της Παναγίας του Χελμού (Γαϊτσές) και ο Κωνσταντίνος Πούβαλος¹. Ακόμη υπάρχει η παρακάτω υπογραφή: *"Και εγώ Φραγκίσκος Οιτύλου στέργομαι τα άνωθεν με Ζαρνάτα"*. Μπορεί να θεωρηθεί ότι ο Φραγκίσκος ήταν εξάρχος της Ζαρνάτας ή η καταγωγή του ήταν από την περιοχή εκείνη και μπορούσε να ασκεί επιρροή στους κατοίκους της².

Την ίδια χρονιά ο Πέτρος Μέδικο-Γιατρός έστειλε στο Δούκα του Νεβέρ απογραφικό πίνακα με όλα τα χωριά της Μάνης και με τον αριθμό των σπιτιών που είχε το καθένα. Σύμφωνα με τον πίνακα αυτόν περιλαμβάνονται στη Μάνη και οι τρεις οικισμοί της Γιάννιτσας³. Στην περιοχή της Ζαρνάτας⁴ υπαγόνησαν τα ακόλουθα χωριά με τον αριθμό των σπιτιών τους: Σέλιτσα 80, Αλτομυρά 20, Πηγάδια 15, Μαντίνεια 30, Κόκα Μαντίνειας 40, Δολοί 60, Κάμπορ Ζαρνάτας 90, Κάστρο Ζαρνάτας 80, Οροβά Ζαρνάτας 30, Μεγάλη Γαϊτσά 80, Μπρίντα Γαϊτσάς 30, Χώρα Παναγίας Χελμού 50 και Νέα Χώρα Γαϊτσάς 20.

Για τα προαναφερθέντα χωριά της περιοχής της Ζαρνάτας μπορεί να γίνουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις. Την εποχή του 1618 η Μαντίνεια είχε μόνο 30 σπίτια, ενώ η Κόκα της Μαντίνειας είχε 40. Υποθέτουμε ότι η Μαντίνεια θα ήταν στη θέση της σημερινής Μεγάλης Μαντίνειας και η Μικρή Μαντίνεια δεν θα πρέπει να αποτελούσε τότε αξιοσημείωτο οικισμό. Θεωρούμε πιθανό ότι στα δύσκολα εκείνα χρόνια οι άνθρωποι προτιμούσαν την Κόκα, γιατί βρισκόταν μακριά από τη θάλασσα και τους κινδύνους της. Αργότερα οι κάτοικοι της Κόκας μετοίκησαν στη Μεγάλη Μαντίνεια και στα μέσα του προηγούμενου αιώνα άρχισαν να έρχονται στην Κόκα κάτοικοι των Αλτομυρών. Για τη Μικρή Μαντίνεια γίνεται πρώτη αναφορά στην περίοδο της Ενετοκρατίας (1685-1715). Από την περιγραφή του Εβλιγιά Τσελεμπή συμπεραίνουμε ότι το 1670 η Μαντίνεια δεν ήταν στην παραλία και η απόστασή της από τις Κιτρίες ήταν περίπου μια ώρα⁵.

Θα μπορούσε να γίνουν ακόμη ορισμένες παρατηρήσεις. Την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν τα χωριά Τρικτόσοβα και Σωτηριάνικα. Στο μοναστήρι της Μαρβίνιτσας, που είναι κοντά στα Σωτηριάνικα, φαίνεται ότι παλαιότερα υπήρχε βυζαντινός οικισμός, ο οποίος χάθηκε και δεν γνωρίζουμε σήμερα ούτε το όνομά του⁶. Επίσης υπήρχε πολιτεία μέσα στο κάστρο της Ζαρνάτας, που διατηρήθηκε μέχρι την εποχή του 1821. Έλειπαν όμως αρχικά οι εξωτερικοί οικισμοί Μάλτα, Βαρούσι και Μαλευριάνικα. Για το Βαρούσι μπορεί να υποθεθεί ότι οικίστηκε μετά το 1670, που οι Τούρκοι έχτισαν το κάστρο της Ζαρνάτας. Στις Γαϊτσές δεν υπάρχει σήμερα ο οι-

¹Η οικογένεια Μαγριπλή, καταγομένη από τον Κάμπο, είχε το παρωνύμιο "Μπούβαλης".

²Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, *ό.π.*, σσ. 205-6.

³Η αναφερόμενη Γιάννιτσα πρέπει να αντιστοιχεί στο σημερινό οικισμό, η Παλιά Γιάννιτσα ίσως ήταν η Αρμίτσα ή ο παλιός οικισμός της Σέλιτσας κοντά στη μονή της Αγίας Τριάδος και η Παναγία της Γιάννιτσας θα πρέπει να ήταν το Δίκαιο με τη μονή Βλαχέρνας ή η μονή της Τίμοβας.

⁴J. Buchon, *Investigation des archives et bibliothèques*, τόμ. I, Paris 1845, σ. 283 κ.ε. Τα χωριά που αναφέρει ο Buchon είναι χωρογραφικά ανακατεμένα. Για να μπουσ σε τάξη πρέπει να τα βάλουμε σε πέντε στήλες των 23 χωριών και τα υπόλοιπα πάλι σε πέντε στήλες των 2 χωριών.

⁵Θ. Κωστάκη, *ό.π.*, σ. 296 και Εβλιγιά Τσελεμπή, *ό.π.*, σ. 271.

⁶Αριστεάς Καρβαδιά-Σπονδύλη, *Μια Νέα Βυζαντινή Θέση στη Μάνη*, Πελοποννησιακά, Φίλιον δώρημα εις Τάσον Γριτσόπουλον, παράρτημα τόμ. 17, σ. 85.

κισμός της Παναγίας του Χελμού, αλλά διατηρείται από παλαιά μόνο το μοναστήρι με το όνομα αυτό¹. Ψηλότερα από τη μονή, στην κορυφή του υψώματος, υπήρχε μικρό κάστρο, το οποίο στις μέρες μας προδίδεται από το τοπωνύμιο "Καστράκι" που διατηρείται ακόμη. Τέλος φαίνεται πιθανό ότι η αναφερομένη από τον Πέτρο Μέδικο "Νέα Χώρα της Γαϊτσάς" είναι η σημερινή Μπίλιοβα², εκτός αν πρόκειται για κάποιον οικισμό που σχηματίστηκε τότε και δεν διατηρήθηκε για μεγάλο διάστημα. Πάντως θα πρέπει να θυμίσουμε ότι τα χωριά, που βρίσκονται κοντά στη θάλασσα και γύρω από το κάστρο της Ζαρνάτας, στη δεκαετία 1610-1620 δοκιμάστηκαν από τις εισβολές των Τούρκων και τους πολέμους που ακολούθησαν, ώστε αυτό θα συνετέλεσε στη μετακίνηση πληθυσμού προς τα ορεινά.

Στο χρονικό διάστημα που ο Πέτρος Μέδικος-Γιατρός ήταν στο προσκήνιο της ιστορίας της Μάνης, είχε κατορθώσει να ενώσει όλους τους Μανιάτες και να τους εκπροσωπεί στη Δύση. Βέβαια υπήρχε και η αντιπολίτευση από τους Στεφανόπουλους³, αλλά δεν πρέπει να ήταν αποτελεσματική. Φαίνεται ακόμη ότι μετά το θάνατο του Πέτρου Μέδικου και μέχρι σχεδόν την εποχή που οι Τούρκοι έχτισαν τα κάστρα της Κελεφάς και της Ζαρνάτας (1670), συνεχίστηκε η ενιαία εκπροσώπηση των Μανιατών από το γιό του το Μιχελή⁴. Ακολούθησαν τα χρόνια που ο Λιμπεράκης Γερακάρης⁵ ηγείτο των Μανιατών.

Το 1643 η Μάνη εκτείνεται από το ακρωτήριο Ταίναρο μέχρι τη Μαντίνεια, η οποία ήταν η εμπροσθοφυλακή των Μανιατών, δηλαδή το ακριτικό φυλάκιο του ελεύθερου χώρου της Μάνης⁶. Στο διάστημα της τουρκοκρατίας τα σύνορα της Μάνης ταυτίζονται με το χώρο στον οποίο ο τούρκος κατακτητής δεν μπόρεσε να πατήσει και να στεριώσει.

Η Ισπανική κυβέρνηση το 1655 πήρε ένα έγγραφο στο οποίο μνημονεύονται τα χωριά της Μάνης και αρχίζει από τη Μαντίνεια⁷, τη Ζαρνάτα και τη Γαϊτσά. Επίσης αναφέρονται λίγα λόγια για τη διοίκηση της Μάνης και εκφράζεται η επιθυμία των Μανιατών να μεταναστεύσουν, γιατί συνεχώς ήταν υποχρεωμένοι να πολεμούν με τους Τούρκους.

¹ Στ. Καπετανάκη, *Οι Γαϊτσές και το μοναστήρι της Παναγίας του Χελμού*, Ιθώμη 31-32(1991)40-1.

² Από τον πίνακα του Πέτρου Μέδικου-Γιατρού απουσιάζει η Μπίλιοβα και αντί γι' αυτή υπάρχει το όνομα της Νέας Χώρας της Γαϊτσάς, που είναι άγνωστη από άλλες ιστορικές πηγές ή από παράδοση. Κατά τη γνώμη μου η Νέα Χώρα οικοδομήθηκε σε θέση που είχε το όνομα Μπίλιοβα και στη συνέχεια αυτό το τοπωνύμιο επικράτησε ως όνομα του νέου οικισμού.

³ Κ. Μέρτζιου, *Η Μάνη εις τα Αρχαία της Βενετίας*, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)91.

⁴ Ι. Χασιώτης, *Ελληνικοί εποικισμοί στο βασίλειο της Νεαπόλεως κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα*, Ελληνικά 22(1969)128-132.

⁵ Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 85 κ.ε., Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, *Οι Νυκλιάνοι*, σ. 237 κ.ε., Κ. Μέρτζιου, ό.π., σσ. 158, 162, 164, 166 και 171.

⁶ Σε επιστολή των Μανιατών αναφέρεται: "Υποβάλλει ευλαβείς χαιρετισμούς η χώρα του Βραχίου της Μάνης, από το ακρωτήριο της Μάνης έως την Μαντίνεια...". Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 137.

⁷ Ι. Χασιώτη, ό.π., σ. 155. Είναι αλήθεια ότι οι Μανιάτες δεν ήταν δεμένοι με τον τόπο τους. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας ήθελαν να μεταναστεύσουν σε άλλες χώρες. Σε μικρές ομάδες πήγαιναν στη Ζάκυνθο και οργάνωσαν τις δύο μεγάλες μεταναστευτικές ομάδες προς Ιταλία και την Κορσική. Μετά την απελευθέρωση αναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής εγκατέλειψαν τη Μάνη.

17) Η ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ ΤΟ 1659

Στα χρόνια ενός άλλου Τουρκο-Βενετικού πολέμου (1645-1669), που κατέληξε στην ολοκληρωτική κατάληψη της Κρήτης από τους Οθωμανούς, οι Μανιάτες βοήθησαν με κάθε τρόπο τους Βενετούς. Τα λιμάνια της Μάνης ήταν πάντοτε στη διάθεσή τους για να τους προσφέρουν προστασία από τις θαλασσοταραχές και να τους ανεφοδιάσουν με νερό και τρόφιμα. Ακόμη οι Μανιάτες πειρατές ενόχλούσαν ασταμάτητα τα τουρκικά πλοία και μετέφεραν εφόδια για τους Βενετούς της Κρήτης¹. Όμως όλα αυτά δεν κρίθηκαν αρκετά από τους Βενετούς και γι' αυτό θέλησαν να παρασύρουν τους Μανιάτες σε ένα τοπικό πόλεμο με τους Τούρκους, που θα δημιουργούσε αντιπερισπασμό στο μέτωπο της Κρήτης, αλλά και βαριές συνέπειες για τη Μάνη.

Το Γενάρη του 1659 ο στόλαρχος της Βενετίας Φραγκίσκος Μοροζίνη ήρθε με τα πλοία του στις Κιτριάς, φέρνοντας μαζί του τον πρώην πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης Ιωαννίκο Β', για να ξεσηκώσει ένοπλο αγώνα κατά των Τούρκων².

Η Καλαμάτα έπεσε και λεηλατήθηκε³. Οι Βενετοί έφυγαν αμέσως και εγκατέλειψαν πίσω τους τον πόλεμο. Οι κάτοικοι της Β.Δ. Μάνης και τα χωριά της σημερινής Αλαγονίας, γνωστά τότε ως "Πισινά Χωριά", είχαν μπει στον αγώνα. Ζήτησαν από τους Βενετούς να καταλάβουν το Εξαμίλι της Κορίνθου, δηλαδή τον Ισθμό, για να εμποδίσουν την επέμβαση τουρκικών ενισχύσεων και να συνεχίσουν την επανάστασή τους. Το έγγραφο αυτό υπέγραψαν τα χωριά: Ζαρνάτα, Γαϊτσές, Λεφτίνη, Ανδρούβιστα, Μαντίνεια, Σέλιτσα, Γιάννιτσα, Τσερνίτσα, Μικρή και Μεγάλη Αναστάσοβα, Σίτσοβα και Πολιανή⁴.

Σε αυτή την αναφορά η Μαντίνεια σημειώνεται ως ενιαίος οικισμός. Δεν αναφέρεται η Κόκα, ούτε γίνεται λόγος για Μικρή και Μεγάλη Μαντίνεια. Ίσως δεν είχε οικιστεί ακόμη η Μικρή Μαντίνεια ή ήταν ένας ασήμαντος οικισμός. Ακόμη για την Κόκα θα μπορούσαμε να πούμε ότι την εποχή εκείνη δεν θα ήταν ένα ξεχωριστό χωριό, αλλά κάποιος δορυφορικός οικισμός της Μαντίνειας, κατοικούμενος από κτηνοτρόφους, οι οποίοι δεν ήταν εκεί μόνιμα εγκατεστημένοι ή που δεν ανέπτυσαν πολιτική δραστηριότητα.

Από αναφορά γραμμένη στις Κιτριάς⁵ στις 25 Μαρτίου 1659 μαθαίνουμε ότι κατάσκοπος των Βενετών κατέγραψε τις κινήσεις των τουρκικών δυνάμεων και σημείωσε: "...είδε και μέτρησε τις στρατιωτικές δυνάμεις της Καλαμάτας, που ήταν εκατόν ογδόντα άλογα και δύο γαλέρες που πήγαιναν στη Ζαρνάτα για βοήθεια μαζί με πενήντα άλλους που ξεκίνησαν...". Για να υπάρχουν γαλέρες σε μια

¹ Αθ. Καραθανάση, *Επαναστατικές κινήσεις στην Πελοπόννησο στα 1659*, Πελοποννησιακά 8 (1971)250.

² Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, ό.π., σ. 302 και Α. Καραθανάση, ό.π., σ. 239.

³ Κ. Σάθα, ό.π., σ. 303 και Α. Καραθανάση, ό.π., σ. 259.

⁴ Α. Καραθανάση, ό.π., σ. 255.

⁵ Α. Καραθανάση, ό.π., σ. 254. Στην πολύ ενδιαφέρουσα αυτή εργασία θα έπρεπε ίσως να γίνουν ορισμένες διορθώσεις σε τοπωνύμια, π.χ. στη σ. 246 αντί "κάνεσιν" είναι Μάνεσι (παλαιά ήταν χωριό κοντά στο Δυρράχι), στη σ. 249-50 αντί "Ανδραβίδα" είναι Ανδρούβιστα (σήμερα Χώρα-Ξωχώρι) και στη σ. 254 αντί "Κυλλήνη" είναι ίσως Κουτσαβές. Άλλωστε δεν μπορούν να έχουν σχέση η Ανδραβίδα και η Κυλλήνη με τοπικά κινήματα της Ζαρνάτας και των Πισινών Χωριών.

εκστρατεία προς τη Ζαρνάτα, σημαίνει ότι θα ακολούθησαν το δρόμο Καλαμάτα-Κιτριές-Ζαρνάτα, ο οποίος ήταν λιγότερο επικίνδυνος από το δρόμο Καλαμάτα-Κουρή-Γεφύρι Κοσκάρakas-Ζαρνάτα.

18) ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΚΑΣΤΡΑ ΣΤΗ ΜΑΝΗ (1670)

Ο Τουρκο-Βενετικός πόλεμος τελείωσε το 1669 με την πτώση του Ηρακλείου (Χάνδακα), που αποτελούσε το τελευταίο οχυρό των Βενετών στην Κρήτη. Την επόμενη χρονιά, η Οθωμανική Πύλη έστειλε στρατό για να λύσει τις διαφορές της με τους Μανιάτες, που είχαν γίνει τόσο ενοχλητικοί στο μακροχρόνιο αυτό πόλεμο¹.

Στην κρίσιμη εκείνη περίπτωση επικράτησε στη Μάνη η άποψη του Λιμπεράκη Γερακάρη. Αυτός συνιστούσε στους Μανιάτες να επιτρέψουν στους Οθωμανούς να χτίσουν δύο κάστρα, το ένα στη Ζαρνάτα και το άλλο στην Κελεφά², παρά να εμπλακούν σε ολοκληρωτική αναμέτρηση με τον πολυάριθμο τουρκικό στρατό. Ήταν μια εποχή που οι Μανιάτες θα έμεναν τελειώς αβοήθητοι από τη Χριστιανική Δύση. Η αλήθεια είναι πως έχοντας οι Τούρκοι το κάστρο του Πασσαβά και χτίζοντας φρούρια στην Κελεφά και στη Ζαρνάτα, φαινόταν ότι θα μπορούσαν να δαμάσουν για πάντα τους ελεύθερους κατοίκους του Ταυγέτου. Η ιστορία όμως διακαίωσε τη συμβιβαστική άποψη του Λιμπεράκη Γερακάρη. Το 1685, δηλαδή μόλις μετά 15 χρόνια, οι Βενετοί έδιωξαν τους Τούρκους από το Μοριά και φυσικά απαλλάχτηκε από την παρουσία τους και η Μάνη. Η σημαντικότερη όμως απώλεια για τη Μάνη, στα δύστυχα εκείνα χρόνια, ήταν η μετανάστευση μέρους των κατοίκων της, ίσως των πλέον αξιόλογων. Μέχρι σήμερα δεν έχει εκτιμηθεί η ζημιά του τόπου από την απομάκρυνση των πιο καλλιεργημένων και πιο εύρωστων οικονομικά Μανιατών.

Από μαρτυρίες προσφύγων Μανιατών³ μαθαίνουμε ότι το 1670 οι Οθωμανοί πήγαν στη Ζαρνάτα και έχτισαν φρούριο. Για την είσοδο των Τούρκων στη Μάνη από την πλευρά της Καλαμάτας και της στενωπού του Αρμυρού έχουμε τη διήγηση του Εβλιγιά Τσελεμπί, ενός Τούρκου Ιερωμένου, ο οποίος ακολουθούσε το τουρκικό εκστρατευτικό σώμα. Παρά τις υπερβολές και τις ανακρίβειες του Τσελεμπί, η διήγησή του έχει σημαντική αξία για τη Μαντίνεια.

Οι Τούρκοι, όπως μας πληροφορεί ο Τσελεμπί⁴, ξεκίνησαν από την Καλαμάτα για τη Μάνη με πολεμικά τραγουδία. Μετά από πορεία πέντε ωρών το στράτευμα έφθασε σε ένα μέρος που λέγεται "Πέντε Μύλοι της Μάνης". Βλέπουμε εδώ ότι οι Μύλοι της Μαντίνειας λειτουργούσαν το 1670 και από τότε έχουμε συνεχείς μαρτυρίες γι' αυτούς. Μόνο που οι μεταγενέστερες πληροφορίες αναφέρονται σε τέσσερα λιθάρια και όχι σε πέντε. Ο Τσελεμπί συνεχίζοντας γράφει για τους Μύλους: "Αυτοί οι Μύλοι έχουν ένα μεγάλο φρούριο. Μέσα στο φρούριο μπορεί να

¹ Κ. Σάθα, ό.π., σ. 307 κ.ε.

² Τα ερείπια του κάστρου της Κελεφάς φαίνονται στα Ν.Α. του Οπύλου.

³ Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 160.

⁴ Θ. Κωστάκη, ό.π., σ. 295 και Εβλιά Τσελεμπί, ό.π., σ. 270.

χωρέσουν 200 άτομα. Γύρω στους Μύλους αυτούς είναι όλα τα αμπέλια των Ζαρνατιανών...". Από τα ανωτέρω φαίνεται ότι την εποχή εκείνη δεν υπήρχε πύργος στους Μύλους ανάλογος με το σημερινό, αλλά άλλου είδους φρουριακό συγκρότημα, που μπορούσε να χωρέσει διακόσια άτομα και η γύρω περιοχή ήταν φυτεμένη με αμπέλια.

Στη συνέχεια ο Τσελεμπί γράφει: "Αφού καθαρίσαμε τους δρόμους, που πάνω από διακόσια χρόνια δεν είχε πατήσει πόδι Μωαμεθανικό, και αφού περάσαμε από τους δρόμους αυτούς και κανόνια...". Από την περικοπή αυτή φαίνεται ότι στη Μάνη δεν υπήρχαν δρόμοι και αυτό ήταν ένα σημαντικό αμυντικό πλεονέκτημα του τόπου. Παράλληλα μας πληροφορεί ότι από την εποχή του Κλαδά, δεν είχε πατήσει το πόδι του Οθωμανός. Αν αυτό είναι αληθινό, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι δρόμος εισόδου για τη Μάνη δεν ήταν η στενωπός του Αρμυρού αλλά το λιμάνι των Κιτριών. Ίσως το 1615 ο Μουσολίν Ραϊζ να ήρθε με στόλο μέχρι τις Κιτριές και να ακολούθησε η καταστροφή του στη περιοχή του κάστρου της Ζαρνάτας, την οποία αναφέρει και ο ίδιος ο Τσελεμπί.

Ακολουθώς σημειώνεται ότι οι Τούρκοι προχώρησαν νότια από τους Μύλους και φθάσαν στο λιμάνι της "Ζαρνάτας". Προφανώς εδώ εννοούνται οι Κιτριές, γιατί είναι απίθανο να εννοεί την Παλιόχωρα, ούτε φυσικά το Αρμυρό. Στην περιγραφή του Τσελεμπί¹ σημειώνεται ακόμη: "Από τους βράχους που βρίσκονται νότια βγαίνουν λίγα πικρά νερά. Κάθε χρόνο έρχονται φρεγάτες από τη Φραγκιά και πίνουν από αυτό το νερό και έχουν κενώσεις 10-15 φορές. Το σώμα απαλλάσσεται από όποια αρρώστια υπάρχει. Οι άπιστοι στρατιώτες της Μεθώνης και της Κορώνης με βαρέλια φέρνουν αυτό το νερό στη Φραγκιά. πολύ οφέλιμο νερό...". Μέχρι τώρα γνωρίζαμε ότι το νερό των Μύλων το χρησιμοποιούσαν για λόγους θεραπευτικούς². Εδώ αναφέρονται πηγές που πιθανώς βρίσκονται νότια των Κιτριών. Πράγματι υπάρχει περιοχή που λέγεται "Γλυφάδες" και αναβλύζει νερό μέσα από τη θάλασσα, ενώ νοτιότερα είναι η περιοχή "Γλυκό σκαφίδι", στο οποίο στάζει γλυφό νερό. Επίσης σε μια σπηλιά που υπάρχει στον Κάβο-Γκλιβά αναβλύζει νερό από τη θάλασσα, το οποίο είναι πιο ζεστό από το θαλασσινό και ο τόπος εκεί έχει χρώμα κυανωπό, ίσως από άλατα τα οποία περιέχονται στο νερό που βγαίνει από τα βάθη της γης. Από παράδοση όμως δεν αναφέρεται τίποτε για τις ιαματικές ιδιότητες των νερών αυτών, όπως αναφέρεται για το νερό των Μύλων. Θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί μήπως το γλυφό νερό των Μύλων ή κάποιας άλλης πηγής έφεραν εδώ και τον Ανδρόνικο Παλαιολόγο κι ακόμη μήπως το νερό αυτό ήταν το θεραπευτικό μέσο που χρησιμοποιούσαν στο Ασκληπιείο της Αβίας.

Στις σημειώσεις του Εβλιγιά Τσελεμπί³ αναφέρεται η μετάβαση από τις Κιτριές στη Μαντίνεια. Η γύρω περιοχή είχε τότε αμπέλια και ο δρόμος ήταν ανηφορικός, που σημαίνει ότι η Μαντίνεια του 1670 ήταν στη θέση της σημερινής Μεγάλης Μαντίνειας. Γράφει: "Από εκεί ανηφορίσαμε μια ώρα. Το χωριό Μαντίνια. Είναι ένας οικισμός στην περιοχή του φρουρίου της Ζαρνάτας. Από τέσσερα μέρη υ-

¹ Θ. Κωστάκη, ό.π., σ. 296 και Εβλιά Τσελεμπί, ό.π., σ. 270.

² Σοφίας Καπετανάκη, Περιγραφή της διαδρομής Καλαμάτας Κιτριών από τον Gell, Λακωνικά Σπουδαί, Θεσσαύρισμα εις τον Δ. Β. Βαγιακάκον, 10(1990)507.

³ Θ. Κωστάκη, ό.π., σ. 296 και Εβλ. Τσελεμπί, ό.π., σ. 271. Οι μετάφρασεις διαφέρουν μεταξύ τους.

πάρχουν αμπέλια, υπάρχουν τρία μοναστήρια και 3.000 στρατός. όλοι οι παπάδες και οι επαγγελματίες ήρθαν και φίλησαν το χέρι του πασά και έκαναν τραπέζι. Στον πασά έδωσαν εκλεκτή τσόχα για 100 βρακιά και άλλα δώρα. Ο στρατός των Μωαμεθανών μη έχοντας εμπιστοσύνη στην υποταγή αυτών των άπιστων, για κάθε ενδεχόμενο ήταν έτοιμος...”.

19) Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ ΤΟ 1673

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, το καλοκαίρι του 1670 οι Τούρκοι με αρχηγό τον Αλή Πασά του Νεγρεπόντε (Χαλκίδας) ήρθαν στη Ζαρνάτα. Από μια αναφορά Μανιατών προσφύγων¹ στη Ζάκυνθο, που γράφτηκε στις 15 Αυγούστου 1670 μαθαίνουμε ότι: “...και ήρχισεν αμέσως να ανεγείρη επί των ερειπίων ενός παλαιού κάστρου, νέον φρούριον εις μέρος κείμενον τέσσερα μίλια από τον λιμένα Κιτριές...”.

Αφού οι Τούρκοι εγκαταστάθηκαν στα κάστρα της Ζαρνάτας και της Κελεφάς άρχισαν να γίνονται πιεστικοί στους κατοίκους της περιοχής και απαιτούσαν φόρους, επέβαλλαν αγγαρείες κλπ., ώστε τους ανάγκασαν να επαναστατήσουν. Όπως αναφέρεται, ο Λιμπεράκης Γερακάρης², που ήταν ο ιδιοκτήτης των Μύλων της Μαντινείας, ξεσήκωσε σε επανάσταση τους κατοίκους των χωριών της περιοχής της Ζαρνάτας.

Οι πληροφορίες που έχουμε για την εποχή του 1673 αναφέρουν ότι ο Λιμπεράκης Γερακάρης επιβίβαστηκε σε πλοίο του Γάλλου πειρατή Huges Grevelier και πήγε στη Μάλτα, όπου έπεισε τους μοναχούς να στείλουν 7 γαλέρες. Όταν στις αρχές Σεπτεμβρίου έφθασαν στις Κιτριές, μαζί με τα τέσσερα πλοία του Grevelier, αποβίβασαν αγήματα, πολεμοφόδια, πυροβολικό και κατασκεύασαν σκάλες για την εκπόρθηση του φρουρίου της Ζαρνάτας³.

Η πολιορκία του κάστρου δεν ευοδώθηκε. Οι Μανιάτες που ήταν ανεκπαίδευτοι στον τακτικό πόλεμο δεν κατάφεραν να αλώσουν το φρούριο της Ζαρνάτας. Στις 17 Σεπτεμβρίου οι Μαλτέζικες γαλέρες εγκατέλειψαν τους Μανιάτες. Μόνο τα καράβια του Huges Grevelier έμειναν ακόμη για ένα περίπου μήνα⁴. Όπως αναφέρεται, οι Μανιάτες υποστηριζόμενοι από τα πλοία, φρουρούσαν το πέρασμα του Αρμυρού ή ακόμη και το λιμάνι των Κιτριών και οι Τούρκοι δεν μπορούσαν να στείλουν ενισχύσεις στους πολιορκημένους.

Όταν τελικά έφυγαν και τα πειρατικά καράβια, ο Σινάν αγάς, κεχαγιάς (τοποτηρητής) του Τούρκου ναύαρχου, οδηγώντας 8-10.000 άνδρες έφθασε στη Ζαρνάτα και διέλυσε την πολιορκία. Όπως διηγείται ο караβοκύρης Ιάκωβος Περδικάρης, οι Τούρκοι πρώτα πήγαν στο κάστρο της Ζαρνάτας και έκαψαν την

¹Κωνσταντίνου Μέρτζιου, *Η Μάνη από τα Αρχαία της Βενετίας (1611-1674)*, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)160.

²Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 166. Σ. Β. Κουγέα, *Η Καταγωγή του Πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν Επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη*, Πελοποννησιακά 6(1965)15 κ.ε.

³Κ. Μέρτζιου, ό.π., σσ. 162-6.

⁴Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 162 και 165.

“Κώμη της Ζαρνάτας”, δηλαδή τον Κάμπο¹. Συνεχίζοντας ο Περδικάρης την κατάθεσή του στις Βενετικές αρχές της Ζακύνθου πρόσθεσε: “...Κατόπιν επήγαν εις άλλην κώμην ονομαζομένην Μαντινεία. Την έκαυσαν και αυτήν και επήραν και 500 σκλάβους...”. Επομένως θα πρέπει να δεχθούμε ότι επρόκειτο για ολοκληρωτική καταστροφή της Μαντινείας από τον εμπρησμό και την αιχμαλωσία των κατοίκων της.

Καθώς αναφέρεται² κάθε Τούρκος στρατιώτης φθάνοντας σε κάποιο λιμάνι του Μεσσηνιακού κόλπου, όπως ήταν η Κορώνη, πουλούσε τους σκλάβους του. Ανάμεσα στους εμπόρους σκλάβων ήταν και ο Λευκαδίτης καπετάν Κουλουμπρής, που αγόρασε 60 από τους σκλαβωμένους Μανιάτες και τους προόριζε για τα σκλαβοπάζαρα της Μπαρμπαριάς. Όμως, όταν ο Τούρκος ναύαρχος έμαθε πως πολλοί από τους κατοίκους της Μάνης προσπαθούσαν να βρουν πλεούμενο για να φύγουν από τον τόπο τους, έδωσε εντολή να μην τους πειράξει κανείς. Παράλληλα διέταξε να αφεθούν ελεύθεροι όλοι οι αιχμάλωτοι. Η διαταγή αυτή ανάγκασε τον Κουλουμπρή να αφήσει τους σκλάβους που είχε αγοράσει. Με την απόφαση αυτή ίσως γύρισαν πίσω και μερικοί από τους Μαντιναίους, ενώ οι άλλοι είχαν οδηγηθεί προηγουμένως στη Μπαρμπαριά.

20) Η ΜΑΥΡΗ ΔΕΚΑΠΕΝΤΑΕΤΙΑ 1670-1685

Η δεκαπενταετία 1670-1685 μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια από τις πιο φοβερές εποχές, που γνώρισε ποτέ η Μάνη, γιατί σχεδόν είχε εξισωθεί με τον υπόλοιπο σκλαβωμένο Ελλαδικό χώρο. Τα κάστρα του Πασσαβά, της Κελεφάς και της Ζαρνάτας είχαν γίνει βρόγχοι για τους μέχρι τότε ελεύθερους Μανιάτες. Τα χωριά, που ήταν κοντά στα κάστρα και οι παραλιακοί οικισμοί, στους οποίους έφθανε ο τουρκικός στόλος, δεχόντουσαν τα δεινά της τουρκικής κατοχής. Μόνο η Μέσα Μάνη και τα ορεινά χωριά μπορούσαν να αναπνέουν ακόμη τον αέρα της λευτεριάς. Στα χρόνια αυτά η Μαντινεία, που βρισκόταν ανάμεσα στα κάστρα της Καλαμάτας και της Ζαρνάτας είχε χάσει την ανεξαρτησία της.

Ιδιαίτερα μετά την επανάσταση του Λιμπεράκη Γερακάρη και την αποτυχημένη πολιορκία του κάστρου της Ζαρνάτας, πολλοί από τους Μανιάτες εγκατέλειψαν τα χωμάτα της πατρίδας τους και πήραν το δρόμο της προσφυγιάς. Εκτός από τις δύο μεγάλες μεταναστευτικές ομάδες των κατοίκων της Μάνης, που οργάνωσαν οι Μέντικοι-Γιατροί και οι Στεφανόπουλοι του Οιτύλου, έφυγαν πολλοί ακόμη. Άλλοι πήγαν κατά μικρές ομάδες στη Ζάκυνθο και άλλοι στην Ιταλία.

Για τους Μαντιναίους δεν έχουμε πληροφορίες αν μικρό ή μεγάλο μέρος τους κατόρθωσε να αποφύγει την καταστροφή του 1673. Λίγα είναι τα ονόματα που γνωρίζουμε ότι μετανάστευσαν από την περιοχή της Ζαρνάτας, όπως ο Νικόλαος Μπόχαλης του ποτέ Γιωργάκη³ και μέρος της οικογένειας Μούτζαλου που ήταν απλωμένη στους Δολούς, τη Μικρή Μαντινεία και τα Γιαννισάνα.

ΟΝ ΔΙΪ ΝΟΥ.

¹Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 169.

²Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 169.

³Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 171.

Στο δέκατο ένατο αιώνα βρίσκουμε στις Μαντίνειες οικογένειες που κατάγονται από τον Κάμπο, τους Δολούς ή τη νοτιότερη Μάνη. Βενετσάνες και Σταυρέας υπήρχαν και στον Κόμπο, Σκιάς και Μανδραπήλιας υπήρχαν και στους Δολούς, οι Σπανέοι κατάγονται από την Καρδαμύλη ή το Οίτυλο. Οι Μανέοι ήταν μοιρασμένοι στη Μεγάλη Μαντίνεια και στην Οροβά, από οικογενειακή τους δε παράδοση αναφέρεται ως τόπος καταγωγής η Καστάνια του Λεύκτρου. Τέλος οι Σασανέοι κατάγονται από την Αρεόπολη (Τσίμοβα) κλπ. Δεν είναι όμως γνωστό πότε έγιναν αυτές οι μετακινήσεις.

Μέσα στα δεινά που περιγράφονται για την εποχή εκείνη δεν θα πρέπει να παραλείψουμε να αναφέρουμε ότι, οι Τούρκοι στη διάρκεια της δεκαπενταετίας 1670-1685, κρατούσαν ομήρους από τα χωριά στα οποία μπορούσαν να φθάσουν. Ο φόβος μιας νέας επανάστασης τους έκανε να είναι πιο απαιτητικοί. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι οι κάτοικοι της Τραχήλας¹ ζήτησαν το 1684 από το Μοροζίνη να μην επέμβει στη Μάνη "...διότι θα ενοχοποιηθώσι προς τους Τούρκους προς ους παρέδωκαν εις ενέχυρον τα φίλτατα αυτών...".

Η σκοτεινή αυτή περίοδος έληξε γρήγορα, γιατί το 1685 οι Βενετοί πάτησαν το πόδι τους στο Μοριά. Τα τουρκικά κάστρα της Μάνης δεν μπόρεσαν να ανθέξουν για πολύ στη δύναμη των Βενετών και την ορμή των Μανιατών. Η λευτεριά ξεπρόβαλε πάλι ολόφωτη για τους Μανιάτες μετά από μια σύντομη περίοδο νάρκης.

21) Η ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ 1685-1715

Το 1685 η Τουρκία βρισκόταν σε πόλεμο με όλη σχεδόν την Ευρώπη. Η Ρωσία, η Πολωνία, η Γερμανία, η Αυστρία, η Γαλλία και η Βενετία συγκρούονταν με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Η Βενετία, η οποία στο παρελθόν είχε δεχθεί πολλά πλήγματα από τους Τούρκους και είχε χάσει τις κτήσεις της στο Μοριά, στα νησιά του Αιγαίου, την Κύπρο (1570) και την Κρήτη (1669) είχε τώρα την ευκαιρία να πετύχει μια νίκη. Γι' αυτό αποφασίστηκε από τους Βενετούς να πάρουν το Μοριά και τον υπόλοιπο Ελληνικό χώρο. Αρχηγός της εκστρατείας ορίστηκε ο ηρωϊκός δόγης Φραγκίσκος Μοροζίνη, ο οποίος ήταν γνωστός στους Έλληνες από τον προηγούμενο πόλεμο, δηλαδή 1645-1669.

Η Μάνη, που έμενε αδάμαστη από την τουρκική ισχύ, πάντα προσφερόταν περισσότερο από κάθε άλλη περιοχή του Μοριά για εξέγερση. Γι' αυτό οι Βενετοί κι αυτή τη φορά στηρίχτηκαν στους Μανιάτες για να ξεσηκώσουν όλους τους Έλληνες. Οι Νικόλαος και Παναγιώτης Δοξαράς, που κατάγονταν από το χωριό Κουτήφαρη (του πρώην δήμου Λεύκτρου) και έμεναν στη Ζάκυνθο, πήγαν στη Μάνη και μαζί με το Θεόδωρο Βούλτσο από τη Λαγκάδα και τον Πέτρο Μέδικο-Γιατρό (απόγονο του αναφερομένου στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα) πήραν μέρος στις πολιορκίες των κάστρων της Ζαρνάτας, της Κελεφάς και του Πασσαβά. Στη συνέχεια ήρθαν οι Βενετικές γαλέρες στην περιοχή του Αρμυρού και των Κιτριών για να αποκλείσουν την επικοινωνία των Τούρκων της Καλαμάτας και της Ζαρνάτας. Οι πολιορκημένοι της Ζαρνάτας δεν άντεξαν τον αποκλεισμό και παραδόθηκαν στις

¹ Π. Χιώτη, *Ιστορικά Απομνημονεύματα*, τόμ. Γ', σ. 287.

30 Αυγούστου / 11 Σεπτεμβρίου 1685 στο Φραγκίσκο Μοροζίνη, φοβούμενοι μήπως πέσουν στα χέρια των Μανιατών, τους οποίους για 15 χρόνια καταδυνάστευαν¹.

Τον Οκτώβριο του 1685 οι Βενετοί αντάμειψαν τους Δοξαράδες, παραχωρώντας στο Νικόλαο Δοξαρά² τους Μύλους της Μαντίνειας και ένα οίκημα στο κάστρο της Ζαρνάτας. Στο σχετικό έγγραφο σημειώνεται η παραχώρηση των Μύλων ως εξής: "...του παραχωρούμεν δυνάμει του παρόντος κατά διαταγήν του ημετέρου Γενικού Στρατηγείου το μέγαρον (οικοδόμημα) και τα τέσσερα λιθάρια του νερομύλου του ευρισκομένου εις το μέρος της Μαντίνειας εις την περιοχήν της Ζαρνάτας εις την ακρογιαλιάν, που ήσαν εις την δικαιοδοσία του δημοσίου ταμείου της Κωνσταντινουπόλεως...". Αργότερα, το 1687, οι Βενετοί παραχώρησαν στον Παναγιώτη Κουτούφαρη³ μια ελαιομηχανή. Ανάλογες παραχωρήσεις έκαναν και σε άλλους συμπολεμιστές τους.

Όταν οι Βενετοί κατακτήσανε τη Μάνη άρχισαν να την οργανώνουν με το δικό τους τρόπο. Σε κάθε επαρχία υπήρχε ένα κάστρο με Βενετική στρατιωτική φρουρά. Κάθε κεφαλοχώρι της επαρχίας είχε τον καπετάνιο του, δηλαδή τον αρχηγό του στρατιωτικού αποσπάσματος, που ήταν υπό τη διοίκηση του κάστρου. Συγχρόνως ο Έλληνας καπετάνιος είχε την ευθύνη τήρησης της τάξης στην περιοχή του, δηλαδή ήταν ένα είδος τοπάρχη-αστυνόμου.

Σε μια Βενετική απογραφή⁴ του 1689 δεν σημειώνονται με ακρίβεια τα χωριά της περιοχής του Σταυροπηγίου της Ζαρνάτας, δηλαδή του πρώην δήμου Αβίας και δεν μπορούμε να στηριχθούμε σε αυτή. Η Μεγάλη Μαντίνεια δεν μνημονεύεται, ενώ η Μικρή σημειώνεται με 35 οικογένειες και με 166 κατοίκους. Θα ήταν δύσκολο να δεχθούμε ότι η Μεγάλη Μαντίνεια δεν είχε συνέλθει μετά από την καταστροφή του 1673, γιατί από άλλη πηγή⁵ φαίνεται να επιβαρύνεται φορολογικά από τους Βενετούς τόσο η Μεγάλη, όσο και η Μικρή Μαντίνεια, γιατί το ποσό είναι σχετικά μεγάλο μόνο για τη Μικρή Μαντίνεια.

Για τους κατοίκους του τόπου δεν έχουμε αρκετά στοιχεία. Σε μια αναφορά από το 1690 των κατοίκων της περιοχής που υπαγόταν στο κάστρο της Ζαρνάτας⁶, δηλαδή από τη Γιάννιτσα και τη Σέλιτσα μέχρι το Οίτυλο, σημειώνονται και μερικά ονόματα από τις Μαντίνειες. Ανάμεσα σε αυτά είναι ο Γιάννης Κουρούμαλος, η οικογένεια του οποίου αναφέρεται στην κτητορική επιγραφή του Αγίου Σπυριδώνα της Μικρής Μαντίνειας (1755), ο Παναγιώτης Νικητάκης και ο Γεώργιος Δικαιάκης, του οποίου η οικογένεια ήταν μοιρασμένη στη Σέλιτσα και στη Μεγάλη Μαντίνεια. Ακόμη στην ίδια αναφορά μνημονεύονται εννέα μέλη της οικογένειας

¹ Π. Χιώτη, ό.π., τόμ. Γ', σ. 280 κ. ε. και Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, ό.π., σ. 334 κ. ε.

² Σ. Β. Κουγέα, *Η καταγωγή του Πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν Επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη*, Πελοποννησιακά 6(1968) 16.

³ Σπ. Λάμπρου, *Σημειώσεις περί της εν Πελοποννήσω Βενετοκρατίας*, Νέος Ελληνομνήμων 20 (1926) 204.

⁴ Βασιλείου Παναγιωτοπούλου, *Πληθυσμός και Οικισμοί της Πελοποννήσου 13ος-14ος αιώνας*, Αθήνα 1985, σ. 287.

⁵ Ρ. Topping, *Taxation "di Mactu" in Mani under Venetian rule*, Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Κόρινθος 1990, Αθήνα 1992-3, τόμ. Γ', σ. 7.

⁶ Σ. Β. Κουγέα, *Τα ονόματα των κατοίκων της κοινότητας Ζαρνάτας*, Πελοποννησιακά 2(1957) 428.

Κουτούφαρη, από την οποία προέρχονται οι Καπετανάκηδες καθώς και πέντε ονόματα της οικογένειας Μούζαλου που κατοικούσαν στους Δολούς, στη Μικρή Μαντίνεια και στα Γιαννιτσάνικα.

22) Ο ΛΙΜΠΕΡΑΚΗΣ ΓΕΡΑΚΑΡΗΣ - ΚΟΣΜΑΣ

Ο Λιμπεράκης Γερακάρης-Κοσμάς¹, γεννημένος το 1645, καταγόταν από τη Βάθεια της Μέσα Μάνης και στην πορεία του βίου του συνδέθηκε με την ιστορία της Μαντίνειας, αφού ήταν ένας από τους κατά καιρούς ιδιοκτήτες των Μύλων της.

Στα εφηβικά του χρόνια, την εποχή του Τουρκο-Βενετικού πολέμου, ο Λιμπεράκης υπηρέτησε κωπηλάτης σε βενετικό πλοίο. Περιέργως αναφέρεται ότι το 1659 τον βάπτισε ο Φραγκίσκος Μοροζίνη. Γύρω στα 1664 πήγε στο Οίτυλο και αρραβωνιάστηκε με τη Μαρία Διακουμή από τη μεγάλη γενιά των Μεδίκων-Γιατρών. Όμως, ένας από τους Στεφανοπουλιάνους, ο Μιχάλης Λεμιθάκης, έκλεψε τη μηστή του. Το γεγονός αυτό έγινε αφορμή πολέμου μεταξύ των Μεδίκων-Γιατρών και Στεφανόπουλων του Οίτυλου. Οι αντιδικίες αυτές ανάγκασαν το Λιμπεράκη να αφήσει το Οίτυλο και να ριχτεί στην πειρατεία. Μαζί με συμπατριώτες του χτυπούσαν τα πλοία, τα οποία εφοδίαζαν τον Οθωμανικό στρατό, που πολεμούσε στην Κρήτη τους Βενετούς. Μετά από λίγα χρόνια ο Λιμπεράκης πιάστηκε αιχμάλωτος από τους Τούρκους και περίμενε καρτερικά την κρεμάλα, όπως γινόταν τότε με τους πειρατές.

Ο Μέγας Βεζύρης (Πρωθυπουργός) της Τουρκίας Αχμέτ Κιουπρουλή συνήθιζε να βλέπει τους μελλοθάνατους, γιατί στρατολογούσε ορισμένους από αυτούς, που μπορούσαν να φανούν χρήσιμοι στη χώρα του. Όταν συνάντησε το Λιμπεράκη Γερακάρη τον άκουσε να λέει: *"Δε με μέλλει που θα πεθάνω, το θάνατο δεν τον φοβήθηκα ποτέ! Λιπούμε μόνο που δεν μπορώ να εκδικηθώ τους Στεφανόπουλους για την προσβολή που μου έκαναν"*. Ο Αχμέτ Κιουπρουλή δεν έχασε την ευκαιρία και προσεταιρίστηκε το Λιμπεράκη, τον εφοδίασε με χρήματα και το 1668 τον έστειλε στη Μάνη για να αντιπαρατεθεί στους Στεφανόπουλους. Σκοπός των Τούρκων ήταν να διαιρέσουν τους Μανιάτες, ώστε αντί να χτυπούν τους Τούρκους, να πολεμούν μεταξύ τους. Ο Λιμπεράκης διέδιδε τότε ότι το Ηράκλειο (Χάνδακας) της Κρήτης, που ήταν το τελευταίο οχυρό των Βενετών, θα έπεφτε στα χέρια των πολιορκητών του. Πίστευε ότι στη φάση αυτή του Τουρκο-Βενετικού πολέμου οι πρώτοι θα επιβαλλόντουσαν με την ισχύ των όπλων τους και γ' αυτό οι Μανιάτες θα έπρεπε να πολιτευθούν ανάλογα, ώστε να μη φθάσουν σε μια γενική ρήξη με την πανίσχυρη Τουρκία της εποχής εκείνης. Τα γεγονότα επιβεβαίωσαν τις προβλέψεις του Λιμπεράκη και οι Τούρκοι το 1669 πήραν το Ηράκλειο και την επόμενη χρονιά ήρθαν με πολύ στρατό να λύσουν τις διαφορές τους

¹Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, ό.π., σ. 382-424. Απ. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 85 κ.ε. Δ. Δημητράκου-Μεσιόκλη, *Οι Νικλιάνοι*, ό.π., σ. 233-246. Σ. Β. Κουγέα, *Η Καταγωγή του ... Παναγιώτη Μπενάκη*, Πελοποννησιακά 6(1968) 1 κ.ε. και Α. Λεντάκη, *Ο Αγιογράφος Εμμανουήλ Ιερεύς Σκορδιλής και ο Μανιάτης Πειρατής Λιμπεράκης Γερακάρης*, Μνημοσύνη 7(1978-9) 182.

με τη Μάνη. Στα χρόνια του Τουρκο-Βενετικού πολέμου οι Μανιάτες τους είχαν γίνει ανυπόφορα ενοχλητικοί με τις πειρατικές τους καταδρομές.

Με τη μεσολάβηση του Λιμπεράκη Γερακάρη οι Μανιάτες συνθηκολόγησαν με τους Τούρκους και τους άφησαν να χτίσουν δύο κάστρα, στη Ζαρνάτα και στην Κελεφά. Πολλοί χαρακτηρίζουν τη δράση του Λιμπεράκη ως προδοτική. Ίσως στην κρίση τους παρασύρονται από τους ιστορικούς της Βενετίας, οι οποίοι εξετάζουν τα γεγονότα με το πρίσμα του Βενετικού συμφέροντος. Μπορούμε να πούμε ανεπιφύλακτα, πως αν ο Λιμπεράκης δεν είχε καθοδηγηθεί στις πράξεις του από το πάθος της εκδίκησης, τότε ήταν σπουδαίος πολιτικός που ενεργούσε με διορατικότητα και διασφάλιζε τα συμφέροντα της Μάνης. Γιατί πραγματικά για τη Μάνη ήταν σωτήρια η αποτροπή μιας ολοκληρωτικής αναμέτρησης το 1670 με την ακατανίκητη τότε Τουρκία.

Η πολιτική του Γερακάρη μπορεί να στοίχισε στη Μάνη τη μετανάστευση της πιο αξιόλογης μερίδας των κατοίκων της. Μπορεί ακόμη να χτίστηκαν δύο κάστρα στα χώματά της, αλλά μετά από 15 χρόνια οι Τούρκοι διώχτηκαν από τον τόπο και από τα κάστρα, ώστε ελεύθερη η Μάνη συνέχισε την ιστορική της πορεία μέχρι την επανάσταση του 1821.

Η συνεργασία των Τούρκων και του Γερακάρη, που ήταν αρχηγός μιας μερίδας Μανιατών δεν κράτησε για πολύ. Φαίνεται ότι ο Λιμπεράκης έμενε στην περιοχή της Ζαρνάτας, ήταν ιδιοκτήτης των Μύλων της Μαντίνειας, είχε κτήματα στους Δολούς και στον Κάμπο και έπαιρνε τους φόρους¹ από δύο χωριά, τους Δολούς και το Βαρούσι, που ανερχόντουσαν στο ποσό των 324 ρεαλίων το χρόνο. Ο ανυπότακτος Μανιάτης δεν συμβιβάστηκε με την καταπίεση του λαού της Μάνης από τους Τούρκους. Όπως αναφέρθηκε, το 1673, έφερε πειρατές Μαλτέζους και Γάλλους και πολιορκήσε το κάστρο της Ζαρνάτας. Η προσπάθειά του απέτυχε και ο Λιμπεράκης γύρισε στον πειρατικό βίο, για να καταλήξει και πάλι το 1682 στις τουρκικές φυλακές.

Το 1689, ενώ οι Βενετοί είχαν εγκατασταθεί στο Μοριά και πολεμούσαν τους Τούρκους, οι τελευταίοι χρησιμοποίησαν και πάλι το Λιμπεράκη. Αυτή τη φορά τον έκαναν Ηγεμόνα της Μάνης, όπως ήταν στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες και τον έστειλαν εναντίον των Βενετών.

Όταν ήρθε το 1696, οι Βενετοί είδαν τη ζημιά που πάθαιναν από τον Λιμπεράκη και φρόντισαν με πολλές υποσχέσεις να τον τραβήξουν με το μέρος τους. Ανάμεσα στα ανταλλάγματα που του παραχώρησαν ήταν και οι Μύλοι της Μαντίνειας², οι οποίοι ανήκαν και παλαιότερα σε αυτόν. Ο Λιμπεράκης ξαναπήρε τα κτήματά του που είχε στους Δολούς και στον Κάμπο. Όλα αυτά τα έδωσε προίκα στην κόρη του Σταθούλα, την οποία πάντρεψε το Δεκέμβριο του 1697 με τον Καλαματιανό Μπένο Ψάλτη.

Το Μάρτιο του 1698 οι Βενετοί μετέφεραν το Λιμπεράκη Γερακάρη³ στην Ιταλία και τον έκλεισαν στο κάστρο του Αγίου Πέτρου της Βερόνας. Εκεί πέθανε σε

¹P. Topping, ό.π., σ. 8. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το τιμάριο αυτό είχε δοθεί στο Γερακάρη κατά την πρώτη περίοδο της συνεργασίας του με τους Τούρκους, δηλαδή πριν από το 1673.

²Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 19.

³Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 42.

ηλικία 65 ετών την 21 Οκτωβρίου 1710. Με ψήφισμα της Γερουσίας της Βενετίας της 27 Μαρτίου 1711 συνεχίστηκε να καταβάλλεται η μηνιαία χορηγία από 40 δούκατα στο γιό του και στον ανιψιό του.

23) ΟΙ ΜΥΛΟΙ ΤΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Για πρώτη φορά αναφέρονται Μύλοι στη Μαντίνεια (Εικ. 32-34) το 1414. Προηγούμενος ήταν ιδιοκτησία του Νικολό Φοσκάρη και τους είχε παραχωρήσει στη Βενετία, στην οποία ανήκε τότε και η Βυζαντινή Μαντίνεια, που ήταν στην Παλιόχωρα¹. Νεώτερη αναφορά των Μύλων της Μαντίνειας έγινε το 1670 από τον Εβλιγιά Τσελεμπή. Ιδιοκτήτης τους για το διάστημα 1668-73 ήταν ο Λιμπεράκης Γερακάρης. Όταν το 1696 ο Λιμπεράκης προσχώρησε στο χριστιανικό στρατόπεδο, έγινε συμφωνία με τους Βενετούς, που περιλάμβανε τα ακόλουθα²: "...και αναγνωρίζεται το δικαίωμα όπως κατ' ευμένειαν του Δημοσίου αποκατασταθεί (ο Λιμπεράκης Γερακάρης) εις τα κληρονομικά ή τα δι' ιδικών του χρημάτων αγορασμένα κτήματά του μεταξύ των οποίων είναι και οι Μύλοι της Μαντίνειας, τους οποίους επαναζητεί...".

Δεν είναι γνωστό το πότε και το πώς οι Μύλοι της Μαντίνειας περιήλθαν στην κυριότητα του Γερακάρη. Δεν χωρεί όμως αμφιβολία, ότι το 1673, τότε που ο Λιμπεράκης ξεσήκωσε την αποτυχημένη επανάστασή του, οι Μύλοι δημεύτηκαν από την Τουρκική κυβέρνηση. Γι' αυτό όταν το 1685 ήρθαν οι Βενετοί, τους κατέσχεσαν ως τουρκικό κτήμα και τους παραχώρησαν στο Νικόλαο Δοξαρά³. Προκειμένου όμως να προσχωρήσει ο Λιμπεράκης στους Βενετούς, ο Δοξαράς δέχτηκε το 1696 να επιστραφούν οι Μύλοι στο Λιμπεράκη Γερακάρη και ο ίδιος να πάρει κτήματα στη Λευκάδα.

Το 1697 ο Λιμπεράκης Γερακάρης πάντρεψε την κόρη του Σταθούλα με τον Καλαματιανό Μπένο Ψάλτη⁴, το γενάρχη των Μπενάκηδων και του έδωσε προίκα τους Μύλους της Μαντίνειας και τα κτήματα που είχε στους Δολούς. Την ίδια εποχή ο Λιμπεράκης έπεσε στη δυσμένεια των Βενετών και όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, με την ακολουθία του μεταφέρθηκε στην Ιταλία, ενώ η περιουσία του δημεύτηκε⁵. Στη συνέχεια οι Μύλοι και τα άλλα κτήματα του Γερακάρη νοικιάστηκαν με πλειοδοτικό διαγωνισμό⁶. Για τη φερεγγυότητα των ενοικιαστών εγγυήθηκαν εύποροι συμπατριώτες τους από το χωριό Δολοί και το σχετικό έγγραφο περιλαμβάνει τα ακόλουθα⁷: "Παρουσιάσθησαν εις το Γραφείον οι κ. Δικαίος Νταβεάκης, Νικολάκης Γερανός και Λίας Φρασάκης από χωρίον Δολούς, οι οποίοι εγγυώ-

¹Κ. Σάθα, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. 3, σ. 55.

²Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 19.

³Σ. Β. Κουγέα, *Η Καταγωγή του Πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν Επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη*, Πελοποννησιακά 6(1968)16.

⁴Του ίδιου, ό.π., σ. 21.

⁵Του ίδιου, ό.π., σ. 35.

⁶Του ίδιου, ό.π., σ. 7.

⁷Του ίδιου, ό.π., σ. 12.

νται δια τον Χρυσομάλλον Κωνσταντινάκη, Θεοδωράκη Δημητρακάκη και Γιάννη Μπαρμπούνην, ενοικιαστές των Μύλων της Μαντίνειας δια το τρέχον έτος, άρχεται δε η ενοικίασις από την 10ην τρέχοντος μηνός Δεκεμβρίου (1699)...".

Στις 12 Ιουνίου 1700 ο Μπένος Ψάλτης υπέβαλε αίτημα στο Δόγη της Βενετίας και ζητούσε να αποδεσμευτούν οι Μύλοι και τα κτήματα των Δολών¹. Ισχυριζόμενος ότι δεν ανήκαν πλέον στο Λιμπεράκη Γερακάρη, αλλά στον ίδιο. Για το πρόβλημα αυτό γνωμοδότησε ο Βενετός οικονομικός επιθεωρητής του Μοριά², συνέταξαν έκθεση οι επίτροποι του Δημοσίου³ και ακολούθησε το ψήφισμα της Γερουσίας⁴, με το οποίο ο Μπένος Ψάλτης αποκαταστάθηκε στα προικικά κτήματα των Δολών και στους Μύλους της Μαντίνειας.

Αργότερα οι Μύλοι της Μαντίνειας περιήλθαν στην κυριότητα του Καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη, δηλαδή στην οικογένεια Καπετανάκη. Δεν είναι γνωστό, αν πουλήθηκαν ή καταπατήθηκαν. Πάντως δεν είναι σωστή η πληροφορία του Τζανέτιμπεη Κουτούφαρη⁵ ότι ο Μοροζίνη είχε παραχωρήσει στον Καπετάν Γιαννάκη τους Μύλους. Τέλος από παράδοση γνωρίζουμε ότι ο εγγονός του Καπετάν Γιαννάκη, ο Χριστόδουλος Π. Καπετανάκης έχτισε πύργους στους Μύλους, γιατί ίσως το κάστρο που αναφέρει το 1670 ο Εβλιγιά Τσελεμπή να είχε καταστραφεί.

24) ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΓΥΡΙΖΟΥΝ ΣΤΟ ΜΟΡΙΑ (1715)

Στα τέλη του 1714 και στις αρχές του 1715, όταν η Τουρκία φάνηκε απειλητική για το Μοριά, οι κάτοικοι της Έξω Μάνης έκαναν έκκληση στους Βενετούς να τους ενισχύσουν με πολεμοφόδια, προκειμένου να αμυνθούν στο πλευρό της Βενετίας. Ανάμεσα στα ονόματα που υπέγραψαν την αναφορά ήταν ο επίσκοπος Ιάκωβος Μούζαλος, ο Δικαίος Κρισάκης ή Κρίσης, ο Σεργέντης Κουρούμαλος από τη Μικρή Μαντίνεια, ο Νικόλαος Σαράβας από τους Δολούς και αρκετοί από τους Κουτήφαραίους μεταξύ των οποίων και ο Καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης. Ο Βενετός Γενικός προβλεπτής του Μοριά Αλέξανδρος Μπον έστειλε στις 10 Ιανουαρίου 1715 την αναφορά των Μανιατών και έγραψε πολλά κολακευτικά λόγια για τον Καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη⁶.

¹Του ίδιου, ό.π., σ. 21.

²Του ίδιου, ό.π., σ. 27.

³Του ίδιου, ό.π., σ. 30.

⁴Του ίδιου, ό.π., σ. 32.

⁵F. Pouqueville, *Voyage de la Grece*, τόμ. 5, Paris 1827, σ. 517. Να σημειωθεί ότι γράφουμε Τζανέτιμπεη Κουτούφαρη και όχι Κουτήφαρη, όπως συνηθίζουν πολλοί, γιατί ο ίδιος υπογράφει ως Κουτούφαρης. Οι νεώτεροι της οικογένειας χρησιμοποίησαν τον τύπο Κουτήφαρης. Υποθέτουμε ότι και ο καπετάν Γιαννάκης ήταν Κουτούφαρης και όχι Κουτήφαρης γιατί και η κλητορική επιγραφή του μοναστηριού της Ανδρουμπεβτίσας έχει τον τύπο Κουτούφαρης.

⁶Κ. Μέρτζου, *Η Έκκλησις των Μανιατών προς τους Βενετούς κατά την Κήρυξιν του Τουρκο-Ενετικού Πολέμου (Ιανουάριος 1715)*, Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)403. Απόσπασμα της αναφοράς αυτής περιλαμβάνεται στη βιογραφία του Καπετάν-Γιαννάκη Κουτήφαρη, που είναι γενάρχη της οικογενείας Καπετανάκη.

Η αλήθεια είναι πως η στάση των Βενετών προς τους Έλληνες, στα τριάντα χρόνια της κατοχής τους, δεν υπήρξε ικανοποιητική. Η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου είχε μπει στο δρόμο της παρακμής και μοναδικός σκοπός της ήταν η οικονομική εκμετάλλευση του κατακτηθέντος Μοριά. Πραγματικά οι Έλληνες προβληματίζονταν ποιά κατοχή, των Βενετών ή των Τούρκων, ήταν η χειρότερη. Γι' αυτό και ο λαός της Πελοποννήσου έμεινε ουσιαστικά αδιάφορος στην αναμέτρηση των δύο επίδοξων κατακτητών.

Στην περίπτωση εκείνη παρουσιάστηκε στο προσκήνιο της ιστορίας ο Ηλίας Δόξας¹ από το Μυστρά, που είχε σπουδάσει γιατρός στην Ιταλία και διέκρινε το μάταιο της Ελληνικής θυσίας, στην περίπτωση που ο λαός της Μάνης θα αγωνιζόταν στο πλευρό των Βενετών. Όταν κάστρα όπως της Κορίνθου, του Ναυπλίου, της Μονεμβασίας, της Μεθώνης και της Κορώνης, τα οποία φρουρούσαν οι Βενετοί, έπεφταν μπροστά στην Τουρκική παρουσία χωρίς ουσιαστική μάχη, ήταν ανόητο, άσκοπο και επιζήμιο να προβληθεί αντίσταση στα ασήμαντα καστράκια του Πασσαβά, της Κελεφάς και της Ζαρνάτας.

Ο Ηλίας Δόξας συμβούλευσε τους Μανιάτες να συνθηκολογήσουν και η παλαιά δόξα του τόπου έπεισε τους Τούρκους να αποδεχθούν την αυτοδιοίκηση της Μάνης. Δέχονταν να αναγνωρίσουν στη Μάνη τέσσερις καπετανίες (Ζαρνάτας, Ανδρούβιστας-Ζυγού, Κακαβουλίας και Ανατολικής Μάνης) αρκούμενοι στο μικρό φόρο των 4.000 γροσίων. Οι Τούρκοι θα ήταν ικανοποιημένοι, αν οι Μανιάτες έδωχναν μόνοι τους τους Βενετούς και αποδέχονταν να μην πατήσει Τούρκος τα χώματα της Μάνης, παρά μόνο με την έγκριση του τοπικού καπετανίου.

Γι' αυτούς που θεωρούν τη συνθηκολόγηση των Μανιατών ως ατιμία ή προδοσία, μπορεί να πει κανείς πως δεν προβληματίστηκαν, αλλά δέχτηκαν αβασάνιστα τις Βενετικές απόψεις. Ένας πόλεμος των πανίσχυρων Τούρκων με τους ολιγάριθμους Μανιάτες θα είχε πιθανώς ως συνέπεια την ολοκληρωτική εξόντωση των Μανιατών, ενώ για την Τουρκία θα ήταν μια αιματηρή λεπτομέρεια. Στο μυαλό μερικών φαντάζει καλύτερος ο πόλεμος, που αποτέλεσμά του θα ήταν ίσως η εξαφάνιση της Μάνης, παρά η συνθηκολόγηση των κατοίκων της με τη διατήρηση της αυτοδιοίκησής τους. Όμως η Μάνη ήταν απαραίτητη για το ξεκίνημα της επανάστασης του 1821 κι ακόμη πιο πολύτιμη για την αποτελεσματική άμυνα κατά του Ιμπραήμ.

25) Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ 1715-1821

Με την αποχώρηση των Βενετών από το Μοριά το 1715 άρχισε η δεύτερη τουρκοκρατία, που διατηρήθηκε μέχρι την επανάσταση του 1821. Στα χρόνια αυτά η Μάνη έχασε τη στρατηγική της αξία. Οι Χριστιανικοί στόλοι έπαψαν να περνούν από τα νερά της, ενώ στα παλιότερα χρόνια ζητούσαν πολύ συχνά στα λιμάνια της καταφύγιο από τη θαλασσοταραχή και ανεφοδιάζονταν με νερό και με τρόφιμα. Οι Μανιάτες μισθοφόροι πολεμιστές, οι οποίοι ήταν κάποτε περιζήτητοι, τώρα πια

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Ο Ιατρός του Μυστρά Ηλίας Δόξας*, Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)326 κ.ε. και Κ. Μέρτζιου, *Πότε και Πώς έπεσε η Μάνη εις χείρας των Τούρκων*, Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)276.

δεν εύρισκαν απασχόληση στους στρατούς της Δύσης και η Μάνη, που αποτελούσε άλλοτε ένα Χριστιανικό προγεφύρωμα μέσα στην απέραντη Οθωμανική αυτοκρατορία, δεν είχε πια τη σημασία του προηγούμενου αιώνα. Μια ψεύτικη και φευγάλα αναλαμπή το 1770 ήταν τα Ορλωφικά, που ήρθαν τα Ρωσικά καράβια και ξεσήκωσαν τους Έλληνες σε επανάσταση, για να φέρουν στο Μοριά μια δεκάχρονη περίοδο δυστυχίας.

Στα χρόνια της Ενετοκρατίας το εμπόριο ήταν στα χέρια των Βενετών και η οικονομική εκμετάλλευση του Ελληνικού πληθυσμού ήταν αφόρητη. Με την επάνοδο των Τούρκων άρχισε πάλι το εμπόριο να περνά στους Έλληνες και η οικονομική τους κατάσταση να βελτιώνεται. Η κατασκευή πολλών εκκλησιών δείχνει την οικονομική ευρωστία του Ελληνικού πληθυσμού.

Από το 1715 μέχρι το 1770, που έγιναν τα Ορλωφικά, ήταν μια περίοδος ειρηνική, στη διάρκεια της οποίας οι Μανιάτες δεν είχαν ιδιαίτερες ενοχλήσεις από τους Τούρκους. Η Μάνη απολάμβανε την αυτονομία της και είχε τους τοπικούς της άρχοντες, δηλαδή τους καπετανίους, που τους διάλεγε ο λαός της.

Από ένα βραχύ ιστορικό χρονικό του 1723 βλέπουμε ότι οι Μανιάτες εξουσίαζαν την περιοχή μέχρι την Καλαμάτα και μπορούσαν να ανοίγουν πόλεμο με τους Τούρκους. Το χρονικό με διορθωμένη ορθογραφία αναφέρει¹:

"1723 Απριλίου 6, ημέρα β (Δευτέρα). Επιάσα(νε) οι Μανιάτες το πόλεμο στη Καλαμάτα και ρ(τα)νε παρέα κει από το Μυστρά, πήδες δύο με πεντακοσίους και τους εβγάλανε και πήγανε στη Μάνη και εκάψανε του Τογατζή² τα σπίτια. Τους φκιάσαν και άλλα πολλά και εγινήκανε φονικά πολλά και Τούρκικα και Μανιάτικα, κι εκράτησε ο πόλεμος ημέρες : 15".

Μια άλλη πηγή για την αρχική περίοδο της δεύτερης τουρκοκρατίας είναι ο Αββάς Fourmont³, ο οποίος το 1730 επισκέφθηκε το Νησί, την Καλαμάτα, τις Μαντινείες και τον Κάμπο και μας πληροφορεί ότι οι Μανιάτες βρίσκονταν σε συνεχή πόλεμο με τους Τούρκους. Όταν ήταν στο Νησί και τον επισκέφθηκε ο επίσκοπος Ανδρούσας, παρουσιάστηκαν 200 Μανιάτες ένοπλοι για να τον χαιρετίσουν. Ακόμη, για να επισκεφθεί την περιοχή της Ζαρνάτας έπρεπε να έρθει σε επαφή με τους τοπικούς καπετανίους και τους επισκόπους, γιατί τα χαρτιά που του είχαν δώσει οι Τούρκοι, δεν είχαν καμία ισχύ στην αυτόνομη Μάνη. Για τους κατοίκους της Ζαρνάτας έγραψε στο Γάλλο πρόξενο της Αθήνας ότι είναι φτωχοί, αλλά διακρίνονται από τους άλλους Έλληνες για το θάρρος τους, το πνεύμα τους και τη λειψότητά τους.

¹ Γ. Αναπλιώτη, *Η Καλαμάτα στη Δεύτερη Τουρκοκρατία*, Πελοποννησ. Πρωτοχρονιά 8(1964) 206.

² Τα σπίτια του Τογατζή δεν μπορούμε να τα εντοπίσουμε, αλλά πρέπει να ήταν στα σύνορα της Μάνης. Το όνομα Τογατζής (Δογαντζής-Ντοκαντζής) σημαίνει τελώνης και ίσως έμενε στην παραλία των Γιαννιτσάνικων, κοντά στο ναό του Αγίου Νικολάου, ή στο Αρμυρό.

³ H. Omont, *Missions Archeologiques Fransaises en Orient aux XVII et XVIII Siecles*, Paris 1902, σσ. 600, 1092 και 1212.

26) ΤΑ ΟΡΛΩΦΙΚΑ - 1770

Η Ρωσία¹ στα χρόνια της Μεγάλης Αικατερίνης σχεδίαζε να ξεσηκώσει τους Έλληνες σε επανάσταση για να ανασυστήσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη και ένα Ρώσο βασιλιά. Για το σκοπό αυτό έστειλε πράκτορες να διαδίδουν αυτή την ιδέα. Οι Έλληνες που είχαν απογοητευθεί από τους Δυτικούς, πίστεψαν εύκολα στις καινούργιες υποσχέσεις και ψευδοπροφητείες ότι δήθεν το “*Ξανθόν Γένος*” θα ελευθέρωνε τους Έλληνες από τον Οθωμανικό ζυγό.

Το 1770, όταν η Ρωσία βρισκόταν σε πόλεμο με την Τουρκία, ήρθαν στο Οίτιλο ρωσικά καράβια, για να κάνουν αντιπερισπασμό στους Τούρκους, ανοίγοντάς τους νέο μέτωπο με την ουσιαστική βοήθεια των Ελλήνων. Όμως τα καράβια που ήρθαν δεν ήταν καλά εφοδιασμένα και οι Ορλώφ, ήταν χειρότερα πληροφορημένοι για την κατάσταση στο Μοριά και για τις δυνατότητες των Ελλήνων να αποτινάξουν μόνοι τους τον τουρκικό ζυγό.

Ο Καλαματιανός άρχοντας Παναγιώτης Μπενάκης, απόγονος του Λιμπεράκη Γερακάρη, ήταν από τους οργανωτές και αρχηγούς της επαναστατικής κίνησης. Από τη Δυτική Μάνη την πρώτη θέση ανάμεσα στους καπετάνιους είχε ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης με τον αδελφό του Ιωάννη. Συμμετείχαν οι γιοί του Γεωργάκη Μαυρομιχάλη, ο Γιάννης και Πιέρος, που ήταν πατέρας του Πετρόμπεη, καθώς και ο ανιψιός του Στέφανος. Ακόμη πρωτοστατούσαν ο Παναγιώτης Χριστέας, ο Μιχάλης Τρουπάκης, ο Γέρο-Αθανάσιος Κουμουνδούρος με το γιό του Αλέξανδρο και ο Τζανετάκης Κουτούφαρης.

Τα πρώτα ρωσικά πλοία με το Θεόδωρο Ορλώφ έφτασαν στο Λιμένι του Οιτύλου στις 17/28 Φεβρουαρίου 1770. Αργότερα ήρθε στο Μοριά και ο Αλέξιος Ορλώφ. Οι Μανιάτες ξεσηκώθηκαν και συνέστησαν την Ανατολική και τη Δυτική Λεγεώνα. Η Ανατολική Λεγεώνα πέρασε τα Βαρδουνοχώρια, κατέλαβε το Μυστρά και προχώρησε στην Τρίπολη. Η Δυτική Λεγεώνα κατευθύνθηκε προς τη Μεσσηνία και τα φρούριά της. Πολιορκήθηκε χωρίς επιτυχία η Κορώνη, ενώ κυριεύτηκαν το Νεόκαστρο (κάστρο Πύλου) και η Αρκαδιά (Κυπαρισσία). Τελικά οι Ρώσοι μάταια πολιορκήσαν τη Μεθώνη.

Στις 29 Μαρτίου/9 Απριλίου 1770 η Ανατολική Λεγεώνα έδωσε μάχη έξω από την Τρίπολη και διαλύθηκε με τρομερές απώλειες. Στη συνέχεια οι Τούρκοι, οι οποίοι δέχτηκαν και τη βοήθεια Αρβανιτών, κατευθύνθηκαν στη Μεσσηνία για να βοηθήσουν το κάστρο της Μεθώνης. Στα στενά του Ριζόμυλου, που είναι κοντά στο Νησί, στάθηκε να τους πολεμήσει ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης (ήταν αδελφός του παππού του Πετρόμπεη), για να εμποδίσει την προέλασή τους στη Μεθώνη. Νικήθηκε από τους πολυάριθμους εχθρούς και πολιορκήθηκε με λίγους άνδρες

¹ **Αμβροσίου Φραντζή**, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τόμ. Ι, σ. 8 κ.ε., **Κ. Σάθα**, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, ό.π., σ. 460 κ.ε., **Π. Κοντογιάννη**, *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρώσο-Τουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, Αθήναι 1903, σ. 130 κ.ε., **Τ. Κανδηλώρου**, *Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου*, Αθήναι 1924, σ. 60 κ.ε., **Μ. Σακελλαρίου**, *Η Πελοπόννησος κατά την Δευτέραν Τουρκοκρατίαν*, Αθήναι 1978, σ. 146 κ.ε., **Σ. Κουγέα**, *Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής Επανάστασεως (1770)*, Πελοποννησιακά 1(1956) 50 κ.ε., **Τάσου Γριπσοπούλου**, *Τα Ορλωφικά*, Μνημοσύνη, Παράρτ. Ι, Αθήναι 1967, σ. 1 κ.ε.

σε ένα πύργο. Όταν οι Τουρκαλβανοί πλησίασαν και βάλαν φωτιά στο οχυρό, όλοι οι στρατιώτες του είχαν σκοτωθεί και από τον πύργο βγήκε πληγωμένος ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης μαζί με τον επτάχρονο γιό του. Τον μικρό οι Τούρκοι τον εξισλάμισαν και έγινε ο Σουκιούρμπεης¹, που υπηρέτησε διοικητής του τουρκικού στόλου στο Αιγαίο πέλαγος.

Μετά την καταστροφή του Ιωάννη Μαυρομιχάλη και των Μανιατών του από τους Αρβανίτες, άλλοι από αυτούς προχώρησαν προς τη Μεθώνη και άλλοι κατευθύνθηκαν προς τη Μάνη, διώκοντας τους υποχωρούντες αγωνιστές. Τα γεγονότα της Μάνης δεν είναι ξεκαθαρισμένα και έχουν γίνει πολλά λάθη ή έχουν γραφεί υπερβολές. Ο Νικηταράς Σταματελλόπουλος² αναφέρει επιγραμματικά στα απομνημονεύματά του τις πληροφορίες που είχε για τα Ορλωφικά: “...*Οι Τούρκοι πάνε στη Μάνη, πλην δεν ημπούρεσαν να προσδεύσουν...*”. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης³ μας πληροφορεί για το είδος της άμυνας που πρόβλεψαν οι Μανιάτες στους Τουρκαλβανούς στη διάρκεια των Ορλωφικών. Σε μια προκήρυξη, που κυκλοφόρησε στις 9 Ιουλίου 1826, δίνει οδηγίες για την περίπτωση που οι Αιγύπτιοι του Ιμπραήμ θα εισχωρούσαν στη Μάνη και γράφει: “...*να μη διασκορπισθείτε εις τα όρη και τα σπήλαια, αλλά να ασφαλισθήτε οι άνδρες εις τα δύο κατώτερα οσπίτια και πύργους από τα οποία δεν υστερείται κανέν χωρίον, εκ του διότι αφού έχομεν παράδειγμα τους προγόνους μας, ότι κατ' αυτόν τον τρόπον εδυνήθησαν να φυλάξωσι την πατρίδα τους εις την πρώτην επανάστασιν...*”. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι οι Τουρκαλβανοί εισέβαλαν στη Μάνη, αλλά συνάντησαν πολλές εστίες άμυνας, που δεν μπόρεσαν να τις εξουδετερώσουν.

Μια άλλη σημαντική πληροφορία για τα γεγονότα της εποχής εκείνης προέρχεται από ένα βραχύ ιστορικό χρονικό, που δημοσίευσε ο Βασίλειος Πατριαρχέας⁴ και με διορθωμένη ορθογραφία γράφει:

“1770 - **Ήρθαν τα καράβια τα μοσκόβικα εις τον Μορέα και έκαμαν συμφωνία με τους Μανιάτες και επήγαν κατά των Τούρκων. Και πήραν τόπους πολλούς, το Μυστρά, το Νιόκαστρο, την Αρκαδιά. Και επολέμησαν στην Κορώνη και την Μεθώνη και δεν την επήραν. Και επήγαν και εις την Τρομπολιτζάν. Και τους έκαμαν τζακισμόν οι Τούρκοι. Και ήλθαν οι Αρβανίτες. Και επάτησαν την Ζαρνάτα. Και έκαψαν σπίτια και εκκλησίες έως την Τουπρεβίτζα (της Ανδρουμπεβίτζας) το μοναστήρι. Και εσκλάβωσαν τους Μαντιναίους όπου ήταν στο καταβύγι. Και έφυγαν οι Ζαρνατιανοί και ήρθαν στην Αρδούβισταν. Και έκαμαν αγάπη οι καπεταναίοι με τον Μπειζετέ και το Πασόπουλο και τους έδωσαν το χαράτζι. Και επαράτησαν από την Ζαρνάτα, τον αυτόν χρόνον έρχουντο ο Καπετάν Πασιάς με αρμάδα και τον εκράτησαν οι Μοσχόβοι απ' έξω από το Ανάπλι...**”.

Από το βραχύ αυτό ιστορικό χρονικό μπορούμε να πούμε ότι ολοκληρώνεται η πληροφόρησή μας, δηλαδή ότι οι Τουρκαλβανοί έφθασαν μέχρι το μοναστήρι της Ανδρουμπεβίτσας (που βρίσκεται στο δρόμο από τον Κάμπο προς την Καρδαμύ-

¹ **Σ. Β. Κουγέα**, ό.π., σ. 81. Οι Μανιάτες έπαιρναν τα παιδιά τους στις μάχες από μικρή ηλικία για να συνηθίζουν τον πόλεμο και βοηθούσαν τους πολεμιστές γεμίζοντας τα όπλα τους.

² **Γ. Τερτσέτη**, *Απομνημονεύματα Νικηταρά* (σχέδιο), Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)132.

³ **Δ. Β. Βαγιακάκου**, *Ο Ιμπραήμ εναντίον της Μάνης*, Αθήναι 1961, σ. 148.

⁴ **Β. Πατριαρχέα**, *Δίπτυχον Ιστορικόν και Φιλολογικόν της Εθνεγερσίας*, Αθήναι 1971, σ. 614.

λη), το οποίο όμως παρέμεινε ανέπαφο και διατήρησε τις εικονογραφίες του που είναι από το 1704. Στη συνέχεια πήγαν στη Μεγάλη Μαντίνεια και σκλάβωσαν τους Μαντιναίους, οι οποίοι ήταν κρυμμένοι στο Καταφύγι. Τελικά διαπραγματεύθηκαν με τους κατοίκους του Σταυροπηγίου και αφού πήραν το χαράτσι, δηλαδή τον κεφαλικό φόρο, έφυγαν από τη Μάνη.

Είναι εύκολο να διαπιστώσει καθένας ότι ο Άγιος Σπυρίδωνας της Μικρής Μαντίνειας έχει ανέπαφες τοιχογραφίες του 1755. Το ίδιο ισχύει και για τον Άγιο Ανδρέα των Γεωργουλέων στη Μεγάλη Μαντίνεια με εικονογραφίες του 1754. Αντίθετα η Ευαγγελίστρια της Μεγάλης Μαντίνειας, έχει καταστροφές στις τοιχογραφίες της που μπορεί να είναι από την εισβολή των Τουρκαλβανών στον τόπο. Ακόμη αναφέρουμε ότι δεν υπάρχουν καταστροφές στους Αγίους Θεοδώρους και στον Άγιο Νικόλαο του Κάμπου, ενώ είναι κατεστραμμένος ο ναός του Αγίου Νικολάου του κάστρου της Ζαρνάτας με την εικονογραφία του από το 1702. Ίσως ακόμη να μην έπαθε καταστροφές και ο δίκλιτος σταυροειδής ναός του Αγίου Νικολάου - Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στα Μαλευριάνικα, όπου διατηρείται το τέμπλο του το οποίο έχει ημερομηνία κατασκευής 4 Απριλίου 1754.

Στη συνέχεια θα παραθέσουμε μερικά αποσπάσματα από ξένες πηγές σχετικά με τα Ορλωφικά για να σχηματίσουμε σαφέστερη ιδέα των γεγονότων που συνέβησαν στην περιοχή του Σταυροπηγίου της Ζαρνάτας, δηλαδή στον πρώην δήμο Αβίας. Ο Rulhiere¹ γράφει:

“... Έσπευσαν 8.000 Αλβανοί και Τούρκοι προς την πεδιάδα της Κορώνης από το πέρασμα του Νησιού. Αυτό το σπουδαίο πέρασμα φυλαγόταν από 400 Μανιάτες... Ο Μανιάτης καπετάνιος Ιωάννης Μαυρομιχάλης εισέβαλε στο χωριό αφού εγκατέλειψε τους Ρώσους από δυσарέσκεια... Του επιτέθηκαν 5.000 άνδρες, ταμπουρωμένοι από σπίτι σε σπίτι όλοι οι δικοί του ή σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν ή έφυγαν εκτός από 24. Αντιστάθηκε μέσα σε ένα σπίτι για τρεις ημέρες. Εικοσιδύο σκοτώθηκαν. Οι Τούρκοι έβαλαν φωτιά στο σπίτι και με έκπληξη είδαν να βγαίνει ένας γέρος πληγωμένος με ένα μικρό παιδί... Οι Τούρκοι και οι Αλβανοί αφού κυριέψαν έτσι το πέρασμα (από το Νησί προς τη Μεθώνη) απλώθηκαν στον κάμπο της Μάνης (dans la plain du Maina) και τον στρώσαν με νεκρούς...”

Την τελευταία πρόταση σχολίασε ο Σ. Κουγέας² ως εξής: “Αλλά πεδιάς της Μάνης δεν υπάρχει. Ο συγγραφέας προφανώς εννοεί τον από Νησιού προς Καλαμάταν και εκείθεν μέχρι του Αρμυρού ομαλόν χώρο”.

Στο σημείο αυτό θα κάνουμε μια υπόθεση. Όταν έδιναν πληροφορίες στο Rulhiere, του είπαν ότι οι Τούρκοι ξεχύθηκαν μέχρι τον Κάμπο της Μάνης (δηλαδή μέχρι το χωριό Κάμπος του Σταυροπηγίου). Αυτός όμως εννόησε το Κάμπος ως πεδιάδα και έγραψε “dans la plain du Maina”, δημιουργώντας άθελά του σύγχυση. Από τις Ελληνικές πηγές μαθαίνουμε ότι έφθασαν μέχρι το μοναστήρι της Ανδρουμπεβίτζας, το οποίο βρίσκεται νοτίως του Κάμπου. Επομένως οι Τούρκοι ξεπέρασαν το χωριό Κάμπος και στο πέρασμά τους στρώσαν τον τόπο με πτώματα Μανιατών.

¹ G. Rulhiere, *Histoire de l'anarchie de Pologne*, τόμ. 3, σ. 424.

² Σ. Β. Κουγέα, *Συμβολαίεις την Ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ κλπ*, ό.π., σ. 94.

Από μια άλλη πηγή¹ της εποχής εκείνης (1771) μαθαίνουμε τα εξής:

“... Οι Τούρκοι με μεγάλες δυνάμεις χτύπησαν το Μυστρά, ο οποίος τελικά αναγκάστηκε να υποκύψει κάτω από την αριθμητική υπεροχή. Το ίδιο έγινε και με την Καλαμάτα. Οι Μανιάτες οι οποίοι την υποστήριζαν τραβήχτηκαν πίσω στα βουνά τους και οι καλύτερες οικογένειες της πόλης (της Καλαμάτας) μπόρεσαν να διασωθούν με τα πιο πολύτιμα από τα υπάρχοντά τους επιβιβαζόμενοι σε πλοία για το Τσιρίγο (Κύθηρα)...”

Ο Choiseul-Gouffier², που επισκέφθηκε την Κορώνη το 1776 γράφει:

“... Εκεί υπάρχει ακόμη, και τον είδα, ένας από τους συμπολεμήσαντες με τους Ρώσους Μανιάτες καπετάνιους, ο οποίος κλείστηκε σε ένα πύργο με 40 άνδρες, πολιορκήθηκε από 6.000 Τούρκους και αντιστάθηκε για πολλές ημέρες και όταν οι πολιορκητές πυρπόλησαν το καταφύγιό του, είδαν να βγαίνουν αιμόφυρτοι και καταπληγμένοι, δύο άνδρες, ένας γέρος και ο γιός του...”

Ο Castellan³, στηριζόμενος στη διήγηση αγωνιστή του 1770, γράφει:

“... Στο μεταξύ σώμα από 5.000 Τούρκους ή Αλβανούς κάτω από τις οδηγίες του Αλή-Ισμάν-Μπέη εισέβαλε στο Νησί. Ληλάτησε την πόλη, που ήταν αφρούρητη και την παρέδωσε στις φλόγες. Εκεί τότε άρχισε η συμφορά μας. Ο αδελφός ενός περίφημου Μανιάτη Μαυρομιχάλη συνελήφθη αιχμάλωτος, τα δε βασανιστήρια και η επικείμενη φρικτή θανάτωση λύγισαν την αντίστασή του. Για να γλυτώσει το παλούκωμα δε δίστασε να υποσχεθεί στους Τούρκους ότι θα ασκήσει επιρροή στους συμπατριώτες του για να τους υποχρεώσει να καταθέσουν τα όπλα και να αποσυρθούν στα βουνά τους... Οι Τούρκοι καταδίωξαν τους υποχωρούντες Μανιάτες που νικήθηκαν (στο Νησί) και σώθηκαν μόνο αφού δέχτηκαν να καταβάλουν φόρο.”

Μια άλλη πληροφορία που μας δημιουργεί σύγχυση, είναι αυτή που μας δίνει ο Άγγλος περιηγητής W. Gell⁴, ο οποίος πέρασε από το Αρμυρό το 1805. Γράφει πως του είπαν ότι τα προηγούμενα χρόνια έγινε εκεί μια φονική μάχη και από το σημείο αυτό και πέρα ποτέ δεν προχώρησε Τούρκος. Πώς όμως είναι δυνατόν οι Τουρκαλβανοί να φθάσαν στο μοναστήρι της Ανδρουμπεβίτζας και να σκλάβωσαν τους Μαντιναίους στο Καταφύγι, χωρίς να πέρασαν από το Αρμυρό. Μόνη περίπτωση θα ήταν αν δεχόμαστε ότι κάναν απόβαση στις Κιτριές και προχώρησαν από εκεί στο εσωτερικό της Ζαρνάτας. Φονική μάχη μπορεί να έγινε στον Κοκκινόπυργο ή σε άλλη τοποθεσία του Αρμυρού, όπως θα έγιναν και σε άλλα μέρη του Σταυροπηγίου της Ζαρνάτας. Ίσως πάλι να διηγήθηκαν στο Gell τα περί μη εισόδου Τούρκων στη Μάνη από το Αρμυρό, έχοντας υπ' όψη τους τα γεγονότα του 1780-1. Τότε φαίνεται ότι πράγματι οι Τούρκοι με προσκνημένους Έλληνες επι-

¹ *Geschichte des gegenwertigen Krieges Russland, Polen und der Ottomanischen Pforte*, Frankfurt-Leipzig 1771, τεύχ. VII, σ. 13.

² Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grece*, έκδ. Α', σ. IX.

³ A. L. Castellan, *Lettres sur la Moree et les Iles de Cirigo, Hydra et Zante*, Paris 1808, . 65. Χ. Βελισσαρίου, *Η Μεσσηνία στις “επιστολές” του Γάλλου περιηγητή A. L. Castellan (1797)*, Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, Αθήναι 1991, σ. 323 κ.ε.

⁴ W. Gell, *Narrative of a Journey in the Morea*, London 1823, σ. 255.

χείρησαν να περάσουν στο εσωτερικό της Μάνης από το Αρμυρό, αλλά αναχαίτιστηκαν¹.

Το 1846 στη βουλή των Ελλήνων, όταν γινόταν συζήτηση για την αποζημίωση που θα έπαιρνε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, κατασκευάστηκε ο μύθος για την άμυνα του Πιέρου Μαυρομιχάλη στους Μύλους της Μαντίνειας². Δηλαδή ότι ο Πιέρος Μαυρομιχάλης, ο πατέρας του Πετρόμπεη, κλείστηκε σε έναν από τους Καπετανιάνικους (Χριστοδουλιάνικους) πύργους των Μύλων της Μαντίνειας και πρόβαλε εκεί ηρωική άμυνα. Τελικά ο Πιέρος "...εξελεθών, καίτοι προβεβηκώς την ηλικίαν, επληρώθη. μη θέλων δε να παραδοθή εις τους εχθρούς τετραυματισμένος απέρασε κολυμβών εις Γιαννισάνα...".

Για το θέμα αυτό ο Κουγέας³ παρατηρεί ότι για πρώτη φορά ο Γερμανός ιστορικός Μέντελσον-Βαρθόλδη έγραψε "κατά την πολιορκία του Μυλίπυργου" και τον όρο αυτό επανέλαβε και ο Χέρτσβεργ. Σε μετάφραση του πρώτου από τον Άγγελο Βλάχο αντί για **Μυλίπυργος** γράφτηκε **Μελίπυργος**. Τον τύπο αυτόν επανέλαβε και ο Κ. Παπαρρηγόπουλος⁴. Όμως επιστούμε την προσοχή ότι όλοι εννοούσαν ένα μέρος στη Μεσσηνία, το οποίο είδε και σημείωσε ο Bory de Saint Vincent⁵, όταν πήγαινε από το Πεταλίδι στο Νησί "...Μας έδειξαν τον τόπο όπου ο Μαυρομιχάλης, πατέρας του σημερινού Πετρόμπεη, αμύνθηκε το 1770, επί τρεις ημέρες, με 22 Μανιάτες εναντίον μιας Τουρκικής στρατιάς...". Πού λοιπόν ήταν ο Μελίπυργος ή Μυλίπυργος;

Ο Ελληνογάλλος περιηγητής E. Yemeniz⁶ δεν ενδιαφερόταν για την ιστορική αλήθεια, έγραφε παραμύθια. Στο κεφάλαιο των ξένων περιηγητών γίνεται λόγος για τις ανακρίβειές του και γι' αυτό δεν μπορεί κανείς να τον χρησιμοποιεί ως πληροφοριοδότη, χωρίς να έχει από αλλού επιβεβαίωση. Το 1856 πέρασε από τους Μύλους της Μαντίνειας και μας έδωσε πληροφορίες για τα γεγονότα του 1770. Προφανώς είχε διαβάσει πολλές από τις πηγές που παραθέσαμε για τον πύργο του Ριζόμυλου και από τον Rulhiere χρησιμοποίησε το όνομα Ιωάννης Μαυρομιχάλης, το μικρό γιό του και τον αριθμό των 22 ανδρών. Από τον Bory de Saint Vincent δανείστηκε ότι ήταν ο πατέρας του Πετρόμπεη με 22 ένοπλους και από τον Choiseul-Gouffier ότι ήταν ένας γέρος με το γιό του. Τέλος χρησιμοποίησε και από τη συζήτηση της βουλής τη θέση των Μύλων της Μαντίνειας και ολοκλήρωσε το μυθιστόρημά του. Δηλαδή ότι στους Μύλους της Μαντίνειας κλείστηκε ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης με 22 άνδρες και με το μικρό γιό του. Αφού σκοτώθηκαν οι 22, βγήκαν από τα χαλάσματα του πύργου ο Γιάννης Μαυρομιχάλης και το παιδί του, που ήταν ο μετέπειτα Πετρόμπεης. Το βέβαιο είναι ότι ο Ιωάννης Μαυ-

¹ Γιάννη Βλαχογιάννη, *Κλέφτες του Μοριά*, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, σειρά "Απαντα των Νεοελληνικών Κλασικών", αρ. 4, σ. 106-8.

² Σ. Β. Κουγέα, *Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ κλπ.*, ό.π., σ. 73.

³ Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 102.

⁴ Κ. Παπαρρηγόπουλου, ό.π., τόμ. 5, μέρος Β', σ. 197.

⁵ Bory de Saint Vincent, ό.π., σ. 338.

⁶ E. Yemeniz, *Le Magne et les Mainotes*, Revue de deux Mondes, τόμ. 56, τεύχ. Μαρτίου 1865, σσ. 32-33.

ρομιχάλης¹ ήταν αδελφός του Παππού του Πετρόμπεη και ο μικρός, που ονομαζόταν Γεώργιος, αιχμαλωτίστηκε και εξιλασμίστηκε. Τελικά έγινε αρχηγός του τουρκικού στόλου στο Αιγαίο πέλαγος και είναι γνωστός με το όνομα Σουκιούρμπεης. Όμως τα γεγονότα αυτά έγιναν κοντά στο Νησί της Μεσσηνίας και δεν έχουν καμία σχέση με τους Μύλους της Μαντίνειας. Η σύγχυση γύρω από τα γεγονότα του 1770 ήταν συμφέρουσα στην οικογένεια του Πετρόμπεη, γιατί σκεπαζόταν το θέμα Σουκιούρμπεη, που την εποχή εκείνη ήταν άγνωστο στους Μανιάτες.

Αργότερα ο Αλεξανδράκος² έγραψε ότι οι υπερασπιστές του πύργου των Μύλων της Μαντίνειας ήταν 36 και ότι κατά την έξοδό τους οι μισοί προσπάθησαν να φύγουν προς το βουνό και οι άλλοι μισοί προς τη θάλασσα. Μόνο ο Πιέρος Μαυρομιχάλης και ένας ακόμη σώθηκαν και πήγαν κολυμπώντας στον Πόρο (:), όπου ήταν το στρατόπεδο των Μανιατών.

Δεν αποκλείεται το 1770 στους πύργους των Μύλων να κλείστηκαν μερικοί από τους Μανιάτες που κρατούσαν τα στενά του Ριζόμυλου της Μεσσηνίας, όταν υποχώρησαν προς τη Μάνη. Δηλαδή είναι πιθανό, φεύγοντας μαχητές από το Ριζόμυλο και διωκόμενοι από τους Αρβανίτες, να βρήκαν καταφύγιο στους Μύλους της Μαντίνειας, την πρώτη εστία άμυνας των Μανιατών. Ακόμη μπορούμε να υποθέσουμε ότι προβλήθηκε και στους Μύλους η συνηθισμένη αντίσταση και ίσως να κλείστηκε εκεί ο Πιέρος Μαυρομιχάλης, δηλαδή ο πατέρας του Πετρόμπεη. Αλλά αν είχε γίνει μια πολύ σημαντική μάχη, τότε γιατί δεν έμεινε στην τοπική ιστορία, ούτε αναφέρεται στις παραδόσεις της περιοχής, ώστε να το διηγούνται στους περαστικούς. Από τους περιηγητές πολλοί έχουν γράψει παραμυθάκια για το νερό των Μύλων, που τάχα έρχεται από τη θάλασσα του Λακωνικού ή του Αργολικού κόλπου και φαίνεται απίθανο να μην άκουσε κανείς, πλην του Yemeniz (1856), μια λέξη για τους ηρωισμούς των υπερασπιστών του πύργου, ώστε να γράψει κάτι σχετικό.

Ο Σ. Κουγέας³ δίνει σημασία στο γεγονός ότι ζούσε το 1846 ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και ότι ήταν παρών στη βουλή ο γιός του Αναστάσης, όταν γίνονταν αυτές οι συζητήσεις για τη μάχη των Μύλων. Ισχυρίζεται ότι δεν είναι δυνατόν να ειπώθηκαν ανακρίβειες ή υπερβολές, γιατί θα τους διόρθωνε ο Πετρόμπεης. Αλλά κανένας Μαυρομιχάλης δεν ήθελε να ανακινηθεί το θέμα του μικρού Γιωργάκη και να αποκαλυφθεί ότι ήταν ο Σουκιούρμπεης. Ακόμη η σιγή του Πετρόμπεη σε ανακρίβειες δεν είναι άγνωστη. Στο παρελθόν (το 1833) είχαν δει το φως της δημοσιότητας οι διηγήσεις κάποιου που υπέγραφε με το όνομα "Περιηγητής". Αυτός ανέφερε πολλές υπερβολές και ανακρίβειες για τους Μαυρομιχαλαίους και μόνο ο Νικόλαος Πιεράκος-Μαυρομιχάλης απάντησε για να αποκαταστήσει την αλήθεια. Ο Πετρόμπεης δεν είπε τίποτε, ούτε για τις υπερβολές του "Περιηγητή", αλλά ούτε και για τις κατηγορίες του Πιεράκου⁴.

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ κλπ.*, ό.π., σ. 81.

² Δ. Αλεξανδράκου, *Ιστορία της Μάνης*, Αθήναι 1892, σσ. 24-5.

³ Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 73.

⁴ Εφημερίδες Ναυπλίου "Ηλιος" της 4 Ιουλίου 1833 και "Χρόνος" της 3 Αυγούστου 1833.

27) Ο ΘΡΥΛΟΣ ΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟΥ ΤΗ ΣΠΗΛΙΑ

Νοτιοανατολικά της Μεγάλης Μαντινείας, σε μικρή απόσταση από το χωριό, μέσα στην απόκρυμνη ρεματιά της Σάνταβας είναι μια τοποθεσία με το όνομα "Καταφύγι"¹. Εκεί υπάρχει μια πηγή, η οποία στα προηγούμενα χρόνια εχρησιμοποιείτο και αυτή για την ύδρευση του χωριού. Δυτικά της πηγής ήταν ένα μονοπάτι, που σήμερα μένει σκεπασμένο από τους φουντωμένους θάμνους και δεν το βλέπει ο περαστικός. Αυτός που θα ακολουθήσει το κρυφό δρομάκι, θα αντικρύσει σε λίγο την είσοδο ενός τεράστιου σπηλαίου. Ένα τείχος με πολεμίστρες συμπληρώνει την ασφάλεια της σπηλιάς και αφήνει ένα μικρό άνοιγμα για τους επισκέπτες. Η στενότητα του δρόμου μαζί με τις ανωμαλίες του εδάφους και την οχύρωση της σπηλιάς κρατούν σε απόσταση αυτόν που κακόβουλα θα ήθελε να πλησιάσει. Αυτή είναι του καταφυγίου η σπηλιά, που μένει αθέατη στον ξένο, μα είναι απλόχωρη και πολλές φορές πρόσφερε άσυλο στους κατατρεγμένους Μαντιναίους σε δύσκολες μέρες των παλαιότερων εποχών (Εικ. 9 και 10).

Στα χρόνια του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου του Καταφυγίου η σπηλιά χρησιμοποιήθηκε για τελευταία φορά και φιλοξένησε πολλούς από τους Μαντιναίους, οι οποίοι τις τελευταίες ημέρες του Απριλίου του 1941, θέλησαν να φυλαχτούν από τα αεροπλάνα και τις τυχόν μάχες που μπορεί να γίνοντουσαν στον τόπο. Ήταν τότε που οι Γερμανοί μπαίνουν στην Καλαμάτα, ενώ οι Άγγλοι προσπαθούσαν να επιβιβαστούν στα πλοία, για να αποφύγουν την αιχμαλωσία². Εκείνες τις μέρες άκουσα και εγώ μέσα στη σπηλιά τον ακόλουθο θρύλο³, που αργότερα δημοσίευσε και ο Γ. Αναπλιώτης:

"Λένε πως όταν το 1770 οι Τουρκαλβανοί φθάσαν στη Μεγάλη Μαντινεία, δεν βρήκαν ψυχή. Ο καπετάν-Φανάς είχε οδηγήσει τους Μαντιναίους με τα πράγματά τους στου Καταφυγίου τη σπηλιά και ο καθένας πίστευε πως ήταν καλά ασφαλισμένος. Όμως μια άμυαλη γριά, που είχε ξεχάσει την κούπα της στην παρακείμενη πηγή, ξέφυγε από τα μάτια των φρουρών και βγήκε έξω. Σε λίγο οι Αρβανίτες είχαν πιάσει τη γριά που αναζητούσε την κούπα της και τους μαρτύρησε το μυστικό του Καταφυγίου. Τότε οι πιο αντρεωμένοι από αυτούς συναγωνίστηκαν ποιός θα προλάβει πρώτος να αρπάξει βιός και σκλάβους. Μα όσοι ακολούθησαν το μονοπάτι και αντίκρυσαν τη σπηλιά θερίστηκαν από το θάνατο, γιατί στο τείχος της μπασιάς τους καρτερούσαν έμπειροι πολεμιστές.

Σαν είδαν οι Τουρκαλβανοί πως χάθηκαν πολλά από τα παλικάρια τους χωρίς να μπορέσουν να πλησιάσουν τους ασφαλισμένους, αποφάσισαν να κρεμάσουν από ψηλά με σχοινί μια κασέλα με αναμμένο θειάφι για να τους ποιμώσσει και να αναγκαστούν να παραδωθούν. Αλλά όταν κρέμασαν από το "Μύτακα", ένα βράχο πάνω από την είσοδο της σπηλιάς, την κασέλα με το θειάφι, οι υπερασπιστές ντουφέκισαν το σχοινί, το κόψαν και η κασέλα έπεσε στο γκρεμό. Πολυμήχανοι οι Τουρκαλβανοί κρέμασαν άλλη κασέλα με αλυσίδα και οι αναθυμιάσεις από το θειάφι δηλητηρίασαν τους Μαντιναί-

¹ Ανδρέα Λ. Κοτσώνη, *Μεγάλη Μαντινεία - Τρία Άγνωστα Μνημεία*, Ιθώμη 26(1985)44 και Δημητρίου Λ. Χανδρινού, *Ιρή - Αβία - Μαντινείες - Παληόχωρα*, Καλαμάτα 1990, σ. 42.

² Ανδρέα Π. Σκιά, *Απρίλιος 1941 - Επιβίβαση από το λιμάνι της Καλαμάτας*, Ιθώμη 17(1977)23.

³ Γιάννη Αναπλιώτη, *Τουριστικός οδηγός Μεσσηνίας*, Καλαμάτα 1970, σ. 62.

ους. Όσοι δεν σκάσαν, βγήκαν μισοπνιγμένοι και τους βάλαν στο ζυγό. Η Μεγάλη Μαντινεία έχασε τότε πολλούς από τους ανθρώπους της. Ξεκληρίστηκαν φαμίλιες, που χάθηκαν τα ίχνη τους και ήρθαν ξενομερίτες και κατοίκησαν στον τόπο τους."

28) ΑΠΟ ΤΑ ΟΡΛΩΦΙΚΑ ΩΣ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

Δεν έχουμε πληροφορίες για να υπολογίσουμε με ακρίβεια την καταστροφή που υπέστη η Μεγάλη Μαντινεία το 1770, ούτε μπορεί να εκτιμηθεί ο ρυθμός της αποκατάστασής της. Πουθενά δεν αναφέρεται πόσοι χάθηκαν στου Καταφυγίου τη σπηλιά ή αν εγκαταστάθηκαν πολλοί ή λίγοι μέτοικοι από τα ορεινά ή από το εσωτερικό της Μάνης. Η ζωή στη Μεγάλη Μαντινεία συνεχίστηκε και από παράδοση δεν διατηρήθηκαν ιστορίες για εξαγορά σκλαβωμένων και για επιστροφή Μαντιναίων μετά από πολυετή απουσία, όπως είναι η περίπτωση του ποιητή Νικήτα Νηφάκη¹ από τη Μηλιά της Μάνης.

Μετά τα Ορλωφικά η Μάνη χωρίστηκε από τον υπόλοιπο Μοριά και έπαψε να υπάγεται στον Πασά της Τριπολιτσάς. Εξομοιώθηκε με τα νησιά του Αιγαίου πελάγους και ανήκε πλέον στη δικαιοδοσία του αρχηγού του Τουρκικού στόλου, που είχε το αξίωμα του Καπουδάν Πασά. Οι συμφωνίες αυτές έγιναν μεταξύ του διερμηνέα του τουρκικού στόλου Νικολάου Μαυρογένη και του εκπροσώπου των Μανιατών Τζανετάκη Κουτούφαρη², ο οποίος τελικά τον Ιανουάριο του 1777 έγινε ο πρώτος Μπέης της Μάνης³. Ο καστρόπυργος του Τζανετμπεη Κουτούφαρη βρισκόταν στις Κιτριές⁴, δίπλα στο ναό του Αγίου Κωνσταντίνου.

Ο Τζανετμπεης Κουτούφαρης καθαιρέθηκε το 1779 και εξόριστος έζησε για επτά χρόνια στη Ζάκυνθο. Όταν επέστρεψε στην περιοχή Σταυροπηγίου υπήρχαν εκεί δύο οικογένειες οι οποίες διεκδικούσαν την αρχή του τόπου, οι Κουμουνδουράκηδες και οι Καπετανάκηδες⁵. Όπως φαίνεται ο Τζανετμπεης δεν μπόρεσε να ανακτήσει την προηγούμενη πολιτική ισχύ του, παρά το γεγονός ότι ο Καπετάν Χριστέας τον είχε περιγράψει στον Άγγλο περιηγητή Morritt το 1795 ως τον πλέον εξυμνο και μεγαλεπίβολο από τους ηγέτες της Μάνης⁶.

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη, Μανιάτικα Ιστορικά Στιχουργήματα*, Αθήναι 1966, σ. 8.

² Όπως αναφέραμε και προηγουμένως ο Τζανετάκης Κουτούφαρης γράφεται από πολλούς λαθεμένα Κουτήφαρης. Η οικογένεια Κουτούφαρη ξεκίνησε από το χωριό Κουτήφαρη του Ζυγού της Μάνης και εγκαταστάθηκε στην περιοχή της Ζαρνάτας, όπου έχτισε το μοναστήρι της Ανδρουμπεβίτζας το 1704. Μετά το 1800 άρχισε να χρησιμοποιείται ο τύπος Κουτήφαρης.

³ Δεν υπάρχει ομοφωνία για τη χρονιά που ο Τζανετάκης Κουτούφαρης έγινε μπέης της Μάνης. Πολλοί προτιμούν το 1776. Φαίνεται ότι πράγματι το 1776 έγινε ο διαχωρισμός της Μάνης από το Μοριά και συμφωνήθηκε να διοικείται η Μάνη από έναν τοπικό Μπέη. Αλλά το φερμάνι που ανέθετε τα καθήκοντα του Μπέη της Μάνης στο Τζανετάκη Κουτούφαρη χρονολογείται από τις 20 Ιανουαρίου 1777 και συνεπώς δεν μένουν περιθώρια για προχρονολόγηση.

⁴ Σοφ Καπετανάκη, *Ο Καστρόπυργος του Τζανετάκη Κουτούφαρη στις Κιτριές*, Ιθώμη 28(1989)93.

⁵ Γιάννη Αναπλιώτη, *Πέτρου Κουτήφαρη, Ηγεμόνες της Μάνης*, Μεσσηνιακά Χρονικά 6-7(1962) 293.

⁶ J. Morritt, *Account of a Journey Through the District of Morea*, in R. Walpole, *Travels in Various Countries of the East, Being a Continuation of Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, London 1820, s. 57.

Διάδοχος του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη στο Μπεηλίκι της Μάνης ορίστηκε το Σεπτέμβριο του 1779 ο Μιχαήλ Τρουπάκης. Αυτός απαγχονίστηκε από τους Τούρκους και το 1782 τον διαδέχτηκε ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης, ο οποίος διατήρησε το αξίωμα του μπέη μέχρι το 1797.

Μετά την καθαίρεση του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη από το αξίωμα του Μπέη και την εξορία του διεκδίκησαν την καπετανία του τόπου δύο οικογένειες. Αρχικά ήταν ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης, που έμενε στο κάστρο της Ζαρνάτας και ο Γιωργάκης Καπετανάκης ο οποίος κατοικούσε στους Μύλους της Μαντίνειας και αργότερα, το 1795, μαζί με τα αδέρφια του έχτισαν το Πετροβούνι, δηλαδή το κάστρο που είναι πάνω από την Τρικότσοβα (Χαραυγή).

Ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης¹ σκοτώθηκε από κεραυνό στο κάστρο της Ζαρνάτας, αλλά δεν γνωρίζουμε ακριβώς το χρόνο. Αναφέρονται τα έτη 1785 και 1795. Κατόπιν αυτού το αξίωμα του καπετάνιου διεκδίκησε ο εξάδελφός του Παναγιώτης Κουμουνδουράκης, ο οποίος ήρθε σε αντίθεση με το Τζανήμπεη Γρηγοράκη. Για το λόγο αυτό ο Δημήτριος Γρηγοράκης-Καβαλλιέρης ηγούμενος ισχυρού στρατιωτικού αποσπάσματος κατέλαβε τα σπίτια των Κουμουνδουράκηδων στο κάστρο της Ζαρνάτας και ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης κατέφυγε στη Λακεδαίμονα. Τον κάλεσε όμως ο Καβαλλιέρης να παρουσιασθεί στον Τζανήμπεη για να αναγνωρισθεί στο αξίωμα του καπετάνιου που ανήκε στην οικογένειά του. Με την υπόσχεση αυτή εξαπατήθηκε ο Κουμουνδουράκης και πήγε στο Γύθειο, όπου συνελήφθη και οδηγήθηκε στις φυλακές του Τουρκικού ναυστάθμου, γνωστές με το όνομα "Μπάνιο".

Σύμφωνα με παράδοση η γυναίκα του Παναγιώτη Κουμουνδουράκη πήγε στην Κωνσταντινούπολη και αφού δημιούργησε δεσμούς φιλίας με τα χαρέμια ισχυρών Οθωμανών, κατόρθωσε να πετύχει την αποφυλάκιση του συζύγου της.

Όπως φαίνεται η Πύλη είχε μάθει ότι την εποχή εκείνη ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης είχε επαφές με το Μεγάλο Ναπολέοντα, γιατί επιθυμούσε τη σύγκρουση Γάλλων και Τούρκων, που φυσικά θα οδηγούσε στην απελευθέρωση της Ελλάδος². Ο λόγος αυτός ήταν αρκετός για να δικαιολογήσει την καθαίρεση του Τζανήμπεη και την αναγόρευση στο αξίωμα του Μπέη της Μάνης του εχθρού του Παναγιώτη Κουμουνδουράκη.

Όταν ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης γύρισε στον τόπο του περί τα τέλη του 1797 ή τις αρχές του 1798, καλλιέργησε καλές σχέσεις με τον πρώην μπέη της Μάνης τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη. Ο Γιαννάκης Κουμουνδουράκης, αδελφός του Παναγιώτμπεη, παντρεύτηκε την Πεντζεχρούλα κόρη του Τζανέτμπεη. Με τον τρόπο αυτό διαίρεσε τους Κουτουφαραίους από τους Καπετανάκηδες, που είχαν στενούς συγγενικούς δεσμούς.

Ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης χτύπησε τους Καπετανάκηδες και τους πολióρκησε για ένα χρόνο στους Μύλους και στο Πετροβούνι. Στο διάστημα αυτό

¹ Ο Πέτρος Κουτήφαρης αναφέρει ότι σκοτώθηκε στις 21 Νοεμβρίου 1795 (Γ. Αναπλιώτη, ό.π., σ. 294). Αντίθετα σε ένα βραχύ ιστορικό χρονικό σημειώνεται 21 Νοεμβρίου 1785 (Β. Πατριαρχέα, ό.π., σ. 617-8). Η ακριβής χρονολογία παραμένει αβέβαιη.

² Δ. και Ν. Στεφανόπουλι, *Ταξίδια*, Έκδ. Αφοι Τολίδη, Αθήνα 1974, σσ. 66 και 125. Ιταλική εφημερίδα δημοσίευσε επιστολή του Μπέη προς τον Ναπολέοντα και φυσικά ο Τζανήμπεης εκτέθηκε στα μάτια της Οθωμανικής Πύλης. Τ. Κανδηλώρου, *Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1924, σ. 229.

συνέβησαν δύο ακόμη σημαντικά γεγονότα στην περιοχή Σταυροπηγίου. Ο Παναγιώτμπεης βοηθούμενος και από τον τουρκικό στόλο συγκρούστηκε στην Καρδαμύλη με τους Τρουπάκηδες. Σύμφωνα με τα γραφόμενα του Πέτρου Κουτήφαρη¹ στη μάχη αυτή σκοτώθηκε ο Παναγιώτης Αλούπης που είχε πάρει την αδελφή του Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη και ο Παναγιώτης Τρουπάκης-Μπαχλέμπας υποχρεώθηκε σε υποταγή. Αντίθετα ο Νικήτας Νηφάκης² στο ποίημά του γράφει για πανωλεθρία του Παναγιώτμπεη και των Τούρκων.

Μετά από έξι περίπου μήνες ο Μιχαήλ Ιωάν. Μαυρομιχάλης, βοηθούμενος και από άλλους καπεταναίους, οργάνωσε εκστρατεία κατά του Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη και αναχαιτίστηκε κοντά στη Μάλτα από εκατό περίπου οπλοφόρους. Στη μάχη που συγκροτήθηκε σκοτώθηκε ο αρχηγός των επιτιθεμένων Μιχαήλ Μαυρομιχάλης και ο γιός του Ιωάννης παντρεύτηκε την όμορφη χήρα του Παναγιώτη Αλούπη, που ήταν αδελφή του Παναγιώτμπεη. Μετά από αυτές τις πολεμικές περιπέτειες τα πράγματα στο Σταυροπήγι ησύχασαν και ο Παναγιώτμπεης στερήσε τη θέση του στο μπεηλίκι της Μάνης.

Το 1803 ο Μπέης της Μάνης κατηγορήθηκε στους Τούρκους για συνέργεια σε πειρατεία που διαπράχτηκε σε βάρος Αυστριακού πλοίου και αντικαταστάθηκε από τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη. Όταν ο Κουμουνδουράκης κατόρθωσε τον κίνδυνο που διέτρεχε, πήγε στους φίλους του Μπέηδες της Κορώνης να κρύψει τα χρήματά του και επιστρέφοντας είδε στις Κιτρίες τον τουρκικό στόλο του Σερεμέτ Μπέη. Οι συγγενείς του είχαν πολιορκηθεί στον Πύργο της Ζαρνάτας και της Γαρμπελιάς από τους Τούρκους και τους περισσότερους από τους Μανιάτες καπεταναίους. Μεταξύ αυτών ήταν ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης, ο Πέτρος Μαυρομιχάλης, ο Παναγιώτης Μ. Τρουπάκης-Μούρτζινος, ο Χριστόδουλος Χριστέας, οι Καπετανάκηδες και άλλοι.

Ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης που είχε μαζί του περίπου πενήντα άνδρες, ειδοποίησε το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη³, του οποίου η οικογένεια ήταν στη Γιάννιτσα, να πάει να τον βοηθήσει. Αυτός προθυμοποιήθηκε και πήγε με 18 παλικάρια. Από την Καλαμάτα πέρασαν στον πύργο της Γαρμπελιάς, αλλά στο δρόμο τους χτύπησαν οι Καπετανάκηδες και τραυματίστηκε στο πόδι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Τη νύχτα ανέβηκαν στη Ζαρνάτα και με τη μεσολάβηση του Μούρτζινου και του Χριστέα βγήκε ο Κολοκοτρώνης από τον πύργο και πήγε στη Μάνη για να θεραπευθεί.

Ο Πέτρος Μαυρομιχάλης, ο μετέπειτα Πετρόμπεης, έπεισε τον Κουμουνδουράκη να προσκυνήσει το Σερεμέτ Μπέη και του υποσχέθηκε πως δεν θα πάθει τίποτε και πως θα αφεθεί στην καπετανία της περιφέρειάς του. Ο Παναγιώτμπεης πείστηκε και ενώ περίμενε να τον οδηγήσουν στο Σερεμέτ Μπέη τον έστειλαν σιδηροδέσμιο στην Πόλη. Εκεί, τον έκλεισαν στις φυλακές του "Μπάνιου", όπου γρήγορα πέθανε. Στην παράδοση αναφέρεται ότι τον φαρμάκωσαν.

¹ Γ. Αναπλιώτη, ό.π., σ. 295.

² Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη κλπ.*, ό.π., σ. 40, στίχ. 139-168 και σ. 53. Μπορεί όμως να αναφέρεται σε άλλη περίπτωση, γιατί ο Άγγλος περιηγητής Morrill γράφει ότι το 1795 είδε κόκκαλα στην περιοχή της Καρδαμύλης, ό.π., σ. 50.

³ Θ. Κολοκοτρώνη, *Απομνημονεύματα*, Έκδ. Βαλέτα, σ. 32.

Ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης που παντρεύτηκε, προφανώς σε δεύτερο γάμο, τη Μηλίτσα κόρη του Καπετάν-Γιωργάκη Καπετανάκη επέβαλε την ησυχία στη Μάνη. Γύρω στα 1805 καταδίωξε το Μούρτζινο, το Χριστέα κ.ά. που κατέφυγαν στη Ζάκυνθο. Αλλά πάλι με τη μεσολάβηση του ίδιου του Αντώνμπεη το 1808 γύρισαν στις καπετανίες τους. Ανάλογη τύχη είχαν και τα παιδιά του Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη¹, ο δε γιός του Αλέξανδρος αποκαταστάθηκε στην καπετανία της Ζαρνάτας. Το φερμάνι² που επέτρεψε την επιστροφή του εξεδόθη την 1η Ιανουαρίου 1808. Στα επόμενα χρόνια, μέχρι το 1821, δεν έλειψαν οι συγκρούσεις μεταξύ των Καπετανάκηδων και των Κουμουνδουράκηδων³.

Στην τετραετία 1808-1812 το μπεηλίκι της Μάνης πήρε ο γαμπρός του Αντώνμπεη Γρηγοράκη, ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος, αλλά απέτυχε και σαν κυνηγημένος έφυγε μια μέρα από τις Κιτριές για την Καλαμάτα και τελικά κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη. Διάδοχός του ορίστηκε ο Θεοδωρόμπεης Γρηγοράκης (1812-1816), ένας άλλος γαμπρός του Αντώνμπεη και συγχρόνως ανιψιός του Τζανήμπεη, αλλά και αυτός συνάντησε ανυπέβλητες δυσκολίες, ώστε στο τέλος έπεσε στη δυσμένεια της Πύλης.

Το 1815 στο Σταυροπήγι της Ζαρνάτας έγιναν σοβαρά γεγονότα⁴. Κατηγορήθηκαν ότι βοηθούσαν τους πειρατές και τους κλέφτες ο Νικολάκης Χριστόδ. Καπετανάκης, που ζούσε στα Γιαννιτσάνικα και ο Αλέξανδρος Π. Κουμουνδουράκης της Ζαρνάτας. Ο Σουκιούρμπεης⁵, που ήταν αξιωματικός του τουρκικού στόλου, με τη συνδρομή του Θεοδωρόμπεη, έφθασε στο Μεσσηνιακό κόλπο. Κάλεσε Τουρκομπαρδουνιώτες και Λαλιώτες και με αυτούς κατέστρεψε ολοκληρωτικά τα Γιαννιτσάνικα, που ήταν η περιοχή του Νικολάκη Χ. Καπετανάκη. Στη συνέχεια πολιόρκησε τον Αλέξανδρο Π. Κουμουνδουράκη στη Ζαρνάτα για 8 ή 15 ημέρες. Με τη μεσολάβηση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ο Κουμουνδουράκης προσκύνησε το Σουκιούρμπεη και έμεινε στην καπετανία του. Προηγουμένως είχε κάνει το ίδιο και ο καπετάν Γιωργάκης Καπετανάκης και δεν είχε πάθει τίποτε.

Την εποχή που μπέης της Μάνης ήταν ο Πετρόμπεης (1816-1821), αρχηγός της αντίπαλης παράταξης ήταν ο πανίσχυρος Παναγιώτης Τρουπάκης-Μούρτζινος και δεν έλλειψαν και τότε οι προσπάθειες άλλων ισχυρών Μανιατών να αναρριχηθούν στο αξίωμα του μπέη⁶. Πρώτος εμφανίστηκε στην Κωνσταντινούπολη ο Γε-

¹ Για τον Αθανασούλη Κουμουνδουράκη αναφέρεται ότι έκανε στην αυλή του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, αλλά δεν καθορίζεται η εποχή, **Bory de Saint Vincent**, ό.π., σ. 360.

² **Ανωθύμου**, *Ιστορικά Αλήθειας συμβάντων τινών της Μάνης από του 1769 και εντεύθεν, Ο Τζανέτμπεης Καπετανάκης Γρηγοράκης και η οικογένειά του*, Αθήναι 1858, σ. 35.

³ **O. M. Von Stackelberg**, *La Grece, Vues Pittoresques et Topographiques*, Paris 1834, σ. 6.

⁴ **F. Pouqueville**, *Voyage de la Grece*, τόμ. 5, Paris 1827, σ. 586. **Σ. Β. Κουγέα**, *Ιστορικά Πηγαί δια την Ηγεμονίαν της Μάνης*, Πελοποννησιακά 5(1962) 101-2 και 131. **Ελένης Μπελιά**, *Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών Αρχείων*, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975) 287. Για τον εξοπλισμό του καινούργιου πύργου της Ζαρνάτας με δύο πυροβόλα των τριάντα λιβρών, γράφει ο Άγγλος περιηγητής **C. R. Cockerell**, *Travels in Southern Europe and the Levant*, London 1903, σ. 90.

⁵ **Σ. Β. Κουγέα**, *Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής Επανάστασεως (1770)*, Πελοποννησιακά 1(1956) 81-93.

⁶ Είναι αστέιο να πιστεύει κανείς ότι μερικοί από τους Μπέηδες της Μάνης έγιναν παρά τη θέλησή τους. Τότε ήταν άλλοι καιροί και κυκλοφορούσαν διαφορετικές ιδέες από τις σημερινές. Όλοι οι ισχυροί Μανιάτες φιλοδοξούσαν να πάρουν το μπεηλίκι. Μόνο ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης ίσως παραιτή-

ώργιος Χουρχάκος-Καλκανδής που επεδίωκε να δοθεί το μπεηλίκι στην οικογένειά του και στη συνέχεια προστέθηκε και ο Αλέξανδρος Παναγ. Κουμουνδουράκης¹. Ο τελευταίος συνοδευόμενος από τον πρωτεξάδελφό του Πιέρο Παν. Αλούπη πήγε στα Γιάννινα για να συναντήσει τον Αλή Πασά, ο οποίος θα τον συλλογίσσε σε ισχυρούς Οθωμανούς, που θα μπορούσαν να επηρεάσουν τον Καπουδάν πασά ή ακόμη και το Σουλτάνο.

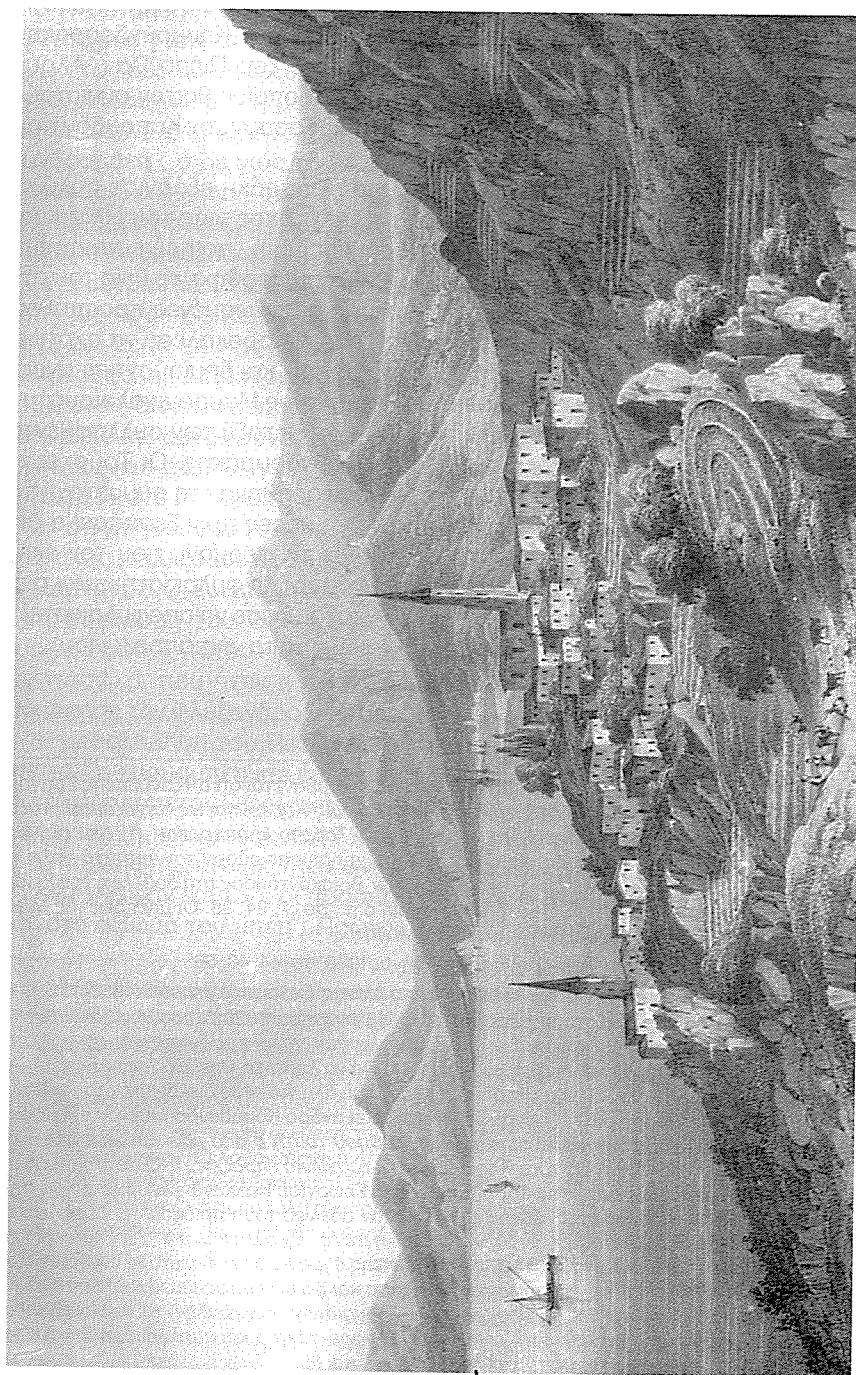
Η ενέργεια αυτή του Αλέξανδρου Παν. Κουμουνδουράκη εξόργισε πολύ την οικογένεια του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και ο πρωτότοκος γιός του Ηλίας αποφάσισε να σκοτώσει το Θεόδωρο Παν. Κουμουνδουράκη, που είχε παντρευτεί αδελφή του πατέρα του. Μια μέρα του Ιουλίου 1820 επισκέφθηκε το θείο του στον πύργο της Ζαρνάτας και τον πυροβόλησε παρά τις απεγνωσμένες προσπάθειες της θείας του, η οποία πρότεινε το σπήθος της και τον παρακάλεσε να σκοτώσει αυτή πρώτα². Το φονικό αυτό συντάραξε το Σταυροπήγι και δημιούργησε αγεφύρωτο μίσος ανάμεσα στους Κουμουνδουράκηδες και τους Μαυρομιχαλαίους.

Αργότερα κηρύχθηκε η Επανάσταση του 1821 και μεταξύ των συλληφθέντων Ελλήνων στην Πόλη ήταν και ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης. Οι Τούρκοι τον κατατόμησαν στις 28 Ιουνίου 1821. Ίσως να πληροφορήθηκαν τη συμμετοχή των συγγενών του στην επανάσταση. Λέγεται πως λίγες μέρες πριν ξεσπάσει ο απελευθερωτικός αγώνας είχε καταρθώσει να εκδοθεί το φερμάνι, που τον έκανε μπέη της Μάνης. Μαζί με τον Αλέξανδρο Κουμουνδουράκη φυλακίστηκε και ο συνοδός του Πιέρος Αλούπης. Αυτός όμως το 1824 κατόρθωσε να αποφυλακιστεί με ψευδείς βεβαιώσεις ότι ήταν Ιόνιος πολίτης (δηλαδή από τα νησιά του Ιονίου).

ήκε οικειοθελώς υπέρ του γαμπρού του. Γράφτηκε και επαναλαμβάνεται ότι ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης "δεν ήθελεν επ' ουδενί λόγω να δεχθή την εκ της Τουρκικής Κυβερνήσεως πηγάζουσαν ταύτην αρχήν, αισθανόμενος αποστροφήν και μίσος εις παν το από Τούρκους απορρέον...". Δεν εξηγείται όμως γιατί τα δύο παιδιά του, ο Πιέρος και ο Γιωργάκης, χρησιμοποιούσαν τον τιμητικό τίτλο του "Μπεηζαδές", που σημαίνει γιός του μπέη, ακόμη και όταν βρισκότουσαν στη δούλεψη της Ρωσίας (1807) ή και μετά την απελευθέρωση (1841). **Ανωθύμου**, ό.π., σσ. 7, 24, 28. Οι μπέηδες της Μάνης θεωρούσαν ότι γίνοντουσαν "Ελέω Θεού Ηγεμόνες της Μάνης".

¹ **Α. Δασκαλάκη**, *Αρχαίον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη*, Αθήναι 1976, σσ. 44, 48, 68.

² **Σ. Β. Κουγέα**, *Ιστορικά Πηγαί δια την Ηγεμονίαν της Μάνης*, Πελοποννησιακά 5(1962) 132. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης έγραψε στους Υδραίους στις 10 Μαρτίου 1820: "...του Αλεξάνδρου Κουμουνδουράκη, όστις από Ιωάννινα εμίσειυσεν δια βασιλεύουσαν πάλιν εφοδιασμένος με γράμματα συστατικά του υψηλοτάτου Βασιλέως των Ιωαννίνων Αλή πασά δια να λάβει το Μπεηλίκι της Μάνης...". Από άλλη πηγή μαθαίνουμε τα αισθήματα του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη για τους διεκδικητές του μπεηλικίου της Μάνης. Στις 20 Σεπτεμβρίου 1817 έγραφε για τον Αλέξανδρο Κουμουνδουράκη: "...και ας μην σας διατάξη το χαρίστον φέρισμον του απίστου Αλεξάνδρου τούτη η από εδω κρύφιος φυγή του, διότι αυτός έκανε το φυσικόν του, ως τραχίλης οπού είναι τραχίλικα έπραξεν...". Ο Πετρόμπεης στις 16 Σεπτεμβρίου 1819 αναφερόμενος στις προσπάθειες του Γεωργίου Καλκανδή-Χουρχάκου να πάρει για την οικογένειά του το Μπεηλίκι της Μάνης έγραψε στον αδελφό του Κυριακούλη: "...εάν εστάθη αξιώτερος από ημάς δια να λάβη την τιμήν οπού ημείς έχομεν από τον Θεόν και βασιλείαν...". Στις 19 Σεπτεμβρίου 1819 ο Πετρόμπεης έγραψε στον Καπετάν-Γιωργάκη Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη: "...Επειδή και είμαι βασιλικός άνθρωπος και φυλάττω τας βασιλικάς επιταγάς, ως κόρην οφθαλμού κατά το απαραίτητον χρέος μου... Τον Σταυριανόν (Καλκανδήν) θε να εκλέξουν από τον Πετρόμπεη, οπού θεία συνάρσει εγκωμιάζεται παρά πάντων και αυτόν ακόμη δεν τον γνωρίζει το σπιτίόν του...". **Α. Δασκαλάκη**, ό.π., σσ. 41, 47, 49, 50 και 55.

Οι Δοκοί της Μάνης. Σχέδιο του 1829 (V. Adam)

B) Η ΜΑΝΙΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Είναι λιγοστές οι πληροφορίες που έχουμε για τις συνθήκες που επικρατούσαν και τις συνήθειες που υπήρχαν στη Μάνη των παλαιότερων εποχών. Στα χρόνια των Παλαιολόγων αναφέρεται ότι οι άνθρωποι στη Μάνη είχαν βάρβαρα έθιμα και οι υπάρχοντες πύργοι ή κάστρα τους εξασφάλιζαν ασυδοσία από την κεντρική διοίκηση¹. Φαίνεται πως την εποχή που ο Αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος κατέβηκε στο Μοριά, δηλαδή το 1415, έγιναν σημαντικά βήματα προόδου με την καταστροφή των φρουρίων και την επιβολή του νόμου². Ακολούθησε η περίοδος της τουρκοκρατίας και η Μάνη ανέπτυξε αυτόνομο το δικό της διοικητικό σύστημα, που εξελισσόμενο έφθασε ως το 1821. Όμως γενικά οι γνώσεις μας για τη διαβίωση των κατοίκων της και την οργάνωση της κοινωνίας της είναι περιορισμένες.

1) Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΤΩΝ ΜΑΝΙΑΤΩΝ

Από ορισμένους αναφέρεται ότι οι Μανιάτες ζούσαν σε τρώγλες ή σε σπηλιές και βρισκόντουσαν σε ημιάγρια κατάσταση. Είναι όμως δύσκολο να πιστέψει κανείς σε αυτά τα λόγια, όταν βλέπει τις εκκλησίες που έχτιζαν οι Μανιάτες στα τελευταία χίλια χρόνια και όταν ξέρει ότι πολλοί σημαντικοί άνθρωποι ζούσαν στον τόπο της Μάνης. Γιατί εκεί κατοικούσαν γνωστές οικογένειες όπως των Μέδικων-Γιατρών και των Στεφανόπουλων στο Οίτυλο, των Γριτσιάνων-Παλαιολόγων στη Λαγκάδα, των Μελησσινών στο Πραστίο, των Παλαιολόγων-Τρουπάκηδων στην Καρδαμύλη και νοτιότερα ζούσαν οι Μαλεύρηδες, οι Φωκάδες, οι Κοντόσταβλοι, οι Κοσμάδες κλπ., που είναι δύσκολο να τους κατατάξει κανείς μεταξύ των πρωτόγονων ή απολίτιστων ανθρώπων.

Από την εποχή του σκοτεινού μεσαίωνα στη Μάνη μια κατηγορία σπιτιών ήταν τα μεγαλιθικά, που χτιζόνταν χωρίς ασβέστι ή λάσπη, αλλά με πολύ μεγάλες πέτρες σε σχήμα παραλληλεπίπεδο που ήταν συνήθως άκομψα πελεκημένες. Δείγ-

¹ Σπύρου Λάμπρου, *Το έθος του Μασχαλισμού παρά τοις Μανιάταις των Μέσων Αιώνων*, Νέος Ελληνισμός 2(1905)181 και 184.

² Σπύρου Λάμπρου, *Παλαιολογία και Πελοποννησιακά*, τόμ. 3, σ. 242.

ματα από αυτές τις κατασκευές έχουμε στην Αρεόπολη και νοτιότερα με το όνομα *κωλόσπιτα*¹. Συστηματική όμως μελέτη δεν έχει γίνει ακόμη και οι γνώσεις μας είναι περιορισμένες. Πάντως στον 11ο αιώνα εργαζόταν στη Μηλιά του Λεύκτρου ο *“Νικήτας Μαρμαράς από Χώρα Μαΐνης”* για να διακοσμήσει εκκλησίες².

Βλέποντας τις οικοδομές στις Μαντίνειες και στη γύρω περιοχή, χωρίς το μάτι του ειδικού, λίγα μπορούμε να πούμε, αφού δεν έχουν γίνει μέχρι τώρα αντικείμενο ειδικής έρευνας. Δείγμα στρογγυλού πύργου έχουμε το χάλασμα του *Κοκκινόπυργου* στα σύνορα της Μικρής Μαντίνειας και του Αρμυρού (Εικ. 11). Δυτικά³ του υπάρχοντος πύργου ήταν ένας μεταγενέστερος τετράγωνος πύργος, η *Καγκελαρία*, που σήμερα έχουν εξαφανιστεί και τα θεμέλιά του. Στρογγυλοί πύργοι, που ήταν βενετικής τεχνοτροπίας, υπήρχαν και υπάρχουν ακόμη στο Πετροβούνι, στη Γαρμπελιά και στη Ζαρνάτα. Ο πύργος των Μύλων πρέπει να είναι χτισμένος μετά το 1825, που ο Ιμπραήμ έκαψε τους Μύλους⁴. Παρεμφερής τετράγωνος πύργος υπήρχε στους Μύλους και προηγουμένως, έχει δε σχεδιαστεί από τον Άγγλο περιηγητή Wil. Gell⁵ (1805). Ανάλογος τετράγωνος πύργος υπάρχει στο Πετροβούνι, που χτίστηκε το 1795 και στη Ζαρνάτα, που είναι σχετικά λίγο μεταγενέστερος. Δίπλα στον πύργο της Ζαρνάτας βρίσκεται ερειπωμένο πολύ παλαιό πυργόσπιτο, που είχε ζωγραφίσει ο O. Stackelberg⁶ και γκρεμίστηκε στο σεισμό του 1944.

Για τις μανιάτικες οικοδομές έχουμε μια πληροφορία από το 1670 που ο Εβλιγιά Τσελεμπή⁷ επισκέφθηκε τη Μάνη και έγραψε ότι η Μαντίνεια είχε εκατό σπίτια. Επίσης ανέφερε για το Οίτυλο ότι αποτελείται από 1000 σπίτια δυσπρόσιτα, χτισμένα με πέτρα, τα οποία δεν στερούνται από πύργους και πολεμίστρες. Ο αριθμός των σπιτιών φαίνεται υπερβολικός.

Από τα τέλη του 18ου αιώνα έχουμε μια περιγραφή του Γυθείου, που μπορεί σε πολλά σημεία να ισχύει και για τις Μαντίνειες. Όταν με εντολή του Μεγάλου Ναπολέοντα ο Δήμος και ο Νικολός Στεφανόπολι⁸ επισκέφθηκαν το 1798 το Μαραθονήσι (Γύθειο), είδαν τα σπίτια του χωριού, που ήταν χτισμένα με πέτρες και κοκκι-

¹ Γ. Σαΐτα, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική-Μάνη*, Έκδ. “Μέλισσα”, Αθήνα 1987, σ. 52 και Ε. Μπαλόγλου - Ν. Ντίνου, *Τσίμοβα-Αρεόπολη*, Τεχνικά Χρονικά, τεύχ. Οκτ. - Δεκ. 1987, σ. 13.

² Δ. Δημητράκου-Μεσιόσκλη, *Οι Νυκλιάνοι*, Αθήνα 1949, σ. 91 και Ν. Δρανδάκη, *Δύο ανεπίγραφες πλάκες Αγίας Τραπέζης σε ναούς της Μεσσηνιακής Μάνης*, Ανάτυπο από τον τόμο “Μνήμη” Γ. Ι. Κουρμούλη, Αθήνα 1980, σ. 1 κ.ε.

³ Σοφίας Καπετανάκη, *Περιγραφή της διαδρομής Καλαμάτας - Κιτριών από τον W. Gell*, Λακωνικά Σπουδαί, Θησαύρισμα εις τον Δ. Β. Βαγιακάκον, 10(1990)509.

⁴ Σταύρου Καπετανάκη, *Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)397 και Κωνσταντίνου Κοτσώνη, *Η εκστρατεία του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο*, Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, τόμ. Γ΄, 292.

⁵ Σοφίας Καπετανάκη, ό.π., σ. 510, όπου αναδημοσιεύεται και το σχέδιο του Άγγλου περιηγητή.

⁶ O. M. Von Stackelberg, *La Grece Vues Pittoresques et Topographiques*, Paris 1834.

⁷ Θαν. Κωστάκη, *Ο Εβλιγιά Τσελεμπή στην Πελοπόννησο*, Πελοποννησιακά 14(1981)301, Εβλιγιά Τσελεμπή, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671)*, σ. 271 και 280 και Α. Αβραμέα, *Ιστορικές Μαρτυρίες και Αρχαιολογικά Ευρήματα από το Οίτυλο της Μάνης*, Λακωνικά Σπουδαί 7(1983)7.

⁸ Δ. και Ν. Στεφανόπολι, *Ταξίδι*, έκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1974, σσ. 145-6.

νόχωμα και από αυτά άλλα ήταν ισόγεια και άλλα είχαν πρώτο όροφο. Βλέποντάς τα όμως να είναι μικρά και άβολα παραξενεύτηκαν και ρώτησαν σχετικά. Η απάντηση ήταν, για να μην προκαλούν την όρεξη των Τούρκων, καθώς ήταν εκτεθειμένα στις επιθέσεις τους. Άλλωστε όταν οι Μανιάτες αναγκαζόντουσαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, δεν αφήναν τίποτε το πολύτιμο, που να μπορεί να το χάσουν. Οι πύργοι-κάστρα ήταν έξω από τα χωριά και σε αυτούς πρόβαλαν άμυνα σε περίπτωση εχθρικής επιδρομής.

Για τη Μεγάλη Μαντίνεια η παράδοση αναφέρει ότι τα πρώτα σπίτια του χωριού ήταν χτισμένα στο Β.Δ. τμήμα, που λέγεται *“Λιθάρι”* και δεν είναι ορατό από τη θάλασσα. Τον παλιό καιρό ο φόβος των πειρατών ήταν ο πιο σημαντικός παράγοντας στην επιλογή ενός τόπου για οίκηση, γιατί υπήρχε το παράδειγμα της καταστροφής της παραλιακής Μαντίνειας (Παλιόχωρας) από πειρατές. Αντίθετα η Μικρή Μαντίνεια είναι χτισμένη σε μέρος εμφανές από τη θάλασσα και ίσως αυτό δείχνει ότι δεν υπήρχε τότε ο φόβος των πειρατών. Γι’ αυτό την ίδρυση της Μικρής Μαντίνειας την τοποθετούμε στις αρχές της Ενετοκρατίας 1685-1715.

Από μια εγκύκλιο του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη¹, γραμμένη το 1826, μαθαίνουμε ότι, κατά την επανάσταση του 1770, στα χωριά του Σταυροπηγίου της Ζαρνάτας η άμυνα προβλήθηκε από πύργους-πυργόσπιτα, που όπως σημειώνει, υπήρχαν σε όλα τα χωριά. Σε διαθήκη αναφέρεται ότι το 1795 ο μεγάλος πύργος των Μύλων εκτιμήθηκε για 600 γρόσια και ένα σπίτι στη Μεγάλη Μαντίνεια για 500 γρόσια, δηλαδή ήταν και αυτό μεγάλο².

Στα μαντιναίικα σπίτια σπάνια βλέπει κανείς επιγραφές οι οποίες μαρτυρούν το χρόνο της κατασκευής τους. Από λίγα παραδείγματα που έχουμε αναφέρουμε το Μανδραπηλαίικο σπίτι (σήμερα ιδιοκτησία Γεωργίου Δημητριάδη) όπου είναι σημειωμένη η χρονολογία 1835, ένα άλλο Μανδραπηλαίικο (σήμερα του Χ. Ζούζουλα) έχει 1842, το Καπετανιάνικο (Εικ. 28), ιδιοκτησία Γεωργ. Ε. Μπελίτσου και το Μανείκο, στο οποίο κατοικεί ο Γεώργιος Παν. Μανέας, έχουν σκαλισμένο το έτος 1858. Οι άλλες επιγραφές είναι μεταγενέστερες. Σε εκκλησίες έχουμε επιγραφές του 1720 στην Κοίμηση της Θεοτόκου, του 1743 στην Ευαγγελίστρια και του 1754 στον Άγιο Ανδρέα των Γεωργουλέων.

Από την παρατήρηση του τρόπου δόμησης των σπιτιών της Μεγάλης και της Μικρής Μαντίνειας (Παλιό Χωριό) γίνεται αντιληπτό ότι υπάρχει ποικιλομορφία στις κατασκευές. Δεν είναι όμως γνωστό αν αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι υπάρχουν κτίσματα διαφόρων εποχών ή αν είναι αποτέλεσμα της διαφορετικής τεχνοτροπίας των μαστόρων. Βλέπει κανείς σπίτια χτισμένα με κοκκινόχωμα και άλλα με ασβέστι. Αλλού οι πέτρες του εξωτερικού τοίχου σχηματίζουν λεία επιφάνεια και αλλού ανώμαλη. Μπορεί να υποθεθεί πως άλλα χτίστηκαν από άπειρους Μαντιναίους μαστόρους και άλλα από ξενομερίτες έμπειρους χτίστες. Ίσως οι περαστικοί οικοδόμοι, που ήταν από διάφορα μέρη της Πελοποννήσου, να είχαν τη δική τους ξεχωριστή τεχνοτροπία. Άλλωστε για τις παρατηρούμενες διαφορές φαίνεται ότι παίζει ρόλο η εποχή που χτίστηκαν. Η ανάμιξη στην τοιχοδομία μικρών κομμα-

¹ Δικαίου Β. Βαγιακάκου, *Ο Ιμπραήμ εναντίον της Μάνης*, Αθήνα 1961, σ. 148.

² Στ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 424.

τιών από σπασμένα κεραμίδια παρατηρείται κυρίως σε ερειπωμένες πολύ παλιές οικοδομές.

2) Η ΖΩΗ ΣΤΗ ΜΑΝΗ

Στις σελίδες που ακολουθούν θα γίνει αναφορά στις πληροφορίες που έχουμε από επισκέπτες-περιηγητές για τον τρόπο ζωής της Μάνης, τις συνήθειες που επικρατούσαν, τη θέση της γυναίκας κλπ.

Το Φεβρουάριο του 1571, με την ευκαιρία συνεννοήσεων που γινόντουσαν μεταξύ Βενετίας και Μανιατών, ο Βενετός εκπρόσωπος Φαβιανός Μπάρμπο¹ έφθασε στα χωριά της Μάνης Δρυ και Κούνιο. Στην αναφορά που συνέταξε μας δίνει αξιόλογες πληροφορίες για τον τόπο και τις συνήθειες των ανθρώπων: "...κατηθύνθημεν πεζή εις έτερον χωρίον (από το χωριό Δρυ) καλούμενον Κούνιος, ένθα μας υπεδέχθη ευγενώς εις την οικίαν του κύριος ονόματι Γερακάρης (από την οικογένεια των Κοντόσταβλων), όστις τυγχάνει προύχων του τόπου...". Είναι δύσκολο να υποθεθεί ότι το σπίτι του προύχοντα ήταν μια τρώγλη ή έστω καλύβα. Φαίνεται ότι ήταν μια συνηθισμένη κατοικία και δεν εντυπωσίασε τον Μπάρμπο, ώστε να αναφερθεί σε αυτή λεπτομερώς.

Σε άλλα σημεία της αναφοράς του ο Μπάρμπο μας δίνει πληροφορίες για τη φιλοξενία των κατοίκων. Περιγράφοντας το γεύμα που του προσφέρθηκε στο χωριό Δρυ, γράφει²: "Ένταύθα υπό των γυναικών των εστρώθη η τράπεζα δια το γεύμα επί ταπήτων κατά γης, επί των οποίων παρετέθη γενναία ποσότης εδεσμάτων, συμφώνως προς το έθος αυτών της Τουρινής Απόκρεω...". Στη συνέχεια επισκέφθηκε τον Κούνιο και σημειώνει³: "Έν τω μεταξύ όμως επεληθούσης της εσπέρας, οδηγήθημεν εις μιαν εκκλησίαν, ένθα προσήλθον πολλοί εντόπιοι και εδειπνήσαμεν επί ταπήτων κατά γης κατά τον τουρκικόν τρόπον τηρούντες την Τουρινήν Απόκρεω, επηκολούθησε δε διασκεδάσις μετά πυρριχίων χορών, όπερ ήτο θέαμα εξαιρετικώς ωραίον. Την επομένην πρωΐαν μας προσέφεραν ως πρόγευμα ωμά χορταρικά αλλά λίαν εύγευστα, άρτον κρίθινον και ολίγον αλλά κακής ποιότητος οίνον...".

Αργότερα, το 1612, στο σπίτι του Πέτρου Μέδικου-Γιατρού στο Οίτυλο φιλοξενήθηκαν συγχρόνως πολλά άτομα και μερικά από αυτά για μεγάλο χρονικό διάστημα⁴. Αλλά και το 1641 το σπίτι του γιού του προηγούμενου, του Μιχαήλ Μέδικου-Γιατρού, φιλοξενήθηκε ο Γεώργιος Αφέσιος, που σε άλλη πηγή αναφέρεται ως επισκέπτης από το Λέτσε της Ιταλίας⁵.

¹Κ. Ντόκου, *Επαναστατικά κινήσεις εις την Μάνην προ της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και η έναντι αυτών στάσις της Βενετίας και της Ισπανίας*, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)256.

²Κ. Ντόκου, ό.π., σ. 265.

³Κ. Ντόκου, ό.π., σ. 257. Βλέπουμε ότι οι Μανιάτες τραγουδούσαν και χόρευαν και δεν είναι σωστή η αντίληψη ότι μόνο μοιρολογούσαν.

⁴Κ. Μέρτζιου, *Η Μάνη εις τα Αρχεία της Βενετίας (1611-1674)*, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)91, 98.

⁵Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 126 και του ίδιου, *Και άλλη επιχειρηθείσα αλλά ματαιωθείσα μετανάστευσις Μανιατών εις Νεάπολιν*, Πελοποννησιακά 2(1957)434.

Σε γαλλικό υπόμνημα¹ για τη Μάνη, που περιέχει πληροφορίες της περιόδου 1762-4, από έναν Κορσικανό πλοιοκτήτη, αναφέρεται ότι στο Σκουτάρι ζούσε η χήρα του Γεωργάκη Στεφανόπουλου (ίσως ανήκε στην οικογένεια Γρηγοράκη) που έφερε τον τίτλο της καπετάνισσας και είχε υπό την εξουσία της μεγάλο τμήμα της Μάνης με πολλά χωριά και πλοία. Εκείνο που εντυπωσίασε τον ξένο, όταν γευμάτισε στο σπίτι της, ήταν ότι ο νεώτερος γιός της, ο οποίος ήταν άγαμος, δεν παρακάθισε στο γεύμα, αλλά έμενε διαρκώς όρθιος και πρόσφερε ποτά στους ξένους.

Το 1795 ο Άγγλος περιηγητής Morrill² φιλοξενήθηκε στον πύργο του Τζανέ-τμπεη Κουτούφαρη στις Κιτριές και έγραψε σχετικά: "Ο ηλικιωμένος καπετάνιος που είχε δειπνήσει νωρίτερα, κάθισε παρ' όλα αυτά να φάει μαζί μας σύμφωνα με την καθιερωμένη εθιμοτυπία της φιλοξενίας³, ενώ η γυναίκα του και τα δύο μικρότερα παιδιά του μας εξυπηρετούσαν για λίγη ώρα παρά τις διαμαρτυρίες μας, σύμφωνα με το έθιμο της χώρας, έπειτα έφυγαν και μας άφησαν μια υπηρέτρια να προσέχει εμάς και εκείνον. Τη νύχτα απλώθηκαν στο πάτωμα στρωσίδια και στρώματα, επίσης έφεραν μαξιλάρια και κεντημένα σεντόνια φτιαγμένα από φαρδιές λουρίδες μουσελίνας και χρωματιστού μεταξιού. Μάθαμε ότι όλα αυτά κατασκευάζονταν στο σπίτι από τις γυναίκες της οικογένειας. Καθώς όλοι οι Έλληνες, χωρίς εξαίρεση, φορούν τα εσώρουχά τους όταν κοιμούνται, γίνεται λιγότερο αισθητή η ενόχληση από ένα τέτοιο κρεβάτι⁴...".

Συνεχίζοντας ο Morrill⁵ την περιοδεία του στη Μάνη έφθασε στον πύργο του Χριστέα, που σώζεται ακόμη στον Άγιο Δημήτριο του Λεύκτρου και σημείωσε: "Στον πύργο που μας φιλοξένησαν, μέναμε σε ένα τακτοποιημένο και άνετο δωμάτιο, αλλά οι τοίχοι ήταν παχείς και δυνατοί, τα παράθυρα ήταν κλεισμένα με σιδερένιες μπάρες και βαρέλια με μπαρούτι ήταν βαλμένα πάνω στα ράφια που ήταν κάτω από το ταβάνι... γευματίσαμε με την οικογένεια στις 12 και μετά το φαγητό πήγαμε στο μεγάλο δωμάτιο του κάστρου. Εκεί μέσα και στο γρασίδι που απλωνόταν μπροστά από αυτό, βρήκαμε σχεδόν εκατό ανθρώπους και των δύο φύλων, όλων των ηλικιών, συγκεντρωμένους και να συμμετέχουν στη φιλοξενία του αρχηγού. Είχαν μαζευτεί από όλα τα γύρω χωριά και χόρευαν με μεγάλη ζωτάνια⁶. Οι άνδρες κατά τη διάρκεια του χορού, συνεχώς πυροβολούσαν με τα

¹Δ. Β. Βαγιακάκου, *Ειδήσεις περί Μάνης εκ Γαλλικού υπομνήματος του 1780*, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)194-5.

²J. Morrill, *Account of a Journey through the District of Maina*, in R. Walpole, *Travels in Various Countries of the East, Being a Continuation of Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, London 1820, σσ. 44-46.

³Ο Μανιάτης θεωρούσε υποχρέωσή του να προστατεύει αυτόν με τον οποίον είχε φάει μαζί ψωμί. Η έκφραση "φάγαμε ψωμί και αλάτι" είναι συνηθισμένη και περιγράφει πολύ στενό φιλικό δεσμό.

⁴Το ομαδικό κρεβάτι, αυτό που λέμε "στρωματσάδα" και κοιμούνται πολλοί μαζί οι Άγγλοι το έβλεπαν περίεργο και σε αυτούς ασυνήθιστο ή ακόμη και ύποπτο για ομοφυλοφιλικές σχέσεις.

⁵J. Morrill, ό.π., σ. 52.

⁶Πάλι βλέπουμε τους Μανιάτες να διασκεδάζουν και να χορεύουν ζωηρά, επομένως είναι λαθεμένη η αντίληψη ότι δεν είχαν χορούς και τραγούδια. Τα γλέντια περιγράφονται σε διάφορα μέρη της Μάνης και σε διάφορες εποχές. Η θέση της γυναίκας ήταν διαφορετική στη Μάνη από την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Φυσικά, πολύ καλύτερη, όπως και στα νησιά του Αιγαίου.

πιστόλια τους από τα παράθυρα σαν συνοδεία στην παράφορη χαρά τους. Οι φωνές, τα γέλια και η φασαρία ήταν απεριγράπτη. Ανάμεσα στους άλλους χορούς χόρευαν μπάλλο, που αναπαριστάνει την Αριάδνη να δείχνει το δρόμο στο Θησέα μέσα στον κρητικό λαβύρινθο. Οι άνδρες και οι γυναίκες χόρευαν μαζί, κάτι που δεν ήταν συνηθισμένο στην υπόλοιπη Ελλάδα.”

Ο Morrill¹ μας δίνει πληροφορίες για τη συμμετοχή των γυναικών της Μάνης στους πολέμους και σημειώνει: “... Σε περίπτωση επίθεσης εναντίον της χώρας οπλίζουν άνδρες και γυναίκες και όλη τους η δύναμη ανέρχεται σε 15.000. Δεν μπορείς να τα βγάλεις πέρα με μια Μανιάτισσα. Θα ήταν ντροπή γι’ αυτές να μείνουν πίσω όταν οι άνδρες τους και οι γιοί τους ήταν στον κίνδυνο...”. Σε άλλο σημείο ο Morrill² αναφέρει ότι η αδελφή του Χριστέα με άλλες τριάντα γυναίκες πήραν μέρος σε πόλεμο με κάποιο γείτονα και μερικές από αυτές τις αμαζόνες σκοτώθηκαν, ενώ η αδελφή του τραυματίστηκε.

Όταν στις αρχές του 1798 οι Δήμος και Νικολός Στεφανόπολι αποβιβάστηκαν στο Γύθειο, οδηγήθηκαν σε πύργο, ο οποίος στην είσοδό του είχε κινητή γέφυρα και ανήκε στα παιδιά του Τζανήμπεη Γρηγοράκη. Για τις εντυπώσεις τους γράφτηκε³: “...Τους πήγαν σε ένα μικρό σαλόνι χωρίς πολυτέλεια, αλλά επιπλωμένο με ευπρέπεια, όπου βρισκόταν ένα τραπέζι με τρία μόνο σερβίτσια, για να μπορέσουν χωρίς αμφιβολία, να συζητήσουν άνετα. Έβαλαν τους επιτρόπους (τους Στεφανόπολι) να καθίσουν σε μεγάλα μαξιλάρια. Το τραπέζι δεν είχε ύψος παρά μισό πόδι (15 εκατοστά του μέτρου). Ένας μονάχα υπηρέτης τους σερβίριζε και τους κερνούσε να πίνουν και οι τρεις στο ίδιο ποτήρι, αφού προηγουμένως το έπλεναν μέσα σε ένα κουβά νερό...”.

Οι Στεφανόπολι⁴ περιγράφουν τη Μανιάτισσα αρχόντισσα. Όταν επισκέφθηκαν το σπίτι του γιού του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, τους εντυπωσίασε η ακόλουθη σκηνή: “Τότε εμφανίστηκε μια ψηλή, ωραία και μεγαλόπρεπη γυναίκα, που με ύφος φιλικό αλλά και αξιοπρεπές πλησιάζει τους καλεσμένους και τους λέγει: Καλωσορίσατε. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου της, η μετριοφροσύνη της, το φόρεμά της, οι τρόποι της τους έκαναν να δουν ότι βρισκόταν σε μια εξέχουσα οικογένεια της Μάνης...”.

Ο Άγγλος περιηγητής W. Gell⁵, που επισκέφθηκε την Καλαμάτα και τις Κιτρίες το 1805, περιγράφει τη σύλληψη ενός φίλου του από Μανιάτες στην ανατολική παραλία της Καλαμάτας. Τον οδήγησαν σε ένα πύργο που ήταν και τελωνείο (πρέπει να ήταν κοντά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου Γιαννιτσάνικων) και πήρε μέρος σε δείπνο, αποτελούμενο από μια σουπτα με ρύζι και κρεμμύδια, που τη σερβίρισαν πάνω σε ένα χαμηλό τραπέζι, το οποίο έφεραν εκείνη τη στιγμή. Όπως σημειώνεται, οι καλεσμένοι (δηλαδή οι φρουροί του Άγγλου κρατούμενου) έτρωγαν λαίμαργα, γενικά με τα χέρια τους, χρησιμοποιώντας δύο φέτες βρεγμένου ψωμιού και τοποθετώντας ανάμεσά τους ρύζι και κρεμμύδια. Του ξένου του έδωσαν ένα παλιό σκουριασμένο πιρούνι, του

¹ B. S. Morrill, *The Letters of J. Morrill of Rockeby Descriptive of Journey in Europe and Asia Minor in the Years 1794-6*, London 1914, σ. 205.

² J. Morrill, in R. Walpole, ό.π., σ. 52.

³ Δ. και Ν. Στεφανόπολι, *Ταξίδι*, έκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1974, σ. 121.

⁴ Των ιδίων, ό.π., σ. 121.

⁵ W. Gell, *Narrative of a Journey in the Morea*, London 1823, σ. 234.

οποίου το χέρι και τα δόντια ήταν από σίδηρο και όταν τον είδαν να ταλαιπωρείται με τη σουπτα, του έδωσαν και ένα ξύλινο κουτάλι. Μετά το φαγητό έστρωσαν στρώματα στο πάτωμα και κοιμήθηκαν.

Σε άλλο σημείο¹ ο ίδιος περιηγητής μας δίνει πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο έπλεναν και σιδέρωναν τα ρούχα οι Μανιάτισσες στις Κιτρίες. Αναφέρει ότι οι Έλληνες, όπως και οι Ιταλοί πριν από τη Γαλλική κατάκτηση, μεταφέρουν τα ασπρόρουχά τους στο πλησιέστερο μέρος που έχει νερό και απλώνοντάς τα επάνω σε μια μεγάλη πέτρα τα χτυπούν με κόπανους μέχρι να τους φανούν καθαρά. Κάτι που στην περίπτωση ενός αγγλικού πουκάμισου θα το χαλούσαν με τη δεύτερη φορά και από την αρχή θα έσπαζαν τα κουμπιά ενός γιλέκου. Για να σιδερωθεί ένα φουλάρι ή ένα άλλο κομμάτι ενός λεπτού λινού, βάζουν επάνω στο ύφασμα μια μεγάλη στρογγυλή πέτρα ή μια μπάλλα κανονίου και την κυλούν δύο άνθρωποι, χωρίς όμως να βελτιώνουν την εμφάνισή του ανάλογα με τον κίνδυνο στον οποίον το εκθέτουν από την κακομεταχείριση.

Ένας άλλος Άγγλος περιηγητής, ο Leake², πήγε το 1805 στο Σκουτάρι της Ανατολικής Μάνης και επισκέφθηκε τον πύργο του Κατσανού (Γρηγοράκη), για τον οποίο γράφει: “Ο πύργος του, φρουρείται σήμερα από 15 στρατιώτες τους οποίους πληρώνει ο Κατσανός, είναι χτισμένος με το συνηθισμένο μανιάτικο τρόπο. Ο κάτω όροφος κατοικείται από τη φρουρά, ο επάνω αποτελείται από δύο δωμάτια, ή καλύτερα από ένα μακρόστενο δωμάτιο που χωρίζεται από ένα λεπτό ξύλινο χώρισμα. Στη μια άκρη βρίσκεται το τζάκι και τα έπιπλα της κουζίνας, στην άλλη ένα στρώμα για καναπέ. Στρώματα και κουβέρτες είναι στοιβαγμένα σε μια γωνιά του δωματίου³. Όλα τα υπόλοιπα έπιπλα της οικογένειας κρέμονται στους τοίχους, ή είναι τακτοποιημένα μέσα σε ξύλινες κασέλες που απλώνονται τριγύρω. Το πάτωμα αποτελείται από αραιοβαμμένες σανίδες (με χαραμάδες) και αφού ποτέ δεν πλένεται καταφεύγουν εκεί μυριάδες ψείρες⁴ το χειμώνα και κοριοί το καλοκαίρι. Ο Κατσανός έχει 25 άτομα στην οικογένειά του από τα οποία 9 είναι παιδιά του. Παντρεύτηκε σε ηλικία 19 ετών, η γυναίκα του ήταν 14 και έκαναν 15 παιδιά...”.

Άλλη πληροφορία που έχουμε από το Leake⁵ είναι για τα κέρασματα που προσφέρονται στους επισκέπτες. Γράφει ότι σε μια επίσκεψη απαραίτητο είναι το κέρασμα που αποτελείται κατά σειρά από γλυκό, κρύο νερό, πίτες και καφέ. Φαίνεται ότι την εποχή εκείνη ο ναργιλές ήταν πολύ συνηθισμένος.

Από τον Cockerell⁶, που επισκέφθηκε το 1813 τους Δολούς, αναφέρεται ότι όλοι κοιμούνται στη σειρά κάτω στο πάτωμα και σημειώνει: “Όλοι κοιμηθήκαμε μαζί, δέκα από μας καλύπτοντας το πάτωμα ενός μικροσκοπικού δωματίου”.

¹ Του ιδίου, ό.π., σσ. 276-7.

² W. Leake, *Travels in Morea*, London 1830, τόμ. 1, σσ. 268-9.

³ Πρόκειται για το γιούκο, που όλα τα σπίτια στη Μάνη είχαν. Ο γιούκος δεν είναι χαρακτηριστικός μόνο στη Μάνη, γιατί υπάρχει σε όλη την Ελλάδα.

⁴ Ο περιηγητής δεν είναι καλά πληροφορημένος. Οι ψείρες δεν φωλιάζουν στις σανίδες του πατώματος, αλλά μόνο στο ανθρώπινο σώμα.

⁵ W. Leake, ό.π., σ. 253.

⁶ Σοφίας Καπετανάκη, *Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη*, Ιθώμη, 29-30(1990)68.

Λεπτομερέστερη περιγραφή του μανιάτικου πύργου μας δίνει ο Γάλλος χαρτογράφος Bory de Saint Vincent¹, ο οποίος επισκέφθηκε τη Μάνη το 1829 και γράφει: "Οι ανέσεις είναι άγνωστες σε αυτά τα φεουδαρχικά κρησφύγετα, όπου ο μεσαίωνας μοιάζει να έχει τελειώσει αποκοπεί, για να μας δείξει στην πραγματικότητα του τον τρόπο ζωής, που έκαναν οι πρόγονοί μας στους πύργους τους. Δεν υπήρχαν τζάκια, ούτε τζάμια στα παράθυρα. Οι τοίχοι των δωματίων το πολύ να ήταν ασπρισμένοι με ασβέστι. Τα όπλα είναι κρεμασμένα (στον τοίχο) και είναι τα μοναδικά στολίδια. Δεν βλέπουμε ούτε κρεβάτια, ούτε πολυθρόνες, ούτε καρέκλες. Το πολύ ένα ντιβάνι παίζει το ρόλο αυτών των πραγμάτων. Δεν υπάρχουν τραπέζια ή ακόμη περισσότερο κομώ, γραφεία κλπ. Αυτό που στολίζει ένα γύρω είναι διάφορες κασέλες ή μπαούλα, που πολλές φορές έχουν μια σχετική αξία εξ αιτίας των στολιδιών που έχουν. Εκεί φυλάγουν ότι έχουν από το πιο παλιό παπούτσι ως τα εσώρουχα, τους θησαυρούς και τους οικογενειακούς τίτλους. Οι κυρίες όταν ανταλλάσουν επισκέψεις αρέσκονται να ανοίγουν τις κασέλες για να απλώσουν τα κοσμήματα και τα καλά τους ρούχα που διατηρούν και που μεταφέρονται απο τη μια γενιά στην άλλη. Οι άρχοντες αραδιάζουν επίσης με ευχαρίστηση, στα μάτια αυτών που τους επισκέπτονται, ότι έχουν πιο πολύτιμο, όπως το έκαναν στους βαρβαρικούς χρόνους της ιστορίας μας οι ίδιοι οι βασιλιάδες, που δεν ήταν με τα βαρωνάτα τους τίποτε περισσότερο από τους καπετάνιους που συνήθιζαν να έχουν οι Μανιάτες... Ο καπετάνιος Κετσέας (στο χωριό Δολοί), όταν ανεβήκαμε στον πύργο του από μια σκάλα και αφού μας έδωσε να πλυθούμε, μας πρόσφερε γλυκό, ένα ποτήρι νερό, τον καφέ με το κατακάθι του και πίπα..."

Στη Μάλτα, στον πύργο του Μαυρίκου, οι υπηρέτριες έδωσαν στον Bory de Saint Vincent² νερό για να πλυθεί και κατόπιν, όπως γράφει ο ίδιος, η δεκαεξάχρονη κόρη του τους εξυπηρέτησε: "... αφού μας έδωσε ταπεινά την πετσέτα αποσύρθηκε κάνοντας μια βαθειά υπόκλιση, συνοδευόμενη και από μια τόσο ταπεινή γονυκλισία, που αισθάνθηκα ντροπή όταν κατάλαβα ότι η χαριτωμένη κοπέλλα παίρνοντας το δεξί μου χέρι το έφερε στο μέτωπό της. Είναι ο τρόπος που οι καλοαναθεραμμένοι Έλληνες χαιρετούν τους παππούδες, τις γιαγιάδες και τα τιμώμενα πρόσωπα..."

Ο ίδιος συγγραφέας περιγράφει πως στο μανιάτικο γεύμα συγκεντρώνονται οι καλεσμένοι γύρω από το χαμηλό στρογγυλό τραπέζι (σοφρά) και κάθονται σταυροπόδι πάνω σε μαξιλάρια³. Αυτή η εικόνα του έδωσε την ιδέα πώς γίνονταν τα συμπόσια στην αρχαία εποχή, ενώ οι σύγχρονοι ζωγράφοι τους παρουσιάζουν ξαπλωμένους στα κρεβάτια. Συνεχίζει δε την περιγραφή του με τα ακόλουθα: "...Μια μακρυά πετσέτα κεντημένη με χρυσό, απλωνόταν γύρω στο τραπέζι και

¹ Bory de Saint Vincent, *Expedition Scientifique de Morea, Section Rhysique*, Paris 1832, τόμ. 1, σ. 351.

² Bory de Saint Vincent, ό.π., σ. 355.

³ Του ίδιου, ό.π., σ. 361 και Ν. Δραγούμη, *Ιστορική Αναμνήσεις*, Αθήνα 1971, τόμ. 1, σσ. 97-8 όπου αναφέρεται ότι σε όλο τον Ελλαδικό χώρο ήταν περιορισμένα τα έπιπλα. Ακόμη δεν υπήρχαν και ξύλινα κουτάλια. Το 1831 ήρθαν για πρώτη φορά στο Ναύπλιο ψάθινες καρέκλες και έκαναν μεγάλη εντύπωση στον κόσμο. Να σημειωθεί ότι ο Άγγλος περιηγητής W. Gell, *Narrative of a Journey in the Morea*, London 1823, σ. 213, ο οποίος επισκέφθηκε την Καλαμάτα το 1805, είδε στο σπίτι της Μπενάκη υπολείμματα βενετικών επίπλων, που είχαν μισοκαταστραφεί το 1770, όταν τους είχαν κάψει το σπίτι.

χρησίμευε σε κάθε έναν που καθόταν, για να σκουπίζει τα δάχτυλά του με τα οποία έτρωγε, αντί να χρησιμοποιεί πιρούνια. Ο κάθε ένας είχε το μαχαίρι του, ακόμη την κούπα του ή το κύπελλό του από μέταλλο, που κρέμεται στη ζώνη του..."

Η οικοδέσποινα δεν παίρνει μέρος στο γεύμα του συζύγου της, όπου πρέπει να τον σερβίρει όρθια και να του προσφέρει το καλύτερο κομμάτι από το φαγητό. Ακόμη τα πιο μεγάλα μαξιλάρια είναι για τον άνδρα. Πάντως οι γυναίκες είναι το αντικείμενο του σεβασμού των ίδιων των Μανιατών, μπροστά στους οποίους δείχνουν τόσο υποταγμένες. Παρ' ότι ζουν σε ένα είδος εμφανούς υποταγής, έχουν και αυτές το μερίδιό τους στην κυριαρχία. Κανένας άνδρας δεν τους φέρεται χωρίς υπόληψη.

Πάλι από τον Bory de Saint Vincent¹ έχουμε πληροφορίες για την επικρατούσα ιεραρχία στη μανιάτικη οικογένεια. Αυτά που έχει γράψει ο συγγραφέας βρίσκονται και στις μνήμες των παλαιότερων. Η μητέρα του συζύγου, όταν ζει, ασκεί ένα είδος κυριαρχίας. Θεωρείται το πρώτο πρόσωπο της οικογένειας και η νύφη της πρέπει να της απονέμει τις πιο μεγάλες τιμές. Επίσης οι αδελφές του συζύγου, όταν μείνουν χήρες, ζουν μαζί και μπορεί να κατέχουν την πρώτη ή τη δεύτερη θέση.

Στους οικογενειακούς πολέμους² κανείς δεν πείραζε τις γυναίκες. Αυτός που θα κακομεταχειριζόταν την πιο δύστυχη γυναίκα ή θα έδερνε τη γυναίκα του δημοσίως, διέτρεχε τον κίνδυνο να γίνει εχθρός όλων. Θα είχε τη φήμη του ποταπού ή θα τον κακομεταχειρίζονταν και θα τον έδερναν με τη σειρά τους, όχι μόνο οι γείτονές του, αλλά ακόμη και εκεί που θα έφθανε η φήμη της σκληρότητάς του. Είναι δεκτό να σκοτώσουν με μια πιστολιά την άπιστη σύζυγό τους ή την αποπληνιμένη κόρη τους, αλλά όχι να την κακομεταχειριστούν χτυπώντας την ανελέητα.

Ένα ακόμη θέμα με το οποίο θα έπρεπε να ασχοληθεί κανείς είναι το ντύσιμο των Μαντιναίων. Κατ' αντίθεση με τους άλλους Πελοποννήσιους, που φορούσαν φουστάνελα, οι Μανιάτες φορούσαν βράκα, όπως περίπου οι νησιώτες του Αιγαίου πελάγους. Το 1795 ο Morrith³ έγραψε ότι ο Τζανέμπης Κουτούφαρης στις Κιτριές φορούσε νησιώτικη βράκα. Το 1805 ο Gell⁴ που επισκέφθηκε τις Κιτριές, ανέφερε το ίδιο για τον ανιψιό του Αντώνη Γρηγοράκη και σε ένα σχέδιό του⁵ φαίνεται η νησιώτικη βράκα. Τέλος το 1828 ο Αμερικανός Post⁶ έγραψε ότι ο Στέφανος Μαυρομιχάλης φορούσε βράκα, όπως οι Υδραίοι. Φυσικό είναι να θεωρήσει κανείς ότι οι Μαντιναίοι φορούσαν βράκες όπως οι άλλοι Μανιάτες και όχι φουστάνελες όπως οι Πελοποννήσιοι. Όμως από δύο εικόνες αγωνιστών του 1821, που έχουμε της οικογένειας Καπετανάκη, τους βλέπουμε και τους δύο να φορούν φουστάνελα. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η εικόνα του Θανασούλη Καπετανάκη, που σκοτώθηκε το 1825 και εικονίζεται με φουστάνελα. Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι με την

¹ Bory de Saint Vincent, ό.π., σσ. 350-1.

² Bory de Saint Vincent, ό.π., σ. 356.

³ J. Morrith, in R. Walpole, ό.π., σ. 47.

⁴ W. Gell, ό.π., σ. 280.

⁵ W. Gell, ό.π., σ. 285.

⁶ H. Post, *A Visit to Greece and Constantinople in the Years 1827-28*, New York 1830, σ. 96.

έναρξη της επανάστασης και την επικοινωνία των Μανιατών με τους άλλους Πελοποννήσιους καταργήθηκε βαθμιαία η βράκα. Όμως δεν χάθηκε τελείως γιατί από παράδοση μαθαίνουμε ότι ο Δημήτρakas Κωνσταντινέας από τη Μικρή Μαντίνα φορούσε βράκα και με αυτή είχε φωτογραφηθεί στις αρχές του αιώνα μας.

3) Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗ ΜΑΝΗ

Ο τρόπος με τον οποίο ήταν οργανωμένος ο λαός της Μάνης, όπως και το διοικητικό του σύστημα, δεν ήταν ενιαίος σε όλη την έκτασή της. Υπήρχαν σαφείς διαφορές από τόπο σε τόπο, π.χ. ανάμεσα στην Έξω, την Κάτω και τη Μέσα Μάνη. Παράλληλα η οργάνωση και η διοίκηση μεταβάλλονταν με την πάροδο του χρόνου. Μπορούμε ακόμη να πούμε ότι οι Μανιάτες προσάρμοζαν το διοικητικό τους σύστημα ανάλογα με τις εξωτερικές και τις εσωτερικές συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε εποχή. Σημαντικές μεταβολές της Μανιάτικης κοινωνίας έγιναν στη διάρκεια της Εθνεγερσίας του 1821 και την ακολουθήσαν οργάνωση του κράτους. Ακόμη δε μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, που ο πληθυσμός της Μάνης έφυγε από τον τόπο του και εγκαταστάθηκε κυρίως σε μεγάλα αστικά κέντρα, έγιναν μεγάλες αλλαγές στον τρόπο ζωής αυτών που έμειναν στη Μάνη και στα μαϊνάτικα έθιμα.

Η κοινωνία της Μάνης, που ζούσε χωρίς διοικητικές αρχές και στηριζόταν αποκλειστικά και μόνο σε παραδοσιακούς κανόνες, ήταν οργανωμένη κατά οικογένειες, ώστε κάθε μια από αυτές να περιφρουρεί τα συμφέροντα των μελών της και όλοι οι συγγενείς να συσπειρώνονται γύρω από αυτή. Η οικογένεια παρουσιαζόταν σαν μια κοινωνική μονάδα. Οι πράξεις του κάθε ατόμου αντανakλούσαν σε όλη την οικογένεια, η οποία ήταν και συνολικά υπεύθυνη για τις ενέργειες του καθενός. Όστε, αν κάποιος σκότωνε έναν άλλης γενιάς, τότε όλη η οικογένειά του ήταν υπεύθυνη για το φονικό και οι συγγενείς του θύματος θα σκότωναν όποιον ήθελαν ή όποιον μπορούσαν από τη γενιά του δράστη. Συνήθως προτιμούσαν τον καλύτερο, τον "κάλλιο", όπως έλεγαν. Παράλληλα όμως, όταν σκοτωνόταν ένας της γενιάς, όλοι οι άλλοι συγγενείς από κοινού έπρεπε να αποφασίσουν για τον τρόπο με τον οποίο θα "δίκιωναν" τον χαμένο, δηλαδή θα έπαιρναν το αίμα πίσω¹.

Ο Μάουρερ² μας λέγει ότι κάθε οικογένεια στη Μάνη ζούσε ανεξάρτητα από τις υπόλοιπες και κανείς δεν επενέβαινε στο σπίτι του άλλου.

Τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο σε κάθε σπίτι τον είχε ο "γέροντας", δηλαδή ο αρχηγός, που συνήθως ήταν και ο πιο ηλικιωμένος. Οι άλλοι όφειλαν σεβασμό σε αυτόν και τον υπάκουαν, ώστε η οικογένεια να είναι ενωμένη. Η ανάγκη για συσπείρωση δεν άφηνε περιθώρια για ενδοοικογενειακές διαιρέσεις. Συνήθως

¹ Ν. Κατσιάρου, *Η Βενετία εν Μάνη*, Αθήνα 1933. Π. Καλονάρου, *Ηθρογραφικά της Μάνης*, Αθήνα 1934. Δ. Δημητράκου-Μεσίσκη, *Οι Νικλιάνοι*, Αθήνα 1949, σ. 69. Δ. Β. Βαγιακάκου, *Πόλεμος και αγάπη των οικογενειών εις την Μάνη*, Πρακτικά Α' Διεθνούς συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1976, τόμ. Γ', σ. 302 κ.ε. Α. Κουτσιλιέρη, *Μανιάτικα Μελετήματα*, Αθήνα 1978, σ. 183 κ.ε.

² Γ. Α. Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, Έκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 128.

η διαίρεση ερχόταν όταν απομακρυνόταν πολύ η συγγένεια και υπήρχαν αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα.

Στις μεγαλύτερες οικογένειες που τις αποτελούσαν πολλά νοικοκυριά τις αποφάσεις τις έπαιρνε η "γεροντική", δηλαδή το συμβούλιο των γερόντων της οικογένειας. Αυτός που είχε την πρωτοκαθεδρία λεγόταν "Πρωτόγερος". Οι πρωτόγεροι όλων των μεγάλων οικογενειών συγκεντρωνόντουσαν και έπαιρναν τις γενικότερες αποφάσεις για τον τόπο. Τέτοιες συγκεντρώσεις είχαμε στη Νόμια και αλλού².

Ακόμη είναι γνωστό ότι στη Μέσα Μάνη γινόντουσαν συμμαχίες ή συνασπισμοί οικογενειών, που λεγόταν "συντροφίες". Πολλές φορές οι πολεμικές συγκρούσεις δεν ήταν μεταξύ δύο οικογενειών αλλά δύο συντροφιών³. Συνήθως οι συντροφίες είχαν τοπικό χαρακτήρα και συνδετικός κρίκος μεταξύ των συντροφικών οικογενειών ήταν οι γάμοι και οι κουμπαριές. Υπάρχουν όμως ελάχιστες ενδείξεις ότι κάποτε οι συντροφίες αυτές είχαν μεγάλη εξάπλωση και όλη η Μάνη ήταν χωρισμένη στη Συντροφία των Μεδίκων-Γιατρών και τη συντροφία των Στεφανόπουλων. Στα 1612 ο Θεόδωρος Στεφανόπουλος⁴ από το Οίτιλο σημείωνε σε επιστολή του, που απευθυνόταν σε κουμπάρο του στη Ζάκυνθο: "Σας γράφω μαζί με τους αδελφούς μου, συγγενείς μου και όλους τους συντρόφους μας". Οι αντιμαχόμενες παρατάξεις δεν έλειψαν και την εποχή που υπήρχαν οι Μπέηδες στη Μάνη. Επί Τζανήμητη Γρηγοράκη της αντίπαλης παράταξης ηγείτο ο Παν. Κουμουνδουράκης και επί Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη αρχηγός των αντίθετων ήταν ο Παν. Μούρτζινος. Μετά την απελευθέρωση τις συντροφίες διαδέχτηκαν τα κόμματα και οι κομματάρχες με τους πολιτικούς τους φίλους.

Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας δεν γνωρίζουμε να υπήρχαν στην Έξω Μάνη συντροφίες οικογενειών, ίσως γιατί εκεί υπήρχαν οι τοπικοί καπετάνιοι. Μπορούμε όμως να πούμε ανεπιφύλακτα ότι κατά τη διάρκεια της επανάστασης και μετά την απελευθέρωση υπήρχαν οι συνασπισμοί ή συμμαχίες οικογενειών⁵.

Στη Μέσα Μάνη υπήρχαν οι μεγάλες γενιές, τα πολυμελή σόια (οι σοϊλήδες), ένα από τα οποία ήταν οι Νικλιάνοι, δηλαδή η οικογένεια Νίκλου με τους πολλούς κλάδους της, που κατοικούσαν κυρίως στην Κοίτα, τη Νόμια και τα Κεχριάτικα. Η οικογένεια αυτή διακρίθηκε κυρίως μετά την επανάσταση του 1821, όταν οι άλλες μεγάλες γενιές βρέθηκαν σε σχετική παρακμή. Μερικοί από τους Νικλιάνους είχαν σκορπιστεί στην υπόλοιπη Μάνη, δημιουργώντας συντροφίες με τοπικές οικογένειες. Τελικά τον προηγούμενο αιώνα το όνομα "Νικλιάνος" ταυτίστηκε με την έννοια της ισχυρής οικογένειας. Μερικοί τη θεώρησαν ως τη μόνη "ευγενικής καταγωγής" γενιά της Μάνης. Δεν υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι στους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας η οικογένεια Νίκλου ήταν σημαντικότερη των Στεφανό-

¹ Ν. Κατσιάρου, ό.π., σ. 85. Δ. Δημητράκου-Μεσίσκη, ό.π., σ. 70. Δ. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 306 και Α. Κουτσιλιέρη, ό.π., σ. 154 κ.ε.

² Κ. Ντόκου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)258. Γ. Αναπλιώτη, *Ένα Ιστορικό ταξίδι 1715*, Καλαμάτα 1957, σ. 52. Κ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)281 και 285.

³ Π. Καλονάρου, ό.π., σ. 72 και Δ. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 304.

⁴ Κ. Μέρτζιου, *Η Μάνη από τα Αρχαία της Βενετίας 1611-1674*, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)92.

⁵ Γ. Αναπλιώτη, *Κουιτηφαρέικο Τζάκι*, ό.π., σ. 17. Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.* ό.π., σ. 68.

πουλων, των Μεδίκων-Γιατρών, των Φωκάδων, των Κοντόσταβλων, των Κοσμάδων κλπ. Εκείνο στο οποίο ίσως διαφέρει η οικογένεια Νίκλου από τις άλλες μεγάλες γενιές της Μάνης είναι ότι οι Νικλιάνοι δεν διασπάστηκαν και έμειναν ενωμένοι και μεγάλοι μέχρι και τον προηγούμενο αιώνα. Οι Μεδικοί-Γιατροί και οι Στεφανόπουλοι εν μέρει μετανάστευσαν μαζί με άλλες συντροφικές γενιές. Άλλες μεγάλες οικογένειες χωρίστηκαν σε κλάδους, η συγγένεια απομακρύνθηκε και τελικά μερικοί συγκρούστηκαν μεταξύ τους. Από αυτούς που διατήρησαν την ενότητα, το όνομα και την ισχύ οι τελευταίοι ήταν οι Νικλιάνοι και σχηματίστηκε σε πολλούς η λαθεμένη εντύπωση, ότι στη Μάνη κατοικούσε μια και μόνη αρχοντική και ισχυρή οικογένεια και πως όλοι οι άλλοι ήταν παρακατιανοί. Βέβαια, εκτός από τις δυνατές και πολυμελείς οικογένειες της Μέσα Μάνης υπήρχαν ασφαλώς και οι "αχαμνότεροι", δηλαδή οικογένειες πιο αδύνατες με λίγους οπλοφόρους. Μερικοί από αυτούς λεγόταν "φαμέγοι ή ακουμπισμένοι", όταν για να έχουν προστασία έμεναν προσκολλημένοι σε μια ισχυρή οικογένεια, με την οποία συγγένευαν με γάμους, "εδίκευαν", όπως έλεγαν.

Στην περιοχή του Σταυροπηγίου, δηλαδή στον άλλοτε δήμο Αβίας, και στην υπόλοιπη Έξω Μάνη δεν υπήρχαν αυτές οι διακρίσεις. Βέβαια δεν έλειπαν και εδώ οι οικογένειες που ήταν περισσότερο ή λιγότερο ισχυρές, αλλά η διάκρισή τους γινόταν σε σπίτια πρώτα, δεύτερα και τρίτα. Πρώτα σπίτια ήταν αυτά που είχαν τις επίσημες καπετανίες και ακολουθούσαν οι άλλοι. Πέρα από αυτούς ήταν και αρκετοί που δεν διέθεταν κάποιο αριθμό όπλων, δηλαδή μια υπολογισίμη δύναμη. Συνήθως ήταν φτωχά άτομα ή μικρές οικογένειες από τα ορεινά χωριά ή από άγονα μέρη, που ερχόντουσαν στα πιο εύφορα χωριά είτε ως εργάτες γης ή ως ποιμένες ή ακόμη και ως οπλοφόροι και έμεναν προσκολλημένοι ως υποτακτικοί κοντά σε ισχυρές και πλούσιες οικογένειες. Πολλοί από αυτούς δημιουργούσαν πολυμελείς οικογένειες, αποκτούσαν περιουσία, έκαναν συγγένειες και βαθμιαία αφομοιώνονταν με τους γηγενείς.

Τη διάκριση των μανιάτικων οικογενειών σε βαθμίδες κάνει ο Αμβρόσιος Φραντζής², ο οποίος αναφέρεται σε καπετάνιους και όχι σε σπίτια: "Πάσα δε κωμόπολις είχεν εγχώριον καπιτάνον και αυτοκέφαλον, χωρίς να γνωρίζει κανέναν άλλον ανώτερόν του. Οι δε διοικούντες τας κωμοπόλεις της Μάνης καπιτάνοι ήταν πρώτης, δευτέρας και τρίτης τάξεως. Εκάστη δε τάξις είχε και το μέρος της από τους Μανιάτας και ούτοι ήσαν οι δυνατότεροι και αξιώτεροι των λοιπών Μανιατών...".

Πιο παραστατικός στη διαβάθμιση των μανιάτικων σπιτιών είναι ο Διονύσιος Μούρτζινοζ³, ο οποίος στις 4 Ιανουαρίου 1830 γράφει: "Κύριοι τα σημαντικά σπίτια της Δυτικής Σπάρτης (Μάνης) είναι εκείνα όπου εφάνηκαν και φαίνονται απ' αιώνες. Εις το Σταυροπήγι είναι ο Κουμουδουράκης και ο Καπετανάκης, είναι και τρίτα άλλα σπίτια πολλά. Εις την Ανδρουύβιστα είναι ο Τρουπάκης είναι και

¹ Π. Καλονόρου, ό.π., σ. 16, Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, ό.π., σ. 15, Δ. Βαγιακάκου, *Συμβολή εις τα περί Νίκλων-Νικλιάνων της Μάνης*, Αθηνά 53(1949)164, Α. Κουτσιλιέρη, *Ιστορία της Μάνης*, Αθήνα 1993, σ. 219, Δ. Μέξη, *Η Μάνη και οι Μανιάτες*, Αθήνα 1977, σ. 207 και Α. Κουτσιλιέρη, *Ο Λαός της Μάνης*, Αθήνα 1994, σσ. 177-8.

² Αμβροσίου Φραντζή, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τόμ. Δ', σ. 83.

³ Α. Δασκαλάκη, *Αρχαίον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη*, Αθήνα 1976, σ. 310.

άλλα δεύτερα και τρίτα. Εις την Καστάνια είναι ο Ντουράκης και άλλα μικρότερα του, εις τον Ζυγόν είναι ο Χριστέας, και ο Αλεξάκης και άλλα τρίτα πολλά, εις την Μηλιά είναι ο Κυβέλος είναι και άλλα δεύτερα, εις την Καστάνιτζαν είναι οι Βενετζανιάνοι. Δια τους Μαυρομιχάληδες τους οποίους σήμερα σεις υμνείτε είναι ισότιμοι τους η οικογένεια των Κυριακουλιάνων, είναι και η οικογένεια των Νικολιάνων όπου είναι ο Βοϊδής, είναι και μέρος Γιαννιάνων και Αβραμιάνων...".

Τέλος στην απογραφή που έκανε ο Αναγνωσταράς¹ στην προεπαναστατική περίοδο για λογαριασμό της Φιλικής Εταιρείας ανέφερε ονομαστικά τα πρώτα σπίτια της Μάνης, που μπορούσαν να κινήσουν 4.750 στρατιώτες και στο τέλος πρόσθετε: "...και δεύτερα σπίτια ευγαίνουν χωρίς αρχηγόν 3.000".

4) Ο ΤΡΟΠΟΣ ΕΠΙΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ

Επειδή στη Μάνη δεν υπήρχε κεντρική διοίκηση, που να διαθέτει δικαστική και εκτελεστική εξουσία, ο Μανιάτης ήταν υποχρεωμένος να παίρνει το δίκιο του με το όπλο. Στις διαφορές του αναγκαζόταν να αντιδρά με αυτοδικία, με συμβιβασμό ή με φυγή από τον τόπο του.

Η λέξη Μάνη είναι συνυφασμένη με την έννοια της αυτοδικίας, που κακώς λέγεται σήμερα από πολλούς βεντέτα², ενώ στην τοπική διάλεκτο είναι γνωστή ως "γδικιωμός". Η εκδίκηση εννοείται ως δικαίωση του φονευθέντος, γιατί το αίμα του ζητούσε αίμα για να βρει ανάπαυση στον άλλο κόσμο. Πολύ παραστατικά ο Νικήτας Νηφάκης³ μας το παρουσιάζει σε δύο στίχους:

**Γιατί όσοι πηγαίνουν στον Άδη σκοτωμένοι
και δεν τους εκδικιώσουςι, μεινέσκουν κολασμένοι**

Ο περιηγητής Leake⁴, που επισκέφθηκε τη Μάνη το 1805, γράφει ότι στη Βάθεια τα τελευταία 40 χρόνια είχαν χάσει τη ζωή τους 100 άνδρες από αντεκδικήσεις, δηλαδή σχεδόν όλοι τους σκοτώθηκαν και κανείς ίσως δεν θα πρόλαβε να γεράσει.

Πολλές φορές ο Μανιάτης έλυνε τις διαφορές του με το συμβιβασμό, για τον οποίο μεσολαβούσαν οι ισχυροί του τόπου, οι γέροντες, οι ιερείς, ακόμη και περαστικοί ξένοι⁵ μπορούσε να μεσιτεύσουν. Σημαντικός ήταν ο ρόλος της κοινής γνώμης, η οποία σε πολλές περιπτώσεις καθοδηγούσε τους Μανιάτες στο συμβιβασμό. Γινόταν μια προσέγγιση των δύο πλευρών και ήταν δυνατόν να συμφωνηθεί, ώστε η οικογένεια του φονιά να καταβάλει μια ορισμένη αποζημίωση στην πλευρά του θύματος και η αντιδικία να θεωρηθεί τελειωμένη. Μπορούσε ακόμη

¹ Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 57.

² Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα Ιστορικά Στιχοεργήματα*, Αθήνα 1964, σ. 45, στίχ. 253-276. Ν. Κατσικάρου, ό.π., σ. 60 κ.ε., Π. Καλονόρου, ό.π., σ. 11, Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, ό.π., σ. 78, Δ. Βαγιακάκου, *Πόλεμος και Αγάπη των Οικογενειών στη Μάνη*, ό.π., σ. 302, Α. Κουτσιλιέρη, *Μανιάτικα Μελετήματα*, Αθήνα 1978, σ. 183 κ.ε.

³ Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 45, στίχ. 261-2.

⁴ W. Leake, ό.π., σ. 295.

⁵ Κ. Μέρτζιου, ό.π., *Λακωνικά Σπουδαί* 1(1972)148 και Κ. Ντόκου, ό.π., *Λακων. Σπουδ.* 1(1972)257.

δύο εχθροί να συμφιλιωθούν και να γίνουν “Ψυχαδερφοί”, ή από την οικογένεια του θύματος να γίνει *υιοθεσία* του φονιά και τότε αυτός ήταν υποχρεωμένος να προστατεύει τους θετούς του συγγενείς¹.

Άλλοτε γινόταν γάμος μεταξύ δύο μελών των αντιμαχομένων οικογενειών και απεσοβείτο η εκδίκηση. Π.χ. στις αρχές του αιώνα μας, στη Μεγάλη Μαντίνεια, ο Πάνος Ιωάν. Καπετανάκης ενοχοποιήθηκε για το φόνο του Γεωργίου Ραφ. Δικαϊάκου. Ακολούθησε γάμος της αδελφής του θύματος Σταυρούλας Ραφ. Δικαϊάκου και του θείου του Πάνου, του Πιέρου Γεωργ. Καπετανάκη. Ανάλογη περίπτωση γάμου για συμφιλίωση είχαμε όταν ο Νικήτας Αρ. Κοκκινάκης (1878-1963) από τη Μικρή Μαντίνεια παντρεύτηκε τη Μαρία Γεωργίου Νικητάκη (1885-1954).

Σε άλλες περιπτώσεις είχαμε τη φυγή ως μέσο αποσόβησης της εκδίκησης. Ο Πάνος Καπετανάκης, που αναφέραμε προηγουμένως, για να αποφύγει τις ποινικές ευθύνες και την εκδίκηση των συγγενών του θύματος έφυγε το 1905 και πήγε στη Μακεδονία, όπου έλαβε μέρος στον Μακεδονικό αγώνα. Ανάλογη είναι η περίπτωση του Παναγιώτη Χάιδου Νικητάκη, ο οποίος μετανάστευσε το 1911 στην Αμερική μετά από το φόνο του Στυλιανού Τυρέα. Να σημειωθεί ότι σε παλιότερες εποχές, όταν δεν υπήρχε νόμος, η φυγή ήταν χαρακτηριστική μόνο των αδύνατων ή των δραστών ατιμωτικών εγκλημάτων π.χ. βιασμού, όπου η οικογένεια του ένοχου δεν δεχόταν να τον προστατεύσει, αντίθετα τον αποκήρυσσε και τον εγκατέλειπε αβοήθητο στην εκδικητική μανία των εχθρών του.

Όταν μεταξύ δύο οικογενειών υπήρχε οικονομική διαφορά ή ακόμη αν τους χώριζε φονικό, μπορούσαν αντί να καταφύγουν στα όπλα, να ορίσουν κοινής εμπιστοσύνης συμβιβαστές. Αυτοί συνήθως ήταν σεβαστά πρόσωπα (κληρικοί, καπετάνιοι, αρχηγοί μεγάλων οικογενειών κ.ά.) και έπαιρναν αμερόληπτες αποφάσεις για τη δίκαιη επίλυση της διαφοράς². Στη Μέσα Μάνη σε μερικές περιπτώσεις το φονικό γινόταν ρήτρα μιας συμφωνίας, “*διεγγύημα*” όπως το ονομάζει ο Σ. Κουγέα³, δανειζόμενος τον όρο από την αρχαιότητα. Μια οικογένεια έκανε συμφωνία και δεχόταν ως όρο, ότι αν δεν τηρούσε τα συμφωνηθέντα, θα χρωστούσε ένα ή δύο φονικά στην άλλη πλευρά.

Για την επίλυση των διαφορών στην Έξω Μάνη μεγάλη σημασία είχε η θέση της κοινής γνώμης. Ήταν ο χορός της αρχαίας τραγωδίας, που υποστήριζε το σωστό χωρίς τη συναισθηματική φόρτιση των αντιπάλων. Συνήθως αυτή λάμβανε υπ’ όψη του ο καπετάνιος ή κάποιος άλλος ισχυρός και καθόριζε τη συμπεριφορά του. Άλλοτε μερικές φορές οι κάτοικοι της Έξω Μάνης κατέφευγαν στην κρίση των κατοίκων του χωριού ή της επαρχίας για να παρθεί μια απόφαση. Π.χ. μια τέτοια περίπτωση έχουμε στο Σταυροπήγι, όταν το 1832 στον Κάμπο ο Ζουμπούλης και οι σύντροφοί του σκότωσαν το Γιάννη Ταΐρη. Για την υπόθεση αυτή ήρθαν στον Κάμπο οι Καπετανάκηδες χωρισμένοι σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα και απει-

¹ Δ. και Ν. Στεφανόπου, ό.π., σ. 132, Ν. Κατσιάρου, ό.π., σ. 84, Π. Καλονάρου, ό.π., σ. 21, Δ. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 312.

² Β. Πατριαρχέα, ό.π., σσ. 67-9. Γ. Λ. Μάουερ, ό.π., σ. 132 και 365. Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 36 και 292-3. Σ. Β. Κουγέα, *Ιστορικά Πηγάδια για την Ηγεμονία της Μάνης*, Πελοποννησιακά 5(1962)89 και Ι. Πατσουράκου, *Η Μάνη και οι Μανιάται*, Πειραιεύς 1910, σ. 23.

³ Σ. Β. Κουγέα, *Η ανθρώπινη κατάσταση (το φονικό) ως διεγγύημα τρίτου εν Μάνη*, Ελληνικά, παράρτ. 4, προσφορά εις Στίλπ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 364.

λήθηκε μεταξύ τους σύρραξη. Προκειμένου να αποφευχθεί η ένοπλη σύγκρουση, αποφασίστηκε να ανατεθεί το θέμα στην κρίση του λαού της επαρχίας. Αφού αυτό έγινε δεκτό και από τα δύο μέρη, θα γινόταν εξέταση των γεγονότων και μετά θα παρουσιαζόταν η υπόθεση στο κοινό προκειμένου να αποφασιστεί¹.

Φαίνεται ότι η καταφυγή στην κρίση του λαού δεν ήταν κάτι που έγινε μόνο μια φορά στο Σταυροπήγι. Στη διάρκεια της επανάστασης του 1821 έχουμε μια παρεμφερή υπόθεση, που δείχνει ότι η καταφυγή στην κρίση του λαού έχει βαθύτερες ρίζες. Το 1824 κατηγορήθηκε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ότι είχε προδοτικές επαφές με τον πατέρα του Ιμπραήμ, τον Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου². Ο ίδιος επεζήτησε κρίση, προκειμένου να αποδειχθεί η αθωότητά του και προσέφυγε στο κοινό της Καλαμάτας, για να δικασθεί από αυτό. Οι Καλαματιανοί διερεύνησαν την υπόθεση, εξέτασαν μάρτυρες και η γενική συνέλευση των κατοίκων αποφάνθηκε ότι ο Πετρόμπεης δεν ήταν ένοχος³.

5) ΟΙ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΙ, ΟΙ ΠΡΟΚΡΙΤΟΙ ΚΑΙ Ο ΚΛΗΡΟΣ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

Στην πρώτη Τουρκοκρατία του Μοριά (1460-1685) η έννοια της λέξης “*καπετάνιος*” ταυτιζόταν με τον αρχηγό του στρατιωτικού αποσπάσματος. Οι καπετάνιοι στη Δύση ήταν πολεμιστές και όχι τοπάρχες. Η διοίκηση κάθε οικογένειας στη Μάνη, όπως αναφέρθηκε, ήταν έργο του γέροντα ή για μεγαλύτερες οικογένειες της συνέλευσης των γερόντων, δηλαδή της “*γεροντικής*”⁴. Στις μεγάλες οικογένειες που υπήρχαν πολλοί γέροντες την πρωτοκαθεδρία την είχε ο “*πρωτόγερος*”, δηλαδή ο πιο ηλικιωμένος της οικογένειας ή ο γεροντότερος του πρωτεύοντος κλάδου της γενιάς⁵. Ο πρωτεύων κλάδος προερχόταν ή από τον πρωτότοκο γιό ή από τους απογόνους ενός διακριθέντος μέλους της οικογένειας.

Συνήθως στα χωριά της Μάνης κατοικούσε περιορισμένος αριθμός οικογενειών. Στα ξεμόνια, που ήταν μικροί οικισμοί και τα αποτελούσαν ένας πύργος με λίγα σπίτια, ζούσε μια μόνο οικογένεια. Στα μεγαλύτερα χωριά βρισκόμαστε 2-5 οικογένειες και σπανιότερα περισσότερες. Στα χωριά με τις πολλές μικρές οικογένειες, που συνήθως ήταν στην Έξω Μάνη και την Κάτω Μάνη, διακρινόταν ένα-δύο πρόσωπα που μπορούσαν να εκπροσωπήσουν τον τόπο τους και αυτούς τους ονόμαζαν προκρίτους. Συνήθως ήταν οι πιο δυνατοί στα όπλα, δηλαδή ηγούντο

¹ Γ. Αναπλιώτη, *Αρχείο Πέτρου Κουτήφαρη*, “Αρχείον” Μεσσηνίας, Ιανουάριος-Ιούνιος 1960, σ. 219 και Στ. Καπετανάκη, *Ο Πούλος Μαυρίκος, μια Αμφιλεγόμενη Μορφή του 1821*, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)415.

² Εφημερίδα “*Φίλος του Νόμου*”, αρ. φ. 32 της 4 Ιουλίου 1824 και Εφημερίδα Μεσολογγίου “*Ελληνικά Χρονικά*”, αρ. φ. 59 της 19 Ιουλίου 1824.

³ “*Εφημερίς Αθηνών*”, αρ. φ. 6 της 20 Σεπτεμβρίου 1824 και Στ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 423.

⁴ Ν. Κατσιάρου, ό.π., σ. 85, Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, ό.π., σ. 70, Δ. Βαγιακάκου, *Πόλεμος και Ειρήνη των Οικογενειών εις την Μάνη*, ό.π. σ. 306 και Α. Κουτσιλιέρη, *Μανιάτικα Μελετήματα*, ό.π., σ. 154 κ.ε.

⁵ Η διαδοχή των αρχηγών των μεγάλων οικογενειών γινόταν συνήθως από τον πατέρα στο γιό. Αυτό δεν ήταν κανόνας και πολλές φορές βρισκόταν άλλη λύση. Μπορούσε να τον διαδεχθεί αδελφός ή εξάδελφος κλπ. του καπετάνιου, αν τα παιδιά του ήταν μικρά ή ακατάλληλα.

πολυμελούς οικογένειας ή διέθεταν κύρος και επιβαλλόντουσαν στους συντοπίτες τους, οι οποίοι τους ακολουθούσαν. Άλλοτε ο γέροντας μιας μεγάλης οικογένειας αντιπροσώπευε όλο το χωριό του ή και την περιοχή του ακόμη, οπότε έπαιρνε τον τίτλο του προκρίτου ή προεστού.

Όταν υπήρχαν γενικότερα προβλήματα, που ξεπερνούσαν τα όρια της γενιάς και αφορούσαν ένα χωριό, μια περιοχή ή και ολόκληρη τη Μάνη γινόταν γενική συνέλευση των γερόντων των οικογενειών ή των προκρίτων των χωριών και των εκπροσώπων της εκκλησίας. Μια τέτοια περίπτωση ήταν η συγκέντρωση της Νόμιας¹ του 1571. Τότε, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η Βενετία είχε ζητήσει από τους Μανιάτες να χτυπήσουν τους Τούρκους. Αυτοί συμφώνησαν και πρότειναν για καπετάνιους², δηλαδή αρχηγούς στρατιωτικών αποσπασμάτων, τους Σταμάτη Κονόμο, Νικόλαο Νταρμάρο³ και Δημήτριο Κοσμά.

Όπως είπαμε στις συνελεύσεις των Μανιατών έπαιρναν μέρος και εκπρόσωποι της εκκλησίας. Όταν η συγκέντρωση ήταν γενικότερου ενδιαφέροντος και αφορούσε ένα χωριό ή μια ευρύτερη περιοχή μπορούσε να παραβρεθούν ιερείς και επίσκοποι. Στη συγκέντρωση του 1715 στην Καρυούπολη και Βαχό πήραν μέρος τρεις επίσκοποι μαζί με τους αρχηγούς των σπουδαιότερων οικογενειών της Έξω Μάνης. Άλλοι τόσοι επίσκοποι, μαζί με τον ηγούμενο της Παναγίας του Χελμού των Γαϊτσών, είχαν υπογράψει έγγραφο που απευθυνόταν στο Δούκα του Νεβέρ με τους εκπροσώπους των κυριότερων οικογενειών της Μάνης στις αρχές του 17ου αιώνα⁴. Αντίθετα το 1582 οι Μανιάτες απευθύνθηκαν στον Πάπα της Ρώμης⁵, αλλά μαζί με τους αρχηγούς των οικογενειών δεν υπέγραψε κανένας επίσκοπος, παρά μόνο ο Πρωτόπαπας (πρωτοπρεσβύτερος) Μουρίσκος⁶, που χαρακτηρίζεται "*κουβερναδούρος εις σε όλη τη Μάνη*" και του οποίου ο γιός Νικόλαος απεστάλη στη Δύση ως εκπρόσωπος των Μανιατών.

¹Κ. Ντόκου, ό.π., σ. 258. Ανάλογες συγκεντρώσεις έγιναν στη Στούπα-Σελίντσα και το Βαχό-Καρυούπολη, Γ. Αναπλιώτη, *Ένα Ιστορικό ταξίδι*, ό.π., σ. 52 και Κ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)281 και 285.

²Κ. Ντόκου, ό.π., σ. 262.

³Δεν γνωρίζουμε από άλλες πηγές να υπήρχε οικογένεια Νταρμάρου στη Μάνη, που να ήταν ισχυρή και επιφανής. Γνωστό είναι ότι ο Ανδρέας και ο Ιωάννης Δαρμάριος ήταν κωδικογράφοι του 16ου αιώνα από τη Μονεμβασία. Ίσως κάποιο μέλος της οικογένειας αυτής να κατέφυγε στη Μάνη. Αλλά για να προτείνεται ένας ως καπετάνιος των Μανιατών θα είχε τη γενική παραδοχή για την ικανότητά του. Μπορεί να ήταν κάποιος αναγνωρισμένος στρατιώτης της Δύσης Δ. Λαμψίδη, *Επάνυμοι γραφείς κωδίκων της χρονικής συνόψεως Κωνσταντίνου του Μανασή*, Πελοποννησιακά 16(1986)51 και Ι.Κ. Χασιώτη, *Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οι Μελησσινοί (Μελισσοσυργοί)*, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 51-53.

⁴Στεφ. Παπαδόπουλου, *Η κίνηση του Δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα για την Απελευθέρωση των Βαλκανικών Λαών (1603-1625)*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 126 και Κ. Σάθα, ό.π., σ. 206, όπου παραλείπεται το όνομα του Νεοφύτου επισκόπου Μάνης.

⁵Σπ. Λάμπρου, *Ο κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα εις την Τσακάναν εξοικισμός των Μανιατών*, Ν. Ελληνομημίμων 2(1905)397.

⁶Το όνομα του Πρωτόπαπα Μουρίσκου δεν είναι γνωστό στη Μάνη από άλλες ιστορικές πηγές. Μόνο στην περιοχή της Λάγιας υπάρχει τοπωνύμιο "*του Μουρίσκου*" και ίσως η καταγωγή της οικογένειάς του να είναι από εκεί. Δεν αποκλείεται να ανήκε σε μια από τις μεγάλες γενιές του τόπου και να αναφέρεται με το παρωνύμιό του. Μπορεί ακόμη να υποθέσει κανείς ότι ήταν από μικρή και άσημη οικογένεια, αλλά είχε κερδίσει την εκτίμηση και εμπιστοσύνη των συμπατριωτών του για τις ικανότητές του.

Γενικά οι όροι που χρησιμοποιήθηκαν για τα ηγετικά αξιώματα της Μάνης¹ από τους ντόπιους και ξένους, ήταν: *Κουβερναδούρος*, *πρωτόγεροι* (Primi Vecchi ή Principali Vecchi) και *γέροντες* (Vecchi), ή *πρόκριτοι*, *πρώτοι του τόπου* (Principali del loco) και *πρωτεύοντες* (Li Primarii).

Όπως αρχικά αναφέρθηκε, στην πρώτη Τουρκοκρατία ο καπετάνιος ήταν ο αρχηγός του στρατιωτικού τμήματος. Αλλά φαίνεται ότι η Βενετοκρατία (1685-1715) διέυρνε το εννοιολογικό περιεχόμενο της λέξης και περιλάμβανε τον αστυνόμο και τον εκπρόσωπο της Βενετικής διοίκησης. Συγχρόνως ήταν και αρχηγός στρατιωτικής ομάδας, με την οποία προστάτευε την περιοχή του από εσωτερικούς ταραχοποιούς και από εξωτερικές επιδρομές. Στην περίοδο της δεύτερης Τουρκοκρατίας (1715-1821) ο καπετάνιος ήταν πλέον ο αρχηγός της καπετανίας, δηλαδή ένας ανεξάρτητος, ισόβιος και κληρονομικός τοπάρχης, που διέθετε και στρατιωτική δύναμη για την ασφάλεια της περιοχής του από εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους. Αρχικά στη Μάνη αναφερόντουσαν τέσσερις καπετάνιοι σε ισάριθμες καπετανίες: της Ζαρνάτας, του Ζυγού, της Κάτω Μάνης και της Κακαβουλίας (Μέσα Μάνη).

Για πρώτη φορά ο Άγγλος περιηγητής J. Morritt² σε επιστολή του από τις Κίτριές, γραμμένη τον Απρίλιο του 1795, έδωσε τις ακόλουθες πληροφορίες για την οργάνωση των καπετανιών της Μάνης: "*Για να δει κανείς πατριαρχικούς και πρωτόγονους τρόπους πρέπει να επισκεφθεί τη Μάνη. Το διοικητικό τους σύστημα έχει ως εξής: Η γη είναι ακόμη μοιρασμένη σε περιοχές σύμφωνα με το σχέδιο του Λυκούργου. Σε κάθε μια από αυτές μένει μια οικογένεια, που συντηρείται από τους κατοίκους του χωριού και τους ανθρώπους της περιοχής, που είναι το ίδιο ελεύθεροι με τα αφεντικά τους και οπλοφορούν. Και έτσι η κυρίαρχη οικογένεια διοικεί την περιοχή που εκτείνεται περίπου τέσσερα μίλια τριγύρω, και είναι επιεικής με τους άλλους, οι οποίοι υπό άλλες συνθήκες, είτε θα την πολεμούσαν ή θα την εγκατέλειπαν. Αυτοί οι αρχηγοί συχνά κάνουν πόλεμο μεταξύ τους και οι λεηλασίες στις οποίες επιδίδονται στη συνέχεια, δημιουργούν την κακή φήμη που τους αποδίδουν οι γείτονές τους. Αναγνωρίζουν έναν άνδρα ως Μπέη, που είναι συγγενής με πολλούς από αυτούς και εάν δεχθούν επίθεση από τους Τούρκους, παίρνουν τα όπλα τους, καταφεύγουν στα βουνά και με μια δύναμη 6.000-7.000 άνδρες κάνουν έναν πόλεμο που είναι τρόμος για την Οθωμανική Αυτοκρατορία...*"

Αργότερα ο ίδιος ο Morritt³ μετά από μια ολοκληρωμένη επίσκεψη της Μάνης έδωσε τις ακόλουθες πληροφορίες: "*...Η κυβέρνηση της Μάνης, την εποχή που την επισκέφθηκα έμοιαζε σε πολλά με το αρχαίο καθεστώς των φυλών που κατοικούσαν στις ορεινές περιοχές της Σκωτίας. Ήταν χωρισμένη σε μικρότερες ή*

¹Στο "Χρονικό του Μορέως" αναφέρονται οι όροι άρχοντες, αρχηγοί, Τζάσηδες και πρώτοι 3008 *οι άρχοντες κ' οι αρχηγοί του δρόγγου* 4590 *άλλους έπαινε σεβαστούς τους πρώτους γαρ Τζαστάδες*

Στα χρόνια του Κορκόδειλου Κλαδά, το 1480, χρησιμοποιήθηκε ο όρος "*Κάπος*" της Μάνης, που είχε την έννοια του διοικητή της Μάνης.

²B. S. Morritt, *The letters of J. Morritt of Rockeby descriptive of Journeys in Europe and Asia Minor in the Years 1794-6*, London 1914, σ. 199.

³J. Morritt, in R. Walpole, ό.π., σσ. 39-40.

μεγαλύτερες περιοχές και είχαν έναν αρχηγό ή καπετάνιο, ο οποίος σιγήτως κατοικούσε σε έναν πύργο, που σε εποχή ειρήνης ήταν το σπίτι της γενιάς του και σε περίοδο πολέμου το καταφύγιό τους. Η περιοχή την οποία κυβερνούσε ανήκε στους υπηκόους του, οι οποίοι συνεισέφεραν ο καθένας ένα μέρος (νομίζω 1/10) από την παραγωγή τους για τη συντήρηση της οικογένειας στην οποία δούλευαν. Κάθε καπετάνιος εκτός από αυτό είχε και τη δική του ιδιοκτησία η οποία ποτέ δεν ήταν αξιόλογη και εκαλλιεργείτο από τους υποτακτικούς του και τους υπηρέτες του. Οι καπετάνιοι ήταν εντελώς ανεξάρτητοι ο ένας από τον άλλον. Ήταν οι δικαστές των υπηκόων τους και οι αρχηγοί στις εκστρατείες. Ο πιο ισχυρός καπετάνιος της περιοχής συνήθως αποκτούσε τον τίτλο του Μπέη της Μάνης...”.

Για τον αριθμό των καπετανιών της Μάνης μετά τα Ορλωφικά δεν υπάρχει ομοφωνία. Κάθε ένας από τους συγγραφείς αναφέρει διαφορετικό αριθμό. Το 1785 ο Τζανέμπεης Κουτούφαρης¹ έγραψε σε υπόμνημά του ότι στη Μάνη υπήρχαν επτά καπετάνιοι. Στη “Γεωγραφία Νεωτερική” που κυκλοφόρησε το 1791 σημειώνεται²: “...Η πολιτεία τους είναι τρόπον τινά δημοκρατία και οι 14 καπετάνιοι είναι τόσοι δήμαρχοι και έχει κάθε ένας μέρος εις την εξουσίαν του και πηγαίνουν κατά διαδοχή. Η εξουσία τους όμως δεν επεκτείνεται εις άλλο, παρά αν τύχη πόλεμος νάναι πρώτοι αυτοί...”.

Οι Στεφανόπολι, που επισκέφθηκαν τη Μάνη ως εκπρόσωποι του Μεγάλου Ναπολέοντα στις αρχές του 1798, αναφέρονται σε τέσσερις καπετανίες και γράφουν ότι οι καπετάνιοι έχουν απεριόριστη εξουσία, αλλά δεν κάνουν υπέρβαση αυτής³. Στο υπόμνημα όμως που υπέβαλαν στο Βοναπάρτη αναφέρεται⁴: “...Όλος αυτός ο τόπος χωρίζεται σε 15 διαμερίσματα. Το καθένα τους αναγνωρίζει έναν καπετάνιο, που έχει όλες τις εξουσίες και κυβερνά με απόλυτη εξουσία. Αλλά κανένας από αυτούς τους αρχηγούς δεν θα τολμούσε να κάνει κατάχρηση των εξουσιών του. Θα εκμηδενιζόταν σε λίγο από έναν λαό που πιστεύει πάντα ότι είναι ελεύθερος...”.

Ο Νικήτας Νηφάκης, που έγραψε τη χωρογραφία του στα τέλη του 18ου αιώνα, αναφέρει επτά καπετανίες στην Έξω Μάνη⁵: α) της Τρικότσοβας του Καπετάν-Γιωργάκη Καπετανάκη, β) των Κιτριών του Παναγιώτη Κουμουνδουράκη⁶, γ) της Ανδρούβιστας του Παναγιώτη Τρουπάκη-Μούρτζινου, δ) του Ζυγού του Χριστόδουλου Χριστέα, ε) της Μηλιάς του Κυβέλου, στ) της Καστάνιας του Δουράκη και ζ) της Μικρής Καστάνιας ή Καστάνισας του Βενετσανάκη.

¹ F. Rouqueville, *Voyage de la Grece*, ό.π., τόμ. 5, σ. 566.

² Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά, *Γεωγραφία Νεωτερική*, Βιέννη 1791, σ. 149.

³ Δ. και Ν. Στεφανόπολι, ό.π., σ. 133. Η δικαιοδοσία του καπετάνιου ήταν απεριόριστη, όταν είχε την επιδοκιμασία του κοινού. Π.χ. ο Μούρτζινος της Καρδαμύλης εξετέλεσε κάποιον από τους ανθρώπους της περιοχής του, αλλά η ενέργειά του αυτή θα έπρεπε να υλοποιεί την επιθυμία του κόσμου. Σοφίας Καπετανάκη, *Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη*, 19ώμη, τεύχ. 29-30 (1990) 69.

⁴ Δ. και Ν. Στεφανόπολι, ό.π., σ. 276.

⁵ Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη κλπ.*, ό.π., σ. 39, στίχ. 115-122.

⁶ Τις δύο πρώτες καπετανίες ο Νηφάκης τις αποκαλεί τυραννίες, ό.π., σ. 39. Ο Άγγλος περιηγητής J. Morritt (1795) έγραψε σε επιστολή του ότι η διοίκηση της Ζαρνάτας ήταν πιο αυστηρή σε σύγκριση με την Καρδαμύλη-Ανδρούβιστα, Β. S. Morritt, *The letters of J. Morritt* κλπ. ό.π., σ. 204.

Στην Ανατολική ή Κάτω Μάνη ήταν οι Γρηγοράκηδες που διαιρέθηκαν σε δύο παρατάξεις: α) στο Μαραθονήσι ήταν ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης και β) στον Αγερανό και το Βαθύ ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης. Στην Αρεόπολη (Τσίμοβα) και το Λιμένι ήταν οι Μαυρομιχαλίοι. Στη Μέσα Μάνη δεν αναφέρεται καπετάνιος και φαίνεται ότι εκεί κάθε οικογένεια είχε μια μικρή περιοχή στην οποία ασκούσε επιρροή που αντιστοιχούσε στην έκταση της ιδιοκτησίας της. Οι μεγάλες γενιές του νοτιότερου τμήματος της Μάνης διατηρούσαν δεσμούς φιλίας με τους Γρηγοράκηδες και με τους Μαυρομιχαλίου.

Μόνο ο Leake¹ αναφέρει ως αρχηγό από τη Μέσα Μάνη τον Πόλικο Τουμπάκη από το χωριό Μπάμπακα (Βάμβακα), αλλά το όνομά του δεν είναι γνωστό από άλλες πηγές. Ακόμη θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Leake² δεν αναφέρει μεταξύ των καπετανίων της Έξω Μάνης τον Κουμουνδουράκη, γιατί το 1805 η οικογένειά του είχε στερηθεί της καπετανίας μέχρι τις αρχές του 1808 και στην περίοδο αυτή μοναδικός καπετάνιος στο Σταυροπήγι ήταν ο Καπετάν-Γιωργάκης Καπετανάκης. Προσθέτει όμως το Δημήτριο Γρηγοράκη-Καβαλλιέρη του Μαυροβουνίου και μας πληροφορεί ότι ο Πέτρος Μαυρομιχάλης, που ήταν ανιψιός του Αντώνμπεη, διοικούσε τη Μέσα Μάνη.

Ο φιλότουρκος Άγγλος περιηγητής W. Gell³, που επισκέφθηκε το 1805 τις Κιτριές αναφέρει για τους Μανιάτες τα εξής: “Κάτω από εκατό καπετάνιους είναι εκατό φορές πιο καταπιεσμένοι απ’ ότι θα ήταν κάτω από το χειρότερο δεσποτισμό των Τούρκων...”.

Η διαφορά που παρατηρείται στον αριθμό των καπετανιών οφείλεται βασικά στο γεγονός ότι υπήρχαν επάλληλες καπετανίες πρώτης, δευτέρας και τρίτης τάξεως. Ένας αδύναμος καπετάνιος μικρού χωριού μπορεί να χαρακτηρίζεται τρίτης τάξεως, και να υπάγεται σε άλλον καπετάνιο πρώτης τάξεως, π.χ. στην περιοχή της Καρδαμύλης καπετάνιος ήταν ο Μούρτζινος, ενώ μέσα στην έκταση της καπετανίας του ήταν οι Κιτρινιαραίοι, οι Πατριαρχέοι και στη Λιμπόχοβα (τώρα ονομάζεται Ζαχαριάς) των Τσερίων ήταν ο Κουκέας. Συνεπώς όταν ένας συγγραφέας αναφερόταν σε καπεταναίους πρώτης τάξεως ο αριθμός ήταν περιορισμένος, αλλά όταν συμπεριλάμβανε και τους καπεταναίους δευτέρας και τρίτης τάξεως ο αριθμός ανέβαινε. Όστε δικαιολογείται το γεγονός ότι δεν υπάρχει ομοφωνία στον αριθμό των καπετανίων και των καπετανιών.

Θα πρέπει ακόμη να αναφερθεί κανείς και στο θέμα της αναγκαιότητας του θεσμού του καπετάνιου στη Έξω και την Κάτω Μάνη. Ήταν οι περιοχές που είχαν σύνορα με τα τουρκοκρατούμενα μέρη ή με τη θάλασσα και γι’ αυτό ήταν απαραίτητη η παρουσία ενός ισχυρού άνδρα, που με ένοπλο τμήμα θα αμυνόταν έναντι

¹ W. Leake, ό.π., σ. 282. “...όπου με επισκέφθηκε αργότερα ο Πέτρος Μαυρομιχάλης ο οποίος αποκαλείται συχνά Κυρ Πετρούνης και ζει στο λιμάνι της Τζίμοβας, μισή ώρα απόσταση βόρεια της πόλης, στους πρόποδες του βουνού. Ο Πετρούνης παρ’ όλο που δεν κατέχει τον τίτλο του καπετάνιου, ασκεί επιρροή σε όλη τη Μέσα Μάνη. Βρήκα επίσης στην Τζίμοβα τον Πόλικο Τουμπάκη του Μπάμπακα, τον Κακαβουλιώτη αρχηγό, που τον είχε διατάξει ο Μπέης να με ξεναγήσει στην περιοχή”.

² W. Leake, ό.π., σ. 315.

³ W. Gell, ό.π., σ. 268. Ο Gell αναφέρει ότι νομίζει κακό για τους Μανιάτες. Θαυμάζει την τουρκική διοίκηση και είναι άξιο απορίας πως αυτός που γεννήθηκε σε μια ελεύθερη χώρα, δεν μπορούσε να εκτιμήσει τα αγαθά της ελευθερίας, για την οποία τόσες στερήσεις προτίμησαν οι Μανιάτες.

21 Βλέπουμε αργότερα για την εκλογή του Μπέη της Μάνης να συγκεντρώνονται οι επίσκοποι, οι καπετάνιοι, οι γέροντες των μεγάλων γενιών και οι πρόκριτοι των χωριών και να αποφασίζουν την εκλογή του Μπέη ή να επικυρώνουν την ανάδειξη του Μπέη. Άλλοτε ο μπέης ήταν αποκλειστική επιλογή της Οθωμανικής Πύλης, όπως έγινε με τον Παν. Κουμουνδουράκη. Φαίνεται όμως ότι συνήθως προηγείτο μια περίοδος μυστικών επαφών μεταξύ των Μανιατών και του διερχόμενου του τουρκικού στόλου. Να σημειωθεί ότι για ένα διάστημα τον διερχόμενου του στόλου αντικαθιστούσε ο Υδραίος Γεώργιος Βούλγαρης και προετοιμάζε αυτός το έδαφος της διαδοχής¹.

Η εκλογή των Μανιατών διαβιβαζόταν στον Καπουδάν Πασά και αυτός εισηγείτο στο Σουλτάνο, ο οποίος και διόριζε το Μπέη της Μάνης². Οι Μανιάτες και ο Μπέης τους όφειλαν να δώσουν ένα υποσχετικό της υποταγής τους στο Σουλτάνο, που το επικύρωνε ο Πατριάρχης. Αυτός ήταν κατά κάποιο τρόπο ο εγγυητής της νομιμοφροσύνης όλων των Μανιατών³. Το αξίωμα του *Μπας Μπογού*, που είχε ο Μπέης της Μάνης, δεν ήταν ίδιο με αυτό που απονεμόταν στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Εκείνοι ήταν *βοεβόδες* και έπαιρναν το Πατριαρχικό χρίσμα⁴. Μόνο ο Λιμπεράκης Γερακάρης είχε χρισθεί Μπέης της Μάνης από τον Πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Μπέης ήταν υπεύθυνος για την τήρηση της τάξης στη Μάνη. Έβλεπε τις διαφορές που αναφύονταν μεταξύ των καπετάνιων, καταδίωκε κλέφτες και πειρατές, εφοδίαζε με διαβατήρια τους Μανιάτες που περνούσαν τα σύνορα της Μάνης, συγκέντρωνε τους φόρους και τα τελωνειακά δικαιώματα και ήταν ο υπεύθυνος για την πληρωμή στο ακέραιο του οφειλόμενου ποσού στον Καπουδάν Πασά. Τόσο ο Μπέης, όσο και οι άλλοι καπετάνιοι της Μάνης ήταν υποχρεωμένοι κάθε δεκαπέντε ημέρες να αναφέρουν στον Καπουδάν Πασά *“διεξοδικώς δια γραμματίων τους την κατάστασιν της Μάνης και κάθε άλλο άξιον ακοής”*⁵.

Οι καπετάνιοι ήταν υποχρεωμένοι να συνδράμουν τον Μπέη, όταν αυτός καταδίωκε κλέφτες ή πειρατές ή ακόμη όταν αποφάσιζε να τιμωρήσει κάποιον από τους καπετάνιους. Όποιος από αυτούς δεν υπάκουε στις προσταγές του Μπέη καταδικαζόταν⁶ από τον Καπουδάν Πασά σε πρόστιμο 15.000 γρόσια και σε *“τέλειο αφανισμό”*.

λαού ασκήσασα αγαθοποιόν επιρροήν, μη δυναθείσα δε να επιβάλη τάξιν και νόμους, διοίκησιν και πολιτείαν, ήθελε περιαγάγει πιθανώς ευκαιρίας δοθείσης λαόν ασθενή, πτωχόν και κακουχούμενον υπό διχονοιών, εις τα δεσμά της μουσουλμανικής υποδουλώσεως, ειμή οι Τούρκοι απηλαύνοντο εγκαίρως των ελληνικών εδαφών.”

¹ **Αωνύμου**, ό.π., σ. 41-47. **Σ. Β. Κουγέα**, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)63-71, 84-86 και 113-121.

² **Αμβρ. Φραντζή**, ό.π., σ. 85. Αναφέρεται ότι δεν εξεδίδετο σουλτανικό φερμάνι για το διορισμό Μπέη της Μάνης. Όμως το φερμάνι του Καπουδάν Πασά προς τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη αναφέρεται σε Σουλτανικό φερμάνι και αργότερα υπήρξαν ανάλογα φερμάνια. **Σ. Β. Κουγέα**, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)72-83.

³ **Σ. Β. Κουγέα**, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962) 66-77, ιδίως στη σ. 74, στ. 100-1.

⁴ **Αμβρ. Φραντζή**, ό.π., τόμ. Δ', σ. 84.

⁵ **Αωνύμου**, ό.π., σ. 43 και **Σ. Β. Κουγέα**, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)73.

⁶ **F. Rouqueville**, ό.π., σ. 559-561.

Εκτός από τον Μπέη, ένας από τους αξιόλογους Μανιάτες έπαιρνε τον τίτλο του *“Μπας Καπετάνιου”* και επί Αντώνμπεη Γρηγοράκη ήταν ο ανιψιός του Δημήτριος Γρηγοράκης-Καβαλλιέρης και μετά επί Κωνσταντήμπεη και Θεοδωρόμπεη ήταν ο Πέτρος Μαυρομιχάλης ο μετέπειτα Πετρόμπεης¹.

Ο Μπέης ήταν υποχρεωμένος να παραδίδει στον Καπουδάν Πασά για εγγύηση ομήρους τα παιδιά του ή άλλους στενούς συγγενείς του. Επί Μιχαήλμπεη Τρουπάκη στάλθηκαν όμηροι στην Πόλη δύο από τα παιδιά του, τα οποία, μετά τον απαγχονισμό του πατέρα τους, πέθαναν στο Μπάνιο, δηλαδή τις φρικτές φυλακές του τουρκικού ναυστάθμου. Ακόμη ο Μπέης έπρεπε να στέλνει 100 άνδρες (Μελάχηδες), οι οποίοι υπηρετούσαν στον τουρκικό στόλο κάθε χρόνο από του Αγίου Γεωργίου μέχρι του Αγίου Δημητρίου².

7) Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΜΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

Πριν από την Ελληνική επανάσταση του 1821 το πασαλίκι της Πελοποννήσου, που δεν περιλάμβανε τη Μάνη, το διοικούσε ως επίτροπος του Σουλτάνου ο Μωραβαλεσής, ο οποίος ήταν πασάς τριών ουρών και είχε τον τίτλο του Βεζύρη, έδρα δε την Τρίπολη. Στη διοίκηση του τόπου τον βοηθούσαν δύο συμβούλια. Το ένα το αποτελούσαν οι υπάλληλοι της διοίκησης και το άλλο οι αντιπρόσωποι του λαού, δηλαδή δύο Τούρκοι, δύο Έλληνες, οι λεγόμενοι *Μωραγιάνηδες*, και ο *διερμηνεάς*³.

Από διοικητική άποψη η Πελοπόννησος ήταν διαιρεμένη σε 25 περίπου επαρχίες, που είχαν το όνομα βιλαετία. Διοικητής του βιλαετίου ήταν ο βοεβόδας ή μπέης, που τον βοηθούσαν στα καθήκοντά του οι *Μωραγιάν Βιλαετλήδες*, δηλαδή οι εκπρόσωποι του λαού της επαρχίας.

Την πόλη ή το χωριό διοικούσε ο αγάς ή ο σπαχής, ο οποίος συνεργαζόμενος με τους *δημογέροντες* ή *κοτσαμπάσηδες*, φρόντιζε να συγκεντρώνονται οι φόροι και να μη διαταράσσεται η τάξη στην περιοχή του. Στα χωριά όπου δεν υπήρχαν Τούρκοι τη διοίκηση ασκούσαν οι κοτσαμπάσηδες ή δημογέροντες.

Όπως βλέπουμε οι Πελοποννήσιοι απολάμβαναν ένα είδος αυτοδιοίκησης και οι εκπρόσωποι τους συμμετείχαν κατά κάποιο τρόπο στη διοίκηση του τόπου τους. Η κατώτερη βαθμίδα της αυτοδιοίκησης αφορούσε τον ελληνικό πληθυσμό της πόλης ή του χωριού, που εξέλεγε με άμεση εκλογή μικρό αριθμό (1-3) *δημογερόντων* (*κοτσαμπάσηδων*), η θητεία των οποίων ήταν για ένα έτος με τη δυνατότητα ανανέωσης, αλλά και την υποχρέωση στο τέλος του χρόνου να λογοδοτούν για τη διοίκησή τους.

Οι δημογέροντες των πόλεων και των χωριών μιας επαρχίας-βιλαετίου σε συνέλευσή τους εξέλεγαν τους επαρχιακούς προεστούς, τους *Μωραγιάν Βιλαετλήδες*, που ήταν σύμβουλοι του βοεβόδα ή μπέη.

¹ **Σ. Β. Κουγέα**, ό.π., σ. 85 και 89 και **Κ. Καλατζή**, *Κυριακοί*, Αθήνα 1939, σ. 113.

² **Σ. Β. Κουγέα**, ό.π., σ. 72 και 78.

³ **Μιχαήλ Σακελλαρίου**, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1978, σσ. 78-113. Στο αξιόλογο αυτό βιβλίο μπορεί να βρει ο αναγνώστης πολύτιμες πληροφορίες για τη διοίκηση του Μοριά.

Οι επαρχιακοί προεστοί όλης της Πελοποννήσου στη δική τους συνέλευση εξέλεξαν τους *Μωραγιάνηδες*, που ήταν δύο και έμεναν κοντά στον Πασά της Τρίπολης. Ακόμη εξέλεξαν δύο ή τρεις αντιπροσώπους, που τους έστειλαν στην Οθωμανική Πύλη και τους ονόμαζαν "*βεκίληδες*". Αρχικά οι βεκίληδες πήγαιναν στη Κωνσταντινούπολη ως όμηροι και εγγυητές της πίστης των συμπατριωτών τους. Βαθμιαία όμως κατόρθωσαν να μεταβληθούν σε αντιπροσώπους των Πελοποννησίων. Συγχρόνως η αντιπολίτευση των Μοραϊτών, που δεν εξέλεγε βεκίληδες, έστελνε τους δικούς της αντιπροσώπους, τους *παραβεκίληδες*, τους οποίους εφοδίαζε με άφθονο χρήμα για να υποστηρίζουν τα συμφέροντα της μερίδας τους.

Οι εκλεγόμενοι στην αυτοδιοίκηση της Πελοποννήσου πρόκριτοι ή προεστοί εθεωρούντο όργανα της τουρκικής εξουσίας και αποστολή τους ήταν να ικανοποιούν τις απαιτήσεις των Τούρκων και παράλληλα να φροντίζουν την κοινή ωφέλεια. Δηλαδή συνέβαλαν στην τήρηση της τάξης, συγκέντρωναν τους φόρους, είχαν υποχρέωση να φιλοξενούν τους περαστικούς και τα διερχόμενα όργανα της εξουσίας και συντηρούσαν ή κατασκεύαζαν δρόμους, γεφύρια, υδραγωγεία, σχολεία κλπ.

Οι προεστοί μαζί με τους αρχιερείς ασκούσαν δικαστική εξουσία στις αστικές υποθέσεις και συνεβίβαζαν τις διαφορές των πολιτών, ώστε να φθάνουν στον Τούρκο καδή λυμένες. Στις ποινικές υποθέσεις ασκούσαν χρέη συνηγόρου των κατηγορουμένων χριστιανών.

Ο λαός με τους αντιπροσώπους του ήταν εγγυητής της ησυχίας του τόπου του και είχε την υποχρέωση να αποζημιώνει αυτούς που υφίσταντο ζημία στην περιοχή του από κλέφτες, πειρατές κλπ. Για το λόγο αυτό οι Πελοποννήσιοι μετά τα Ορλωφικά επεδίωξαν το διαχωρισμό της Μάνης από τον υπόλοιπο Μοριά, που επιβαρυνόταν κάθε χρόνο με σεβαστό ποσό για την αποζημίωση των θυμάτων της πειρατείας των Μανιατών.

Φαίνεται πως στην πρώτη Τουρκοκρατία (1460-1685) οι Τούρκοι αναγνώριζαν στη Μάνη τους *πρωτόγερους*, δηλαδή τους εκπροσώπους των μεγάλων οικογενειών, όπως τους προκρίτους στην υπόλοιπη Πελοπόννησο. Π.χ. το 1570 ο Φλαμπουριάρης της Νοτίου Πελοποννήσου κάλεσε να τον επισκεφθούν στο Μυστρά όλοι οι εξέχοντες πρωτόγεροι της Μάνης και τους απειλούσε ότι αν δεν υπακούσουν θα χάσουν τα κεφάλια τους, τα παιδιά τους και τις γυναίκες τους¹. Στην περίπτωση αυτή ήταν δύσκολο να φθάσει η τουρκική εξουσία μέχρι το τελευταίο σπίτι της Μάνης, αφού δεν υπήρχε γενικότερη εκπροσώπηση των κατοίκων και της περιοχής και εφ' όσον δεν θα μπορούσε να πατήσει μέχρις εκεί ο τουρκικός στρατός.

Βλέπουμε εκείνη την εποχή τους αντιπροσώπους των Μανιάτικων οικογενειών να συγκροτούν συνελεύσεις και να παίρνουν αποφάσεις για τον τόπο τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις αναγνώριζαν κάποιον ως εκρόσωπο ή ως καπετάνιο. Το 1582 είχαν "*Κουβερναδούρο*" της νότιας Μάνης τον Παπά-Μουρίσκο και το 1618 αναγνώρισαν ως τον πρώτο του τόπου και εκπρόσωπο ολόκληρης της Μάνης τον

¹Κ. Ντόκου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)258.

Πέτρο Μεδικό, για να διαπραγματευθεί με το δούκα του Νεβέρ¹. Αλλά αυτές οι περιπτώσεις αφορούσαν τις σχέσεις των Μανιατών με τους Χριστιανούς της Δύσης, στους οποίους ζητούσαν ελευθερωτές. Για εκείνα τα χρόνια δεν έχουμε ενδείξεις ότι ανάλογες συνελεύσεις κατοίκων όλης της Μάνης αναγνώριζαν κάποιον ως διαπραγματευτή με τους Τούρκους.

Το 1615, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, πήγε στη Ζαρνάτα μεγάλο τουρκικό στρατιωτικό απόσπασμα υπό τον Μουσολίν Ραϊζ, που είχε το αξίωμα του σαντζιάκη της νοτίου Πελοποννήσου και κάλεσε τον πληθυσμό σε συνέλευση, όπου δόθηκε η εντολή να παραδοθούν τα όπλα². Αργότερα, το 1670, με τη βοήθεια του Λιμπεράκη Γερακάρη οι Τούρκοι έπεισαν τους Μανιάτες να δεχθούν το χτίσιμο κάστρων στη Ζαρνάτα και στη Κελεφά. Με άλλα λόγια πέτυχαν να περάσουν την πολιτική τους βρίσκοντας ένα συνεργάτη. Όταν ελευθερώθηκε ο Λιμπεράκης Γερακάρης από τις φυλακές και του απονεμήθηκε το 1688 το αξίωμα του Μπέη της Μάνης, δεν ζητήθηκε η γνώμη των Μανιατών³. Ήταν απόφαση και εκλογή της Οθωμανικής Πύλης, για να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντά της.

Στη δεύτερη Τουρκοκρατία, που άρχισε το 1715, δεν είναι γνωστό αν προηγήθηκε ευρεία συνέλευση αντιπροσώπων των κατοίκων ολόκληρου της Μάνης ή αν συστήθηκε ομάδα εξεχόντων Μανιατών⁴, που επισκέφθηκε τους Τούρκους και έκλεισε συμφωνία με αυτούς, να διώξουν μόνοι τους τους Βενετούς από τα κάστρα του τόπου τους, χωρίς να πάνε εκεί οι Τούρκοι. Συμφωνήθηκε ακόμη η αυτονομία των Μανιατών και αναγνωρίστηκαν τέσσερις καπετάνιοι, από ένας στη Ζαρνάτα, στο Ζυγό, στην Ανατολική Μάνη και στην Κακαβουλία (Μέσα Μάνη). Αυτοί είχαν την υποχρέωση να συγκεντρώνουν το φόρο, που ήταν για όλη τη Μάνη 4.000 γρόσια και να φροντίζουν την τήρηση της τάξης στην περιοχή της καπετανίας τους. Ιδιαίτερα να εμποδίζουν την πειρατεία.

Τα διοικητικά συστήματα αυτά που χρησιμοποιήθηκαν μέχρι τότε, δηλαδή η απ' ευθείας συναλλαγή με τους πρωτόγερους και αργότερα με τους καπετάνιους της Μάνης δεν απέδωσαν. Οι Τούρκοι δεν είχαν κάποιον που να είναι υπεύθυνος για την τήρηση της τάξης και τη συγκέντρωση των φόρων της Μάνης. Γι' αυτό μετά τα Ορλωφικά (1770) ανέλαβε ο διερμηνέας του στόλου Νικόλαος Μαυρογένης να συνάψει συμφωνία με τους Μανιάτες, που να εξυπηρετούνται τα συμφέροντα της Τουρκικής διοίκησης. Το 1776 ο Ν. Μαυρογένης συναντήθηκε στη Ρόδο με τον εκπρόσωπο των Μανιατών, τον Τζανετάκη Κουτούφαρη και αναγνωρίστηκαν περισσότερες καπετανίες και καθιερώθηκε ο θεσμός του Μπέη της Μάνης. Τον Μπέη θα υποδείκνυαν στο διοικητή του στόλου (Καπουδάν Πασά) οι καπετάνιοι, οι γέροντες των μεγάλων οικογενειών ή οι αντιπρόσωποι των χωριών, δηλαδή όλοι οι εκπρόσωποι του λαού και ο κλήρος της Μάνης.

Στις συμφωνίες που έγιναν ο Μπέης της Μάνης παρουσιαζόταν ότι θα ήταν ο εκλεκτός όλων των Μανιατών, αλλά η εκλογή του δεν γινόταν με άμεση εκλογή. Ήταν αποτέλεσμα μυστικών διαπραγματεύσεων του Διερμηνέα ή αντιπροσώπου

¹Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 43 και 68.

²Κ. Μέρτζιου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)107.

³Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 85 κ.ε. και σ. 108 κ.ε.

⁴Κ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)281 και 185.

του και των ισχυρών Μανιατών. Εκ των υστέρων ζητούσαν από όλους να υπογράψουν υποσχετικό, ότι τον αναγνωρίζουν ως μπέη και ότι θα τον βοηθήσουν στο έργο του.

Ενώ η εκλογή του Μπέη της Μάνης θα γινόταν με τη “συγκατάθεση” του λαού και του κλήρου, όταν η τουρκική εξουσία δεν ήταν ευχαριστημένη από αυτόν, τον εξόντωνε χωρίς να ζητήσει τη γνώμη κανενός. Ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης κατηγορήθηκε από τους Τούρκους ως “κλεφτοτζανέτος” και έμεινε για επτά χρόνια αυτοεξόριστος στη Ζάκυνθο. Αντίθετα ο ίδιος έλεγε ότι έπεσε θύμα δολοπλοκιών των άλλων καπεταναίων της Μάνης και της αντίθεσής του με το Μαυρογένη. Διάδοχός του ορίστηκε ο Μιχαήλ Τρουπάκης, αλλά και αυτός αιφνίδια συνελήφθη και απαγχονίστηκε. Ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης καταδιώχτηκε, ενώ ήταν ο πλέον δημοφιλής στη Μάνη, γιατί είχε επαφές με το Μεγάλο Ναπολέοντα. Ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης, επιλέχτηκε από την Πύλη με μοναδικό κριτήριο ότι ήταν εχθρός του προκατόχου του και δεν ρωτήθηκε τότε κανείς από τους Μανιάτες. Με την επιθετική τακτική που ακολούθησε έναντι όλων των άλλων Μανιατών, ο Κουμουνδουράκης καθαιρέθηκε και τη θέση του πήρε ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης. Οι δολοπλοκίες του διερμηνέα είχαν σκοπό να διαιρέσουν τους Γρηγοράκηδες και να εξοντώσουν τον Τζανήμπεη που ήταν γνωστό ότι συγκέντρωνε την αγάπη και την εκτίμηση των συμπατριωτών του. Ο Αντώνμπεης φαίνεται ότι παραμερίστηκε από το γαμπρό του τον Κωνσταντίνο Ζερβάκο, ο οποίος είχε την υποστήριξη του Μώρα-Βαλεσή, δηλαδή του διοικητή της Πελοποννήσου Βελή, που ήταν ο γιός του Αλή Πασά των Ιωαννίνων. Όταν αργότερα οι Μανιάτες έδωξαν τον Κωνσταντήμπεη και κατέλαβαν το κάστρο του, αυτός κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη και έζησε εκεί ως άσημος. Τον διάδοχό του Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη φαίνεται ότι τον εξέλεξαν οι Μανιάτες, αλλά δεν γνωρίζουμε αν αργότερα ήταν σύμφωνοι με τη σύλληψή του και τον εγκλεισμό του στο Μπάνιο. Τέλος ήρθε η σειρά του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ο οποίος ήταν πάντα υποψήφιος για το αξίωμα του Μπέη από το 1808 και έγινε το 1816. Είχε βέβαια πολλές συγγένειες με τους Μανιάτες καπετανίους, αλλά ίσως την εκλογή του την οφείλει στην παρουσία του θείου του Σουκιούρμπεη στην ηγεσία του τουρκικού στόλου (πρόκειται για το μικρό Γεώργιο Ιωάν. Μαυρομιχάλη που πιάστηκε στα Ορλωφικά, εξισλαμίστηκε¹ και σταδιοδρόμησε ως αξιωματικός του Τουρκικού ναυτικού, κατέλαβε δε τη θέση του υπαρχηγού του στόλου του Αιγαίου πελάγους). Από την εκλογή αυτή φαίνεται πόσο αποφασιστικής σημασίας ήταν η εύνοια της τουρκικής εξουσίας στην εκλογή του Μπέη της Μάνης. Γενικά μπορεί να πει κανείς ότι οι Τούρκοι με την παύρα των διερμηνέων κατόρθωναν να διαιρούν τους Μανιάτες και να διοικούν τη Μάνη.

¹ Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1955)81. Οι Μαυρομιχάλοι το κράτησαν μυστικό.

Γ) ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ

Πολλοί είναι οι ξένοι περιηγητές που πέρασαν από τις Μαντίνειες και άφησαν τις αναμνήσεις τους. Μερικές φορές η λατρεία τους για τους αρχαίους Έλληνες και άλλοτε ένας φιλοτουρκισμός τους οδήγησε σε υπερβολές και ανακρίβειες. Η εξωτερική πολιτική της χώρας τους και ιδιαίτερα η στάση της απέναντι στο ελληνικό ζήτημα καθόριζε κατά μεγάλο μέρος τις παρατηρήσεις τους. Αλλά εκείνο που τόνισαν όλοι, είναι η φιλοξενία των Μανιατών και σε μερικές περιπτώσεις και των Μαντιναίων..

1) JOHN S. MORRITT

Θα αρχίσουμε με τον Άγγλο περιηγητή John Morrirt¹, ο οποίος επισκέφθηκε τη Μάνη το 1795. Τις πρώτες του εντυπώσεις τις έγραψε στις 18 Απριλίου από τις Κιτρίες, όπου έφθασε περνώντας από τους Μύλους και σημείωσε σε επιστολή του τα ακόλουθα²:

“...Επί τέλους έχουμε περάσει μέσα στη χώρα στην οποία για παρηγοριά σου, όλοι πριν έρθουμε εδώ, τόσο οι Τούρκοι όσο και οι Έλληνες μας έλεγαν ότι είναι αδιάβατη και ότι προσπαθώντας να τη δούμε, εκθέτουμε τον εαυτό μας σε κινδύνους σαν πραγματικοί Άγγλοι. Αν συναντήσω κανέναν αξεπέραστο κίνδυνο, αυτός δεν θα είναι από τους κλέφτες, αλλά από τη φιλοξενία και την καλοσύνη των κατοίκων της και πραγματικά σκεφτόμαστε να μείνουμε για πάντα και να εγκατασταθούμε στη Μάνη. Είμαστε στην περιοχή της Σπάρτης³ και βρήκαμε τους απογόνους των αρχαίων Σπαρτιατών, που είναι ο φόβος όλων των γειτόνων τους και ελεύθεροι στο μέσον της σκλαβιάς...”.

¹Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. 2, Αθήνα 1973, σ. 595.

²B. S. Morrirt, *The Letters of J. Morrirt of Rockeby Descriptive of Journeys in Europe and Asia Minor in the Years 1794-6*, London 1914, σ. 194.

³Οι Μανιάτες τότε συνήθιζαν να λέγονται Σπαρτιάτες και να αποκαλούν τη Μάνη Σπάρτη. Ο ποιητής Νικήτας Νηφάκης, ό.π., σ. 35, στιχ. 7-8, έγραψε στα τέλη του 18ου αιώνα:

Σ’ αυτά τα όρη φύγανε οι μαύροι Σπαρτιάτες
και είν’ αυτοί που λέγονται την σήμεραν Μανιάτες.

Για την καλλιέργεια της γης¹ γράφει πως οι βράχοι και οι πλαγιές του Ταυγέτου, οι οποίες από τη φύση τους είναι τόσο άγονες, όπως είναι κάθε βουνό, κόβονται σε κλιμακωτή διάταξη, για να συγκρατείται το λιγοστό χώμα που υπάρχει και καλλιεργούνται με σιτάρι, που φυτρώνει ακόμη και ανάμεσα στις πέτρες (Εικ. 1). Η καλλιέργεια είναι καθαρή, καλά φροντισμένη και δεν μοιάζει με της Τουρκίας (εννοεί και την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα), Έχουν μεταμορφώσει τόσο τέλεια τη φύση, ώστε σπάνια χάνεται μια πιθαμή εδάφους και μας θυμίζει Ελβετία. Το κάθε τι δείχνει ότι τα σιτηρά και τα αμπέλια φυτρώνουν γι' αυτούς και όχι για κάποιον απόντα κύριο.

Γράφει ακόμη ο Morrith ότι επισκέφθηκε τους Μύλους της Μαντίνειας και προσθέτει: "...Χθες μπήκαμε στη Μάνη και σύντομα φθάσαμε σε έναν από τους πύργους των καπετάνιων της, για τον οποίο είχαμε γράμματα. Συναντήσαμε έναν πνευματώδη, καλόκαρδο άνθρωπο, που καλωσορίζοντάς μας στη Μάνη μας υποδέχτηκε με ανοιχτές αγκάλες και είχαμε μια ενδιαφέρουσα και ζωνηρή συζήτηση για την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή. Φυσικά ρωτήσαμε για την ασφάλειά μας. Μας είπε ότι οι πόλεμοι² που την έκαναν επικίνδυνη είχαν τελειώσει....".

Άλλες πληροφορίες που έχουμε από το Morrith³ αναφέρονται στη φιλοξενία του στον πύργο των Μύλων και στην επίσκεψή του στα ερείπια της αρχαίας Αβίας, για τα οποία σημειώνει:

"...Ο καπετάνιος που μας υποδέχτηκε μας κάλεσε στο σπίτι του και μας πρόσφερε φαγητό, από το οποίο έφαγε μαζί μας, το συνηθισμένο σύμβολο της φιλοξενίας, που εδώ ήταν εγγύηση για την ασφάλειά μας. Μας βεβαίωσε για την εξασφάλιση με την οποία μπορούσαμε να προχωρήσουμε. Τα αγαθά του δεν ήταν αξιόλογα και η ακολουθία όχι πολυάριθμη, αλλά το σπίτι του, ας ήταν μικρό, ήταν καθαρό και καλοσυγυρισμένο. Αφού έφαγε μαζί μας, μας συντρόφειψε με μια μεγάλη συνοδεία με τα πόδια ως την Αβία, τα ερείπια της οποίας βρίσκονται στην ακτή σε νότια κατεύθυνση, σε απόσταση μεγαλύτερη από ένα μίλι από τις αλμυρές πηγές. Ένα κομμάτι παλιού τοίχου, από ογκώδη λιθοδομή και τα απομεινάρια ενός λιθόστρωτου μωσαϊκού στο δάπεδο μιας νεοελληνικής εκκλησίας, είναι όλα τα λείψανα της αρχαιότητας, που επιβεβαιώνουν το σημείο στο οποίο ήταν χτισμένη η Αβία⁴, εκτός από το ίσωμα του εδάφους και τα σημάδια που δείχνουν ότι προϋπήρχαν άλλα κτίρια. Σύμφωνα με παράδοση του τόπου ο παλιός κυκλικός τοίχος ήταν λουτρό. Ρωτήσαμε όμως το συνοδό μας με τίνος τη μαρτυρία μας βεβαιώνει και αυτός απάντησε "ο πατέρας μου το άκουσε από τον πατέρα του και αυτός από τον δικό του, αν όλοι αυτοί κάνουν λάθος, το ίδιο και εγώ...".

¹B. S. Morrith, ό.π., σ. 200.

²Εννοεί το Ρωσο-Τουρκικό πόλεμο 1788-92 και τον πόλεμο του Λάμπρου Κατσώνη που ακολούθησε τον προηγούμενο κατά το έτος 1792 και έληξε στο Πόρτο Κάγιο της Μέσα Μάνης.

³J. Morrith, *Account of a Journey through the District of Maina*, in R. Walpole, *Travels in Various Countries of the East, Being a Continuation of Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, London 1820, σ. 44.

⁴Στο σημείο αυτό θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι τα ερείπια της Παλιόχωρας που επισκέφθηκαν ήταν της Βυζαντινής Μαντίνειας. Ίσως να υπήρχε εκεί αρχαίο λουτρό ή μωσαϊκό από την Αβία.

2) ANTOINE - LAURENT CASTELLAN

Το 1797 ο Γενικός Πρόξενος της Γαλλίας στο Μοριά, που είχε έδρα την Κορώνη, ο M. de Bermont, μετέφερε την παράδοση των Μαντιναιών στο Γάλλο περιηγητή A. L. Castellan, ο οποίος σημείωσε στις επιστολές του¹:

"Υπάρχουν στην Άνω Μάνη, δύο χωριά με την ονομασία Απάνω-Μαντίνεια και Κάτω-Μαντίνεια, των οποίων οι κάτοικοι υποστηρίζουν ότι προέρχονται από τους Μαντίνειους της Αρκαδίας, οι οποίοι κατείχαν ένα τμήμα της πεδιάδας της Τριπολιτσάς...".

Την πληροφορία αυτή δεν έμαθε ο Άγγλος περιηγητής W. Leake, που πέρασε από την Παλιόχωρα το 1805 και σημείωσε στο βιβλίο του², πως είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς την αιτία για την οποία δόθηκε το όνομα Μαντίνεια στα ερείπια αυτά. Συνεπώς η εκδοχή αυτή δεν ήταν πολύ διαδομένη.

3) WILLIAM GELL

Ένας άλλος Άγγλος περιηγητής, ο φιλότουρκος W. Gell³, πήγε το Μάρτιο του 1805 από την Καλαμάτα στις Κιτριές. Στο οδοιπορικό του⁴, που κυκλοφόρησε το 1823, σημειώνονται αξιόλογες παρατηρήσεις για τη ρεματιά του Αρμυρού, που αποτελεί και τα σύνορα της κοινότητας Μικρής Μαντίνειας. Στο σημείο εκείνο υπήρχε τείχος από ξερολιθιά που το ενίσχυαν δύο πύργοι. Ο ένας ήταν στρογγυλός και τα χαλάσματά του μένουν ακόμη εκεί με το όνομα "Κοκκινόπυργος". Ο άλλος που βρισκόταν δυτικά του προηγούμενου, ήταν τετράγωνος και λεγόταν "Καγκελαρία", αλλά έχει γκρεμιστεί και δεν φαίνονται ούτε τα θεμέλιά του. Ο Περιηγητής γράφει τα ακόλουθα:

"Περίπου σε μια και μισή ώρα περάσαμε μια βαθιά ρεματιά, την κοίτη ενός βουνίσσιου χειμάρρου, που παρείχε την πρώτη φυσική άμυνα της περιοχής και που δεν είχε εγκαταλειφθεί από τους Μανιάτες, οι οποίοι είχαν χτίσει τείχη με τον παραδοσιακό τρόπο⁵, για να προασπίσουν το πέρασμα ανάμεσα στο βουνό της Σέλιτσας και τη θάλασσα. Παρατηρήσαμε έναν πύργο στρογγυλό στα αριστερά και έναν καινούργιο τετράγωνο στα δεξιά, που έδειχναν ότι η άμυνα δεν είχε εντελώς παραμεληθεί. Μας βεβαίωσαν ότι εδώ είχε γίνει μια αιματηρή σύγκρουση ανάμεσα στους Τούρκους και στους Μανιάτες, όπου οι πρώτοι απωθήθηκαν εντελώς και δεν ξαναπέρασαν στη Μάνη από αυτή τη γραμμή. Το μέρος αυτό μπορεί να γίνει ένα σημαντικό σημείο πολέμου και θα γίνει, όταν ο Ελληνικός α-

¹Χαρίπης Βελισσαρίου, *Η Μεσσηνία στις "Επιστολές" του Γάλλου Περιηγητού A. L. Castellan (1797)*, Πρακτικά Γ' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών 1989, Αθήνα 1991, σ. 348.

²William M. Leake, *Travels in Morea*, London 1830, τόμ. 1, σ. 348.

³Κ. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ. Γ'-1, Αθήνα 1975, σ. 120 και Σοφίας Καπετανάκη, *Περιγραφή της διαδρομής Καλαμάτας-Κιτριών από τον W. Gell*, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)499

⁴William Gell, *Narrative of a Journey in the Morea*, London 1823, σ. 254.

⁵Εννοεί ξερολιθιά, δηλαδή τείχος από πέτρες χωρίς λάσπη.

γώνας αποδειχθεί χαμένος¹. Η χώρα των Μανιατών πρέπει να είναι το τελευταίο καταφύγιο και άσυλο σε αυτούς (εννοεί τους Έλληνες επαναστάτες), που δεν θα μπορούν να βρουν άλλο τρόπο να αποφύγουν τη συντριπτική τουρκική δύναμη, η οποία πρέπει να βάλει ένα τέλος στην αντίσταση, αν οι Ρώσοι δεν της βρουν άλλη ασχολία. Κάτω από αυτές τις συνθήκες είναι πιθανό να μη γίνουν δεκτοί (εννοεί τους πρόσφυγες) από τους Μανιάτες συμμάχους τους, στους οποίους μπορεί να φέρουν τη δουλεία, στην οποία με επιτυχία αντιστάθηκαν, όταν οι Τούρκοι επιτέθηκαν στην περιοχή με λίγο στρατό. Όσο αφορά στο πέρασμα του ίδιου οχυρού, είναι φανερό ότι οι Τούρκοι έχοντας τη θάλασσα, μπορούν να τοποθετήσουν πλοία ή κανονιοφόρους με τέτοιο τρόπο και τόσο κοντά στην ακτή, έτσι ώστε ένας λαός χωρίς πυροβολικό δεν θα μπορούσε να υπερασπιστεί το τείχος, όσο αποφασισμένος κι αν είναι, όμως αυτοί ισχυρίζονται ότι μπορούν...².

Παρακάτω ο Gell² αναφέρθηκε στους Μύλους, στη συνέχεια, όταν βρισκόταν εκεί που είναι τώρα το σπίτι του Κοντουλέα, αντίκρουσε τη Μικρή Μαντίνεια και μετά πήγε στην Παλιόχωρα και τελικά πέρασε από τη Σάνταβα για να φθάσει στις Κιτριές και μας δίνει τις ακόλουθες πληροφορίες:

“...Βρήκαμε τους Μύλους να γυρίζουν από ένα δυνατό χείμαρρο, που ανάβλυζε από το ριζοβούνι. Οι ντόπιοι λένε ότι αυτό το νερό τρέχει μέσα από υπόγεια κανάλια από τον κόλπο της Κολοκυθιάς (Λακωνικός κόλπος), αλλά η ποσότητα του νερού αυξάνεται κάθε φορά που ο άνεμος φυσά δυνατά από τα νοτιοανατολικά. Μια παράξενη φαντασίωση που κυριαρχεί σε πολλά μέρη της Ελλάδος και πηγάζει από την άποψη ότι όλες οι αλμυρές πηγές πρέπει να έχουν τις ρίζες τους στη θάλασσα. Κοντά στους Μύλους είναι ένα είδος πύργου για τους ιδιοκτήτες του, του οποίου αργότερα έκανα ένα σκίτσο.

“Κοντά σε κάτι γέρινα κυπαρίσσια βρήκαμε ένα κεραμουργείο και αφού περάσαμε κάτω από ένα χαμηλό βράχο που κρεμώταν, προβάλλοντας προς την παραλία τόσο όσο να αφήνει χώρο μόνο για το μονοπάτι, (ο βράχος κόπηκε για να ανοιχτεί ο δρόμος) είδαμε στα αριστερά το χωριό Μαντίνεια. Σε άλλη μισή ώρα φτάσαμε σε ένα μέρος που ονομάζεται Παλιόχωρα, όπου τώρα έχει απομείνει μόνο μια εκκλησία, κοντά στην οποία υπάρχουν πολλά πηγάδια και τα σπασμένα κεραμίδια μαζί με το όνομα φαίνεται να δείχνουν ότι στο μέρος αυτό κάποτε ζούσε κόσμος. Υπάρχει και μια κρήνη, όπου μερικές φορές υδρεύονται πλοία. Τα υψώματα του βουνού της Γιάννιτσας (εννοεί της Σέλιτσας) σε αυτό το σημείο αρχίζουν να χαμηλώνουν έτσι που φανερώνονται οι ψηλές χιονισμένες κορυφές του Ταυγέτου. Πέρασαμε κι άλλη μια εγκαταλειμμένη εκκλησία (Άγιος Νικόλαος του Πατσούρου) σε ένα λαγκάδι σε μια απότομη και επικίνδυνη κατηφορία που οδηγούσε σε ένα κεραμουργείο στο μυχό ενός μικρού κόλπου (Βοϊδοκολύμπι).

“Σε ένα βράχο παρατηρήσαμε μερικές σπηλιές (Χάρος) και ένα κοίλωμα που διασχίσαμε αρδευόταν αρκετά από ένα μικρό ποτάμι (Σάνταβα) το οποίο φαινό-

¹ Το βιβλίο αυτό δημοσιεύτηκε το 1823, δηλαδή πριν από τη μάχη της Βέργας, που έγινε σε άλλο χείμαρρο, βορειώς του παλαιού τείχους. Ο Gell ήταν προφητικός ότι εκεί κοντά στο Αρμυρό θα γινόταν μάχη, αλλά έπεσε έξω στις προβλέψεις του για την έκβασή της, επηρεασμένος από τον φιλοτουρκισμό του.

² W. Gell, ό.π., σ. 258.

ταν να πηγάζει από τον Ταυγέτο. Ο δρόμος (για τις Κιτριές), ή καλύτερα το μονοπάτι, τώρα βρίσκεται κυρίως στην αμμουδιά ενός μικρού κόλπου, που είναι χωρισμένος με πετρόλοφους διαμορφώνοντας μια δαντελωτή ακτή...”.

4) WILLIAM M. LEAKE

Τον Απρίλιο του 1805 ο W. Leake¹ πέρασε από το Γύθειο, την Αρεόπολη (Τζίμοβα), περιηγήθηκε μετά τη Μέσα Μάνη και έφθασε στο Λιμένι, από όπου πήρε πλοίο για τις Κιτριές. Στις 17 του μηνός οδοιπόρησε από το λιμάνι των Κιτριών μέχρι την Καλαμάτα και έγραψε ότι μετά από πορεία 38' λεπτών πέρασε τη Σάνταβα και σε 27' λεπτά ακόμη έφθασε στην Παλιά Μαντίνεια, δηλαδή την Παλιόχωρα και σημείωσε²:

“...Εδώ δεν υπάρχει τίποτε παρά μόνο μια εκκλησία με μερικά υπολείμματα ελληνικών κτισμάτων στην πλαγιά του λόφου, στην οποία υπάρχει ένα πέρασμα που οδηγεί προς την ακτή ανάμεσα από βράχους (γκρεμούς). Ένα μίλι ανατολικά από την παλαιά Μαντίνεια, στην πλαγιά του βουνού, βρίσκονται δύο χωριά της Μικρής και της Μεγάλης Μαντίνειας, που έχουν μαζί εκατό σπίτια. Είναι δύσκολο να υποθέσει κανείς με ποιό τρόπο το όνομα Μαντίνεια δόθηκε σε αυτά τα ερείπια. Γιατί ασφαλώς η θέση αυτή είναι της Αβίας. Εδώ υπάρχουν μερικά χωράφια με σιτάρι, τα οποία τώρα γυναίκες τα καθαρίζουν από τα αγριόχορτα. Περνώντας, ένας από την ομάδα μας τις ρώτησε τι κάνουν, “βοτανίζομεν” ήταν η Λακωνική τους απάντηση.... Αφήνοντας την εκκλησία, αμέσως μετά κατεβήκαμε σε μια παραλία με χοντρά χαλίκια και μετά περάσαμε κάτω από ένα βράχο ορθό σκεπασμένο με μύρτα και κισσούς. Μετά από μισή ώρα φθάσαμε σε ένα μύλο, ο οποίος γύριζε από ένα αλμυρό ρυάκι, που πήγαζε άφθονα από μια σπηλιά πίσω από το μύλο και έτρεχε κάτω στη θάλασσα. Από αυτό το αλμυρό ποτάμι ο τόπος ονομάζεται Αρμυρό και το ίδιο όνομα έχει το αγκυροβόλι που βρίσκεται απέναντί του, το οποίο το χειμώνα εξυπηρετεί ως λιμάνι την Καλαμάτα, όταν τα πλοία δεν μπορούν με ασφάλεια να μείνουν αραγμένα μπροστά στην πόλη...”.

Σε άλλο σημείο ο Leake γράφει για τη διαδρομή που έκανε από το λιμάνι των Κιτριών, που το ονομάζει Γερήνια, μέχρι την Καλαμάτα, δηλαδή τις αρχαίες Φαρές. Πρόκειται περί λάθους του περιηγητή να τοποθετεί τη Γερήνια στις Κιτριές. Περνώντας τη Σάνταβα στις εκβολές της, δεν είναι δυνατόν να διανύσει κανείς μόνο σε 27' λεπτά τη διαδρομή των 20 σταδίων (3.700 μέτρα), που καθορίζει ο Πausanias την απόσταση από τη Χοίριο Νάπη μέχρι την Παλιόχωρα. Η Γερήνια δεν βρισκόταν στις Κιτριές αλλά στο κάστρο της Ζαρνάτας και η διαδρομή προς την Αβία περνούσε μάλλον από το γεφύρι της Κοσκάρakas. Ο Leake³ σημειώνει τα ακόλουθα:

“Ένα από τα σημάδια από τη Γερήνια στις Φαρές, είναι τόσο τονισμένο από τη φύση, ώστε δεν αφήνει καμία αμφιβολία για την ταυτότητά του. Αυτό είναι ένα

¹ K. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ. Γ-1, σ. 317 κ.ε.

² William M. Leake, *Travels in Morea*, London 1830, τόμ. 1, σ. 324.

³ W. Leake, ό.π., σ. 331.

ποτάμι με αλμυρό νερό, το οποίο δίνει στην περιοχή αυτή, όπως και στο απέναντι αγκυροβόλι, το όνομα Αρμυρό, που με τη λέξη αυτή το ονόμασε και ο Πausanίας. Καθώς η Παλαιά Μαντίνεια και η Καλαμάτα φαίνεται να είναι θέσεις από αρχαιοελληνικές πόλεις, το δε Αρμυρό βρίσκεται στο δρόμο που τις ενώνει και η μεταξύ τους απόσταση ήταν 70 στάδια (13 χιλιόμετρα), όπως δόθηκε από τον Πausanία, συμφωνεί απόλυτα με τη χρονική απόσταση των δύο ωρών και ενός τετάρτου, διανύοντας περίπου 30 στάδια την ώρα. Οι ενδείξεις αυτές θα ήταν αρκετές για να καθορίσουμε και τις δύο τοποθεσίες, ενώ η θέση των Φαρών, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεν έχει επιβεβαιωθεί από άλλη μαρτυρία.

“Αν και τα 20 στάδια του Πausanία ανάμεσα στη Χοίριο Νάπη και την Αβία ξεπερνούν τη δική μου χρονική απόσταση ανάμεσα στο χείμαρρο, ο οποίος διακόπτει τη βραχώδη ακτή βορείως των Κιτριών και τα απομεινάρια της Παλαιάς Μαντίνειας, δεν μπορεί παρά να υπάρχει ασήμαντη αμφισβήτηση ότι το φαράγγι είναι η Νάπη, που εννοούσε ο Έλληνας περιηγητής, αφού δεν υπάρχει άλλο στην παραλία και σε ένα τέτοιο χείμαρρο θα ταίριαζε να είναι σύνορο (εννοεί Μεσσηνίας-Λακωνίας).”.

5) CHARLES R. COCKERELL

Ο Άγγλος περιηγητής και αρχιτέκτονας C. R. Cockerell¹ το 1813 έφθασε στην Καλαμάτα και πήγε με πλοίο στις Κιτριές για να συνεχίσει την πορεία του προς τους Δολούς, όπου φιλοξενήθηκε. Ταξιδεύοντας με μια φελούκα, άκουσε να του λένε για την καταστροφή της Παλιόχωρας από Βερβερίνους πειρατές²:

“Νωρίς το πρωί επιβιβαστήκαμε σε μια ζακυνθινή φελούκα, που μας είχε παραχωρήσει για την περίπτωση και σε μια και μισή ώρα φθάσαμε στην απέναντι ακτή του κόλπου, κοντά στα ερείπια ενός χωριού, για το οποίο μας είπαν ότι πειρατές από την Μπαρμπαριά το είχαν καταστρέψει και είχαν πάρει σκλάβους τους κατοίκους του. Μετά από αυτό το συμβάν τα χωριά τα έχτιζαν ξέμακρα από την παραλία...”.

Σε άλλο σημείο των διηγήσεών του ο περιηγητής αναφέρεται στην πορεία του από την Καλαμάτα στην Καρδαμύλη. Διανυκτέρευσε, όπως φαίνεται στη Μικρή Μαντίνεια, όπου και φιλοξενήθηκε, αλλά είναι κρίμα που δεν μνημονεύει το όνομα του φιλόξενου οικοδεσπότη και γράφει³:

“Έτσι ξεκινήσαμε το απόγευμα να πάμε από την ξηρά και το βράδυ φθάσαμε σε ένα χωριό που ονομάζεται Μαντίνεια. Εκεί έπρεπε να κοιμηθούμε, γιατί ο δρόμος ήταν πολύ επικίνδυνος για μας μέσα στη νύχτα. Ο οικοδεσπότης μας ήταν πολύ φιλόξενος και έδωσε μια καλή εντύπωση για τους ελεύθερους Έλληνες...”.

¹Κ. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ. Γ 2, σ. 132 κ.ε. και Σοφίας Καπετανάκη, *Οι Εντυπώσεις του Άγγλου Περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη*, Ιθώμη 29-30(1990)67.

²C. R. Cockerell, *Travels in Southern Europe and the Levant*, London 1903, σ. 88.

³C. R. Cockerell, ό.π., σ. 92.

6) A. J. SAUVAIRE

Στα Ολλανδικά αρχεία βρέθηκε υπόμνημα ανώνυμου συγγραφέα που δημοσίευσε η Ελένη Μπελιά και θεωρείται ότι συντάχθηκε το 1815. Η συγγραφή του υπομνήματος αποδίδεται στον Γάλλο έμπορο Sauvaire¹, ο οποίος δεν συγκαταλέγεται μεταξύ των περιηγητών, γιατί ήταν εγκατεστημένος στην Κορώνη και όπως σημειώνει, είχε πολλές φορές επισκεφθεί την περιοχή των Μύλων για τους οποίους γράφει²:

“Σε μια απόσταση περίπου εκατό βημάτων από την παραλία ή από τον όρμο του Αλμυρού, στους πρόποδες ενός βουνού, στην πλαγιά ενός λόφου σχηματισμένου από χαλίκια και δέκα οργιές (Brasses) κάθετα από την επιφάνεια της θάλασσας, βλέπουμε να αναβλύζει μια πηγή με άφθονο αλμυρό νερό, που δεν διαφέρει σε τίποτα από τη γεύση του νερού της θάλασσας. Το νερό κυλάει σε μεγάλη ποσότητα πάνω σε μια δεξαμενή, που για τούτο είναι χτισμένη και ορμώντας από διάφορα ανοίγματα γυρίζει πολλούς μύλους συγχρόνως.

“Έχουν παρατηρήσει και το παρατήρησα και εγώ, αφού βρέθηκα εκεί όλες τις εποχές, ότι, όταν φυσάει βόρειος άνεμος στο πέλαγος, αυτή η πηγή μεγαλώνει πολύ. Μερικές φορές το νερό βγαίνει ανακατεμένο με φύκια, αλλά όταν φυσάει νοτιοανατολικός ή ανατολικός άνεμος το νερό λιγοστεύει. Υπάρχει όμως πάντα αρκετό νερό, για να γυρίζουν όλοι οι μύλοι συγχρόνως. Σε αυτούς τους Μύλους σε περίπτωση ξηρασίας οι κάτοικοι της Καλαμάτας και της γύρω περιοχής έρχονται και αλέθουν.

“Βεβαιώνουν ότι στη δυτική ακτή του κόλπου του Ναυπλίου βλέπουν ένα βάραθρο ανάμεσα στους βράχους, μέσα στο οποίο ορμά η θάλασσα με θόρυβο και τα πλοία αποφεύγουν να πλησιάσουν. Μετά από αυτές τις παρατηρήσεις κατέληξαν, ότι ο βόρειος άνεμος που έρχεται από το κανάλι της Κωνσταντινουπόλεως με την παλίρροια, σπρώχνει με δύναμη τη θάλασσα σ' αυτή την όχθη και κάνει να μεγαλώνουν τα κύματα, αυξάνει τον όγκο του νερού, που εισβάλλει μέσα στο βάραθρο και αυξάνει το νερό του Αλμυρού. Ενώ όταν φυσάει νοτιοανατολικός ή ανατολικός άνεμος, τα νερά επανέρχονται στο κανάλι της Κωνσταντινουπόλεως και έτσι απομακρύνονται από την ακτή και δεν μπορούν να χύνονται στο βάραθρο με την ίδια ορμή. Αυτή η αναφορά, που έκαναν οι Έλληνες καπετάνιοι, δείχνει ότι είναι ο ίδιος όγκος νερού, που πηγάζει στο Αλμυρό. Υπολόγισαν ότι η απόσταση από το μέρος, που η θάλασσα μπαίνει μέσα στο βάραθρο, μέχρι εκεί που βγαίνει, είναι σε ευθεία γραμμή 16 λεύγες³ και περνάει κάτω από ψηλά βουνά...”.

¹Ελένης Μπελιά, *Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών Αρχείων*, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975) 272.

²Ελένης Μπελιά, ό.π., σ. 286.

³Μία λεύγα είναι ίση με τέσσερα χιλιόμετρα, επομένως η απόσταση των 16 λευγών είναι 64 χιλιόμετρα.

7) F. C. H. L. POUQUEVILLE

Ο Γάλλος Pouqueville¹ την εποχή της εκστρατείας του Ναπολέοντος στην Αίγυπτο, το 1799, αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους στην Πύλο και οδηγήθηκε στην Τρίπολη και στη συνέχεια στο Επταπύργιο της Κωνσταντινούπολης, όπου κρατήθηκε μέχρι το 1802. Στην περίοδο αυτή συγκέντρωσε πληροφορίες και βάζοντας αρκετή φαντασία τις εξέδωσε στο Παρίσι το 1805 με τον τίτλο *Voyage en Moree, a Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l' Empire Ottoman*². Από το βιβλίο αυτό έγινε γνωστός στο Ναπολέοντα, ο οποίος τον έστειλε πρόξενο στα Γιάννενα και αργότερα υπηρέτησε πάλι πρόξενος στην Πάτρα. Το 1815 περιηγήθηκε τη νότια Ελλάδα και το 1820 κυκλοφόρησε σε πρώτη έκδοση το βιβλίο του *Ταξίδι στην Ελλάδα*. Η έναρξη της Ελληνικής επανάστασης έδωσε ώθηση στην κυκλοφορία του βιβλίου του, που γνώρισε και δεύτερη έκδοση το 1826-7. Ο Pouqueville επαναλαμβάνει όσα γράφει το υπόμνημα του Sauvaire, που βρέθηκε στα Ολλανδικά αρχεία. Για τη θέση του πύργου των Μύλων μας γράφει τα ακόλουθα³:

“...Δύο λεύγες από την Καλαμάτα, μπροστά στο λιμάνι που αγκυροβολούν το χειμώνα τα πλοία είναι χτισμένος ένας τετράγωνος πύργος από τον οποίο μπορεί καθένας να δει την πηγή ή καλύτερα να λέμε το υπόγειο αλμυρό ποτάμι. Κάπου εκατό βήματα βόρεια του πύργου και δέκα οργιές (brasses) πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, βγαίνουν τα νερά από έναν αμμόλοφο και χύνονται σε κανάλια για να γυρίζει ένας αλευρόμυλος”.

Από την πληροφορία αυτή βγαίνει το συμπέρασμα ότι ο πύργος των Μύλων ήταν 100 βήματα (75 μέτρα) νότια της πηγής. Επομένως θα πρέπει την εποχή εκείνη ο πύργος να ήταν εκεί που τώρα είναι το σπίτι της οικογένειας Ιωάννη Κοστρίβα και όχι στη σημερινή του θέση. Την ίδια τοποθέτηση κάνει και ο Gell στο σχέδιό του. Επομένως μπορεί να πει κανείς ότι στην περίοδο 1805-1825 ο πύργος των Μύλων δεν βρισκόταν στη σημερινή του θέση, αλλά σε άλλο μέρος που ήταν νότια της πηγής. Εκεί που αργότερα οικοδομήθηκε σπίτι από τον Ιωάννη Κοστρίβα. Αν πράγματι ο πύργος του σχεδίου του Gell καταστράφηκε το 1825 από τον Ιμπραήμ, θα πρέπει να δεχθούμε ότι στη συνέχεια χτίστηκε στη σημερινή του θέση.

Για τον άλλο πύργο, τον μικρό, που βρισκόταν πολύ κοντά στο κτίριο των Μύλων και γκρεμίστηκε στην κατοχή (1943) για να χρησιμοποιηθούν οι πέτρες του σε άλλες οικοδομικές εργασίες, δεν θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι απείχε 75 μέτρα από την πηγή. Η απόσταση ήταν πολύ μικρή, έστω κι αν η θέση του ήταν νότια της πηγής.

Ακόμη ο Pouqueville γράφει όσα και ο Sauvaire για την προέλευση του αλμυρού νερού των Μύλων. Δηλαδή θεωρεί ότι προέρχεται από τον Αργολικό κόλπο και ωθείται από το βόρειο άνεμο. Προσθέτει τέλος ότι κατά τη γνώμη του το φαινόμενο αυτό δεν είναι αντίθετο προς τους φυσικούς νόμους. Επομένως δεν είναι

¹Κ. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ. Γ 2, σ. 324 κ.ε.

²Φ. Κ. Ο. Λ. Πουκεβίλ, *Ταξίδι στο Μαριά*, Έκδ. Αφοί Τολιδη, Αθήνα 1980.

³F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grece*, Paris 1826-7, τόμ. 5, σ. 584.

περίεργο, ούτε επιδέχεται ειρωνείας, το γεγονός ότι και οι αμόρφωτοι Έλληνες υποστήριζαν τότε ανάλογες απόψεις.

8) HENRY A. V. POST

Το Νοέμβριο του 1827 έφτασε στο Ναύπλιο ένα Αμερικανικό καράβι φορτωμένο με εφόδια, που τα έστειλαν τα φιλελληνικά κομιτάτα της Ν. Υόρκης και του Άλμπανυ και τα συνόδευε ο Henry Post¹ απόφοιτος του πανεπιστημίου Κολούμπια. Ο Post, που κράτησε ημερολόγιο για την παραμονή του και τη διανομή των Αμερικανικών τροφίμων στους Έλληνες, ήταν φιλελεύθερος και φίλος της Ελλάδος. Δεν συμπαθούσε τον Κολοκοτρώνη και τους καπεταναίους, γενικά όμως κρίνεται ανεξάρτητος σε σύγκριση με τους Ευρωπαίους, που οι κρίσεις τους έκφραζαν την εξωτερική πολιτική της χώρας τους.

Στα μέσα Δεκεμβρίου 1827 άραξε το καράβι του στις Κιτριές και από εκεί αντίκρουσε τη Μεγάλη Μαντίνεια για την οποία έγραψε²: **“...Ένα μεγαλύτερο χωριό, η Μαντίνεια, σε σχέση με την οποία οι Κιτριές μπορούν να θεωρούνται μόνο λιμάνι, διακρίνεται πίσω από μια λοφοκορφή και ο ελαιώνας της με το λευκό καμπαναριό δίνουν μια όμορφη και γραφική εικόνα στο βουνό...”.**

Μετά τις Κιτριές ο Post πέρασε με το καράβι από τη Παλιόχωρα και τους Μύλους, για τα οποία γράφει³:

“...Σε μικρή απόσταση από τις Κιτριές περάσαμε μια μοναχική εκκλησία, που βρίσκεται στο μέσο ενός ελαιώνα, πάνω σε ένα χαμηλό και απότομο γκρεμό από κόκκινο χώμα, όπου φαίνονται μερικά ασήμαντα ίχνη αρχαιοτήτων. Η περιοχή λέγεται Παλιό Χωριό και προφανώς είναι θέση μιας αρχαίας πόλης, που πιστεύεται ότι είναι η Αβία ή οι Φαρές.

“Λίγο πιο πέρα φθάσαμε στους Μύλους, ένα μικρό οικισμό που ονομάζεται έτσι από έναν αριθμό μύλων που γυρίζουν από μια αλμυρή πηγή, η οποία αναβλύζει μέσα από μια σπηλιά μερικά πόδια πάνω από τη θάλασσα και παρέχει σχηματίζεται ένας χειμαρρος. Υπάρχει μια κουτή αντίληψη ότι το νερό ρέει όλη την απόσταση μέσα σε μια υπόγεια σήραγγα από τον Κόλπο της Κολοκυθιάς (Λακωνικός κόλπος) που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της Μάνης. Λέγεται ότι η ποσότητα αυξάνει κάθε φορά που ο άνεμος φυσά ορμητικά από εκείνη την κατεύθυνση. Οι Μύλοι αποτελούνται μόνο από 3-4 μικρά σπίτια και έναν όμορφο άσπρο πύργο, που ανήκει στον αρχηγό της περιοχής, ο οποίος κατοικεί στο Αρμυρό, όπου φθάσαμε με μιας ώρας ταξίδι από τις Κιτριές (με το καράβι)...”.

Εκεί στο Αρμυρό ο Post συνάντησε τον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη, που ήταν τοπικός αρχηγός και ανιψιός του Γερο-Παναγιωτάκη Χριστ. Καπετανάκη του καπετάνιου της πρώτης καπετανίας, την οποία συναντά κανείς ερχόμενος στη

¹Κ. Σιμόπουλου, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του 21*, τόμ. 5, σ. 409. Για τα τρόφιμα που μοιράστηκαν στο Αρμυρό από το Αμερικανικό καράβι γράφει και η *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αρ. φ. 9 της 4 Φεβρουαρίου 1828, σ. 40.

²Henry A. V. Post, *A Visit to Greece and Constantinople, in the Year 1827-8*, N. York 1830, σ. 74.

³Henry Post, ό.π., σ. 77.

Μάνη από την Καλαμάτα. Για τον Παναγιωτάκη Γιαννέα, όπως ήταν τότε γνωστός και τη γυναίκα του, την Ελένη, που ήταν κόρη του Αναγνωσταρά, ο Post γράφει τα παρακάτω¹:

“...Φθάνοντας στο Αρμυρό, ο Αντωνάκης (Μαυρομιχάλης από τις Κιτριές) έστειλε αμέσως είδηση στον Καπετάν-Παναγιωτάκη (Γιαννέα), τον ανιψιό και αντιπρόσωπο του καπετάνιου της περιοχής (Γέρο-Παναγιωτάκη Καπετανάκη) πληροφορώντας τον για την άφιξή μας και ζητώντας του να μας συναντήσει στο κεντρικό καφενείο. Στο μεταξύ πήγαμε προς τα εκεί και αφεθήκαμε να τερπελιάζουμε στο ‘*dolce non far niente*’ (γλυκό να μην κάνεις τίποτε) φυσώντας τον καπνό και ρουφώντας τον καφέ, μαζί με μια συντροφιά από αναπαυόμενους ναύτες και παληκάρια, που τους βρήκαμε να κάθονται στον περίβολο. Γρήγορα έκανε την εμφάνισή του ο Καπετάν Παναγιωτάκης, συνοδευόμενος από ένοπλη ακολουθία και με ευγενικό τρόπο μας κάλεσε στην κατοικία του. Είχε πριγκιπική εμφάνιση με μια ευγενική όψη και μεγαλειώδη παράσταση και ήταν ντυμένος με ένα υπέροχο τρόπο, που ξεπερνούσε ότι είχα δει μέχρι τότε στην Ελλάδα. Φορούσε αλβανικό κοστούμι (φουστάνελα και όχι βράκα, όπως συνήθιζαν οι Μανιάτες) από βαθυπόρφυρο ύφασμα με χρυσά κεντήματα, στη μέση είχε ένα ζευγάρι από ολόχρυσια στόλια, στους ώμους του ένα κοντό βαθυπόρφυρο μαντήλι με γαλάζιες γραμμές και ένα πλούσιο και χαριτωμένο τουρμπάνι γύρω από το κεφάλι του από ποικιλόχρωμο μετάξι. Τον συνοδεύσαμε στο σπίτι του (πρέπει να βρισκόταν στο κάτω μέρος της Βέργας του Αρμυρού, βορείως του ελαιουργείου Κοτσώνη) μια τραχεία (rude) και κακοφτιαγμένη κατοικία και οδηγηθήκαμε σε ένα ευρύχωρο και χοντροφτιαγμένο δωμάτιο, επιπλωμένο με μαξιλάρια κατά τον τουρκικό τρόπο. Σε λίγα λεπτά η γυναίκα του, η καπετάνισσα, μπήκε στο δωμάτιο με μεγαλόπρεπη εμφάνιση και μετά από μια συνηθισμένη και διακριτική υπόκλιση, χαριτωμένα κάθισε σε ένα μαξιλάρι. Η εμφάνισή της ήταν τελείως απρόσμενη και τόσο εντυπωσιακή που έμοιαζε για μια στιγμή σαν να παρουσιάστηκε μπροστά μου κάποιο όραμα της Ανατολής. Ήταν νέα ανθηρή (blooming) και υπέροχης ομορφιάς και ήταν ντυμένη με όλη τη λαμπερή μεγαλοπρέπεια μιας πριγκίπισσας της Ανατολής. Φορούσε ένα μεσοφόρι από λεπτοκεντημένη μουσελίνα, με μια κεντητή ζώνη διπλωμένη απαλά γύρω στη μέση της και πάνω από όλα ένα μακρύ ανοιχτό φόρεμα από μπλέ σκούρο βελούδο δουλεμένο με χρυσό και γραμμές από κιτρινωπό μετάξι. Το κεφάλι της ήταν σκεπασμένο με ένα κόκκινο υφασμάτινο καπέλο και γύρω ήταν δεμένο ένα μεταξωτό μαντήλι και τα μαλλιά της, που ήταν πλεγμένα με ένα χοντρό χρυσό κορδόνι, κρέμονταν σε χαριτωμένες κοτσίδες πάνω στους ώμους της. Στα μικρά και καλοφτιαγμένα πόδια της φορούσε μυτερές παντούφλες και σε κάθε δάχτυλο των αβρών χεριών της έλαμπε από ένα ακριβό πετράδι. Αφού μας έκανε την τιμή να καθίσει μαζί μας για μερικά λεπτά η καπετάνισσα απομακρύνθηκε στο δωμάτιό της...”

¹ Henry Post, ό.π., σ. 78.

9) BORY DE SAINT VINCENT

Όταν το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα του στρατηγού Ν. Μαιζώνα (Nicolas-Joseph Maison 1771-1840) αποβιβάστηκε στο Πεταλίδι της Μεσσηνίας τον Αύγουστο του 1828, για να αναγκάσει τον Ιμπραήμ να εγκαταλείψει την Πελοπόννησο, δημιουργήθηκε μια ομάδα για να εξερευνησει και χαρτογραφήσει τον τόπο με το όνομα “Επιστημονική Αποστολή στο Μοριά”¹.

Στη Μάνη πήγε ο Bory de Saint Vincent², ο οποίος ξεκίνησε στις 5 Μαΐου 1829 από την Καλαμάτα, πέρασε τη Βέργα του Αρμυρού και μετά συνέχισε την περιγραφή του μπαίνοντας στην περιοχή της Μικρής Μαντινείας:

“Ο Αλμυρός μοιάζει να έχει κτισθεί πρόσφατα και δεν τον βρίσκουμε πουθενά στους χάρτες του περασμένου αιώνα. Σε μισή λεύγα προς νότο, πάντα παραθαλάσσια, βρίσκεται το μέρος που ονομάσαν “οι Μύλοι”. Η ύπαρξή τους έχει επισημανθεί από την αρχαιότητα. Βλέπουμε ένα αλμυρό ποτάμι που πηγάζει από ένα βράχο κοντά στην ακτή και κάνει να γυρίζουν συνεχώς τέσσερις μυλόπετρες, όπου οι κάτοικοι της περιοχής αλέθουν τα σιτηρά τους. Μπροστά σε μια σπηλιά, απ’ όπου αναβλύζουν με ορμή τα πικρά νερά, είναι μια μικρή δεξαμενή, από την οποία μάζεψα ένα είδος υδρόφυτου που δεν το έχω ξαναδεί πουθενά. Φεύγοντας από τους Μύλους, ακολουθούμε την παραλία οδοιπορώντας πάνω σε μια σειρά βράχων ασβεστολιθικών, μαλακών, εύθριπτων και αιχμηρών και ανάμεσά τους σχηματίζεται ένα κοίλωμα, όπου υπάρχει ένα πηγάδι με γλυκό νερό, πράγμα σπάνιο για την περιοχή, της οποίας το όνομα Αλμυρό δείχνει την αλμυρότητα. Στο εσωτερικό, που μοιάζει να αποτελείται από λόφους τον έναν πίσω από τον άλλον, παρατηρούμε κωμοπόλεις ή μεγάλα χωριά και σε λίγο μπαίνουμε στην περιοχή της Ζαρνάτας, ένα από τα πιο περίεργα και ίσως το πιο καλά καλλιεργημένο του κόσμου, χωρίς να εξαιρέσουμε την Κίνα και την Ιαπωνία. Υπάρχουν λίγα εδάφη που είναι βαθεία τεμαχισμένα από πολλούς χειμάρρους. Παρ’ όλα αυτά οι καλλιέργειες είναι ανεπανάληπτες, ανάμικτες με ωραίες μουριές που μας έκρυσαν τη θέα του εδάφους και το σχήμα των βουνών κάτω από κύματα χρυσού και πρασινάδας. Παντού η γη προστατεύεται προσεκτικά από τη διάβρωση των βρόχινων νερών με τοίχους (αρμάκια) που σχηματίζουν βαθμίδες (λαχίδια, Εικ. 1), οι οποίες παίρνουν το σχήμα του τόπου και οι διαστάσεις τους δεν είναι πάντοτε δύο μέτρα μακρός και ένα πόδι πλάτος. Αλλά πάντοτε κατάφερναν να κάνουν την επιφάνεια εντελώς οριζόντια. Μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι δεν υπάρχει ούτε ένα μικρό κομμάτι χαμένης γης από βαθμίδα σε βαθμίδα (από λαχίδι σε λαχίδι), οι οποίες έχουν ύψος 1-3 μέτρα και περισσότερο, μπορούμε να ανεβούμε σαν σε γιγάντια σκαλοπάτια από τις στενές παραλίες μέχρι τις πιο ψηλές και μυτερές κορυφές. Στη Ζαρνάτα φροντίζουν με κάθε λεπτομέρεια αυτό που καλλιεργούν, ώστε δεν υπάρχει ούτε πετραδάκι μεγέθους φουντουκιού μέσα στα χωράφια, ούτε βρήκαμε άγρια χόρτα. Ο Βοτανολόγος δεν πρέπει να επισκέπτεται αυτόν τον τόπο, όπου ο άνθρωπος ξεριζώνει αυτό που δεν είναι σπαρμένο και

¹ Κ. Σιμόπουλου, *Πώς Είδαν οι Ξένοι την Ελλάδα του 21*, τόμ. 5, σ. 530.

² Bory de Saint Vincent, *Expedition Scientifique de Morea, Section Sciences Physique*, Paris 1832, τόμ. 1, σ. 344 κ.ε.

δεν αφήνει ούτε ένα μικρό χορταράκι που δεν χρησιμεύει σε κάτι. Από την προσοχή του ξεφεύγουν μόνο οι γαλακτώδεις και καυστικοί φλόμοι (euphorbes), ή ίσως τα αφήνει στα διαστήματα ανάμεσα στις άσπρες πέτρες, που δεν θα μπορούσε να καλλιεργηθεί κάτι άλλο, για να γλυκάνει την πολύ ζέστη από την αντανάκλαση με το γαλαζωπό φύλλωμά τους. Τα μόνα που διακόπτουν το χρωματισμό των σπαρτών είναι οι γαλάζιοι θύσανοι, οι πιο ωραίοι αυτού του είδους, είναι αυτοί που τρέφουν ένα μεγάλο αριθμό από αυτές τις πολύ ωραίες πεταλούδες του τόπου μας. Θα μπορούσαμε να έχουμε μαζέψει χιλιάδες μέσα σε μια ώρα, αλλά αρκεστήκαμε να πάρουμε μερικές από αυτές που επρόκειτο να μεταφερθούν για μελέτη (στη Γαλλία).

“Συναντήσαμε νέα κορίτσια, που ανεβασμένα σε μουριές μάζευαν τα φύλλα και γυναικές που ψηφώντας τον καυτό ήλιο του μεσημεριού θέριζαν το σιτάρι. Όταν κάναμε νύξη σε αυτές τις γενναίες Ελληνίδες για την απορία μας, πως δεν τις βοήθουν οι άνδρες τους ή τα αδέρφια τους μας απάντησαν ειλικρινά χωρίς ενδοιασμούς και θαρρετά ότι *“οι άνδρες που είναι γεννημένοι για τα όπλα και τα κοινά δεν έπρεπε να κατεβαίνουν στα χωράφια”*. Η ασύγκριτη καλλιέργεια του τόπου μαζί με τη συμμετρία, την καθαριότητα και τον πλούτο, συνέτειναν ώστε ο θαυμασμός μου να αυξάνεται συνεχώς. Επίσης ήμουνα κατάπληκτος κοιτάζοντας με προσοχή αυτές τις γυναίκες που έρχονταν να μας μιλήσουν, με ένα τρόπο ταυτόχρονα τόσο ταπεινό και τόσο περήφανο. Δεν ήταν βέβαια συνηθισμένες Ευρωπαίες και κατάλαβα τότε ότι οι συγγραφείς οι οποίοι, δεν γνωρίζω για ποιο σκοπό, αρνούνται ότι έμεινε στις πλαγιές του Ταϋγέτου κάποιο ίχνος του λαού, που δημιουργήθηκε από το Λυκούργο, δεν επισκέφθηκαν ποτέ τα μέρη για τα οποία γράφουν ποιήματα και μυθιστορήματα, που τιτλοφορούνται ταξιδιωτικές εντυπώσεις, περιηγητικά κλπ. Είναι αυτές οι γυναίκες της Ζαρνάτας που μόνες τους με τα χέρια τους, χωρίς διακοπή, από πέτρα σε πέτρα δημιούργησαν αυτές τις αξιοθαύμαστες βαθμίδες (αρμάκια), με τις οποίες το έδαφος του τόπου τους σώζεται από την οργή των καταιγίδων και τη δύναμη των χειμάρρων. Έκαναν μια κατασκευή στην οποία οι άλλες της πρωτόγονης Αιγύπτου, της αρχαίας Ρώμης και του μοντέρνου Παρισιού δεν μπόρεσαν να συγκριθούν σε έκταση και σε χρησιμότητα. Αυτές οι τοπικές αλλά απέραντες κατασκευές δεν έχουν αληθινά τίποτε το μνημειώδες και ο αρχιτέκτονας που κρίνει τα ανθρώπινα έργα από την επαγγελματική του σκοπιά, θα έρριχνε ένα περιφρονητικό βλέμμα στους μονότονους και ασαφείς (συγκεχυμένους) όγκους. Αλλά ο αντικειμενικός παρατηρητής θα έπρεπε να θαυμάζει περισσότερο από τις άχρηστες πυραμίδες και τις πομπώδεις και παρασιτικές κιονοστοιχίες και τόσα φιλόδοξα μνημεία, τα οποία ανεγείρονται από παλιά προς τιμήν ανθρώπων ή γεγονότων και αργά ή γρήγορα καταλήγουν να μη λένε τίποτε στις επερχόμενες γενιές.

“Το πρώτο μέρος που στάθηκα γεμάτος έκπληξη, για να συνηθίσω στη θέα των καλλιτεχνημάτων τα οποία έκαναν με τα χέρια τους τόσες γενιές γυναικών, ήταν στην ακρογιαλιά στο βάθος ενός όρμου περιτριγυρισμένου με καλλιέργειες πάνω από τις οποίες πρασίνιζαν μικρά δάση ελιών. Ανάμεσά τους και πάνω από γυμνούς βράχους υψωνόταν ένα εκκλησάκι που ήταν αφιερωμένο στη χάρη της Παναγίας. Αυτό το μέρος λεγόταν Παλιόχωρα, όπως τις περισσότερες φορές γίνεται όταν πρόκειται για μια πόλη που κατά την παράδοση υπήρχε εκεί από πα-

λιά. Πράγματι ένα γύρω βρίσκονταν πολλά κομμάτια από τούβλα και σπασμένα πήλινα αντικείμενα. Μια παλιά επιγραφή, που δεν μπόρεσα να τη φθάσω, βρισκόταν ψηλά πάνω από την αφιδωτή πόρτα, γραμμένη σε μια πλάκα από άσπρο μάρμαρο, κολλημένο στον τοίχο. Πλάκες μαρμάρινες ανακατεμένες με άλλες πλάκες από μοραίτικο ασβεστόλιθο σχημάτιζαν λιθόστρωτο, όπου κάπου ήταν χονδροειδώς σκαλισμένος ο αυτοκρατορικός δικέφαλος αετός, που από δω και πέρα θα τον συναντήσουμε σχεδόν σε όλες τις εκκλησίες. Ένα κομμάτι της Αγίας Τράπεζας προερχόταν από την εποχή που ανθούσαν οι τέχνες και μια μισοκομμένη μαρμάρινη στάμνα, που μπορεί να είχε χρησιμοποιηθεί σαν κολυμβήθρα στο μεσαιώνα, ήταν αναποδογυρισμένη στο εσωτερικό του κτιρίου, που οικοδόμησαν με τα απομεινάρια παλαιότερων κτισμάτων. Βρισκόμουν βέβαια χωρίς αμφιβολία στο χώρο της Αβίας, εκεί που ήταν η παλιά Ιρή “τη μια από τις επτά παραλιακές πόλεις της Μεσσηνίας που, κατά τον Όμηρο, ο Αγαμέμνονας υποσχόταν στον Αχιλλέα”. Όταν ο Έλλος και οι Δωριείς νικήθηκαν από τους Αχαιούς, η Αβία, η παραμύνα του Έλλου (η Αβία ήταν παραμύνα του Γλήνου αδελφού του Έλλου), αποτραβήχτηκε στην Ιρή και αφιέρωσε ένα ναό στον Ηρακλή, που ήταν πατέρας του Έλλου. Γι’ αυτό το λόγο και ο Κρεσφόντης (απόγονος του Έλλου) της απένειμε διάφορες τιμές και έδωσε το όνομά της στην πόλη. Έστω κι αν είχα τον καιρό και το κέφι για να κάνω τις αναγκαίες έρευνες για να αναγνωρίσω ποιά ήταν η έκταση και το σχήμα της Αβίας, όπου νομίζω ότι δεν θα υπήρχε ακρόπολη ούτε μεγάλα τείχη, θα με εμπόδιζε το ύψος των δημοτηριών.

“Λίγο μετά την Παλιόχωρα ο δρόμος διακλαδίζεται (ίσως ήταν στη θέση Βοϊδοκώλυμπι). Μπορούμε να ακολουθήσουμε την παραλία για να φθάσουμε πιο γρήγορα στις Κιτριές. Αλλά μετά από μερικούς πλινθόκτιστους φούρνους οι οποίοι περιτριγυρίζονται από τους πιο μεγάλους φλόμους σαν δέντρα, που ποτέ δεν ξανάδα και προς την άκρη μιας ακρογιαλιάς, η οποία υπάρχει στα πόδια μιας βουνίσιας κατηφορίας, βρίσκουμε ένα μονοπάτι πολύ επικίνδυνο. Μη θέλοντας χωρίς λόγο να διακινδυνεύσω και να αφεθώ να πέσω στη θάλασσα για να κερδίσω 200 ή 300 βήματα ακολούθησα τον πιο πατημένο δρόμο, όπου αναγνωρίζουμε μερικά υπολείμματα βενετανικού οδοστρώματος και από το οποίο αφού ανεβήκαμε αρκετά άνετα φθάσαμε στα βόρεια υψώματα του Σανταβοπόταμου, χείμαρρου πολύ ορμητικού σε κακή εποχή, αλλά τώρα στεγνού. Αυτός ο Σανταβοπόταμος έρχεται από τον Ταϋγετο, βρέχει αρχικά ένα μέρος των πεδιάδων της Ζαρνάτας, στη συνέχεια συγκεντρώνεται ανάμεσα από εντυπωσιακά φαράγγια και ακολουθεί πορεία από την ανατολή προς τη δύση. Φθάνοντας βρίσκουμε δύο μικρά εκκλησάκια λαξευμένα εν μέρει στα βράχια, που αποτελούν και τους τοίχους. Η αριστερή είναι αφιερωμένη στην Αγία Ειρήνη και η δεξιά στην Αγία Αικατερίνη (Χάρος). Όταν οι Έλληνες περνούν μπροστά από την είσοδο των παρεκκλησίων, που είναι η κατοικία αυτών των Αγίων, κλίνουν το γόνυ. Το κατέβασμα, όταν είναι απότομο, είναι δύσκολο και συχνά φτιαγμένο σε ένα κοκκινωπό έδαφος. αλλά όπου είναι γυαλιστερό έχει μια εξαιρετη ομορφιά. Ο βράχος είναι ίδιος με αυτόν που βρήκαμε στο Μαραθονήσι.

“Παρ’ όλη την τραχύτητα των περιοχών συνεχίζεται πάντοτε η ωραία καλλιέργεια που συγκρατείται κλιμακωτή από τοίχους. Απέναντι είχαμε τις περιέργες κορυφές του ακρωτηρίου Κεφάλι, που περιορίζουν τη θέα προς το νότο και στο

βάθος του κολπίσκου που σχηματίζει το ακρωτήριο διακρίνονται από τη μέση και πάνω οι Κιτριές...”.

10) FERDINAD ALDENHOVEN

Το 1841 κυκλοφόρησε στην Αθήνα το οδοιπορικό του F. Aldenhoven¹, ο οποίος αναφερόμενος στην Παλιόχωρα σημείωσε:

“...Τα ερείπια της Αβίας είναι στο χωριό Παλιόχωρα² που βρίσκεται στην ακτή του (Μεσσηνιακού) κόλπου. Είναι αρκετά εκτεταμένα χωρίς τίποτε το μνημειώδες. Βλέπουμε μερικά ίχνη από πολυγωνικές κατασκευές και μεγάλα τείχη κάτω από τη θάλασσα. Σύμφωνα με τον Πausανία είναι η Ιρή του Ομήρου. Ο Στράβων συγγέει αυτή την Ομηρική Ιρή με εκείνη που υπήρχε στα σύνορα Μεσσηνίας και Αρκαδίας...”.

11) E. YEMENIZ

Ο Ελληνογάλλος περιηγητής επισκέφθηκε τον τόπο το 1856. Μέσα σε μια αλυσίδα ανακριβειών και μυθοπλασιών σημειώνει³:

“Το πρώτο χωριό που συναντούμε βγαίνοντας από το Αλμυρό είναι αυτό της Παλιόχωρας (Paleokhori), ονομασία που χρησιμοποιείται στην Ελλάδα σε ένα μεγάλο αριθμό τόπων, αφού η παράδοση τοποθετεί μια πόλη της αρχαίας Ελλάδος. Η Παλιόχωρα χτίστηκε πάνω στα ερείπια της Αβίας ή της Ιρής μιας από τις επτά πόλεις της Μεσσηνίας, που σύμφωνα με τον Όμηρο ο Αγαμέμνονας υποσχέθηκε στον Αχιλλέα.”.

Ο Yemeniz δεν έγραψε ιστορία αλλά μυθιστορηματικές διηγήσεις, γι' αυτό δεν πρέπει να στηρίζεται κανείς αβασάνιστα στα γραφόμενά του. Όσα έχει αντιγράψει από άλλους συγγραφείς, μπορεί να βρίσκονται κοντά στην αλήθεια, ενώ όσα ο ίδιος παραθέτει είναι προϊόντα φαντασίας. Π.χ. ενώ επισκέφθηκε το Αρμυρό το 1856, γράφει ότι συνάντησε τον Παπουλάκη⁴, που κήρυττε από ένα βράχο στους χίλιους περίπου οπαδούς του. Όπως όμως θα αναφερθούμε σε επόμενο κεφάλαιο, ο Παπουλάκης πέρασε κοντά από την περιοχή του Αρμυρού το 1852 και το 1856 ήταν περιορισμένος στη μονή της Παναχράντου στην Άνδρο.

Με την ίδια ευκολία ο Yemeniz κατασκεύασε ένα φανταστικό πρόσωπο, που το ονόμασε *Αναστασούλη Καπετανάκη*⁵. Αυτός δήθεν ήταν ο τελευταίος των Καπετανάκηδων και είχε τον πύργο του κοντά στον Κάμπο, στην πιο ψηλή κορυφή

¹ Ferdinand Aldenhoven, *Itineraire descriptif de l'Attique et du Peloponnese*, Athens 1841, σ. 339.

² Η Παλιόχωρα αναφέρεται ως χωριό. Οι προηγούμενοι περιηγητές έγραφαν ότι στο χώρο της Παλιόχωρας ήταν μόνο μια εκκλησία. Ακόμη σημαντικό είναι που διέκρινε κάτω από τη θάλασσα τείχη, τα οποία δεν διαπιστώσαμε.

³ E. Yemeniz, *Le Magne et les Mainotes*, Revue de deux Mondes, τεύχος Μαρτίου, 56(1865) 12.

⁴ E. Yemeniz, ό.π., σ. 11.

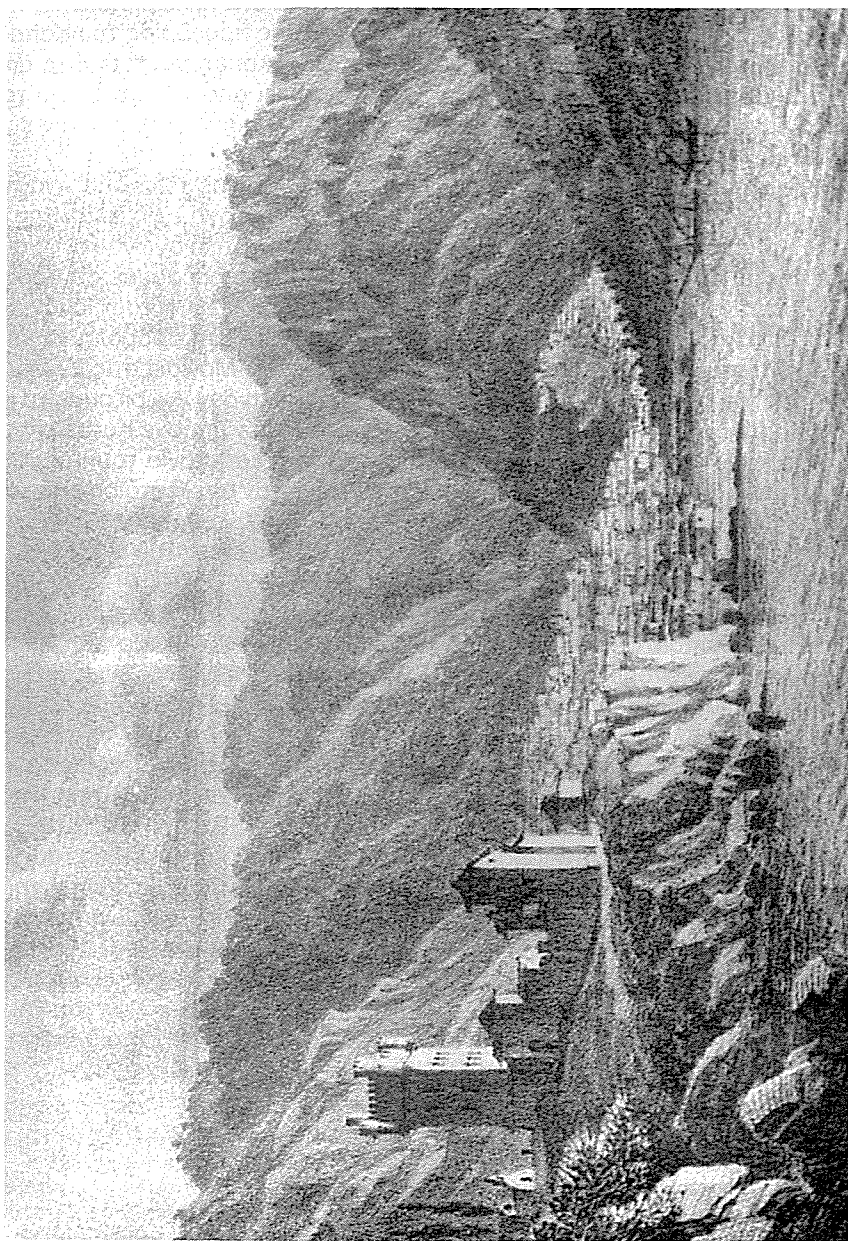
⁵ E. Yemeniz, ό.π., σ. 14.

της περιοχής. Στον αγώνα της ανεξαρτησίας πολέμησε γενναία, γυρίζοντας όμως πίσω σκότωσε τη γυναίκα του γιατί δεν του έκανε παιδιά και στη συνέχεια σκότωσε και το σέμπρο του. Έκτοτε ζούσε μόνος με συντροφιά ένα πελώριο σκύλο, που ήθελε να φάει σε κάθε γεύμα ένα αρνί. Στην περίοδο της προεδρίας του Καποδίστρια συνήθιζε να ληστεύει τους περαστικούς από την καπετανία του. Είχε αποκτήσει τόσους εχθρούς, που με κόπο μπορούσε να βγει από το καταφύγιό του, στο οποίο έμεινε απομονωμένος. Βρέθηκε νεκρός στον πύργο του και δεν είναι γνωστό αν υπέκυψε σε πυρετό ή αν έπεσε θύμα εκδίκησης.

Είναι όμως βέβαιο ότι δεν υπήρχε αγωνιστής του 1821 με το όνομα Αναστασούλης Καπετανάκης. Ο Ρ. Παλαμήδης¹ έχει αφήσει κατάλογο των μελών της οικογενείας Καπετανάκη που πήραν μέρος στον απελευθερωτικό αγώνα και φυσικά δεν αναφέρεται το όνομα Αναστασούλης. Αλλά και εάν υποθέσουμε ότι τροποποίησε το βαφτιστικό του όνομα, κανείς δεν πέθανε άτεκνος, πλην του Παναγιώτη Δημ. Καπετανάκη που έπεσε στο Κουτσοπόδι του Άργους επί Δράμαλη το 1822 και του Αθανασούλη Νικ. Καπετανάκη που σκοτώθηκε στο Μανιάκι στις 20 Μαΐου 1825. Επίσης για κανέναν από την οικογένεια Καπετανάκη δεν γνωρίζουμε να κατηγορήθηκε ότι δολοφόνησε τη γυναίκα του και ακόμη δεν υπήρχε Καπετανάκης που να είχε πύργο κοντά στον Κάμπο, γιατί εκεί ήταν η καπετανία του Κουμουδουράκη. Αλλά ο Yemeniz γράφει επί πλέον ότι αυτός ήταν ο τελευταίος από τους Καπετανάκηδες, ενώ είναι γνωστό ότι στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα ήταν πολλοί από την οικογένεια που πήραν διάφορα αξιώματα όπως του δημάρχου Αβίας, του βουλευτή Οιτύλου ή στρατιωτικούς βαθμούς.

Κάπως αβασάνιστα ο αείμνηστος Σ. Β. Κουγέας δανείστηκε την πληροφορία του Yemeniz, την οποία όμως παραποίησε από αβλεψία και στο βιβλίο του “Νικήτα Νηφάκη, Μανιάτικα Ιστορικά Στιχουργήματα” στη σελίδα 51 έγραψε σε σημείωση: “Τον Καπετάνιον Γεώργιον Καπετανάκην ο Yemeniz (ε.α.) περιγράφει με πολύ μελανά χρώματα”. Αλλά στο δημοσίευμα στο οποίο παραπέμπει δεν αναφέρεται άλλος Καπετανάκης παρά μόνον ο Αναστασούλης. Το φανταστικό αυτό πρόσωπο με κανένα τρόπο δεν μπορεί να ταυτίζεται με τον Καπετάν-Γιωργάκη Καπετανάκη του Πετροβουνίου, ο οποίος πέθανε σε προχωρημένη ηλικία το 1821, ώστε δεν πήρε μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις της επανάστασης, ούτε λήστευε τους περαστικούς την εποχή του Καποδίστρια. Ακόμη μετά το θάνατό του άφησε χήρα, την Αργυρούλα Βενετσανίτσα και επτά παιδιά το Χριστόδουλο, το Βενετσάνο, το Γιαννιό, τον Ηλία, τη Μηλίτσα, την Αγγελικούλα και τη Γαρυφαλλίτσα. Δυστυχώς όμως το κύρος του καθηγητή Κουγέα μπορεί να παρασύρει πολλούς συγγραφείς σε πλάνη, όταν δεν θα επιδιώξουν να επιβεβαιώσουν τους ισχυρισμούς του και θα παρουσιάσουν τον Καπετάν-Γιωργάκη Καπετανάκη με τη μελανή επικάλυψη του Σ. Κουγέα.

¹ Σ. Σκοπετέα, *Ο Μανιάτης Αγωνιστής του 21 Χρ. Καπετανάκης Διασκευαστής της Τραγωδίας “Ελλάς” του Γεωργίου Λασσάνη*, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)63.

Οι Κιτριές με τον πύργο του Τζανέμπεπ Κουτούφαρη

Δ) Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΞΕΣΗΚΩΜΟΣ ΤΟΥ 1821

1) Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Από την προ της άλωσης της Κωνσταντινούπολης εποχή οι Έλληνες περίμεναν τη σωτηρία τους από τη Δύση. Η αντίληψη αυτή πέρασε και στο σκλαβωμένο από τους Τούρκους Ελληνικό γένος. Άλλοτε οι υπόδουλοι από τους Οθωμανούς έβλεπαν μάτια τον Πάπα της Ρώμης σαν ελευθερωτή, άλλοτε τους Βενετούς, τους Γάλλους ή τους Ισπανούς. Αργότερα χριστιανός συμπαραστάτης των Ελλήνων έμεινε μόνο η Ρωσία και η ελπίδα του ραγιά ενισχύθηκε ακόμη και με ψευδοπροφητείες. Χωρίς αμφιβολία το αποκλειστικό κίνητρο σε όλες τις περιπτώσεις ήταν το συμφέρον του Χριστιανού "προστάτη". Όσο αφελείς και ευκολόπιστοι υπήρξαν οι Έλληνες, τόσο ψυχροί και χυδαίοι αποδείχτηκαν οι ξένοι με τις απάτες τους, τις απαιτήσεις τους και γενικά με την απάνθρωπη συμπεριφορά τους απέναντι στους υπόδουλους Έλληνες. Φανερό και αδιαφιλονίκητο παράδειγμα τα Ορλωφικά.

Βαθμιαία έγινε κατανοητό από τους πιό ρεαλιστές, πως οι Έλληνες θα έπρεπε να οργανωθούν και μόνοι τους να αντιμετωπίσουν τον Τούρκο κατακτητή. Μοναδικοί σύντροφοι στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων θα μπορούσε να αποδειχθούν οι λαοί της Ευρώπης, όχι όμως και οι κυβερνήσεις τους.

Μετά την προετοιμασία για ξεσηκωμό των Ελλήνων από το **Ρήγα Φεραίο**, που τον εκτέλεσαν οι Τούρκοι στο Βελιγράδι το 1798 και μετά την ίδρυση στο Παρίσι του "*Ελληνόγλωσσου Ξενοδοχείου*", ήρθε η σειρά της "*Εταιρείας των Φιλικών*". Ιδρύθηκε το 1814 στην Οδησό από τους **Αθανάσιο Τσακάλωφ**, **Νικόλαο Σκουφά** και **Εμμανουήλ Ξάνθο**.

Η Φιλική Εταιρεία είχε ευρεία διάδοση στους υπόδουλους Έλληνες. Απευθύνθηκε στον Καποδίστρια, που ήταν τότε ένας από τους υπουργούς των εξωτερικών του Τσάρου της Ρωσίας, ζητώντας να αναλάβει την αρχηγία, αλλά αυτός αρνήθηκε. Στη συνέχεια αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας χρίστηκε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, ο οποίος ξεκίνησε τον απελευθερωτικό αγώνα από τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

Οι Μαντίνειες έδωσαν πολλούς φιλικούς και οι σημερινοί κάτοικοι μπορούν να περηφανεύονται, που ένας τόσο μικρός τόπος ανέδειξε τόσα πολλά μέλη στη Φιλική Εταιρεία. Αιτία δεν είναι μόνο η ακριτική θέση του τόπου στον ελεύθερο χώρο

της Μάνης, αλλά χωρίς αμφιβολία συνέβαλε ο πατριωτισμός και το κύρος πολλών από τους κατοίκους της. Στις 11 Νοεμβρίου 1818 πρώτος μυήθηκε από τον Κωνσταντίνο Κυριακό στα μυστικά της Φιλικής Εταιρείας ο **Καπετάν-Γιωργάκης Χριστόδ.** **Καπετανάκης**¹ και από την οικογένειά του ακολούθησαν μετά ένα χρόνο οι αδελφοί **Γιαννάκης**² και **Μιχάλης**³ **Νικ. Καπετανάκης**, που μυήθηκαν από τον Αναγνωσταρά στο Πετροβούνι, δηλαδή το κάστρο της οικογενείας τους.

Την 1η Δεκεμβρίου 1818 μυήθηκε από τον ιατρό της Καλαμάτας Αναστάσιο Κορνήλιο ο **Γεώργιος Παγωνόπουλος ή Παγώνης**⁴, ο μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Αργολίδας. Ακολούθησε ο τότε αρχιμανδρίτης **Γαβριήλ Φραγκούλης**⁵, ο μετέπειτα Μητροπολίτης Ζαρνάτας και Έξαρχος πάσης Μαΐνης, που μυήθηκε την 1η Φεβρουαρίου 1819 από τον Καμαρινό Κυριακό. Λίγο αργότερα, στις 15 Μαΐου 1819 μυήθηκε ο Εθνομάρτυρας Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας **Χρυσάνθος Παγώνης**⁶ από το Χριστόφορο Περραιβό. Τέλος ακολούθησε ο **Σπύρος Παγώνης**⁷ που μυήθηκε στις 4 Νοεμβρίου 1819 από τον Πανάγο Αλεξίου. Να σημειωθεί ότι την εποχή εκείνη ένα μέρος της Μεγαλομαντιναϊκής οικογένειας των Παγώνηδων είχε εγκατασταθεί στην Καλαμάτα.

Από την υπόλοιπη περιοχή Σταυροπηγίου ήταν μυημένοι στη Φιλική Εταιρεία ο **Αναγνώστης Δημητρόπουλος**⁸ από τις Γαϊτσές, γραμματικός του Πετρόμπεη. Από τον Κάμπο ήταν ο ιεροδιάκονος **Δανιήλ Κουλουφέκης**⁹ ο οποίος αργότερα έγινε επίσκοπος Λακεδαιμονίας. Ο **Γεώργιος Πισκοπέας**¹⁰ που ήταν από τα Μαλευριάνικα και τέλος από τους Δολούς ήταν ο **Βενετσάνος Π. Κέντζου Γαϊτανάρος**¹¹ και ο **Ιωάννης Κουγέας**¹². Ακόμη στις Κιτριές ήταν πολλοί από την οικογένεια Μαυρομιχάλη, αφού εκεί ήταν η έδρα του Μπέη της Μάνης, αλλά δεν μπορεί κανείς να τους θεωρήσει Σταυροπηγιώτες, αφού η γενιά τους ήταν από το Λιμένι.

¹ Βαλερίου Μέξα, *Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας*, Αθήνα 1937, αρ. 147, σ. 23. Ι. Μελετοπούλου, *Η Φιλική Εταιρεία-Αρχαίον Π. Σέκερη*, Αθήνα 1967, αρ. μητρ. 151 και Τάκη Κωνσταντοπούλου, *Νέα Ονόματα Πελοποννησίων Φιλικών από τα Αρχαία της Τσαρικής Αστυνομίας*, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 8(1964)341.

² Β. Μέξα, ό.π., αρ. 432, σ. 65. Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 138 και Τ. Κωνσταντοπούλου, ό.π., σ. 341.

³ Β. Μέξα, ό.π., αρ. 433, σ. 65. Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 361 και Τ. Κωνσταντοπούλου, ό.π., σ. 341.

⁴ Β. Μέξα, ό.π., αρ. 173, σ. 28 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 125.

⁵ Β. Μέξα, ό.π., αρ. 231, σ. 28. Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 107 και Τ. Κωνσταντοπούλου, ό.π., σ. 342, ο οποίος αναφέρεται ως αρχιμανδρίτης Σπάρτης Γαβριήλ.

⁶ Β. Μέξα, ό.π., αρ. 318, σ. 49. Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 362 και Τ. Κωνσταντοπούλου, ό.π., σ. 342.

⁷ Β. Μέξα, ό.π., αρ. 428, σ. 65 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 486.

⁸ Β. Μέξα, ό.π., αρ. 155, σ. 25 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 39.

⁹ Β. Μέξα, ό.π., αρ. 470, σ. 70 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 266.

¹⁰ Β. Μέξα, ό.π., αρ. 169, σ. 27. Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 110 και Τ. Κωνσταντοπούλου, ό.π., σ. 341.

¹¹ Β. Μέξα, ό.π., αρ. 469, σ. 70. Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 79 και Τ. Κωνσταντοπούλου, ό.π., σ. 340.

¹² Β. Μέξα, ό.π., αρ. 468, σ. 70 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 265.

2) Η ΕΝΑΡΞΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Οι Μαντίνειες, που αποτελούν ακριτικά χωριά της Μάνης, βρίσκονται πολύ κοντά στην Καλαμάτα και ήταν επόμενο να ένιωσαν με ιδιαίτερη ένταση τον ξεσηκωμό, αφού αυτή η πόλη θα αποτελούσε τον πρώτο στόχο των επαναστατών. Παράλληλα ήταν δίπλα τους οι Κιτριές, στις οποίες είχε την έδρα του ο Μπέης της Μάνης και επομένως από εκεί θα ξεκινούσε κάθε κίνημα.

Όταν οι Τούρκοι της Καλαμάτας είδαν πιθανές επαναστατικές κινήσεις στους γύρω τόπους, ζήτησαν από το Μπέη της Μάνης και από τους κοντινούς Μανιάτες καπετάνιους να στείλουν βοήθεια στην Καλαμάτα, για να τους προφυλάξουν από τους κλέφτες. Με την ευκαιρία αυτή μπήκαν οι πρώτοι Μανιάτες οπλοφόροι. Όπως μας πληροφορεί ο Φωτάκος¹: **“Πρώτοι λοιπόν εισήλθον κατά την 22 Μαρτίου εις τας Καλάμας, ως ανωτέρω είπομεν, οι Σταυριανός Καπετανάκης, Ιωάννης Ν. Καπετανάκης, Μιχαήλ Ν. Καπετανάκης, Ηλίας Π. Μαυρομιχάλης. Ταυτοχρόνως ήλθαν ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης, την δε πρώϊαν της 23 Μαρτίου ήλθον ο Κατσής Μαυρομιχάλης, ο Ηλίας Κατσάκος Μαυρομιχάλης, τη ίδια δε ημέρα ήλθαν ο Γεώργιος Καπετανάκης, ο Ιωάννης Καπετανάκης, ο Παναγιώτης και ο Διονύσιος Μούρτζινοι, ο Παναγιώτης Μπουκουβαλέας, ο Γεώργιος Ντουράκης, ο Παναγιώτης Ντουράκης, ο Παναγιώτης Βενετσανάκος και άλλοι πολλοί. Αυτοί ήσαν με τον Θ. Κολοκοτρώνη. Ακολούθως ήλθον οι Πανάγος Κυβέλος, Νικόλαος Χρηστέας, Ηλίας Χρυσοσπάθης, Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, Κυριακούλης Κουτράκος, Χριστόδουλος Καπετανάκης, Κωνσταντίνος Πιεράκος, Δημήτριος Πουλικάκος, Θεόδωρος Μεσίσκλης, Ιωάννης Γρηγοράκης, ο Σκλαβούνος από τον Πύργο της Μάνης και ο Πιέρος Βοϊδής.”**

Ο Αμβρόσιος Φραντζής² γράφει: **“...έφθασαν εις την Καλαμάταν ο Μούρτζινος, ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Αναγνωσταράς, ο Γρηγόριος Δικαίος, ο Π. Κεφάλας, οι υιοί του Π. Μαυρομιχάλη ομού με τον Κατζήν και με τους λοιπούς προκρίτους της Μάνης 2.000 περίπου οπλοφόροι, ελθόντος συν αυτοίς και του Νικηταρά μετά των εν τη ενέδρα οπλοφόρων. Συνήχθησαν δε και εις την Καλαμάταν μεταξύ της 22 και της 23 Μαρτίου περισσότεροι των 5.000 Μανιάται, μετά των αρχηγών και Καπιτάνων αυτών, οίτινες ήσαν, ο Παναγιούλας, ο Γαλάνης και Αθανασούλης Κουμουνδουράκιδες, ο Αθανασούλης Καπιτανάκης, ο Παναγιώτης Καπιτανάκης, ο Δημήτριος Καλαμ(αρ)άς, ο Ανδρέας Κουμουνδουράκης, ο Αντώνιος Μιχαήλ Τρουπάκης, ο Δημήτριος Κωνσταντινέας, οι, Σταυριανός και Γεώργιος Καπιτανάκιδες, ο Χρηστέας, ο Κιβέλος, οι Κυτριναίοι, ο Δημ. Πολικάκος, ο Λάζαρος Τζολάκης, ο Θεόδ. Μεσίσκλης, οι Σασαριάνοι, ο Δημ. Καρακίτζος, ο Θεόδ. Κρενίδης και ο Παναγιώτης Ξανθός...”**

Ο Πέτρος Κουτήφαρης³, ο οποίος στην έναρξη της επαναστάσεως ήταν παιδάκι, έγραψε αργότερα στις ιστορικές του σημειώσεις: **“...Ενθυμούμαι την βρο-**

¹ Φωτάκου, *Βίαι Πελοποννησίων Ανδρών*, Έκδ. “Φιλολογικά Χρονικά” Αθήνα 1960, σ. 130.

² Αμβροσίου Φραντζή, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, Αθήνα 1976, τόμ. 1, σ. 332.

³ Γιάννη Αναπλιώτη, *Πέτρου Κουτήφαρη: Ιστορικά Σημειώσεις*, “Αρχαίον” Μεσσηνίας, τεύχ. 38-39, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1959, σ. 197.

ντώδη εκείνην φωνήν της πατρίδος, ήτις προσεκάλεσεν όλα τα τέκνα της εις τα όπλα, έχω εις την μνήμην ανεξάλειπτον την στιγμήν εκείνην καθ' ην ο πατήρ μου εν τω μέσω της νυκτός αναστάς της κλίνης ήρπασεν εις χείρας τα όπλα του, τα ησπάσθη, τα εξώσθη και επικαλεσθείς πρώτον την δύναμιν της Θεείας Προνοίας και τας ευχάς της πατρίδος εξεστράτευσε μετά συγχωριανών μας κατά του κοινού εχθρού. Ενθυμούμαι τα κρουνηδόν εκχεόμενα δάκρυα της μητρός μου, την οποίαν ο πατήρ μου αποχαιρετών και κατασπαζόμενος αυτήν και τα τέκνα του επρόφερε το των προγόνων μας, ήτοι "ταν ή επί τας" πλήρης ενθουσιασμού και μεγάλων υπέρ της Εθνικής δόξης ελπίδων. Η όψις τότε όλων των πραγμάτων ήλλαξε σχήμα, την προτέραν στάσιμον και μονότονον κατάστασιν διεδέχθη νέα και όλως διάφορος τάξις πραγμάτων. Παντού εφαινότο κινήσις όπλων. Κατά την διάφορον τύχην των στρατευμάτων μας και την επωφελή και επιζημίαν έκβασιν των μετά των εχθρών συναπτομένων μαχών άλλοτε άκρα αγαλλίασις και αμύθητος χαρά διεχύνετο εις τας καρδίας όλου του πλήθους, άλλοτε τρόμος καταπληκτικός και πανικός φόβος κατελάμβανε τους πάντας. Αγέλη δυστυχών αδελφών Μεσσηνίων καταλιπόντων τας εστίας των εις την διάκρισιν του εχθρού δια να αποφύγουν την βάρβαρον ωμότητά του επλημμύρισαν τα χωρία μας ζητούντες άσυλον εις την ξηράν γην της Μάνης. Ο κρότος των όπλων αντήχη πανταχού, στίφη ενόπλων έτρεχον αδιακόπως να εκδικήσουν τας πληγάς της πατρίδος, άλλοι κεκμηκότες από τας κακουχίας του πολέμου επέστρεφον να λάβουν μικράν άνεσιν εις τας εστίας των φέροντες τα εχθρικά λάφυρα εις απόδειξιν των ανδραγαθιών των. Ο τοιούτος θόρυβος των πνευμάτων και όλων των πραγμάτων η τοιαύτη σύγχυσις και ταραχή ήτις και λίθους ηδύνατο να εξυπνήση επροξένησε και εις τον ιδικόν μου παιδικόν νούν το φυσικόν αποτελεσμα της και από της εποχής ταύτης χρονολογείται η συνειδήσις της υπάρξεως...".

Στον αγώνα για την απελευθέρωση της Καλαμάτας αναμφισβήτητα πήραν μέρος όλοι οι Μαντιναίοι. Δυστυχώς για λίγους έχουμε πληροφορίες¹. Εκτός από τους Καπετανάκηδες, τους Κουμουνδουράκηδες και το Δημήτριο Κωνσταντινά, πήραν μέρος ο Δημήτριος Μανδραπήλιας, ο Γιάννης Μανέας, ο Σταύρος Μανέας, ο Γεώργιος Παγώνης και ο Αναγνώστης Παπαβασιλείου από τη Μαντινεία, που το όνομά του ή έσβυσε ή άλλαξε και δεν μπορούμε να τον συσχετίσουμε με κάποια από τις γνωστές γενιές του τόπου.

Λίγο αργότερα βλέπουμε τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, που ήταν αρχιστράτηγος, να απονέμει βαθμούς στους Μανιάτες αγωνιστές. Ένας τέτοιος αξιωματικός ήταν ο Σταυριανός Καπετανάκης που του δόθηκε ο βαθμός του "Ταξιάρχη" στις 16 Απριλίου 1821. Να σημειωθεί ότι ο Πετρόμπεης την εποχή εκείνη ενεργούσε για λογαριασμό της Φιλικής Εταιρείας. Το έγγραφο της απονομής βαθμού, διορθωμένο από τα ορθογραφικά λάθη έχει ως ακολούθως²:

"Δυνάμει της εξουσίας της δοθείσης ημίν παρά της αρχής του λαμπρού γένους μας, διοριζομεν τον εξαδέλφόν μας Κύριον Σταυριανόν Καπετανάκην Ταξιάρχην και ως τοιούτον αξιωματικόν του γένους θέλει τον γνωρίζουν άπαντες, προστάζοντες εν αυτώ, να προθυμοποιηθή δια να φανή άξιος και να τιμήση το

¹ Γιάννη Αναπλιώτη, *Το Εικοσιένα χωρίς Μύθο*, Καλαμάτα 1971, σ. 133 κ.ε.

² ΓΑΚ, φάκ. Κ 96.

επάγγελμά του με την γενναίαν και πρόθυμον διά το Γένος και την Πατρίδα δουλευσίν του, κατά την προς ημάς υπόσχεσίν του. Όθεν και εις ένδειξιν δεδώκαμεν το παρόν μας εις χείρας του, δι' ιδίας μας χειρός υπογεγραμμένον, όπερ θέλει έχει την ισχύν εν παντί καιρώ. 1821 Απρίλιος 16, Καλαμάτα.

Ο Ηγεμών και Αρχιστράτηγος Πέτρος Μαυρομιχάλης."

3) ΟΙ ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Είναι δύσκολο να παρακολουθήσει κανείς τους αγώνες των Μαντιναίων για την απελευθέρωση της πατρίδας. Πληροφορίες από ιστορικές πηγές έχουμε μόνο για λίγους επώνυμους, που είχαν ηγετικές θέσεις. Παρακάτω θα αναφέρουμε τις μάχες στις οποίες πήραν μέρος οι Καπετανάκηδες και οι Κουμουνδουράκηδες, για να συμπεράνουμε σε ποιά μέτωπα μπορεί να σκόρπισαν πολεμώντας οι Μαντιναίοι και οι άλλοι Σταυροπηγιώτες για να συμβάλουν στην αναγέννηση της πατρίδας.

Μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας ένα μέρος των πολεμιστών έφτασε στα Μεσσηνιακά φρούρια της Κορώνης, της Μεθώνης και του Νεοκάστρου (κάστρο της Πύλου) και τα πολιορκήσαν. Τα κάστρα της Μεθώνης και της Κορώνης άντεξαν στην πολιορκία. Το Νεόκαστρο¹ έπεσε στις 9 Αυγούστου 1821.

Ένα άλλο μέρος των ελευθερωτών της Καλαμάτας, στις 24 Μαρτίου 1821, ακολουθώντας το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη πήρε το δρόμο για το εσωτερικό της Πελοποννήσου. Κατευθύνθηκε στην Καρύταινα² και στις 28 Μαρτίου έδωσε με επιτυχία μια πρώτη μάχη με Τούρκους από την επαρχία Φαναρίου (περιοχή Ανδρίτσαινας). Στη συνέχεια ήρθαν Τούρκοι από την Τριπολιτσά και στη μάχη της 1ης Απριλίου 1821 οι απειροπόλεμοι Έλληνες διαλύθηκαν και μόνο οι Μανιάτες έμειναν συντεταγμένοι κοντά στους αρχηγούς τους, ανάμεσα στους οποίους ήταν ο Χριστόδουλος και ο Σταυριανός Καπετανάκης³.

Υπακούοντας στις υποδείξεις του Θεοδ. Κολοκοτρώνη, Μανιάτες και Πελοποννήσιοι συγκεντρώθηκαν στο Βαλτέτσι και στις 24 Απριλίου δέχτηκαν την πρώτη επίθεση από τον Τουρκικό στρατό, που ήταν στρατοπεδευμένος στην Τριπολιτσά και οι Έλληνες διαλύθηκαν⁴. Όμως πάλι συγκεντρώθηκαν στο ίδιο μέρος και στις 12-13 Μαΐου 1821 κέρδισαν μια μεγάλη νίκη στο Βαλτέτσι⁵, που τους έδωσε το κουράγιο να συνεχίσουν την επανάστασή τους.

Μετά τη μάχη στο Βαλτέτσι άρχισε ουσιαστικά η πολιορκία της Τριπολιτσάς, η οποία κράτησε ως τις 23 Σεπτεμβρίου 1821, που επιτεύχθηκε η άλωσή της⁶. Με

¹ Διονυσίου Κόκκινου, *Η Ελληνική Επανάστασις*, Έκδ. "Μέλισσα" Αθήναι 1956, τόμ. 2, σ. 276 και Σπυριδώνος Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Έκδ. Χ. Πάτση, τ. 2, σ. 45.

² Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 2, σ. 62.

³ Φωτάκου (Φωτίου Χρυσανθακοπούλου), *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π. σ. 73 και 76 και Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 2, σ. 67.

⁴ Φωτάκου, ό.π., σ. 95 και του ίδιου, *Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών*, Φιλολογικά Χρονικά, Αθήναι 1960, σ. 129 και Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 2, σ. 92.

⁵ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 2, σσ. 171-183.

⁶ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 3, σ. 307.

την επιτυχία αυτή οι Έλληνες κυριάρχησαν όλης σχεδόν της Πελοποννήσου. Για την πολιορκία της Τριπολιτσάς ο Ιωάννης Μακρυγιάννης έκανε ένα σχέδιο και σημείωσε τις θέσεις που κρατούσαν οι διάφοροι οπλαρχηγοί. Από εκεί είναι γνωστή και η τοποθεσία στην οποία είχαν φτιάξει τα ταμπούρια τους οι Σταυροπηγιώτες που ήταν με τους Καπετανάκηδες και τους Κουμουνδουράκηδες. Ήταν στην πιο κοντινή θέση στο κάστρο της Τριπολιτσάς.

Όσο όμως κρατούσε η πολιορκία της Τριπολιτσάς, ένα μέρος των πολιορκητών πήγαν να βοηθήσουν τους Στερεοελλαδίτες και κατευθύνθηκαν προς τη Λιβαδειά¹. Τα σώματα του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη και του Σταυριανού Καπετανάκη στις 10 Ιουνίου έδωσαν μάχη κοντά στο χωριό Σούρπη της Λιβαδειάς, στην οποία τραυματίστηκε ο Μιχαήλ Νικ. Καπετανάκης².

Από τους πολέμους αυτούς δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τις απώλειες και τα ονόματα των θυσιασθέντων. Στην έφοδο για την κατάληψη του κάστρου της Τριπολιτσάς σκοτώθηκε ο **Δημήτριος Κωνσταντίνεας**³, που δεν είναι γνωστός ο κλάδος της καταγωγής του. Γνωρίζουμε ακόμη ότι στην απελευθερωθείσα Τρίπολη ξέσπασε επιδημία και προκάλεσε πολλά θύματα μεταξύ των αγωνιστών. Ανάμεσά τους ήταν ο Πιέρος Χριστ. Καπετανάκης⁴, που αρρώστησε και μεταφερόμενος στο σπίτι του, πέθανε στον Άγιο Φλώρο. Ακόμη μεταφέρθηκαν άρρωστοι στα σπίτια τους στα Γιαννιτσάνικα οι αδελφοί Γιαννάκης και Μιχαήλ Νικ. Καπετανάκης, όπου και πέθαναν⁵.

Το καλοκαίρι του 1822 ήρθε στο Μοριά με πολύ στρατό ο Δράμαλης και δημιούργησε πανικό στους Πελοποννήσιους. Πήρε την Κόρινθο με το δυνατό της κάστρο και χωρίς εμπόδιο έφτασε στην πεδιάδα του Άργους. Οι Έλληνες προσπάθησαν να καταστρέψουν τα σπαρτά και κάθε ζωοτροφή για να μη βρίσκει τροφή για το στρατό του και τα άλογά του, ενώ συγχρόνως μόλυναν τα πηγάδια για να προκαλέσουν στο στρατό του λειψυδρία. Μια ομάδα Μανιατών, που ήταν κοντά στο Κουτσοπόδι του Άργους και έκαιγαν τα σιταροχώρα, δέχτηκε την επίθεση του τουρκικού ιππικού και υπέστη σημαντικές απώλειες. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν ο **Παναγιώτης Δημ. Καπετανάκης** και ο γαμπρός του Γεώργιος Καρύγιαννης που ζούσε στα Γιαννιτσάνικα⁶. Αργότερα οι Μανιάτες κλεισμένοι στο Κάστρο του Άργους καθυστέρησαν τους Τούρκους και γενναία ήταν εκεί η στάση του Αθαν. Καρύγιαννη από τη Γιάννιτσα⁷. Μεταξύ αυτών που πολέμησαν στο κάστρο του Άργους και στις γύρω θέσεις, δηλαδή το Μοναστήρι, τα Αμπέλια κ.ά. ήταν ο Σταυριανός και ο Γιαννιός Καπετανάκης, όπως ο Γαλάνης και ο Αθανασού-

¹ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 2, σ. 45.

² Αρχείον Αγωνιστών Εθνικής Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Μιχ. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32046.

³ Αμβροσίου Φραντζή, ό.π., τόμ. 4, σ. 152.

⁴ Νικ. Α. Καπετανάκη, Ανέκδοτο χειρόγραφο του πατέρα του περί της οικογενείας του.

⁵ Αρχείον Αγωνιστών Εθνικής Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Μιχαήλ Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32046.

⁶ Ιωάν. Γιανναροπούλου, *Σχεδιάγραμμα Ιστορίας της Επανάστασης υπό Ρήγα Παλαμίδα*, Μνημοσύνη 3(1970-1)405, όπου ο Παναγιώτης Δ. Καπετανάκης αναφέρεται ως Χριστοδουλάκης. Αρχείον Αγωνιστών Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Παν. Δημ. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32058-9 και *Ανάργ. Κουτσιλιέρη, Ιστορία της Μάνης*, Αθήνα 1993, σσ. 516 και 536.

⁷ Φωτάκου, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 228 και Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 4, σ. 318.

λης Κουμουνδουράκης και ασφαλώς θα ήταν μαζί τους πολλοί Μαντιναίοι και άλλοι Σταυροπηγιώτες¹. Λίγες μέρες αργότερα ήρθε η καταστροφή του Δράμαλη στα Δερβενάκια.

Την επόμενη χρονιά έγινε η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου και ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης πήγε εκεί με πολλούς από τους Πελοποννήσιους για να ενισχύσουν τους πολιορκημένους. Ακόμη δύναμη από Μανιάτες υπό τις οδηγίες του Κωνσταντίνου Μαυρομιχάλη και του Γιαννιού Καπετανάκη πήραν το δρόμο για το Μεσολόγγι, αλλά τους διέταξαν να μείνουν στη Γαστούνη².

Μετά ακολούθησε ο διχασμός και οι εμφύλιοι πόλεμοι που έφεραν την Ελλάδα στο χείλος της καταστροφής. Παρά το γεγονός ότι από την πρώτη στιγμή του αγώνα οι κάτοικοι της Μάνης ήταν χωρισμένοι σε δύο κόμματα, που το ένα ήταν με το μέρος του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και το άλλο με του Διον. Μούρτζινου, κατόρθωσαν να αποφύγουν την ολοκληρωτική σύγκρουση.

Από το καλοκαίρι του 1824 η Κυβέρνηση δημιούργησε πολλές ομάδες ενόπλων, που πήραν εντολές να εκστρατεύσουν άλλοτε για την προστασία της Μεσσηνίας από τους Αιγύπτιους και άλλοτε για την τήρηση της τάξης στο Σταυροπήγι. Από τέτοιες καταστάσεις στρατιωτικών, όπως θα δούμε παρακάτω, έχουμε πληροφορίες για τη συμμετοχή Μαντιναίων.

4) Ο ΙΜΠΡΑΗΜ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Τα δύο κάστρα της Μεθώνης και της Κορώνης, που βρισκόντουσαν πάντα στα τουρκικά χέρια, δώσαν την ευκαιρία στον Ιμπραήμ να αρχίσει από τις 10 Φεβρουαρίου 1825 να αποβιβάζει άνετα στρατό στην Κορώνη και στη συνέχεια στη Μεθώνη³. Ο τακτικός στρατός των Αιγυπτίων, στελεχωμένος με Γάλλους αξιωματικούς, άρχισε να διεισδύει μεθοδικά βορειότερα και σε λίγο πολιορκήσε το Νεόκαστρο⁴.

Η Σφακτηρία είχε οχυρωθεί από τους Έλληνες με τις οδηγίες Φιλελλήνων και στις 25 Απριλίου 1825 βρισκόντουσαν πάνω στο νησάκι ο Μαυροκορδάτος, ο Σανταρόζα, ο Αναγνωσταράς κ.ά. Μαζί με τον Αναγνωσταρά ήταν και ο γαμπρός του ο Παναγιώτης Γιαννέας Καπετανάκης. Η απόβαση των Αιγυπτίων στη Σφακτηρία ήταν απρόσμενη, δημιούργησε πανικό και σύντομα το νησί έπεσε στα χέρια τους. Ο Μαυροκορδάτος διέφυγε. Ο Αναγνωσταράς, ο Σανταρόζα καθώς και πολλοί άλλοι σκοτώθηκαν. Ο Παναγιώτης Γιαν. Καπετανάκης πιάστηκε αιχμάλωτος⁵. Δεν γνωρίζουμε αν είχε μαζί του Μαντιναίους, που αιχμαλωτίστηκαν και αυτοί. Είναι

¹ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 4, σ. 335 και Ι. Γιανναροπούλου, ό.π., σ. 406.

² Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 5, σ. 245 και Αρχείο Αγωνιστών Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Γιαννιού Γ. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32038.

³ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 8, σ. 279.

⁴ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 8, σ. 429.

⁵ Μιχ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, Έκδ. Ε. Πρωτοψάλτη, τόμ. 2, σ. 56, Φωτάκου, *Απομνημονεύματα κλπ.*, ό.π., σ. 372, Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 8, σ. 417 και Αρχ. Αγων. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Αντωνίου Γιαν. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32043.

γνωστό ότι στρατιώτες του με τον αδελφό του Αντώνιο Γιαν. Καπετανάκη διασώθηκαν στη θέση "Ναυαρίνου".

Το Νεόκαστρο παραδόθηκε στις 11 Μαΐου 1825 και οι πολιορκημένοι σε αυτό μεταφέρθηκαν με αγγλικό πλοίο στο Αρμυρό. Φαινόταν πως τίποτε δεν θα μπορούσε να κρατήσει τον Ιμπραήμ. Ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαίος, ο γνωστός Παπαφλέσσας, που ήταν υπουργός των Εσωτερικών, πήρε την απόφασή του. Συγκέντρωσε στρατό και έπιασε το Μανιάκι. Κοντά του ήρθαν ο Κεφάλας, ο Πιέρος Βοϊδής-Μαυρομιχάλης και ο Θανασούλης Καπετανάκης, που ήταν γαμπρός του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Η θέση που διάλεξε ο Παπαφλέσσας δεν ήταν κατάλληλη και ένα μέρος των στρατιωτών σκόρπισε. Στις 20 Μαΐου 1825 το Μανιάκι έπεσε και οι υπερασπιστές του βρήκαν ηρωικό θάνατο. Χάθηκε ο Γρηγόριος Δικαίος μαζί με όλο το στράτευμά του. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν και ο **Θανασούλης Νικ. Καπετανάκης** με πολλά παλικάρια από τη Γιάννιτσα¹.

Η πορεία του Ιμπραήμ συνεχίστηκε ανεμπόδιστη και στις 28 Μαΐου έπεσε η Καλαμάτα και οι Αιγύπτιοι έκαψαν την πόλη και προχώρησαν, έκαψαν τους Μύλους των Καπετανάκηδων και έφτασαν ως τη Μικρή Μαντίνεια². Στα σχέδια των Ελλήνων ήταν να κρατήσουν την Καλαμάτα και αν αναγκαζόντουσαν να υποχωρήσουν, να οχυρωθούν στο Αρμυρό. Βλέποντας όμως ότι αυτό δεν ήταν εύκολο, σκόρπισαν στην Καλαμάτα και δεν σχημάτιζαν δεύτερη γραμμή άμυνας. Απροσδόκητη ήταν η εισβολή του Ιμπραήμ στη Μάνη και οι άμαχοι δεν είχαν προλάβει να απομακρυνθούν. Αναφέρεται ότι η χήρα του Γιάννη Χριστοδ. Καπετανάκη, που έμενε στον πύργο των Μύλων, την τελευταία στιγμή κατόρθωσε να φύγει με τα μικρά κορίτσια της και να κρυφτεί σε κάποια σπηλιά³. Υπάρχουν ενδείξεις ότι αιχμαλωτίστηκαν πολλοί από τους Μεσσήνιους πρόσφυγες. Από έκθεση των γεγονότων, που όπως φαίνεται συνέταξε ο Ιταλός αντισυνταγματάρχης του μηχανικού Γιοαννί Romey⁴, μαθαίνουμε τα ακόλουθα: *"Και χωρίς να εμποδιστεί συνέχισε την πορεία του κατ' ευθείαν στις Κιτριές, που ήταν κατοικία του Μπέη της Μάνης, τις οποίες κατέλαβε μαζί με όλα τα γύρω χωριά μεταξύ των οποίων βρίσκονται η Γιάννιτσα, Αρμυρός, Μαντίνεια, Αγιασώ και κατέστρεψε όλα τα κάστρα, τους ανθρώπους και τους αμυντικούς τόπους που ήταν εκεί, και αφού αιχμαλώτισε όλους τους φυγάδες που συνάντησε ξαναγύρισε στην Καλαμάτα"*.

Ο Γεώργιος Γιατράκος⁵ ήταν την ημέρα εκείνη στην Καλαμάτα και σε αναφορά του περιγράφει τη φυγή του και την απομάκρυνση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, που εγκατέλειψε τελευταίος την πόλη: *"...Ο Μπέης ετράβηξεν κατά την Σέλιτζα, εγώ δε, όστις έμεινα πίσω, ετράβηξα την Γιάννιτσα, μέρος στρατιωτών μου ετράβηξαν δια Κουτζάβες και εκβήκαμε. Πώς εγλύτωσεν ο Μπέης, εκείνος το εξεύρει."*

¹ Φωτάκου, *Απομνημονεύματα κλπ.*, ό.π., σ. 402, Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 9, σ. 19 και 25 και Στ. Καπετανάκη, *Θανασούλης Καπετανάκης ο Μάρτυρας στο Μανιάκι*, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)286.

² Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 9, σ. 29.

³ Αρχείον Αγωνιστών Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Αντ. Ι. Καπετανάκη, έγγρ. αρ. 32043.

⁴ Κ. Κοτσώνη, *Η εκστρατεία του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο (άγνωστη Αιγυπτιακή έκθεση γεγονότων Φεβρουάριος-Ιούλιος 1825)*, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Κόρινθος 1990, τόμ. Γ', σ. 292.

⁵ Μίμη Φερέτου, *Η άλωση της Καλαμάτας από τους Άραβες στις 28 Μαΐου 1825*, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 3(1959)233.

Τον ανέβασαν εις τους βράχους βαστώντας τον, ότι δεν εμπορούσε να τραβά άλογον, πώς δε εγώ όστις έμεινα, ο Θεός το εξεύρει. Μου εχάθησαν έως τριάντα στρατιώται, Σπαρτιάται, όμως πλειότεροι. Ο εχθρός επροχώρησεν καίων κυνηγών και φονεύων έως εις Μαντίνειες όπου, αν αποφάσιζε να πηγαίνει εμπρός, έφθανε εις Σκαρδαμούλαν χωρίς τουφέκι...".

Όπως είδαμε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ανέβηκε στη Σέλιτσα και μετά πήγε στο Πετροβούνι, το κάστρο των Καπετανάκηδων και έμεινε εκεί για λίγες μέρες. Σε επιστολή του προς τη διοίκηση έγραψε¹: *"...στέλνοντας αμέσως τον αυτάδελφόν μου Καπ. Γιάννη εις ταις Κιτριές και άλλους εις Αλμυρόν φτιάνοντας και τους Μύλους των Καπετανιάνων τους οποίους έκαυσαν οι εχθροί..."*. Φαίνεται ότι στην επιδρομή εκείνη του Ιμπραήμ καταστράφηκαν οι πύργοι των Μύλων και ο πύργος των Κιτριών (που είχε χτιστεί από τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη), στα επόμενα δε χρόνια χτίστηκαν άλλοι.

Ο Ρήγας Παλαμήδης έγραψε για τα γεγονότα αυτά²: *"...Οι ιππείς Άραβες διώκοντες αυτούς επροχώρησαν έως εις την Μικράν Μαντίνειαν, όπου πυρπολήσαντες οικίας τινάς επανήλθον εις Καλάμας..."*.

Όταν ο Ιμπραήμ πάτησε όλο το Μοριά, εκτός από τη Μάνη, το κάστρο του Ναυπλίου και το κάστρο της Μονεμβασιάς, υπήρχε φόβος ότι θα τα έβαζε με τους Μανιάτες. Τελικά αποφάσισε να βοηθήσει τους Τούρκους που πολιορκούσαν για πολύ καιρό το Μεσολόγγι χωρίς αποτέλεσμα. Στην περίπτωση που ο Ιμπραήμ θα χτυπούσε τη Μάνη η παράταξη του Δ. Μούρτζινου, στην οποία συμμετείχαν ο Αθανασούλης Κουμουνδουράκης, ο Παναγιώτης Μπουκουβάλας, ο Παναγιώτης Ντουράκης και ο Μεγαλομαντιναίος Μιχάλης Νικητάκης, προετοίμαζε τα αμυντικά της σχέδια. Αν οι Έλληνες συγκεντρώνονταν στο Αρμυρό, θα πήγαιναν και αυτοί για να τους ενισχύσουν. Σε αντίθετη περίπτωση θα κρατούσαν το κάστρο της Ζαρνάτας, δηλαδή του Κουμουνδουράκη και τους πύργους του Μούρτζινου στην Καρδαμύλη³.

Ο Ιμπραήμ έφτασε στο Μεσολόγγι στις 12 Δεκεμβρίου και πήρε μέρος στην πολιορκία μέχρι την ηρωική έξοδο, που έγινε στις 10 Απριλίου 1826, όποτε και ξαναγύρισε στο Μοριά. Στα τέλη Μαΐου οι Αιγύπτιοι, οι οποίοι γύριζαν από το Μεσολόγγι, έφτασαν στα Σελιτσάνικα Καλύβια, τα έκαψαν και σταμάτησαν μπροστά στο τείχος της Βέργας του Αρμυρού. Η Βέργα⁴, όπως γράφει στα απομνημονεύματά του ο Θ. Κολοκοτρώνης, χτίστηκε τον καιρό που ο Ιμπραήμ έλειπε στο Με-

¹ Ιωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, *Ελληνικά Υπομνήματα*, Αθήνα 1856, σ. 144.

² Ιωάννας Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 4(1972-3)162.

³ Δικαίου Β. Βαγιακάκου, *Ο Ιμπραήμ εναντίον της Μάνης*, Αθήνα 1961, σ. 105.

⁴ Τα πυργοπέπια των Καπετανάκηδων βρίσκόντουσαν εκεί που σήμερα είναι το ελαιουργικό εργοστάσιο του Σταύρου Κοτσώνη και το σπίτι του Γεωργίου Μασουριδή. Να σημειωθεί ότι η εκβολή του χειμάρρου στα παλιότερα χρόνια, πριν να γίνει ο δρόμος, δεν ήταν στη σημερινή θέση. Στο σημείο του γεφυριού του δρόμου η κοίτη διευθυνόταν βόρεια και άφηνε προς νότο το χώρο στον οποίο είναι χτισμένο το σπίτι του Γ. Μασουριδή. Εκτός από τον παραλιακό πύργο, υπήρχε και άλλο οικοδόμημα στα ανατολικά του, ίσως εκεί που είναι σήμερα το μνημείο της Βέργας και λεγόταν "φυλακή", το οποίο σημαίνει φυλάκειο. Αν προσέξει κανείς θα δει ότι σε εκείνο το σημείο η απέναντι όχθη είναι υπερυψωμένη και γι' αυτό θα χτίστηκε το οικοδόμημα για να ελέγχει την αντικρουνη πλεονεκτική θέση. Στις αρχές του αιώνα μας, όπως έλεγαν οι παλαιοί, φαινότουσαν τα θεμέλια της οικοδομής.

σολόγγι και το τείχος της άρχιζε από τη θάλασσα, εκεί που ήταν τα Καπετανιάνικα σπίτια και έφτανε μέχρι το βουνό, δηλαδή μέχρι τη θέση Καστράκι (Εικ. 12-13).

Μετά την επιστροφή του από το Μεσολόγγι, ο Ιμπραήμ πίστεψε πως είχε φθάσει η ώρα για να υποτάξει τη Μάνη. Ετοίμασε το στρατό του και στις 22 Ιουνίου 1826 επιτέθηκε στους Μανιάτες, που τον περίμεναν στη Βέργα¹. Επί τρεις ημέρες έκανε αλλεπάλληλες επιθέσεις, αλλά δεν κατόρθωσε να προχωρήσει. Η Βέργα του Αρμυρού με τους Μανιάτες και Μεσσήνιους πολεμιστές έγινε αζεπέραστο εμπόδιο για τον Ιμπραήμ και σταμάτησε την ορμή του. Συγχρόνως ο στόλος του έκανε απόβαση στο Διρό της Μάνης και δοκίμασε μια ακόμη πανωλεθρία. Η τρίτη και τελευταία του προσπάθεια έγινε από την ανατολική πλευρά του Ταυγέτου. Έφθασε μέχρι τον Πολυάραβο², όπου έχασε μια ακόμη μάχη και τελικά παραιτήθηκε οριστικά από την προσπάθεια να πατήσει τη Μάνη³. Η Μάνη κράτησε. Ο Μοριάς αναθάρρησε και η επανάσταση των Ελλήνων δέχτηκε το φιλί της ζωής στη Βέργα του Αρμυρού. Η προσπάθεια του Ιμπραήμ να πειθαναγκάσει τους Πελοποννήσιους σε υποταγή και προσκύνημα λύγισε μπροστά στην ατσάλινη θέληση του Θ. Κολοκοτρώνη, που με σύνθημα *‘Φωτιά και τσεκούρι στους προσκυνημένους’* κράτησε επαναστατημένο το Μοριά. Στις 8/20 Οκτωβρίου 1827 έγινε η Ναυμαχία του Ναυαρίνου και έδωσε ένα αίσιο τέλος στον αγώνα των Ελλήνων για τη λευτεριά τους.

Είναι κρίμα που δεν γνωρίζουμε ποιοί Μαντιναίοι δούλεψαν για την ανέγερση της Βέργας, ούτε αυτούς που με το όπλο στο χέρι εμπόδισαν τον Ιμπραήμ να περάσει. Οι διάφορες πηγές μας αναφέρουν ονομαστικά τους Καπετανάκηδες, όπως και τους άλλους επώνυμους Μανιάτες οπλαρχηγούς, που πήραν μέρος στις μάχες της Βέργας. Αναφέρεται επίσης ο μητροπολίτης Ζαρνάτας Γαβριήλ Φραγκούλης που ενθάρρυνε τους πολεμιστές και ευλογούσε τα όπλα τους. Ακόμη γνωρίζουμε πως ο Νικόλαος Κοκκινέας και ο Δημήτριος Μανδραπήλιας πολέμησαν στη Βέργα. Δεν θα πρέπει όμως να υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι όλοι οι Μαντιναίοι, που μπορούσαν να κρατήσουν όπλο, πύκνωσαν τις φάλαγγες των αγωνιστών. Πολέμησαν πλαισιώνοντας τους Καπετανάκηδες οι οποίοι κρατούσαν το κάτω μέρος της Βέργας προς την πλευρά της θάλασσας, όπου έγιναν οι σφοδρό-

¹ Η Ξερολιθιά της Βέργας χτίστηκε από τους Καπετανάκηδες τον καιρό που ο Ιμπραήμ ήταν στο Μεσολόγγι και την εποχή εκείνη δεν βρισκόταν άλλος οπλαρχηγός στην περιοχή του Αρμυρού. Κανείς άλλος εκτός από την οικογένεια Καπετανάκη δεν διεκδίκησε ποτέ δικαιώματα για το χτίσιμο της Ξερολιθιάς. Σε πιστοποιητικό που πήρε ο Σταυριανός Καπετανάκης από Σταυροπηγιώτες στις 22 Μαΐου 1829 αναφέρεται: *“απεδείχθη κτίτωρ μετά των άλλων της οικογενείας του της Βέργας του Αρμυρού...”*. (ΓΑΚ, φάκ. Κ 29). Ο Βενετσάνος Γ. Καπετανάκης πήρε το 1833 πιστοποιητικό που τα υπέγραψαν 220 Μανιάτες και Μεσσήνιοι, όπου αναφέρεται: *“Αληθές υπάρχει ότι όλοι οι Καπετανάκηδες έγιναν κτίτορες της Βέργας καταβαλόντες έκαστος την αναλογίαν του τα έξοδα...”*. (Α.Α.Ε.Β.Ε., φάκ. Βεν. Καπετανάκη). Αργότερα, στις 4 Οκτωβρίου 1839, η Αθηναϊκή εφημερίδα “Αθηνά” (αρ. φ. 657, σ. 3587-8) έγραψε για την οικογένεια Καπετανάκη: *“...δεν είναι αυτή η γενεά η οποία έκτισεν εξ ιδίων της την Βέργαν του Αρμυρού...”*. Ακόμη, στις 14 Νοεμβρίου 1846 οι Παναγιώτης Πιερ., Σταυριανός, Παναγιώτης Γιαν., Βενετσάνος και Γιαννιός Καπετανάκης υπέβαλαν αναφορά στην Επιτροπή Στρατιωτικών Αποζημιώσεων και ζητούσαν τα έξοδα. Η επιτροπή δεν αρνήθηκε τη θυσία, αλλά αποφάνθηκε ότι έχουν αποζημιωθεί με τους βαθμούς που πήραν κλπ.

² Το όνομα του χωριού πριν από τη θρυλική μάχη ήταν Πολυτζάροβα.

³ Δικαίου Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 1 κ.ε.

τερες μάχες. Έχουμε μια εκτενή περιγραφή από την Καλαματιανή εφημερίδα “Καθημερινή” της 6ης Ιουλίου 1899, που αναφέρει τα ακόλουθα: *“...Αλλά την εξοχωτέραν και περιφανεστέραν υπηρεσίαν εις την πατρίδα παρέσχον οι Καπετανάκαι κατά την μάχην της Βέργας του Αλμυρού τω 1826, ης ζει ακόμη αυτόπτης μάρτυς και αγωνιστής, ο παρά τη οικογενεία Καπετανάκη ιατρός τότε και νέος, ο νυν αιωνόβιος σεβαστός γέρων ταγματάρχης της φάλαγγος κ. Α. Μαυρογένης, εκ της γνωστής μεγάλης επίσης οικογενείας Μαυρογένη. Οι Καπετανάκαι κυρίως δια των γενναίων Σελιτσάνων, Αλτομυριανών και άλλων Αβιατών έκτισαν την Βέργαν (τοιχον από των υπωρειών του όρους Σελίτσης μέχρι θαλάσσης, έχοντα εμπρός κοίτην χειμάρρου βαθείαν) και κατέλαβον τα επικινδυνώτερα σημεία. Εφιλοξήνησαν δε επί ημέρας τους εκείσε προσδραμόντας συμπολεμιστάς εκ της άλλης Μάνης Μαυρομιχάλας, Μούρτζινον και Κουμουνδούρον κλπ. Αλλ’ ως διηγείται ένθους ο σεβαστός γέρων Α. Μαυρογένης, πλήρης των ιερωτέρων αναμνήσεων - “πάντων διεκρίνετο ο εξοχος επί ανδρικό κάλλει και γενναιότητι και υπερηφάνω χαρακτήρι και άλλους προτερήμασι λαμπρός αληθώς, ο Παναγιώτης Καπετανάκης ο Γιαννέας, ου ακόμη η μνήμη ενθουσιάζει ως δημοτικού ήρωος και καπετάνου του λαόν της Αβίας. Εκείνος ετάχθη εις το ασθενέστερον μέρος της Βέργας προς την θάλασσαν, όπου η κοίτη του χειμάρρου ισοπεδούτο όλως με την επιφάνειαν του εδάφους και δια τούτο και το μάλλον επικίνδυνον. Εκεί δε εγένοντο και αι σφοδρότεροι έφοδοι των εφορμώντων Αιγυπτίων και η μεγαλύτερα φθορά αυτών, αποκρουσθέντων επί τέλους και τραπέντων εις φυγήν. Ούτω δε εταπεινώθη το πρώτον η οφρύς του Ιβραήμ...”*

Να σημειωθεί ότι ένας απέραντος καταυλισμός προσφύγων είχε δημιουργηθεί στην περιοχή από το Αρμυρό ως τις Κιτριές. Πολλοί Έλληνες, κυρίως από τη Μεσσηνία, προτίμησαν το ξεσπίτωμα και τις στερήσεις από τη σφαγή ή την αιχμαλωσία από το στρατό του Ιμπραήμ. Τον Οκτώβριο του 1827 ο Βρετανός ναύαρχος Χάμιλτων επισκέφθηκε τις Κιτριές¹ και διαπίστωσε τη δεινή κατάσταση των προσφύγων που ζούσαν μέσα σε σπηλιές και όπως ανέφερε δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν για μεγάλο ακόμη χρονικό διάστημα. Απόσπασμα από την περιγραφή του αναφέρει: *“Γυναίκες και παιδιά αποθνήσκουσιν ανά πάσαν στιγμήν εξ εντελούς αιτίας και μόλις ευρίσκειται τις τρεφόμενος κάλλιον ή δια βραστών λαχάνων. Υπεσχέθη να στείλω ποσότητά τινα άρτου εις τα σπήλαια, όπου κατέφυγον οι ταλαίπωροι εκείνοι. Αλλ’ αν ο Ιβραήμ μείνη ενταύθα, πλέον του τριτημορίου θα εξολοθρευθή ο λιμός.”*

5) ΟΙ ΜΑΝΤΙΝΑΙΟΙ ΠΟΥ ΠΗΡΑΝ ΜΕΡΟΣ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ

Οι μαρτυρίες για τη συμμετοχή των Μαντιναίων στον απελευθερωτικό αγώνα του 1821 δεν είναι επαρκείς. Για λίγα μόνο άτομα έχουμε ενδείξεις. Αναφέρεται ότι ο *Δημήτριος Κωνσταντινέας* έπεσε στην έφοδο για την άλωση της Τριπολιτσάς. Την εποχή του Δράμαλη, το 1822, έπεσε ο *Παναγιώτης Δημ. Καπετανάκης* και στο Μανιάκι, το 1825, σκοτώθηκε ο *Θανασούλης Νικ. Καπετανάκης*.

¹ Νικολάου Δραγούμη, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, Αθήναι 1971, τόμ. 1, σ. 91.

Ο Χρίστος Γεωργουλέας τιμήθηκε με το χαλκούν αριστείο του αγώνα (Εικ. 14), ενώ ο Δημήτριος Γεωργουλέας με το σιδηρούν. Ο Νικόλαος Κοκκινέας το 1840 πήρε το χαλκούν και το 1844 το αργυρούν αριστείων του αγώνα.

Ο Ρήγας Παλαμίδης, που συγκέντρωνε στοιχεία για να γράψει την ιστορία του απελευθερωτικού αγώνα είχε σημείωμα με τους Καπετανάκηδες που πήραν μέρος στην επανάσταση, στο οποίο αναφέρεται: "Ο Καπετάν-Γιωργάκης Καπετανάκης ηλικιωμένος με τους τρεις υιούς του, τον Χριστόδουλον, τον Βενετζάνον και τον Γιαννιόν, αδελφούς τρεις τον Γιάννη, τον Πιέρον και τον Παναγιωτάκη. Ο Γιάννης δύο υιούς τον Παναγιωτάκη και τον Αντώνιον, ο Πιέρος δύο υιούς τον Παναγιωτάκη και τον Γεώργιον, ο Παναγιωτάκης έναν υιόν τον Σταυριανόν. Ανίψια τρία, τα Νικολακάτσια: Γιαννάκης, Μιχαήλ και Αθανασούλης και ένα ανίψι, το Δημητρακάκη, λεγόμενον και αυτόν Παναγιωτάκη".

Οι στρατιωτικοί βαθμοί, που κατά καιρούς δόθηκαν σε Μαντιναίους, πλην της απονομής στο Σταυριανό Καπετανάκη του βαθμού του Ταξιάρχη στις 16 Απριλίου 1821, που αναφέρθηκε προηγουμένως, είναι οι ακόλουθοι:

α) Στις 11 Ιουνίου 1823 προτάθηκε ο Παναγιώτης Γιαννέας Καπετανάκης για το βαθμό της χλιαρχίας².

β) Στις 6 Ιουλίου 1824 συζητήθηκε πρόταση του Διονυσίου Μούρτζινου για απονομή βαθμών στο Μιχάλη Νικητάκη της χλιαρχίας και στον Στράτη Κεφαλέα της εκατονταρχίας³.

γ) Στις 2 Σεπτεμβρίου 1824, μετά από πρόταση του Αναγνωστορά, απονεμήθηκε ο βαθμός της στρατηγίας στον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη⁴, που ήταν γαμπρός του.

δ) Στις 15 Σεπτεμβρίου 1824 απονεμήθηκε ο βαθμός της στρατηγίας στο Χριστόδουλο Γ. Καπετανάκη και ο βαθμός της χλιαρχίας στους Παναγιώτη Πιέρ. Καπετανάκη, Σταυριανό Παν. Καπετανάκη και Αθανασούλη Νικ. Καπετανάκη⁵.

ε) Στις 24 Σεπτεμβρίου 1824 απονεμήθηκε από τη διοίκηση ο βαθμός της αντιστρατηγίας στο Σταυριανό Καπετανάκη και ο βαθμός της χλιαρχίας στο Στρατήγη Καλογερέα από τις Γαίτσες⁶.

στ) Στις 13 Νοεμβρίου 1824 απονεμήθηκε πάλι ο βαθμός της αντιστρατηγίας στο Σταυριανό Καπετανάκη, δηλαδή ο ίδιος βαθμός του απονεμήθηκε για δεύτερη φορά και με την ίδια διαταγή δόθηκε ο βαθμός της χλιαρχίας στο Δημήτριο Μανδραπήλια και ο βαθμός της υποχλιαρχίας στον Κωνσταντίνο Κωνσταντινέα⁷.

¹ Σταύρου Σκοπετέα, *Ο Μανιάτης Αγωνιστής του 21 Χρ. Καπετανάκης, διασκευαστής της Τραγωδίας "Ελλάς" του Γεωργίου Λασσάνη*, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)63.

² Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 2, σ. 70 και 475.

³ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 10, σσ. 386-7.

⁴ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 2, σ. 399.

⁵ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 2, σ. 402 και ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 27, της 15 Σεπτεμβρίου 1824 και Εκτελ., φάκ. 17, της 11 Σεπτεμβρίου 1824.

⁶ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 2, σ. 413 και τόμ. 10, σ. 497. ΓΑΚ, φάκ. Κ 29.

⁷ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 7, σ. 43. ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 36 της 13 Νοεμβρίου 1824 και Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 442.

ζ) Στις 20 Ιανουαρίου 1825 απονεμήθηκε ο βαθμός της αντιστρατηγίας στον Αθανασούλη Καπετανάκη¹.

η) Στις 25 Φεβρουαρίου 1825 απονεμήθηκε ο βαθμός της χλιαρχίας στους Γιαννάκη Μανέα και Ιωάννη Μάνο (Μανέα)².

Σε κατάσταση ανδρών του Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη, που εξεστράτευσε για διάστημα τεσσάρων μηνών, από 1ης Μαρτίου 1824, αναφέρονται οι ακόλουθοι Μεγαλομαντιναίοι και Μικρομαντιναίοι πολεμιστές, οι οποίοι με αλφαβητική σειρά είναι³: Γιαννάκης Κοκκινέας, Γιαννάκης Κολοκοτρίνης, Παναγιώτης Κολοκοτρίνης, Θανάσης Κολομπακέας, Πιέρος Κολομπακέας, Παναγιώτης Κουμνταρέας, Κωνσταντίνος Κωνσταντινέας, Γεωργάκης Μιχαλακάς, Ανδρέας Μπακονικολέας, Θεόδωρος Νικολέας, Δημήτριος Πλουμιστέας, Ηλίας Πλουμιστέας, Γεώργιος Πουτανέας, Νικόλαος Πουτανέας, Παναγιώτης Πουτανέας, Γαλάνης Σαραντέας και Νικολάκης Σασανέας.

Στα αρχεία χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος υπάρχουν τα μητρώα των αγωνιστών, στα οποία αναφέρονται οι ακόλουθοι:

A. M. 02551 Δημήτριος Μανδραπήλιας, προικοδοτήθηκε⁴ αρχικά ανθυπολοχαγός (7η τάξη), υπηρέτησε υπολοχαγός της φάλαγγας και τελικά του αναγνωρίστηκε η 5η τάξη, δηλαδή ο βαθμός του λοχαγού.

A. M. 00973 Ιωάννης Καπετανάκης, προικοδοτήθηκε λοχαγός (5η τάξη).

A. M. 02427 Παναγιώτης Καπετανάκης του Δημητρίου, φονεύθηκε το 1822, ανθυπολοχαγός (7η τάξη).

A. M. 01365 Ιωάννης (Γιαννάκης) Μανέας, προικοδοτήθηκε υπολοχαγός.

A. M. 10743 Σταύρος Μανέας (016268).

A. M. 07614 Νικόλαος Κατσιβαρδέας (011954).

A. M. 01204 Αντώνιος Καπετανάκης του Ιωάννου, προικοδοτήθηκε υπολοχαγός. Υπηρέτησε στο στρατό μέχρι το βαθμό του αντισυνταγματάρχη.

A. M. 00913 Δημήτριος Γεωργουλέας (002105).

A. M. 00330 Χριστόδουλος Γ. Καπετανάκης, προικοδοτήθηκε ταγματάρχη (4η τάξη).

A. M. 08776 Ιωάννης Μανός ή Μανέας (013619).

A. M. 05177 Αναγνώστης Παγώνης (016610).

A. M. 00367 Παναγιώτης Καπετανάκης του Ιωάννου (Γιαννέας), προικοδοτήθηκε ταγματάρχη (4η τάξη).

A. M. 01864 Αναγνώστης Παπαβασιλείου από τη Μαντίνεια, προικοδοτήθηκε ανθυπολοχαγός (7η τάξη)

Τα αρχεία αυτά δεν είναι πλήρη. Από τους φακέλους που υπάρχουν στα ίδια αρχεία και μελετήθηκαν από τις εκάστοτε επιτροπές ή από άλλες πηγές βλέπει κανείς απονομή βαθμών και στους κατωτέρω αγωνιστές:

Βενετσάνος Καπετανάκης του Γεωργίου, υπολοχαγός (6η τάξη).

Γιαννιός Καπετανάκης του Γεωργίου, υπολοχαγός (6η τάξη).

¹ Αρχ. Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 7, σ. 101 και ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 49 και Εκτελ., φάκ. 53.

² Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 7, σ. 139.

³ ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53, της 20 Ιανουαρίου 1825.

⁴ Δηλαδή πήρε οικονομική ενίσχυση που αντιστοιχούσε σε ανθυπολοχαγό

Δημήτριος ή Κανερίνης Καπετανάκης του Γιαννάκη, λοχαγός (5η τάξη).

Μιχαήλ Καπετανάκης του Νικολάου, υπολοχαγός (6η τάξη).

Παναγιώτης Καπετανάκης του Πιέρου, λοχαγός (5η τάξη).

Σταυριανός Καπετανάκης του Παναγιώτη, λοχαγός (5η τάξη).

Μιχαήλ Νικητάκης, υπολοχαγός (6η τάξη).

Επαναλαμβάνουμε ότι τα στοιχεία αυτά δεν είναι πλήρη, γιατί όσοι υπέβαλαν αίτηση και πιστοποιητικά στην πρώτη επιτροπή στρατιωτικών εκδουλεύσεων δεν υπάρχουν τα έγγραφά τους. Διατηρούνται όμως τα έγγραφα των μεταγενέστερων επιτροπών. Πάντως άτομα που κατά τη διάρκεια της επανάστασης πήραν βαθμούς, όπως ο Στράτης Κεφαλάς, ο Κωνσταντίνος Κωνσταντινέας δεν αναφέρονται στις επιτροπές που έκριναν τη δράση των αγωνιστών. Επίσης δεν βρίσκουμε τα ονόματα μερικών από αυτούς που παρασημοφορήθηκαν, όπως του Νικολάου Κοκκινέα και του Χρίστου Γεωργουλέα. Μερικοί από τους αγωνιστές πέρασαν περισσότερες από μια φορά από επιτροπές και βελτίωσαν τους αρχικούς βαθμούς τους.

6) ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

Στην περίοδο που προηγήθηκε της επανάστασης του 1821 στην περιοχή του Σταυροπηγίου υπήρχε ανταγωνισμός ανάμεσα στις οικογένειες Κουμουνδουράκη και Καπετανάκη. Πολλές φορές γινόταν ανοικτός πόλεμος ανάμεσα στις δύο αυτές γενιές¹, που παρέσυραν και ταλαιπωρούσαν τους κατοίκους του τόπου.

Οι συγγένειες που υπήρχαν ανάμεσα στις μεγάλες οικογένειες της Μάνης έπαιζαν σημαντικό ρόλο στις μεταξύ τους σχέσεις. Π.χ. οι Κουμουνδουράκηδες² που παλαιότερα πολεμούσαν εναντίον του Μούρτζινου της Καρδαμύλης, τώρα είχαν μεταξύ τους φιλικές σχέσεις, γιατί ο Διονύσιος Μούρτζινος είχε παντρευτεί κόρη του Παναγιώτη Κουμουνδουράκη, δηλαδή αδελφή του Θανασούλη, ο οποίος ήταν στην περίοδο της επανάστασης ο αρχηγός της οικογένειάς του. Αντίθετα οι Κουμουνδουράκηδες χωρίζονταν με μίσος από τους Μαυρομιχαλαίους. Πριν από την επανάσταση ο Θεόδωρος Παν. Κουμουνδουράκης είχε παντρευτεί αδελφή του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και οι δύο οικογένειες είχαν καλές σχέσεις. Όπως όμως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ο Αλέξανδρος Παν. Κουμουνδουράκης διεκδίκησε το Μπεηλίκι της Μάνης και ο Ηλίας Πέτρ. Μαυρομιχάλης σκότωσε το θείο του Θεόδωρο Κουμουνδουράκη³. Το φονικό αυτό μετέβαλε τις σχέσεις των δύο οικογενειών.

Οι Καπετανάκηδες ήταν ανέκαθεν φίλοι με το Μούρτζινο. Μεταξύ τους υπήρχε συγγένεια, η οποία όμως δεν είναι γνωστή. Ο Διονύσιος Μούρτζινος αποκαλούσε το Σταυριανό Καπετανάκη εξάδελφό του. Αλλά και ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ήταν εξάδελφος του Σταυριανού Π. Καπετανάκη και οι σχέσεις των δύο οικογε-

¹ Otto von Stackelberg, ό.π., σ. 6 και Σταύρου Καπετανάκη, *Θανασούλης Καπετανάκης ο μάρτυρας στο Μανιάκι*, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)288.

² Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα Ιστορικά Στοιχορρήματα*, σ. 40, στίχ. 139 κ.ε.

³ Σ. Β. Κουγέα, *Ιστορικά Πηγαί δια την Ηγεμονίαν της Μάνης*, Πελοποννησιακά 5(1962)132.

νειών ήταν καλές. Ο Θανασούλης Καπετανάκης είχε παντρευτεί τη Μαρία, κόρη του Πετρόμπεη. Ο Κανερίνης-Δημήτριος Γιαν. Καπετανάκης παντρεύτηκε τη Γεωργίτσα, κόρη του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. Ακόμη ο Παναγιώτης Γιαν. Καπετανάκης ήταν συγγενής με τους Κουμουνδουράκηδες, χωρίς όμως να είναι γνωστός ο συγγενικός δεσμός. Τέλος ο Παναγιώτης Γιαν. Καπετανάκης παντρεύτηκε την Ελένη κόρη του Αναγνωσταρά και μπορούσε και αυτός να έχει ανάμιξη στα πράγματα του Σταυροπηγίου.

Όταν άρχισε η επανάσταση του 1821, στη Μάνη υπήρχαν δύο κόμματα, στο ένα ηγείτο ο Πετρόμπεης και στο άλλο ο Μούρτζινος. Ο Θ. Κολοκοτρώνης στην αρχή είχε καλές σχέσεις με το Μούρτζινο, αργότερα όμως διαταράχτηκαν και στο τέλος ξαναβρέθηκαν μαζί, όταν ήταν και οι δύο υποστηρικτές του Καποδίστρια. Κατά την εξέλιξη της επανάστασης και μετά από αυτή οι μεγάλες οικογένειες της Μάνης διασπάστηκαν. Πολλές φορές ένα μέρος της οικογένειας ήταν με το ένα κόμμα και οι υπόλοιποι με το αντίθετο¹. Η εποχή που ήταν αναγκαία η ένωση των οικογενειών είχε ξεπεραστεί.

Οι διαιρέσεις των Ελλήνων πήραν διάφορες μορφές και οι Μαυρομιχαλαίοι με τον Κολοκοτρώνη τότε ήταν σύμμαχοι και τότε αντίπαλοι. Αλλά οι σχέσεις ανάμεσα στο Μούρτζινο και τον Πετρόμπεη ήταν πάντοτε ανταγωνιστικές. Αυτή τη διαίρεση ακολούθησαν βασικά και οι Μανιάτες. Οι Κουμουνδουράκηδες, όπως αναφέρθηκε ήταν πάντα φιλικόι προς το Μούρτζινο, ενώ οι Καπετανάκηδες ήταν περισσότερο διασπασμένοι και κάθε μέλος της οικογένειας ακολουθούσε προσωπική και όχι οικογενειακή πολιτική.

Στη διάρκεια της επανάστασης κάθε μικροκαπετάνιος, που μπορούσε να παρασύρει μικρό αριθμό στρατιωτών, προσπαθούσε να βρει δικό του στήριγμα σε κάποια πολιτική ή στρατιωτική προσωπικότητα εκτός των συνόρων της επαρχίας του, προκειμένου να απαλλαγεί από την κηδεμονία των συντοπιτών του ή ακόμη της οικογένειάς του. Κάθ' ένας επεδίωκε να βελτιώσει την προσωπική του και όχι την οικογενειακή ή την παραταξιακή θέση, όπως αργότερα έγινε με το θεσμό του κομματάρχη. Όταν ο βουλευτής δεν ήταν προσιτός στους ψηφοφόρους του, ήταν χρήσιμος ο κομματάρχης. Αλλά όταν μπορούσε κάποιος να φθάσει στον πολιτικό, δεν ήταν απαραίτητος ο κομματάρχης. Με τον ίδιο τρόπο, όταν ένας μικρός καπετάνιος μπορούσε να συνδεθεί με κάποιον αξιόλογο πολιτικό ή στρατιωτικό, χειραφετείτο από τους οικογενειακούς ή τοπικούς δεσμούς του. Γι' αυτό βλέπουμε στην οικογένεια Καπετανάκη το Χριστόδουλο να είναι μαζί με τον Πετρόμπεη, τον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη με τον Αναγνωσταρά, που ήταν πεθερός του και το Σταυριανό με τον Κολοκοτρώνη.

Πριν από την επανάσταση στη Μεγάλη Μαντινεία ήταν δύο μεγάλες παρατάξεις. Στη μια ηγείτο ο Πιέρος Καπετανάκης και αργότερα ο γιός του Γεώργιος. Στην άλλη ο Μιχάλης Νικητάκης, ο οποίος ήταν φίλος των Κουμουνδουράκηδων. Το 1826 σκοτώθηκε ο Γεώργιος Πιέρου Καπετανάκης και λέγεται πως ήταν έργο του Νικητάκη. Γιός του φονευθέντος ήταν ο Γεώργιος Γεωργίου Καπετανάκης, που έγινε δήμαρχος Αβίας και ήταν προσκολλημένος στους Μαυρομιχαλαίους,

¹ Γιάννη Αναπλιώτη, *Πέτρου Κουπήφαρη - έγγραφα του 1832*, "Αρχείον" Μεσσηνίας, Καλαμάτα 1960, σ. 219.

γιατί είχε παντρευτεί την Αναστασία κόρη του Κατσή-Γιάννη Μαυρομιχάλη. Αυτός και τα παιδιά του ήταν εχθροί των Νικητάκηδων και της παράταξής τους, έστω και αν ο Μιχάλης Νικητάκης από την εποχή του Καποδίστρια είχε συμφιλιωθεί με τους υπόλοιπους Καπετανάκηδες.

Ο Καποδίστριας με την πολιτική του ευνόησε το λαό και τους μικροκαπεταίνους, γιατί ήθελε να εξασθενήσει τη δύναμη των μεγαλοκαπεταναίων, αφού από αυτούς πήγαζε η καταπίεση του ελληνικού λαού. Ανάμεσα στους ευνοούμενους του Καποδίστρια στην περιοχή Σταυροπηγίου ήταν ο Σταυριανός Καπετανάκης, ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης και ο Μιχάλης Νικητάκης. Οι Μαυρομιχαλαίοι και άλλοι σημαντικοί της εποχής εκείνης ήθελαν να έχουν αυτοί και μόνο σχέσεις με τον Κυβερνήτη και να κυβερνά όπως αυτοί θα του έλεγαν. Η άρνηση του Καποδίστρια να υποκαταστήσει κάποιον τούρκο βεζύρη τους απογοήτευσε. Παράλληλα όσοι από τους μικροκαπεταίνους είχαν δυσανεχθεί από τον Καποδίστρια έβρισκαν ανοιχτές πόρτες στους Μαυρομιχαλαίους ή γενικότερα στους Υδραίους και το Μαυροκορδάτο. Ο Ιωάννης Καποδίστριας είχε κερδίσει την εμπιστοσύνη και την αγάπη του απλού λαού, του κόσμου που δεν ζητούσε μερίδα από την εξουσία αυτής της χώρας. Όσοι είχαν μάθει από τους Τούρκους να προσφέρουν στη διοίκηση πολλά και να παίρνουν από αυτή τη μερίδα τους, αντιτάχθηκαν στον Καποδίστρια. Αυτός θέλησε να επιβάλει ισοπολιτεία σε ένα τόπο, που οι κάτοικοί του, χωρίς να το ξέρουν, είχαν τους "ευγενείς" τους. Χαρακτηρίζουμε δε ως "ευγενείς" τους ανθρώπους με αναγνωρισμένη τοπική ισχύ και παραδοχή από το λαό, δηλαδή εκείνους που ακολουθούσε ο κόσμος ως καπεταίνους ή δημογέροντες και αργότερα αυτοί οι ίδιοι έγιναν οι πολιτικοί του τόπου.

Τον Αύγουστο του 1831, λίγο πριν από τη δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια, ο Ηλίας Κατσάκος-Μαυρομιχάλης, ακολουθούμενος από οπαδούς της Μαυρομιχαλαϊκής οικογένειας, ήρθε με Υδραϊκά καράβια από το Λιμνί στις Κιτριές, προκειμένου να καταλάβει την Καλαμάτα. Παράλληλα στα Γιαννιτσάνικα ξεσηκώθηκε ο Κανερίνης-Δημήτριος Γιαν. Καπετανάκης υπέρ των στασιαστών-συνταγματικών και διευκόλυνε την κατάληψη της Καλαμάτας από τους αντικυβερνητικούς¹.

Την εποχή εκείνη ανέλαβε έκτακτος επίτροπος στη Μάνη ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος. Αφού έφθασε στην Καλαμάτα, λίγο πριν από την κατάληψή της, συνοδευόμενος από τους Σταυριανό Καπετανάκη, Γαλάνη Κουμουνδουράκη και Μιχάλη Νικητάκη πήγε στη Γιάννιτσα, στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδος, στην Πάνω Σέλιτσα και κατέβηκε στο Πετροβούνι, γιατί το Αρμυρό το είχαν καταλάβει οι επαναστάτες. Την άλλη ημέρα πήγε στο κάστρο της Ζαρνάτας, που το κρατούσε ο Γρηγόρης Κουμουνδουράκης και από εκεί κατέβηκε στην Καρδαμύλη στους φίλους του Μούρτζινου που είχε πεθάνει.

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, στις 27 Σεπτεμβρίου 1831, σχηματίστηκε κυβέρνηση από τον Αυγουστίνο Καποδίστρια, ο οποίος δεν ενέπνευσε εμπιστοσύνη στον Ελληνικό λαό. Τον καιρό εκείνο, που τα πράγματα ήταν ρευστά, πολλοί ήταν αυτοί οι οποίοι κρατούσαν ουδέτερη στάση. Αντίθετα ο Μιχάλης Νικητάκης από τη Μεγάλη Μαντίνεια παρέμενε σταθερά ταγμένος στην παράταξη των Κα-

¹Κ. Α. Κοτσώνη, *Κατάληψη της Καλαμάτας από τους Μανιάτες (1831) κατ' ανέκδοτον έκθεσιν*, Πελοποννησιακά, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, 1977, σ. 193 κ.ε.

ποδιστριακών. Αυτός ήταν ο λόγος που οι συνταγματικοί του έκαψαν το σπίτι και κράτησαν τον αδελφό του και τον ανιψιό του ομήρους. Σε σχετική αναφορά του Μ. Νικητάκη από 8 Μαρτίου 1832 αναφέρεται¹. "...Εις τας 26 του αρτίως παύσαντος μηνός Φεβρουαρίου, ο δεύτερος υιός του εθνοκαταράτου Ιωάννου Μαυρομιχάλη (προφανώς ο Χαρίλαος) και κάποιος Κανερίνης εκ της φαιμιλίας των Καπετανάκηδων, συμπαραλαβόντες μεθ' εαυτών αρκετούς ομοιόφρονάς των απήλθον δια νυκτός εις το χωρίον μου, Μεγάλην Μαντίνειαν ονομαζόμενον, όπου ενεδρεύσαντες εις την οικίαν μου και εις τινος των συγγενών μου, συνέλαβον τον αδελφόν μου και τον ανειψιόν μου, πυρπολήσαντες εν ταυτώ και την οικίαν μου, και τους έφερον αιχμαλώτους εις Κιτριές, όπου είναι το άσυλον της κακουργίας των...".

Λίγο αργότερα, τη νύχτα της 29ης προς 30η Μαρτίου 1832, ο Αυγουστίνος Καποδίστριας παραιτήθηκε από την κυβέρνηση της χώρας και από το Ναύπλιο επιβιβάστηκε πλοίου και κατευθύνθηκε στην Κέρκυρα. Στις 8 Απριλίου όλοι οι Καπετανάκηδες αναγνώρισαν τους συνταγματικούς και με προκήρυξή τους² γνωστοποίησαν ότι η οδός του Αρμυρού ήταν ελεύθερη για όλους και καλούσαν τους κατοίκους του Σταυροπηγίου να ακολουθήσουν την κυβέρνηση των συνταγματικών. Πρώτος υπέγραψε ο Γερο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης, που ήταν από τους υποστηρικτές του Καποδιστριακού καθεστώτος και ακολούθησαν τα ανίψια του Χριστόδουλος, Παναγιώτης Πιερέας και Παναγιώτης Γιαννέας Καπετανάκηδες.

7) Η ΤΟΠΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Πριν από την επανάσταση του 1821 στη Μάνη υπήρχε ο θεσμός του Μπέη, ο οποίος ασκούσε εξουσία, στηριζόμενος στην τουρκική βοήθεια και στη συνεργασία του με τους τοπικούς καπεταίνους, ώστε να αποτελεί κατά κάποιο τρόπο ένα ρυθμιστικό παράγοντα της ηρεμίας του τόπου. Όταν ένας καπεταίνος έδειχνε επιφυλακτική ή εχθρική διάθεση απέναντι στον Μπέη, διατηρούσε κάποια μορφή ακηδεμόνευτης απομόνωσης. Στα χρόνια του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη αρχηγός της αντίπαλης παράταξης, όπως αναφέρθηκε, ήταν ο Παναγιώτης Τρουπάκης-Μούρτζινος της Καρδαμύλης.

Στη Μάνη ο μόνος νόμος που ίσχυε ήταν η δύναμη των όπλων και η κριτική που ασκούσε η κοινή γνώμη. Ο Μανιάτης υπεράσπιζε το δίκαιό του με το ντουφέκι, αλλά συγχρόνως είχε ανάγκη από την επιδοκιμασία της οικογένειάς του και των φίλων του. Θα έπρεπε δε ακόμη να έχει την ανοχή των χωριανών του και του τοπικού καπεταίνου. Η αποδοκιμασία των γύρω του τον ανάγκαζε σε φρονιματισμό ή σε απομόνωση. Σπανιότερα ακόμη και σε αυτοεξορία.

Με την έναρξη της επανάστασης άλλαξαν ριζικά οι συνθήκες που διατηρούσαν το παλαιό διοικητικό σύστημα της Μάνης. Η εξουσία του Μπέη και του τοπικού καπεταίνου, που είχαν δημιουργηθεί την εποχή της τουρκοκρατίας, παρουσίασαν στη διάρκεια του αγώνα σημαντικές μεταβολές. Πρώτα ο Μανιάτης δεν είχε άλλη

¹Κ. Α. Κοτσώνη, *Παναγιώτης Α. Αναγνωστόπουλος - Έκτακτος Επίτροπος Σπάρτης 1831-32*, Μνημοσύνη 9(1982-84)208.

²Γ. Αναπλιώτης, *Πέτρου Κουτήφαρη - Έγγραφα 1832, ό.π., σ. 224-5.*

διέξοδο από το να επιδιώκει την ανοχή του ισχυρού του τόπου του για τις ενέργειές του. Τώρα η ισχύς του καπετάνιου ήταν περιορισμένη, γιατί ο Μανιάτης μπορούσε να προτιμήσει ή αυτόν ή τους αντιπάλους του. Κάθε ένας που διεκδικούσε ηγετική θέση στο περιβάλλον του έπρεπε να είναι αγαπητός στο κοινό. Από αγάπη θα τον ακολουθούσαν σε εκστρατείες και θα είχε δύναμη ή ακόμη θα καταξιώνονταν στις μάχες. Η ισχύς και επιρροή του τοπικού καπετάνιου περιορίστηκε, γιατί έσπασε το "μονοπώλιο" της εξουσίας του. Κάθε αγωνιστής μπορούσε να διαλέξει ανάμεσα σε πολλούς αρχηγούς, αυτόν που θα ακολουθούσε. Οι μικροκαπετάνιοι της Μάνης άρχισαν να αυτονομούνται και να μην υπακούουν στους παραδοσιακούς καπετάνιους.

Σημαντικότερη όμως αλλαγή έγινε μέσα στις οικογένειες. Τα μέλη της γενιάς δεν υποτάσσονταν τώρα στον παραδοσιακό αρχηγό, αλλά μόνο όταν το επέβαλε το προσωπικό τους συμφέρον. Βλέπουμε το Νικόλαο Πιεράκο-Μαυρομιχάλη να αποσπάται από τη μερίδα του Μπέη. Ο Πιέρρος Πατριαρχέας στα χρόνια του Καποδίστρια ήταν αντίπαλος του Μούρτζινου κ.ά.

Στις 23 Μαρτίου 1821, όταν ελευθερώθηκε η Καλαμάτα, συστήθηκε η Μεσσηνιακή Σύγκλητος ή Γερουσία¹, που την αποτελούσαν Μανιάτες και Μεσσήνιοι και είχε σκοπό να φροντίζει για την τάξη και να εφοδιάζει τις εκστρατείες. Πρόεδρος ήταν ο Πετρόμπεης και ανάμεσα στα μέλη της ήταν οι Μαντιναίοι Γιωργάκης Καπετανάκης, Γιάννης Καπετανάκης και ο Γεώργιος Παγωνόπουλος-Παγώνης, ο μετέπειτα μητροπολίτης Αργολίδος.

Στη Συνέλευση των Πελοποννησίων που έγινε στη μονή των Καλτετζών, το Μάιο του 1821, η Μάνη αντιπροσωπεύτηκε μόνο από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη². Τον Ιούλιο του ίδιου έτους έγινε συνέλευση στα Βέρβαινα με τη συμμετοχή του Δημητρίου Υψηλάντη. Η Μάνη αντιπροσωπεύτηκε πάλι από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και το Διονύσιο Μούρτζινο, ενώ ως αντιπρόσωπος των Καλαματιανών παραβρέθηκε ο Μαντιναίος Γεώργιος Παγωνόπουλος-Παγώνης³. Εκτός από τις συνελεύσεις, που ήταν πηγή της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας του επαναστατημένου γένους των Ελλήνων, σχηματίστηκε και Κυβέρνηση. Φυσικά δεν πήρε μέρος κανένας από τους Μαντιναίους, αλλά θα πρέπει να θυμίσουμε ότι ο Εθνομάρτυρας Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας, που θα είχε σημαντική θέση στη διακυβέρνηση του τόπου, βρισκόταν όμηρος των Τούρκων στην Τριπολιτσά.

Στην πρώτη Εθνική Συνέλευση που έγινε στην Επίδαυρο από τις 20 Δεκεμβρίου 1821 μέχρι τις 15 Ιανουαρίου 1822 η Μάνη αντιπροσωπεύτηκε πάλι μόνο από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη⁴.

¹ Γ. Αναπιώτη, *Το Εικοσιένα χωρίς Μύθο*, Καλαμάτα 1971, σ. 116 και Φωτάκου, *Απομνημονεύματα κλπ.* ό.π., σ. 70. Δεν ευσταθεί ο ισχυρισμός ότι στη Μεσσηνιακή Σύγκλητο δεν συμμετείχαν Μανιάτες. Δεν ήταν δυνατόν να τηρηθεί η τάξη στην Καλαμάτα από μόνους τους Μεσσήνιους, γιατί οι Μανιάτες δεν θα υπάκουαν σε αυτούς. Εκτός αν δεχθούμε ότι η πτήρηση της τάξης ήταν έργο των καπετάνιων της Μάνης, που είχαν εγκατασταθεί στην Καλαμάτα και έργο της Μεσσηνιακής Συγκλήτου ήταν μόνο ο εφοδιασμός με τρόφιμα και πολεμοφόδια των εκστρατειών.

² Δ. Κόκκινου, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Έκδ. "Μέλισσα", Αθήναι 1956, τόμ. 2, σ. 195 και Α. Δασκαλάκη, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήναι 1966, σ. 186.

³ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 2, σ. 220 και Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 186.

⁴ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 4, σ. 66 και Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 190.

Από τις 29 Μαρτίου μέχρι τις 18 Απριλίου 1823 έγινε η δεύτερη Εθνική Συνέλευση στο Άστρος, που μοιράστηκε στα Μελιγγίτικα και στα Αγιαννίτικα Καλύβια¹. Με την παράταξη του Κολοκοτρώνη, που δεν νομιμοποιήθηκε, παραβρέθηκαν ο Χριστόδουλος και ο Σταυριανός Καπετανάκης. Από τους Μανιάτες προτάθηκαν ο πρωτοσύγκελος Γεράσιμος Παγώνης και ο Αναστάσιος Κορνήλιος.

Στην τρίτη Εθνική Συνέλευση, που έγινε από τις 6 μέχρι τις 16 Απριλίου 1826 στην Τροιζήνα, δεν πήρε μέρος κανένας από το Σταυροπήγι, παρά μόνο ο Πρωτοσύγκελος Γεράσιμος, ο κατά κόσμο Γεώργιος Παγωνόπουλος-Παγώνης, που εκπροσώπησε την Καλαμάτα². Για την προπαρασκευή της συνέλευσης είχε ανεβεί στο Ναύπλιο και ο Γερο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης, αλλά τελικά δεν έγινε δεκτός ως πληρεξούσιος³.

Στην επόμενη Εθνική Συνέλευση, που θεωρείται και αυτή τρίτη και έγινε στην Ερμιόνη της Τροιζηνίας από 18 Ιανουαρίου μέχρι 5 Μαρτίου 1827, πήρε μέρος ο Χριστόδουλος Καπετανάκης⁴.

Στην τέταρτη Εθνική Συνέλευση, που έγινε στο Άργος από 11 Ιουλίου μέχρι 6 Αυγούστου 1829 πήραν μέρος ως πληρεξούσιοι Σταυροπηγίου οι Αθ. Κουμουνδουράκης και Χριστόδουλος Καπετανάκης. Ακόμη παραβρέθηκε ως εκπρόσωπος των όπλων της Πελοποννήσου ο Σταυριανός Καπετανάκης⁵.

Η πέμπτη Εθνική Συνέλευση⁶ έγινε στο Άργος και στο Ναύπλιο, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, από 5 Δεκεμβρίου 1831 μέχρι 16 Μαρτίου 1832 και εκπρόσωποι του Σταυροπηγίου παραβρέθηκαν ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης και ο Σταυριανός Καπετανάκης. Την ίδια εποχή έγινε εκλογή, που κρίθηκε παράτυπη, των Χριστόδουλου Καπετανάκη και Γρηγόρη Κουμουνδουράκη⁷. Παράλληλα όμως με αυτούς ήταν συγκεντρωμένοι στην Περαχώρα της Κορινθίας οι αντικαποδιστριακοί, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Π. Καπετανάκης, που δεν γνωρίζουμε αν ήταν ο Παναγιώτης Πιερέας ή ο Παναγιώτης Γιαννέας Καπετανάκης⁸ ή κάποιος συνεπώνυμος.

Στην επόμενη συνέλευση, που έγινε από 14 Ιουλίου μέχρι 22 Αυγούστου 1832 στην Πρόνοια του Ναυπλίου και θεωρήθηκε ότι αποτελούσε συνέχεια της Δ' Εθνικής Συνέλευσης, πήραν μέρος ο Χριστόδουλος και ο Βενετσάνος Καπετανάκης⁹.

Πέρα όμως από τις εκάστοτε κυβερνήσεις και Εθνικές συνελεύσεις στη Μάνη υπήρχε και μια τοπική διοικητική επιτροπή η "Εφορεία της Σπάρτης", την οποία αποτελούσαν οι εκπρόσωποι των μεγάλων οικογενειών. Της Εφορείας της Σπάρτης προΐστατο ο Ιωάννης-Κατοής Μαυρομιχάλης και μετείχαν ο Διονύσιος Μούρ-

¹ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 6, σ. 202, Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 192 και Ι. Γιανναροπούλου, *Αναφορά εις δύο Μεσσηνίους της Επανάστασης*, Λακωνικά Σπουδαί 11(1992)434.

² Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 10, σ. 345 και Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 196.

³ Στ. Καπετανάκη, *Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)388.

⁴ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 11, σ. 72 και Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 197.

⁵ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 12, σ. 249 και Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 200.

⁶ Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 205.

⁷ ΓΑΚ, Βλαχούγ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

⁸ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 12, σ. 553.

⁹ Εθνική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 25 της 13 Ιουλίου 1832, σσ. 138-9.

τζινος, ο Δημήτριος Γρηγοράκης, ο Γεώργιος Τζωρτζάκης-Γρηγοράκης, ο Νικόλαος Χριστέας, ο Πανάγος Κυβέλος, ο Παναγιώτης Ντουράκης, ο Αθανασούλης Κουμουνδουράκης και ο Γιάννης Χρ. Καπετανάκης, που μετά το θάνατό του, το 1824, τον αντικατέστησε ο Γέρο-Παναγιωτάκης Χρ. Καπετανάκης.

Στα χρόνια του Καποδίστρια (1828-1831) η Πελοπόννησος διαίρεθηκε σε επτά τμήματα (νομούς) και καθ' ένα από αυτά το διοικούσε ο Έκτακτος Επίτροπος, που είχε τη θέση του σημερινού νομάρχη. Το τμήμα της Κάτω Μεσσηνίας, με πρωτεύουσα την Καλαμάτα και Έκτακτο Επίτροπο το Γ. Ψύλλα, το αποτελούσαν οι διοικήσεις (σημερινές επαρχίες) Δυτικής Μάνης (η Μάνη λεγόταν και Σπάρτη), Καλαμάτας, Νησίου, Ανδρούσης, Μικρομάνης, Εμπλακίων και Λεονταρίου. Κάθε μια από αυτές τις διοικούσε ο Προσωρινός Διοικητής. Έδρα της προσωρινής Διοίκησης της Δυτικής Μάνης ήταν το Αρμυρό και Προσωρινός Διοικητής ο Κ. Πεταλάς.

Η Προσωρινή Διοίκηση της Δυτικής Μάνης ήταν χωρισμένη σε πέντε επαρχίες, α) Σταυροπηγίου, β) Ανδρούβιστας (ο κατόπιν δήμος Καρδαμύλης) γ) Ζυγού, δ) Οιτύλου και ε) Μέσσης. Η επαρχία Σταυροπηγίου παλαιότερα είχε την ονομασία Ζαρνάτα από το ομώνυμο κάστρο, ενώ στα χρόνια του Όθωνα (μετά το 1842) πήρε το όνομα "δήμος Αβίας".

Παράλληλα με τη διοικητική διαίρεση της Πελοποννήσου δημιουργήθηκαν και οι επαρχιακές και τοπικές δημογεροντίες των πόλεων και των χωριών. Τα χωριά που τα αποτελούσαν εκατό οικογένειες αναδείκνυαν με εκλογές ένα χωρικό δημογέροντα, όταν υπήρχαν διακόσιες οικογένειες εξέλεγαν δύο δημογέροντες κ.ο.κ. Από τους δημογέροντες ολόκληρης της επαρχίας, παρουσία του Εκτάκτου Επιτρόπου ή αντιπροσώπου του, εκλεγόταν η Επαρχιακή δημογεροντία, που την αποτελούσαν 3-5 μέλη και αντιπροσωπευόταν η έδρα της επαρχίας και τα γύρω χωριά.

Η επαρχία Σταυροπηγίου είχε έδρα το Αρμυρό και κατά καιρούς αναφέρονται επαρχιακοί δημογέροντες οι Χριστόδουλος Καπετανάκης, Γαλάνης Κουμουνδουράκης, Μιχάλης Νικητάκης, Κωνσταντίνος Κουτήφαρης και Ιωάννης Λογοθέτης. Η Μεγάλη Μαντίνεια είχε Χωρικό Δημογέροντα¹ το Νικόλαο Νικητάκη που ήταν αδελφός του Μιχάλη Νικητάκη. Ο Χωρικός Δημογέροντας της Μικρής Μαντίνειας δεν μας είναι γνωστός. Όπου υπήρχε μόνο ένας δημογέροντας εκτελούσε τα χρέη ειρηνοδίκη, δηλαδή προσπαθούσε να επιλύει τις διαφορές των πολιτών δια του συμβιβασμού. Όπου όμως υπήρχαν περισσότεροι δημογέροντες η Κυβέρνηση όριζε έναν που θα εκτελούσε τα χρέη του Ειρηνοδίκη.

Σε περίπτωση Εθνοσυνέλευσης, όπως είδαμε προηγουμένως, η Επαρχία Σταυροπηγίου εξέλεγε δύο αντιπροσώπους, που συνήθως ήταν ο ένας από την οικογένεια Κουμουνδουράκη και ο άλλος από την οικογένεια Καπετανάκη. Ήταν ένα είδος συμβιβασμού ή ισορροπίας των αντιπάλων.

¹ Ντίνο Κοτσώνη, Ένα ενδιαφέρον έγγραφο του 1833, Ιθώμη 1(1973)67 και πάλι του ίδιου, "Αλληλομαχία" στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1829, Ιθώμη 35-36 (1993)50.

8) ΠΑΡΑΤΡΑΓΟΥΔΑ ΕΚΛΟΓΩΝ

Εκείνο τον καιρό δεν γινόντουσαν υποδειγματικές εκλογές. Πολλές φορές σε κάποιο γραφείο του Ναυπλίου παίρνονταν οι αποφάσεις για το ποιός θα κερδίσει τις εκλογές για να γίνει μέλος της Εθνοσυνέλευσης. Ασφαλώς δεν είχε μεγάλη σημασία η προτίμηση των ψηφοφόρων. Άλλοτε πάλι ισχυροί τοπικοί παράγοντες επέβαλαν τη θέλησή τους και σε ορισμένες περιπτώσεις παρουσιάζονταν πολλοί με τα αποδεικτικά της εκλογής τους και η συνέλευση έκρινε όποια θεωρούσε, ή ήθελε να θεωρήσει, ως έγκυρα.

Στις 2 Ιουνίου 1829 έγινε πρόσκληση των εκλογέων του Σταυροπηγίου να συγκεντρωθούν στο Αρμυρό, όπου ήταν η έδρα της Δημογεροντίας. Αλλά όπως αναφέρεται από τον Προσωρινό Διοικητή Δυτικής Σπάρτης, Καλαμάτας και Μικρομάνης Κ. Πεταλά¹, οι εκλογείς δεν συγκεντρώθηκαν. Ίσως η παρουσία στο Αρμυρό μιας ισχυρής ομάδας Καπετανάκηδων να εμπόδιζε πολλούς από τους εκλογείς να πάνε εκεί για να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα. Την επόμενη ημέρα προσκλήθηκαν οι εκλογείς στο μοναστήρι της Μαρβίνιτσας (περιοχή Σωτηριανικών), γιατί φαίνεται εκεί δεν μπορούσαν να ασκήσουν πίεση οι ισχυροί του Αρμυρού. Οι εκλογές ανέδειξαν πληρεξούσιους το Θαναασούλη Κουμουνδουράκη και το Χριστόδουλο Καπετανάκη, που ήταν απόντες και οι δύο από τη Συνέλευση. Επειδή όμως δεν παραβρέθηκαν πολλοί εκλογείς, περιέφεραν το πρακτικό της ψηφοφορίας στα χωριά για να το υπογράψουν οι φίλοι των Δημογερόντων. Αυτό όμως δημιούργησε ζητηρές αντιδράσεις μιας μερίδας εκλογέων και απειλήθηκαν σοβαρά επεισόδια.

Μερικοί από τους κατοίκους του Σταυροπηγίου², στις 5 Ιουλίου 1829, με αναφορά τους συμπαραστάθηκαν στη Δημογεροντία και καταδίκασαν τις ενέργειες των αντιδρώντων στην εκλογή του Αθανασούλη Κουμουνδουράκη και Χριστόδουλου Καπετανάκη. Από αυτούς Μαντιναίοι ήταν: Χριστόδουλος Φραγκούλης, Στρατηγούλης Μανωλακάς, Ιωάννης Δρακουλέας, Γεώργιος Κατσιβαρδός, Παναγιώτης Σασανέας και Γεωργάκης Δικαϊάκης. Ακόμη ανάμεσα στους Σταυροπηγιώτες ήταν και ο Τζανέτος Πελικίας (Μπελιτσέας), που κατοικούσε στα Αλτομυρά.

Οι επόμενες εκλογές για Εθνοσυνέλευση έγιναν στις 29 Οκτωβρίου 1831, δηλαδή μετά από τη δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια. Πάλι οι εκλογές έγιναν με περιφορά πρακτικού στα χωριά. Συντάχθηκαν όμως δύο πρακτικά. Αυτό που έγινε δεκτό αναδείκνυε πληρεξούσιους το Σταυριανό Καπετανάκη και το Γαλάνη Κουμουνδουράκη, που ήταν και οι δύο εκδηλωμένοι υπέρ της Καποδιστριακής παράταξης. Το άλλο περιλάμβανε το Χριστόδουλο Καπετανάκη και το Γρηγόρη Κουμουνδουράκη και το υπέγραψαν πολλοί Μικρομαντιναίοι. Ίσως να μην έφθασε στη Μεγάλη Μαντίνεια, που ήταν η κατοικία του Μιχάλη Νικητάκη, ο οποίος ήταν φιλοκαποδιστριακός. Στο πρακτικό αναγράφονται τα ακόλουθα ονόματα Μικρομαντιναίων³: Παπά-Νικηφόρος (Κοκκινάκης), Πιέρος Κολομπάκης, Γεώργιος Μ. Κωνσταντινέας, Γεώργιος Πουτανέας, Κωστάκης Κωνσταντινέας, Ιωάννης Κοτσωνέ-

¹ ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220, έγγραφο της 20 Ιουνίου 1829.

² ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84, έγγραφο της 5 Ιουλίου 1829.

³ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

ας, Χριστόδουλος Κολοκοτρίνης, Πούλος Κοντουλέας, Αναγνώστης Παπαδέας, Χρίστος Πουτανέας, Ιωάννης Ψυχογιάννης, Γαλάνης Σαραντέας, Αναγνώστης Κουρούμαλος, Δημητράκης Νικολέας, Νικολάκης Σασανέας, Σπύρος Κουρουμαλέας, Ανδρέας Νικολέας, Γιάννης Κολομπακέας, Χρίστος Σαραντέας, Αθανάσιος Κολομπακέας, Ηλίας Πλουμιστέας και Βασίλειος Λιακάκης.

9) ΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟΜΑΝΤΙΝΑΪΚΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΤΟΥ 1829

Στα τετρακόσια χρόνια της σκλαβιάς του γένους μας οι Τούρκοι είχαν αναθέσει την επίλυση των αστικών (πολιτικών) υποθέσεων στον κλήρο και στους Κοτσαμπάσηδες (δημογέροντες). Ο λαός δεχόταν αβίαστα τις αποφάσεις τους, που συνήθως απέβλεπαν στο συμβιβασμό και οι οποίες στηριζόντουσαν στους εκκλησιαστικούς κανόνες και στην εξάβιβλο του Αρμενόπουλου, του γνωστού βυζαντινού νομοδιδάσκου της Θεσσαλονίκης (1320-1383). Παράλληλα τις ποινικές υποθέσεις δίκαιε ο Τούρκος καδής (δικαστής) και οι δημογέροντες αναλάμβαναν την υπεράσπιση του ομόθρησκου κατηγορούμενου.

Οι Έλληνες νέοι της εποχής της τουρκοκρατίας συνήθιζαν να σπουδάζουν θεολογία, φιλολογία, ιατρική, μαθηματικά κ.ά., αλλά δεν καταγινόντουσαν με τη νομική επιστήμη, γιατί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ίσχυε το δίκαιο των Ευρωπαϊκών χωρών (Ρωμαϊκό δίκαιο). Αυτό έγινε αιτία, ώστε στα πρώτα χρόνια της Εθνεγερσίας του 1821, να μην υπάρχουν αξιόλογοι νομομαθείς, για να οργανώσουν τη δικαιοσύνη στην αναγεννημένη χώρα.

Οι Εθνικές συνελεύσεις των Ελλήνων έπαιρναν κατά καιρούς αποφάσεις για την οργάνωση των δικαστηρίων, που δεν ήταν εύκολο να υλοποιηθούν. Το 1824 εκδόθηκε από κληρικούς και λογίους το "Απάνθισμα των Εγκληματικών Νόμων", το οποίο στηριζόταν στις αποφάσεις των Βυζαντινών αυτοκρατόρων. Το 1825 λειτούργησε επιτροπή "Θαλασσίου Δικαστηρίου", η οποία εκδίκαιε υποθέσεις πειρατείας και λαθρεμπορίου. Την επόμενη χρονιά ιδρύθηκε το "Προσωρινό Εγκληματικό Δικαστήριο", αλλά οι αποφάσεις του δεν επιβαλλόντουσαν στους ισχυρούς της εποχής εκείνης¹.

Στα χρόνια του Καποδίστρια η δικαιοσύνη οργανώθηκε καλύτερα. Ο Κυβερνήτης προτίμησε οι αντιδικίες να συνεχίσουν να επιλύονται με συμβιβασμό. Τους όρους των συμφωνιών καθόριζαν συνήθως οι δημογέροντες των πόλεων ή των χωριών, άλλοτε όμως οι κοινής αποδοχής αιρετοκριτές, δηλαδή συμβιβαστές. Επομένως τα καθήκοντα του Ειρηνοδίκη συνήθως εκτελούσε ο δημογέροντας. Βαθμιαία άρχισαν να λειτουργούν και τα Πρωτόκλητα Δικαστήρια (πρωτοδικεία). Το Μάιο του 1829 συστήθηκε το Πρωτόκλητο Δικαστήριο Κάτω Μεσσηνίας, στο οποίο υπαγόταν και η Δυτική Μάνη. Το δικαστήριο αυτό το αποτελούσαν ο πρόεδρος, δύο συνδικαστές και δύο πάρεδροι, που συμμετείχαν χωρίς ψήφο, εκτός αν αντικαθιστούσαν κάποιον από τους συνδικαστές. Πρόεδρος του Πρωτοκλήτου Κάτω Μεσσηνίας ορίστηκε ο Γ. Σκανδαλίδης, συνδικαστές οι Χαραλάμπης Μηλιά-

¹ Νικολάου Δραγούμη, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, Αθήναι 1971, τόμ. 1, σσ. 145-155.

νης και Αθανάσιος Κυριακός, ενώ πάρεδροι οι Π. Καλαμαριώτης και Βενετσάνος Καπετανάκης. Τέλος γραμματέας ορίστηκε ο Ιερώνυμος Κασιμάτης¹.

Από την αρχή φάνηκε ότι η Μάνη με τις ιδιαιτερότητές της είχε ανάγκη δικού της δικαστηρίου. Γι' αυτό το Νοέμβριο του 1830 λειτούργησε ξεχωριστό Πρωτόκλητο (πρωτοδικείο) και Έκκλητο (εφετείο) Δικαστήριο στη Μάνη. Σύμβουλοι του Πρωτοκλήτου ορίστηκαν οι Πιέρος Πατριαρχέας, Μιχάλης Πικουλάκης και Βενετσάνος Καπετανάκης².

Η έλλειψη μόρφωσης των δικαστών ήταν ένα σοβαρό εμπόδιο στην ομαλή λειτουργία της δικαιοσύνης. Ο Ν. Δραγούμης στις "Ιστορικές Σημειώσεις" του αναφέρει το ακόλουθο περιστατικό. Με παραγγελία της Κυβέρνησης οι δικαστές έπρεπε να προστρέχουν στις αποφάσεις των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων (δηλαδή στο Απάνθισμα των Εγκληματικών Νόμων), στην Εξάβιβλο του Αρμενόπουλου, τον ορθόν λόγον και την επιείκεια. Αλλά από τα νησιά του Αιγαίου ένας πρόεδρος πρωτοκλήτου δικαστηρίου έστειλε αναφορά στη Γραμματεία (υπουργείο) Δικαιοσύνης και έκανε γνωστό ότι από τα βιβλία τα οποία έπρεπε να συμβουλευτεί βρήκε και αγόρασε την Εξάβιβλο του Αρμενόπουλου και το Απάνθισμα των Εγκληματικών Νόμων, αλλά "Επιείκεια" και "Ορθόν Λόγον" δεν μπόρεσε να βρει όπου και αν έψαξε. Γι' αυτό παρακαλούσε τη Γραμματεία να του στείλει από ένα βιβλίο "Επιείκεια" και "Ορθού Λόγου", δηλώνοντας πως ήταν πρόθυμος να καταβάλει την αξία τους³.

Στα χρόνια του Όθωνα η δικαιοσύνη οργανώθηκε κατά τα δυτικά πρότυπα από το Βαυαρό νομομαθή Γ. Μαουρέρ⁴. Να σημειωθεί ότι αρχικά όλη η Μάνη υπαγόταν στο νομό Λακωνίας και δικαστικά στο πρωτοδικείο Σπάρτης. Αλλά το 1842 τα Ειρηνοδικεία Κάμπου (δήμοι Αβίας και Καρδαμύλης) και Οιτύλου (δήμοι Λεύκτρου, Οιτύλου και Μέσσης) υπήχθησαν στη δικαιοδοσία του Πρωτοδικείου Καλαμάτας⁵.

Μετά από αυτή την εκτενή εισαγωγή στα θέματα της δικαιοσύνης της εποχής εκείνης θα αναφερθούμε σε ένα επεισόδιο που συνέβη στη Μεγάλη Μαντίνεια τις μέρες του Πάσχα του 1829, δηλαδή πριν να αρχίσουν να λειτουργούν τα πρωτόκλητα δικαστήρια.

Από ένα έγγραφο, που δημοσίευσε πρόσφατα στην Ιθώμη ο ακούραστος ερευνητής της ιστορίας Ντίνος Λ. Κοτσώνης⁶, μπορούμε να πάρουμε μια εικόνα της ζωής της Μεγάλης Μαντίνειας στα χρόνια του Καποδίστρια (1828-1831). Πρόκειται για την εποχή που οι Μανιάτες κλήθηκαν να αλλάξουν ιδέες και συνήθειες, ώστε αντί να παίρνουν το δίκιο με το όπλο τους, να μάθουν να απευθύνονται στην πολιτεία για την απονομή της δικαιοσύνης. Ο τοπικός καπετάνιος δεν ασκούσε πλέον ανεξέλεγκτη εξουσία, όπως γινόταν στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Επειδή

¹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 40 της 25 Μαΐου 1829, σ. 157.

² Απ. Δασκαλάκη, *Αρχαίον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη*, Αθήναι 1976, σ. 314.

³ Νικολάου Δραγούμη, ό.π., σ. 159.

⁴ Γ. Μάουερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, Έκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήναι 1976, σ. 63 κ.ε.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 19 της 14 Αυγούστου 1842, σ. 115, ομοίως σ. 38.

⁶ Ντίνου Λ. Κοτσώνη, "Αλληλομαχία" στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1829, Ιθώμη 35-36(1993)50 και ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 81 της 27 Απριλίου 1829.

όμως και τα δικαστήρια δεν είχαν ακόμη ιδρυθεί, μόνο ο δημογέροντας του χωριού μπορούσε να ασκεί τα καθήκοντα συμβιβαστή και ακόμη όλες οι βαθμίδες των διοικητικών αρχών προσπαθούσαν να συμβάλουν στον ίδιο σκοπό.

Για να παρακολουθήσουμε τα γεγονότα θα αναφερθούμε πρώτα στη γειτονιά του Αγίου Κωνσταντίνου της Μεγάλης Μαντίνειας. Όχι βέβαια όπως στα ήταν το 1829, αλλά όπως μας την περιέγραψε ο Ηρακλής Μανέας που τη θυμόταν από την εποχή του 1900 και υποθέτουμε ότι μέχρι τότε δεν θα είχαν αλλάξει πολύ οι ιδιοκτησίες. Δυτικά του Αγίου Κωνσταντίνου ήταν το Κοτσωνέικο σπίτι και βόρεια του ναού έμενε ο Κουμουτσέας. Βορειοανατολικά ήταν το σπίτι του Γεωργίου Μανδραπηλέα (στην αυλόπορτα είναι χαραγμένη η χρονολογία 1842) στο οποίο σήμερα κατοικεί ο Χαρ. Ζούζουλας. Ανατολικά του Αγίου Κωνσταντίνου ήταν το σπίτι του Μιχάλη Νικητάκη, που ήταν επαρχιακός δημογέροντας και ίσως δίπλα να ήταν το σπίτι του αδελφού του Νικολάου που ήταν χωρικός δημογέροντας. Συνεχόμενο προς ανατολάς της Μανδραπηλέικης αυλής ήταν το σπίτι του Γεωργιτσέα, που σήμερα είναι χάλασμα και ανήκει στη Νήστρα σύζυγο Γεωργίου Μανέα.

Φαίνεται ότι οι δύο γείτονες Ιωάννης Γεωργιτσέας, που αναφέρεται ως Γεωργέας ή Γεωργακέας και Γεώργιος Μανδραπηλέας, ο οποίος ήταν γεννημένος το 1806, είχαν κάποια μικροδιαφορά ή είχε προηγηθεί κάποια παρεξήγηση. Το απόγευμα της Δευτέρας του Πάσχα, 15 Απριλίου 1829, ο Γεώργιος Μανδραπηλέας περνώντας μπροστά από την πόρτα του Γεωργιτσέα¹ στην οποία βρισκόταν αυτός με συγγενείς του, δέχτηκε στην πλάτη δύο χτυπήματα από την τσιμποκούβεργα² του Γεωργιτσέα. Αν μάλιστα λάβουμε υπ' όψη μας ότι ο Γεωργιτσέας ήταν οπλισμένος, ενώ ο Μανδραπηλέας ήταν άοπλος, καταφαίνεται ότι δεν ήθελε μια ολοκληρωτική αναμέτρηση μαζί του, αλλά απλώς μια προσβλητική χειρονομία. Είναι όμως άξιο απορίας, ότι αφού προκάλεσε, ακολούθως έφυγε από το σπίτι του, πράγμα που σημαίνει ότι δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την εκδίκηση του Μανδραπηλέα και των συγγενών του.

Ο Γ. Μανδραπηλέας που δεν είχε στο ζωνάρι τη κουμπούρα του, έβγαλε το μοναδικό του όπλο, ένα χαρμπί, δηλαδή ένα αμβλύστομο μαχαίρι που το χρησιμοποιούσαν για να ακονίζουν ή να τρυπούν και επιτέθηκε στο Γεωργιτσέα. Όμως οι παραβρισκόμενοι συγγενείς του τελευταίου, όχι μόνο τον εμπόδισαν, αλλά τον έριξαν κάτω και του έσπασαν το χαρμπί, που ήταν και νέα προσβολή. Εν τω μεταξύ ο Γεωργιτσέας έτρεξε και κλείστηκε στο σπίτι του, γιατί μάντευε το τι θα ακολουθούσε.

Σε λίγο ξαναγύρισε στον τόπο της συμπλοκής ο Γ. Μανδραπηλέας μαζί με συγγενείς του και το Χωρικό Δημογέροντα Νικόλαο Νικητάκη. Ο Ιωάν. Γεωργιτσέας έμενε αμπαρωμένος στο σπίτι του και δεν άνοιγε σε κανέναν. Ο Νικ. Νικητάκης κάλεσε τον Γεωργιτσέα να βγει, αλλά δεν πήρε απάντηση και τότε πυροβόλησε στο παράθυρό του, και το τρύπησε η σφαίρα. Αργότερα οι φίλοι του Γεωργιτσέα

¹ Η πόρτα του Γεωργιτσέικου σπιτιού βρίσκεται στο στενό μεταξύ αυτού και του Κοζομπολείκου σπιτιού. Δίπλα της υπάρχει πεζούλι που μπορεί να καθόντουσαν οι Γεωργιτσέοι, όταν πέρασε μπροστά τους ο Μανδραπηλέας.

² Η τσιμποκούβεργα, που αναφέρεται ως τσιμπούκι, ήταν μεγάλη και μπορούσε το μήκος της να φθάσει και το ένα μέτρο. Τα χτυπήματα με την τσιμποκούβεργα θα πρέπει να τα θεωρήσουμε ότι αποσκοπούσαν στην προσβολή και όχι στον τραυματισμό του Μανδραπηλέα.

κατηγορούσαν το Ν. Νικητάκη, ότι ήθελε να εκδικηθεί για χάρη του Γ. Μανδραπηλέα, που ήταν στενότερος συγγενής του. Ο ίδιος όμως ισχυριζόταν πως ήθελε να τους συμβιβάσει και πυροβόλησε για να προλάβει χειρότερα. Τελικά ο Δημογέροντας τους έπεισε να αποχωρήσουν. Φαίνεται ότι αργότερα ο Γεωργιτσέας εγκατέλειψε το σπίτι του, γιατί προέβλεπε όσα επρόκειτο να γίνουν. Πράγματι το βράδυ, δύο ώρες αφού είχε νυχτώσει, ο Γ. Μανδραπηλέας μαζί με τους Καλόγηρο Κουμουτσέα, Γεωργάκη Κατσιβαρδέα και Γεωργάκη Κωνσταντινέα πήγαν στο σπίτι του Γεωργιτσέα, παραβίασαν την πόρτα και μπήκαν μέσα, αλλά δεν βρήκαν κανέναν. Τότε ο Μανδραπηλέας έσπασε μερικά μπουκάλια που ήταν άδεια και ένα μικρό καθρέφτη και αφού με τους φίλους του άνοιξε ένα κλειδωμένο ντουλάπι έσπασε ένα μπουκάλι ρακί και μερικά κόκκινα αυγά. Ουσιαστικά δεν έγινε καμιά σημαντική ζημιά.

Εν τω μεταξύ έφθασε πάλι ο χωρικός δημογέροντας Νικόλαος Νικητάκης και τους έπεισε να φύγουν χωρίς να κάνουν άλλες καταστροφές ή να λεηλατήσουν το σπίτι του Γεωργιτσέα. Μόνο ο Γεωργάκης Κατσιβαρδέας πήρε έξι λιόπανα, τα οποία είπε πως ήταν δικά του και του τα είχε αρπάξει ο Γεωργιτσέας. Τα λιόπανα αυτά φυλάχτηκαν στο σπίτι του επαρχιακού δημογέροντα Μιχάλη Νικητάκη, μέχρι να εξετασθεί σε ποιόν ανήκαν. Τελικά ο Νικ. Νικητάκης κάλεσε τους συγγενείς του Γεωργιτσέα να παραλάβουν το σπίτι, για να μην ισχυριστούν αργότερα ότι είχε περισσότερες καταστροφές. Οι συγγενείς του Γεωργιτσέα κατηγορούσαν το Χωρικό Δημογέροντα Νικ. Νικητάκη ότι με μια τουφεκιά έσπασε ένα παλιό πιθάρι νερού. Άλλοι όμως ισχυριζόντουσαν ότι δύο ημέρες μετά το επεισόδιο, κάποιος άλλος χωρικός πήγε και έσπασε το πιθάρι. Οι δύο αντίδικοι έλεγαν ότι έχασαν λεπτά, προφανώς γιατί ήθελε ο ένας να επιβαρύνει τη θέση του άλλου, αλλά δεν ήταν καθόλου πειστικοί.

Τα γεγονότα αυτά καταγγέλλθηκαν στον Έκτακτο Επίτροπο Κάτω Μεσσηνίας (νομάρχη) Γ. Ψύλλα, ο οποίος έδωσε παραγγελία στον Προσωρινό Διοικητή Δυτικής Σπάρτης (έπαρχο) Κ. Πεταλά, που είχε έδρα το Αρμυρό, να εξετάσει το θέμα και να αναφέρει σχετικά. Αυτός με τη σειρά του διέταξε το Γραμματέα του Ζαφείρη Μαράτο να πάει να κάνει επιτόπια έρευνα για τις συνθήκες που έγινε το επεισόδιο. Ο Ζ. Μαράτος πήγε στη Μεγάλη Μαντίνεια στις 26 Απριλίου και την επομένη συνέταξε αναφορά, την οποία υπέβαλε αρμοδίως. Στις 30 Απριλίου κλήθηκαν να παρουσιαστούν στην Καλαμάτα ο Γ. Μανδραπηλέας, Ι. Γεωργιτσέας, Νικ. Νικητάκης, Καλ. Κουμουτσέας, Γεωργ. Κατσιβαρδέας και Γ. Κωνσταντινέας. Η έκθεση του Ζ. Μαράτου έχει ως εξής:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Προς τον κατά την Κάτω Μεσσηνία Έκτακτον Επίτροπον. Ο Γραμματεύς του Προσωρινού Διοικητηρίου της Δυτικής Σπάρτης.

Απελθών χθές εις Μεγάλην Μαντίνειαν κατά πρόσκλησιν του κατά την Δυτ. Σπάρτη Πρ. Διοικητού, διαταχθέντος ούτω παρά της Επιτροπείας του Τμήματος της Κάτω Μεσσηνίας, και εξετάσας επιτοπίως τα περί συμβάσης αλληλομαχίας μεταξύ του Ιωάννου Γεωργέα και Γεωργίου Μανδραπηλέα, αναφέρω αυτά επισήμως εις την ευγενείαν σας ως διέτρεξαν, κατά την παράστασιν των παρευρεθέντων εγχωρίων εις την ώραν της αλληλομαχίας.

Το εσπέρας της Δευτέρας ημέρας του Πάσχα, διαβαίνων ο ρηθείς Μαντραπηλέας έμπροσθεν της οικίας του Γεωργέα, δια να υπάγη εις τον οίκον του, εδέχθη αιφνιδίως εις την ράχιν δύο τζιμπουκοβεργιάς εκ μέρους του Γεωργέα, όστις έτυχε παρακαθήμενος εκεί ομού με άλλους τινάς συγγενείς του. Εις αυτό το απροσδόκητον, θελήσας ο Μαντραπηλέας να λάβη την εκδίκησιν δια την γενομένην εις αυτόν ύβριν, έκβαλε της ζώνης του το μόνον όπλον το οποίον έφερε τότε, το χαρμπί του, και ώρμησε κατά του Γεωργέα, ωπλισμένου όντος με πιστόλια εις την μέσην και άλλα. Εμποδίσθη όμως από των συγγενών του τελευταίου, οίτινες, αντί να πιάσουν και τούτον και εκείνον ονειδίζοντες και (σ)πρώχνοντες αμφοτέρους δια να καθησυχάσουν το πράγμα, αυτοί εξ εναντίας επίασαν μόνον τον Μαντραπηλέαν, τον οποίον, είτε θέλοντες είτε μη, τον έρριξαν κατά γης σπάσαντες το χαρμπί του, και τοιοιτοτρόπως έδωσαν καιρόν εις τον Γεωργέαν να καταφύγη εις τον οίκον του. Τούτων το κίνημα κατ' αυτήν την περίστασιν έδωσεν υπόνοιαν εις το μέρος του Μαντραπηλέα, ότι αυτοί ήσαν συνεννοημένοι μετά του κτυπήσαντος, πλην δεν ηξεύρω να είπω αν έχη το τοιούτον τον τόπον του ή όχι.

Εν τούτω τω μεταξύ φθάνει εις τον τόπον της αλληλομαχίας ο δημογέρων του χωρίου Νικόλαος Νικητάκης, όστις συντροφευθείς μετά του δαρέντος και άλλων τούτου συγγενών, υπήγεν έξωθεν της οικίας του δειράντος, προσκαλών αυτόν να εκβή έξω δια να τον συμβιβάση τάχα με τον Μαντραπηλέαν. Αλλά τούτου μη εξερχομένου δια τον φόβον, ο δημογέρων, δια να αναπαύσθ, ως μεν αυτός λέγει, τον παραπονούμενον και εμποδίσθη την συνέπειαν ολεθριωτέρων ατοπημάτων, ως δε άλλοι είπον, δια να εκδικηθή, τον Γεωργέαν χαριζόμενος εις τον άλλον ως στενώτερον συγγενή του, ετουφέκισεν εις το παράθυρον τούτου, κεκλεισμένον ον, και διεπέρασε αυτό δια της βολής.

Αλλά μη εξαρκούμενος εις τούτο ο Μαντραπηλέας, και μην υποφέρων να μείνη ανικανοποίητος, ώρμησεν εις τας δύο ώρας της αυτής νυκτός (8μ.μ.) εις την οικίαν του αντιπάλου του, και ελπίζων ότι θέλει εύρει αυτόν μέσα, ήνοιξε την θύρα δια της βίας και εισεπήδησεν εκεί συντροφευμένος μετά των Καλογήρου Κουμουτζέα, Γεωργάκη Κατζιβαρδέα και Γεωργάκη Κωνσταντινέα. Τότε λοιπόν ο Μαντραπηλέας εις εκδίκησιν έσπασεν μερικά εμποτίλλια έως επτά τον αριθμόν, έναν καθρέπτην μικρόν έξ έως επτά γροσίων, και εν εμποτίλλιον ρακής ομού με ολίγα αυγά κόκκινα, τα οποία ταύτα, την ρακήν δηλ. και τα αυγά επήραν, λέγει η αδελφή του Γεωργέα, από το ερμάριον, ανοιχθέν και αυτό διά της βίας. Αυτή είναι όλη η προξενθείσα ζημία εις τον οίκον του Γεωργέα, και τόσοσόν μόνον διέκρινα και εγώ εις την εξέτασιν την οποίαν προσωπικώς έκαμα μέσα εις αυτόν.

Ενώ δε ταύτα πάντα εγίνοντο εις τον ρηθέντα οίκον από τον Μαντραπηλέα και τους συν αυτώ, έφθασε και ο διαληφθείς δημογέρων, όστις κατέπεισε με την πειθώ των λόγων του τους παρωργισμένους και εξήλθον της οικίας, μη λαμβάνοντες μεθ' εαυτών από τα της οικίας, ει μη ο Γεωργάκης Κατζιβαρδέας έξ ελαιόπανα, τα οποία, ειπών ότι ανήκουν εις αυτόν ως διαρπαχθέντα ποτέ εκ της οικίας του παρά του Γεωργέα, κατέθεσεν αυτά εις του κυρίου Μιχαλάκη Νικητάκη τας χείρας ως εις παρακαταθήκην, άχρισ ου, θεωρηθείσα η υπόθεσις των όσων περί ταύτων προβάλλει, αποδοθώσιν εις ον ανήκουν. Εξελθόντων τούτων του οίκου, ο δημογέρων προσκάλεσε τους συγγενείς του φυγόντος Γεωργέα να έλθουν και παραλάβουν τον οίκον του, δια να μην εύρουν έπειτα πρόφασιν και ειπούν, αν ακολουθή-

ση τι περισσότερο εις τα πράγματα του συγγενούς των από άλλον τινά, ότι αυτοί το έπραξαν.

Περί δε των χρημάτων, τα οποία λέγουν ότι έχασαν και ο Μαντραπηλέας και ο Γεωργέας, κανείς δεν ήξευρε να με δώση θετικήν μαρτυρίαν αλλ' όλοι επιστηρίζονται εις τους λόγους τούτων, και ερωτώμενοι, άλλο δεν αποκρίνονται, παρά ότι ήκουσαν πως έχασαν οι ρηθέντες χρήματα, βέβαιον όμως δεν το ηξεύρουν.

Ανάμεσα εις τας άλλας ζημίας, τας οποίας υπέφερον ο οίκος του Γεωργέα, είναι και ένα πιθάρι του νερού παλαιωμένον, το οποίον οι συγγενείς του λέγουν ότι το έσπασεν ο ίδιος ο δημογέρων με μίαν βολήν τουφεκίου, κατ' άλλους όμως αυτό εσυτρίφθη από άλλον εγχωρίον του δύο ημέρας μετά την συμβάσαν ανωτέρω αλληλομαχίαν.

Ταύτα πάντα είναι τα διατρέξαντα εις την πολυθρύλητον αλληλομαχίαν των ειρημένων Γ. και Μ. και ούτω παρασταίνονται κατά χρέος εις την Επιτροπείαν, ως επληροφορήθη, καθώς εις την αρχήν της εκθέσεώς μου ταύτης προείπα.

Εν Αρμυρώ

την 27 Απριλίου 1829

Ο Γραμματεύς

Ζαφείρης Μαράτος

10) ΟΙ ΜΑΝΤΙΝΑΙΟΙ ΑΠΟ ΠΑΛΑΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Σε έγγραφο της εποχής που ακολούθησε την επανάσταση του 1821 συναντούμε Μαντιναιοί. Μερικοί δεν κατοικούσαν τότε στις Μαντίνειες, αλλά εγκαταστάθηκαν οι απόγονοί τους. Θα αναφέρουμε εδώ όλα τα ονόματα μέχρι το τέλος του περασμένου αιώνα, για να υπάρξει μια συνέχεια. Το Φεβρουάριο του 1830 σε πιστοποιητικό του Ιωάννη Λογοθέτη¹ από τις Γαϊτσές, που το υπέγραψαν Σταυροπηγιώτες βρίσκουμε τα ονόματα τριών Μαντιναίων: α) του ιερέα της Μικρής Μαντίνειας Νικηφόρου Κοκκινάκη, β) του Χριστόδουλου Φραγκούλη και γ) του ιερομόναχου Δανιήλ Δικαιάκη.

Το καλοκαίρι του 1830 σε αναφορά των κατοίκων του Σταυροπηγιού, που απευθυνόταν στον Ιωάννη Καποδίστρια, υπέγραψαν και μερικοί Μαντιναιοί, που είχαν φιλικά αισθήματα για τον Κυβερνήτη²: Παν. Χρ. Καπετανάκης, Παν. Πιερ. Καπετανάκης, Σταυριανός Καπετανάκης, Παν. Γιαν. Καπετανάκης, Γεώργιος Σαραντέας, Χριστόδουλος Μανδραπήλιας, Στρατηγούλης Μανωλακέας, Γεωργάκης Κατσιβαρδέας, Νικολάκης Νικητάκης και Μιχ. Νικητάκης.

Την ίδια εποχή κατηγορήθηκαν ορισμένοι Σταυροπηγιώτες για αντικυβερνητική στάση. Τη σχετική αναφορά υπέγραψαν οι κάτωθι Μαντιναιοί³: Παν. Χρ. Καπετανάκης, Σταυριανός Καπετανάκης, Παν. Γιαν. Καπετανάκης, Μιχάλης Νικητάκης, Παναγιώτης Πουλέας (ίσως πρόκειται για κάτοικο Σέλιτσας) Παναγιώτης Κολοκοτρώνης, Νικόλαος Νικητάκης, Γεωργάκης Μανός και Γεωργάκης Σαραντέας.

¹ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 91, εσώκλ. έγγρ. 102 της 22 Ιουλίου 1830. Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 440 και Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών*, Αθήνα 1971, σ. 85.

² ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220 έγγραφο της 28 Ιουνίου 1830 και Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ.φ. 79 της 1 Οκτωβρίου 1830, σ. 381.

³ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 92 έγγραφο της 16 Αυγούστου 1830.

Το Γενάρη του 1831 οι Σταυροπηγίωτες έδωσαν πιστοποιητικό στο Χριστόδουλο Γ. Καπετανάκη και ανάμεσα σε αυτούς είναι και οι ακόλουθοι Μαντιναίοι¹: Ν. Νικητάκης, Π. Σταυρέας, Χριστόδουλος Φραγκούλης, Σαράντος Σπεντζούρης, Κ. Κουμουτσέας, Γ. Κατσιβαρδέας, Γ. Φελουγάκης (Φελουκαντζής), Γ. Σπανέας, Π. Σπανέας, Κ. Κορδολέας, Π. Κολομπακέας, Γ. Δικαιάκος, Π. Πουλέας, Χ. Πουλέας, Δ. Κοτσοβολέας και Τζανέτος Μπελίτσος, που τότε οι δύο τελευταίοι ζούσαν στην Τρικότσοβα και στα Αλτομυρά.

Στις 23 Ιανουαρίου 1831 πολλοί από τους κατοίκους του Σταυροπηγίου υπέγραψαν ψήφισμα² κατά των στασιαστικών κινημάτων των Μαυρομιχαλαίων στο Λιμένι για τα οποία γράφουν: "...κινήματα μερικών ανοήτων Έσω Μανιατών και ως επί το πλείστον λυπούμεθα οπού κηρύττουσι, πως τα κινήματά των υπάρχουν ως εκ μέρους πάντων των Σπαρτιατών...". Μαντιναίοι ήταν οι ακόλουθοι: Παναγιώτης Χρ. Καπετανάκης, Χριστόδουλος κπΓ. Καπετανάκης, Παναγιώτης Πιέρ. Καπετανάκης, Παναγ. Ιωάν. Καπετανάκης, Βενετσάνος Καπετανάκης, Γιαννιός Καπετανάκης, Πιέρος Αλούπης (ήταν κάτοικος Κάμπου), Π. Κολοκοτρίνης, Ν. Σασανάς, Ι. Κοτσωνέας, Π. Κουρούμαλος, Πούλος Κοντουλέας, Γ. Πουτακέας, Π. Κολομπάκης, Ι. Μανιατέας, Π. Πουταπέας, Γ. Μπ. Ζανέας, Ν. Κοστρίβας (κάτοικος Τρικότσοβας), Γ. Κατσιβαρδές, Οικονόμος Αθανάσιος, Παπά-Νικηφόρος Κοκκινάκης, Γ. Μ. Κωνσταντινέας, Κ. Δ. Κωνσταντινέας, Γ. Σαραντέας, Ν. Νικητάκης, Καλ. Κουμουτσέας, Γ. Τζανάκης, Ν. Φελουκαγκής, Γ. Γιαννητύρης, Π. Πουλέας, Ι. Δακαρέας, Στρ. Φελουκαγγέας, Γ. Μανωλακές, Γ. Δικαιάκος, Γ. Κωνσταντινέας, Π. Κωνσταντινέας, Δ. Κοτσοβολέας, Ν. Ψαρρέας και ο δημογέροντας Μιχ. Νικητάκης.

Ένα δεύτερο και οξύτερο ψήφισμα κατά των στασιαστών του Λιμενίου υπέγραψαν οι κάτοικοι του Σταυροπηγίου στις 29 Μαΐου 1831 και δημοσιεύτηκε στη "Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος". Από αυτούς πολλοί ήσαν Μαντιναίοι³: Παναγιωτάκης Χρ. Καπετανάκης, Χριστοδ. κπΓ. Καπετανάκης, Παναγιώτης Πιερ. Καπετανάκης, Παναγιώτης Ιωάν. Καπετανάκης, Βενετσάνος Γ. Καπετανάκης, Γιαννιός Γ. Καπετανάκης, Αντώνιος Γιαν. Καπετανάκης, Α. Νικολέας, Π. Κολοκοτρίνης, Γ. Μ. Κωνσταντινέας, Π. Κωνσταντινέας, Ι. Κοτσωνέας, Π. Κοντουλέας, Ι. Κοκκινέας, Ι. Σαραντέας, Α. Νικολέας, Χ. Μπουτανέας, Δ. Νικολέας, Α. Παπαδέας, Α. Κολομπακέας, Η. Πλουμιστέας, Ι. Κολομπακέας, Β. Λιακέας, Π. Κουρμαλέας, Ν. Νικητάκης, Π. Αλούπης, Χ. Φραγκούλης, Γ. Κατσιβαρδέας, Γ. Νικητάκης, Κ. Νικητάκης, Γ. Δικαιάκος, Π. Σασανάς, Ν. Φραγκούλης, Γ. Κωνσταντινέας, Π. Κωνσταντινέας, Χ. Μανδραπήλιας, Στρατηγ. Μανουλακές, Σ. Φελουκατζής, Ι. Τυρέας, Δ. Γεωργουλάκης, Ν. Κοστρίβας, Κ. Μπακετόπουλος και Μιχαήλ Νικητάκης.

Μετά από λίγο καιρό, στις 2 Απριλίου 1833, ο Βενετσάνος Καπετανάκης πήρε πιστοποιητικό από πολλούς Μανιάτες και Μεσσήνιους για τις υπηρεσίες του στην επανάσταση και ανάμεσα στους κατοίκους του Σταυροπηγίου, που υπέγραψαν το πιστοποιητικό, ήταν και αρκετοί Μαντιναίοι, ή που οι απόγονοί τους εγκαταστάθηκαν αργότερα στις Μαντίνειες⁴: Ο Ζαρνάτας Γαβριήλ, Πιέρος Αλούπης, Κωνστα-

¹ ΓΑΚ, φάκ. Κ29, έγγραφο 3 Ιανουαρίου 1831.

² Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 50.

³ ό.π., αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275. Μερικά ονόματα είναι λίγο παραποιημένα.

⁴ Αρχ. Αγων. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αριθ. εγγράφου 32034.

ντίνος Μπακετέας, Καλόγερος Κωστέας, Γιάννης Μανός, Γιάννης Χριστέας, Τζανέτος Μπελίτσος, Νικολής Κοζομπόλης, Νικόλαος Νικητάκης, Δημήτριος Μανδραπήλιας, Χριστόδουλος Φραγκούλης. Σαράντος Σπεντζούρης, Παναγιώτης Κολοκοτρίνης, Πιέρος Κολομπάκης, Κωνσταντίνος Κωνσταντινέας.

Πιθανολογείται ότι αργότερα συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής, που δημοσιεύσε ο Β. Πατριάρχης¹. Στον κατάλογο αυτόν σημειώνονται τα ονόματα μιας ομάδας κατοίκων της Μικρής και της Μεγάλης Μαντίνειας. Ο ακριβής χρόνος που συντάχθηκε αυτή η κατάσταση δεν είναι γνωστός. Από το γεγονός ότι ο Ζαρνάτας Γαβριήλ αναφέρεται με την ένδειξη "πρώην" μπορεί να τοποθετηθεί μεταξύ των ετών 1836-49. Μικρή Μαντίνεια: Αθανάσιος Ιερέυς και Οικονόμος, Α. Παπαδέας, Κ. Κωνσταντινέας, Χ. Κολοκοτρίνης, Γαλάνης Σαραντέας, Α. Κολομπακέας, Ι. Κολομπακέας και Ι. Κοτσωνέας. Μεγάλη Μαντίνεια: Ο πρώην Ζαρνάτας Γαβριήλ, Α.Π. Σταυρέας, Ι. Δρακουλέας, Γ. Νικητάκης, Π. Κορδολάκης, Α. Κατσιβαρδές, Γ. Σπινισούρης, Π. Σπανέας, Θ. Καλογερέας, Ι. Νικολέας, Δανιήλ Ιεροδιάκ. Δικαιάκης, Π. Μιχαλίδης.

Το 1842, όπως θα δούμε στη συνέχεια αναλυτικά, αναφέρονται τα ακόλουθα ονόματα σε υπόθεση σχετική με την περιουσία της μονής των Αγίων Σαράντα²: Πρώην Ζαρνάτας Γαβριήλ, Ιερομόναχος Δανιήλ Δικαιάκης, Γεώργιος Δικαιάκης, Γεωργάκης Καρατζάς-Στρογγύλης, Παναγιώτης Καρατζάς-Στρογγύλης, Σαράντος Καρατζάς-Στρογγύλης, Αναστασούλης Κωστέας, Σαράντος-Καλόγερος Κωστέας, Δημήτριος Μαδούρης-Μπαμπουρέας, Παναγιώτης ή Καλόγηρος Μαδούρης, Γιαννάκης Μανός, Δημήτριος Μανός, Ιωάννης Γ. Μανέας, Στρατηγούλης Μανωλακές, Δημητράκης Νικολέας, Δημήτριος Ντακαρέας, Κυριακούλης Ντακαρέας, Σαράντος Σπεντζουρέας, Τζανέτος Σπεντζουρέας, Τζανέτος Σταυρέας, Πούλος Τζάνες ή Τζανέας, Στράτης Φελουκαντζής, Γιαννάκης Φραγκούλης και Χριστόδουλος Φραγκούλης.

Στην περίοδο 1844-1862 αναφέρονται ονόματα υποψηφίων ενόρκων. Κάθε δήμος ήταν υποχρεωμένος να υποβάλει μια κατάσταση των χρονολογικά ωρίμων που πλήρωναν τους υψηλότερους φόρους. Από αυτούς τους καταλόγους των δήμων γινόταν δια κλήρου η επιλογή των ενόρκων για τα ορκωτά δικαστήρια. Το σημαντικό είναι ότι τα ονόματα αυτά δημοσιεύοντουσαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, όπου σημειωνόταν η ηλικία και η περιουσιακή κατάσταση του καθενός. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η ηλικία δεν ήταν πάντοτε σωστή, γι' αυτό πολλές φορές χρησιμοποιήθηκαν άλλες πιο αξιόλογες πηγές. Για την περιουσιακή κατάσταση άλλοτε αναγράφεται το ετήσιο εισόδημα (ε.ε.) και άλλοτε η αξία της ακίνητης περιουσίας (α.α.π.).

Στα πρώτα χρόνια σπάνιζαν οι προτεινόμενοι ως ένορκοι από τις Μαντίνειες³, αντίθετα ήταν σημαντικός ο αριθμός των κατοίκων των Δολών που συμμετείχαν στην κλήρωση των ενόρκων. Στην Καλαμάτα ήταν εγκατεστημένος ο Μαντιναίος

¹ Β. Πατριάρχης, Δίπτυχον κλπ., ό.π., σ. 337.

² ΓΑΚ, Μοναστηριακά φάκ. 465.

³ ΦΕΚ 1844, σ. 205 και 213. ΦΕΚ αρ. 27 της 8 Δεκεμβρίου 1845, παράρτ. σ. 12. ΦΕΚ αρ. 30 του 1848, παράρτ. σ. κθ', ΦΕΚ 1856, παράρτ. σ. 15 και 119. ΦΕΚ αρ. 58 της 31 Δεκεμβρίου 1858, παράρτ. σ. 64 και 120 και ΦΕΚ παράρτημα της 5 Οκτωβρίου 1860, σ. 140.

Σωτήριος Παγώνης, ανιψιός του Εθνομάρτυρα Χρύσανθου Παγώνη. Το ετήσιο εισόδημά του ήταν 1.500 δραχμές και όπως προκύπτει από άλλες πηγές ήταν γεννημένος το 1805. Στα Γιαννιτσάνικα κατοικούσε ο Γεώργιος Μιχ. Καπετανάκης με ετήσιο εισόδημα 1.500 δρχ., ο οποίος ήταν γεννημένος το 1813. Στον Κάμπο έμενε ο Πιέρος Αλούπης με ετήσιο εισόδημα 900 δρχ., που είχε γεννηθεί το 1798. Στο Κουρτσαούσι (Σπερχογεία) είχε εγκατασταθεί ο Γιαννιός Γεωργ. Καπετανάκης, που έζησε μέχρι το 1852.

Στο Αρμυρό αναφέρονται σε διάφορους καταλόγους τα άλλα παιδιά του Καπετάν-Γιωργάκη Καπετανάκη, ο Χριστόδουλος, ο Βενετσάνος (ε.ε. 3.000 δρχ.) και ο Ηλίας (ε.ε. 3.000 δρχ.). Στο ίδιο χωριό αναφέρονται ο Αντώνιος Ιωάν. Καπετανάκης (ε.ε. 1600 δρχ.) και ο δικαστής Νικόλαος Παν. Καπετανάκης-Πιερέας. Στην Τρικότσοβα ζούσε ο Ανδρόνικος Παν. Καπετανάκης (ε.ε. 800 δρχ.) που φαίνεται ότι είχε γεννηθεί το 1817.

Στους καταλόγους των ετών 1844-45 αναφέρεται ο Μικρομαντιναίος Χριστόδουλος Κολοκοτρίνης και πιθανώς από τη Μεγάλη Μαντίνεια να ήταν ο Καλόγηρος Γεωργικός (Γεωργιτσέας), αλλά συνεπώνυμη οικογένεια κατοικούσε και στους Δολούς.

Στους καταλόγους του 1856 και τους μεταγενέστερους αναφέρονται αρκετοί Μαντιναίοι, όπως ο Ιωάννης Κοτσώνης (ε.ε. 600-700 δρχ.), που είχε γεννηθεί το 1801 και για τον οποίον σημειώνεται τόπος κατοικίας απλώς Μαντίνεια χωρίς το διακριτικό Μεγάλη ή Μικρή. Από άλλες πηγές γνωρίζουμε ότι κατοικούσε στη Μικρή Μαντίνεια.

Από τη Μικρή Μαντίνεια αναφέρονται οι Σπύρος Κολοκοτρίνης (ε.ε. 1.000 δρχ.) με πιθανό έτος γεννήσεως το 1807. Ο Αθανάσιος Κουμανταρέας (ε.ε. 1.000 δρχ.) ήταν γεννημένος το 1816 και ακόμη οι Παναγιώτης Κωνσταντινέας (αξία ακιν. περιουσ. 15.000 δρχ.) που ήταν γεννημένος το 1802 και πάλι άλλος Παναγιώτης Κωνσταντινέας (α.α.π. 10.000 δρχ.) που ήταν γεννημένος το 1820.

Από τη Μεγάλη Μαντίνεια σημειώνονται ο Σωτήριος Γ. Δικαιάκος-Κοτρακέας (α.α.π. 12.000 δρχ.) γεννημένος το 1825, ο Γεώργιος Γεωργίου Καπετανάκης-Πιερέας (α.α.π. 20.000 δρχ.) γεννημένος το 1826, ο Παναγιώτης Κεφαλέας (α.α.π. 16.000 δρχ.) γεννημένος το 1815, ο Γ. Μανδραπήλιας (ε.ε. 1000 δρχ.), ο Παναγιώτης Μανδραπήλιας (α.α.π. 15.000 δρχ.), ο Γεώργιος Μπακίδης (ε.ε. 800 δρχ.) γεννημένος το 1826, ο Χάιδος Νικητάκης (α.α.π. 11.000 δρχ.) γεννημένος το 1821, ο Παναγιώτης Σασανάς (α.α.π. 15.000 δρχ.) γεννημένος το 1818 και ο Κωνσταντίνος Σταυρέας (α.α.π. 15.000 δρχ.) γεννημένος το 1825.

Τέλος αναφέρομε τον Δημήτριο Γουργαρέα-Βούλγαρη (ε.ε. 500 δρχ.) από την Μπρίντα των Γαϊτσών, του οποίου η κόρη Αμαλία το 1879 παντρεύτηκε το Γιαννιό Παν. Κωνσταντινέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια.

Σε προικοσύμφωνο των οικογενειών Μανέα και Δικαιάκου, το οποίο συντάχθηκε το 1868, αναφέρονται τα ακόλουθα ονόματα Μεγαλομαντιναίων: Γερασιμέας Γεώργιος, Δικαιάκης Κωνσταντίνος του Γεωργίου, Καπετανάκης Γεώργιος (Πιερέας), Κατσιβαρδός Αντώνιος, Κορδολιάς Κωνσταντίνος, Κυριακουλέας (Μανέας) Γεώργιος, Μανέας Δημήτριος, Μανέα Ελένη του Ιωάννου, Μανέας Ιωάννης του Γεωργίου, Νικητάκης Αρφάνης ή Ιωάννης, Νικητάκης Χάιδος, Νικολέας Γεώργιος, Νικολέας Γιαννάκης, Πατσέας Αθανάσιος, Σκιού Χριστοδουλία, Σπανέας Διονύσιος, Σπανέας

Σταύρος, Σπεντζούρης Ιωάννης, Στρογγύλης Παναγιώτης, Φραγκούλης Ιωάννης (Ιερέας), Φραγκούλης Νικόλαος και Χριστέας Αγγελής.

Τέλος σε μια σειρά συμβολαίων και άλλων δικαιοπρακτικών εγγράφων του περασμένου αιώνα αναγράφονται ονόματα Μεγαλομαντιναίων και Μικρομαντιναίων, στα οποία σημειώνεται και η χρονολογία σύνταξης της δικαιοπραξίας. Είναι βέβαιο ότι υπάρχουν και άλλες γραπτές πηγές, που δεν αναφέρονται εδώ και οι οποίες θα μπορούσαν να εμπλουτίσουν τον κατάλογο αυτό. Αλλά άλλοτε η καχυπόψια κι άλλοτε η αδιαφορία εμπόδισαν τη συγκέντρωση περισσότερων εγγράφων. Τα ονόματα που αναγράφονται είναι τα εξής: Βενετσάνος Παναγιώτης 1877, Βενετσάνος Στυλιανός 1890, Βούλγαρη Μαρίτσα 1875-1902, Γαλανέας Καλόγερος ή Αλέξανδρος 1880, Γερασιμέα Γ. Μαριγώ 1883, Γεράσιμος Αριστείδης 1896, Γεωργιτσέας Στυλιανός 1890, Γεωργουλέας Ανδρέας 1899, Γεωργουλέας Ηλίας 1877, Γεωργουλέας Παναγιώτης 1883, Γεωργουλέας Χρίστος 1883-96, Δάκαρης Αλέξιος 1896, Δάκαρης Σωτήριος 1883, Δικαιάκος Γεώργιος 1865-1898, Δικαιάκος Ραφαήλ 1873-1906, Δικαιάκος Σωτήριος 1883-1894, Ζαμπετινής ή Δημητράς Γεώργιος 1892, Καπετανάκης Γεώργιος (Πιερέας) 1865-1899, Καπετανάκης Ιωάν. 1896, Καπετανάκης Κλεάνθης 1892-1907, Καπετανάκη Σοφία 1899, Καπετανάκη Χαριλαού 1892 -1898, Καραμπίνης Παναγιώτης ή Καλόγερος 1891, Κατσιβαρδός Αντώνιος 1892, Κατσιβαρδός Νικόλαος 1883-1907, Κεφαλέας Παναγ. 1880, Κοκκινέας Κωνστ. 1877, Κολοκοτρίνης Αθαν. 1899, Κολομπάκος Γιάννης 1885, Κολομπάκος Πιέρος 1831-1885, Κολομπάκος Στασινός 1885, Κολομπάκου Αφροδίτη 1885, Κολομπάκου Ευπραξία 1885, Κοτσωνέας Γεώργιος 1890, Κοτσωνέας Παναγ. 1880-1894, Κουμανταρέας Λυκούργος 1896-1911, Κουμουτσέας Λεωνίδα 1892-1915, Κουμουτσέας Παναγ. 1894-1899, Κουρμαλέας Κωνστ. 1883-1885, Κουτίβας Παύλος 1891-1931, Κυριακουλέας (Μανέας) Σταύρος 1891, Κωνσταντινέα Αμαλία 1879-1910, Κωνσταντινίδης Αναστάσιος 1895-1909, Κωνσταντινέας Γεώργιος 1885, Κωνσταντινίδης Γεώργιος 1877-1909, Κωνσταντινέας Π. Γεώργ. 1883, Κωνσταντινέας Δημ. 1873-1908, Κωνσταντινέα Θεωνίτσα 1886, Κωνσταντινέας Γιαννιός 1873-1902, Κωνσταντινέας Π. Νικόλαος 1872-1904, Κωνσταντινέας Νικόλαος 1885-1890, Κωνσταντινέας Ι. Παναγιώτης 1873-1900, Κωνσταντινέας Δ. Σταύρος 1896-1921, Κωστέας Αναστάσιος 1881, Λεουτσέας Κ. Παναγιώτης 1883-1915, Λιακέας Κωνστ. 1885-1898, Μανδραπήλια Ζωΐτσα 1874-1894, Μανέας Δημήτρ. 1873-1883, Μανέας Ηλίας 1900, Μανέας Κυριακούλης 1900, Μανέας Παναγιώτης 1873, Μανωλακέας Ιωάννης 1883, Μανωλακέας Ι. Δημ. 1892, Μοιρέας Κωνστ. 1883, Μπακετόπουλος Σωτ. 1888, Μπακονικολέας Παν. 1885, Μπαμπουρέας Σαρ. 1900, Νικητάκης Ιωάν. ή Αρφάνης 1883-1902, Νικητάκινα Μιχαλού 1891, Νικητάκης Χάιδος 1896-1901, Παναγέας Ι. Γεωργ. 1896, Παναγιωτόπουλος (Γιαμπανός) Αθ. 1885, Πατσέας Γεωργ. 1886-1906, Πατσέας Ιωάν. 1891, Πουλέας Π. Γεώργ. 1877-1907, Πουλέας Ιωάν. 1877-1907, Πουλέας Κωνστ. 1895-1913, Πουλέας Παν. 1877-1886, Σαραντέας Γαλ. Νικόλαος 1892-1906, Σαραντέας Γεώργ. 1900, Σασανέας Δημ. 1883, Σασανέα Στ. Δημητρούλα 1900, Σασανέας Σταύρ. 1877, Σκιάς Ν. Ανδρ. 1893, Σκιάς Δημ. 1886-1913, Σκιάς Θεόδ. 1880, Σκιάς Νικολ. 1865, Σπανέας Γ. Παν. 1894-1902, Σπανέας Γ. Στυλ. 1896-1909, Σπανέας Χαρ. 1896-1915, Σπεντζούρης Ηλ. 1900, Σπεντζούρης Θεόδ. 1881-1916, Σπε-

ντζούρης Πασ. 1888, Σταυρέας Νικ. 1899, Σταυρέας Παναγ. 1896, Στρατέας Νικόλ. 1880-1899, Στρογγύλης Λεων. 1896, Στρογγύλης Παναγ. 1899, Τζάνες Ιωάν. 1895, Τυρέας Σπ. Ιωάννης 1886-1917, Τυρέας Σπύρος 1890, Φελουκαντζής Ιωάν. 1895-1909, Φελουκαντζής Ευστρ. Νικόλ. 1879-1902, Φραγκούλαινα Αθανασούλαινα 1894, Φραγκούλης Γ. Βασ. 1896-1919, Φραγκούλης Δημ. 1899-1907. Φραγκούλης Ιωάννης (Ιερέας) 1865-1904, Φραγκούλης Κ. 1892, Φραγκούλης Νικ. 1880-1909, Φραγκούλης Πανάγος 1888-1919, Φραγκούλης Χριστόδουλος 1891-1908, Ψαρρέας Στρ. Γεώργιος 1873-1921 και Ψαρρέας Γ. Ευστράτιος 1894-1910.

E) ΟΙ ΜΑΝΤΙΝΑΙΟΙ ΚΛΗΡΙΚΟΙ

1) Ο ΚΛΗΡΟΣ ΣΤΗ ΜΑΝΗ

Στη μανιάτικη κοινωνία της εποχής της Τουρκοκρατίας ο κλήρος είχε ηγετική θέση. Οι κληρικοί μαζί με τους καπετάνιους και τους πρωτόγερους, δηλαδή τους αρχηγούς των μεγάλων και ισχυρών οικογενειών, έπαιρναν τις αποφάσεις και καθόριζαν την τύχη του τόπου. Κάθε γεγονός της ιστορίας της Μάνης φανερώνει ότι ο κλήρος είχε αξιόλογη θέση στη διαχείριση των κοινών. Για το λόγο αυτό και οι επίλεκτοι γόννοι πολλών από τις μανιάτικες οικογένειες - ίσως αυτοί που είχαν μεγαλύτερη κλίση στα γράμματα παρά στα όπλα - γινόντουσαν κληρικοί. Η περιοχή του Σταυροπηγίου της Ζαρνάτας είχε παράδοση στην ανάδειξη κληρικών, ιδιαίτερα όμως η Μεγάλη Μαντίνεια, που ανέδειξε πολλούς, για τους οποίους μπορεί να σεμνύνεται.

Είναι αλήθεια ότι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας πολλοί από τους κληρικούς της Μάνης δεν είχαν επαρκή μόρφωση, αλλά ανεπιφύλακτα μπορεί να πει κανείς, πως το μορφωτικό επίπεδο των κληρικών ήταν σχετικά ψηλότερο από το μέσο όρο των λαϊκών. Πολλά έχουν γραφεί εναντίον των Μανιατών και των κληρικών τους, ιδιαίτερα δε έχουν τονισθεί η αμάθεια, η δεισιδαιμονία και η αρπακτικότητα που έδειχναν. Περισσότερο καυστικός αλλά και άδικος για τους κληρικούς της Μάνης υπήρξε ο αββάς Fourmont¹, γνωστός καταστροφέας των αρχαιοτήτων, που πριν να επισκεφθεί τη Ζαρνάτα το 1730, έγραψε από το μοναστήρι του Βουλκάνου για τους Μανιάτες ιερείς: "... Ο Χριστιανισμός δεν βρίσκεται σε καλύτερη κατάσταση. Είναι πολύ αγράμματοι για να δημιουργήσουν αιρέσεις, αλλά είναι και τόσο πολύ περήφανοι που σε μια μικρή επαρχία που έχει μήκος 10 λεύγες² και πλάτος 20 λεύγες υπάρχουν πάνω από 30 επίσκοποι, που παίρνουν μόνοι τους τον τίτλο και που τολμούν να λειτουργούν, παρά τους αφορισμούς του Πατριάρχη και του Παναγιότατου Μητροπολίτη Μονεμβασίας, του πραγματικού τους επισκόπου και του αρχιεπισκόπου Λακεδαιμονίας από τον οποίο εξαρτάται ένα μέρος του τόπου τους. Ο πιο πονηρός παπάς, ο καλόγερος, ο πιο αγράμματος και άθλιος θέλει να γίνει επίσκοπος ανεξάρτητος και χειροτονείται από έναν επίσκοπο, που τον ακο-

¹ H. Omont, *Missions Archeologiques Francaises en Orient aux XVII et XVIII Siecles*, Paris 1902, σ. 601. Τον τίτλο του αββά, που σημαίνει "πάτερ", έφεραν οι επίσκοποι ή οι ηγούμενοι στη Δύση.

² Μία λεύγα είναι ίση με τέσσερα χιλιόμετρα.

λουθούν δύο άλλοι, προσφέροντας 30 ή 40 τσεκίνια και μερικά όπλα ή πολεμοφόδια. Γιατί αυτοί οι ιερείς κάνουν ληστείες φόνους και σφαγές. Συνήθως αυτοί είναι οι αρχηγοί των συμμοριών. Πριν δέκα μέρες που ήμουνα στο Νησί (Μεσσήνη) ο επίσκοπος της Ανδρούσας, που μένει μόνιμα εκεί, γέροντας σεβαστός, που τον εκτιμά όλο το ποίμνιο ακόμη και οι Τούρκοι. Αυτός ο ιεράρχης, αφού μου έστειλε χαιρετισμούς με τον Πρωτοσύγκελό του και το διάκο του, θέλησε να με τιμήσει με την επίσκεψή του. Τον δέχτηκα σπίτι μου και αμέσως 200 Μανιάτες ήρθαν και γέμισαν το σπίτι που είμαστε και όταν παρουσιάστηκα έβγαλαν τα όπλα τους για να με χαιρετήσουν. Ανάμεσα σε αυτούς ο επίσκοπος της Ανδρούσας μου έδειξε τους δεσποτάδες της Μάνης, μου προξένησαν τον τρόμο. Τους αναγνωρίζεις από τους άλλους επειδή έχουν κάπως καλύτερα όπλα. Έχουν ύφος πιο άγριο, πολεμικό παράστημα και το βλέμμα πιο προσεκτικό απέναντι στους ξένους. Ο Επίσκοπος εξήγησε σε μένα πως κάνουν θερμές προσευχές στο Θεό, όταν δουν ένα καράβι να πλησιάζει τις ακτές τους, να στείλει μια άγρια φουρτούνα, ώστε το καράβι να τσακιστεί στους βράχους και βέβαια δεν θα είναι οι τελευταίοι στη μοιρασιά...".

Πρώτοι αναφέρονται από τους ιερωμένους της περιοχής του Σταυροπηγίου ο Έξαρχος Ζαρνάτας Ιωνάς και ο ηγούμενος της μονής της Παναγίας του Χελμού Γαϊτσών Ιώσαφος¹, οι οποίοι το 1618 εκπροσώπησαν τη Ζαρνάτα μαζί με τον Κ. Πούβαλο σε αναφορά των Μανιατών προς το Δούκα του Νεβέρ.

Το Σεπτέμβριο του 1700 στο Σταυροπήγι ήταν τρεις επίσκοποι, από αυτούς ο ένας κατοικούσε στον Κάμπο και οι άλλοι δύο στο μοναστήρι της Ζαρνάτας², δηλαδή στον Άγιο Νικόλαο της Βελανιδιάς (Μαλευριάνικα). Ο επίσκοπος Σταυροπηγίου Ζαρνάτας Θεωνάς Μπούβαλης³ το 1707 εξέδωσε πιστοποιητικό. Το 1715 αναφέρονται δύο επίσκοποι⁴, ο ένας ήταν ο Ιάκωβος Μούζαλος, που καταγόταν από τους Δολούς. Ο άλλος ήταν από την οικογένεια Κουμουνδούρου⁵ με πιθανή έδρα τη Μικρή Μαντίνεια ή τη Ζαρνάτα. Στην περίοδο 1734-47 αναφέρονται τα ονόματα των επισκόπων Καλλινίκου, Νικηφόρου και Γρηγορίου. Το 1754-70 αναφέρεται ο Νεόφυτος και το 1811-19 ο Παρθένιος⁶. Ο επίσκοπος Πλάτσης Ιερεμίας⁷ καταγόταν από την οικογένεια Λογοθέτη-Τσαουσέα των Γαϊτσών, ο οποίος πριν από το 1811 ήταν Μαΐνης και έζησε μέχρι το 1832. Από τον Κάμπο καταγόταν

¹Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς 1453-1821*, Αθήνα 1962, σ. 206.

²Κ. Μέρτζιου και Θ. Παπαδοπούλου, *Ο Μυστράς και η περιφέρειά του εις τα Αρχαία της Βενετίας κατά την Ενετοκρατίαν (1687-1715)*, Λακωνικά Σπουδαί 12(1994)322.

³Λ. Ζώη, *Επισκοπικόν Έγγραφο Ζαρνάτας*, Μαλεβός 5(1925)403.

⁴Κ. Μέρτζιου, *Η εκκλησία των Μανιατών προς τους Ενετούς κατά την κήρυξιν του Τούρκο-Ενετικού πολέμου*, Πελοποννησιακά 3-4(1958-59)404 και Στ. Καπετανάκη, *Έγγραφα της μονής Παναγίας Φανερωμένης των Δολών*, Λακωνικά Σπουδαί 9(1988)342.

⁵Κ. Μέρτζιου, *Πότε και πώς έπεσε η Μάνη εις χείρας των Τούρκων το 1715*, Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)281.

⁶Σ. Β. Κουγέα, *Συμβολαίεις την Ιστορίαν και τοπογραφίαν της ΒΔ Μάνης*, Ελληνικά 6(1933)289.

⁷Ν. Βέη, *Έκφρασις Κώδικος της Μητροπόλεως Μονεμβασίας και Καλαμάτας*, Δ.Ι.Ε.Ε. 6(1903) 198, 199 και 204. Στ. Σκοπετέα, *Άνθη Ευλαβείας εις Γερ. Παγώνην, "Ηχώ της Μεσσηνίας"*, αρ. φ. 52 της 26 Μαρτίου 1950..

και ο Δανιήλ Κουλουφέκης¹ που χειροτονήθηκε τιτουλάριος Χαριουπόλεως από τον επίσκοπο Λακεδαιμονίας στις αρχές του 1821. Το Μάρτιο του 1822 η χειροτονία του καταγγέλθηκε στο Εκτελεστικό ως παράτυπη, αλλά δικαιολογήθηκε ότι ο Λακεδαιμονίας ήταν γέρος. Το 1833 έγινε Λακεδαιμονίας και πέθανε το 1844.

2) Ο ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΠΑΓΩΝΗΣ

Ο Εθνομάρτυρας Παναγιότατος Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσάνθος Παγώνης γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1769. Όπως μαρτυρικό ήταν το τέλος της ζωής του, έτσι και η πρώτη παιδική του ηλικία σηματοδεύτηκε από ταλαιπωρίες και βάσανα. Το 1770 έγινε η καταστροφή των Μαντιναίων στο Καταφύγι, αλλά φαίνεται πως η οικογένειά του απέφυγε τον όλεθρο².

Παρά το γεγονός ότι τα χρόνια που ακολούθησαν τα Ορλωφικά ήταν δύσκολα για το γένος των Ελλήνων, ο πατέρας του διέθεσε την απαιτούμενη δαπάνη και φοίτησε στη σχολή Μελέ της Αλαγονίας, όπου δάσκαλός του υπήρξε ο Περγαμηνός³, από τον οποίο διδάχτηκε τις βασικές γνώσεις. Στη συνέχεια φοίτησε στη σχολή της Δημητσάνας, η οποία τα χρόνια εκείνα αποτελούσε το εκπαιδευτικό κέντρο της Πελοποννήσου⁴.

Ο Χρυσάνθος Παγώνης αρχικά χειροτονήθηκε διάκονος από τον Καλαματιανό επίσκοπο Ναυπλίας και Άργους Ιάκωβο Αρμόγκαβλη. Διακρινόμενος για την παιδεία του και τις αρετές του, σύντομα έγινε αρχιμανδρίτης⁵. Πήγε πολλές φορές στην Κωνσταντινούπολη για να διεκπεραιώσει εκκλησιαστικές υποθέσεις και του δόθηκαν οι ευκαιρίες, να γίνει γνωστός στο Πατριαρχείο, για τις ικανότητες που διέθετε και την ηθική ακτινοβολία που κοσμούσε το βίο του. Ανάμεσα στους υποστηρικτές του ήταν οι Βεκίληδες του Μοριά (οι εκπρόσωποι των Πελοποννησίων στην Οθωμανική Πύλη), οι οποίοι βρισκόντουσαν στην Κωνσταντινούπολη και ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄, έστω και αν εκείνο τον καιρό ήταν εξόριστος στο Άγιον Όρος⁶.

Όταν το 1801 χήρεψε η θέση του Μητροπολίτου Μονεμβασίας με το θάνατο του Ιγνατίου Τζαμπλάκου, εξελέγη διάδοχός του ο Μέγας Πρωτοσύγκελος του Πατριαρχείου Αμβρόσιος. Επειδή όμως έγιναν διαμαρτυρίες από τους Πελοποννήσιους, ο Αμβρόσιος παραιτήθηκε και στη θέση του χειροτονήθηκε το φθινόπωρο του 1801 ο Χρυσάνθος Παγώνης.

¹Γ. Μπλάθρα, *Η Εκκλησία της Σπάρτης κατά τα τελευταία 150 χρόνια (1834-1984)*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)488 κ.ε.

²Εκτός από την πατρική του οικογένεια σώθηκαν και άλλοι κλάδοι της γενιάς των Παγώνηδων, όπως είναι οι οικογένειες Σπεντζούρη και Γερασιμέα.

³Σ. Β. Κουγέα, *Ο Εθνομάρτυρας Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσάνθος Παγώνης*, Ανάπτυπο από το περιοδικό "Διδαχή", τόμ. 14, τεύχ. 158, Καλαμάτα 1960, σ. 4 και Μίμη Φερέτου, Εφημερίδα "Μεσσηνιακά Νέα" αρ. φ. 410, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1985.

⁴Αμβρ. Φραντζή, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τόμ. 1, σ. 84 και Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 4.

⁵Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 4 και Μίμη Φερέτου, ό.π.

⁶Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη, Μανιάτικα Ιστορικά Στιχοιργήματα*, Αθήνα 1964, σ. 215.

Όπως αναφέρει ο αείμνηστος Σωκράτης Κουγέας, όταν ο Χρύσανθος ενθρονίστηκε, βρήκε τις υποθέσεις της Εκκλησίας τόσο στην Καλαμάτα, όσο και στη Μονεμβασία σε κακή κατάσταση από την ακυβερνησία. Ο υπέργηρος προκάτοχός του Ιγνάτιος Τζαμπλάκος, που πέθανε στην Καλαμάτα το 1801, είχε να επισκεφθεί τη Μονεμβασία από το 1793. Τη διοίκηση της εκκλησίας της Καλαμάτας την είχε παραχωρήσει στον ιερομόναχο Γεράσιμο Παπαδόπουλο, γνωστό δάσκαλο και ιδρυτή της μονής των Καλαγραιών Καλαμάτας. Ο Γεράσιμος Παπαδόπουλος πολέμησε με φανατισμό το νέο Μητροπολίτη, τον οποίο κατηγορούσε ως παράνομο και ακόμη ότι αγόρασε το μητροπολιτικό θρόνο (σιμωνιακό). Ο Χρύσανθος έλεγχε το Γεράσιμο για “κακοδοξία” και τον ανάγκασε σε προσωπική εξορία. Η διένεξη αυτή έδωσε αφορμή στο Μανιάτη ριμαδύρο Νικήτα Νηφάκη να σατιρίσει το Γεράσιμο Παπαδόπουλο, εκθειάζοντας συγχρόνως το νέο Μητροπολίτη¹.

Ο δε Παναγιώτατος ο νυν Μονεμβασιεύς
ο Χρύσανθος, ο πρόμαχος πατήρ της Εκκλησίας,
ελθών στην επαρχίαν του, την λογικήν του ποιμνήν,
ευρήκε την Μητρόπολιν, ως μίαν ξηράν λίμνην,
ολόγυμνον, παντέρημον υπό του καταράτου,
του λύκου γνώμην έχοντος και σχήμα του προβάτου,
μηδέ βελόνι εύρηκε, μηδέ βελονοθήκην,
μηδέ του προκατόχου του είδε την διαθήκην,
Με όλον τούτο, παντελώς μηδέ εκαταράθη,
μηδέ ποσώς βλασφήμησεν, αλλ' ούδε εταράχθη,
αλλ' είπε: “ας πάνε στο καλόν, ας πάνε στην ευχή μου,
ας μ' αξιώσει ο Θεός εγώ για την ψυχή μου
ν' αφήσω την Μητρόπολιν ως πρέπει γεμισμένην,
με κόπους και με ιδρωτας δικούς μου στολισμένην”....

Η αλήθεια είναι ότι ο Ιγνάτιος Μονεμβασιεύς και Καλαμάτας πεθαίνοντας άφησε στη διαθήκη του 50 γρόσια για το διάδοχό του, αλλά αυτά δεν παραδόθηκαν ποτέ στο Χρύσανθο από τον εκτελεστή της διαθήκης Γεράσιμο Παπαδόπουλο.

Αξιόλογη υπήρξε η συμβολή του μητροπολίτη Μονεμβασιεύς και Καλαμάτας Χρύσανθου Παγώνη στην προετοιμασία του έθνους μας για τον απελευθερωτικό αγώνα. Μέσα στα στήθη του φώλιαζε καρδιά λιονταριού, που φλεγόταν από τον πόθο της λευτεριάς και γι' αυτό έχουμε από πολύ ενωρίς τις πρώτες ενδείξεις της αγωνιστικής του διάθεσης. Το 1806 οι Μοραίτες, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, ήρθαν σε επαφή με το Μεγάλο Ναπολέοντα για να τους βοηθήσει να αποτινάξουν το ζυγό της Οθωμανικής Πύλης. Στην κίνηση αυτή ο Χρύσανθος είχε μια από τις θέσεις των πρωτεργατών και ο Κανέλλος Δεληγιάννης² γράφει στα απομνημονεύματά του: “Εισηκούσθησαν λοιπόν οι προύχοντες δια του Παπατώνη και δια του Μητροπολίτου Μονεμβασιεύς και έβαλαν εις την ειρημένην εταιρείαν τον Πέ-

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη κλπ.*, ό.π. σ. 205 και 215.

² Κανέλλου Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, έκδ. Πρωτοψάλτη, τόμ. 1, σσ. 50-51. Στα τέλη του 1805, αρχές 1806, ήταν ο μεγάλος κατατρεγμός των κλεφτών και εκείνο τον καιρό οι Τούρκοι είχαν τους προκρίτους και τους αρχιερείς της Πελοποννήσου στην Τρίπολη (Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 241) και πιθανώς εκεί έγιναν οι συνεννοήσεις για τις επαφές με τους Γάλλους.

τρον Μαυρομιχάλην, ονομαζόμενον τότε καπετάν Πετρούνην, τον Παναγιώτην Μούρτζινον και τον Γεώργιον Καπετανάκην ως τους μόνους ισχύοντας εις την Μάνην”.

Ο Χρύσανθος σε μια επίσκεψή του στην Κωνσταντινούπολη συνεννοήθηκε με τον Αλέξανδρο Χαντζερλή για τη μελετωμένη εξέγερση του γένους των Ελλήνων. Το 1816 με την ευκαιρία που συγκροτήθηκε στην Τρίπολη σύσκεψη με τους Μητροπολίτες Ανδρούσης, Κορίνθου, Ναυπλίου, Χριστιανουπόλεως και Ωλένης, για να συζητήσουν εκκλησιαστικά ζητήματα, βρήκε το χρόνο, να τους κοινοποιήσει τα περί προετοιμασίας του απελευθερωτικού αγώνα¹. Ήταν ο προπομπός των ιδεών της Φιλικής Εταιρείας.

Ο Χρύσανθος Παγώνης φαίνεται ότι τυπικά άργησε να μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία², όμως ήταν από τους πρώτους Πελοποννήσιους που γνώριζε και προωθούσε τους σκοπούς της. Είναι γνωστό ότι αρχικά δεν κατηχούσαν στην Εταιρεία τους ιεράρχες, των οποίων η μύηση άρχισε από τις αρχές του 1819. Στο αρχείο Σέκερη³ αναφέρεται: “Μονεμβασιεύς Χρύσανθος. Σπαρτιάτης. Χρόνων 50. Δια Χριστοφόρου Περραιβού. 1919 Μαΐου 15. Γρόσια 600”.

Φαίνεται ότι ο Μητροπολίτης Χρύσανθος απευθύνθηκε στη Φιλική Εταιρεία την ίδια ημέρα της μύσής του, κάνοντας ορισμένες παρατηρήσεις και υποδείξεις. Η απάντηση της Εταιρείας στο Χρύσανθο αναφέρει τα ακόλουθα⁴:

“Πανιερώτατε Άγιε Μονεμβασιεύς κύριε Χρύσανθε!

Αι πολυειδείς ασχολίαι μας εις βελτίωσιν των κοινών δεν μας συγχωρούν να εκταθώμεν, αλλ' απλώς να ειδοποιήσωμεν τη φιλοκάλλω Σας σεβασμιότητι, ότι δια τας εμφύτους Σου αρετάς, του χαρακτήρος το ιεροπρεπές και σεβάσιμον, του ζήλου Σου το ένθερμον υπέρ των κοινών συμφερόντων, το οποίον εκ του γράμματος της σεβασμιότητός Σου από ιε' Μαΐου αιώθ (1819) και εξ άλλων πολλών επληροφορήθημεν, διά ταύτα πάντα δεν ελλείψαμεν και να σε θαυμάσωμεν και αξίως να σε επαινέσωμεν ως άνδρα πνέοντα πατριωτισμόν και θύοντα την ψυχήν υπέρ του ποιμνίου. Και επειδή εις ευκολίαν των υποθέσεων ενεκρίθη να διορισθώσι Έφοροι εις το να αγρυπνώσιν εις τα πράγματα, κατεστήσαμεν και την αδελφικήν αγάπην Σου ένα των Εφόρων, καθώς το κοινόν προς τους προύχοντας γράμμα διαλαμβάνει παραστατικότερον. Έχομεν δε πεποίθησιν εις την αξιότητα του σεβασμιού υποκειμένου Σου, ότι θέλεις επιληφθή πάσαις δυνάμεσι ν' αποδειχθής των φρονιμάτων μας αξιότερος.

Όντως δε του καιρού τοιούτου, ως βεβαιωθήση, άμα λάβης το παρόν μας ν' ανταμωθής, όσον τάχος μετά του κοινού ημών αγαπητού αδελφού Πετρόμπεη και να συσκεφθείτε, όπως ενώσητε πάσας τας οικογενείας της Σπάρτης με το φιλικόν και αδιάλειπτον της ομονοίας και ιεράς συμπονοίας σύνδεσμον. Ιδίως δε η σεβασμιότης Σου προδιέθεσε και προπαρασκεύασον εκ των επαρχιωτών Σου καταπειθων τους μεν δια χρηματικάς συνεισφοράς, τους δε εις οπλισμόν, όχι

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Ο Εθνομάρτυρας Μητροπολίτης κλπ.* ό.π., σ. 9 και Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 411.

² Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τόμ. 1, σ. 16.

³ Βαλερίου Μέξα, ό.π., αριθ. 318, σ. 49 και Ι. Μελετόπουλου, ό.π., αρ. 362, σ. 145.

⁴ Μίμη Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 413 της 28 Φεβρουαρίου 1986.

όμως εκ του προφανούς, αλλά δι' εξομολόγησεως, όρκων και όλων των λοιπών γνωστών Σου μέσων, έως ου ενηγήση η σάλπιγξ της φωνής ημών.

Αγωνίσθητι, Σεβάσμιε Αδελφέ. Αγωνίσθητι. Οι πόνοι τίκτουσι την ευανδρίαν. Η πατρίς θέλει Σε συναριθμήσει με τους Λυκούργους, τους Σόλωνας, με Βασιλείους, με Χρυσοστόμους. Έρρωσο, φιλοτιμούμενος και παράδειγμα τοις άλλοις γενόμενος”.

Ο Μονεμβασίας Χρύσανθος, όπως φαίνεται από το προηγούμενο έγγραφο, διορίστηκε ένας από τους Εφόρους της Φιλικής Εταιρείας στο Μοριά. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός¹ στα απομνημονεύματά του γράφει ότι το Φεβρουάριο του 1820 πήραν γράμμα πολλοί Πελοποννήσιοι από τη Φιλική Εταιρεία να στείλουν συνδρομές στην Κωνσταντινούπολη. Αυτός όμως τους προέτρεψε να προτείνουν να διορισθούν Έφοροι, για να πάψουν οι καταχρήσεις. Πράγματι δε η Φιλική Εταιρεία θέλησε να ιδρυθεί Εθνικό Ταμείο και όρισε Γενικούς Επιτρόπους των πραγμάτων (Εφόρους) από τους ιεράρχες τον Παλαιών Πατρών Γερμανό, τον Μονεμβασίας Χρύσανθο και τον Χριστιανουπόλεως Γερμανό. Από τους προκρίτους διορίστηκαν ο Ασημάκης Ζαΐμης, ο Σωτήρης Χαραλάμπης, ο Θεοχαράκης Ρέντης, ο Αναγνώστης Κοπανίτσας, ο Πανούτσος Νοταράς και όλων αυτών προϊστάτο ο Ιωάννης Βλασσόπουλος, που ήταν πρόξενος της Ρωσίας στην Πάτρα².

Από τα απομνημονεύματα του Παλαιών Πατρών Γερμανού δημιουργείται ένα θέμα, γιατί ο Χρύσανθος έγραψε στην Εταιρεία στις 15 Μαΐου 1819 και στην απάντηση, όπως είδαμε, του ζητούν να συναντηθεί με τον Πετρόμπεη και να φροντίσει να γίνει ένωση των μεγάλων οικογενειών, πράγμα που επιτεύχθηκε την 1 Οκτωβρίου 1819 και υπογράφηκε το σχετικό πρωτόκολλο. Επομένως Έφορος διορίστηκε πριν από την ημερομηνία αυτή, ενώ ο Παλαιών Πατρών Γερμανός αναφέρει ότι τον Φεβρουάριο του 1820 αυτός έγραψε στη Φιλική Εταιρεία και στη συνέχεια ορίστηκαν οι Έφοροι, σύμφωνα με την εισήγησή του. Ο Δ. Κόκκινος³ σημειώνει για τον Μονεμβασίας Χρύσανθο: “Ο ιεράρχης διωρίσθη από του 1819 Γενικός Επίτροπος των πραγμάτων της επαρχίας (που σημαίνει Έφορος) με εντολήν να συνεννοηθή με τον Πετρόμπεην και να συνεργασθή δια την συνένωσιν όλων των ισχυρών οικογενειών της Μάνης.”.

Στις αρχές του 1821 κατέβηκε στο Μοριά ο Γρηγόριος Δικαίος-Παπαφλέσσας ως εκπρόσωπος της Αρχής της Φιλικής Εταιρείας, ο οποίος ξεσήκωνε το σκλαβωμένο ραγιά με τις υποσχέσεις του, ότι οι Ρώσοι κρύβονται πίσω από την Ελληνική εξέγερση και πολλά ακόμη. Τα λόγια όμως αυτά δεν έπειθαν τους παλαιότερους, που είχαν ζήσει ή είχαν ακούσει τις ταλαιπωρίες των Πελοποννησίων από τον ξεσηκωμό του 1770. Σε μια σύσκεψη που έγινε στα τέλη Ιανουαρίου 1821 στη Βοστίτσα (Αίγιο) πήραν μέρος ιεράρχες και προεστοί. Στη σύσκεψη αυτή δεν πήγε ο Μονεμβασίας για να μην κινησει τις υποψίες των Τούρκων⁴. Τις αποφάσεις της

σύσκεψης θα του μετέφερε ο Χριστιανουπόλεως Γερμανός ή ο πρωτοσύγκελός του, προκειμένου ο Χρύσανθος Παγώνης να ειδοποιήσει τον Πετρόμπεη και άλλους σημαντικούς της περιφέρειάς του¹. Τελικά ανέλαβε ο Ιερόθεος Μεγαλοσπηλαιότης να γνωστοποιήσει τα θέματα που συζητήθηκαν και τις αποφάσεις που πάρθηκαν στη σύσκεψη της Βοστίτσας². Στις 16 Φεβρουαρίου πήγε ο Ιερόθεος στην Καλαμάτα, κατέλυσε δε στο σπίτι της Μπενακοπούλας και επικοινωνήσε με το Χρύσανθο³. Μετά από τη συνάντηση αυτή άρχισε ο Χρύσανθος να συγκεντρώνει χρήματα για λογαριασμό της Φιλικής Εταιρείας, σώζονται μάλιστα και αποδείξεις των χρημάτων που κατέθεσαν ο Αναγνώστης Ποτηρόπουλος και ο Παναγιώτης Ποτήρης⁴.

Ο Ηλίας Σαλαφατίνος⁵, σε φυλλάδιο που εξέδωσε το 1853, στη σελίδα 7 σημειώνει: “Ο Φλέσσας κατώκησεν εις την Μονήν Γαρδίκι, όπου επέμφθη ο νυν αρχιερεύς Αργολίδος Γεράσιμος Παγώνης και τότε Γεώργιος Παγώνης, από τον θείον του Μονεμβασίας Χρύσανθον και τον ηγνάμωσεν (εκ μέρους του Πετρόμπεη) δια να τον ειδοποιήση να προσέχη, ανακαλυπτομένου του σχεδίου, να μην εμφανιγεται εις το φανερόν. Εις την Μονήν Σιδηρόπορτας, κατά διαταγήν του αρχιερέως, διέτριβεν ο Αν. Παπαγεωργίου ή Αναγνωσταράς, τρεφόμενος υπό της Μονής. Η δε του Φλέσσα πολυχρόνιος διαμονή, κατά την γνώμην του αρχηγού της Μάνης Π. Μαυρομιχάλη ήτον η κοινότης Σέλιτσα, όπου ήτον εις ασφάλειαν και αφ’ όπου κατά γνώμην του ιδίου αρχηγού, περιστάσεως τυχούσης, έκαμε τα εις διάφορα μέρη κρύφια κινήματά του.

Ο Χριστόφορος Περραιβός⁶ αναφέρει ότι στην Τριπολιτσά έγινε σύσκεψη των Τούρκων, που φόβισε πολύ τους Πελοποννήσιους και γράφει: “Ο μητροπολίτης Μονεμβασίας και ο Χριστιανουπόλεως της Αρκαδίας μετά του προύχοντος της Λακεδαιμονίας κυρίου Π. Κρεββατά, συναινέσει και άλλων πολλών, συνελθόντες εις Καλαμάταν, προσκάλεσαν τον Πέτρον Μαυρομιχάλην και τον Περραιβόν, δια να συσκεφθώσι περί της δεινής και κινδυνώδους εκείνης περιστάσεως. Ο κύριος σκοπός αυτών απέβλεπεν εις το να σβησθή και αποσιωπηθή, ει δυνατόν, κατ’ εκείνην την εποχήν ο ενθουσιασμός των Ελλήνων, και εξαλειφθή από τας κεφαλάς των Οθωμανών κάθε υποψία, και εις άλλον αρμοδιώτερον καιρόν να κινηθή το πράγμα με περισσότεραν φρόνησιν και δραστηριότητα...”.

Ο τοποτηρητής του Χουρσίτ Πασά, ο Μεχμέτ Σαλίχ Πασάς, γνωστός με τον τουρκικό τίτλο “Καϊμακάμης”, αποφάσισε να συγκαλέσει στην Τρίπολη τους προεστούς και αρχιερείς των Μοραϊτών⁷ και να τους κρατήσει ομήρους. Στις 18 Φεβρουαρίου έφθασε γράμμα στον Μονεμβασίας Χρύσανθο από τον Κανέλλο Δεληγιάννη, ο οποίος ειδοποιούσε ότι απεκαλύφθη το μυστήριο της Εταιρείας στον

¹ Α. Φραντζή, ό.π., τόμ. 1, σσ. 111-3.

² Α. Φραντζή, ό.π., τόμ. 1, σ. 116.

³ Α. Φραντζή, ό.π., τόμ. 1, σ. 108.

⁴ Μίμη Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 414, Μάρτης Απρίλης 1986.

⁵ Αξιόλογος Μανιάτης πολεμιστής που αναφέρεται από Β. Πατριαρχέα, Δίπτυχον κλπ. ό.π., σ. ρη’.

⁶ Χριστοφόρου Περραιβού, Απομνημονεύματα Πολεμικά, έκδ. Πρωτοψάλτη, σ. 22.

⁷ Νικολάου Σπηλιάδου, Απομνημονεύματα, Αθήνα 1972, τόμ. 1, σ. 20 και Μιχαήλ Οικονόμου, Ιστορικά της Ελληνικής Επανάστασεως, έκδ. Πρωτοψάλτη, τόμ. 1, σ. 55.

¹ Παλαιών Πατρών Γερμανού, Απομνημονεύματα, Έκδ. Πρωτοψάλτη, σ. 78-9.

² Α. Φραντζή, ό.π., τόμ. 1, σσ. 311-17 και Ι. Φιλήμονος,, Δοκίμιον Ιστορικόν περί Φιλικής Εταιρείας, έκδ. “Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη”, Αθήνα 1971, σ. 218.

³ Δ. Κόκκινου, Η Ελληνική Επανάστασις, Αθήνα 1956, έκδ. “Μέλισσα”, τόμ. 2, σσ. 253-4.

⁴ Α. Φραντζή, ό.π., τόμ. 2, σσ. 253-4. Ο Ι. Φιλήμων, ό.π., σ. 235 και 354 γράφει ότι πήγε στο τέλος της σύσκεψης.

Πασά της Τριπολιτσάς από τον Σωτήριο Κουγιά. Ακόμη ότι εστάλησαν από τους Τούρκους κατάσκοποι σε πολλά μέρη της Πελοποννήσου για να συγκεντρώσουν αποδείξεις για την προετοιμαζόμενη επανάσταση¹.

Η πρόθεση των Τούρκων ήταν γνωστή. Ήθελαν να κρατήσουν ομήρους τους αρχιερείς και τους προεστούς, ώστε να εμποδίσουν τους Έλληνες να ξεσηκωθούν. Εάν αυτοί πήγαιναν, θα καθυσχύαζαν τους Τούρκους και θα διευκόλυναν την έκρηξη της επανάστασης. Αν όμως αναλογίζονταν τα δεινοπαθήματά τους ή και τη θυσία τους και αρνούνταν να παρουσιασθούν στην πρόσκληση του Καϊμακάμη, τότε οι Τούρκοι θα άρχιζαν τις σφαγές των Ελλήνων και ίσως θα δυσκολευόταν η εξέγερση. Ο Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος προτίμησε να θέσει τον εαυτόν του στη διάθεση των δημίων, αντί να αρχίσουν τα κατασταλτικά μέτρα και να ξεσπάσουν οι Τούρκοι στα κεφάλια των χριστιανών, δηλαδή προτίμησε *“κάλλιον απολέσθαι έναν υπέρ πολλών”*. Στην Τρίπολη πήγαν ακόμη πολλοί από τους αρχιερείς όπως ο Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ο Κορίνθου Κύριλλος, ο Ναυπλίου Γρηγόριος, ο Ανδρούσης Ιωσήφ, ο Τριπόλεως Δανιήλ κ.ά., από δε τους προκρίτους ο Αναστάσης Πέτρου Μαυρομιχάλης, ο Θεόδωρος Δεληγιάννης, ο Σωτήριος Νοταράς, ο Μελέτης Κοπανίτσας, ο Ιωάννης Περρούκας, ο Χατζή Γιαννούλης Κυριακός κλπ. Άλλων ο θάνατος και άλλων οι ταλαιπωρίες της φυλακής έδωσαν το χρόνο στους Έλληνες να προετοιμαστούν για την επανάσταση, που ξέσπασε σε λίγο. Γι' αυτό η θυσία των ομήρων της Τριπολιτσάς και η εθελούσια προσφορά τους στην απελευθέρωση της πατρίδας είναι ανυπολόγιστη.

Στις 15 Μαρτίου 1821 οι κρατούμενοι από τους Τούρκους αρχιερείς της Πελοποννήσου αναγκάστηκαν να απευθύνουν επιστολές στους Έλληνες που τους συνιστούσαν να μην εξεγερθούν. Μια από αυτές, που έφθασε στα Πισινά Χωριά (Αλαγονία) σώθηκε και δημοσιεύτηκε από το Δημ. Πετρακάκο².

Η διαβίωση των αρχιερέων και των προκρίτων, που ήταν όμηροι στα χέρια των Τούρκων, είχε αναρίθμητες κακουχίες και στερήσεις. Πολλοί έχουν γράψει για τα δεινοπαθήματά τους. Μόνο ο Αναστάσιος Μαυρομιχάλης έτυχε καλής μεταχείρισης από υστεροβουλία Τούρκου αξιωματούχου. Όταν ήρθαν στην Τριπολιτσά οι πρώτες ειδήσεις για την επανάσταση των Ελλήνων ο Καϊμακάμης διέταξε και έσφαξαν μπροστά του τους υπηρέτες και τους σωματοφύλακες των ομήρων και αυτούς τους έριξαν σε σκοτεινό υπόγειο, δεμένους με αλυσίδες στα χέρια, στα πόδια και με σιδερένιο κρίκο στο λαιμό. Επί έξι περίπου μήνες κράτησε το μαρτύριό τους μέσα στη βρομιά και την ψείρα, όπου πεινασμένοι περίμεναν το θάνατο³. Από αυτούς λίγοι επέζησαν. Ο Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης πέθανε μερικές μόνο ημέρες πριν από την απελευθέρωση της Τριπολιτσάς⁴.

Ο Τριπόλεως Δανιήλ⁵ συγκρατούμενος του Χρύσανθου Παγώνη αφηγήθηκε τα *“Περί καθείρξεως των κληρικών και προεστών”* στις φυλακές της Τριπόλεως. Ειδι-

¹ Αμβροσίου Φραντζή, ό.π., τόμ. 1, σ. 108.

² Δημητρίου Πετρακάκου, *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος*, τόμ. 1, σ. 237 και Μίμη Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 415 της 30 Απριλίου 1986.

³ Σ. Β. Κουγέα, *Ο Εθνομάρτυς κλπ.*, ό.π., σ. 15.

⁴ Κανέλλου Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. 1, σ. 174.

⁵ Περιοδικό Αθηνών “Φιλολογική Ακρόπολις”, έτος 1888, σ. 376 και Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 415.

κά για το Μονεμβασίας και Καλαμάτας έγραψε: *“...ο κλεινός, ο της Μονεμβασίας Μητροπολίτης, σεβαστός ανήρ, ψυχής τιμίας οπού μέσα εις την φυλακήν από σιτοδοειαν προς Κύριον παρέδωκε την ψυχήν του την αγίαν”*. Παράλληλα στα απομνημονεύματα του Ιωσήφ Ζαφειροπούλου¹ σημειώνεται: *“Απεβίωσε δε τότε ο Μονεμβασίας Χρύσανθος διά τε την κακοπάθειαν και δι' ατροφίαν. Διότι δεν ηδύνατο να φάγη τον εκ κριθής και ορύβου (βίκου) κατασκευαζόμενον άρτον...”*. Γι' αυτό, χωρίς δισταγμό, λέμε πως του πρέπει το φωτοστέφανο του Εθνομάρτυρα.

Για την προσφορά του Χρύσανθου Παγώνη στην έναρξη της Εθνεγερσίας ο Κανέλλος Δεληγιάννης τον κατατάσσει σε πρώτη θέση ανάμεσα στους αρχιερείς της Πελοποννήσου, που πάσχισαν για την προετοιμασία της επανάστασης του γένους των Ελλήνων². Όμως ξεχάστηκε.

Λίγες ημέρες μετά το θάνατο του Μονεμβασίας Χρύσανθου η Τρίπολη και μαζί και οι επιζώντες όμηροι γεύτηκαν τα αγαθά της λευτεριάς. Οι Τούρκοι πλήρωσαν σκληρά όσα δεινά είχαν προκαλέσει στους Έλληνες για αιώνες και ακόμη για τις πρόσφατες ταλαιπωρίες των ομήρων. Μαζί τους τιμωρήθηκε πολύ σκληρά και ο συνεργάτης τους Σωτήριος Κουγιάς, ο οποίος πρόδωσε το μυστικό της Φιλικής Εταιρείας στους Τούρκους και γι' αυτό τον περίμενε φρικτό και βασανιστικό τέλος, τον κατατεμάχισαν³.

Ο Αμβρόσιος Φραντζής⁴ που έζησε στην Κυπαρισσία ως Πρωτοσύγκελος της Μητροπόλεως Χριστιανουπόλεως, γράφει: *“Χρύσανθος ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας εκ Σταυροπηγίου της Μάνης, εγκρατής της Ελληνικής παιδείας, έφερε πνεύμα σταθερόν και υψηλόν, ως προς τον χαρακτήρα του. Ήτον εις άκρον ακλόνητος, ως προς τα θρησκευτικά και έχαιρε πολλήν υπόληψιν και σέβας δια τας αρετάς του. Εστάθη ενεργητικώτατος, δια την ανέγερσιν της πατρίδος, ετελεύτησε δε εις την εν Τριπόλει φυλακήν (το 1821), χωρίς ν' αξιωθή καν να εξέλθη και ίδη ελευθερωθείσαν την πατρίδα του, και να εκπληρώση τα καθήκοντά του, καθ' ον είχαν ένθερμον υπέρ αυτής πόθον...”*. Το όνομα της οικογένειάς του και του ίδιου ξεχάστηκαν από τους Μαντιναίους. Το σπίτι του, που διετηρείτο μέχρι τώρα, κατεδαφίστηκε⁵ από τη γενική αδιαφορία (Εικ. 15). Μόνο πρόσφατα, το 1994, εντοχίστηκε στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου της γενέτειράς του επιγραφή και αποκαλύφθηκε από το Μητροπολίτη Γυθείου και Πάσης Μαΐνης Σωτήριο, με τα εξής λόγια:

¹ Ιωσήφ Ζαφειροπούλου, *Οι Αρχιερείς και οι Πρόκριτοι εντός της εν Τριπόλει Φυλακής εν έτει 1821*, έκδ. Πρωτοψάλτη, σ. 252.

² Κανέλλου Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. 1, σ. 174.

³ Το να ισχυρίζεται κανένας ότι οι ιεράρχες και οι προύχοντες του Μοριά ήταν τουρκολάτρες και να αμφισβητεί την προσφορά τους στον απελευθερωτικό αγώνα, δείχνει πνευματική μυωπία και μόνο ανιστόρητοι ή ξενόφωτοι μπορούν να ισχυρίζονται κάτι τέτοιο. Όσοι ήταν τουρκολάτρες πλήρωσαν ακριβά όπως ο Κουγιάς, που του βγάλαν τα μάτια του κόψαν τα αφτιά, τα χέρια, τα πόδια και τον κατατεμάχισαν. Οι προύχοντες και οι ιεράρχες ήταν οι μπροστάρηδες του αγώνα. Σχετικά με τον Κουγιά βλέπε: Δ. Κόκκινου, ό.π. τόμ. 1, σ. 252 και 256, τόμ. 3, σ. 270-2 και 314.

⁴ Αμβροσίου Φραντζή, ό.π., τόμ. 4, σ. 174.

⁵ Το σπίτι του Εθνομάρτυρα Χρύσανθου Παγώνη βρισκόταν νοτιοανατολικά του ναού των Αγίων Θεοδώρων. Στις αρχές του αιώνα ζούσε εκεί η οικογένεια Βενετσανέα και αργότερα κατοίκησε ο Θεόδωρος Σταύρου Κωστέας. Ήταν ένα από τα παλαιότερα σπίτια της Μεγ. Μαντινείας με πέτρινες αψίδες στα παράθυρα και στην πόρτα.

ΑΙΩΝΙΑ ΚΑΙ ΕΝΔΟΞΟΣ Η ΜΝΗΜΗ
ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΠΑΓΩΝΗ 1769-1821
ΕΚ ΜΕΓΑΛΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ
ΕΙΣ ΕΙΡΚΤΗΝ ΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ
ΥΠΕΡ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝΤΟΣ

3) Ο ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ (ΓΕΩΡΓΙΟΣ) ΠΑΓΩΝΗΣ

Η οικογένεια Παγώνη από τη Μεγάλη Μαντίνεια ανέδειξε και έναν ακόμη ιεράρχη, ανιψιό του Χρύσανθου, τον κατά κόσμο Γεώργιο Παγώνη ή Παγωνόπουλο, ο οποίος με τη χειροτονία του σε κληρικό πήρε το όνομα Γεράσιμος και έγινε αργότερα μητροπολίτης Αργολίδος.

Ο Γεώργιος-Γεράσιμος Παγώνης γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1790 και φοίτησε στη σχολή Μελέ της Αλαγονίας¹. Στα δεκαεπτά του χρόνια διορίστηκε γραμματικός του θείου του Παναγιώτατου Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθου Παγώνη και επιφορτίστηκε με το μεγάλο έργο της διοίκησης της Μητρόπολης². Κατήχηθη στη Φιλική Εταιρεία από το γιατρό της Καλαμάτας Αναστάσιο Κορνήλιο την 1η Δεκεμβρίου 1818 και πρόσφερε 300 γρόσια³.

Με την έναρξη της επανάστασης στις 23 Μαρτίου 1821 και παρά το γεγονός ότι ο θείος του βρισκόταν όμηρος των Τούρκων στην Τριπολιτσά, πρωτοστάτησε στην έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα και ανέλαβε γραμματέας του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη⁴. Παράλληλα έγινε μέλος της Μεσσηνιακής Γερουσίας ή Συγκλήτου, που απαρτίστηκε από Μανιάτες και Μεσσήνιους. Στις 31 Μαρτίου 1821 μαζί με άλλους Καλαματιανούς πρόκριτους υπέγραψε έγγραφο της Μεσσηνιακής Γερουσίας-Συγκλήτου προς τους ομογενείς της Πίζας και του Λιβόρνου⁵. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης πήρε μέρος σε Εθνικές συνελεύσεις ως εκπρόσωπος των Καλαματιανών η Μανιατών⁶.

Ενώ είχε αρχίσει η συγκέντρωση επαναστατικών στρατευμάτων γύρω από τη Τριπολιτσά, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης έστειλε πρεσβεία στους Τούρκους με

¹ Θεοκλήτου Βίμπου, *Λόγος επικήδειος εις τον αοίδιμον Γεράσιμον Παγώνην, αρχιεπίσκοπον Αργολίδος*, σ. 18. Στ. Σκοπετέα, *Ανθή Ευλαβείας εις τον Γεράσιμον Παγώνην*, "Ηχώ της Μεσσηνίας", αρ. φ. 52 της 26 Μαρτίου 1950. Μίμη Φερέτου, *Μεσσήνιοι Φιλικοί καθοδηγούν τον αγώνα του 21*, "Μεσσηνιακά Νέα", αρ. φ. 393 της 31 Μαρτίου 1984.

² Στ. Σκοπετέα, ό.π., αρ. φ. 59 της 10 Ιανουαρίου 1951 και Μ. Φερέτου, ό.π.

³ Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 125, σ. 115 και Β. Μέξα, ό.π., αρ. 173, σ. 28.

⁴ Μ. Φερέτου, ό.π.

⁵ Β. Παναγιωτοπούλου, *Δύο προκηρύξεις της Μεσσηνιακής Συγκλήτου*, Μεσσηνιακά Γράμματα 2 (1967)598.

⁶ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 55 της 24 Απριλίου 1826, σ. 219. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 2, σ. 231. Αρχαία Ελληνική Παλιγγενεσία, τόμ. 2, σ. 43, 91 κλπ. και Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 394 της 30 Απριλίου 1984. Ι. Γιανναροπούλου, *Αναφορά εις δύο Μεσσηνίους της Καλαμάτας*, Λακωνικά Σπουδαί 11(1992)434.

τον ιερομόναχο Γεράσιμο Παπαδόπουλο, τον ιδρυτή της μονής καλογραιών της Καλαμάτας. Είχε εντολή να διαπραγματευθεί την ανταλλαγή των Τούρκων αιχμαλώτων με τους φυλακισμένους αρχιερείς και πρόκριτους μεταξύ των οποίων ήταν και ο γιός του Αναστάσης. Στην πρεσβεία αυτή πήρε μέρος και ο Γεώργιος Παγώνης, για να επισκεφθεί τον όμηρο θείο του Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθο. Βέβαια είναι γνωστή η συμπεριφορά του Γεράσιμου Παπαδόπουλου, ο οποίος ανέλαβε προς τους Τούρκους την υποχρέωση να πείσει τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και τους άλλους Έλληνες επαναστάτες να υπογράψουν προσκυνοχάρτια και να δηλώσουν υποταγή στην Οθωμανική Πύλη¹. Ο Γ. Παγώνης όμως ήταν αμέτοχος.

Ο Γεώργιος Παγώνης, μετά το θάνατο του θείου του στη φυλακή της Τριπολιτσάς, δέχτηκε και χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος. Γρήγορα έγινε πρωτοσύγκελος και με το όνομα Γεράσιμος ανέλαβε μεγάλο μέρος από το βαρύ φορτίο της διοίκησης της Μητρόπολης Μονεμβασίας και Καλαμάτας².

Ο Πρωτοσύγκελος Γεράσιμος (Γεώργιος) Παγώνης σε όλη τη διάρκεια της επανάστασης διατηρούσε στενούς δεσμούς φιλίας με την οικογένεια Μαυρομιχάλη και η αδελφή του Χρυσήδα παντρεύτηκε έναν από τους γιούς του Πετρόμπεη, τον Αναστάση³.

Το 1827 εστάλη στη Σάμο ως έξαρχος της Εκκλησίας της επαναστατημένης Ελλάδος για να τακτοποιήσει ορισμένα ζητήματα της νήσου⁴. Τον Ιούνιο του 1828, όταν ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας επισκέφθηκε τη Μονεμβασία, ο πρωτοσύγκελος Γεράσιμος Παγώνης τον δεξιώθηκε και τέλεσε πανηγυρική δοξολογία στο Ναό του Ελκομένου. Ο Κυβερνήτης του ανέθεσε τότε να συντάξει υπόμνημα για την κατάσταση της επαρχίας Μονεμβασίας⁵. Αργότερα όμως τήρησε αντικαποδιστριακή στάση και παρέμεινε πάντοτε φίλος της οικογένειας Μαυρομιχάλη.

Με την έλευση του Όθωνα το 1833 διορίστηκε πρωτοσύγκελος στην επισκοπή Τριφυλίας⁶, αλλά το 1835 επαναδιορίστηκε στη Μητρόπολη Καλαμάτας, γιατί στο μεταξύ είχε βοηθήσει στην καταστολή της αντι-Οθωνικής επανάστασης που ξέσπασε το 1834. Το 1841, που η Καλαμάτα μαστιζόταν από λοιμό, συνέταξε ακολουθία και έγινε λιτανεία για να σταματήσει η επιδημία⁸. Το 1842 διορίστηκε πρώ-

¹ Ι. Γιανναροπούλου, *Σχεδιάσμα Ιστορίας υπό Ρήγα Παλαμίδα*, Μνημοσύνη 2(1968-9)384 και Μίμη Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 395 της 30 Μαΐου 1984.

² Θ. Βίμπου, ό.π., σ. 25 και Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 401 του Ιανουαρίου 1985.

³ Στ. Σκοπετέα, ό.π., αρ. φ. 52 της 26 Μαρτίου 1950 και Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 393 της 31 Μαρτίου 1984.

⁴ Θ. Βίμπου, ό.π., σ. 29. Αρχ. Χειρογρ. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, αίτηση Παν. Παγώνη και Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 400 της 30 Σεπτεμβρίου 1984.

⁵ Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 400 της 30 Σεπτεμβρίου 1984.

⁶ Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 401 του Ιανουαρίου 1985.

⁷ Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 402 του Φεβρουαρίου 1985. Στ. Σκοπετέα, ό.π., αρ. φ. 60 της 10 Φεβρουαρίου 1951.

⁸ Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 402 του Φεβρουαρίου 1985.

τος γραμματέας της Ιεράς Συνόδου¹. Τιμήθηκε με το Χρυσό Σταυρό του Σωτήρος² το 1848 και το 1852 εξελέγη αρχιεπίσκοπος Αργολίδος³.

Το 1862 έγινε στο Ναύπλιο στασιαστικό κίνημα εναντίον του Όθωνα, το οποίο φαίνεται ότι ευνοούσε, γιατί τρία ανίψια του είχαν συμμετοχή. Ο ανθυπασιιστής πεζικού Ιωάννης Παγώνης σκοτώθηκε πολεμώντας τα βασιλικά στρατεύματα έξω από το Ναύπλιο. Επίσης δύο παιδιά της αδελφής του Χρυσήδας συζύγου Αναστασίου Π. Μαυρομιχάλη, ο εισαγγελέας Πέτρος Αντωνίου Μαυρομιχάλης και ο ταγματάρχης πεζικού Δημήτριος Αντωνίου Μαυρομιχάλης ήταν μεταξύ των στασιαστών⁴.

Σε ηλικία 77 ετών, επειδή έπασχε από πολλές αρρώστιες, συνηθισμένες την εποχή εκείνη για την ηλικία του, πήγε στην Αθήνα να νοσηλευθεί και εκεί πέθανε⁵ στις 30 Μαρτίου 1867. Τον επικήδειο του εξεφώνησε την 1η Απριλίου ο αρχιμανδρίτης Θεόκλητος Βίμπος⁶, που ήταν καθηγητής της Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

4) Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΖΑΡΝΑΤΑΣ ΓΑΒΡΙΗΛ ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

Ο Γεώργιος Κωνσταντίνου Φραγκούλης γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1780 και ήταν ανιψιός του Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθου Παγώνη. Ο συγγενικός αυτός δεσμός πιθανώς τον οδήγησε στο ιερατικό στάδιο και στη συνέχεια υπηρέτησε αρχιμανδρίτης του Χρύσανθου με το όνομα Γαβριήλ⁷.

Κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία⁸ όπου καταγράφεται ως ακολούθως: **“Γαβριήλ Αρχιμανδρίτης. Από Μαντίνεια Σπάρτης. Χρόνων 38. Γρ. 100. Υπόσχεται έτι 500. Δια του Καμαρινού Κυριακού. 1819 Φεβρουαρίου 1η Καλαμάτα. Τω Αρχιμανδρίτη Γρηγορίω Φλέσσα εις Κωνσταντινούπολιν”**.

Τον Απρίλιο του 1819 με τη μεσολάβηση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ο Αρχιμανδρίτης Γαβριήλ Φραγκούλης έγινε Μητροπολίτης Ζαρνάτας και Έξαρχος πάσης Μαΐνης. Στην Πατριαρχική πράξη του Γρηγορίου του Ε' περί εκλογής και χειροτονίας του Γαβριήλ⁹ σε Αρχιερέα και Μητροπολίτη Ζαρνάτας σημειώνονται τα

¹ Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 403 της 19 Μαρτίου 1985.

² Στ. Σκοπετέα, ό.π., αρ. φ. 60 της 10 Φεβρουαρίου 1951.

³ Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 403 της 19 Μαρτίου 1985.

⁴ Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 403 της 19 Μαρτίου 1985.

⁵ Στ. Σκοπετέα, ό.π., αρ. φ. 60 της 10 Φεβρουαρίου 1951 και Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 405 του Μαΐου Ιουνίου 1985.

⁶ Θ. Βίμπου, ό.π.

⁷ Μελετίου Γαλανοπούλου, *Εκκλησιαστικά σελίδες Λακωνίας*, Αθήνα 1939, σ. 53.

⁸ Βαλ. Μέξα, ό.π., αρ. 231, σ. 28. Ι. Μελετοπούλου, ό.π., αρ. 107, σ. 113. Τ. Κωνσταντοπούλου, ό.π., 342, όπου αναγράφεται αρχιμανδρίτης Σπάρτης (Μάνης) Γαβριήλ και Μ. Φερέτου, ό.π., αρ. φ. 308 της 30 Ιουνίου 1976.

⁹ Π. Ζερλέντου, *Τάξις Ιεραρχική των εν Πελοποννήσω Αγίων του Θεού Εκκλησιών, Η Μητρόπολις Ζαρνάτας και αι εν Μάνη Επισκοπαι*, Ερμούπολις 1922, σ. 20 και Σ. Β. Κουγέα, *Συμβολαι εις την Ιστορίαν και την τοπογραφίαν της ΒΔ Μάνης*, Ελληνικά 6(1933)307 και 309.

ακόλουθα: *“...προκέκριται και προεξελέγη των άλλων ο οσιώτατος εν ιερομονάχοις κυρ Γαβριήλ αρχιμανδρίτης, ανήρ θεοσεβής, ευλαβής, πράος, σώφρων και κόσμιος, ενθ' ων πρόσφορος και άξιος εκρίθη εις προστασίαν πνευματικήν και θεάρεστον διοίκησιν της επαρχίας ταύτης...”*.

Ο Μητροπολίτης Ζαρνάτας Γαβριήλ συνέβαλε κατά τις δυνάμεις του στην έναρξη της επανάστασης του 1821, αλλά και στη συνέχεια, όταν ο Ιμπραήμ απείλησε τη Μάνη το 1826, στάθηκε πλάι στους αγωνιστές της Βέργας.

Το 1825 ο Γαβριήλ πιάστηκε από τους Μαυρομιχαλαίους και χειροτόνησε¹ στον Άγιο Κωνσταντίνο των Κιτριών επίσκοπο Μαΐνης τον Ιωσήφ, επίσκοπο Πλάτσης τον Άνθιμο και επίσκοπο Μηλέας τον Ιωαννίκιο. Αργότερα, το 1832, χειροτόνησε επίσκοπο Ανδρούβιστας τον Προκόπιο (Γκιουλέα).

Το 1833 καταργήθηκε η αρχιεπισκοπή Ζαρνάτας και η περιοχή της μαζί με την περιοχή της Ανδρούβιστας αποτέλεσαν την επισκοπή Καρδαμύλης με επίσκοπο τον Ιωαννίκιο, μέχρι τότε επίσκοπο Μηλέας².

Από την Ιερά Σύνοδο του 1834 οι χειροτονίες, που προαναφέραμε ότι ετέλεσε ο Ζαρνάτας Γαβριήλ, κρίθηκαν καταχρηστικές, γιατί δεν είχε το δικαίωμα της χειροτονίας επισκόπων χωρίς Πατριαρχική εντολή και γι' αυτό τιμωρήθηκε. Έστω και αν δικαιολογήθηκε ότι οι έκτακτες ανάγκες του πολέμου επέβαλαν τις παράνομες χειροτονίες, κρίθηκε από την Ιερά Σύνοδο ότι σφετερίστηκε Πατριαρχικά δικαιώματα και καθαιρέθηκε. Στη σχετική απόφαση αναφέρεται: *“...ο επίσκοπος Ζαρνάτας καθαιρείται της χάριτος της αρχιερωσύνης και πάσης ιερατικής πράξεως και ενεργείας και εκπίπτει της επισκοπικής του θέσεως, αναγνωρίζομενος του λοιπού υπό το όνομα Γεώργιος. Κανείς εκ των κληρικών να μη συμφορέση ή συλλειτουργήση μετ' αυτού, κανείς εκ των κοσμικών να μη τιμήση αυτόν ως αρχιερέα ή ασπασθή την χείραν του...”*.

Μετά από δύο περίπου χρόνια η Ιερά Σύνοδος συγχώρησε το Γαβριήλ και του αναγνωρίστηκε το δικαίωμα της λειτουργίας, διατήρησε δε τον τίτλο του “πρώην Ζαρνάτας”. Στην απόφαση της Ιεράς Συνόδου της 28 Φεβρουαρίου 1836 αναφέρονται τα ακόλουθα³: *“...Ο πρώην σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ζαρνάτας κ. Γαβριήλ ενεκρίθη δια τας σωματικές του ασθενείας εις το να μεταβή και ζήση του λοιπού εις το Σταυροπήγιον παρά τοις συγγενέσι αυτού και τούτο εκοινοποιήθη ήδη προ αυτού και συγχρόνως επροσκήθη, ώστε διαμένων ήδη κακείσε, οφείλει να απραγμονή, μηδέν το ιερατικόν πράττων άνευ αδείας ημών...”*.

Το Νοέμβριο του 1837 ο πρώην Ζαρνάτας Γαβριήλ έστειλε αναφορά στον Όθωνα εκφράζοντας τα παράπονά του για την κατάσταση στην οποία βρισκόταν, το χαμηλό επίπεδο της σύνταξης που λάμβανε και έγραφε⁴:

“Κανείς νόμος μήτε θείος μήτε ανθρώπινος καταδικάζει ποτέ τινά ανεξετάστως. Αλλ' οι νόμοι δίδουσιν εις μεν τον κρίναντα το εξετάζειν, εις δε τον κρινόμενον το απολογείσθε. Ου μην δε, αλλά και εις το πάνδημον και φοβερόν εκείνο κρι-

¹ Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 296.

² ΦΕΚ, αρ. 38 της 27 Νοεμβρίου 1833, σ. 288.

³ Μ. Γαλανοπούλου, ό.π., σ. 126.

⁴ Γ. Αναπλιώτη, *Άγνωστη αναφορά του Ζαρνάτας Γαβριήλ προς τον Βασιλέα Όθωνα*, “Αρχείον” Μεσσηνίας, Καλαμάτα 1956, σ. 93. Καταχωρείται μετά διόρθωση της ορθογραφίας και στίξεων.

πήριον του Θεού μόλον ότι ο κριτής δεν έχει ανάγκην εξετάσεως, ουδέ ο κρινόμενος απολογία και πάλιν το ιερεί και ιερούσιν, εν διαγγελίαις ακούσμεν. Αλλ' εις τον υποφαινόμενον πιστόν σου υπήκοον υπήρξεν όλον το ανάπαλιν. Επειδή Βασιλεύ! και εν καιρώ της Ελληνικής αναρχίας ή μάλλον ειπειν του δικαιώματος του ισχυροτέρου οι επισημότεροι καπεταναίοι της Μάνης παρεβίασαν τον υποφαινόμενον και δύο άλλους επισκόπους της Μάνης να χειροτονήσωμεν άκοντες επισκόπους εις τας χειρευούσας επισκοπάς επί τη προφάσει της ανάγκης του Εθνικού πολέμου, η Ιερά Σύνοδος του Βασιλείου σου της πρώτης περιόδου, χωρίς τινός προηγουμένης απολογίας, τους μεν άλλους χειροτονήσαντας και χειροτονηθέντας καθυπέβαλεν εις τρίμηνον αργίαν, εμέ δε και έναν των νεοχειροτονηθέντων εις παντελή καθαίρεσιν. Και τας επισκοπάς ημών επρόσθεσεν εις τον επίσκοπον Λακεδαιμόνος. Ο υποφαινόμενος Βασιλεύ! ει και όλως αναιτίως και παραβιασθείς δια στρατιωτών εις την πράξιν ταύτην, υπήκουσα εις την εξαιρετικήν ταύτην απόφασιν της Ιεράς Συνόδου, και καθάπερ Ιερά Σύνοδος δεν εξήτησεν παρά του καταδικαζόμενου λόγον. Ουδέ ο καταδικασθείς ηρώτησεν διατί μόνος εγώ καταδικάζομαι; και ουχί οι συγχειροτονήσαντες και συγχειροτονηθέντες και συναμαρτήσαντες; - αν και τα ακούσια αμαρτήματα τιμωρούνται διότι όπου αδικία εκεί περιττή πάσα απολογία. Κατά δε την δευτέραν περίοδον η Ιερά Σύνοδος είτε γνωρίσασα την εις εμέ γενομένην εξαιρετικήν άδικον παιδείαν είτε επικαμφθείσα πλέον εις την μεγίστην δυστυχίαν μου, με ηξίωσεν απλώς της συγχωρήσεως με μηνιαίαν σύνταξιν ογδοήκοντα δραχμών και επομένως μοι εσυγχώρησε να κατοικήσω εις την πατρικήν μου οικίαν με προσθήκην της μηνιαίας συντάξεως τεσσαράκοντα δραχμών. Ο υποφαινόμενος Βασιλεύ! γνωρίζων κάλλιστα δια ποιούς λόγους εξαιρέθην, μόνος Εγώ εις την πράξιν ταύτην, δια ποιών μέσων προσετέθη η επισκοπή μου και ετέρα άλλη εις την Λακεδαιμόνα και μη δυνάμενος να υπερνικήσω τα τοιαύτα παντοδύναμα μέσα εφυσήχασα εις την πτωχήν παροικίαν μου, περιμένων μόνον το έλεος της βασιλείας σου. Αλλά μη δυνάμενος να ανθέξω πλέον εις τας σωματικές μου καθημερινάς ανάγκας, αναφέρθην ήδη ασχέτως προς την Ιεράν Σύνοδον του Βασιλείου σου, παρακαλών δια την αύξησιν της μηνιαίας μου βασιλικής σου συντάξεως. Αλλά παρά πάσαν ελπίδα έλαβον απάντησιν της Ιεράς Συνόδου, ότι η επί των εκκλησιαστικών βασιλική γραμματεία δεν εγκρίνει την αίτησίν μου ταύτην. Μεγαλειότατε Βασιλεύ! μακροθύμησον εις τον εκφραζόμενον με καρδιοστάλακτα δάκρυα τα δικαιώματα του δυστυχούς αρχιερέα, αλλά πιστόν σου υπήκοον, και διακινδυνεύσαντα πολλάκις την ιδίαν αυτού ζωήν, δια να ιδη την πατρίδα του ελευθέραν, την αδικίαν καταδικωμένην και την δικαιοσύνην βασιλεύουσαν. Το Βασιλικόν σου έλεος υπέρ εκχύθη και εις κοσμικούς και εις κληρικούς, όχι μόνον τους μηδόλως συμμεθέξαντας εις τον ιερόν της Ελλάδος αγώνα, αλλά και εις αυτούς τους εκουσίως κατά των Ελλήνων συστρατεύσαντας μετά των Οθωμανών. Και ο δυστυχής Ζαρνάτας διότι παρεβιάσθη να συμπράξη εις την χειροτονίαν των επισκόπων της Μάνης, μόνος αυτός να παιδεύεται κατ' εξαιρέσιν εξαιρούμενος δια παντός και της βασιλικής σου μεγίστης συμπαθείας. Και αφού στερείται της νομίμου επισκοπής του, δια την οποίαν επλήρωσεν ικανά χρήματα εις την Οθωμανικήν κυβέρνησιν και δια του κινδύνου της ιδίας του ζωής την διεφύλαξε, να μην είναι άξιος μηδέ μιας μηνιαίας συντάξεως επαρκούσης δια τα γεράματά του; Όταν η βασιλική σου ψυχή ανέχεται τούτο,

ο υποφαινόμενος δέχομαι ευχαρίστως την τοιαύτην καταδίκην μου ως μαθητής των Αποστόλων του Ιησού Χριστού και ως πιστός υπήκοος της αυτού μεγαλειότητος. Αλλά φοβούμενος ότι τα τοιαύτα είναι μακράν της βασιλικής σου γνώσης, και γνωρίζων καλώς ότι η ευσπλαχνία σου υπερνικά την δικαιοσύνην σου και εις αυτούς τους κακούργους, αναφέρομαι δεινοπαθώς προς την μεγαλειότητά σου επικαλούμενος την βασιλικήν σου δικαιοσύνην. Και μένω πιστός υπήκοος της θεοφρουρήτου μεγαλειότητος.

Ο πρώην Ζαρνάτας Γαβριήλ
την πρώτην Νοεμβρίου 1837
Εν Μαντινεία της διαμονής μου".

Δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς εννοεί γράφοντας: "**και διακινδυνεύσαντα πολλάκις την ιδίαν αυτού ζωήν, δια να ιδη την πατρίδα του ελευθέραν,**". Προφανώς βρέθηκε πολλές φορές στην πρώτη γραμμή του αγώνα, αλλά σε μας είναι γνωστό μόνο ότι στάθηκε στο πλευρό των αγωνιστών της Βέργας. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι και σε άλλες περιπτώσεις αναμετρήσεων με τους Τούρκους θα ευλόγησε και θα ενθάρρυνε τους Έλληνες πολεμιστές.

Όπως θα δούμε παρακάτω κατέθεσε ως μάρτυρας το 1842 στην υπόθεση της μονής των Αγίων Σαράντα¹. Αναφέρεται ακόμη ότι το 1826 ίδρυσε στη Μεγάλη Μαντινεία σχολείο² και φαίνεται ότι τα τελευταία του χρόνια ασχολήθηκε με τους χωριανούς του και τα προβλήματά τους, γι' αυτό και αγαπήθηκε πολύ. Έζησε μέχρι το 1849 και δεν λησμονήθηκε από τους Μαντιναίους. Σήμερα μένει μακρινή ανάμνηση ένας σταυρός τον οποίο χάρισε στην εκκλησία (Εικ. 16), που ήταν δώρο του Πατριάρχη και Εθνομάρτυρα Γρηγορίου του Ε'.

5) Ο ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΑΣΑΝΑΣ

Ο Διονύσιος Σασανάς γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντινεία γύρω στα 1810 και από μικρός έδειξε την αγάπη του προς την εκκλησία, γι' αυτό ακολούθησε τον ιερατικό κλάδο. Αρχικά χειροτονήθηκε διάκονος από τον Μητροπολίτη Ζαρνάτας Γαβριήλ, του οποίου ήταν προστατευόμενος και ανιψιός. Λεπτομέρειες για τη μόρφωσή του δεν έχουμε. Δεν αναφέρεται πουθενά το σχολείο που φοίτησε, ούτε ο δάσκαλος τον οποίο είχε. Ίσως τα πρώτα γράμματα τα διδάχθηκε από τον Ζαρνάτας Γαβριήλ ή κάποιον άλλον άγνωστο σε μας δάσκαλο, ο οποίος δίδαξε στη Μεγάλη Μαντινεία ή φοίτησε στο σχολείο των Δολών. Είναι γνωστό ότι η κυβέρνηση Καποδίστρια δεχόταν υποτρόφους για το Εκκλησιαστικό Σχολείο Πόρου και ο Ζαρνάτας Γαβριήλ πρότεινε το διάκονο Διονύσιο³, που ασφαλώς ήταν ο Σασανάς και έγινε δεκτός στο σχολείο αυτό με απόφαση που υπέγραψε ο Ν. Σπηλιάδης στις 4 Μαρτίου 1831.

¹ Ντίνου Κοτσώνη, *Άγνωστη κατάθεση του Ζαρνάτας Γαβριήλ*, 1θώμη τεύχ. 13, Μάρτιος 1976, σ. 10 και Μελετίου Γαλανοπούλου, *Εκκλησιαστικά Σελίδες Λακωνίας*, Αθήνα 1939, σ. 120.

² Δ. Β. Βαγιακάκου, *Μεσσηνίαι εις Ζάκυνθον 1500-1821*, Μεσσηνιακά Γράμματα 1(1956) 115.

³ Ελένης Μπελιά, *Η Εκπαίδευση εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832)*, Αθήνα 1970, σ. 146.

Γενικά αναφέρεται ότι ο Διονύσιος Σασανάς διδάχθηκε τα εγκύκλια μαθήματα στο Ναύπλιο και μετά φοίτησε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Γεγονός πάντως είναι ότι εθεωρείτο ένας από τους πιο αξιόλογους και εμβριθείς ιερωμένους της εποχής του¹. Μέχρι το 1846 υπηρετούσε ως ιεροκήρυκας και με Β.Δ. της 18 Νοεμβρίου αντικαταστάθηκε, γιατί πήγε σε άλλη θέση².

Στις 4 Απριλίου 1846 διορίστηκε οικονόμος και διδάσκαλος στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή και παρέμεινε μέχρι το Νοέμβριο του 1848, οπότε διορίστηκε επισκοπικός επίτροπος Λακεδαιμόνος³. Από τη θέση αυτή συνετέλεσε στην καταστολή της κίνησης του Παπουλάκη και γι' αυτό εξετιμήθησαν πολύ οι ικανότητές του και στις 29 Νοεμβρίου 1852 χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας και Σπάρτης (Εικ. 17).

Την εποχή εκείνη η εκκλησία της Ελλάδος έγινε αυτοκέφαλη, δηλαδή αποσπαστηκε από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως και αυτό δυσάρεστησε πολλούς Έλληνες. Στη δυσμένεια αυτή της κοινής γνώμης αποδίδεται και η παραποίηση, με ειρωνική διάθεση, του ονόματος του Διονυσίου Σασανά⁴, του οποίου η χειροτονία αναγγέλθηκε από την εφημερίδα "Αιών" ως εξής: *"Την παρελθούσαν Κυριακήν ετελέσθη εν τω ναώ της Αγίας Ειρήνης η χειροτονία του τελευταίου αρχιεπισκόπου Λακεδαιμόνος κ. Σατανά, εις ην παρευρέθη μετά παρατάξεως η Α.Μ. ο βασιλεύς"*.

Ως αρχιεπίσκοπος ο Διονύσιος Σασανάς εθεωρείτο ένας από τους πιο πετυχημένους ιεράρχες και χρημάτισε πολλές φορές μέλος της Ιεράς Συνόδου της Ελλάδος. Το 1857 πρόσφερε 100 δρχ., ποσό σημαντικό για την εποχή εκείνη, για τη λειτουργία του ιερατικού σχολείου⁵.

Στις 4 Ιουλίου 1876, επιστρέφοντας στην έδρα του ατμοπλοϊκώς από την Αθήνα και ενώ βρισκόταν στο Γύθειο, πέθανε. Ο Διονύσιος Σασανάς άφησε μνήμη αγαθού, ενάρτου και μορφωμένου ιεράρχη⁶.

7) ΜΑΝΤΙΝΑΙΟΙ ΙΕΡΕΙΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙ

Ιερομόναχος Χρυσάνθος, που ανήγειρε το ναό της Ευαγγελίστριας (Παλαιό Σχολείο) της Μεγάλης Μαντίνειας στην περίοδο 1743-53.

Ιερομόναχος Παπά-Καρατζάς, ο οποίος μόναζε στη μονή των Αγίων Σαράντα της Μεγάλης Μαντίνειας, μέχρι που τον σκότωσαν γύρω στα 1780.

¹ Μελετίου Γαλανοπούλου, ό.π., σσ. 272 κ.ε. και Γ. Μπλάθρα, *Η Εκκλησία της Σπάρτης κατά τα τελευταία 150 χρόνια*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)492.

² ΦΕΚ, αρ. 32 της 31 Δεκεμβρίου 1846, σ. 132.

³ Μ. Γαλανοπούλου, ό.π., εφημερίδες Αθηνών "Αιών" αρ. φ. 752 της 18 Ιανουαρίου 1847, σ. 3γ και "Ταχύπτερος Φήμη", αρ. φ. 757 της 17 Οκτωβρίου 1848, σ. 2α.

⁴ Εφημερίδα Αθηνών "Αιών", αρ. φ. 1315, της 3 Δεκεμβρίου 1852, σ. 4, στήλη 1 και Μπάμπη Άννιου, *Ιστορικά σημειώματα*, έκδ. "Μπάυρον", σ. 392.

⁵ "Εφημερίς των Φιλομαθών", Αθήνα 1857, σ. 24.

⁶ Εφημερίδα Αθηνών "Αυγή" της 6 Ιουλίου 1876, σ. 4. Περιοδικό "Εστία", έτος 2, τόμ. 3, αρ. 58 της 6 Φεβρουαρίου 1877, σ. 91, στήλ. 1. Μ. Γαλανοπούλου, ό.π., σσ. 272-5 και Γ. Μπλάθρα, *Η Εκκλησία της Σπάρτης κατά τα τελευταία 150 χρόνια (1834-1984)*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986) 493.

Παπά-Νικηφόρος Κοκκινάκης, ο οποίος το 1830 ήταν παπάς στη Μικρή Μαντίνεια.

Ιερομόναχος Δανιήλ Δικαϊάκης από τη Μεγάλη Μαντίνεια, ο οποίος ήταν γεννημένος το 1785 και ζούσε μετά το 1842.

Αθανάσιος ιερέας και οικονόμος από τη Μικρή Μαντίνεια. Το όνομά του βρίσκεται σε κατάλογο συνδρομητών ποιητικής συλλογής που συντάχθηκε μεταξύ των ετών 1836-49.

Παπά-Ιωάννης Μποζώνης ο οποίος ήταν ιερέας στη Μικρή Μαντίνεια και η καταγωγή του φαίνεται ότι ήταν από τους Δολούς.

Παπά-Νικόλαος Κοκκινέας που από το 1840 ήταν παπάς στην Καλαμάτα και το 1852 υπηρετούσε εφημέριος στις φυλακές της Καλαμάτας.

Παπά-Γεώργιος Φραγκούλης ήταν ιερέας στα Καλύβια της Καλαμάτας, αλλά οι απόγονοί του μεγάλωσαν στη Μεγάλη Μαντίνεια.

Οικονόμος Γεώργιος Σπανέας, που ήταν ιερέας σε γειτονική ενορία της Μεγάλης Μαντίνειας στην οποία έζησαν τα παιδιά του.

Οικονόμος Ιωάννης Φραγκούλης, ο οποίος ήταν ανιψιός του μητροπολίτου Ζαρνάτας Γαβριήλ και εποίμανε την ενορία της Μεγάλης Μαντίνειας για πολλά χρόνια. Έζησε μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, αλλά στα τελευταία χρόνια της ζωής του είχε χάσει το φως του..

Οικονόμος Παναγιώτης Γεωργ. Σπανέας (1851-1935). Διαδέχθηκε τον προηγούμενο στην περιοχή της Μεγάλης Μαντίνειας και Παλιόχωρας. Εποίμανε την ενορία του μέχρι το 1922, οπότε και έχασε το φως του και έπαψε να λειτουργεί, Έζησε μέχρι το 1935 (Εικ. 18).

Παπά-Ιωάννης Κοκκινάκης, γεννήθηκε το 1857, έγινε για λίγο εφημέριος στη Μικρή Μαντίνεια και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στο Μυστρά.

Παναγιώτης Ιωάν. Νικολέας, γεννήθηκε το 1867 στη Μεγάλη Μαντίνεια και έγινε μοναχός στη μονή του Αγίου Σάββα κοντά στα Ιεροσόλυμα.

Οικονόμος Σταύρος Βρεττέας (1890-1955). Γεννήθηκε στα Σωτηριάνικα, έγινε παπάς και εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια λίγο πριν από το 1930. Οι απόγονοί του έμειναν στη νέα του πατρίδα.

Πρωτοπρεσβύτερος Παναγιώτης Γεωργουλάς (1905-1981). Έγινε εφημέριος στη Μεγάλη Μαντίνεια και Παλιόχωρα, αργότερα αξιώθηκε στον τίτλο του οικονόμου και τελικά έγινε πρωτοπρεσβύτερος (πρωτόπαπας). Εποίμανε την ενορία του για χρονικό διάστημα πενήντα περίπου ετών (Εικ. 19).

Παπά-Παναγιώτης Σαρ. Μανέας (1932-1980), υπηρέτησε για λίγα χρόνια σε ενορία της Μεσσηνίας και πέθανε πολύ νέος.

Το ξυλόγλυπτο τέμπλο της Παναγίας της Μεγάλης Μαντίνειας

ΣΤ) ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

Στη Μάνη υπάρχουν πολλές εκκλησίες. Ιδιαίτερα στη Μέσα Μάνη αφθονούν οι βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί ναοί, ώστε να χαρακτηρίζεται ο τόπος ως το "Άγιον Όρος" της νότιας Ελλάδας. Στην Έξω Μάνη με τις πολλές καταστροφές, που έχει υποστεί η περιοχή από σεισμούς και από εχθρικές επιδρομές, βρίσκει κανείς λίγες βυζαντινές εκκλησίες, αλλά αρκετούς μεταβυζαντινούς ναούς, δηλαδή της περιόδου της Τουρκοκρατίας.

Στην περιοχή της Μάνης δεν ίσχυσε ποτέ ο περιορισμός των Τούρκων, που απαγόρευαν το χτίσιμο των εκκλησιών ή τη χρήση της καμπάνας. Οι Μανιάτες, ως δείγμα της ελευθερίας που απολάμβαναν, μπορούσαν στα χωριά τους να χτυπούν τις καμπάνες, που οι άλλοι σκλαβωμένοι Έλληνες δεν είχαν. Ο Άγγλος περιηγητής C. R. Cockerell¹, που επισκέφθηκε το 1813 τους Δολούς και τα γύρω χωριά, γράφει: "Οι εκκλησίες ήταν πολύ ωραίες. Κάθε μία είχε ένα ψηλό καμπαναριό γοτθικού ρυθμού, με καμπάνες τις οποίες ένα αγόρι περήφανο για την ελευθερία του και ανυπόμονο να το δείξει, τρέχοντας, τις χτυπούσε καθώς πλησιάζαμε, γιατί καθώς ξέρετε οι Τούρκοι δεν επιτρέπουν ούτε καμπάνες ούτε καμπαναριά".

Στο Σταυροπήγι της Ζαρνάτας, δηλαδή στον πρώην δήμο Αβίας, λιγοστά είναι τα απομεινάρια των βυζαντινών ναών. Σε μικρό μέρος του ναού της Αντρουμπεβίτσας διατηρούνται τοιχογραφίες του 12ου αιώνα, αλλά η μονή ξαναχτίστηκε και ιστορήθηκε από την οικογένεια Κουτούφαρη² το 1704. Ακέραιος σώζεται στον Κάμπο ο ανακαινισμένος μικρός σταυρεπίστεγος ναός του Αηγιαννάκη³, που λέγεται και "εκκλησιάκι της βασίλισσας", με τοιχογραφίες του 13ου αιώνα.

Στο ναό του Αγίου Νικολάου της μονής της Μαρβίνιτσας⁴, που είναι κοντά στα Σωτηριάνικα, μπορεί να διακρίνει κανείς ίχνη από παλιό μαρμάρινο τέμπλο. Ακόμη στο εξωτερικό μέρος του ιερού φαίνεται παλιό χτίσιμο, το λεγόμενο "πλινθοπερίκλειστο", δηλαδή ανάμεσα σε λαξευμένες πέτρες τοποθετούσαν συμπαγή τούβλα και ο τοίχος αποκτούσε ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια. Η ίδια εικόνα πα-

¹ Σοφίας Καπετανάκη, *Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη*, Ιθώμη, 29-30(1990)68.

² Σωτηρίου Κίτσου, *Ανέκδοτος κτητορική επιγραφή της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Αντρουμπεβίτσας Έξω Μάνης*, Λακωνικά Σπουδαί 5(1980)391. Ροδονίκης Ετζεογλου, *Σύμμεικτα*, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)469 και 480.

³ Ροδονίκης Ετζεογλου, *Σύμμεικτα*, Λακωνικά Σπουδαί 7(1983)468.

⁴ Αριστέας Καβαδαΐα-Σπονδύλη, *Μια νέα Βυζαντινή θέση στη Μάνη*, Πελοποννησιακά, Παράρτημα "Φιλίου Δωρημάτος" εις Τάσον Γριτσόπουλον 17(1989)85.

ρατηρείται και στο ιερό του Αγίου Γεωργίου των Αλτομυρών. Ίσως και οι Άγιοι Απόστολοι της Καλαμάτας να είναι της αυτής εποχής.

Το μοναστήρι της Βελανιδιάς, που βρίσκεται στα Μαλευριάνικα της κοινότητας Σταυροπηγίου, έχει δισυστάτο ναό του Αγίου Νικολάου και του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου. Στην εκκλησία αυτή υπάρχουν πολλά στρώματα τοιχογραφιών και ξυλόγλυπτο τέμπλο του 1758. Κατεστραμμένος είναι ο ναός του Αγίου Νικολάου του κάστρου της Ζαρνάτας¹ με τοιχογραφίες του 1702. Το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής των Δολών είναι εικονογραφημένο από το 1698 και οι Άγιοι Θεόδωροι του Κάμπου από το 1760². Ωραίες τοιχογραφίες βρίσκονται ακόμη στην Αγία Τριάδα των Άνω Δολών με επιγραφή του 1730, στο μοναστήρι του Αγίου Νικήτα των Δολών με επιγραφή του 1752³, στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στα Καλιανέικα με επιγραφή του 1758, στον Άγιο Νικόλαο των Κάτω Δολών⁴ με τοιχογραφίες του 1785, στο καθολικό του Βαρουσιού, στην Παναγία Καστριανή κοντά στον πύργο του Κουμουνδουράκη, στον Άγιο Νικόλαο του Κάμπου, στον Προφήτη Ηλία Κριντίσι, στην Παναγία του Χελμού στις Γαϊτσές κλπ.

Θα πρέπει να θυμήσουμε ότι στα παλαιότερα χρόνια το χτίσιμο εκκλησίας θεωρείτο έργο σημαντικό, που μετρούσε στη Θεϊκή κρίση. Οι μεγάλες οικογένειες της Μάνης είχαν ιδιόκτητα μοναστήρια ή εκκλησίες. Στις Μαντίνειες πολλές οικογένειες είχαν εκκλησίες στα κτήματά τους και τις φρόντιζαν με μεγάλη ευλάβεια.

1) ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΣΑΡΑΝΤΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Μεταξύ της Μεγάλης Μαντίνειας και της Παλιόχωρας, στο βάθος μιας ρεματιάς που λέγεται Κουρούμπλα και είναι κατάφυτη από ελιές και κυπαρίσσια, βρίσκεται ένα ξωκκλήσι αφιερωμένο στη μνήμη των Αγίων Σαράντα. Παλιότερα εκεί ήταν μοναστήρι. Σήμερα υπάρχει μόνο ένας μικρός μονοκάμαρος ξυλόστεγος ναός και γύρω του βρίσκονται λιγοστά απομεινάρια από άλλα κτίσματα και δύο λιθάρια (μυλόπετρες). Οι μαρτυρίες που έχουμε αναφέρουν ότι κοντά στο εκκλησάκι ήταν οικοδομήματα που τα χρησιμοποιούσαν οι καλόγεροι για κελιά. Ακόμη λειτουργούσε εκεί και ελαιοτριβείο, από το οποίο προέρχονται τα δύο λιθάρια. Στην είσοδο είναι χαραγμένη η χρονολογία 1751.

Μέσα στο ναό υπάρχουν δύο ειδών τοιχογραφίες. Στο βορεινό τοίχο οι εικόνες είναι κάπως έντεχνες, ενώ στο νότιο και στο δυτικό είναι εμφανέστερα λαϊκής τέχνης.

Η ιστορία της ίδρυσης του μοναστηριού είναι άγνωστη. Φαίνεται ότι η μονή ήταν ιδιόκτητη και ανήκε στην οικογένεια Καρατζά, γιατί αναφέρεται ως μοναστήρι

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Συμβολαί εις την Ιστορίαν και την Τοπογραφίαν της ΒΔ Μάνης*, Ελληνικά 6(1933) 286.

² Σ. Β. Κουγέα, *Τρεις κτητορικά επιγραφαί εκ Ζαρνάτας*, Χαριστήριος 3ος τόμος (1966) εις Α. Κ. Ορλάνδον, σ. 244 κ.ε.

³ Σωτηρίου Κίτσου, *Το Μοναστήρι του Αγίου Νικήτα εις τους Δολούς Αβίας*, Πελοποννησιακά, παράρτημα 13, Αθήναι 1987-9, σ. 12.

⁴ Σ. Β. Κουγέα, *Κτητορική επιγραφή εκ Δολών*, Ελληνικά 7(1934) 108.

“Καρατζαίικο”. Υπάρχει όμως και η ανεπιβεβαίωτη πληροφορία ότι ο ηγούμενος εκλεγόταν από όλο το χωριό και από τον επίσκοπο της περιοχής. Επομένως δεν θα ήταν ιδιόκτητο. Στα τελευταία αυτά μοναστήρια ο ηγούμενος οριζόταν από την ιδιοκτήτρια οικογένεια και όταν πέθαινε, η περιουσία της μονής περιερχόταν στην κυριότητα των κτητόρων. Σε επόμενο κεφάλαιο θα γίνει λόγος εκτενέστερος για τη μονή και τα προβλήματα ιδιοκτησίας των κτημάτων της που δημιουργήθηκαν.

2) Η ΚΟΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Πρόκειται για το καθολικό της Μεγάλης Μαντίνειας, μιας από τις δύο δίδυμες εκκλησίες, που είναι ανεξήγητα χτισμένες τόσο κοντά η μια στην άλλη (Εικ. 20). Ο ρυθμός της είναι βασιλική μονόκλιτος καμαροσκεπής με τρούλο. Ίσως στη θέση της σημερινής εκκλησίας προϋπήρχε άλλη, αλλά δεν έχουμε γι' αυτό σαφείς ενδείξεις. Η μοναδική παλαιά επιγραφή βρίσκεται στο εξωτερικό μέρος του δυτικού τοίχου, νότια της εισόδου, που γράφει: “1720 Μαρτίου” και πιο κάτω στα τεταρτημόρια ενός σταυρού είναι χαραγμένα τα γράμματα IC = Ιησούς, XP = Χριστός, NI και KA = Νικά.

Μια άλλη επιγραφή από το 1904 στην πρόσοψη του ναού δηλώνει τις επισκευές που έγιναν και ίσως τότε να χτίστηκε το υπάρχον σήμερα καμπαναριό. Αναφέρεται το όνομα του Γεωργίου Κοτσωνέα ως διαχειριστού και του γλύπτη Π. Λαλέα. Μετά το σεισμό του 1944 στο βορεινό τοίχο έχουν προστεθεί υποστηλώματα, γιατί είχαν δημιουργηθεί επικίνδυνα ρήγματα.

Πριν να σοβατιστεί η εκκλησία, στον ανατολικό τοίχο πάνω από την καμάρα του ιερού, φαινόταν ότι είχε γίνει προσθήκη για να αυξηθεί το ύψος του ναού. Ίσως η εκκλησία, που χτίστηκε το 1720, υψώθηκε αργότερα περισσότερο και μπορεί ακόμη ο τρούλος να προστέθηκε μεταγενέστερα. Δεν είναι γνωστό αν σεισμός ή τουρκική επιδρομή, π.χ. το 1770, προξένησαν καταστροφές, ώστε να επιβάλουν την ανακαίνιση. Μπορεί ακόμη η οικονομική ευμάρεια των κατοίκων να οδήγησε σε βελτιώσεις του υπάρχοντος ναού και ο αρχικός καμαροσκεπής (όπως είναι σήμερα το καθολικό της Μικρής Μαντίνειας), να έγινε τρουλαίος.

Δίπλα στην είσοδο της εκκλησίας, στο εξωτερικό μέρος έχει κατασκευαστεί σκάλα που οδηγεί στο γυναικονίτη, έξω από την πόρτα του οποίου υπάρχει κόγχη με ίχνη από τοιχογραφία. Όμως στο εσωτερικό του ναού δεν διαπιστώνονται ενδείξεις ότι κάποτε εικονογραφήθηκε. Μόνο το τέμπλο του ναού είναι αξιοπρόσεκτο. Είναι ξυλόγλυπτο, αρίστης τέχνης και στην περιοχή του Σταυροπηγίου υπάρχουν πολλά παρόμοια τέμπλα, όπως της Παναγίας της Καστριανής, του Αγίου Νικολάου του Κάμπου και άλλα.

3) Η ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Ο ναός αυτός είναι του ίδιου ρυθμού με την Κοίμηση της Θεοτόκου, μόνο που είναι λίγο μικρότερος από αυτή. Η παράδοση λέει πως ποτέ δεν λειτουργήθηκε. Δεν είναι όμως γνωστό το γιατί, όπως δεν γνωρίζουμε γιατί χτίστηκαν τόσο κοντά δύο εκκλησίες με τον ίδιο ρυθμό και γιατί η μία από αυτές, η Ευαγγελίστρια, εγκαταλείφθηκε. Για το ασύνηθες γεγονός να χτιστούν τόσο κοντά δύο μεγάλες εκκλησίες, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι δημιουργήθηκαν ανταγωνισμοί μεταξύ δύο αντιμαχόμενων μερίδων κατοίκων της Μεγάλης Μαντινείας, που τελικά συμβιβάστηκαν και εγκατέλειψαν τη μια. Αν πάλι πέθανε ο ιερομόναχος Χρύσανθος που την έχτιζε, γιατί δεν βρέθηκε κάποιος άλλος να συνεχίσει το έργο του; Πάντως θα πρέπει να αποκλείσουμε την περίπτωση ο κητόρας του ναού να δημιούργησε κάποιο σκάνδαλο, γιατί το όνομά του μετά από λίγα χρόνια το πήρε ο καταγόμενος από τη Μεγάλη Μαντινεία Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης.

Άλλες εκδοχές που λέγονται είναι ότι η Ευαγγελίστρια χτιζόταν για ιδιόκτητο μοναστήρι και με το θάνατο του Ιερομόναχου Χρύσανθου σταμάτησε. Ίσως να υπήρξε κάποια ασυμφωνία με τον τοπικό επίσκοπο, που εμπόδιζε να γίνουν τα εγκαίνια της εκκλησίας. Μια άλλη περίπτωση που συζητείται είναι ότι η Κοίμηση της Θεοτόκου, που χτίστηκε το 1720, για κάποιο λόγο καταστράφηκε και τότε άρχισε να χτίζεται η Ευαγγελίστρια, αλλά για άγνωστους λόγους εγκαταλείφθηκε και ανακαινίσθηκε η καταστραμμένη εκκλησία. Ίσως δε να χτίστηκε με άλλο ρυθμό από τον αρχικό της, δηλαδή να δανείστηκε τον τρούλο της Ευαγγελίστριας. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι σε κάποια επιδημία κατέφυγαν εκεί άρρωστοι που πέθαναν, γι' αυτό εγκαταλείφθηκε.

Στο εξωτερικό μέρος του νότιου τοίχου του ναού υπάρχει επιγραφή, η οποία μετά τη διόρθωση της ορθογραφίας της, έχει ως ακολούθως:

**ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΘΗ ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕ
ΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟ
ΚΟΥ Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΕΙΣ ΑΨΜΓ΄ ΚΑΙ ΑΨΝΓ΄ ΕΤΕ
ΛΕΙΩΘΗ χρύσανθος ιερομόναχος.**

Το όνομα του Χρύσανθου είναι με άλλη γραφή και ίσως δεν είναι αυτός ο κατασκευαστής του ναού αλλά πρόσθεσε αργότερα το όνομά του. Φαίνεται ότι ο ναός άρχισε να χτίζεται το 1743 και τελείωσε το 1753.

Στο ιερό του ναού έχουν χρησιμοποιηθεί δύο κομμάτια μάρμαρο, που πρέπει να είναι από αρχαίες κατασκευές (Εικ. 22). Στην εξωτερική λιθοδομή φαίνεται στο ένα γλυπτός διάκοσμος, που θα είναι μάλλον από την αρχαία Αβία. Επίσης το μάρμαρο στο οποίο είναι χαραγμένη η κτητορική επιγραφή του ναού θα είναι από την ίδια εποχή.

Ο τρούλος της εκκλησίας είναι οκτάπλευρος με στενά παράθυρα στις τέσσερις από τις πλευρές του. Ενώ στις άλλες τέσσερις υπήρχαν διακοσμητικά ροδίτικα πιάτα (πινάκια Ρόδου), που ίσως τα τελευταία χρόνια αφαιρέθηκαν κάποια από αυτά προφανώς από αρχαιοκάπηλους. Τα κεραμίδια του τρούλου έχουν πέσει και παραμένει γυμνός.

Στα θεμέλια της βορειοδυτικής γωνίας του κτίσματος διακρίνονται υπολείμματα από παλαιό τοίχο με διαφορετικό τρόπο δόμησης. Μπορεί να υποτεθή ότι πριν από το ναό προϋπήρχε άλλο κτίσμα της μεσαιωνικής περιόδου.

Ακόμπα σκαλισμένες είναι οι παραστάδες της εισόδου του ναού, που βρίσκονται στη δυτική πλευρά του κτίσματος. Πάντως μας δίνουν μια ιδέα του επιπέδου της τοπικής τέχνης. Με τη μετατροπή του ναού σε σχολείο έκλεισαν τη δυτική πόρτα και έγινε διάνοιξη άλλης μαζί με δύο παράθυρα στο νότιο τοίχο. Οι ανάγκες του σχολείου επέβαλαν περισσότερο φωτισμό.

Στις κόγχες του ιερού και της ιεράς πρόθεσης υπάρχουν τοιχογραφίες, οι οποίες πρόσφατα αποκαλύφθηκαν και φέρουν τα ίχνη κακοποίησης. Φαίνεται πως κάποτε ο ναός δέχτηκε επάνω του το ισλαμικό μίσος. Ίσως οι καταστροφές αυτές να έγιναν την εποχή των Ορλωφικών, δηλαδή το 1770. Στις τοιχογραφίες της κόγχης του ιερού υπάρχει δυσανάγνωστη επιγραφή από την οποία διαβάζουμε μόνο τις πρώτες λέξεις: "δέησις του δούλου του Θεού...". Η ανάγνωση της συνέχειας είναι αδύνατη πριν να γίνει καθαρισμός της εικόνας από ειδικούς.

Στο εσωτερικό μέρος του βορεινού τοίχου, περίπου στη θέση του αριστερού ψάλτη, ήταν εντοιχισμένη μια πλάκα από πορώδη πέτρα, που έφερε τη χρονολογία 1858 και επάνω της ήταν χαραγμένο το εθνόσημο της εποχής του βασιλιά Όθωνα και πιθανώς η επιγραφή *Βασίλειον της Ελλάδος* (Εικ. 21). Προφανώς εντοιχίστηκε η πλάκα αυτή όταν άρχισε να λειτουργεί το σχολείο. Αργότερα όμως, στα χρόνια του Βενιζελικού-Βασιλικού διχασμού κατά πάσα πιθανότητα ανόητοι και φανατικοί διέγραψαν τη λέξη *Βασίλειον*. Δημιουργήθηκε όμως η εντύπωση ότι αυτό ήταν το "οικόσημο" των Βιλλαρδουϊνών και πως τάχα στο χώρο του ναού είχε ταφεί κάποιος Φράγκος πρίγκιπας κλπ. Χωρίς αμφιβολία αυτό έγινε αφορμή να κλαπεί το "οικόσημο", το οποίο όμως επεστράφη, αφού οι αρχαιοκάπηλοι δεν το αγόραζαν. Ψάχνοντας ορισμένοι για το θησαυρό των Βιλλαρδουϊνών γκρέμισαν τους τοίχους που κάλυπταν τις κόγχες του ιερού και της ιεράς πρόθεσης και έκαναν πρόχειρες ανασκαφές.

310
306
305
301

4) Ο ΑΓΙΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΩΝ

Πρόκειται για μικρό ναό της Μεγάλης Μαντινείας με πολλές τοιχογραφίες, στις οποίες οι άγιοι με τα μακρόστενα κεφάλια τους μας δίνουν ένα δείγμα της *Κουτταφარიάνικης* τεχνοτροπίας, που δεν είναι αξιοθαύμαστη. Ο ναός έχει κτητορική επιγραφή, που το μεγαλύτερο μέρος της είναι καταστραμμένο και στο διατηρούμενο μπορούμε να διαβάσουμε: "...και εξόδου και συνδρομής Γεωργάκη Γεωργουλάκης 1754 Μηνί Δικεμβρίου 12".

Η οικογένεια Γεωργουλέα ζούσε στη Μεγάλη Μαντινεία πριν από το 1754 και μπορεί να θεωρηθεί μια από τις παλαιότερες γενιές του τόπου. Τα σπίτια των Γεωργουλέων ήταν χτισμένα κοντά στον Άγιο Ανδρέα, στη συνοικία "Λιθάρι", που ήταν σε κοίλωμα του εδάφους χωρίς οπτική επαφή με τη θάλασσα. Πολύ κοντά στον Άγιο Ανδρέα είναι και μια όμοια εκκλησία ο Άγιος Βασίλειος, που μας βάζει τα ίδια ερωτηματικά με τις δύο μεγάλες εκκλησίες του χωριού.

Ένα ακόμη ερωτηματικό που μένει είναι γιατί ο Άγιος Ανδρέας δεν καταστράφηκε το 1770 από τους Αρβανίτες, όταν σκλάβωσαν τους Μαντιναίους στο Καταφύγι. Μπορεί να υποθεθεί ότι οι Γεωργουλέοι, ίσως μαζί και με άλλες οικογένειες, να αμύνθηκαν και η γειτονιά τους να μην πατήθηκε από τους επιδρομείς. Όμως τέτοιες πληροφορίες δεν υπάρχουν ούτε από ιστορικές πηγές, αλλά ούτε και από προφορική παράδοση.

5) ΑΛΛΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΚΟΚΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΕΓ. ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Στην Κόκα υπήρχαν τρεις ερειπωμένες εκκλησίες, ο Άγιος Ιωάννης, ο Άγιος Κωνσταντίνος και ο Άγιος Πολύκαρπος, ο οποίος τελευταία ξαναχτίστηκε. Να σημειωθεί ότι στην Κόκα δεν έχει επισημανθεί η ύπαρξη νεκροταφείου. Στα τελευταία χρόνια, που έμεναν εκεί κυρίως Αλτομυριανοί, έθαβαν τους νεκρούς τους στο νεκροταφείο των Αλτομυρών.

Κοντά στη βρύση της Μεγάλης Μαντινείας είναι η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, που ανήκε στην οικογένεια Κατσιβαρδά. Μετά το θάνατο και του τελευταίου της οικογένειας, την επιμέλεια του ναού ανέλαβαν οι Πατσέοι και οι Σκιαίοι, οι οποίοι κληρονόμησαν τα κτήματα του Παναγιώτη Α. Κατσιβαρδά. Στην κόγχη της ιεράς πρόθεσης υπάρχει τοιχογραφία της άκρας ταπείνωσης και ακόμη στο εξωτερικό της εκκλησίας λίγα γλυπτά διακοσμητικά λαϊκής τέχνης.

Δυτικότερα από τον Άγιο Γεώργιο και ανατολικά του χωριού της Μεγάλης Μαντινείας βρίσκεται η εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής, που είναι γνωστή ως *Παναγίτσα*. Ο ναός αυτός είχε τοιχογραφίες αλλά τον ασβέστωσαν και καλύφθηκαν. Η επιμέλειά της ανήκε στην οικογένεια Πατσέα, τώρα όμως την επιβλέπει ο Παναγιώτης Θ. Μπελίτσος.

Στο μέσον του χωριού είναι οι Άγιοι Θεόδωροι, που την επιμέλεια του ναού είχαν οι Φραγκουλαίοι-Βουρλιωτέοι. Πρόσφατα ξαναχτίστηκε η εκκλησία και δεν υπάρχουν ίχνη της παλαιάς κατασκευής. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του χωριού είναι ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου, που τώρα τον επιβλέπουν οι Αβραμέοι. Στο βορειοδυτικό τμήμα της Μεγάλης Μαντινείας, κοντά στον Άγιο Ανδρέα των Γεωργουλέων, βρίσκεται ο Άγιος Βασίλειος με λίγες τοιχογραφίες. Την επιμέλεια του ναού έχουν οι Σπεντζουρέοι, αλλά ίσως παλαιότερα να ανήκε σε ανταγωνιστική οικογένεια προς τους Γεωργουλέους.

Δυτικά του χωριού είναι ο Προφήτης Ηλίας, που παλαιότερα ήταν το νεκροταφείο της Μεγάλης Μαντινείας. Αλλά επειδή το χώμα της περιοχής εκείνης ήταν αργιλώδες (ασπρόχωμα) και δεν έλιωναν οι νεκροί, μεταφέρθηκε το νεκροταφείο στην Αγία Τριάδα που βρίσκεται βόρεια του συνοικισμού Νικαχιάνικα. Το δε οστεοφυλάκιο του παλαιού νεκροταφείου τοποθετήθηκε στο πίσω μέρος του ιερού του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου.

Άλλες εκκλησίες, που βρίσκονται μεταξύ της Μεγάλης Μαντινείας και των παραλιακών οικισμών, είναι ο Άγιος Χαράλαμπος με λίγες τοιχογραφίες, που επέβλεπαν οι Δακαρέοι και ο Άγιος Νικόλαος των Κυριακουλέων-Μανέων και τέλος η χαλασμένη εκκλησία της Παναγίας στο δρόμο του Πρινέα, που την επιμέλειά της είχε η οικογένεια Σπεντζούρη.

Να σημειωθεί ότι την επιμέλεια του ναού είχε ο εκάστοτε ιδιοκτήτης του κτήματος στο οποίο υπήρχε η ιδιόκτητη εκκλησία.

6) Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Στο μέσο του χωριού της Μικρής Μαντινείας βρίσκεται ο καμαροσκέπαστος ναός του Αγίου Νικολάου, που ήταν το καθολικό του Παλιού Χωριού. Από εγχάρκτη επιγραφή που υπάρχει στο εξωτερικό μέρος του δυτικού τοίχου μαθαίνουμε ότι η εκκλησία χτίστηκε το "1743 Μηνί Μαΐω". Άλλη δυσανάγνωστη επιγραφή υπάρχει στον εξωτερικό τοίχο της κόγχης του ιερού. Στο νότιο τοίχο έχουν κατασκευάσει εξωτερική σκάλα που οδηγεί στο γυναικονίτη. Το καμπαναριό της εκκλησίας κατέρρευσε στο μεγάλο σεισμό του 1944, που γκρέμισε και ερήμωσε όλο το χωριό.

7) Ο ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Ο ναός του Αγίου Σπυρίδωνα βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της Μικρής Μαντινείας και έχει τοιχογραφίες και κτητορική επιγραφή, στην οποία διαβάζουμε τα ακόλουθα: *"...ημών Σπυρίδωνος δια κόπου και εξόδου Δικαίου Κορμαλάκη 1755 Δεκεμβρίου 12, χειρ Θεοδοσίου Ραμενάκη και Αναγνώστης Γονεάκης"*.

Σε άλλες αφιερωματικές επιγραφές του ναού διακρίνονται τα ονόματα **Φραγκουλίκια Ζαμπετίνη, Γεωργάκης Λαμπρινάκης** από την Καρύνεια, **Γιάννης Ψυχογιάννης, Αναγνώστης** και **Νικολάκης Δημητρακάκης**, Ο ναός έπαθε μεγάλες καταστροφές από το σεισμό του 1944, αλλά επιδιορθώθηκε. Την εκκλησία αυτή επέβλεπε η οικογένεια Κορμαλίδη, αλλά τώρα έχει εκλείψει.

8) Η ΠΑΝΑΓΙΤΣΑ ΤΗΣ ΜΙΚΡΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Η Παναγίτσα, που γιορτάζει στις 15 Αυγούστου, βρίσκεται νότια της Μικρής Μαντινείας, στο δρόμο προς τη Μεγάλη Μαντινεία. Την επιμέλεια της εκκλησούλας αυτής έχει η οικογένεια Κοντουλέα. Υπάρχουν λίγες τοιχογραφίες και μια αφιερωματική επιγραφή: *"δέυσης του δου / λου σου Χρηστώ / δουλοπίκη και / τον τέκ(ν)ον ης / βούθηα αυτού"*. Ακόμη στην εικόνα της Κοίμησης στο προσκυνητάρι υπάρχει αχρονολόγητη επιγραφή: *"Αφιερούτε υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του Γεωργίου Κωνσταντινέα"*.

9) ΟΙ ΑΛΛΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Στα βορειοανατολικά της Μικρής Μαντινείας βρίσκεται η εκκλησία της Μετάστασης του Ιωάννου του Θεολόγου (Εικ. 31), που γιορτάζει στις 26 Σεπτεμβρίου.

ου. Ήταν ξυλόστεγη και η κατασκευή του καμπαναριού της ήταν αριστοτεχνική με πέτρες ορθογωνικά πελεκημένες, αλλά με το σεισμό του 1944 τόσο η οροφή όσο και το καμπαναριό υπέστησαν σοβαρές ζημιές και τώρα έχει διορθωθεί και είναι σκεπασμένη με ελενίτ. Στην εικόνα του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου του τέμπλου υπάρχει επιγραφή από το 1880, που αναφέρεται στη δωρήτρια *Ευανθία* σύζυγο του ποτέ *Δημητρίου Κουμουνδουράκη* και των τέκνων αυτών *Παναγιώτη, Ιωάννου* και *Κλημεντίας*. Στον εξωτερικό τοίχο του ναού είναι σκαλισμένες κακότεχνα οι χρονολογίες 1741, 1784 και 1861.

Στην περιοχή του Κουρή, στα σύνορα Μικρής Μαντίνειας και Σωτηριανικών, υπάρχει εκκλησία που είναι αφιερωμένη στην Αποτομή της Τιμίας Κεφαλής του Προδρόμου Ιωάννου και γιορτάζει στις 23 Αυγούστου. Η εκκλησία είναι γνωστή ως *Αηγιαννάκης*.

Μέσα στα όρια της Μικρής Μαντίνειας υπάρχουν εκκλησίες καταστραμμένες, όπως ο Άγιος Χαράλαμπος, ο Άγιος Βλάσιος των οποίων σώζονται μόνο τα ερείπια. Η Αγία Μαρίνα των Κουμανταρέων που πρόσφατα ξαναχτίστηκε. Το παλιό νεκροταφείο της Μικρής Μαντίνειας (Παλιό Χωριό), που ο ναός του είναι αφιερωμένος στους Αγίους Αποστόλους, σήμερα έχει εγκαταλειφθεί και χρησιμοποιείται πλέον ο ναός του Σωτήρος, που βρίσκεται κοντά στον παραλιακό οικισμό.

Άλλες εκκλησίες είναι ο Άγιος Αθανάσιος, ο Άγιος Γεώργιος των Σαραντέων και ακόμη υπάρχουν τρεις εκκλησίες στην παραλία. Από αυτές η μία είναι στους Μύλους και είναι αφιερωμένη στη Σύναξη Ιωάννου του Προδρόμου και γιορτάζει στις 7 Ιανουαρίου. Μετά το σεισμό του 1944 πάνω στα ερείπια παλαιάς εκκλησίας χτίστηκε καινούργιος ναός του Προφήτη Ηλία, που χρησιμοποιείται σήμερα ως καθολικό του παραλιακού οικισμού. Τέλος πρόσφατα οικοδομήθηκε ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου στον νέο οικισμό που αναπτύχθηκε στις "Π ε ρ ι β ό λ ε ς τ ο υ Σ π α ν έ α"

10) Η ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΤΗΣ ΑΒΙΑΣ

Η εκκλησία αυτή βρίσκεται στην Παλιόχωρα και γιορτάζει στις 23 Αυγούστου. Είναι χτισμένη με τον ίδιο ρυθμό, όπως και οι δύο δίδυμες εκκλησίες της Μεγάλης Μαντίνειας. Από μια επιγραφή, που έχει εντοιχιστεί γύρω στο έτος 1900 και παρουσιάζεται χωρίς διορθώσεις, πληροφορούμεθα τα εξής:

**ΕΡΗΜΩΘΗΣΗΣ ΠΕΙΡΑΤΟΦΟΒΙΑΣ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΒΙΑΣ ΟΜΗΡΙΚΗΣ ΙΡΗΣ
ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝΕΚΕΝ
ΣΤΑΥΡΕΑΣ ΝΑΟΝ ΗΓΗΡΕ 1775 ΕΡΕΙΠΙΟΙΣ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΓΕΙΤΟΝΙΚΟΥ
ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΟΥ ΣΚΟΠΟΥΝΤΟΣ
ΕΛΚΥΣΗ ΠΡΟΣ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΙΝ**

Επειδή δεν καταγράφεται το βαφτιστικό όνομα του ιδρυτή του ναού Σταυρέα, υποθέτω ότι η επιγραφή αυτή τοποθετήθηκε πολλά χρόνια μετά την ανέγερσή του, ώστε τότε να είχε ξεχαστεί. Ίσως η άλλη επιγραφή που είναι εντοιχισμένη ψηλά, ώστε να μη διακρίνεται καλά και την οποία ο μιν Άγγλος περιηγητής W. Gell

θεώρησε Ρωμαϊκή, κατέγραψε δε στον *Τουριστικό οδηγό Μεσσηνίας* ο Γ. Αναπλιώτης, να μην έχει αποδοθεί σωστά. Στο πάνω μέρος της επιγραφής υπάρχει χαραγμένο το σημείο του σταυρού (του τύπου των Ιεροσολύμων), του οποίου τα δύο κάτω τεταρτημόρια αναγράφεται η χρονολογία 1775. Το 5 δεν είναι ευκρινές και ακολουθούν τα ελληνικά γράμματα:

Μ Β = Β Ο Σ Π Ρ
Χ = Ι - Σ Τ Λ Ο
Θ Β Σ Κ Β Α Ε Π Ι
Ε Σ Ο Δ Ο Τ Ι Σ Ρ Μ Β

Το Χ της δεύτερης σειράς φαίνεται να είναι το βυζαντινό ΟΥ, το Τ της τελευταίας σειράς ομοιάζει με το βυζαντινό σύμπλεγμα ΤΡ ή ΤΟΥ. Ακόμη τα επόμενα γράμματα που σημειώνουμε ως ΙΣ, μπορεί να διαβαστούν Β. Ίσως η επιγραφή αυτή να έδωσε τη χρονολογία ανεγέρσεως που αναγράφεται στη νεώτερη.

Η πρώτη μαρτυρία της ύπαρξης της εκκλησίας είναι από το 1795 και δεν αναφέρεται ως νεοκατασκευασμένη. Οι πληροφορίες προέρχονται από τους ξένους περιηγητές. Σύμφωνα με παράδοση ο Σταυρέας μαζί με την εκκλησία έχτισε και το παρακείμενο πυργόσπιτο που σήμερα είναι ιδιοκτησίας Γεωργ. Β. Φραγκούλη. Αυτό όμως δεν είναι σωστό, γιατί όλοι οι περιηγητές σημειώνουν ότι η εκκλησία αποτελούσε το μοναδικό κτίσμα της περιοχής. Συνεπώς υποθέτουμε ότι το πυργόσπιτο χτίστηκε μετά την απελευθέρωση.

Λέγεται πάλι από παράδοση, ότι όταν χτιζόταν η εκκλησία από ξενομερίτες μαστόρους βρέθηκε θησαυρός, γι' αυτό μια μέρα εξαφανίστηκαν αναίτιως, παίρνοντας μαζί τους τα πολύτιμα αρχαία αντικείμενα. Περισσότερα σημειώνονται στο κεφάλαιο των αρχαίων ευρημάτων της Αβίας.

11) ΟΙ ΑΛΛΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΒΙΑΣ

Στη ρεματιά της Σάνταβας, εκεί που ο δρόμος της Μεγάλης Μαντίνειας αφήνει την Πούντα και αρχίζει να ανηφορίζει, υπάρχει εκκλησία φτιαγμένη μέσα σε μια σπηλιά και είναι αφιερωμένη στην Αγία Αικατερίνη. Ο κόσμος την αποκαλεί "Χάρο", γιατί έχει τοιχογραφία του αρχαγγέλου Μιχαήλ¹. Ανατολικά του Χάρου υπάρχουν τα ερείπια της Αγίας Ειρήνης, δίπλα στα οποία έχει τώρα οικοδομηθεί εξοχική κατοικία. Ξένος περιηγητής έγραψε ότι στις σπηλιές ήταν δύο εκκλησίες και ανέφερε την Αγία Αικατερίνη και την Αγία Ειρήνη. Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι για την Αγία Ειρήνη χτίστηκε αργότερα ναός σε κοντινή απόσταση από τη σπηλιά. Στο Ακρογιάλι βρίσκεται η Ανάληψη.

Κοντά στους βράχους του Πατσούρου υπάρχουν τα απομεινάρια του ναού του Αγίου Νικολάου, που ήταν κατεστραμμένος από την εποχή του 1805. Πρόκειται για μονόχωρο, ερειπωμένο ναύδριο με ημικυκλική αψίδα. Στις 30 Νοεμβρίου 1993

¹ Ανδρέα Α. Κοτσώνη, *Ο Χάρος*, Ιθώμη 33-34 (1992)93.

με υπουργική απόφαση (Β1 Φ30/50430/1063, ΦΕΚ 873/Β) τα ερείπια του ιερού αυτού ναού κρίθηκαν διατηρητέο μνημείο.

Ανατολικά της Παλιόχωρας, στο νεκροταφείο των παραλιακών οικισμών της κοινότητας Αβίας, είναι εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Γιάννη, η οποία στα τελευταία χρόνια ανακατασκευάστηκε και αγιογραφήθηκε.

Στο υψωματάκι που είναι βόρεια της Παλιόχωρας είναι χτισμένος ο Άγιος Δημήτριος, που έχει λίγες παλαιές τοιχογραφίες και δίπλα του υπάρχει το μνημείο των πεσόντων στους αγώνες του Έθνους. Ακόμη βορειότερα, κοντά στη θέση "Λυκοτρουπιά", βρίσκεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου, που τοιχογραφείται τώρα και αυτός. Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί ότι στη ρεματιά που είναι βόρεια της εκκλησίας της Παναγίας της Παλιόχωρας και νότια του Αγίου Δημητρίου κάποτε θα υπήρχε ο ναός της Αγίας Παρασκευής. Σήμερα δεν υπάρχουν τα ίχνη του, αλλά αναφέρεται από παράδοση και προδίδεται από το τοπωνύμιο του μέρους εκείνου.

Τα τελευταία χρόνια χτίστηκε μια ακόμη εκκλησία στην Πλιβινά, εκεί που παλιότερα ήταν η καλύβα της Θεοδώρας. Η εκκλησία αυτή εορτάζει το Γενέσιον της Θεοτόκου στις 8 Σεπτεμβρίου.

Υπό κατασκευή βρίσκεται μία εκκλησία στον Πρινέα και είναι αφιερωμένη στην Αγία Θεοδώρα. Η εκκλησία αυτή χτίζεται από τον Ιωάννη Αθ. Βάκαλη στη μνήμη νεαρής κόρης Θεοδώρας, η οποία σκοτώθηκε σε τροχαίο ατύχημα. Ο πατέρας της, την προίκα την οποία προόριζε για τη θυγατέρα του, τη διέθεσε για να χτίσει τη μικρή και όμορφη αυτή εκκλησία, που θα εορτάζει στο όνομα της κοπέλλας, η οποία τόσο πρόωρα χάθηκε από την επίγειο ζωή.

Τοιχογραφίες από τους Αγίους Σαράντα και την Ευαγγελίστρια της Μεγάλης Μαντινείας

Ζ) ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΛΕΥΤΕΡΙΑΣ

Δεν είναι δυνατόν να εκτεθούν όλα τα σημαντικά γεγονότα, που ακολούθησαν την απελευθέρωση, ιδίως δε την ίδρυση του Ελληνικού κράτους και να εκτεθούν, όπως ακριβώς τα έζησαν οι Μαντιναίοι. Αλλά ούτε και αυτά τα τοπικά ζητήματα, όπως είναι οι φόννοι που έγιναν στις Μαντινείες, δεν θα μπορούσαν να παρουσιαστούν εκτενώς και χωρίς μεροληψία, γιατί δεν υπάρχουν αντικειμενικές πληροφορίες. Όσα λέγονται είναι λίγα και υποκειμενικά. Θα μπορούσε όμως από το βιβλίο αυτό να κινηθεί το ενδιαφέρον και να αναζητηθούν περισσότερα στοιχεία, ώστε να φωτιστούν πολλά γεγονότα, πριν το σκοτάδι της λησμονιάς τα καταστήσει απρόσιτα.

1) Η ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΑΡΑΝΤΑ (1841-2)

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας τα μοναστήρια βρίσκονταν σε ακμή. Τον καιρό της απελευθέρωσης υπολογίστηκε ότι το ένα τέταρτο της ιδιοκτησίας της χώρας ανήκε στις μονές¹. Η αντιβασιλεία πήρε ένα σωστό μέτρο και περιόρισε σημαντικά τον αριθμό των μοναστηριών και την περιουσία των μικρών μονών, που διαλύθηκαν, τη μίσθωσε σε ιδιώτες και αργότερα την εκποίησε. Τα έσοδα από τα μοναστηριακά κτήματα τα διαχειριζόταν αρχικά ένα κοινό ιερατικό και σχολικό ταμείο².

Από τα μοναστήρια άλλα ήταν "εφοριακά" και υπαγόntonουσαν στον τοπικό επίσκοπο, άλλα "σταυροπηγιακά" και ανήκαν αποκλειστικά στο Πατριαρχείο και άλλα "κτητορικά", που υπαγόntonουσαν στο Πατριαρχείο, αλλά ανήκαν στον ιδρυτή τους και την οικογένειά του, η οποία όριζε τον ηγούμενο. Όταν πέθαινε ο ηγούμενος ενός κτητορικού μοναστηριού, η περιουσία της μονής περιερχόταν στην κυριότητα της οικογένειας του θανόντος³. Κτητορική μονή στην περιοχή του Σταυροπηγίου είναι ο Προφήτης Ηλίας στα Καλιαναίικα, που ιδρύθηκε από την οικογένεια Ρουσάκη.

Στα μοναστήρια με ολιγάριθμους καλογέρους, που δεν ήταν κτητορικά, ο ηγούμενος οριζόταν από τους ενορίτες του μοναστηριού⁴ και χωρίς αμφιβολία οι καπεταναίοι και οι πρόκριτοι των χωριών είχαν τον κύριο λόγο στην εκλογή. Τέτοια εκλογή ηγουμένου έχουμε το 1762 στη μονή της Παναγίας Φανερωμένης των Δο-

¹ Γ. Α. Μάουερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 516.

² Γ. Α. Μάουερ, *ό.π.*, σ. 517.

³ Γ. Α. Μάουερ, *ό.π.*, σ. 282.

⁴ Γ. Α. Μάουερ, *ό.π.*, σ. 280.

λών¹ και το 1807 στην Παναγία Καστριανή², που βρίσκεται μέσα στο κάστρο της Ζαρνάτας, όπου οι τέσσερις γενιές του Βαρουσιού όρισαν καλόγηρο-ηγούμενο του μοναστηριού³.

Αφού το κράτος πήρε τα μοναστηριακά κτήματα, έστειλε εγκύκλιο και ζητούσε να μάθει, αν υπήρχαν ακίνητα, που ανήκαν σε μονές και τα είχαν ιδιοποιηθεί πολίτες. Αυτό το έγγραφο έδωσε αφορμή σε έναν παλαιό Μαντιναίο, το Δημήτριο Δακαρέα, να κάνει μια καταγγελία για τα κτήματα της μονής των Αγίων Σαράντα, που τα κατακρατούσαν οι Καρατζάδες-Στρογγυλέοι. Δύσκολο είναι να πει κανείς αν το κίνητρο της καταγγελίας ήταν η ευσυνειδησία του πολίτη ή κάποια προσωπική εμπάθεια.

Όπως φαίνεται στη δεκαετία που ακολούθησε τα Ορλωφικά (1770-80) ηγούμενος της μονής των Αγίων Σαράντα της Μεγάλης Μαντινείας ήταν ο Παπά-Καρατζάς. Κάποτε ο ηγούμενος αυτός βρέθηκε σφαγμένος και συζητήθηκε στο χωριό ότι τον σκότωσε ο αδελφός του Σαράντος Καρατζάς. Μετά το φονικό η παρουσία του μοναστηριού περιήλθε στην οικογένεια του ηγούμενου. Το 1841 τα κτήματα της μονής νέμονταν οι κληρονόμοι της οικογένειας Καρατζά, δηλαδή τρία αδέρφια Καρατζάδες, με το παρωνύμιο Στρογγυλέοι, που ήταν εγγόνια του Σαράντου Καρατζά, οι Κωστέοι και οι Μαδουρέοι-Μπαμπουρέοι. Η καταγγελία⁴ με ημερομηνία 16 Δεκεμβρίου 1841 και αφού διορθώθηκαν τα ορθογραφικά της λάθη, είναι η ακόλουθη:

Προς τη Β(ασιλική) Διοίκηση Λακωνίας,

Από την κοινή φήμην πληροφορούμαι, Κύριε Διοικητά, ότι η Β. Διοίκησις αυτή εζήτησε προ πολλού να πληροφορηθή, αν υπάρχουν μοναστηριακά κτήματα κατακρατούμενα παρά ιδιωτών. Και επειδή γνωρίζω εκ του σύνεγγυς ο υποφαινόμενος μερικά τοιαύτης φύσεως κτήματα, και τινες δεν επρόβλεψαν να αναφέρουν το τοιούτον, ων μέλος της κοινωνίας, δια να έχω την συνειδήσίν μου ελευθέραν, Σας αναφέρω ότι εις την θέσιν Κουρούμπλα κείται Μονύδριον καλούμενον των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, το οποίον έχει αρκετήν ιδιοκτησίαν, φέρουσαν αξίαν 5-10: χιλιάδων δραχμών. Και από τας περιστάσεις ερημώθη το Μονύδριον, αποθανόντος του ηγούμενου και λοιπών αδελφών, η δε περιουσία του ενεμήθη, προ τινων ετών, και κατέχεται ήδη παρανόμως παρά των Σαράντου Στρογγυλέα, Γεωργίου Στρογγυλέα και Παναγιώτου Στρογγυλέα, κατοίκων Μεγάλης Μανδινείας. Αν δε η Σ(εβαστή) Διοίκησις αυτή αμφιβάλη εις τα λεγόμενά μου, δύναται να πληροφορηθή ακριβέστερον από των κ.κ. πρώην Ζαρνάτας Γαβριήλ, Χριστόδουλον Φραγκούλην, Γιαννάκην Φραγκούλην, Δανιήλ Δικαϊάκην, Γεώργιον Δικαϊάκην, Δημήτριον Μανόν (Μανέα), Γιαννάκην Μανόν, Πούλον Τζάνεν, Κυριακούλην Ντακαρέαν, Στρατηγούλην Μανωλακάκη, Ιωάννην Γ. Μανόν, Τζανέτον Σταυρέαν, Δημητράκην Νικολέαν, Σαράντον Σπιτζουρέαν, Τζανέτον Σπιντζούρην και Στράτην Φελουκαντζή και σχεδόν άπαντας τους κατοίκους της Μεγάλης Μανδινείας οι οποίοι

¹ Στ. Καπετανάκη, Έγγραφα της Μονής Παναγίας Φανερωμένης Δολών, Λακωνικά Σπουδαί 49 (1989)335.

² Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την Ιστορίαν και Τοπογραφίαν της ΒΔ. Μάνης, Ελληνικά 6(1933)287.

³ Γ. Αναπλιώτη, Το Κουτηφαράϊκο Τζάκι, ό.π., σ. 11.

⁴ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

να εξετασθώσιν παρά τινος απεσταλμένου Σας ή άλλης αρχής εκτός του Δημάρχου Αβίας, υποσημειούμαι δε

*Ευπειθέστατος
Δημήτριος Τακαρέας*

Μετά την καταγγελία αυτή, με εντολή του Δημάρχου Αβίας, που ήταν ο Παναγιώτης Πιέρ. Καπετανάκης, έγινε εξέταση μερικών Μαντιναίων από το δημαρχιακό πάρεδρο, που δεν αναφέρεται το όνομά του (πιθανώς να ήταν ο Βενετσάνος Καπετανάκης ή να ανέλαβε την υπόθεση ο χωρικός πάρεδρος). Αλλά αυτή η διερεύνηση της υπόθεσης δεν ικανοποίησε το Δημήτριο Δακαρέα, ο οποίος επανήλθε με νέα του αναφορά¹ από της 25 Φεβρουαρίου 1842, στην οποία, μετά τις σχετικές διορθώσεις, έγραφε:

Προς την Β. Διοίκησιν Λακωνίας,

Ως εκ των, περί της ενταύθα κειμένης Μονής των Αγίων Τεσσαράκοντα, εξετάσεων του χωρικού ημών παρέδρου, τας οποίας κατά διαταγήν του Δημάρχου έκαμην σπεύδω να επιβεβαιώσω και αύθις, όσα πρότερον προς υμάς Κύριε Διοικητά και περί της ειρημένης Μονής ανέφερον.

Αυτόπτης και αυτήκοος όλων σχεδόν των παρά του παρέδρου εξετασθέντων, Σας αναφέρω εν περιλήψει, προς περισσοτέραν πληροφορίαν Σας, τας οποίας έδωσαν ομολογήσεις.

Μολονότι, Κύριε Διοικητά, ολίγοι τινές εξετάσθησαν, αφ' όσους εγώ είχον σημειώσει εις την οποίαν Σας διεύθυνον προ ημερών αναφοράν. Μολαταύτα όλοι εκ συμφώνου ομολόγησαν, ότι το περί ου ο λόγος Μονύδριον ενυπήρχεν προ πολλών ενιαυτών, αγνοούν όμως τους πρώτους αφιερωτάς των οποίων έχει κτημάτων. Υπήρξεν πάντοτε υπό την διεύθυνσιν ηγουμένου, όστις εδιορίζετο συναινέσει όλου του χωριού και του επικρατούντος επισκόπου. Ότι οι νυν κατακρατούντες τα του ρηθέντος Μονυδρίου κτήματα, τους οποίους ονομαστί ανέφερον εις την πρώτην μου αναφοράν, έχοντες πάππον όστις υπήρξεν ο έσχατος της Μονής ταύτης ηγούμενος, και φονευθείς ούτος παρά του ίδιου του αυταδέλφου, έμεινον τα του Μονυδρίου κτήματα εις τον φονεύσαντα τον αδελφόν του ηγούμενον, και ούτω κατά διαδοχήν εις τους ήδη κατέχοντας αυτά.

Αυτάς ταύτας τας πληροφορίας δίδων εις την Β. Διοίκησιν, ως εκ στόματος των εξετασθέντων χάριν των δημοσίων συμφερόντων, λαμβάνω την τόλμην να σας κάμω την εξής παρατήρησιν, ότι πάσα άλλη πληροφορία, την οποίαν ήθελε ιδει, μη σύμφωνον με τους ειρημένους μοι λόγους, η τοιαύτη, λέγω, είναι παραμόρφωσις της αληθείας! Εις παράστασιν ψεύδους! σκοπόν έχουσα την απάτην. Και δια να πληροφορηθή η Διοίκησις, αν της εκφράζομαι ειλικρινώς την αλήθειαν ή όχι, αρκεί να διευθύνη έναν ανακριτικόν υπάλληλον, όστις εξετάζων, αν συγχωρείται μεθ' όρκου, τους οποίους εις την πρώτην μου αναφοράν ανέφερα ως μάρτυρας, και εξεπεργαζόμενος εκ του σύνεγγυς τόσον την θέσιν καθώς και τας φθαρείσας οικοδομάς του Μονυδρίου, δηλ. Ελαιοτριβείον, Κελίον, Σπίτιον, Κή-

¹ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

πους, κ.τ.λ. ακούων και τας περί τούτου ομολογίας των πλέον γεροντοτέρων του χωρίου μας, θέλει ιδίη ότι ανέφερον γυμνήν την περί τούτου αλήθειαν.

Ο ευπειθής
Δημήτριος Δακαρέας

Ακολούθως δόθηκε εντολή εις τον Χρίστο Ματουλέα, που ήταν δήμαρχος Κιτριών και είχε την έδρα του στους Δολούς, να κάνει την εξέταση. Στις 16 Αυγούστου 1842 κάλεσε και εξέτασε τους υποδειχθέντες μάρτυρες εκτός από το Γιαννάκη Μανέα, που δεν θα μπορούσε να προσέλθη.

Ο τρόπος της εξέτασης με υπόσχεση δια χειραψίας, αντί όρκου, μας είναι σήμερα άγνωστος. Θα παραθέσουμε από τον ίδιο φάκελο δύο μαρτυρικές καταθέσεις, α) του Τζανέτου Σπεντζούρη και β) του Χριστόδουλου Φραγκούλη. Η κατάθεση του πρώην Ζαρνάτας έχει δημοσιευθεί παλαιότερα¹:

A

“Σήμερα την 16 Αυγούστου του 1842 εν Δολοίς παρασταθείς εις το Γραφείον του Δημοτικού μας καταστήματος ενώπιον εμού του Δημάρχου Κιτριών, κατά συνέπειαν της υπ’ Αριθ. 391 διαταγής της Β. Διοικήσεως Λακωνίας ο κάτωθεν σημειούμενος μάρτυρας ιστάς επί παρουσία και των δύο κάτωθεν μαρτύρων μη υπαγόμενος εις ουδεμίαν εξαίρεσιν και εξετάζομεν αυτόν ως εφεξής:

Ερ. Πώς ονομάζεσαι, πόσων χρόνων είσαι, πού εγεννήθης, πού κατοικείς, τι επάγγελμα και ποίαν θρησκείαν λατρεύεις;

Απ. Τζανέτος Σπίτζουρας, ετών 70, εγεννήθηκα και κατοικώ εις Μανδινείας του Δήμου Αβίας, Γεωργός και Χριστιανός ορθόδοξος.

Ερ. Γνωρίζεις τους εκ Μανδινείας του Δήμου Αβίας Σαράντον Στροτζιλέαν, Γεώργιο Στροτζιλέαν και Παναγιώτην Στροτζιλέαν και έχεις με αυτούς καμμίαν συγγένειαν, φιλίαν ή έχθραν;

Απ. Τους γνωρίζω, συγγένεια, φιλία ή έχθρα δεν έχω.

Ερ. Υπόσχεσαι να μας ειπείς την αλήθειαν εις όσα ερωτηθείς;

Απ. Μάλιστα.

Ερ. Δίδεις την δια χειραψίας υπόσχεσιν;

Απ. Δίδω. Έδωσε την δια χειραψίας υπόσχεσιν και εξετάζω αυτόν ως εφεξής.

Ερ. Γνωρίζετε εις την θέσιν Κουρούμπλα του Δήμου Αβίας υπήρξε ή υπάρχει κανένα μονύδριον και πώς ονομάζεται;

Απ. Εις αυτήν την θέσιν υπάρχει μία εκκλησία ονομαζομένη οι Άγιοι Σαράντες.

Ερ. Γνωρίζετε τι κτήματα έχει αυτό το μονύδριον;

Απ. Γνωρίζω ότι αυτό το μονύδριο έχει κτήματα από ελιές, μουριές και χωράφια χωρίς δένδρα.

Ερ. Σήμερα τα αυτά κτήματα του μονυδρίου εις ποίαν θέσιν είναι έκαστον και πόσα δένδρα έχει μέσα το κάθε χωράφι;

Απ. Τα κτήματα αυτά είναι όλα πλησίον του μονυδρίου αλλά δεν γνωρίζω το κάθε ένα ποιό είναι και πόσα δένδρα έχει μέσα, τα δένδρα τους είναι από ελιές, μουριές και χωράφια χωρίς δένδρα.

Ερ. Τι εισόδημα δίδουν κατ’ έτος και τι ημπορούν να αξίζουν του μονυδρίου τα κτήματα;

Απ. Ημπορούν να δίδουν αυτά τα κτήματα έως 400 δρχ. κατ’ έτος εισόδημα από έλαιον, φύλλα και σπαρτά και η αξία τους ημπορεί να είναι έως πέντε χιλιάδας δραχμάς και περισσότερον.

Ερ. Εις τίνος κατοχήν είναι σήμεραν το κάθε κτήμα;

Απ. Τα κτήματα του μονυδρίου τα έχουν σήμεραν οι Σαράντος Καρατζάς, Παναγιώτης Καρατζάς, Γεωργάκης Καρατζάς, Καλόγερος Μαδουρέας και Δημήτριος Μαδουρέας.

Ερ. Πόσα έτη είναι που έχουν αυτά τα κτήματα οι άνω όπου μας αναφέρατε;

Απ. Είναι έως πενήντα έτη οπού τα έχουν και τα εξουσιάζουν.

Ερ. Πόσα έτη είναι οπού είναι αυτό το μονύδριο χωρίς ηγούμενον;

Απ. Είναι έως εξήκοντα έτη οπού δεν έχει ηγούμενον.

Ερ. Γνωρίζετε τίποτε άλλο;

Απ. Δεν γνωρίζω.

Ερ. Γνωρίζετε γράμματα;

Απ. Δεν ηξεύρω. Και ούτως αναγνώστηκε η παρούσα έκθεσις και προσκαλέσαμεν αυτόν να υπογράψη και μας απεκρίθη ότι δεν γνωρίζει γράμματα και ούτως υπεγράφη παρ’ εμού του Δημάρχου και των δύο μαρτύρων.

Οι Μάρτυρες

Σπύρος Γαϊτανάρος

Π. Μπουγέας

Ο Δήμαρχος

Χρήστος Ματουλέας

B

“Σήμερα την 16 Αυγούστου του 1842 εν Δολοίς παρασταθείς εις το γραφείον του δημοτικού μας καταστήματος ενώπιον εμού του Δημάρχου Κιτριών κατά συνέπειαν της υπ’ αριθμόν 391 διαταγής της Β. Διοικήσεως Λακωνίας, ο κάτωθεν σημειούμενος μάρτυρας ιστάς επί παρουσία και των δύο μαρτύρων μη υπαγομένων εις ουδεμίαν εξαίρεσιν και εξετάζομεν αυτόν ως εφεξής:

Ερ. Πώς ονομάζεσαι, πόσων χρόνων είσαι, πού εγεννήθης, πού κατοικείς, τί επάγγελμα και ποίαν θρησκείαν λατρεύεις;

Απ. Χριστόδουλος Φραγκούλης, ετών 57, εγεννήθηκα και κατοικώ εις Μανδινείας του Δήμου Αβίας, κτηματίας και Χριστιανός ορθόδοξος.

Ερ. Γνωρίζεις τους εκ Μανδινείας του δήμου Αβίας Σαράντον Στροτζιλέαν, Γεωργάκη Στροτζιλέαν και Παναγιώτην Στροτζιλέαν και έχεις με αυτούς συγγένειαν, φιλίαν ή έχθρα;

Απ. Τους γνωρίζω αλλά συγγένειαν, φιλίαν ή έχθρα δεν έχω.

Ερ. Υπόσχεσαι να μας ειπείς την αλήθειαν εις ότι ερωτηθείς;

Απ. Μάλιστα.

Ερ. Δίδεις την διά χειραψίας υπόσχεσιν;

Απ. Δίδω. Έδωσε την δια χειραψίας υπόσχεσιν και εξετάζεται ως ακολούθως.

¹ Ντίνου Α. Κοτσώνη, Άγνωστη Κατάθεση του Ζαρνάτας Γαβριήλ, Ιθώμη, τεύχ. 13, Μάρτιος 1973, σ. 8. Η εξέταση του Ζαρνάτας έγινε στις 13 Αυγούστου.

Ερ. Γνωρίζετε αν υπήρχε ή υπάρχει σήμερα εις την θέσιν Κουρούμπλα του δήμου Αβίας κανένα Μονύδριον και πώς ονομάζεται;

Απ. Γνωρίζω ότι υπάρχει σήμερα μία εκκλησία εις την θέσιν Κουρούμπλα οι Άγιοι Σαράντες.

Ερ. Τι κτήματα έχει αυτό το μονύδριο και από τι δένδρα έχει;

Απ. Από ελαιόδενδρα και μουρόδενδρα.

Ερ. Εις ποίαν θέσιν είναι το κάθε χωράφι και ποιούς έχει συμπλιότερους;

Απ. Εις την θέσιν Κουρούμπλα πλησίον του Μονυδρίου είναι όλα τα κτήματα, αλλά συμπλιότερας δεν γνωρίζω ποιούς έχουν.

Ερ. Από πόσα δένδρα έχει το κάθε χωράφι;

Απ. Δεν γνωρίζω.

Ερ. Τι εισόδημα δίδουν κατ' έτος αν ηξέρης;

Απ. Δεν γνωρίζω.

Ερ. Εις τίνος κατοχήν είναι σήμερα αυτά τα κτήματα;

Απ. Ο Σαράντος Στροτζυλέας, Παναγιώτης Στροτζυλέας, Γεωργάκης Στροτζυλέας, Δημήτριος Μαδουρέας και Σαράντος και Αναστασούλης αδελφοί Κωστέοι

Ερ. Ποιός μοναχός ήταν ο έσχατος εις αυτήν την μονήν;

Απ. Δεν γνωρίζω διότι εις τας ειδικάς μου ημέρας δεν έφθασα να ιδώ ηγούμενον εις αυτό το μονύδριον. Δι' ακοής έχω ότι ήτον ένας παπάς λεγόμενος Παπά-Καρατζάς και λέγονται ότι τον εσκότωσε ο αδελφός του.

Ερ. Γνωρίζεις τίποτε άλλο;

Απ. Δεν γνωρίζω.

Ερ. Γνωρίζεις γράμματα;

Απ. Γνωρίζω. Και ούτως ανεγνώσθη η παρούσα έκθεσις και προσκαλέσαμεν αυτόν να υπογράψη με ημάς και των μαρτύρων και υπόγραψε.

Οι Μάρτυρες

Ο Δήμαρχος Κιτριών

Ο Εξετασθείς

Σπύρος Γαϊτανάρος

Χρήστος Ματουλέας

Χ. Φραγκούλης

Π. Μπουγάς

Από τις μαρτυρικές καταθέσεις, όπου σημειώνεται και η ηλικία των μαρτύρων, έχουμε έναν κατάλογο Μαντιναίων στον οποίο προσθέσαμε και το χρόνο γέννησης: Γεωργάκης Δικαιάκης 58 ετών (1784), Ιερομόναχος Δανιήλ Δικαιάκης 57 ετών (1785), Γιαννάκης Μανός (Μανέας), Δημήτριος Μανός 69 ετών (1773), Ιωάννης Γ. Μανός 41 ετών (1801), Στρατηγούλης Μανωλακάς 50 ετών (1792), Δημητράκης Νικολέας 50 ετών (1792), Δημήτριος Δακαρέας, Κυριακούλης Δακαρέας 60 ετών (1782), Σαράντος Σπεντζουρέας 60 ετών (1782), Τζανέτος Σπεντζουρέας 70 ετών (1772), Τζανέτος Σταυρέας 35 ετών (1807), Πούλος Τζάνες 60 ετών (1782), Στράτης Φελουκάντζης 48 ετών (1794), Γιαννάκης Φραγκούλης 60 ετών (1782), Χριστόδουλος Φραγκούλης 57 ετών (1785) και ο πρώην Ζαρνάτας Γαβριήλ Φραγκούλης 62 ετών (1780). Ακόμη αναφέρονται οι τρεις αδελφοί Στρογγυλέοι ή Καρατζάδες, ο Σαράντος, ο Παναγιώτης και ο Γιωργάκης. Πρόκειται για τα τρία εγγόνια του Σαράντου Καρατζά, που ειπώθηκε ότι σκότωσε τον αδελφό του Παπά-Καρατζά και η περιουσία του μοναστηριού περιήλθε στην κυριότητα της οικογένειάς του.

Από τα κτήματα της μονής μερίδιο κατείχαν επίσης οι αδελφοί Κωστέοι, ο Σαράντος ή Καλόγερος και ο Αναστασούλης (τον αναφέρουν δύο μόνο μάρτυρες, πιθανώς ήταν τότε ανήλικος). Ομοίως από τα κτήματα αυτά είχαν ακόμη μερίδιο ο Δημήτριος Μαδουρέας (ο οποίος μια φορά αναγράφεται ως Μπαμπουρέας) και ο Καλόγερος ή Παναγιώτης Μαδουρέας. Οικογενειακή παράδοση των Μπαμπουρέων αναφέρει ότι είναι κλάδος της οικογενείας Καρατζά, που ήρθαν στη Μεγάλη Μαντίνεια από τη Ζάκυνθο. Μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι τελικά επικράτησε να ονομάζεται ο Δημήτριος Μαδουρέας ως Μπαμπουρέας.

Επομένως καταλήγουμε στην υπόθεση ότι οι κλάδοι των Στρογγυλέων, των Μαδουρέων-Μπαμπουρέων και των Κωστέων προέρχονται από τους Καρατζάδες. Θα μπορούσε όμως κανείς να είναι επιφυλακτικός για τον κλάδο των Κωστέων, μήπως η συγγένεια με τους Καρατζάδες είναι από θηλυγονία, δηλαδή ο Κωστέας να έγινε γαμπρός των Καρατζάδων. Πάντως είναι σημαντικό ότι και οι τρεις αυτοί κλάδοι είχαν κτήματα στην περιοχή του μοναστηριού, όπως ανέφεραν οι παλιότεροι.

Άλλες πληροφορίες που παίρνουμε από τις καταθέσεις των μαρτύρων είναι, ότι στην περιοχή των Αγίων Σαράντα το 1842 υπήρχαν ελιές, μουριές και χωράφια χωρίς δέντρα. Αντίθετα συκιές δεν υπήρχαν τότε, ενώ μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η περιοχή είχε πολλές συκιές. Μετά φύτεψαν πάλι ελιές. Αμπέλια όμως δεν είχαμε τα τελευταία χρόνια, παρά μόνο ένα τοπωνύμιο στην πλαγιά που είναι βορειοδυτικά του μοναστηριού και το έλεγαν "το αμπέλι", μαρτυρούσε ότι εκεί παλαιότερα υπήρχαν κλήματα.

Ο Διοικητής Λακωνίας Παναγιώτης Μοναστηριώτης στις 31 Δεκεμβρίου 1842 έστειλε το φάκελο των καταθέσεων στη Γραμματεία των Εκκλησιαστικών, δηλαδή στο Υπουργείο Θρησκευμάτων της εποχής εκείνης και πρωτοκολλήθηκε εκεί στις 6 Ιανουαρίου 1843. Από ένα σχέδιο απάντησης της Γραμματείας προς το Διοικητή Λακωνίας, γραμμένο στην Αθήνα στις 28 Ιανουαρίου 1843 μαθαίνουμε πως αποφασίστηκε ότι σύμφωνα με το βυζαντινό νόμο, όπως τον έχει καταγράψει ο Αρμενόπουλος: "ιδιοκτησία εκκλησιαστικών πραγμάτων παραγράφεται μετά την τεσσαρακονταετίαν". Δηλαδή δια της χρησικτησίας κατοχυρώθηκαν τα κτήματα σε αυτούς που τα ενέμοντο τα τελευταία σαράντα χρόνια. Γι' αυτό καλείται ο Διοικητής Λακωνίας να ερευνήσει εάν έγινε κάποτε οποιαδήποτε πράξη από πολίτη ή από εκκλησιαστικό άρχοντα, που να αμφισβητούσε την πράξη της καταπάτησης της περιουσίας της μονής από τους Καρατζάδες-Στρογγυλέους και τους λοιπούς. Φαίνεται όμως ότι η υπόθεση αυτή δεν είχε συνέχεια, γιατί η χρησικτησία είχε αποξενώσει οριστικά τη μονή από τα κτήματά της.

Θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί πώς οι Μαντιναίοι ανέχθηκαν τη δολοφονική ενέργεια του Σαράντου Καρατζά, που πιστεύεται ότι σκότωσε τον αδελφό του. Ήταν άραγε τόσο ισχυρός παράγοντας ο Σαράντος Καρατζάς, ώστε κανείς δεν τόλμησε να του αντιταχθεί στην καταπάτηση των κτημάτων της μονής ή μήπως έζησε απόμακρο και περιφρονημένος από τους άλλους Μαντιναίους;

2) Ο ΠΑΠΟΥΛΑΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΝΤΙΝΑΙΟΙ (1851-2)

Ένα από τα γεγονότα του περασμένου αιώνα, από αυτά που δεν έσβησαν από τις μνήμες των Μαντιναίων, είναι και το πέρασμα του Παπουλάκη¹ στα έτη 1851 και 1852. Μελετώντας την υπόθεση αυτή έρχονται στην επιφάνεια τα ονόματα μερικών Μαντιναίων. Ανάμεσά τους ο τότε αρχιμανδρίτης Διονύσιος Σασανάς, που εκείνη την εποχή ήταν επισκοπικός επίτροπος Λακεδαιμόνος και στη συνέχεια έγινε αρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας και Σπάρτης. Ακόμη αναφέρονται πολλοί από τους Καπετανάκηδες, από τους οποίους άλλοι πήραν μέρος στην κίνηση του Παπουλάκη και άλλοι στην καταστολή της. Από αυτούς μερικοί τιμήθηκαν με βασιλικό έπαινο (Εικ. 23), ενώ άλλος φυλακίστηκε και μετά αμνηστεύθηκε. Ο κόσμος τους ξέχασε όλους, θυμάται μόνο τον Παπουλάκη ως Άγιο, που κήρυττε τον Θείο Λόγο, γνώριζε το παρελθόν και μπορούσε να προφητεύει το μέλλον. Όλοι σχεδόν έχουν ακούσει για τα σιδερένια πουλιά που θα πετούσαν στον ουρανό, δηλαδή τα αεροπλάνα και για το σχοινί το οποίο θα έδενε τη γη, που δεν είναι άλλο από τον τηλεγράφο.

Στο χωριό Άρμπουνας των Καλαβρύτων ζούσε η οικογένεια Παναγιωτόπουλου, από την οποία προερχόταν ο μοναχός Χριστόφορος. Σε μεγάλη ηλικία αποφάσισε να γίνει καλόγερος και καθώς ήταν μικρόσωμος, με γκριζα γένεια, λεπτός και ευκίνητος πήρε το όνομα Παπουλάκης ή Παπουλάκος, που είναι υποκοριστικό του Παπούλης, μιας συνηθισμένης προσφώνησης των ιερωμένων. Ήταν αμόρφωτος, χωρίς καμιά καλλιέργεια, αλλά πανέξυμνος. Στη νεότητά του ασκούσε το επάγγελμα του χασάπη. Πετύχαινε να κερδίζει τους συνομιλητές του, τους οποίους έπειθε εύκολα και αργότερα όταν δημηγορούσε κατόρθωνε να τους κάνει οπαδούς του. Συνήθιζε να προβληματίζει τους γύρω του με προφητείες και να τους εντυπωσιάζει με διάφορα “*τερτίπια*”. Π.χ. απευθυνόμενος σε ομάδα ανδρών έλεγε: “*εσείς οι ζωοκλέφτες*”, γιατί ήξερε ότι οι περισσότεροι ενέχονταν σε κλοπές ζώων. Στις γυναίκες έλεγε: “*εσείς που κάνετε μάγια*”, γιατί ήταν γνωστό ότι πολλές ασχολούνταν με τη μαγεία. Άλλοτε πάλι αποσπούσε το θαυμασμό των γύρω του, όταν ανάμεσα σε αγνώστους έλεγε: “*Γιάννη! φέρε μου ένα ποτήρι νερό!*”. Κάποιος Γιάννης θα βρισκόταν εκεί και όλοι θαύμαζαν την ικανότητα του Παπουλάκη να ξέρει των παρευρισκομένων τα ονόματα.

Το 1851 πήρε άδεια από την Ιερά Σύνοδο για να περιηγηθεί την Πελοπόννησο και να κηρύξει το λόγο του Ευαγγελίου. Όμως μαζί με τις θρησκευτικές διδασκαλίες και τις ηθικές συμβουλές ανακάτεψε και τα πολιτικά του καιρού του. Καταφερόταν κατά της παιδείας, γιατί πίστευε πως τα απλά γράμματα ήταν αρκετά, ενώ η συστηματική εκπαίδευση κατέστρεφε τους νέους. Μιλούσε εχθρικά για την Αγγλία, που ήταν αντιπαθής στον Ελληνικό λαό, γιατί στα τελευταία δέκα χρόνια, αρχικά με το στόλο της είχε επιβάλλει αποκλεισμό στο λιμάνι του Πειραιά και στη

¹Μπάμπη Άννινου, *Ο Παπουλάκης* στα “Ιστορικά Σημειώματα”, σ. 379 κ.ε. και Κωστή Μπασιά, *Ο Παπουλάκος*, Νέα Υόρκη 1951. Επίσης ανέκδοτη αναφορά του Σταυριανού Καπετανάκη την οποία μου έδωσε η κ. Ελένη Σταυρ. Καπετανάκη. Ακόμη εφημερίδες της εποχής εκείνης μου διέθεσε ο δάσκαλος Κωνσταντίνος Π. Τσοτούσουρας μαζί με πολλά ακόμη έγγραφα χρήσιμα για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου.

συνέχεια ακολουθούσε φιλοτουρκική πολιτική αντιμαχομένη τότε τη Γαλλία και τότε τη Ρωσία στις αντιτουρκικές τους προθέσεις. Ιδιαίτερα τον τελευταίο καιρό που υπήρχε ένταση στις σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας οι Άγγλοι και οι Γάλλοι συμπαραστέκονταν στην Τουρκία. Προστάτης των Ορθοδόξων ήταν η Ρωσία και ο Παπουλάκης έπαιρνε το μέρος της, αλλά ήταν υπερβολικός στους φόβους του ότι οι Αγγλο-Γάλλοι ήθελαν να αλλαξοπιστήσουν τους Έλληνες.

Τα έβαζε ακόμη με την Ιερά Σύνοδο, η οποία εκείνο τον καιρό έδειχνε την πρόθεση να αποσπασθεί από το Πατριαρχείο και ήθελε την εκκλησία της Ελλάδος αυτοκέφαλη με τον καθολικό Όθωνα κεφαλή της Εκκλησίας μας. Ήταν αντίθετος με το βασιλιά, που είχε κλείσει τα περισσότερα μοναστήρια και τον αποκαλούσε “*ψωριάτικο γίδι*”, γιατί τον θεωρούσε μοχλό στην προσπάθεια ανατροπής της Ορθοδοξίας. Η αλήθεια είναι πως οι προθέσεις των ξένων δεν ήταν τόσο άδολες, αλλά και των Ελλήνων η καχυποψία ήταν υπερβολική. Όπως τελείως ανυπόστατες ήταν οι κατηγορίες των ξένων ότι ο Παπουλάκης εκινείτο με χρήματα των Ρώσων και ότι ήταν όργανό τους.

Με τις ομιλίες του παρέσυρε τον κόσμο εναντίον του βασιλιά, της Ιεράς Συνόδου, που την αποκαλούσε “*μιαρά*” και ακόμη έπαιρνε θέση κατά των αγγλόφιλων πολιτικών, όπως ήταν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Από τις διαμαρτυρίες των αγγλοκίνητων εφημερίδων υποχρεώθηκε η Ιερά Σύνοδος να πάρει μέτρα για να περιορίσει τον Παπουλάκη. Στις 24 Σεπτεμβρίου 1851 απευθύνθηκε στο Διονύσιο Σασανά, που ήταν επισκοπικός επίτροπος Λακεδαιμόνος και του συνέστησε να συναντήσει τον Παπουλάκη για να του πει να περιοριστεί στη Χριστιανική διδασκαλία και να μην αναμειγνύεται στην πολιτική.

Εκείνο τον καιρό ο Παπουλάκης βρισκόταν στη Μάνη και τα κηρύγματά του είχαν απήχηση στο λαό. Οι απλοϊκοί Μανιάτες δεν τον έβλεπαν μόνο ως ένα πετυχημένο ιεροκήρυκα, αλλά πίστευαν πως ο φτωχοντυμένος καλόγερος είχε θεϊκή φώτιση. Ανάμεσα σε αυτούς που πίστεψαν στην υπερβολή ότι είναι “*γεμάτος πνεύμα Άγιον*” ήταν και ο πρώην επίσκοπος Ανδρούβιστας Ιωαννίκιος, ο οποίος είχε αποσυρθεί στην ιδιαίτερή του πατρίδα τη Μηλιά του Λεύκτρου. Έγραψε μάλιστα στο Διονύσιο Σασανά, ότι του το είπε αυτό μυστικά ο Παπουλάκης.

Πηγαίνοντας από τη Μηλιά στην Καλαμάτα, ίσως ο Παπουλάκης να πέρασε και να δίδαξε στις Μαντίνειες, αλλά δεν έχουμε πληροφορίες. Γνωρίζουμε μόνο πως οι Καλαματιανοί τον υποδέχτηκαν θερμά και του έφτιαξαν εξέδρα δίπλα στο ποτάμι για να μιλήσει. Η διδασκαλία του συγκλόνησε τους κατοίκους της Καλαμάτας. Αλλά γι’ αυτό το λόγο ταραχτήκε η Ιερά Σύνοδος, η οποία με νέο έγγραφό της διέταξε το Διονύσιο Σασανά να τον συναντήσει και να του μεταβιβάσει τις εντολές της. Ακόμη δε τον ειδοποίησε ότι όφειλε να πάει στην Αθήνα για να παρουσιαστεί ενώπιόν της. Πράγματι ο Δ. Σασανάς πήγε στην Κυπαρισσία και του μεταβίβασε τις εντολές της Ιεράς Συνόδου. Ο Παπουλάκης όμως αρνήθηκε να πάει στην Αθήνα και υποσχέθηκε ότι θα πήγαινε στη σκήτη του για να ησυχάσει και να ξεχειμωνιάσει.

Την άνοιξη του 1852, χωρίς την άδεια της Ιεράς Συνόδου, ο Παπουλάκης άρχισε νέα περιοδεία και κήρυγμα. Πάλι με τις διδασκαλίες του στρεφόταν κατά της Ιεράς Συνόδου, του βασιλιά και των Άγγλων. Οι εκδηλώσεις λατρείας του κόσμου αυξήθηκαν και κυκλοφορούσαν πολλές φήμες γι’ αυτόν. Λεγόταν πως αν κάποιος

ήταν αντίθετός του ή τον κατηγορούσε, πάθαινε μεγάλο κακό. Οι ψαράδες στις Σπέτσες έβαζαν στα δίχτυα τους ένα κομμάτι από το ράσο του για να πιάσουν πολλά ψάρια. Άλλοι το κομμάτι από το ράσο το τοποθετούσαν στο εικονοστάσι ή το έβαζαν στα φυλακτά τους. Μερικοί, οι πιο εκλεκτοί, για φυλακτό είχαν τρίχες από τα γένεια του. Βάζοντας ένα κομμάτι από το θαυματουργό ράσο στο ζυμάρι, αντί για προζύμι, γινόταν η ζύμωση, γιατί το ράσο ήταν ακάθαρτο, αλλά ο κόσμος νόμιζε πως ήταν θαύμα. Όταν έκοβαν πολλά κομμάτια από το ράσο του, το άλλαζε και φορούσε καινούργιο. Ο κόσμος νόμιζε πως με θειική δύναμη το ράσο αναγεννιόταν.

Αυτή τη φορά εκτός από την Ιερά Σύνοδο και η Κυβέρνηση πήρε την απόφαση να λάβει μέτρα για να περιορίσει τον Παπουλάκη. Ειδοποιήθηκαν όλες οι Νομαρχίες να τον αντιμετωπίσουν ως στασιαστή. Επειδή δε από τις Σπέτσες πέρασε στη Μονεμβασία, η Ιερά Σύνοδος έστειλε εντολή στο Δ. Σασανά να τον σταματήσει. Όταν ο Παπουλάκης είδε ότι τα πράγματα άρχισαν να δυσκολεύουν, αποφάσισε να πάει στη Μάνη, γιατί πίστευε ότι εκεί δεν θα τον έφθανε ο νόμος. Για λίγες μέρες κρύφτηκε και διαδόθηκε ότι αναλήφθηκε στους ουρανοί. Όμως, στις 23 Απριλίου αποβιβάστηκε στον Κότρωνα της Ανατολικής Μάνης. Η άφιξη του Παπουλάκη έγινε αμέσως γνωστή και άρχισαν να χτυπούν οι καμπάνες των εκκλησιών και να παρατάσσεται ο λαός με τους ιερείς του για να τον υποδεχθούν. Η περιοχή του Κότρωνα, δέχτηκε τον Παπουλάκη με μεγάλη θέρμη και αυτός ονόμασε τον τόπο *“Νέα Ιερουσαλήμ”*.

Από τον Κότρωνα (πρώην δήμος Κολοκυνθίου ή Τευθρώνης) ο Παπουλάκης πήγε στη Λάνια και εκεί συναντήθηκε με τον επίσκοπο Ασίνης Μακάριο. Αυτός έγινε ένθερμος υποστηρικτής του και τον συνόδευσε σε περιοδεία στη δυτική Μάνη, μέχρι την Αρεόπολη και μετά γύρισαν πάλι στα ανατολικά. Όσες φορές χωροφύλακες προσπάτησαν να συλλάβουν τον Παπουλάκη ο κόσμος αντιστάθηκε και τους εμπόδισε. Ακόμη και ο επίσκοπος Ασίνης Μακάριος επενέβη για να μην επιτρέψει στις αρχές να τον πιάσουν. Βέβαια αργότερα ο Μακάριος πείστηκε από τον εκπρόσωπο της Ιεράς Συνόδου και αποκήρυξε τον Παπουλάκη.

Από την Ανατολική Μάνη ο Παπουλάκης, συνοδευόμενος από πολλούς οπαδούς του, προχώρησε στο Οίτυλο και βορειότερα στα χωριά του Ζυγού. Όταν βρισκόταν στο χωριό Κουτήφαρη, πήγε εκεί και ο Γερμανός Μαυρομιχάλης για να τον συλλάβει. Σε μια στιγμή που ο Μαυρομιχάλης έβαλε το χέρι του στον ώμο του Παπουλάκη για να τον πιάσει, αυτός φώναξε: *“γυναικούλες μου που είσθαι;”*. Ακολούθησε γενική αναταραχή, ο κόσμος στράφηκε εναντίον του Μαυρομιχάλη και των συνοδών του και ένας παπάς από τη Λαγκάδα, ο Παπα-Βασίλαρος, φωνάζοντας τη λέξη *“απιστία”*, χτύπησε με ένα ξύλο στο κεφάλι το Γερμανό Μαυρομιχάλη. Την ίδια στιγμή κακοποιήθηκε ο έπαρχος Οιτύλου και πολλοί από τη συνοδεία του.

Συνεχίζοντας το δρόμο του ο Παπουλάκης έφθασε στο Προάστιο (Πρασιό) και από εκεί κατευθύνθηκε στα Πηγάδια της Αβίας. Για λίγες ημέρες χάθηκε και ο κόσμος πίστεψε πάλι πως αναλήφθηκε στους ουρανοί. Στα Πηγάδια έκανε τις ετοιμασίες του γιατί ήθελε, συνοδευόμενος από 2-3 χιλιάδες οπαδούς, να πάει στην Καλαμάτα για να διδάξει. Έναν από τους πιστούς του και ένθερμους οπαδούς του, τον Αθανάσιο Φάσο, τον ονόμασε *“στρατηγός”*.

Οι Καλαματιανοί όταν πληροφορήθηκαν τους σκοπούς του Παπουλάκη πανικοβλήθηκαν, αναλογιζόμενοι ότι οι οπαδοί του θα λεηλατήσουν την πόλη, όπως έγινε το 1831, όταν οι Μαυρομιχάλοι οδήγησαν τους Μανιάτες στην Καλαμάτα¹. Παράλληλα η κυβέρνηση βλέποντας τις δυσκολίες που συναντά για να συλλάβει τον Παπουλάκη και πιεζόμενη από τις αγγλόφιλες εφημερίδες, αλλά και από τον ξένο τύπο, ίσως και από την Αγγλική Πρεσβεία, έκανε ολόκληρη εκστρατεία για να συλλάβει τον Παπουλάκη, που τον είχε βαφτίσει *“επαναστάτη”*. Ανέθεσε την αρχηγία στο στρατηγό Γενναίο Κολοκοτρώνη, ο οποίος ήταν και υπασπιστής του βασιλιά Όθωνα, έστειλε πολύ στρατό από τα σύνορα και συνέστησε πολιτοφυλακή για να καταπνίξει την *“επανάσταση”*. Ακόμη και οι βουλευτές του τόπου πήγαν στις περιφέρειές τους για να βοηθήσουν τις αρχές. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ο αντισυνταγματάρχης και βουλευτής Οιτύλου Σταυριανός Παν. Καπετανάκης. Προχωρώντας ο Παπουλάκης από τα Πηγάδια προς την Καλαμάτα, έφθασε στη Γιάννιτσα, αλλά εκεί οι κάτοικοι δεν του επέτρεψαν να μπει μέσα στο χωριό. Από το σημείο αυτό άρχισε η παρακμή και η κάμψη της κίνησης του Παπουλάκη. Ήταν η πρώτη άρνηση και θα ακολουθούσαν στο μέλλον πολλές ακόμη.

Την ίδια νύχτα έφθασαν αντιπρόσωποι του λαού της Καλαμάτας και του ζήτησαν να μην επιχειρήσει να μπει στην πόλη τους με τους οπαδούς του, γιατί ήταν ανεπιθύμητος και θα τον σταματούσαν με τα όπλα στο πλευρό των δυνάμεων της Κυβέρνησης. Ο Παπουλάκης το δέχτηκε χωρίς δυσκολία. Όμως, την επόμενη ημέρα κατηφόρισε με τη *“στρατεία”* του, πιστεύοντας ίσως, πως τίποτε δεν θα μπορούσε να τον σταματήσει. Πιθανώς νόμιζε, πως αν οι αρχές προσπαθούσαν να τον εμποδίσουν, θα ξεσηκωνόταν ο λαός και θα τον υποδεχόταν, όπως τον περασμένο χρόνο, με λατρεία και πίστη.

Η έφιππη χωροφυλακή ανάγκασε την εμπροσθοφυλακή του Παπουλάκη να μην προχωρήσει στα Γιαννιτσάνικα, αλλά να στραφεί προς τα Σελιτσάνικα Καλύβια. Ο δρόμος για το Αρμυρό δεν ήταν ελεύθερος. Εκεί βρισκόταν στρατός και είχε φθάσει ο βουλευτής Σταυριανός Καπετανάκης και ο αντισυνταγματάρχης Παναγιώτης Γιαννέας Καπετανάκης με φαλαγγίτες. Ο Παπουλάκης ανέβηκε στο βουνό της Σέλιτσας και κατέβηκε στο μοναστήρι της Μαρβίνιτσας που είναι κοντά στα Σωτηριάνικα. Από εκεί προχώρησε λίγο ακόμη, πέρασε την Κοσκάρακα (δηλαδή τη Χοίριο Νάπη των αρχαίων χρόνων) και στατοπέδευσε στην περιοχή που λέγεται Αγαγιές.

Την επόμενη ημέρα ο Σταυριανός Καπετανάκης πηγαίνοντας στον Κάμπο μαζί με μικρή στρατιωτική δύναμη, τους συνάντησε και μίλησε με Πηγαδιώτες και Αλτομυριανούς που συνόδευσαν τον Παπουλάκη. Τους συνέστησε να γυρίσουν πίσω στα σπίτια τους, για να μη θεωρηθούν επαναστάτες. Στο μεταξύ μαθεύτηκε στην Καλαμάτα ότι έγινε μάχη και τότε ο Φρούραρχος της Καλαμάτας Αντώνιος Ιωάν. Καπετανάκης πήγε αμέσως με πενήντα περίπου στρατιώτες, αλλά δεν χρειάστηκε η βοήθειά του.

Με την πλευρά του Παπουλάκη ήταν ο Γεώργιος Γεωρ. Καπετανάκης, ο λεγόμενος Πιερέας (ήταν εγγονός του Πιέρου Χριστόδ. Καπετανάκη), που κατοικούσε

¹Κωνσταντίνου Α. Κοτσώνη, *Κατάληψις της Καλαμάτας από τους Μανιάτες (1831) κατ' ανέκδοτον έκθεσιν*, Πελοποννησιακά, Παράρτημα αρ. 5, Αθήναι 1978, σ. 193 κ.ε.

Μανιάτη στο μίσος και στην εμπάθεια έγιναν παροιμιώδη και η φράση “το κρατώ μανιάτικο” χρησιμοποιείται και σήμερα σε όλη την Ελλάδα. Δείγμα της επιμονής στην αντιδικία μας δίνει ένας μακροχρόνιος δικαστικός αγώνας, που άρχισε το 1859 και τελείωσε το 1868, ήρθε δε στην επιφάνεια και έγινε γνωστός χάρη στην ερευνητική προσπάθεια του Γεωργίου Στυλιανού Γεωργουλέα.

Αντιδικοί ήταν ο Παναγιώτης Κουμουτσέας και ο Παναγιώτης Σασανέας. Τα οικογενειακά ονόματα και των δύο δεν ακούγονται πλέον στις Μαντίνειες. Ο Παναγιώτης Κουμουτσέας είχε σπίτι στο δυτικό τμήμα της Μεγάλης Μαντίνειας, απέναντι από το ναό του Αγίου Κωνσταντίνου, εκεί που σήμερα κατοικούν ο Ν. Γ. Κωστέας και ο Β. Μιχαλάς. Ήταν παππούς της Βούλας Χαρίλ. Κουμουτσέα (1908-1981) που είχε παντρευτεί τον Ηλία Κωνσταν. Πουλέα. Ο Παναγιώτης Σασανέας ήταν αδελφός του μητροπολίτη Μονεμβασίας και Σπάρτης Διονυσίου Σασανά. Το Σασανέικο σπίτι ήταν στο ανατολικό τμήμα της Μεγάλης Μαντίνειας και γύρω στα 1900 το είχε αγοράσει ο Οικονόμος Παναγιώτης Σπανέας, σήμερα δε κατοικεί ο Σωτηράκης Γ. Παπαδέας. Οι Σασανέοι πούλησαν την περιουσία τους και εγκαταστάθηκαν στο Τσιτσόρι (Ανάληψη) της επαρχίας Μεσσηνίας και από εκεί φτωχοί έφυγαν για την Αθήνα. Στη Μεγάλη Μαντίνεια έμεινε η Βασιλική κόρη του Παναγιώτη Σασανέα, γεννημένη το 1855, που έγινε σύζυγος του Θεοδώρου Σκιά και έγγονός της ήταν ο Πότης Δ. Σκιάς (1909-1964), που έζησε στο Ακρογιάλι.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1850 υπήρχε εταιρεία των Μεγαλομαντιναίων Π. Σασανά και Π. Κουμουτσέα για την ενοικίαση και εκμετάλλευση δημοσίων προσόδων. Σε πλειοδοτικό διαγωνισμό των προσόδων του έτους 1859 κατοχυρώθηκαν στη Μεγαλομαντιναϊκή εταιρεία τρία χωριά της επαρχίας Μεσσηνίας. Επρόκειτο για το Μελιγαλά, πρωτεύουσα του δήμου Οιχαλίας και δύο χωριά του γειτονικού δήμου Ανδανίας των Κωνσταντίνων και της Μπούγας, που σήμερα έχει το όνομα Καλλιρόη.

Οι εταίροι ανέθεσαν τη συλλογή των φόρων στους επίσης Μεγαλομαντιναίους Σωτ. Δικαιάκο και Παν. Κεφαλέα. Ο Σωτήρης Δικαιάκος είχε το πυργόσπιτό του στο ανατολικό μέρος της Μεγάλης Μαντίνειας, απέναντι από το Σασανέικο πυργόσπιτο. Το σπίτι αυτό μέχρι πριν από λίγα χρόνια ανήκε στον Αθανάσιο Γ. Κοζομπόλη, ενώ πρόσφατα το αγόρασαν αλλοδαποί. Το Κεφαλέικο σπίτι ήταν περίπου στο μέσο του χωριού και αργότερα το είχε αγοράσει ο Βασίλω Π. Καραμπίνη. Αφού από το σεισμό του 1944 έχασε το πάνω πάτωμά του, σήμερα κατοικεί εκεί ο Δημήτριος Ιωάν. Κοζομπόλης. Να σημειωθεί ακόμη ότι λίγα χρόνια μετά το 1859 ο Σωτήρης Δικαιάκος παντρεύτηκε την Ελένη αδελφή του Παναγιώτη Κεφαλέα. Οι δύο αυτοί, νέοι τότε, ανήκαν στο κόμμα του Νικητάκη, το οποίο ήταν αντίθετο στο κόμμα των Μαυρομιχαλαίων. Αυτό το εκπροσωπούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια ο μετέπειτα δήμαρχος Αβίας Γεώργιος Γεωργ. Καπετανάκης (Πιερέας), που ήταν ο παππούς της Ελευθερίας Ιωάν. Καπετανάκη, συζύγου του συνταγματάρχη Βασιλείου Γ. Φραγκούλη.

Τα γεγονότα που ακολούθησαν, δημιούργησαν μέσα στην εταιρεία αντιδικίες και ο Παναγιώτης Κουμουτσέας είχε οικονομικές απαιτήσεις τόσο από το συνεταιίρο του Παναγιώτη Σασανέα, όσο δε και από τους φοροεισπράκτορες της εταιρείας Σωτήριο Δικαιάκο και Παναγιώτη Κεφαλέα. Αρχικά, στις 25 Νοεμβρίου 1859, ο Π. Κουμουτσέας άσκησε αγωγή και με την απόφαση 329 (1859) του Πρωτοδικεί-

ου Καλαμάτας, πέτυχε συντηρητική κατάσχεση χρηματικού ποσού, που ανήκε στον Π. Σασανέα, για να εξασφαλίσει απαίτησή του σε γεωργικά προϊόντα και χρήματα, τα οποία προερχόντουσαν από τη φορολογία και έφθναν στο ποσό των 2879 δραχμών. Διεκδικούμενα ήταν 8 τόνοι σιταριού, 3 τόνοι βρώμης, 2 και πλέον τόνοι σμιγού (μίγμα σιταριού και κριθαριού), περίπου 1 1/2 τόνοι φασολιών και ακόμη 280 δραχμές. Κατόπιν, στις 22 Δεκεμβρίου 1859, ο Π. Κουμουτσέας άσκησε άλλη αγωγή, αυτή τη φορά στρεφόμενη κατά των Σ. Δικαιάκου και Π. Κεφαλέα, ζητώντας και από αυτούς τα προαναφερθέντα γεωργικά προϊόντα και χρήματα, που συγκέντρωσαν από τη φορολογία και που δεν απέδωσαν.

Στις 11 Ιανουαρίου 1860 ο Π. Κουμουτσέας ζήτησε από το Πρωτοδικείο, που δίκαιε ως Εμποροδικείο Καλαμάτας, να επικυρώσει την κατάσχεση των χρημάτων του Σασανέα και να του τα αποδώσει. Το δικαστήριο με την απόφαση 102 της 19 Μαρτίου 1860 υποχρέωσε τους δύο αντιδίκους σε αποδείξεις των ισχυρισμών τους. Ιδιαίτερα δε ο Π. Κουμουτσέας όφειλε με μάρτυρες να αποδείξει ότι ο Π. Σασανέας του χρεωστούσε τα μνημονευθέντα γεωργικά προϊόντα, που προερχόντουσαν από τη συλλογή των φόρων.

Ακολούθησαν διάφορες ενστάσεις και αποφάσεις του δικαστηρίου όπως η 181 (1860) για την εξαίρεση μαρτύρων και στη συνέχεια με την απόφαση 287 (1860) υποχρεώθηκε ο Π. Σασανέας σε όρκο ότι δεν όφειλε στον Π. Κουμουτσέα τα ζητούμενα. Δικαστικός κλητήρας θυροκόλλησε στο σπίτι του Σασανέα την απόφαση 287, αλλά αυτός δεν πήγε να ορκιστεί και όταν πλέον πέρασε η προθεσμία, άσκησε ένσταση ακυρότητας της επίδοσης της απόφασης. Η πλευρά του Σασανέα ισχυρίστηκε ότι ο Π. Κουμουτσέας είχε συνεννοηθεί με το δικαστικό κλητήρα και είτε δεν έγινε η θυροκόλληση ή εάν έγινε, τότε θα παραφυλούσε ο Κουμουτσέας για να εξαφανίσει αμέσως τα έγγραφα. Όμως η απόφαση του Πρωτοδικείου-Εμποροδικείου Καλαμάτας απέρριψε την ένσταση του Π. Σασανέα και προχώρησε στην τελική απόφασή του, την 383 (1860) με την οποία παραδέχτηκε την αγωγή του Π. Κουμουτσέα και επικύρωσε την ενεργηθείσα κατάσχεση.

Για την υπόθεση αυτή ο Π. Σασανέας προσέφυγε στο Εφετείο Ναυπλίου στις 11 Ιανουαρίου 1861, το οποίο με την υπ' αριθ. 569 (1863) απόφασή του τον υποχρέωσε να καταθέσει πάλι τις αρχικές του προτάσεις, που είχε υποβάλλει στο Πρωτοδικείο-Εμποροδικείο της Καλαμάτας, το οποίο είχε εκδόσει την 102 (1860) απόφασή του.

Το 1863 και ενώ εκκρεμούσε η δίκη, πέθανε ο Π. Σασανέας. Το δικαστικό αγώνα συνέχισαν τα παιδιά του Σταύρος και Βασιλική. Την τελευταία επειδή ήταν ανήλικη την επιτρόπευε η μητέρα της Ελένη.

Το 1865 το Εφετείο Ναυπλίου εξέδωσε την υπ' αριθ. 835 απόφασή του με την οποία δέχτηκε την έφεση των κληρονόμων του Π. Σασανέα κατά των πρωτόδικων αποφάσεων, που ευνοούσαν τον Π. Κουμουτσέα. Προσέτι η απόφαση ζητούσε να δώσουν όρκο τα παιδιά του Π. Σασανέα και να βεβαιώσουν ότι ο πατέρας τους δεν χρωστούσε στον Π. Κουμουτσέα τα ζητούμενα γεωργικά προϊόντα και χρήματα. Επιφυλάχτηκε δε να αποφασίσει μετά τον όρκο για την υπάρχουσα διαφορά. Την απόφαση αυτή δέχτηκαν και οι δύο διάδικοι και στις 9 Φεβρουαρίου 1866 γνωστοποίησαν στο δικαστήριο την αποδοχή του όρκου. Τελικά ο Π. Κουμουτσέας στις

26 Δεκεμβρίου 1866 προσέφυγε στον Άρειο Πάγο για να ακυρώσει την 835 (1865) απόφαση του Εφετείου Ναυπλίου.

Η Μεγαλομαντιναϊκή υπόθεση συζητήθηκε δημόσια στο ακροατήριο του Αρείου Πάγου στις 21 Δεκεμβρίου 1867. Ο αρεοπαγίτης Δημήτριος Σαράβας από τους Δολούς ζήτησε λόγω κωλύματος να εξαιρεθεί από τη σύνθεση του δικαστηρίου, διότι πιθανώς τον συνέδεε συγγένεια ή φιλία με ορισμένους από τους διαδίκους. Στο παρελθόν μάλιστα είχε εκθέσει υποψηφιότητα πληρεξουσίου στην Εθνική Συνέλευση, που ακολούθησε την εκθρόνιση του Όθωνα (1862).

Η απόφαση του Αρείου Πάγου δημοσιεύτηκε στις 8 Ιανουαρίου 1868 και με αυτή δικαιώθηκαν οι κληρονόμοι του Παναγιώτη Σασανέα και ακυρώθηκε η κατάσχεση των χρημάτων του, που είχε πετύχει από το Πρωτοδικείο-Εμποροδικείο Καλαμάτας ο Παναγιώτης Κουμουτσέας. Την απόφαση αυτή δημοσίευσε το παράρτημα της Εφημερίδας της Κυβέρνησης στη *“Συλλογή των Πολιτικών Αποφάσεων του Αρείου Πάγου του έτους 1868”* και από εκεί ανασύρθηκε στην επιφάνεια. Άραγε η αντιδικία σταμάτησε εδώ ή συνεχίστηκε;

4) ΜΑΝΤΙΝΑΙΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΥΡΓΟΙ ΜΕΤΑ ΤΟ 1843

Μετά τη σύσταση του Ελληνικού κράτους στις εθνοσυνελεύσεις και στη βουλή των Ελλήνων πήγαν πολλές φορές Μαντιναίοι. Στην Εθνοσυνέλευση που ακολούθησε την επανάσταση της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 πήραν μέρος ως πληρεξούσιοι Σταυροπηγίου¹ ο Χριστόδουλος Γεωργ. Καπετανάκης και ο Παναγιώτης Γιαν. Καπετανάκης. Οι υπογραφές τους, που επικύρωσαν το πρώτο σύνταγμα του Ελληνικού Βασιλείου, βρίσκονται στα πρακτικά που φυλάσσονται στο Εθνολογικό Μουσείο.

Στις βουλευτικές εκλογές του 1844 εξελέγη βουλευτής Οιτύλου ο Χριστόδουλος Καπετανάκης². Στη βουλή που προέκυψε από τις εκλογές του 1847 δεν ήταν κανένας Μαντιναίος. Ενώ σε δύο ακόλουθες βουλευτικές περιόδους, στις εκλογές του 1850 και 1853 εξελέγη βουλευτής Οιτύλου ο Σταυριανός Παν. Καπετανάκης³.

Παράλληλα από το 1853 εμφανίζεται στο πολιτικό στερέωμα της χώρας ο Αλέξανδρος Γαλάνη Κουμουνδουράκης-Κουμουνδούρος⁴, ο οποίος αρχικά εξελέγη βουλευτής Μεσσηνίας και συνέχισε έκτοτε εκλεγόμενος και διακρινόμενος στην πολιτική. Έγινε δεκαοκτώ φορές υπουργός και δέκα πρωθυπουργός. Τον ακολούθησαν στο στίβο της πολιτικής και οι γιοί του Κωνσταντίνος και Σπυριδών, που εξελέγησαν βουλευτές και έγιναν υπουργοί. Αναγνωρίζουμε όμως ότι ίσως είναι υπερβολικό να τον θεωρούμε ως Μαντιναίο, αφού η οικογένειά του είχε απομακρυνθεί από τη Μικρή Μαντίνεια περίπου εκατό χρόνια πριν από τη γέννησή του. Άλλωστε είναι πολλοί ακόμη οι τόποι οι οποίοι διεκδικούν την καταγωγή του και δεχόμαστε ως δίκαια τα επιχειρήματά τους. Άν πάλι δεν γινόταν καθόλου αναφο-

¹ Εφημερίδα Αθηνών *“Ταχύπερος Φήμη”*, αρ. φ. 360 της 25 Νοεμβρίου 1843.

² Εφημερίδα Αθηνών *“Η Αναμόρφωσις”*, αρ. φ. 20 της 20 Σεπτεμβρίου 1844.

³ Εφημερίδα Αθηνών *“Ο Αιών”*, αρ. φ. 1125 της 1 Ιανουαρίου 1851.

⁴ Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Αλέξανδρος Κουμουνδούρος*, Καλαμάτα 1980.

ρά στο όνομα του μεγάλου πολιτικού, μήπως θα είχε διαπραχθεί βαρύτερο αμάρτημα;

Στην Εθνοσυνέλευση του 1862-3 εκλέχτηκε ο Δημήτριος Ανδρ. Κουμουνδουράκης¹, που διατηρούσε δεσμούς με τη Μικρή Μαντίνεια και είχε εκεί κτηματική περιουσία.

Το 1869 εξελέγη βουλευτής Οιτύλου ο ταγματάρχης πεζικού Αντώνιος Γιαν. Καπετανάκης², ο οποίος επανεξελέγη βουλευτής το 1875.

Ο δικηγόρος Καλαμάτας Λεωνίδα Νικ. Καπετανάκης³ εξελέγη βουλευτής Οιτύλου το 1881 και επανεξελέγη βουλευτής Λακωνίας το 1910. Το 1890 και το 1895 εξελέγη βουλευτής Μεσσηνίας ο Πέτρος Αντων. Καπετανάκης⁴, ο οποίος το 1899 έγινε δήμαρχος Καλαμάτας. Ο άλλος γιός του Αντωνίου Καπετανάκη, ο Γεώργιος⁵, κέρδισε την εκλογή Οιτύλου το 1899 και αργότερα το 1910 έγινε βουλευτής Αθηνών.

Ως πληρεξούσιος Μεσσηνίας πήρε μέρος στην 7^η Εθνοσυνέλευση του 1921 ο Γεώργιος Σωτ. Δικαϊάκος⁶ από τη Μεγάλη Μαντίνεια, ο οποίος διετέλεσε και δήμαρχος Καλαμάτας στην περίοδο 1916-7 και αργότερα νομάρχης Άρτας και Πρέβεζας.

Ο Μαντιναίος την καταγωγή Κλέαρχος Θ. Μανέας διετέλεσε υπουργός Εθνικής Οικονομίας στην κυβέρνηση Ν. Τριανταφυλλάκου το 1922. Ακόμη το υπουργείο Εργασίας στην κυβέρνηση Κόλλια το 1967 ανέλαβε ο Μαντιναίος την καταγωγή Δημήτριος Γ. Πουλέας.

5) ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ

Στα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης στη δυτική Μάνη υπήρχαν δύο αντίπαλα κόμματα. Στο ένα ηγείο ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και στο άλλο, στο οποίο περιλαμβάνονταν οι παλιοί φίλοι του Διονυσ. Μούρτζινου, πρωτοστατούσε ο Νικόλαος Πιεράκος-Μαυρομιχάλης, ο οποίος ήταν αφοσιωμένος στο βασιλιά. Μετά την έξωση του Όθωνα, το 1862, στην περιοχή Σταυροπηγίου υπήρχαν δύο αντίθετες παρατάξεις. Στη μία ηγούντο οι Καπετανάκηδες των Μύλων-Αρμυρού-Τρικότσοβας, που ακολουθούσε τον Αλέξανδρο Γαλ. Κουμουνδούρο. Στην άλλη παράταξη ηγούντο οι απόγονοι του Ιωάννη Κατσή-Μαυρομιχάλη, στους οποίους συμπαραστέκονταν οι γαμπροί του Κατσή, δηλαδή ο Βενετσάνος Κετσέας από

¹ Επίσημος Εφημερίς της Εθνοσυνελεύσεως, συνεδρ. 12 Φεβρουαρίου 1863, τόμ. 1, σ. 600.

² *“Εφημερίς Συζητήσεων Βουλής”*, Περίοδος Γ', 1869, σ. 64 και Περίοδος Ζ', 1875, σ. 49.

³ Εφημερίδες Αθηνών *“Αλήθεια”*, αρ. φ. 3874 της 24 Δεκεμβρίου 1881, *“Ο Αιών”*, αρ. φ. 3754 της 18 Ιανουαρίου 1882 και *“Αθήναι”*, αρ. φ. 2940 της 1 Δεκεμβρίου 1910.

⁴ Εφημερίδα Αθηνών *“Παλιγγενεσία”*, αρ. φ. 7989 της 16 Οκτωβρίου 1890. Η ίδια, αρ. φ. 9472 της 17 Απριλίου 1895, και αρ. φ. 9480 της 25 Απριλίου 1895 και η ίδια, αρ. φ. 11007 της 6 Σεπτεμβρίου 1899.

⁵ Εφημερίδα Αθηνών *“Εστία”*, αρ. φ. 340 της 8 Φεβρουαρίου 1899 και η ίδια αρ. φ. 5930 της 11 Αυγούστου 1910.

⁶ Ν. Καράμπελα, Μεσσηνιακό Βιογραφικό Λεξικό, Καλαμάτα 1962, σ. 104.

τους Δολούς και ο Γεώργιος Γεωργ. Καπετανάκης (ο Πιερέας), που ήταν εγκαταστημένος στη Μεγάλη Μαντίνεια και μαζί του ήταν οι Μανέοι και αργότερα προστέθηκαν οι Σπεντζουρέοι κ.ά. Ενώ οι Νικητάκηδες, οι Δικαιάκοι, οι Κεφαλέοι και οι Φραγκουλέοι ήταν αντίθετοι. Επίσης από τους κατοίκους των Αλτομυρών οι περισσότεροι ακολουθούσαν τους Καπετανάκηδες του Αρμυρού. Από τους κατοίκους της άλλης μεριάς της Μεγάλης Μαντίνειας οι Κουτιβαίοι ήταν με τους Καπετανάκηδες ενώ οι Μπελιτσέοι με τους Μαυρομιχαλαίους.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, στην Εθνική Συνέλευση που ακολούθησε την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 πήρε μέρος ο Χριστόδουλος Καπετανάκης, ο οποίος στη συνεδρίαση της 22 Φεβρουαρίου 1844 υπέβαλε αναφορά στην οποία ζητούσε να ανεγερθούν μνημεία προς τιμήν των υπέρ της πατρίδος πεσόντων και έγραφε¹: "...να οικοδομηθή εις το Αλμυρόν της Λακωνίας ναός του Σωτήρος και να εγχαραχθώσι εν αυτώ τα ονόματα όλων των υπερ πατρίδος πεσόντων Μανιατών. Προς τούτους ο λιμήν του Αλμυρού, συντελέσαντος τα μέγιστα εις τον υπέρ ανεξαρτησίας αγώνα, και χορηγήσαντος μυριάς ευκολίας εις τους κατοίκους των πέριξ μερών, να κατασταθή έδρα λοιμοκαθαρητηρίου προς ανάπτυξιν της εμπορίας των επαρχιών Λακωνίας και Μεσσηνίας".

Το καλοκαίρι του 1844 έγιναν οι πρώτες βουλευτικές εκλογές από την κυβέρνηση Μαυροκορδάτου. Στις 4 Αυγούστου, ενώ συνεχιζόταν η εκλογική αναμέτρηση, την κυβέρνηση ανέλαβαν συνεργαζόμενοι ο Κωλέττης και ο Μεταξάς. Όπως φαίνεται οι εκλογές εκείνου του καιρού και με τις δύο κυβερνήσεις δεν ήταν "υποδειγματικές". Ο Δημήτριος Δημητρακάκης², βουλευτής Λακεδαιμόνος, μιλώντας στη Βουλή το 1868 και αναφερόμενος στις εκλογές του 1844 είπε: "Η βουλή εκείνη ήλθεν αιμόφυρτος, διότι κατά τας εκλογάς ένεκα των παρεμβάσεων ηνοίχθησαν οκτακόσιοι τάφοι". Από μια αναφορά δημοτών της Αβίας³ μαθαίνουμε τα ακόλουθα:

"Αβία 30 Αυγούστου 1844.

Ενώπιον της Βασιλικής Κυβερνήσεως και της Βουλής των αντιπροσώπων του Έθνους.

Είναι πολίτης Έλληνας ο δημότης Αβίας; έχει τα χαρακτηρισθέντα από το πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος πολιτικά δικαιώματα; Όχι; Όχι; Όχι; λέγομεν οι υποφαινόμενοι εκ των δημοτών του Δήμου τούτου και ιδού οι λόγοι.

Ο Δήμαρχος του Δήμου τούτου Πέτρος Τσαουσέας⁴, η δημαρχιακή του οποίου πορεία είναι μια σειρά ανηθικών πράξεων μεταξύ των οποίων διαλάμπει η τραγική δολοφονία του δημοτικού παρέρδρου Κ. Μπακετοπούλου, της οποίας η ανάκρισις έδωκεν ύλην εις το εν Καλάμαις Συμβούλιον των πλημμελειοδικών να παύση προς καιρόν κατ' αυτών την καταδίωξιν. Ο Δήμαρχος λέγομεν ούτος αφοσιωμένος εις τας αγενείς θελήσεις των ανθρώπων της καταστροφής και του φόνου, επρότεινε και ο ομόφρων αυτού Διοικητής Λακωνίας εδέχθη και διέταξε προσ-

¹ Πρακτικά Συνελεύσεως 1843-4, σ. 553.

² Εφημερίς Συζητήσεων Βουλής, Συνεδρίαση 30 Απριλίου 1868, περίοδος Β, σύνδοος Α, σ. 17.

³ Εφημερίδα Αθηνών "Αναμόρφωσις" της 8 Σεπτεμβρίου 1844 και Μ. Φερέτου, Μεσσηνιακά 1969-70, σ. 217 κ.ε.

⁴ Από την οικογένεια Λογοθέτη των Γαϊτσών, ένας από τους αξιολογούς αγωνιστές του 1821.

διορίσας την έναρξιν της βουλευτικής εκλογής, ή μάλλον την έναρξιν του εμφυλίου πολέμου εν Λακωνία, ως τόπον εκλογής όχι την ευρυχωρότεραν εκκλησία της πρωτεύουσας κατά το άρθρον 16 του περί εκλογής των βουλευτών νόμου, ήτις είναι η Κοίμησις της Θεοτόκου¹, χρησιμεύουσα πάντοτε ως τόπος των εκλογικών συναθροίσεων εις πάσαν παρελθούσαν εκλογήν...

Διακόσιοι εκ των τολμηροτέρων εκ της φατριάς οπλίζονται ευθύς κατά διαταγήν της Σεβασμίας Επιτροπής, οίτινες οχυρώνουν τας παρακειμένας εις τον τόπον της εκλογής οικίας και εφοδιάζονται από πολεμοφόδια του υποψηφίου βουλευτού Χ. Καπετανάκη αναδεχθέντος συγχρόνως και τα έξοδα της τροφής των. Άρχεται η ψηφοφορία και η ένοπλος αυτή δύναμις ίσταται ετοιμή να πυροβολήση τον αρνούμενον να λάβη το οποίον η επιτροπή ενεχειρίζεν προς αυτόν ψηφοδέλτιον...

Αλλά και μετά τις εκλογές η κατάσταση δεν ηρέμησε όσο έπρεπε. Η εφημερίδα "Καρτερία" της 14 Μαρτίου 1845 καταχώρησε το ακόλουθο δημοσίευμα: "Γράφουν εκ Καλαμών. Είναι αδύνατον να περιγράψει τις την κατάστασιν εις την οποίαν κατήντησαν τα πράγματα της Λακωνίας εξ αιτίας των Αρχών. Ο νεοπροβιβασθείς Γερμανός Μαυρομιχάλης συνήθροισε περί εαυτόν πολλούς, μεταξύ των οποίων υπάρχουν και οι φονείς του Μπακετέα, οίτινες ήσαν φυγοδικοί και επρόκειτο να δικασθούν εις το κακουργιοδικείο. Ο αυτός Γερμανός διακυρήττει ότι από αυτόν εξαρτάται το παν".

Η ίδια εφημερίδα στις 28 Ιουνίου 1847 έγραφε: "Τα της Μάνης αποβαίνουν από ημέρας εις ημέραν σοβαρότερα. Διάφοροι πεισματώδεις συμπλοκαί συνέβησαν μέχρι τούδε. Εφονεύθησαν δε περί τους δέκα εκ των οπαδών των Μαυρομιχαλαίων εν οίς και ο υιός του υποστρατήγου Αντωνίου Μαυρομιχάλη, Γεώργιος, νέος ικανών προτερημάτων και αγαθής καρδιάς..."

Την εποχή εκείνη φαίνεται ότι τα αποτελέσματα των εκλογών γινόντουσαν γνωστά πριν να ανοίξουν οι κάλπες. Η εφημερίδα "Αιών"² έγραψε στις 22 Δεκεμβρίου 1850: "Γνωστοποιούμεν λοιπόν εις το κοινόν, ότι αι εκλογαί περαιούνται εντός ολίγου καθ' όλους τους Δήμους της δυτικής Λακωνίας, αι δε κάλπαι θέλουσι ανοιχθή μετά τα μέσα της προσεχούς εβδομάδος. Βεβαιούται όθεν ότι τα αποτελέσματα θέλει είσθαι υπέρ των κ.κ. Πιεράκου Συνταγματάρχου, Σ. Καπετανάκη, Γρ. Πατριαρχέα και Δ. Πικουλάκη, οίτινες και χαίρουν πραγματικώς την υπόληψιν και εμπιστοσύνην των Λακώνων".

Εκείνα τα χρόνια οι εκλογές δεν γινόντουσαν την ίδια ημέρα σε όλη την επικράτεια, ούτε με ψηφοδέλτια, όπως διενεργούνται στην εποχή μας. Διαρκούσαν πολλές ημέρες και οι ψηφοφόροι χρησιμοποιούσαν σφαιρίδια, που ήταν μολυβένια σαν μικροί βώλοι ή πολύ χοντρά σκάγια. Κάθε υποψήφιος είχε την κάλπη του, η οποία ήταν χωρισμένη με κατακόρυφο διάφραγμα σε δύο μέρη, στα οποία υπήρχε ένα σακουλάκι, μέσα στο οποίο έπεφταν τα σφαιρίδια. Το ένα από τα δύο μέρη της κάλπης, αυτό που βρισκόταν στο δεξιό του ψηφοφόρου, είχε την ένδειξη "ΝΑΙ" και ήταν λευκού χρώματος, ενώ το άλλο, που ήταν στα αριστερά του ψηφοφόρου,

¹ Εκκλησία του Κάμπου που κατέρρευσε από σεισμό τον περασμένο αιώνα. Ήταν η μεγαλύτερη εκκλησία του Κάμπου και εχρησιμοποιείτο ως καθολικό του χωριού και ως εκλογικό τμήμα.

² Εφημερίδα Αθηνών "Ο Αιών" της 1 Ιανουαρίου 1851.

είχε την ένδειξη "ΟΧΙ" και ήταν μαύρου χρώματος. Στον ψηφοφόρο, που έφθανε μπροστά σε κάθε μια κάλπη υποψηφίου, του έδιναν ένα σφαιρίδιο και αυτό επαναλαμβανόταν για όλες τις κάλπες των υποψηφίων. Η κάλπη είχε μια οπή, που προεξείχε σαν χωνί, για να μπαίνει το χέρι του ψηφοφόρου με το σφαιρίδιο και χωρίς να φαίνεται από τους παρισταμένους, έριχνε το σφαιρίδιο, ανάλογα με τη βούλησή του στο "ΝΑΙ", που ήταν θετική ψήφος ή στο "ΟΧΙ", που ήταν αρνητική. Λέγεται ακόμη και σήμερα ότι έναν υποψήφιο τον "μαύρισαν" στις εκλογές, δηλαδή ψήφισαν ΟΧΙ, ρίχνοντας το σφαιρίδιο στη μαύρη κάλπη.

Στις εκλογές του 1850 σε πολλά εκλογικά τμήματα με την καταμέτρηση που έγινε, οι ψήφοι βρέθηκαν περισσότεροι από τους ψηφοφόρους. Όπως ανέφερε ο Δημητρακάκης στο Δήμο Οιχαλίας, που είχε πληθυσμό 2500, ψήφισαν 3600 και στο Δήμο Ιθώμης με πληθυσμό πάλι 2500, όπου ο εκλογικός κατάλογος περιλάμβανε 411 ψηφοφόρους, ψήφισαν 3200. Επίσης στο Δήμο Θουρίας αντί για 350 ψηφοφόρους που είχε ο εκλογικός κατάλογος, βρέθηκαν 2400 ψήφοι. Η αλήθεια είναι ότι στα λεγόμενα του Δημητρακάκη υπάρχει ένα στοιχείο υπερβολής και οι αναφερθέντες αριθμοί κατοίκων δεν είναι οι πραγματικοί, αλλά βέβαια η νοθεία που γινόταν ήταν μεγάλη.

Μετά την απομάκρυνση του Όθωνα, τον Οκτώβριο του 1862, έγινε Εθνοσυνέλευση και πάλι οι εκλογές ήταν παρομιμώδεις. Ιδιαίτερα στην επαρχία Οιτύλου έγιναν πολλά σκάνδαλα και πλειοψήφισαν οι Μαυρομιχαλαίοι. Η συνέλευση αποφάσισε¹ να δεχθεί τρεις από τους Μαυρομιχαλαίους τον Αντώνιο, το Δημήτριο και το Γερμανό, όπως και τρεις από το αντίθετο ψηφοδέλτιο, τους Δημήτριο Σαράβα, Δημήτριο Κουμουνδουράκη από τη Μικρή Μαντίνεια και Γρηγόριο Πατριαρχέα. Οι ομιλητές τόνισαν ότι άτομα σαν το Δημήτριο και Κωνσταντίνο Σαράβα, που αγωνίστηκαν για την έξωση του Όθωνα, δεν έπρεπε να λείψουν από τη Συνέλευση. Τελικά αυτό αποφασίστηκε "επαναστατικό δικαίω" και όχι με βάση τα αποτελέσματα των εκλογών. Οι αντιπρόσωποι του Έθνους γνώριζαν καλύτερα από κάθε άλλον, ότι δεν έπρεπε να δίνουν βάση στην εκλογική πλειοψηφία, αφού δεν τη διαμόρφωνε ο λαός με την ψήφο του. Στις εκλογές εκείνες για το δήμο Αβίας υποβλήθηκαν δύο ενστάσεις, η μια έλεγε: "η δημοτική αρχή ενήργη αναφανδόν υπέρ της μερίδος Μαυρομιχάλη". Σε δεύτερη καταγγέλθηκε: "ότι 260 ψηφοφόροι προστέθηκαν υπέρ των εναντίων". Για να ηρεμήσουν τα πνεύματα της επαρχίας² ζητήθηκε να γίνουν δεκτοί από τη Συνέλευση όλοι οι επιλαχόντες, που φυσικά δεν έγινε δεκτό.

Στις βουλευτικές εκλογές του 1865 εξελέγησαν οι Αντώνιος Μαυρομιχάλης, Ι. Κατσάκος και Π. Λεουτσάκος και δεν έγιναν ενστάσεις κατά του εκλογικού αποτελέσματος³.

Οι επόμενες εκλογές έγιναν το 1868 με τις γνωστές παρεμβάσεις της κυβέρνησης Βούλγαρη. Σε ορισμένους δήμους της Μεσσηνίας δεν βρέθηκαν παρά ελάχιστα ψηφοδέλτια του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου και ο Δ. Δημητρακάκης,

¹Επίσημος Εφημερίς Εθνοσυνελεύσεως, συνεδρ. 12 Φεβρουαρίου 1863, τόμ. 1, σσ. 597-600.

²Ο.π., συνεδρ. 25 Φεβρουαρίου 1863, τόμ. 2, σ. 99.

³Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρ. 30 Ιανουαρίου 1865, Περίοδος Α, Σύνοδος Α, σ. 248.

που προσπαθούσε να δικαιολογήσει στη βουλή τη νοθεία, είπε¹: "Απορείτε πως έλαβεν ο κύριος Κουμουνδούρος 60 μόνον ψήφους, αλλ' ο ίδιος κύριος Κουμουνδούρος πέρυσιν ερωτηθείς ενταύθα, διατί δεν έλαβεν ο αντίθετος του Περρωτού εις τον δήμον Θουρίαν καμίαν ψήφον ως δήμαρχος, απήντησεν ότι δεν ηθέλησαν να ψηφοφορήσωσιν οι ενάντιοι του γυναικαδέλφου του (Περρωτού). Τι παράξενον λοιπόν και τώρα αν οι φίλοι του κυρίου Κουμουνδούρου δεν ηθέλησαν να ψηφοφορήσουν εις τον δήμον Αριστομένους;".

Στις εκλογές του 1868 ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος είχε υποβάλλει υποψηφιότητα σε δύο εκλογικές περιφέρειες, στην επαρχία Οιτύλου και στην επαρχία Μεσσηνίας. Να σημειωθεί ότι ο Κουμουνδούρος είχε γεννηθεί στην επαρχία Οιτύλου (πατρικό του σπίτι ήταν ο πύργος της Γαρμπελιάς, που συναντούμε δεξιά μας πηγαίνοντας από τον Κάμπο στο Βαρούσι, όπου υπάρχει και η προτομή του), αλλά ήταν ψηφοφόρος της επαρχίας Μεσσηνίας, όπου είχε μεγαλώσει. Σύμφωνα με τον εκλογικό νόμο μπορούσε κανείς να υποβάλει υποψηφιότητα, στον τόπο διαμονής του, όπου ήταν γραμμένος στους εκλογικούς καταλόγους ή στον τόπο της καταγωγής του. Ο Κουμουνδούρος υπέβαλε υποψηφιότητα και στις δύο περιφέρειες, αλλά η κυβέρνηση δεν παραδέχτηκε την υποψηφιότητά του στην επαρχία Οιτύλου.

Για να έχουμε μια ιδέα πως έγιναν εκείνες οι εκλογές θα αναφερθούμε σε μερικά περιστατικά. Στη Θουρία ήταν δύο εκλογικά τμήματα, στο ναό των Αγίων Θεοδώρων και στο Σχολείο. Στην έκθεση ελέγχου των εκλογών, που συντάχθηκε από βουλευτές όλων των παρατάξεων, αναφέρεται²: "...καθ' όλην την διάρκεια των 4 ημερών της ψηφοφορίας οι αντίθετοι μερίδες ήσαν εις εμπόλεμον κατάσταση, κατέχουσαι επικαίρους θέσεις και αντιπροβολούμεναι εντός και εκτός της πρωτεύουσας Θουρίας. Ο δε ανακριτής μετά του ενωμοτάρχου δεν ίσχυσαν να φέρουσι την τάξιν εις αμφοτέρας τας μερίδας και κατήγγειλαν την εν των δημοτικών σχολείω στασιαστικήν κίνησιν... Ότι διαρκούσης της ψηφοφορίας, ο Πέτρος Μαυρομιχάλης επί κεφαλής 100 οπλοφόρων, μετέβη εκ Καλαμών εις Θουρίαν, ηνώθη εκεί μετά των άλλων οπλοφόρων και ηπειλή την καταστροφήν της πόλεως, οι δε μετ' αυτού προσελθόντες εις Θουρίαν οπλοφόροι εψηφοφόρησαν άπαντες επανειλημμένως...".

Όπως έγραψε η επιτροπή ελέγχου της Βουλής στην επαρχία Οιτύλου έγιναν πολλές παρατυπίες³: "...η κυβέρνηση δεν επέτρεψε να τεθή εις συναγωνισμόν η κάλπη του Αλεξάνδρου Κουμουνδούρου... Πολλοί εκλογείς προσήλθον να ψηφοφορήσωσι και εύρον ότι ερρίφθησαν αι ψήφοι των παρ' άλλων... διότι η επιτροπή είχε πλατύνει την οπήν του "ΟΧΙ" των καλπών των Μαυρομιχαλαίων, δια να μεταφέρονται τα σφαιρίδια από το ΟΧΙ εις το ΝΑΙ..".

Από τις εκλογές αυτές στην επαρχία Οιτύλου εξελέγησαν οι Ιωάν. Κατσάκος, Αντ. Μαυρομιχάλης, Δημ. Σαράβας και Ιωάν. Γ. Μαυρομιχάλης. Πρώτος επιλαχών

¹Εφημερίδα Αθηνών "Αυγή", αρ. φ. 2129 της 7 Μαρτίου 1868 και Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρίαση 25 Μαΐου 1868, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', σ. 130. Στη σελίδα 66 αναφέρεται ότι στον δήμο Αριστομένους ο Αντωνόπουλος πήρε 781 ψήφους και ο Κουμουνδούρος μόνον 60.

²Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρίαση 30 Μαΐου 1868, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', σ. 170.

³Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρ. 13 Ιουνίου 1868, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', σ. 267.

ήταν ο Αλέξ. Κουμουνδούρος. Η εκλογή του Ι. Μαυρομιχάλη¹ ακυρώθηκε, γιατί ήταν μικρότερος των τριάντα ετών, που προέβλεπε ο νόμος. Η εκλογή επαναλήφθηκε, αλλά και πάλι η κυβέρνηση δεν επέτρεψε να τοποθετηθούν κάλπες για τον Κουμουνδούρο στους δήμους Αβίας και Καρδαμύλης. Τελικά εξελέγη ο Ξανθός Πικουλάκης². Λέγεται ότι επειδή η κυβέρνηση δεν επέτρεψε να τοποθετηθεί κάλπη του Α. Κουμουνδούρου, μια ομάδα Αβιατών με τον Ηλία Γ. Καπετανάκη προσπάθησε να βάλει στην εκκλησία την κάλπη με τη βία. Στην προσπάθεια να εισέλθουν ο Η. Καπετανάκης φώναξε “*γιούργια*” και έκτοτε του έμεινε το παρωνύμιο “*Γιούργιας*” και οι απόγονοί του προς διάκριση από συνωνύμους τους ονομάζονται ακόμη “*Γιουργαίοι*”.

Στην πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος του Γεωργίου Ασπρέα³ για τα γεγονότα αυτά σημειώνονται τα ακόλουθα: “...*Ο Δ. Βούλγαρης υπέρ πάντα άλλον φοβούμενος εν τω κοινοβουλίω αντίπαλον τον Αλ. Κουμουνδούρον, επεζήτησεν δια παντός τρόπον να παρεμποδίση την εκλογήν αυτού. Απέστειλεν εις Οίτυλον στρατιωτικές δυνάμεις και προς επίμετρον εκήρυξεν τον Αλ. Κουμουνδούρον στασιαστήν, εξηνάγκασε δε ούτω τον πολιτικόν εκείνον άνδρα εις ένοπλον άμυναν. Και παρητήθη μεν ο Αλ. Κουμουνδούρος της υποψηφιότητος αυτού, όπως απαλλάξει πιέσεων και διωγμών τους κατοίκους της περιφέρειας Οιτύλου, αλλά παρέμεινε πολιορκούμενος εν τω κτήματι του πατρός αυτού Ζαρνάτα, μέχρι της αποφάσεως του Εφετείου, ήτις εγένετο αθωωτική, εάν και κατά πόσον είχε κατά τον νόμον το δικαίωμα να εκτεθή εν τη επαρχία αφ’ ης κατήγετο”* (Εικ. 24). Όπως αναφέρθηκε πατρικό του κτήμα ήταν ο πύργος της Γαρμπελιάς και όχι το κάστρο της Ζαρνάτας, το οποίο ανήκε σε άλλο κλάδο της οικογένειας Κουμουνδουράκη. Λέγεται, ότι πηγαίνοντας ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος στη Ζαρνάτα, διανυκτέρευσε στο καλύβι των Φραγκουλαίων στο Μούσκοβο.

Στις εκλογές του 1869 εξελέγησαν στην επαρχία Οιτύλου⁴ οι Αλέξ. Κουμουνδούρος με 3624 ψήφους, ο Δημ. Σαράβας με 3481, ο Αντ. Καπετανάκης με 2885 και ο Ιωάν. Κατσάκος με 2743. Σε ένσταση που υποβλήθηκε μεταξύ των άλλων αναφέρθηκε ότι: “...*οι ιερείς κατηχούντες ψηφοφόρους να ψηφίζουν υπέρ του Δ. Σαράβα και λοιπών, ώρκιζον επί του Ιερού Ευαγγελίου, ο έφερον εις τους κόλπους προς τον σκοπόν αυτόν...*”.

Στις εκλογές του 1872 δεν έγινε τίποτε το αξιόλογον. Από τους υποψηφίους ο Ηλίας Γεωργ. Καπετανάκης⁵, που έμεινε στο Αρμυρό, απέτυχε λαβών μόνο 2537 ψήφους.

Στις επόμενες εκλογές του Φεβρουαρίου 1873 στο δήμο Αβίας⁶ δημιουργήθηκε ένα θέμα, γιατί στην κάλπη του Π. Λεωτσάκου βρέθηκαν 81 σφαιρίδια εκτός σακκιδίου μέσα στην αύλακα του διαχωριστικού διαφράγματος του ΝΑΙ και του

¹ Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρ. 20 Ιουνίου 1868, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', σ. 372.

² Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρ. 9 Οκτωβ. 1868, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', σσ. 270-82.

³ Γ. Ασπρέα, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, έκδοση “Χρήσιμα Βιβλία”, τόμ. 2, σ. 29.

⁴ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρ. 7 Ιουλίου 1869, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', σ. 129 και Παράρτημα, συνεδρίαση 26 Ιουνίου 1869, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', σ. 129.

⁵ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρ. 10 Μαρτ. 1873, Περίοδος Ε', Σύνοδος Α', σ. 29.

⁶ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρ. 5 Φεβρ. 1874, Περίοδος Ε', Σύνοδος Β', σ. 6.

ΟΧΙ. Ο υποψήφιος αυτός υπολειπόταν κατά 15 ψήφους του Λεωνίδα Καπετανάκη-Μαυρομιχάλη από το Οίτυλο, αλλά εάν υπολογίζονταν υπέρ αυτού και τα 81 σφαιρίδια στα ΝΑΙ, τότε θα εκλεγόταν αυτός βουλευτής. Τελικά η επιτροπή δέχτηκε κατά πλειοψηφία ότι τα σφαιρίδια αυτά προήλθαν από το ΝΑΙ και τον ανακήρυξε βουλευτή.

Στις εκλογές του 1874 η επιτροπή της Βουλής κατά πλειοψηφία ζήτησε να ακυρωθεί η εκλογή του δήμου Αβίας¹ και να επαναλειφθεί ματαξύ του Αντωνίου Μαυρομιχάλη και του Ιωάννη Καπετανάκη-Μαυρομιχάλη από το Οίτυλο, αλλά η βουλή αποφάσισε να κατακυρώσει την εκλογή υπέρ του Αντων. Μαυρομιχάλη, μαζί με τους Δημητρίου Σαράβα, Ξάνθ. Πικουλάκη και Λεωνίδα Καπετανάκη-Μαυρομιχάλη (μετά γραφόταν Καπετανάκος) από το Οίτυλο.

Οι επόμενες εκλογές έγιναν το 1875 και στην επαρχία Οιτύλου² εξελέγησαν οι Ιωάννης Γερμ. Μαυρομιχάλης με 3783 ψήφους, ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης με 3638, ο Αντώνιος Ιωαν. Καπετανάκης με 3275 και ο Λεωνίδας Γ. Καπετανάκος-Μαυρομιχάλης με 3221 ψήφους. Επιλαχόντες δε ήσαν οι Λεωνίδας Νικ. Καπετανάκης (Πιερέας) με 3132 ψήφους, ο Δημ. Σαράβας με 2953 κ.ά. Στις εκλογές αυτές υπεβλήθη ένσταση από τον Γ. Μανέα: “*ζητούντος την ακύρωσιν της εκλογής του δήμου Αβίας, διότι κατ’ αυτόν ο δήμαρχος (Ηλίας Γιαννιού Καπετανάκης-Γιούργιας) μετ’ ενόπλων εξεβίαζε και ηπειλει εκλογείς και διότι εψηφισον εκεί πλείονες των 100 υπό πλαστά ονόματα και εστερημένοι των πολιτικών των δικαιωμάτων*”. Άλλη ένσταση του Συμπ. Πικουλάκη για τους δήμους Αβίας, Λεύκτρου και Οιτύλου ανέφερε: “*διότι εν αυτοίς εψηφισαν πλέον των 550 ανηλίκων*”. Η επιτροπή στην έκθεσή της δέχτηκε ότι ψήφισαν στο δήμο Αβίας περισσότεροι και έγραψε στο πρακτικό της: “*και φαίνεται μεν αληθώς ότι εν τω δήμω ιδίως Αβίας, πολλοί εισίν εν τω εκλογικώ καταλόγω εγγεγραμμένοι ανήλικοι, διότι του δήμου εκείνου έχοντος κατά την ένστασιν πληθυσμόν 5026, οι εκλογείς αυτού αναβιβάζονται εν των εφετειών εκλογικώ καταλόγω εις 2056, όπερ πείθει αναγκαίως πάντα περί του πλημμελούς και παρανόμου αυτού καταρτισμού...*”. Πρότεινε όμως τελικά να επικυρωθεί το εκλογικό αποτέλεσμα.

Οι εκλογικοί αγώνες συνεχίστηκαν και στα επόμενα χρόνια με αμείωτο ενδιαφέρον για την επαρχία Οιτύλου αλλά χωρίς υποψηφίους από τις Μαντινείες. Μαντιναίοι όμως κατέλαβαν έδρες και στην επαρχία Καλαμάτας, όπως ο Πέτρος Αντων. Καπετανάκης, που εξελέγη βουλευτής το 1890 και το 1895. Αργότερα, το 1899, ο ίδιος έγινε δήμαρχος Καλαμάτας και ο αδελφός του Γεώργιος Αντ. Καπετανάκης βουλευτής Οιτύλου. Τη δημαρχία της Καλαμάτας είχε επιδιώξει και στα 1895 με αντίπαλο τον Πέτρο Μαυρομιχάλη, ο οποίος κέρδισε την εκλογή για 7 ψήφους³. Να σημειωθεί ότι ο Πέτρος Καπετανάκης είχε παντρευτεί την Μαριγούλα, κόρη του αντιπάλου του Πέτρου Μαυρομιχάλη και ο εκλογικός εκείνος αγώνας έγινε μεταξύ πεθερού και γαμπρού. Τη δημαρχία της Καλαμάτας είχε διεκδικήσει χωρίς επιτυχία το 1891 και το 1895 και ο δικηγόρος Καλαμάτας Λεωνίδας Νικ. Καπετανάκης (Πιερέας).

¹ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, συνεδρ. 12 Νοεμβ. 1874, Περίοδ. ΣΤ', Σύνοδ. Α', σ. 378.

² Εφημ. Συζητ. Βουλής, Περίοδος Ζ', Έτος 1875, Σύνοδος Α', Παράρτημα σ. 49.

³ Εφημερίδα Αθηνών “*Παλιγγενεσία*”, αρ. φ. 9616 της 2 Σεπτεμβρίου 1895, σ. 2.

Στις εκλογές του 1910 οι περιφέρειες διευρύνθηκαν σε νομούς, αντί των επαρχιών, που ίσχυαν μέχρι τότε. Στις εκλογές αυτές εξελέγησαν βουλευτές Λακωνίας ο Λεωνίδας Νικ. Καπετανάκης (Πιερίας) και βουλευτής Αττικής ο Γεώργιος Αντ. Καπετανάκης. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως το 1921 πληρεξούσιος Μεσσηνίας για την εθνοσυνέλευση εξελέγη ο Γεώργιος Σωτ. Δικαϊάκος και αυτός ήταν ο τελευταίος Μαντιναίος που αντιπροσώπευσε τον τόπο σε κοινοβούλιο.

Όταν το 1938 αποσπάστηκαν διοικητικά από το νομό Λακωνίας οι πρώην δήμοι Αβίας, Καρδαμύλης και Λεύκτρου, για να προσαρτηθούν στο νομό Μεσσηνίας¹, συνέχισαν εκλογικά να υπάγονται στο νομό Λακωνίας. Στις εκλογές που έγιναν το 1946, 1950 και 1951 οι Μαντιναίοι ψήφισαν στο νομό Λακωνίας. Οι εκλογές του 1952 έγιναν με πλειοψηφικό και για την παλαιά Ελλάδα ορίστηκε εκλογική περιφέρεια η επαρχία². Τότε οι Μαντιναίοι ψήφισαν στην επαρχία Καλαμάτας. Αυτό δημιούργησε αντιδράσεις στους βουλευτές του νομού Λακωνίας, αλλά οι κοινοτάρχες της αποσπασθείσης περιοχής τους απάντησαν γράφοντας μεταξύ των άλλων και τα ακόλουθα: "...ημείς αγνοούσαμε τους εκλεγμένους αντιπροσώπους μας και ουδέποτε είδομεν εκδηλούμενον το ενδιαφέρον αυτών υπέρ ημών, εξαιρέσει αποτελεί η προσπάθεια όπως διατηρηθεί η προσκόλλησή μας εις τον νομόν Λακωνίας...". Έγινε μάλιστα και ανεπίσημο δημοψήφισμα στην περιοχή της Μεσσηνιακής Μάνης, αλλά σε όλο τον παλαιό δήμο Αβίας κανείς δεν ψήφισε για την υπαγωγή της περιοχής στην εκλογική περιφέρεια της Λακωνίας³.

6) Ο ΔΗΜΟΣ ΑΒΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Όταν τον Ιανουάριο του 1833 ήρθε στην Ελλάδα ο Όθωνας με την αντιβασιλεία, ο τόπος διαιρέθηκε σε νομούς. Ο νομός Λακωνίας με βασιλικό διάταγμα της 3(15) Απριλίου 1833 χωρίστηκε σε τέσσερις επαρχίες α) Λακεδαίμονος, β) Επιδαύρου Λιμηράς, γ) Γυθείου και δ) Οιτύλου⁴. Η επαρχία Οιτύλου περιλάμβανε τη δυτική Μάνη, αλλά χωρίς το Σταυροπήγι, το οποίο αρχικά σχεδιάστηκε να υπάγεται στην επαρχία Καλαμάτας. Με σχέδιο ΒΔ της 9 (21) Απριλίου 1835, που δεν δημοσιεύτηκε όμως ποτέ στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, το Σταυροπήγι δεν συμπεριλαμβανόταν στην επαρχία Οιτύλου⁵ αλλά μαζί με την Καλαμάτα σχημάτιζαν την "επαρχία Καλαμάτας και Σταυροπηγίου".

Στις αρχές του 1834 δημοσιεύτηκε ο νόμος περί δήμων⁶. Ένα χωριό για να αποτελέσει δήμο έπρεπε να έχει περισσότερους από 300 κατοίκους. Οι δήμοι που είχαν λιγότερους από 2.000 κατοίκους χαρακτηρίζονταν γ' τάξεως, ενώ πάνω από το όριο αυτό ήταν β' τάξεως και όταν οι κάτοικοι υπερέβαιναν τις 10.000 συνιστούσαν δήμο α' τάξεως.

¹ ΦΕΚ, αρ. 8 της 12 Ιανουαρίου 1938.

² ΦΕΚ, αρ. 277 της 6 Οκτωβρίου 1952 και αρ. 308 της 17 Οκτωβρίου 1952.

³ Εφημερίδα "Ηχώ της Μεσσηνίας", αρ. φ. 82 της 31 Μαρτίου 1953.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 12 της 6(18) Απριλίου 1833. Πρωτεύουσα του νομού ήταν ο Μιστράς.

⁵ Ε. Σκιαδά, *Ιστορικό Διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδος 1833-1912*, Αθήνα 1994, σ. 336 και 403.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 3 της 10 Ιανουαρίου 1834.

Του δήμου προϊστάτο ο δήμαρχος. Ο δημορχιακός πάρεδρος βοηθούσε το δήμαρχο στο έργο του σύμφωνα με τις παραγγελίες του ή τον αναπλήρωνε σε περίπτωση απουσίας του. Όταν σε ένα δήμο υπαγόταν περισσότερα από ένα χωριά, τότε ο νομάρχης μπορούσε να διορίσει από έναν πάρεδρο σε κάθε χωριό. Το δημοτικό συμβούλιο ήταν συμβουλευτικό όργανο και μαζί με το δήμαρχο επόπτεε τις διάφορες δημοτικές υπηρεσίες. Οι δήμοι γ' τάξεως είχαν το δήμαρχο, ένα δημορχιακό πάρεδρο και εξαμελές δημοτικό συμβούλιο. Οι δήμοι β' τάξεως είχαν το δήμαρχο, 2-4 δημορχιακούς παρέδρους και δωδεκαμελές δημοτικό συμβούλιο. Τέλος στους δήμους α' τάξεως εκτός από το δήμαρχο εκλέγονταν 4-6 δημορχιακοί πάρεδροι και δεκαοκταμελές δημοτικό συμβούλιο. Ο δήμος είχε την τοπική και αγροτική αστυνομία του και φρόντιζε για τα "προκαταρκτικά σχολεία", τα οποία πήραν το όνομα *δημοτικά*, για τα γεφύρια, τους δρόμους, την ύδρευση, το φωτισμό κλπ.

Ο Πέτρος Κουτήφαρης¹ στις σημειώσεις του για το έτος 1835 αναφέρει την προσπάθεια απόσπασης του Σταυροπηγίου από τη Μάνη, αλλά και την αντίδραση που συνάντησαν οι αρχές και γράφει: "Από το Πάσχα μέχρι Αυγούστου περιήλθον με τον Ειρηνοδίκην και Νικολάκην την Ανδρούβισταν και Σταυροπήγι δια να οργανίσωμεν τας δημοτικές αρχάς. Εις την Ανδρούβισταν επετύχομεν αλλ' εις το Σταυροπήγι δεν ηδυνήθημεν να περατώσωμεν τας εκλογάς, ένεκα της γενομένης στάσεως, εξ αιτίας του ότι το Σταυροπήγι χωρισθέν από την Μάνην συνεχωνεύθη εις την επαρχίαν των Καλαμών".

Η περιοχή Σταυροπηγίου της Επαρχίας Οιτύλου αρχικά διαιρέθηκε σε τρεις δήμους: α) Αβίας που περιλάμβανε τα χωριά Αλμυρό (έδρα του δήμου), Σέλιτσα, Τρικότσοβα, Πετροβούνι, Μύλους, Μικρή Μαντίνεια και Μεγάλη Μαντίνεια, β) Κιτριών αποτελούμενο από τα χωριά Κιτριές, Καλιαναίικα, Άνω και Κάτω Δολούς και γ) Γερηνίας με τα υπόλοιπα χωριά του Σταυροπηγίου Κάμπο, Οροβά, Σωτηριάνικα, Μαλευριάνικα, Βαρούσι, Μάλτα, Γαϊτσές (Μπρίντα, Νερίντα, Μπίλιοβα και Μεγάλη Χώρα), Αλτομυρά και Πηγάδια².

Ο δήμος Αβίας ήταν τότε γ' τάξεως γιατί οι κάτοικοί του ήταν περίπου 1.000-1.200 (1088). Ο δήμος Κιτριών είχε 800-900 κατοίκους και ανήκε στην ίδια τάξη. Αντίθετα ο δήμος Γερηνίας είχε περίπου 3.300 κατοίκους και συγκαταλεγόταν στους δήμους β' τάξεως.

Στο δήμο Αβίας δήμαρχος διορίστηκε ο Παναγιώτης Πιέρ. Καπετανάκης³, δημορχιακός πάρεδρος ο Βενετσάνος Γ. Καπετανάκης και δημοτικοί σύμβουλοι ο Μιχάλης Νικητάκης (Μεγάλη Μαντίνεια), ο Χριστόδουλος Κολκοτρίνης (Μικρή Μαντίνεια), ο Δημήτριος Μανδραπηλέας (Μεγάλη Μαντίνεια), ο Παναγιώτης Κουρκοιάς (Σέλιτσα), ο Πιέρος Κολομπάκης (Μικρή Μαντίνεια) και ο Α. Δραγώνας (Σέλιτσα). Γραμματέας του δήμου υπηρετούσε ο γιός του δημάρχου Θεόδω-

¹ Γ. Αναπλιώτη, Π. Κουτήφαρη: *Ιστορικά σημειώσεις*, "Αρχείον" Μεσσηνίας, 1959, σ. 205.

² ΦΕΚ, αρ. 80 της 28 Δεκεμβρίου 1836, σ. 414. ΦΕΚ, αρ. 2, του 1837, Παράρτημα σ. 29 όπου υπάρχει πίνακας των δήμων της χώρας. Η Μεγάλη Μαντίνεια από λάθος δεν αναφέρεται και *Ελευθερίου Γ. Σκιαδά*, *Ιστορικό Διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδος 1833-1912*, Αθήνα 1994, σ. 405.

³ Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη.

ρος Παν. Καπετανάκης, ο οποίος το 1840 ακολούθησε το στρατιωτικό στάδιο¹. Εισπράκτορας του δήμου ανέλαβε ο Φ. Δρακουλέας (Δρακούλης).

Στις 9 Δεκεμβρίου 1840 υπεγράφη ΒΔ, που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως αρ. 5 της 8 Μαρτίου 1841 (σελίδα 25), το οποίο προέβλεπε τη συγχώνευση των τριών δήμων του Σταυροπηγίου. Με το νόμο αυτό οι τρεις δήμοι Αβίας, Κιτριών και Γερηνίας ενώθηκαν σε έναν β' τάξεως με το όνομα **Δήμος Αβίας** με 4379 κατοίκους και με έδρα τον Κάμπο.

Ενώ σε άλλους δήμους έγιναν εκλογές το 1841, στο δήμο Αβίας αναβλήθηκαν. Ο λαός του δήμου αυτού καταπιέστηκε στα χρόνια εκείνα και στα επόμενα από κυβερνητικούς παράγοντες και ένας από αυτούς ήταν ο Δημήτριος Κατσάκος-Μαυρομιχάλης. Τελικά στις 28 Απριλίου 1843 δήμαρχος διορίστηκε ο αγωνιστής του 1821 Πέτρος Τσαουσέας-Λογοθέτης από τις Γαϊτσές. Μεταξύ των παρέδρων και δημοτικών συμβούλων ήταν ο Δημήτριος Μανδραπήλεας, Ο Κωνσταντίνος Μπακετόπουλος (Μπακετέας), ο Γ. Κωνσταντίνεας, ο Α. Αλούπης, ο Κ. Κουτήφαρης, ο Παναγ. Σκαρπαλέζος και ο Γ. Ψαρρέας².

Στις 21 Ιανουαρίου 1846 δήμαρχος στο δήμο Αβίας υπηρετούσε ακόμη ο Πέτρος Τσαουσέας-Λογοθέτης με πρόεδρο του δημοτικού συμβουλίου τον Παν. Σκαρπαλέζο και δημοτικούς συμβούλους το Δημήτριο Μανδραπήλια, Σπύρο Ψαρρέα, Πέτρο Μανωλέα, Δημ. Μποσκαϊνο, Ιωάννη Κολομπάκη, Θεόδ. Κουρκουτά, Καλόγηρο Χειλά και Π. Θ. Καραμπατέα³. Εκείνο τον καιρό δολοφονήθηκε ο δημοκρατικός πάρεδρος Κωνσταντίνος Μπακετόπουλος-Μπακετέας⁴ από τον Κάμπο και γι' αυτό το έγκλημα κατηγορήθηκε ο δήμαρχος Πέτρος Τσαουσέας-Λογοθέτης.

Το 1846 έγινε απογραφή⁵ και οι κάτοικοι των γύρω χωριών ήταν: Μεγάλη Μαντίνεια κάτοικοι 436, Μικρή Μαντίνεια 157, Μύλοι και Αλμυρό 48, Σέλιτσα 445, Τρικότσοβα 105, Κιτριές και Καλιαναίικα 61, Άνω Δολοί 398, Κάτω Δολοί 430, Σωτηριάνικα 92 και Αλτομυρά 266.

Στις 16 Δεκεμβρίου 1847 διορίστηκε δήμαρχος Αβίας ο Γρηγόριος Κετσέας⁶ από τους Δολούς. Επί δημαρχίας του πάρεδροι και σύμβουλοι υπηρέτησαν οι Γεώργιος Μαυροματέας, Δημήτριος Δ. Μαυρίκος, Γεώργιος Μπογάς, Παν. Βαρκλαντής και αργότερα οι Δημ. Π. Καπετανάκης, Παναγιώτης Ζερβέας και Γρηγόριος Λογοθέτης. Με την απογραφή του 1850 ο πληθυσμός του δήμου Αβίας ξεπέρασε τις 5.000 κατοίκους⁷. Το 1852 επί δημαρχίας Γρηγορίου Κετσέα έγιναν τα γεγονότα του Παπουλάκη και για τη δραστηριότητά του έτυχε ο δήμαρχος βασιλικού επαίνου.

Επόμενος δήμαρχος του δήμου Αβίας ήταν ο Παναγιώτης Γιαννέας Καπετανάκης, ο οποίος διορίστηκε με ΒΔ της 6 Μαΐου 1854. Συγχρόνως εξελέγησαν δη-

¹ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 216.

² Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σσ. 218-20.

³ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 222.

⁴ Ο.π., σσ. 219-220.

⁵ Ο.π., σ. 222.

⁶ Ο.π., σ. 223.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 37 της 5 Δεκεμβρίου 1851, σ. 191.

μαρχιακοί πάρεδροι ο Βενετσάνος Γ. Καπετανάκης, ο Παναγιώτης Κοκώνης και ο Χριστόδουλος Κολοκοτρίνης. Ο δήμαρχος δεν έζησε για πολύ, πέθανε τον επόμενο χρόνο¹.

Το 1858 ο δήμος Αβίας πρόσφερε 100 δραχμές για ενίσχυση των σεισμοπαθών Κορινθίας². Λίγο αργότερα με ΒΔ της 30 Αυγούστου 1860 δήμαρχος Αβίας διορίστηκε ο Βενετσάνος Γ. Καπετανάκης και δημοκρατικοί πάρεδροι οι Παναγιώτης Κοκώνης, Γεώργιος Αλούπης, Γ. Μανδραπήλιας και Ανδρόνικος Παν. Καπετανάκης³. Οι δύο τελευταίοι παύθηκαν με ΒΔ της 22 Ιουνίου 1862, δηλαδή λίγο πριν από την έξωση του Όθωνα⁴.

Στην περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου Α' δήμαρχος Αβίας⁵ εξελέγη στις 6 Απριλίου 1866 ο Γεώργιος Γεωργίου Καπετανάκης (Πιερέας), που κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Επί δημαρχίας του άλλαξε και η σφραγίδα του δήμου Αβίας. Μέχρι το 1866 ήταν στρογγυλή και έγραφε κυκλωτερώς "**ΔΗΜΑΡΧΕΙΟΝ ΑΒΙΑΣ**". Με ΒΔ της 14 Δεκεμβρίου 1866 αποφασίστηκαν τα ακόλουθα⁶:

Περί του εμβλήματος της σφραγίδος του δήμου Αβίας

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Προτάσει του Ημετέρου επί των Εσωτερικών Υπουργού, εγκρίνομεν ίνα η σφραγίς του δήμου Αβίας φέρη ως έμβλημα, εν τω μέσω μεν "Κεφαλήν Ηρακλέους φορούσαν λεοντήν" γύρωθεν δε τας λέξεις "Δήμος Αβίας".

Ο Ημέτερος επί των Εσωτερικών Υπουργός δημοσιεύσει και εκτελέσει το παρόν διάταγμα.

Εν Αθήναις την 14 Δεκεμβρίου 1866

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Δ. Γ. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ

Ακολούθως στις εκλογές του Μαρτίου 1870 δήμαρχος Αβίας εξελέγη ο Ηλίας Γεωργ. Καπετανάκης⁷, ο αποκαλούμενος "Πρεζέας", θείος του προηγούμενου (πρώτος εξάδελφος του πατέρα του). Αυτός έμενε στο Αρμυρό, στο σημείο που σήμερα βρίσκεται το ξενοδοχείο "Messinian Bay" και στο παρελθόν είχε διατελέσει ειρηνοδίκης Κάμπου και οικονομικός έφορος.

Στις 11 Ιανουαρίου 1874 δήμαρχος Αβίας εξελέγη ο Ηλίας Γιαννιού Καπετανάκης (γιός του αδελφού του προηγούμενου), που είχε το παρωνύμιο "Γιούργιας". Στη συνέχεια, τον Απρίλιο του 1879, εξελέγη πάλι δήμαρχος ο ίδιος Ηλίας Γιαννιού Καπετανάκης⁸.

¹ ΦΕΚ, αρ. 17 της 10 Ιουνίου 1854, σ. 91β.

² ΦΕΚ, αρ. 28 της 25 Ιουλίου 1958, σ. 190 και εφημερίδα Αθηνών "Φιλόπολις", αρ. φ. 174, της 8 Ιουνίου 1858, σ. 45.

³ ΦΕΚ, αρ. 49 της 20 Οκτωβρίου 1860, σ. 287.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 44 της 25 Αυγούστου 1862, σ. 234.

⁵ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 562.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 79 της 23 Δεκεμβρίου 1866, σ. 549.

⁷ Εφημερίδα Καλαμάτας "Πελοπόννησος", αρ. φ. 264 της 21 Μαρτίου 1870, σ. 2.

⁸ Εφημερίδες Αθηνών "Αιών", αρ. φ. 2986 της 17 Ιανουαρίου 1874 και "Παλιγγενεσία", αρ. φ. 4401 της 12 Απριλίου 1879, σ. 2.

Ο Γεώργιος Γεωργ. Καπετανάκης (Πιερέας)¹ επανεξελέγη δήμαρχος Αβίας στις 11 Ιουλίου 1883 και αργότερα τιμήθηκε με τον Αργυρό Σταυρό του Σωτήρος. Στην επόμενη εκλογή της 9 Ιουλίου 1887 εξελέγη πάλι ο Ηλίας Γιαννιού Καπετανάκης (Γιούργιας)². Το 1893 σκότωσε το "Γιούργια" ο Χριστόδουλος Ιωάν. Καπετανάκης εγγονός του "Πιερέα"³.

Ο Παναγιώτης Ηλία Καπετανάκης (Πρεζέας)⁴, γιός του Ηλία Γεωργίου Καπετανάκη, ήταν ο επόμενος δήμαρχος Αβίας, που εξελέγη στις 9 Σεπτεμβρίου 1891 και αυτός ήταν ο τελευταίος δήμαρχος από την οικογένεια Καπετανάκη. Μετά από αιματηρές συμπλοκές στις 11 Σεπτεμβρίου 1895 εξελέγη δήμαρχος ο γιατρός Κωνστ. Μποζώνης⁵. Αυτός καταγόταν από τους Δολούς και ήταν εγκατεστημένος στον Κάμπο. Τέλος στις 11 Σεπτεμβρίου 1899 εξελέγη δήμαρχος Αβίας ο Ηλίας Κατσάκος-Μαυρομιχάλης, ο οποίος εκλεγόταν ως την κατάργηση των δήμων και τη σύσταση των κοινοτήτων.

Το 1912 καταργήθηκε ο δήμος Αβίας και διαιρέθηκε σε πολλές κοινότητες⁶. Ανάμεσα στις κοινότητες που προέκυψαν ήταν α) η κοινότητα **Μεγάλης Μαντίνειας** με την Κόκα τους παραλιακούς οικισμούς Κοπάνοι (Ακρογιάλι σήμερα), Παλιόχωρα και Αρχοντικό και β) η κοινότητα **Μικρής Μαντίνειας** με την Πανίτσα και τους Μύλους.

Το 1924 με απόφαση του Υπουργού των Εσωτερικών⁷ η έδρα της κοινότητας Μεγάλης Μαντίνειας μεταφέρθηκε από το πάνω χωριό, δηλαδή τον οικισμό της Μεγάλης Μαντίνειας, στην Παλιόχωρα. Λίγο αργότερα ο οικισμός της Παλιόχωρας πήρε το όνομα "Αβία" και η κοινότητα άλλαξε όνομα και ονομάστηκε έκτοτε **κοινότητα Αβίας**⁸.

Με τον αναγκαστικό νόμο 1026 της 24 Δεκεμβρίου 1937 οι κοινότητες που ανήκαν στους πρώην δήμους Αβίας, Καρδαμύλης και Λεύκτρου αποσπάστηκαν από το νομό Λακωνίας για να προσαρτηθούν στο νομό Μεσσηνίας και να αποτελέσουν τη "Μεσσηνιακή Μάνη"⁹. Να σημειωθεί ότι εκκλησιαστικά η περιοχή της Μεσσηνιακής Μάνης έμεινε στη Μητρόπολη Γυθείου. Με τον τρόπο αυτό η Μάνη διατηρεί πλέον την ακεραιότητά της μόνο ως εκκλησιαστική περιφέρεια και θα αποτελέσει ασέβεια στην ιστορία κάθε μεταβολή. Τα σύνορα των δύο μητροπόλεων είναι στο χείμαρρο Ξερίλα, όπου ήταν από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας τα σύνορα της Μάνης και μετά την απελευθέρωση έγινε εκεί ο διαχωρισμός των δύο νομών Μεσσηνίας και Λακωνίας.

¹ Εφημερίδα Αθηνών "Ωρα", αρ. φ: 35 της 14 Δεκεμβρίου 1886.

² Εφημερίδες Αθηνών "Παλιγγενεσία", αρ. φ. 6969 της 9 Απριλίου 1887, σ. 2 και "Ωρα", αρ. φ. 243 της 9 Απριλίου 1887, σ. 4.

³ Εφημερίδα Αθηνών "Νέα Εφημερίς", αρ. φ. 192 της 11 Ιουλίου 1893, σ. 1.

⁴ Εφημερίδα Καλαμάτας "Μεσσηνιακή", αρ. φ. 8 της 1 Δεκεμβρίου 1891, σ. 4.

⁵ Εφημερίδα Αθηνών "Καιροί", αρ. φ. 2426 της 16 Σεπτεμβρίου 1895.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 58 της 14 Φεβρουαρίου 1912.

⁷ Αρ. 31624 της 29 Αυγούστου 1924 και ΦΕΚ, αρ. 77 του 1924, τόμος Β'.

⁸ Διάταγμα της 12 Φεβρουαρίου 1926 και ΦΕΚ, αρ. 69 της 25 Φεβρουαρίου 1926.

⁹ ΦΕΚ, αρ. 8 της 12 Ιανουαρίου 1938.

Με το σεισμό του Ιουλίου 1944 ο οικισμός Μικρής Μαντίνειας (σήμερα Παλιό Χωριό) καταστράφηκε ολοκληρωτικά και αργότερα το όνομα **Μικρή Μαντίνεια** δόθηκε στον παραλιακό οικισμό που συγκέντρωσε τους Μικρομαντιναίους, πλην του νοτίου τμήματος που αποτελούσε τον οικισμό Μύρτο. Στη συνέχεια με τις μεταβολές που έγιναν βλέπουμε στην απογραφή του 1961 τον οικισμό του Αρχοντικού¹ να έχει συγχωνευθεί με την Παλιόχωρα στον οικισμό "Αβία". Ακόμη ο οικισμός Μύρτο, κοινώς Μουρτί συγχωνεύθηκε με τον οικισμό της Μικρής Μαντίνειας.

Τα σύνορα των δύο κοινοτήτων της Αβίας και της Μικρής Μαντίνειας είναι τα εξής. Η κοινότητα Αβίας συνορεύει προς νότο με την κοινότητα Δολών και όριο είναι το Δαφνολάγκαδο ή Ρέμα του Αγίου Νικήτα. Στην περιοχή Κουτιβαίικα, εκεί που είναι το εκκλησάκι των Αγίων Θεοδώρων (ύψωμα 224), περνά η διαχωριστική γραμμή που φθάνει κάθετα στη ρεματιά της Σάνταβας. Με το διαχωρισμό αυτόν τα μεν Κουτιβαίικα ανήκουν στην κοινότητα Αβίας, ενώ τα Μπελιτσαίικα (Πλάτωμα ή Μάλτσινα) στην κοινότητα Κάμπου. Στη συνέχεια τα σύνορα ακολουθούν τη ρεματιά της Σάνταβας με κατεύθυνση προς την ανατολή. Όταν φθάσουν στο πάνω μέρος της Κόκας στρέφονται βόρεια και ακολουθούν την κορυφογραμμή του βουνού της Κόκας, το οποίο μοιράζεται μεταξύ Αβίας και κοινότητας Σωτηριανικών. Τελικά το Βαθύ Λαγκάδι (για τους Μεγαλομαντιναίους λέγεται Μικρομαντιναίικο Λαγκάδι, ενώ για τους Μικρομαντιναίους λέγεται Μεγαλομαντιναίικο Λαγκάδι) αποτελεί το όριο μεταξύ Αβίας και Μικρής Μαντίνειας. Περαιτέρω η κοινότητα Μικρής Μαντίνειας χωρίζεται από την κοινότητα Σωτηριανικών. Στη θέση Κολοπίνιτσα, εκεί που είναι το κτήμα Θεμιστοκλή Κοζομπόλη, αρχίζει η διαχωριστική γραμμή, η οποία περνά κάθετα το δημόσιο δρόμο και φθάνει στη ΒΑ γωνία του ναού του Αη-Γιαννάκη. Από το σημείο αυτό κατευθύνεται με ευθεία γραμμή στα κτήματα των Σωτηρίου Κούκου, Θανάση Παν. Γονεάκη, Τζανέτου και Δημητρίου Ν. Αλλοίμονου, ώστε φθάνει μέχρι το Ρέμα του Αρμυρού, ανατολικά του Κοκκινόπυργου. Τέλος το Ρέμα αυτό, ως τη θάλασσα, αποτελεί το όριο μεταξύ των κοινοτήτων της Μικρής Μαντίνειας και της Βέργας.

Στις Μαντίνειες δεν υπήρξε ποτέ έδρα ειρηνοδικείου ή χωροφυλακής. Μόνο τελωνειακές αρχές είχαν έδρα το Αρχοντικό (Κούκινος). Όταν το 1836 οργανώθηκαν τα τελωνεία στη χώρα, ιδρύθηκε τελωνείο στην Καλαμάτα, υποτελωνεία στο Νησί και την Κορώνη και τελωνειακοί σταθμοί στο Αρμυρό, τις Κιτριές και το Πεταλίδι². Τελωνειακά φυλάκια που ήταν τα κατώτερα δεν αναφέρονται στις Μαντίνειες. Πότε ιδρύθηκε στις Μαντίνειες τελωνοσταθμαρχείο δεν είναι γνωστό, πάντως αναφέρεται από το 1925 μέχρι το 1932 και είχε έδρα τον Κούκινο, στεγαζόμενο στο σπίτι του Μπακετέα. Από το 1932-1948 έγινε υποτελωνείο και παρέμεινε στο ίδιο μέρος στον Κούκινο. Αναφέρονται μερικά ονόματα από τελώνες που υπηρέτησαν, όπως ο Γεώργιος Μηλιός, ο Αλέξανδρος Κωσταράς, ο Γεώργιος Κοττής και ο Φίλιππος Φραγκούλης.

Θα μπορούσε ακόμη να αναφερθούν τα ονόματα αγροφυλάκων που υπηρέτησαν στις Μαντίνειες, όπως είναι ο Παναγιώτης Κωνσταντινέας (Μπούσκος), Κων-

¹ ΦΕΚ, αρ. 16 της 19 Ιανουαρίου 1962.

² ΦΕΚ, αρ. 51 της 26 Σεπτεμβρίου 1836, σ. 270.

σταντίνος Φραγκούλης (Μαστορέας), Ντίνος Καραμπίνης, Σαράντος Αγγελέας, Γεώργιος Ψωρομύτης και Θανάσης Μπελίτσος.

Από τη σύσταση των κοινοτήτων διετέλεσαν πρόεδροι της Μεγάλης Μαντίνεια-Αβίας οι ακόλουθοι: Φραγκούλης Ι. Χριστόδουλος από 30-3-1914 έως 9-10-1916. Τυρέας Ι. Παναγιώτης από 23-12-1916 έως 12-11-1917, Σπανέας Στυλιανός από 26-12-1917 έως 15-8-1918, Μανδραπήλιας Αλέξανδρος από 7-9-1918 έως 15-8-1919, Σπανέας Στυλιανός από 20-10-1919 έως 25-10-1920, Μανδραπήλιας Αλέξανδρος από 29-11-1920 έως 7-9-1921, Σπανέας Ν. Γεώργιος από 14-11-1921 έως 14-9-1923, Τυρέας Παναγιώτης από 27-1-1924 έως 12-10-1925, Γεωργουλέας Χ. Σπύρος¹ από 4-12-1925 έως 16-12-1925, Φραγκούλης Χ. Ευθύμιος από 23-2-1925 έως 3-3-1930, Κοτσώνης Στ. Παναγιώτης από 1930 έως 25-6-1933, Γεωργουλέας Χ. Σπύρος από 1933 έως 19-11-1935, Φραγκούλης Β. Σταύρος από 29-2-1936 έως 17-11-1936, Γεωργουλέας Σπύρος από 2-3-37 έως 22-5-1941, Σκιάς Δημ. Σωκράτης από 1-8-1941 έως 24-6-1953, Κοτσώνης Γ. Λάμπρος από 16-9-1953 έως 26-1-1958, Τυρέας Γεώργιος από 9-3-1958 έως 10-5-1959, Κοτσώνης Γ. Λάμπρος από 17-5-1959 έως 26-7-1959, Φραγκούλης Β. Ιωάννης από 7-8-1959 έως 7-8-1960, Τυρέας Γεώργιος από 21-8-1960 έως 30-9-1974, Κουντάνης Χρίστος² από 1-10-1974 έως 1-6-1975, Μπελίτσος Γρ. Παναγιώτης από 1-6-1975 έως 31-12-1978, Κοκκινέας Αθ. Παναγιώτης από 1-1-1979 έως 31-12-1982, Μπελίτσος Θεοδ. Παναγιώτης από 1-1-1983 έως 31-12-1986, Κωστέας Θ. Νικόλαος από 1-1-1987 μέχρι σήμερα.

Στην κοινότητα Μικρής Μαντίνειας διετέλεσαν πρόεδροι στα πρώτα χρόνια ο Αναστάσιος Γ. Κοντουλέας και ο Ηλίας Δ. Κωνσταντίνεας, αλλά δεν είναι γνωστός ο χρόνος παραμονής τους στην προεδρία. Οι πληροφορίες τις οποίες έχουμε δεν είναι επαρκείς και θα υπήρχαν ίσως και άλλοι που δεν αναφέρονται. Ακολουθούν οι εξής: Λιακέας Αθ. Κωνσταντίνος από 1930-1934, Κωνσταντίνεας Ηλ. Κωνσταντίνος από 1935 έως 1937, Λιακέας Ευστρ. Παναγιώτης από 1938 έως 1939, Γονεάκης Αθαν. Πάνος 1940-1942, Σαραντέας Ν. Αθανάσιος 1943, Παπαδέας Δ. Ιωάννης 1944-1945, Λιακέας Ευστρ. Παναγιώτης από 1946 έως 1953, Παναγιώταρος Π. Βασίλειος από 1954 έως 30-9-1974, Δούκας Νικόλαος³ από 1-10-1974 έως 1-1-1975, Παναγιώταρος Βασίλειος από 1-1-1975 έως 31-12-1982, Σαραντέας Α. Ανδρέας 1-1-1983 έως 31-12-1986 και Γονεάκης Ν. Ιωάννης από 1-1-1987 έως σήμερα.

7) Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ

Όπως και προηγουμένως έχει αναφερθεί, στα χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας η Μαντίνεια -η Βυζαντινή Μαντίνεια- ήταν στη θέση της Παλιόχωρας. Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι Μύλοι της Μαντίνειας λειτουργούσαν και πριν από το 1414. Στα χρόνια του Τουρκο-Βενετικού πολέμου (1463-1479) η Μαντίνεια εξακολουθούσε να είναι στην Παλιόχωρα και να εξυπηρετεί τους Βενετούς, που είχαν

¹ Πλειοψηφών σύμβουλος.

² Η προεδρία της κοινότητας ανατέθηκε στο δάσκαλο του χωριού που ανέλαβε ως υπηρεσιακός.

³ Δάσκαλος που υπηρέτησε ως υπηρεσιακός πρόεδρος της Μικρής Μαντίνειας.

τις βάσεις τους στη Μεθώνη και την Κορώνη, ως λιμάνι και προγεφύρωμα εναντίον των Τούρκων του Μυστρά. Από Βενετικό έγγραφο του 1463 πληροφορούμεθα ότι η Μαντίνεια είχε δύο οικισμούς: "Mantegna in brazzo, ut supra", που σημαίνει ότι η μια Μαντίνεια ήταν στην Παλιόχωρα σε μικρό ακρωτήριο και η άλλη, η "Ανω", βρισκόταν κάπου στα μεσόγεια. Ίσως στην Άνω Μαντίνεια να έζησε ο λεπρός Ανδρόνικος Παλαιολόγος ή να έφυγαν Μαντιναίοι από το κάστρο. Όταν η βυζαντινή Μαντίνεια της παραλίας καταστράφηκε από τους πειρατές, η τοποθεσία της πήρε το όνομα "Παλιόχωρα", που διατηρήθηκε μέχρι σήμερα.

Η νέα Μαντίνεια, προφανώς η Μεγάλη Μαντίνεια, χτίστηκε σε μέρος αθέατο από τη θάλασσα, σε υψόμετρο 200 μέτρων, ώστε να μην υπάρχει ο κίνδυνος των πειρατών. Η παράδοση μας πληροφορεί ότι τα πρώτα σπίτια της Μεγάλης Μαντίνειας χτίστηκαν στο ΒΔ τμήμα του χωριού, εκεί που είναι οι εκκλησίες του Αγίου Ανδρέα και του Αγίου Βασιλείου και φέρει το όνομα "Λιθάρι" από δύο λιθάρια ελαιοτριβείου που βρίσκονται ακόμη στην περιοχή. Με την πάροδο των χρόνων το χωριό μεγάλωσε και η απουσία των πειρατών έδωσε την ευκαιρία να επεκταθεί και σε μέρη εμφανή από τη θάλασσα.

Η χρονολογία της καταστροφής της Βυζαντινής Μαντίνειας -Παλιόχωρας- από τους πειρατές δεν είναι γνωστή. Ειδήσεις για τη Μαντίνεια έχουμε μέχρι την επανάσταση του Κορκόδεϊλου Κλαδά (1480), που διατηρούσε ακόμη το κάστρο της, έστω κι αν τον προηγούμενο χρόνο το είχαν ξαρματώσει οι Βενετοί, παίρνοντας τα κανόνια του για να μη γίνουν τουρκικά λάφυρα.

Μια ακόμη ειδηση για τη Μαντίνεια προέρχεται από τον κώδικα των Ελλήνων θαλασσοπόρων, των πορτουλάνων όπως αναφέρονται, που τυπώθηκε γύρω στο 1570. Περιγράφοντας το μυχό του Μεσηνιακού κόλπου αναφέρει ο κώδικας την Ανδρούσα, την Καλαμάτα, τη Μαντίνεια και το λιμάνι των Κιτριών. Θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί ότι την εποχή της τύπωσης αυτού του κώδικα η Βυζαντινή Μαντίνεια θα είχε καταστραφεί από τους πειρατές, αλλά ο κώδικας θα είχε συνταχθεί στα χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, που το λιμάνι της Μαντίνειας εξυπηρέτούσε όλη την Ελληνική περιοχή του Ταυγέτου.

Ακολουθεί η στατιστική του Πέτρου Μέδικου του 1618, στην οποία αναφέρεται η Μαντίνεια να έχει 30 σπίτια και η Κόκα της Μαντίνειας 40. Στα 1670 επισκέφθηκε τη Μαντίνεια ο Τούρκος ιερωμένος Εβλιγιά Τσελεμπή, ο οποίος φανέρωσε ότι η Μαντίνεια δεν ήταν παραλιακή και για να φθάσει κανείς εκεί χρειαζόταν ανάβαση. Τέλος το 1673 έγινε η πρώτη ολοσχερής καταστροφή της Μεγάλης Μαντίνειας από τους Τούρκους, οι οποίοι πούλησαν, όπως αναφέρεται, πεντακόσιους σκλάβους από τους κατοίκους της.

Το 1720 έχουμε την πρώτη επιγραφή στην εκκλησία της Παναγίας της Μεγάλης Μαντίνειας και ακολουθεί η Ευαγγελίστρια που άρχισε να χτίζεται το 1743 (Εικ. 20). Φαίνεται ότι βαθμιαία η Μεγάλη Μαντίνεια επεκτάθηκε και πέρα από τη θέση Λιθάρι. Μια άλλη επώνυμη συνοικία της Μεγάλης Μαντίνειας είναι τα "Λαμπριάνικα", που βρίσκονται στη δυτική είσοδο του χωριού, εκεί που είναι η εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου. Για την προέλευση του ονόματος κανείς δεν γνωρίζει. Υποθέσεις μόνο γίνονται ότι μπορεί να σχετίζεται με την οικογένεια "Λαμπρινάκη" από την Καρύνεια, που τη συναντούμε στη Μικρή Μαντίνεια το 1753. Το ίδιο ισχύει και για τα Νικαχιάνικα, που κατέχουν το ΒΑ τμήμα του χωριού και θα

πρέπει να ετυμολογηθούν από το όνομα Νίκας ή Νικάκης. Το επίθετο Νίκας υπάρχει σε κοντινά χωριά και δεν είναι απίθανο κάποτε να κατοικούσαν και στη Μεγάλη Μαντίνεια. Δυστυχώς οι πληροφορίες που έχουμε από γραπτές ή προφορικές πηγές δεν είναι αρκετές.

Στις αρχές του 20ου αιώνα η Μεγάλη Μαντίνεια με τους παραλιακούς οικισμούς της διατηρούσε ακόμη τις περισσότερες από τις παλιές της οικογένειες (Εικ. 25-26). Μετά τον τελευταίο πόλεμο και το σεισμό του 1944 οι παλιοί κάτοικοι εγκατέλειψαν το χωριό εκτός από λίγες εξαιρέσεις και εγκαταστάθηκαν στην παραλία. Στη Μεγάλη Μαντίνεια ήρθαν οι κάτοικοι της Κόκας, η οποία σχεδόν ερημώθηκε. Ο Ηρακλής Μανέας μας είχε δώσει στοιχεία, τα οποία αργότερα συμπλήρωσε και ο Σταύρος Φραγκούλης και δίνουν μια ιδέα που κατοικούσαν οι παλιοί Μαντιναίοι.

Στο ΝΑ άκρο του χωριού, στο ψηλότερο μέρος, ήταν το σπίτι του Παναγιώτη Κωνσταντινέα και εκεί μεγάλωσαν τα παιδιά του, ο Αναστάσης που έγινε σχολάρχης, ο Γεώργιος που έγινε γιατρός (γράφονται Κωνσταντινίδης), ο Νικόλαος και ο Γιαννιός. Γύρω στα 1900 το κατείχε ο Γιαννιός Κωνσταντινέας και αργότερα κατοίκησε εκεί ο Θεόδωρος Γρ. Μπελίτσος. Σήμερα έχει γίνει προσθήκη και το σπίτι είναι χωρισμένο στα δύο. Στο ένα κατοικεί ο Πότης Γρ. Μπελίτσος και στο άλλο ο Κωστής Π. Μπελίτσος.

Δυτικά του Κωνσταντινείου σπιτιού κατοικούσαν οι Πατσέοι και σήμερα μένει εκεί ο Σταύρος Χρ. Αβράμης. Νότια των Πατσέων (προς το καταφύγι) ήταν το σπίτι των παιδιών του Γεωργίου Κωνσταντινέα, των αδελφών Δημήτρη και Κωνσταντίνου (Μπούσκου). Δυτικά του προηγούμενου, όπου σήμερα διαμένει ο Παναγιώτης Ψαρρέας, ήταν του Στυλιανού Σπανέα.

Βορείως του σπιτιού του Πατσέα ήταν το Καραμπιναίο και κατοικούσε εκεί ο Γεώργιος Καλόγερου Καραμπίνης. Σήμερα είναι ιδιοκτησία Ιωάννου Γεωργ. Κοζομπόλη. Δυτικά του προηγούμενου ήταν το πυργόσπιτο του Σασανά. Γύρω στα 1900 το αγόρασε ο Παπά-Παναγιώτης Σπανέας και σήμερα είναι ιδιοκτησία του Σωτηρίου Γεωργ. Παπαδέα. Ανατολικά του πύργου, εκεί που είναι τώρα αποθήκη, ήταν το σπίτι του Νικολάου Παν. Κωνσταντινέα, ο οποίος είχε πάρει την Αικατερίνη Σασανά και ίσως του είχαν δώσει προίκα το σπίτι. Δυτικά του Σασανείου πύργου ήταν το παλιό Σασανείο σπίτι που τώρα κατεδαφίστηκε και ανοικοδομείται. Ο τοίχος του έδειχνε πολύ παλιά τεχντροπία γιατί ήταν χτισμένος με κοκκινόχωμα, όπως βλέπουμε στα σπίτια που ήταν της εποχής του 1821 ή και προηγούμενα. Δυτικά του Σασανείου πύργου ήταν το Σασανείο λιωτρίβι, που το αγόρασε ο Αριστείδης Γερασιμέας και έχτισε από πάνω το σπίτι του. Τελευταία έμενε εκεί η γριά Πολωνία Αριστείδη Γερασιμέα και τώρα το κατέχουν αλλοδαποί.

Δυτικά των Σασανέικων σπιτιών είναι ένα δρομάκι με κατεύθυνση από βορρά προς νότο. Στο κάτω μέρος του δρόμου, στη γωνία, έμενε ο Δημήτριος Φραγκούλης, που είχε γυναίκα τη Μαριώ Γ. Κωνσταντινέα, η οποία ζούσε στις αρχές του αιώνα μας. Προς νότο και κολλητά στο Φραγκουλείκο σπίτι κατοικούσε ο Παναγιώτης Αντ. Κασιβαρδάς ο λεγόμενος Καμπούρης. Σήμερα και τα δύο αυτά σπίτια είναι ιδιοκτησία του Κωνσταντίνου Ι. Παπαμικρούλη. Στο σπίτι του Κωνσταντίνου Κομπότη έμενε ο Παπά-Παναγιώτης Σπανέας μέχρι το 1900 και μετά αγόρασε το Σασανείο πυργόσπιτο, γιατί είχε μεγάλη οικογένεια και δεν τη χωρούσε το παλιό.

Νότια ήταν το “Μπαλείο” που κατοικούσαν οι Σπανέοι-Μπαλέοι. Παραπλεύρως κατοικούσαν οι Παναγέοι. Ένα χάλασμα που βρίσκεται βόρεια από το σπίτι του Κ. Κομπότη και οι παλαιότεροι θυμούνται ότι εκεί κατοικούσε η Βασίλη η Στρογγυλίτσα (η Κουτσή), ήταν το παλιό Κοκκινείο σπίτι. Δυτικά αυτών των σπιτιών ήταν δύο συνεχόμενα σπίτια του Πανάγου Γεωργ. Φραγκούλη, που αγόρασαν αργότερα ο Στέλιος Παν. Αβράμης (ο Ψευδός) και ο Νικόλαος Αθ. Παπαδέας (ο Ντρένιος).

Βορείως της σειράς αυτής των σπιτιών, στο ανατολικότερο άκρο, ήταν το Καπετανιάνικο σπίτι (Εικ. 28). Εκεί κατοικούσε τον περασμένο αιώνα ο Γεώργιος Γεωργ. Καπετανάκης (Πιερέας), που είχε κατ’ επανάληψη εκλεγεί δήμαρχος Αβίας. Στην είσοδο του σπιτιού αυτού είναι χαραγμένη η χρονολογία 1858, αλλά φαίνεται ότι ένα μέρος των οικοδομημάτων είχε κτισθεί παλαιότερα. Γύρω στα 1900 το αγόρασε ο Κλεάνθης Νικ. Καπετανάκης και στη συνέχεια κατοίκησε η Κοκώνα Κ. Καπετανάκη. Μετά το σεισμό το πούλησε στην οικογένεια του Ευάγγελου Ηλ. Μπελίτσου. Δυτικά ήταν ο πύργος του Σωτήρη Γ. Δικαϊάκου, που τελευταία κατοικούσε εκεί ο Γεώργιος Θ. Κοζομπόλης και πρόσφατα τον αγόρασαν αλλοδαποί. Δίπλα στον πύργο ήταν τα σπίτια των άλλων Δικαϊάκων, όπως του Γιώργη, που το αγόρασε πάλι ο Γ. Κοζομπόλης και του Ραφαήλη. Παρακάτω ήταν το σπίτι της Πατσοπούλας, δηλαδή της Καλλιρρόης Πατσέα, που είναι τώρα χάλασμα και ακολουθούσε ο πύργος (πυργόσπιτο) του Οικονόμου Ιωάννου Φραγκούλη, που έμενε στην κυριότητα των παιδιών του εγγονού του Βασ. Γ. Φραγκούλη. Στη συνέχεια ήταν το σπίτι του Πότη Ιωάννου Φραγκούλη, που αγόρασε ο Πότης Θ. Κοζομπόλη.

Απέναντι από την εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου, στα δυτικά, ήταν το σπίτι του Δρακουλέα, που το είχε αγοράσει ο Χριστόδουλος Φραγκούλης και τώρα είναι ιδιοκτησία του Πότη Θ. Κοζομπόλη. Προχωρώντας με δυτική κατεύθυνση συναντούμε το σπιτάκι που ανήκε στο Χριστόδουλο Φραγκούλη και πιο κάτω ήταν το σπίτι των Αναγνωστέων, δηλαδή των παιδιών του Αναγνώστη-Γεωργίου Θ. Νικολέα. Νότια βρίσκεται το σπίτι που είναι ιδιοκτησία του Γεωργίου Δημητρεά από τα Σωτηριάνικα. Αυτό το πυργόσπιτο είχε και έναν ακόμη όροφο, που έπεσε με το σεισμό και ήταν τότε ιδιοκτησία του Ντίνου Παν. Αβράμη. Παλαιότερα ανήκε στη Σοφία Παν. Μανδραπήλια, η οποία είχε παντρευτεί τον Ιωάννη Γεωργ. Καπετανάκη. Σε ένα από τα κτίσματα αυτά υπάρχει επιγραφή 1835, που είναι η πιο παλιά που βρίσκουμε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Ακόμη πιο νότια ήταν το σπίτι του Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας και Εθνομάρτυρα Χρύσανθου Παγώνη. Παλαιότερα κατοικούσε εκεί η οικογένεια Βενετσανά, αργότερα κατοίκησε ο Θεόδωρος Στ. Κωστέας και πρόσφατα το κατεδάφισαν, διότι κανένας δεν ενδιαφέρθηκε να διατηρηθεί.

Μεταξύ του πυργόσπιτου των Μανδραπηλέων και του ναού των Αγίων Θεοδώρων ήταν το σπίτι του Παπά-Γιώργη Φραγκούλη, που το αγόρασε από τους Μοιρέους και το οποίο αργότερα περιήλθε στην κυριότητα του εγγονού του, δηλαδή του Ντίνου Δημ. Φραγκούλη-Μαστορέα. Σήμερα το παλιό σπίτι έχει κατεδαφιστεί και στη θέση του έχτισε σπίτι και μαγαζί ο Βασίλειος Θεόδ. Κωστέας. Νότια του ναού ήταν το σπίτι του Σταύρου Β. Φραγκούλη που ανήκε στη γενιά των Φραγκουλέων-Βουρλιωτέων. Δυτικά του ναού ήταν το μαγαζί του Σταύρου Φραγκούλη, το οποίο είναι χάλασμα και προηγούμενως ανήκε στην οικογένεια Κουμουτσέα. Δυ-

τικότερα ακόμη ήταν το σπίτι του Γερο-Βασίλη Γ. Φραγκούλη, που σήμερα το έχει σπίτι και μαγαζί ο Νικόλαος Στυλ. Αβράμης. Ακολουθούσε το μαγαζί των Λεουτσέων, που τώρα είναι το σπίτι του Βαγγέλη Α. Παπαδέα. Πιο δυτικά ήταν το Μανωλακείο σπίτι, το οποίο ήταν αδελφομεράδι και στο ανατολικό έμενε ο Αγησίλαος Μανωλακάς, που την εποχή της κατοχής το έκαψαν οι Γερμανοί και στο δυτικό ο Δημήτριος Κοτσόβολος, που στον πρώτο του γάμο είχε πάρει γυναίκα την Ελευθερία Παν. Μανωλακά, πρώτη εξαδέλφη του Αγησίλαου Δημ Μανωλακά.

Στην απέναντι πλευρά του δρόμου, δυτικά από το Αναγνωστέικο σπίτι, βορείως των Αγίων Θεοδώρων, ήταν το σπίτι των Μανέων-Κυριακουλέων, που ήταν χτισμένο το 1858. Σήμερα κατοικεί ο τελευταίος των παλαιών Μεγαλομαντιναίων ο Γεώργιος Παν. Μανέας. Δυτικά ήταν το σπίτι του Μανέα-Παναγούλα, που το είχε αγοράσει ο Αναστάσης Κοζομπόλης και σήμερα είναι ιδιοκτησία του Γεωργίου Κ. Παπαμικρούλα. Ακόμη δυτικότερα ήταν το σπίτι της Ευθυμίας χήρας του Γιάννη Νικολέα-Πιπίνη (Γιαννούς Πιπινούς), που δωρήθηκε στην κοινότητα για να καταδαφιστεί και να γίνει πλατειούλα. Βόρεια της πλατείας είναι το σπίτι του Ηρακλή Μανέα που τα τελευταία χρόνια έχει πουληθεί σε Καλαματιανούς. Βορειότερα ακόμη υπήρχαν πολλά σπίτια τα οποία είναι σήμερα χαλάσματα και κυρίως εκεί κατοικούσαν συγκεντρωμένοι όλοι οι Μανέοι, όπως ο Ανδρέας Ηλ. Μανέας κ.ά. Επίσης ήταν και το σπίτι του Ιωάννη-Αρφάνη Νικητάκη, του λεγόμενου εισπράκτορα καθώς και το σπίτι του Ριγανόπουλου ή Ριγανόκωλου. Μερικά τα έχει κόψει ο δρόμος που περνά σήμερα. Σώζεται μόνο, κάτω από το δρόμο, το σπίτι του Ηλία Κυρ. Μανέα που δεν κατοικείται από πολλά χρόνια και είναι ιδιοκτησία του Ιωάννη Αν. Κοζομπόλη.

Δυτικά του σπιτιού του Νικολέα-Πιπίνη, που όπως αναφέρθηκε τώρα είναι πλατεία, ήταν ένας πύργος στον οποίο έμενε ο Ντίνος Παν. Λεουτσέας και αργότερα κατοικούσε εκεί η Βασίλω Παν. Καραμπίνη. Παλαιότερα το σπίτι αυτό ανήκε στην οικογένεια Κεφαλέα, που χάθηκε από τον τόπο. Με το σεισμό του 1944 το πυργόσπιτο, όπως και άλλα σπίτια, έχασε τον πάνω όροφό του και τώρα είναι ιδιοκτησία των εγγονών του Γερο-Δήμου Ι. Κοζομπόλη. Δυτικότερα ήταν το σπίτι του Σωκράτη Σκιά, που πρώτα ήταν ιδιοκτησία Ριγανόπουλου, μετά το πήρε ο Γιαννητύρης και τελευταία το αγόρασε από το Σ. Σκιά ο Γερο-Δήμος Κοζομπόλης. Ακόμη πιο δυτικά, μετά το δρομάκι, είναι το χάλασμα του σπιτιού των Γεωργιτσέων και ακόμη παρακάτω το σπίτι του Αλέξ. Μανδραπήλια, το οποίο έχει επιγραφή 1842, που αγόρασε ο Βαγγέλης Αβράμης και κατοικεί σήμερα ο Χαράλαμπος Π. Ζούζουλας.

Συνεχίζοντας δυτικά συναντούμε το σπίτι των Κουμουτσέων, που αργότερα είχε αγοράσει ο Δημήτρης Αναστ. Αβράμης και τώρα κατέχουν ο Νικόλαος Γ. Κωστέας και ο Βαγγέλης Μιχαλάς. Η κατοικία που ήταν στο πιο δυτικό άκρο της Μεγάλης Μαντινείας ήταν ο πύργος-πυργόσπιτο του Τυρέα, που αγόρασε ο Στέλιος Κωνστ. Αβράμης, ο επιλεγόμενος “Ψηλός” και τώρα χωρίς τον πάνω όροφό του, που έπεσε από το σεισμό του 1944, στεγάζει το δημοτικό σχολείο Μεγάλης Μαντινείας μετά από δωρεά της Αντιγόνης Στελ. Αβράμη. Νότια του Τυρέικου πύργου και δυτικά του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου ήταν το σπίτι των Κοτσωνέων, που σήμερα κατέχει ο Θανάσης Γεωργ. Μπελίτσος. Τέλος νότια του ναού ήταν το σπίτι του Χαρίλαου Γεωργ. Καπετανάκη, το οποίο τώρα έχει καταδαφιστεί.

Αν πάρουμε το δρομάκι, το οποίο περνά ανάμεσα από το σπίτι που κατοικούν τα εγγόνια του Δήμου Κοζομπόλη και του χαλάσματος του Γεωργιτσέικου σπιτιού, συναντούμε μπροστά μας το σπίτι του δασκαλού Σωτηρίου Γ. Μανέα-Καλογερέα (Εικ. 27), που έδωσε προίκα στην κόρη του Βασίλω, η οποία είχε γίνει σύζυγος του Δημητρίου Ζωγράφου. Προχωρώντας δυτικά συναντούμε αριστερά το σπίτι που έχτισε ο Κωνσταντίνος Γιαν. Πουλέας τον περασμένο αιώνα και δεξιά το σπίτι που έμενε ο Γεωργάκης Δημ. Σκιάς. Βορείως των σπιτιών αυτών είναι το χάλασμα του σπιτιού στο οποίο έμενε ο Σταύρος Ιωάν. Φελουκαντζής.

Δυτικά από τα σπίτια Πουλέα και Σκιά είναι πολλά χαλάσματα και εκεί έμεναν οι οικογένειες Δάκαρη, Αγγελέα, Κωστέα (η παλιά Μαντιναϊκή οικογένεια) και Μπαμπούρα. Βορείως των χαλασμάτων αυτών είναι ένα σπίτι το οποίο πρώτα ανήκε στον Ηλία Γεωργ. Καπετανάκη (τον λεγόμενο Τραμουντάνη), αργότερα το πήρε ο αδελφός του ο Πιέρος και στη συνέχεια το αγόρασε ο Παναγιώτης Θεόδ. Σπεντζούρης. Τώρα το κατέχουν αλλοδαποί.

Στην περιοχή αυτή βρίσκονται οι δύο ναοί του Αγίου Ανδρέα και του Αγίου Βασιλείου. Εδώ ήταν τα σπίτια των Γεωργουλέων, από τα οποία σώζεται μόνο ένα, το οποίο ανήκε στο Χαρίλαο Παν. Γεωργουλέα και σήμερα το κατέχει η οικογένεια Καντιάνη.

Απομένει η γειτονιά των Νικαχιάνικων που κατέχει το ΒΑ τμήμα του χωριού. Εδώ φαίνεται ότι κατοικούσε η οικογένεια Παγώνη, από την οποία προέρχονται οι Σπεντζουρέοι και οι Γερασιμέοι-Γερασιμόπουλοι. Ακόμη κατοικούσαν εκεί ο Σαράντος Νικ. Φελουκαντζής, παλαιότερα δε ο Θεόδωρος Αν. Μάλαμας, που είχε πάρει Γερασιμίτσα και οι Καρατζάδες-Στρογγυλοί. Στα Νικαχιάνικα εγκαταστάθηκαν στα μέσα του προηγούμενου αιώνα και ο Νικολάκης Παν. Καπετανάκης που παντρεύτηκε τη Σταυριανή Γ. Καρατζά-Στρογγύλη.

Στα παλιότερα χρόνια στα Νικαχιάνικα υπήρχε πυργόσπιτο, που ήταν ιδιοκτησία του Ηλία Γεωργουλέα. Δεν είναι γνωστό αν ο πύργος ήταν από πάντα Γεωργουλέικος ή αν προερχόταν από αγορά ή από προίκα από τη γυναίκα του, η οποία ήταν το γένος Νικητάκη. Με το πυργόσπιτο αυτό προικίστηκε η κόρη του Σταυρούλα που πήρε τον Παναγιώτη Ιωάν. Μανωλέα. Επειδή όμως ο πάνω όροφος έκανε “κοιλιά”, τον γκρέμισαν και χαμήλωσε το ύψος της οικοδομής, που ήταν χτισμένη με κοκκινόχωμα, όπως συνηθιζόταν πριν από την επανάσταση του 1821. Η οικοδομή αυτή περιήλθε στην κυριότητα του Επαμεινώνδα Ηλ. Γερασιμόπουλου και τελικά δόθηκε προίκα στο Δημήτριο Γκούζο. Η οικοδομή κατέρρευσε και πουλήθηκε στο Σωτ. Διαμαντόπουλο για οικόπεδο.

Από τα προηγούμενα βγαίνει το συμπέρασμα ότι συχνά οι γενιές που κατοικούσαν στη Μεγάλη Μαντινεία οικοδομούσαν όλοι στην ίδια γειτονιά. Βλέπουμε τους Κωνσταντινέους, τους Δικαιάκους, τους Σασανάδες, τους Φραγκουλέους, τους Μανέους, τους Γεωργουλέους κ.ά. να κατοικούν ο ένας δίπλα στον άλλον. Χωρίς αμφιβολία αυτό γινόταν για λόγους κοινής άμυνας. Μόνο η οικογένεια του Γεωργίου Γ. Καπετανάκη (Πιερέα) στις τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα ήταν διασκορπισμένη στα καίρια σημεία του χωριού. Βλέπουμε τον πατέρα και αρχηγό της οικογένειας Γεώργιο Καπετανάκη να κατοικεί στο ανατολικό άκρο του χωριού. Ο Γιάννης κατοικούσε στο μέσον του χωριού. Ο Χαρίλαος είχε σπίτι στο ΝΔ άκρο και ο Ηλίας στο ΒΔ άκρο της Μεγάλης Μαντινείας. Μετά το θάνατο

του Ηλία κατοίκησε εκεί ο αδελφός του ο Πίερος. Αν αυτό ήταν συμπτωματικό ή σκόπιμο δεν είναι γνωστό.

Η Μεγάλη Μαντίνεια είχε δύο πηγές από τις οποίες υδρευόταν. Η μια ήταν η λεγόμενη Βρύση που βρίσκεται ανατολικά του χωριού, όπου και είχαν κατασκευάσει υδραγωγείο και η άλλη ήταν το Καταφύγι, όπου πηγάζει ακόμη νερό. Στο Καταφύγι συνηθίζουν να πλένουν τα ρούχα οι Μαντιναίισσες.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η Μεγάλη Μαντίνεια τον προηγούμενο αιώνα είχε φωτισμό. Σε διάφορα σημεία του χωριού είχαν τοποθετηθεί λάμπες λαδιού ή πετρελαίου που φώτιζαν τις νυχτερινές ώρες τους δρόμους. Οι παλιοί περιέγραφαν με συγκίνηση και περηφάνεια το πόσο ωραίες ήταν οι λάμπες.

8) Η ΚΟΚΑ - ΤΟ ΚΑΤΣΟΒΡΑΧΟ - ΤΑ ΚΟΥΤΙΒΑΪΚΑ

Το όνομα Κόκα ήταν συνοικισμός στην Κωνσταντινούπολη και λέγεται ότι στα αρβανίτικα σημαίνει "κεφάλι". Η θέση στην οποία βρίσκεται η Κόκα θα της ταίριαζε το όνομα αυτό, γιατί κατέχει το ψηλότερο και ανατολικότερο τμήμα της πλαγιάς που φιλοξενεί τις Μαντίνειες. Η περιοχή της Κόκας είναι ένα κοίλωμα και έχει σχήμα αμφιθεατρικό, που η σκηνή του είναι στραμμένη νότια προς τη ρεματιά της Σάνταβας. Αντίκρου της, στο βάθος ΝΑ, είναι το κάστρο της Ζαρνάτας με το οποίο έχει οπτική επαφή, ενώ είναι αθέατη από τη θάλασσα και συνεπώς ήταν προστατευμένη από πειρατικές επιδρομές.

Την ιστορία της Κόκας δεν την γνωρίζουμε καλά. Για πρώτη φορά τη βρίσκουμε το 1618 σε στατιστική του Πέτρου Μέδικου-Γιατρού. Τότε είχε 40 σπίτια, ενώ η Μαντίνεια είχε μόνο 30. Αποτελούσε όμως πάντοτε έναν δορυφορικό οικισμό της Μεγάλης Μαντίνειας, γιατί δεν σημειώνεται ανεξάρτητη, αλλά ως Κόκα της Μαντίνειας.

Στην Κόκα δεν βρίσκονται χαλάσματα παλαιών σπιτιών, όπως υπάρχουν στη Μεγάλη Μαντίνεια και στο Παλιό Χωριό της Μικρής Μαντίνειας. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι στην Κόκα τα σπίτια χτίζονταν με ξερολιθιά, όπως ήταν συνηθισμένο μέχρι πρόσφατα να χτίζουν οι κτηνοτρόφοι τα μαντριά τους, δηλαδή χωρίς λάσπη. Τέτοια σπίτια δεν αντέχουν στο χρόνο και εξαφανίζονται τα ίχνη τους, οπότε δεν είναι εύκολο να διακρίνει κανείς τον τοίχο ενός σπιτιού με ξερολιθιά από μια μάντρα διαχωριστική ενός κτήματος.

Είναι γνωστό ότι στα μέσα του προηγούμενου αιώνα άρχισαν να εγκαθίστανται στην Κόκα μερικοί από τους κατοίκους των Αλτομυρών. Αγόρασαν λίγα από τα κτήματα της περιοχής και δούλευαν σκληρά για να εκχερσώσουν και να δενδροφυτεύσουν τον τόπο. Την εποχή εκείνη σημαντικό εισόδημα των κατοίκων της Κόκας έγιναν τα κάρβουνα και ο ασβέστης που έφτιαχναν.

Σήμερα η Κόκα έχει σε μεγαλύτερη αναλογία καλλιεργημένες εκτάσεις που εκχερσώθηκαν στα τελευταία 150 χρόνια. Ανάμεσα σε αυτά υπάρχουν λόγγοι στους οποίους βοσκούσαν τα γιδοπρόβατά τους. Τα σπίτια της Κόκας δεν ήταν συγκεντρωμένα σε ένα σημείο, όπως συνηθίζεται στα χωριά, αλλά υπήρχαν διασκορπισμένες συγγενικές ομάδες κτηνοτρόφων.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως η Κόκα είχε τρεις κατεστραμμένους ναούς, από τους οποίους σήμερα ξαναχτίστηκε μόνο ο Άγιος Πολύκαρπος. Από τους ναούς των Αγίων Κωνσταντίνου και Ιωάννου απομένουν δυσδιάκριτα θεμέλια. Ίσως ποτέ στην Κόκα δεν υπήρχε νεκροταφείο, γιατί φαίνεται ότι οι νεκροί θάβονταν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Να σημειωθεί ότι τα παλαιότερα χρόνια οι Αλτομυριανοί θάβονταν στην πατρική τους γη.

Στις αρχές του αιώνα μας στην Κόκα ζούσαν 12-15 οικογένειες (νοικοκυριά), που κατά πλειοψηφία ήταν από τα Αλτομυρά. Πρόκειται για τις πατριές Αβράμη, Παπαδέα και Μπελίτσου. Από τις Γαϊτσές ήταν ο Ψαρρέας, που η απότερη καταγωγή του ήταν από τα Αλτομυρά και οι πρόγονοί του έζησαν στις Γαϊτσές. Όλες αυτές οι οικογένειες μετά το σεισμό του 1944 εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια.

Μια άλλη περιοχή που για λίγες δεκαετίες φιλοξένησε κατοίκους ήταν το Κατσόβραχο. Βρίσκεται βόρεια-βορειοανατολικά της Μεγάλης Μαντίνειας και οφείλει το όνομά του στους πολλούς βράχους, οι οποίοι ήταν κατεσπαρμένοι στην περιοχή. Τα βράχια ανάμεσά τους συνήθως συγκρατούσαν λιγοστό χώμα, στο οποίο οι κάτοικοι καλλιεργούσαν με δυσκολία τα σιτηρά τους ή φύτευαν τις ελιές τους. Η απόδοση τέτοιων κτημάτων ήταν μικρή και ο κόπος του καλλιεργητή δυσανάλογα μεγάλος. Στο κατσόβραχο εγκαταστάθηκε η οικογένεια Κοζομπόλη.

Στην παρακείμενη περιοχή της Κολοπίνιτσας χτίσαν τα σπίτια τους οι Κωστέοι, οι οποίοι κατάγονται από την Αναβρυτή της Σπάρτης και για αρκετό καιρό είχαν εγκατασταθεί στα Αλτομυρά. Ακόμη στην περιοχή της Λουμπάρδας, που είναι κοντά στον Άγιο Χαράλαμπο είχε εγκατασταθεί τελευταία ο Γεώργιος Παν. Κοζομπόλης, ο επιλεγόμενος "Σαχάμ-σαχάμ".

Οι βοσκοί τους χειμερινούς μήνες μέναν στα χειμαδιά της Μαντίνειας και τα καλοκαίρια ανέβαιναν με τα γιδοπρόβατά τους στα ορεινά. Μετά το 1934, που έγινε μεγάλη πυρκαϊά στα Αλτομυρά, οι Κοζομπολαίοι άρχισαν να ζουν μόνιμα στη Μεγάλη Μαντίνεια, όπου αγόρασαν σπίτια και από κτηνοτρόφοι, που ήταν στα πρώτα χρόνια, έγιναν αγρότες.

Στα τέλη του προηγούμενου αιώνα μια ακόμη οικογένεια, οι Κουτιβαίοι, που καταγόntonταν από τα Πηγάδια, εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Μερικοί από τους Κουτιβαίους έχτισαν τα σπίτια τους μεταξύ των Δολιανών και του ναού των Αγίων Θεοδώρων και σχημάτισαν τον οικισμό "Κουτιβαίικα". Στα ανατολικά του οικισμού αυτού έγινε άλλος οικισμός, τα "Μπελιτσαίικα", που υπάγεται στην κοινότητα του Κάμπου.

9) Η ΜΙΚΡΗ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ - ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΧΩΡΙΟ

Η Μικρή Μαντίνεια ήταν χτισμένη πάνω σε μια μακρόστενη λοφοπλαγιά, με μέσο ύψος τα 160 μέτρα, που κατηφόριζε από τα ανατολικά στα δυτικά, δηλαδή ήταν στραμμένη προς τη θάλασσα. Οι δύο άλλες πλευρές, η βόρεια και η νότια, ήταν απότομες και δυσκολοδιάβατες. Υπήρχαν λίγα σημεία από τα οποία μπορούσε κανείς να πλησιάσει το χωριό και αυτό θα πρέπει να ήταν το οχυρωματικό πλεονέκτημα του τόπου, που τον διάλεξαν για να κατοικήσουν.

Η Μικρή Μαντίνεια δεν απέχει πολύ από τη θάλασσα και δεν ήταν δύσκολο να τη φθάσουν οι πειρατές, γι' αυτό φαίνεται πιθανό ότι θα κατοικήθηκε όταν δεν υπήρχε ο φόβος των πειρατών. Ακόμη έστεκε προκλητική μπροστά στα μάτια των Τούρκων της Καλαμάτας και ίσως χτίστηκε σε μια περίοδο που δεν θα υπήρχαν και οι δύο αυτοί φόβοι. Επομένως μπορεί να υποθέσει κανείς ότι το μέρος αυτό αναπτύχθηκε ως οικισμός στην περίοδο της Ενετοκρατίας, δηλαδή στα 1685-1715. Όμως δεν αποκλείεται να υπήρχε εκεί ένα είδος φυλακίου, που θα επέβλεπε τη διάβαση Καλαμάτας-Κουρή-Κάμπου.

Η πρώτη παρουσία της Μικρής Μαντίνειας στην ιστορία γίνεται στις απογραφές των Βενετικών αρχών την εποχή της Ενετοκρατίας (1685-1715). Το 1618 ο Πέτρος Μέδικος-Γιατρός έστειλε στο δούκα του Νεβέρ πίνακα με τα χωριά της Μάνης και τον αριθμό σπιτιών του καθενός. Τότε δεν αναφέρθηκε η Μικρή Μαντίνεια και μπορεί να υποθεθεί με ασφάλεια ότι η μόνη Μαντίνεια που ήταν την εποχή εκείνη, ήταν η σημερινή Μεγάλη Μαντίνεια.

Θα μπορούσε ίσως τα έτη 1668-73 να θεωρηθούν ως πιθανός χρόνος οίκησης της Μικρής Μαντίνειας. Ήταν η εποχή που ο Λιμπεράκης Γερακάρης είχε την ιδιοκτησία των Μύλων της Μαντίνειας και ίσως πολλοί από τους συμπολεμιστές του να εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Μικρής Μαντίνειας. Το γεγονός ότι το 1753 αφιερώνει ο Λαμπρινάκης από την Καρύνεια μια τοιχογραφία στον Άγιο Σπυριδώνα της Μικρής Μαντίνειας είναι μια πολύ ασθενής ένδειξη εγκατάστασης κατοίκων της Μέσα Μάνης κοντά στους Μύλους. Ακόμη στη Μικρή Μαντίνεια έχουμε την οικογένεια Κορμαλάκη (Κουρούμαλου) που τη βρίσκουμε στους Δολούς και στη Μικρή Μαντίνεια. Η οικογένεια Ραμενάκη που σημειώνεται στις τοιχογραφίες του Αγίου Σπυριδώνα συναντάται στους Δολούς και στην Καρυούπολη. Τέλος στη Μικρή Μαντίνεια υπάρχει τοπωνύμιο "*Ρικιάνικα*", που ίσως σχετίζεται με τη μεγάλη γενιά των Ρίτσων (Ριτσάνων) της Λάγιας, "*του Μουζάλου*" με την οικογένεια Μούζαλου κ.ά.

Βλέποντας τα ερείπια της Μικρής Μαντίνειας, όπως μας τα άφησε ο σεισμός της 30 Ιουλίου 1944, διαπιστώνουμε ότι υπήρχαν κατασκευές διαφόρων εποχών. Άλλοτε στο χτίσιμο τοποθετούσαν ανάμεσα στις πέτρες κομμάτια από κεραμίδια και άλλοτε όχι. Πόσο αυτό σημαίνει τεχνολογία διαφορετικής εποχής και ποιās αξιολόγησης μπορεί να τύχει, δεν το γνωρίζουμε. Σε μερικά σπίτια βλέπουμε το κάτω μέρος ενός τοίχου ότι ήταν χτισμένο διαφορετικά από το πάνω, που σημαίνει ότι αυτός ο τείχος χτίστηκε και αργότερα ξαναχτίστηκε με διαφορετική τεχνολογία. Δεν διακρίνεται αν οι καταστροφές έχουν γίνει από σεισμούς ή από τους Τούρκους. Είναι εμφανές ότι τα σπίτια που ήταν καλοφτιαγμένα, είναι μεταγενέστερα. Το Κολοκοτρινέικο σπίτι που βρίσκεται στο ανατολικό μέρος του χωριού είναι κατασκευής του 1864.

Τα σπίτια από τα ανατολικά προς τα δυτικά ανήκαν στους Κολοκοτρίνη, Γαληνέα, Ξυπόλυτο, Παπαδέα, Γονεάκη, Κοστρίβα, Ψαρρέα (ή Χούσιο), Κουρμαλίδη, Χριστέα, Λιακέα, Κολομπάκο, Μποζώνη, Κουμανταρέα, Λιάκη, Κοντουλέα, Σαραντέα, Κωνσταντινέα και Νικολέα (Εικ. 30-31).

Η ύδρευση της Μικρής Μαντίνειας γινόταν από τις στέρνες που είχαν σχεδόν όλα τα σπίτια και από δύο βρύσες, που η μία από αυτές είχε το όνομα *Καμάρι*.

Τα πηγάδια της περιοχής δεν ήταν πολλά, ένα ήταν στην Κολοπίνιτσα, άλλο στην Πεζόρτη, στο Καμάρι και του Μουζάλου, που ήταν πολύ βαθύ.

10) ΟΙ ΜΥΛΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΠΑΡΑΛΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Μέχρι την εποχή της απελευθέρωσης από τους Τούρκους στην παραλία, που εκτείνεται από τη Ρεματιά του Αρμυρού μέχρι το Δαφνολάγαδο ή Ρέμα του Αγίου Νικήτα, εκτός από τους Μύλους δεν υπήρχε άλλος οικισμός, παρά μόνο ήταν αραϊά κατεσπαρμένα λίγα καλύβια ή ξωκκλήσια και στην Παλιόχωρα ήταν η εκκλησία της Παναγίας από το 1775.

Οι πηγές των Μύλων αναφέρονται από τον Παιουσανία που περιηγήθηκε τη χώρα το 2ο μ.Χ. αιώνα. Όμως πρώτη πληροφορία για τους Μύλους έχουμε από το 1414, που σημειώνεται ότι στα προηγούμενα χρόνια ανήκαν στο Βενετό Νικολό Φοσκάρη. Από αυτόν τους πήρε η βαρωνία της Μαντίνειας¹ και όπως μαθαίνουμε ήταν σε κακή κατάσταση και είχαν ανάγκη επισκευών.

Γύρω στα χρόνια 1668-73 οι Μύλοι της Μαντίνειας ανήκαν στο Λιμπεράκη Γερακάρη. Πως είχαν περιέλθει στην κυριότητά του δεν είναι γνωστό. Όταν όμως αυτός το 1673 επαναστάτησε εναντίον των Τούρκων και πολιορκήσε ανεπιτυχώς το κάστρο της Ζαρνάτας, φαίνεται ότι κατασχέθηκε όλη του η περιουσία από την Τουρκική διοίκηση. Γι' αυτό το 1685, όταν οι Βενετοί έδωξαν τους Τούρκους από τον τόπο, κατάσχεσαν με τη σειρά τους τους Μύλους και ο Φραγκίσκος Μοροζίνη τους παραχώρησε στο Νικόλαο Δοξαρά.

Οι Τούρκοι στη διάρκεια του Τουρκο-Βενετικού εκείνου πολέμου χρησιμοποίησαν το Λιμπεράκη Γερακάρη εναντίον των Βενετών και το 1688 τον αναγόρευσαν Μανιάτη, το 1697, εγκατέλειψε τους Τούρκους και προσχώρησε στο χριστιανικό στρατόπεδο. Οι Βενετοί έκαναν δεκτό το αίτημά του και του απέδωσαν τα κτήματά του μαζί με τους Μύλους της Μαντίνειας.

Ο Λιμπεράκης με τους Μύλους προίκισε την κόρη του Σταθούλα, που παντρεύτηκε τον Καλαματιανό Μπένο Ψάλτη (γενάρχη των Μπενάκηδων). Ακολούθως οι Βενετοί εξόρισαν το Λιμπεράκη Γερακάρη στη Βερόνα της Ιταλίας και κατάσχεσαν τους Μύλους και τα άλλα περιουσιακά του στοιχεία. Από το 1700 ο Μπένος Ψάλτης κατόρθωσε να αποδεσμεύσει τους Μύλους.

Μετά από λίγα χρόνια οι Μύλοι περιήλθαν στην κυριότητα του Καπετάν-Γιαννάκη Κουτήφαρη και εξακολούθησαν μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας να ανήκουν στην οικογένεια Καπετανάκη, δηλαδή στους απογόνους του Καπετάν-Γιαννάκη. Στις αρχές του αιώνα ιδιοκτήτης των Μύλων έγινε ο Παναγ. Παναγιώταρος και σήμερα είναι ιδιοκτησία του γιού του Βασιλείου.

Από τη διαθήκη του Γερο-Παναγιωτάκη Καπετανάκη, για την οποία έχει γίνει πολλές φορές λόγος, μαθαίνουμε ότι το 1795 στους Μύλους της Μαντίνειας λειτουργούσε και ελαιοτριβείο.

¹ Η βαρωνία των Μύλων (Baronie des Molines) ήταν κοντά στην Πύλο. Οι Μύλοι της περιοχής μας ανήκαν χωρίς καμία αμφιβολία στη βαρωνία της Μαντίνειας.

Από παράδοση της οικογένειας Καπετανάκη, όπως την κατέγραψε από τον πατέρα του ο στρατηγός Νικόλαος Λεων. Καπετανάκης, αναφέρεται ότι στα μέσα του 18ου αιώνα ο Χριστόδουλος Π. Καπετανάκης έχτισε πύργους στους Μύλους. Σε σχέδιο της περιοχής των Μύλων από τον Άγγλο περιηγητή W. Gell (1805) ο πύργος των Μύλων είναι τοποθετημένος νότια του υδρόμυλου, στο σημείο που σήμερα είναι το σπίτι του Διονυσίου Ι. Κοστρίβα. Ακόμη παρουσιάζει διαφορές από το σημερινό πύργο, ώστε φαίνεται πιθανό ότι ο υπάρχων πύργος είναι μεταγενέστερος του σχεδίου. Θεωρούμε ότι ο πύργος του 1805 καταστράφηκε από την εισβολή του Ιμπραήμ το 1825, ο στρατός του οποίου αχρήστευσε όλα τα αμυντικά έργα των Ελλήνων μέχρι τις Κιτριάς.

Στο πρόσφατο παρελθόν έχουν γραφεί πολλά και αβασάνιστα. Αναφέρεται ότι ο πύργος των Μύλων είναι Βενετικό κτίσμα, ότι παραθέρριζαν οι Παλαιολόγοι του Μυστρά ή ότι τον έχτισε ο Λιμπεράκης Γερακάρης την εποχή της κυριαρχίας του κλπ. Ο πύργος των Μύλων είναι χωρίς φθορές από το χρόνο (Εικ. 32-5) και αρχιτεκτονικά μοιάζει με τον πύργο που είναι στο κάστρο Πετροβούνι (1795) και στο κάστρο της Ζαρνάτας (1813-1815).

Ακόμη παλαιότερα έχει υποστηριχθεί ότι στους Μύλους της Μαντίνειας έγιναν μάχες την εποχή των Ορλωφικών (1770) και ότι ο πύργος ερειπώθηκε. Αναφέρεται ότι από τα χαλάσματά του σώθηκε μόνο ο Πιέρος Μαυρομιχάλης μαζί με το μικρό του γιό τον μετέπειτα Πετρόμπεη. Όμως κανένας από τους ξένους περιηγητές δεν έγραψε τίποτε για τους ηρωϊσμούς του 1770 και πέρασαν πολλοί που ασχολήθηκαν με ασήμαντες λεπτομέρειες, όπως οι Morritt (1795), W. Gell (1805), W. Leake (1805), Sauvaire (1815), H. Post (1827), Bory de Saint Vincent (1829) κ.ά. Όσα έχουν γραφεί για το 1770 είναι μεταγενέστερες επινοήσεις που εξυπηρετούσαν δύο στόχους. Ο ένας ήταν να τονισθεί η δράση του Πιέρου Μαυρομιχάλη, γι' αυτό όσα έκανε ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης στο Ριζόμυλο της Μεσσηνίας, γράφτηκαν αργότερα για τον Πιέρο Μαυρομιχάλη, ότι δήθεν πολέμησε στους Μύλους της Μαντίνειας. Ο δεύτερος στόχος ήταν να ξεχαστεί ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης, του οποίου ο μικρός γιός Γεώργιος είχε συλληφθεί και εκτουρκισθεί, ήταν δε ο γνωστός Σουκιούρμπεης, που έκανε τον Πέτρο Μαυρομιχάλη Μπέη της Μάνης. Δεν μπορεί κανείς να αποκλείσει ότι ο Πιέρος Μαυρομιχάλης φεύγοντας από το Ριζόμυλο της Μεσσηνίας βρήκε καταφύγιο στους Μύλους. Ακόμη είναι δυνατόν να έγιναν μικροσυμπλοκές με τους Αρβανίτες, οι οποίοι προχώρησαν μέχρι το μοναστήρι της Ανδρουμπεβίτσας (Μάλτα Σταυροπηγίου), αφήνοντας όμως πίσω τους πολλές εστίες άμυνας¹.

Στη Μαντιναϊκή παραλία, εκτός από τους Μύλους, υπήρχε τείχος από ξερολιθιά στη Ρεματιά του Αρμυρού, που το ενίσχυαν δύο πύργοι στο σημείο που περνούσε τότε ο δρόμος. Από τους πύργους αυτούς απομένουν λίγα χαλάσματα του Κοκκινόπυργου (Εικ. 11). Δυτικά από αυτόν ήταν ο άλλος πύργος, η Καγκελαρία, που γκρεμίστηκε και τα οικοδομικά υλικά χρησιμοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια για την ανέγερση σπιτιών.

¹ Για όσα γράφονται εδώ η βιβλιογραφία έχει καταχωρηθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, όπου ο αναγνώστης μπορεί να αναζητήσει τις λεπτομέρειες και τις παραπομπές

Στην πλευρά του Αρμυρού ήταν χτισμένα λίγα διάσπαρτα σπίτια και μαγαζιά. Οικοδομήθηκαν δε περισσότερα σπίτια την εποχή της Επανάστασης από την οικογένεια Καπετανάκη. Λίγο αργότερα, στα χρόνια του Ιμπραήμ το Αρμυρό γνώρισε ακμή, διότι κατέφυγαν εκεί πολλοί Μεσσήνιοι και ακόμη γιατί αποτελούσε το λιμάνι της περιοχής, που δεν έλεγχε ο Ιμπραήμ. Ο τόπος μεταξύ Αρμυρού και Μύλων δεν έχει σημεία οικισμού, γιατί οι Μεσσήνιοι πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί εκεί, δεν έχτιζαν παρά μόνο καλυβάκια με ξερολιθιά που δεν άντεξαν στο χρόνο.

Στην Παλιόχωρα ήταν χτισμένη από το 1775 η εκκλησία της Παναγίας, που μέχρι το 1829 αποτελούσε το μοναδικό κτίσμα της περιοχής. Προς νότο, κοντά στους βράχους του Πατσούρου, ήταν η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, που είχε γκρεμιστεί πριν από το 1805. Τέλος στη Σάνταβα υπήρχαν οι εκκλησίες της Αγίας Αικατερίνης (Χάρος) και της Αγίας Ειρήνης, που όπως αναφέρεται ήταν μέσα σε σπηλιές.

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι στην περιοχή αυτή θα υπήρχαν διάσπαρτα καλυβάκια - αυτά που αργότερα ονόμασαν συκόσπιτα - αλλά δεν αποτελούσαν συγκεντρωμένο οικισμό. Πιστεύεται ότι το πρώτο σπίτι που χτίστηκε στην παραλία της Παλιόχωρας ήταν του Σταυρέα, που σήμερα ανήκει στο Γεώργιο Β. Φραγκούλη. Η ανέγερση του πυργόσπιτου θα πρέπει να τοποθετηθεί γύρω στα 1830-40, γιατί μέχρι το 1829 οι περιηγητές αναφέρουν ότι η εκκλησία αποτελούσε το μοναδικό κτίσμα. Αλλά το 1840 χαρακτηρίζεται η Παλιόχωρα ως χωριό και υποθέτουμε ότι θα είχαν αρχίσει να χτίζονται σπίτια.

Εκείνα τα χρόνια γύρω από την εκκλησία ήταν μερικά κατάλοιπα των αρχαιότερων χρόνων. Παντού ήταν λίγα σκόρπια σπασμένα κεραμίδια και ένας μισογκρεμισμένος κυκλικός τείχος, ο οποίος εθεωρείτο ότι ανήκε κάποτε σε Ρωμαϊκό λουτρό. Ακόμη οι γεροντότεροι θυμούνται έναν τοίχο, τον "Μπενά", που βρισκόταν κατά μήκος του βορείου άκρου του υψώματος της Παλιόχωρας και ένα άνοιγμα στο τοίχο αυτό που είχε το όνομα "Μπασία", η οποία τοποθετείται δυτικά της οικίας του Γεωργίου Θεοδ. Μπελίτσου.

Όπως αναφέρεται, στην Παλιόχωρα χτίστηκαν αργότερα δύο ακόμη σπίτια. Το ένα ήταν του Κατσιβαρδά-Πετρουλέα, που γύρω στο 1915 το αγόρασε ο Λάμπρος Γ. Κοτσώνης και το άλλο ήταν του Παναγιώτη Σταύρ. Κοτσώνη (προπάππου του συνταγματάρχη Σταύρου Πόπη Κοτσώνη), που σήμερα είναι το εξοχικό κέντρο του Παναγιώτη Θεοδ. Μπελίτσου και η συνεχόμενη οικία του Χρίστου Σπ. Γεωργουλέα. Το σπίτι αυτό το μοίρασαν οι αδελφοί Σταύρος και Γιάννης παιδιά του Παναγιώτη Στ. Κοτσώνη. Το μερίδιο του Σταύρου το πούλησε ο γιός του Πόπης και περιήλθε στην κυριότητα του Θεόδωρου Γρ. Μπελίτσου και έχει σήμερα μαγαζί ο γιός του Παν. Θ. Μπελίτσος. Ο Γιάννης το δικό του μερίδιο το άφησε στον εγγονό του Χρίστο Σπ. Γεωργουλέα.

Το 1864 χτίστηκε το Μοιρείο σπίτι δίπλα στην εκκλησία της Παναγίας. Αργότερα χτίστηκε το σπίτι και ελαιοτριβείο του Πούλου Γ. Κοτσώνη στη θέση που είναι σήμερα το ξενοδοχείο του γιού του Γεωργίου Πούλ. Κοτσώνη. Ο Δημήτριος Ιωάν. Μανωλέας είχε αρτοποιείο στη σπηλιά που είναι το εξοχικό κέντρο "Βράχος" και στο ίδιο μέρος είχε πάλι ελαιοτριβείο ο Νικόλαος Κατσιβαρδάς που είχε το παρωνύμιο "Πετρουλέας". Σπίτι έχτισε στην Παλιόχωρα ο Παναγιώτης Τυρέας νότια

από την εκκλησία της Παναγίας. Στις αρχές του αιώνα οικοδόμησε δυτικά της εκκλησίας ο Νικήτας Μανωλέας, εκεί που σήμερα είναι το σπίτι του Γεωργίου Σπυρ. Γεωργουλέα, όπου βρέθηκε θησαυρός, για τον οποίο γίνεται λόγος στη βιογραφία του Νικήτα Δημ. Μανωλέα.

Στο Ακρογιάλι, που παλαιότερα λεγόταν “το Κοπάνο” ή “οι Κοπάνοι”, πρώτος οικιστής ήταν ο Γιάννης Ριγανόπουλος ή Ριγανόκωλος ή Αγριανόκωλος. Λέγεται ότι τον σκότωσαν πειρατές και αυτός ήταν ο λόγος που καθυστέρησε η ανάπτυξη του οικισμού αυτού. Μετά χτίστηκε το σπίτι της Σταυρούλας Χαρίλ. Καπετανάκη, που σήμερα είναι ιδιοκτησία της Θεοδούλας Κ. Γερανέα. Ακολούθησε η κατοικία του Στυλιανού Ιωάν. Τυρέα, που τον σκότωσαν το 1911 και κατόπιν αγοράστηκε από τους Κοκκινέους, σήμερα δε είναι ιδιοκτησία του Σωτήρη Αθ. Κοκκινέα. Τα σπίτια των Γεωργουλέων άρχισαν να χτίζονται τον περασμένο αιώνα και ακολούθησε ο Σωκράτης Δημ. Σκιάς κ.ά.

Παράλληλα χτίστηκαν σπίτια στον Κούκινο και στο Αρχοντικό. Ο Αλέξανδρος Μανδραπήλιας αρχικά έχτισε σπίτι στον Κούκινο και στη συνέχεια οικοδόμησε στο Αρχοντικό κατοικία και ελαιοτριβείο μαζί. Στη θέση του είναι τώρα το μαγαζί του Γιάννη Αναστ. Κοζομπόλη. Ακόμη χτίστηκαν τα σπίτια του Νικητάκη, του Γιώργη Σπανέα, που αργότερα το αγόρασε ο Σταύρος Β. Φραγκούλης και του Βασίλη Ι. Κωνσταντινέα, που στη θέση του έχτισε τριόροφη οικοδομή ο γιός του Γιάννης. Νοτιότερα έχτισε ο Γεώργιος Ι. Κοκκινέας, ο επονομαζόμενος “Κουτρούλης” και σήμερα στη θέση αυτή έχουν σπίτι τα εγγόνια του, δηλαδή τα παιδιά του Διον. Παπαγιαννόπουλου. Στη συνέχεια έχτισε ο Στυλιανός Κωνσταντινέας, ο Χριστόδουλος Φραγκούλης κ.ά. Στο Αρχοντικό χτίστηκε ο Ελαιουργικός Συνεταιρισμός της Μικρής Μαντινείας και Αβίας και το Αποστειρωτήριο των Σύκων, που πρόσφατα κατεδαφίστηκε (Εικ. 29).

Στην παραλία της Μικρής Μαντινείας, στη θέση Μουρτί, έχτισε διόροφη οικοδομή κοντά στη θάλασσα το 1912 ο Επαμεινώντας Αλούπης και την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν άλλα σπίτια μέχρι το Μύλο παρά μόνο μερικά καλύβια-σुकόσιπτα. Ακόμη στο Μουρτί ήταν το καλύβι που έμενε η Σταυριανή Νικ. Καπετανάκη το γένος Γεωργίου Στρογγύλη-Καρατζά και τώρα στη θέση του υψώνεται το σπίτι του Δημητρίου Γ. Καπετανάκη. Στην ΝΑ άκρη του κτήματός της έχτισαν σπίτι οι δύο κόρες του Λεωνίδα Στρογγύλη, η Σταυρούλα και η Ρουμπίνη, που παντρεύτηκαν τον Παν. Μπάκα και τον Ηλία Παπουτσή.

Στην περιοχή της Πανίτσας υπήρχαν πολλά σукόσιπτα και βαθμιαία άρχισαν να χτίζουν σπίτια οι Γονεάκηδες, ο Κοντουλέας και μετά το 1929 οικοδόμησε στο Λιμανάκι ο Κωνσταντίνος Ηλ. Κωνσταντινέας και τον ακολούθησε το 1932 ο αδελφός του Νικόλαος, που έχτισε νοτιότερα. Μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 1944 οι Μικρομαντιναίοι εγκατέλειψαν το “Παλιό Χωριό”, όπως το λένε τώρα και χτίσαν τα σπίτια τους στην παραλία, που ονομάζεται σήμερα Μικρή Μαντείνια. Αργότερα άρχισε να αναπτύσσεται οικισμός στη θέση Περιβόλες του Σπανέα που είναι μεταξύ των Μύλων και του Αρμυρού.

Στις αρχές του αιώνα μας ο Γεώργιος Στ. Κοτσώνης έγραψε ένα ποίημα για τους παραλιακούς οικισμούς της Μεγάλης Μαντινείας και καταχωρείται όπως το κρατούσε στη μνήμη της η Ευθυμία Σπ. Γεωργουλέα:

Η ΑΒΙΑ

Η πάνω χώρα χάλασε, η κάτω εγίνει πόλη,
Παλιόχωρα κι Αρχοντικό εκατοικήσαν όλοι.
Τιμήσανε τον τόπο τους και όλη την Αβία,
γι' αυτό διαφημίζονται μέχρι τη Γερμανία.
Είναι όλοι μεγαλοκτηματίειδες.....
ο Γιώργης ο Σπανέας, ο μέγας κτηματίας,
οπού εχόντρνε πολύ σαν άλλος καρχαρίας.
Μα το Κοπάνο αφήσαμε κι αυτό θα το τιμήσουμε.
Εκεί είναι λαθροέμποροι¹.....
Είναι ένας Γιώργος Γάλανος² ο μέγας λαθροέμπορος
όπου εχόντρνε πολύ απ' τη λαθροεμπορία του.
Τις πέρκες παρακυνηγάνε, για να τις αρμαθιάζουνε
και να τις δίνουνε σωστά, τρακόσια δράμια μια οκά.
Είναι χαμουστοκυνηγοί³, όλοι μεγάλοι και μικροί.
Στην Πούντα, στο Χοιροπιαστό, χαμούστι δεν αφήσαν,
τα τρων ψητά, τηγανητά, τα τρων μαγειρεμένα.
Μπράβο τους, αφερούμου τους, εύγε τους κι από μένα.

11) Η ΖΩΗ ΣΤΙΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΕΣ

Από τις αρχές του αιώνα μας και μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η ζωή στις Μαντινείες κυλούσε ήρεμα, αλλά για τους περισσότερους φτωχικά και δύσκολα. Σπάνια την ηρεμία των κατοίκων τάραζε κάποια ζωοκλοπή ή σπανιότερα συγκλόνιζε ένας φόνος, που αν τα εξαιρούσε κανείς η εγκληματικότητα έπεφτε σε χαμηλά επίπεδα. Όμως οι Μαντιναίοι ήταν φιλόδοκοι και φιλέκδοκοι και εύκολα για τις μικροδιαφορές τους κατέφευγαν στα δικαστήρια. Ίσως ήταν κάτι που διέκοπτε τη μονοτονία του ήρεμου βίου τους.

Αν συγκρίνει κανείς τη ζωή των χωρικών της χώρας μας των προπολεμικών χρόνων με τους αγρότες της ομηρικής εποχής διαπιστώνει ότι δεν είχε γίνει αξιόλογη πρόοδος στους τριάντα περίπου αιώνες που πέρασαν. Για το λόγο αυτό και η εξέλιξη δεν είχε φθάσει ακόμη στις Μαντινείες, όπως και σε όλη την Ελληνική ύπαιθρο. Ηλεκτρικό ρεύμα δεν υπήρχε και το λυχνάρι, το λαδοφάναρο ή οι λάμπες πετρελαίου αποτελούσαν τα φωτιστικά μέσα. Το νερό το κουβαλούσαν από τη βρύση με βαρέλια σε γαϊδούρια ή οι γυναίκες στην πλάτη τους, γι' αυτό και η χρήση του γινόταν με οικονομία. Αυτοί που είχαν στέρνες είχαν μεγαλύτερη άνεση στο νερό, αλλά η ετήσια ποσότητα που καταλάωναν ήταν πολύ μικρή. Επίσης οι κάτοικοι των παραλιακών οικισμών υδρεύονταν από πηγάδια και η απόσταση του

¹Στις διηγήσεις παλαιών αναφερόταν συχνά το λαθρεμπόριο, που δεν ήταν περιορισμένο μόνο στο Κοπάνο ή Ακρογιάλι.

²Πρόκειται για το Γεώργιο Αριστ. Γεωργουλέα (1861-1932), που ο κλάδος του είχε το Γαλανέας ως παρωνύμιο.

³Κυνηγοί χταποδιών. Χαμούστι έλεγαν το χταπόδι.

σπιτιού από το πηγάδι ήταν σημαντικό εμπόδιο στην κατανάλωση νερού. Η μπουγάδα ήταν προβληματική και γινόταν πάντα στη βρύση ή στο πηγάδι για να μην κουβαλούν το νερό.

Συνήθως κάθε επτά ημέρες οι γυναίκες ζύμωναν και φούρνιζαν το ψωμί για την οικογένεια. Οι ίδιες έφτιαχναν τραχανά, χυλοπίτες, παστό, λουκάνικα, πάστωνα τσίχλες κλπ. Ψυγεία δεν υπήρχαν και τα φαγητά τα διατηρούσαν μέσα στο συρμάτινο κλουβί ή φανάρι, που ενώ αερίζονταν δεν τα έφθαναν οι μύγες που ήταν άφθονες και τα ποντίκια που δεν έλλειπαν από τα σπίτια.

Οι γυναίκες του σπιτιού γνέθαν, πλέκαν και ύφαιναν ό,τι ήταν απαραίτητο για το σπίτι. Πολλές από αυτές έφτιαχναν και κουκούλι για να πουλήσουν το μετάξι ή να ράψουν οι άντρες της οικογένειας το κουκουλάρικο κοστούμι. Οι γυναίκες είχαν τη φροντίδα του σπιτιού, μεγάλωναν τα παιδιά και ήταν παρούσες στις αγροτικές εργασίες. Από τη σκοπιά του θα μπορούσε να πει κανείς, πως οι γυναίκες ήταν οι είλωτες ή οι πρωταγωνιστές και οι ήρωες της επιβίωσης της οικογένειας στα δύσκολα εκείνα χρόνια.

Αποχωρητήρια δεν υπήρχαν στα σπίτια. Ίσως κάποια άκρη της αυλής ήταν καλυμμένη με λινάτσες και σπανιότερα με τοίχο. Οι ακαθαρσίες έμεναν εκτεθειμένες στις μύγες ή στις κότες της αυλής. Οι επιδημίες δεν ήταν δύσκολο να εκδηλωθούν γι' αυτό ο τυφοειδής πυρετός (κοινώς τύφος) ήταν τότε ενδημικός και η βρεφική θνησιμότητα ήταν σε όλη τη χώρα σε ψηλά επίπεδα. Συνήθως στην αυλή υπήρχε για τα ζώα κάποια λότζα ή καμάρα ή το ισόγειο αν το σπίτι ήταν διόροφο. Τα ζώα ζούσαν κοντά στον άνθρωπο και οι κοπριές τους ήταν εκτεθειμένες στην αυλή με τη χαρακτηριστική δυσοσμία τους.

Τα έπιπλα του σπιτιού ήταν ελάχιστα. Ο σοφράς με τα σκαμνιά ήταν απαραίτητα και πολλές φορές υπήρχε και κάποιο τραπέζι με λίγες καρέκλες, που ήταν όμως για τους ξένους. Στα σπίτια υπήρχαν μια-δυό κασέλες που μέσα φυλούσαν τα ρούχα ή το σιτάρι και πολλές φορές το βράδυ γινόταν κρεβάτι. Οι ντουλάπες σπάνιζαν τότε, ίσως υπήρχε κομώ, μα ο γιούκος ήταν απαραίτητο συμπλήρωμα του σπιτιού. Μερικά κρεβάτια με αχυρένια στρώματα εξυπηρετούσαν την κατάσταση. Αλλά εκεί που υπήρχε στενότητα χώρου ή πολλά παιδιά το βράδυ στρώναν κάτω χοντρές κουβέρτες και κοιμώντουσαν το ένα δίπλα στο άλλο με κοινή μαξιλάρα.

Το φωτογόني, που πολλές φορές δεν είχε καπνοδόχο, εξυπηρετούσε το μαγειρείο και τη θέρμανση της οικογένειας, αλλά όταν ο καπνός διαχεόταν μέσα στο δωμάτιο έκανε την ατμόσφαιρα αποπνικτική. Η πυροστιά, το τσουκάλι, ο τέντζερος, το τηγάνι, η ξύλινη κουτάλα και το ταψί για το φούρνο συμπλήρωναν τα όργανα της μαγειρικής. Συνήθως τα κουταλοπίρουνα ήταν μεταλλικά, τα ξύλινα ήταν σπάνια. Απαραίτητα ακόμη ήταν το σίδερο με τα κάρβουνα για να σιδερώνουν τα ρούχα και ακόμη μπορούσε να βρει κανείς το χαβάνι για να κοπανούν το αλάτι ή τα μπαχαρικά, το μύλο του καφέ, ίσως δε ακόμη να υπήρχε και το καρβουδιστήρι στο οποίο ψήναν τον καφέ πριν τον αλέσουν στο μύλο. Ζωή σκληρή, που μπορεί οι παλιοί να τη φέρνουν στη μνήμη τους με νοσταλγία, αλλά που δεν επιτρέπεται να την εύχεται κανείς ούτε στις κατάρεις του για τους εχθρούς του.

Τα μοναδικά διακοσμητικά του σπιτιού ήταν φωτογραφίες συγγενικών προσώπων που ήταν κρεμασμένες στον τοίχο ή τοποθετημένες στο κομώ, ενώ τα παλιότερα χρόνια ήταν τα όπλα.

Τα καλοκαίρια οι κάτοικοι της Μεγάλης και της Μικρής Μαντίνας κατέβαιναν στα συκόπιτα, που ήταν σκορπισμένα σε όλη την έκταση των παραλιακών κτημάτων, από τη Ρεματιά του Αρμυρού μέχρι το Δαφνολάγκαδο. Μερικά καλύβια με ελάχιστες ανέσεις έφερναν τον παραγωγό κοντά στα συκοπερίβολά του για την ευκολότερη συγκέντρωση των σύκων.

Όσοι είχαν πολλά γιδοπρόβατα και αυτοί ήταν κυρίως οι Αλτομυριανοί, Γαϊτσανοί και Πηγαδιώτες, όταν άρχιζε να καλοκαιριάζει έπαιρναν τα ζωντανά τους και ανηφόριζαν στα ορεινά για να ξεκαλοκαιριάσουν. Λίγοι ήταν εκείνοι που πήγαιναν στην Πάνω Σέλιτσα ή στη Βασιλική, δηλαδή στο πευκοδάσος που βρίσκεται ανατολικά από την Καρδαμύλη και τη Σαϊδώνα. Ήταν τότε η εποχή που αναζητούσαν τον καθαρό αέρα στα βουνά για την πρόληψη της φυματίωσης και απόφευγαν την παραλία γιατί συνήθως είχε κουνούπια και ελονοσία.

Όταν τελείωνε η συλλογή των σύκων ξαναγύριζε ο κόσμος στα σπίτια του και άρχιζαν την προετοιμασία για το όργωμα, τη σπορά και τη συγκομιδή των ελιών. Με τα πρώτα κρύα κατηφόριζαν και οι κτηνοτρόφοι που έδιναν μεγαλύτερη ζωντανά στο τόπο με τα κουδούνια των κοπαδιών τους.

Μπορούμε να πούμε ότι στις δεκαετίες εκείνες υπήρχε φτώχεια στα χωριά μας. Πολλές οικογένειες περνούσαν με δανεικά και ξεπλήρωναν τα χρέη τους το Σεπτέμβριο με τα σύκα, τα οποία αποτελούσαν το σημαντικότερο εισόδημά τους. Πολλά από τα μαγαζιά έδιναν τρόφιμα βερεσέ και ο δανειζόμενος πουλούσε τα σύκα του στο δανειστή του, ο οποίος ήταν συγχρόνως και έμπορος λαδιού και σύκων. Πολλές φορές οι έμποροι προπλήρωναν την παραγωγή για να πετύχουν χαμηλότερες τιμές, αλλά κάποτε δεν υπήρχε ζήτηση και έπεφτε η τιμή του προϊόντος με ζημιά δική τους.

Στις αρχές του αιώνα μας στα δεφτέρια του μαγαζιού του Γέρο-Βασίλη Φραγκούλη (1862-1941) ήταν χρωμαμένα μικροποσά, π.χ. μια δεκάρα την Κυριακή για να πάει ο δανειζόμενος στην εκκλησία. Όπως διηγείται κάποιος μεταγενέστερος, που έμενε στην Κόκα και είχαν μεγάλη φτώχεια και στέρηση, παίρναν δανεικά από τη γειτόνισσα πέντε σπύρτα ή ένα ποτηράκι του κρασιού αλάτι. Θυμάται τον πατέρα του, που είχε πενήντα γιδοπρόβατα, να κόβει το σπύρτο στα δύο για να ανάψει τη φωτιά δυό φορές. Ακούγονται ακόμη συγκινητικές ιστορίες, όπως όταν κάποτε γεννήθηκε ένα μωρό, δεν είχαν ρούχα για να το τυλίξουν και το μεγαλύτερο αδελφάκι έβγαλε την πόλκα του (το σακκάκι του) και την έδωσε στη μαμή για να διπλώσει το παιδί, που γεννήθηκε.

Με τη φτώχεια που μάστιζε τον τόπο ήταν επόμενο να είναι συχνή η φυματίωση. Αναφέρεται ότι η Μικρή Μαντίνα είχε περισσότερα κρούσματα και τη λέγαν "φθισικοχώρι". Ακόμη αναφέρθηκε από Μικρομαντιναίο η φράση: "Όταν σκορπίσαμε από το σεισμό, είδαμε την υγεία μας". Οι παλιοί περιγράφουν την κακία μερικών φυματικών, που μόλις έβλεπαν κάποιο γνωστό τους τον αγκάλιαζαν και τον φιλούσαν, τάχα για να δείξουν την αγάπη τους. Διηγούνται ακόμη και το εξωφρενικό, πως κάποιος έφτυνε στην πηγή "Καμάρι", από την οποία υδρεύονταν πολλοί Μικρομαντιναίοι, για να κολλήσουν την αρρώστεια του. Κάποιος αναφερόμενος

στα παλιά είχε πει “ο πατέρας μου πήρε τρεις γυναίκες και οι τρεις πέθαναν από φυματίωση”.

Μπορεί οι φτωχοί να ήταν αρκετοί, αλλά δεν ήταν όλοι οι Μαντιναίοι στην ίδια κατάσταση. Υπήρχαν και αυτοί που είχαν λεπτά και δάνειζαν τους πιο άπορους. Στη Μεγάλη Μαντίνεια ήταν ο Πούλος Κοτσώνης, ο Γεωργαντάς Μπακετέας κ.ά. και από τη Μικρή Μαντίνεια αναφέρονται οι Γιαννιός Κολομβάκος, ο Θανάσης Γονεάκης, ο Λυκούργος Κουμανταρέας κλπ. Πολλά κτήματα είχαν ο Γιάννης Τυρέας, ο Παναγιώτης Κουμουτσέας, ο Γιώργης Ν. Σπανέας κ.ά. Πριν από τον πόλεμο σπίτια στην Καλαμάτα είχαν αγοράσει ο Γιαννιός Κολομβάκος, ο Γεώργιος Σπανέας, ο Πούλος Κοτσώνης, ο Βασίλειος Φραγκούλης και ο Βασίλειος Πουλέας.

Το φαγητό των Μαντιναίων ήταν συνήθως λιτό. Μόνο το Σάββατο έσφαζαν κάποιο αρνί ή κατσίκι και μερικοί την έλλειψη κρέατος την αναπλήρωναν με παστό και λουκάνικα από το χοιρινό που έτρεφαν. Τα κοκόρια τα έσφαζαν σε εξαιρετικές περιπτώσεις, κυρίως για αρρώστιες ή όταν ερχόταν κάποιος ξένος και ήθελαν να τον περιποιηθούν. Οι τσίχλες που τότε δεν ήταν σπάνιες, συμπλήρωναν το φτωχικό πιάτο αρκετών οικογενειών της εποχής εκείνης. Άφθονα ήταν και τα ψάρια, που για τους κατοίκους της παραλίας, ήταν συνηθισμένο φαγητό.

Η διασκέδαση ήταν περιορισμένη. Πανηγύρι δεν είχαν τα χωριά. Οι ονομαστικές γιορτές, οι γάμοι και τα βαφτίσια έδιναν την ευκαιρία για κοινωνικές συγκεντρώσεις. Στις επισκέψεις το συνηθισμένο κέρασμα ήταν το παστέλι ή το λουκούμι και το ρακί. Οι άντρες καθημερινά σχεδόν πήγαιναν στα καφενεία, στα “μαγαζιά” όπως τα έλεγαν, για χαρτί και για κρασί. Ραδιόφωνο στα προπολεμικά χρόνια είχε μόνο ο Παναγιώταρος στους Μύλους, ενώ γραμμόφωνα είχαν στο σπίτι του ο Πότης Ευστ. Λιακέας και στο μαγαζί του ο Βασίλης Πουλέας. Παλαιότερα τα μαγαζιά είχαν ναργιλέ και οι τελευταίοι που τον απολάμβαναν ήταν ο Παναγιώτης Κατσιβαρδάς, ο λεγόμενος “Καμπούρης” και ο Γιώργης Λιμπερέας από το Βαρούσι, που είχε παντρευτεί την Καλλιόπη Χάιδου Νικητάκη. Ακόμη υπήρχε και το παράδειγμα μιας Μεγαλομαντιναίσσας που ρουφούσε από τη μύτη ταμπάκο, ήταν η Πολωνία Αρ. Γερασιμέα το γένος Δάκαρη. Τέλος, τσιγάρο κάπνιζε η Αμαλία Π. Κωνσταντινέα (η Μπούσκαϊνα) το γένος Π. Στρογκύλη.

Τα μαγαζιά ήταν πολλά σε σχέση με τους λιγοστούς κατοίκους των χωριών. Αυτοί που εμπορευόντουσαν τα σύκα και το λάδι συνήθως διατηρούσαν μαγαζί. Στη Μεγάλη Μαντίνεια είχε μαγαζί ο Χριστόδουλος Φραγκούλης, εκεί που σήμερα είναι το μαγαζί του Πότη Θ. Κοζομπόλη, ο Βασίλειος Φραγκούλης (Βουρλιωτέας) και μετά ο γιός του Σταύρος, ο Βασίλης Πουλέας, ο Παναγιώτης Λεουτσέας και ακόμη ο Σωκράτης Σκιάς, που αργότερα κατέβηκε στο Ακρογιάλι και το μετέφερε εκεί. Για μικρό χρονικό διάστημα άνοιξε μαγαζί ο Δημήτριος Κοτσόβολος. Στη Μικρή Μαντίνεια είχαν ο Νικόλαος Κοκκινάκης, ο Βασίλης Κολομβάκος και ο Σπύρος Κουμανταρέας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, την εποχή που γινόταν η διάνοιξη του δρόμου για τον Κάμπο, λειτούργησε εστιατόριο ο Παναγιώτης Τυρέας μαζί με τον Πότη Στ. Κοτσώνη στο “μαγαζάκι” του Κουμάνταρου. Αργότερα το λειτούργησε ως συνηθισμένο μαγαζί του χωριού ο Πότης Ευστρ. Λιακέας. Στην παραλία της Μικρής Μαντινείας μαγαζιά είχαν ο Γεώργιος Α. Κοντουλέας, εκεί που είναι το σπίτι του γιού του Παναγιώτη, στο Λιμανάκι ο Κωνσταντίνος Κωνσταντινέας, στο Αρχοντικό ο Βασίλειος Νικητάκης, που μετά τον πόλεμο το λειτούρ-

γησε για αρκετά χρόνια ο Πότης Στ. Κοτσώνης, ο Βασίλειος Κωνσταντινέας και ο Στυλιανός Κωνσταντινέας που το διατήρησε αργότερα ο γιός του Πότης. Για λίγο διάστημα είχε ανοίξει μαγαζί και ο Γεώργιος Καραμπίνης. Στην Παλιόχωρα μαγαζιά είχε ο Σπύρος Γεωργουλέας και με λιγότερες απαιτήσεις ο Γεώργιος Μοιρέας. Μετά τον πόλεμο άνοιξαν μαγαζιά ο Ηλίας Πουλέας και ο Θεόδωρος Μπελίτσος. Στο Ακρογιάλι εκτός από το Σωκράτη Σκιά μαγαζιά είχαν ο Νίκος Γεωργουλέας και ο Ανδρέας Γεωργουλέας που το συνέχισε ο γιός του Στέλιος. Το μοναδικό αρτοποιείο που λειτούργησε στην περιοχή το είχε ο Δημήτριος Μανωλέας και ήταν στη σπηλιά, εκεί που σήμερα είναι το εξοχικό “Ο Βράχος”. Το αρτοποιείο αυτό το ξαναδούλεψε ο Ανδρέας Λεουτσέας, ιδιαίτερα την εποχή της διάνοιξης του δρόμου του Κάμπου, που προμήθευε τους εργάτες με ψωμί.

Μπορούμε να πούμε ότι μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στη Μεγάλη και στη Μικρή Μαντίνεια γινόταν μεγάλη κατανάλωση οινοπνευματωδών ποτών. Το κρασί, το κονιάκ και το ρούμι ήταν τα πιο διαδομένα ποτά. Όπως αναφέρεται ο Βασίλης Πουλέας έβαζε κάθε χρόνο 4.000 οκάδες κρασί, ο Βασίλης Φραγκούλης 2.000 οκάδες, ο Γιώργης Μοιρέας 1.000 οκάδες κλπ.

Αναφέρεται ότι στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας το 90% των ανδρών έκανε τακτική χρήση οινοπνευματωδών ποτών. Βαθμιαία όμως περιορίστηκε η κατανάλωση, ώστε μετά τον πόλεμο ήταν ελαχίστη η χρήση. Τα “μεγάλα ποτήρια” της περιοχής, αναγραφόμενοι κατά ηλικία, λένε πως ήταν ο Δημήτριος Μανωλέας, ο Παναγιώτης Κοκκινάκης, ο Χρίστος Γεωργουλέας, ο Δημήτριος Ζωγράφος, ο Νικόλαος Κοκκινάκης, ο Πανάγος Φραγκούλης, ο Γεώργιος Μανέας-Παναγουλέας, ο Λυκούργος Κουμανταρέας, ο Σαράντος Φελουκαντζής, ο Ηλίας Μανωλέας, ο Σαράντος Στρογγύλης, ο Γεώργιος Κοντράρος, ο Κωνσταντίνος Η. Κωνσταντινέας, ο Σταύρος Φραγκούλης κ.ά.

Οι ιδιορρυθμίες που αναφέρονται για τους πότες είναι οι ακόλουθες. Ο Στυλιανός Σπανέας, που ήταν τσαγκάρης, έπινε πολύ, αλλά κάποτε του είπαν οι γιατροί ότι είχε πειραχτεί το συκώτι του και έπρεπε να σταματήσει να πίνει, πράγμα που έκανε χωρίς δυσκολία. Άρα δεν ήταν εθισμένος στο οινόπνευμα, απλώς ήταν κοινωνικός πότης, δηλαδή έπινε για την παρέα. Ασυνήθιστη ήταν η περίπτωση του Γέρο-Γιάννη Πατσέα, ο οποίος έπινε για διάστημα ενός μηνός περίπου και στη συνέχεια για άλλο τόσο χρόνο δεν το έβαζε στο στόμα του. Στις περιόδους που κατανάλωνε ποτά συνήθιζε να πηγαίνει την ίδια ημέρα σε πολλά μαγαζιά και έπινε από λίγο κονιάκ στο καθένα. Μαζί του όμως κουβαλούσε και ένα μπουκάλι, που το γέμιζε για να το έχει το πρωί. Αναφέρεται ότι είχε σπασμό του οισοφάγου και δυσκολευόταν να καταπίνει. Θα ήταν εύκολο να υποθεθεί ότι όταν επιτείνονταν ο σπασμός του οισοφάγου έπινε για να βελτιώνει την κατάσταση.

Η χαρτοπαιξία ήταν ακόμη μια πληγή που μάστιζε τη ζωή των κατοίκων της Ελληνικής υπαίθρου. Φαίνεται ότι στη Μικρή Μαντίνεια το πρόβλημα ήταν μικρότερο από ότι ήταν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Όπως και τα οινοπνευματώδη ποτά έτσι και το χαρτί περιορίστηκε με το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Το πιο συνηθισμένο παιχνίδι ήταν η πασσέτα, που ανήκει αποκλειστικά στα τυχερά παιχνίδια. Το ποσόν που παιζόταν, κάθε φορά από ένα παίχτη κυμαινόταν γύρω στις πέντε δραχμές. Σπάνια είχε φθάσει και στις διακόσιες δραχμές. Παίζαν ακόμη πικέτο και η παρτίδα πολύ σπάνια μπορούσε να φθάσει και στις εκατό δραχμές. Μεταξύ των παιχτών

αναφέρονται τα ονόματα του Γιάννη Δάκαρη, του Παναγιώτη Λεουτσέα, του Παναγιώτη Σπεντζούρη, του Παναγιώτη Τυρέα, του Πότη Αβράμη, του Στέλιου Π. Αβράμη κ.ά. Τους χειμερινούς μήνες στην πασσέτα έπαιρναν μέρος οι βοσκοί που κατέβαιναν από τα ορεινά. Άλλοτε πάλι ερχόντουσαν παίχτες από γειτονικά μέρη, όπως από τα Μπελιτσαίικα, δηλαδή την Άλλη Μεριά.

Από τα τεχνικά παιχνίδια αναφέρονται η πρέφα και το σκαμπίλι, που παιζόντουσαν με μικροποσά, πολλές φορές μόνο για το κέρασμα στο καφενείο. Γνωστή ήταν η φράση που επαναλάμβανε ο Γιάννης Δάκαρης *“η πρέφα θέλει υπομονή και το σκαμπίλι τέχνη”*. Μεταξύ των πρεφαδόρων ήταν ο Νίκος Σαραντέας, ο Γιάννης Σαραντέας, ο Νικήτας Κοκκινάκης, ο Χαρίλαος Κουμουτσέας, ο Παναγιώτης Τυρέας, ο Λάμπρος Κοτσώνης, ο Ευθύμιος Φραγκούλης, ο Θεόδωρος Αλούπης, ο Σταύρος Φραγκούλης κ.ά.

Εκείνο που στιγματίζε μερικούς από τους Μαντιναίους και θα πρέπει ανεπιφύλακτα να το καταδικάσουμε, είναι το γεγονός ότι πολλοί ήταν αυτοί που φερόντουσαν σκληρά στις γυναίκες τους. Βέβαια δεν έχουμε στατιστικά στοιχεία άλλων περιοχών για να συγκρίνουμε και μπορεί ίσως να ήταν ένα γενικότερο φαινόμενο της εποχής, αλλά δεν είναι σωστό να μη σταθεί κανείς σε αυτό. Δεν έφτανε που οι γυναίκες ήταν πρώτες στη δουλειά, πολλές φορές έτρωγαν και ξύλο. Ακούγονται ιστορίες που δείχνουν ότι οι Μαντιναίισσες δεν ήταν μόνο υπομονετικές, αλλά δεν υστερούσαν και σε αξιοπρέπεια. Δεν ομολογούσαν ότι ξυλοκοπήθηκαν κι αν καμιά φορά τα σημάδια στο πρόσωπο πρόδιδαν τα γεγονότα, δικαιολογούσαν την κατάσταση ότι δήθεν έπεσαν και χτύπησαν. Εξοργιστική, αλλά ευτυχώς μοναδική, είναι η περίπτωση Μικρομαντιναίου ο οποίος στις αρχές του αιώνα μας συνήθιζε να δέρνει τη μητέρα του με μια τριχειά και η ανυπεράσπιστη γριούλα φώναζε σπαρακτικά *“αχ! με σκότωσε το κακόμοιρο”*. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στη Μέσα Μάνη το ξύλο στη σύζυγο δεν πρέπει να ήταν συχνό, γιατί επενέβαιναν οι συγγενείς της και θα μπορούσε μια τέτοια ιστορία να οδηγήσει σε φόνους. Άλλωστε τέτοιες είναι και οι μαρτυρίες ξένου περιηγητή για τη Μάνη.

12) ΟΙ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Σημαντικό αμυντικό πλεονέκτημα της Μάνης στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν η έλλειψη δρόμων. Επειδή ο στρατός των Τούρκων δεν έφτανε στις πλαγιές του Ταϊγέτου, το 1776 η Μάνη αποσπάστηκε από την υπόλοιπη Πελοπόννησο και δεν υπαγόταν πλέον στη διοίκηση του Πασά της Τρίπολης. Η Μάνη, όπως και τα νησιά του Αιγαίου πελάγους, βρισκόταν υπό τη διοίκηση του Τούρκου Ναυάρχου, δηλαδή του Καπουδάν Πασά. Ο στόλος των Τούρκων μπορούσε ευκολότερα να πλησιάζει τα παράλια της Μάνης και να κάνει αποβάσεις, παρά να εισβάλει στρατός από τα λίγα και επικίνδυνα περάσματα.

Ίχνη Ρωμαϊκών ή Βενετικών δρόμων βρίσκονται ακόμη στη Μάνη. Σήμερα στην περιοχή της Σάνταβας¹, νότια από το εκκλησάκι του Χάρου (Αγία Αικατερίνη), υπάρχει λιθόστρωτο ελικοειδές δρομάκι. Επίσης κατηφορίζοντας από το Σταυρο-

¹Bory de Saint Vincent, ό.π., σ. 347.

πήγι για να πάμε στην Καρδαμύλη από τον πρώτο αυτοκινητόδρομο, βλέπαμε το λιθόστρωτο παλιό δρόμο, που έλεγαν ότι ήταν από τη Ρωμαϊκή εποχή. Φαίνεται ότι οι δρόμοι σκόπιμα είχαν παραμεληθεί και ήταν ακατάλληλοι για άλογα¹.

Μετά την απελευθέρωση δεν φτιάχτηκαν δρόμοι. Οι Μαντιναίοι πήγαιναν στην Καλαμάτα με τα πόδια, με το γαϊδουράκι ή με τη βάρκα. Για μεγαλύτερα ταξίδια χρησιμοποιούσαν τα καΐκια και αργότερα τα πλοία. Ο σιδηρόδρομος² κατασκευάστηκε στην τελευταία εικοσαετία του περασμένου αιώνα. Οι αυτοκινητόδρομοι έγιναν στον αιώνα μας.

Από τα χωριά της Μάνης οι Μαντίνειες πλεονεκτούσαν γιατί βρίσκονταν κοντά στην Καλαμάτα, η οποία μετά την επανάσταση του 1821 άρχισε να αναπτύσσεται με γοργό ρυθμό. Η απόσταση της Καλαμάτας από τη Μεγάλη Μαντίνεια είναι περίπου 12 χιλιόμετρα και ο πεζός έκανε από δυόμισι έως τρεις ώρες, ενώ από τη Μικρή Μαντίνεια δύο με δυόμισι ώρες. Ανάλογα και από τους παραλιακούς οικισμούς από δύο έως τρεις ώρες.

Γύρω στα 1932-33 άνοιξε ο δρόμος για τον Κάμπο και η Μικρή Μαντίνεια βρέθηκε κοντά στον αυτοκινητόδρομο. Από το Αρμυρό προχώρησε ο δρόμος προς τους παραλιακούς οικισμούς γύρω στα 1938.

Πριν όμως να προχωρήσουμε στην εξιστόρηση των συνθηκών της συγκοινωνίας, θα πρέπει να σταθούμε σε μια συγκινητική εκδήλωση φιλαλληλίας. Το πέρασμα μπροστά από τους Μύλους ήταν προβληματικό. Τα νερά της πηγής, αφού γύριζαν τα λιθάρια, χύνονταν στη θάλασσα, απλωμένα σε μεγάλη έκταση. Ο κόσμος περνούσε πατώντας πάνω σε σανίδια, που στηρίζονταν σε μεγάλες πέτρες και η διάβαση ήταν δύσκολη. Όταν κάποτε μια νεαρή κοπέλλα από τη Μικρή Μαντίνεια, η Κοκώνα Αθ. Γονεάκη, αρρώστησε από φυματίωση και κατάλαβε ότι θα πεθάνει, ζήτησε από τον πατέρα της να διαθέσει την προίκα της για να κατασκευαστεί ένα γεφύρι. Ήθελε να ευκολύνει τους περαστικούς για να τη θυμούνται και να προσεύχονται γι' αυτή. Ο πατέρα της, που ήταν αυτοδημιούργητος και ευκατάστατος, πραγματοποίησε την επιθυμία της κόρης του και κατασκεύασε το γεφύρι. Στη συνέχεια όμως άνοιξε ο δρόμος και η χειρονομία της Κοκώνας Αθ. Γονεάκη λησμονήθηκε. Φαίνεται πως και εδώ αποδείχτηκε άτυχη η δύσμοιρη κοπέλλα.

Στα προπολεμικά χρόνια γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη οι *“βενζίνες”*, δηλαδή βενζινοκίνητα καΐκια που έκαναν τη συγκοινωνία από τα χωριά της Μάνης στην Καλαμάτα. Από το Μέζαπο, το Οϊτύλο, τον Άγιο Δημήτριο, την Καρδαμύλη και τις Κιτριές ξεκινούσαν κάθε πρωί οι βενζίνες και αυλάκωναν το Μεσσηνιακό για να πάνε στην Καλαμάτα και το μεσημέρι να γυρίσουν στις βάσεις τους. Ήταν ο *“Μανιάτικος στόλος”* που υπηρετούσε τη συγκοινωνία.

¹C. R. Cockerell, ό.π., σ. 93.

²Για να δώσουμε μια εύθυμη νότα στην περιγραφή των συγκοινωνιακών μέσων, που χρησιμοποιούσαν στα παλιότερα χρόνια οι Μαντιναίοι, θα αναφερθούμε στο κατόρθωμα της Κοκώνας συζ. Παν. Κοκκινέα το γένος Νικητάκη, που πήγε στην Αθήνα με το γαϊδουράκι. Η Κυρά-Κοκώνα είχε παντρεύσει την κόρη της με τον Παντελή Σύρμα, που εργαζόταν στο σιδηρόδρομο. Αλλά σαν πεθερά που ήταν δεν τα πήγαινε καλά με το γαμπρό της. Θέλοντας να πάει κάποτε στην Αθήνα, χωρίς να πληρώσει εισπήριο στο σιδηρόδρομο, για να τον χρεωκοπήσει! λέγαν οι κακόγλωσσοι Μαντιναίοι και να χάσει τη δουλειά του ο γαμπρός της, πήρε το δρόμο με το γαϊδουράκι και έφθασε στην Αθήνα.

Οι Μαντίνειες στη δεκαετία του 1930-40 είχαν τις δικές τους βενζίνες, που έκαναν το δρομολόγιο Κιτριές-Καλαμάτα και εξυπηρετούσαν όλους τους κατοίκους της περιοχής. Η μια από τις δύο βενζίνες ανήκε στον Ανδρέα Λεουτσέα και η άλλη στους αδελφούς Γιώργο, Στέλιο και Παναγιώτη Γεωργουλέα (Εικ. 36). Δεν τους έφτανε ο ανταγωνισμός μεταξύ τους, είχαν και τη θαλασσοταραχή που έκανε το έργο τους δύσκολο και κοπιαστικό. Επειδή οι υπάρχουσες προβλήτες ήταν μικρές, κατάλληλες μόνο για βάρκες, οι βενζίνες πλησίαζαν μόνο όταν η θάλασσα ήταν ήρεμη. Στη φουρτούνα ο επιβάτης έπρεπε να μπει πρώτα σε βάρκα η οποία θα τον μετέφερε στη βενζίνα και η κατάσταση δυσκόλευε όταν είχε και πολλές αποσκευές μαζί του. Κάποτε που είχε φουρτούνα και ο Ανδρέας Λεουτσέας μετέφερε λιπάσματα στο Αρχοντικό, βούλιαξε η βενζίνα του και τον έβγαλε ο Γιάννης Δραγώνας με το ψαράδικο καΐκι του. Για όλα αυτά το υπομονετικό γαϊδουράκι παρέμεινε για πολύ καιρό το βασικό μέσο συγκοινωνίας.

Πριν από τον πόλεμο, όταν άνοιξε ο δρόμος στους παραλιακούς οικισμούς, άρχισαν να έρχονται μόνιππα (παϊτόνια) ή αυτοκίνητα. Εκείνο τον καιρό ο Δημήτριος Σπυρέας, βοηθούμενος από τον αδελφό του Σπύρο, είχε ένα μεγάλο ταξί, που στο πίσω μέρος διέθετε δύο σειρές καθισμάτων και όταν εύρισκε αγώγι έκανε το δρομολόγιο από την Καλαμάτα στους Μαντιναίικους παραλιακούς οικισμούς.

Ο μοναδικός στην περιοχή που είχε σούστα (μεταξύ κάρου και άμαξας) για δική του χρήση ήταν ο Νικόλαος Ι. Γονεάκης, που την πούλησε στα χρόνια της κατοχής στο Θεόδωρο Γρ. Μπελίτσο, ο οποίος έκανε τη συγκοινωνία από το Ακρογιάλι στην Καλαμάτα.

Το 1946 χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά λεωφορείο. Ο Βασίλης Παναγιώταρος έφερε ένα φορτηγό με τέντα και με ξύλινα καθίσματα, που έφευγε το πρωί από το Ακρογιάλι για την Καλαμάτα και το μεσημέρι ξαναγύριζε. Από το 1950, πάλι ο ίδιος έφερε λεωφορείο, που εξυπηρέτησε τον τόπο για πολλά χρόνια (Εικ. 37). Αργότερα η συγκοινωνία της περιοχής ανατέθηκε στο Κοινό Ταμείο Λεωφορείων Μεσσηνίας.

Παλαιότερα όταν δεν υπήρχαν τα αυτόματα τηλέφωνα, αν ήθελε κάποιος να επικοινωνήσει με την Καλαμάτα, π.χ. να καλέσει ένα γιατρό, έπρεπε να χρησιμοποιήσει βάρκα με πανί, αν το επέτρεπε ο καιρός ή ποδήλατο, αν υπήρχε. Με την ευκαιρία που αναφερθήκαμε στο ποδήλατο να πούμε ότι στα χρόνια της κατοχής ο Φίλιππος Π. Φραγκούλης πήγε με ποδήλατο στην Αθήνα γιατί δεν εύρισκε άλλο πρόσφορο συγκοινωνιακό μέσο.

13) ΤΑ ΜΑΝΤΙΝΑΪΪΚΑ ΦΟΝΙΚΑ

Στον προηγούμενο αιώνα οι Μαντίνειες δεν ήταν ένας ήρεμος τόπος παραθερισμού, όπως είναι σήμερα. Οι γέροι διηγούνται φόνους και γδικιωμούς, αλλά βέβαια όχι στη συχνότητα της Μέσα Μάνης. Έλεγαν οι παλαιοί ότι πέντε γενιές είχαν την τάση να λύνουν τις διαφορές τους με αίμα. Από τη Μεγάλη Μαντίνεια ήταν οι Καπετανάκηδες, οι Νικητάκηδες, οι Κεφαλέοι και οι Μανέοι, από δε τη Μικρή Μαντίνεια οι Κολοκοτρίνηδες. Οι υπόλοιποι συνήθως πήγαιναν πίσω από αυτούς.

Η πρώτη μαρτυρία που αναφέρεται σε φόνο είναι του Παπά-Καρατζά, που λέγεται ότι τον σκότωσε ο αδελφός του Σαράντος Καρατζάς-Στρογγύλης γύρω στα 1780. Η δεύτερη γνωστή περίπτωση είναι ο φόνος του Γεωργίου Πιέρ. Καπετανάκη, που τον σκότωσαν το 1826. Ο φονευθείς ζούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια και ο γιός του, που ονομάστηκε και αυτός Γεώργιος, έγινε αργότερα δήμαρχος Αβίας. Για το φόνο του Γεωργ. Π. Καπετανάκη κατηγορήθηκαν οι Νικητάκηδες. Εγγονός του φονευθέντος ήταν ο Γιάννης Γ. Καπετανάκης, ο οποίος λέγεται ότι πεθαίνοντας, λίγα χρόνια πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ανέφερε μέσα στα άλλα και συμμετοχή σε 18 φονικά. Τα περισσότερα από αυτά ήταν για το γδικιωμό του παππού του.

Λέγεται ότι το 1840 οι Μαυρομιχαλαίοι από τις Κιτριές κάλεσαν το Μεγαλομαντιναίο Μιχάλη Νικητάκη για να τα βρουν, γιατί τους χώριζαν παλιές διαφορές από την εποχή της επανάστασης του 1821 και ότι τον φαρμάκωσαν. Ο Μιχάλης Νικητάκης ήταν με τους Κουμουνδουράκηδες και εχθρός των Καπετανάκηδων. Αργότερα όμως, στα χρόνια του Καποδίστρια, βρέθηκε μαζί με τους Καπετανάκηδες στην παράταξη των φιλοκυβερνητικών. Με τη φιλοκαποδιστριακή του στάση έγινε εχθρός των Μαυρομιχαλαίων, οι οποίοι το 1832 του έκαψαν το σπίτι. Αναφέρεται ότι η κόρη του Καλλιόπη, δεν έκλαψε το νεκρό πατέρα της, μόνο ορκίστηκε εκδίκηση.

Σε μεταγενέστερη εποχή, αφού υπάρχει κενό πολλών ετών, έγινε μια μάχη στη Μικρή Μαντίνεια, που είναι το πιο σημαντικό γεγονός της περιοχής, στην οποία σκοτώθηκαν οκτώ άτομα. Δυστυχώς η παράδοση δεν διατήρησε τα ονόματα των φονευθέντων. Λέγεται ότι ήρθε μια μεγάλη Βατικιώτικη (από τη Νεάπολη Λακωνίας) τράτα, που την τραβούσαν τριάντα άνδρες και καλάριζε στην περιοχή της Μικρής Μαντίνειας. Οι Μικρομαντιναίοι περίμεναν με τη σειρά τους να αγοράσουν ψάρια. Κάποιος από τους Κολοκοτρίνηδες, που ήταν από τους σκληρούς του τόπου, μπήκε στο καΐκι για να διαλέξει ό,τι καλύτερο θα έπιαναν. Τότε άρχισε ο καυγάς και το χωριό μοιράστηκε στα δύο. Από τη μια ήταν οι Κολοκοτρίνηδες με τους δικούς τους και από την άλλη οι Νικητάκηδες με τους φίλους τους. Η μάχη που ακολούθησε ήταν σκληρή και ανάμεσα στα θύματα ήταν μια γυναίκα, που η σφαίρα τη βρήκε ζαλωμένη (φορτωμένη) το βαρέλι με το νερό να έρχεται από τη βρύση. Ένα ακόμη από τα θύματα της μάχης ήταν ο νεαρός Κεφαλέας, τελευταίος γόνος της οικογένειάς του (από την παράταξη των Νικητάκηδων), τον οποίο σκότωσε ο Γεώργιος Κοκκινιάς, που ανήκε στους φίλους των Κολοκοτρίνηδων. Επειδή το ντουφεκίδι δεν σταματούσε, ήρθε από την Καλαμάτα ένα στρατιωτικό απόσπασμα και οι στρατιώτες ακροβολίστηκαν στην περιοχή η οποία λέγεται “μαγαζάκι”. Τότε ο σαλπικτής σήμανε το “παύσατε πυρ” και βαθμιαία αποκαταστάθηκε η τάξη. Στη συνέχεια ακολούθησαν δίκες και φυλακίστηκαν αρκετοί για τη συμμετοχή τους στη μάχη, αλλά και άλλοι τιμωρήθηκαν για ψευδορκία.

Σε άλλη εποχή είχε γίνει μεγάλο φονικό στη Μεγάλη Μαντίνεια. Λέγεται ότι κάποτε έπαιζαν τα παιδιά των Κεφαλέων με τα παιδιά των Μανέων και τσακώθηκαν για μια δεκάρα. Η διαμάχη των παιδιών έγινε ένοπλη συμπλοκή των μεγάλων κατά την οποία σκοτώθηκαν ο Σταύρος Μανέας-Κυριακουλέας και μια Κεφαλίτσα και ακόμη πως τραυματίστηκαν τρεις. Κατά μια άλλη εκδοχή την Ανάσταση έριξε κάποιος μια κροτίδα, μπόμπα όπως την έλεγαν και έσκασε στα πόδια μιας Κεφαλί-

τσας. Ένας Κεφαλάας το θεώρησε προσβολή και από το σπίτι, που έμενε αργότερα ο Δήμος Κοζομπόλης, τουφέκισε με σκάγια αυτόν που πέταξε τη μπόμπα καθώς περνούσε με την παρέα του και σκότωσε έξι.

Τον προηγούμενο αιώνα ο Σταύρος Παν. Κοτσώνης σκοτώθηκε από τον Παναγιώτη Σπανέα-Μπαλέα. Υπολογίζουμε ότι την ίδια εποχή έγινε και το φονικό της Ραλιώς. Η Ραλιώ, της οποίας το επίθετο δεν διατηρήθηκε από παράδοση, ήταν μια μοναχική κοπέλα, που ζούσε σε ένα καλύβι στο Κουνίντελο. Κάποια μέρα βρέθηκε σκοτωμένη και φάνηκε πως τα αίτια ήταν σεξουαλικά. Αργότερα πεθαίνοντας ο Παναγιώτης Κατσιβαρδάς, ο επιλεγόμενος "Καμπούρης", εξομολογήθηκε ότι αυτός είχε κάνει το φονικό.

Το 1893 ο πρώην δήμαρχος Αβίας Ηλίας Γιαννιού Καπετανάκης, γνωστός με το παρωνύμιο "Γιούργιας", πηγαίνοντας από το Αρμυρό στους Μύλους καβάλα σε άλογο, πυροβολήθηκε στο μέτωπο από τον έφηβο Χριστόδουλο Ι. Καπετανάκη (Πιερέα), ο οποίος και καρατομήθηκε στο Ναύπλιο. Αιτία ήταν η αντιπαλότητα του θύματος και του παππού του φονιά για τη δημαρχία.

Ο Ηλίας Γεωργ. Καπετανάκης (Πιερέας), ο επιλεγόμενος "Τραμουντάνης", σκοτώθηκε με μια φαλτσέτα από έναν Βεντήρη από τις Γαϊτσές, ο οποίος ήταν τσαγκάρης. Λέγεται πως ήταν φίλοι και διαφώνησαν σε κάτι και ο μεν Βεντήρης χτύπησε με φαλτσέτα ο δε Τραμουντάνης με το πιστόλι και σκοτώθηκαν και οι δύο. Ακόμη το 1905 σκοτώθηκε ο Γεώργιος Ραφ. Δικαιάκος από τον Πάνο Ι. Καπετανάκη (Πιερέα) και έναν Κουκούτη.

Ο Νικόλαος Νικητάκης που κατοικούσε στη Μικρή Μαντίνεια σκοτώθηκε από το σύγαμβρό του, που ζούσε στη Μεσσηνία. Ανάλογη τύχη είχε και ο γιός του Γιάννης Νικ. Νικητάκης, που τον σκότωσαν όταν έχτιζε σπίτι στο Αρχοντικό. Για το φόνό αυτόν ειπώθηκε ότι ο Γιάννης Γεωργ. Καπετανάκης (Πιερέας) έβαλε κάποιον φυγόδικο που είχε υπό την προστασία του και τον σκότωσε.

Τον περασμένο αιώνα έγινε ένα φονικό στο Ακρογιάλι (Κοπάνο), όταν τότε υπήρχε μόνο το σπίτι του Γιάννη Ριγανόπουλου-Ριγανόκωλου. Λέγεται πως κουρσάροι αποβιβάστηκαν στο Ακρογιάλι και σκότωσαν το Ριγανόπουλο για να του πάρουν λεπτά. Αναφέρθηκε ότι τον βασάνισαν για να μαρτυρήσει που είχε κρυμμένα χρήματα και πως του πέρασαν μια τουφεκόβεργα από το ένα αυτί και βγήκε από το άλλο. Το θύμα φώναζε τη νύχτα και είπαν τότε ότι ακούστηκαν οι φωνές του από το Ακρογιάλι στη Μεγάλη Μαντίνεια.

Στην περιοχή της Σάνταβας έγινε συμπλοκή ανάμεσα στους Φελουκατζήδες και τους Λεουτσέους, γιατί ένας Φελουκαντζής είπε κάποια πειραχτική κουβέντα σε μια Λεουτσίτσα. Αποτέλεσμα της συμπλοκής ήταν να σκοτωθεί ο Γιάννης Φελουκαντζής από τον Παναγιώτη Λεουτσέα και ο Χρίστος Λεουτσέας από το Σταύρο Φελουκαντζή.

Ο Στυλιανός Τυρέας το 1911 σκοτώθηκε από τον Παναγιώτη Χαΐδ. Νικητάκη. Λέγεται ότι ο Παν. Νικητάκης καπάρωσε στη Λεωνίδαίνα Κουμουτσείσα ένα κτήμα κοντά στον Άγιο Χαράλαμπο, που έχει το όνομα "Κουμουτσείκα Λαγκάδια". Όταν το έμαθε ο Στυλιανός Τυρέας θέλησε να το αγοράσει ο ίδιος και παράγγειλε του Νικητάκη να παραιτηθεί από την αγορά, αλλιώς θα του έκοβε το μoustάκι. Ο Νικητάκης, που έμενε στη Μεγάλη Μαντίνεια και ήταν αγροφύλακας, κατέβηκε στην παραλία με το όπλο του. Παρακολούθησε τον Τυρέα που πήγαινε από το Ακρο-

γιάλι στην Παλιόχωρα και όταν ανέβηκε την ανηφοριά της Πορτέλλας, λέγεται ότι αντάλλαξαν κουβέντες. Ο Τυρέας πυροβόλησε με το πιστόλι του, αλλά η σφαίρα βρήκε την ελιά πίσω από την οποία ήταν φυλαγμένος ο Νικητάκης. Όμως η σφαίρα του Νικητάκη βρήκε το στόχο της και ο Τυρέας έπεσε νεκρός (Εικ. 129). Μετά το φονικό ο Παν. Νικητάκης έφυγε και πήγε στην Αμερική, όπου τον ακολούθησε η οικογένειά του.

Ο Παναγ. Γ. Δικαιάκος σκοτώθηκε από τον έφηβο Νίκο Πότ. Φραγκούλη για ασήμαντη κτηματική διαφορά. Ο Χαρίλαος Π. Γεωργουλέας σκοτώθηκε στις 25 Ιουλίου 1921 στην παραλία της Παλιόχωρας από τον πεθερό του Γεώργιο Π. Καραμπίνη. Τέλος στις 28 Αυγούστου 1943 σκοτώθηκε από Μεγαλομαντιναίους ο Γεώργιος Παπαδέας-Ντρένιος, που έμενε στην Κόκα.

14) Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Για τον πληθυσμό της Βυζαντινής Μαντίνειας, που ήταν στη θέση της Παλιόχωρας, δεν έχουμε πληροφορίες. Στο ΙΕ' αιώνα ήταν μια οχυρή πόλη, που την προτίμησε ο Θωμάς Παλαιολόγος για να ασφαλίσει την οικογένειά του στα χρόνια που άρχιζε η τουρκική κατάκτηση του Μοριά. Στην περίοδο του Τουρκο-Βενετικού πολέμου (1463-1479) χρησιμοποιήθηκε από τους Βενετούς το κάστρο της και το λιμάνι της, αλλά αργότερα καταστράφηκε από τους πειρατές της Μπαρμπαριάς. Δεν έχουν επισημανθεί τα ερείπια της Βυζαντινής Μαντίνειας για να εκτιμηθεί ο πληθυσμός της, αλλά θα πρέπει τότε να ήταν ανάλογη σε μέγεθος της Καλαμάτας και της Ανδρούσας. Σε κώδικα των Ελλήνων θαλασσοπόρων¹, ο οποίος τυπώθηκε το 1571 και περιγράφει το μυχό του Μεσσηνιακού κόλπου, αναφέρονται η Ανδρούσα, η Καλαμάτα, η Μαντίνεια και το λιμάνι των Κιτριών.

Η πρώτη πληροφορία για τον πληθυσμό της Μαντίνειας, έρχεται το 1618, τότε που η παραλιακή Μαντίνεια θα είχε καταστραφεί από τους πειρατές. Σύμφωνα με αυτή² η Μαντίνεια είχε 30 σπίτια, ενώ η Κόκα της Μαντίνειας είχε 40 και δεν γίνεται λόγος για Μικρή Μαντίνεια. Σε έκθεση των γεγονότων του 1673 σημειώνεται ότι οι Τούρκοι έκαψαν τη Μαντίνεια και πήραν 500 σκλάβους³. Ίσως αυτός ο αριθμός, αν δεν είχε το στοιχείο της υπερβολής, να αποτελεί μια ένδειξη για τον πληθυσμό της.

Στα χρόνια της Βενετοκρατίας (1685-1715) εμφανίστηκε για πρώτη φορά η Μικρή Μαντίνεια⁴, που είχε 35 οικογένειες ή 166 κατοίκους. Σε φορολογικούς καταλόγους⁵ της εποχής αυτής δεν έχουμε πληροφορίες για Μικρή και Μεγάλη Μαντίνεια αλλά για μια ενιαία Μαντίνεια και δεν γνωρίζουμε εάν ήταν μια φορολογική

¹ Armand Delatte, *Les Portulans Grecs*, Paris 1974, σ. 214.

² J. Buchon, *Nouvelles Recherches Historiques* κλπ. σσ. 283-4.

³ Κ. Μέρτζιου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972) 169.

⁴ Β. Παναγιωτόπουλου, *Πληθυσμός και Οικισμοί της Ελλάδος*, ό.π., σ. 288 και 310.

⁵ Peter Topping, *Taxation "Di Mactu" in Mani under Venetian Rule*, Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Κόρινθος 1990, τόμ. 5, σ. 6 και 12.

περιφέρεια που περιλάμβανε και τις δύο Μαντίνειες ή μήπως η Μεγάλη δεν είχε ακόμη συνέλθει από την καταστροφή του 1673.

Στην απελευθερωθείσα Ελλάδα πρώτη απογραφή έγινε από τη Γαλλική Επισημονική Αποστολή¹, η οποία για το 1829 αναφέρει ότι στη Μεγάλη Μαντίνεια κατοικούσαν 60 οικογένειες και στη Μικρή 35, ενώ στους Μύλους κατοικούσαν ακόμη δύο οικογένειες. Για κάθε οικογένεια υπολογίζεται αδρά ότι την αποτελούσαν τέσσερα έως πέντε άτομα.

Το 1851 η Μεγάλη Μαντίνεια είχε 97 οικογένειες και 413 κατοίκους και η Μικρή Μαντίνεια 41 οικογένειες και 157 κατοίκους. Στην απογραφή αυτή οι Μύλοι είχαν συνυπολογιστεί με το Αρμυρό. Ακολούθως στην απογραφή του 1879 η Μεγάλη Μαντίνεια είχε 469 κατοίκους και η Μικρή Μαντίνεια 183. Το 1889 η Μεγάλη Μαντίνεια είχε 423 κατοίκους από τους οποίους οι 182 ήταν άνδρες και οι 241 γυναίκες, δηλαδή υπερτερούσαν σημαντικά οι γυναίκες. Στη Μεγάλη Μαντίνεια ασφαλώς θα συνυπολογίστηκαν και οι κάτοικοι των παραλιακών οικισμών, που τότε υπήρχαν. Την ίδια χρονιά η Μικρή Μαντίνεια είχε 175 κατοίκους, που ήταν 79 άνδρες και 78 γυναίκες.

Στην απογραφή του 1907 ο πληθυσμός της Μεγάλης Μαντίνειας ήταν 424 και της Μικρής Μαντίνειας 173 κάτοικοι. Το 1928 οι κάτοικοι της κοινότητας Αβίας ήταν 397 (Αρχοντικό 93, Κοπάνο ή Ακρογιάλι 68, Παλιόχωρα 83 και Μεγάλη Μαντίνεια 153). Οι κάτοικοι της Μικρής Μαντίνειας ήταν 177. Το 1971 η κοινότητα Αβίας είχε 371 κατοίκους (Ακρογιάλι 79, Αβία δηλαδή Παλιόχωρα μαζί με Αρχοντικό 120 και Μεγάλη Μαντίνεια 172 κατοίκους). Την ίδια χρονιά η κοινότητα Μικρής Μαντίνειας είχε 212 κατοίκους.

Τέλος στην απογραφή του 1981 η κοινότητα Αβίας είχε 324 κατοίκους (Ακρογιάλι 94, Αρχοντικό και Παλιόχωρα 94 και Μεγάλη Μαντίνεια 136), ενώ η Μικρή Μαντίνεια είχε 301 κατοίκους. Θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψη μας ότι μερικοί από τους Μαντιναίους, που έχουν εγκατασταθεί στην Αθήνα, έρχονται και απογράφονται στο χωριό. Ακόμη θα πρέπει να σημειώσουμε ότι τα τελευταία χρόνια άρχισαν να εγκαθίστανται στους παραλιακούς οικισμούς οικογένειες από την Καλαμάτα και προβλέπεται ότι σε λίγα χρόνια οι παλαιοί Μαντιναίοι θα αποτελούν μια ισχνή μειοψηφία απέναντι στους νεοφερμένους.

15) Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Όπως όλη η Ελληνική ύπαιθρος, κατά τον ίδιο τρόπο και οι Μαντίνειες, δεν μπορούσαν να συγκρατήσουν τον αυξανόμενο πληθυσμό τους. Στον προηγούμενο αιώνα ένα μέρος των κατοίκων άρχισε να μετακινείται προς την Καλαμάτα και την Αθήνα. Η μετακίνηση προς άλλες πόλεις ήταν σπανιότερη. Για τα χρόνια της τουρκοκρατίας γνωρίζουμε ότι μετακινήθηκε στην Καλαμάτα ένα μέρος της οικογένειας Παγώνη με την ευκαιρία της εκλογής του Χρύσανθου Παγώνη Μητροπο-

¹ Μ. Χουλιαράκη, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821-1971*, τόμ. Α', σ. 43 κ.ε.

λίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας. Ακόμη ο αγωνιστής του 1821 Αναγνώστης Παπαβασιλείου εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα.

Στον προηγούμενο αιώνα ελάχιστοι στράφηκαν προς τη Ρουμανία, όπως ο Δημοσθένης Νικ. Παναγέας από τη Μεγάλη Μαντίνεια (η καταγωγή του ήταν από τις Γαϊτσές) και ο Ιωάννης Αρ. Κοκκινάκης (γεννημένος το 1857) από τη Μικρή Μαντίνεια, ο οποίος όμως γύρισε πίσω. Στον αιώνα μας το μεταναστευτικό ρεύμα στράφηκε προς τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και από τους άνδρες που μετανάστευσαν, έστω και προσωρινά, είναι οι εξής: Αλέξης Α. Κοκκινάκης γεννημένος το 1865, Ιωάννης Δ. Αλλοίμονος (1878), Αριστείδης Σ. Μανέας-Καλογερέας (1878), Παναγιώτης Χάιδ. Νικητάκης (1879), Πάνος Α. Γονεάκης (1885), Γεώργιος Ν. Σαραντέας (1885), Ανδρέας Χ. Γεωργουλέας (1886), Χρίστος Παν. Κωνσταντινέας (1890), Κωνσταντίνος Στυλ. Σπανέας (1892), Ιωάννης Χρ. Γεωργουλέας (1892), Χρίστος Κωνστ. Πουλέας (1893), Ευθύμιος Χριστ. Φραγκούλης (1893), Κωνσταντίνος Στάθ. Λιακέας (1902) και Γεώργιος Παν. Νικολέας. Από αυτούς ορισμένοι γύρισαν πίσω.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής μετανάστευσαν οι ακόλουθες γυναίκες από τις Μαντίνειες: η Άννα Νικήτα Κωνσταντινέα σύζυγος Αδαμάκου, η Βενετία Ιωάν. Κοκκινάκη σύζυγος Απόστ. Γκινάτου, η Καλλιρρόη Νικ. Καπετανάκη σύζυγος Α. Παπαδιονυσίου, η Τασία Νικ. Καπετανάκη σύζυγος Σ. Φλώρου, η Ελένη Αντ. Καπετανάκη σύζυγος Γεωργίου Γεννηματά, η Λεύκω Σταύρου Κωνσταντινέα σύζυγος Κωνσταντίνου Σετεμέντη, η Πηγή Αλ. Μανδραπήλια σύζυγος Ανδρέα Χρ. Γεωργουλέα και αμέσως μετά την κατοχή μετανάστευσε για πολλά χρόνια η Ποτούλα Στασ. Παναγέα. Το ρεύμα που ακολούθησε μεταπολεμικά κατευθύνθηκε στην Αυστραλία.

16) ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Οι Μαντίνειες έχουν κτήματα που είναι πολύ προσεγμένα στην καλλιέργεια και από τα παλιότερα χρόνια οι ξένοι περιηγητές εντυπωσιαζόντουσαν από την κλιμακωτή διαμόρφωση του εδάφους και τις προσεγμένες φυτείες, όπου εργαζόντουσαν κυρίως οι γυναίκες.

Το 17ο αιώνα στις Μαντίνειες ήταν διαδομένη η καλλιέργεια των αμπελιών. Την πληροφορία αυτή μας δίνει ο Εβλιγιά Τσελεμπί, αλλά και τοπωνύμια όπως Αμπέλι, Σταφίδα κ.ά. τον επιβεβαιώνουν. Από την εποχή της Ενετοκρατίας (1685-1715) επικράτησε η καλλιέργεια της ελιάς, γιατί αυτή έδινε κέρδος στους Βενετούς εμπόρους. Παράλληλα ήταν ανεπτυγμένη και η σηροτροφία, γι' αυτό ακόμη και σήμερα βλέπουμε συχνά τη μουριά, τα φύλλα της οποίας εχρησιμοποιούντο για την τροφή των μεταξοσκωλήκων. Μέχρι και τα πρώτα χρόνια μετά τη Γερμανική κατοχή σε πολλά σπίτια εξακολουθούσε να υπάρχει η σηροτροφία, από την οποία έφτιαχναν τα κουκουλάρικα κοστούμια, που ήταν τότε χαρακτηριστικά των ανθρώπων της καλής κοινωνικής τάξης.

Η καλλιέργεια της συκιάς δεν αναφέρεται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Άρχισε να διαδίδεται από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα και διατηρήθηκε σε ακμή μέχρι το 1945, οπότε και άρχισε η αντικατάσταση με ελιές, ώστε από πολλά χρόνια

να έχει σχεδόν τελείως χαθεί. Μόνο στην περιοχή της Κόκας βρίσκονται ακόμη μερικά κτήματα με συκιές.

Πρέπει να θυμηθούμε ότι στα παλιότερα χρόνια επικρατούσε η οικιακή οικονομία, δηλαδή όλα τα σπίτια είχαν σχετική επάρκεια στα απαραίτητα αγαθά. Κάθε οικογένεια καλλιεργούσε σιτάρι, κριθάρι, βρώμη, βίκο, κουκιά, διάφορα λαχανικά και άλλα είδη τα οποία χρησιμοποιούσε είτε για τα μέλη της, είτε για τα ζώα της.

Η κτηνοτροφία, πριν από τα μέσα του 20ου αιώνα ήταν ανεπτυγμένη και στην περιοχή υπήρχαν πολλά κοπάδια γιδοπρόβατα. Τα τελευταία χρόνια τα ζώα αυτά ανήκαν στις οικογένειες που προερχόντουσαν από τα Αλτομυρά και κατοικούσαν κυρίως στην Κόκα. Συνήθιζαν το καλοκαίρι να ανεβαίνουν στα ορεινά και το χειμώνα να ζουν στις Μαντίνειες. Αλλά πρέπει να πούμε ότι όλα τα μεγάλα κτήματα είχαν το μαντρί τους, το οποίο νοίκιαζαν σε οικογένειες κτηνοτροφικές που κατέβαιναν το χειμώνα στα πεδινά και δεν είχαν δικά τους καταλύματα. Το ενοίκιο των μαντριών ήταν τυρί σε ασκιά ή μαλλί.

Πρέπει ακόμη να αναφερθεί ότι κάθε οικογένεια είχε λίγα γιδοπρόβατα και εξασφάλιζαν το γάλα με τα παράγωγά του και εν μέρει το κρέας της οικογένειας. Απαραίτητες σε κάθε σπίτι ήταν οι κότες για τα αυγά και το κρέας τους, αλλά και το γουρούνι το οποίο γινόταν παστό και λουκάνικα. Όλες οι οικογένειες είχαν το γαϊδούρι, το άλογο ή το μουλάρι τους για τις μεταφορές και πολλά σπίτια είχαν τα βόδια για το όργωμα των χωραφιών.

Το μαλλί των αιγοπροβάτων έδινε νήμα για πλέξιμο και ύφανση. Ρούχα, κλινοσκεπάσματα, κιλίμια κλπ. κατασκευαζόντουσαν στο σπίτι, που συνήθως δεν έλειπε ο αργαλιός. Πολλοί ήταν εκείνοι που καλλιεργούσαν και το λινάρι, το οποίο χρησιμοποιούσαν για υφαντά, όπως ήταν τα λιόπανα κ.ά.

Η ανάπτυξη των παραλιακών οικισμών από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα οδήγησε μερικούς στην αλιεία, που διατηρείται ακόμη και στις μέρες μας. Περίεργο είναι πώς οι Μαντιναίοι δεν ασχολήθηκαν ποτέ με τη μελισσοκομία, όπως οι κάτοικοι των γειτονικών Σωτηριανικών. Τελευταία έχει αρχίσει ο τουρισμός να γίνεται κερδοφόρος και να έχει άριστες προοπτικές.

Σήμερα το βασικό προϊόν είναι το λάδι, του οποίου η άριστη ποιότητα αναγνωρίζεται παντού. Το 1922 ιδρύθηκε ο "Ελαιουργικός Συνεταιρισμός Μικράς Μαντινείας και Αβίας" (Εικ. 29) με πρώτα μέλη τους Β. Νικητάκη, Αθ. Γονεάκη, Κ. Λιακέα, Σπυρ. Κουρμαλίδη, Βασ. Ι. Κωνσταντινέα, Ηλία Δ. Κωνσταντινέα και Γιανιό Πιέρ. Κολομπάκο. Σύντομα άρχισε να λειτουργεί και να προοδεύει, ώστε σήμερα έχει 287 μέλη. Το 1958 το λάδι του Συνεταιρισμού τιμήθηκε με το χρυσό βραβείο στην ΚΓ' Διεθνή Έκθεση της Θεσσαλονίκης.

Πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι Μαντίνειες είχαν μεγάλη παραγωγή ξερών σύκων. Τότε σηνήθιζαν να τα λένε τσαπελόσυκα, γιατί τα αρμάθιαζαν σε τσαπέλες. Το 1939 η κοινότητα Αβίας κατέβαλε το ποσό των 50.000 δραχμών στο "Γραφείο Προστασίας Ελληνικών Σύκων", προκειμένου να αγοράσει οικόπεδο για την ανέγερση αποστειρωτηρίου σύκων. Με τα λεφτά αυτά αγοράστηκε οικόπεδο στο Αρχοντικό από τον Γεώργιο Ν. Σπανέα και αμέσως κατασκευάστηκε και λειτούργησε το αποστειρωτήριο. Σε αεροφωτογραφία του Αρχοντικού φαίνεται τόσο το κτίριο του ελαιουργικού συνεταιρισμού, όσο και το αποστειρωτήριο των σύκων. Μετά τον πόλεμο η παραγωγή των σύκων περιορίστηκε βαθ-

μιαία μέχρι σχεδόν μηδενισμού. Το 1955 η Κεντρική Συνεταιριστική Οργάνωση "ΣΥΚΙΚΗ" παρέλαβε το αποστειρωτήριο και το 1992 το εκποίησε για να οικοπεδοποιηθεί.

17) Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΕΣ

Φαίνεται ότι οι Δολοί προπορευόντουσαν από όλα τα χωριά του πρώην δήμου Αβίας στην ίδρυση σχολείων. Στην Αγία Τριάδα των Άνω Δολών υπάρχει σε τοιχογραφία η αφιερωματική επιγραφή, που γράφει: "Δέησις του δούλου του Θεού Παναγιώτη Μιχαλακάτζη Δασκάλου 1730". Η ίδια εκκλησία χρησιμοποιήθηκε για σχολείο και πριν από την επανάσταση του 1821, όταν το 1819 με το πρόσχημα της ίδρυσης σχολείου η Φιλική Εταιρεία έστειλε στους Δολούς το Χριστόφορο Περραιβό για να συμφιλιώσει τους Μανιάτες καπεταναίους. Στην Αγία Τριάδα δίδασκε τότε ο διάκονος Δανιήλ Κουλουφέκης από τον Κάμπο, ο οποίος αργότερα έγινε τιτουλάριος επίσκοπος Χαριουπόλεως κοντά στον επίσκοπο Λακεδαιμονίας και τελικά τον διαδέχτηκε¹.

Εδώ θα πρέπει να μνημονεύσουμε με ευγνωμοσύνη το όνομα του **Σπυρίδωνος Περδικέα**, ο οποίος την εποχή της επανάστασης διέθεσε το ποσόν των 5.000 γροσίων για το σχολείο των Δολών². Στα χρόνια του Καποδίστρια (1829) λειτουργούσε ακόμη σχολείο στον Κάμπο³ και στο Αρμυρό⁴.

Για τις Μαντίνειες δεν έχουμε πληροφορίες, αλλά από το γεγονός ότι ο τόπος ανέδειξε στην περίοδο της Τουρκοκρατίας μορφωμένους ανθρώπους, όπως ο Εθνομάρτυρας Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης μπορούμε να υποθέσουμε ότι εκαλλιεργούντο τα γράμματα. Η πρώτη πληροφορία αναφέρει, όπως σημειώσαμε, ότι ο Μητροπολίτης Ζαρνάτας και πάσης Μαΐνης Γαβριήλ Φραγκούλης, ίδρυσε σχολείο στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1826. Ίσως και μετά την καθαίρεσή του από το μητροπολιτικό του αξίωμα, το 1834, να δίδασκε στα παιδιά της Μεγάλης Μαντινείας γράμματα. Αναφέρεται ακόμη ότι δίδασκαν γράμματα ο ανιψιός του ιερέας Ιωάννης Φραγκούλης και το παιδί του τελευταίου Χριστόδουλος Φραγκούλης. Σε εποχές που δεν υπήρχαν δάσκαλοι, τους αναπλήρωναν.

Από μια εγχάρακτη πλάκα, εντοιχισμένη στο ναό της Ευαγγελίστριας, προκύπτουν ενδείξεις ότι το 1858 άρχισε να λειτουργεί εκεί το δημοτικό σχολείο της Μεγάλης Μαντινείας. Πρόκειται για το εθνόσημο της εποχής του Όθωνα με μια σβησμένη επιγραφή, εκτός από τη χρονολογία 1858 (Εικ. 20). Η πλάκα θεωρήθηκε λαθεμένα ως οικόσημο των Βιλλαρδουϊνών.

¹Σ. Β. Κουγέα, *Το εν Σπάρτη (Μάνη) Ελληνομουσεϊόν της Φιλικής Εταιρείας*, Νέα Εστία 38(1964) 1684. Είναι λάθος να ονομάζουν την Αγία Τριάδα "κρυφό σχολείο", γιατί στη Μάνη δεν υπήρχαν Τούρκοι από τους οποίους θα έπρεπε να κρύβονται οι μαθητές.

²Ελένης Μπελιά, *Η Εκπαίδευση εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν Περίοδον (1828-1832)*, Αθήναι 1970, σ. 57.

³Ελένης Μπελιά, *ό.π.*, σ. 58

⁴Bory de Saint Vincent, *Expedition de Moree, Sciences Physique*, τόμ. Α', σ. 343.

Δεν έχουμε πληροφορίες πότε άρχισε να λειτουργεί σχολείο στη Μικρή Μαντίνεια. Είναι γνωστό ότι το ακαδημαϊκό έτος 1907-8 φοιτούσαν εκεί μαθητές από τη Μεγάλη Μαντίνεια, γιατί δεν είχαν δάσκαλο στο χωριό τους.

Το 1883 στον πρώην δήμο Αβίας λειτουργούσαν επτά δημοτικά σχολεία: α) της Μεγάλης Μαντίνειας, β) των Δολών, γ) της Βελανιδιάς (Μαλειριάνικα της κοινότητας Σταυροπηγίου), δ) του Κάμπου, ε) της Σέλιτσας, στ) των Γαϊτσών και ζ) των Πηγαδιών. Την ίδια χρονιά έγινε επιθεώρηση σε όλα τα δημοτικά σχολεία της χώρας και οι εκθέσεις των επιθεωρητών δημοσιεύτηκαν σε ειδικό τόμο. Στην έκθεση για το δημοτικό σχολείο της Μεγάλης Μαντίνειας αναφέρονται τα ακόλουθα: *"Νοεΐται ευκόλως ποία είναι η πρόοδος του σχολείου Μεγάλης Μαντίνειας, εις ο φοιτώσι τακτικώς 25 μαθηταί και είναι εγγεγραμμένοι 60, αφού σημειώσω ενταύθα ότι ο δημοδιδάσκαλος διδών ότι δεν μοι εφάνη ευπρόσωπος η κατάσταση του σχολείου και θέλων να παρακαλυφθή η αλήθεια ενώπιον των αρμοδίων μοι προσήνεγκεν εν εικοσιπεντόφραγκον, καθ' ην ώραν με προέπειπε, δια τα περαιτέρω. Αυτός ο άνθρωπος, δια να αποφασίση να εξαγοράση την συνείδησιν ανθρώπου, προς ον ολιγίστας λέξεις τω εδόθη καιρός να ανταλλάξη και ον ίσως ουδέ εξ ακοής θα εγνώριζε, μοι παρέχει το ενδόσιμον να πιστεύσω ότι έχει την πλέον ταπεινήν ιδέαν περί της κοινωνίας, διέφυγε δε επί τοσαύτα έτη την πολλάκις ίσως απειλήσασαν αυτόν τρικυμίαν της παύσεως ρίπτων στάκτην εις τα όμματα των αρμοδίων και ως επιτήδειος κλέπτης μαλάσσω τον προφαίνοντα τους οδόντας και αρχίζοντα τας υλακάς οικουρόν κύνα έκλεπτε τα δημόσια χρήματα διατηρούμενος εν τη υπηρεσία"*¹.

Για την εκπαίδευση στο δήμο Αβίας έχουμε ακόμη λίγες πληροφορίες από ένα ημερολόγιο του 1891. Από αυτό μαθαίνουμε ότι στον Κάμπο υπήρχε σχολαρχείο, στο οποίο φοιτούσαν 108 μαθητές (οι 35 στην πρώτη τάξη, οι 47 στη δευτέρα και οι 26 στην τρίτη)². Σχολάρχης υπηρετούσε ο Επαμεινώνδας Αλούπης και διδάσκαλοι οι Αντώνιος Μπασάκος και Γ. Μανώλος³. Εκείνη την εποχή γυμνάσιο είχαν μόνο η Καλαμάτα, το Γύθειο και τα Φιλιατρά.

Την ίδια χρονιά, το 1891, ο δήμος Αβίας είχε οκτώ σχολεία, στα έξι από τα οποία δίδασκαν δημοδιδάσκαλοι⁴, ενώ στα άλλα δύο, των Αλτομυρών και των Σωτηριανικών, δίδασκαν γραμματοδιδάσκαλοι, δηλαδή εγγράμματοι που δεν είχαν φοιτήσει σε Παιδαγωγική Ακαδημία, για να γίνουν δάσκαλοι. Δυστυχώς δεν αναφέρονται οι έδρες των δημοτικών σχολείων και τα ονόματα των δασκάλων.

¹ Υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, *Εκθέσεις των κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των Δημοτικών Σχολείων αποσταλέντων εκτάκτων Επιθεωρητών, Αθήναι 1885, σ. 149.*

² Βλάση Γαβριηλίδη, *Ετήσιον Πολιτειακόν, Οικονομολογικόν και Στατιστικόν Ημερολόγιον 1891*, Αθήναι 1890, σ. 370.

³ Βλάση Γαβριηλίδη, ό.π., σ. 354.

⁴ Βλάση Γαβριηλίδη, ό.π., σ. 362. Οι απόφοιτοι του Διδασκαλείου, που ιδρύθηκε το 1878, διοριζόντουσαν δημοδιδάσκαλοι. Προηγούμενως τελείωναν τη Β' τάξη του Ελληνικού Σχολείου και έδιναν εξετάσεις ενώπιον ειδικής επιτροπής. Ο Γραμματοδιδάσκαλος δεν είχε προσόντα και δίδασκε τα πρώτα γράμματα. Ο Ελληνοδιδάσκαλος, που δίδασκε στο Ελληνικό Σχολείο από το 1850, φοιτούσε σε Πανεπιστημιακό Φροντιστήριο και εξεταζόταν στα Ελληνικά και στα Λατινικά. Οι Ελληνοδιδάσκαλοι από το 1895 έπρεπε να έχουν πανεπιστημιακή μόρφωση και πτυχίο.

Εκείνη τη χρονιά στα δημοτικά σχολεία και τα γραμματοδιδασκαλεία όλης της χώρας φοιτούσαν 77.815 μαθητές και 18.986 μαθήτριες¹. Στα έξι δημοτικά σχολεία και στα δύο γραμματοδιδασκαλεία του δήμου Αβίας φοιτούσαν 132 μαθητές αλλά καμία μαθήτρια². Να σημειωθεί ότι την εποχή εκείνη ο Αναστάσιος Παν. Κωνσταντινίδης (Κωνσταντινέας) από τη Μεγάλη Μαντίνεια ήταν Σχολάρχης στο Β' Σχολαρχείο Αθηνών³. Παράλληλα οι Μικρομαντιναίοι Ν. Μποζώνης υπηρετούσε δάσκαλος στη Μεθώνη⁴ και Γιαν. Σαραντέας στη Μεγαλόπολη⁵. Ακόμη δάσκαλοι από τη Μεγάλη Μαντίνεια υπήρξαν ο Πausανίας Σπεντζούρης, ο Σωτήριος Μανέας, ο Νικολούτσος Μανέας και αργότερα προστέθηκαν ο Χαρίλαος Κουμουτσέας και ο Παναγιώτης Στρογγύλης.

Το 1858 ο δημοδιδάσκαλος Γεώργιος Κουκέας διορίστηκε στο σχολείο της Μεγάλης Μαντίνειας⁶. Όπως εδιηγείτο αργότερα στα παιδιά του ο Παναγιώτης Θ. Σπεντζούρης στην περίοδο 1884-90 στη Μεγάλη Μαντίνεια δάσκαλος ήταν ο Πausανίας Σπεντζούρης. Αναφέρονται ο Νικολούτσος Μανέας, ο Χριστόδουλος Φραγκούλης και ο Χαρίλαος Κουμουτσέας ως γραμματοδιδάσκαλοι, ο Γουδέλης, ο Ερμήλιος, ο Χριστέας, ο Παν. Παπαδόπουλος, που μετά κατέβηκε στην Παλιόχωρα, ο Νικόλαος Παπαδόπουλος (Εικ. 38), ο Παπά-Ρουμπέας από τους Δολούς, η Άννα Τζανή που υπηρετούσε γύρω στο έτος 1922, η Κλεοπάτρα Καντιάνη, η Ερασμία Λαμπρέα και από το 1926 μέχρι το 1936 δίδαξε ο Χαρίλαος Κουμουτσέας, που είχε γίνει δημοδιδάσκαλος. Αργότερα υπηρέτησαν δημοδιδάσκαλοι ο Γεώργιος Μπασακάρος και ο Σταύρος Ταμπουρέας, ο οποίος διορίστηκε πριν από τον πόλεμο και έμεινε στα χρόνια της κατοχής, αλλά μετά από λίγο αρρώστησε και πέθανε.

Στη Μικρή Μαντίνεια δεν υπήρχε ειδικό σχολικό κτίριο σε αντίθεση με τη Μεγάλη Μαντίνεια, όπου εχρησιμοποιείτο ο ναός της Ευαγγελίστριας. Αναφέρεται ότι στη Μικρή Μαντίνεια παλιότερα το σχολείο στεγαζόταν στην οικία Κοντουλέα, ενώ αργότερα χρησιμοποιήθηκε η κατοικία των Κωνσταντινέων, οι οποίοι κατέβηκαν στους παραθαλάσσιους οικισμούς. Στα ονόματα των δασκάλων περιλαμβάνονται ο Παναγιώτης Στρογγύλης, ο Παναγιώτης Σούμπασης, ο Παναγιώτης Κλαμπατσέας, για τον οποίο διηγούνται την ακόλουθη ιστορία. Ο δάσκαλος ήταν πολύ καλός σκοπευτής και για να δείξει την ικανότητά του μια μέρα με ένα γκρά (είδος όπλου) χτύπησε το σταυρό του ναού του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Όλοι θαύμασαν τη δεινότητά του, αλλά σε δύο ημέρες αρρώστησε και πέθανε. Ο θάνατός του θεωρήθηκε ως θεία τιμωρία. Άλλοι δάσκαλοι ήταν ο Παπά-Θεοφάνης Κλειδωνας από τα Σωτηριάνικα, ο Παν. Καραμανέας και στα χρόνια της κατοχής ήταν η Λουΐζα Γιατρά-Αθανασάκη.

¹ Βλάση Γαβριηλίδη, ό.π., σ. 290.

² Βλάση Γαβριηλίδη, ό.π., σ. 383. Από τον Π. Καλονάρο, *Ηθoγραφικά της Μάνης*, Αθήνα 1934, σ. 31, μαθαίνουμε ότι υπάρχουν μαρτυρίες πως στη Μάνη από το 1870 φοιτούσαν μαθήτριες στο δημοτικό σχολείο, αλλά αυτό δεν φαίνεται πολύ πιθανό, εκτός αν ήταν σπάνιες εξαιρέσεις.

³ Βλάση Γαβριηλίδη, ό.π., σ. 342.

⁴ Βλάση Γαβριηλίδη, ό.π., σ. 350.

⁵ Βλάση Γαβριηλίδη, ό.π., σ. 348.

⁶ "Εφημερίς των Φιλομαθών" 6(1958)682.

Στους παραλιακούς οικισμούς λειτούργησε σχολείο πρώτα στο σπίτι του Μπακετέα και από το 1922, που χτίστηκε το σχολικό κτίριο, σε οικόπεδο δωρεάς του συνταγματάρχη Βασιλείου Γεωργ. Φραγκούλη, με δασκάλους τους Νικόλαο Κομηνέα, Παν. Παπαδόπουλο, Νικ. Ξανθάκο, ο οποίος ήταν πολύ αυστηρός, Κωνσταντίνο Ταβουλαρέα και Νώντα Μπασέα (Εικ. 39).

18) ΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΠΡΟΤΙΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΜΑΝΤΙΝΑΙΩΝ

Πέρα από τις γεωργοκτηνοτροφικές ασχολίες των περισσότερων κατοίκων της Μικρής και της Μεγάλης Μαντινείας θα πρέπει να αναφερθούμε και στα άλλα επαγγέλματα στα οποία είχαν επίδοση οι Μαντιναίοι. Θα έπρεπε να αρχίσουμε από τον ιερατικό κλάδο, για τον οποίο υπάρχουν πληροφορίες από την εποχή της Τουρκοκρατίας. Θυμίζουμε όμως ότι έγινε λόγος προηγουμένως για τους Μαντιναίους κληρικούς, που κορυφαίος παραμένει ο Εθνομάρτυρας Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης. Μετά τον απελευθερωτικό αγώνα πολλοί από τους Μαντιναίους στράφηκαν στο στρατιωτικό επάγγελμα. Αρχικά αναδείχθηκαν πολλοί από τους αγωνιστές της Εθνεγερσίας και κατέλαβαν ανώτερες θέσεις. Από την οικογένεια Καπετανάκη πήραν υψηλούς στρατιωτικούς βαθμούς οι Χριστόδουλος, Παναγιώτης Γιαννέας, Σταυριανός, Βενετσάνος και Αντώνιος. Ακόμη υπηρέτησαν στο στρατό οι Μιχάλης Νικητάκης, Πιέρρος Αλούπης, Δημήτριος Μανδραπήλιας και Γιάννης Μανέας. Από τους μεταγενέστερους υπηρέτησαν στο στρατό ο Ιωάννης-Γιαννακούρης Παν. Καπετανάκης, Παναγιώτης Ανδρον. Καπετανάκης, οι αδελφοί Γεώργιος, Σαράντος και Βενετσάνος Ηλ. Καπετανάκης και τέλος ο Νικόλαος Λεων. Καπετανάκης, ο οποίος έφθασε στο βαθμό του υποστρατήγου και υπηρέτησε διευθυντής στο Υπουργείο των Στρατιωτικών μέχρι το 1948. Ο Παναγιώτης Γ. Νικολέας από τη Μεγάλη Μαντινεία που γεννήθηκε το 1861 και αποστρατεύτηκε υπολοχαγός το 1912. Ο Ηλίας Σωτ. Δικαίος (1870-1927) έφθασε στο βαθμό του αντισυνταγματάρχη σε πολεμική διαθεσιμότητα. Την εποχή των Βαλκανικών πολέμων ακολούθησαν το στρατιωτικό στάδιο οι Βασίλειος Φραγκούλης, Νιόνιος Μοιρέας, Ανδρέας Μανέας και Αντώνιος Σαραντέας, ενώ στρατιωτικός γιατρός έγινε ο Ιωάννης Χριστ. Φραγκούλης. Ακολουθούν πολλοί νεώτεροι, αλλά δεν θα γίνει λόγος εδώ, αφού αναφερόμαστε στη γενιά που πέρασε στο παρελθόν.

Το επάγγελμα το οποίο έτυχε της προτίμησης των Μαντιναίων ήταν και είναι το δικηγορικό και από αυτούς ευάριθμοι ακολούθησαν το δικαστικό κλάδο. Πρώτος δικηγόρος και δικαστής έγινε ο Νικόλαος Παν. Καπετανάκης (Πιερέας) πριν από το 1837. Τον ακολούθησε στο δικηγορικό επάγγελμα ο γιός του Λεωνίδα από το 1874, ο οποίος εξελέγη βουλευτής, καθώς και ο εγγονός του Ιωάννης Λεων. Καπετανάκης που έγινε συμβολαιογράφος Αθηνών. Κορυφαία θέση στη νομική επιστήμη κατέχει ο Αναστάσιος Γ. Μανδραπήλιας (1842-1907), ο οποίος έφθασε στο βαθμό του αρεοπαγίτη. Έπεται ο Γεώργιος Αντ. Καπετανάκης που σπούδασε νομικά και εξελέγη βουλευτής (1899), ο Παναγιώτης Αθ. Κουμανταρέας που έγινε εφέτης, ο Δημοσθένης Γεωργίου Μανέας πρόεδρος εφετών, ο Γεώργιος Χριστόδ.

Φραγκούλης που ακολούθησε το δικαστικό κλάδο, αλλά από το βαθμό του εφέτη μετετάγη στο Νομικό Συμβούλιο του κράτους και εξελέχθηκε στο βαθμό του αντιπροέδρου. Ο Παναγιώτης Γ. Κωνσταντινίδης (Κωνσταντινέας) εξελέχθηκε στο βαθμό του εισαγγελέα εφετών, ο Γεώργιος Κλ. Καπετανάκης στο βαθμό του αντεισαγγελέα εφετών, ο Γεώργιος Π. Σπανέας στο βαθμό του εφέτη και ο Πάνος Χριστόδ. Φραγκούλης στο βαθμό του πρωτοδίκη. Ακόμη παρέμειναν στη δικηγορία ο Γεώργιος Σωτ. Δικαίος, που εξελέγη εκπρόσωπος της Μεσσηνίας στην Γ' Εθνοσυνέλευση (1921), ο Θεόδωρος Αλούπης, ο Ντίνος Ιωάν. Γεωργουλέας και ο Κωνσταντίνος Χριστόδ. Φραγκούλης που πέθανε πολύ νέος. Σήμερα ο αριθμός των δικηγόρων είναι πολύ μεγάλος και αρκετοί κατέχουν επιφανείς θέσεις μεταξύ των συναδέλφων τους.

Πολύ λιγότεροι από τους Μαντιναίους στράφηκαν στην ιατρική. Όπως αναφέρεται πρώτος ήταν ο Γεώργιος Παν. Κωνσταντινίδης (Κωνσταντινέας) από τη Μεγάλη Μαντινεία και τον ακολούθησε μετά από μερικά χρόνια ο ομοχώριός του Στυλιανός Ηλ. Γεωργιτσέας. Από τη Μικρή Μαντινεία έγινε γιατρός ο Στασινός Π. Κολομβάκος, ο οποίος τελείωσε την ίδια χρονιά με τον Γ. Κωνσταντινίδη και μεταγενέστερα τον ακολούθησε ο ανιψιός του Νικόλαος Γιαν. Κολομβάκος. Θα αναφερθούμε πάλι σε δύο στρατιωτικούς γιατρούς, για τους οποίους έγινε λόγος και στο στρατιωτικό επάγγελμα, πρόκειται για τους γενικούς αρχιάτρους Γεώργιο Ηλ. Καπετανάκη και Ιωάννη Χριστ. Φραγκούλη.

Ο αριθμός των εκπαιδευτικών είναι μεγαλύτερος από τους γιατρούς. Πρωταρχική και εξέχουσα θέση κατέχει ο καθηγητής του πανεπιστημίου Ανδρέας Ν. Σκιάς, έπονται ο Επαμεινώντας Αλούπης, Χρίστος Βασ. Φραγκούλης και Στέλιος Βασ. Φραγκούλης. Ακολουθούν οι σχολάρχες Αναστάσιος Παν. Κωνσταντινίδης (Κωνσταντινέας) Νικόλαος Ιωάν. Μποζώνης και Γιάννης Νικ. Σαραντέας και οι δάσκαλοι Παισανίας Γιαν. Σπεντζούρης, Σωτήρης Γ. Μανέας, Νικολούτσος Ι. Μανέας, Παναγιώτης Πέτρ. Στρογγύλης, Σαράντος Νικητ. Κωνσταντινέας και Χαρίλαος Παν. Κουμουτσέας.

Οι Μαντιναίοι γενικά δεν έφθασαν σε υψηλές θέσεις της επαγγελματικής παραμίδας του εμπορίου και των επιχειρήσεων. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο Κλέαρχος Μανέας που διακρίθηκε σαν επιχειρηματίας και αργότερα έγινε και υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας. Ακόμη θα αναφέρουμε τους αδελφούς Γεώργιο, Δημήτριο και Χρίστο Λ. Σκιά, που ασχολήθηκαν με το καπνεμπόριο και σε τοπικό επίπεδο διακρίθηκε ο Πούλος Γ. Κοτσώνης. Χρηματιστής έγινε ο Αντώνιος Αρ. Κουμανταρέας και εμποροπλοίαρχοι οι Αθανάσιος Αρ. Κουμανταρέας και ο Γιάννης Παν. Τυρέας.

19) ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Οι Μαντινείες δεν είχαν την τύχη να συγκεντρωθεί συστηματικά το λαογραφικό υλικό της περιοχής. Μόνο ο αείμνηστος φιλόλογος Χρίστος Βασ. Φραγκούλης¹,

¹Χρ. Β. Φραγκούλη, *Σύμμικτα*, Λαογραφία 6(1917)243.

όταν το 1917 ήταν φοιτητής, είχε δημοσιεύσει μερικές από τις παραδόσεις και ένα τραγουδάκι (ασμάτιον), από τα πολλά που κυκλοφορούσαν στη Μεγάλη Μαντινεία. Τα ανωτέρω υποδείχθηκαν για την παρούσα έκδοση από τον ερευνητή της ιστορίας Κωνσταντίνο Λ. Κοτσώνη.

Κλιμακωτόν ασμάτιον (Μεγάλη Μαντινεία της Λακωνικής)

Ψείρα ζύμωνε, κονίδα θερμολόγα,
τσ' ο ψύλλος ο κακόμοιρος συνταύλαγε το φούρνο.
Πετάχτη μια σκληθήρα
τσαι τού καφε τατζά του τα πρατζά του.
Πάει 'ς τη θειά του.
"Θειά μου, νό μου ένα κουλλούρι,
γιατί έκαψα τατζά μου τα πρατζά μου.
-Αμ' μου ήφερες εσύ νερό;"
Πάει στη βρύση.
"Βρύση, δώσε μου νερό, τσαι γω νερό της θειάς μου, τσ' η θειά μου ένα κουλλούρι, γιατί έκαψα τατζά μου τα πρατζά μου.
-Αμ' μου ήφερες εσύ σταμνί;"
Πάει στο σταμνά.
"Σταμνά, δώσε μου σταμνί τσ' εγώ σταμνί της βρύσης, τσ' η βρύση μένανε νερό, τσ' εγώ νερό της θειάς μου, τσ' η θειά μου ένα κουλλούρι, γιατί έκαψα τατζά μου τα πρατζά μου.
-Αμ' μου ήφερες εσύ μέλι;"
Πάει στη μέλισσα.
"Μέλισσα δό μου μέλι, τσ' εγώ μέλι του σταμνά, τσ' ο σταμνάς μένα 'σταμνί, τσ' εγώ σταμνί της βρύσης, τσ' η βρύση μένανε νερό, τσ' εγώ της θειάς μου, τσ' η θειά μου ένα κουλλούρι, γιατί έκαψα τατζά μου τα πρατζά μου.
-Αμ' μου ήφερες εσύ φτερό;"
Πάει στον αϊτό.
"Αϊτό δό μου φτερό, τσαι γω φτερό της μέλισσας, τσ' η μέλισσα, μένα μέλι, τσαι γω μέλι του σταμνά κλπ.
-Αμ' μου ήφερες εσύ τρίχα;"
Πάει στο γρούνι.
"Γρούνι, δός μου τρίχα, τσαι γω τρίχα του αϊτού, τσ' ο αϊτός μένα φτερό, τσαι γω φτερό της μέλισσας κλπ.
-Αμ' μου ήφερες εσύ βαλάνι;"
Πάει στη βελανιδιά.
"Βελανιδιά δος μου βαλάνι, τσαι γω βελάνι του γρουνιού, τσαι το γρούνι μένα τρίχα, τσαι γω τρίχα του αϊτού κλπ.
Καμιά φορά φύσηξε αέρας τσ' έπεσε βελάνι τσ' έδωσε ο ψύλλος του γρουνιού, τσαι τού δωσε τρίχα, τσ' έδωσε του αϊτού, τσαι τού δωσε φτερό, τσ' έδωσε της μέλισσας, τσαι τού δωσε μέλι, τσ' έδωσε του σταμνά, τσαι τού δωσε σταμνί, έδωσε της βρύσης, τσαι τού δωσε νερό, τσ' έδωσε της θειάς του τσαι τού δωσε η θειά του κουλλούρι, τσ' έφαγε τσαι του πέρασανε τατζά του τα πρατζά του.

Παραδόσεις (Μεγάλη Μαντινεία της Λακωνικής)

1. Ο Γέρος τσαι τα λυκοκάτζαρα.

Μια φορά ήταν ένας γέρος τσαι μια γρή. Ένα πρωί φόρτωσε ο γέρος το γαϊδουράτσι του στάρι τσαι πήγε ν' αλέσει στο μύλο. Ο μυλωνάς είχε μια γρουνίτσα τσαι την έσφαξε. "Παίρνεις τσαι συ, γέρο, ένα κομμάτι;" του λέει "Το παίρνω", λέει ο γέρος. Το βράδυ που ήθελε να φύγει, φόρτωσε το γαϊδουράτσι του, έβαλε το κρέας μέσ' στο σακκούλι του τσ' έφυγε. Στο δρόμο νύχτωσε τσαι χάμω στου αρχοντικού τη σπηλιά. Κατέβητσε από το γαϊδουράτσι του τσαι τρούπωσε μεσ' στη σπηλιά. Άναψε φουγγαριά, έκαμε θράκα, τσ' έβαλε το κρέας στη θράκα τσαι ψηνότανε. Το πήρανε μυρουδιά τα λυκοκάτζαρα τσαι ήρθανε στη σπηλιά. Κουλουμώσανε το γέρο τσαι του γυρεύανε κρέας. "Παππού τσιτσι" του λέγανε. Τσείνος τους έλεγε να πομονέψουνε να ψηθή πρώτα. "Τώρα, γιέ μου, να ψηθή. - Παππού, τσιτσι τσ' ας είν' τσ' ωμό. - Τώρα να ψηθή". Τσαι πολεμάγανε να του το αρπάξουνε από τη θράκα. Ο γέρος ούλο "τώρα, γιέ μου, να ψηθή" τους έλεγε, ίσαμε που ψηθή το κρέας. Τότε παίρνει ένα δαυλί, τσαι τους δίνει μια, με τη θράκα στογ κώλο, τσαι τα φωτόκαψε. Τσείνα απολούσανε τοις πορδές τσαι πλαλήσανε σακάτω. Φορτώνει τότε ο γέρος το γαϊδουράτσι του, βάνει το κρέας μεσ' στο σακκούλι του τσαι καβαλάει τσαι τσείνος απανωγάμι. Για να μη φαίνεται, κουκουλώθη με τη κάπα του, τσαι μ' ένα ξύλο σούγκλαγε το γαϊδουράτσι του χωρίς να φαίνεται. Τα λυκοκάτζαρα πήγανε στη σπηλιά, τσαι δεν τον ήυρανε τσαι, πλαλάνε τσαι φτάνουνε το γαϊδούρι. Τηράγανε τσαι δεν βλέπανε το γέρο - "Να το ένα μπλεύρο, να τσαι τάλλο, να τσαι τ' απανωγάμι, που είν' ο γεροτσερατάς; Πάλι στη σπηλίτσα θα είναι". Πλάλα, πλάλα, παγαίνανε στη σπηλίτσα. Τηράγανε δεν τότε βρίσκανε, πάλι ερχόντανε στο γαϊδούρι. - "Να το ένα μπλεύρο, να τσαι τάλλο, που να είν' ο γέρο τσερατάς; στη σπηλίτσα θά είναι". Ίσα με που έφτασε ο γέρος απ' όξ' από τη πόρτα του τότε κόβει μια φωνή. "Εβγα, γρή, με το δαύλο". Πετάγεται η γρή με θράκα στο φτυάρι τσαι τους δίνει μια από πίσω τους. Τσείνα φωτοκαήκανε τσαι πλαλήσανε. Το βράδυ που πήγε ο γέρος τσαι η γρή να τσοιμηθούνε, τα λυκοκάτζαρα κρεμάγανε από τις τρούπες τα πόδια τους, τσ' ο γέρος με τη γρή στσαζόντανε.

2. Η γρή που πήγαινε στη βρύση, τσαι την ήυρανε τα λυκοκάτζαρα.

Μια φορά μία γρή σηκώθη νύχτα, ζαλώθη το βαρέλι της τσαι πήγαινε στη βρύση να φέρει νερό πριν να ξυπνήσουνε τα γγόνια της. Μόλις έφτασε απ' όξ' από της γρηάς Σπανούς τ' αλώνι, είδε τα λυκοκάτζαρα μέσα που χορεύανε. Πάνε τσαι τηνε πιάνουνε. "Έλα δω, γρή, ξεζαλώσου. - Αφήστε με, παιδάτσι μου, να πα' να γιομίσω το βαρέλι μου, γιατί θα κλαίνε τα γγόνια μου, αφήστε με τη γρηά. - Ξεζαλώσου σου λένε". Η γρηά θέλοντας τσαι μη ξεζαλώθη. "Αϊ τώρα γδύσου, βγάλ' το φουστάνι σου το μισοφούστάνο σου, βγάλ' τα γλήγορα - Μπα τη γρηά τι έπαθα, αφήστε με να φύγω". Τσαι η γρηά δε γδενότανε, μια της δίνουνε τσαι την εγδένουνε, ψάρι. "Αϊ τώρα έμπα στο χορό, χόρευε. - Μα δεγ ξερω να χορεύω, παιδάτσι μου, αφήστε με. - Χόρευε σου λένε. Πάνω γένεια, κάτω γένεια, τσαι στη μέση μπιχιμιπένια" λέγανε τσείνοι. "Λέγε το τσαι συ, γρή, λέγε το το τραγούδι" τσαι την εσακκοτινάζανε τη γρηά. Τό λεγε τσαι τσεί-

νη, τι να κάμη. "Γάνω γένεια, κάτω γένεια, τσαι στη μέση πανταρένια. - Όχι, μπι-χλιμπένια να λες, λέγε το καλά. - Μα δεν ξέρω να το ειπώ η κακομοίρα. - Λέγε το, το ξέρεις" τσαι τό λεγε η γρήα το τραγούδι. Καμιά φορά τσαι που χορεύανε "κικρικού" ο κόκορας. Τα λυκοκάτζαρα σταματήσανε το χορό. "Καμπάνα" λέει ο μικρότερος. "Ντε βρε", είπανε οι άλλοι "κόκορας ήτανε, χορεύετε" τσαι χορεύανε τσαι λέγανε το τραγούδι. Δεμ πέρασε λιγούλι τσαι "νταν νταντάν, νταν ντανάν" ο παπάς τηγ καμπάνα, "καμπάνα" λέει ο δεύτερος "όχι βρε" λέει ο πρώτος "Δεν τ' άκουσα γώ που ειν' ταυτιά μου σα λαγάνες, τσαι τάκουσες σύ!". Σε λίγο πάλι η καμπάνα βάρεσε "Βρε καμπάνα", λέει ο μεγάλος, "τσαι γω την άκουσα" λέει ο δεύτερος "τσαι γω" λέει ο τρίτος.

"Φεύγετε να φέγωμε,

γιατί έφτασ' ο τουρλόπαπας,

με την αγιαστούρα του, τσαι με τημ πλαστούρα του,

τσαι μας άγιασε, τσαι μας μαγάρισε".

Αφήσανε το χορό, τσαι φύγανε πλαλώντας, τσ' απολάγανε τσαι πορδές. Η κακομοίρα η γρήα ντύθη, ζαλώθη το βαρέλι της, πήγε στη βρύση, τσαι όντες γύρισε στο σπίτι της ταγγόνια της κλαίγανε τσαι τη ρωτάγανε γιατί άργησε. "Γιατί άργησες, τσυρά; τι έπαθες που διψάμε;" Τσαι η γρήα τους είπε τι έπαθε.

3) Οι Παριωρίτες

Μια φορά τσακωνότανε μια νύφη με τημ πεθερά της, καμιά φορά ακούνε τη νύχτα στημ πόρτα "ντούπι, ντούπι ανοίχτε μας. -Ποιός είναι;- Παριωρίτες είμαστε, στα πάριαρα πηγαίνουμε, παριωρίτες είμαστε, στα πάριαρα πηγαίνουμε". Η γρήα με τη νύφη της στσαζότανε τσαι δεν ανοίγανε. Σπάζουνε τσείνοι τημ πόρτα τσαι μπαίνουνε μέσα. Πιάνουνε πρώτα τη νέα μ' ένα κοντόκουρο τσαι της δίνουνε, της δίνουνε. "Παριωρίτες είμαστε, στα πάριαρα πηγαίνουμε". Περιλαβαίνουνε ύστερα τσαι τη γρήα τσαι της δίνουν' άλλες τόσες. "Άλλη φορά να μη τζακωνόσαστε, γιατί αλίμονό σας". Τσ' από τσαι τσαι πέρα η γρήα με τη νύφη της δεν ξανατσακωθήκανε.

4) Οι Νεράιδες

Τσαι πέρα στο Καταφύγι είναι Νεράιδες. Ο γέρο Ροφαήλης (Δικαιάκος) όντας ήτανε παιδί τοις είδε, με τα παπάζα τους τα ολόχρυσα που κρεμότανε. Τώρα τους βλέπει τσ' ο γέρ' Αβράμης (Αναστάσης) που κάθεται τσαι πέρα στο καλύβι του. Τσ' ο Κώστας ο Μπουχαγιός (Κωστέας) είναι νεραϊδοπαρμένους, γυρίζει τη νύχτα ουλούθε, τσαι δε φοβάται τίποτα.

Ξέρτε γιατί της Σωτήρος (6 Αυγούστου) δεγ κάνει να κολιμπάει κανένας; γιατί οι Νεράιδες είχαν' ένα αδερφό που τον λέγανε Σωτήρη, τσαι πινίγη. Λοιπόν της Σωτήρος πάνε πρωϊ πρωϊ στο γιαλό χαρούμενες ναν τότε βγάλουνε. Γι' αυτό όποιον απαντήσουνε του δίνουνε ό,τι καλό τους γυρέψη. Πάνε στο γιαλό τσαι τονε τραυάνε τον αδερφό τους από τα μαλλιά. μα τσαι που κοντεύουνε ναν τότε βγάλουνε, τους ξαπολιέται τσαι τους πέφτει πάλι μέσα. τότε θυμώνουνε τσαι στο γυρισμό τους αλίμονο 'ς όποιον απαντήσουνε. Τόνε στραβοκατινιάζουνε, του στραβοκατινιάζουνε το στόμα του τσαι πάει τη μία μερία, του πιάνουνε το λαιμό του, τσαι άλλες ακόμη παούρες του κάνουνε.

5) Η Αρετή

Μια φορά μια γυναίκα είχε μια κόρη που τη λέγανε Αρετή τσ' εννιά υγιούς τσαι τογ Κωνσταντίνο δέκα. Όντες μεγάλωσε η Αρετή τσαι ήθελε να παντρευτή, τ' αδέρφια της θέλανε ναν τη δώσουνε στα ξένα, μα η μητέρα της δεν ήθελε. "Τσ' αν έρθη χαρά ή λύπη στο σπίτι μας, ποιός θα πάη να μου φέρη την Αρετούσα;" έλεγε. "Έννοια σου, μητέρα, εγώ πάου τσαι τη φέρνω" έλεγε ο Κωνσταντής. Την επα-ντρέψανε στα ξένα, τσαι γίνηκε ο γάμος της πλιά με βιολιά τσαι με λαβούτα.

Μα δεμ πέρασ' ένας χρόνος που πεθάνανε τσαι οι εννιά αδερφοί τσ' ο Κωνσταντίνος. Τότε η μητέρα τους ύφαινε στο λάκκο τσαι μοιρολόγαγε.

Μα σηκώνεται ο Κωνσταντίνος από το μνήμα τσαι πήγε να φέρη την αδερφή του από τσαι που ήτανε. Πάει τσαι τηνε βρέσκει στο πανεγύρι, τσαι χόρευε μπροστά ντυμένη στα κόκκινα. Πάει κοντά της τσαι της λέει "Αρετή, πάμε στο σπίτι μας. - Μα για πές μου, Κωνσταντίνο, αν είναι χαρά να πάου έτσι με τα κότσινα, αν είναι λύπη να αλλάξω τσαι να φορέσω μαύρα. - Έννοια σου έλα πάμε", της λέει τσαι την επήρε τσαι φύγανε. Στο δρόμο που πηγαίνανε, βλέπουν ένα πουλάτσι που πήγαινε μπροστά τους τσαι τσιλαίδαγε ανθρωπινά "-τσίου, τσίου, τσίου, δεν είναι θάμα να περπατάνε οι πεθαμένοι με τους ζωντανούς; - Άκω, Κωνσταντίνο, τι λέει τσείνο το πουλί; - Πολάτσ' είναι τσ' ας τσιλαϊδή, πουλάτσ' είναι τσ' ας λέει" της λέει τσείνο. "Τραύ', Αρετή, στο δρόμο σου". μα το πουλί όλο μπροστά τους πήγαινε τσ' όλο έτσι έλεγε. Μόλις κοντεύανε να φτάσουνε στο χωριό, ο Κωνσταντίνος λέει "Πήγαινε, συ Αρετή, γιατί εγώ θέλω να κατορησώ". Τσείνη τραύηξε, τσαι τσείνοσ μπήκε πάλι μεσ' το μνήμα του. Περιμένε τσείνη να ρηή, μα δεν ερχότανε. Μόλις μπήτσε στο χωριό, για να μην τη γνωρίσουνε, έβγαλε τα δικά της σκουτιά τα καλά τσαι φόρεσε κάτι κουρελιάρικα που ηύρε. Ντύθη σα διακονιάρικα, μπουμπουλώθη για να μη ντην βλέπουνε τσαι πήγε απ' όξ' από τημ πόρτα της μητέρα της. Την άκουσε μέσα που μοιρολόγαγε τσαι ύφαινε. Το κατάλαβε.

"Ατζελίστε τσαι μένα τηγ κακομοίρα, που είμαι φτωχή τσαι δεν έχω να φάω. - Φέγα, χριστιανή μου, δεγ ξέρω ποία είσαι!" τσαι πάλι μοιρολόγαγε. Μα η Αρετή δεν έφεγε από τημ πόρτα, ίσα με που ήρθε η μάννα της τσαι πήρε μια χούφτα στάρι να της δώσει. Μα τσείνη, τσαι που πήγε η μητέρα της να της ρίξη το στάρι μέσ' το σακκούλι της, έκαμε παρατσειθε τσαι χύθη ούλο το στάρι χάμω. Έσγουψε τσαι άρχισε να μαζεύη το στάρι ένα ένα σπειρί. "Μπα, χριστιανή μου" της λέει η μητέρα της "τί έκαμες; έχυσες το στάρι, τσαι κάθεσαι τσαι το μαζεύεις ένα ένα το σπειρί; Στάσου να σου φέρω άλλη χούφτα για να φύγης". Μα τσεί που πήγε να της δώση τη χούφτα, η Αρετή ξεμπουμπουλώθη τσαι την είδε η μητέρα της. "Συ τσαι Αρετούσα μου" της λέει, τσαι την αγκάλιασε. Τότε αρχίσανε τσαι οι δύο να κλαίνε. Τότε πάει στο πανεθύρι η μάννα της, τηράει όξω τσαι λέει "Θε μου, κάμε με πουλί κάμε με νεκροπούλι, να περπατάου στα μνήματα, να κλαίου τους πεθαμένους". Φρρρτ, φτερούγισε τσ' έγινε νεκροπούλι. Πάει τσ' η Αρετή στο παράθυρο τσαι λέει, "Θε μου, κάμε με πουλί, κάμε με κουκουβάγια, να περπατάου στα βουνά να κλαίου τους αδερφούς μου". Φρρρτ! φτερούγισε τσαι τσείνη τσ' έγινε κουκουβάγια.

Γι' αυτό σήμερα άμα φωνάζη κουκουβάγια ή νεκροπούλι κάποιος θα πεθάνη.

20) ΤΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Τα τοπωνύμια κάθε χωριού έχουν σημασία, γιατί μπορούν ίσως να αποκαλύψουν ανθρώπους που πέρασαν από τον τόπο και τον ονομάτισαν. Άλλοτε πρόκειται για ξένες λέξεις και άλλοτε για οικογενειακά ονόματα, που μπορεί να φωτίσουν την ιστορία του τόπου. Παραθέτουμε τα τοπωνύμια που συγκεντρώσαμε από τους επιζώντες και τα εμπλουτίσαμε με αυτά που αναφέρονται σε παλαιότερα δικαιοπρακτικά έγγραφα.

ΜΕΓΑΛΗ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ - ΚΟΚΑ - ΑΒΙΑ: Η Αγία Ειρήνη, η Αγία Παρασκευή, η Αγία Τριάδα, οι Άγιοι Σαράντα, ο Άγιος Γεώργιος (Μεγάλη Μαντίνεια και Αβία), ο Άγιος Γιάννης, ο Άγιος Δημήτριος, ο Άγιος Κωνσταντίνος (Κόκα και Μεγάλη Μαντίνεια), ο Άγιος Λιάς, ο Άγιος Νικόλαος, ο Άγιος Πολύκαρπος, ο Άγιος Χαράλαμπος, η Αγκάλη, το Αλωνάκι, το Αλώνι, τα Αλώνια, τα Επάνω Αλώνια, της Σπανούς το Αλώνι, τα Τρία Αλώνια, το Αμπέλι, τα Αμπέλια, η Αναμαλή, ο Ανεμόμυλος, τα Αντιλάγκαδα, της Απιδιάς το Λαχίδι, της Αράπισσας το Λαγκάδι, το Αρχοντικό (τα Αρχοντικά), το Βαθύ Λαγκάδι, το Βοϊδοκολύμπι, η Βοϊδοσπηλιά, ο Βρίκος, η Βρύση, η Επάνω Βρύση, η Κάτω Βρύση, οι Βρυσούλες, ο Βυθός, του Γέρο-Δημητράκη, του Γέρου, του Γεωργάκη το Λαγκάδι, του Γεωργίτη, το Γεωργουλείκο, του Γιακουμάκη ή Διακουμάκη, του Γιάννη Κατσαρού η Ραχούλα, της Γιαννίνας, του Γιατρού το λαχίδι (Κωνσταντινίδη), η Γλιστέρνα, τα Γουβία (ή Σιδεράλωνα), της Γριάς Στέρφας, το Δαφνολάγκαδο, το Δικλοβούνι, τα Διλάγκαδα, τα Δολιανά, το Ισωμάκι, η Κακή Σκάλα, η Καλίνα, του Καμπούρη (Κατσιβαρδά), τα Καντούνια, τα Κάπελα, του Καπελούζου, του Καρακλή η τρύπα, το Καρατζαίικο ή του Καρατζά το λαγκαδάκι, το Καρέλι, το Καταφύγι, του Καταφυγιού η σπηλιά, του Κατσίγιαννη (ή Άνω και Κάτω Κατσιγιαννείκα), του Κατσιμπίνη, το Κατσόβραχο ή τα Κατσάβραχα, τα Καψάλια, το Κίνοβο ή Τσίνοβο, η Κοζάραβα ή Κατσάραφα, τα Κοζομπολείκα, της Κόκας η Ράχη, η Κοκκινόγια, οι Κοκκινογιές, το Κοκκινόγιο, οι Κοκκινολαχίδες, η Κοκκινόραχη, η Κολοπίνιτσα, το Κοντοβούνι, το Κοπάνο ή οι Κοπάνοι, του Κότελη, το Κότελι (Σάνταβα), το Κοτρώνη, τα Κοτρωτσαίικα (Δικαιάκου), η Κοτσωνείκη σπηλιά, ο Κούκινος, το Κουμουτσέικο λαγκάδι, το Κουνίντελο (Επάνω και Κάτω), η Κουρούμπλα, τα Κουτιβαίικα, τα Κουτούνια (στα Κάπελα), τα Κουτρομάνια, του Κουφού (Δικαιάκου), η Κριντίνα, τα Κριστάνια, το Λαγκαδάκι, του Λάμπρου η μάντρα, οι Λαχίδες (Επάνω και Κάτω), το Λεκάνι, του Λιμπερία, η Λεποντούσα, τα Λίποβα, η Λουμπάρδα ή οι Λουμπάρδες, οι Λούρες, η Λούφα, η Λυκοτρουπία, του Μάλαμα (Κόκα), του Μάρκου η ραχούλα, του Μαυροειδή, το Μικρομαντιναίικο λαγκάδι, το Μοναστήρι, το Μούσκοβο, του Μπακόγιαννη, η Μπάνια ή Πάνια, η Μπαρμπαρέλλα, του Μπεηζαδέ το στεφάνι, οι Μύλοι (Κουτιβαίικα), ο Μύτακας, τα Νικαχιάνικα, τα Νικαχιάνικα Λαγκάδια, του Νικολάκη, του Νικόλαρου, η Παλιά γιστερνούλα (Κουτιβαίικα), οι Παλιές γιστερνούλες (στα Νικαχιάνικα λαγκάδια), το Παλιοκάλυβο, η Παλιόστανη, τα Παλιοτσάγκαρα, η Παλιόχωρα, το Παλιό Χωράφι ή Παλιοχώραφο, του Παναγή το Κοτρώνη, η Παναγίτσα (Επάνω και Κάτω), τα Παπαδέικα, της Παπαδιάς, το Πάσο, του Πάτζη, του Πατσουράκου, του Πατσούρου, τα Πατωμένα Σπήλια, οι Περιβόλες, το Πέστι, το Πηγαδούλι, η Πλιβινά, η Πολιάνα, τα Πορεία, οι Πόρτες, η Πορτέλλα, του Πουλιού η τρύπα, η

Πούντα, ο Πρινέας, ο Πύργος (Δολιανά), της Ραλλιώς η Ράχη, το Ριζούλι, τα Ρίκια ή Ρίτσια, η Σάνταβα ή Σάντοβα, του Σασανά το κουρούμπλι, τα Σιδεράλωνα, το Σιρόκο, οι Σκουπίτσες (Πάνω και Κάτω), τα Σοποτά, του Σπεντζούρη το μαντρί, η Σπηλιά του Κουφού, οι Σπηλιές του Κωστέα, η Σταφίδα (στο Μούσκοβο και στην Πολιάνα), του Τζάνη η λαχίδα, του Τζάνη η σπηλιά, η Τίκλα, οι Τίκλες, του Τούμπανου, του Τσαγκάρη (αναφέρεται στο Στυλιανό Σπανέα), τα Χαγιάτια, ο Χάρος, του Χάρου η τρύπα, του Ψαρρού οι πεζούλες

ΜΙΚΡΗ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ: Η Αγία Μαρίνα, οι Άγιοι Απόστολοι, ο Άγιος Αθανάσιος, ο Άγιος Βλάσιος, ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Γιάννης (Μύλοι), ο Άγιος Σπυρίδων, ο Άγιος Χαράλαμπος, τα Αγγιάμπελα, ο Αηγιαννάκης, ο Αη-γιάννης, του Αλλοίμονου ή τα Αλλοιμονείκα, τα Άσπρα Αλώνια, τα Κάτω Αλώνια, τα Πάνω Αλώνια, το Βαθύ λαγκάδι ή Μεγαλομαντιναίικο λαγκάδι, ο Βρίκος, το Γαλάρη, η Γερασιανιά, το Γερολαγκάδι, η Ελίτσα, τα Ζουζουλαίικα, η Καγκελαρία, το Καμάρη, το Καμπινάρι, η Καστερίτσα, το Κοκκινόγιο, ο Κοκκινόπυργος, η Κολοπίνιτσα (Άνω και Κάτω), του Κουμάνταρου το χάνι, του Κουντούρη, του Κουρή, του Κουτήφαρη, οι Κουτρομποσκιές, η Λάκκα, το Λιμανάκι, το Λιμπιάτοβο (ρεματιά βορείως των Μύλων), οι Λιμπίες ή Λιπίες, το Μαγαζάκι, το Μειντάνι, η Μεσολαχίδα ή Μισολαχίδα, του Μουζάλου, το Μουρτί, του Μπακονικολέα, της Μπακονικολούς η ράχη, οι Μύλοι, η Νύφη, το Ξεροκάμπι ή Ξηροκάμπι, η Παλιοπηγάδα, τα Παλιόσπιτα, το Παλιό χωριό, η Παναγίτσα, η Πεζόρτη ή το Πεζόρτι, οι Περιβόλες του Σπανέα, το Πηγαδούλι, η Πίσω βρύση, το Πλάγι, η Πλέσα, ο Πύργος (των Μύλων), το Ρέμα του Αρμυρού (σύνορο μεταξύ Μικρής Μαντινείας και Βέργας), τα Ριτσάνικα, τα Σκάμνα ή Συκάμνα, το Σκλάβι, οι Σπηλιές του Αλούπη, ο Σωτήρας (νεκροταφείο παραλιακού οικισμού), του Ταρανέζου, τα Χρυσά.

21) Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1914-18)

Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-13) η Ελλάδα είχε δύο θανάσιμους εχθρούς, την Τουρκία και τη Βουλγαρία, ενώ είχε συμμαχία με τους Σέρβους. Γενικότερα τότε η Ευρώπη ήταν διαιρεμένη σε δύο στρατόπεδα. Το ένα το συνιστούσαν οι τρεις Κεντρικές δυνάμεις Γερμανία-Αυστρία-Ιταλία και το άλλο η ANTANT (Entente=συνεννόηση), που την αποτελούσαν Αγγλία-Γαλλία-Ρωσία-Ιαπωνία.

Στις 28 Ιουνίου 1914 δολοφονήθηκε στο Σεράγιοβο ο διάδοχος του Αυστριακού θρόνου Φραγκίσκος-Φερδινάνδος από μέλος Σερβικής τρομοκρατικής οργάνωσης. Μετά ένα μήνα, στις 28 Ιουλίου, η Αυστρία επιτέθηκε κατά της Σερβίας και αμέσως μπήκε στον πόλεμο και η Γερμανία. Αντίθετα η Ιταλία δεν ακολούθησε τις κεντρικές δυνάμεις, αλλά αργότερα συστρατεύθηκε με την ANTANT. Στο πλευρό της Σερβίας πολέμησαν η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία.

Στη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου στην Ελλάδα διαμορφώθηκαν δύο πολιτικά ρεύματα. Στο ένα ηγείο ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και στο άλλο ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο Κωνσταντίνος υποστήριζε ότι η Ελλάδα έπρεπε να μείνει ουδέτερη και αυτό φυσικά συνέφερε τη Γερμανία. Μαζί του ήταν το Στρατιωτικό Επιτελείο, αλλά κυρίως τον παρέσυρε η βασίλισσα Σοφία η οποία ήταν αδελφή του Κάιζερ της Γερμανίας Γουλιέλμου Β'. Αντίθετα ο Βενιζέλος θεω-

ρούσε ότι η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να ακολουθήσει φιλική στάση προς την ANTANT, γιατί ήταν εκτεθημένη στη θαλασσοκρατία των Αγγλο-Γάλλων. Αυτοί έχοντας επίγνωση της δύναμής τους, ήταν συνήθως απειλητικοί και πολλές φορές βάνουσα προκλητικοί. Απαιτούσαν από την Ελλάδα να πολεμήσει στο πλευρό τους και αντί για ανταλλάγματα πρόσφεραν στη Βουλγαρία τη Δράμα και την Καβάλα, αν έμπαινε στον πόλεμο στο πλευρό τους. Παράλληλα για τον ακρωτηριασμό αυτό της Ελλάδος υποσχόντουσαν εδάφη στη Μικρά Ασία.

Η διάσταση αυτή των απόψεων βασιλιά και πρωθυπουργού έφερε τον εθνικό διχασμό, που χώρισε την Ελλάδα σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα και κατέβασε πολύ χαμηλά το επίπεδο των πολιτικών αγώνων με διωγμούς των αντιπάλων, που αποτέλεσαν στίγμα και για τις δύο παρατάξεις. Οι μισοί Έλληνες μισούσαν τους άλλους μισούς, σε εποχή που έπρεπε να είναι ενωμένοι, γιατί οι Βούλγαροι καταδοκούσαν να πάρουν τη Μακεδονία, οι Τούρκοι εποφθαλμιούσαν τα νησιά του Αιγαίου, οι Ιταλοί επεδίωκαν να αποδυναμώσουν την Ελλάδα, οι Ρώσοι ζητούσαν να πάρουν την Κωνσταντινούπολη, ακόμη και ο Πάπας της Ρώμης ήθελε να του δώσουν την Αγία-Σοφία, γιατί η τελευταία λειτουργία της 29ης Μαΐου 1453 είχε γίνει με τον καθολικό τύπο.

Η διαφωνία μεταξύ βασιλιά και πρωθυπουργού υποχρέωσε το Βενιζέλο στις 22 Φεβρουαρίου 1915 σε παραίτηση και στις 31 Μαΐου έγιναν εκλογές που τις κέρδισε πάλι ο Βενιζέλος. Με μεγάλη καθυστέρηση, στις 4 Αυγούστου 1915, του δόθηκε η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Αλλά στις 17 Σεπτεμβρίου 1915 με γνώση του Βενιζέλου οι Αγγλο-Γάλλοι αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη για να υποστηρίξουν το μέτωπο της Σερβίας που κατέρρευε. Στις 23 Σεπτεμβρίου ο Ελευθέριος Βενιζέλος παραιτήθηκε. Ο Ελληνικός λαός είδε με πικρία τη συμπεριφορά των Αγγλο-Γάλλων, ιδιαίτερα την προσφορά της Δράμας και της Καβάλας στους Βουλγάρους και στράφηκε προς το Βασιλιά. Νέες εκλογές έγιναν στις 6 Δεκεμβρίου 1915, από τις οποίες απέσχε το κόμμα των Φιλελευθέρων (Βενιζελικών) και ακολούθησε μια περίοδος που η Ελλάδα με φιλοβασιλική κυβέρνηση προσπάθησε να μείνει ουδέτερη.

Οι Αγγλο-Γάλλοι δυσαρεστήθηκαν και μετά τις εκλογές άρχισαν ναυτικό αποκλεισμό της Ελλάδος, η οποία είχε ανάγκη από σιτάρι και από κάρβουνο. Η Ελλάδα ήταν ένα "ξέφραγο αμπέλι" και οι κατάσκοποι των αντιμαχόμενων κρατών όργωναν ολόκληρη την επικράτεια. Συμπαράστατες είχαν πληρωμένους σπιούνους, που δυστυχώς δεν ήταν λίγοι. Παράλληλα οι Αγγλο-Γάλλοι εγκαθίδρυσαν σε όλη τη χώρα μυστική αστυνομία που ενεργούσε σαν κράτος εν κράτει. Πολλές φορές μετά από καταγγελία ενός υποστηρικτή της Αντάντ η μυστική Γαλλική αστυνομία ενεργούσε έρευνες στα σπίτια, προέβαινε σε συλλήψεις και κακοποιήσεις πολιτών κλπ., ώστε να θίγεται το φιλότιμο και η υπερηφάνεια του Ελληνικού λαού. Ακόμη θα προσθέσουμε ότι από τα μέσα Νοεμβρίου 1915 παραχωρήθηκε στην Αντάντ το δικαίωμα της καταδίωξης και καταστροφής των Γερμανικών υποβρυχίων στα χωρικά ύδατα της Ελλάδος. Να σημειωθεί ότι στη Μεσόγειο τα Γερμανικά υποβρύχια, που είχαν τις βάσεις τους στις Αυστριακές ακτές της Αδριατικής, έκαναν μεγάλη ζημιά στις μεταφορές των Αγγλο-Γάλλων. Βυθίζονταν συχνά από τα Γερμανικά υποβρύχια τα μεταγωγικά και τα εμπορικά καράβια που μετέφεραν στρατό και εφόδια στα μέτωπα των Δαρδανελίων και αργότερα της Θεσσαλονίκης.

Ο άλλοτε ναύαρχος Στυλιανός Λυκούδης, που ήταν τότε Διευθυντής Φάρων και Φανών, παρατηρήθηκε κάποτε από τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο, γιατί οι σύμμαχοι της Αντάντ καταγγείλανε ότι από τους φάρους της Μάνης δίνονταν σήματα στα Γερμανικά υποβρύχια. Ο Λυκούδης το θεώρησε συκοφαντία. Φαίνεται όμως ότι η καταγγελία είχε κάποια βάση, αφού και στα αρχεία της Βιέννης υπάρχουν έγγραφα που αναφέρονται σε ανεφοδιασμό Γερμανικών υποβρυχίων από τα Ελληνικά παράλια.

Αναφέρεται ότι ο Πούλος Κοτσώνης, που είχε ελαιοτριβείο στην Παλιόχωρα, στη θέση του σημερινού ξενοδοχείου του γιού του Γεωργίου, είχε αγοράσει 100 δοχεία πετρέλαιο για τις ανάγκες του εργοστασίου του. Φαίνεται όμως ότι σπιούννοι παρουσίασαν την αγορά πετρελαίου ως δημιουργία βάσης ανεφοδιασμού των Γερμανικών υποβρυχίων. Γι' αυτό μια μέρα αναδύθηκε στη θάλασσα της Παλιόχωρας ένα Γαλλικό υποβρύχιο και με μια λαστιχένια βάρκα αποβιβάστηκε ένα μικρό άγημα. Οι Γάλλοι ναύτες πήγαν στο εργοστάσιο του Πούλου Κοτσώνη, σπάσαν τις πόρτες και πήραν το πετρέλαιο. Αγγάρεψαν και το δάσκαλο Χαρίλαο Κουμουτσέα, που βρέθηκε εκεί και τρυπούσαν τα δοχεία και χύναν το περιεχόμενο στη θάλασσα, για να μην εφοδιαστούν οι Γερμανοί. Τις μέρες εκείνες ο Πούλος Κοτσώνης βρισκόταν στην Αθήνα και έμαθε από τις εφημερίδες τα γεγονότα της Παλιόχωρας. Αργότερα όμως διαμαρτυρήθηκε στο Γάλλο πρόξενο της Καλαμάτας Joseph Keck, ο οποίος και αποζημίωσε το εργοστάσιο, στέλνοντας μερικά βαρέλια, που περιείχαν μεγαλύτερη ποσότητα πετρελαίου, από αυτή που έχυσαν στη θάλασσα οι Γάλλοι ναύτες.

Αναφέρεται ακόμη ένα δείγμα της βάρβαρης συμπεριφοράς των Γάλλων ναυτών προς τους Έλληνες, τους οποίους αντιμετώπιζαν ως ιθαγενείς Αφρικανικού προτεκτοράτου τους. Όταν, λοιπόν, έχυναν το πετρέλαιο στη θάλασσα, πλησίασε ο Σαράντος Μπαμπουρέας με μια λάμπα πετρελαίου και τους παρακάλεσε με νοήματα να τον αφήσουν να τη γεμίσει. Αντί να ικανοποιήσουν το αίτημα ενός φτωχού χωρικού, ο οποίος δεν τους θεωρούσε εχθρούς, κάποιος "γενναίος" κλώτσησε τη λάμπα και του την έσπασε. Τέτοια περιστατικά έκαναν τους κατοίκους της Πελοποννήσου να συσπειρωθούν στην παράταξη του Βασιλιά και η συμπάθεια αυτή διατηρήθηκε σε κάποιο βαθμό μέχρι το δημοψήφισμα του 1974.

Στην Πούντα, στο μικρό ακρωτήριο που βρίσκεται νότια από το Ακρογιάλι (Κοπάνο), υπήρχε στη διάρκεια εκείνου του πολέμου πυροβολείο, για τον έλεγχο της περιοχής από τα Γερμανικά υποβρύχια. Λέγεται ότι ένα Ελληνικό πολεμικό πλοίο άραξε στο Ακρογιάλι και έβγαλε ένα κανόνι. Αφού το δέσαν με σχοινιά, το σύραν στο μονοπάτι που υπήρχε τότε στην Πούντα και το ανέβασαν στους βράχους. Το πυροβόλο στήθηκε κοντά σε ένα αλώνι, που ανήκε τότε στους Γεωργουλέους, σήμερα δε εκεί κοντά υπάρχει μια ελιά, που είναι ψηλότερη από τα άλλα δέντρα.

Το πυροβόλο αυτό έμεινε μέχρι το τέλος του πολέμου και υπηρέτησε εκεί ο ναύτης-πυροβολητής Ε. Δ. Τσούχλος. Το όνομά του είναι γραμμένο στην εικόνα του Χάρου, δηλαδή της σπηλιάς-ναού της Αγίας Αικατερίνης στη Σάνταβα: "Ε. Δ. Τσούχλος - Ναύτης Πυροβολητής - Εκ Λεωνιδίου - 1η Νοεμβρίου 1918", γράφτηκε δε λίγο μετά τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας και ίσως ετοιμαζόταν ο ναύτης να

απολυθεί. Πιθανώς στη διάρκεια του πολέμου οι ναύτες να χρησιμοποιούσαν τη σπηλιά του Χάρου ως κατάλυμα.

Να προσθέσουμε ακόμη ότι για το φόβο των Γερμανικών υποβρυχίων, είχε απαγορευτεί να υπάρχουν φωτεινά σήματα στην παραλία, δηλαδή είχε επιβληθεί πλήρης συσκότιση. Σε κάποια εποχή ήρθε στη θάλασσα της Μικρής Μαντίνειας μια τράτα Βατικιώτικη (από τη Νεάπολη Βοιών) για να καλάρει. Είχαν όμως ένα λαδοφάναρο αναμένο στο καΐκι και σε λίγο έφθασαν Κρητικοί χωροφύλακες, αυτοί που φορούσαν βράκες, και δείραν ανελέητα τους τραταραίους. Δήθεν με το φανάρι έδιναν σήματα στα Γερμανικά υποβρύχια!

Στις 13 Μαΐου 1916 Βούλγαροι και Γερμανοί στρατιώτες κατέλαβαν το Ελληνικό οχυρό Ρούπελ, ενώ στις 26 Μαΐου η Ελλάδα, για να αποφύγει τον πόλεμο, αποστράτευσε δώδεκα κλάσεις και τότε δημιουργήθηκαν οι σύλλογοι των επιστράτων, οι οποίοι στην Πελοπόννησο υποστήριζαν το Βασιλιά. Στη Μεγάλη Μαντίνεια ηγέτης των επιστράτων ήταν ο Παναγιώτης Σπεντζούρης. Στις 5 έως 10 Αυγούστου του ίδιου έτους οι Γερμανο-Βούλγαροι κατέλαβαν την Ανατολική Μακεδονία. Στις 29 Αυγούστου το Δ΄ Σώμα Στρατού, που έμενε πιστό στο βασιλιά, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, παραδόθηκε στους Γερμανούς και μεταφέρθηκε στο Γκαίρλιτς (Gorlitz) της Γερμανίας. Εκείνη την εποχή έγινε στροφή μεγάλου μέρους των Ελλήνων προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Παράλληλα στις 17 Αυγούστου στη Θεσσαλονίκη άρχισε το κίνημα της Εθνικής Αμύνης, που ολοκληρώθηκε με την άφιξη του Βενιζέλου στις 26 Σεπτεμβρίου / 9 Οκτωβρίου 1916 και η Ελλάδα χωρίστηκε στα δύο. Στο βασιλιά έμεινε πιστή η νότια Ελλάδα, από την Κόνιτσα μέχρι την Κατερίνη και τις εκβολές του Αλιάκμονα, ενώ στο Βενιζέλο προσχώρησε η Βόρειος Ελλάδα, πλην των νομών Δράμας και Καβάλας που είχαν καταλάβει οι Γερμανο-Βούλγαροι. Τα σύνορα των δύο κομματιών της Ελλάδος δεν έμειναν σταθερά και οι Βενιζελικοί μέχρι τον Ιούνιο του 1917 είχαν προεκταθεί ως το Βόλο, την Καρδίτσα και την Πάργα της Ηπείρου.

Ο χωρισμός της Ελλάδος σε δύο κράτη έδωσε αφορμή να εξαφθούν τα πάθη και ο φανατισμός. Μια εκδήλωση του οποίου ήταν το γνωστό “ανάθεμα” κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου, που πρωτοέγινε στην Αθήνα στις 12 Δεκεμβρίου 1916. Το ανάθεμα, που είναι ένα είδος κατάρας, είναι κατάλοιπο μιας Ιουδαϊκής τελετουργίας ανάλογης με το θάνατο δια λιθοβολισμού. Αργότερα οι Χριστιανοί πίστευαν ότι ο αναθεματιζόμενος θα πέθαινε και θα πήγαινε στην κόλαση. Ενώ ο αφορισμός είναι μια πρόσκαιρη αποβολή από τη χριστιανική κοινωνία και υπάρχει η δυνατότητα της άρσης του, ο αναθεματισμός είναι μόνιμος, επομένως αποτελεί και τη βαρύτερη από τις εκκλησιαστικές ποινές. Άνοιγαν ένα λάκκο σε σχήμα τάφου ή έθραβαν στο χώμα ένα μισοκαμμένο κούτσουρο και ο ιερέας εκφωνούσε το ανάθεμα και έριχνε πρώτος την πέτρα του αναθέματος, κατόπιν δε τον ακολουθούσαν και οι άλλοι.

Στην Αθήνα το ανάθεμα του Ελευθερίου Βενιζέλου έγινε στο Πεδίο του Άρεως από την Ιερά Σύνοδο, εκφωνήθηκε δε από το μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο και πήρε μέρος ο αντιβενιζελικός πολιτικός κόσμος. Η διαδικασία του αναθέματος δεν περιορίστηκε μόνο στην Αθήνα, αλλά έγινε σε όλη την Παλαιά Ελλάδα, που επικρατούσαν οι βασιλικοί. Καθώς διηγείται ο Νικόλαος Η. Κωνσταντινέας στη Μικρή Μαντίνεια δεν έγινε ανάθεμα, γιατί εκείνη την εποχή δεν είχαν παπά. Αντί-

θετα στη Μεγάλη Μαντίνεια έγινε το ανάθεμα και όπως θυμάται ο στρατηγός Γεώργιος Λ. Κοτσώνης, μεταξύ των δύο εκκλησιών της Μεγάλης Μαντίνειας, της Παναγίας και της Ευαγγελίστριας, υπήρχε μια μουριά που τώρα την έχει κόψει ο δρόμος και εκεί άνοιξαν ένα λάκκο και ρίξαν τις πέτρες του αναθέματος. Ιδιαίτερη εντύπωση του έκανε ο Γέρο-Αναστάσης Αβράμης (1830-1920), που παρά τα γεράματά του έριξε μια πολύ μεγάλη πέτρα, την οποία κουβαλώντας την βογγούσε από το βάρος της. Από τις πέτρες αυτές σχηματίστηκε ένας μεγάλος σωρός, που έμεινε για χρόνια και δεν είναι λίγοι αυτοί που τον θυμούνται ακόμη.

Στις 18 Νοεμβρίου / 1 Δεκεμβρίου 1916 έγιναν τα γνωστά “Νοεμβριανά”. Στο Πειραιά αποβιβάστηκαν Γαλλικά ναυτικά αγήματα και βάδισαν κατά των Αθηνών. Αντιπαρατάχτηκαν όμως οι φιλοβασιλικοί επίστρατοι και τους απέκρουσαν με αξιόλογες εκατέρωθεν απώλειες. Έκτοτε ο αποκλεισμός των παραλιών της Νοτίου Ελλάδος έγινε πιο αυστηρός και έφερε φρικτή πείνα και δυστυχία στο λαό. Αναφέρεται πως στις Μαντίνειες τρώγαν λούπινα και με αυτά φτιάχναν αλεύρι για να ζυμώνουν ψωμί. Αυτοί που θυμούνται την πείνα της εποχής εκείνης, την περιγράφουν ως χειρότερη της πείνας της Γερμανο-Ιταλικής κατοχής.

Στις 25 Μαρτίου / 7 Απριλίου 1917 η Αμερική πήρε μέρος στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Αργότερα, στις 30 Μαΐου / 12 Ιουνίου 1917 ο Γαλλικός στρατός κατέλαβε την Αθήνα και ο Γάλλος Jοηναί ανέλαβε καθήκοντα ύπατου αρμοστή. Ο Κωνσταντίνος εξορίστηκε στην Ελβετία και στο θρόνο ανέβηκε ο δευτερότοκος γιός του Αλέξανδρος. Μετά δύο ημέρες πρωθυπουργός ανέλαβε ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα πήρε μέρος στον πόλεμο με την Αντάντ. Η παρουσία του Ελληνικού στρατού στο Βαλκανικό μέτωπο έφερε βαθμιαία ανατροπή του συσχετισμού των δυνάμεων των εμπλεκομένων. Πολλοί θεωρούν σημαντική την Ελληνική συμβολή στην κατάρρευση των Γερμανο-Βουλγάρων, ιδιαίτερα μετά την πολύνεκρη μάχη του Σκρά (17/30 Μαΐου 1918). Αφού συνθηκολόγησε η Βουλγαρία, η Αυστρία και η Τουρκία, τελικά, στις 29 Οκτωβρίου / 11 Νοεμβρίου 1918, οι Γερμανοί παραδέχτηκαν την ήττα τους και υπέγραψαν ταπεινωτική συνθήκη ειρήνης στο σιδηροδρομικό σταθμό του δάσους της Κομπιένης.

Η περίοδος του διχασμού άφησε τα ίχνη της και στις επόμενες δεκαετίες. Βασιλόφρονες στη Μεγάλη Μαντίνεια και τους παραλιακούς της οικισμούς αναφέρονται: ο Βασίλειος Γ. Φραγκούλης, ο Παναγιώτης Σπεντζούρης, ο Λάμπρος Γ. Κοτσώνης, ο Παναγιώτης Τυρέας, ο Βασίλειος Πουλέας, ο Παναγιώτης Κ. Λεουτσέας και τα παιδιά του, τα παιδιά του Ανδρέα Γεωργουλέα, ο Αλέξης Μανώλης κ.ά. Στους βασιλόφρονες της Μικρής Μαντίνειας συγκαταλέγονται: ο Θανάσης Γονεάκης, ο Λυκούργος και Σπύρος Κουμανταρέας, ο Γεώργιος Α. Κοντούλας, ο Παναγιώτης Παναγιώταρος κ.ά. Βενιζελικοί στη Μεγάλη Μαντίνεια ήταν ο Νιόνιος Μοιρέας, ο Ανδρέας Μανέας, ο Πούλος Κοτσώνης, ο Αλέξανδρος Μανδραπήλιας, ο Γεωργαντάς Μπακετέας, ο Ντίνος Σ. Σπανέας και ο Ανδρέας Γεωργουλέας του οποίου τα παιδιά ήταν στην αντίθετη παράταξη. Στη Μικρή Μαντίνεια Βενιζελικοί ήταν ο Επαμεινώντας Αλούπης, οι Σαραντέοι, οι Κοκκινάκηδες και ο Γιάννης Δημ. Παπαδέας.

Αναφέρεται ότι ο Πούλος Κοτσώνης ήταν Βενιζελικός, αλλά όταν οι Γάλλοι ναύτες του σπάσαν τις πόρτες του εργοστασίου του και του χύσαν το πετρέλαιο στη θάλασσα, έγινε αντιβενιζελικός. Έριξε μάλιστα και την πέτρα του αναθέματος

κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου. Αργότερα όμως υποστήριζε το κόμμα των Φιλελευθέρων και έφερε βαρέως το γεγονός ότι είχε συμμετοχή στο ανάθεμα του Βενιζέλου.

22) Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ 1940-41

Την 28η Οκτωβρίου 1940 οι Μαντιναίοι έδωσαν το αγωνιστικό παρόν στον κοινό αγώνα των Ελλήνων για την τιμή και την ακεραιότητα της πατρίδας. Οι νέοι του τόπου στρατεύθηκαν και με ενθουσιασμό, όπως και όλα τα Ελληνόπουλα, πολέμησαν γενναία για την πραγμάτωση του **ΟΧΙ**, που είπε ο Μεταξάς στους Ιταλούς. Ο Ιταλός εισβολέας, που θέλησε βάνουσα να πατήσει την Ελληνική γη, δεν πέρασε. Γνώρισε τη συντριβή και τη ντροπή στα βουνά της Βορείου Ηπείρου.

Πέρα όμως από αυτούς που με το όπλο στο χέρι πολέμησαν στα χιονισμένα βουνά της Αλβανίας, στις Μαντίνειες μείναν οι άμαχοι, που κι αυτοί πήραν μέρος στο δικό τους αγώνα. Οι γέροι με την αισιοδοξία τους και τις δικές τους πολεμικές αναμνήσεις θέρμαιναν την ψυχή των ανήμπορων να πολεμήσουν. Οι Μαντιναίισσες, τις ώρες τηςσχόλης από τις αγροτικές εργασίες, προσπαθούσαν να κρύψουν τη βαθείά τους αγωνία για τους πολεμιστές που λείπαν και συνεχώς με τις βελόνες του πλεξίματος στο χέρι ετοιμάζαν φανέλες και κάλτσες για τους στρατιώτες. Παράλληλα με το νου και τα χείλη υμνούσαν την Παναγιά, που έδινε κουράγιο στους ανθρώπους των μετόπισθεν και προστάτευε τους στρατιώτες στο μέτωπο. Τα παιδιά με τα τραγούδια της εποχής, όπως το “κορόιδο Μουσολίνη”, το “βάζει ο Ντούτσε τη στολή του” κ.ά. με τις ειρωνείες και τους αστεϊσμούς για τους “φρατέλλους”, αλλά και τους πανηγυρισμούς με τις κωδωνοκρουσίες στο άκουσμα κάποιας νίκης των φαντάρων μας, έδιναν τον τόνο του ενθουσιασμού και του ακμαίου ηθικού, που επικρατούσε από το μέτωπο, ως την τελευταία άκρη της Ελληνικής γης.

Τότε ήταν μια εποχή που ο σημερινός νέος δεν μπορεί να φανταστεί. Χωρίς ραδιόφωνο ή τηλεόραση, χωρίς ειδήσεις, με εξαίρεση τις εφημερίδες, που κι αυτές σπάνιζαν, τα νέα - πραγματικά ή φανταστικά - διαδίδονταν από στόμα σε στόμα και στα χωριά διαχεόταν άλλοτε χαρά και ελπίδα και άλλοτε αγωνία και φόβος. Το μοναδικό ραδιόφωνο στις Μαντίνειες την εποχή εκείνη είχε ο Παν. Παναγιώταρος στους Μύλους. Πραγματική όμως αγαλλίαση έδινε τον καιρό του πολέμου το άπλωμα του χεριού του ταχυδρόμου, για να αφήσει κάποιο δελτάριο ή γράμμα από το μέτωπο.

Πολεμώντας τους Ιταλούς στα Βορειοηπειρωτικά βουνά σκοτώθηκε ο **Τζίμης (Δημήτριος) Ιωάν. Αλλοίμονος** και από το βομβαρδισμό του νοσοκομείου Ιωαννίνων, όπου νοσηλευόταν, βρήκε το θάνατο ο **Αναστάσιος Γ. Κοντουλάς** και οι δύο από τη Μικρή Μαντίνεια. Ακόμη στις 20 Απριλίου 1941 σκοτώθηκε ο Μικρομαντιναίος δίοπος **Παναγιώτης Γ. Σαραντέας**, που υπηρετούσε στο αντιτορπιλικό “Ψαρά”. Ο Μεγαλομαντιναίος **Γεώργιος Β. Κωνσταντίνεας** σκοτώθηκε το 1943, όταν βυθίστηκε το “Βασίλισσα Όλγα”.

Στην περιοχή του Τεπελενίου τραυματίστηκε σοβαρά και αιχμαλωτίστηκε από τους Ιταλούς ο **Γεώργιος Δημ. Αβράμης** από τη Μεγάλη Μαντίνεια. Κρουπαγήμα-

τα έπαθαν οι Μεγαλομαντιναίοι **Πότης Γεωργ. Καραμπίνης**, που του κόψαν τα δάχτυλα των ποδιών και ο **Γεώργιος Δημ. Κουτίβας**, που απέφυγε τον ακρωτηριασμό. Κρουπαγήματα που δεν οδήγησαν σε ακρωτηριασμό είχε πάθει και ο Μικρομαντιναίος **Δημήτριος Παν. Αλλοίμονος**.

Με την κατάρρευση του Αλβανικού μετώπου και την υπογραφή της συνθηκολόγησης αιχμαλωτίστηκαν από τους Ιταλούς τέσσερις στρατιώτες του 9ου Συντάγματος Πεζικού, α) **Πότης Στυλ. Κωνσταντίνεας**, β) **Γεώργιος Παν. Μανέας**, γ) **Γεώργιος Σωτ. Παπαδέας** και δ) **Νικόλαος Αθ. Παπαδέας**.

Όταν ήρθε η είδηση της εισβολής και προέλασης στην Ελλάδα των Γερμανών και άρχισε η αποχώρηση των Βρετανών από τα διάφορα λιμάνια, όπως της Καλαμάτας, έγιναν στην περιοχή μερικοί Γερμανικοί βομβαρδισμοί. Δημιουργήθηκε ένας πανικός από την άγνοια αντιμετώπισης του πρωτόφαντου κινδύνου και πολλοί από τους Μαντιναίους ζήτησαν καταφύγιο στις σπηλιές. Από ενστικτώδη γνώση άλλοι έτρεξαν στου Καταφυγιού τη σπηλιά και άλλοι στου Πουλιού την τρύπα στην Κόκα κλπ. Εκεί κρύφτηκαν και εκεί τους βρήκε η κατάληψη της περιοχής από τους Γερμανούς.

Οι στρατιώτες της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, που ήταν από τη Νέα Ζηλανδία, έφτασαν ως το Ακρογιάλι (που ονομαζόταν τότε Κοπάνο) και έριξαν στη θάλασσα ένα αυτοκίνητο για να μην πέσει στα χέρια των Γερμανών. Εκεί βρήκαν φιλοξενία και αργότερα με έγγραφο η κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας εξέφρασε τις ευχαριστίες της στους κατοίκους (Εικ. 51).

Η είσοδος των Γερμανών στις Μαντίνειες δεν ήταν αναίμακτη. Οι επιδρομείς σκότωσαν στο Αρχοντικό τον **Αλέξη Δ. Μανωλέα** (Εικ. 105), ο οποίος άκουσε ότι έρχονται οι Γερμανοί και βγήκε να αγναντέψει το δρόμο προς τους Μύλους. Όταν όμως φάνηκαν οι πρώτοι μοτοσυκλετιστές έτρεξε να κρυφτεί στη σπηλιά του Αρχοντικού και εκεί τον πυροβόλησαν.

Για εθνική αντίσταση δεν θα γίνει λόγος, γιατί είναι αμφίβολο αν υπήρξε αξιωματική ενότητα. Ενώ η εισβολή των κατακτητών γέμισε τις καρδιές όλων των Ελλήνων με αγωνιστική φλόγα, ο αγώνας τους εκτροχιάστηκε. Όλος ο κόσμος έδειξε διάθεση να συνεχίσει τον πόλεμο με την ελπίδα πως “*πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά μας θάνατ*”. Οι Μαντιναίοι βρέθηκαν όλοι σχεδόν με κάποιο όπλο κρυμμένο, αλλά οι ηγεσίες που αναδείχτηκαν τους οδήγησαν, όπως και ολόκληρο τον Ελληνισμό, σε πολιτικούς και όχι εθνικούς αγώνες. Είναι λυπηρό να αναλογίζεται κανείς πως στην περίοδο της κατοχής οι Γερμανοί είχαν στην Ελλάδα μόνο 1200 νεκρούς, ενώ οι σκοτωμένοι Έλληνες από χέρια ελληνικά ήταν πολλές χιλιάδες. Ακόμη χειρότερο είναι ότι μετά την απελευθέρωση ακολούθησε ο “εμφύλιος πόλεμος”, που στοίχισε πολλές δεκάδες χιλιάδες νεκρούς. Μεγάλο το τίμημα, ταπεινή η επιδίωξη. Είναι όμως πρόωρο για κάποιον που έζησε εκείνη την εποχή, να είναι απαλλαγμένος από προκαταλήψεις και πάθη, ώστε να φθάσει στην αλήθεια. Τον έπαινο ή τον καταλογισμό ευθυνών ας τον κάνει ο μελλοντικός μελετητής. Οι Μαντιναίοι μπορούν να γιορτάσουν το γεγονός ότι στη διάρκεια της κατοχής δεν υπήρξαν πολλά θύματα, όπως έγινε με τα διπλανά χωριά, τους Δολούς και τη Σέλιτσα. Θα περιοριστούμε εδώ να αναφέρουμε πως από νάρκες, τις οποίες αδρανοποιούσαν για να χρησιμοποιηθεί η πυρίτιδα στην αλιεία, σκοτώθηκαν οι νέοι **Παναγιώτης Δ. Ζωγράφος** και **Ηλίας Κ. Κωνσταντίνεας**.

23) Η ΑΔΕΛΦΟΚΤΟΝΟΣ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΠΑΛΙΟΧΩΡΑΣ ΤΟ 1943

Ο τόπος της Παλιόχωρας, δηλαδή η θέση που ήταν η Ιρή, η Αβία και η Βυζαντινή Μαντίνεια, αρχίζει την ιστορία του με μια διένεξη και την τελειώνει με μια εμφύλια αιματοχυσία.

Πέρασαν πάνω από τρεις χιλιάδες χρόνια από τότε που ο Αγαμέμνωνας φιλονίκησε με τον Αχιλλέα για μια γυναίκα, τη Βρισηίδα. Για τη διχόνια αυτή έγινε μια προσπάθεια συμφιλίωσης κι ο Αγαμέμνωνας πρόσφερε στον Αχιλλέα για σύζυγο μια από τις κόρες του. Για προίκα του έδινε επτά πολιτείες στο Μεσσηνιακό κόλπο κι ανάμεσά τους ήταν η Ιρή.

Η Αβία, που διαδέχτηκε την Ιρή, ήταν τόπος που τον διεκδικούσαν η Μεσσηνία και η Λακωνία. Πολλές φορές άλλαξαν τα σύνορα και η Αβία βρισκόταν μια στη Μεσσηνία και μια στη Λακωνία.

Στη Βυζαντινή Μαντίνεια, το 1415, τα αυτοκρατορικά στρατεύματα του Μαυουήλ Β΄ Παλαιολόγου, επικουρούμενα κι από το Λεονάρδο Τόκκο, πολιορκήσαν τον τοπικό άρχοντα Ελεαβούρκο, που ήταν *Μέγας Τζάσης του Μορέως* και είχε την έδρα του στη Γιάννιτσα. Στο κάστρο της Μαντίνειας έγιναν φονικές μάχες και στο τέλος ο Ελεαβούρκος οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη.

Το 1459, ένα χρόνο πριν από την πτώση της Πελοποννήσου στα χέρια των Τούρκων, στο κάστρο της Μαντίνειας αντιπαρατάχθηκαν οι στρατοί των αδελφών Δημητρίου και Θωμά Παλαιολόγου. Οι στρατιώτες του Δημητρίου κατείχαν το κάστρο και οι άνδρες του Θωμά το πολιορκούσαν. Στις πιο δραματικές στιγμές της ιστορίας του Έθνους μας η Μαντίνεια έγινε αντικείμενο ανταγωνισμού και ο Τούρκος κυριάρχησε ευκολότερα.

Στον ίδιο τόπο της Βυζαντινής Μαντίνειας, την Παλιόχωρα, έγινε το 1943 αδελφοκτόνος μάχη, όπου συγκρούστηκαν Έλληνες αντάρτες, δεξιοί και αριστεροί, που δήθεν πολεμούσαν τους Γερμανούς. Όταν στην Παλιόχωρα σφάζονταν οι Έλληνες μεταξύ τους, την Καλαμάτα τη φρουρούσαν μόνο μερικές δεκάδες Γερμανοί.

Στις 25 Οκτωβρίου 1943 έφθασε στην Παλιόχωρα ο ήλαρχος Τηλέμαχος Βρεττάκος με 70 αντάρτες δεξιούς και οχυρώθηκε στα σπίτια γύρω από την εκκλησία της Παναγίας, στο σχολείο και στον Άγιο Γεώργιο. Το απόγευμα της 27 Οκτωβρίου τους χτύπησαν πολλαπλάσιοι αριστεροί αντάρτες. Η σύγκρουση κράτησε μέχρι το πρωί της 28ης, στην οποία έπεσαν οι μισοί από τους άνδρες του Βρεττάκου και οι υπόλοιποι, με λίγες εξαιρέσεις, αιχμαλωτίστηκαν και στη συνέχεια χάθηκαν από τα χέρια των αριστερών.

Με την πάροδο του χρόνου όλοι οι εμφύλιοι σπαραγμοί φαίνονται μάταιοι και αδικαιολόγητοι. Η σύγκρουση των δεξιών και των αριστερών ανταρτών στην Παλιόχωρα σήμερα αποδεικνύεται άσκοπη. Στις μέρες μας κανείς δεν νοσταλγεί το Σταλινισμό ούτε το διεθνισμό. Όμως για αυτές τις ιδεολογίες χύθηκε αίμα ελληνικό και το χειρότερο επιδείχτηκε τόση σκληρότητα.

Μετά τη μάχη ο Πούλος Κοτσώνης φρόντισε για την ταφή οκτώ νεκρών από τους δεξιούς αντάρτες, τους οποίους δεν αναζήτησαν οι συγγενείς τους. Τοποθέτησε δε πλάκα με τα ακόλουθα:

Ξένοι που αναπαύεσθε στου τόπου μας το χώμα

δεχθείτε τούτο το σταυρό γι' ανάμνηση αιώνια.

Μάχη Αβίας Παλιόχωρας Πέμπτη 28 - 10 - 1943.

Δυστυχώς, πριν λίγα χρόνια, χέρια κινούμενα από ταπεινά ελατήρια, κατέστρεψαν την πλάκα, η οποία τώρα δεν ήταν παρά ένα δείγμα της αγαθής ψυχής του κατασκευαστή της.

24) Ο ΣΕΙΣΜΟΣ ΤΗΣ 30ης ΙΟΥΛΙΟΥ 1944

Οι Μαντίνειες με τους παραλιακούς οικισμούς βρίσκονται σε σεισμογενή περιοχή, όπως άλλωστε όλη η Δυτική Ελλάδα. Στο παρελθόν έγιναν καταστροφές¹ στις 28 Μαρτίου 1885 και την 1 Ιουλίου 1927. Ο καταστρεπτικότερος όμως σεισμός για την περιοχή συνέβη στις 30 Ιουλίου 1944. Αργότερα, έγινε ο σεισμός της Καλαμάτας της 13 Σεπτεμβρίου 1986, αλλά δεν προκάλεσε αξιόλογες καταστροφές στις Μαντίνειες. Όπως αναφέρεται ένα ρήγμα περνά από την ανατολική παραλία του Μεσσηνιακού κόλπου και διαχωρίζει τις πλάκες της Καλαμάτας και της Μεσσηνιακής Μάνης.

Στις 30 Ιουλίου 1944, ημέρα Κυριακή, τις πρωινές ώρες έγινε μεγάλος και καταστρεπτικός σεισμός στην περιοχή του πρώην δήμου Αβίας. Πολλοί από τους κατοίκους της περιοχής βρισκόντουσαν ακόμη στο κρεβάτι, ενώ άλλοι είχαν πάει για αγριόσυκα. Στη Μικρή Μαντίνεια η καταστροφή ήταν ολική και οι μόνες οικοδομές που απέφυγαν την καταστροφή ήταν το Κουμανταρέικο σπίτι και η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, δηλαδή το καθολικό του χωριού, του οποίου όμως έπεσε το καμπαναριό. Στη Μεγάλη Μαντίνεια οι ζημιές ήταν πιο περιορισμένες. Το δυτικό τμήμα του χωριού έπαθε περισσότερες καταστροφές από το ανατολικό. Οι ζημιές στην Κόκα ήταν μικρές, όπως ασήμαντες σχεδόν ήταν και οι καταστροφές στους παραλιακούς οικισμούς. Σοβαρές καταστροφές ακόμη έγιναν στους Δολούς, το Βαρούσι, τον Κάμπο κλπ.

Στις Μαντίνειες ο σεισμός δεν προκάλεσε απώλειες σε ανθρώπινες ζωές, μόνο τραυματισμοί έγιναν και στα δύο χωριά, οι οποίοι όμως δεν ήταν πολύ σοβαροί. Στη Μικρή Μαντίνεια τραυματίστηκαν: α) Η Φωφώ σύζ. Αθανασίου Σαραντέα, β) η Σταυρούλα σύζ. Λυκούργου Κουμανταρέα με τα δύο εγγόνια της, γ) η Κυριακή θυγ. Κωνσταντίνου Σουρέα και δ) ο Νικόλαος Πέτρου Μασουρίδης, που τραυματίστηκε ελαφρά. Ακόμη δε ελαφρότερα τραυματίστηκαν ε) η Χαρίκλεια σύζ. Πότη Κοστρίβα και στ) η Ελένη σύζ. Ηλία Λιακέα. Στη Μεγάλη Μαντίνεια τραυματίες ήταν: 1) Ο Δημήτριος Αναστ. Αβράμης, 2) ο Ντίνος Παν. Αβράμης, 3) η Βασιλική χήρα Χρ. Αγγελέα και 4) ο Δημήτριος Ιωάν. Κοζομπόλης.

¹ Δ. Κισκύρα, *Η Πελοπόννησος από σεισμολογική άποψη*, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 2(1958) 103.

Στις 27 Ιουνίου 1913 στη Στρώμνιτσα έπεσε ο στρατιώτης **Στασινός Δημητρίου Μανωλακάς**¹ από τη Μεγάλη Μαντίνεια.

Τον Ιούνιο του 1913 στην πολύνεκρη μάχη Κιλκίς-Λαχανά έπεσε ο λεβεντόκορμος **Χαρίλαος Γεωργίου Καπετανάκης**² που ζούσε στην Τρικότσοβα και υπηρετούσε ως σημαιοφόρος.

Στις 30 Οκτωβρίου 1913 πέθανε από τραύματα στο νοσοκομείο της Πρεμετής (πόλη της Βορείου Ηπείρου που κατελήφθη από τον Ελληνικό στρατό το Φεβρουάριο του 1913) ο στρατιώτης **Ιωάννης Γεωργίου Σαραντέας**³ από τη Μικρή Μαντίνεια.

Στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Πατρών πέθανε στις 19 Οκτωβρίου 1918 ο στρατιώτης **Χρίστος Ευστρατίου Δακαρέας**⁴ από τη Μεγάλη Μαντίνεια.

Στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Λαρίσης πέθανε στις 29 Ιουνίου 1919 ο στρατιώτης **Γεώργιος Δημήτριου Ψαρρέας**⁵ (Χούσιος) από τη Μικρή Μαντίνεια.

Στις 7 Ιουλίου 1921 σκοτώθηκε στο Τσαμ-Τεπέ της Μικράς Ασίας ο στρατιώτης **Σπυρίδων Πότη Φραγκούλης**⁶ από τη Μεγάλη Μαντίνεια.

Στο Εβλή-Φακίλη της Μικράς Ασίας έπεσε στις 16 Αυγούστου 1921 ο στρατιώτης **Ιωάννης Τζανέτου Λιακέας**⁷ από τη Μικρή Μαντίνεια.

Στην περιοχή του Αφιόν Καραχισάρ της Μικράς Ασίας, στο ύψωμα Σεφερκή-Τεπέ έπεσε στις 13 Αυγούστου 1922 ο υπολοχαγός πεζικού **Αθανάσιος (Θάνος) Σπύρου Κουμανταρέας**⁸ από τη Μικρή Μαντίνεια.

Στο Β΄ παγκόσμιο πόλεμο στα βουνά της Αλβανίας, στις 22 Δεκεμβρίου 1940, έπεσε στο ύψωμα Μάλι Σπατ, (υψόμετρο 1500 μ.) που βρίσκεται νοτιοδυτικά του Τεπελενίου, ο **Δημήτριος (Τζίμης) Ιωάννου Αλλοίμονος**⁹ (Εικ. 48) από τη Μικρή Μαντίνεια, ο οποίος υπηρετούσε στο 9ο Σύνταγμα Πεζικού.

Ο **Αναστάσιος Γεωργίου Κοντουλέας** από τη Μικρή Μαντίνεια έπαθε κρουοπαγήματα στην Αλβανία και μεταφέρθηκε στο Στρατιωτικό νοσοκομείο Ιωαννίνων, όπου σε αεροπορικό βομβαρδισμό του νοσοκομείου στις 19 Απριλίου 1941, ημέρα του Μεγάλου Σαββάτου, σκοτώθηκε (Εικ. 83).

Ο **Παναγιώτης Ιωάννου Σαραντέας** από τη Μικρή Μαντίνεια στη διάρκεια του πολέμου υπηρετούσε ως υπαξιωματικός στο αντιτορπιλικό "Ψαρά" και στις 20 Απριλίου 1941, ημέρα του Πάσχα, στον κόλπο της Πάχης Μεγάρων το πλοίο βυθίστηκε από Γερμανική αεροπορική επιδρομή. Ο νέος ήταν υπαξιωματικός βολής και έπεσε ηρωικά μαχόμενος (Εικ. 49).

¹Ο.π., τόμ. Α΄, σ. 106α.

²Ο.π., τόμ. Α΄, σ. 74.

³Ο.π., τόμ. Α΄, σ. 126β.

⁴Ο.π., τόμ. Α΄, σ. 220.

⁵Ο.π., τόμ. Α΄, σ. 436, αναγράφεται Γεώργιος Παναγ. Ψαρρέας, ίσως από το όνομα της μητέρας του που έπαιρνε σύνταξη για το γιό της και ονομαζόταν Παναγιώτα.

⁶Ο.π., τόμ. Β΄, σ. 274.

⁷Ο.π., τόμ. Β΄, σ. 142.

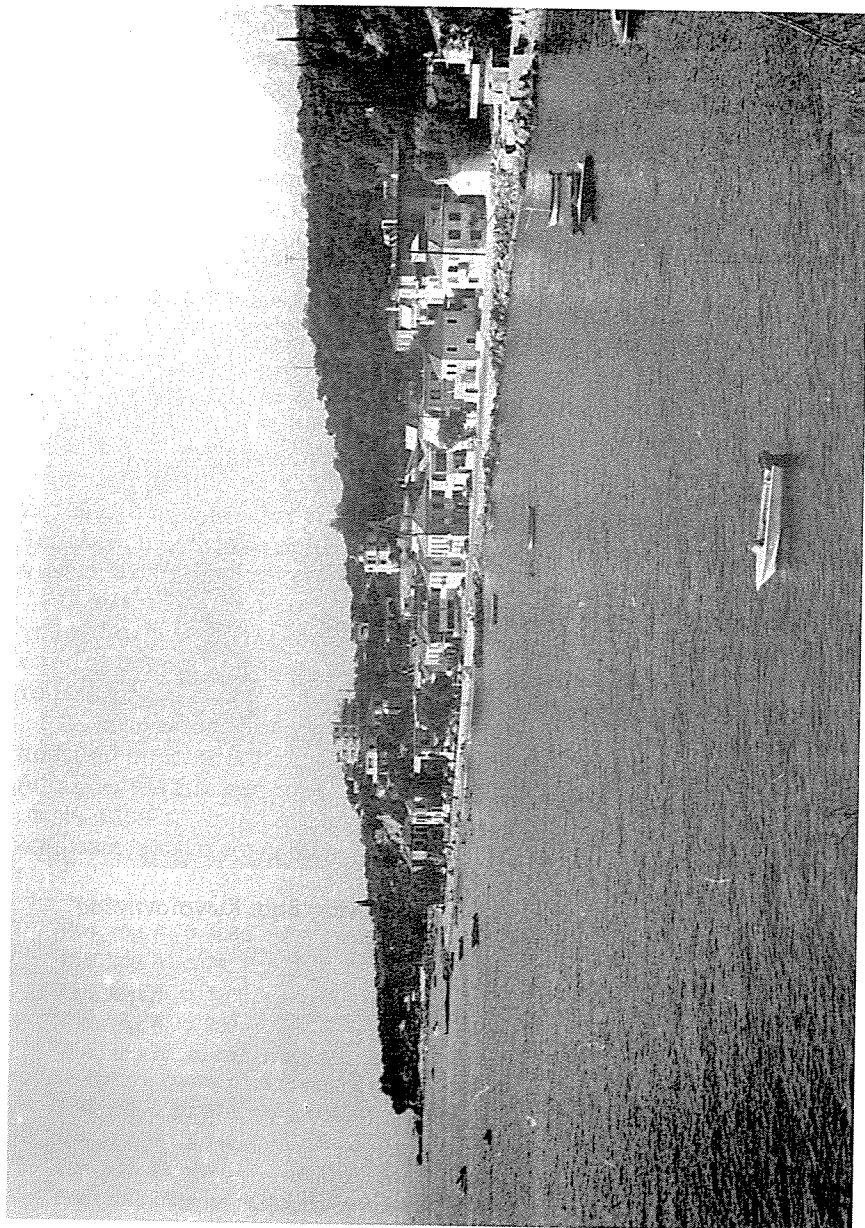
⁸Ο.π., τόμ. Β΄, σ. 8α.

⁹Εφημερίδα Αθήνας "Καθημερινή" της 28-29 Οκτωβρίου 1995, άρθρο: *Πού έπεσαν οι 7.948 νεκροί του Ελληνοϊταλικού πολέμου*, στο ένθετο "Έπτά Ημέρες".

Ο **Γεώργιος Βασιλείου Κωνσταντινέας** από το Αρχοντικό της Αβίας ήταν υπαξιωματικός του πολεμικού ναυτικού και υπηρετούσε στο αντιτορπιλικό "Βασίλισσα Όλγα". Το Σεπτέμβριο του 1943 το αντιτορπιλικό έκανε επιδρομή στα Δωδεκάνησα, που κρατούσαν τότε οι Γερμανοί και βυθίστηκε από τα Γερμανικά αεροπλάνα στον όρμο Λακί της Λέρου. Εκεί έγινε ο τάφος του ηρωικού νέου (Εικ. 50).

Το σπίτι όπου γεννήθηκε και ανδρώθηκε ο Γεώργιος Βασ. Κωνσταντινέας

Το Ακρογιάλι της Αβίας

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ↑ Εικ. 1. Άνω: Η κλιμακωτή διαμόρφωση του εδάφους, που θαύμασαν οι ξένοι περιηγητές, οι οποίοι επισκέφθηκαν τον τόπο (σ. 17, 106, 115).
↓ Εικ. 2. Κάτω: Η παραλία της Μικρής Μαντίνειας στα προπολεμικά χρόνια από το μνημείο των πεσόντων. Στο βάθος το βουνό της Σέλιτσας.

← Εικ. 3. Αριστερά: Η δαντελωτή ακτή της Αβίας από σύγχρονη αεροφωτογραφία. Στο βάθος διακρίνονται το Ακρογιάλι και η Πούντα.

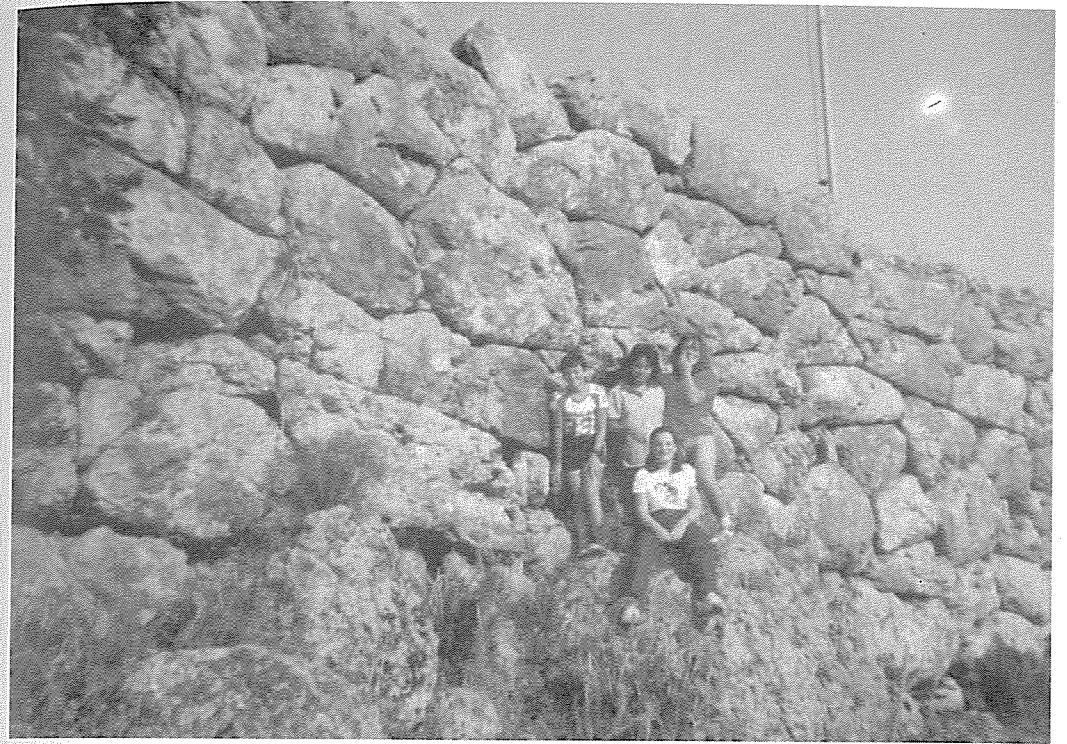
↑ Εικ. 4. Άνω: Άλλη αεροφωτογραφία της Αβίας. Στο βάθος φαίνεται η Μικρή Μαντίνεια και η παραλία της Βέργας.

↑ Εικ. 5 και 6. Άνω: Η θέση όπου ήταν διαδοχικά η Ιρή, η Αβία, η Βυζαντινή Μαντίνα και τώρα είναι η Παλιόχωρα. Εικονίζονται δύο όψεις της οχυρής τοποθεσίας, από βόρα και νότο. Στην τελευταία κοντά στην άκρη του βράχου διακρίνεται το άνοιγμα του Πηγαδιού της Βασίλισσας (σ. 20, 28).

→ Εικ. 7. Δεξιά άνω: Το τείχος της Γιάννιτσας του 4ου π.Χ. αιώνα (σ. 21).

→ Εικ. 8. Δεξιά κάτω: Ο Τάφος του Μαχάονα και ο Πύργος της Γαρμπελιάς (σ. 21).

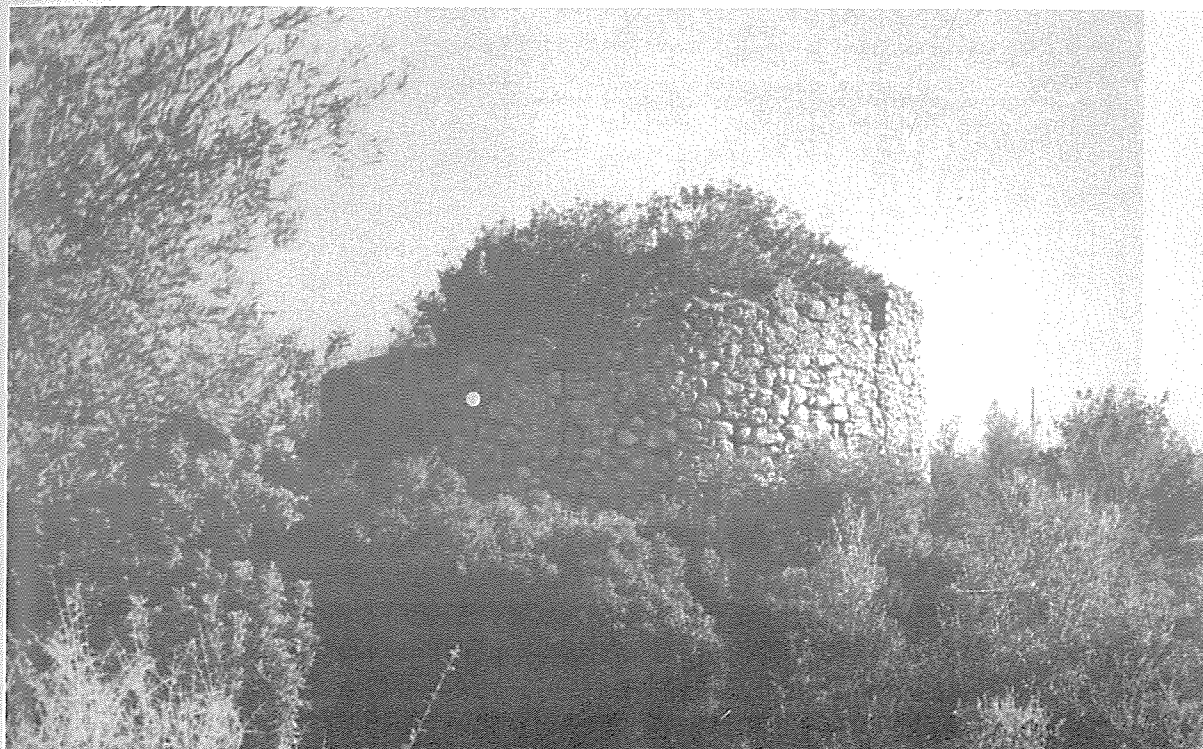

↑ Εικ. 9. Άνω: Η Μεγάλη Μαντίνεια και η ρεματιά της Σάνταβας κοντά στον Καταφυγίου τη σπηλιά (σ. 68 και 72). Φωτογραφία από την Άλλη Μεριά..

→ Εικ. 10. Δεξιά άνω: Το στόμιο της σπηλιάς του Καταφυγίου, που προστατεύεται από τείχος και επ' αυτού διακρίνεται η είσοδος.

→ Εικ. 11. Δεξιά κάτω: Τα απομεινάρια του Κοκκινόπυργου που βρίσκονται στα σύνορα Αρμυρού και Μικρής Μαντίνειας (σ. 80 και 107).

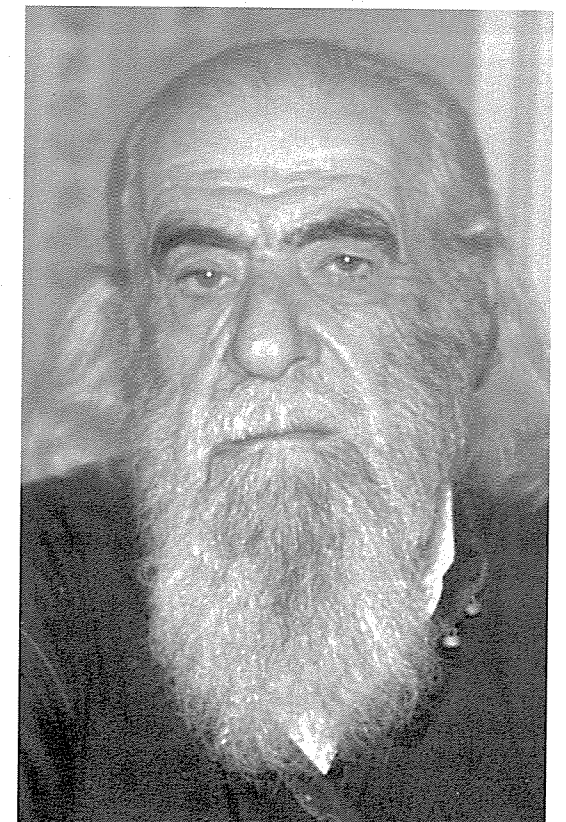
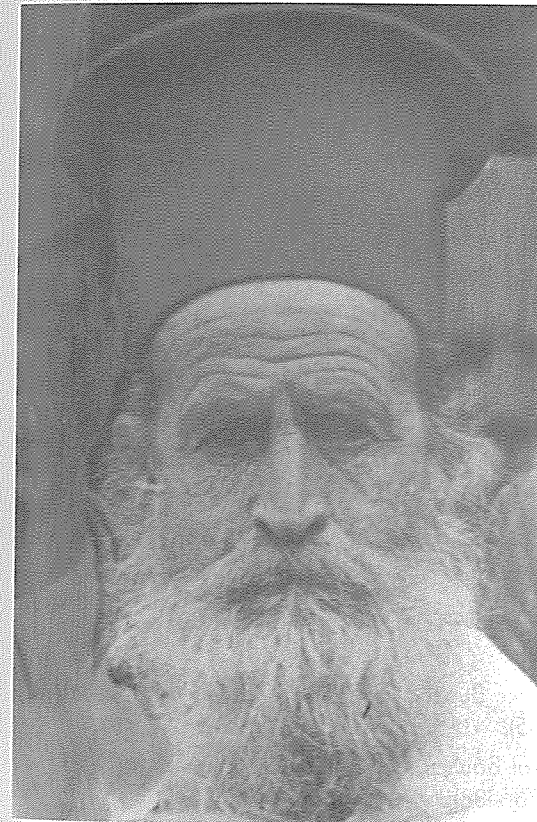
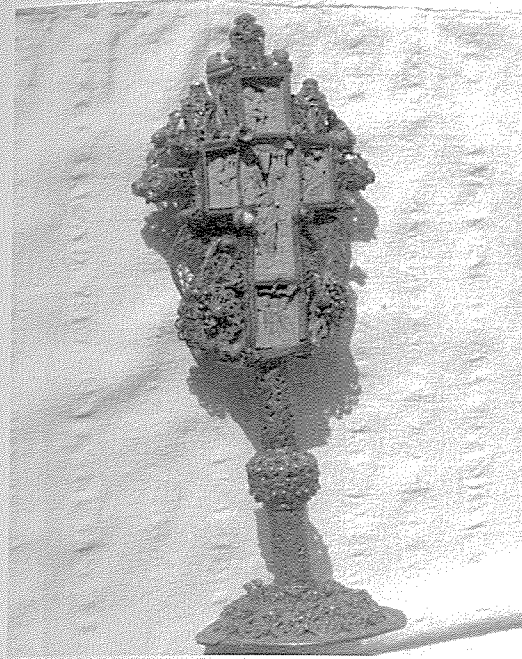
↑ Εικ. 15. Άνω: Το σπίτι του εθνομάρτυρα Χρύσανθου Παγώνη (σ. 161) στο οποίο κατοίκησαν οι Βενετσάνεοι και τελευταία ο Θεόδωρος Κωστέας. Μπροστά του είναι η Λουΐζα Κ. Κομπότη (1913-1995).

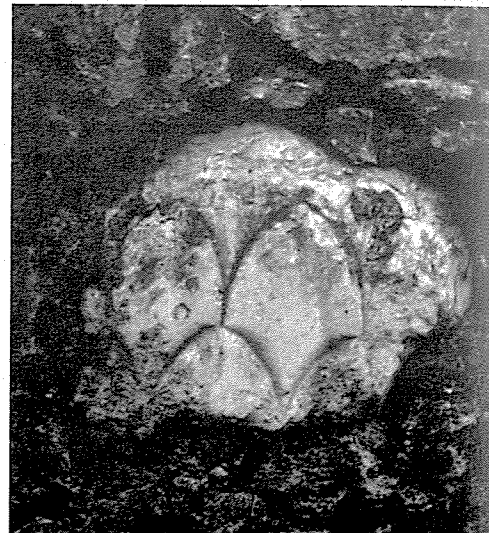
→ Εικ. 16. Δεξιά άνω: Ο ξύλινος σταυρός που δωρήθηκε από τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε' στο Μητροπολίτη Ζαρνάτας Γαβριήλ Φραγκούλη (σ. 167).

→ Εικ. 17. Δεξιά άνω: Ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Σπάρτης Διονύσιος Σασανός (1810-1876) από τη Μεγάλη Μαντίνεια.

→ Εικ. 18. Δεξιά κάτω (πρώτος): Ο Οικονόμος Παναγ. Γ. Σπανέας (1851-1935).

→ Εικ. 19. Δεξιά κάτω (δευτέρος) Ο Πρωτοπρεσβύτερος Παναγιώτης Ι. Γεωργουλέας (1905-1981).

- ↑ Εικ. 20. Άνω: Οι δίδυμες εκκλησίες της Μεγάλης Μαντινείας, η Κοίμηση της Θεοτόκου και η Ευαγγελίστρια (σ. 173).
- ↑ Εικ. 21 και 22. Κάτω: Το Εθνόσημο που θεωρήθηκε θυρεός των Βιλλαρδουίνων και σκαλισμένο μάρμαρο από την Ευαγγελίστρια (σ. 174-5).
- Εικ. 23. Δεξιά: Έπαινος του αντισυνταγματάρχη και βουλευτή Σταυριανού Καπετανάκη (1795-1864) για τα γεγονότα του Παπουλάκη το 1852 (σ. 188).

Απρ 1854

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Προς

τον Κύριον. Σταυριανόν Καπετανάκην. αντισυνταγματάρχην
και εξ Οριζώντων Βουλευτών.

Ἡ Ἀντὶν Μεγαλειότης ὁ Βασιλεὺς, λαβὼν
εἰς ἴψην, ὅτι κατὰ τὰ ἐν Παιωνίᾳ ἐκτετατὰ συμβῆντα ἰδιαιτέρων
εἰδείσασκε φίλων καὶ ἀφοσίωσιν, καὶ ὅτι ἀποτελεσματικῶς παρεβάλετε
προσπαθείας, ἐνηρησθῆναι γὰρ ἐυφράσθη πρὸς ὑμᾶς τὴν ὑψ. Β. Σύγ. ἐναρ-
τισμῶν διὰ Β^α Διατάγματος ἀπὸ 13 ἡμ. μ.:

Ἀναμεινῶν δ' ὑμῖν τοῦτο, αἰσθάνομαι μετρίην ἀγαθλίαν ἐπι-
σιόμενος καὶ εἰς τὴν ἐνάρξιν περιέσσω γὰρ ἐυφράσω πρὸς ὑμᾶς τὰς
ἰδιαιτέρας μου εὐχαριστίας διὰ τοῦτο ὑπὲρ τῆς δημοσίας εἰσεως ἀγωνίας σας.
Ἐν Ἀθήναις τὴν 13. Αὐγούστου 1852.

Ὁ Ὑπουργός

Πέτρος Καραγιάννης

Ἐπὶ ἀπονομῆς Βασιλ. ἐνταρτισμῶν.

↑ Εικ. 24 Ο Πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κουμουνδούρος φωτογραφίζεται στο κάστρο της Ζαρνάτας περιστοιχισμένος από πολιτικούς του φίλους. Διακρίνονται όρθιοι: Λεωνίδας Καπετανάκης τότε φοιτητής, αργότερα δε δικηγόρος και βουλευτής (1), Σωτήριος Διακαϊάκος από τη Μεγάλη Μαντίνηα (2), Γεώργιος Μιχ. Καπετανάκης (3), Μαυρίκος, που από άλλους σημειώνεται ως Καπετανάκης (4), Κωνσταντίνος Κουτήφαρης από το Σταυροπήγι-Βαρούσι (5), Ν. Καλλικούνης από τους Δολούς καθιστός με φουστανέλα (6), Γεώργιος Κοτρωνάρος δάσκαλος από τον Κάμπο (7), Κωνσταντίνος Σαράβας από τους Δολούς δικηγόρος Καλαμάτας (8), ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος και καθιστοί στο αριστερό της φωτογραφίας ο Π. Κεφαλέας από τη Μεγάλη Μαντίνηα (9), ο Θεόδωρος Κουλουφέκης από τον Κάμπο, δίπλα του δε με καπέλο και γένια ο Χαΐδος Μ. Νικπτάκης από τη Μεγάλη Μαντίνηα (σ. 202).

→ Εικ. 25 και 26. Δεξιά: Η Μεγάλη Μαντίνηα (σ. 212) όπως φαίνεται από ανατολικά και από δυτικά.

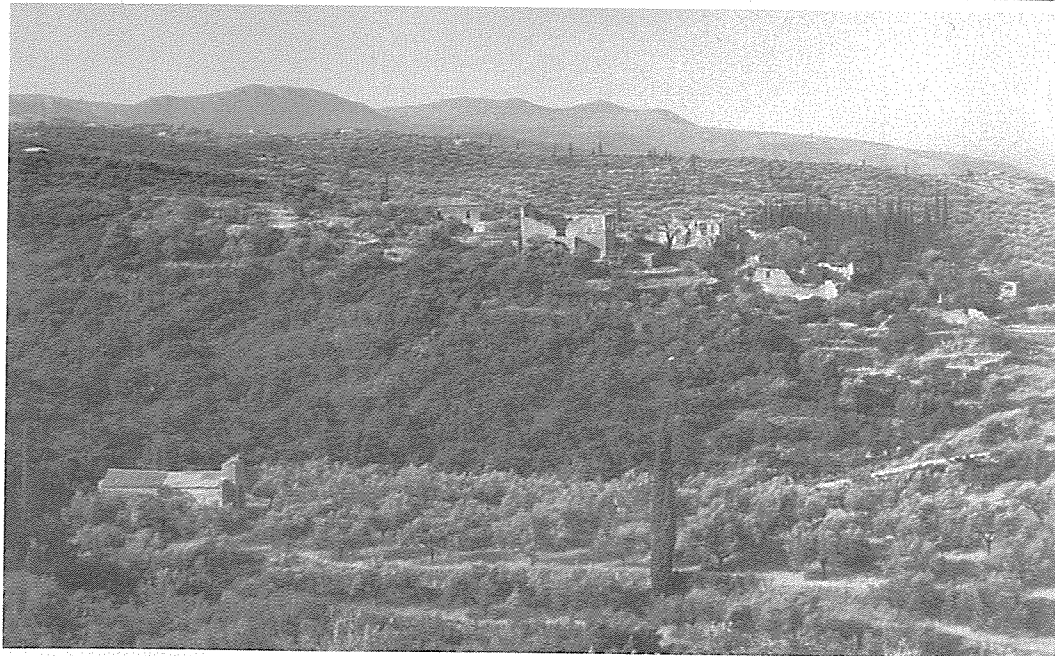

↑ Εικ. 27 και 28. Σπίτια της Μεγάλης Μαντίνειας, του Σωτηρίου Γ. Καλογερέα-Μανέα (σ. 215) και του Γεωργίου Γ. Καπετανάκη (σ. 213)..

→ Εικ. 29. Δεξιά: Αεροφωτογραφία του 1960 από Αρχοντικό και Μικρή Μαντίνεια. Διακρίνονται το Αποστειρωτήριο σύκων και ο Ελαιουργικός Συνεταιρισμός.

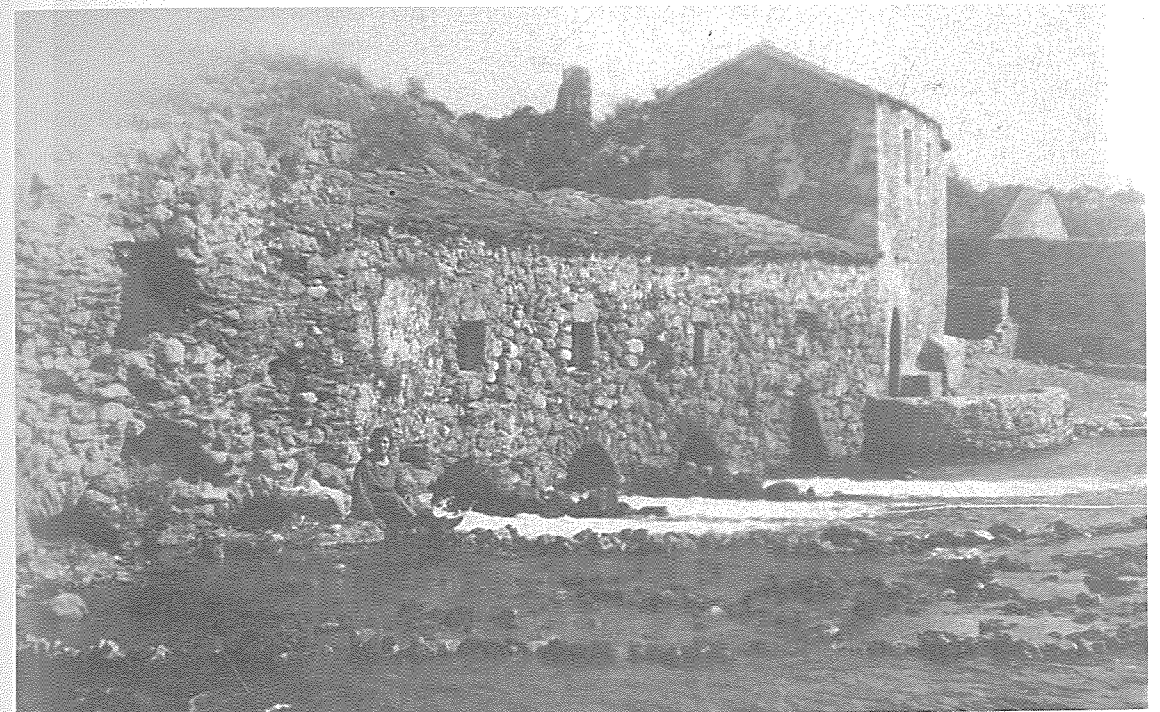
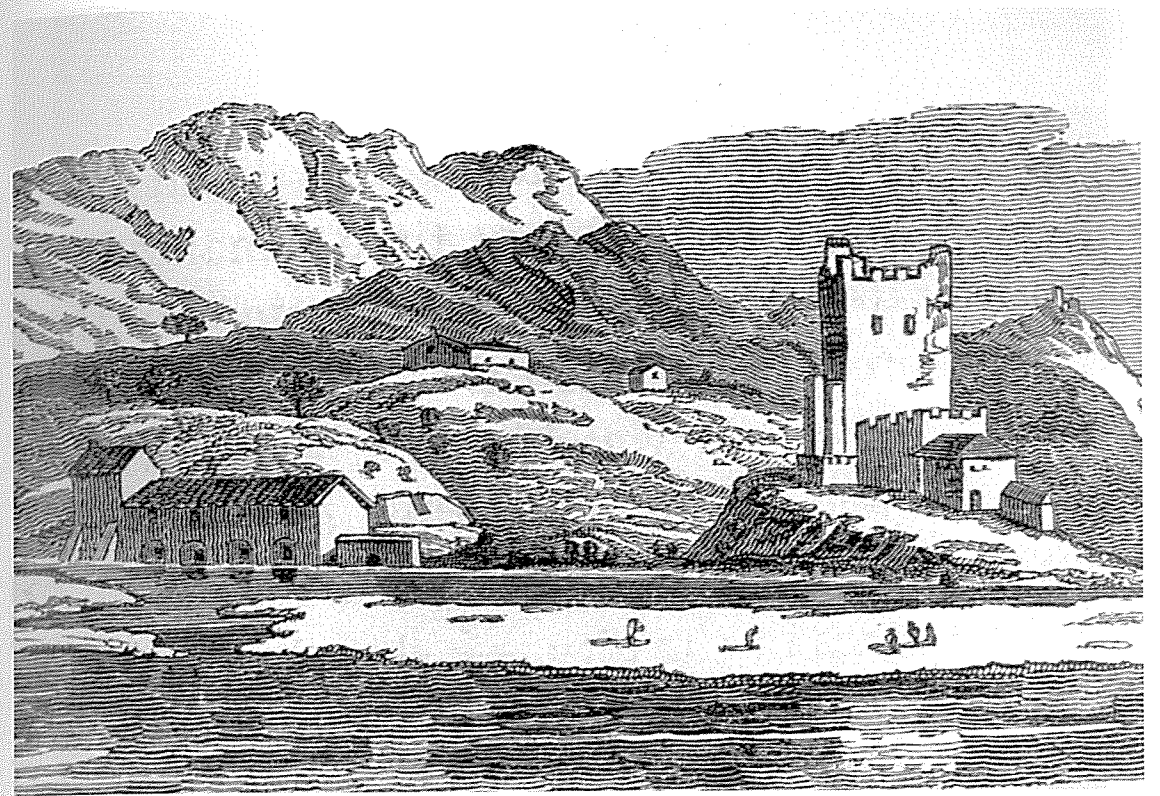

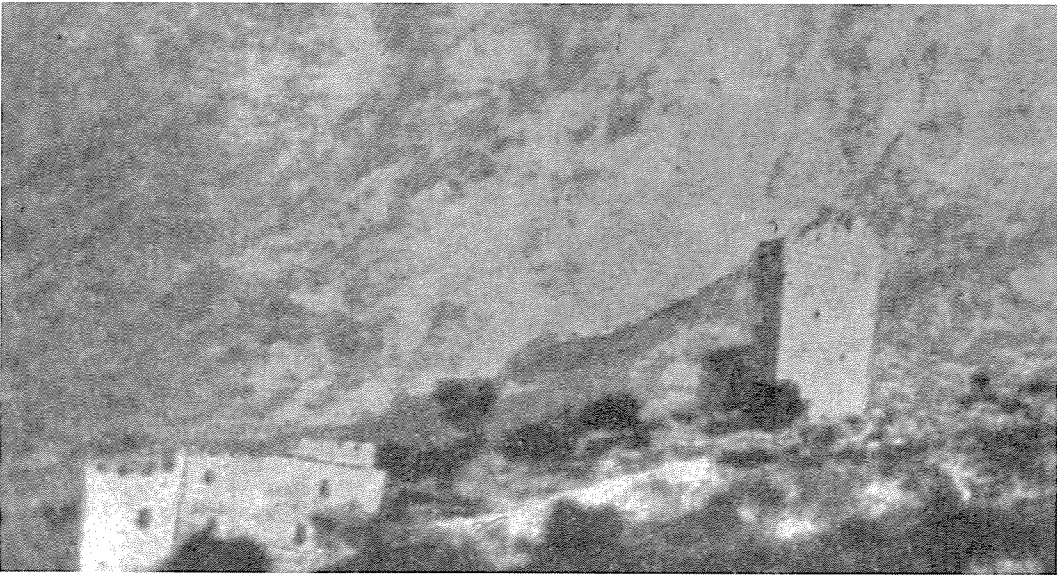
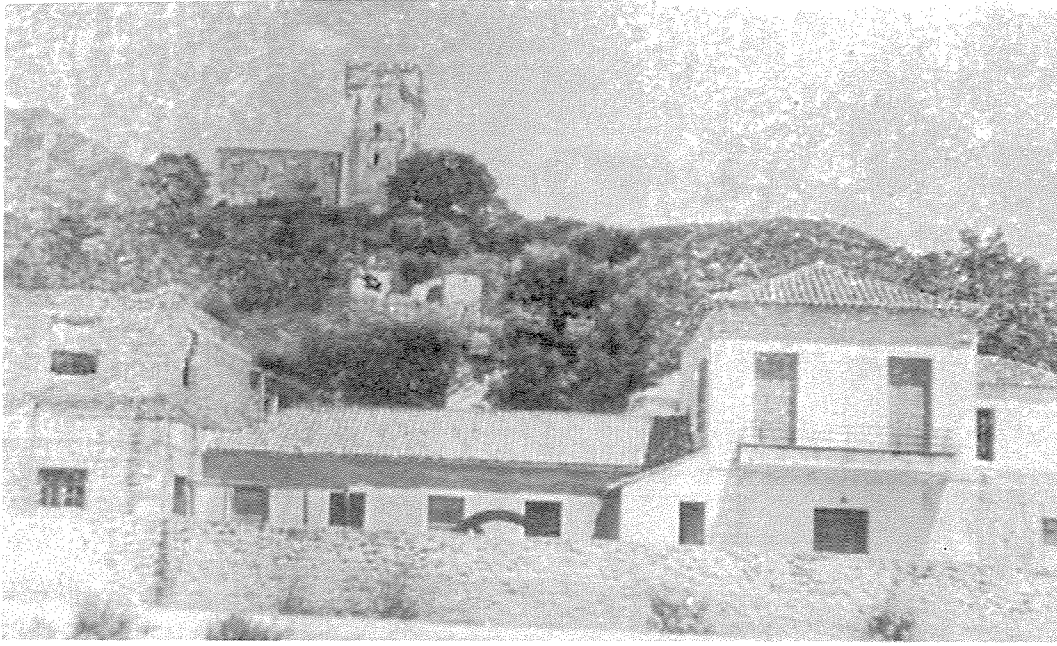
↑ Εικ. 30. Άνω: Η Μικρή Μαντίνεια (Παλιό Χωριό) όπως ήταν το 1924.

↓ Εικ. 31. Κάτω: Τα ερείπια της Μικρής Μαντίνειας (Παλιό Χωριό). Φαίνεται ο ναός του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου των Κουμουνδούρων (σ. 177).

→ Εικ. 32. Δεξιά Άνω: Οι Μύλοι και ο Πύργος από σχέδιο του 1805.

→ Εικ. 33. Δεξιά κάτω: Οι Μύλοι γύρω στα 1925 (σσ. 62, 70-1, 219-220).

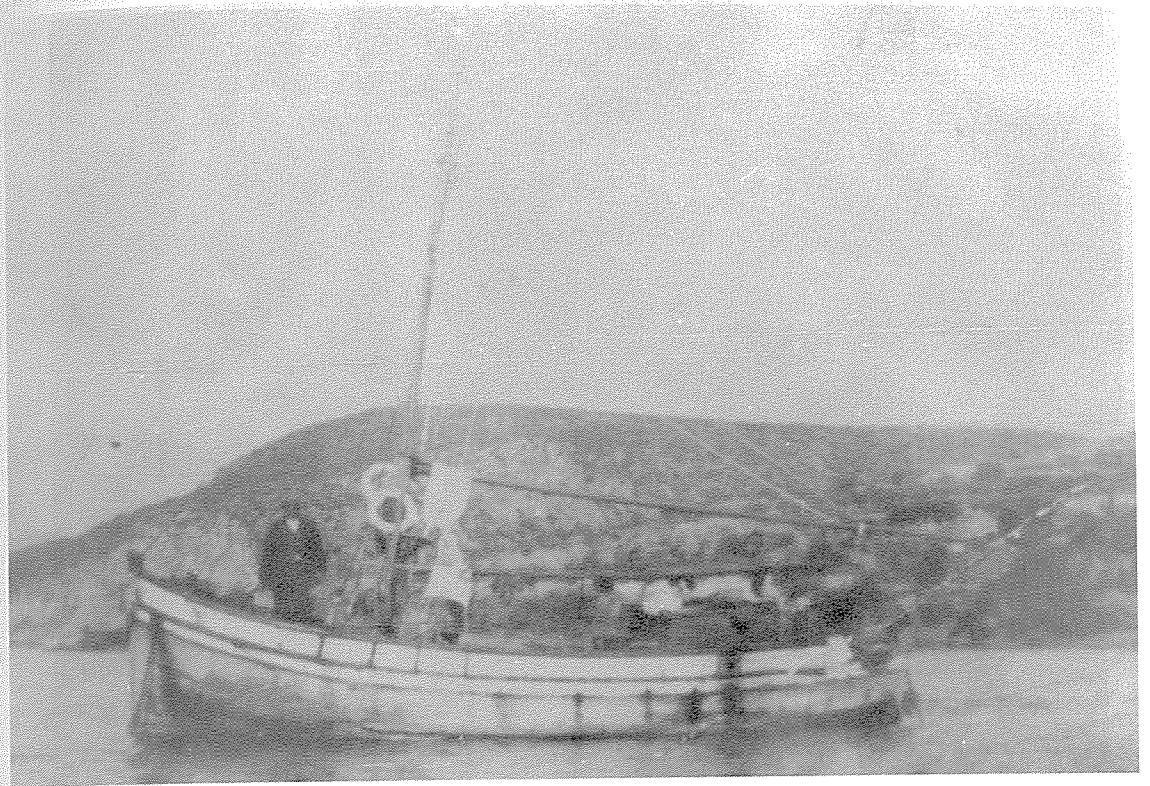

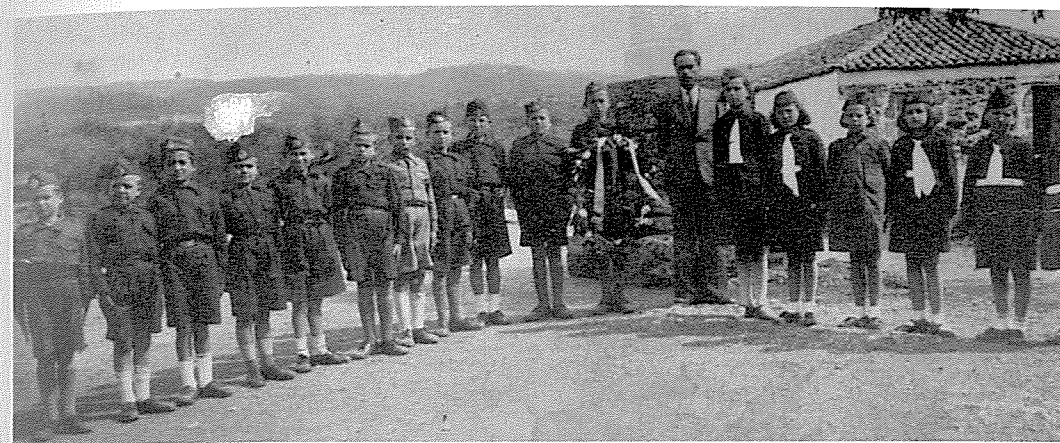
↑ Εικ. 34. Άνω: Οι Μύλοι και ο Πύργος τους μετά το 1940.

↓ Εικ. 35. Κάτω: Οι πύργοι των Μύλων, όπως ήταν προπολεμικά. Τη φωτογραφία δημοσίευσε ο Σ. Κουγέας ανάστροφα, *Πελοποννησιακά* 1(1955)98.

→ Εικ. 36. Δεξιά άνω: Πριν τον πόλεμο η συγκοινωνία γινόταν με βενζινοκίνητα καΐκια, τις *Βενζίνες*, όπως η εικονιζόμενη βενζίνα των Γεωργουλέων (σ. 230).

→ Εικ. 37. Δεξιά κάτω: Τα πρώτα αυτοκίνητα της γραμμής Ακρογιάλι (Κοπάνο) - Καλαμάτα ιδιοκτησίας Βασ. Παναγιώταρου (σ. 230).

← Εικ. 38. Αριστερά: Οι μαθητές του Δημοτικού σχολείου Μεγάλης Μαντίνειας το 1917 (σ. 251). **Στην άνω (οπισθία) σειρά ορθίων** διακρίνονται από αριστερά προς τα δεξιά: 1) Γεώργιος Λ. Κοτσώνης, 2) Σαράντος Δ. Αβράμης, 3) Παναγιώτης Δ. Σκιάς, 4) Κωνσταντίνος Θ. Μπακετέας, 5) Παναγιώτης Κ. Καραμπίνης, 6) Κωνσταντίνος Σ. Μανωλακάς, 7) Παναγιώτης Β. Κωνσταντινέας, 8) Νικόλαος Δ. Μοιρέας, 9) Νικόλαος Η. Κωνσταντινέας από τη Μικρή Μαντίνεια, 10) Κωνσταντίνα Γ. Κοκκινέα, 11) Αγγελική Δ. Αβράμ. **Στη δεύτερη (μεσαία) σειρά ορθίων** είναι: 1) Ανδρέας Β. Κωνσταντινέας, 2) Αναστάσιος Α. Μανδραπήλιας, 3) Γεώργιος Δ. Αβράμης, 4) Θεοδούλα Λ. Κοτσώνη, 5) Γεωργία Π. Κωνσταντινέα, 6) Βούλα Π. Κωνσταντινέα, 7) Ποτίτσα Π. Καπετανάκη, 8) Πηγή Α. Μανδραπήλια, 9) Παναγιώτης Α. Γεωργουλέας, 10) Γεώργιος Η. Μανωλέας. **Στην τρίτη (προσθία) σειρά ορθίων** είναι: 1) Βούλα Β. Κωνσταντινέα, 2) Φρόσω Σ. Σπανέα, 3) Πετζεχρή Σ. Σπανέα, 4) ανιψιός του δασκάλου που μας είναι άγνωστο το όνομά του, 5) Παναγιώτης Παπαδόπουλος δάσκαλος, 6) Αγγελική Κ. Καραμπίνη, 7) Αμαλία Α. Μανδραπήλια, 8) Βενετία Β. Νικητάκη, 9) Ρηγούλα Β. Νικητάκη, 10) Μαρία Γ. Φραγκούλη, 11) Στέλιος Π. Αβράμης και 12) Αρτεμισία Ι. Νικολέα-Πιπίνη. **Στην τετάρτη σειρά (προσθία) καθημένων** είναι: 1) Κωνσταντίνος Π. Κοζομπόλης, 2) Παναγιώτης Ι. Γεωργουλέας, 3) Κλυταιμνήστρα Β. Φραγκούλη, 4) Στυλιανός Κ. Αβράμης, 5) Νικόλαος Π. Φραγκούλης και 6) μαθητής από τα Σωτηριάνικα που δεν γνωρίζουμε το όνομά του.

↑ Εικ. 39. Άνω: Οι μαθητές του Δημοτικού σχολείου Παλιόχωρας (σ. 252) με τη στολή της ΕΟΝ (Εθνική Οργάνωση Νεολαίας). Διακρίνονται από αριστερά: 1) Γιάννης Π. Γεωργουλέας, 2) Χρίστος Α. Λεουτσέας, 3) Ανδρέας Σ. Γεωργουλέας, 4) Ανδρέας Κ. Λεουτσέας, 5) Νίκος Γ. Μπακετέας, 6) Πότης Ντ. Λιακάς, 7) Σωτήρης Κουκούτσας, 8) Γιάννης Στ. Λιακάς, 9) Γιάννης Ν. Γονεάκης, 10) Κυριάκος Σ. Μπαμπουρέας, 11) Κωνσταντίνος Α. Μανωλέας με στεφάνι, ο δάσκαλος Νώντας Μπασέας, 12) Ελένη Α. Μανωλέα, 13) Αγγελική Τ. Δικαϊάκου, 14) Μίτσα-Ερασμία Η. Πουλέα, 15) Χρυσούλα Π. Γεωργουλέα, 16) Περσεφόνη Σ. Γεωργουλέα και 17) Αντιγόνη Ν. Γονεάκη.

↑ Εικ. 40. Άνω: Ο Πάνος Ι. Καπετανάκης με τη στολή του Μακεδονομάχου. Αγωνίστηκε στη λίμνη των Γιαννιτσών, στην πόλη της Θεσσαλονίκης κ.ά.

→ Εικ. 41. Δεξιά άνω: Στρατιώτες του 1913, όρθιος ο Λάμπρος Γ. Κοτσώνης (1889-1974) και καθιστός ο Θεόδωρος Ζερβάκης από το Αρμυρό, που τον σκότωσαν οι Γερμανοί τον Ιανουάριο του 1944, όταν έκαψαν το χωριό του.

→ Εικ. 42. Δεξιά κάτω: Τρεις Μεγαλομαντιναίοι στις ένοπλες δυνάμεις, ο Ανδρέας Π. Λεουτσέας (1896-1944) χωροφύλακας, ο Γεώργιος Α. Γεωργουλέας (1896-1977) ναύτης κι ο Πότης Σ. Κοτσώνης (1897-1982) στρατιώτης.

↑ Εικ. 43. Άνω: Ο Πάνος Σωτ. Δικαϊάκος (1882-1924) από τη Μεγάλη Μαντίνεια με το στρατιωτικό εθελοντικό σώμα του. Στον Ελληνο-Τουρκικό πόλεμο του 1912-13 πούλησε την κτηματική του περιουσία και οργάνωσε εθελοντικό σώμα, που το οδήγησε στο πεδίο των μαχών και τιμήθηκε για την υποδειγματική του πειθαρχία και τον απaráμιλλο ηρωϊσμό του (σ. 257).

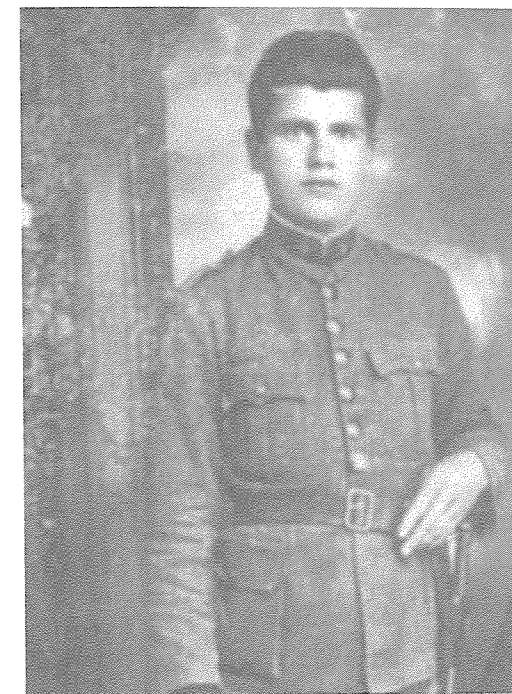
→ Δεξιά στρατιώτες από τη Μεγάλη Μαντίνεια και το Ακρογιάλι. Εικ. 44. Άνω: Τρεις οπλίτες της κλάσεως του 1925, ο Θεόδωρος Γρηγ. Μπελίτσος (1904-1978), όρθιος ο Βασίλειος Στ. Κωστέας (1904-1985) και ο Πότης Θ. Κοζομπόλης γεννημένος και αυτός το 1904. Εικ. 45. Κάτω: Οπλίτες της κλάσεως του 1938, ο Στέλιος Χρ. Δάκαρης (1917-1957), ο Γεώργιος Στ. Μανέας καθιστός και ο Αλέξανδρος Παντ. Σύρμας.

↑ Εικ. 46. Άνω: Τρεις Μικρομανιναίοι στις ένοπλες δυνάμεις. Καθιστός ο Γεώργιος Ι. Κοκκινάκης και όρθιοι από αριστερά ο Κωνσταντίνος Π. Νικολέας, στη μέση φίλος τους και ο Θάνος Ν. Σαραντέας (1896-1985) χωροφύλακας.

→ Δεξιά: Πεσόντες υπέρ Πατρίδος. Εικ. 47. **Γεώργιος Πaus. Σπεντζούρης** φοιτητής νομικής από τη Μεγάλη Μαντίνεια, έπεσε στη μάχη Κιλκίς-Λαχανά το 1913. Εικ. 48. **Δημήτριος (Τζίμης) Ιωάν. Αλλοίμονος** έπεσε στις 22 Δεκεμβρίου 1940 στα βουνά της Βορείου Ηπείρου. Εικ. 49. **Παναγιώτης Ιωάν. Σαραντέας** σκοτώθηκε υπηρετώντας ως υπαξιωματικός βολής στο αντιτορπιλικό *Ψαρά*, όταν στις 20 Απριλίου 1941 βυθίστηκε από επίθεση Γερμανικών αεροπλάνων. Εικ. 50. **Γεώργιος Βασ. Κωνσταντίνεας** σκοτώθηκε το Σεπτέμβριο του 1943 υπηρετώντας στο αντιτορπιλικό *Βασίλισσα Όλγα*, που βύθισαν Γερμανικά αεροπλάνα στον όρμο Λακί της Λέρου (σ. 257-9).

Μετ' ἐπιθεωρήσεως
Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου

ΣΩΚΡ ΑΘΗΝ ΣΚΙ ΔΗ ΠΡΟΒΑΡΟΗ ΔΕΙ ΑΣ

Σας ἀπευθύνω τὸ σύντομον αὐτὸ μήνυμα διὰ νὰ σὰς εἶπω πόσον ἡ Κυβέρνησις καὶ ὁ Λαὸς τῆς Νέας Ζηλανδίας εἶναι εὐγνώμονες πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος. Ἐνθυμούμεθα ὅλα ὅσα ἐκάματε διὰ νὰ βοηθήσετε τοὺς Νεοζηλανδοὺς Στρατιώτας οἱ ὅποιοι ἔμειναν ὀπίσω ὅταν ἡ χώρα σας κατελήφθη ἀπὸ τὸν Γερμανικὸν Στρατὸν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1941. Ἐχομεν βαθεῖαν συναίσθησιν τῆς ὑποχρεώσεως τῆς Νέας Ζηλανδίας πρὸς τοὺς γενναίους τούτους Ἕλληνας διὰ τὸ θάρρος καὶ τὴν αὐτοθυσίαν των

Εἰς σας προσωπικῶς ἐπιθυμῶ νὰ εἶπω ὅτι οὐδέποτε θὰ λησμονήσωμεν αὐτὸ ποῦ ἐκάματε. Ἰνωρίζομεν ὅτι ἐνεδύσατε καὶ ἐθρέψατε τοὺς ἄνδρας μας ὅταν ἐσεῖς οἱ ἴδιοι ἐστερεῖσθε καὶ τοῦτο πράττοντες ὑπερέρατε καὶ ἐκινδυνεύσατε. Δι' ὅλα αὐτὰ εἴμεθα βαθεῖως εὐγνώμονες. Σας ἀπευθύνω τὰς εὐκρινεστέρας εὐχὰς διὰ τὴν εὐτυχίαν καὶ εὐημερίαν τῆς χώρας σας ἀπὸ τοὺς φίλους καὶ συναδέλφους σας ἐκ Νέας Ζηλανδίας.

G. Hall

Πρωθυπουργός

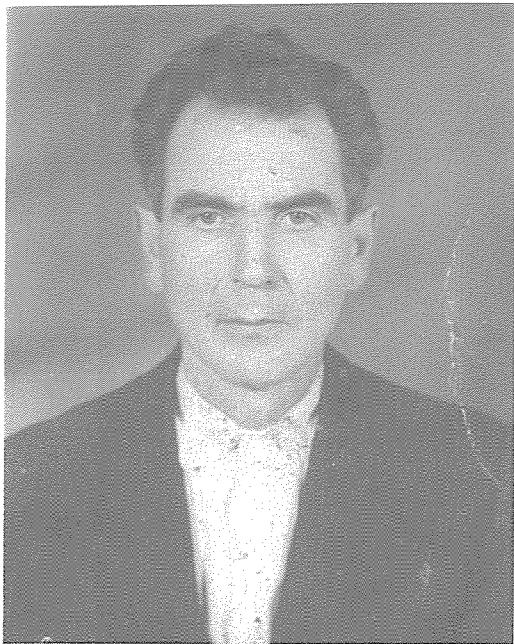
Β. Γ. Κωνσταντίνου

Διοικητὴς τοῦ 2^{ου} Νεοζηλαντικοῦ Ἐκστρατευτικοῦ Σώματος.

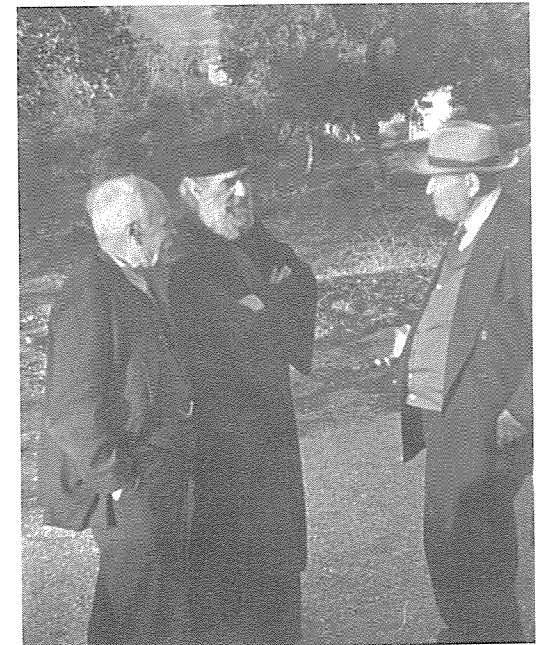
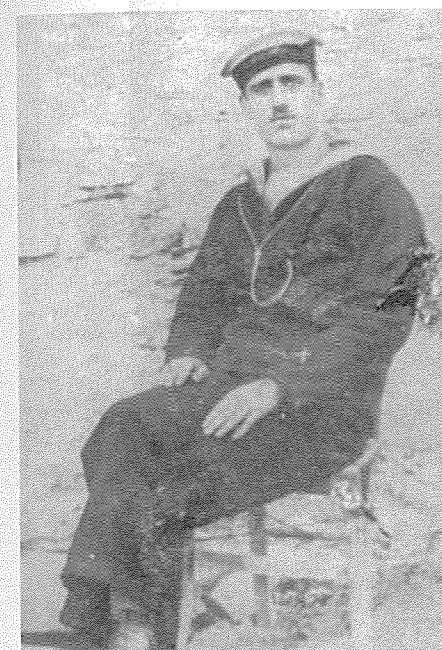

← Εικ. 51. Αριστερά: Ευχαριστήριο έγγραφο των Νεοζηλανδών στους κατοίκους του Κοπάνου (Ακρογιάλι) για τη φιλόξενη συμπεριφορά τους, τον Απρίλη του 1941, προς τους στρατιώτες του εκστρατευτικού τους σώματος.

↑ Εικ. 52. Ἄνω: Ο Γυμνασιάρχης καὶ Νομάρχης Επαμεινώντας Αλοῦπης (1864-1942) με τὴν κόρη του Αλεξάνδρα (1904-1987).

- ↑ Εικ. 53. Άνω Αριστερά: Ο Γεώργιος Δ. Αβράμης (1913-1991).
- ↑ Εικ. 54. Άνω δεξιά: Ο δικηγόρος Θεόδωρος Ε. Αλούπης (1899-1970).
- ↓ Εικ. 55. Κάτω αριστερά: Η Παναγιώτα Ε. Γερασιμοπούλου (1902-1991).
- ↓ Εικ. 56. Κάτω δεξιά: Η Ζωή Π. Γεωργουλέα με την εγγονή της.

- ↑ Εικ. 57. Άνω: Ο Σπύρος Χ. Γεωργουλέας (1894-1971) με τη σύζυγό του Ευθυμία (1902-1992) το γένος Ιωάννη Κοτσώνη.
- ↓ Εικ. 58. Κάτω αριστερά: Ο Παναγιώτης Ανδ. Γεωργουλέας (1907-1987).
- ↓ Εικ. 59. Κάτω δεξιά: Ο Παπά-Πότης Ι. Γεωργουλέας (1904-1987) μεταξύ Λάμπρου Γ. Κοτσώνη (1889-1974) και Βασιλίη Κ. Πουλέα (1884-1961).

↑ Εικ. 60. Άνω: Ο Λάμπρος Γ. Κοτσώνης (1889-1974), ο Σπύρος Χ. Γεωργουλάς (1894-1971) και ο Στέλιος Άνδρ. Γεωργουλάς (1898-1982)

→ Εικ. 61. Δεξιά Άνω: Ο Γεώργιος Αριστ. Γεωργουλάς (1861-1932).

→ Εικ. 62. Δεξιά Κάτω: Ο Ιωάννης Γεωργουλάς (1869-1940) με τα εγγόνια του. Από αριστερά διακρίνονται οι αδελφές Θεοδότη και Χρυσούλα Π., ο Αριστείδης Γ., ο Γιάννης Π. και οι αδελφές Θεοδότη και Ευαγγελία-Λίτσα Γ. Γεωργουλά.

↑ Εικ. 63. Ο Χρίστος Χρ. Γεωργουλέας (1858-1942) με τα εγγόνια του. Διακρίνονται από αριστερά Ηλέκτρα Σπ. Γεωργουλέα, Πότης Τηλέμ. Δικαϊάκος, Περσεφόνη Στυλ. Γεωργουλέα, Πόπη Λάμπρου Κοτσώνη, Κική Τηλ. Δικαϊάκου, Ανδρέας Σπ. Γεωργουλέας και Γεώργιος Στυλ. Γεωργουλέας.

→ Εικ. 64. Δεξιά άνω: Ο Ιωάννης Αριστ. Γεωργουλέας (1869-1940) και η σύζυγός του Θεοδότη το γένος Νικ. Κωνσταντινέα (1875-1940).

→ Εικ. 65. Δεξιά κάτω: Τα παιδιά του Ιωάννη και της Θεοδότης Γεωργουλέα, α) Γεωργάκης (1900-1985) ναύτης, β) Νίκος (1901-1978) χωροφύλακας, γ) Αριστείδης (1897-1983) μετανάστης στην Αμερική, δ) Παπά-Παναγιώτης (1905-1981) και ε) Ντίνος (1898-1949) δικηγόρος.

↑ Εικ. 66. Άνω: Ο Παπά-Πότης Ιωάν. Γεωργουλέας (1905-1981) με το γαϊδουράκι του στις τακτικές του μετακινήσεις.

→ Εικ. 67. Δεξιά: Θανασούλης Νικ. Καπετανάκης. Έζησε στα Γιαννιτσάνικα και ήταν παντρεμένος με τη Μαρία κόρη του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Στις αρχές του 1825 του απονεμήθηκε ο βαθμός της αντιστρατηγίας και ανέλαβε καθήκοντα αστυνόμου Καλαμάτας. Για την αντιμετώπιση του Ιμπραήμ ακολούθησε τον Παπαφλέσσα, ο οποίος ηγήθηκε της άμυνας των Ελλήνων. Στις 20 Μαΐου 1825 έχασε τη ζωή του στο Μανιάκι, όπως και μερικές δεκάδες από τους στρατιώτες του, καταγομένους από τη Γιάννιτσα.

↑ Εικ. 68. Γιαννιός Γεωργ. Καπετανάκης. Γεννήθηκε στο Πετροβούνι (κάστρο οικογενείας Καπετανάκη) και πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821. Μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας διευθύνθηκε στα Μεσσηνιακά φρούρια και κατόπιν στην Τρίπολη μέχρι την άλωσή της. Το 1822 πολέμησε εναντίον του Δράμαλη στο Άργος. Το 1826 διετέλεσε αστυνόμος Καλαμάτας και στις 22-24 Ιουνίου του ίδιου έτους αγωνίστηκε στη Βέργα του Αρμυρού. Για τις θυσίες του στον αγώνα του απονεμήθηκε ο βαθμός του υπολοχαγού. Παντρεύτηκε κόρη του Αντωνίου Περρωτή και εγκαταστάθηκε στη Σπερχογεία (Κουρτσαούση). Έζησε μέχρι το 1851.

→ Εικ. 69. Δεξιά: Ο Ηλίας Ν. Καπετανάκης (1906-1981) δισεγγονός του Γιαννιού Γ. Καπετανάκη με τη μητέρα του Σταυρούλα το γένος Νικολοπούλου, τη γιαγιά του Αναστασία Νικολοπούλου και την αδελφή του Τασία το 1920.

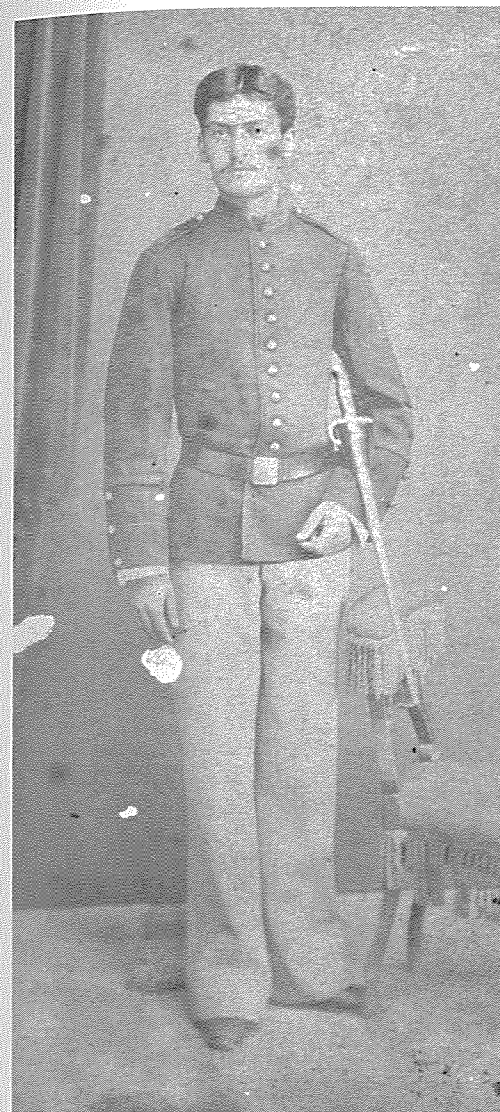
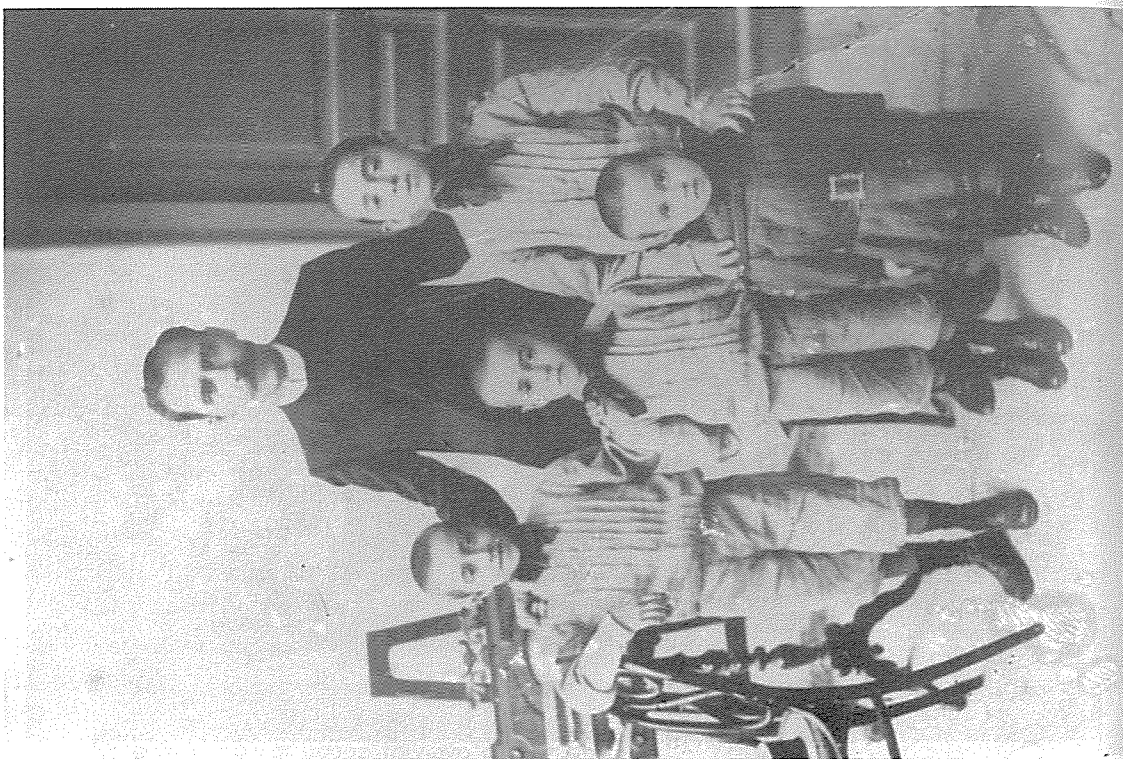
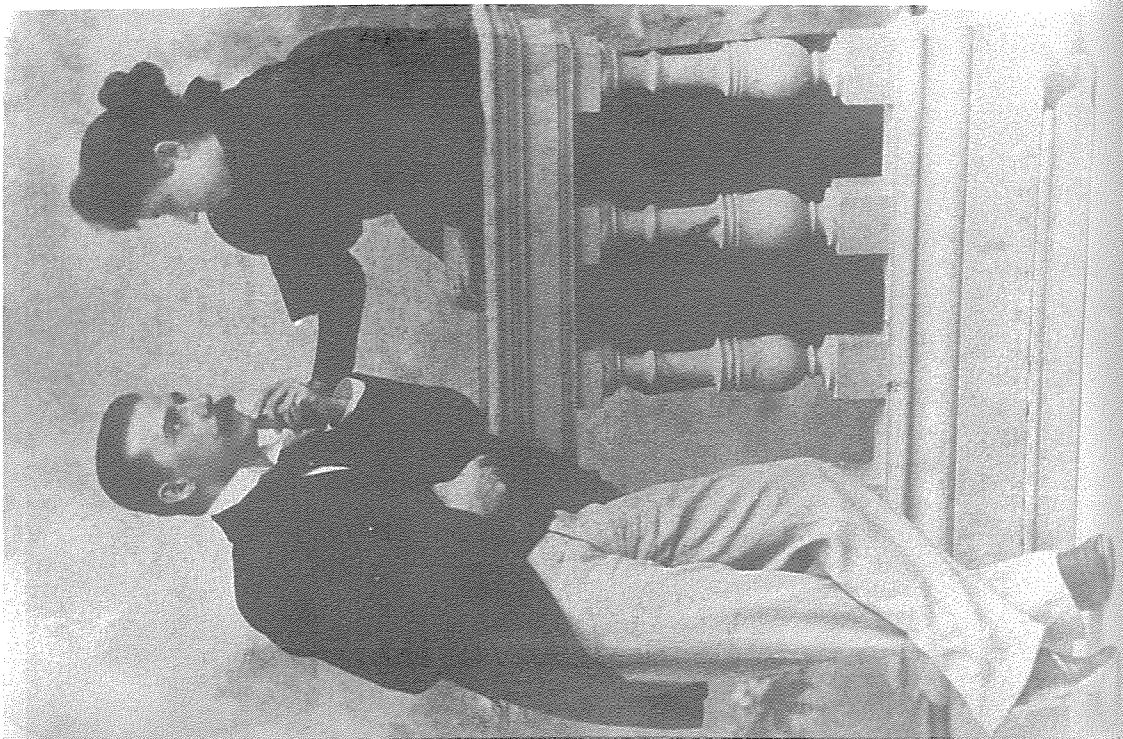
↑ Εικ. 70. Άνω: Λεωνίδας Ν. Καπετανάκης (1848-1911) δικηγόρος Καλαμάτας και Βουλευτής Οιτύλου και Λακωνίας.

→ Εικ. 71. Δεξιά άνω: Νικόλαος Λ. Καπετανάκης (1894-1957) αντιστράτηγος και Γενικός Διευθυντής του Υπουργείου Στρατιωτικών.

→ Εικ. 72. Δεξιά άνω: Ιωάννης Λ. Καπετανάκης συμβολαιογράφος Αθηνών.

→ Εικ. 73. Δεξιά κάτω: Η ποδοσφαιρική ομάδα της Καλαμάτας στην οποία συμμετείχε ο Ιωάννης Λεων. Καπετανάκης. Διακρίνεται καθιστός στη μεσαία σειρά τρίτος από αριστερά με άσπρο πουκάμισο και μαύρο τρίγωνο στο στήθος.

← Εικ. 74. Αριστερά άνω: Ο Ηλίας Σταυριανού Καπετανάκης (1857-1922) θεατρικός συγγραφέας με τη γυναίκα του Πουλχερία το γένος Πατύχα.

← Εικ. 75. Αριστερά κάτω: Ο Η. Καπετανάκης με τέσσερα από τα παιδιά του. Εικονίζονται από αριστερά ο Βρασίδης (1896-1966), ο Κίμων (1900-1966) θεατρικός συγγραφέας, ο Κλέαρχος-Νάκος (1895-1962) έμπορος και ο Κώστας (1901-1956) Πλοίαρχος Οικονομικού του Πολεμικού Ναυτικού.

↑ Εικ. 76. Άνω: Παναγιώτης Νικ. Καπετανάκης. Φοίτησε στη σχολή υπαξιωματικών Κερκύρας γύρω στα 1875, αλλά αρρώστησε και πέθανε.

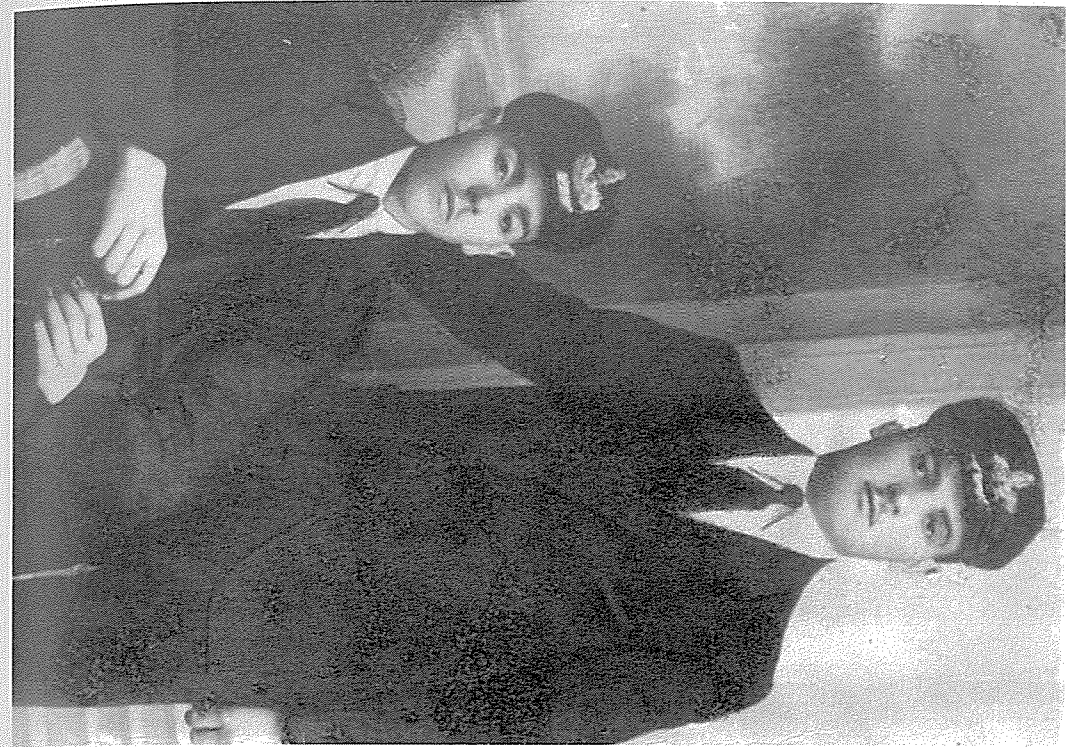
↑ Εικ. 77. Άνω: Σοφία σύζυγος Γεωργίου Κλεάνθ. Καπετανάκη το γένος Χ. Ριζάκου.

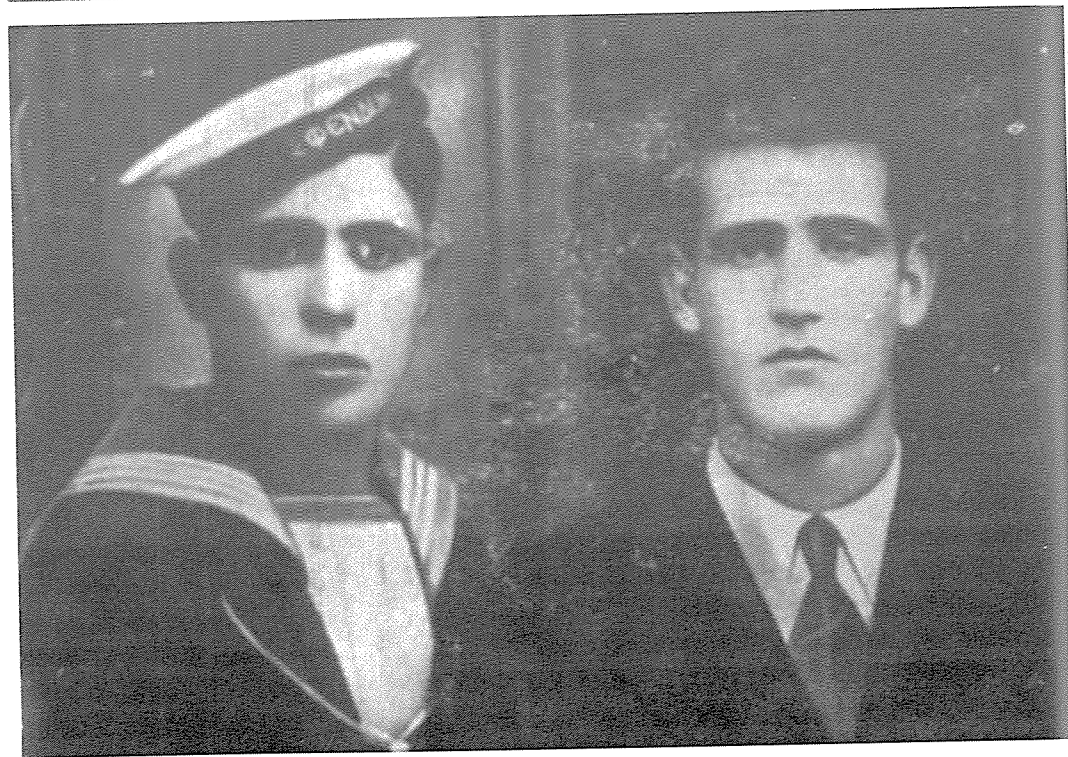
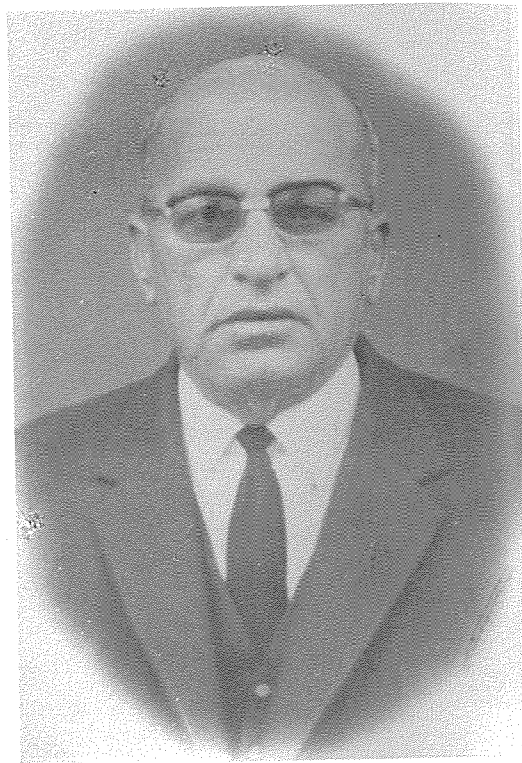

↑ Εικ. 78. Ο Γεώργιος Κλ. Καπετανάκης Αντεισαγγελέας Εφετών στη μνήμη του οποίου έχει αφιερωθεί αυτό το βιβλίο.

→ Εικ. 79. Αριστερά άνω: Δύο μαθητές γυμνασίου το 1918-19 (σ. 249 κ.ε.), ο Γεώργιος Π. Σπανέας (όρθιος) και ο Γεώργιος Κλ. Καπετανάκης (καθιστός).

→ Εικ. 80. Οι αδελφές Κοκώνα (1893-1981) και Βασιλική (1897-1975) Κλ. Καπετανάκη. Η τελευταία έγινε σύζυγος Χρίστου Δ. Αγγελέα (1896-1925).

← Εικ. 81. Αριστερά άνω: Η Μαριγούλα σύζυγος Χαραλάμπη Π. Καραμπίνη.

← Εικ. 82. Αριστερά άνω: Πότης Γ. Καραμπίνης (1910-1975), στον πόλεμο του 1940 έπαθε κρυοπαγήματα και του ακρωτηρίασαν τα δάχτυλα των ποδιών.

← Εικ. 83. Αριστερά κάτω: Δύο από τα παιδιά του Γεωργίου Κοντουλέα. Ο Κώστας (1919-1944), ναύτης, σκοτώθηκε από τους αριστερούς στο Μελιγαλά. Ο Αναστάσης (1914-1941) σκοτώθηκε στις 19 Απριλίου 1941, ημέρα του Μεγάλου Σαββάτου, από αεροπορικό βομβαρδισμό του στρατιωτικού Νοσοκομείου Ιωαννίνων, στο οποίο νοσηλευόταν για κρυοπαγήματα.

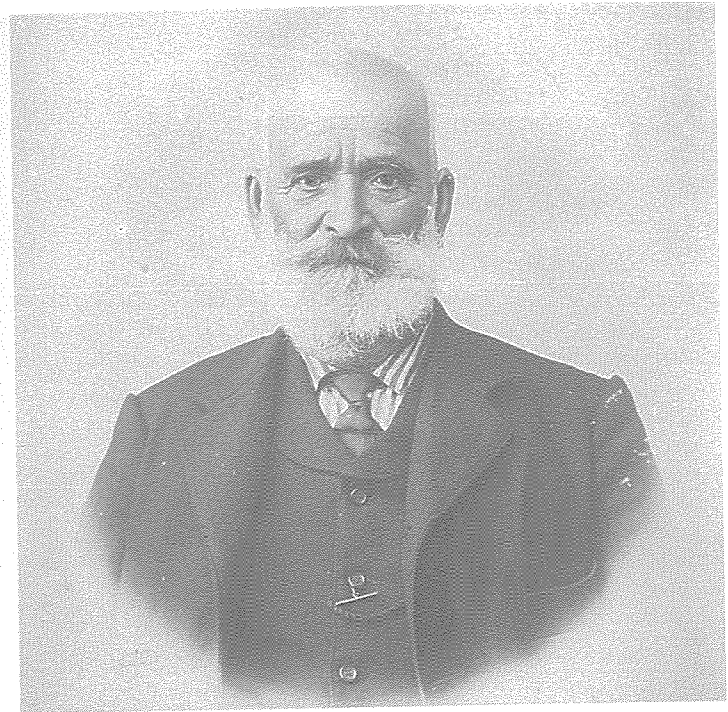
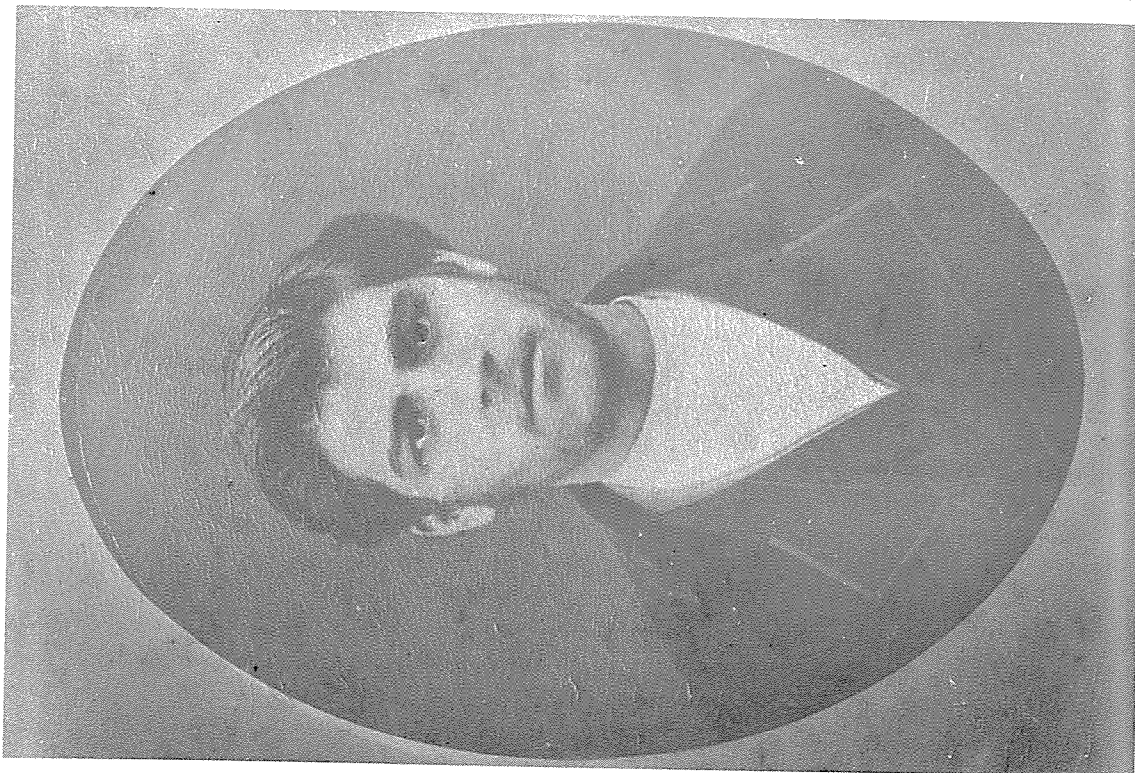
↑ Εικ. 84. Άνω: Καθιστοί ο Νικήτας Αρ. Κοκκινάκης (1878-1962) με τη γυναίκα του Μαρία το γένος Γ. Νικητάκη (1885-1954), τις κόρες τους Κοκώνα (1909-1979) και Γεωργία (1912-1983), όρθιους δε τους ανιψιούς τους από αριστερά Αριστεΐδη, Σταύρο και Γιώργο παιδιά του Παπά-Γιάννη Αρ. Κοκκινάκη.

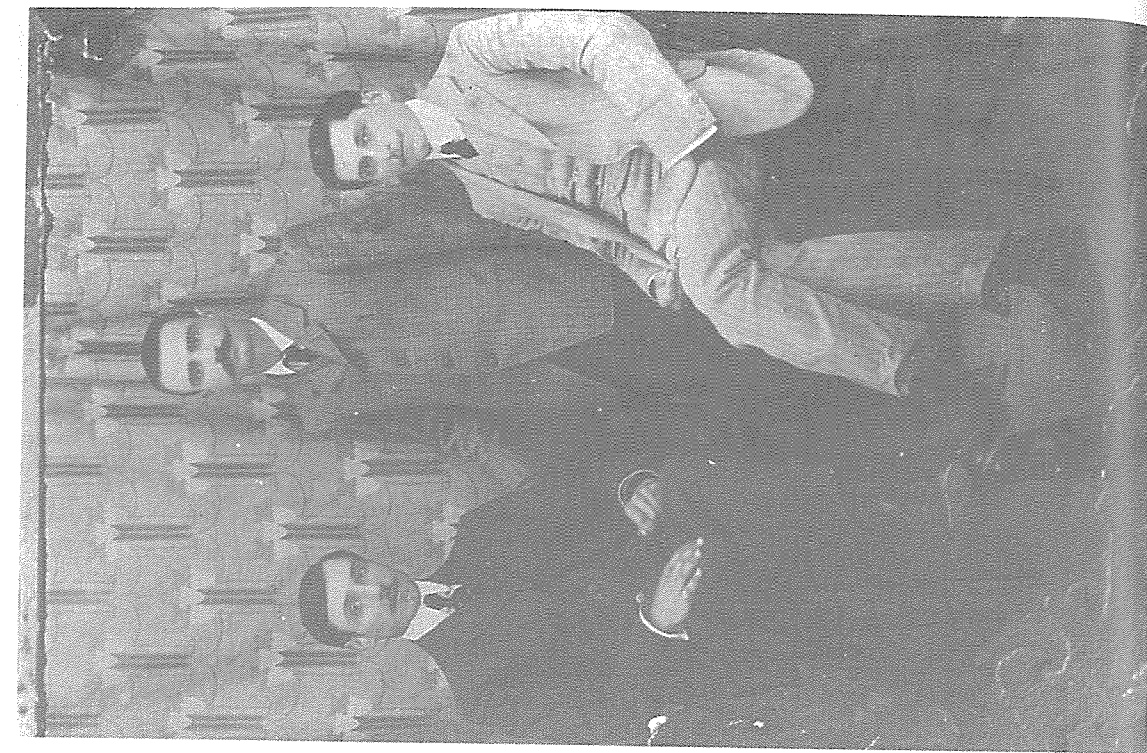
↑ Εικ. 85. Ανω: Ο Γιαννιός Πιέρ. Κολομβάκος (1853-1934) με τη γυναίκα του Σταυρούλα το γένος Γεωργίου Στ. Κοτσώνη, παιδιά και εγγόνια. Πίσω τους από αριστερά η Ελένη Κολομβάκου-Κοντράρου, ο Νικόλαος (1907-1990) γιατρός και η Καλλιρρόη Κολομβάκου-Μαρκάζου. Στα πόδια τους τα εγγόνια τους Κώστας και Γιάννης παιδιά της κόρης τους Φρόσως Δ. Δραγώνα.

→ Εικ. 86. Δεξιά. Ο Βασίλειος Κ. Κουλουμβάκος με τη σύζυγό του Τρωάδα το γένος Π. Κοτσώνη. Όρθιες πίσω τους η Κατερίνα Κουλουμβάκου-Κασσιώτου, η Αφροδίτη Κουλουμβάκου-Καπιταίνεα και η οικιακή βοηθός. Μπροστά είναι τα εγγόνια τους Ηλίας Π. Καπιστινέας, Λίτσα Κασσιώτου-Δέλιου, Βασίλης Π. Καπιταίνεας, Σωτήρης Π. Καπιταίνεας και Σταυρούλα Καπιταίνεα-Οικονομέα.

- ← Εικ. 87. Αριστερά άνω: Ο Παναγιώτης Σταύρου Κοτσώνης (1826-1915).
← Εικ. 88 Αριστερά κάτω: Ο γιός του προηγουμένου Σταύρος Π. Κοτσώνης.
↑ Εικ. 89. Άνω: Ο Γεώργιος Σταύρου Κοτσώνης (1829-1919).
↓ Εικ. 90. Κάτω: Ο Λάμπρος Γ. Κοτσώνης (1889-1974) με τη νύφη του Ιλεάνα και το γιό του Κωνσταντίνο-Ντίνο.

- ← Εικ. 91. Αριστερά άνω: Όρθιος ο Πούλος Γεωργ. Κοτσώνης (1880-1962). Στο δεξιό της φωτογραφίας με το ανοιχτόχρωμο κοστούμι είναι ο Δημήτριος Κλ. Καπετανάκης (1888-1913), ενώ ο νέος με το σκούρο κοστούμι δεν αναγνωρίζεται. Η φωτογραφία είναι του 1911.
- ← Εικ. 92. Αριστερά κάτω: Η Αγγελικούλα Σταύρ. Κωνσταντινέα (1905-1976) σύζυγος Σταύρου Βασ. Φραγκούλη και η Κοκώνα Κλ. Καπετανάκη (1893-1981).
- ↑ Εικ. 93. Άνω: Τα παιδιά του Γεωργίου Δ. Κουτίβα. Όρθιοι από αριστερά ο Παναγιώτης (1891-1989) και ο Νικήτας (1895-1989), καθιστοί ο Αρίστος, ο Δημήτριος (1875-1958) και ο Κυριάκος.

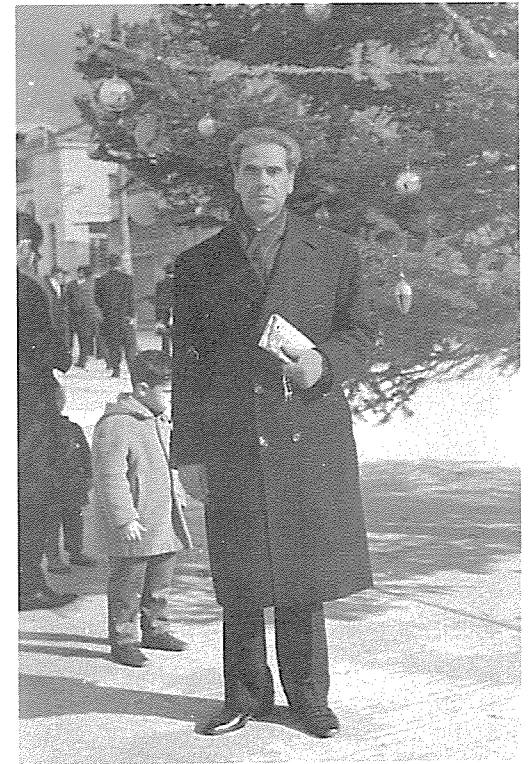
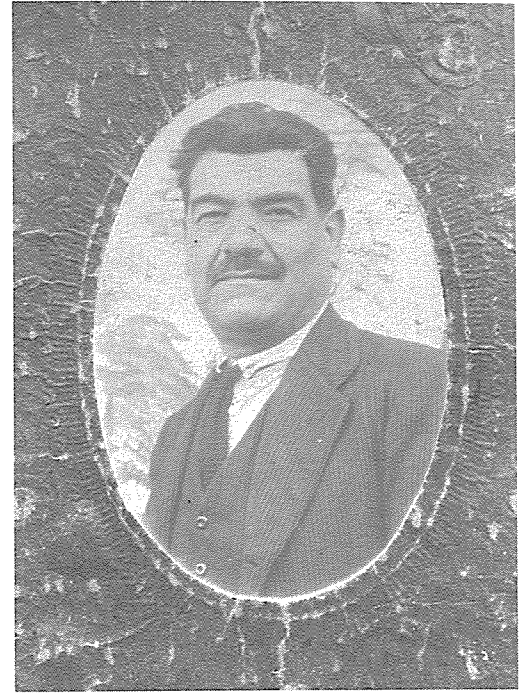

← Εικ. 94. Αριστερά: Όρθιος ο Μεγαλομαντινραίος γιατρός Γεώργιος Π. Κωνσταντινίδης-Κωνσταντινέας (1848-1913) με τη σύζυγό του Σταυρούλα. Καθιστοί οι γονείς της Σταυρούλας Ευφροσύνη και Αθανάσιος Γιαμπανάς-Παναγιωτόπουλος. Στα πόδια της γιαγιάς ο Θάνος (1892-1951) και του παππού ο Παναγιώτης Γ. Κωνσταντινίδης (1888-1973). Η όρθια κοπέλα έχει στην αγκαλιά της τη μικρή Φρόσω (1895-1981).

↑ Εικ. 95. Άνω: Παναγιώτης Γ. Κωνσταντινίδης Εισαγγελέας Εφετών.

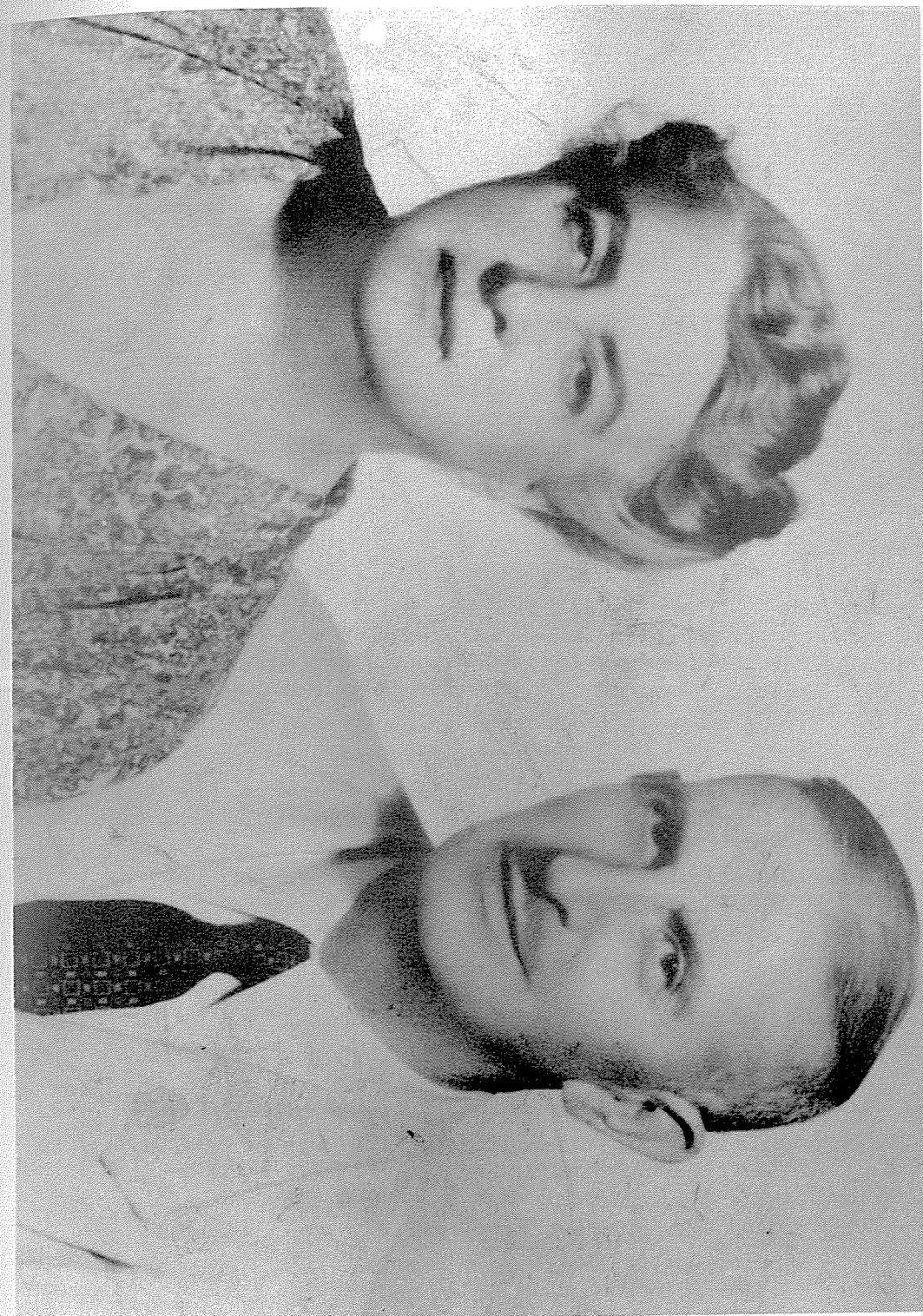
↑ Εικ. 96. Άνω: Αναστάσιος Γ. Μανδραπήλιος Αρεοπαγίτης, έζησε μέχρι το 1907.
→ Εικ. 97-98. Δεξιά άνω: Αλέξανδρος Γ. Μανδραπήλιος.
→ Εικ. 99-100. Δεξιά κάτω: Αναστάσιος Αλ. Μανδραπήλιος.

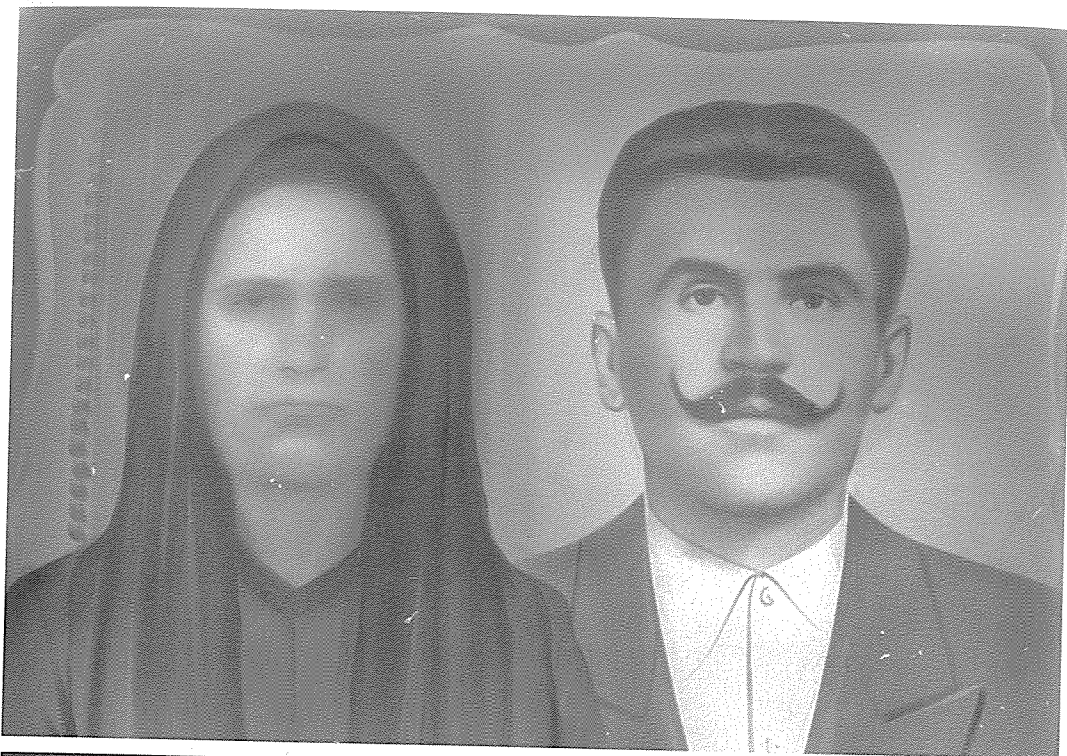

↑ Εικ. 101. Άνω: Ο Ανδρέας Ηλ. Μανέας (1891-1958) πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους, στην Εθνική Άμυνα και στη Μικρασιατική εκστρατεία.

→ Εικ. 102. Δεξιά: Ο Κλέαρχος Θ. Μανέας (1888-1969) επιχειρηματίας, διετέλεσε υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας και Υπουργός με τη σύζυγό του Θηρεσία.

↑ Εικ. 103. Άνω: Ο Νικήτας Δημ. Μανωλέας (1881-1917) και η σύζυγός του Χρυσοθέμη (1888-1930) το γένος Κυριακούλη Μανέα.

↓ Εικ. 104. Κάτω: Ο Ηλ. Π. Μανωλέας (1886-1960) και ο Γιάννης Π. Μοιρέας.

→ Εικ. 105. Δεξιά άνω: Ο Αλέξης Δημ. Μανωλέας (1896-1941) που τον σκότωσαν οι Γερμανοί στις 30 Απριλίου 1941, όταν πάτησαν το Αρχοντικό.

→ Εικ. 106. Δεξιά κάτω: Ο Παναγιώτης και η Αφροδίτη (1860-1918) Μοιρέα.

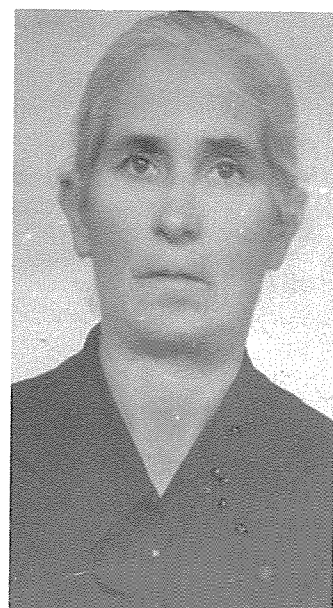
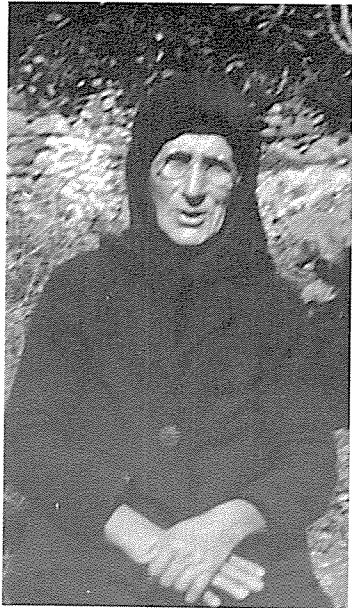
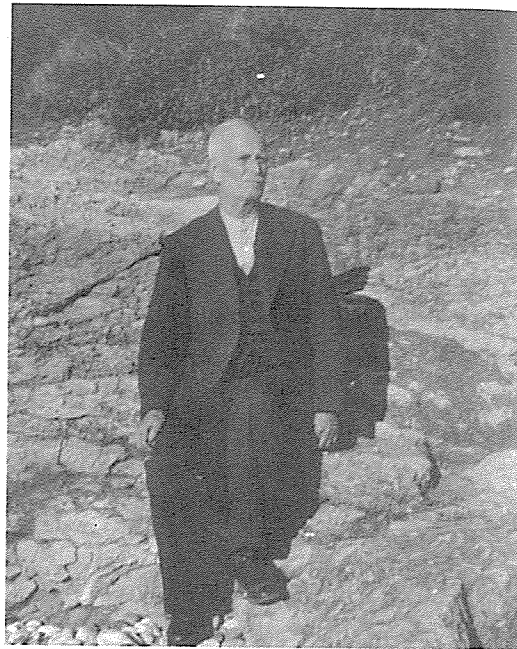
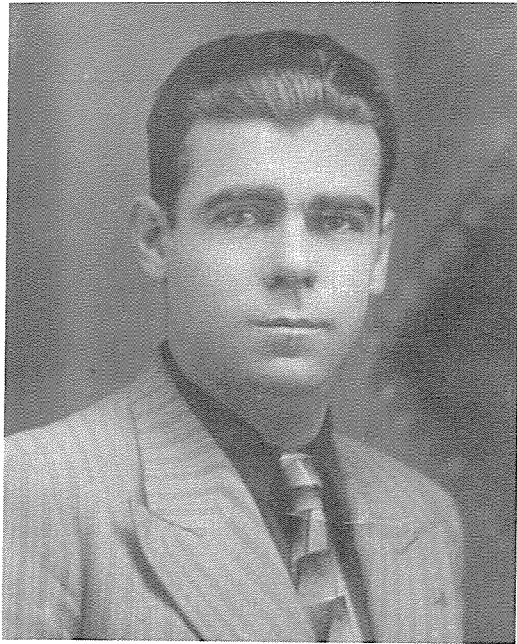

↑ Εικ. 107. Άνω: Ο Νιόνιος Μοιρέας (1890-1968) αξιωματικός του στρατού.

→ Εικ. 108. Δεξιά Άνω: Ο Νιόνιος Μοιρέας με τη σύζυγό του Μαριάνθη (1900-1971) το γένος Βαρελά.

→ Εικ. 109. Δεξιά κάτω: Ο Θεόδωρος Γρ. Μπελίτσος (1904-1978) με τον αδελφό του Πόπη, γεννημένο το 1917, στο όργωμα.

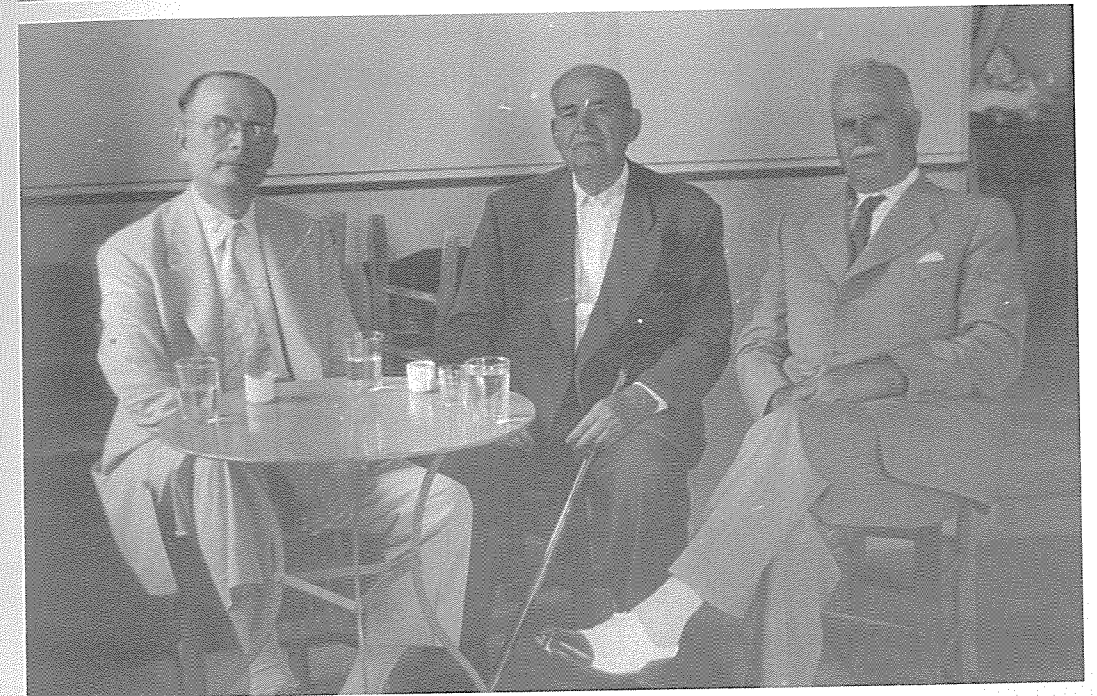
↑ Εικ. 110. Ανω Αριστερά. Ο Γεώργιος Μποζώνης από τη Μικρή Μαντίνεια που τον σκότωσαν οι Γερμανοί στις 7 Μαρτίου 1944.

↑ Εικ. 111. Άνω δεξιά: Ο Βασίλειος Νικητάκης (1876-1955).

↓ Εικ. 112. Κάτω αριστερά: Η Αικατερίνη (1878-1976) σύζυγος Β. Νικητάκν.

↓ Εικ. 113. Κάτω στο μέσον: Η Βενετία Β. Νικητάκη σύζυγος Λυκ. Σκιά.

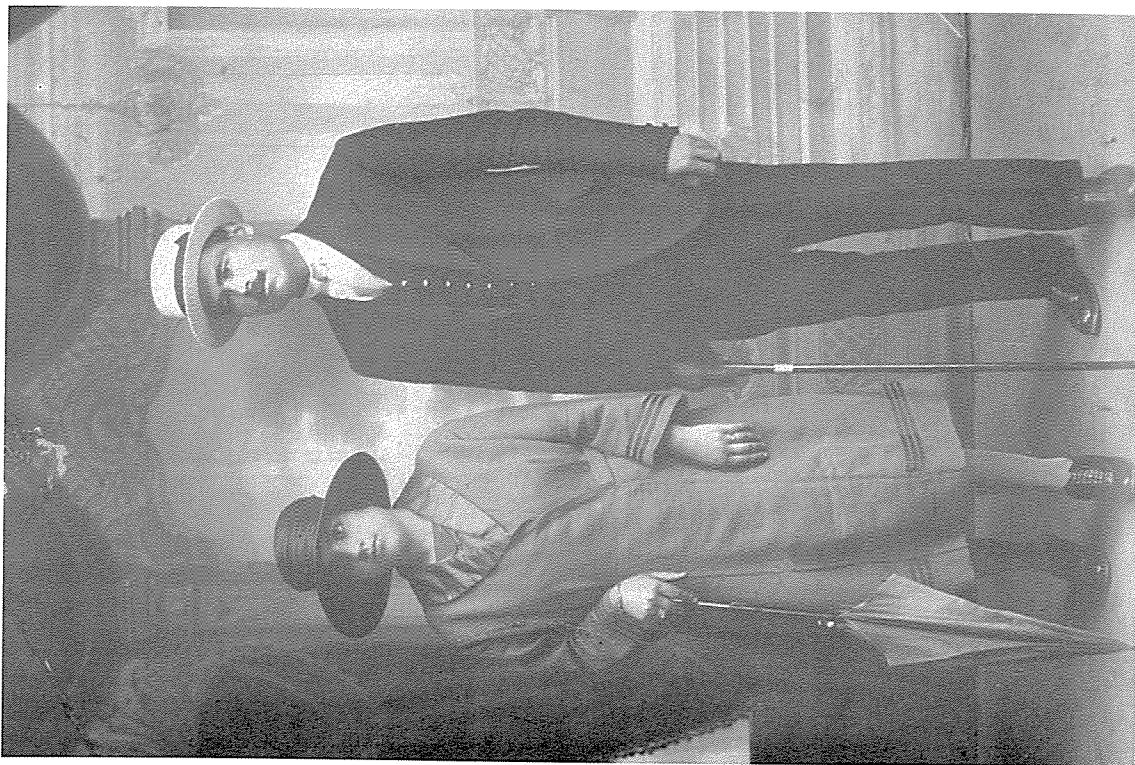
↓ Εικ. 114. Κάτω δεξιά: Η Ελένη Β. Νικητάκη (1904-1990) σύζυγος Πότη Κοτσώνη

↑ Εικ. 115. Άνω αριστερά: Ο Γεώργιος Κωνστ. Πουλέας (1888-1976).

↑ Εικ. 116. Άνω δεξιά: Ο Χρίστος Κωνστ. Πουλέας (1893-1965).

↓ Εικ. 117. Κάτω: Ο Ιωάννης Γεωργ. Κουσιός (1905-1976) με τον πεθερό του Βασίλειο Κ. Πουλέα (1884-1961) και το Νιόνιο Π. Μοιρέα (1890-1968).

← Εικ. 118. Αριστερά άνω: Ο Βασίλειος Κ. Πουλέας (1884-1961) με τη σύζυγό του Στυλιανή (1897-1976) το γένος Παναγιώτη Σπανέα μετά το γάμο τους.

← Εικ. 119. Αριστερά κάτω: Ο Ηλίας Κ. Πουλέας (1897-1979) με τη μνηστή του Σταυρούλα (1908-1981) το γένος Χαριλάου Π. Κουμουτσέα.

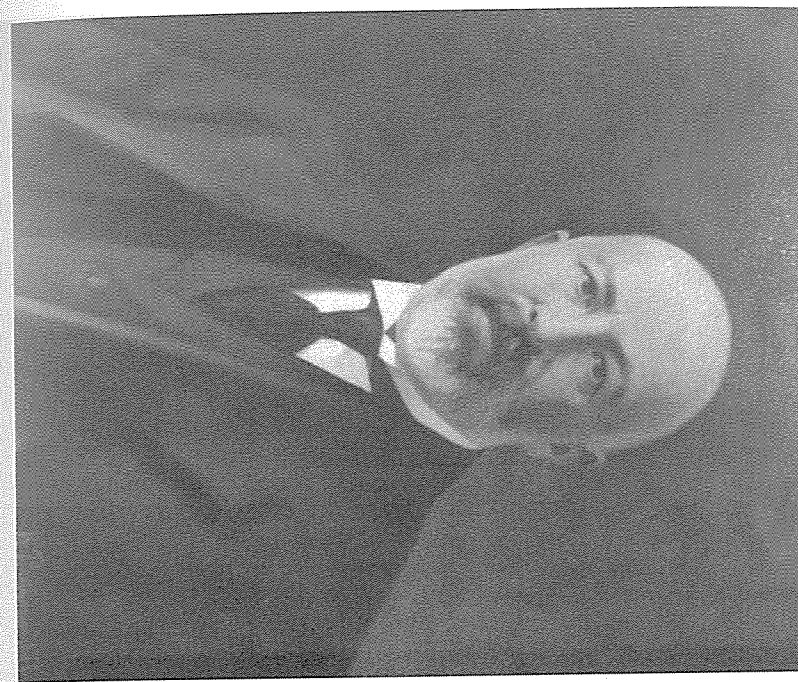
↑ Εικ. 120. Άνω: Ο Σχολάρχης Ιωάννης Νικ. Σαραντέας (1872-1928).

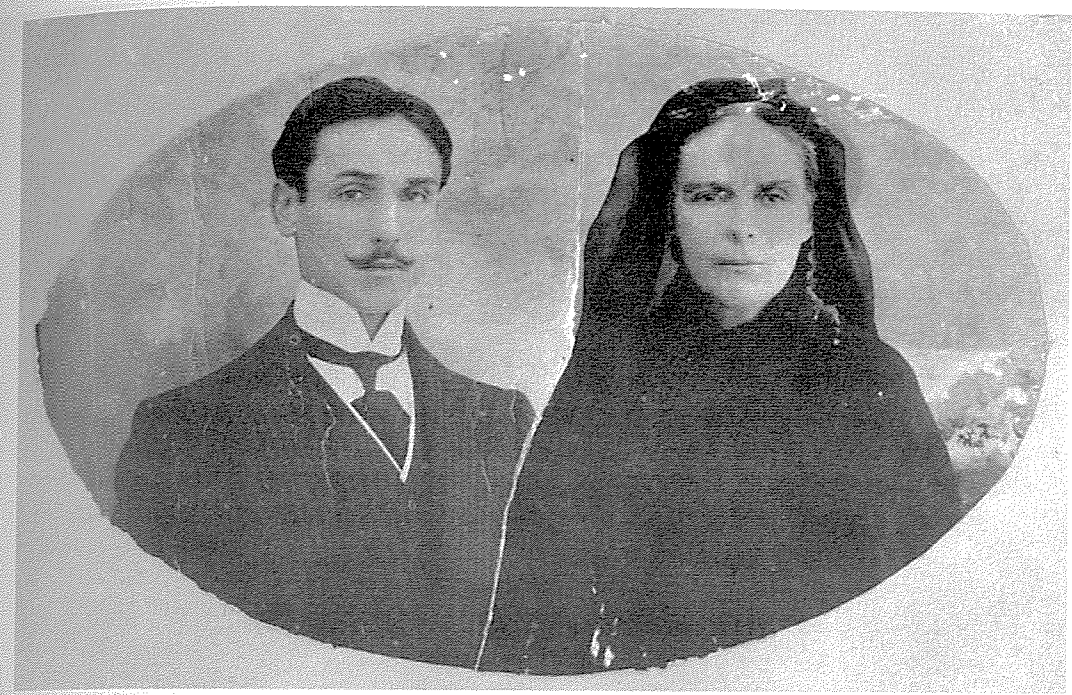

↑ Εικ. 121. Ανω: Ο Χρήστος Σκιάς (1875-1957) καπνέμπορος με τη σύζυγό του Φρόσω (1895-1981) το γένος Γ. Κωνσταντινίδη από τη Μεγ. Μαντίνεια.

→ Εικ. 122. Δεξιά άνω: Ο Καθηγητής Πανεπιστημίου Ανδρέας Νικολ. Σκιάς (1861-1922) από τη Μεγάλη Μαντίνεια.

→ Εικ. 123. Δεξιά κάτω: Ο Κωνσταντίνος Στυλ. Σπανέας (1892-1964) με το γιό του Στυλιανό.

← Εικ. 124. Αριστερά άνω: Η Αλίκη Γεωργ. Σπανέα το γένος Δημ. Κατραμύ.

← Εικ. 125. Αριστερά κάτω: Ο Γεώργιος Παν. Σπανέας (1902-1960) Εφέτης.

↑ Εικ. 126. Άνω: Ο Γεώργιος Π. Σπεντζούρης φοιτητής της Νομικής που έπεσε στη μάχη Κιλκίς-Λαχανά με τη μητέρα του Ανθή το γένος Χ. Μιχαλακέα.

↓ Εικ. 127. Κάτω Αριστερά: Ο Παναγιώτης Θ. Σπεντζούρης (1875-1969).

↓ Εικ. 128. Κάτω Δεξιά: Η Μαριώ Π. Σπεντζούρη (1885-1972) το γένος Χαΐδου Νικητάκη.

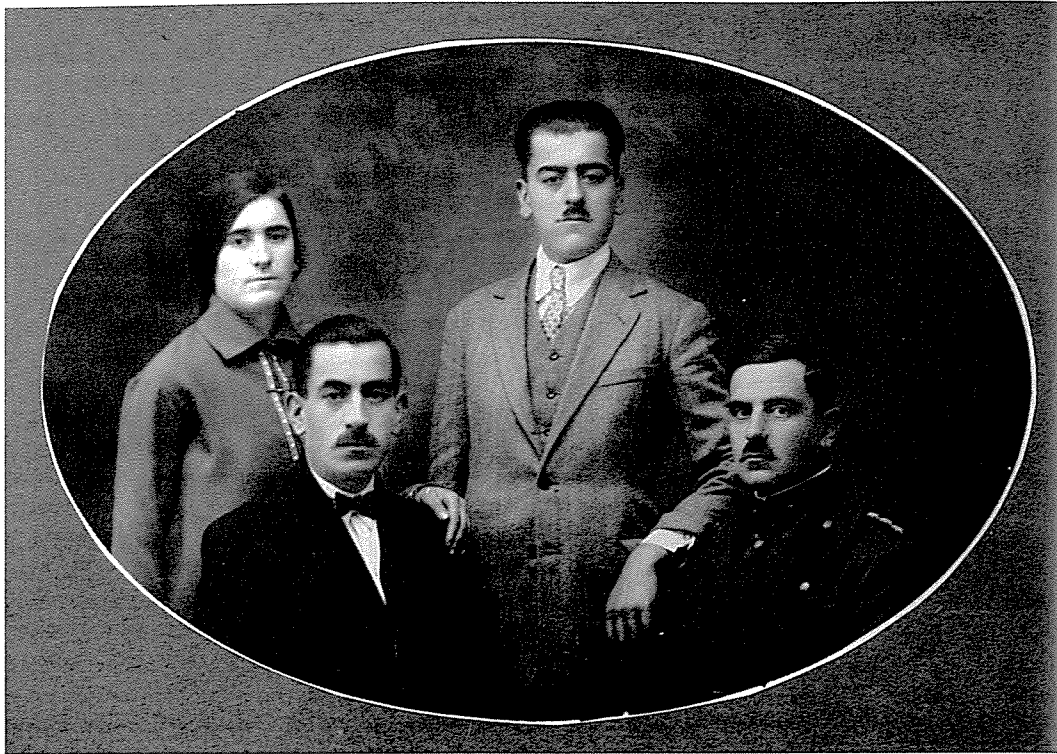

← Εικ. 129. Αριστερά: Από την κηδεία του Στυλιανού Ιωάν. Τυρέα το 1911 στη Μεγάλη Μαντίνα. Διακρίνονται: στα πόδια του νεκρού ο αδελφός του Παναγιώτης Ι. Τυρέας (1880-1946) και στο κεφάλι του νεκρού η αδελφή του Κοκώνα (1870-1940) σύζυγος Χιστόδουλου Ι. Φραγκούλη (1855-1917), ο οποίος βρίσκεται δίπλα της. Πίσω του διακρίνεται ο γιός τους Ευθύμιος Φραγκούλης (1893-1955).

↑ Εικ. 130. Άνω: Ο Συνταγματάρχης Βασίλειος Γ. Φραγκούλης (1890-1969).

→ Εικ. 131. Δεξιά: Από την κηδεία του Χριστόδουλου Ιωάν. Φραγκούλη (1855-1917) που έγινε το Μάρτιο του 1917 στη Μεγάλη Μαντίνεια. Στο κεφάλι του νεκρού στέκονται η Παναγιώτα Π. Τυρέα (1887-1972) το γένος Κουμανταρέα, ο σύζυγός της Παναγιώτης Ι. Τυρέας (1880-1946) και ο Γιάννης Χ. Φραγκούλης (1888-1959) με τη στολή του στρατιωτικού γιατρού. Πίσω από τους δύο τελευταίους φαίνεται ολόκληρο το πρόσωπο της Παναγούλας Ι. Δάκαρη (1887-1960). Σε τρίτη σειρά πίσω από το καπέλο του Παν. Τυρέα είναι ο Ηλίας Δ. Κωνσταντινέας (1868-1954) με καπέλο από τη Μικρή Μαντίνεια και δεξιότερα πάλι με καπέλο είναι ο Γιαννιός Π. Κολομβάκος (1853-1934) από τη Μικρή Μαντίνεια. Δεξιά του τελευταίου με μαύρα ρούχα και πολλά γένια είναι ο Γεώργιος Α. Κοκκινάκης (1854) από τη Μικρή Μαντίνεια. Στο μέσο του φερέτρου στέκονται τρεις μαυροφόρες, η Κοκώνα Χ. Φραγκούλη (1870-1940) το γένος Ι. Τυρέα σύζυγος του νεκρού, η οποία πιάνεται από το χέρι του γιού της Γιάννη, η κόρη του νεκρού Βούλα (1896-1986) που έγινε σύζυγος του Νικολάου Ι. Γεωργουλέα και η αδελφή του νεκρού Ελευθερία (1864-1947) σύζυγος του Χρίστου Χ. Γεωργουλέα. Πίσω από την Κοκώνα Φραγκούλη και την κόρη της Βούλα είναι ο Χρίστος Χρ. Γεωργουλέας (1858-1941), ο οποίος φορεί καπέλο. Στα δεξιά και πίσω του το παιδί με την τραγιάσκα είναι ο Θεόδωρος Μπελίτσος (1904-1978). Πίσω από αυτόν με τα άσπρα γένια είναι ο Παπά-Παναγιώτης Γ. Σπανέας (1851-1935) και πιο αριστερά από αυτόν, με τα μαύρα γένια, είναι ο Παπά-Θεοφάνης Κλειδωνας από τα Σωτηριάνικα. Αριστερότερα και πίσω από αυτόν είναι ο Παπά-Θανάσης Κλειδωνας, ενώ ένας άλλος ιερέας δεν αναγνωρίζεται. Ακόμη δεν αναγνωρίζεται ο μαθητής με το πηλίκιο. Στην πρώτη σειρά φαίνεται επίσης ο Βασίλειος Γ. Φραγκούλης (1890-1969) με στολή αξιωματικού και πίσω του ο γιός του νεκρού Κωστής (1897-1919) που είναι κουρεμένος. Πιο πίσω από αυτόν, κοντά στα πόδια του νεκρού, στέκεται ο Γεώργιος Μανέας-Παναγουλέας (1868-1937). Μεταξύ του Βασίλη και του Κωστή Φραγκούλη, σε δεύτερο πλάνο, είναι ο Σαράντος Ν. Φελουκαντζής (1870-1940). Πιο πίσω από το Βασίλη Φραγκούλη είναι ένας με τραγιάσκα που δεν αναγνωρίζεται και αριστερότερα από αυτόν με ρεπούμπλικα είναι ο Λάμπρος Κοτσώνης (1889-1974). Πιο πίσω από αυτούς φαίνεται λίγο ο Γεώργιος Μανέας-Καλογερέας (1884-1945), που φορεί επίσης ρεπούμπλικα. Πίσω από το Λάμπρο Κοτσώνη, στην παραστάδα της πόρτας, φαίνεται καλά η Καλλιρόη Γ. Ψαρρέα (1880-1971). Πίσω από το κεφάλι του Κωστή Φραγκούλη, στο βάθος, φαίνεται ασκεπής ο Γιάννης Α. Δάκαρης (1878-1946). Μεταξύ του Κωστή Φραγκούλη και του Γιώργη Μανέα-Παναγουλέα φαίνεται λίγο το κεφάλι του Δημητρίου Η. Κοτσόβολου (1876-1942), ενώ στην πλάτη του Γιώργη Μανέα-Παναγουλέα στέκει ασκεπής ο Γεώργιος Α. Γεωργουλέας (1861-1932) ο λεγόμενος *Ακοπάνης*. Πίσω από αυτόν σε τελευταίο πλάνο στέκει ένας από τους Κωστέους, που δεν είναι γνωστό το μικρό του όνομα.

↑ Εικ. 132. Άνω: Τέσσερα από τα παιδιά του Χριστόδουλου Ι. Φραγκούλη. Καθιστοί είναι ο Γεώργιος (1892-1967) αντιπρόεδρος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και ο Ιωάννης (1888-1959) στρατιωτικός γιατρός. Όρθιοι η Αφροδίτη (1905-1995) σύζυγος του συνταγματάρχη Κ. Θεοδωρόπουλου και ο Πάνος (1903-1989) δικαστής.

→ Εικ. 133. Δεξιά άνω: Από αριστερά όρθιοι ο Σπύρος Χ. Γεωργουλέας (1894-1971), ο Σταύρος Β. Φραγκούλης (1903-1994), ο Στέλιος Α. Γεωργουλέας (1898-1982), ο Γεώργιος Π. Κοτσώνης, ο Αλέξανδρος Π. Σύρμας και ο Γεωργάκης Δ. Σκιάς (1875-1941) με το γιό του Σωκράτη. Καθιστοί ο Δημήτριος Η. Κοτσόβολος (1876-1942) με το γιό του Ηλία, ο Δημήτριος Α. Αβράμης (1878-1952), ο Λάμπρος Κοτσώνης (1889-1974) και ο Ντίνος Δ. Φραγκούλης (1889-1961) ο λεγόμενος *Μαστορέας*.

→ Εικ. 134. Δεξιά κάτω: Από αριστερά όρθιοι ο Θεόδωρος Γρ. Μπελίτσος (1904-1978), ο Γεώργιος Πούλ. Κοτσώνης, άγνωστο πρόσωπο, ο Θανάσης Π. Κοκκινέας (1896-1982), ο Νίκος Ι. Γεωργουλέας (1901-1978) και ο Ανδρέας Π. Λεουτσέας (1896-1944). Καθιστοί είναι ένα ακόμη άγνωστο πρόσωπο και ακολουθούν ο Πότης Σ. Κοτσώνης (1897-1982), ο Νιόνιος Π. Μοιρέας (1890-1968), ο Κουκούτσης Αναστάσιος (παραθεριστής) και ο Ευθύμιος Χρ. Φραγκούλης (1893-1955).

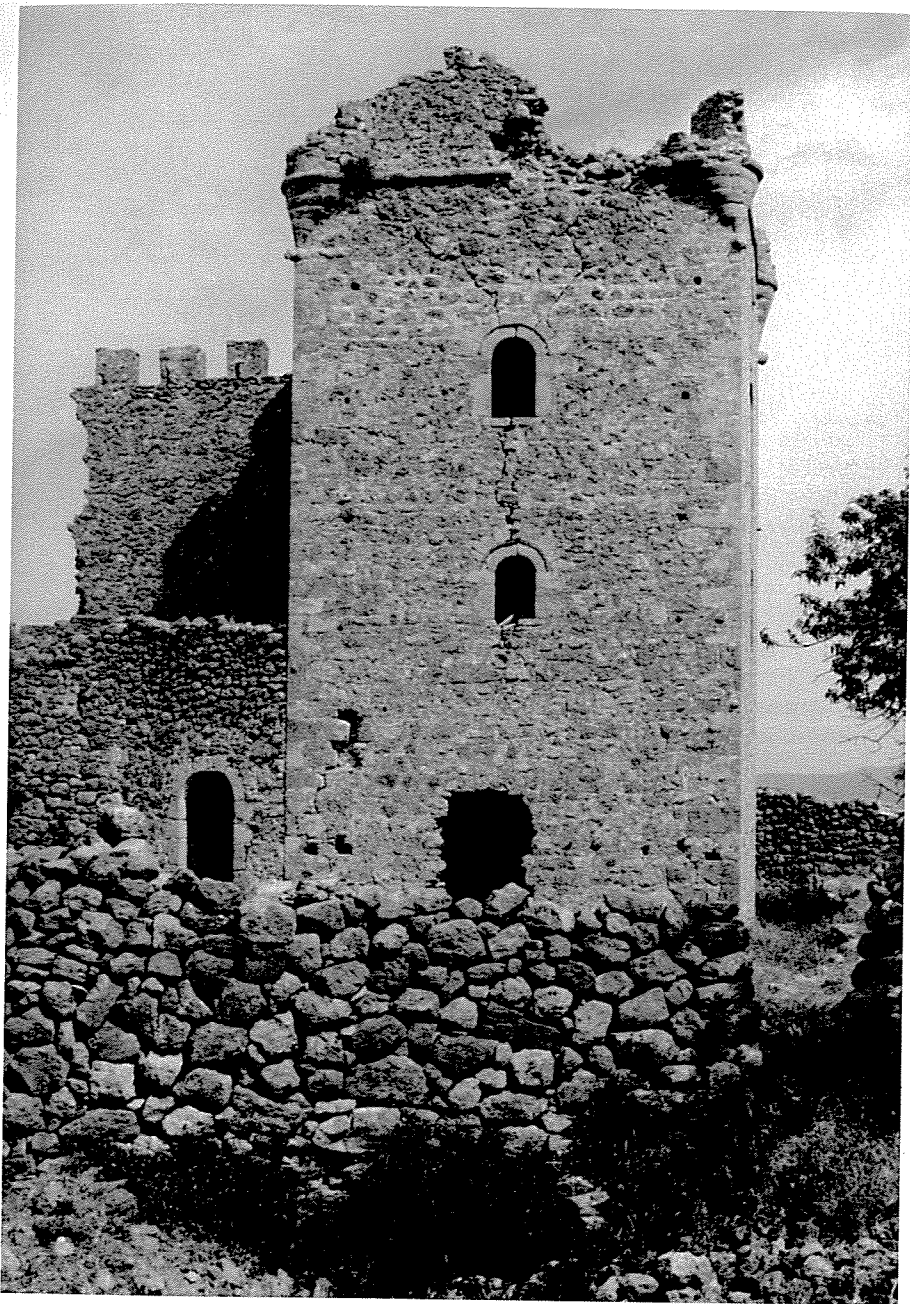

↑ Εικ. 135. Στο πρώτο τραπέζι διακρίνονται ο Παπά-Σταύρος Βρεπτέας (1890-1955), ο Παπά-Πότης Γεωργουλέας (1905-1981), ο Γεώργιος-Αναγνώστης Θ. Νικολέας (1875-1954) και ο Παναγιώτης Ν. Πετρέας (1896-1979). Στο δεύτερο τραπέζι σε πρώτη σειρά διακρίνονται ο Βασίλειος Γ. Νικητάκης (1876-1979) δεξιότερα με το ψαθάκι ο Μήτσος Αθ. Παπουτσίης (1884-1969) και ο Σαράντος Χρ. Γιαννακόπουλος. Σε δεύτερο πλάνο, δίπλα στο Βασίλη Νικητάκη είναι ο τελώνης Αλέκος Κωσταράς και στο βάθος με καπέλα ο Θεόδωρος Μπελίτσος (1904-1978), ο Τηλέμαχος Π. Δικαιάκος (1907-1980) και ο Κωνσταντίνος Η. Κωνσταντινέας (1901-1976), ασκεπής δε ο Πότης Στ. Κοτσώνης (1897-1982) που κάθεται μεταξύ του Κ. Κωνσταντινέα και του Χρ. Γιαννακόπουλου.

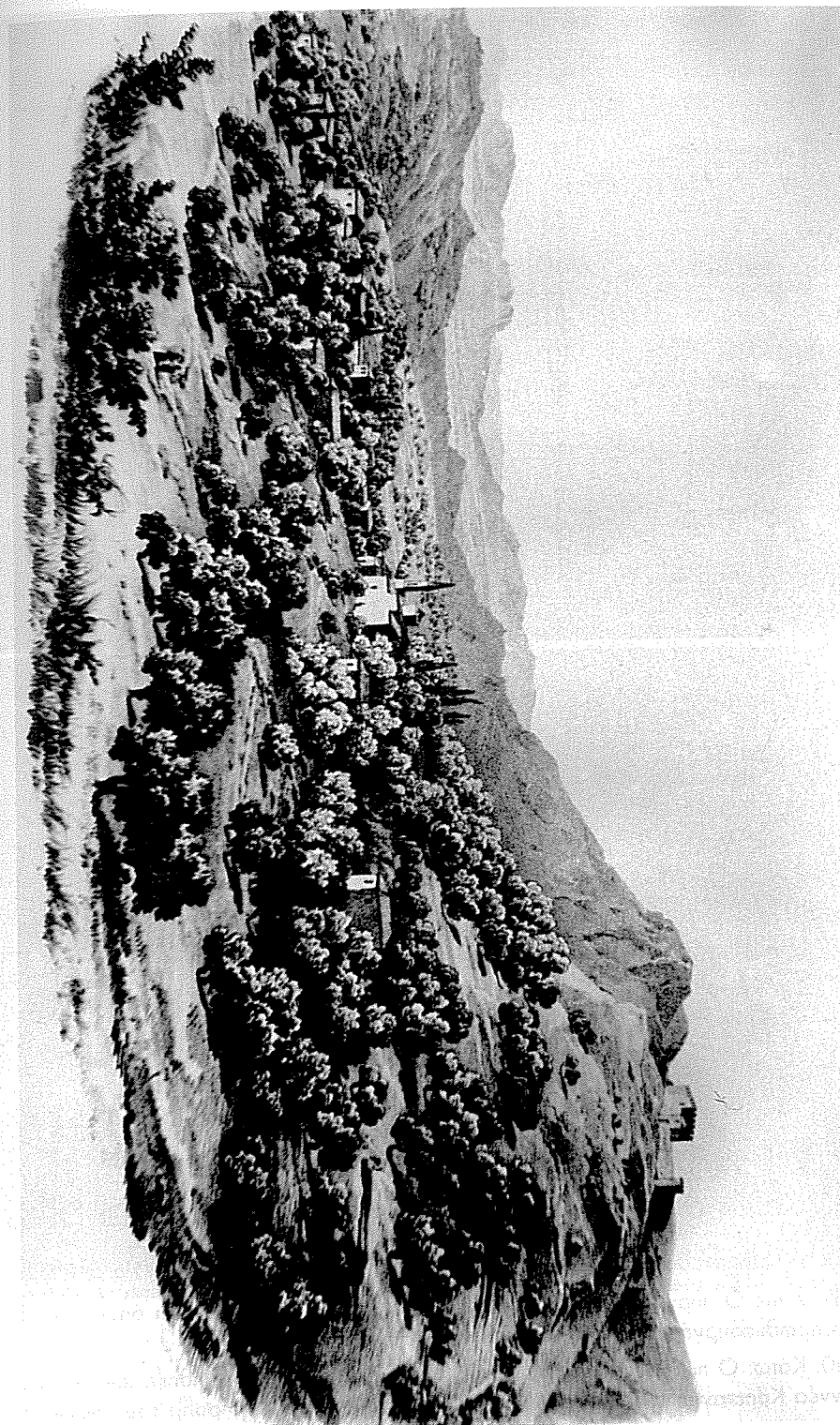
→ Εικ. 136. Δεξιά. Φωτογραφία των μαθητών του δημοτικού σχολείου Μεγάλης Μαντινείας το έτος 1940. Διακρίνονται από αριστερά: Παναγιώτης Γ. Κωστέας, πίσω του ο Σαράντος Αν. Κοζομπόλης, δεξιότερα ο Κωνσταντίνος Επ. Γερασιμόπουλος, πίσω του ο Γεώργιος Θ. Μπελίτσος και στο βάθος ο Γρηγόρης Θ. Μπελίτσος. Δεξιότερα του Γεωργίου Μπελίτσου η Κωνσταντίνα Π. Στρογγύλη και στο βάθος η Σοφία Β. Πουλέα. Καθιστός ο δάσκαλος Σταύρος Ταμπουρέας. Σε επόμενη σειρά η Ναυσικά Γ. Καντιάνη, πίσω της η Βουλίτσα Ηρ. Μανέα και στο βάθος η Χρυσοθέμη Ι. Δάκαρη. Δεξιότερα ο Βαγγέλης Γ. Καντιάνης, η Μαρία Β. Κωστέα και ο Κωνσταντίνος Στ. Αβράμης.

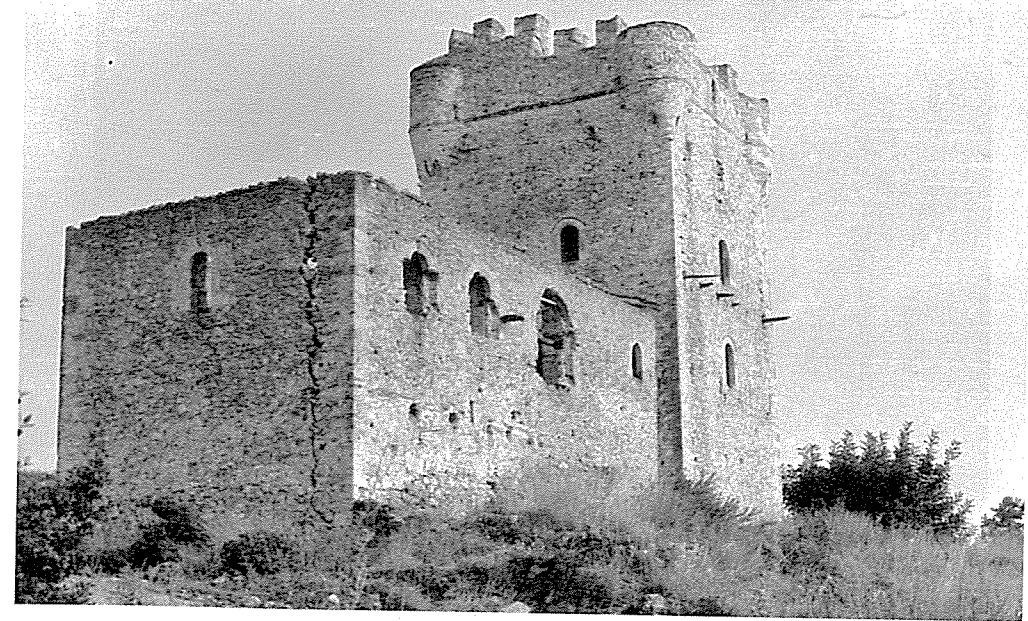

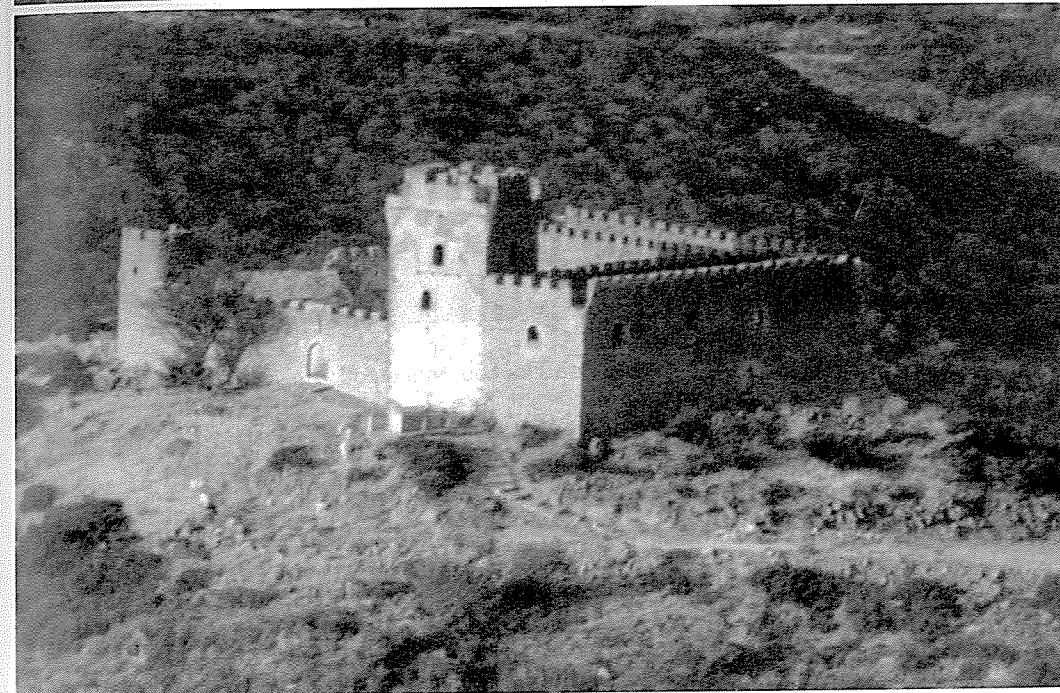
↑ Εικ. 137. Άνω. Ο πύργος του κάστρου της Ζαρνάτας του Αθανασούλη Κουμουνδουράκη, που χτίστηκε μετά το 1813. Πίσω του το παραλληλόγραμμο πυργόσπιτο το οποίο σήμερα είναι γκρεμισμένο.

→ Εικ. 138. Δεξιά. Σχέδιο του κάστρου της Ζαρνάτας όπως το είδε ο Ο. von Stackelberg από τη Μάλτα το 1813. Διακρίνεται το παραλληλόγραμμο πυργόσπιτο, αλλά δεν είχε κατασκευασθεί μέχρι τότε και ο πύργος του κάστρου της Ζαρνάτας και δεν εικονίζεται.

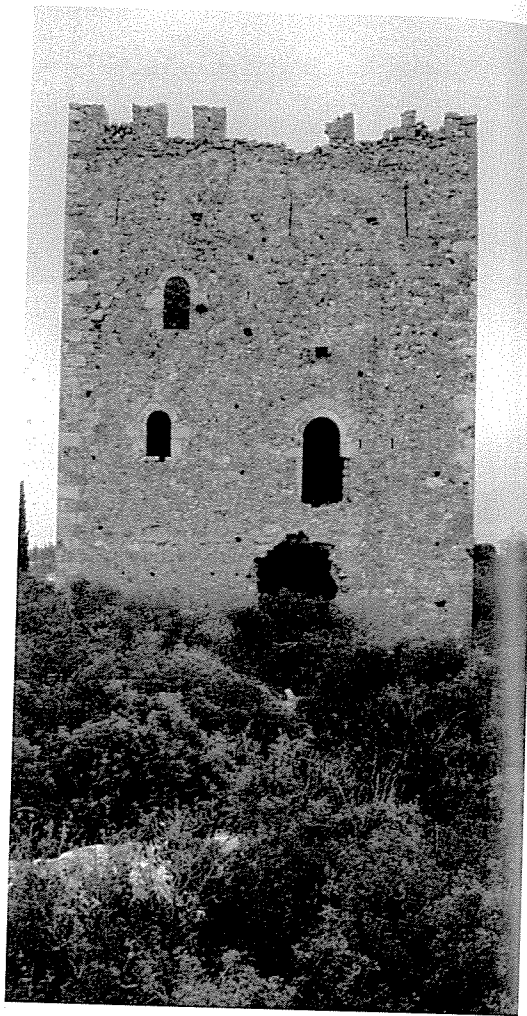
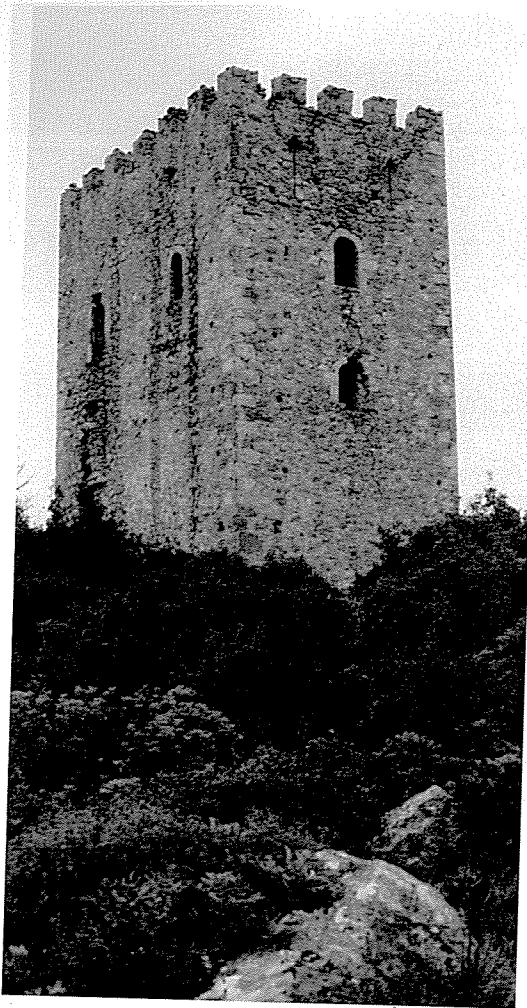

↑ Εικ. 139. Άνω: Ο πύργος της Γαρμπελιάς του Γαλάνη Κουμουνδουράκη όπου γεννήθηκε το 1815 ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Γαλ. Κουμουνδούρος.
 ↓ Εικ. 140. Κάτω: Ο πύργος των Μύλων από βορειοδυτικά. Οικοδομήθηκε από τον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη μετά το Μάιο του 1825, που έκαψε ο Ιμπραήμ τους Μύλους.

↑ Εικ. 141. Άνω: Το Πετροβούνι, κάστρο της οικογένειας Καπετανάκη που χτίστηκε το 1795 πάνω από το χωριό Τρικότσοβα (Χαραυγή).
 ↓ Εικ. 142. Κάτω: Το Πετροβούνι από το δρόμο της Σέλιτσας (Άνω Βέργας).

↑ Εικ. 143. Ανω: Δύο όψεις του πύργου του Πούλου Μαυρίκου στη Μάλτα, που χτίστηκε το 1814.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ

ΑΒΡΑΜΗΣ

Η οικογένεια Αβράμη που κατοικεί στη Μεγάλη Μαντίνεια κατάγεται από τα Αλτομυρά. Το 1831 στην περιοχή του πρώην δήμου Καρδαμύλης, που λεγόταν τότε Ανδρούβιστα, κατοικούσε ο Σπ. Αβραμέας ο οποίος υπέγραψε ψήφισμα κατά των επαναστατικών κινημάτων των Μαυρομιχαλαίων¹. Πριν από το 1900 οι Αβραμέοι των Αλτομυρών έχτισαν σπίτια στην Κόκα και στη συνέχεια εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Οι πρώτοι από αυτούς, που ήρθαν στην Κόκα, ήταν α) ο **Θεόδωρος Ιωάν. Αβράμης** και τρία εξαδέλφια του, οι αδελφοί β) **Αναστάσιος**, γ) **Νικολής** και δ) **Αντώνης Κωνσταντίνου Αβράμης**.

-Α-

Ι) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΙΩΑΝ. ΑΒΡΑΜΗΣ. Οι γονείς του **Ιωάννης** και **Σταυρούλα** το γένος Κούβελα έζησαν στα Αλτομυρά, ασχολούμενοι κυρίως με την κτηνοτροφία. Ο Θεόδωρος γεννήθηκε το 1859 και έζησε μέχρι το 1955. Είναι ο πρώτος που εγκαταστάθηκε με τα γιδοπρόβατά του σε σπηλιές της Κόκας και της Καρίας². Παντρεύτηκε τη **Σταμάτω Γεωργ. Κοζομπόλη** (1859-1950) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) το **Χρίστο**, γ) τη **Σταυρούλα** (1892- 1965) που έμεινε άγαμη και δ) την **Ιουλία** (1902-1942) η οποία παντρεύτηκε τον Ευάγγελο Κακούρο.

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΕΟΔ. ΑΒΡΑΜΗΣ. Δεν είναι γνωστό το έτος γέννησής του. Στρατεύθηκε και έλαβε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία όπου και σκοτώθηκε. Επειδή ήταν γραμμένος στα μητρώα των Αλτομυρών δεν αναφέρεται μεταξύ των πεσόντων Μαντιναίων.

Β) ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΔ. ΑΒΡΑΜΗΣ. Γεννήθηκε το 1895 και έζησε μέχρι το 1974. Παντρεύτηκε τη **Ζωή Τσουλάκου** από τα Πηγάδια και απέκτησαν έξι παιδιά, α) το **Θα-νασούλη** που πέθανε σε παιδική ηλικία, β) το **Στέλιο** που παντρεύτηκε τη **Σεβαστή Πετρέα**, γ) την **Αντωνία** (1931-1956) που δεν έζησε πολύ, δ) το **Σταύρο** που παντρεύτηκε την **Αγγελική Γ. Κωστέα**, ε) το **Βαγγέλη** που παντρεύτηκε την **Ελένη Θ. Κωστέα** και στ) το **Γιώργο** που έκανε δύο γάμους, πρώτα παντρεύτηκε τη **Γεωργία Γ. Παπαδέα** και στη συνέχεια τη **Νικολέτα Γιωργιοπούλου**.

-Β-

Ι) ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΩΝΣΤ. ΑΒΡΑΜΗΣ. Γεννήθηκε το 1830 και έζησε μέχρι το 1920. Ήταν *αναγνώστης* και μερικές φορές αναφέρεται με τον εκκλησιαστικό του τίτλο αντί του βαφτιστικού του ονόματος. Ζούσε στο Καταφύγι μόνος του μέσα σε σπηλιές, ήταν ιδιόρρυθμος και περιφερόταν ξηπόλυτος. Παντρεύτηκε την **Αγγελική Κοζομπόλη** και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Κωνσταντίνο**, β) τον **Αθανάσιο**, γ) το **Δημήτριο** και δ) το **Βαγγέλη**.

Α) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΑΒΡΑΜΗΣ. Γεννήθηκε το 1863 και έζησε μέχρι το 1944. Παντρεύτηκε την **Κυριακούλα Κλειδωνα** και έκαναν τρία παιδιά, α) τη **Γεωρ-**

¹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 51.

² Η Καρία είναι περιοχή που χωρίζεται από την Κόκα με τη ρεματιά της Σάνταβας-Κοσκάρακας.

γίτσα (1901-1981) που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Ηλ. Κοτσόβολου, β) την **Αγγελική** (1906-1984) που παντρεύτηκε το Βασίλειο Σταύρ. Κωστέα και γ) το **Στέλιο**.

1) **ΣΤΕΛΙΟΣ Κ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Γεννήθηκε το 1907, φοίτησε στο Δημοτικό Σχολείο της Μεγάλης Μαντίνειας (Εικ. 38), είχε το παρωνύμιο "Στέλιος ο Ψηλός" και έζησε μέχρι το 1946. Παντρεύτηκε την **Αντιγόνη Κωνστ. Κοζομπόλη** και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Κωνσταντίνο** (Εικ. 136) που έγινε δάσκαλος και παντρεύτηκε τη **Σταμάτω Δημ. Κοζομπόλη**, β) τη **Σοφία** που πέθανε μικρή, γ) την **Αγγελικούλα** που παντρεύτηκε τον Αθανάσιο Γεωργ. Κοζομπόλη και δ) το **Γεώργιο** που πήρε τη **Φωφώ Κωνσταντοπούλου**.

β) **ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Γεννήθηκε το 1872 και πέθανε περίπου το 1918. Παντρεύτηκε την **Καλλιρρόη Κούβελα** και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που μετά τη στρατιωτική του θητεία χάθηκε κάπου στη Βόρειο Ελλάδα και β) την **Παναγιώτα** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Μητσέα.

γ) **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Γεννήθηκε το 1878 και έζησε μέχρι το 1952 (Εικ. 132). Παντρεύτηκε τη **Βασιλική Γ. Ψωρομύτη** (1875-1970) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) την **Αγγελική** (1905-1971) που φοίτησε στο σχολείο της Μεγάλης Μαντίνειας (Εικ. 38) και παντρεύτηκε τον Ανδρέα Ιωάν. Κωνσταντινέ-α, β) το **Σαράντο** που γεννήθηκε το 1909 και φοίτησε στο σχολείο του χωριού (Εικ. 38) και πέθανε άγαμος το 1934 από σακχαρώδη διαβήτη, γ) το **Γεώργιο** και δ) την **Πηνελόπη** που παντρεύτηκε το 1946 τον Ιωάννη Αλεξ. Κωνσταντινέα.

1) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΜ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Γεννήθηκε το 1913 (Εικ. 38, 53) και έζησε μέχρι το 1991. Παντρεύτηκε την **Ευτυχία Γαϊτανάρου** από τους Δολούς και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Δημήτριο** που παντρεύτηκε τη **Βάσω Μποτσώλη**, β) τη **Βασιλική** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Αθανασόπουλου, γ) την **Ευγενία** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Κρασακόπουλο και δ) τη **Σταυρούλα** σύζυγο του Γεωργίου Μουτεβελή. Ο Γεώργιος Δ. Αβράμης πήρε μέρος στον πόλεμο του 1940-41 στην Αλβανία και τραυματίστηκε σοβαρά στην περιοχή του Τεπελενίου, όπου και συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Ιταλούς. Αναφέρεται ότι η μονάδα, στην οποία υπηρετούσε ο Γεώργιος Αβράμης, κατόρθωσε να καταλάβει ένα ύψωμα, το οποίο όμως ανακατέλαβαν οι Ιταλοί, αφού σκοτώθηκαν όλοι σχεδόν οι Έλληνες υπερασπιστές του. Μεταξύ των βαριά τραυματισμένων από έκρηξη χειροβομβίδας ήταν και ο Γεώργιος Αβράμης. Οι Ιταλοί τον μετέφεραν σε νοσοκομείο της Ραβένα και μετά την αποθεραπεία του εγκλείστηκε σε στρατόπεδο αιχμαλώτων στην Πιατσέντσα, όπου συνάντησε και άλλους Μεγαλομαντιναίους. Ο Γεώργιος Αβράμης για μεγάλο χρονικό διάστημα συγκαταλεγόταν μεταξύ των αγνοουμένων και η οικογένειά του το καλοκαίρι του 1941 έμαθε από τον Ερυθρό Σταυρό ότι βρισκόταν αιχμάλωτος στην Ιταλία.

Δ) **ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΑΝΑΣΤ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Γεννήθηκε το 1882 και έζησε μέχρι το 1954. Παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Ιωάν. Κοζομπόλη** με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Γιάννη** ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα, παντρεύτηκε τη **Μαρία Μάλαμα** και απέκτησαν το Βαγγέλη που είναι φυσικοθεραπευτής και έχει παντρευτεί τη Γεωργία Κισκήρα και το Βασίλη που είναι φαρμακοποιός-ερευνητής στις Η.Π.Α., β) τη **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε τον Πανάγο Καρδάση, γ) το **Γεώργιο** εγκατεστημένο και αυτόν στην Καλαμάτα, παντρεμένο δε με την **Ευγενία**

Γουδέλη, δ) την **Πηνελόπη** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Ασημάκου και ε) την **Όλγα** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Μπαϊρακτάρη.

II) **ΝΙΚΟΛΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Παντρεύτηκε τη **Θεώνη Π. Κλειδωνα** και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τη **Σταυρούλα** (1872-1961) που έγινε σύζυγος του Αθανάσιου Π. Παπαδέα, β) τον **Παναγιώτη**, γ) την **Καλλιρρόη** που παντρεύτηκε τον Πότη Χαρ. Σπανέα (Μπαλέα) και δ) την **Πότα** σύζυγο Γεωργίου Θ. Μάλαμα.

Α) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Γεννήθηκε το 1879 και έζησε μέχρι το 1970. Παντρεύτηκε τη **Θεώνη Π. Κομπότη** (1871-1953) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) την **Ευαγγελία** (1893-1985) που παντρεύτηκε το Γεώργιο Σ. Κωστέα, β) το **Στέλιο**, γ) τη **Ρεβέκκα** (1913-1979) που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Ι. Παπαμικρούλεα και δ) τον **Ντίνο**.

1) **ΣΤΕΛΙΟΣ ΠΑΝ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Γεννήθηκε το 1905 και πέθανε το 1988. Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "Ψευδός" και εικονίζεται σε φωτογραφία των μαθητών της Μεγάλης Μαντίνειας (Εικ. 38). Παντρεύτηκε την **Ευγενία Παπαδέα** και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που παντρεύτηκε την **Πολυξένη Γ. Μπελιτσου**, β) το **Νίκο** που παντρεύτηκε τη **Φρόσω-Ευφροσύνη Βασ. Κωστέα**, γ) τη **Βούλα** που έγινε σύζυγος του Μιχαήλ Κλειδωνα και δ) τη **Γεωργία** που παντρεύτηκε τον Ιωάννη Κουκέα.

2) **ΝΤΙΝΟΣ ΠΑΝ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Έκανε δύο γάμους, πρώτα παντρεύτηκε τη **Γεωργίτσα Παν. Στρογγύλη** (1915-1946) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Σταύρο**, β) τον **Παναγιώτη**, γ) τη **Θεώνη** και δ) τη **Μαρία**. Μετά τον πρόωρο θάνατο της Γεωργίτσας, παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Βασ. Κουκούτση** και απέκτησαν δύο παιδιά ε) την **Ευφροσύνη**, και στ) το **Βασίλειο**.

III) **ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΑΒΡΑΜΗΣ**. Γεννήθηκε στα Αλτομυρά και εγκαταστάθηκε στην Κόκα. Παντρεύτηκε κόρη της οικογένειας **Γουνή**, που ήταν γνωστή ως **Αντώναινα** και απέκτησαν τρεις θυγατέρες, α) την **Αγγέλω** που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Αθ. Παπαδέα (Θωμά) β) τη **Μαρία** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Κλειδωνα και γ) την **Ελένη** που πήρε τον Παναγιώτη Κεφαλέα από τα Αλτομυρά.

Α Γ Γ Ε Λ Ε Α Σ

Το οικογενειακό όνομα *Αγγελέας* δεν αναφέρεται σε έγγραφο της Μαντίνειας των χρόνων της Εθνεγερσίας. Φαίνεται ότι οι Αγγελοί της Μεγάλης Μαντίνειας οφείλουν το όνομά τους στο γενάρχη τους **Αγγελή ή Αησιλάο Χριστέα**, τον οποίο συναντούμε για πρώτη φορά σε προικοσύμφωνο που συντάχθηκε το 1868. Πιθανώς η καταγωγή του Αγγελή Χριστέα να είναι από τις Γαϊτσές, γιατί υπήρχε εκεί οικογένεια Χριστέα.

I) **ΑΓΓΕΛΗΣ ή ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ ΧΡΙΣΤΕΑΣ**. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά που είχαν το επίθετο Αγγελέας, α) το **Δη-**

μήτριο, β) την **Ευτέρπη** που γεννήθηκε το 1846 και παντρεύτηκε το δάσκαλο Σωτήριο Γ. Μανέα-Καλογερέα και γ) τη **Μελαχροινή** (1850-1925) που έγινε σύζυγος του Ηλία Ιωάν. Μανέα. Να σημειωθεί ότι συγγένεια με τους Χριστέους της Μικρής Μαντίνας δεν αναφέρεται από καμία πλευρά.

Α) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΓΓ. ΑΓΓΕΛΕΑΣ. Παντρεύτηκε την **Ευγενία Σπεντζούρη** από τον Κάμπο και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Χρίστο** και β) το **Σαράντο**.

1) **ΧΡΙΣΤΟΣ ΔΗΜ. ΑΓΓΕΛΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1896 και έζησε μέχρι το 1925. Παντρεύτηκε τη **Βασιλική Κλ. Καπετανάκη** (1897-1975, Εικ. 80). Αφού στρατεύτηκε, αρρώστησε από φυματίωση και αργότερα πέθανε. Από το γάμο τους γεννήθηκε μια κόρη η οποία πήρε το όνομα του πατέρα της, **Χριστίνα**, που παντρεύτηκε το **Γεώργιο Μουστάκα** και απέκτησαν δύο κόρες, α) τη **Βάσω** που έγινε σύζυγος του υποστράτηγου Γιάννη Ροζακέα και β) τη **Μπέτη** που είναι φαρμακοποιός και παντρεύτηκε τον οδοντίατρο Δημήτριο Δουμπαλακίδη.

2) **ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΔΗΜ. ΑΓΓΕΛΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1898 και έζησε μέχρι το 1977. Παντρεύτηκε την **Ελευθερία Αθαν. Λιακέα** (1903-1991) με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Σταύρο** που παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Γεωργ. Κουτίβα**, β) το **Δημήτριο** που παντρεύτηκε τη **Διονυσία Παναγιωτοπούλου**, γ) το **Θάνο** που παντρεύτηκε την **Κλεάνθη Βαζάκη** και δ) το **Γεώργιο** που είναι άγαμος.

ΑΛΛΟΙΜΟΝΟΣ

Οικογένεια από την Κρύα Βρύση των Πηγαδίων του πρώην δήμου Αβίας, της οποίας κλάδος εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνα. Παλαιότερος του κλάδου φέρεται ο **Δημήτριος Αλλοίμονος**.

1) **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΛΛΟΙΜΟΝΟΣ.** Παντρεύτηκε τη **Διαμάντω Αθαν. Μαυρουδή** (1838-1940) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) τον **Ιωάννη** και γ) τον **Ευστράτιο**.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΗΜ. ΑΛΛΟΙΜΟΝΟΣ. Παντρεύτηκε την **Ελένη Κούτρου** (1881-1966) από τη Σπάρτη και απέκτησαν ένα γιό, το **Δημήτριο**.

1) **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΝ. ΑΛΛΟΙΜΟΝΟΣ.** Γεννήθηκε το 1915 και στον πόλεμο της Αλβανίας το 1940-41 έπαθε κρουσάγματα. Παντρεύτηκε τη **Στυλιανή Εμ. Παναγιώταρου** και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που αρχικά παντρεύτηκε την **Αντιγόνη Κατσουλάκου** και στη συνέχεια τη **Μαρία Κουκούτση**, β) την **Άννα** που παντρεύτηκε το **Λεωνίδα Σταματόπουλο**, γ) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του **Γεωργίου Γρηγ. Ζούζουλα**, δ) τη **Μαρία** που παντρεύτηκε το **Γιάννη Ποτηριάδη**, ε) τη **Χρυσούλα** που ακολούθησε το μοναχικό βίο και στ) το **Γεώργιο** που έγινε αξιωματικός της Ελληνικής Αστυνομίας.

Β) ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΗΜ. ΑΛΛΟΙΜΟΝΟΣ. Γεννήθηκε το 1878 και έζησε μέχρι το 1961. Μετανάστευσε για πολλά χρόνια στην Αμερική. Από την πρώτη του γυναίκα, που ονομαζόταν **Σταματούλα**, απέκτησε το **Δημήτριο-Τζίμη**, ο οποίος γεννήθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Αργότερα ήρθε στην Ελλάδα μαζί με το γιό του. Σε δεύτερο γάμο παντρεύτηκε τη **Χρυσούλα Ζούζουλα**, που έζησε μέχρι το

1979 και το 1929 απέκτησαν τη **Μαρία** που παντρεύτηκε το Νικόλαο Β. Μπούνα.

1) **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ-ΤΖΙΜΗΣ ΙΩΑΝ. ΑΛΛΟΙΜΟΝΟΣ.** Γεννήθηκε το 1914, παντρεύτηκε τη **Στυλιανή Πανταζή** και από το γάμο τους απέκτησαν δύο παιδιά, α) τη **Σταματούλα-Λούλα** που έγινε σύζυγος του Νικολάου Παναγιώταρου και β) το **Γιάννη** που παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Λιμπερέα**. Στον πόλεμο του 1940-41 ο Δημήτρης-Τζίμης υπηρετούσε στο 9ο Σύνταγμα Πεζικού και μαχόμενος στα βουνά της Βορείου Ηπείρου έπεσε για την πατρίδα στο ύψωμα Μάλι Σπατ, που βρίσκεται Ν.Δ. του Τεπελενίου, στις 22 Δεκεμβρίου 1940. Αναφέρεται ότι έσκασε κοντά του μια οβίδα πυροβολικού και στον κρατήρα που άνοιξε έτρεξε και καλύφθηκε, γιατί πιστεύεται ότι στο ίδιο μέρος δεν πέφτει άλλο βλήμα. Η ατυχία ήταν ότι υπήρξε εξαίρεση και στην οπή της πρώτης οβίδας έπεσε και δεύτερη που τον σκότωσε (Εικ. 48).

Γ) ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΔΗΜ. ΑΛΛΟΙΜΟΝΟΣ. Γεννήθηκε το 1880 και έζησε μέχρι το 1964. Παντρεύτηκε την **Ποτίτσα Κ. Μπακετέα** (1880-1971) και εγκαταστάθηκαν στο Αρμυρό.

ΑΛΟΥΠΗΣ

Οικογένεια από τον Κάμπο της Αβίας, της οποίας ένα μέλος μετά το γάμο του εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνα. Παλαιότερα οι Αλούπηδες ήταν εγκατεστημένοι στα Πηγάδια της Αβίας, στο Γεωργίτσι του Μυστρά και αλλού. Οι Αβιάτες προέρχονται από τα Πηγάδια και όπως αναφέρεται, έλκουν την καταγωγή από τα Πέντε Πηγάδια της Ηπείρου. Λέγεται ότι τους καταδίωκε ένας Αλή Πασάς, που είχε έδρα τα Γιάννενα και έφυγαν από τον τόπο τους για να ιδρύσουν τα Πηγάδια της Αβίας, τα οποία το 1618 είχαν δεκαπέντε σπίτια. Στον Ανέκδοτο Κώδικα της Τιμοβας του Γ. Αναπλιώτη (σ. 89) αναφέρεται το 1749-50 ο Γεώργιος Αλούπης. Παλαιότερος των Αλουπέων του κλάδου της Μαντίνας είναι ο **Παναγιώτης**, που είχε εγκατασταθεί στον Κάμπο και έζησε το 18ο αιώνα. Από τον Κάμπο κατάγεται επίσης ο **Δημήτριος Αλούπης**² που εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Προφανώς γιός του είναι ο **Ιωάννης Δημ. Αλούπης**, που γεννήθηκε το 1815 και το 1829 φοιτούσε στο αλληλοδιδακτικό σχολείο της Καλαμάτας³. Αναφέρονται ακόμη ο **Γεώργιος Αλουπέας**⁴ και ο **Παναγιώτης Αλούπης**⁵.

¹ Αναφέρεται σε στατιστική του Πέτρου Μέδικου, J. Buchon, *Nouvelles Recherches Historiques sur la Principauté Française de Morée et ses Hautes Baronnies*, Paris 1845, σ. 283.

² **Μίμη Φερέτου**, *Μεσσηνιακά*, 1968, σ. 423.

³ **Γεωργίου Στυλ. Γεωργουλέα**, *Οι μαθηταί του αλληλοδιδακτικού σχολείου Καλαμάτας στα 1829*, Ιθώμη 28(1989) 104.

⁴ Ήταν γεννημένος το 1796 και το 1824 υπηρέτησε στο σώμα του Γαλάνη Κουμουνοδουράκη, ΓΑΚ, Υπουργ. Πολέμ., φάκ. 24, συνημ. της 26 Αυγούστου 1824. Το 1831 αποδοκίμασε τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων, *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 50.

⁵ **ΓΑΚ**, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 92, έγγραφο της 16 Αυγούστου 1830.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΛΟΥΠΗΣ. Ήταν εγκατεστημένος στον Κάμπο και παντρεύτηκε αδελφή του Παναγιώτισσας Κουμουνδουράκη (Μπέης: 1798-1803), η οποία λέγεται ότι ήταν πολύ όμορφη. Ο γάμος που έκανε δείχνει ότι θα ανήκε στους ισχυρούς του τόπου ή τους πλούσιους. Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο Πιέρος και β) η Ζαχαρίτσα που έγινε σύζυγος του Δημήτριου Τζαν. Κουτήφαρη. Ο Παναγιώτης Αλούπης σκοτώθηκε κατά την επιδρομή του Παναγιώτισσας Κουμουνδουράκη και των Τούρκων εναντίον του Τρουπάκη της Καρδαμύλης¹. Η χήρα του παντρεύτηκε τον Ιωάννη Μιχ. Μαυρομιχάλη, αλλά και αυτός δεν έζησε για πολύ.

ΠΙΕΡΟΣ ΠΑΝ. ΑΛΟΥΠΗΣ. Γεννήθηκε² το 1794, έμαθε αρκετά γράμματα για την εποχή του και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Πριν από την επανάσταση του 1821 συνόδευσε τον πρωτεξάδελφό του Αλέξανδρο Παν. Κουμουνδουράκη στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο τελευταίος κατόρθωσε να πάρει το Μπεηλίκι της Μάνης. Αλλά με την έναρξη της Επανάστασης ο Αλέξ. Κουμουνδουράκης αποκεφαλίστηκε από τους Τούρκους και ο Πιέρος Αλούπης φυλακίστηκε στο "Μπάνιο", δηλαδή στις φρικτές φυλακές του τουρκικού ναυστάθμου στην Πόλη. Απελευθερώθηκε το 1824 με την παρουσίαση ψεύτικων πιστοποιητικών ότι ήταν πολίτης των Ιονίων Νήσων. Την επόμενη χρονιά πήρε μέρος στην εκστρατεία κατά του Ιμπραήμ Πασά και πήγε στο Μανιάκι, αλλά δεν στάθηκε να πολεμήσει³. Την εποχή του Καποδίστρια κατήγγειλε συμπατριώτες του, αλλά κατηγορήθηκε και ο ίδιος ως αντικυβερνητικός⁴. Το 1831 υπέγραψε δύο ψηφίσματα, με τα οποία καταδικάζονταν οι στασιαστές του Λιμενίου, που ήταν πολέμιοι του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια⁵. Επίσης βεβαίωσε τους αγώνες στην Εθνική Παλιγγενεσία πολλών συμπατριωτών του, όπως του Χριστόδουλου και του Βενετσάνου Καπετανάκη⁶. Μετά την απελευθέρωση υπηρέτησε στον τακτικό στρατό με το βαθμό του υπολοχαγού⁷. Το 1840 έδωσε 25 δρχ. για το Πανεπιστήμιο⁸, ως κάτοικος Καλαμάτας και το αυτό έτος επελέγη ένορκος της ίδιας πόλης. Αργότερα (1844-1862) συγκαταλεγόταν στους ενόρκους του δήμου Αβίας, γιατί το ετήσιο εισόδημά του

¹ Γ. Αναπλιώτη: Πέτρου Κουτήφαρη, *Ηγεμόνες της Μάνης*, Μεσσηνιακά Χρονικά 6-7 (1962) 295.

² Στο βιογραφικό Λεξικό του Ν. Καραμπέλα αναφέρεται ότι έζησε από το 1785 μέχρι το 1864. Στους καταλόγους των ενόρκων που δημοσιεύτηκαν στις Εφημερίδες της Κυβερνήσεως η ηλικία του φαίνεται μικρότερη.

³ Γ. Αναπλιώτη, *Καπετάν Πιέρος Αλούπης*, ανάτυπο από το περιοδικό "Αρχείο" Μεσσηνίας και Στ. Καπετανάκη, *Θανατούλης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 3 (1977) 303.

⁴ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 92, έγγραφο της 16 Αυγούστου 1830 και ΓΑΚ, Ιστορ. Αρχ. Βλαχог., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 221, έγγραφο της 9 Ιουνίου 1831.

⁵ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και της ίδιας, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

⁶ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831 και Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Βεν. Καπετανάκη, αρ. εγγράφου 32034 της 2 Απριλίου 1833.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 3, της 13 Φεβρουαρίου 1841, σ. 14 και ΦΕΚ, αρ. 4, της 13 Φεβρουαρίου 1842, σ. 23.

⁸ ΦΕΚ, αρ. 3, της 8 Φεβρουαρίου 1840, σ. 19 και ΦΕΚ, 1844, σ. 215.

ήταν 900 δραχμές. Το 1842 εξελέγη επαρχιακός σύμβουλος του δήμου Αβίας για την επαρχία Οιτύλου μαζί με τον Κωνσταντίνο Κουτήφαρη¹.

Ο Πιέρος Αλούπης παντρεύτηκε το 1826 την Ευγενικούλα Δημ. Καπετανάκη² και από παράδοση αναφέρεται ότι απέκτησαν μια κόρη, τη Θεώνη, που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Κοκώνη από τον Κάμπο. Αλλά το 1841 σε ερανικό κατάλογο για την οικονομική ενίσχυση των Μανιάτικων εθελοντικών σωμάτων για την Κρήτη αναφέρεται η "*Μελομένη θυγάτηρ του Π. Αλούπη υπολοχαγού*" ότι πρόσφερε 15 δραχμές³. Από το γάμο του Γεωργίου Κοκώνη και της Θεώνης Π. Αλούπη γεννήθηκαν τέσσερα παιδιά, α) ο Επαμεινώντας που πήρε το επώνυμο της μητέρας του "*Αλούπης*", β) ο Αριστομένης, γ) η Ευγενία που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Κουμαντέα και δ) η Χρυσούλα που έμεινε άγαμος.

Α) **ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΤΑΣ ΑΛΟΥΠΗΣ.** Εγγονός του Πιέρου Αλούπη και παιδί της κόρης του Θεώνης και του γαμπρού του Γεωργίου Κοκώνη, που γεννήθηκε το 1864 και πέθανε το 1942 (Εικ. 52). Σπούδασε φιλολογία και έγινε εκπαιδευτικός. Το 1891 ήταν σχολάρχης στον Κάμπο. Αργότερα τοποθετήθηκε στο Γυμνάσιο της Καλαμάτας, όπου έγινε και γυμνασιάρχης. Στην περίοδο 1914-1920 πήγε στην Ελβετία για ανώτερες σπουδές. Στα έτη 1923-27 διετέλεσε νομάρχης Λαρίσης, Ευβοίας και Λέσβου. Ο Επαμεινώντας Αλούπης παντρεύτηκε τη Φρόσω Παν. Κολοκοτρίνη, η οποία ήταν από τη Μικρή Μαντίνεια και έζησε μέχρι το 1950. Περίπου το 1912 έχτισε παραλιακό σπίτι στο Μουρτί και φύτεψε πεύκα, που για πολλά χρόνια αποτελούσαν τη μοναδική πρασινάδα της περιοχής. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) η Ελένη που πέθανε μικρή, β) ο Θεόδωρος και γ) η Αλεξάνδρα (1904-1987) που έμεινε άγαμος (Εικ. 52).

1) **ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΕΠ. ΑΛΟΥΠΗΣ.** Γεννήθηκε το 1899 και έζησε μέχρι το 1970. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, όπου και δικηγόρησε. Αγάπησε όσο λίγοι την ιδιαίτερη πατρίδα του και λάτρευε το ψάρεμα (Εικ. 54).

ΒΕΝΕΤΣΑΝΕΑΣ

Οικογένεια που κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια και στον Κάμπο. Το σπίτι των Βενετσανέων της Μεγάλης Μαντίνειας, που πρόσφατα κατεδαφίστηκε, βρισκόταν νοτιοανατολικά του ναού των Αγίων Θεοδώρων. Αναφέρεται ότι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν εκεί το σπίτι του Εθνομάρτυρα Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσάνθου Παγώνη (Εικ. 14).

Παλαιότερος των Βενετσανέων της Μεγάλης Μαντίνειας φέρεται ο Καλόγερος Βενετσανέας. Το 1877 σε συμβόλαιο συναντούμε το όνομα του Παναγιώτη

¹ ΦΕΚ, αρ. 31 της 27 Δεκεμβρίου 1842, σ. 178.

² Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Παναγιώτη Δημ. Καπετανάκη, έγγραφο αρ. 32059 και Γ. Αναπλιώτη, *Πέτρου Κουτήφαρη, Ιστορικά Σημειώσεις*, "Αρχείον" Μεσσηνίας 1959, σ. 202.

³ Ελένης Μπελιά, *Προσπάθειες συγκρότησης εθελοντικών σωμάτων στη Μάνη κατά την Κρητική Επανάσταση του 1841*, Λακωνικά Σπουδαί 7 (1983) 436.

Βενετσανέα, που δεν είναι γνωστή η συγγενική σχέση με τον προηγούμενο. Το 1907 αναφέρονται "οι κληρονόμοι του Παναγιώτη Βενετσανέα".

Α) ΚΟΛΟΓΕΡΟΣ ΒΕΝΕΤΣΑΝΕΑΣ. Από παράδοση είναι γνωστά τέσσερα παιδιά του, α) ο **Στυλιανός**, β) ο **Γιάννης**, γ) η **Αθηνά** (1856-1918) που παντρεύτηκε τον Αλέξη Δάκαρη και δ) η **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Νικολού Φελουκα-ντζή.

1) ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΚΑΛ. ΒΕΝΕΤΣΑΝΕΑΣ. Παντρεύτηκε την **Καλλιόπη Κωνστ. Μοιρέα** (1861-1934) και δεν απέκτησαν παιδιά. Αναφέρεται ότι ο Στυλιανός πέθανε γύρω στα 1910-1912, σε ηλικία 88 ετών. Η Καλλιόπη Βενετσανέα είχε για ψυχοκόρη της τη θυγατέρα της αδελφής της Ευαγγελίας, που ονομαζόταν **Φωτούλα Κασιμιώτη** και την πάντρεψε με τον Παναγιώτη Σπανέα-Μπαλέα.

2) ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛ. ΒΕΝΕΤΣΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1845 και έζησε μέχρι το 1915. Είχε εμπορικό κατάστημα στην Καλαμάτα και όταν γέρασε ήρθε στη Μεγάλη Μαντίνεια και τον φρόντιζε η αδελφή του Αθηνά, που ήταν σύζυγος του Αλέξη Δάκαρη.

ΒΟΪΔΟΜΜΑΤΗΣ

Για πρώτη φορά απαντάται η οικογένεια Βοϊδομάτη το 1795. Τότε ένας **Βοϊδομάτης**, που δεν αναφέρεται το βαπτιστικό του όνομα, κατοικούσε σε οίκημα των Μύλων της Μαντίνειας, το οποίο ανήκε στον Καπετάν-Γιωργάκη Καπετανάκη. Προφανώς θα ήταν στη δούλεψη των Καπετανάκηδων.

Πληροφορίες για τους απογόνους του δεν υπάρχουν. Γνωρίζουμε μόνο ότι **κόρη Βοϊδομάτη**, γύρω στα 1850, παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Μοιρέα. Πιθανώς αδελφός της να ήταν ο **Γεώργιος Βοϊδομάτης**.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΟΪΔΟΜΜΑΤΗΣ. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για το χρόνο γέννησης και θανάτου του. Ούτε είναι γνωστό το όνομα της γυναίκας του με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, α) την **Αφροδίτη** που παντρεύτηκε το Νικολή Νικητάκη, έζησε δε μέχρι το 1911 και β) μια κόρη που δεν είναι γνωστό το βαπτιστικό της, η οποία παντρεύτηκε στη Μεσσηνία και ο σύζυγός της σκότωσε το σύγαμβρό του, δηλαδή το Νικολή Νικητάκη.

ΒΡΕΤΤΕΑΣ

Οικογένεια από τα Σωτηριάνικα από όπου, λίγο πριν από το 1930, ήρθε στη Μικρή Μαντίνεια και εγκαταστάθηκε ο **Παπά-Σταύρος Βρεττέας**.

ΠΑΠΑ-ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΡΕΤΤΕΑΣ. Γεννήθηκε στα Σωτηριάνικα το 1890 και έζησε μέχρι το 1955 (εικ. 135). Ιερώθηκε και αξιώθηκε στον τίτλο του οικονόμου. Παντρεύτηκε την **Αγγελική Διακουμέα** (1890-1986) από το Προσήλιο και από το γάμο τους γεννήθηκαν επτά παιδιά, από τα οποία έζησαν τα τρία, α) ο **Ηλίας** που παντρεύτηκε την **Ελένη Χειλά** και απέκτησαν την Αγγελική, σύζυγο Δημητρίου Καμπουγέρη και την Παναγιώτα, σύζυγο Θεοδώρου Θ. Ζερβάκη από το Αρμυρό, β) η

Ανθούλα που παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Μπογέα και γ) η **Σοφία** που έγινε σύζυγος του Νίκου Παν. Κοστρίβα.

ΓΑΛΑΝΕΑΣ

Στην περιοχή του πρώην δήμου Αβίας το όνομα **Γαλάνης** δινόταν άλλοτε ως παρωνύμιο και άλλοτε ως βαπτιστικό. Πολλές οικογένειες είχαν κλάδο με το παρωνύμιο **Γαλανέας**. Στη Μικρή Μαντίνεια είχαμε Σαραντέους-Γαλανέους και στη Μεγάλη Μαντίνεια Γεωργουλέους-Γαλανέους. Η παράδοση φέρει τους Μεγαλομαντιναίους **Γαλανέους** ως κλάδο της οικογένειας **Πουλέα**. Τα μέλη της οικογένειας Γαλανέα, που αναφέρονται, είναι τα ακόλουθα:

1) ΚΑΛΟΓΕΡΟΣ ΓΑΛΑΝΕΑΣ. Είναι ο πρώτος που παρουσιάζεται στις γραπτές πηγές και αναφέρεται ότι απέκτησε τρία παιδιά, α) τον **Αλέξανδρο**, β) τον **Ανδρέα** και γ) την **Αθηνά** που παντρεύτηκε τον Ιωάννη Πατισούρο.

Α) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΛ. ΓΑΛΑΝΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται σε συμβόλαιο του 1880. Παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Κωνστ. Μοιρέα** και όπως λέγεται πέθανε νέος από φυματίωση.

Β) ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛ. ΓΑΛΑΝΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται το 1902 και πέθανε άκληρος πριν από το 1915.

ΓΑΛΗΝΟΣ

Η οικογένεια Γαλήνου ή Γαληνέα έλκει την καταγωγή από τα Πηγάδια της Αβίας. Αρχικά εγκαταστάθηκε στην Τρικότσοβα (Χαραυγή) και αργότερα στις Μαντίνειες. Από την οικογένεια αυτή αναφέρονται δύο παιδιά του **Δημητρίου Γαλήνου**, από τα οποία ο **Παναγιώτης** έζησε στη Μικρή Μαντίνεια και ο **Γεώργιος** για μερικά χρόνια έμεινε με την οικογένειά του στη Μεγάλη Μαντίνεια.

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΗΜ. ΓΑΛΗΝΟΣ. Γεννήθηκε το 1880 και έζησε μέχρι το 1964. Παντρεύτηκε την **Αντωνία Νικ. Βλαχονικολού** (1875-1966) με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) την **Αριστέα** που παντρεύτηκε τον Ανδρέα Δημητρόπουλο, β) τη **Γεωργίτσα** που έμεινε άγαμος και πέθανε πρόσφατα, γ) το **Δημήτριο ή Ιάκωβο** (1912-1938) που πέθανε από φυματίωση και δ) τη **Ρουμπίνη** η οποία δεν παντρεύτηκε και ζει στην Αθήνα.

2) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΜ. ΓΑΛΗΝΟΣ. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Μήτσο**, β) τον **Παναγιώτη** και γ) το **Γιάννη**, που κανείς δεν εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια.

ΓΕΡΑΣΙΜΕΑΣ ή ΓΕΡΑΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ

Το παλαιότερο όνομα της οικογένειας ήταν **Γερασιμέας** ή **Γερασίμου**, αλλά από τις αρχές του αιώνα μας χρησιμοποιείται και το **Γερασιμόπουλος**. Στην παράδοση της οικογένειας αναφέρεται ότι αποτελούν κλάδο της γενιάς των **Παγώνηδων**. Ανάλογη παράδοση υπάρχει και στην οικογένεια **Σπεντζούρη**, θεωρούνται δε οι δύο οικογένειες των Σπεντζουρέων και των Γερασιμέων ότι είναι μακροσυγγενείς. Οι δύο αυτές οικογένειες έμεναν στα Νικαχιάνικα, δηλαδή στο βορειοανατολικό τμήμα της Μεγάλης Μαντίνειας.

Την εποχή της Εθνεγερσίας αναφέρεται ο Γεώργιος Γερασιμάκης από την Καλαμάτα, που αναγνωρίστηκε υπαξιωματικός β' τάξεως (αριθ. μητρώου 5877). Δεν είναι όμως γνωστό αν αυτός ανήκει στην οικογένεια των Γερασιμέων της Μεγάλης Μαντίνειας ή αν πρόκειται για συνωνυμία. Να σημειωθεί ότι η κατάληξη *-άκης* τα παλαιότερα χρόνια ήταν συχνή στην περιοχή της Μαντίνειας, αλλά μετά το 1800 άρχισε να επικρατεί το *-άς*.

Οι πρώτοι οι οποίοι εμφανίζονται με το επίθετο Γερασιμέας είναι α) ο **Δημήτριος**, β) ο **Γεώργιος** και γ) ο **Ηλίας**.

Α) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΡΑΣΙΜΕΑΣ. Είχε μια κόρη τη **Στυλιανή**, γεννημένη το 1846, η οποία παντρεύτηκε το Θεόδωρο Αναστ. Μάλαμα. Πιθανώς από τη συγγένεια αυτή εξηγείται το γεγονός ότι η οικογένεια Μάλαμα είχε σπίτι στα Νικαχιάνικα της Μεγάλης Μαντίνειας, παραπλεύρως του Γερασιμέικου, στο οποίο κατοικεί τώρα ο Γιάννης Ευάγ. Κακούρος.

Β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΡΑΣΙΜΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται σε προικοσύμφωνο των οικογενειών Μανέα και Δικαιάκου που συντάχθηκε το 1868. Το 1883 συναντούμε το όνομα της **Μαριγώς Γεωργίου Γερασιμέα** που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Σουρλά. Τα ονόματα αυτά δεν είναι γνωστά από παράδοση, αλλά από δικαιοπρακτικά έγγραφα.

Γ) ΗΛΙΑΣ ΓΕΡΑΣΙΜΕΑΣ. Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Σπανέα** και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Κωνσταντίνο**, β) τον **Αριστείδη**, γ) τον **Επαμεινώντα**, δ) την **Αγγελώ** (1864-1952) που παντρεύτηκε το Δημήτριο Πιτσιρή και ε) την **Ελένη** (1872-1946) που έγινε σύζυγος του Πόπη Γ. Δικαιάκου.

1) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΗΛ. ΓΕΡΑΣΙΜΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1849 και παντρεύτηκε την **Αφροδίτη Κ. Φελουκαντζή** (1846-1918), αλλά χώρισαν. Τον γηροκόμησε η Θεοδώρα Σκοπετέα από τα Τσέρια και το όνομά της έμεινε ως τοπωνύμιο *"της Θεοδώρας η Καλύβα"*.

2) ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΗΛ. ΓΕΡΑΣΙΜΕΑΣ. Παντρεύτηκε την **Πολωνία Αλ. Δάκαρη** (1871-1949) και δεν απέκτησαν παιδιά.

3) ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΤΑΣ ΗΛ. ΓΕΡΑΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ. Γεννήθηκε το 1864 και έζησε μέχρι το 1942. Από την εποχή του 1900 ήταν γραμμένος στα μητρώα με το όνομα *"Γερασιμόπουλος"*. Νέος εγκαταστάθηκε στο Αγρίνιο, παντρεύτηκε εκεί και άσκησε το επάγγελμα του εμπορορράπτη. Παιδιά δεν απέκτησαν και όταν πέθανε η γυναίκα του γύρισε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Σε δεύτερο γάμο παντρεύτηκε την **Παναγιώτα Μπεγιέτη** (1902-1991, βλέπε εικ. 55) με την οποία απέκτησαν ένα γιό, τον **Κωνσταντίνο**. Ο Κωνσταντίνος Γερασιμόπουλος (Εικ.136) παντρεύτηκε τη

Χρυσοθέμη-Χρυσούλα Π. Γεωργουλέα (Εικ. 39, 62), τελείωσε τη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και ακολούθησε το ιερατικό στάδιο. Τιμήθηκε με τον τίτλο του Πρωτοπρεσβυτέρου, του Πρωθιερέως του Ιερού Ναού του Προφήτου Ηλίου Παγκρατίου και του Προϊσταμένου του Γραφείου Γάμων και Διαζυγίων της Αρχιεπισκοπής Αθηνών.

ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Καταγόμενος από τη Δημητσάνα εγκαταστάθηκε στην Παλιόχωρα της Αβίας ο **Νικόλαος Γεωργακόπουλος**, που του έδωσαν αμέσως το παρωνύμιο *"Μπαρουτάς"* από το γεγονός ότι στη Δημητσάνα κατά την Τουρκοκρατία λειτουργούσαν μπαρουτόμυλοι. Η έλευσή του στην Παλιόχωρα συμπίπτει με τη διάνοιξη του δρόμου Καλαμάτας-Κάμπου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Παντρεύτηκε το 1932 την **Αφροδίτη Κωνστ. Μελιγαλιώτη** (1912-1990) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Κώστα** που γεννήθηκε το 1934, έγινε ναυτικός και πέθανε το 1973, β) τη **Μαρία** η οποία κατοικεί στην Παλιόχωρα και γ) το **Δημήτριο** που πήρε τη **Μαρία Ζησιμάτου** και ζει στην Καλαμάτα.

ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ

Παλαιότερα στις Μαντίνειες ήταν συνηθισμένος ο τσιτακισμός, δηλαδή η προφορά του *"κ"* ως *"τσ"* και γι' αυτό είναι δύσκολο να γίνει διάκριση ανάμεσα στα ονόματα *"Γεωργικέας"* και *"Γεωργιτσέας"*. Θα πρέπει να θεωρηθεί ότι πρόκειται μάλλον για μια και την αυτή οικογένεια. Το όνομα Γεωργικός απαντάται στους Δολούς, στις Γαϊτσές και στα Πηγάδια.

Στη Μεγάλη Μαντίνεια κατοικούσε η οικογένεια Γεωργιτσέα, που ορισμένα μέλη της αναφέρονται ως **Γεωργέας**, **Γεωργικέας** και **Γεωργακέας**. Σήμερα έχουν όλοι απομακρυνθεί από το χωριό και εκεί που ήταν το σπίτι τους, υπάρχει ένα χάλασμα με μία στέρνα, που είναι ιδιοκτησία της Κλυταιμνήστρας-Νήστρας συζύγου Γεωργίου Μανέα. Βρίσκεται δε μεταξύ των σπιτιών των εγγονών του Γέρο-Δήμου Κοζομπόλη και του Χαράλαμπου Ζούζουλα.

Στην περίοδο της Εθνεγερσίας αναφέρεται ο **Παναγιώτης Γεωργικέας** σε κατάλογο στρατιωτών του Σταυριανού Καπετανάκη¹. Ο **Παναγιώτης Σπ. Γεωργιτσέας**² από την επαρχία Οιτύλου για τους αγώνες του αναγνωρίστηκε υπαξιωματικός (Μπουλουξής) με αριθμό μητρώου 4297. Ένας **Παναγιώτης Γεωργιτσέας** σταδιοδρόμησε στη Χωροφυλακή και το 1869 συνταξιοδοτήθηκε³. Το 1829 στο αλληλο-

¹ ΓΑΚ, Αρχ. Βλαχογ., Εκτελ., φάκ. 11, έγγραφο της 1 Μαρτίου 1825.

² Κ. Πίτσιου, *Λακωνικές Σελίδες*, Αθήνα 1971, σ. 102, αριθ. 79.

³ ΦΕΚ, αριθ. 29 της 15 Ιουλίου 1869, σ. 202. Η συνταξιοδότησή του έγινε με αίτησή του και το ποσό της συντάξεώς του ορίστηκε στις 21.60 δρχ.

διδασκτικό σχολείο των Δολών φοιτούσαν ο **Παναγιώτης** (γεννημένος το 1820) και ο **Δημήτριος** (γεννημένος το 1822) παιδιά του **Γεωργίου Γεωργιέα**¹. Τέλος η **Ζαχαρούλα Γεωργιόσα** παντρεύτηκε τον Πιέρρο Κολομπάκη από τη Μικρή Μαντίνεια. Στη Μεγάλη Μαντίνεια έζησαν οι εξής:

I) ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ. Το όνομά του γράφεται ως **Γεωργέας, Γεωργιέας** και **Γεωργακέας**. Το 1829 αντιδίκησε με το Γεώργιο Μανδραπήλια και το ιστορικό της "*αλληλομαχίας*" των παρουσιάζεται στο πρώτο μέρος του βιβλίου. Το 1860 ληξιαρχος της Μεγάλης Μαντίνειας διορίστηκε ο **Ιωάννης Γεωργιέας**², που θεωρούμε ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο.

II) ΚΑΛΟΓΕΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ. Το 1844-45 είχε προταθεί από το Δήμο Αβίας για ένορκος στο Πρωτοδικείο Καλαμάτας³. Αυτό σημαίνει πως ήταν από τους πιο ευκατάστατους Μεγαλομαντιναίους. Μπορεί να ταυτίζεται με τον Ιωάννη ή τον Ηλία, δηλαδή το "*Καλόγερος*" να ήταν απλώς ένα δεύτερο όνομα.

III) ΗΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ. Δεν γνωρίζουμε τη συγγένειά του με τους προηγούμενους. Το όνομα της γυναίκας του δεν είναι γνωστό, με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Στυλιανό** και β) το **Νικόλαο**.

A) ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΗΛ. ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ. Σπούδασε γιατρός και ονομαζόμενος *Γεωργιτζέας* πήρε το πτυχίο του με το βαθμό "*Λίαν Καλώς*" στις 28-5-1885. Κατόπιν πήγε για μετεκπαίδευση στη Γαλλία και αναφέρεται ότι διετέλεσε διευθυντής του Τζανείου Νοσοκομείου Πειραιώς. Από το γάμο του απέκτησε ένα γιό, τον **Κωνσταντίνο**. Ο Στυλιανός Γεωργιτσέας το 1889-90 είχε αντιδικία με το Γεώργιο Μανδραπήλια. Υπήρχαν κτήματα τα οποία έπρεπε να μοιραστούν οι δύο τους εξ ίσου. Στενή συγγένεια μεταξύ τους δεν είναι γνωστή, ώστε να υποτεθεί ότι κληρονόμησαν κοινό συγγενή, άλλωστε ο Στυλιανός είχε και αδελφό, που θα διεκδικούσε και αυτός μερίδιο. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι ο Στυλιανός Γεωργιτσέας είχε παντρευτεί κόρη του Γεωργίου Μανδραπήλια, η οποία πέθανε άτεκνος και τα προικιά κτήματα θα μοιραζόντουσαν εξ ίσου πεθερός και γαμπρός. Για τη διανομή των κτημάτων ορίστηκαν πραγματογνώμονες οι Νικόλαος Κωνσταντινέας, Γεώργιος Κοτσωνέας και Στυλιανός Βενετσανέας.

1) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΥΛ. ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ. Ήταν υπάλληλος του Υπουργείου Συγκοινωνιών και δεν άφησε απογόνους.

B) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΗΛ. ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ. Έζησε στη Μεγάλη Μαντίνεια και παντρεύτηκε την **Ασπασία Γεωργ. Σπεντζούρη**, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τον **Ηλία** και γ) τον **Κωνσταντίνο**.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1866 και έζησε μέχρι το 1959. Από τη Μεγάλη Μαντίνεια έφυγε σε ηλικία 12 ετών και αρχικά πήγε κοντά στο θείο του Στυλιανό, αλλά τον εγκατέλειψε και αυτόν και συνέχισε να ζει μόνος και εργαζόμενος. Σταδιοδρόμησε εργολάβος οικοδομών και απέκτησε καλή φήμη για την

¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκ., φάκ. 227, έγγραφο της 12 Δεκεμβρίου 1829, αριθ. καταλόγου 20 και 53.

² ΦΕΚ, αριθ. 26 της 10 Ιουνίου 1860, σ. 148.

³ ΦΕΚ, 1844, σ. 213 και ΦΕΚ, αρ. 27 της 8 Δεκεμβρίου 1845, παράρτημα σ. 12.

εντιμότητά του και τις καλές κατασκευές του. Παντρεύτηκε την **Άννα Κορακίτου** από τη Νάξο και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Βαγγέλη**, β) το **Νίκο** και γ) την **Ασπασία** που έγινε σύζυγος του αρχιτέκτονα Νίκου Γεωργιάδη.

α) **ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ.** Σπούδασε χημικός-μηχανικός και παντρεύτηκε τη **Λένα Χριστοπούλου**, αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

β) **ΝΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ.** Σπούδασε πολιτικός μηχανικός, παντρεύτηκε τη **Ρέξη Μαρκάκη** και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Γιώργο** που παντρεύτηκε τη **Μαριλένα Σαμούρκα** και εγκαταστάθηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και β) την **Άννα** που έγινε σύζυγος του Ξενοφώντα Βουδούρογλου.

2) **ΗΛΙΑΣ ΝΙΚ. ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ.** Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1869 και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου και άλλαξε το όνομά του σε **Νικολάου**. Απέκτησε τρία παιδιά, α) το **Δημήτριο**, β) το **Γεώργιο** και γ) την **Άρτεμη**.

3) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΚ. ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ.** Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια και πήρε μέρος στον πόλεμο του 1897. Αναφέρεται ότι από τις κακουχίες έπαθε φυματίωση και πέθανε σε νεανική ηλικία.

Γ Ε Ω Ρ Γ Ο Υ Λ Ε Α Σ

Η οικογένεια Γεωργουλέα είναι μια από τις παλιότερες γενιές της Μεγάλης Μαντίνειας, που επέζησε της συμφοράς των Ορλωφικών (1770) με την καταστροφή του Καταφυγίου τη σπηλιά. Η κτητορική επιγραφή του Αγίου Ανδρέα της Μεγάλης Μαντίνειας, γραμμένη το 1754, αναφέρεται στο **Γιωργάκη Γιωργουλάκη**, ο οποίος διέθεσε το απαιτούμενο ποσό για την κατασκευή και εικονογράφηση του ναού. Κοντά στην εκκλησία του Αγίου Ανδρέα, στη γειτονιά που λέγεται *Λιθάρι*, ήταν χτισμένα τα σπίτια των Γεωργουλέων, οι οποίοι γύρω στα 1890-1900 εγκαταστάθηκαν στους παραλιακούς οικισμούς.

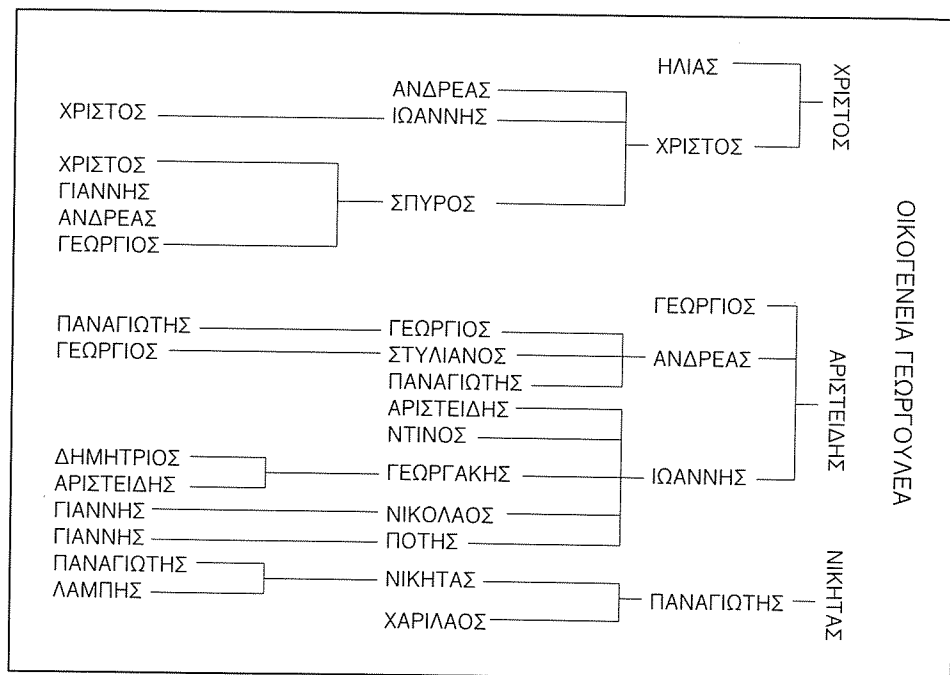
Εκτός από τους Γεωργουλάκηδες-Γεωργουλέους της Μεγάλης Μαντίνειας υπάρχουν συνεπώνυμες οικογένειες Γεωργουλέα στα Αλτομυρά, στις Κάλυβες της Καρδαμύλης, στα Ρίγκλια, στο Οίτυλο κ.ά. Οι τελευταίοι αποτελούν κλάδο της μεγάλης γενιάς των Στεφανόπουλων, αλλά δεν υπάρχει γραπτή ιστορική μαρτυρία που να προσδιορίζει τη συγγένεια αυτών με τις άλλες συνεπώνυμες οικογένειες.

Η συνέχεια της γενιάς μετά το Γεωργάκη Γεωργουλάκη (1754) δεν μας είναι γνωστή. Στα χρόνια της Εθνεγερσίας ο **Γαλάνης Γεωργουλάκης**¹, που ίσως ήταν ένας από τους γέροντες της οικογένειας, υπέγραψε πιστοποιητικό για τη δράση του Ιωάννη Κουμουνδουράκη. Φαίνεται ότι οι νεώτεροι της οικογένειας, από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, άρχισαν να χρησιμοποιούν τον τύπο Γεωργουλέας αντί του Γεωργουλάκης. Ο **Χρίστος Γεωργουλέας**, αγωνιστής του 1821, τιμήθηκε για τη συμμετοχή του στην Επανάσταση με το "*χαλκούν αριστείον*" του αγώνα (Εικ. 14) και ο **Δημήτριος Γεωργουλάκης ή Γεωργουλέας** με το "*σιδηρούν αριστείον*". Ο τελευταίος υπέγραψε ψήφισμα το 1831 μαζί με άλλους κατοίκους

¹ Αρχείο Μίμη Φερέτου.

του Σταυροπηγίου με το οποίο τασσότουσαν στο πλευρό του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια και καταδίκασαν τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων¹. Ακόμη από ένα έγγραφο του 1833 μαθαίνουμε την ύπαρξη του **Παναγιωτάκη Γεωργουλέα**² και σε άλλο ψήφισμα κατά των Μαυρομιχαλαίων έχουμε το όνομα του **Α. Γεωργουλέα**³.

Από προφορική παράδοση αναφέρονται τρεις κλάδοι της οικογένειας Γεωργουλέα, που δεν είναι γνωστή η μεταξύ τους συγγένεια, γιατί είναι απομακρυσμένη και δεν διατηρήθηκε στις μνήμες των παλαιότερων.

-Α-

Ι) ΧΡΙΣΤΟΣ ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Προφανώς πρόκειται για τον αγωνιστή του 1821, ο οποίος τιμήθηκε με το χάλκινο αριστείο (Εικ. 14), αφού στην κατοχή των απογόνων του βρέθηκε το σχετικό δίπλωμα. Παντρεύτηκε την **Ελισάβετ Κοκκινέα** και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Ηλία** και β) το **Χρίστο**. Ο Χρίστος Γεωργουλέας πέθανε γύρω στα 1858 και άφησε γιό αβάφτιστο που του έδωσαν το όνομά του "Χρίστος".

¹Κ. Πίτσιου, *Λακωνικά Σελίδες*, σ. 123, αριθμ. 145 και *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, παράρτημα σ. 381.

²Ντίνου Κοτσώνη, *Ένα ενδιαφέρον έγγραφο του 1833*, περιοδικό Ιθώμη 3(1973) 14.

³*Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

Α) ΗΛΙΑΣ ΧΡ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό. Μαζί της απέκτησε μια κόρη, τη **Σταυρούλα**, που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Ιωάν. Μανωλέα. Στην προίκα της περιλαμβανόταν και ένας πύργος στα Νικαχιάνα απέναντι από τις δύο εκκλησίες της Μεγάλης Μαντίνειας. Μετά από κάποιο σεισμό, όπως είπαν, έκανε "κοιλιά" και μετασκευάστηκε, αφού καταδαφίστηκε ο άνω όροφος. Αργότερα περιήλθε στην κυριότητα του Επαμεινώντα Ηλ. Γερασιμόπουλου και μετέπειτα στην οικογένεια Δημητρίου Γκούζου, που το πούλησε στο Σωτήριο Διαμαντόπουλο.

Β) ΧΡΙΣΤΟΣ ΧΡ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1858 (Εικ. 63, 131) και του δώσαν το παρωνύμιο "**Δράκος**", γιατί όταν ήρθε στον κόσμο πέθανε ο πατέρας του και στα παλιότερα χρόνια συνηθίζονταν στις περιπτώσεις αυτές να δίνουν στο παιδί το όνομα Δράκος ή Δρακού. Έζησε μέχρι το 1941 και παντρεύτηκε την **Ελευθερία Ιωάν. Φραγκούλη** (1860-1947) με την οποία απέκτησαν οκτώ παιδιά, α) τον **Ανδρέα**, β) τη **Σεβαστή** (1890-1971) που παντρεύτηκε το Λάμπρο Γ. Κοτσώνη, γ) τον **Ιωάννη**, δ) το **Σπύρο**, ε) την **Ιφιγένεια-Βγενιά**, που γεννήθηκε το 1898 και πήρε το Λάμπρο Χανδρινό, στ) τη **Μαρίκα** (1899-1989) που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Ηλία Κωνσταντινέα από τη Μικρή Μαντίνεια, ζ) την **Αικατερίνη** (1902-1988) που παντρεύτηκε τον Τηλέμαχο Π. Δικαϊάκο και η) την **Αγγελική** (1903-1988) που πήρε το Στυλιανό Ανδρ. Γεωργουλέα.

1) ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΡ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1886 και έζησε μέχρι το 1987. Μετανάστευσε στην Αμερική και παντρεύτηκε την **Πηνελόπη Αλ. Μανδραπήλια** με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, α) τη **Μαίρη** και β) την **Ελευθερία** που πήρε το Θεόδωρο Κατσανάκο.

2) ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1892 και έζησε μέχρι το 1985. Μετανάστευσε και αυτός με τον αδελφό του στην Αμερική. Παντρεύτηκε τη **Νίνα Τσιλιβή** από τον Κάμπο και απέκτησαν δύο παιδιά, α) την **Ελευθερία** που πήρε το δικηγόρο Αθανάσιο Λαύκα και β) το **Χρίστο** που παντρεύτηκε τη **Μαριέφη Καϊλογιάννη**.

3) ΣΠΥΡΟΣ ΧΡ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Έζησε από το 1894 έως το 1971 (Εικ. 57, 60 και 133) και πήρε την **Ευθυμία Ιωάν. Κοτσώνη** (1902-1992) με την οποία απέκτησαν α) το **Χρίστο** που παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Σταυροπούλου**, β) το **Γιάννη** που πήρε την **Ευγενία Μαυρέα**, γ) την **Αικατερίνη** που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Παπαδόπουλου, δ) τον **Ανδρέα** (Εικ. 63) που πήρε τη **Χριστίνα Κατσιμπάρου** και ε) το **Γιώργο** που παντρεύτηκε την **Ελένη Καρυανού**. Δύο ακόμη παιδιά, η **Ηλέκτρα** (Εικ. 63) και ο **Σταύρος** πέθαναν σε μικρή ηλικία. Ο Σπ. Γεωργουλέας διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Αβίας το 1925 και από 2 Μαρτίου 1937 μέχρι 22 Μαΐου 1941. Η Ευθυμία Γεωργουλέα έδωσε πολλές πληροφορίες για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου, γιατί ήταν μια από τις παλιές αρχόντισσες της Μαντίνειας και η μνήμη της τη βοηθούσε να διηγείται τα παλιά.

-Β-

ΙΙ) ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Πιθανώς να είναι γιός ή εγγονός του **Δημητρίου Γεωργουλέα** που τιμήθηκε με το "σιδηρούν αριστείον" του αγώνος, γιατί

το δίπλωμα αυτό βρέθηκε στους απογόνους του. Μπορεί ακόμη να είναι γιός ή εγγονός του Γαλάνη Γεωργουλάκη, για τον οποίο έγινε λόγος στην αρχή και γι' αυτό ο Αριστείδης είχε το παρωνύμιο Γαλάνης ή Γαλανέας. Είναι ακόμη πιθανό να είχε και μια αδελφή, η οποία να παντρεύτηκε το Νικόλαο Σπανέα, γιατί τα παιδιά τους ήταν πρωτεξάδελφα. Ο Αριστείδης Γεωργουλέας έζησε μέχρι το 1906 και παντρεύτηκε τη Φρόσω Π. Δάκαρη (1830-1915), με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Γεώργιο, β) τον Ανδρέα και γ) το Γιάννη¹.

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΙΣΤ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1861 και έζησε μέχρι το 1932 (Εικ. 61, 131). Παντρεύτηκε την Ευτυχία Θ. Σπεντζούρη (1871-1948) και δεν απέκτησαν παιδιά. Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "Ακοπάνηγος" ή Γεώργιος Γάλανος ή και Γαλανέας.

Β) ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΡΙΣΤ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1864 και έζησε μέχρι το 1942. Παντρεύτηκε την Περσεφώνη Θ. Σκιά, που είχε γεννηθεί το 1877 και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) την Αργύρω (1892-1976) που παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Λεουτσέα, β) το Γεώργιο, γ) το Στέλιο, δ) τη Φωφώ (1900-1980) που έγινε σύζυγος του Αθανασίου Ν. Σαραντέα από τη Μικρή Μαντίνεια και ε) τον Παναγιώτη.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΔΡ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1896 και έζησε μέχρι το 1977 (Εικ. 42). Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "Καπετάνιος" και παντρεύτηκε τη Βασιλική Παντ. Σύρμα (1907-1988) με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) την Περσεφώνη που πήρε τον Κυριάκο Λαγουδάκο, β) τον Παναγιώτη που παντρεύτηκε τη Μαργαρίτα Καλάργυρου και γ) τη Διονυσία που έγινε σύζυγος του Στυλιανού Τσοπάνη.

2) ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΝΔΡ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1898 και έζησε μέχρι το 1982 (Εικ. 60, 132). Παντρεύτηκε την Αγγελική Χρ. Γεωργουλέα (1903-1988) και απέκτησαν δύο παιδιά, α) την Περσεφώνη (Εικ. 39, 63) που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Κουκέα και β) το Γεώργιο (Εικ. 63) που βοήθησε σημαντικά στη συλλογή πληροφοριών για την έκδοση του παρόντος βιβλίου.

3) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΝΔΡ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1907 και έζησε μέχρι το 1987 (Εικ. 58). Φοίτησε στο Δημοτικό Σχολείο της Μεγάλης Μαντίνειας και περιλαμβάνεται στη σχολική φωτογραφία που παρουσιάζεται στο πρώτο μέρος (Εικ. 38). Παντρεύτηκε το 1951 την Κωνσταντίνα Δημοπούλου και απέκτησαν δύο κόρες, α) την Αλίκη που σπούδασε φιλολογία και παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Βεργινάδη και β) τη Σταυρούλα που έγινε σύζυγος του Χαράλαμπου Παναγάκη.

Γ) ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΡΙΣΤ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1869 και έζησε μέχρι το 1940 (Εικ. 62 και 64). Παντρεύτηκε τη Θεοδότη Νικ. Κωνσταντινέα (1875-1940) και απέκτησαν πέντε αγόρια (Εικ. 65), α) τον Αριστείδη, β) το Ντίνο, γ) το Γεωργάκη, δ) το Νίκο και ε) τον Πότη.

¹Από παράδοση αναφέρεται ότι κάποτε οι τρεις αυτοί αδελφοί συνήλθαν σε γεροντική, κατά το Μανιάτικο έθιμο και αποφάσισαν ότι έπρεπε να σκοτώσουν το Γιάννη Γεωργ. Καπετανάκη (Πιερέα), γιατί τους είχε δώσει κάποια σημαντική αφορμή. Ο κλήρος έπεσε στο Γεώργιο και αυτός ώφειλε να προβεί στην εκτέλεση. Οι άλλοι υπέγραψαν χαρτί, ότι θα αναλάμβαναν την οικογένειά του, αν τον σκότωναν ή τον φυλάκιζαν. Τελικά μόνοιασαν και δεν έγινε το φονικό.

1) ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΙΩΑΝ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1897, μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και έζησε περίπου 85 χρόνια.

2) ΝΤΙΝΟΣ ΙΩΑΝ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1898, έζησε μέχρι το 1949 και σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διορίστηκε δικηγόρος στην Αθήνα και παντρεύτηκε την Πηνελόπη-Πόπη Γ. Νικητάκη (1906-1988) με την οποία απέκτησαν μια κόρη, την Άννα, που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Τρίγκατζη.

3) ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΙΩΑΝ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1900 και έζησε μέχρι το 1985. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Γ. Φραγκούλη και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Δημήτριο που παντρεύτηκε την Ταρσίτσα Κωστάκη, β) τη Θεοδότη που έγινε σύζυγος του Ιωάννου Πράτη, γ) την Ευαγγελία-Λίτσα που πήρε το Φίλιππο Περσόπουλο και δ) τον Αριστείδη (Εικ. 62) που παντρεύτηκε τη Βασιλική Κινοπούλου.

4) ΝΙΚΟΣ ΙΩΑΝ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1901 και έζησε μέχρι το 1978 (Εικ. 134). Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα-Βούλα Χριστόδ. Φραγκούλη (1898-1985) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) την Αριστούλα που παντρεύτηκε το Δημήτριο Τσερνετόπουλο (1927-1982), β) τον Ιωάννη (1927-1982) που πέθανε νέος με το βαθμό του Συνταγματάρχη των Τεθωρακισμένων και ήταν παντρεμένος με την Ελένη Βότσου και γ) την Κοκώνα-Νία που έγινε σύζυγος του Νικολάου Μασουρίδη συμβολαιογράφου Καλαμάτας.

5) ΠΑΠΑ-ΠΟΤΗΣ ΙΩΑΝ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1905 και έζησε μέχρι το 1981 (Εικ. 19, 59, 66, 135). Παντρεύτηκε τη Ζωή Νικήτα Μανωλέα (Εικ. 56), ακολούθησε το ιερατικό στάδιο και αξιώθηκε των τίτλων του Οικονόμου και του Πρωτοπρεσβύτερου. Από το γάμο του γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) η Χρυσοθέμη-Χρυσούλα (Εικ. 39, 62) που έγινε σύζυγος του Αιδεσιμολογιότατου Κωνσταντίνου Επ. Γερασιμόπουλου, β) ο Ιωάννης (Εικ. 39, 62) που σπούδασε νομικά και δικηγόρος στην Αθήνα, είναι δε παντρεμένος με τη Δήμητρα Μαιμπέκου καθηγήτρια Αγγλικών και γ) η Θεοδότη (Εικ. 62) που παντρεύτηκε το Φρίξο Κωτσάκη.

-Γ-

III) ΝΙΚΗΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Είχε αδελφό που δεν γνωρίζουμε το όνομά του. Μία ακόμη αδελφή του, η Αικατερίνη (1847 ή 1850-1919), έγινε σύζυγος του Πελοπίδα Καλ. Μπαμπούρα. Ο Νικήτας παντρεύτηκε την Αστρινιώ Πουλέα (1840-1919) και από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο Παναγιώτης, β) η Ευσταθία (1864-1937) που έγινε σύζυγος του Σταύρου Μανέα (Κυριακουλέα) και γ) η Καλλιρρόη που πήρε το Χαράλαμπε Δημ. Σπανέα (Μπαλέα).

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚΗΤΑ ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Υπηρέτησε πάρεδρος του δήμου Αβίας. Το όνομά του αναφέρεται το 1883 σε δικαιοπρακτικά έγγραφα. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Δ. Φραγκούλη, που άλλοι λένε πως δεν περνούσε καλά με τον άνδρα της και άλλοι πως είχε μελαγχολία και αυτοκτόνησε πέφτοντας στο πηγάδι. Από το γάμο τους γεννήθηκαν α) ο Νικήτας, β) ο Χαρίλαος, γ) η Βασιλική (1894-1975) που παντρεύτηκε τον Ανδρέα Π. Λεουτσέα και δ) η Σμαράγδω (1897-1979) που πήρε το Χρίστο Π. Φραγκούλη. Ο Παναγιώτης Ν. Γεωργουλέας,

όταν πέθανε η γυναίκα του, παντρεύτηκε τη Ρόζα Γαϊτανάρου, αλλά μετά από 40 ημέρες από το γάμο του πέθανε και αυτός.

1) ΝΙΚΗΤΑΣ ΠΑΝ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1891 και έζησε μέχρι το 1945. Παντρεύτηκε την Ευανθία Φουντάρου (1888-1958) από το Βαρούσι. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τέσσερα παιδιά, α) ο Παναγιώτης (1923-1994) που παντρεύτηκε την Αμαλία Χρ. Φραγκούλη και χώρισαν, β) η Ελένη που έγινε σύζυγος του Πότη Στυλ. Κωνσταντινέα (1915-1983), γ) ο Γεώργιος που πήρε τη Γαρυφαλλιά Διονυσοπούλου από το Πυργάκι των Γαργαλιάνων και δ) ο Χαρίλαος-Λάμπης που παντρεύτηκε την Αικατερίνη Πόπη Κοτσώνη.

2) ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΠΑΝ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1893 και παντρεύτηκε τη Χαρίκλεια Γεωργ. Καραμπίνη. Ο Χαρίλαος σκοτώθηκε στις 25 Ιουλίου 1921 από τον πεθερό του Γεώργιο Παν. Καραμπίνη στην παραλία της Παλιόχωρας. Από το γάμο τους γεννήθηκε η Ευαγγελία, που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Π. Τυρέα (1916-1978).

Α) ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ. Αναφέρεται ότι ήταν γιός του αδελφού του Νικήτα Γεωργουλέα, του οποίου δεν γνωρίζουμε το όνομα. Ο Ανδρέας παντρεύτηκε τη Μαγδαληνή που το γένος της μας είναι άγνωστο. Γνωρίζουμε μόνο ότι τον πατέρα της τον έλεγαν Καλόγηρο και ότι γεννήθηκε το 1850. Από το γάμο του Ανδρέα Γεωργουλέα με τη Μαγδαληνή γεννήθηκαν τρεις κόρες, α) η Ευθυμία παντρεύτηκε τον Ηλία Μιχαλακέα από τους Δολούς, β) η Σταυρούλα (1871-1969) πήρε το Δημήτριο Θ. Σκιά και γ) η Βασιλική έγινε σύζυγος Νικολάου Χριστέα, ο οποίος ήταν δάσκαλος από τη Σελίνιτσα.

ΓΙΑΜΠΑΝΑΣ ή ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Οικογένεια της Μικρής Μαντινείας που δεν αναφέρεται σε έγγραφα της περιόδου της Εθνεγερσίας του 1821. Λέγεται ότι περίπου στα μέσα του προηγούμενου αιώνα ένας από την οικογένεια, που την αποτελούσαν πολλά αδέρφια, σκότωσε τη γυναίκα του και απομακρύνθηκαν όλοι από τον τόπο για να αποφύγουν την εκδίκηση των συγγενών της φονευθείσας. Μεταξύ των αδελφών του φονιά ήταν και ο Αθανάσιος Γιαμπανάς ή Παναγιωτόπουλος. Το όνομα του Αθανασίου Παναγιωτόπουλου αναφέρεται για πρώτη φορά το 1885 στη διαθήκη του Πιέρου Κολομβάκου ως κατόχου κτηματικής περιουσίας στην περιοχή της Μικρής Μαντινείας.

Α) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Σ. ΓΙΑΜΠΑΝΑΣ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ. Παντρεύτηκε την Ευφροσύνη, που μας είναι άγνωστο το γένος της, με την οποία απέκτησαν μια κόρη, τη Σταυρούλα (1863-1947), η οποία παντρεύτηκε το γιατρό από τη Μεγάλη Μαντινεία Γεώργιο Π. Κωνσταντινέα-Κωνσταντινίδη (Εικ. 94).

Το 1910 λειτουργούσε στην Καλαμάτα το ξενοδοχείο "Ευρώπη", το οποίο αήκε στον Α. Γιαμπανά και φαίνεται ότι ήταν ο Αθανάσιος Γιαμπανάς. Το ξενοδο-

¹ Νικολάου Γ. Ιγγλέση, *Οδηγός της Ελλάδος*, έτος Γ', Αθήναι 1911, σ. 755 και 753.

χείο αυτό υπήρχε και το 1901, αλλά δεν αναφέρεται το όνομα του ιδιοκτήτη του¹. Να προστεθεί ακόμη ότι το 1910 λειτουργούσε στην Καλαμάτα και το ξενοδοχείο "Ελλάς", το οποίο ήταν ιδιοκτησία "Γιαμπανά Παναγ.". Στην ίδια πηγή αναφέρεται ο Π. Γιαμπανάς ως πρόεδρος των Εμποροϋπαλλήλων.

Β) ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΙΑΜΠΑΝΑΣ. Το 1910 οι συντεχνίες επαγγελματιών της Καλαμάτας τον πρότειναν στον Ελευθέριο Βενιζέλο για να συμπεριληφθεί στο συνδυασμό των Φιλελευθέρων².

Γ) ΧΡΙΣΤΟΣ Δ. ΓΙΑΜΠΑΝΑΣ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ. Ήταν γιατρός στην Καλαμάτα και στην περίοδο 1905-1907 συμπεριλαμβανόταν στους εκτελεστές της διαθήκης του Σπ. Αλεξανδράκη³. Στα "Μεσσηνιακά Νέα"⁴ δημοσιεύτηκε το ακόλουθο σημείωμα: "Σπούδασε ιατρική και μετά από πρακτικές εξετάσεις πήρε το πτυχίο του το Δεκέμβριο του 1890 με το βαθμό "Λίαν Καλώς". Αφού ειδικεύθηκε στην κλινική ιατρική στα νοσοκομεία της Αθήνας το Φεβρουάριο του 1894 εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα, όπου άσκησε με επιτυχία την ιατρική. Αναμίχθηκε στην πολιτική ζωή του τόπου και εξελέγη για πρώτη φορά δημοτικός σύμβουλος Καλαμάτας το 1905. Αργότερα επανεξελέγη κατ' επανάληψη δημοτικός σύμβουλος"⁵.

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Δεν ήταν από τις Μαντινείες, αλλά παντρεύτηκε την Ευπραξία Γεωργ. Νικητάκη και εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντινεία. Από το γάμο τους γεννήθηκε το 1901 ένας γιός, που του δώσαν το όνομα Σαράντος και το παρωνύμιο "Αλβανός" (Εικ. 135). Ο Σαράντος δημιούργησε πολλά προβλήματα στους δικούς του, παντρεύτηκε τη Στυλιανή Γ. Κωστέα, αλλά εγκατέλειψε το σπίτι του και δεν έδωσε έκτοτε σημεία ζωής.

ΓΟΝΕΑΚΗΣ

Πρώτη αναφορά της οικογένειας Γονεάκη γίνεται το 1755 στις τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Σπυριδώνα της Μικρής Μαντινείας. Στην κτητορική επιγραφή σημειώνεται: "...χείρ Θεοδοσίου Ραμενάκη και Αναγνώστης Γονεάκης". Στην περίοδο της Εθνεγερσίας το όνομα Γονεάκης δεν απαντάται στις γραπτές πληροφορίες. Η προφορική παράδοση φέρει ως παλαιότερο του κυριότερου κλά-

¹ Τ. Ε. Ευαγγελίδη και Γ. Σ. Μαυρογένη, *Ελλάς*, Αθήναι 1901, σ. 415.

² Εφημερίδα "Αθήναι" της 1 Νοεμβρίου 1910.

³ Χρυσοστόμου Δασκαλάκη Μητροπολίτου Μεσσηνίας, *Ο Σπ. Αλεξανδράκης και τα Αλεξανδράκεια κληροδοτήματα*, Καλαμάτα 1957.

⁴ Εφημερίδα "Μεσσηνιακά Νέα", αριθ. φ. 130 της 20 Ιουλίου 1963.

⁵ Παραπομπές στις εφημερίδες: "Παλιγγενεσία" Αθηνών της 28 Δεκεμβρίου 1890, σ. 3γ, "Λαϊκή" Καλαμάτας, αρ. φ. 33 της 15 Φεβρουαρίου 1894, σ. 4 και "Φως" Καλαμάτας, αρ. φ. 507 της 25 Απριλίου 1905.

δου της οικογενείας τον **Παναγιώτη Γονεάκη**. Ακόμη αναφέρονται ο **Χρίστος** που είχε το παρωνύμιο "**Γκουζέας**", ο **Κωνσταντίνος** και η **Μαρία** που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Πατσέα από τη Μεγ. Μαντίνεια.

Ι) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΟΝΕΑΚΗΣ. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Θανάση**, β) το **Γιάννη**, γ) το **Γεώργιο** και δ) την **Ουρανία** που παντρεύτηκε τον Αριστείδη Ν. Χριστέα (1869-1917) από τη Μικρή Μαντίνεια.

Α) ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΝ. ΓΟΝΕΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1857 και έζησε μέχρι το 1937. Παντρεύτηκε δύο φορές. Πρώτη γυναίκα του ήταν η **Κοκώνα Ν. Σπανέα**, με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Πάνο** και β) την **Κοκώνα**. Φαίνεται ότι η γυναίκα του πέθανε πριν να βαπτισθεί η κόρη, γι' αυτό η τελευταία πήρε το όνομά της. Η κόρη Κοκώνα Θ. Γονεάκη αρρώστησε από φυματίωση και ζήτησε από τον πατέρα της με τα λεπτά που είχε για να την προικίσει να χτίσει ένα γεφύρι εμπρός από το Μύλο, γιατί σχηματιζόταν ποτάμι από τα νερά του και δυσκόλευε τους διαβάτες. Δεύτερη γυναίκα του Θανάση Π. Γονεάκη ήταν η **Γιαννούλα Κ. Μοιρέα**, με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, γ) το **Δημήτριο** που πέθανε νέος και δ) την **Πολυξένη** που παντρεύτηκε το Στράτη Σαφιολέα. Ο Θανάσης Γονεάκης ήταν πολύ εργατικός και δραστήριος, κατόρθωσε δε να αποκτήσει μεγάλη περιουσία.

1) ΠΑΝΟΣ ΘΑΝ. ΓΟΝΕΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1885 και πέθανε το 1973. Νέος μετάνστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, αλλά δεν έμεινε για πολλά χρόνια και γύρισε πίσω. Παντρεύτηκε τη **Μαρινώ Ξέπαππα** και δεν απέκτησαν παιδιά. Στην περίοδο 1940-1942 διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Μικρής Μαντίνειας.

Β) ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝ. ΓΟΝΕΑΚΗΣ. Γεννήθηκε περίπου το 1863 και έζησε μέχρι το 1908. Παντρεύτηκε την **Αγγελικούλα Γεωργ. Κωνσταντινέα** (1885-1965) από τη Μικρή Μαντίνεια και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Νίκο**, β) τη **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε το Χρίστο Πιερακέα και γ) τη **Θέμη** που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Γ. Κοστρίβα.

1) ΝΙΚΟΣ ΠΑΝ. ΓΟΝΕΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1901 και τον σκότωσαν οι αριστεροί το 1944 στο Μελιγαλά. Παντρεύτηκε την **Αφροδίτη Π. Δικαιάκου** (1900-1988) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Ιωάννη** (εικ. 39) που παντρεύτηκε την **Αφροδίτη Μάλαμα**, σταδιοδρόμησε στη χωροφυλακή και το 1988 εξελέγη πρόεδρος της κοινότητας της Μικρής Μαντίνειας, εξακολουθεί δε να είναι μέχρι σήμερα, β) τον **Αθανάσιο** που παντρεύτηκε τη **Ναυσικά Κουμουνδούρου** και γ) την **Αντιγόνη** η οποία έγινε σύζυγος του Παναγιή Παν. Κουμουνδούρου.

Γ) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΓΟΝΕΑΚΗΣ. Παντρεύτηκε την **Ευγενία Αθαν. Κουμανταρέα** και απέκτησαν μια κόρη, την **Πιπίτσα-Παναγιωτίτσα**, η οποία παντρεύτηκε το Νικόλαο Καμαρινάκη.

Α) ΧΡΙΣΤΟΣ ΓΟΝΕΑΚΗΣ - ΓΚΟΥΖΕΑΣ. Αναφέρεται ως πρωτεξάδελφος του Θανάση Π. Γονεάκη. Παντρεύτηκε την **Ελένη Παν. Κοτσόβολου** από τη Χαραυγή (Τρικόντσοβα) και απέκτησαν μια κόρη, τη **Σταυρούλα**, η οποία έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Ιωάν. Τυρέα (1880-1946) από τη Μεγάλη Μαντίνεια και εγκαταστάθηκαν στην Παλιόχωρα.

ΙΙ) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΟΝΕΑΚΗΣ. Δεν είναι γνωστή η συγγένεια με τους άλλους Γονεάκηδες. Πέθανε πριν από το 1861. Παντρεύτηκε τη **Φλώρα**, με την οποία απέκτησαν μια κόρη, τη **Μελπομένη**, που παντρεύτηκε το Νικόλαο Δημ. Σαραντέα. Για τον αδρό υπολογισμό της ηλικίας τους δεν έχουμε άλλο στοιχείο, πλην του ότι ο Νικ. Δ. Σαραντέας ήταν γεννημένος το 1854.

Δ Α Κ Α Ρ Ε Α Σ ή Δ Α Κ Α Ρ Η Σ

Παλιά οικογένεια της Μεγάλης Μαντίνειας. Για πρώτη φορά το 1831 βρίσκουμε το όνομα του **Ι. Δακαρέα (Τακαρέα)**, ο οποίος υπέγραψε ψήφισμα με το οποίο καταδίκασε τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλέων¹. Τον Αύγουστο του 1842 συναντούμε το όνομα του **Κυριακούλη Ντακαρέα**, ο οποίος ήταν 60 ετών, δηλαδή γεννημένος το 1782. Την ίδια εποχή ζούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια ο **Δημήτριος Δακαρέας (Τακαρέας)**² που κατήγγειλε δύο φορές στη Διοίκηση ότι οι συχωριανοί του Στρογγυλέοι-Καρατζάδες νέμονταν παράνομα τα κτήματα της μονής των Αγίων Σαράντα. Η συνέχεια της οικογένειας των Δακαρέων δεν είναι γνωστή. Στην προφορική παράδοση αναφέρονται δύο κλάδοι, με παλαιότερους τον **Παναγιώτη** και το **Στράτη**.

Ι) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΑΚΑΡΗΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Αλέξη**, β) το **Σωτήριο**, γ) τη **Δέσποινα** ή **Αικατερίνη** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Χριστόδ. Φραγκούλη και δ) τη **Φρόσω** (1830-1915) που έγινε σύζυγος του Αριστείδη-Γαλάνη Γεωργουλέα.

Α) ΑΛΕΞΗΣ ΠΑΝ. ΔΑΚΑΡΗΣ. Γεννήθηκε το 1839 και έκανε δύο γάμους. Αναφέρεται ότι πρώτη του γυναίκα ήταν η **Ελπίδα Σκιά**, με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, α) την **Πολωνία** (1871-1949) που έγινε σύζυγος του Αριστείδη Ηλ. Γερασιμέα και β) την **Ελένη** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Κουλούρη από την Κορώνη. Δεύτερη σύζυγος ήταν η **Αθηνά Καλ. Βενετσανέα** με την οποία απέκτησαν γ) το **Γιάννη**, δ) την **Όλγα** (1885-1974) που παντρεύτηκε το Γεώργιο Παν. Μοιρέα και ε) τη **Χρυσοθέμη** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Ιωάν. Νικητάκη, αλλά πέθανε νέα και άτεκνη.

1) ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΛΕΞ. ΔΑΚΑΡΗΣ. Γεννήθηκε το 1878 και έζησε μέχρι το 1946 (Εικ. 131). Παντρεύτηκε την **Παναγούλα Παν. Μανωλέα** (Εικ. 131), έκαναν δε δύο παιδιά α) το **Χρίστο** (1923-1987) που παντρεύτηκε την **Κατίνα Νικητοπούλου** και απέκτησαν δύο παιδιά, την Παναγούλα-Ρούλα σύζυγο του Γεωργίου Ρουμελιώτη και τον Ιωάννη που παντρεύτηκε τη Βασιλική Πολίτου και β) τη **Χρυσοθέμη** (Εικ. 136) που έγινε σύζυγος του Νικόλαου Δρούμπαλη.

Β) ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΠΑΝ. ΔΑΚΑΡΗΣ. Υπάρχουν ορισμένες επιφυλάξεις ότι ο Σωτήριος ήταν γιός του Παναγιώτη Δάκαρη. Δεν γνωρίζουμε τις χρονολογίες γέννησης

¹Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αριθ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831.

²ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

και θανάτου του, πάντως για να μην αναφέρεται στα μητρώα της κοινότητας θα είχε πεθάνει πριν από το 1915. Η σύζυγός του ήταν από τους Δολούς της οικογένειας Γαρίδη, αλλά δεν είναι γνωστό το βαπτιστικό της όνομα. Από το γάμο τους γεννήθηκε η Γεωργίτσα (1872-1943) που παντρεύτηκε το Σταύρο Παν. Κοτσώνη.

II) ΣΤΡΑΤΗΣ ΔΑΚΑΡΗΣ. Αναφέρεται αλλά χωρίς βεβαιότητα ως πρώτος εξάδελφος του Αλέξη Π. Δάκαρη. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Χρίστο και β) την Άννα (1880-1961) που έγινε σύζυγος του Θόδωρου Κωνστ. Μπακετέα.

A) ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΤΡ. ΔΑΚΑΡΗΣ ή ΔΑΚΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1888 και έζησε μέχρι το 1918. Παντρεύτηκε τη Ευαγγελία Χρ. Μιχάλακα (1885-1960) από τις Γαϊτσές, με την οποία απέκτησαν το Στέλιο. Ο Χρίστος Δάκαρης στις 19 Οκτωβρίου 1918 πέθανε στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Πατρών.

1) ΣΤΕΛΙΟΣ ΧΡ. ΔΑΚΑΡΗΣ. Γεννήθηκε το 1917 και έζησε μέχρι το 1957 (Εικ. 45). Παντρεύτηκε το 1951 την Κωνσταντίνα Μπεγέτη με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Χρίστο και β) την Ευαγγελία.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ

Στις επιγραφές του ναού του Αγίου Σπυρίδωνα της Μικρής Μαντίνας, που χρονολογούνται από το 1755, αναφέρεται το όνομα του Αναγνώστη και του Νικολάκη Δημητρακάκη. Έκτοτε η οικογένεια αυτή δεν αναφέρεται στις ιστορικές πηγές είτε από έλλειψη αρρένων απογόνων ή διότι παρουσιάζεται με παρωνύμιο.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το 1699 συναντούμε στους Δολούς το όνομα του Θεοδωράκη Δημητρακάκη ως ενός από τους ενοικιαστές των Μύλων της Μαντίνας¹. Δεν αποκλείεται η οικογένειά του να εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνα.

ΔΙΚΑΙΑΚΗΣ ή ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ

Στην παράδοση της οικογενείας Δικαϊάκου αναφέρεται ότι έλκουν την καταγωγή από τον Κότρωνα της Ανατολικής Μάνης και γι' αυτό πήραν το παρωνύμιο "Κοτρωτσέοι". Όμως δεν υπάρχουν στοιχεία που να δικαιολογούν την άποψη αυτή, γιατί η οικογένεια Δικαϊάκη-Δικαϊάκου ίσως μπορεί να θεωρηθεί μια από τις παλαιότερες γενιές του τόπου. Το 1690 αναφέρεται ο Γεωργάκης Δικαϊάκης, ο οποίος υπέγραψε αναφορά των κατοίκων της Έξω Μάνης προς τους Βενετούς².

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Η καταγωγή του πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη, φωτιζομένη από τα αρχεία της Βενετίας*, Πελοποννησιακά 6(1963-1968) 12.

² Σ. Β. Κουγέα, *Αναφορά των Βοιτυλιωτών προς την Ενετικήν Δημοκρατίαν (7 Απριλίου 1690)*, Πελοποννησιακά 2(1957)425, αριθ. καταλόγου 79.

Να σημειωθεί ότι ο τύπος του ονόματος αρχικά ήταν Δικαϊάκης και από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα έγινε Δικαϊάκος.

Το 1807 σε απόδειξη παραλαβής χρημάτων αναφέρεται το όνομα του Λιμπέρη Δικαϊάκη από τη Σέλιτσα¹ (Ανω Βέργα). Στις 29 Οκτωβρίου 1831 υπέγραψε πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου ο Θεοδωράκης Δικαϊάκης και αυτός από τη Σέλιτσα². Οικογένεια Δικαϊάκου υπήρχε και στην περιοχή της Αλαγονίας στο χωριό Πηγές (Μικρή Αναστάσοβα).

Σε έγγραφο των κατοίκων του Σταυροπηγίου, οι οποίοι σε τοπική διαμάχη πήραν το μέρος των δημογερόντων τους, γραμμένο στις 5 Ιουλίου 1829, υπέγραψε και ο Γεωργάκης Δικαϊάκης³. Να σημειωθεί ότι η υπογραφή του βρίσκεται μεταξύ των κατοίκων της Μεγάλης Μαντίνας. Ο ίδιος στις 3 Ιανουαρίου 1831 υπέγραψε πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες στον αγώνα του Χριστόδουλου Καπετανάκη⁴. Ακόμη, το 1842 μεταξύ των γεροντοτέρων κατοίκων της Μεγάλης Μαντίνας κατέθεσαν για την υπόθεση της περιουσίας της μονής των Αγίων Σαράντα ο Γεωργάκης Δικαϊάκης και ο ιερομόναχος Δανιήλ Δικαϊάκης⁵, που υποθέτουμε ότι ήταν αδέρφια. Από προφορική παράδοση έχουμε δύο κλάδους, που ίσως έχουν στενή συγγένεια μεταξύ τους:

-A-

ΔΑΝΙΗΛ ΔΙΚΑΙΑΚΗΣ. Είχε γεννηθεί το 1785 και όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ήταν ιερομόναχος στην περιοχή της Μεγάλης Μαντίνας, αλλά δεν γνωρίζουμε το μοναστήρι στο οποίομόναζε. Στην περίοδο 1836-48 συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής και μεταξύ των Μεγαλομαντιναιών περιλαμβάνεται και το όνομα του Δανιήλ Δικαϊάκη⁶.

ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΔΙΚΑΙΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1784, υπέγραψε διάφορα έγγραφα της Καποδιστριακής περιόδου (1828-1831) με τα οποία καταδίκαζε τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων⁷ και το 1842 μαζί με τον προηγούμενο κατέθεσαν στην υπόθεση των Αγίων Σαράντα. Το όνομα της γυναίκας του δεν είναι γνωστό, αλλά γνωρίζουμε ότι μαζί της απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον Κωνσταντίνο, β) το Σωτήρη, γ) τη Μαρία που παντρεύτηκε τον Παπά-Γιώργη Φραγκούλη (Βουρλιωτέα) και δ) μία ακόμη θυγατέρα, της οποίας η παράδοση δεν διατήρησε το όνομα, που παντρεύτηκε το Γεώργιο Μανέα (Καμαρινέα). Οι απόγονοι του Γεωργάκη Δικαϊάκη φέρονται με το όνομα Δικαϊάκος. Είναι γνωστό ότι πριν από το 1800 η κατάληξη -άκης ήταν συνηθισμένη σε όλη τη Μάνη. Αργότερα επικράτησαν στην Έξω Μάνη η κατάληξη -έας, ενώ στην Κάτω και τη Μέσα Μάνη η κατάληξη -άκος. Στην οικογένεια Δικαϊάκου κατ' εξαίρεση για την

¹ Ιεζεκιήλ, *Ανέκδοτα έγγραφα Καλαμάτας*, 1936, σ. 23.

² ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

³ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84, έγγραφο της 5 Ιουλίου 1829.

⁴ ΓΑΚ, φάκ. Κ 29, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

⁵ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

⁶ Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας*, Αθήναι 1971, σ.337.

⁷ *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 50 και αρ. φ. 48 της 27 Ιουλίου 1831, σ. 276.

Έξω Μάνη χρησιμοποιήθηκε το Δικαιάκος αντί του Δικαιακέας, που δεν είναι εύηχο.

I) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό, Η παράδοση αναφέρει ότι μαζί της απέκτησε δύο γιούς, α) το **Γεώργιο** και β) το **Ραφαήλ**.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Γεννήθηκε το 1841 και πέθανε το 1917. Επειδή ήταν ψηλός και ευθυτενής τον έλεγαν "*Λαμπαδάριο*". Παντρεύτηκε την **Ελένη Ιωάν. Μανέα** (1847-1918) και σώζεται αχρονολόγητο στα χέρια του Πότη Τηλ. Δικαιάκου το προικοσύμφωνο, που συντάχθηκε πριν από το γάμο, το 1868. Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο **Πότης** και β) η **Μενεγούλα** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Κατσαφάδο.

1) ΠΟΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Γεννήθηκε το 1873 και έζησε μέχρι το 1922. Παντρεύτηκε την **Ελένη Ηλ. Γερασιμέα** (1872-1946) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) την **Αικατερίνη** που γεννήθηκε το 1900 και παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Γεωργ. Μανωλέα, β) την **Αφροδίτη** (1902-1988) που έγινε σύζυγος του Νικολάου Ιωάν. Γονεάκη, γ) τον **Τηλέμαχο** και δ) την **Ευγενία** που παντρεύτηκε το Χρίστο Αριστ. Χριστέα. Τον Πότη Δικαιάκο σκότωσε για ασήμαντη μικροδιαφορά ο έφηβος τότε Νικόλαος Πότη Φραγκούλης.

α) ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΠΟΤ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Γεννήθηκε το 1907 και έζησε μέχρι το 1980. Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Χρ. Γεωργουλέα** (1902-1988) και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Παναγιώτη - Πότη** που έκανε δύο γάμους. Σε πρώτο γάμο παντρεύτηκε με τη **Γαρυφαλλιά Τσασάκου** και στη συνέχεια με την **Υβόννη Καβακοπούλου**. β) την **Αγγελική - Κική** που έγινε σύζυγος του Γρηγορίου Θ. Μπελίτσου.

B) ΡΑΦΑΗΛ ΚΩΝΣΤ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Παντρεύτηκε την **Αγγελώ Ιωάν. Μανωλέα** γεννημένη το 1850 και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γιώργη**, β) τη **Σταυρούλα** που γεννήθηκε το 1879 και παντρεύτηκε τον Πιέρο Γ. Καπετανάκη και γ) τη **Βασιλική** (1888-1977) που έγινε σύζυγος του Βασιλείου Ιωάν. Κωνσταντινέα.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΑΦ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Σκοτώθηκε σε νεαρή ηλικία και για το φόνο του κατηγορήθηκαν ένας Κουκούτσος και ο Πάνος Ιωάν. Καπετανάκης. Μετά το φονικό ο Πάνος Καπετανάκης πήγε στο Μακεδονικό αγώνα και η αδελφή του θύματος παντρεύτηκε, όπως είδαμε προηγουμένως, τον Πιέρο Γ. Καπετανάκη, που ήταν αδελφός του πατέρα του Πάνου, ώστε με τον τρόπο αυτό να συμφιλωθούν οι δύο οικογένειες.

II) ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Αποτελούσε ένα σημαντικό παράγοντα της Μεγάλης Μαντινείας και εικονίζεται σε φωτογραφία (Εικ. 24) με τον πρωθυπουργό Αλέξανδρο Γαλ. Κουμουνδούρο και τους πολιτικούς του φίλους. Στο ανατολικό μέρος της Μεγάλης Μαντινείας είχε πύργο, που τελευταία ήταν στην κυριότητα του Αθανασίου Γ. Κοζομπόλη. Το όνομα του Σ. Δικαιάκου αναφέρεται στη δικαστική αντιδικία των Μεγαλομαντινίων Σασανά και Κουμουτσέα (1859-1868), που εκτέθηκε στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού. Το 1860-62 ο **Σωτήριος Κοτρωτσέας** (αντί Κοτρωτσέας, που ήταν το παρωνύμιο της οικογένειας) προτάθηκε για

ένορκος¹, αφού συγκαταλεγόταν μεταξύ των πιο ευκατάστατων Μαντινίων και η περιουσία του υπολογιζόταν στην αξία των 12.000 δρχ. Ο Σ. Δικαιάκος, γεννημένος το 1825, παντρεύτηκε την **Ελένη Κεφαλέα**, που ήταν γεννημένη το 1847 και απέκτησαν επτά παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τον **Ηλία**, γ) τον **Πάνο**, δ) το **Σταύρο**, ε) τη **Βασιλική** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Φωτόπουλο, ο οποίος διετέλεσε δήμαρχος του δήμου Οιχαλίας (με πρωτεύουσα το Μελιγαλά), στ) την **Ευγενία** που έγινε σύζυγος του δικηγόρου Καλαμάτας Δημητρίου Παπαδόπουλου και ζ) τη **Λευκή** που παντρεύτηκε τον Ηλία Τζανετούλεα από το Βαρούσι.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Γεννήθηκε το 1864 και έζησε μέχρι το 1951. Σπούδασε νομικά και το 1895 διορίστηκε δικηγόρος Καλαμάτας. Στην περίοδο 1916-7 είχε εκλεγεί πρώτος σε ψήφους δημοτικός σύμβουλος Καλαμάτας με το ψηφοδέλτιο του Ηλία Μαυρομιχάλη, ο οποίος ήταν και δήμαρχος. Το 1917 οι Βενιζελικοί έπαψαν το δήμαρχο και τότε ορκίστηκε στη θέση του ο πλειοψηφών σύμβουλος Γεώργιος Σωτ. Δικαιάκος, ο οποίος όμως κηρύχθηκε έκπτωτος για τα αντιβενιζελικά του φρονήματα και στη συνέχεια διώχθηκε και φυλακίστηκε. Ακόμη εξελέγη πληρεξούσιος Μεσσηνίας στην Γ' Εθνοσυνέλευση του 1921 και διετέλεσε νομάρχης Άρτας και Πρέβεζας στα έτη 1933-6. Ο Γεώργιος Δικαιάκος παντρεύτηκε την Ελληνο-αγγλίδα **Οφηλία Σκίτμορ**, που έζησε μέχρι το 1977 και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Σωτήρη** που παντρεύτηκε τη **Χαρίκλεια Χριστοπούλου**, β) το **Μάριο** που παντρεύτηκε τη **Χρυσούλα Αθανασούλια** και γ) τον **Πέτρο** που πέθανε άγαμος.

B) ΗΛΙΑΣ ΣΩΤ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Γεννήθηκε το 1870 και ακολούθησε το στρατιωτικό στάδιο. Πήρε μέρος στον πόλεμο του 1897 και ακολούθως στους Βαλκανικούς πολέμους. Στις 7 Ιουλίου 1913 στη μάχη του Πετσόβου (περιοχή Σκοπίων) τραυματίστηκε σοβαρά και αργότερα τέθηκε σε πολεμική διαθεσιμότητα. Πέθανε το 1927 έχοντας το βαθμό του Αντισυνταγματάρχη.

Γ) ΠΑΝΟΣ ΣΩΤ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Γεννήθηκε το 1882 και πέθανε το 1924. Ήταν πολύ ψηλός, λεβεντόκορμος και όταν κηρύχθηκε ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος το 1912, πούλησε όλη την περιουσία του στη Μεγάλη Μαντινεία και σχημάτισε σώμα από 96 εθελοντές (Εικ. 43), στο οποίο τέθηκε επικεφαλής και υπηρέτησε από 10 Νοεμβρίου 1912 υπό τις οδηγίες του Αντισυνταγματάρχη Χ. Μαλάμου στο στρατό της Ηπείρου. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες μέχρι την απελευθέρωση των Ιωαννίνων στις 22 Φεβρουαρίου 1913. Είναι σημαντικό ότι, ενώ οι άλλοι εθελοντικοί σχηματισμοί έδειξαν αρπακτική διάθεση και για το λόγο αυτό διαλύθηκαν, το σώμα του Πάνου Δικαιάκου παρέμεινε αγωνιζόμενο μέχρι τέλος. Όπως δε βεβαιώνει ο Αρχηγός Στρατού Ηπείρου Αντιστράτηγος Κ. Β. Σαπουντζάκης και ο Αντισυνταγματάρχης Χ. Μαλάμος έλαβε μέρος με το σώμα του σε πολλές μάχες² "*...επιδείξας διαγωγήν και ανδρείαν απαράμιλλον*". Η εφημερίδα Καλαμάτας "Σημαία" στις 11 Οκτωβρίου 1925 ανήγγειλε το θάνατό του με τα παρακάτω λόγια: "*...Ο εύσωμος και αρρενωπός εκείνος γίγας, εις το πρόσωπον του οποίου εθαύμαζε κανείς την ανδρικήν ωραιότητα, υπέκυψεν εις το μοιραίον μετά*

¹ΦΕΚ, παράρτημα της 5 Οκτωβρίου 1860, σ. 67.

²Αντίγραφα των εγγράφων είχαν την καλοσύνη να μου δώσουν οι συγγενείς του.

βραχείαν νόσον...". Ο Πάνος Δικαιάκος παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Βασιλοπούλου και απέκτησαν μια κόρη, την Αφροδίτη, που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Περιστέρη.

Δ) ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΩΤ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Παντρεύτηκε τη Σεβαστή Κυβέλου, αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

-B-

Ο δεύτερος κλάδος της οικογένειας Δικαιάκου αρχίζει από τον Χαράλαμπο, ο οποίος θα πρέπει να ήταν συγγενής με τους αδελφούς Κωνσταντίνο και Σωτήριο, πιθανώς ανιψιός τους. Ο ακριβής συγγενικός δεσμός δεν είναι γνωστός. Φαίνεται ότι ο Χαράλαμπος είχε εγκατασταθεί στην Καλαμάτα και βαθμιαία αποκόπηκε η επαφή με τους Μεγαλομαντιναίους Δικαιάκους.

Α) ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Το όνομα της συζύγου του ήταν Ελένη με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον Κωνσταντίνο, β) το Γεώργιο, γ) την Άννα που παντρεύτηκε τον Πάνο Τρίγκα, δ) την Αλίκη που πέθανε σε ηλικία 14 ετών και ε) τη Μαρία που έγινε σύζυγος Βέργου.

1) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Χ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1900 και έζησε μέχρι το 1985. Πήρε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία και τραυματίστηκε. Υπηρέτησε στο Υπουργείο Οικονομικών και αργότερα μετατάχθηκε στο Υπουργείο Εργασίας, όπου έγινε διευθυντής. Στην πεντετία 1956 -1961 υπηρέτησε ως διαιτητικός δικαστής του Υπουργείου Εργασίας. Παντρεύτηκε την Ελένη Ζαφειροπούλου με την οποία απέκτησαν τρεις κόρες, α) την Αλίκη που σπούδασε οδοντίατρος-ορθοδοντικός, β) τη Θεανώ που είναι ιατρός αλλεργιολόγος και γ) την Αλκηστη αρχιτέκτονα που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Ζήρου.

2) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ. ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ. Παντρεύτηκε την Ε. Μπούτου και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Γιάννη καθηγητή Πανεπιστημίου, που είχε πρόσφατα τραγικό τέλος, β) τη Λίντα και γ) τη Νιόβη που έγινε σύζυγος Ιγνατιάδη.

ΔΡΑΚΟΥΛΕΑΣ

Οικογένεια της Μεγάλης Μαντινείας που σήμερα δεν υπάρχει πλέον στο χωριό. Αναφέρεται ότι ο τελευταίος των Δρακουλέων απέκτησε δύο κόρες. Καμία όμως από αυτές δεν παντρεύτηκε στη Μεγάλη Μαντινεία, γι' αυτό πούλησαν το σπίτι τους και τα κτήματά τους. Σήμερα έχουν ξεχαστεί και μόνο λίγοι υπερήλικες θυμούνται από διηγήσεις το όνομά τους. Η κατοικία τους βρισκόταν απέναντι από την είσοδο της εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου και έχει επιγραφή 1894. Το σπίτι αυτό το αγόρασε ο Χριστόδουλος Ι. Φραγκούλης, του οποίου η γυναίκα Κοκώνα το γένος Τυρέα ήταν ανιψιά των Δρακουλέων. Σήμερα είναι ιδιοκτησία του Πότη Θ. Κοζομπόλη και στο ισόγειο στεγάζεται το μαγαζί του. Να σημειωθεί ότι το σπίτι αυτό, όπως έλεγε ο Γεώργιος Η. Μανωλέας, ήταν ένα από τα πιο καλοχτισμένα της Μεγάλης Μαντινείας. Παρουσίαζε όμως μια ιδιορρυθμία, που ήταν συνηθισμένη στη νοτιότερη Μάνη, δηλαδή ο φούρνος ήταν μέσα στο χώρο του καθιστικού, όπου συγχρόνως ήταν και μαγειρείο-κουζίνα. Η ζέστη και ο καπνός από το

φούρνο περνούσαν από το καθιστικό και απομακρύνονταν από την πόρτα, τα παράθυρα και τις οπές της οροφής που ήταν σκεπασμένη με κεραμίδια και άφηνε πολλά ανοίγματα. Σήμερα όμως έχει μετασκευασθεί. Τα μέλη της οικογένειας Δρακουλέα, για τα οποία έχουμε πληροφορίες, είναι τα εξής:

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΡΑΚΟΥΛΕΑΣ. Στις 5 Ιουλίου 1829 μαζί με άλλους Μαντιναίους υπέγραψε έγγραφο συμπαράστασης στους επαρχιακούς δημογέροντες Σταυροπηγίου. Στην περίοδο 1834-49 συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής και αναφέρεται το όνομά του μεταξύ των Μεγαλομαντιναίων².

Φ. ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ ή ΔΡΑΚΟΥΛΕΑΣ. Το 1836 διορίστηκε εισπράκτορας του δήμου Αβίας, όταν δήμαρχος ήταν ο Παναγιώτης Πιερ. Καπετανάκης³.

ΕΥΓΕΝΙΚΟΥΛΑ ΔΡΑΚΟΥΛΕΑ. Γεννήθηκε το 1843 και έγινε σύζυγος του Επαμεινώντα Βασ. Λιακέα από τη Μικρή Μαντινεία.

Ακόμη αναφέρεται το όνομα του Κυριακούλη Δρακουλάκου⁴, ο οποίος το 1824 υπηρέτησε στο σώμα του Σταυριανού Καπετανάκη. Όμως δεν είναι βέβαιο ότι πρόκειται για άτομο της οικογένειας Δρακουλέα.

ΖΑΜΠΕΤΙΝΗΣ ή ΔΗΜΗΤΡΕΑΣ

Στις τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Σπυριδώνα της Μικρής Μαντινείας, που χρονολογούνται από το 1755, σημειώνεται το όνομα Φραγκουλίκια (Φραγκουλίτσα) Ζαμπετίνη. Συνεπώς πρόκειται για μια από τις παλαιότερες οικογένειες του χωριού, που το όνομά της συγχέεται με το παρωνύμιο "Δημητρέας". Στην περίοδο της Εθνεγερσίας δεν απαντάται το όνομα της οικογένειας Ζαμπετίνη, αλλά αργότερα το βρίσκουμε στους κοινοτικούς καταλόγους και σε συμβολαιογραφικές πράξεις. Τα αναφερόμενα μέλη της οικογένειας είναι:

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΑΜΠΕΤΙΝΗΣ ή ΔΗΜΗΤΡΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται μόνο ως πατρώνυμο του Γεωργίου Δημητρέα.

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΖΑΜΠΕΤΙΝΗΣ ή ΔΗΜΗΤΡΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται σε συμβόλαιο της 19 Οκτωβρίου 1892. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό και μαζί της απέκτησε το Χαράλαμπο.

1) ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΖΑΜΠΕΤΙΝΗΣ ή ΔΗΜΗΤΡΕΑΣ. Στους κοινοτικούς καταλόγους φέρεται ως Δημητρέας, ενώ στην προφορική παράδοση διατηρήθηκε το όνομα Ζαμπετίνης. Γεννήθηκε στη Μικρή Μαντινεία το 1879, παντρεύτηκε την Καλλιόπη Κωνστ. Παπαδέα και απέκτησαν τρεις κόρες, α) τη Σταυρούλα, β) τη Βασίλω και γ) την Ειρήνη. Οι παλαιότεροι θυμόντουσαν ότι ο Χαράλαμπος Ζαμπετίνης, ο οποίος έπλεκε πούργια, στη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στην Αθήνα.

¹ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84 έγγραφο της 5 Ιουλίου 1829.

² Β. Πατριαρχέα, ό.π., σ. 337.

³ Μίμη Φερέτου, Μεσσηνιακά 1968, σ. 215.

⁴ ΓΑΚ, Βλαχογ., φάκ. 11, έγγραφο της 3 Μαΐου 1825, αριθ. 31.

ΖΟΥΖΟΥΛΑΣ

Οικογένεια καταγομένη από τη Σέλιτσα (Ανω Βέργα), της οποίας κλάδοι έχουν εγκατασταθεί στο Αρμυρό, στη Μικρή και στη Μεγάλη Μαντίνεια. Στα 1826 αναφέρονται ο Ιωάννης Ζούζουλας και ο Καλόγερος Ζουζουλέας - Μπαζάνης, που υπέγραψαν έγγραφο με το οποίο δήλωναν ότι θα στρατεύονται υπό τις οδηγίες του ομοχωρίου τους Τζανέτου Κουρκουτά¹. Ο Καλόγηρος Ζούζουλας² αναφέρεται ακόμη σε πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου το έτος 1831.

Από την προφορική παράδοση και τις πληροφορίες από τα κοινοτικά αρχεία της Βέργας έχουμε κλάδο που σχετίζεται με τις Μαντίνειες και αρχίζει από τον Παναγιώτη Ζούζουλα, ο οποίος δεν πρέπει να συγχέεται με τον συνώνυμό του Παναγιώτη Λιμπ. Ζούζουλα, που γεννήθηκε το 1871, παντρεύτηκε την Αικατ. Παταζή και απέκτησαν δύο γιούς, το Γεώργιο και το Δημήτριο.

Ι) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΟΥΖΟΥΛΑΣ. Δεν γνωρίζουμε πότε έζησε, ούτε το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το Γιωργάκη.

Α) ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ ΠΑΝ. ΖΟΥΖΟΥΛΑΣ. Γεννήθηκε το 1850 και έζησε μέχρι το 1942. Παντρεύτηκε την Ευαγγελία Κότση και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον Παναγιώτη, β) τον Κωνσταντίνο, γ) το Γρηγόρη και δ) τη Χρυσούλα.

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΖΟΥΖΟΥΛΑΣ. Σύμφωνα με τους κοινοτικούς καταλόγους γεννήθηκε το 1889, ενώ η προφορική παράδοση αναφέρει το 1891 και έζησε μέχρι το 1981. Έκανε τρεις γάμους, α) αρχικά παντρεύτηκε την Ευγενία Φιλανδρινού με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το Γεώργιο, που τον σκότωσαν το 1944 οι αριστεροί γιατί υπηρέτησε στα Τάγματα Ασφαλείας, β) στη συνέχεια παντρεύτηκε τη Στυλιανή Κουρετζή με την οποία απέκτησαν το Χαραλάμπε, που έκανε γυναίκα του τη Μαρία Αθ. Κωστέα και εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια, γ) τελευταία παντρεύτηκε την Ειρήνη Μητσέα με την οποία απέκτησαν δύο γιούς, α) το Λιμπέρη, που παντρεύτηκε τη Βασιλική Καραμπάτσου και ζουν στη Μικρή Μαντίνεια και β) το Γιάννη ο οποίος παντρεύτηκε τη Ρίτσα Γκότση και ζουν στη Βέργα.

2) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΖΟΥΖΟΥΛΑΣ. Γεννήθηκε το 1893 και έζησε στη Μικρή Μαντίνεια μέχρι το 1985. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Γιαν. Κοζομπόλη (1893-1978) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Γεώργιο που παντρεύτηκε με τη Χρυσούλα Ιωάν. Κοζομπόλη, β) την Ποτούλα που έγινε σύζυγος του Βασιλείου Κουκούτση, γ) την Ευαγγελία η οποία είναι άγαμος και δ) τον Παναγιώτη που παντρεύτηκε τη Γεωργία Ιωάν. Παπαδέα.

3) ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΖΟΥΖΟΥΛΑΣ. Γεννήθηκε το 1905 και έζησε στη Μικρή Μαντίνεια μέχρι το 1985. Παντρεύτηκε την Ευσταθία Αναστ. Ζούζουλα (1905-1983) και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τη Χρυσούλα που παντρεύτηκε το Γιάννη Αγγελόπουλο, β) το Βαγγέλη που παντρεύτηκε την Τασία Κοτσιλά, γ) το Γεωργούλη που έκανε γυναίκα του την Ελένη Δημ. Αλλοίμονου, δ) το Βασίλη που παντρεύτηκε τη Βαρβάρα Πηλαβάκη, ε) το Σταύρο που παντρεύτηκε την Αικατε-

¹Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 283.

²ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

ρίνη Λιμπερέα και στ) την Ελευθερία που έγινε γυναίκα του Παναγιώτη Παταζή.

ΖΩΓΡΑΦΟΣ

Την εποχή της Εθνεγερσίας στις Γαϊτσές του Σταυροπηγίου υπήρχε οικογένεια Ζουγραφέα και στις 5 Ιουλίου 1829, καθώς και στις αρχές του 1831 αναφέρεται ο Παναγιώτης Ζουγραφέας¹. Φαίνεται όμως ότι δεν υπήρχε συγγένεια με τους Ζωγράφους της Αβίας, αφού ο Δημήτριος Ζωγράφος ήρθε από την Κορώνη.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΝ. ΖΩΓΡΑΦΟΣ. Γεννήθηκε στην Κορώνη και εργαζόταν καπετάνιος σε καΐκια. Εγκαταστάθηκε στην Αβία και παντρεύτηκε τη Βασιλική Σωτ. Μανέα-Καλογερέα, που ήταν γεννημένη το 1884 και από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) η Μάρθα η οποία έκανε δύο γάμους και πρώτα παντρεύτηκε τον Κώστα Κοντό και στη συνέχεια το Γεώργιο Μουρκάκο, β) ο Νίκος που εργάστηκε μηχανικός του Εμπορικού Ναυτικού και παντρεύτηκε την Αφρούλα Αλ. Μανδραπήλια, γ) ο Πότης (1920-1943) που σκοτώθηκε στα χρόνια της κατοχής από έκρηξη πυρίτιδος, δ) η Ευτέρπη - Πέπη που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Δημητρακόπουλου και ε) ο Γιάννης που παντρεύτηκε την Αφροδίτη Μαραβέλια.

ΚΑΚΟΥΡΟΣ

Η οικογένεια Κακούρου κατάγεται από το ορεινό χωριό Καλλιάνοι (ή το Καλλιάνι) του πρώην δήμου Τροπαίων της επαρχίας Γορτυνίας του νομού Αρκαδίας. Την οικογένεια μπορούμε να την παρακολουθήσουμε από το Γιάννη Κακούρο, που παντρεύτηκε την Παρασκευή (1874-1954). Τρία από τα παιδιά τους ο Βαγγέλης, ο Αργύρης και ο Γιώργος ήρθαν να εργασθούν στην περιοχή του πρώην δήμου Αβίας και εγκαταστάθηκαν στον τόπο. Ο Βαγγέλης παντρεύτηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια, ενώ ο Αργύρης και ο Γιώργος παρέμειναν στον Κάμπο.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΙΩΑΝ. ΚΑΚΟΥΡΟΣ. Γεννήθηκε το 1902 και πέθανε το 1978. Έκανε δύο γάμους και πρώτα παντρεύτηκε την Ιουλίτσα Θεοδ. Αβράμη (1902-1942) από την Μεγάλη Μαντίνεια, με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Γιάννη ο οποίος παντρεύτηκε την Ελένη Παν. Κωστέα και έμεινε στη Μεγάλη Μαντίνεια και β) τον Πότη που έκανε γυναίκα του τη Μαρία Π. Καμπουγέρη και εγκαταστάθηκαν στην Παλιόχωρα. Σε δεύτερο γάμο ο Βαγγέλης Κακούρος παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Δασκαρόλη που γεννήθηκε στη Βέργα (Σέλιτσα) και από το γάμο αυτό γεννήθηκαν τέσσερα ακόμη παιδιά, γ) ο Γιώργης και δ) ο Ανδρέας οι οποίοι μετανάστευσαν στην Αυστραλία, ε) ο Δημήτριος που παντρεύτηκε τη Μαρία Φωτεινάκη και στ) ο Βασίλης που έκανε γυναίκα του την Αγγελική Κουτίβα.

¹ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84, έγγραφο της 5 Ιουλίου 1829 και Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 50.

ΚΑΜΠΟΥΓΕΡΗΣ

Οικογένεια που κατάγεται από τη Σέλιτσα (Ανω Βέργα). Το 1826 αναφέρεται ο **Κυριακούλης Καμπουγέρης**¹. Πρόσφατα ο **Παναγιώτης Καμπουγέρης** μετοίκησε στη Μικρή Μαντίνεια, ενώ ένας αδελφός του, ο **Γιώργος**, εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και ένας άλλος, ο **Δημήτρης**, έμεινε στη Βέργα.

1) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩΑΝ. ΚΑΜΠΟΥΓΕΡΗΣ**. Γεννήθηκε το 1902 στη Σέλιτσα και εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια, όπου και πέθανε 1987. Παντρεύτηκε την **Ευσταθία Αναστ. Κουρετζή** (1897-1971) από τη Σέλιτσα. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τέσσερα παιδιά, α) η **Σταυρούλα** παντρεύτηκε το **Γεώργιο Παν. Κουκούτση**, β) ο **Ιωάννης** έκανε γυναίκα του τη **Γιαννούλα Σωτ. Κουμουνδούρου**, γ) ο **Σταύρος** παντρεύτηκε την **Ερασμία Μπακέα** και δ) η **Μαρία** έγινε σύζυγος του **Παναγιώτη Ευάγ. Κακούρου**.

ΚΑΝΤΙΑΝΗΣ

Η οικογένεια Καντιάνη² κατάγεται από τα Λαγκάδια της Γορτυνίας και ένα μέλος της εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Ο παλαιότερος που αναφέρεται είναι ο **Βασίλειος Καντιάνης**, ο οποίος έζησε στα Λαγκάδια και παντρεύτηκε την **Ελένη Μανουόδη**. Από το γάμο τους γεννήθηκε ο **Ηλίας**.

Α) **ΗΛΙΑΣ ΒΑΣ. ΚΑΝΤΙΑΝΗΣ**. Γεννήθηκε στα Λαγκάδια το 1860 και εγκαταστάθηκε στον Κάμπο. Παντρεύτηκε την **Ευαγγελία**, το γένος της οποίας δεν γνωρίζουμε. Από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) η **Βασιλική** έμεινε άγαμος, β) ο **Γεώργιος** εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια, γ) η **Κλεοπάτρα** έγινε δασκάλα, υπηρέτησε για μικρό διάστημα στο Δημοτικό Σχολείο Μεγάλης Μαντίνειας και παντρεύτηκε το **Λεωνίδα Γεωργουλέα** από τα Αλτομυρά, δ) η **Ελένη** σπούδασε και εργάστηκε ως καθηγήτρια, παντρεύτηκε δε τον **Ανδρέα Μπόγρη** και ε) ο **Σωτήριος** γεννήθηκε το 1909, έγινε ταχυδρομικός υπάλληλος και παντρεύτηκε τη **Γεωργία Παπαδοπούλου**.

1) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΗΛ. ΚΑΝΤΙΑΝΗΣ**. Γεννήθηκε το 1896 και έζησε μέχρι το 1968. Ήρθε στη Μεγάλη Μαντίνεια και παντρεύτηκε τη **Χαρίκλεια Γεωργ. Καραμπίνη** (1902-1984) με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Βαγγέλη** (Εικ. 136) που παντρεύτηκε τη **Σοφία Ορφανού**, β) τον **Ηλία** που είναι άγαμος, γ) τη **Ναυσικά** (Εικ.

¹ **Μίμη Φερέτου**, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 283.

² Η ετυμολογία του ονόματος Καντιάνης δεν είναι γνωστή. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι προέρχεται από τη Βενετική οικογένεια "Καντιάνο". Ακόμη πιθανό φαίνεται το όνομα να προέρχεται από το Κάντια (Candia ή Χάνδαξ), όπως ονομαζόταν το Ηράκλειο και ολόκληρη η Κρήτη μετά από την αραβική κατάκτηση. Βορείως της Κορώνης υπάρχει χωριό Καντιάνικα, που τώρα ονομάζεται Νέα Κορώνη. Προφανώς εκεί είχαν εγκατασταθεί πρόσφυγες από την Κρήτη ή κατά την επανάσταση του 1821 ή και παλαιότερα. Να σημειωθεί ότι η λέξη Χάνδαξ και Κάντια προέρχεται από την Αραβική και δηλώνει την τάφρο ή χαντάκι, που περιέβαλε το φρούριο της πόλης του Ηρακλείου και ήταν εντυπωσιακή.

136) που μετανάστευσε στον Καναδά και παντρεύτηκε το **Βασίλη Κατσιμητσούλια**, και δ) το **Βασίλειο** ο οποίος παντρεύτηκε τη **Χριστίνα Πετρουλάκη**.

ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ

Οι Καπετανάκηδες αποτελούν έναν από τους πολλούς κλάδους της μεγάλης οικογένειας των Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη¹, που προέρχονται από το ομώνυμο χωριό του Ζυγού της Μάνης και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Σταυροπηγίου της Ζαρνάτας². Στην περίοδο της Ενετοκρατίας (1685-1715) και μετέπειτα τους βρίσκουμε κυρίως στα συνεχόμενα χωριά Μάλτα-Βαρούσι-Μαλευριάνικα³ κι ακόμη αργότερα στις Κιτριές, στη Μεγάλη Μαντίνεια, στους Μύλους, στο Αρμυρό, στην Τρικότσοβα (Χαραυγή) και στα Γιαννιτσάνικα.

Στα γεράματά του ο αγωνιστής του 1821 Χριστόδουλος Γ. Καπετανάκης⁴, γράφοντας μύθος, αναφέρει ότι η καταγωγή της οικογένειας αρχίζει από τον **Έξαρχο Κουτήφαρη**, που δήθεν ήταν στόλαρχος του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (919-959 μ.Χ.) και τον **Δόξα Πατρί Βουτσαρά**, που όπως είναι γνωστό, αντιστάθηκε αποτελεσματικά στους Φράγκους στις αρχές του 13ου αιώνα, όταν οι τελευταίοι κατακτούσαν το Μοριά⁵.

Στα χρόνια της Ενετοκρατίας, μεταξύ των πολλών Κουτηφαραίων που αναφέρονται στην περιοχή του Σταυροπηγίου, ήταν και ο **Παναγιώτης Κουτούφαρης**⁶ από τη Ζαρνάτα, στον οποίο ο Μοροζίνη παραχώρησε μια ελαιομηχανή το 1687. Αυτός θεωρήθηκε πατέρας του Καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη, που είναι ο γενάρχης των Καπετανάκηδων⁷.

¹ **Γιάννη Αναπλιώτη**, *Κουτηφαραίοι-Καπετανάκηδες*, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)51-64. Το όνομα άλλοτε είναι Κουτήφαρης και άλλοτε Κουτούφαρης, γι' αυτό θα χρησιμοποιείται ο τύπος της ιστορικής πηγής. Για πρώτη φορά συναντούμε το όνομα Κουτούφαρης στην Ιερισσό της Χαλκιδικής (κοντά στο Άγιο Όρος) το 1267. Αργότερα, το 1316, το βρίσκουμε στη Βυθινία της Μικράς Ασίας. Το 1552 μαρτυρείται στη Ζάκυνθο, όπου αναφέρεται ότι υπήρχε χωριό. Ακόμη ως τοπωνύμιο υπάρχει στο Λεοντάρι της Αρκαδίας όπου έχουμε το "*Κεφαλάρι του Κουτούφαρη*" και το "*Ποτάμι της Κουτουφαρίνας*". Στη Χίο υπάρχει οικογένεια από το 1607 κ.ά. **Δ. Βαγιακάκου**, *Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης*, Πελοποννησιακά, 3-4 (1958-59)205.

² **Σ. Β. Κουγέα**, *Σύμμεικτα. Τα ονόματα των κατοίκων της Κοινότητος Ζαρνάτας*, Πελοποννησιακά 2 (1957)428. Από παράδοση πληροφορούμεθα ότι οι Καπετανάκηδες, οι Κουτηφαραίοι και οι Γεννημάδες του χωριού Κουτήφαρη αποτελούν μια ενιαία γενιά.

³ Σήμερα αποτελούν την Κοινότητα Σταυροπηγίου της επαρχίας Καλαμάτας.

⁴ **Γιάννη Αναπλιώτη**, *Ένα Ιστορικό Ταξίδι 1715*, Καλαμάτα 1957, σσ. 3-6.

⁵ Δεν μπορεί να θεωρηθεί αξιόλογη ένδειξη, για τη συγγενική σχέση των δύο οικογενειών, το γεγονός ότι στην περιοχή του Λεονταρίου Αρκαδίας υπάρχει κεφαλάρι και πηγή με το όνομα Κουτούφαρη και πολύ κοντά βρέθηκε επιγραφή που αναφέρει το όνομα της οικογένειας Βουτσαρά. Αν πραγματικά προφορική παράδοση ανέφερε κάποια σχέση με τους Βουτσαράδες, όπως μας γράφει ο Χριστόδουλος Καπετανάκης, γιατί να μην το γράψει και ο Πέτρος Κουτήφαρης που είχε μόνο 20 περίπου χρόνια διαφορά από τον προηγούμενο.

⁶ **Σπ. Λάμπρου**, *Σημειώσεις περί της εν Πελοποννήσω Βενετοκρατίας*, Ν. Ελληνομν. 20(1926) 204.

⁷ **Γιάννη Αναπλιώτη**, *Κουτηφαραίοι-Καπετανάκηδες*, ό.π., σ. 54.

Την εποχή εκείνη βλέποντας οι κάτοικοι της Έξω Μάνης ότι θα δεχθούν επίθεση των Τούρκων είχαν ζητήσει βοήθεια σε όπλα από τους Βενετούς. Την αίτηση¹ αυτή μεταξύ των άλλων την υπέγραψαν ο επίσκοπος Ιάκωβος Μούζαλος, ο Καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης και ο Σεργέντης Κουρούμαλος, που ίσως κατοικούσε στους Δολούς ή στη Μικρή Μαντίνεια.

Ο Πέτρος Κουτήφαρης² στηριζόμενος σε παραδόσεις, γράφει για τον Καπετάν Γιαννάκη: “**Αρχηγός της κατά το 1715 προς τους Οθωμανούς αποσταλείσης πρεσβείας ων ο Ιωάννης ή Γιαννάκης Κουτήφαρης ανήρ επί ευφύια και συνέσει πολιτική προέχων ήλκυσεν εκ πρώτης όψεως την συμπάθειαν των εν γένει Οθωμανών και μετά την έκβασιν των διαπραγματεύσεων απεδείχθη, καθ’ ο προ μικρού είρηται, καπιδάνος της επαρχίας του Σταυροπηγίου, από τούτου δε οι εαυτού απόγονοι είχαν την επωνυμίαν Καπετανάκη**”.

Σήμερα γνωρίζουμε ότι ο γιατρός του Μυστρά Ηλίας Δόξας³, που είχε σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο της Πάδουας της Ιταλίας, όταν είδε να πέφτουν χωρίς δυσκολία τα κάστρα της Κορίνθου και του Ναυπλίου, βεβαιώθηκε ότι οι Βενετοί θα χάσουν τον πόλεμο. Κατόπιν αυτού έπεισε τους Μανιάτες επισκόπους και καπεταναίους να συνθηκολογήσουν με τους Τούρκους, αρκούμενοι στην αναγνώριση της αυτονομίας της Μάνης. Στη Μανιάτικη πρεσβεία, που πήγε και συνάντησε τους Τούρκους⁴, θα πρέπει να ήταν και ο Καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης και έμεινε έκτοτε στην παράδοση της οικογένειας, ότι αυτός ήταν ο αρχηγός και πρωτεργάτης της συνθηκολόγησης.

Το 1718 ο Καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης πήγε να επισκεφθεί το μοναστήρι της Τίμοβας και δηλητηριάστηκε από τους “*φίλους*” του καπετάνιους Ξανθό Ξανθάκη και Αντώνη Φωκά-Καβαλλιεράκη⁵. Από άλλη πηγή⁶ που στηρίζεται σε παράδοση μαθαίνουμε ότι: “*Μετά την δολοφονία του καπετάνου Ι. Κουτήφαρη ή Καπετανάκη το αξίωμα του καπετάνου του Σταυροπηγίου ένεκα της ανηλικιότητος των τέκνων του περιήλθεν εις τον επί θυγατρί γαμβρόν του Αθαν. Κουμουνδούρον τη συστάσει της χήρας αυτού, προς ην ο πασσάς της Τριπόλεως μεγάλην είχεν υπόληψιν ένεκα των αρετών του συζύγου της*”.

Ο Καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης είχε δύο αδελφές, την **Αλεξάνδρα** και τη **Λάρισα**. Της συζύγου του το όνομα δεν σώθηκε στην παράδοση. Μαζί της απέκτησε τρία παιδιά, α) τον **Πανάγο**, β) την **Αμερινή** και γ) το **Δημήτριο**, για τον οποίο αναφέρεται ότι πέθανε άγαμος⁷.

¹Κ. Δ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 404.

²Γιάννη Αναπλιώτη, *Κουτηφαραίοι - Καπετανάκηδες*, ό.π., σ. 55.

³Σ. Β. Κουγέα, *Ο Ιατρός του Μυστρά Ηλίας Δόξας*, Πελοποννησιακά 3-4(1958-59)326.

⁴Κ.Δ.Μέρτζιου, *Πότε και πώς έπεσε η Μάνη εις χείρας των Τούρκων*, Πελοποννησιακά 3-4(1958-59)276.

⁵Σ. Β. Κουγέα, *Βιβλιοκρισία*, Πελοποννησιακά 2(1957)459.

⁶Στ. Καπετανάκη, *Θανατούλη Καπετανάκης, Ο Μάρτυρας στο Μανιάκι*, Λακωνικά Σπουδαί 3 (1977)287. Ανέκδοτο σημείωμα γραμμένο από το στρατηγό Νικ. Α. Καπετανάκη.

⁷Γιάννη Αναπλιώτη, *Κουτηφαραίοι - Καπετανάκηδες*, ό.π., σ. 54.

ΠΑΝΑΓΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΥΤΗΦΑΡΗΣ-ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ.

Ο Πανάγος ήταν γιός του Καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη και δεν αναφέρεται το όνομά του σε γραπτές πληροφορίες της εποχής του, για να ξέρουμε αν τον αποκαλούσαν Κουτήφαρη ή Καπετανάκη. Μόνο στο κείμενο, που δημοσίευσε ο Χριστόδουλος Γ. Καπετανάκης για τον Καπετάν Γιαννάκη, σημειώνεται στο τέλος του βιβλίου και το όνομα του Πανάγου, ο οποίος συμπλήρωσε το βιβλίο με τις αναμνήσεις του πατέρα του¹. Το όνομα του Πανάγου το βρίσκουμε γραμμένο μόνο σε δύο αφιερωματικές επιγραφές, στον Προφήτη Ηλία του κάστρου των Καπετανάκηδων στο Πετροβούνι και στην Αγία Πρόθεση της Παναγίας της Καστριανής (Ζωοδόχος Πηγή) του κάστρου της Ζαρνάτας.

Ο Πανάγος παντρεύτηκε *κόρη του Καμαρινού Σαλούφα*² από τη Γιάννιτσα και απέκτησαν το **Χριστόδουλο**, τον οποίο βρίσκουμε εγκατεστημένο στους Μύλους της Μαντίνειας, αλλά είναι άγνωστη η πατρική του κατοικία.

Δεν είναι γνωστό αν ο Πανάγος είχε και άλλον αδελφό εκτός από τον αναφερθέντα προηγουμένως Δημήτριο, που θεωρείται ότι πέθανε νέος και άγαμος ή αν είχε και άλλο γιό πλην του Χριστόδουλου. Αργότερα παρουσιάστηκε στα παιδιά του Χριστόδουλου μια θεία τους, που την αναφέρουν ως “*Γριά-Γιαννάκαινα*” και η οποία διεκδικούσε μερίδιο από την κληρονομιά του Καπετάν-Γιαννάκη. Πιθανώς ο Πανάγος να είχε και άλλο γιό που τον έλεγαν και αυτόν Γιαννάκη, είχε δηλαδή το όνομα του παππού του. Στην περίπτωση αυτή θα ήταν ο σύζυγος της *Γιαννάκαινας* και ο πατέρας του **Σταυριανού Καπετανάκη**, ο οποίος αναφέρεται ως εξάδελφος των παιδιών του Χριστόδουλου³.

ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ.

Δεν πρέπει να ταυτίζεται με τον αγωνιστή του 1821 Σταυριανό Παναγ. Καπετανάκη που γεννήθηκε το 1795. Στη διαθήκη του Καπετάν Γιωργάκη Χριστ. Καπετανάκη αναφέρεται ο εξάδελφός του Σταυριανός Καπετανάκης⁴, ο οποίος είχε στην ιδιοκτησία του το ένα από τα τέσσερα λιθάρια των Μύλων της Μαντίνειας και του το χάρισε, όταν πέθαινε το 1807. Όπως αναφέρεται, ο πύργος του βρισκόταν στα Μαλευριάνικα.

Το όνομα του Σταυριανού Καπετανάκη αναγράφεται στην Αγία Πρόθεση της Παναγίας της Καστριανής του Κάστρου της Ζαρνάτας, που χτίστηκε το 1780 και τοιχογραφήθηκε το 1787 και χωρίς διορθώσεις γράφει: “*Η ΑΓΙΑ ΠΡΟΘΕΣΙ: ΕΓΡΑΠΤΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΠΡΟΘΕΣΗΝ Ο ΜΑΚΑΡΙΤΗΣ, ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ, ΚΑΙ ΑΝΑΚΕΝΙΣΤΗΣ ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. ΝΑ ΜΝΗΜΟΝΕΒΕΤΑΙ ΑΚΑΤΑΠΑΥΤΟΣ. ΣΙΝ ΤΙ ΜΗΤΡΙ ΑΥΤΟΥ ΚΡΟΥΣΤΑΛΕΝΗ. ΓΙΑΝΝΑΚΗ. ΠΑΝΑΓΩ. ΠΑΝΑΓΙΟΤΙ. ΑΜΕΡΙΝΗ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. ΠΑΝΑΓΙΟΤΑ, ΣΙ ΚΥΡΙΕ ΓΙΝΟΣΚΗΣ ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΑΥΤΩΝ*”. Στην επόμενη δέλτο γράφεται η συνέχεια της Αγίας Πρόθεσης, αλλά με άλλη γραφή, που έχει

¹Γιάννη Αναπλιώτη, *Ένα Ιστορικό Ταξίδι 1715*, ό.π., σ. 75.

²Γιάννη Αναπλιώτη, *Κουτηφαραίικο Τζάκι*, ό.π., σσ. 54 και 57.

³Σταύρου Καπετανάκη, *Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)427.

⁴Σταύρου Καπετανάκη, ό.π., σσ. 397-8.

ως εξής¹: "ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. ΕΓΡΑΠΤΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΠΡΟΘΕΣΗΝ Ο ΣΗΜΕΡΟΝ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΜΑΡΚΟΣ ΝΑ ΜΝΗΜΟΝΕΒΕΤΕ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣ ΚΑΘΟΥ ΦΡΟΝΤΗΣΤΗΣ ΤΗΝ ΣΗΜΕΡΟΝ". Περισσότερες πληροφορίες για τον Σταυριανό Καπετανάκη δεν έχουμε, πλην των όσων αναφέρθηκαν στο κεφάλαιο για τον παππού του Πανάγο.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΠΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ο Χριστόδουλος ήταν εγγονός του Καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη και έμενε στους Μύλους της Μαντίνειας. Το όνομα της γυναίκας του ήταν Γεωργούλα², αλλά δεν είναι γνωστό το γένος της. Το γεγονός όμως ότι ο Χριστόδουλος άφησε στην κληρονομιά του και ένα σπίτι στην Μεγάλη Μαντίνεια, που το 1795 το πήρε ο γιός του Πιέρος³, αποτελεί ασθενή ένδειξη ότι η μητέρα του ή η σύζυγός του ήταν Μεγαλομαντιναίσα.

Από παράδοση αναφέρεται ότι στα μέσα του 18ου αιώνα ο Χριστόδουλος Καπετανάκης έχτισε δύο πύργους στην περιοχή των Μύλων της Μαντίνειας⁴. Δεν έχουμε πληροφορίες αν στα Ορλωφικά ζούσε και αν είχε κάποια επαναστατική δράση.

Από το γάμο του με τη Γεωργούλα γεννήθηκαν εννιά παιδιά, α) ο Γεωργάκης, β) ο Γιάννης, γ) ο Νικολάκης, δ) ο Δημητράκης, ε) ο Πιέρος, στ) ο Παναγιωτάκης, ζ) ο Μιχάλης που πέθανε νέος και δύο κορίτσια η) η μία πήρε το Γαϊτανάρο από τους Δολούς που δεν αναφέρεται το βαπτιστικό του και θ) η άλλη το Στρατήγη Σαλούφα. Δυστυχώς τα ονόματα των κοριτσιών δεν διατηρήθηκαν από παράδοση, ούτε αναφέρονται σε κείμενα.

-Α-

α) ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ ΧΡ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ο Γιωργάκης ήταν πρωτότοκος γιός του Χριστόδουλου Παν. Καπετανάκη, που γεννήθηκε⁵ το 1757 στους Μύλους της Μαντίνειας. Αναδείχθηκε καπετάνιος Σταυροπηγίου και το 1795 εγκαταστάθηκε στο κάστρο Πετροβούνι⁶ (Εικ. 141-2), που έχτισαν όλα τα αδέρφια μαζί. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, ελέγχοντας τη διάβαση του Αρμυρού, που είναι η είσοδος της Μάνης, πρόσφερε φιλοξενία⁷ στους καταδικωμένους από τους Τούρκους και συνέβαλε αποφασιστικά στην έναρξη της επανάστασης του 1821, όπως θα δούμε παρακάτω.

¹ Ο αναγραφόμενος Αλέξανδρος πρέπει να είναι ο Αλέξης Σαρταράκης, ο οποίος διορίστηκε επίτροπος τον Οκτώβριο του 1807, δηλαδή τη χρονιά που πέθανε ο Σταυριανός Καπετανάκης. Γ. Αναπλιώτη, *Το Κουτηφαράικο Τζάκι*, ό.π., σ. 12. Την επιγραφή αυτή την έχει δημοσιεύσει ο Σ. Β. Κουγέας, *Συμβολαί εις την Ιστορίαν και την Τοπογραφίαν της ΒΔ Μάνης*, Ελληνικά 6(1933)288, ο οποίος όμως έχει λάθη σε ορισμένα ονόματα. Επίσης λανθασμένα γράφει ότι ο Σταυριανός Καπετανάκης της επιγραφής είναι ο αγωνιστής του 1821 που πολέμησε στο Βαλτέτσι και το Μανιάκι.

² Γ. Αναπλιώτη, *Κουτηφαράιοι-Καπετανάκηδες*, ό.π., σ. 57.

³ Στ. Καπετανάκη, *Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης*, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 8(1986) 427.

⁴ Στ. Καπετανάκη, *Θανατούλης Καπετανάκης κλπ.*, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)287.

⁵ Η ηλικία του προκύπτει από τα αρχεία της Φιλικής Εταιρείας, που το 1818 ήταν 61 ετών.

⁶ Αναφέρεται στη διαθήκη του Γέρο-Παναγιωτάκη Καπετανάκη, ό.π., σ. 411 και 424.

⁷ Στ. Καπετανάκη, *Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης*, ό.π., σσ. 412-3.

Ο Νικήτας Νηφάκης, γράφοντας το 1798 το γνωστό ποίημά του για τη Μάνη, αναφέρει τον Καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη ως έναν από τους δύο καπετάνιους του Σταυροπηγίου της Ζαρνάτας¹:

**Είς την Ζαρνάταν βρίσκονται δύο καπετανίεις
ή να ειπώ καλύτερα πως είναι τυραννίεις².**

**Η μία στην Τρικότσοβα του Καπετάν Γιωργάκη
κ' η άλλη είναι στις Κιτριές του Κυρ Κουμουντουράκη.**

Μετά από λίγα χρόνια, το 1805, πέρασε από τη Μάνη ο Άγγλος περιηγητής W. Leake³ και ανέφερε ως μοναδικό καπετάνιο του Σταυροπηγίου τον Καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη, ενώ δεν έγραψε για την καπετανία του Κουμουνδουράκη. Δεν πρόκειται για παράληψη, γιατί μετά τον κατατρεγμό του Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη το 1803, η οικογένειά του δεν αποκαταστάθηκε αμέσως στην καπετανία. Το 1806 ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης εξορίστηκε και μετά από δύο περίπου χρόνια αμνηστεύθηκε και γύρισε στον τόπο του. Στα επόμενα χρόνια αναφέρεται και πάλι η καπετανία των Κουμουνδουράκηδων.

Ο Πέτρος Κουτήφαρης⁴ γράφοντας για τη διοίκηση της επαρχίας Σταυροπηγίου αναφέρει ότι μετά την καθαίρεση του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, που έγινε το 1779, καπετάνιος της επαρχίας ανέλαβε ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης, ο οποίος σκοτώθηκε⁵ από κεραυνό το 1795 και μετά το θάνατό του "... το αξίωμα του καπιδάνου έσχεν ο Γεώργιος Καπιτανάκης δισέγγονος του πρώτου καπιδάνου Ιωάννου Κουτήφαρη. Αυτός ην πραής το ήθος και μετρίοφρων και επί πολιτική συνέσει μάλιστα διαφέρων εχρημάτισεν ο τελευταίος καπιδάνος της επαρχίας Σταυροπηγίου τηρήσας το αξίωμα αυτό μέχρι της ενάρξεως του υπέρ αυτονομίας αγώνος, ότε και ετελεύτησε...".

Ο Καπετάν Γιωργάκης και η οικογένειά του συμμετείχαν σε κάθε κίνηση που αποσκοπούσε στην απελευθέρωση του Γένους των Ελλήνων. Αναφέρεται ότι είχε

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη, Μανιάτικα Ιστορικά Στιχογραφήματα*, Αθήνα 1967, σ. 39, στίχ. 113-6. Στο Βιβλίο αυτό, στη σελίδα 51, ο Σ. Κουγέας τελειώς αβασάνισα έγραψε ότι ο Ελληνογάλλος περιηγητής E. Yemeniz περιέγραψε τον Καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη με "πολύ μελανά χρώματα". Η αλήθεια είναι ότι ο Yemeniz, όπως σημειώνεται αναλυτικά στο κεφάλαιο των περιηγητών του παρόντος βιβλίου, αναφέρθηκε σε φανταστικό πρόσωπο με το όνομα Αναστασούλης Καπετανάκης. Γράφει ότι είχε πύργο στη Ζαρνάτα και πέθανε άτεκνος μετά την απελευθέρωση. Η αβλεψία αυτή έχει περάσει και σε άλλα ιστορικά κείμενα από συγγραφείς που παρασύρθηκαν από το κύρος του αιμνηστου Σωκράτη Β. Κουγέα.

² S.B.Morrilt, *The letters of J. Morrilt of Rockeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794-6*, London 1914, σ. 204, όπου αναφέρει ότι η διοίκηση στο Σταυροπήγι ήταν πιο αυστηρή σε σύγκριση με την περιοχή της Ανδρούβιστας, που διοικούσε ο Μούρτζινος.

³ W. Leake, *Travels in Morea*, London 1830, τόμ. I, σ. 315.

⁴ Γ. Αναπλιώτη, *Κουτηφαράικο Τζάκι*, ό.π., σ. 4. Σε άλλο σημείο ο Π. Κουτήφαρης αναφέρει ότι από το 1780 οι Κουμουνδουράκηδες και οι Καπετανάκηδες μοιράζονταν τη διοίκηση του Σταυροπηγίου. Γ. Αναπλιώτη, *Κουτηφαράιοι-Καπετανάκηδες*, ό.π., σ. 56.

⁵ Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 618. σε βραχύ ιστορικό χρονικό αναφέρεται ότι σκοτώθηκε στις 21 Νοεμβρίου 1785 από αστραπή, ευρισκόμενος στο κάστρο της Ζαρνάτας. Ως χρονολογία θανάτου αναφέρεται και το 1795, Γιάννη Αναπλιώτη, *Πέτρος Κουτήφαρη, Ηγεμόνες της Μάνης*, Μεσσηνιακά Χρονικά, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1962, τεύχ. 6-7, σ. 293.

μηθεί στην Εταιρεία του Ρήγα Φεραίου¹, αλλά δεν υπάρχουν σαφείς πληροφορίες για το θέμα αυτό. Από τον Κανέλλο Δεληγιάννη² μαθαίνουμε ότι το 1806 έγινε κίνηση για να έρθει ο Μέγας Ναπολέων να ελευθερώσει το Μοριά από τους Τούρκους και σε αυτές τις συνεννοήσεις ήταν μνημένος ο Καπετάν Γιωργάκης Καπετανάκης. Τέλος το 1818 κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία³ και υπηρέτησε τους σκοπούς της μέχρι τα τέλη του 1821, που πέθανε.

Στην περιοχή Σταυροπηγίου γίνονταν συχνά τοπικοί πόλεμοι μεταξύ των οικογενειών Κουμουνδουράκη και Καπετανάκη. Το 1798, όταν ανέλαβε Μπέης ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης απέκλεισε τους Καπετανάκηδες στους Μύλους και στο Πετροβούνι και ήρθαν σε βοήθειά τους οι Μαυρομιχαλαίοι⁴. Το 1803, τότε που ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης προσπάθησε να φθάσει στο κάστρο του Κουμουνδουράκη τον χτύπησαν οι Καπετανάκηδες και τον τραυμάτισαν στο πόδι⁵. Ακόμη στο εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου του Von Stackelberg⁶ αναφέρεται: "... Ο πύργος του Καπετάνιου της Μάλτας (του Θεοδωράκη Κουμουνδουράκη) γειτονεύει με τον πύργο του Καπετάν Γιωργάκη, του εχθρού του, με τον οποίο βρίσκονται σε ανοιχτό πόλεμο και μπορούσε ο ένας να παρακολουθεί τον άλλον από μακριά. Ο τελευταίος από κοινού με την οικογένειά του έχει δύο πύργους, τον ένα κοντά στον άλλον πάνω από το χωριό Μαντίνεια στους πρόποδες του Ταύγέτου...". Αντίθετα οι Καπετανάκηδες διατηρούσαν καλές σχέσεις με το Μούρτζινο, τους Μαυρομιχαλαίους και τον περίφημο κλέφτη της εποχής εκείνης Ζαχαριά Μπαρμπιτσιώτη.

Το 1815 ο Μπέης της Μάνης Θεόδωρος Γρηγοράκης ήρθε σε προστριβές με τους Καπετανάκηδες και ιδιαίτερα με το Νικολάκη, αδελφό του Καπετάν Γιωργάκη, που ήταν εγκατεστημένος στα Γιαννιτσάνικα. Μετά από πρόσκληση του Μπέη ήρθε ο Μπεαλάρμπεης (υπαρχηγός του Τουρκικού στόλου) μαζί με Τουρκαλβανούς Λαλιώτες και Βαρδουνιώτες και έκαψαν τα Γιαννιτσάνικα. Τότε ο Καπετάν Γιωργάκης παρουσιάστηκε στο Μπεαλάρμπεη και διευθέτησε την υπόθεσή για τα

¹ Στη νεκρολογία της Αργυρούλας, συζύγου του Καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη, αναφέρεται: "... όστις κατηχημένος εις την Εταιρείαν του ποτέ Ρήγα Φεραίου...". Εφημερίδα Αθηνών "Εθνοκρατία" αρ. φ. 67, της 19 Μαΐου 1846, σ. 4.

² Κανέλλου Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, Έκδ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', σ. 51, "... Εισηκούσθησαν λοιπόν οι προύχοντες δια του Παπατσώνη και δια του Μητροπολίτου Μονεμβασίας και έβαλαν εις την ειρηνένην εταιρίαν τον Πέτρον Μαυρομιχαλήν, ονομαζόμενον τότε καπετάν Πετρούνην, τον Παναγιώτην Μούρτζινον και τον Γεωργάκη Καπετανάκην ως τους μόνους ισχύοντας εις την Μάνην...".

³ Ι. Α. Μελετοπούλου, *Η Φιλική Εταιρεία - Αρχείον Π. Σέκερη*, Αθήναι 1967, σ. 118, και Β. Γ. Μέξας, *Οι Φιλικοί*, Αθήναι 1937, σ. 23, αριθ. μητρ. 147: "Γεωργάκης Καπετανάκης. Καπετάνος Σταυροπηγίου Σπάρτης. Χρόνων 61. Δια Κωνσταντίνου Κυριακού. 1818 Νοεμβρίου 11, Πετροβούνι. Τω Θάνω, Κωνσταντινούπολιν."

⁴ Γιάννη Αναπλιώτη, *Πέτρου Κουτήφαρη, Ηγεμόνες της Μάνης*, ό.π., σ. 293.

⁵ Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής*, Έκδ. Δρακοπούλου, 1964, σ. 42.

⁶ Ο. Μ. Von Stackelberg, *La Grece, Vues Pittoresques et Topographiques*, Paris 1834, σ. 6. Ο Stackelberg επισκέφθηκε την περιοχή Σταυροπηγίου στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 19ου αιώνα.

υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του πλην του Νικολάκη, ο οποίος κατέφυγε στα Βαρδουνοχώρια¹.

Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας υπέγραψε διάφορα έγγραφα ως εκπρόσωπος της περιοχής του, που δείχνουν την επιρροή του στη Μάνη². Από πίνακες της Φιλικής Εταιρείας φαίνεται ότι μπορούσε να στρατολογήσει 500 στρατιώτες, δηλαδή τους μισούς στην επαρχία Σταυροπηγίου³.

Η μεγάλη προσφορά του Καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη στο Έθνος ήταν η συμβολή του στην έναρξη της επανάστασης του 1821. Μαζί με τους άλλους Μανιάτες καπετάνιους οδήγησε την οικογένειά του και τους συντοπίτες του την 23η Μαρτίου 1821 στην κατάληψη της Καλαμάτας⁴. Από εκεί άλλους έστειλε στα Μεσσηνιακά φρούρια και άλλους στο εσωτερικό της Πελοποννήσου, που ακολούθησαν το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Ανάμεσα στους τελευταίους ήταν και ο γιός του Χριστόδουλος, που πολέμησε στην Καρύταινα. Ο ίδιος ο Καπετάν Γιωργάκης Καπετανάκης έμεινε στην Καλαμάτα και όπως γράφει ο Φωτάκος, πήρε μέρος στην Μεσσηνιακή Γερουσία⁵, η οποία φρόντιζε για την τήρηση της τάξης και τον ανεφοδιασμό των εκστρατευτικών σωμάτων της Μεσσηνίας και ιδιαίτερα της Μάνης.

Σε μια αναφορά του Χριστόδουλου Γ. Καπετανάκη⁶ σημειώνεται ότι ο Καπετάν Γιωργάκης έδωσε σε κάθε στρατιώτη που ακολούθησε το γιό του στην Καρύταινα από ένα σοινίκι (περίπου 18 χιλιόγραμμα) σιτάρι, για τη διατροφή της οικογένειάς του και φυσικά τους εφοδίασε με μπαρουτόβολα κ.ά.

Εκτός από το ποίημα του Νηφάκη, το όνομα του Καπετάν Γιωργάκη το πήρε η λαϊκή μούσα και τραγουδήθηκε από συντοπίτες του. Στην Τρικικότσοβα (Χαραυγή) οι παλαιοί τραγουδούσαν ένα τραγούδι, το οποίο δεν διασώθηκε παρά μόνον ο πρώτος του στίχος: "Ο Μούρτζινος, ο Ζαχαριάς κι ο καπετάν Γιωργάκης" και παρακάτω αναφερόταν σε ναυτικές πειρατικές περιπέτειες. Ακόμη ο στίχος αυτός χρησιμοποιείται για να δείξει ότι πολλά πρόσωπα ανταγωνίζονται για την αρχηγία.

¹ Ελένης Μπελιά, *Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών Αρχείων*, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975) 278 και 285.

² Σ. Β. Κουγέα, *Ιστορικά πηγαία διά την Ηγεμονίαν της Μάνης*, Πελοποννησιακά 5(1962)69 και 85.

³ Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Α', σ. 214.

⁴ Αμβροσίου Φραντζή, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τόμ. Α', σ. 332. Φωτάκου (Φωτίου Χρυσανθοπούλου), *Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών*, Έκδ. "Φιλολογικά Χρονικά", Αθήναι 1960, σ. 130.

⁵ Φωτάκου, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Έκδ. "Φιλολογικά Χρονικά", Αθήναι 1960, σ. 70.

⁶ ΓΑΚ, Εκτελεστ., φάκ. 100, της 14 Ιουλίου 1825, όπου αναφέρεται: "Καταγραφη δια τους όσους στρατιώτας ο μακαρίτης πατήρ μου Καπετάν Γιωργάκης Καπετανάκης έβγαλε κατά καιρόν με ημάς τους υιούς του δια την κοινήν ανάγκην της πατρίδος εξ ων από τους αδελφούς του, θείους μας και ανεψιούς του, εξαδέλφους μας, αλλά από μόνον του οσπιτίου μας και έξοδα γινόμενα από γέννημα από μετρητά από πολεμοφόδια, δοσμένα και εξοδευμένα εις τους στρατιώτας μας και άλλα όσα ακολούθως ορού αρχηνίσανε από τας αρχάς Μαρτίου 1821.

Αον 380 Τριακοσίους ογδοήντα στρατιώτας πρώτην εκστρατειάν έκαμα εγώ ο ίδιος διά Καρύταινα, εις τους οποίους εδώσαμεν εις τα οσπίτια του κάθε στρατιώτου πρός έν σοινίκι γέννημα.

Σοινίκια όλα.....380 προς γρ. 93420

Εις οκτακοσίους 800 τεσκέδες φυσέκια..." κλπ.

Επίσης ακούγεται η έκφραση “*Είτε Αγγελής στο πέλαγος, Γιωργάκης στα καράβια*” η οποία λέγεται σε περίπτωση ταλαιπωριών. Δεν είναι όμως γνωστό αν εννοείται ο Καπετάν-Γιωργάκης Καπετανάκης. Τέλος ο Βαλέτας¹ δημοσίευσε στίχους, που αναφέρονται και στο Θεόδωρο Κολοκοτρώνη:

*Νάταν η μέρα βροχερή
κι η νύχτα ποντισμένη
πόντες εβάλανε βουλή
ο Μούρτζινος, ο Ζαχαριάς
κι ο Καπετάν Γιωργάκης
για να χαλάσουν την Τουρκιά
μέσα είν' κι ο Θεωδώρακης.*

Ο Καπετάν-Γιωργάκης Καπετανάκης φαίνεται ότι έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε την Ευγενική Αθ. Κυριακού², η οποία θα πρέπει να πέθανε νέα χωρίς να αφήσει παιδιά. Αργότερα παντρεύτηκε την Αργυρούλα Βενετσανάκη, αδελφή του καπετάν Θωμά Βενετσανάκη από την Καστάνιτσα. Μαζί της απέκτησε επτά παιδιά, εκτός από αυτά που πέθαναν σε μικρή ηλικία, α) το Χριστόδουλο, β) το Βενετσάνο, γ) το Γιαννιό, δ) τον Ηλία, ε) τη Μηλίτσα που παντρεύτηκε τον Αντών-Μπεη Γρηγοράκη, ο οποίος είχε την ηλικία του πατέρα της, στ) την Αγγελικούλα που δεν γνωρίζουμε το όνομα του συζύγου της και ζ) τη Γαρυφαλλίτσα που δεν παντρεύτηκε³.

Ο Καπετάν-Γιωργάκης Καπετανάκης μετά την επανάσταση εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και σε λίγο αρρώστησε. Στις 13 Ιουλίου 1821 έκανε τη διαθήκη του, η οποία φυλάγεται στη Λαϊκή Βιβλιοθήκη της πόλης και έχουν δημοσιευθεί αποσπάσματά της⁴. Πέθανε στα τέλη του ίδιου έτους.

Η σύζυγος του Καπετάν-Γιωργάκη, η Αργυρούλα Βενετσανίτσα⁵, αναφέρεται το 1841 ως Γεωργάκαινα Καπετανάκαινα σε έρανο, ο οποίος έγινε για τα Μανιάτικα εκστρατευτικά σώματα που πήγαν στην Κρήτη. Πέθανε και αυτή το 1846 και τη νεκρολόγησε ο αρχιμανδρίτης Νεόφυτος Μουντανάκης⁶.

Ι) ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ Γ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα. Από τα γραπτά του φαίνεται ότι υπήρξε μαθητής του Νικήτα Νηφάκη, που δίδασκε στην Καλαμάτα κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821 και μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας πολέμησε στην Καρύταινα⁷ και στην άλωση της Τριπολιτσάς. Τον Ιούνιο του 1822 επελέγη μεταξύ των οπλαρχηγών της Μάνης, για να παίρνει μέρος στις εκστρατείες ακολουθούμενος από 100 στρατιώτες. Στα σχετικά έγγραφα αναφέ-

¹ Γ. Α. Μαραβελέα, *Οι Παλαιολόγοι της Καρδαμύλης*, Αθήνα 1982, σ. 64.

² Κώστα Καλατζή, *Κυριακοί*, Αθήνα 1939, σ. 92.

³ Γιάννη Αναπλιώτη, *Κουτηφαραίοι-Καπετανάκηδες*, ό.π., σ. 59.

⁴ Στ. Καπετανάκη, *Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)415.

⁵ Ελένης Μπελιά, *Εθελοντικά σώματα Μανιατών στην Κρήτη*, Λακωνικά Σπουδαί 7(1983)436.

⁶ Εφημερίδα Αθηνών *Εθνοκρατία*, αρ. φ. 64 της 19 Μαΐου 1846, σ. 4.

⁷ Διονυσίου Κόκκινου, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Έκδ. “Μέλισσα”, Αθήνα 1957, τόμ. 2, σ. 65 και Φωτάκου, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*, ό.π., σ. 73.

ρεται ως Χριστοδουλάκης¹, γιατί την εποχή εκείνη η οικογένειά του είχε και αυτό το παρωνύμιο.

Το 1823 ο Χριστόδουλος Καπετανάκης μαζί με τον οπλαρχηγό Παναγιώτη Κεφάλα από το Διρράχι του Λεονταρίου τα έβαλαν με το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Αυτός για να φανεί υποχωρητικός στα αιτήματα και τους όρους του Αλ. Μαυροκορδάτου, είχε αφήσει τους φίλους ακάλυπτους. Τελικά η Διοίκηση υποχρέωσε το Χριστόδουλο να εγκαταλείψει την Τρίπολη². Τον επόμενο χρόνο, στις 17 Ιουνίου 1824, ο Χριστόδουλος Καπετανάκης συνυπέγραψε έγγραφο μαζί με το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τον Κανέλλο Δεληγιάννη κ.ά., που ανήκαν στη χαμένη μερίδα του εμφυλίου πολέμου³.

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1824 του απονεμήθηκε ο βαθμός του στρατηγού⁴ και αργότερα πολέμησε στη Βέργα του Αρμυρού⁵. Πήρε μέρος σε πολλές Εθνικές Συνελεύσεις: Το 1823 πήγε στο Άστρος της Κυνουρίας⁶, αλλά αποκλείστηκε. Έγινε δεκτός το 1827 στη Γ' Εθνική Συνέλευση της Ερμιόνης της Τροιζινίας⁷, στη Δ' που έγινε στο Άργος⁸ από 11 Ιουλίου μέχρι 6 Αυγούστου 1829 και στη συνέλευση της Προνοίας⁹ του Ναυπλίου, η οποία θεωρήθηκε συνέχεια της τετάρτης και συνήλθε από 14 Ιουλίου μέχρι 22 Αυγούστου 1832.

Μετά την απελευθέρωση έγινε λοχαγός της φάλαγγος και διαδοχικά πήρε προαγωγές μέχρι το βαθμό του συνταγματάρχη. Ως ταγματάρχης τιμήθηκε με τον Αργυρό Σταυρό του Σωτήρος¹⁰.

Εξελέγη πληρεξούσιος Σταυροπηγίου στην Εθνική Συνέλευση που ακολούθησε την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και υπέγραψε το πρώτο σύνταγμα¹¹ του 1844. Στη συνέχεια εξελέγη βουλευτής Σταυροπηγίου¹² το 1844. Μετά την έξωση του Όθωνα το 1862 αποσύρθηκε από την πολιτική και ασχολήθηκε με τη συγγραφή βιβλίων και κακότεχνων ποιημάτων.

Ο Χριστόδουλος Καπετανάκης παντρεύτηκε την Αντωνία, αγνώστου γένους και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Γεώργιο και β) τη Μελπομένη, που έμειναν άγαμα.

¹ Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 1, σ. 113.

² Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 6, σ. 263 κ.ε.

³ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 8, σ. 311 κ.ε.

⁴ Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 2, σ. 406 και ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 22, 9 Σεπτεμβρίου 1824.

⁵ Δικαίου Βαγιακάκου, *Ο Ιμβραήμ εναντίον της Μάνης*, Αθήνα 1961, σ. 25.

⁶ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 6, σ. 202.

⁷ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 11, σ. 72. Απ. Δασκαλάκη, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 1966, τόμ. 1, σ. 198.

⁸ Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. 12, σ. 249. Απ. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 202.

⁹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 25, της 13 Ιουλίου 1832, σ. 138.

¹⁰ ΦΕΚ, αρ. 26, της 10 Ιουνίου 1836, σ. 107. ΦΕΚ, αρ. 19 της 16 Οκτ. 1840, σ. 88. ΦΕΚ, αρ. 2, της 23 Ιαν. 1845, σ. 11 και αρ. 14 της 29 Μαΐου 1845, σ. 67 και ΦΕΚ, αρ. 16 της 9 Μαΐου 1871, σ. 110.

¹¹ Εφημερίδα Αθηνών “*Ταχύπερος Φήμη*”, αρ. φ. 360 της 25 Νοεμβρίου 1843. *Πρακτικά Συνελεύσεως 1843-1844*, σ. 703.

¹² Εφημερίδα Αθηνών “*Η Αναμόρφωσις*”, αρ. φ. 20 της 20 Σεπτεμβρίου 1844.

Ο Χριστόδουλος¹ έζησε μέχρι το 1871. Για τη ζωή του και τα έργα του έγραψαν ο Σταύρος Σκοπετέας² και ο Γιάννης Αναπλιώτης³.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Αναφέρεται ότι στην περίοδο 1872-4 υπηρέτησε αστυνόμος του δήμου Αβίας⁴. Σύμφωνα με παράδοση πέθανε το 1895.

II) ΒΕΝΕΤΣΑΝΟΣ Γ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στο Πετροβούνι το 1801. Πολέμησε ως οπλαρχηγός στην επανάσταση του 1821 και πήρε μέρος στην απελευθέρωση της Καλαμάτας, στα Βέρβαινα, στο Λάλα, στην πολιορκία της Τριπολιτσάς και στη μάχη του Βαρουσιού της Κορώνης. Την εποχή του Ιμπραήμ πολέμησε στη Βέργα του Αρμυρού και στο Διρό⁵. Να σημειωθεί ότι ενώ διαρκούσε η μάχη της Βέργας, ήρθε η είδηση της απόβασης του Ιμπραήμ στο Διρό και τότε ένα μέρος αγωνιστών, υπό τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη, έσπευσε να αντιμετωπίσει τους Αιγύπτιους στην καρδιά της Μάνης. Μεταξύ των πολεμιστών που από τη Βέργα πήγαν στο Διρό ήταν και ο Βενετσάνος Καπετανάκης.

Στα χρόνια του Καποδίστρια έγινε δικαστής, δηλαδή πάρεδρος στο πρωτόκλητο δικαστήριο της Κάτω Μεσσηνίας και το Νοέμβριο του 1830 έγινε σύμβουλος του κατά τη Σπάρτη πρωτοκλήτου δικαστηρίου⁶.

Το 1832 εξελέγη πληρεξούσιος Σταυροπηγίου στην Εθνική Συνέλευση της Προνοίας μαζί με τον αδελφό του Χριστόδουλο⁷.

Μετά την απελευθέρωση ακολούθησε τον στρατιωτικό κλάδο και στις 25 Απριλίου (7 Μαΐου) 1836 πήρε το βαθμό του ανθυπολοχαγού. Την 1η Νοεμβρίου 1837 διορίστηκε υπολοχαγός της Σπαρτιατικής φάλαγγος. Το 1842 κατετάγη πραγματικός λοχαγός της φάλαγγος και το 1856 έγινε ταγματάρχης. Το βαθμό του αντισυνταγματάρχη πήρε το 1871 και το 1875 έγινε συνταγματάρχης⁸.

Παράλληλα πολιτεύτηκε και το 1836 ήταν δημαρχιακός πάρεδρος Αβίας⁹. Το 1854 διορίστηκε πάλι δημαρχιακός πάρεδρος¹⁰ και το 1860 έγινε δήμαρχος Αβί-

¹ Εφημερίδα Αθηνών "Παλιγγενεσία", αρ. φ. 2229, της 26 Ιουλίου 1871.

² Σταύρου Σκοπετέα, *Ο Μανιάτης αγωνιστής του 21 Χρ. Καπετανάκης διασκευαστής της τραγωδίας "Ελλάς" του Γεωργίου Λασσάνη*, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)63.

³ Γιάννη Αναπλιώτη, *Χριστόδουλος Καπετανάκης*, Καλαμάτα 1973, έκδ. Συλλόγου προς Διάδοση των Γραμμάτων.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 42, της 20 Οκτωβρίου 1872, σ. 381 και ΦΕΚ, αρ. 33, της 24 Σεπτεμβρίου 1874, σ. 234.

⁵ Αρχείον Αγωνιστών Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, αρ. εγγρ. 32028.

⁶ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 40, της 25 Μαρτίου 1829, σ. 157 και Απ. Δασκαλάκη, *Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη*, Αθήνα 1976, σ. 314.

⁷ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 25, της 13 Ιουλίου 1832, σ. 138.

⁸ ΦΕΚ, αρ. 26, της 10 Ιουνίου 1836, σ. 107. ΦΕΚ, αρ. 19, της 16 Οκτωβρίου 1840, σ. 91, παράγραφος 20. ΦΕΚ, αρ. 3, της 13 Φεβρουαρίου 1841, σ. 15 και Εφημερίδα "Αιών" αρ. φ. 305, της 29 Οκτωβρίου 1841, σ. 3-4. ΦΕΚ, αρ. 4, της 13 Φεβρουαρίου 1842, σ. 25. ΦΕΚ, αρ. 86, της 28 Δεκεμβρίου 1856, σ. 458. ΦΕΚ, αρ. 51, της 29 Νοεμβρίου 1871, σ. 363 και Εφημερίδα Αθηνών "Εφημερίς", αρ. φ. 306, της 2 Νοεμβρίου 1875, σ. 2β.

⁹ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 215.

¹⁰ ΦΕΚ, αρ. 17, της 10 Ιουνίου 1854, σ. 91β.

ας¹. Δύο φορές, το 1859 και το 1868, έβαλε υποψηφιότητα για βουλευτής Οπύλου, αλλά απέτυχε².

Ο Βενετσάνος Καπετανάκης ήταν από τους πλέον ευκατάστατους της περιοχής του Σταυροπηγίου. Το εισόδημά του, για το οποίο εφορολογείτο, ήταν 3.000 δρχ. και γι' αυτό ο δήμος Αβίας τον πρότεινε ως ένορκο³.

Παντρεύτηκε τη Γεωργίτσα Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, που σε πρώτο γάμο της είχε πάρει τον ανιψιό του ονομαζόμενο Κανερίνη (Δημήτριο) Γιαν. Καπετανάκη από τα Γιαννιτσάνικα⁴. Από το γάμο τους γεννήθηκε η Ευαγγελία, που έμεινε άγαμος και έζησε μέχρι το 1931.

Ο Βενετσάνος Καπετανάκης συγκαταλέγεται μεταξύ των μαρτύρων της διαθήκης του Σπύρου Αλεξανδράκη⁵. Πέθανε το Μάιο του 1876 και θάφτηκε στο νεκροταφείο της Καλαμάτας, όπως μαρτυρεί η ταφόπετρά του.

III) ΓΙΑΝΝΙΟΣ Γ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Είναι ο τριτότοκος γιός του Καπετανάκη Γιωργάκη Καπετανάκη και γεννήθηκε μετά τον αδελφό του Βενετσάνο, που ήταν γεννημένος το 1801. Αναφέρεται ότι τον βάπτισε ο ηγούμενος της μονής της Τιμιοβας Ντομάδος⁶.

Στη διάρκεια της επανάστασης του 1821 πολέμησε σε πολλά μέτωπα. Πήρε μέρος στην απελευθέρωση της Καλαμάτας, στην πολιορκία και άλωση της Τριπολιτσάς. Τον επόμενο χρόνο πολέμησε εναντίον του Δράμαλη και στη συνέχεια πήρε μέρος στην πολιορκία του Ναυπλίου. Μαζί με τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη στρατολόγησαν 350 άνδρες και πήγαν να βοηθήσουν το Μεσολόγγι. Φθάνοντας όμως στη Γαστούνη έλαβαν διαταγή να μείνουν εκεί και να φροντίσουν για την τάξη της περιοχής⁷.

Στις 15 Μαρτίου 1826, δηλαδή τον καιρό του Ιμπραήμ, πήρε διαταγή από το Νικήτα Σταματελλόπουλο, να ασκεί καθήκοντα αστυνόμου στην Καλαμάτα, όπου έμεινε τρεις μήνες με 50 στρατιώτες⁸. Κατόπιν πολέμησε στις μάχες της Βέργας και του Πολυάραβου (Πολιτζάροβα). Την άνοιξη του 1827 πήρε διαταγή από το Θ. Κολοκοτρώνη να αστυνομεύει από κοινού με τον Παναγιώτη Γιαν. Καπετανάκη την

¹ ΦΕΚ, αρ. 49, της 20 Οκτωβρίου 1860, σ. 237.

² Εφημερίδα Αθηνών "Ελλην", αρ. φ. 93, της 17 Νοεμβρίου 1859 και εφημερίδα Καλαμάτας "Καθήκον", αρ. φ. 18, της 2 Μαρτίου 1868, σ. 4.

³ ΦΕΚ, 1844, σ. 215. ΦΕΚ, αρ. 38 της 3 Αυγούστου 1853, παράρτημα σ. 25. ΦΕΚ, της 14 Σεπτεμβρίου 1856, παράρτημα σ. 83. ΦΕΚ, παράρτημα της 5 Οκτωβρίου 1860, σ. 67.

⁴ Κ. Κοτσώνη, *Κατάληψη της Καλαμάτας από τους Μανιάτες (1831)*, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, 1957, σ. 195, στίχοι 19-21.

⁵ Μελέτιου Σακελλαρόπουλου, *Σπ. Αλεξανδράκης και τα Αλεξανδράκεια κληροδοτήματα*, Καλαμάτα 1957, σσ. 19, 21, 81.

⁶ Σ. Β. Κουγέα, *Η Μονή της Τιμιοβας*, Μεσσηνιακά Γράμματα, 1(1956)20 και Γ. Αναπλιώτη, *Κουτηφαραιοί-Καπετανάκηδες*, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)63. Είναι λάθος του Αναπλιώτη ότι ο Παναγιώτης Γιαννέας Καπετανάκης ήταν γιός του. Ήταν πρώτα εξαδέλφια και μάλιστα ο Παναγιώτης Γιαννέας ήταν μεγαλύτερος από το Γιαννίό Καπετανάκη.

⁷ Αρχείον Χειρογράφων Εθν. Βιβλ. Ελλάδος., Φάκελ. Γιαννιού Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32038.

⁸ Στ. Καπετανάκη, *Θανατούλης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)302.

περιοχή του Αρμουρού, που είχε γίνει το καταφύγιο των Μεσσηνίων προσφύγων. Η διαταγή γράφει τα ακόλουθα¹:

Αρ. 103

Προς τον Γενναίον Κ. Γιαννιού Κπ. Γ. Καπετανάκη.

Επειδή ο λαός της Μεσσηνίας συνέρρευσε εις αυτά τα μέρη του Αλμυρού δια τον φόβο του εχθρού και δια να προφυλάττεται από οποιασδήποτε καταχρήσεις ανάγκη να είναι μια εκτελεστική δύναμις, ήτις να τας εμποδίζη, διά τούτο διατάζεται η Γεναιότητά σου συνεννοηθείς μετά του Κ. Παναγ. Καπετανάκη να έχετε 100 στρατιώτας και να περιφέρεσθε με αυτούς δια να εμποδίζετε κάθε αταξίαν και κατάχρησιν και τούτο θέλετε ακολουθεί άχρι δευτέρας διαταγής μου ειδοποιούντες με τα πρακτικά σας.

Τη 18 Απριλίου 1827

Δαμαλά

*Ο Γεν. Αρχ. των Πελ. όπλων
Θ. Κολοκοτρώνης*

Στις 15 Σεπτεμβρίου 1831, δηλαδή λίγο πριν από τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια, βρισκόταν στο χωριό του Σταυροπηγίου Βαρούσι, με στρατιωτικό απόσπασμα για να αντιμετωπίσει τους στασιαστές Μαυρομιχαλαίους². Αργότερα όμως, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια μετεπήδησε μαζί με τους αδελφούς του Χριστόδουλο και Βενετσάνο στο αντικαποδιστριακό στρατόπεδο³.

Ο Γιαννιός Καπετανάκης παντρεύτηκε κόρη του Αντωνίου Περρωτή από τη Σπερχογεία (Κουρτσαούσι) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Ιωσήφ**, β) τον **Ηλία** και γ) τον **Κωνσταντίνο**. Από το 1844 ήταν κάτοικος Σπερχογείας και προτεινόταν ως ένορκος από το δήμο Θουρίας⁴. Το 1849 εξελέγη επαρχιακός σύμβουλος Καλαμάτας για το δήμο Θουρίας και το 1851 αντικαταστάθηκε λόγω θανάτου⁵.

Ο Γιαννιός Γ. Καπετανάκης για τη συμμετοχή του στην επανάσταση του 1821 προικοδοτήθηκε με το βαθμό του ανθυπολοχαγού (αξιωματικός 7ης τάξεως) και αργότερα του αναγνωρίστηκε ο βαθμός του υπολοχαγού⁶. Όπως φαίνεται σε πίνακα ζωγραφικής, που σώζεται στα χέρια του απογόνου του Στέλιου Ηλ. Καπετανάκη, φέρει και το παράσημο του αγώνα (Εικ. 68).

Α) ΙΩΣΗΦ ΓΙΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Προφανώς το όνομά του το οφείλει στον επίσκοπο Ανδρούσης Ιωσήφ. Ο Ιωσήφ Καπετανάκης ήταν εγκατεστημένος στη Σπερχογεία και κατά περιόδους διετέλεσε συμβολαιογράφος Θουρίας⁷. Από το γάμο του απέκτησε δύο παιδιά, α) τον **Αναστάση** και β) την **Παναγιώτα**. Το όνομα

¹ ΓΑΚ, Βλαχογ., Υπουργ. Πολ., φάκ. 161 της 18 Απριλίου 1827. Το πατρώνυμο του Γιαννιού Καπετανάκη σημειώνεται ΚπΓ που σημαίνει *Καπετάν Γεωργίου* και αυτό γράφει στην υπογραφή του τόσο ο Γιαννιός, όσο και ο αδελφός του Χριστόδουλος, το οποίο όμως πολλοί συγχέουν.

² ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 98, έγγραφο της 15 Σεπτεμβρίου 1831.

³ ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 221, έγγραφο της 22 Οκτωβρίου 1831.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 35 της 8 Δεκεμβρίου 1844, παράρτημα σ. 205. Να σημειωθεί ότι ως ένορκος προτεινόταν από τους δήμους οι περισσότερο φορολογούμενοι πολίτες.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 41, της 28 Νοεμβρίου 1849 σ. 350α και ΦΕΚ, αρ. 14, της 10 Απριλίου 1852, σ. 104β.

⁶ Αρχείον Χειρογράφων Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, φάκ. Γιαννιού Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32038.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 32, της 25 Απριλίου 1866, σ. 202. ΦΕΚ, αρ. 19, της 4 Μαΐου 1868, σ. 145. ΦΕΚ, αρ. 18, της 25 Μαΐου 1871, σ. 128. ΦΕΚ, αρ. 15, της 25 Απριλίου 1872, σ. 123. ΦΕΚ, αρ. 15, της 25 Απριλίου 1872, σ. 124. ΦΕΚ, αρ. 5, της 20 Φεβρουαρίου 1873, σ. 37.

του συζύγου της Παναγιώτας δεν είναι γνωστό. Από παράδοση γνωρίζουμε ότι η Παναγιώτα είχε κόρη με το όνομα Μαγδαληνή.

1) **ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΙΩΣΗΦ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ.** Έζησε στη Σπερχογεία. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του, με την οποία απέκτησαν μία κόρη, την **Ελένη**.

Β) **ΗΛΙΑΣ ΓΙΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ.** Γεννήθηκε και ανδρώθηκε στη Σπερχογεία, όπου ήταν εγκατεστημένος ο πατέρας του. Είχε την υποστήριξη του Αλέξανδρου Κουμουندούρου, γιατί ήταν πρώτος εξάδελφος της συζύγου του¹. Αναφέρεται ότι ο Ηλίας Καπετανάκης υπηρέτησε αστυνόμος στην Αθήνα, αλλά για τη θέση αυτή δεν έχουμε ακριβή στοιχεία². Το 1864 διορίστηκε αστυνόμος Θουρίας³ και παράλληλα υπηρέτησε δεύτερος δημαρχιακός πάρεδρος του δήμου Θουρίας⁴ και στη θέση αυτή έμεινε μέχρι τις 30 Νοεμβρίου 1868. Το 1867 διορίστηκε αστυνόμος Αβίας και το επόμενο έτος απολύθηκε⁵.

Στις δημαρχιακές εκλογές του δήμου Αβίας του έτους 1870 ήταν υποψήφιος δήμαρχος, αλλά απέτυχε⁶. Ακολούθως υπηρέτησε ως οικονομικός έφορος Γυθείου και Οιτύλου⁷. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι διορισμοί και οι απολύσεις διαδεχόντουσαν η μία την άλλη, ανάλογα με την κυβέρνηση που ανελάμβανε την εξουσία.

Το 1874 εξελέγη για πρώτη φορά δήμαρχος Αβίας⁸ και επανεξελέγη το 1879. Απέτυχε στην περίοδο 1883-87, όταν πήρε τη δημαρχία ο Γεώργ. Γεωργ. Καπετανάκης⁹ (Πιερέας). Για τελευταία φορά εξελέγη δήμαρχος¹⁰ στην περίοδο 1887-91. Το 1889 του απονεμήθηκε ο Αργυρός Σταυρός των Ιπποτών του Σωτήρος¹¹. Την επόμενη χρονιά κατηγορήθηκε¹² για υπεξαγωγή δημοσίων εγγράφων, για να βοη-

¹ Η μητέρα του Ηλία Καπετανάκη ήταν αδελφή του Γεωργίου Αντ. Περρωτή, που ήταν πεθερός του Αλέξανδρου Κουμουندούρου.

² Αθηναϊκή Εφημερίδα "Νέα Εφημερίς", αρ. φ. 192, της 11 Ιουλίου 1893, σ. 1.

³ ΦΕΚ, αρ. 16, της 25 Απριλίου 1864, σ. 88 β.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 14, της 17 Μαρτίου 1869, σ. 111. Το ΒΔ ήταν από 30 Νοεμβρίου 1868.

⁵ Αστυνόμος Αβίας διορίστηκε αντί του Βενετσάνου Κετσέα με ΒΔ από 5 Ιανουαρίου 1867, που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ αρ. 35, της 14 Ιουνίου 1867, σ. 469β και απολύθηκε με ΒΔ της 28 Σεπτεμβρίου 1868 που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ αρ. 54, της 21 Νοεμβρίου 1868, σ. 393 και τη θέση του κατέλαβε ο Ηλίας Γεωργ. Καπετανάκης, ο επονομαζόμενος "Τραμουντάνης" που ήταν γιός του δημάρχου Αβίας Γεωργίου Γ. Καπετανάκη (Πιερέα).

⁶ Αθηναϊκή Εφημερίδα "Αυγή", αρ. φ. 2614 της 21 Μαρτίου 1870 και Καλαματιανή Εφημερίδα "Πελοπόννησος", αρ. φ. 264 της 21 Μαρτίου 1870, σ. 2.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 54 της 21 Δεκεμβρίου 1871, σ. 387β. ΦΕΚ, αρ. 17 της 15 Μαΐου 1872, σ. 151. ΦΕΚ, αρ. 41 της 15 Οκτωβρίου 1872, σ. 369α και ΦΕΚ, αρ. 12 της 20 Απριλίου 1873, σ. 93β.

⁸ Αθηναϊκή Εφημερίδα "Αιών", αρ. φ. 2986 της 17 Ιανουαρίου 1874, σ. 3, όπου αναφέρεται ότι εκλέγεται για πρώτη φορά. Από τη λεπτομέρεια αυτή γίνεται η διάκριση ανάμεσα στον Ηλία Γιαν. Καπετανάκη και το θείο του Ηλία Γεωργ. Καπετανάκη, που είχε υπηρετήσει πάλι στο παρελθόν ως δήμαρχος Αβίας. Αθηναϊκή Εφημερίδα "Παλιγγενεσία", αρ. φ. 4401 της 12 Απριλίου 1879, σ. 2.

⁹ Αθηναϊκή Εφημερίδα "Αιών", αρ. φ. 4212 της 11 Ιουλίου 1883, σ. 3, στ. β-γ.

¹⁰ Αθηναϊκές Εφημερίδες "Όρα", αρ. φ. 243, της 9 Απριλίου 1887, σ. 4 και "Παλιγγενεσία" αρ. φ. 6969, της 9 Απριλίου 1887, σ. 2.

¹¹ ΦΕΚ, αρ. 30 της 2 Φεβρουαρίου 1890, σ. 122.

¹² Αθηναϊκή Εφημερίδα "Νέα Εφημερίς", αρ. φ. 16, της 16 Ιανουαρίου 1890, σ. 7α.

θήσει κάποιον ψηφοφόρο του, ονομαζόμενο Βοϊδήλο, που τον κατηγορούσαν για φόνο.

Τον Ιούλιο του 1893 δολοφονήθηκε από τον Χριστόδουλο Ιωάν. Καπετανάκη, εγγονό του πολιτικού του αντιπάλου Γεωργίου Γεωργ. Καπετανάκη (Πιερέα). Στον τύπο της εποχής γράφτηκε¹:

“Φόνος Ηλ. Καπετανάκη : Κατά τηλεγραφικήν εκ Καλαμών είδησιν εφνεύθη εν Αλμυρώ υπό του 15ούσ ανεψιού του ο Ηλίας Καπετανάκης, πρώην δήμαρχος Αβίας οικονομικός έφορος, αστυνόμος εν Αθήναις, διακριθείς επί χρηστώ χαρακτήρι και ικανότητι. Ως κομματάρχης εν τω τόπω του εθεωρείτο εις των ισχυροτέρων. Ο φόνος αυτού, ως φαίνεται, είναι αποτέλεσμα εξαφθέντος πάθους ασυνέτου νέου εκ της κομματικής εχθρότητος της αναφανομένης ενίοτε εν τη Λακωνία.”

Ο Ηλίας Γιαν. Καπετανάκης είχε το παρωνύμιο “Γιούργιας”, διότι, όπως αναφέρεται, σε μια εκλογή οι Μαυρομιχαλαίοι δεν άφηναν να μπει στην εκκλησία, που ήταν το εκλογικό τμήμα, η κάλη του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου και αυτός φώναζε στους φίλους του “Γιούργια” και τη βάλαν με τη βία. Έκτοτε του έμεινε το παρωνύμιο αυτό και οι απόγονοί του λέγονται “Γιουργεοί”.

Ο Ηλίας Καπετανάκης από το γάμο του με την Καλλιρρόη Τσιμόγιαννη από τη Σπερχογεία απέκτησε πέντε παιδιά, α) τον **Ιωάννη**, β) το **Νικόλαο**, γ) τη **Σοφία** που παντρεύτηκε τον Ηλία Λογοθέτη, δ) την **Ουρανία** σύζυγο Δ. Ζερβέα και ε) τη **Βασιλική** που πήρε το δάσκαλο Γ. Κοτρωνάρο (Εικ. 24).

1) **ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛΙΑ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ**. Γεννήθηκε το 1865 και εργάστηκε στην Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων των *Ζάννου και Ρως*, που ήταν στην Καλαμάτα. Παντρεύτηκε δύο φορές. Η πρώτη του σύζυγος ήταν της οικογένειας **Πτεινάρη** και η δεύτερη, που ήταν δασκάλα, ονομαζόταν **Ευαγγελία Γραμμενίδου**. Δεν απέκτησε παιδιά.

2) **ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΗΛΙΑ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ**. Γεννήθηκε το 1866 και ως επάγγελμά του αναφέρεται “κτηματίας”. Παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Νικολακοπούλου** (Εικ. 69), που μετά το θάνατό του, το 1916, σπούδασε μαία και εργάστηκε στην περιοχή. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο **Ηλίας**, β) η **Καλλιρρόη** που παντρεύτηκε τον Λ. Παπαδίουσίου και εγκαταστάθηκαν στην Αμερική και γ) η **Τασία** (Εικ. 69) που έγινε σύζυγος του Σ. Φλώρου και έζησαν πολλά χρόνια στην Αμερική, αλλά μετά το θάνατο του συζύγου της επέστρεψε στην Ελλάδα.

α) **ΗΛΙΑΣ ΝΙΚ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ**. Γεννήθηκε το 1906 και έζησε μέχρι το 1981 (Εικ. 69). Υπηρέτησε δημόσιος υπάλληλος και έγινε Διευθυντής Ταμείου Αιγίνης. Ως συνταξιούχος βοήθησε αποτελεσματικά στη συγκέντρωση στοιχείων για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου. Ο Ηλίας Ν. Καπετανάκης έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε την **Ολυμπία Δεληνταδάκη** με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γιάννη** που ακολούθησε τον ταμιακό κλάδο και παντρεύτηκε την **Αναστασία Δημοπούλου**, β) την **Άννα** που παντρεύτηκε τον Tarek Barake και ζει στον Καναδά και γ) το **Στέλιο** που παντρεύτηκε την **Τούλα Μαντά**. Ο Ηλίας ήρθε σε δεύτερο γάμο με την **Αλεξάνδρα Γιαννούλη** από την Αίγινα και απέκτησαν μια κόρη, δ) τη

¹ Αθηναϊκή Εφημερίδα “Νέα Εφημερίς”, αρ. φ. 192, της 11 Ιουλίου 1893, σ. 1β.

Σταυρούλα που είναι οδοντίατρος και έγινε σύζυγος του Βασιλείου Κούτρη διευθυντικού στελέχους του ΟΤΕ.

β) **Γ) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ**. Υπηρέτησε σε διάφορες δημοσιού-παλληλικές θέσεις στην περίοδο 1874-78, όπως έφορος Οιτύλου, Γυθείου και υποτελώνης Μεσσήνης. Έζησε τη ζωή του στη Σπερχογεία και παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας **Ζυγουράκη** με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Θεοφάνη** και β) τη **Μαριγούλα** που έγινε σύζυγος Δικαίου.

1) **ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ**. Έζησε στη Θουρία αλλά δεν παντρεύτηκε.

IV) ΗΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Πρόκειται για το νεώτερο γιό του Καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη. Γεννήθηκε στο Πετροβούνι, αλλά δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε την ηλικία του. Φαίνεται ότι λόγω του νεαρού της ηλικίας του δεν έλαβε μέρος στην επανάσταση του 1821. Ο ίδιος σε αίτησή του αναφέρει ότι αγωνίστηκε στη Βέργα του Αρμυρού. Ήταν γνωστός στην περιοχή με το παρωνύμιο “*Πρεζέας*”, προφανώς από το πρέζα, που σημαίνει λεία πειρατική. Μετά την απελευθέρωση εγκαταστάθηκε στο Αρμυρό και το σπίτι του ήταν στη θέση του σημερινού ξενοδοχείου “Messinian Bay”. Το 1845 ήταν ειρηνοδίκης Κάμπου και κατηγορήθηκε ότι σκότωσε τον Χρίστο Πατριαρχέα, αδελφό του δημάρχου Καρδαμύλης². Λίγο αργότερα ο δήμαρχος Καρδαμύλης και το δημοτικό συμβούλιο υπέγραψαν ψήφισμα υπέρ του Ηλίας Καπετανάκη και αποδοκίμαζαν αναφορά που τον κατηγορούσε για κομματισμό και για παράβαση καθήκοντος³. Το 1847 απελύθη από ειρηνοδίκης⁴ και έγινε δίκη για τη δολοφονία του Χρίστου Πατριαρχέα. Φαίνεται όμως ότι απαλλάχτηκε, γιατί την επόμενη χρονιά υπηρετούσε πάλι ως ειρηνοδίκης Κάμπου⁵.

Το 1850 εξελέγη επαρχιακός σύμβουλος Οιτύλου για το δήμο Αβίας⁶ και επανεξελέγη το 1856. Την επόμενη χρονιά διορίστηκε β’ συμβολαιογράφος Καλαμάτας⁷. Με Βασιλικό Διάταγμα της 4 Απριλίου 1864 διορίστηκε ειρηνοδίκης Καρδαμύλης και με άλλο από 1 Μαΐου του ίδιου έτους απολύθηκε⁸. Ακολούθως από τον

¹ ΦΕΚ, αρ. 28 της 30 Ιουλίου 1874, σ. 196. ΦΕΚ, αρ. 42 της 26 Ιουνίου 1875, σ. 284. ΦΕΚ, αρ. 42 της 26 Ιουνίου 1875, σ. 185. ΦΕΚ, αρ. 18 της 13 Απριλίου 1876, σ. 112. ΦΕΚ, αρ. 74 της 9 Σεπτεμβρίου 1877, σ. 74 και ΦΕΚ, αρ. 67 της 24 Νοεμβρίου 1878, σ. 497.

² Το 1842 το Ειρηνοδικείο Κάμπου και Καρδαμύλης συγχωνεύθηκαν σε ένα με έδρα τον Κάμπο (ΦΕΚ 1842, σ. 38). Ίσως αυτό δημιούργησε αντιπαλότητα μεταξύ των δύο επαρχιών. Ο Η. Καπετανάκης παύτηκε από τη θέση του επειδή του απαγγέλθηκε κατηγορία για φόνο, ΦΕΚ, αρ. 34, της 1 Δεκεμβρίου 1844, σ. 181 και Εφημερίδα Αθηνών “Καρτερία”, αρ. φ. 62, της 25 Ιουνίου 1845, σ. 3α.

³ Εφημερίδα Αθηνών “Εθνοκρατία”, αρ. φ. 42, της 11 Νοεμβρίου 1845, σ. 4 και Μίμη Φερέτου, *Μεσοσημακά 1969-70*, σ. 355.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 25, της 9 Αυγούστου 1847, 214β.

⁵ Εφημερίδα Αθηνών “Αθηνά” της 2 Δεκεμβρίου 1848, σ. 2.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 27, της 24 Αυγούστου 1850, σ. 278α και ΦΕΚ, αρ. 51, της 26 Σεπτεμβρίου 1856, σ. 300.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 1, της 11 Ιανουαρίου 1857, σ. 5.

⁸ ΦΕΚ, αρ. 21, της 20 Μαΐου 1864, σ. 121 και ΦΕΚ, αρ. 23, της 31 Μαΐου 1864, σ. 133.

Ιούλιο του 1864 μέχρι τον Αύγουστο του 1866 υπηρέτησε οικονομικός έφορος Οιτύλου, Γυθείου, Πυλίας και Κυνουρίας¹.

Το 1870 εξελέγη δήμαρχος Αβίας². Συνοποψήφιοί του ήταν ο Ηλίας Γιαννιού Καπετανάκης (Γιούργιας), ο Γεώργιος Γεωργ. Καπετανάκης (Πιερέας), ο Γρηγόριος Κετσάς, ο Κ. Λογοθέτης και ο Ν. Ψαλτήρας. Τον τελευταίο δε συνιστούσε στους αναγνώστες της η εφημερίδα της Αθήνας "Αυγή"³.

Από το 1875 μέχρι το 1878 διορίστηκε έπαρχος Δωρίδος, Κορινθίας, Γυθείου, Πυλίας, Επιδαύρου Λιμηράς, Κυθήρων και πάλι Γυθείου⁴.

Ήταν από τους πιο ευκατάστατους κατοίκους του δήμου Αβίας με ετήσιο εισόδημα 3.000 δραχ., γι' αυτό συγκαταλεγόταν στον κατάλογο των υποψηφίων ενόρκων για το Πρωτοδικείο Καλαμάτας⁵.

Ο Ηλίας Καπετανάκης παντρεύτηκε την Ελευθερία Ασημακοπούλου και απέκτησαν έξι παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) το **Σαράντο**, γ) τον **Παναγιώτη**, δ) το **Βενετσάνο**, ε) την **Αργυρούλα** και στ) τη **Χρυσούλα**. Τα ονόματα των συζύγων των δύο κοριτσιών δεν είναι γνωστά. Η διαθήκη του Ηλία Καπετανάκη γράφτηκε στις 26 Δεκεμβρίου 1863 και δημοσιεύτηκε από το πρωτοδικείο Καλαμάτας στις 12 Δεκεμβρίου 1886.

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στο Αρμυρό το 1853 και σπούδασε ιατρική. Τον Αύγουστο του 1878 αναγορεύτηκε διδάκτορας του Πανεπιστημίου Αθηνών και διορίστηκε στη στρατιωτική υπηρεσία καταταγείς πρώτος κατά σειρά επιτυχίας⁶. Στις 28 Σεπτεμβρίου 1879 έγινε ανθυπίατρος⁷ και μετά από λίγα χρόνια υπηρετούσε στην Καλαμάτα ως υπίατρος και δεχόταν ασθενείς στο ιδιωτικό του ιατρείο⁸. Το 1885 ο Γεώργιος Καπετανάκης και ο Π. Μανούσος, από την Κυπαρισσία, πήρε ο καθένας τους διετή υποτροφία και πήγαν στη Γαλλία για ευρύτερες σπουδές⁹.

Το 1890 υπηρετούσε στην Κυπαρισσία ως υπίατρος¹⁰ και την ίδια χρονιά πήρε προαγωγή σε ιατρό-λοχαγό¹¹. Το 1893 υπηρετούσε στην Τρίπολη¹².

¹ ΦΕΚ, αρ. 49, της 19 Νοεμβρίου 1864, σ. 315. ΦΕΚ, αρ. 28, της 13 Απριλίου 1866, σ. 180. ΦΕΚ, αρ. 30, της 19 Απριλίου 1866, σ. 189. ΦΕΚ, αρ. 31, της 21 Απριλίου 1866, σ. 196. ΦΕΚ, αρ. 37, της 23 Ιουνίου 1867, σ. 479.

² Εφημερίδα Καλαμάτας "Πελοπόννησος", αρ. φ. 264, της 21 Μαρτίου 1870, σ. 2.

³ Εφημερίδα Αθηνών "Αυγή", αρ. φ. 2614, της 2 Μαρτίου 1870, σ. 3.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 10, της 16 Φεβρουαρίου 1876, σ. 58. ΦΕΚ, αρ. 9, της 4 Φεβρουαρίου 1876, σ. 44. ΦΕΚ, αρ. 40, της 20 Ιουνίου 1877, σ. 177. ΦΕΚ, αρ. 80, της 30 Σεπτεμβρίου 1877, σ. 420. ΦΕΚ, αρ. 81, της 4 Οκτωβρίου 1877, σ. 424 και ΦΕΚ, αρ. 34, της 14 Ιουνίου 1878, σ. 220.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 30 του 1853, παράρτημα σ. 25, φέρεται γεννημένος το 1817.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 50, της 30 Αυγούστου 1878, σ. 352 και εφημ. Αθηνών "Στοά", αρ. φ. 1839, της 3 Αυγούστου 1878.

⁷ Εφημερίδα Αθηνών "Πρώτα" της 30 Σεπτεμβρίου 1879.

⁸ Εφημερίδα Καλαμάτας "Μεσσηνιακός Τύπος", αρ. φ. 28, της 5 Απριλίου 1884, σ. 3γ.

⁹ Εφημερίδα Αθηνών "Ωρα" της 11 Ιουνίου 1885, σ. 2α.

¹⁰ ΦΕΚ, αρ. 30, της 2 Φεβρουαρίου 1890, σ. 123α.

¹¹ ΦΕΚ, αρ. 84, της 14 Αυγούστου 1890, σ. 330.

¹² Εφημερίδες Αθηνών "Παλιγγενεσία" της 12 Ιουλίου 1893, σ. 3γ και "Νέα Εφημερίς" αρ. φ. 193 της 12 Ιουλίου 1893, σ. 4.

Στον πόλεμο του 1897 υπηρετούσε ως λοχαγός-ιατρός και τοποθετήθηκε διευθυντής του Στρατιωτικού Νοσοκομείου Βόλου¹. Ακολούθως υπηρέτησε στην Καλαμάτα². Αποστρατεύθηκε το 1910 και ανακλήθηκε στην υπηρεσία το 1912 για να πάρει μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους. Υπηρέτησε ως διευθυντής του Βου Στρατιωτικού Νοσοκομείου Αθηνών και τελικά αποστρατεύθηκε Γενικός Αρχίατρος (Συνταγματάρχης).

Ο Γεώργιος Ηλ. Καπετανάκης παντρεύτηκε τη Φανή Γαλανοπούλου με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Ηλία** και β) την **Ιουλία** που πέθαναν σε μικρή ηλικία. Όπως αναφέρει η Καλαματιανή εφημερίδα "Σημαία"³ τον Απρίλιο του 1921 αρρώστησε και στις 22 Ιουνίου 1921 πέθανε.

Β) ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στο Αρμυρό την 1 Ιουλίου 1859 και κατατάχθηκε στη σχολή υπαξιωματικών στις 8 Αυγούστου 1880. Αποφοίτησε ανθυπολοχαγός στις 22 Σεπτεμβρίου 1885. Το 1893 υπηρετούσε στο Ναύπλιο⁴. Υπολοχαγός έγινε στις 26 Μαΐου 1895 και με το βαθμό αυτό έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1897, όπου υπηρέτησε αρχικά διοικητής του δ' Λόχου του 3ου Τάγματος του 3ου Συντάγματος Πεζικού και στις 3 Μαΐου του 1897 τοποθετήθηκε διοικητής του α' Λόχου⁵ και πολέμησε στο Δομοκό.

Ο Σαράντος Καπετανάκης, όπως ακούσαμε από τους παλαιότερους, είχε πάει στη Γαλλία για μετεκπαίδευση. Δεν είναι όμως γνωστός ο ακριβής χρόνος της διαμονής του στη Γαλλία.

Το βαθμό του λοχαγού πήρε στις 21 Ιουνίου 1901 και το 1905 υπηρετούσε στην Καλαμάτα. Τη χρονιά εκείνη βοήθησε πολύ αποτελεσματικά στην κατάσβεση μεγάλης πυρκαγιάς, που απείλησε την πόλη⁶.

Από την επετηρίδα αξιωματικών μαθαίνουμε ότι την 1 Ιουλίου 1910 πήρε το βαθμό του ταγματάρχη, στις 15 Ιουλίου 1912 προβιβάστηκε σε αντισυνταγματάρχη και στις 25 Σεπτεμβρίου 1913 έγινε συνταγματάρχης.

Στον Α' Βαλκανικό πόλεμο, που οι Έλληνες πολέμησαν εναντίον των Τούρκων, υπηρετούσε με το βαθμό του αντισυνταγματάρχη και διοικούσε το 7ο Ευζωνικό Τάγμα. Πέρασε πρώτος τον ποταμό Άραχθο και διακρίθηκε ιδιαίτερα στη μάχη της 29 Νοεμβρίου 1912, που έγινε στην Αετορράχη (επίμηκες ύψωμα νοτίως των Ιωαννίνων) εναντίον υπερδιπλασίας εχθρικής δύναμης. Στη μάχη αυτή ο Σαράντος Καπετανάκης δέχτηκε τραύμα διαμπερές στο θώρακα και στο αριστερό χέρι⁷.

¹ Διαδόχου Κωνσταντίνου, Έκθεσις Πεπραγμένων Στρατού Θεσσαλίας, Αθήνα 1897, σ. 453 και Εφημερίδα Αθηνών "Πρώτα" της 16 Μαρτίου 1897, σ. 3.

² ΦΕΚ, αρ. 9 της 13 Ιανουαρίου 1898.

³ Εφημερίδα Καλαμάτας "Σημαία" αρ. φ. 2306 της 17 Απριλίου 1921 και αρ. φ. 2366 της 27 Ιουνίου 1921.

⁴ Εφημερίδα Αθηνών "Νέα Εφημερίς" αρ. φ. 193 της 12 Ιουλίου 1893, σ. 4.

⁵ Διαδόχου Κωνσταντίνου, Έκθεσις Πεπραγμένων Στρατού Θεσσαλίας, ό.π., σ. 414 και 522.

⁶ Εφημερίδα Καλαμάτας "Φως" της 11 Αυγούστου 1905, σ. 3γ.

⁷ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 6, σ. 637. Λεύκωμα Αγωνιστών και Ηρώων 1912-13, σ. 420 και Γ. Φεσσπούλου, Η Ελλάς στους Βαλκανικούς Πολέμους, τ. Α', σ. 299.

Στις 5 Φεβρουαρίου 1914 του απονεμήθηκε ο Χρυσός Σταυρός των Ιπποτών του Σωτήρος¹.

Τον Ιούνιο του 1921 είχε πάρει το βαθμό του υποστράτηγου και διοικούσε με-
ραρχία². Ακολούθως αποστρατεύθηκε στις 10 Σεπτεμβρίου 1921.

Ο Σαράντος Καπετανάκης δεν παντρεύτηκε και πέθανε το 1933. Ζήτησε και
θάφτηκε δίπλα από την είσοδο του κάστρου των Καπετανάκηδων στο Πετροβούνι,
όπου ακόμη βρίσκεται ο τάφος του.

Γ) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ήταν εγκατεστημένος στο Αρμυρό και
στην περίοδο 1891-5 διετέλεσε δήμαρχος Αβίας³, απέτυχε όμως στις εκλογές⁴
του 1895. Οι παλαιοί τον θυμόντουσαν που φορούσε φουστάνελα. Αναφέρεται ότι
δεν παντρεύτηκε γιατί αρρώστησε από ψυχικό νόσημα και μετά από λίγα χρόνια
πέθανε.

Δ) ΒΕΝΕΤΣΑΝΟΣ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στο Αρμυρό το 1869 και ό-
πως αναφέρεται στη στρατιωτική επετηρίδα κατατάχθηκε στο στρατό στις 10 Νο-
εμβρίου 1886. Πήρε μέρος στον πόλεμο του 1897 με το βαθμό του λοχία. Ανθυπο-
λοχαγός πεζικού έγινε στις 30 Ιουνίου 1899, υπολοχαγός στις 20 Ιουλίου 1906,
λοχαγός στις 30 Ιανουαρίου του 1910 και με το βαθμό αυτό πήρε μέρος στους
Βαλκανικούς πολέμους. Διακρίθηκε για τη γενναία και ορμητική δράση του στις
μάχες των Γιαννιτσών, της Μανωλιάσας και του Κιλκίς⁵. Ταγματάρχης έγινε στις
10 Σεπτεμβρίου του 1913. Στις 31 Ιανουαρίου 1914 του απονεμήθηκε ο Αργυρούς
Σταυρός του Τάγματος του Σωτήρος. Ακολούθως εξελίχθηκε σε Συνταγματάρχη
και αποστρατεύθηκε⁶ στις 24 Δεκεμβρίου 1922.

Στη δεκαετία 1920-30 εξέθεσε υποψηφιότητα βουλευτού και δημάρχου Καλα-
μάτας, αλλά χωρίς επιτυχία⁷. Στην περίοδο 1929-33 συμπεριλαμβανόταν στους
εκτελεστές της διαθήκης του Σπ. Αλεξανδράκη⁸. Ο Βενετσάνος Καπετανάκης πα-
ντρεύτηκε την Άννα Δουκάκη και απέκτησαν μια κόρη.

Πέθανε τον Ιανουάριο του 1940 και στη νεκρολογία του, που δημοσίευσε η ε-
φημερίδα "Σημαία", μεταξύ των άλλων σημειώνεται: "Δια της επιμονής του και
των ασκνών φροντίδων του επέβαλε την εποποιϊαν των Μανιατών εις την
Βέργαν, ως εθνικήν εορτήν, κατά την οποίαν το έθνος επισήμως αποτίει
φόρον τιμής και ευγνωμοσύνης εις τα ηρωικά τέκνα της Μάνης".

¹ Εφημερίδα Αθηνών "Χρόνος" της 20 Φεβρουαρίου 1914, σ. 2.

² Εφημερίδα Καλαμάτας "Σημαία" αρ. φ. 2366 της 27 Ιουνίου 1921.

³ Εφημερίδα Καλαμάτας "Μεσσηνιακή" αρ. φ. 8 της 1 Δεκεμβρίου 1891, σ. 4.

⁴ Εφημερίδα Αθηνών "Παλιγγενεσία" αρ. φ. 9594 της 19 Αυγούστου 1895, σ. 3α.

⁵ Λεύκωμα Αγωνιστών και Ηρώων 1912-13, σ. 431.

⁶ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία, τόμ. 6, σ. 637. Εφημερίδα "Μεσσηνιακά Νέα",
αρ. φ. 447 της 30 Νοεμβρίου 1990.

⁷ Εφημερίδα Καλαμάτας "Σημαία" της 1 Οκτωβρίου 1920, σ. 1, της 19 Οκτωβρίου 1926 και της 10
Ιουλίου 1929.

⁸ Χρυσοστόμου Δασκαλάκη Μητροπολίτου Μεσσηνίας, Ο Σπ. Αλεξανδράκης και τα Αλεξανδράκεια
Κληροδοτήματα, Καλαμάτα 1957, σ.87.

-B-

β) ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΡ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ.

Έμενε στους Μύλους. Κατά τη διανομή της πατρικής τους περιουσίας, που έγινε το 1795, είχε πάρει στο
μερίδιό του το μεγάλο πύργο των Μύλων¹. Σκίτσο της περιοχής με τους Μύλους
και τον πύργο μας άφησε ο Άγγλος περιηγητής W. Gell² (Εικ. 32), ο οποίος περιη-
γήθηκε τον τόπο το 1805. Για τον περιηγητή γίνεται λόγος στο πρώτο μέρος του
βιβλίου. Στον πύργο των Μύλων κατοικούσαν μέχρι τη δεκαετία 1930-40 οι δισεγ-
γονές του, που ήταν γνωστές ως *Γιαννέισσες*.

Σε πιστοποιητικό του γιού του Αντωνίου³ αναφέρεται: "Ο Ιωάννης Καπετανά-
κης...ετέθη επικεφαλής πολλών στρατιωτών και έτρεξε εις την πολιορκίαν των
Μεσσηνιακών Φρουριών, εις την Τρίπολιν, εις το Άργος κατά του Δράμαλη και εις
άλλα διάφορα μέρη, αγωνιζόμενος γενναίως και εκπληρώσας τα προς την πατρί-
δα ιερά χρέη του μέχρι του 1824, ότε απεβίωσε".

Μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας ο Γιάννης Καπετανάκης μαζί με τον
αδελφό του τον Καπετάν-Γιωργάκη και άλλους σημαντικούς του τόπου συνέστη-
σαν τη Μεσσηνιακή Γερουσία⁴. Ακολούθως πήρε μέρος στις επιτροπές που συνέ-
ταξαν την εσωτερική διοργάνωση της Μάνης⁵. Αργότερα έγινε πρόσθετο μέλος
της Εφορείας της Σπάρτης, δηλαδή της ανωτάτης διοικητικής αρχής της Μάνης⁶.

Όταν στο τέλος του 1821 πέθανε ο αδελφός του, ο Καπετάν-Γιωργάκης, ο
Γιάννης Καπετανάκης ανέλαβε την αρχηγία της οικογένειας και τη διατήρησε μέ-
χρι το θάνατό του που επισυνέβη το 1824.

Δεν είναι γνωστό το όνομα της γυναίκας του, αλλά από το γάμο τους γεννήθη-
καν τρία αγόρια και τέσσερα κορίτσια, α) ο **Παναγιώτης**, β) ο **Αντώνιος** και γ) ο
Κωνσταντίνος για τον οποίο δεν γνωρίζουμε πολλά. Ίσως είναι αυτός που το 1829
φοίτησε στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο των Δολών⁷ και είχε γεννηθεί το 1817. Αλλά
για τον Κωνσταντίνο Ιωάν. Καπετανάκη δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες και πι-
θανώς να πέθανε νέος, Από τα κορίτσια μόνο η μια αναφέρεται σε παράδοση, ότι
παντρεύτηκε το Γεώργιο Μανδραπήλια και απέκτησαν ένα γιο, τον αρεο-
παγίτη Αναστάσιο Γ. Μανδραπήλια. Οι άλλες τρεις δεν αναφέρονται ούτε σε
γραπτά της εποχής τους, ούτε σε παραδόσεις.

Ι) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ (ΓΙΑΝΝΕΑΣ). Ο Παναγιώτης, ο αποκα-
λούμενος *Γιαννέας*, γεννήθηκε το 1799 στους Μύλους της Μαντινείας, όπου ο
πατέρας του είχε τον πύργο. Αργότερα ο ίδιος έχτισε πύργο στο δυτικό άκρο της
Βέργας, προς τη θάλασσα, εκεί που σήμερα είναι το σπίτι του Γεωργίου Μασουρί-
δη.

¹ Στ. Καπετανάκη, Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)397, 424.

² W. Gell, Narrative of a journey in the Morea, London 1823, σ. 254.

³ Αρχείον Αγωνιστών Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Αντωνίου Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32043.

⁴ Φωτάκου, Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης, ό.π., τόμ. Ι, σ. 70.

⁵ Στ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 430

⁶ Β. Πατριάρχεια, Δίπτυχο κλπ. ό.π., σ. 493.

⁷ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκ., φάκ. 227, έγγραφο της 12 Δεκεμβρίου 1829.

Από τις πληροφορίες που έχουμε, ήταν ψηλός, λεβεντόκορμος και ευκίνητος. Παντρεύτηκε την Ελένη Παν. Παπαγεωργίου, δηλαδή την κόρη του αγωνιστή, που είναι γνωστός ως Αναγνωσταράς Παπαγεωργίου. Περιγραφή της Ελένης κάνει ο Αμερικανός Henry Post που επισκεύτηκε το σπίτι τους το 1827 και αυτά που έγραψε περιλαμβάνονται στο πρώτο μέρος.

Ο Παναγιώτης Γιαννέας, όπως συνήθως αναφέρεται, πήρε μέρος στην Επανάσταση του 1821 και μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας κατευθύνθηκε στα Μεσσηνιακά φρούρια και στη συνέχεια έλαβε μέρος στην πολιορκία και την άλωση της Τριπολιτσάς. Τον Ιούνιο του 1823 έγινε χιλίαρχος και στις 2 Σεπτεμβρίου 1824 στρατηγός¹ και έλαβε μέρος σε διάφορες εκστρατείες. Σώζεται δε κατάλογος των στρατιωτών² που χρησιμοποίησε για τη φύλαξη των παραλίων από Καλαμάτα μέχρι Αρμυρό το 1824.

Όταν αποβιβάστηκε ο Ιμπραήμ στην Ελλάδα, πήγε στο Νεόκαστρο και στις 26 Απριλίου 1825 βρέθηκε στη Σφακτηρία, κοντά στον πεθερό του Αναγνωσταρά, ο οποίος και σκοτώθηκε. Για τον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη ο Μιχ. Οικονόμου³ γράφει: "*Ο Καπετανάκης, γαμβρός του Αναγνωσταρά, μετά τινων άλλων καταφυγόντες εις τι σπήλαιον και αντιστάντες κατ' αρχάς, παρεδόθησαν έπειτα ως αιχμάλωτοι*". Αργότερα ανταλλάχτηκε και γύρισε πίσω μαζί με το Γεώργιο Μαυρομιχάλη και τον Παναγιώτη Γιατράκο που είχαν κρατηθεί στο Νεόκαστρο. Για την ανταλλαγή του Παναγιώτη Γιαννέα είχε ενδιαφερθεί και ο Θ. Κολοκοτρώνης⁴.

Όπως φαίνεται από γράμμα⁵ που απευθύνθηκε στις 8 Ιουνίου 1826 στο Θ. Κολοκοτρώνη από το Διονύσιο Μούρτζινο, μερικοί Μανιάτες οπλαρχηγοί, μεταξύ των οποίων ήταν και ο εξάδελφός του Παναγιώτης Καπετανάκης, εξεστράτευσαν στη Μεσσηνία τις παραμονές της Αιγυπτιακής επίθεσης στη Βέργα του Αρμυρού.

Στις μάχες της Βέργας, που έγιναν στις 22-24 Ιουνίου 1826, ο Παναγιώτης Γιαννέας Καπετανάκης κρατούσε το κατώτερο μέρος, που ήταν προς τη θάλασσα και το οποίο δέχτηκε τις σκληρότερες επιθέσεις του εχθρού⁶.

Τον Απρίλιο του 1827 δόθηκε διαταγή από το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη να συμπράξει με τον εξάδελφό του Γιαννιό Γ. Καπετανάκη⁷ και να αστυνομεύουν την περιοχή του Αρμυρού. Εκεί είχε δημιουργηθεί ένα απέραντο καταφύγιο Μεσσηνίων προσφύγων, στο οποίο ζούσαν με πείνα και δυστυχία, όσοι προσπαθούσαν να αποφύγουν την αιχμαλωσία από τους Αιγύπτιους.

¹ Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 10, σ. 127 και τόμ. 2, σ. 399.

² ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53 της 20 Ιανουαρίου 1825 και ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 53 της 13 Φεβρουαρίου 1825.

³ Μιχ. Οικονόμου, *Ιστορικά Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τόμ. 2, σσ. 56-7. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 372.

⁴ ΓΑΚ, Βλαχογ., Εκτελ., φάκ. 14, έγγραφο της 20 Ιουλίου 1825, αριθ. εγγρ. 73.

⁵ Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, σσ. 493-4.

⁶ Βλέπε κεφάλαιο για τη μάχη της Βέργας στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού.

⁷ Στη βιογραφία του Γιαννιού Γεωργ. Καπετανάκη δημοσιεύεται η διαταγή του Θ. Κολοκοτρώνη.

Την εποχή του Ιμπραήμ ήταν ιδιοκτήτης πλοίου, το οποίο κυβερνούσε ο Νικόλαος Κουκούτσος και είχαν ενοχοποιηθεί και οι δύο για πειρατικές ενέργειες¹. Όπως διηγείται ο Θ. Κολοκοτρώνης², τον Οκτώβριο του 1827, όταν οι Αιγύπτιοι άρχισαν να δενδροτομούν τη Μεσσηνία για να αναγκάσουν τους κατοίκους της σε προσκύνημα, με το πλοίο αυτό ειδοποιήθηκαν οι Ξένοι στόλαρχοι και σε λίγο ακολούθησε η ναυμαχία του Ναυαρίνου.

Στα χρόνια του Καποδίστρια υπηρέτησε για ένα διάστημα αστυνόμος Σταυροπηγίου³ και αργότερα έγινε χιλίαρχος ταξιαρχικός. Ακόμη τον συμπεριέλαβαν μεταξύ των φιλοκυβερνητικών, δηλαδή ήταν "*καλόφρων*".

Το 1837, επί Όθωνος, κατατάχθηκε στο στρατό με το βαθμό του υπολοχαγού και υπηρέτησε στην ενεργό φάλαγγα⁴. Έφθασε το 1845 στο βαθμό του αντισυνταγματάρχη⁵. Το 1852 έλαβε μέρος στην καταστολή της κίνησης του Παπουλάκη και γι' αυτό επαινήθηκε⁶.

Μετά την επανάσταση της 7' Σεπτεμβρίου 1843 εξελέγησαν μαζί με τον πρωτεξάδελφό του Χριστόδουλο Γεωργ. Καπετανάκη πληρεξούσιοι Σταυροπηγίου για την Εθνική Συνέλευση⁷ που κατάρτισε το σύνταγμα του 1844. Διορίστηκε δήμαρχος Αβίας⁸ το 1854 και την επόμενη χρονιά πέθανε⁹, αφήνοντας ένα γιό, το Γεώργιο.

Η Αθηναϊκή εφημερίδα "Αιών" της 19 Ιουνίου 1843 δημοσίευσε επιστολή του Κωνσταντίνου Σορτέρου από την Τεργέστη, ο οποίος εκθέτοντας τις εντυπώσεις του από την Καλαμάτα, έγραψε¹⁰: "*Προς το εσπέρας της 4 Απριλίου είδον περί την κατά τον ποταμόν πλατείαν περιπατούντα αγερόχοις βήμασι ένα αξιωματικόν, του οποίου το παραστατικόν, ο τρόπος, το ευγενές της εξωτερικής μορφής, το σόφρων και κόσμιον της ενδυμασίας με εκίνησαν εις περιέργειαν να ερωτήσω περί του ανθρώπου τούτου. Το όνομα το επληροφορήθην, ότι ήτο Παναγιώτης Καπετανάκης, Ταγματάρχης της Ελληνικής φάλαγγος. Περιέργος του να μάθω τον βίον του επληροφορήθην μετά θετικότητος, ότι ο έντιμος ούτος αξιωματικός είναι ένας εκ των πρωταγωνιστών της πατρίδος του Λακωνίας...*".

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ήταν κτηματίας και ζούσε στην Καλαμάτα και στους Μύλους. Παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας Κουτσίκου, καταγομένη

¹ Δ. Θέμελη-Κατηφόρη, *Η δίωξη της πειρατείας και το θαλάσσιον δικαστήριον 1828-9*, σ. 94 κλπ. ΓΑΚ, Γεν. Γραμ., φάκ. 118 της 30 Αυγούστου 1828.

² Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις κλπ.* ό.π. σ. 192. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., σ. 240.

³ ΓΑΚ, Γεν. Γραμ., φάκ. 118, εσώκλειστον της 30 Αυγούστου 1828. ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 98, έγγραφο της 10 και 20 Οκτωβρίου 1831. Στ. Καπετανάκη, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)434.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 20 της 30 Μαΐου 1837, σ. 84. ΦΕΚ, αρ. 30 της 26 Ιουλίου 1838, σ. 150. ΦΕΚ, αρ. 4 της 27 Φεβρουαρίου 1839, σ. 18. ΦΕΚ, αρ. 4 της 27 Φεβρουαρίου 1839, σ. 24. ΦΕΚ, αρ. 4 της 13 Φεβρουαρίου 1842, σ. 25.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 14 της 29 Μαΐου 1845, σ. 68.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 37 της 31 Αυγούστου 1852, σ. 241β.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 5 της 18 Μαρτίου 1844, σ. 23. Εφημερίδα Αθηνών "Αιών" αρ. φ. 525 της 19 Απριλίου 1844 και Γ. Ασπρέα, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1960*, σ. 187.

⁸ ΦΕΚ, αρ. 17 της 10 Ιουνίου 1854, σ. 91β.

⁹ Γιάννη Αναπλιώτη, *Κουτηφαραίοι-Καπετανάκηδες*, ό.π., σ. 60.

¹⁰ Εφημερίδα Αθηνών "Αιών", αρ. φ. 449, της 19 Ιουνίου 1843, σ. 3.

από τη Μικρομάνη και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) τον **Ιωάννη**, γ) την **Ελένη** που είχε πάρει Μενούδη από την Κορώνη και άλλες τρεις που έμειναν ανύπαντρες, δ) την **Ευθυμία**, ε) τη **Βάσω** και στ) την **Πηνιό**.

1) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ**. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1859 και υπηρέτησε στο στρατό. Έχοντας το βαθμό του λοχία έπεσε από το τραίνο και τραυματίστηκε. Έκτοτε έμεινε στους μύλους και ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "**Κουτσός**".

2) **ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ**. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1861 και ακολούθησε το επάγγελμα του στρατιωτικού. Έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1897 και ακολούθως με το βαθμό του υπολοχαγού πήρε μέρος στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1912. Έπαθε όμως κρουπαγήματα και του ακρωτηρίασαν τα δάχτυλα των ποδιών του. Αποστρατεύθηκε στις 12 Ιανουαρίου 1913 και πέθανε το 1916.

II) ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΙΩΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ο Αντώνιος Καπετανάκης γεννήθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα και πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821. Δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες για την εκπαίδευσή του, ούτε για την αγωνιστική του δραστηριότητα κατά την επανάσταση του 1821, η οποία καλύπτεται από τον πατέρα του και από τον αδελφό του Παναγιώτη. Αναφέρεται ότι στις 23 Μαρτίου 1821 πήρε μέρος στην απελευθέρωση της Καλαμάτας. Ακολούθως πήγε στα Μεσσηνιακά φρούρια, στην άλωση της Τριπολιτσάς και το 1822 πολέμησε κατά του Δράμαλη. Όταν ήρθε ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο πήγε στην περιοχή του Νεοκάστρου (Πύλου) και βρέθηκε στη Σφακτηρία, όταν αυτή έπεσε στα χέρια των Αιγυπτίων. Εκεί σκοτώθηκε ο Αναγνωσταράς και συνελήφθη αιχμάλωτος ο αδελφός του Παναγιώτης, αλλά ο ίδιος διεσώθη¹. Πήρε μέρος στη μάχη της Βέργας και η υπογραφή του "**Αντωνάκης Καπ.**" υπάρχει σε έγγραφο των αγωνιστών που δημοσιεύτηκε στη Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος². Την εποχή του Καποδίστρια υπηρέτησε σε διάφορες στρατιωτικές θέσεις. Αργότερα στα χρόνια του Όθωνα, το 1840, κατατάχθηκε στο στρατό με το βαθμό του ανθυπολοχαγού της Σπαρτιατικής φάλαγγας και τοποθετήθηκε στο 5ο τάγμα πεζικού των ακροβολιστών³. Το 1845 πήρε το βαθμό του υπολοχαγού και τοποθετήθηκε στο 4ο τάγμα⁴.

Το καλοκαίρι του 1852 ήταν υπολοχαγός και φρούραρχος Καλαμάτας. Έλαβε μέρος στην καταστολή της κίνησης του Παπουλάκη και γι' αυτό πήρε έπαινο⁵. Το 1854 έγινε λοχαγός β' τάξεως και το 1858 παρασημοφορήθηκε με τον αργυρό σταυρό του τάγματος του Σωτήρος και τον ίδιο χρόνο έγινε λοχαγός α' τάξεως⁶.

Το Φεβρουάριο του 1862, ως λοχαγός, είχε τη θέση του στρατιωτικού διοικητή Τριπόλεως και στασίασε κατά του Όθωνα, ακολουθώντας τους επαναστάτες του

¹ Αρχείον Αγωνιστών Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Αντωνίου Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32043.

² Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος, αρ. φ. 70 της 30 Ιουνίου 1826, σ. 278.

³ ΦΕΚ, αρ. 19 της 16 Οκτωβρίου 1840, σ. 86, παράγρ. 8.

⁴ Έκτακτο παράρτημα του ΦΕΚ αρ. 2 της 23 Ιανουαρίου 1845, σ. 13, που περιλάμβανε τη Διαταγή Στρατού V της 3 Φεβρουαρίου 1845.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 37 της 31 Αυγούστου 1852, σ. 241.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 41 της 10 Οκτωβρίου 1854, σ. 224. ΦΕΚ, αρ. 43 της 19 Σεπτεμβρίου 1858, σ. 284 και ΦΕΚ, αρ. 52 της 15 Νοεμβρίου 1858, σ. 224.

Ναυπλίου. Όταν τα επαναστατικά κινήματα, τα γνωστά ως "**Ναυπλιακά**" κατεστάλησαν, απολύθηκε από το στρατό. Μετά την έξωση του Όθωνα, που έγινε το Σεπτέμβριο του 1862, επανήλθε στην υπηρεσία¹.

Το Δεκέμβριο του 1862 ο Αντώνιος Καπετανάκης έγινε ταγματάρχης² και πήρε διάφορες θέσεις. Αργότερα αναμίχθηκε στην πολιτική και εκλέχτηκε δύο φορές βουλευτής³, το 1869 και το 1875. Το 1873 έγινε αντισυνταγματάρχης⁴ και το 1876 παρασημοφορήθηκε με το χρυσό σταυρό του βασιλικού τάγματος του Σωτήρος⁵. Αποστρατεύτηκε⁶ στις 19 Φεβρουαρίου 1881 και πέθανε⁷ στις 8 Απριλίου 1882.

Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του Αντώνη Καπετανάκη με την οποία απέκτησαν οκτώ παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τον **Πέτρο**, γ) την **Άννα** που πήρε το Γιάννο Μπουφέα και απέκτησαν τον Αλέκο, το Γιώργη και τον Αντωνάκη, δ) την **Ευγενία** που έγινε σύζυγος του δικηγόρου Καλαμάτας Κωνσταντίνου Σαράβα, διδάκτορα νομικής του Πανεπιστημίου των Παρισίων και απέκτησαν μια κόρη τη Μαρία, ε) τη **Σμαραγδή** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Κυβέλο, γιατρό και δήμαρχο Λευκτρών και απέκτησαν το Βάσο, το Μίμη, τον Πέτρο και τον Αντώνη, στ) την **Πηνελόπη** που πήρε τον αξιωματικό της Επιμελητείας Γεώργιο Βεντήρη από τις Γαϊτσές, ζ) τη **Μάρθα** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Πετρουτζίη κτηματία και η) την **Κονδύλω** που έγινε σύζυγος του δικηγόρου Καλαμάτας Αναστάσιου Παναγιωτόπουλου.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΤ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και στη συνέχεια πήγε στη Χαϊδελβέργη της Γερμανίας, όπου παρέμεινε αρκετά χρόνια για ευρύτερες σπουδές. Σε συγκέντρωση Ελλήνων σπουδαστών στη Χαϊδελβέργη για να γιορτάσουν το 1882 την 25η Μαρτίου, τον πανηγυρικό εξεφώνησε ο Γεώργιος Καπετανάκης διδάκτωρ της νομικής⁸. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα ασχολήθηκε με την πολιτική και το 1885 έθεσε για πρώτη φορά υποψηφιότητα βουλευτή στην επαρχία Οιτύλου, αλλά απέτυχε⁹. Εξέθεσε πάλι υποψηφιότητα το 1890 και το 1895, οπότε ήρθε πρώτος επιλαχών¹⁰. Στις εκλογές του 1899 εκλέχτηκε βουλευτής του Τρικουπικού κόμματος¹¹. Το 1902 απέτυχε και έβλεπε από τους λόγους της αποτυχίας του ήταν ότι στην επαρχία Οιτύλου εξέθεσε

¹ Εφημερίδα Ναυπλίου "**Ο Συνταγματικός Έλληνας**", αρ. φ. 3 της 8 Φεβρουαρίου 1862. ΦΕΚ, αρ. 27 της 18 Μαΐου 1862, σ. 145. ΦΕΚ, Β' περίοδος, αρ. 5 της 6 Νοεμβρίου 1862, σ. 18.

² ΦΕΚ, αρ. 19 της 18 Δεκεμβρίου 1862, σ. 86. ΦΕΚ, αρ. 31 της 12 Μαΐου 1867, σ. 229 και ΦΕΚ, αρ. 34 της 6 Ιουνίου 1867, σ. 457.

³ Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Γ', σύνοδος Α', σ. 129 και Περίοδος Ζ', σύνοδος Α', παράρτημα, σ. 49.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 13 της 27 Απριλίου 1874, σ. 102 και ΦΕΚ, αρ. 29 της 20 Αυγούστου 1874, σ. 198.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 32 της 15 Ιουλίου 1876, σ. 216.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 43 της 13 Μαΐου 1881, σ. 275.

⁷ Ανέκδοτο σημείωμα στρατηγού Νικολάου Λ. Καπετανάκη.

⁸ Εφημερίδα Αθηνών "**Αιών**", αρ. φ. 3825 της 12 Απριλίου 1882, σ. 4α.

⁹ Εφημερίδες Αθηνών "**Αιών**", αρ. φ. 4728 της 6 Μαρτίου 1885, σ. 4α, "**Νέα Εφημερίδα**", αρ. φ. 65 της 6 Μαρτίου 1885, σ. 3β και "**Αιών**", αρ. φ. 4766 της 25 Απριλίου 1885, σ. 3β.

¹⁰ Εφημερίδες Αθηνών "**Νέα Εφημερίδα**", αρ. φ. 248 της 11 Οκτωβρίου 1890, σ. 5α και "**Παλιγγενεσία**", αρ. φ. 9480 της 25 Απριλίου 1895, σ. 2.

¹¹ Εφημερίδα Αθηνών "**Εστία**", αρ. φ. 340 της 8 Φεβρουαρίου 1899.

υποψηφιότητα και ο συγγενής του Λεωνίδα Ν. Καπετανάκης¹. το 1905 ήταν υποψήφιος βουλευτής Αθηνών² και το 1910 εξελέγη βουλευτής Αττικοβοιωτίας³.

Ένα αξιοσημείωτο γεγονός από τη ζωή του Γεωργίου Α. Καπετανάκη είναι ότι το 1899 μονομάχησε με τον επίσης βουλευτή Γ. Μαυρομιχάλη. Στις 24 Ιουνίου στο Υπουργείο Εμπορίου έγινε επεισόδιο μεταξύ των δύο βουλευτών και ανταλλάχθηκαν βαρείες φράσεις, οπότε ο Μαυρομιχάλης χαστούκισε το Γ. Καπετανάκη και ο τελευταίος τον κάλεσε σε μονομαχία. Πράγματι μονομάχησαν στο Γουδί το πρωί της 29 Ιουνίου, χωρίς αποτέλεσμα⁴.

Ο Γεώργιος Α. Καπετανάκης είχε ασχοληθεί με την προετοιμασία του Μακεδονικού Αγώνα⁵.

Β) ΠΕΤΡΟΣ ΑΝΤ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1855 και ήταν λεβεντόκορμος με επιβλητικό παρουσιαστικό. Φοίτησε για λίγο στη σχολή ναυτικών δοκίμων, αλλά διέκοψε τις σπουδές του και διεγράφη⁶. Το 1878, επί δημαρχίας Εμμ. Μπενάκη, διορίστηκε δημαστυνόμος Καλαμάτας⁷. Το 1888 επαναδιορίστηκε δημαστυνόμος Καλαμάτας επί δημαρχίας Πέτρου Μαυρομιχάλη. Αλλά στις αρχές Απριλίου 1890 παραιτήθηκε σε ένδειξη διαμαρτυρίας γιατί αποπλίστηκαν οι αστυνόμοι του δήμου⁸.

Την ίδια χρονιά, το 1890, εξελέγη βουλευτής, πρώτος σε ψήφους μέσα στην πόλη της Καλαμάτας, με το συνδυασμό του Κωνσταντίνου Αλεξ. Κουμουندούρου, που ήταν αντίπαλος των Μαυρομιχαιών⁹. Στις επόμενες εκλογές έχασε τη βουλευτική έδρα για 27 ψήφους. Την επόμενη χρονιά η "Νέα Εφημερίς" της Αθήνας έγραψε¹⁰: "Αφίκετο εκ Καλαμών ο κ. Πέτρος Α. Καπετανάκης τέως βουλευτής Μεσσηνίας, εις των δημοφιλεστέρων πολιτευτών εν τω δήμω Καλαμών, ένθα οι φιλότιμοι Καλάμιοι κατά τας τελευταίας εκλογάς πρώτον ανέδειξαν αυτόν δια μεγάλης πλειοψηφίας τιμώντες προ πάντων τον ανδρικών χαρακτήρα του και την ειλικρινή και ακούραστον υπέρ των συμπολιτών του ενέργειαν". Το 1895 επανεξε-

¹ Εφημερίδες Αθηνών "Αθηνά", αρ. φ. 25 της 12 Νοεμβρίου 1902 και "Εστία", αρ. φ. 263, της 18 Νοεμβρίου 1902.

² Εφημερίδα Αθηνών "Αθηνά", αρ. φ. 123 της 18 Φεβρουαρίου 1905.

³ Εφημερίδα Αθηνών "Εστία", αρ. φ. 5930 της 11 Αυγούστου 1910 και αρ. φ. 5936 της 18 Αυγούστου 1910.

⁴ Εφημερίδες Αθηνών "Παλιγγενεσία", της 24, 25, 26, και 27 Ιουνίου 1899 και "Εστία", αρ. φ. 25, 29 και 30 Ιουνίου 1899.

⁵ Δικαίω Β. Βαγιακάκου, *Η συμβολή της Μάνης εις τον Μακεδονικόν αγώνα*, Λακωνικά Σπουδαία 8 (1986) 132. Αναφέρεται στις διηγήσεις των παλαιότερων.

⁶ ΦΕΚ, αρ. φ. 10 της 10 Απριλίου 1873, σ. 75.

⁷ Ορ. Χρυσοσπάθη, *Ιστορία Καλαμάτας*, Καλαμάτα 1936, σ. 59 και Εφημερίδα Καλαμάτας, "Αριστόδημος", αρ. φ. 11 της 11 Μαρτίου 1879, σ. 3.

⁸ Εφημερίδα Αθηνών "Νέα Εφημερίς", αρ. φ. 104 της 14 Απριλίου 1890, σ. 5β.

⁹ Εφημερίδες Αθηνών "Παλιγγενεσία", αρ. φ. 7989 της 16 Οκτωβρίου 1890, σ. 3β και "Νέα Εφημερίς", αρ. φ. 290 της 17 Οκτωβρίου 1890, σ. 3. Ακόμη στο *Πολιτειακόν, Οικονομολογικόν και Στατιστικόν Ημερολόγιον 1891*, του Βλάση Γαβριηλίδη, Αθήναι 1890, σ. 953 σημειώνονται για το βουλευτή Πέτρο Καπετανάκη τα εξής: "Γαμβρός του Δημάρχου Καλαμών κ. Π. Μαυρομιχάλη, κατάγεται εκ Λακωνίας. Εχρημάτισεν αστυνόμος, είναι ευκατάστατος και ηλικίας 35 ετών. Το πρώτον ήδη πολιτεύεται εκθέσας ορφανήν κάλην και επέτυχε ως συμπολιτεύόμενος".

¹⁰ Εφημερίδα Αθηνών, "Νέα Εφημερίς", αρ. φ. 1193 της 12 Ιουλίου 1893, σ. 4.

λέγη βουλευτής¹, αλλά την ίδια χρονιά έχασε τη δημαρχιακή έδρα της Καλαμάτας για 7 ψήφους και την πήρε ο πεθερός του Πέτρος Μαυρομιχάλης².

Το 1897 συγκρότησε εθελοντικό σώμα από Μανιάτες και Καλαματιανούς και πήρε μέρος στον ατυχή πόλεμο, κατά τον οποίο διακρίθηκε σε πολλές μάχες³.

Στις δημαρχιακές εκλογές του Σεπτεμβρίου 1899 εξελέγη δήμαρχος Καλαμάτας⁴ και φρόντισε για την πολεοδομία της πόλης και ηλεκτροφότισε την Καλαμάτα. Σε ταξιδιωτικό οδηγό του 1901 σημειώνεται⁵: "Υπό τον νυν δήμαρχον κ. Καπετανάκην αι Καλάμαι ήρξαντο ποιούσαι άλματα προόδου, πολλά δε ελπίζει η πόλις".

Ο Πέτρος Αντ. Καπετανάκης παντρεύτηκε τη Μαριγούλα Π. Μαυρομιχάλη. Ο πατέρας της Πέτρος Αντωνίου Μαυρομιχάλης διετέλεσε για πολλά χρόνια δήμαρχος Καλαμάτας. Όπως λέγεται, η Μαριγούλα αγάπησε παράφορα τον Πέτρο Καπετανάκη και με τη μεγάλη της επιμονή τον παντρεύτηκε. Πολλές φορές όμως ο σύζυγός της ήρθε σε ρήξη με τον πατέρα της και τον αδελφό της. Περίπου το 1903 χώρισαν και η Μαριγούλα δεν έγινε δεκτή στο πατρικό της σπίτι, γιατί όπως τότε σχολιάστηκε, είχε συνάψει εξωσυζυγικές σχέσεις. Πήγε στην Αθήνα και εγκαταστάθηκε στους Αμπελοκήπους, που ήταν τότε ερημιά και για τη ζωή που έκανε κατηγορήθηκε από πολλούς. Στις 4 Δεκεμβρίου 1906 η Μαριγούλα βρέθηκε σφαγμένη με 34 μαχαιρίες, αφού προηγήθηκε πάλη και το θύμα προσπάθησε να αμυνθεί με πιστόλι, το οποίο δεν πρόλαβε να χρησιμοποιήσει⁶.

Αργότερα ειπώθηκαν πολλές ιστορίες και υποστηρίχθηκαν διάφορες εκδοχές. Άλλοι κατηγορήσαν τον Πέτρο Καπετανάκη, γιατί ήταν γυναικάς και διέλυσε το σπίτι του. Άλλοι κατηγορούσαν εξ ίσου τον πατέρα της, ο οποίος δεν τη δέχτηκε στο σπίτι. Τέλος αναφέρθηκε ότι οι Μαυρομιχαιίοι έβαλαν κάποιον Μωράκη από τα Γιαννιτσάνικα να τη σκοτώσει. Το σημερινό κτήμα "Καρέλια", το οποίο είναι ανατολικά από τα Γιαννιτσάνικα, ήταν ιδιοκτησία του Πέτρου Καπετανάκη και όταν χώρισε με τη Μαριγούλα, το παραχώρησε στους Μαυρομιχαιίους αντί της προίκας που είχε πάρει. Η Μαριγούλα, καταδικασμένη από την οικογένειά της, έμενε χωρίς πόρους στην Αθήνα μέχρι τη δολοφονία της. Ούτε στο θάνατό της δεν της στάθηκαν οι Μαυρομιχαιίοι και η κηδεία της έγινε με έξοδα του συγγενούς της Εφesoίου.

Μετά από αυτά τα γεγονότα η δημοτικότητα του Πέτρου Καπετανάκη ελαττώθηκε και δεν είχε επιτυχίες στην πολιτική. Υποψήφιος βουλευτής Μεσσηνίας ήταν και το 1910, αλλά απέτυχε⁷. Στη συνέχεια ζούσε στην Αθήνα και πέθανε το 1928 στην επιδημία του δάγγειου πυρετού.

¹ Εφημερίς Αθηνών "Παλιγγενεσία", αρ. φ. 9472 της 17 Απριλίου 1895.

² Εφημερίς Αθηνών "Παλιγγενεσία", αρ. φ. 9616 της 2 Σεπτεμβρίου 1895, σ. 2.

³ Εφημερίδες Αθηνών "Παλιγγενεσία", αρ. φ. 11008 της 6 Σεπτεμβρίου 1899, ομοίως η αυτή της επόμενης ημέρας και "Αθήναι", αρ. φ. 25 της 12 Νοεμβρίου 1902.

⁴ Ν. Καράμπελα, *Μεσσηνιακό Βιογραφικό Λεξικό*, Καλαμάτα 1962, σ. 148 και *Μεσσηνιακή Επετηρίς του έτους 1902*, σ. 66.

⁵ Τ. Ευαγγελίδη και Γ. Μαυρογένη, "Ελλάς" Αθήναι 1901, σ. 418.

⁶ Εφημερίδα Αθηνών "Αθήναι", αρ. φ. 49 (1498) της 6 Δεκεμβρίου 1906, σ. 3.

⁷ Εφημερίδα Αθηνών "Αθήναι", αρ. φ. 282 (2818) της 17 Ιουλίου 1910, σ. 4.

Γ) ΝΙΚΟΛΑΚΗΣ ΧΡ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ήταν εγκαταστημένος στα Γιαννιτσάνικα, όπου είχε μεγάλη περιουσία. Το 1813 ο Π. Σοφιανόπουλος, με προτροπή του προξένου της Ρωσίας στην Πάτρα Ιωάννου Παπαρρηγοπούλου, επισκέφθηκε τους πιο αξιόλογους Μοραίτες, για να εδραιώσει τη Ρωσική επιρροή στην Πελοπόννησο. Τότε, συνοδευόμενος από το Μητροπέτροβα, συνάντησε το Νικολάκη Καπετανάκη και του έδωσε ένα χρυσό πιστολάκι, ως δώρο από τον πρόξενο¹.

Το 1815 οι Καπετανάκηδες και οι Κουμουνδουράκηδες καταδιώχθηκαν από το Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη. Αυτός ζήτησε βοήθεια από τους Τούρκους και ήρθε στο Μεσσηνιακό κόλπο ο Μπεαλάρ-μπεης, δηλαδή ο υπαρχηγός του Οθωμανικού στόλου και μαζί με Λαλιώτες και Βαρδουνιώτες κατέστρεψαν τα Γιαννιτσάνικα. Στην περιπέτεια εκείνη ο Νικολάκης Καπετανάκης ζήτησε άσυλο στα Βαρδουνοχώρια, για να αποφυγή την τουρκική καταδίωξη².

Την ίδια χρονιά ο Νικολάκης Καπετανάκης αναφέρεται στην υπ' αριθμό 283 καταχώρηση της μονής της Τίμοβας, γιατί μεσολάβησε να αγοράσει το μοναστήρι ένα κτήμα από τον κυρ Γιαννάκη Κουμουνδουράκη και σημειώνεται³: "...και εις αυτήν την αγορά πολλοί εναντίοι μας εβγήκανε, οπού δεν μας άφηναν να τ' αγοράσωμε. Αλλά ας έχη δόξα η Παναγία οπού εφώτισε τον κυρ Νικολάκη Καπετανάκη οπού μας εβοήθησε λόγω τε και έργω και τα επήραμε το μοναστήρι. Δια τούτο και εμείς ως αμαρτωλοί δεόμαστε της Κυρίας όπου να πολυετή τον κυρ Νικολάκη Καπετανάκη. Και όσοι μεταγενέστεροι βρεθήτε εις το μοναστήρι να μνημονεύετε το τίμιόν του όνομα ότι πολλά επάσχισε εις την άνωθεν αγορά του Μοναστηρίου...".

Η Αικατερίνη Μιχ. Καπετανάκη, το 1865 υπέβαλε πιστοποιητικό το οποίο αναφερόμενο στον παππού της Νικολάκη Καπετανάκη, έγραφε⁴: "Ο Νικόλαος Καπετανάκης κατοικών εις Γιαννιτσάνικα εν καιρώ του Οθωμανικού ζυγού ήτο το φόβητρον των τυρρανούντων την Ελλάδα Τούρκων εκδικούμενος δια των όπλων τα δίκαια των καταπιεζομένων αδελφών μας και χορηγών άσυλον και συνδρομήν εις τους ενδόξους κλέπτας...".

Ο Νικολάκης Καπετανάκης⁵ παντρεύτηκε την "Αντωνίτζα", της οποίας το γένος δεν γνωρίζουμε και απέκτησαν τρεις γιούς, α) το Γιαννάκη, β) το Μιχάλη και γ) το Θανασούλη. Σε άλλη καταχώρηση του κώδικα βλέπουμε ότι στις 13 Σεπτεμβρίου 1818 ο Νικολάκης Καπετανάκης δεν ζούσε⁶.

¹ Εφημερίδα Αθηνών "Νέος Κόσμος", αρ. φ. 26 της 4 Ιουλίου 1853.

² Ελ. Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)285.

³ Γιάννη Αναπλιώτη, Σύντομα Σχόλια στον Κώδικα της Ιεράς Μονής Ντίμοβας, Ανάπτυο εκ του περιοδικού "Διδαχή", Καλαμάτα 1971, σ. 45.

⁴ Αρχείον Αγωνιστών Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, φάκ. Μιχ. Καπετανάκη, αριθμός εγγράφου 32050.

⁵ Γιάννη Αναπλιώτη, Κουτηφαραίοι-Καπετανάκηδες, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)60.

⁶ Σ. Β. Κουγέα, Η Μονή της Τίμοβας, Μεσσηνιακά Γράμματα 1(1956)20.

Δ) ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΝΙΚ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ήταν γεννημένος γύρω στα 1790. Στις 10 Νοεμβρίου 1919 μύηθηκε από τον Αναγνωσταρά στη Φιλική Εταιρεία¹ μαζί με τον αδελφό του Μιχάλη στο Κάστρο των Καπετανάκηδων, το Πετροβούνι. Στις 22 Μαρτίου 1821 μπήκε με τους πρώτους Έλληνες οπλαφόρους στην Καλαμάτα, δίδεν για να προστατεύσουν τους Τούρκους της Καλαμάτας από τους συγκεντρωμένους γύρω από την πόλη κλέφτες. Ο Φωτάκος γράφει²: "Πρώτοι λοιπόν εισήλθον κατά την 22 Μαρτίου εις τας Καλάμας, ως ανωτέρω είπομεν οι Σταυριανός Καπετανάκης, Ιωάννης Ν. Καπετανάκης, Μιχαήλ Ν. Καπετανάκης, Ηλίας Π. Μαυρομιχάλης. Ταυτοχρόνως ήλθαν ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης, την δε πρωΐαν της 23 Μαρτίου ήλθον...".

Μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας κατευθύνθηκε στα Μεσσηνιακά φρούρια και στη συνέχεια έλαβε μέρος στην πολιορκία και την άλωση της Τριπολιτσάς. Μετά την απελευθέρωση της πόλης από τον Οθωμανικό ζυγό προσβλήθηκε από επιδημική νόσο. Γύρισε στο σπίτι του βαρεια άρρωστος και πέθανε³.

Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το Δημήτριο ή Κανερίνη⁴.

Α) ΚΑΝΕΡΙΝΗΣ ή ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ήταν γεννημένος το 1810 και ως έφηβος πήρε μέρος στην μάχη της Βέργας⁵. Παντρεύτηκε τη Γεωργιότσα Κυριακ. Μαυρομιχάλη και ανέπτυξε πολιτική δραστηριότητα πάντοτε στο πλευρό των Μαυρομιχαιτών. Σημαντικό ρόλο έπαιξε στην κατάληψη της Καλαμάτας από τους στασιαστές του Λιμενίου⁶ το 1831. Οι υπηρεσίες που πρόσφερε στον αγώνα δεν ήταν μεγάλες, αφού ήταν πολύ μικρός σε ηλικία, αλλά λόγω της θυσίας του πατέρα και της υποστήριξης από την οικογένεια Μαυρομιχάλη, το 1837 ο Φέδερ του πρόσφερε το βαθμό του λοχαγού⁷, γιατί είχε μεγάλη επιρροή στους κατοίκους των Γιαννιτσάνικων.

Ασχολήθηκε με την πολιτική και αρχικά εξελέγη δημαρχιακός πάρεδρος Καλαμάτας⁸ και στην περίοδο 1839-40 ήταν πρόεδρος του δημοτικού συμβουλίου Καλαμάτας⁹. Στη συνέχεια καταδιώχθηκε από το Φέδερ και το Νοέμβριο του 1839 συνελήφθη και φυλακίστηκε. Το δικαστήριο όμως τον έκρινε αθώο για τις αποδιδόμενες σε αυτόν κατηγορίες. Από τις κακουχίες της φυλακής πέθανε στις 27 Φε-

¹ Βαλ. Μέζα, Οι Φιλικοί, Αθήναι 1937, σ. 65, όπου γράφει: "432. Γιαννάκης Καπετανάκης. Σπαρτιάτης Καπιτάνος. Δια Π. Παπαγεωργίου. Γρ. 50. 10 Νοεμβρίου 1819. Πετροβούνι. Τω Χριστοδούλω Βασιλείου Σμύρνην." Τα αυτά επαναλαμβάνονται και από τους: Ι. Μελετοπούλου, ό.π., σ. 117 και Τάκη Κωνσταντοπούλου, Νέα ονόματα Πελοποννησίων Φιλικών από τα αρχεία της Τσαρικής Αστυνομίας, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 7(1964)341.

² Φωτάκου, Βίοι Παράλληλοι, ό.π., σ. 130.

³ Αρχείον Αγωνιστών Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, φάκ. Μιχ. Ν. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32051 και Ανέκδοτο χειρόγραφο στρατηγού Νικολάου Α. Καπετανάκη.

⁴ Γ. Αναπλιώτη, Κουτηφαραίοι-Καπετανάκηδες, ό.π., σ. 61.

⁵ Εφημερίδα Αθηνών "Αθηνά", αρ. φ. 698 της 6 Μαρτίου 1840.

⁶ Κ. Κοτσώνη, Κατάληψις της Καλαμάτας από τους Μανιάτες 1831, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (1978), σ. 195 κ.ε.

⁷ Αρχείον Αγωνιστών Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, αριθμός εγγράφου 32050.

⁸ Μίμη Φερέτου, Μεσσηνιακά 1968, σ. 276β και ΦΕΚ, αρ. 13 της 10 Οκτωβρίου 1835, σ. 57.

⁹ Μίμη Φερέτου, Μεσσηνιακά 1968, σ. 278α.

βρουαρίου 1840 στην Αθήνα, όπου είχε πάει για νοσηλεία. Σε νεκρολογία του γράφτηκαν¹ μεταξύ των άλλων και τα ακόλουθα: "...εκ μιας των περιφανών της Σπάρτης οικογενειών, καίτοι μείνας ορφανός εις την παιδικήν του ηλικίαν, ουχ' ήττον εφάνη άξιός της προγονικής του αξίας και τιμιότητος. Αν και η μικρά ηλικία του δεν τω εσυγχώρησε να τρέξη εις το πεδίο του Άρεως εν τη Ελληνική διεγέρσει, καθάπερ οι εκ πατρός και μητρός συγγενείς του, ηνέωξεν όμως την θύραν της κατά την οδόν της Μεσσηνίας και της Μάνης οικίας του, όπου οι εξερχόμενοι Σπαρτιάται και οι εισερχόμενοι εις την Μάνην προς ασφάλειάν των πολλοί των Πελοποννησίων εύρισκον τας τροφάς αυθόπως και τα σκεπάσματα εν καιρώ της νυκτός. Και έβλεπέ τις την οικίαν εκείνη, ήτις άλλοτε ήτο το άσυλον καταφύγιον των καταδωκομένων...".

II) ΜΙΧΑΗΛ ΝΙΚ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1793 και μαζί με τον αδελφό του Γιαννάκη μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία² από τον Παν. Παπαγεωργίου, δηλαδή τον Αναγνωσταρά, στις 10 Νοεμβρίου 1819. Στις 22 Μαρτίου 1821 μπήκε από τους πρώτους Έλληνες μαχητές στην Καλαμάτα³. Ακολούθησε τον Κολοκοτρώνη στην πορεία του προς το εσωτερικό της Πελοποννήσου και πολέμησε στην Καρύταινα και στην πολιορκία της Τριπολιτσάς. Αποσπάστηκε από εκεί και μαζί με τον εξάδελφό του Σταυριανό Παν. Καπετανάκη και τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη πήγε στη Λιβαδειά. Πολέμησε τους Τούρκους στη Σούρπη, όπου και τραυματίστηκε. Γύρισε στην πολιορκία της Τριπολιτσάς και έμεινε μέχρι την απελευθέρωσή της. Εκεί αρρώστησε από την εκραγείσα επιδημία και αφού επέστρεψε στο σπίτι του πέθανε, όπως και ο αδελφός του Γιαννάκης.

Σε αίτηση του γιού του Γεωργίου μεταξύ των άλλων αναφέρονται και τα ακόλουθα⁴: "Ο ποτέ πατήρ μου... άμα ήρξατο ο υπέρ Ανεξαρτησίας Αγών μετά των δύο αδελφών του Ιωάννην και Αθανάσιον επί κεφαλής ουκ ολίγων έτρεξαν κατά πρώτον εις Καλάμας, μετά την πολιορκίαν των Μεσσηνιακών Φρουριών και Λεβαδειαν και διάφορα μέρη της Ρούμελης και τελευταίον εις εκείνην της Τριπόλεως, όπου εγκαρτερηγκότες μέχρι της αλώσεως αυτής επανήλθον προσβεβλημένοι από την καταστρεπτικήν εκείνην νόσον, ήτις έστειλε τον πατέρα μου και τον θεϊόν μου Ιωάννην εις τον τάφον...".

Ο Μιχαήλ Νικ. Καπετανάκης παντρεύτηκε⁵ την Ελπίδα Ιωάν. Κυριακού και απέκτησαν α) το Γιώργο και β) την Αικατερίνη η οποία παντρεύτηκε το Βασίλειο Ποταρόπουλο. Με την απελευθέρωση τον κατέταξαν στους αξιωματικούς Ζ' τάξεως (ανθυπολοχαγός)⁶.

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ (ΜΙΧΑΛΕΑΣ). Από παράδοση μαθαίνουμε ότι πήρε μέρος στη μάχη της Βέργας και είχε μαζί του ένα Ευαγγέλιο, που το χτύπησε η σφαίρα και σώθηκε ο ίδιος. Το Ευαγγέλιο αυτό κρατούσε μέχρι το θάνατό

¹ Εφημερίδα Αθηνών "Αθηνά", αρ. φ. 698 της 6 Μαρτίου 1840, σσ. 1751-2.

² Ι. Μελετόπουλου, ό.π., σ. 145. Βαλ. Μέξα, ό.π., σ. 65 και Τ. Κωνσταντόπουλου, ό.π., σ. 341.

³ Φωτάκου, Βίοι Παράλληλοι, ό.π., σ. 130.

⁴ Αρχείον Αγωνιστών Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, φάκ. Μιχ. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32051.

⁵ Κ. Καλατζή, Οι Κυριακοί, Αθήνα 1939, σ. 94.

⁶ Κ. Πίτσιου, Λακωνικά Σελίδες, σ. 86 και Αρχ. Αγων. Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, αρ. μητρ. 1514 και 2077.

της η εγγονή του Χαρούλα. Τη συμμετοχή του στη μάχη της Βέργας επικαλείται και αυτός στην παραπάνω αίτησή του, όπου γράφει: "...ο υποφαινόμενος καίτοι νέος και στερηθείς του πλείστου της περιουσίας μου έπραξα ότι ήτον δυνατόν παρευρεθείς εις τας μάχας του Αλμυρού".

Το 1830 ο Γ. Μ. Καπετανάκης αφιέρωσε ένα χωράφι στο μοναστήρι της Τίμιου-βας για τη σωτηρία της ψυχής του θείου του Θανασούλη¹.

Το 1848 του απονεμήθηκε ο βαθμός του επίτιμου ανθυπολοχαγού της φάλαγ-γος².

Στη δεκαετία 1840 ήταν δημοτικός σύμβουλος Καλαμάτας³. Ο δήμος Καλαμά-τας από το 1844 πρότεινε το Γεώργιο Μ. Καπετανάκη ως ένορκο⁴. Αργότερα υπη-ρέτησε σε διάφορες δημοσιούπαλληλικές θέσεις, όπως το 1853 και 1854 δασονό-μος Ανδριτσάινης, το 1857 οικονομικός έφορος Δωρίδος, Ολυμπίας, Πυλίας και μετά Τριφυλίας⁵.

Τον Ιανουάριο του 1858, όταν έγινε ο σεισμός της Πύλου, υπηρετούσε εκεί οι-κονομικός έφορος. Σε σπίτι που γινόντουσαν αρραβώνες και κατέρρευσε, σκοτώ-θηκαν 25 άτομα. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν η γυναίκα του, το γένος Ρεμπού και μαζί της σκοτώθηκαν και οι δύο κόρες τους⁶. Μετά το θάνατο της συζύγου του και των κοριτσιών του ήρθε σε δεύτερο γάμο με την Ελένη Νικ. Καπετανάκη και απέκτη-σαν ένα γιό, τον Αντώνη. Στη συνέχεια ο Γεώργιος Καπετανάκης υπηρέτησε οικο-νομικός έφορος σε διάφορες θέσεις όπως στο Γύθειο, στο Οίτυλο, στη Μεγαλό-πολη, στη Μονεμβασιά και στην Κυνουρία⁷.

Στις εκλογές του 1868 ανακηρύχθηκε υποψήφιος βουλευτής Καλαμάτας, αλλά απέτυχε⁸. Σε φωτογραφία του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου και των πολιτικών του φίλων στην περιοχή της Ζαρνάτας εικονίζεται ακριβώς πίσω του ο Γεώργιος Μιχ. Καπετανάκης (Εικ. 23, αριθμός 3).

1) ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Όταν γεννήθηκε ο Αντώνης ο πατέρας του ήταν προχωρημένης ηλικίας. Έτυχε δε επιμελημένης παιδείας και ακολούθη-σε τον στρατιωτικό κλάδο. Υπάρχει επιστολή του από το έτος 1893 στην οποία κάτω από την υπογραφή του σημειώνεται "λοχ", που μπορεί να σημαίνει λοχίας ή λοχαγός. Κατά μια εκδοχή αποτάχθηκε από το στρατό γιατί άφησε έναν κρατού-μενο των φυλακών να πάει για ένα βράδυ στο σπίτι του και να επιστρέψει την επο-

¹ Γ. Αναπλιώτη, Ένα Ιστορικό Ταξίδι 1715, Καλαμάτα 1957, σ. 98.

² ΦΕΚ, αρ. 35 της 16 Δεκεμβρίου 1848, σ. 175.

³ Μίμη Φερέτου, Μεσσηνιακά 1869-70, σ. 338 και 340.

⁴ ΦΕΚ, 1844, παράρτημα σ. 205 ΦΕΚ, της 5 Οκτωβρίου 1860, παράρτημα σ. 140, που τον παρου-σάζει 46 ετών, με ετήσιο εισόδημα 1800 δρχ.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 40 της 26 Νοεμβρίου 1853, σ. 502. ΦΕΚ, αρ. 8 της 7 Απριλίου 1854, σ. 55α. ΦΕΚ, αρ. 30 της 10 Σεπτεμβρίου 1857, σ. 222 και 223. ΦΕΚ, αρ. 10 της 31 Μαρτίου 1858, σ. 44.

⁶ Εφημερίδα Αθηνών "Αυγή", αρ. φ. 155 της 29 Ιανουαρίου 1858, σ. 3.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 1 της 10 Ιανουαρίου 1861, σ. 3β. ΦΕΚ, αρ. 28 της 13 Απριλίου 1866, σ. 28. ΦΕΚ, αρ. 54 της 13 Σεπτεμβρίου 1867, σ. 653. ΦΕΚ, αρ. 20 της 6 Μαΐου 1868, σ. 149. ΦΕΚ, αρ. 23 της 16 Μαΐου 1876, σ. 149. ΦΕΚ, αρ. 49 της 8 Νοεμβρίου 1876, σ. 344. ΦΕΚ, αρ. 55 της 16 Δεκεμβρίου 1876, σ. 387. ΦΕΚ, αρ. 74 της 9 Σεπτεμβρίου 1877, σ. 381. ΦΕΚ, αρ. 75 της 15 Σεπτεμβρίου 1877, σ. 388 και ΦΕΚ, αρ. 33 της 6 Ιουνίου 1878, σ. 211.

⁸ Εφημερίδα Αθηνών "Αυγή", αρ. φ. 2129 της 7 Μαρτίου 1868, σ. 2α.

μένη το πρωί. Αυτός όμως δεν γύρισε, με αποτέλεσμα ο Αντώνης να χάσει τη θέση του με ατιμωτικό τρόπο. Λέγεται ότι κρατούμενος ήταν ο Ιωάννης Γεωργ. Καπετανάκης (Πιερέας).

Μετά από την περιπέτεια αυτή ο Αντώνης εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και εργάστηκε στο πυριτιδοποιείο. Από το γάμο του απέκτησε δύο κόρες, α) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Γεννηματά και εγκαταστάθηκε στην Αμερική και β) τη **Χαρούλα** που παντρεύτηκε τον ιατρό-ακτινολόγο Στέφανο Ελευθεριάδη. Ο Αντώνιος Γεωργ. Καπετανάκης πέθανε στις 5 Μαΐου 1927.

III) ΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ ΝΙΚ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε και έζησε στα Γιαννιτσάνια (Εικ. 67). Ήταν γαμπρός του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, η κόρη του οποίου **Μαριγώ** μετά το χαμό του Θανασούλη παντρεύτηκε το Λυκούργο Κρεσταινίτη.

Τη δράση του Θανασούλη στα πρώτα χρόνια της επανάστασης του 1821 δεν τη γνωρίζουμε γιατί καλύπτεται από τους αδελφούς του με τους οποίους εξεστράτευε. Στις 15 Σεπτεμβρίου 1824 έγινε χιλιάρχος¹ και στις 31 Δεκεμβρίου 1824 διορίστηκε πολιτάρχης² Καλαμάτας, δηλαδή αστυνόμος. Η πολιτεία του ικανοποίησε τους Καλαματιανούς, όπως δείχνουν οι αναφορές³ τους. Στις 20 Ιανουαρίου 1825 πήρε το βαθμό της αντιστρατηγίας⁴.

Η μεγάλη προσφορά στην πατρίδα του Θανασούλη Καπετανάκη, που αναφέρεται και ως Χριστοδουλάκης, είναι η συμμετοχή του στη μάχη που έγινε στο Μανιάκι στις 20 Μαΐου 1825 και η θυσία του μαζί με τον Παπαφλέσσα, τον Κεφάλα, τον Πιέρο Βοϊδή Μαυρομιχάλη και τους εξακόσιους συμπολεμιστές τους, που έπεσαν αγωνιζόμενοι εναντίον των Αιγυπτίων του Ιμπραήμ. Η περιγραφή της μάχης, όπως τη δίνει ο Ρήγας Παλαμής⁵, που έχει τις πληροφορίες του από τον Σαλαφατίνο, έχει ως ακολούθως: *“Ο πόλεμος ήρχισεν πρώτον με το ιππικόν, όστις διήρκεσεν μίαν περίπου ώραν, έπειτα έφθασε το τακτικόν. Ο Ιβραήμης διήρκεσε εις τρεις μοίρας, την μεν κατά του Κεφάλα, την δε κατά των Αργείων και Τριπολιτών, την δε κατά των Σπαρτιατών. Ο πόλεμος του τακτικού ήρχισεν κατά πρώτον εις το οχύρωμα του Κεφάλα και μ’ όλον ότι αντεστάθησαν γενναίως και αριθμός ικανός εχθρών έπεσαν και οι λοιποί ωπισθοδρόμησαν, οι εν τω οχυρώματι εδειλίασαν, ο δε Θανασούλης Χριστοδουλάκης με ολίγους στρατιώτας ελθών τους ενεθάρρυνε. Οι Τούρκοι προσέβαλον έπειτα τους Αργείους, Τριπολίτας και Κοντοβουνησίους, αλλ’ εφονεύθησαν και εδώ ακόμη περισσότεροι εχθροί και ωπισθοδρόμησαν και αυτοί.*

“Η τρίτη μοίρα, επί κεφαλής της οποίας ήτο ο Ιβραήμης, ώρμησε κατά νώτα των Σπαρτιατών, οίτινες μη δυνηθέντες ν’ αντισταθώσιν έτρεξαν εις το οχύρωμα

¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 27 της 15 Σεπτεμβρίου 1824 και Στ. Καπετανάκη, *Θανασούλης Καπετανάκης, Ο Μάρτυρας στο Μανιάκι*, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)286 κ.έ.

² ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 48 της 31 Δεκεμβρίου 1824.

³ ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 52 της 14 Ιανουαρίου 1825. ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 54 της 24 Ιανουαρίου 1825 και ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 68 της 5 Μαρτίου 1825. Στ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 299 κ.έ.

⁴ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 49 της 20 Ιανουαρίου 1825.

⁵ **Ιωάννης Γιανναροπούλου**, *Σχεδιάγραμμα Ιστορίας της Επανάστασης υπό Ρήγα Παλαμήδη*, Μνημοσύνη 4(1972-4) 160. Ο αναφερόμενος Χριστοδουλάκης είναι ο Θανασούλης Καπετανάκης.

του Δικαίου. Τότε οι Τούρκοι ώρμησαν κατά του παπά Περθωρίτη, τον οποίον θραύσαντες αμέσως εκυρίευσαν το οχύρωμά του και επέπεσον κατά του Δικαίου, όστις ανισταθείς με πολλήν γενναίότητα και καρδίαν ηρωικήν έπεσεν ενδόξως επί των εχθρικών πτωμάτων.

“Μετά τον θάνατον του Δικαίου οι Έλληνες δεν εσυλλογίζοντο ει μη τις να πρωτοφύγη. Όθεν πολεμούντες και φεύγοντες, όσοι κατέφυγον προς το μέρος των Κοντοβουνησίων διεσώθησαν περισσότεροι, ενώ από τους εις άλλα μέρη καταφυγόντας εφονεύθησαν οι πλειότεροι, διωκόμενοι από τους ιππείς. Όλος ο αριθμός των φονευθέντων Ελλήνων εις αυτήν την μάχην ανέβη εις 400 μεταξύ των οποίων συναριθμούνται και ο Κεφάλας, ο Πιέρος Βοϊδής Μαυρομιχάλης, ο Θανασούλης Χριστοδουλάκης, ο Κανάκης Αργείος και πολλοί άλλοι αξιωματικοί των οποίων τα ονόματα αγνοούμεν...”

Από την περιγραφή του Φωτάκου¹, που είναι πιο αυθεντική, μαθαίνουμε ότι στο Μανιάκι χτίστηκαν τρία ταμπούρια. Στο βορεινό ήταν ο Παπαφλέσσας, στο μεσαίο ο Παν. Κεφάλας και στο μεσημβρινό οι Μανιάτες με τον Πιέρο Βοϊδή Μαυρομιχάλη και το Θανασούλη Καπετανάκη. Όπως γράφει ο Φωτάκος, πρώτα έπεσαν τα ταμπούρια του Παπαφλέσσα και του Κεφάλα και συνεχίζει: *“Όσοι εκ των Ελλήνων ημπόρεσαν και επιήδησαν ή εγκρεμίσθησαν έξω από το οχύρωμα του Αρχιμανδρίτη, άλλοι μεν εμβήκαν εις το του Πιέρου Βοϊδή, το οποίο ακόμη εμάχετο, διότι ήτο δυνατότερο από τα άλλα δύο, και το οποίο έπειτα αφού εχάθησαν εκείνα να σωθώσιν από το τελευταίον οχύρωμα έκαμαν κατά το μέρος της Ανδρούσης. Αυτοί ζητούντες να εύρουν τον δρόμον εχώθησαν εις ένα ρεύμα μέσα...”*

Ο Θανασούλης Καπετανάκης πιάστηκε αιχμάλωτος. Δεν είναι γνωστό αν τον έπιασαν μέσα στο ταμπούρι του ή μέσα στο ρέμα μετά την υποχώρηση των Ελλήνων. Γνωρίζουμε ότι όλοι όσοι είχαν αιχμαλωτιστεί σκοτώθηκαν απο τους Αιγύπτιους και μαζί τους θανατώθηκε και ο Θανασούλης Καπετανάκης.

Στις 24 Μαΐου 1825 ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης² έγραψε στο Θεόδωρο Κολοκοτρώνη τα ακόλουθα: *“...Ο πόλεμος οπου έγινε εις την θέσιν, ην εβαστούσαν ο Άγιος Αρχιμανδρίτης, ο γαμβρός μου Καπετανάκης, εξαδέλφος μου Βοϊδής και Κεφάλας, (οίτινες λέγουν εθυσιάσθησαν). Η νίκη έμεινεν εις τον εχθρόν...”*

-Δ-

d) ΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ ΧΡ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ο Δημητράκης Καπετανάκης πρέπει να είχε πεθάνει πριν από την έναρξη της Επανάστασης του 1821, γι' αυτό και δεν αναφέρεται από το Ρήγα Παλαμήδη³ μεταξύ των αγωνιστών του απελευθερωτικού αγώνα.

Όταν το 1795 έγινε η διανομή της πατρικής του περιουσίας ο Δημητράκης πήρε το μικρό πύργο των Μύλων που ήταν νότια της πηγής και κατεδαφίστηκε στα

¹ Φωτάκου, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*, ό.π., σ. 395-402.

² **Ιωάννου Κολοκοτρώνη**, *Ελληνικά Υπομνήματα ήτοι επιστολαί και διάφορα έγγραφα αφορώντα την Ελληνικήν Επανάστασιν, από του 1821 μέχρι το 1927*, Αθήναι 1856, σ. 127.

³ Στ. Σκοπετέα, *Ο Μανιάτης αγωνιστής του 21 Χριστόδουλος Καπετανάκης* κλπ. ό.π., σ. 69.

χρόνια της Γερμανοϊταλικής κατοχής για να επεκταθεί ο μύλος. Τη μοναδική φωτογραφία του μικρού πύργου των Μύλων που υπάρχει την έχει δημοσιεύσει ο Σ. Κουγέας¹, αλλά και αυτή έχει εκτυπωθεί ανάστροφα (Εικ. 35). Στις αρχές του αιώνα μας ο μικρός πύργος ανήκε στο Γεώργιο Δημ. Καπετανάκη, εγγονό του Γερο-Παναγιωτάκη Χριστόδ. Καπετανάκη. Στη διαθήκη του ο Γερο-Παναγιωτάκης αναφέρεται σε αγορές από τους "Δημητρατζάνους", δηλαδή από τις κόρες του αδελφού του Δημητράκη².

Ο Δημητράκης³ απέκτησε τέσσερα παιδιά, α) τον Παναγιώτη, που σκοτώθηκε το 1822 στο Κουτσοπόδι του Άργους, β) την Ελένη, που παντρεύτηκε το Θεόδωρο Κουμουνδουράκη και απέκτησαν μια κόρη, την Αικατερίνη, γ) την Ευγενικούλα που έγινε σύζυγος του Πιέρου Αλούπη και απέκτησαν μια κόρη τη Θεώνη και δ) τη Χρυσούλα που παντρεύτηκε τον Αντώνιο Πιέρ. Πατριαρχέα⁴. Αναφέρεται ακόμη ότι στο Κουτσοπόδι του Άργους σκοτώθηκε και ο γαμπρός του Παναγιώτη Δημ. Καπετανάκη, που ονομαζόταν Γεώργιος Καρύγιαννης⁵ από τα Γιαννιτσάνικα, αλλά δεν είναι γνωστό αν υπήρχε και τέταρτη κόρη, η οποία είχε παντρευτεί το Γεώργιο Καρύγιαννη ή αν κάποια από τις προαναφερθείσες είχε σε πρώτο γάμο πάρει τον Καρύγιαννη και μετά το θάνατό του ξαναπαντρεύτηκε.

Ι) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΗΜ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Πήρε μέρος στον απελευθερωτικό αγώνα και μετά την πτώση της Καλαμάτας κατευθύνθηκε στα Μεσσηνιακά φρούρια. Στη συνέχεια έλαβε μέρος στην άλωση της Τριπολιτσάς. Το 1822, με τον ερχομό του Δράμαλη, πήγε στην Αργολίδα. Στο Κουτσοπόδι του Άργους μαζί με τους άλλους Μανιάτες καίγαν τα σπαρτά, για να μη βρουν τροφές οι Τούρκοι. Στην επιχείρηση αυτή τους επιτέθηκε το Τουρκικό ιππικό και υπήρξαν πολλές απώλειες των Ελλήνων. Μεταξύ των νεκρών ήταν ο Παναγιώτης Δ. Καπετανάκης⁶ και ο γαμπρός του Γ. Καρύγιαννης από τα Γιαννιτσάνικα.

Ο Ρήγας Παλαμής⁷ τον αναφέρει με το όνομα "Χριστοδουλάκης" από το βαπτιστικό του παππού του. Για την επιχείρηση στο Κουτσοπόδι και το σκοτωμό των Ελλήνων αγωνιστών γράφει τα ακόλουθα: "Μία νύκτα, ο Γεώργιος, ο Ιωάννης (Μαυρομιχαλαίοι), ο (Ηλίας) Κατσάκος, ο Κουμουσιώτης και άλλοι τινες Σπαρτιάται εξελθόντες έκαυσαν τους καρπούς εις το Κουτζοπόδι, αλλά τους κατέλαβεν η ημέρα και ώρμησεν κατ' αυτών το ιππικόν του Δράμαλη και εφόνευσε πολλούς Έλληνες πεζούς. Ο Γεώργιος, ο Ιωάννης, ο Κατσάκος και ο Μεδής όντες έφιπποι επολέμων τους εχθρούς και ούτως ηδυνήθησαν οι λοιποί να σωθώσιν. Εδώ εφρονεύθησαν ο Παναγιώτης Χριστοδουλάκης (Καπετανάκης) και ο Παναγ. Μαυρομιχάλης...".

¹ Σ. Β. Κουγέας, ό.π., Πελοποννησιακά 1 (1956) 98.

² Στ. Καπετανάκη, Ο Γερο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης, Λακωνικά Σπουδαί 8 (1986) 423.

³ Αρχείον Αγωνιστών Εθν. Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Παν. Δημ. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32059.

⁴ Γ. Α. Μαραβελέα, Οι Παλαιολόγοι της Καρδαμύλης, Αθήνα 1982, σ. 143.

⁵ Αρχ. Αγων. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Παν. Δημ. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32058.

⁶ Αρχ. Αγων. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Παναγιώτη Δημ. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32058-9.

⁷ Ιωάννης Γιανναροπούλου, Σχεδιάσμα Ιστορίας... κλπ. ό.π., Μνημοσύνη 3 (1970-1) 405 και Ανάργυρου Κουτσιλιέρη, Ιστορία της Μάνης, Αθήνα 1993, σ. 516 και 536.

Ο Αμβρόσιος Φραντζής¹ γράφει: "...και η των Καπετανάκιδων οικογένεια δεν προσέφερε ολίγας θυσίας υπέρ της πατρίδος στρατιωτικής και χρηματικής". Μεταξύ των υπέρ πατρίδος πεσόντων αναφέρει: "Παναγιώτης Δημ. Καπετανάκης, φρονευθείς επί του Δράμαλη". Μετά την απελευθέρωση τον κατέταξαν στο βαθμό του ανθυπολοχαγού (αξιωματικός Ζ' τάξεως).

-Ε-

ε) ΠΙΕΡΟΣ ΧΡ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια, όπου είχε κληρονομήσει το πατρικό σπίτι που βρισκόταν εκεί². Στις σημειώσεις του Ρήγα Παλαμής³ αναφέρεται ότι έλαβε μέρος στην επανάσταση του 1821 μαζί με τους γιούς του Παναγιώτη και Γεώργιο. Μετά την πολιορκία και κατάληψη της Τριπολιτσάς, γυρίζοντας στη Μαντίνεια, πέθανε όταν βρισκόταν στο Άγιο Φλώρο⁴. Ίσως είχε και αυτός προσβληθεί από επιδημική νόσο, που παρουσιάστηκε στην Τριπολιτσά και θανάτωσε πολλούς από τους ελευθερωτές της πόλης.

Το όνομα της συζύγου του Πιέρου Καπετανάκη δεν είναι γνωστό. Με αυτή απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον Παναγιώτη, β) το Γεώργιο, γ) μια κόρη που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Κωνσταντινέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια, δ) μια ακόμη κόρη που έγινε σύζυγος Βαρκλαντή από τον Κάμπο και ε) μια τελευταία κόρη για την οποία δεν έχουμε πληροφορίες. Οι απόγονοι του Πιέρου Καπετανάκη είχαν την προσωνυμία "Πιερέοι".

Ι) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΙΕΡ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Πρέπει να ήταν ο μεγαλύτερος σε ηλικία από όλα τα ξαδέλφια του, γι' αυτό υπέγραφε πρώτος από όλους και ακόμη γιατί είχε τα μεγαλύτερα παιδιά.

Πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821 και έδωσε το παρόν στην απελευθέρωση της Καλαμάτας, στο Βαλτέτσι, στην πολιορκία και άλωση της Τριπολιτσάς κλπ. Το 1824 έγινε χιλίαρχος⁵ και επί Όθωνος προικοδοτήθηκε ως λοχαγός⁶. Το 1830 χαρακτηρίστηκε "καλόφρων", δηλαδή ήταν μεταξύ των υποστηρικτών του Ιωάννη Καποδίστρια και το όνομά του σημειώθηκε ως Παναγιώτης Πιεράκης με τόπο διαμονής το Αρμυρό⁷.

Στα χρόνια του Καποδίστρια διετέλεσε αστυνόμος Σταυροπηγίου⁸ και το 1836 εξελέγη πρώτος δήμαρχος Αβίας⁹. Στη θέση αυτή παρέμεινε μέχρι το 1842, που συγχωνεύθηκαν οι δήμοι Αβίας, Κιτριών και Γερηνίας.

¹ Αμβροσίου Φραντζή, Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, 1976, τόμ. Δ', σ. 152.

² Στ. Καπετανάκη, Ο Γερο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης, Λακωνικά Σπουδαί 8 (1986) 424.

³ Στ. Σκοπετέα, Ο Μανιάτης Αγωνιστής του 21 Χριστόδουλος Καπετανάκης Διασκευαστής της Τραγωδίας "Ελλάς" του Γεωργίου Λασσάνη, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1 (1957) 63.

⁴ Ν. Α. Καπετανάκη, ανέκδοτο χειρόγραφο. Γ. Αναπλιώτη, ό.π., Μεσσηνιακά Γράμματα 2 (1967) 62.

⁵ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 27 της 15 Σεπτεμβρίου 1824.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 26 της 26 Σεπτεμβρίου 1844, σ. 139.

⁷ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 91 της 20 Ιουλίου 1830 και Στ. Καπετανάκη, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 8 (1986) 434.

⁸ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 97 της 7 Ιουνίου 1831.

Το 1836 εκπλειστηριάστηκε¹ το σπίτι του στο Αρμυρό και το μερίδιό του στους Μύλους της Μαντίνειας, που ήταν το 1/12. Από αυτό βγαίνει το συμπέρασμα, ότι από τα τέσσερα λιθάρια του Μύλου ο πατέρας του είχε πάρει το 1/6. Επομένως ο Μύλος είχε μοιραστεί σε έξι μέρη, δηλαδή όσα ήταν και τα παιδιά του Χριστόδουλου Π. Καπετανάκη. Επειδή στον εκπλειστηριασμό δεν αναφέρθηκε το σπίτι της Μεγάλης Μαντίνειας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτό έμεινε στον αδελφό του Γεώργιο, του οποίου ο γιός Γεώργιος Γεωργίου Καπετανάκης κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια.

Ο Παναγιώτης Πιέρ. Καπετανάκης αναφέρεται συνήθως ως Πιερέας, σπανιότερα δε ως Πιεράκης ή ακόμη Πιέρος². Έζησε³ μέχρι το 1847 και από το γάμο του γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο **Νικόλαος** και β) ο **Θεόδωρος**.

Α) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Στα χρόνια του Καποδίστρια και μετέπειτα υπηρέτησε ως γραμματέας της αστυνομίας Σταυροπηγίου⁴. Αργότερα έγινε δικηγόρος⁵, αρχικά στο ειρηνοδικείο του Κάμπου και το 1843 της Καλαμάτας. Τελικά το 1851 διορίστηκε δικαστής⁶ και υπηρέτησε στην Τρίπολη, το Ναύπλιο και την Καλαμάτα. Παντρεύτηκε τη Δρακού-Αναστασία Δ. Κουτήφαρη και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Λεωνίδα**, β) την **Ελένη** που πήρε το Γεώργιο Μιχ. Καπετανάκη, γ) την **Αικατερίνη** που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Λογοθέτη και δ) τη **Χρυσούλα** που έμεινε άγαμος. Ο Νικόλαος Καπετανάκης πέθανε νέος το 1856 και άφησε μνήμη αγαθού ανδρός⁷.

1) ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΝΙΚ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα γύρω στα 1848. Σπούδασε νομικά και με Βασιλικό Διάταγμα της 21 Μαΐου 1874 διορίστηκε δικηγόρος στο πρωτοδικείο Καλαμάτας⁸ (Εικ. 70).

Την επόμενη χρονιά πήρε μέρος στις βουλευτικές εκλογές και ήρθε πρώτος επιλαών⁹ με διαφορά 54 ψήφων από τον τελευταίο επιτυχόντα. Μετά την επιτυχία του αυτή το 1882 εξελέγη βουλευτής Οιτύλου¹⁰ και στη συνέχεια γραμματέας της Βουλής. Το 1891 και 1895 ήταν υποψήφιος δήμαρχος Καλαμάτας¹¹. Έθεσε υπο-

⁹ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά* 1968, σ. 215.

¹ Εφημερίδα Αθηνών "Εφημερίς των Αγγελιών", αρ. φ. 42 της 16 Ιουνίου 1836.

² Απ. Δασκαλάκη, *Αρχαίον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη*, Αθήναι 1976, σ. 244.

³ Γ. Αναπλιώτη, *Κουτηφαραίοι - Καπετανάκηδες*, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)62.

⁴ Αρχ. Αγών. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32034 του 1833.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 8 της 24 Φεβρουαρίου 1837, σ. 33, που παραιτήθηκε από δικηγόρος του ειρηνοδικείου Κάμπου και ΦΕΚ, αρ. 13 της 23 Απριλίου 1843, σ. 61.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 19 της 20 Ιουλίου 1851, σ. 100. ΦΕΚ, αρ. 12 της 17 Μαρτίου 1852, σ. 96. ΦΕΚ, αρ. 66 της 31 Δεκεμβρίου 1852, σ. 639 και ΦΕΚ, αρ. 17 της 30 Ιουνίου 1853, σ. 81. Στις διακοπές των δικαστών του έτους 1854 δεν αναφέρεται ο Νικόλαος Καπετανάκης που δείχνει ότι θα είχε αρρωστήσει και απομακρυνθεί από την ενεργό υπηρεσία.

⁷ Γ. Αναπλιώτη, *Κουτηφαραίοι-Καπετανάκηδες*, ό.π., σ. 62.

⁸ ΦΕΚ, αρ. 43 της 29 Ιουνίου 1875, σ. 292α.

⁹ Πρακτικά Βουλής, Περίοδος Ζ, σύνοδος Α, (1875) Παράρτημα από σελίδα 168, σ. 49.

¹⁰ Εφημερίδες Αθηνών "Αιών", αρ. φ. 3754 της 18 Ιανουαρίου 1882, σ. 3 και "Νέα Εφημερίς", αρ. 92 της 7 Μαρτίου 1882, σ. 2.

¹¹ Εφημερίδα Αθηνών "Νέα Εφημερίς", αρ. φ. 171 της 20 Ιανουαρίου 1891, σ. 4α και Εφημερίδα Καλαμάτας "Ευνομία", αρ. φ. 46 της 20 Αυγούστου 1895.

ψηφιότητα βουλευτή Οιτύλου το 1902 αλλά απέτυχε¹. Εξελέγη βουλευτής Λακωνίας² το 1910. Ως βουλευτής της Β' Αναθεωρητικής Βουλής πέθανε στις 29 Ιανουαρίου 1911 σε ηλικία περίπου 63 ετών.

Ο Λεωνίδας Ν. Καπετανάκης έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στην κοινωνία της Καλαμάτας και όπως φαίνεται στο καταστατικό της Λαϊκής Σχολής Καλαμάτας ήταν από τα ιδρυτικά της μέλη. Ακόμη ήταν από τους ιδρυτές του Γυμναστικού Ομίλου Καλαμάτας³ και το 1906 ορίστηκε από τον Επιστημονικό Σύλλογο Καλαμάτας να εκφωνήσει λόγο στο μεγάλο συλλαλητήριο που οργανώθηκε για την αποκατάσταση της δημόσιας τάξης, που όπως φαίνεται εκείνα τα χρόνια δεν ήταν σε αξιοζήλευτη κατάσταση⁴.

Παντρεύτηκε τη Μαρία Ταρσούλη, που ήταν γεννημένη το 1864 και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Ιωάννη**, β) το **Νικόλαο**, γ) τη **Χρυσούλα** που έγινε σύζυγος του Συνταγματάρχη Ιωάννη Τερζάκη, δ) την **Πάτρα** που παντρεύτηκε το δικηγόρο Καλαμάτας Πέτρο Χριστοφιλόπουλο και γιός τους είναι ο ομότιμος καθηγητής του Εκκλησιαστικού Δικαίου του Πανεπιστημίου Αθηνών Αναστάσιος Χριστοφιλόπουλος και ε) την **Έλλη** σύζυγο του Υποστράτηγου του Υγειονομικού Ηλίου Λογοθέτη, καταγόμενου από τις Γαϊτσές και μητέρα του Ιατρού - Μικροβιολόγου Γιάννη Λογοθέτη.

α) **ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΕΩΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ.** Γεννήθηκε στην Καλαμάτα και ήταν από τους πρώτους ποδοσφαιριστές της πόλης (Εικ. 72, 73). Σπούδασε νομικά και εργάστηκε ως συμβολαιογράφος Αθηνών. Παντρεύτηκε την Ιουλία Παππά και απέκτησαν ένα γιό, το **Λεωνίδα** που σπούδασε πολιτικός μηχανικός και παντρεύτηκε τη δικηγόρο Αναστασία Ρετζεπέρη-Μιχαλάκου. Ο Ιωάννης Λεων. Καπετανάκης έζησε μέχρι το 1948.

β) **ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΕΩΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ.** Γεννήθηκε το 1894 στην Καλαμάτα και στις 7 Φεβρουαρίου 1913 κλήθηκε να φοιτήσει στη Σχολή Ευελπίδων. Αποφοίτησε στις 15 Σεπτεμβρίου 1915 ως ανθυπολοχαγός του μηχανικού. Έλαβε μέρος στην εκστρατεία της Μικράς Ασίας, υπηρετώντας στο επιτελείο του Γ' Σώματος Στρατού. Μετά από ευδόκιμη υπηρεσία έγινε συνταγματάρχης και με το βαθμό αυτό υπηρέτησε πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο Διοικητής Φρουρίου Θεσσαλονίκης. Από τη θέση αυτή συνέβαλε αποτελεσματικά στην οχύρωση της "Γραμμής Μεταξά" στα Ελληνο-Βουλγαρικά σύνορα. Μετά την απελευθέρωση από τους Γερμανοϊταλούς, έχοντας το βαθμό του αντιστρατήγου, υπηρέτησε ως Γενικός Διευθυντής του Υπουργείου Στρατιωτικών. Αποστρατεύθηκε το 1948 και έζησε μέχρι το 1957 (Εικ. 71).

Β) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ήταν γεννημένος το 1813 και ασκούσε καθήκοντα γραμματέα στο δήμο Αβίας, όταν ο πατέρας του είχε το αξίωμα του δημάρχου. Το 1840 κατατάχθηκε στο στρατό μαζί με άλλους νέους των μεγάλων οικογενειών της Μάνης. Από τότε όμως χάνονται τα ίχνη του.

¹ Εφημερίδα Αθηνών "Αθήναι", αρ. φ. 25 της 12 Νοεμβρίου 1902, σ. 2.

² Εφημερίδα Αθηνών "Αθήναι", αρ. φ. 24 (2920) της 11 Νοεμβρίου 1910 και αρ. φ. 44 (2940) της 1 Δεκεμβρίου 1910.

³ Εφημερίδα Καλαμάτας "Φαραί", αρ. φ. 46 της 5 Μαΐου 1896.

⁴ Εφημερίδα Καλαμάτας "Φως", της 22 Ιανουαρίου 1906.

II) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΙΕΡ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ήταν εγκατεστημένος στη Μεγάλη Μαντίνεια και έλαβε μέρος στην επανάσταση¹ του 1821. Από ανέκδοτο χειρόγραφο μαθαίνουμε ότι σκοτώθηκε² το 1826. Σύμφωνα με παράδοση τον σκότωσαν οι Νικητάκηδες. Ίσως γι' αυτό οι απόγονοί του καταδίκωκαν τους Νικητάκηδες μέχρι των αρχών του αιώνα μας. Ο Πέτρος Κουτήφαρης³ αναφέρει ότι ο Γεώργιος Πιέρου Καπετανάκης άφησε γιό με το όνομα Γεώργιος που έγινε δήμαρχος Αβίας. Φαίνεται ότι όταν σκοτώθηκε ο πατέρας, ο γιός δεν ήταν ακόμη βαφτισμένος και του δώσαν το όνομα του πατέρα του. Η σύζυγος⁴ του Γεωργίου Πιέρου Καπετανάκη υπέγραφε ως "*Γιώργαινα Πιερόνυφη*" και αναφέρεται ότι ήταν από τον Κάμπο και το γένος της ήταν "*Παιδίτσα*". Από το γάμο τους γεννήθηκαν τέσσερα παιδιά, α) η **Κατίνα** που έγινε σύζυγος του Νικολάου Μούντανου, β) η **Ευθυμία** που έγινε μοναχή, δ) μία ακόμη κόρη που το βαφτιστικό της δεν είναι γνωστό και παντρεύτηκε Βαρκλαντή από τον Κάμπο. Γι' αυτή υπάρχει περίπτωση να συγγέεται με ένα από τα κορίτσια του Πιέρου Χρ. Καπετανάκη που πήρε και αυτή Βαρκλαντή και δ) ο **Γεώργιος**.

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια γύρω στα 1826, δηλαδή τη χρονιά που σκότωσαν τον πατέρα του. Από τους καταλόγους των ενόρκων του δήμου Αβίας του 1860 προκύπτει ότι τότε ήταν ηλικίας 31 ετών και η κτηματική του περιουσία ανερχόταν στο ποσό των 20.000 δρχ. Αλλά οι κατάλογοι αυτοί δεν αποτελούν ασφαλή πηγή για την ηλικία, γιατί όλους τους γράφουν νεώτερος.

Το 1848 του απονεμήθηκε ο βαθμός του επίτιμου ανθυπολοχαγού της φάλαγγος⁵, προφανώς για τη συμμετοχή του πατέρα του στην επανάσταση του 1821. Να σημειωθεί ότι ανάλογο βαθμό πήρε και ο Γεώργιος Μιχ. Καπετανάκης, του οποίου ο πατέρας είχε τραυματιστεί στη Σούρπη της Λιβαδειάς και πέθανε από επιδημική νόσο μετά την άλωση της Τριπολιτσάς.

Ο Γεώργιος Γεωργίου Καπετανάκης έκανε πρώτη δημόσια εμφάνιση το 1852, στα γεγονότα του Παπουλάκη, του οποίου ήταν υποστηρικτής. Για τη δράση του φυλακίστηκε⁶, αφού εξαιρέθηκε από την αμνηστεία που χορηγήθηκε στους οπαδούς του Παπουλάκη. Το 1866 εξελέγη δήμαρχος Αβίας⁷ και για δεύτερη φορά κέρδισε τις εκλογές⁸ το 1883. Στο μεσοδιάστημα υπηρέτησε σε διάφορες θέσεις⁹, όπως δασονόμος, τελώνης και οικονομικός έφορος.

¹ Στ. Σκοπετέα, ό.π., *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά* 1(1957)63.

² Ν. Α. Καπετανάκη, *Ανέκδοτο χειρόγραφο του πατέρα του Λεωνίδα*.

³ Γ. Αναπλιώτη, *Κουτήφαρησι-Καπετανάκηδες*, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)62

⁴ Στ. Καπετανάκη, *Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)403.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 25 της 16 Δεκεμβρίου 1848, σ. 175.

⁶ Μπάμπη Άνιου, *Ιστορικά Σημειώματα*, σ. 472. ΦΕΚ, αρ. 33 της 22 Αυγούστου 1852.

⁷ Εφημερίδα Καλαμάτας "*Πελοπόννησος*", αρ. φ. 171 της 6 Απριλίου 1866, σ. 1.

⁸ Εφημερίδα Αθηνών "*Αιών*", αρ. φ. 4212 της 11 Ιουλίου 1883, σ. 3β-γ.

⁹ ΦΕΚ, αρ. 31 της 21 Απριλίου 1866, σ. 200. ΦΕΚ, αρ. 54 της 21 Δεκεμβρίου 1871, σ. 387. ΦΕΚ, αρ. 20 της 29 Μαΐου 1874, σ. 131. ΦΕΚ, αρ. 28 της 30 Ιουλίου 1874 σσ. 193, 195 και 196. ΦΕΚ, αρ. 57 της 16 Οκτωβρίου 1875, σ. 392. ΦΕΚ, αρ. 74 της 9 Σεπτεμβρίου 1877, σ. 382. ΦΕΚ, αρ. 75 της 15 Σεπτεμβρίου 1877, σ. 388 και ΦΕΚ, αρ. 64 της 24 Νοεμβρίου 1878, σ. 497.

Το 1883 με την ευκαιρία της επανεκλογής του ως δημάρχου Αβίας η εφημερίδα "*Αιών*" έγραψε τα ακόλουθα¹:

"Εν δε τω γειτνιάζοντι Λακωνικώ δήμω της Αβίας ανεδείχθη ως δημοτικός άρχων ο κ. Γεώργιος Καπετανάκης Πιέρεας, ανήρ συνετός, διατελέσας και άλλοτε επί τετραετίαν ως τοιούτος και καταλιπών τας μάλλον αρίστας αναμνήσεις δια το έντιμον της διαχειρίσεως αυτού και την αξιοπρεπή του δήμου παράστασιν. Ο δήμος Αβίας καταλέγεται, εν τοις καλλίστοις δήμοις του κράτους υπό την έποψιν της προόδου, της ευδοκίμησης εν τω εμπορίω και ταις παραγωγικαίς εργασίαις. Παρήγαγε τους καλλιτέρους άνδρας εν τη πολιτική και τη νομική επιστήμη και πλείστους άλλους λογίους, ευπαιδευτους και επιστήμονας νέους, σπουδαίαις εν όλη τη πατρίδι υπηρεσίαις παρέχοντας. Εν δε τη πόλει των Καλαμών πλείστοι όσοι Αβιάται αποκατέστησαν και ηυδοκίμησαν ως έμποροι, βιομήχανοι και τεχνίται, κατέχοντες σπουδαίαν και επιβάλλουσαν θέσιν εν τη πόλει ταύτη και πολλάς αγαθοεργίας ποιούμενοι. Ατυχώς όμως, ο κάλλιστος ούτος δήμος υπό τας ανωτέρω επόψεις υστερεί λίαν, εν τοις δημοτικαίς έργοις, ένεκα αδρανείας εν τω παρελθόντι και κακής διαχειρίσεως της δημοτικής περιουσίας. Αι οδοί, δι ων συγκοινωνούσιν οι κάτοικοι των διαφόρων χωριών, εισίν αληθείς ατραποί, δεικνύουσαι έτι την πρωτογενή της γης κατάστασιν, και αυτή δε η εις Καλάμας άγούσα μέχρι του Αλμιρού είναι ημελημένη και αθλία. Τα καταστήματα των δημοτικών σχολείων εισί παρημελημένα και γυμνά, η δε ιδιοκτησία παραδεδομένη εις την διάκρισιν των ποιμένων. Περί πάντων τούτων ο νέος δήμαρχος οφείλει να ασχοληθή, θα εύρη δε προθύμους άπαντας τους δημότας εις πάσαν θυσίαν..... Ο λαός απαιτεί έργα συγκοινωνίας, εξωραΐσμού και καθαριότητας. Οι πολίται ποθούσι τάξιν και ασφάλειαν της ζωής, της τιμής και της περιουσίας των. Εις ταύτα οφείλουσιν οι νέοι δημοτικοί άρχοντες να αφιερώσωσιν άπασαν αυτών την ενέργειαν. Ας εφαρμόσωσιν αυστηρώς και αμερολήπτως τους νόμους προς φίλους και αντιπάλους, ας διαλλάξωσι τα άγρια πάθη και τα μίσση, άπερ παρήγαγε μεταξύ των συμπολιτών αυτών ο κομματικός φανατισμός και έστωσαν βέβαιοι, ότι η ευγνωμοσύνη και αι ευλογίαι της κοινωνίας θα εκδηλώνται εμφαντικώς εφ' άπαντα τον βίον αυτών. (Α).

Ο Γεώργιος Γεωργ. Καπετανάκης το 1886 τιμήθηκε με τον Αργυρό Σταυρό των Ιπποτών του Τάγματος του Σωτήρος². Παντρεύτηκε την Αναστασία Ιωάν. (Κατοή) Μαυρομιχάλη και από το γάμο τους γεννήθηκαν οκτώ παιδιά, α) ο **Χαρίλαος**, β) ο **Ηλίας**, γ) ο **Ιωάννης**, δ) ο **Πιέρος**, ε) η **Αφροδίτη** που παντρεύτηκε τον Ιωάννη Τυρέα, στ) η **Ποτίτσα** που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Σαράβα, ζ) η **Καλλιρρόη** που παντρεύτηκε το Γιάννη Κοντράρο³ και η) η **Μαριγούλα** που δεν παντρεύτηκε.

Ο Γεώργιος Γ. Καπετανάκης πέθανε γύρω στα 1900 και η γυναίκα του η Αναστασία, που ήταν ιδιόρρυθμη και δεν έβγαине καθόλου από το σπίτι της - ήταν δε γνωστή ως *Γριά-Πιερέισσα* - όταν η σωρός του άντρα της έβγαине από το σπίτι,

¹ Εφημ. "*Αιών*", αρ. φ. 4212 της 11 Ιουλίου 1883, σ. 3. Μ. Φερέτου, *Μεσσηνιακά* 1968, σ. 562.

² Εφημερίς Αθηνών "*Ωρα*", αρ. φ. 35 της 14 Δεκεμβρίου 1886, σ. 2.

³ Από το γάμο τους γεννήθηκαν ο Ηλίας (1874-1940), ο Χαρίλαος (1875-1949) και ο Κωνσταντίνος (1886-1936).

είπε: "Αϊντε στο καλό, εσύ θα περιμένεις, εγώ δεν καρτερώ" και γύρισε στο σπίτι της χωρίς να ακολουθήσει την πομπή στο νεκροταφείο.

1) ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Το 1868 πήρε υποτροφία, 40 δρχ. το μήνα, ως μαθητής του Ελληνικού Σχολείου Καλαμάτας. Αργότερα, επί δημαρχίας του πατέρα του (1883-87) υπηρέτησε ως γραμματέας του Δήμου Αβίας και στη συνέχεια πήρε διάφορες θέσεις. Στις αρχές του αιώνα μας πέθανε υπηρετώντας ως τελώνης στη Θήρα. Ο Ηλίας Στ. Καπετανάκης και ο Κλεάνθης Νικ. Καπετανάκης πήγαν στο νησί για να φέρουν την κόρη του Σταυρούλα (1877-1967), γιατί η μητέρα της Βασιλική το γένος Μανωλακέα (1854-1914), που ήταν άρρωστη από επιληψία και έμενε στη Μεγάλη Μαντίνεια, δεν ήταν σε θέση να πάει μέχρι το νησί.

Το σπίτι του Χαρίλαου Γ. Καπετανάκη στη Μεγάλη Μαντίνεια ήταν νότια από την εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου. Η κόρη του Σταυρούλα, γνωστή ως Χαριλαΐτσα, έμενε στο Ακρογιάλι, όπου σήμερα κατοικεί η οικογένεια Γερανέα. Λέγεται ότι το σπίτι αυτό διαθέτει καταπακτή και σε αυτή κρύφτηκε μετά τη μάχη του Βρεττάκου (1943) ο Γεώργιος Καμαρινέας από τους Δολούς, που ήταν με τους ηττημένους δεξιούς.

2) ΗΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "Τραμουντάνης" και υπηρέτησε αστυνόμος του δήμου Αβίας² από το Σεπτέμβριο του 1868 μέχρι τον Αύγουστο του 1872. Πιθανώς να υπηρέτησε ως αστυνόμος και στη δεύτερη δημαρχία του πατέρα του.

Ο Ηλίας παντρεύτηκε την Ευαγγελία Γεωργ. Γερανέα (1854-1934) που ήταν θυγατέρα ιερέως από τον Κάμπο. Από το γάμο τους γεννήθηκε μια κόρη, η Ποτίτσα (1880-1918), που έγινε σύζυγος του Πούλου Κ. Κοντέα (1870-1942) από τον Κάμπο, ο οποίος ήταν φιλόλογος και υπηρέτησε καθηγητής και γυμνασιάρχης στην Καλαμάτα. Το τέλος του Ηλία ήταν δραματικό, τον έσφαξε με φαλτσέτα ένας Βεντήρης από τις Γαϊτσές που ασκούσε το επάγγελμα του υποδηματοποιού. Στον Κάμπο διηγούνται ότι ο Καπετανάκης και ο Βεντήρης ήταν φίλοι, αλλά σε κάποια στιγμή μάλλωσαν και πρώτα ο Ηλίας πυροβόλησε το Βεντήρη. Στη συνέχεια ο τραυματισμένος Βεντήρης έσφαξε τον Ηλία με μια φαλτσέτα και τελικά χάθηκαν και οι δύο.

Ο Ηλίας Γ. Καπετανάκης κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια και το σπίτι του ήταν στο βορειοδυτικό τμήμα του χωριού, εκεί που άλλοτε κατοικούσε η οικογένεια Παν. Σπεντζούρη και σήμερα το κατέχουν αλλοδαποί. Να σημειωθεί ότι μετά το θάνατο του Ηλία, η Ευαγγελία με την κόρη της πήγαν στον Κάμπο και το σπίτι της Μαντίνειας το αγόρασε ο Πιέρος Γ. Καπετανάκης, δηλαδή ο αδελφός του Ηλία.

3) ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1858 στη Μεγάλη Μαντίνεια και πέθανε το 1936 σε ηλικία 78 ετών. Είχε παντρευτεί τη Σοφία Π. Μανδραπήλια, που ήταν μοναχοκληρονόμισσα. Ο πατέρας της είχε πύργο στο μέσο του χωριού, που σήμερα είναι ιδιοκτησία του Γεωργίου Δημητριά, αλλά ο πάνω όροφος του έχει πέσει από το σεισμό του 1944. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο Χριστόδουλος, β) ο Πάνος και γ) η Ελευθερία (1894-1985) που έγινε

¹ ΦΕΚ, αρ. 26 της 27 Ιουλίου 1870, σ. 190, παράρτημα σ. 9.

² Β.Δ. της 28 Σεπτεμβρίου 1868, ΦΕΚ, αρ. 54 της 21 Νοεμβρίου 1868, σ. 393 και Β.Δ. της 5 Αυγούστου 1872, ΦΕΚ αρ. 42 της 20 Οκτωβρίου 1872, σ. 381.

σύζυγος του Συνταγματάρχη Βασίλη Γ. Φραγκούλη. Ο Ιωάννης Καπετανάκης ήταν καλός σκοπευτής και αποτελούσε το φόβητρο της περιοχής, είχε δε ενοχοποιηθεί για πολλούς φόνους.

α) ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1878. Το έτος 1893, ενώ ήταν δεκαπεντάχρονος έφηβος, σκότωσε τον Ηλία Γιαννιού Καπετανάκη, τον επονομαζόμενο "Γιούργια", γιατί ήταν πολιτικός αντίπαλος του παππού του. Για την πράξη του αυτή καταδικάστηκε σε θάνατο και παρά το νεαρόν της ηλικίας του εκτελέστηκε στην καρμανιόλα του Ναυπλίου.

β) ΠΑΝΟΣ ΙΩΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Στις αρχές του αιώνα μας, γύρω στα 1905, ο Πάνος Καπετανάκης κατηγορήθηκε ότι μαζί με έναν Κουκούτση σκότωσαν το Γεώργιο Ραφαήλ Δικαιάκο. Μετά το φονικό ο Πάνος έφυγε στην Αθήνα και κατόπι πήγε στη Θεσσαλονίκη, όπου άρχιζε ο Μακεδονικός αγώνας.

Αναφέρεται ότι ο Πάνος στη διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα πολέμησε τους Βουλγάρους κομιτατζήδες στη λίμνη των Γιαννιτών και σε διάφορες άλλες επιχειρήσεις. Σημαντικότερη όμως προσφορά του αποτελεί ο τραυματισμός μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης ενός Βούλγαρου¹, που ήταν το φόβητρο των Ελλήνων. Λέγεται ότι ο Πάνος προσποιούμενος το σερβιτόρο του καφεενείου, στο οποίο καθόταν ο Βούλγαρος, τον πλησίασε και τον πυροβόλησε από κοντά. Το πιστόλι του έπαθε εμπλοκή και μόνο μια σφαίρα τον τραυμάτισε σοβαρά. Το επεισόδιο αυτό ενθάρρυνε τους Έλληνες.

Μετά το Μακεδονικό αγώνα πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους και άλλοι διηγούνται ότι νόσησε από φυματίωση, άλλοι ότι τραυματίστηκε τυχαία και πήγε στο Άγιο Όρος για νοσηλεία, όπου και πέθανε. Λέγεται ότι δεν πήγε σε νοσοκομείο γιατί ήταν καταζητούμενος για το φόνο του Γεωργίου Δικαιάκου και δεν είχε ακόμη πάρει χάρη (Εικ. 40).

4) ΠΙΕΡΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ο Πιέρος έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε τη Μαρία Μιχ. Νικητάκη, που πέθανε πάνω σε γέννα. Όπως εδιηγούνται οι παλαιότεροι, στη διάρκεια της μεγάλης καταδίωξης φυγοδίκων, κρύφτηκε σε ένα καλύβι και γεννώντας αβοήθητη έχασε τη ζωή της. Από το γάμο αυτό γεννήθηκαν τέσσερις θυγατέρες, α) η Αριστέα, β) η Ανθή (1896), γ) η Φωφώ (1899) και δ) η Κονδύλω (1905). Δεύτερη γυναίκα του Πιέρου ήταν η Σταυρούλα Ραφαήλ Δικαιάκου (1879). Ο γάμος αυτός έγινε για να συμφιλιωθούν οι δύο οικογένειες, Καπετανάκη και Δικαιάκου, που τις χώριζε το φονικό του Γεωργίου Ραφ. Δικαιάκου. Από το γάμο του Πιέρου και της Σταυρούλας γεννήθηκαν τέσσερα ακόμη παιδιά, ε) η Ποτίτσα (1909) που παντρεύτηκε Χειλά, στ) ο Νικόλαος (1914) που πέθανε σε μέση ηλικία άγαμος, ζ) ο Βασίλειος (1916) που πέθανε και αυτός άγαμος και η) ο Γρηγόρης (1920) που εκτελέστηκε από τους Γερμανούς στην Παλαιοχούνη της Αρκαδίας στις 24 Φεβρουαρίου 1944 και ήταν άγαμος.

¹ Για το περιστατικό αυτό, όταν το 1950 πήγα στη Θεσσαλονίκη, ένας γέρος περιπεριούχος ακούγοντας το όνομα Καπετανάκης ρώτησε αν υπάρχει συγγένεια με τον Πάνο το Μακεδονομάχο. Διηγήθηκε ότι ήταν παρών όταν έγινε πρόταση σε Έλληνες αγωνιστές να σκοτώσουν το Βούλγαρο κομιτατζή, αλλά υπήρξε δισταγμός και απροθυμία. Εκείνη τη στιγμή πλησίασε ο Πάνος και όταν άκουσε για την αποστολή αυτή, αμέσως δέχτηκε να την αναλάβει. Μιλούσε για τον Πάνο Καπετανάκη με μεγάλη συγκίνηση και θαυμασμό για την παλικαριά του.

-ΣΤ-

φ) ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ ΧΡ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε γύρω στα 1770 στους Μύλους της Μαντινείας¹ και αργότερα εγκαταστάθηκε στο Αρμυρό και στην Τρικότσοβα (Χαραυγή), όπου είχε σπίτια. Συγκαταλέγεται μεταξύ των συνεργατών και συντρόφων του Ζαχαριά Μπαρμπιτσιώτη².

Πήρε μέρος στην επανάσταση³ του 1821 και αγωνίστηκε σε διάφορα μέτωπα. Από το 1824 που πέθαναν οι μεγαλύτεροι αδελφοί του ανέλαβε αυτός αρχηγός της οικογένειάς του και έγινε μέλος της Εφορείας της Σπάρτης, δηλαδή της διοικητικής αρχής της Μάνης. Στα τέλη Μαΐου 1825 ο Ιμπραήμ κατέλαβε την Καλαμάτα, προχώρησε μέχρι τη Μικρή Μαντινεία και τις Κιτριές⁴, και έκαψε στο πέρασμά του τους Μύλους της οικογένειάς του.

Το χτίσιμο της ξερολιθιάς της Βέργας του Αρμυρού είναι η πιο σημαντική προσφορά του στον αγώνα για τη λευτεριά της Ελλάδος⁵. Τους πρώτους μήνες του 1826 οι Καπετανάκηδες βοηθούμενοι από τους Σελιτσάνους, τους Αλτομυριανούς και τους άλλους Αβιάτες, έχτισαν τη ξερολιθιά της Βέργας του Αρμυρού. Εκεί, στις 22-24 Ιουνίου 1826, όλοι οι Μανιάτες και οι Μεσσήνιοι πρόσφυγες πολέμησαν και εμπόδισαν το πέρασμα του Ιμπραήμ στη Μάνη. Η επανάσταση του 1821 δεν κάμφθηκε, η Μάνη έδωσε "το φιλί της ζωής" στο αγωνιζόμενο έθνος.

Αργότερα, στα χρόνια του Καποδίστρια, ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στα πολιτικά πράγματα της επαρχίας Σταυροπηγίου. Όπως δείχνουν τα έγγραφα της εποχής του ήταν ο πιο σημαντικός υποστηρικτής του Κυβερνήτη στην επαρχία του.

Ο Γέρο-Παναγιωτάκης έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε Κιτριναροπούλα, αδελφή του Αλέξανδρου Κιτρινιάρη. Με αυτή απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Σταυριανό και β) τη Ζαφειρούλα που παντρεύτηκε Καμαρινέα. Το όνομα της δεύτερης γυναίκας του δεν είναι γνωστό και μαζί απέκτησαν άλλα εννιά παιδιά, γ) το Δημητράκη, δ) τον Ανδρόνικο, ε) τον Ιωάννη-Γιαννακούρη, στ) το Νικολάκη, ζ) τον Κλεάνθη που σκοτώθηκε νέος μαζί με τον αδελφό του Δημητράκη, η) το Γεώργιο που πέθανε σε παιδική ηλικία και τρεις ακόμη κόρες. Από αυτές η μία πήρε Τρουπάκη ή Τρουπάκα από τις Γαϊτσές. Η δεύτερη πήρε Λογοθέτη-Τσαουσέα, που γιός τους ήταν ο δάσκαλος Χαρίλαος. Τέλος, η τρίτη έμεινε άγαμος.

Ι) ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ ΠΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1795 και δεν έτυχε αξιολογής παιδείας. Αντίθετα, έγινε άνθρωπος των όπλων. Στις 22 Μαρτίου 1821 μπή-

¹ Στ. Καπετανάκη, *Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)384-441.

² Φ. Ζανέτου, *Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης*, Λακωνικά 1932, σ. 167.

³ Στ. Σκοπετέα, ό.π., Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)64. Στ. Καπετανάκη, *Θανασούλης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977) 305.

⁴ Μίμη Φερέτου, *Η Άλωση της Καλαμάτας από Άραβες στις 28 Μαΐου 1825*, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 3(1959)233. Κ. Κοτσώνη, *Η εκστρατεία του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο (Άγνωστη Αιγυπτιακή έκθεση γεγονότων Φεβρουαρίου-Ιουλίου 1825)* Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, τόμ. Γ', σ. 292.

⁵ Βλέπε αναλυτικά στο πρώτο μέρος του βιβλίου και Στ. Καπετανάκη, Λακων. Σπουδαί 8(1986)388.

κε πρώτος στην πόλη της Καλαμάτας¹ και στη συνέχεια ακολούθησε τον Θ. Κολοκοτρώνη στην πορεία του στο εσωτερικό της Πελοποννήσου². Πολέμησε στην Καρύταινα με τους Φαναρίτες Τούρκους, στο Βαλτέτσι³, στους Μύλους της Δαβιάς και πήρε μέρος στην πολιορκία της Τριπολιτσάς. Από εκεί, μαζί με τον Ηλία Μαυρομιχάλη και τον εξάδελφό του Μιχαήλ Νικ. Καπετανάκη⁴ πήγαν στη Λιβαδειά, πολέμησαν στη Σούρπη και αργότερα γύρισαν πάλι στην πολιορκία της Τριπολιτσάς. Αναφέρεται ότι εισήλθε στην πόλη από τους πρώτους και συνέλαβε τον Κιαμήλμπεη⁵.

Στις 16 Απριλίου 1821 πήρε το βαθμό του "τ αξιάρχη" από τον Πετρόμπεη, που είχε την εξουσιοδότηση από τη Φιλική Εταιρεία να απονέμει στρατιωτικούς βαθμούς⁶.

Τον επόμενο χρόνο, το 1822, πολέμησε εναντίον του Δράμαλη στο Κουτσοπόδι, στην πόλη του Άργους, στα Αμπέλια και στα ταμπούρια των Τούρκων⁷. Το 1823 πήρε μέρος στην Εθνική Συνέλευση του Άστρους με την παράταξη του Θ. Κολοκοτρώνη⁸, που δεν αναγνωρίστηκε.

Στις 16 Σεπτεμβρίου 1824 πήρε το βαθμό του χιλίαρχου⁹ και ακολούθως του απονεμήθηκε ο βαθμός της αντιστρατηγίας¹⁰ δύο φορές, στις 24 Σεπτεμβρίου και στις 13 Νοεμβρίου 1824.

Μετά την απόβαση του Ιμπραήμ, στις 10 Φεβρουαρίου 1825, πήρε μέρος σε διάφορες εκστρατείες στη Μεσσηνία, και το Μάιο του 1825 πήγε στο Μανιάκι, αλλά δεν στάθηκε να πολεμήσει¹¹. Όμως σημαντική ήταν η προσφορά του στο χτίσιμο της ξερολιθιάς της Βέργας του Αρμυρού και στην άμυνά της¹², γιατί έμεινε εκεί μέχρι να φύγει ο Ιμπραήμ από την Πελοπόννησο.

Πήρε μέρος στην Εθνική Συνέλευση του Άργους το 1829 ως εκπρόσωπος των Όπλων της Πελοποννήσου και στη Συνέλευση του Ναυπλίου το 1831 ως εκπρόσωπος της επαρχίας Σταυροπηγίου μαζί με το Γαλάνη Κουμουνδουράκη¹³. Στα χρόνια του Καποδίστρια για ένα διάστημα έκανε χρέη αστυνόμου Σταυροπηγίου¹⁴.

¹ Φωτάκου, *Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών*, Έκδ. "Φιλολογικά Χρονικά", σ. 130.

² Αμβροσίου Φραντζή, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, ό.π., τόμ. 1, σ. 337.

³ Φωτάκου, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*, ό.π., σ. 76 και 94.

⁴ Δ. Κόκκινου, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Έκδ. "Μέλισσα" τόμ. 2, σ. 45.

⁵ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, αρχείο Σταυριανού Καπετανάκη.

⁶ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, το έγγραφο δημοσιεύεται στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού.

⁷ Ι. Γιανναροπούλου, *Σχεδιάγραμμα Ιστορίας κλπ.*, ό.π., Μνημοσύνη 3 (1970-1)406.

⁸ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96.

⁹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 27 της 15 Σεπτεμβρίου 1824. ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 22 της 11 Σεπτεμβρίου 1824 και Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 2, σ. 406.

¹⁰ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, ΓΑΚ, φάκ. 36 της 13 Νοεμβρίου 1824 και Αρχ. Ελλην. Παλιγγεν., τόμ. 7, σ. 43.

¹¹ Στ. Καπετανάκη, *Θανασούλης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)303. Σύμφωνα με παράδοση ο Θανασούλης προέτρεψε το Σταυριανό να φύγει από το Μανιάκι για να μη χαθούν και οι δύο και αποδυναμωθεί η οικογένειά τους.

¹² ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 22 Μαΐου 1829.

¹³ Α. Δασκαλάκη, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήναι 1966, τόμ. Α', σ. 200 και 205.

¹⁴ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 1 Μαΐου 1828.

Ακολούθως διορίστηκε στο ταξιαρχικό σώμα και έγινε μέλος του Αναθεωρητικού Στρατιωτικού Δικαστηρίου¹, που είχε έδρα το Άργος. Υπήρξε ένας από τους πλέον πιστούς οπαδούς του Καποδίστρια, όπως και ο πατέρας του και κράτησε απόσταση από τους Μαυρομιχαλαίους.

Στα χρόνια του Όθωνα ακολούθησε στρατιωτικό στάδιο. Με τη διαταγή Στρατού της 25 Απριλίου (7 Μαΐου) 1836 κατατάχθηκε ως υπολοχαγός της Βασιλικής Φάλαγγος². Με άλλη διαταγή από 1/13 Νοεμβρίου 1837 έγινε λοχαγός³ και επαινεθήκε⁴ το 1841. Το 1843 έγινε ταγματάρχης⁵ και τοποθετήθηκε στην τετάρτη Τετραρχία. Την επόμενη χρονιά πήρε το βαθμό του αντισυνταγματάρχη⁶.

Με διάταγμα της 3 Φεβρουαρίου 1844 του απονεμήθηκε ο Αργυρός Σταυρός του Τάγματος των Ιπποτών του Σωτήρος⁷. Το 1852 του εκφράστηκε η Βασιλική ευαρέσκεια για την προσπάθειά του καταστολής της στάσεως του Παπουλάκη⁸ (Εικ. 23). Αναμίχθηκε στην πολιτική και εξελέγη δύο φορές βουλευτής Οιτύλου⁹, το 1850 και το 1853.

Ο γάμος του Σταυριανού Καπετανάκη δημιουργεί προβλήματα. Το 1841 σε ερανικό κατάλογο για τον Κρητικό αγώνα πρόσφερε η Ανδριανούλα¹⁰ Σταυριανού Καπετανάκη δρχ. 25. Δεν γνωρίζουμε όμως αν ήταν σύζυγος ή θυγατέρα. Χωρίς όμως αμφιβολία υπήρξε και πρώτος γάμος ο οποίος δεν αναφέρεται από παράδοση. Είναι γνωστό ότι ο Σταυριανός Καπετανάκης σε μεγάλη ηλικία παντρεύτηκε τη χήρα Σταυρούλα Καλαμαριώτη, που από τον πρώτο της γάμο είχε δύο κόρες, την Παρασκευούλα, που έγινε σύζυγος του Α. Μαρούλη Εισαγγελέα Εφετών και τη Μαρία σύζυγο Κωνσταντίνου Δαγρέ δημάρχου Αμφείας¹¹. Από το γάμο του Σταυριανού γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο Παναγιώτης, που πέθανε σε παιδική ηλικία πριν από τον πατέρα του β) ο Ηλίας και γ) η Βρισηίδα που γεννήθηκε το 1860 και το 1881 αρραβωνιάστηκε με το Γεώργιο Γονίδη τμηματάρχη του Υπουργείου Εσωτερικών¹².

Το 1864 πέθανε ο Σταυριανός Καπετανάκης σε ηλικία 69 ετών και από 1 Δεκεμβρίου 1864 άρχισε να συνταξιοδοτείται¹³ η χήρα του Σταυρούλα που είχε δύο παιδιά, τον Ηλία 5 ετών και τη Βρισηίδα 3 ετών.

¹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 100 της 20 Δεκεμβρίου 1830, σ. 467.

² ΦΕΚ, αρ. 26 της 10 Ιουνίου 1836, σ. 107.

³ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 21 Δεκεμβρίου 1837.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 3, της 13 Φεβρουαρίου 1841, σ. 14.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 23, της 21 Ιουλίου 1843, σ. 113.

⁶ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 29 Μαρτίου 1844 και ΦΕΚ, αρ. 29 της 5 Σεπτεμβρίου 1844, σ. 124.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 2 της 3 Φεβρουαρίου 1845, σ. 11-12.

⁸ ΦΕΚ, αρ. 33 της 22 Αυγούστου 1852, σ. 226.

⁹ Πρακτικά της Βουλής. Εφημερίδες Αθηνών "Αιών", αρ. φ. 1125 της 1 Ιανουαρίου 1851, σ. 4 και "Αθηνά", αρ. φ. 1841 της 16 Φεβρουαρίου 1852, σ. 3α.

¹⁰ Ελένης Μπελιά, Προσπάθεια Συγκροτήσεως Εθελοντικών Σωμάτων στη Μάνη κατά την Κρητική Επανάσταση του 1841, Λακωνικά Σπουδαί 7(1983)436

¹¹ Εφημερίδα Αθηνών "Νέα Εφημερίς", αρ. φ. 30 της 30 Ιανουαρίου 1894, σ. 6.

¹² Εφημερίδα Αθηνών "Στοά", αρ. φ. 2886 της 7 Δεκεμβρίου 1881.

¹³ ΦΕΚ, αρ. 10 της 4 Φεβρουαρίου 1865, σ. 59.

Α) ΗΛΙΑΣ ΣΤΑΥΡ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στο Αρμυρό του τότε δήμου Αβίας και είναι γραμμένος στα μητρώα αρρένων της κοινότητας Βέργας του έτους 1857. Φοίτησε στο Γυμνάσιο της Καλαμάτας και σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ασχολήθηκε με την πολιτική αρθρογραφία της εφημερίδος "Εθνικόν Πνεύμα", που υποστήριζε τον Κουμουνδούρο. Επίσης έγραφε την κριτική του θεάτρου στην εφημερίδα "Καιροί" του συμπατριώτη του από την Τρικότσοβα Πέτρου Κανελλίδη (Κανελλέα). Γενικά καταπιείστηκε με πολλές δουλειές, όπως υπουργικός γραμματέας ή καθώς αναφέρουν σιτέμπορος στη Ρωσία κλπ.

Μετάφρασε από τα Γαλλικά τα "Τερπνά Διηγήματα" του Δον Ιωάννη, που εξέδωσε ο Διονύσιος Πατριαρχέας και περιλάμβαναν: "Μέλας μαργαρίτης", "Δόκιμος της Ιερουσαλήμ", "Σταγών αίματος", "Ιστορία ενός πνιγέντος", "Μάρκελλος", "Μηρός της Δορκάδος" κλπ.

Αξιόλογη είναι η προσφορά του Ηλία Σ. Καπετανάκη ως θεατρικού συγγραφέα¹. Ανέβασε με μεγάλη επιτυχία το 1893 την *κωμωδίαν μετ' ασμάτων* "Ο Γενικός Γραμματέας", την επόμενη χρονιά ανέβασε τη "Βεγγέρα" και αργότερα έγραψε "Το Γεύμα του Παπύ". Τα έργα αυτά παίζονται μέχρι και σήμερα στα θέατρα και αποτελούν σταθμό στην εξελικτική πορεία της θεατρικής συγγραφής. Ακόμη σε συνεργασία με τον Ν.Ι. Λάσκαρη έγραψαν την επιθεώρηση "Αι υπαίθριοι Αθήναι".

Ο Ηλίας Καπετανάκης για μερικά χρόνια εργάστηκε στην Καλαμάτα στην Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων των *Ζάννου και Ρως*. Αργότερα διορίστηκε διοικητικός υπάλληλος στην Κρητική Πολιτεία και από το 1913 πήρε τη θέση του Γενικού Γραμματέα της Διοίκησης της Κρήτης. Μετέπειτα, το 1916, υπηρέτησε Νομάρχης Ρεθύμνης. Από την υπηρεσία αποχώρησε το 1920, σε ηλικία 63 περίπου ετών και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα.

Παντρεύτηκε την Πουλχερία Πατύχα, από οικογένεια πολιτευομένων της Αθήνας και απέκτησαν πολλά παιδιά. Στις 20 Μαρτίου 1906 πέθανε η Πουλχερία αφήνοντας έξι παιδιά, α) τον Κλέαρχο-Σταυριανό ή Νάκο, β) το Βρασίδα, γ) τον Κίμωνα, δ) τον Κωνσταντίνο, ε) το Λέοντα και στ) την Πουλχερία -Ρίτσα, που λίγες μέρες μετά τη γέννησή της πέθανε η μητέρα της. Ο Ηλίας Καπετανάκης ξαναπαντρεύτηκε στις 21 Φεβρουαρίου 1908 την Ειρήνη Κοκκίνου αλλά χώρισαν στις 21 Ιουλίου 1909. Ο Ηλίας πέθανε στην Αθήνα στις 31 Δεκεμβρίου 1922 και κηδεύτηκε την επομένη 1 Ιανουαρίου 1923 (Εικ. 74-75).

Το 1992 στη σειρά *Νεοελληνική Θεατρική Βιβλιοθήκη* των Εκδόσεων "Δωδώνη" κυκλοφόρησαν τα έργα του Ηλία Καπετανάκη "Ο Γενικός Γραμματέας - Η Βεγγέρα - Το Γεύμα του Παπύ" με εισαγωγή του Π. Μαυρομούστακου.

1) ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ-ΚΛΕΑΡΧΟΣ-ΝΑΚΟΣ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στις 17 Σεπτεμβρίου 1895 και έζησε μέχρι τις 10 Δεκεμβρίου 1962 (Εικ. 75). Εργάστηκε ως

¹ Εφημερίδες Αθηνών "Ακρόπολις" και "Νέα Εφημερίς" της 20 Αυγούστου 1893, "Άστυ" της 24 Αυγούστου 1893. Περιοδικό "Οικογένεια" της 9 Ιουλίου, 26 Αυγούστου και 14 Οκτωβρίου 1893. Ακόμη "Νέα Εφημερίς" της 4, 5, 6 και 20 Σεπτεμβρίου 1893. "Ημερολόγιον" Σκόκου 1895, σσ. 199-225, όπου δημοσιεύεται η Βεγγέρα. Εφημερίδα Καλαμάτας "Ευνομία" αρ. φ. 71 της 10 Μαρτίου 1896 και περιοδικό "Πινακοθήκη" 1901-2, σσ. 205-208 και 228-230.

έμπορος καπνών και με το λοιπό εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο. Παντρεύτηκε την Ελένη Χορμόβα και δεν απέκτησαν παιδιά.

Ο Νάκος, όπως τον έλεγαν οι δικοί του, είχε καλλιτεχνική φλέβα και έγραφε ποιήματα και στίχους τραγουδιών, όπως το "Ακόμα ένα ποτηράκι", "Ρετσίνα μου αγνή", "Τους μπεκρήδες κι αν δικάσουνε", "Πιές γλυκό κρασί", "Ν' αγαπάς και να μην αγαπιέσαι", "Θάθελα λίγο πριν πεθάνω" κλπ.

2) ΒΡΑΣΙΔΑΣ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στις 29 Δεκεμβρίου 1896 και πέθανε την 1 Δεκεμβρίου 1966. Δημοσίευσε το 1951 το εύθυμο βιβλίο "Λεξικό της Πιάτσας", που έχει γραφεί ότι ήταν έργο του αδελφού του Κίμωνα¹.

3) ΚΙΜΩΝ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στις 6 Σεπτεμβρίου 1900 και έλαβε μέρος στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, στο μέτωπο της Μακεδονίας, που παρουσιάστηκε εθελοντής. Στρατεύθηκε και πήγε στη Μικρασιατική εκστρατεία του 1920-2 και αργότερα πολέμησε στην Αλβανία ως έφεδρος αξιωματικός. Έζησε μέχρι τα τέλη Φεβρουαρίου 1966 (Εικ. 75).

Ασχολήθηκε με το θέατρο και ανέβασε πολλά έργα, όπως "Ο Εσπεράντος", "Η Κατεργάρα" κ.ά. Χαρακτηριστικό της επιτυχίας των έργων του, στην εποχή του μεσοπολέμου με τον πολιτικό φανατισμό, ήταν τα επεισόδια που γίνονταν στα θέατρα, όταν ανέβαζαν επιθεωρήσεις του. Στο νούμερο "Κοσμογονία" από την Κατεργάρα, που ανέβασε στο Περοκέ, εμφανιζόταν ο Βασίλης Αυλωνίτης ο οποίος σε κάποια στιγμή έλεγε τους στίχους:

*Απ' το Βενιζέλο βγήκε η αλήθεια
κι απ' το Μαρή τα παραμύθια
Από την Άνδρο βγήκανε οι δούλες
κι από την Κρήτη οι φουφούλες*

*-----
Από τ' άχυρα βγήκαν οι ψύλλοι
και η ομορφιά απ' το Κοντύλη*

άρχισαν τότε να πέφτουν βροχή οι πυροβολισμοί από Κρητικούς "Φουφουλοφόρους" (δηλαδή φορούσαν τις Κρητικές βράκες) εναντίον του Αυλωνίτη και αυτός μεν σώθηκε, σκοτώθηκε όμως ο μηχανικός του θεάτρου Μωραϊτης². Μετά από το επεισόδιο αυτό ο Μανιάτης γιατρός και άριστος σκοπευτής Βασ. Μιχαλέας κάλεσε τον Παύλο Γύπαρη, που ήταν ο αρχηγός των Βενιζελικών παρακρατικών, σε μονομαχία η οποία φυσικά δεν έγινε δεκτή.

Αναφέρεται ένα ακόμη επεισόδιο το οποίο έγινε σε παράσταση που ανέβασε ο Κίμωνας στο θέατρο του "Λαού". Φανατικός αντιβενιζελικός ο Κίμων είχε μια σκηνή, στην οποία γινόταν πολιτική συζήτηση. Λέγοντας λοιπόν ο Βενιζελικός στο Βασιλικό (αντιβενιζελικό), ότι ο Βενιζέλος θα κάνει τους Έλληνες αγνώριστους, δηλαδή θα σώσει την Ελλάδα, πρόσθεσε: "Αν δεν το κάνει, να ανοίξει η γη να με καταπιεί". Τη στιγμή εκείνη άνοιξε μια καταπακτή που είχαν κατασκευάσει στη σκηνή και εξαφανιζόταν ο Βενιζελικός. Ακολουθούσαν τότε συμπλοκές μεταξύ των αντιφρονούντων. Να σημειωθεί ότι από το οικογενειακό περιβάλλον του Κί-

¹ Εφημερίδα Αθηνών "Ελεύθερος Κόσμος" της 9 Νοεμβρίου 1980, άρθρο του Αλέκ. Σακελλάριου.

² Αλέκου Σακελλάριου, Στα θέατρα της παλιάς Αθήνας, Διπλό Τηλέραμα, τεύχ. 368 της 24 Μαρτίου 1984, σ. 19 και "Ελεύθερος Κόσμος" ό.π.

μωνα άκουσα να διηγούνται ότι οι πυροβολισμοί έπεσαν σε αυτή τη σκηνή και εδώ σκοτώθηκε ο μηχανικός του θεάτρου.

Ο Κίμων ήταν γνωστός για τις φάρσες που σκάρωνε¹ και τους στίχους που έγραφε για τα τραγούδια της εποχής του, όπως "Λες και ήταν χθες", "Το τελευταίο ταγκό", "Χαμένη αγάπη", "Η αγάπη είναι σαν τα παραμύθια", "Γυναίκας ψεύτικα φιλιά" κλπ.

4) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στις 2 Δεκεμβρίου 1901 και εξελίχθηκε σε Πλοίαρχο Οικονομικού του Πολεμικού Ναυτικού. Στην περίοδο της κατοχής πήγε στη Μέση Ανατολή και λίγο μετά την απελευθέρωση αποστρατεύθηκε με αίτησή του. Μετέφρασε από τα Αγγλικά βιβλίο για το Μάρκο Πόλο και μετά ανακλήθηκε στην υπηρεσία για να συνδράμει στη συγγραφή της Ιστορίας του Ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού κατά το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Έζησε μέχρι το Μάρτιο του 1956 (Εικ. 75).

5) ΛΕΩΝ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στις 3 Απριλίου 1904 και μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

6) ΠΟΥΛΧΕΡΙΑ-ΡΙΤΣΑ ΗΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ. Γεννήθηκε στις 4 Φεβρουαρίου 1906. Μια ποιητική συλλογή με τίτλο "Πικραμένα Χαμόγελα" βραβεύτηκε με πρώτο βραβείο του "Φιλαδελφείου" διαγωνισμού και εκδόθηκε το 1949. Το πρώτο ποίημα είναι αφιερωμένο στη μητέρα της, που πέθανε λίγες μέρες μετά τη γέννησή της. Το παραθέτουμε:

*Μάτια της μάνας μου θλιμμένα
που πριν με κοιτάξετε, σφαλίσατε,
χειλία της μάνας μου καύμένα
που μια φορά δε με φιλήσατε,
στήθεια της μάνας μου βασανισμένα
που σ' ένα αγκάλιασμα δε λαχταρίσατε,
χέρια της μάνας μου αγιασμένα
που το λικνάρι μου δεν ελικνίσατε
- πόσο μου λείψατε.*

II) ΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ ΠΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Ήταν εγκατεστημένος στην Τρικότσοβα και είχε ελαιοτριβείο. Το 1852, την εποχή του Παπουλάκη, ήταν δημαρχιακός πάρεδρος του δήμου Αβίας και εργάστηκε κάτω από τις οδηγίες του αδελφού του αντισυνταγματάρχη και βουλευτή Οιτύλου Σταυριανού Καπετανάκη για την αποκατάσταση της τάξης. Παντρεύτηκε τη Μαρία Μπακάε και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Γιώργη, β) την Αλεξάνδρα που έγινε σύζυγος του Χάϊδου Νικήτα κη από τη Μεγάλη Μαντίνεια και γ) τη Χαρίκλεια που παντρεύτηκε Σταματέα.

Το τέλος του Δημητράκη Π. Καπετανάκη ήταν τραγικό και έχει μείνει στις διηγήσεις του τόπου. Γύρω στα 1855, μαζί με το νεώτερο αδελφό του, που ήταν άγαμος και ονομαζόταν Κλεάνθης, πήραν την απόφαση να σκοτώσουν το Γεώργιο Κρικιώνη, που κατοικούσε κι αυτός στην Τρικότσοβα. Τον παραφύλαξαν και τον

¹ Εφημερίδα Αθηνών "Ελεύθερος Κόσμος", της 3 και 10 Φεβρουαρίου 1974 καθώς της 9 και 16 Νοεμβρίου 1980, άρθρα Αλέκου Σακελλάριου.

τουφέκιασαν. Αυτός βαρεια τραυματισμένος έπεσε κάτω. Τα δύο αδέρφια πήγαν κοντά να βεβαιωθούν για το αποτέλεσμα. Ο Κρικώνης όμως βρήκε το κουράγιο και τράβηξε τις πιστόλες του και χτύπησε και τους δυο. Σε λίγο, όταν πήγαν οι χωριανοί στο μέρος που ακούστηκαν οι πυροβολισμοί, βρήκαν και τους τρεις νεκρούς.

Όταν έφτασε το μαντάτο στα Καπετανιάνικα σπίτια, η γυναίκα του Δημητράκη μαζί με τη συνυφάδα της, την Ανδρόναινα, ετοίμασαν δαυλούς για να πάνε να κάψουν τους Κρικωνάους και το σπίτι τους.

Ο Νικολάκης, αδελφός των σκοτωμένων, όταν είδε πως δε μπορεί να σταματήσει τις νύφες του, έφυγε βιαστικά και πήγε στου Κρικώνη και ξεσήκωσε τη χήρα να μαζέψει τα παιδιά της και να φύγει. Ακόμη λένε πως την ξεβγαλε μέχρι τη μεριά της Καλαμάτας. Όταν έφτασε η Δημητράκαινα με την Αντρόναινα και βάλαν φωτιά στο σπίτι, δεν πήραν καμιά ψυχή στο λαιμό τους. Η Κρικώναινα με τα παιδιά της πέρασε στη Μεσσηνία και απόγονοι της οικογένειας υπάρχουν μέχρι σήμερα.

Όμως του Νικολάκη το φέρσιμο δεν άρεσε στους δικούς του. Φαίνεται πως η οικογένειά του εκείνα τα χρόνια δεν δεχόταν την ανθρωπιά του. Ίσως για τη συμπεριφορά του αυτή έφυγε από την Τρικότσοβα, αλλά άφησε σε όλο το δήμο Αβίας μνήμη καλού και δικαίου ανθρώπου. Σε ένα από τα μοιρολόγια που ειπώθηκαν πάνω στα σκοτωμένα αδέρφια, ο Νικολάκης χαρακτηρίστηκε "απόκαυτρος", που νομίζω ήταν ένδειξη αποδοκιμασίας της πράξης του. Το μοιρολόγι, όπως το έλεγε η Κοκώνα Καπετανάκη, έχει ως εξής:

*Κλεάνθη άνθη του μπαξέ
και Δημητράκη κατουφέ
Αντρόνη Βέργα τ' Αρμυρού
και ξακουσμένε όπου κι αν που
και Νικολάκη απόκαυτρε. (ή και πάλι Νικολάκη μου).*

Α) ΓΙΩΡΓΗΣ ΔΗΜ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1850. Κατοικούσε στην Τρικότσοβα και διατηρούσε ελαιοτριβείο, ενώ συγχρόνως επέβλεπε και το μερίδιό του στο Μύλο. Είχε υποστεί ακρωτηριασμό του δεξιού του χεριού από έκρηξη όπλου και ήταν γνωστός ως "*Κουλόρας*". Παντρεύτηκε τη Χαρίκλεια (Χαριτίνη) Δημητριάδα, γεννημένη το 1862 στα Σωτηριάνικα και απέκτησαν επτά παιδιά, α) το **Χαρίλαο**, β) τον **Παναγιώτη**, γ) τον **Κωνσταντίνο**, δ) την **Ουρανία**, που γεννήθηκε το 1888 και δεν παντρεύτηκε, ε) την **Ελίζα** που έγινε σύζυγος Νταϊφά, στ) την **Αφροδίτη** που παντρεύτηκε Μαρκόπουλο και ζ) τη **Γιαννούλα** που γεννήθηκε το 1898 και έγινε σύζυγος Μποσινάκη.

1) ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Μεγαλόσωμο παλληκάρι που πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους και υπηρέτησε ως σημαιοφόρος. Σκοτώθηκε¹ στη μάχη Κιλκίς-Λαχανά τον Ιούνιο του 1913, πολεμώντας εναντίον των Βουλγάρων.

2) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στην Τρικότσοβα το 1893 και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Από το γάμο του απέκτησε ένα γιό, το **Γεώργιο**.

3) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Στα δημοτολόγια της κοινότητας Σωτηριανικών είναι γραμμένος δύο φορές, το 1903 και το 1906. Εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και παντρεύτηκε τη **Φωφώ Καραβία** με την οποία απέκτησαν τρία παι-

¹ Υπουργείον Στρατιωτικών, *Αγώνες και Νεκροί*, τόμ. Α', σ. 74.

διά, α) το **Γεώργιο** που σκοτώθηκε κατά τη νεανική ηλικία σε τροχαίο ατύχημα, β) τον **Επαμεινώντα** και γ) τον **Αργύρη**.

ΙΙΙ) ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΠΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στην Τρικότσοβα λίγα χρόνια πριν από την επανάσταση του 1821 και περνούσε τη ζωή του στο χωριό και στην Καλαμάτα. Στην περίοδο 1856-61, ως κάτοικος Τρικότσοβας, συμπεριελήφθη στους καταλόγους των ενόρκων¹ του πρωτοδικείου Καλαμάτας. Στους καταλόγους αυτούς φέρεται ότι γεννήθηκε το 1816-7. Το ετήσιο εισόδημά του ήταν 800 δρχ.

Στις 30 Αυγούστου 1860 διορίστηκε δημαρχιακός πάρεδρος² του δήμου Αβίας αλλά απολύθηκε τον Ιούνιο του 1862, δηλαδή λίγο πριν από την έξωση του Όθωνα. Παντρεύτηκε κόρη της οικογένειας Καρούγιαννη από τη Γιάννιτσα, που οι παλαιοί τη θυμώντουσαν ως *Αντρόναινα* και από το γάμο τους γεννήθηκε ένας γιός, ο **Παναγιώτης**.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΝΔΡΟΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1847. Ακολούθησε το στρατιωτικό επάγγελμα και το έτος 1875-6 υπηρέτησε αστυνόμος Αβίας³. Το 1890 έγινε λοχαγός⁴ και το 1893 υπηρέτησε στην Τρίπολη⁵. Πήρε μέρος στον ατυχή πόλεμο του 1897 και υπηρέτησε ως διοικητής του δ' λόχου του 1ου τάγματος του 8ου συντάγματος πεζικού και αγωνίστηκε στην περιοχή του Βελεστίνου⁶. Το 1902 έγινε ταγματάρχης⁷ και αποστρατεύθηκε στις 7 Ιανουαρίου 1910. Μετά την αποστρατεία του διεκδίκησε το αξίωμα του δήμαρχου Αβίας, αλλά όπως αναφέρεται, έχασε την εκλογή για μια ψήφο από τον Ιωάννη Κατσάκο. Ο Παναγιώτης Ανδρόν. Καπετανάκης έκανε δύο γάμους, αλλά δεν απέκτησε παιδιά. Πέθανε⁸ το 1926.

ΙV) ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στην Τρικότσοβα το 1820 (ή 1821) και ακολούθησε στρατιωτικό επάγγελμα. Φαίνεται ότι κατατάχθηκε στο στρατό το 1840, τότε που επαινέθηκε η οικογένειά του, γιατί νέα μέλη της επάνδρωσαν το στρατό⁹. Το 1849 ήταν λοχίας και παρασημοφορήθηκε με τον Αργυρό Σταυρό του Τάγματος του Σωτήρος, για τη γενναϊότητα που έδειξε στη δίωξη των ανταρτών¹⁰. Στη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια σημειώνεται¹¹: "*Καπετανάκης Ιωάννης*.

¹ ΦΕΚ, 1856, παράρτημα σ. 119, όπου αναφέρεται 40 ετών και ΦΕΚ, 1860, παράρτημα του φ. 5 Οκτωβρίου 1860, σ. 67, όπου σημειώνεται 43 ετών.

² ΦΕΚ, αρ. 49 της 20 Οκτωβρίου 1860, σ. 287. Β. Δ., της 22 Ιουνίου 1862 και ΦΕΚ, αρ. 44 της 25 Αυγούστου 1862, σ. 234.

³ ΦΕΚ, αρ. 53 της 29 Σεπτεμβρίου 1875 σ. 370 και ΦΕΚ, αρ. 43 της 24 Σεπτεμβρίου 1876, σ. 296.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 131 της 5 Μαΐου 1890, σ. 542.

⁵ Εφημερίδα Αθηνών "Νέα Εφημερίς", αρ. φ. 193 της 12 Ιουλίου 1893, σ. 4.

⁶ Διαδόχου Κωνσταντίνου, *Έκθεσις Πεπραγμένων Στρατού Θεσσαλίας 1897*, σ. 423 και 528.

⁷ Εφημερίδα Αθηνών "Αθήναι", της 21 Νοεμβρίου 1902, σ. 1.

⁸ Ανέκδοτο χειρόγραφο του στρατηγού Νικολάου Λ. Καπετανάκη.

⁹ ΦΕΚ, αρ. 3 της 14 Φεβρουαρίου 1841, σ. 14.

¹⁰ ΦΕΚ, αρ. 37 της 25 Οκτωβρίου 1849, σ. 332.

¹¹ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. Δ', σ. 563 και Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 563.

Ταγματάρχης Πεζικού, γεννήθηκε στην Τρικότσοβα της Μάνης το 1821. Κατατάχθηκε στο στρατό και έλαβε μέρος ως ανθυπολοχαγός στην επανάσταση του 1854 στη Θεσσαλία. Αποστρατεύθηκε στις 24 Οκτωβρίου 1877".

Στο αρχείο του Πέτρου Κουτήφαρη¹ αναφέρεται: "Ο Παναγιώτης (Χριστόδουλου Καπετανάκης) ου υιοί ο Σταυριανός αντισυνταγματάρχης της Φάλαγγος μεταλλάξας το ζήν εν 1864 και ο υπολοχαγός πεζικού Ιωάννης". Στο νεκροταφείο της Καλαμάτας σώζεται η επιτύμβιος πλάκα, η οποία γράφει: "Ενθάδε κείται Ιωάννης Π. Καπετανάκης Ταγματάρχης, γεννηθείς εν Τρικότσοβα τω 1820, απεβίωσε την 6 Αυγούστου 1888".

Ο Γιάννης Αναπλιώτης² λαθεμένα υποθέτει ότι ο Γιάννης Παν. Καπετανάκης θα ήταν γιός του Παναγιώτη Δημ. Καπετανάκη, που έπεσε στο Κουτσοπόδι του Άργους. Αλλά αυτός δεν άφησε απογόνους. Οι πληροφορίες από προφορική παράδοση είναι σαφείς και δεν επιδέχονται αμφισβήτηση.

Το Μάιο του 1862 προήχθη σε υπολοχαγό του 8ου τάγματος³ και το 1867 έγινε λοχαγός Β' τάξεως και τοποθετήθηκε στο 4ο των Ευζώνων⁴. Στις αρχές Ιανουαρίου 1871 ανέλαβε διοικητής της Φρουράς Καλαμάτας⁵. Με ΒΔ της 15 Σεπτεμβρίου 1873 ονομάστηκε λοχαγός Α' τάξεως Πεζικού⁶ και τέλος με ΒΔ της 24 Οκτωβρίου 1877 προβιβάστηκε σε ταγματάρχη και τέθηκε σε αποστρατεία⁷.

Ο Ιωάννης Παν. Καπετανάκης, που ήταν γνωστός με το όνομα *Γιαννακούρης*, συγκαταλέγεται μεταξύ των μεγάλων δωρητών του Αλεξανδρακείου Πτωχοκομείου και Νοσοκομείου Καλαμάτας. Παντρεύτηκε κόρη της οικογένειας *Στρατηγούλου* από τη Σπάρτη και δεν απέκτησαν παιδιά. Πιθανώς, η αναφερομένη *Σταυρούλα Καπετανάκη*⁸, που ανήκει και αυτή στους ευεργέτες του Αλεξανδρακείου, να είναι η σύζυγος του Ιωάννη Π. Καπετανάκη.

Υ) ΝΙΚΟΛΑΚΗΣ ΠΑΝ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στην Τρικότσοβα και παντρεύτηκε τη *Σταυριανή Γ. Στρογγύλη* από τη Μεγάλη Μαντίνεια, όπου και εγκαταστάθηκε. Το σπίτι του ήταν στο βόρειο τμήμα του οικισμού Νικαχιάνικα της Μεγάλης Μαντίνειας και από πολλά χρόνια είναι χάλασμα. Πέθανε νέος, αφού απέκτησε δύο παιδιά, α) τον Παναγιώτη και β) τον Κλεάνθη.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Πήγε στη σχολή υπαξιωματικών της Κέρκυρας, αλλά αρρώστησε, ίσως από φυματίωση και γύρισε στη Μεγάλη Μαντίνεια, όπου και πέθανε νέος (Εικ. 76).

¹ Γιάννης Αναπλιώτης, *Κουτηφαράϊοι - Καπετανάκηδες*, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1957)61.

² Γιάννης Αναπλιώτης, ό.π., σ. 61. Αρχ. Αγών. Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, φάκ. Παναγιώτη Δ. Καπετανάκη.

³ ΦΕΚ, αρ. 31 της 29 Μαΐου 1862, σ. 163.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 47 της 8 Αυγούστου 1867, σ. 563.

⁵ Εφημερίδα Αθηνών "Μεσσηνιακά Νέα", αρ. φ. 447, της 30 Νοεμβρίου 1990.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 52 της 23 Οκτωβρίου 1873, σ. 382.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 86 της 8 Νοεμβρίου 1877, σ. 472.

⁸ Χρυσοστόμου Δασκαλάκη Μητροπολίτου Μεσσηνίας, *Ο Σπ. Αλεξανδράκης κλπ, ό.π., σ. 46 και 53.*

Β) ΚΛΕΑΝΘΗΣ ΝΙΚ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1857 όπου έζησε μέχρι το 1908. Παντρεύτηκε τη *Σταυρούλα Γιαν. Σπεντζούρη* (1865-1917) και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το Δημήτριο, β) την Ευαγγελία (1891-1976) που παντρεύτηκε το Γεώργιο Κ. Πουλέα, γ) την Κοκώνα (1893-1981, Εικ. 80, 92) που έμεινε άγαμος, δ) τη Βασιλική (1897-1975, Εικ. 80) σύζυγο του Χρίστου Δ. Αγγελέα και ε) το Γεώργιο.

1) **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ.** Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1888. Μετά τις εγκύκλιες σπουδές φοίτησε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου και έγινε δικηγόρος. Διορίστηκε στο Ελεγκτικό Συνέδριο και κατόπιν άρχισαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, οπότε στρατεύτηκε. Το 1913 αυτοκτόνησε. Λέγεται ότι νόσησε από φυματίωση και προτίμησε να μη δημιουργήσει προβλήματα στους οικείους του με τη νόσο του (Εικ. 91).

2) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΛ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ.** Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια στις 28 Ιουλίου 1901. Φοίτησε στο Δημοτικό Σχολείο Μεγάλης Μαντίνειας και συνέχισε στο Σχολαρχείο και στο Γυμνάσιο της Καλαμάτας. Γράφτηκε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά το 1921 επιστρατεύθηκε και πήρε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία. Έφθασε μέχρι το Αφιόν Καραχισάρ, όπου τον βρήκε η υποχώρηση και η διάλυση του μετώπου. Με πολλές ταλαιπωρίες πήγε στον Τσεσμέ και από εκεί πήρε το καράβι της επιστροφής.

Στις 6 Μαΐου 1924 πήρε το πτυχίο της Νομικής και ασκήθηκε στο Δικηγορικό γραφείο του Μιχαήλ Πατριαρχέα. Το 1927 διορίστηκε Ειρηνοδίκης στο Νιοχώρι του Μεσολογγίου και το 1930 τοποθετήθηκε στη Γκούρα της Κορινθίας. Μετά από εξετάσεις έγινε το 1933 Αντεισαγγελέας Πρωτοδικών και τοποθετήθηκε στην Κόρινθο. Στη συνέχεια υπηρέτησε στην Εισαγγελία Πειραιώς και το Σεπτέμβριο του 1937 έγινε Εισαγγελέας Πρωτοδικών Άρτας

Κατά την περίοδο της κατοχής, ευρισκόμενος στην Άρτα, αναμίχθηκε στο σχηματισμό των πρώτων πολιτικά αχρωμάτιστων αντάρτικων ομάδων, συνεργαζόμενος με τους αξιωματικούς Ηλία Λουτσάρη, Λευτέρη Τσέτη, Γιάννη Σταμούλη, Κώστα Παπατριανταφύλλου, Γεράσιμο Μαλτέζο κλπ., που αργότερα βρέθηκε καθέννας σε διαφορετικό κομματικό στρατόπεδο. Σε συνεργασία με το Γραμματέα της Εισαγγελίας Ανδρέα Αρβανιτογιώργο πλαστογραφήθηκαν ορισμένα έγγραφα και 20-25 όπλα, που φυλάσσονταν στην Εισαγγελία ως πειστήρια διαφόρων εγκληματικών πράξεων, τα έστειλε στο βουνό¹ τον Αύγουστο του 1942. Στα τέλη Νοεμβρίου του 1942 τοποθετήθηκε στο Μεσολόγγι και στις 3 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους συνελήφθη από τα Ιταλικά στρατεύματα κατοχής. Οδηγήθηκε στις φυλακές του Παντοκράτορα Πρεβέζης, όπου παρέμεινε μέχρι τις 4 Απριλίου 1943.

¹ Για τα όπλα της Εισαγγελίας Άρτας έχουν γραφτεί πολλά και αλληλοσυγκρουόμενα. Ο Γ. Καπετανάκης εμπιστεύθηκε στο Σπύρο Μπέκα, υπάλληλο Τ.Τ.Τ., να μεταφέρει τα όπλα στο λοχαγό Γιάννη Σταμούλη. Ο Α. Κουτσούκαλης (*Η Εθνική Αντίσταση του νομού Άρτας 1940-45*, τόμ. 1, σ. 192) έγραψε ότι ο Καπετανάκης παρέδωσε τα όπλα στο Μπέκα από φόβο μήπως τον ανακαλύψουν οι Ιταλοί και τον σκοτώσουν. Δεν ήθελε να δεχθεί ότι ο Εισαγγελέας θα μπορούσε να ήταν αγωνιστής! Όμως δεν αναρωτήθηκε, γιατί ο Καπετανάκης τον Αύγουστο του 1942 διατρέχοντας κίνδυνο είχε τα όπλα, ενώ μπορούσε να τα έχει παραδώσει στους Ιταλούς. Ο Κουτσούκαλης δεν ξεπέρασε πως κάποτε είχε φυλακιστεί από τον Εισαγγελέα ως κομμουνιστής. Όταν το φθινόπωρο του 1942 ήρθε ο Ζέρβας στην Ήπειρο, ο Γ. Καπετανάκης έστειλε τη γυναίκα του Σοφία στη Μεγαλόχαρη και τον συνάντησε. Για πρόσχημα στεφάνωσε την κόρη του γιατρού Ηλ. Παπαχρήστου.

Κατόπιν τον μετέφεραν στις φυλακές Μεσολογγίου και κρατήθηκε εκεί μέχρι τις 14 Απριλίου. Μετά οδηγήθηκε στις φυλακές Αγγινίου. Δικάστηκε από το στρατοδικείο της ίδιας πόλης και απαλλάχτηκε. Οι Ιταλοί όμως δεν τον αποφυλάκισαν αμέσως, αλλά στις 18 Μαΐου 1943.

Μετά την περιπέτεια αυτή τοποθετήθηκε στην Εισαγγελία Πειραιώς και το Μάρτιο του 1945 μετατέθηκε στο Βόλο. Το 1947 έγινε Αντεισαγγελέας Εφετών και υπηρέτησε στη Λάρισα και τη Θεσσαλονίκη. Το 1954 εξέδωσε τον "*Κώδικα Ποινικής Δικονομίας*" και στη συνέχεια τον "*Ποινικό Κώδικα μετά των Ειδικών Νόμων και Νομολογίας*". Το 1961 παραιτήθηκε από την υπηρεσία και δικηγόρησε στην Αθήνα μέχρι το 1966. Στη συνέχεια εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Αρχοντικό Αβίας. Πέθανε εκεί στις 5 Αυγούστου 1991 (Εικ. 78, 79).

Παντρεύτηκε τη Σοφία Χρ. Ριζάκου (Εικ. 77) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Αθανάσιο**, ταξίαρχο ΣΕΜ που πήρε τη Θεοδώρα Μανώλη, β) το **Δημήτριο**, δικηγόρο που πήρε τη Γιούτα Γιούγγμαν, γ) τον **Κλεάνθη**, χημικό που παντρεύτηκε τη χημικό Κοραλία-Λουλού Κορνάρου και δ) το **Σταύρο-Νάκο**, Άμισθο Επίκουρο Καθηγητή Νευρολογίας και Ψυχιατρικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που παντρεύτηκε τη Χαρίκλεια-Λιάνα Γ. Σπανέα και εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα.

Κ Α Ρ Α Μ Π Ι Ν Η Σ

Οικογένεια της Μεγάλης Μαντίνειας που τείνει να εκλείψει. Στην περίοδο της Εθνεγερσίας το όνομα αυτό το βρίσκουμε στο Σούλι και στην περιοχή της Μεθώνης, αλλά δεν απαντάνται στις Μαντίνειες. Από ορισμένους υποστηρίζεται ότι οι Καραμπίνηδες της Μεγάλης Μαντίνειας αποτελούν κλάδο της γενιάς των Φραγκούληδων. Από προφορική παράδοση έχουμε αρχικά δύο κλάδους οι οποίοι αρχίζουν με **Παναγιώτη Καραμπίνη**, που ίσως μεταξύ τους να ήταν πρώτα εξαδέλφια.

-Α-

Ι) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ή ΚΑΛΟΓΕΡΟΣ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ. Παντρεύτηκε την Ελισάβετ Γιαννακού Σπεντζούρη και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Κώστα**, β) το **Γεώργιο**, γ) το **Χαραλάμπη**, δ) τη **Μαρία** που παντρεύτηκε το Γιάννο Κωνσταντινέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια και ε) την **Αγγέλω** που έγινε σύζυγος του Απόστολου Μπασακάρου.

Α) ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΝ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1864 και έζησε μέχρι το 1936. Παντρεύτηκε την Ουρανία Ιωάν. Νικητάκη, που είχε γεννηθεί το 1875, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τη **Χρυσούλα**, γεννημένη το 1901, που παντρεύτηκε το Νικόλαο Π. Φραγκούλη, γ) την **Αγγέλω**, γεννημένη το 1905, που έγινε σύζυγος του Πότη Πόταρη και δ) τον **Παναγιώτη** (1911-1935) που πέθανε νέος. Η Αγγέλω και ο Παναγιώτης εικονίζονται σε φωτογραφία των μαθητών της Μεγάλης Μαντίνειας (Εικ. 38).

Ι) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΣΤ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1897 και έζησε μέχρι το 1980. Παντρεύτηκε τη Χριστίνα Κάστανου (1909 -1978) αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

Β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1866 και έζησε μέχρι το 1934. Παντρεύτηκε την Ευαγγελία Χαΐδου Νικητάκη, γεννημένη το 1875, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τη **Χαρίκλεια** (1902 -1984) που έκανε δύο γάμους, πρώτα παντρεύτηκε το Χαρίλαο Παν. Γεωργουλέα, τον οποίο σκότωσε ο πατέρας της και στη συνέχεια έγινε σύζυγος του Γεωργίου Ηλ. Καντιάνη, β) την **Καλλιόπη** (1910 -1984) η οποία παντρεύτηκε το Γεώργιο Νικ. Σπεντζούρη από τον Κάμπο και γ) τον **Πότη**.

Ι) ΠΟΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1910 και έζησε μέχρι το 1975 (Εικ. 82). Το 1940 παντρεύτηκε την Αφροδίτη Γεωργ. Μοιρέα. Ακολούθως έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1940-41 και έπαθε κρουαπαγήματα, για τα οποία του ακρωτηρίασαν τα δάχτυλα των ποδιών του.

Γ) ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ ΠΑΝ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1961. Παντρεύτηκε τη Μαριγούλα Κωνστ. Μοιρέα (Εικ. 81) με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Ντίνο-Κωνσταντίνο** και β) την **Κοκώνα** η οποία έγινε σύζυγος του Χρίστου Μπεγιέτη.

Ι) ΝΤΙΝΟΣ ΧΑΡ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1901 και έζησε μέχρι το 1968. Παντρεύτηκε την Αρίστω Στυλ. Σπανέα (1899 -1988), αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

-Β-

ΙΙ) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ. Η γυναίκα του ονομαζόταν Αλεξάνδρα, (1842 -1926) το όνομα του πατέρα της ήταν Ιωάννης, αλλά δεν είναι γνωστό το γένος της. Μαζί απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Θεοφάνη**, β) τη **Μαριώ**, γ) την **Αργύρω** που δεν γνωρίζουμε το όνομα του συζύγου της, όπως και της Μαριώς, δ) τη **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε τον Ξενοφώντα Σφουρίδη και ε) τη **Βασίλω** που έγινε σύζυγος του Ανδρέα Ηλ. Μανέα, αλλά τη χώρισε.

Α) ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΠΑΝ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ. Ήταν άγαμος και σκοτώθηκε πέφτοντας από μια ελιά, ενώ εργαζόταν στα κτήματα του Ιωάννη Τυρέα.

-Γ-

Κλάδος της οικογένειας Καραμπίνη της Μεγάλης Μαντίνειας εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και διατήρησε χαλαρές σχέσεις με τους Μαντιναίους, τους οποίους θεωρούσε συγγενείς. Από τον κλάδο αυτόν έχει διακριθεί ο Μελέτιος Δημ. Καραμπίνης, που γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1914 και έγινε Μητροπολίτης Γαλλίας.

Κ Α Τ Σ Ι Β Α Ρ Δ Ε Α Σ ή Κ Α Τ Σ Ι Β Α Ρ Δ Α Σ

Οικογένεια της Μεγάλης Μαντίνειας που σήμερα έχει εκλείψει. Ο **Γεώργιος Κατσιβαρδέας** αναφέρεται στα χρόνια της Εθνεγερσίας. Το Πάσχα του 1829 συντρόφευσε το Γεώργιο Μανδραπηλέα και το Γεωργάκη Κωνσταντινέα σε επίθεση

κατά του Ιωάννου Γεωργιτσέα¹ και την 1η Ιουνίου 1829 προσελήφθη ως στρατιώτης από τη Δημογεροντία Σταυροπηγίου, που την αποτελούσαν ο Μιχάλης Νικητάκης, ο Κωνσταντίνος Κουτήφαρης και ο Ιωάννης Λογοθέτης². Ο ίδιος Γεωργιάκης Κατσιβαρδέας στις 5 Ιουλίου 1829 υπέγραψε έγγραφο συμπαράστασης στους Δημογέροντες του Σταυροπηγίου³. Από μια αναφορά μαθαίνουμε ότι ο Γεωργιάκης Κατσιβαρδέας από το Σταυροπήγι ήταν γεννημένος το 1800 και το 1829 υπηρετούσε στη Γ' Πεντηκονταρχία, που είχε έδρα το Ζυγό της Μάνης⁴. Στις 28 Ιουνίου 1830 μεταξύ των κατοίκων του Σταυροπηγίου που απευθύνθηκαν στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια ήταν και ο Γεωργιάκης Κατσιβαρδέας⁵. Τέλος καταδίκασε τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων και υπέγραψε δύο ψηφίσματα, τα οποία δημοσιεύτηκαν στη Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος⁶.

Ο Νικόλαος Κατσιβαρδής συμπεριλαμβάνεται στους αγωνιστές της Εθνεγερσίας και φέρεται κάτοικος Καλαμάτας⁷. Ίσως είναι άλλος ο Νικόλαος Κατσιβαρδής από τον Αντικάλαμο (Αϊζαγά) της Μεσσηνίας, ο οποίος παρουσίασε βεβαίωση των οπλαρχηγών Ι. Λυκάκη και Αντ. Μαυρομιχάλη για τη συμμετοχή του στον αγώνα⁸. Τέλος ένας Μιχάλης Κατσιβαρδής το 1870 ήταν κάτοικος Καλαμάτας. Στη Μεγάλη Μαντίνεια και στην Παλιόχωρα έζησαν ακόμη τα ακόλουθα μέλη της οικογένειας Κατσιβαρδών ή Κατσιβαρδέων.

1) ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΤΣΙΒΑΡΔΕΑΣ. Είναι γνωστός από γραπτές πηγές και ίσως το όνομά του να συγγέεται μερικές φορές με του Γεωργιάκη, όταν υπογράφει με το αρχικό του ονόματός του Γ(ιάννης). Αναφέρεται ότι είχε δύο παιδιά, α) τον Αντώνη και β) το Νικολή.

Α) ΑΝΤΩΝΗΣ ΙΩΑΝ. ΚΑΤΣΙΒΑΡΔΑΣ. Στην περίοδο 1836 -1849 συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής και μεταξύ των Μεγαλομαντιναιών αναφέρεται και το όνομά του⁹. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό. Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο Παναγιώτης και β) ο Χρίστος για τον οποίο γνωρίζουμε μόνο το έτος γεννήσεώς του, που είναι το 1856. Ακόμη υπήρξε ένας Γ. Κατσιβαρδής, ο οποίος είχε δύο παιδιά, το Νικόλαο γεννημένο το 1881 και τον Ηλία (1894 -1918), αλλά δεν είναι γνωστή η συγγενική τους σχέση με τους υπόλοιπους. Πιθανώς να ήταν και αυτός γιός του Αντωνίου.

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΝΤ. ΚΑΤΣΙΒΑΡΔΑΣ. Γεννήθηκε το 1865 και έζησε μέχρι το 1920. Είχε το παρωνύμιο "Καμπούρης". Στις πρώτες δεκαετίες του 1900 είχε τα πιο καλά καλλιεργημένα κτήματα στην περιοχή της Μεγάλης Μαντίνειας. Παντρεύτηκε την Ευφροσύνη Ιωάν. Πατσέα, γεννημένη το 1865, αλλά δεν είχαν παιδιά, γιατί όσα γεννιόντουσαν πέθαιναν σε μικρή ηλικία. Ο Παναγιώτης Κατσιβαρδής έμενε στο σπίτι που κατοικεί σήμερα η οικογένεια Παπαμικρούλη. Συγκεκρι-

¹Ντίνου Α. Κοτσώνη, "Αλληλομαχία" στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1829, Ιθώμη 1993, τ. 35-36, σ. 50.

²Β. Πατριάρχα, Δίπτυχον... κλπ. ό.π., σ. 72.

³ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84, έγγραφο της 5 Ιουλίου 1829.

⁴ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 90, έγγραφο της 8 Ιανουαρίου 1830.

⁵ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220, έγγραφο της 28 Ιουνίου 1830.

⁶Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και στην ίδια εφημερίδα, αρ. φ. 48, της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

⁷Μητρώων Αγωνιστών Ε. Β. Ε., αριθ. μητρ. 011954.

⁸Μητρώων Αγωνιστών Ε. Β. Ε., αριθ. μητρ. 7614.

⁹Β. Πατριάρχα, Δίπτυχον κλπ., ό.π., σ. 337, είναι γραμμένος ως Α. Κατσιβαρδής.

μένα στο σπίτι αυτό έμεναν δύο οικογένειες, στο βόρειο τμήμα έμενε ο Δημήτριος Φραγκούλης και στο νότιο κατοικούσε ο Παναγιώτης Κατσιβαρδής. Την περιουσία τους την κληρονόμησαν οι Πατσέοι και οι Σκιαίοι, γιατί δεν υπήρχαν συγγενείς από την οικογένεια Κατσιβαρδών. Η γενιά τους είχε την επιμέλεια του ναού του Αγίου Γεωργίου που βρίσκεται κοντά στη βρύση της Μεγάλης Μαντίνειας. Για τον Παναγιώτη Κατσιβαρδών αναφέρεται ότι πριν από το θάνατό του εξομολογήθηκε ότι είχε σκοτώσει μια εργατική κοπέλλα που την έλεγαν "Ραλλιώ". Το κορίτσι αυτό κατοικούσε μόνο του σε ένα καλύβι στο Κουνίντελο και όπως ειπώθηκε, πήγε ο Παναγιώτης Κατσιβαρδής να τη βιάσει και στην πάλη που ακολούθησε τη σκότωσε.

Β) ΝΙΚΟΛΗΣ ΙΩΑΝ. ΚΑΤΣΙΒΑΡΔΑΣ. Γεννήθηκε το 1822 και έζησε μέχρι το 1915-20. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα (1835-1915) της οποίας δεν γνωρίζουμε το γένος. Η Ευθυμία Σπ. Γεωργουλέα, θυμόταν ότι ήταν Αρμένισσα στην καταγωγή και όλοι την εκτιμούσαν γιατί ήταν πολύ καλή γυναίκα. Ο Νικολής κατέβηκε ενωρίς στην Παλιόχωρα και έχτισε ένα από τα πρώτα σπίτια της παραλίας, το οποίο αργότερα αγόρασε ο Λάμπρος Γ. Κοτσώνης. Αναφέρεται ακόμη ότι στη θέση που ήταν το σπίτι του Ανδρέα Λεουτσέα και τώρα είναι το εξοχικό κέντρο "Ο Βράχος", ο Νικολής Κατσιβαρδής είχε ελαιοτριβείο και δίπλα είχε αρτοποιείο ο Δημήτρης Μανωλάς. Στο σημείο εκείνο υπήρχαν τρία πηγάδια και ίσως αυτά σημείωσε ο περιηγητής Gell που βέρασε από τον τόπο το 1805 και έγραψε ότι από τα πηγάδια της Παλιόχωρας υδρεύονταν πλοία. Ο Νικολής και η Σταυρούλα ήταν άτεκνοι και λέγεται ότι την περιουσία τους την κληρονόμησαν οι Κοντουλέοι από τη Μικρή Μαντίνεια. Δεν είναι γνωστό γιατί είχε το παρωνύμιο Πετρουλέας. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η γενιά του ίσως να κρατούσε από την οικογένεια Πετρουλάκη, που τη βρίσκουμε το 1699 στους Δολούς¹.

ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗΣ

Στην περιοχή της Κόκας υπάρχει τοπωνύμιο "του Κασιγιαννη". Το επίθετο αυτό δεν απαντάται στις γραπτές πηγές της περιόδου της Εθνεγερσίας από τον πρώην δήμο Αβίας, αλλά το 1836 στην περιοχή του Λεύκτρου κατοικούσε ο Δ. Κατσιγιαννέας². Από προφορική παράδοση μαθαίνουμε ότι στη Μεγάλη Μαντίνεια υπήρχε οικογένεια Κασιγιαννη και αναφέρονται τα ονόματα δύο κοριτσιών, α) της Ζαχαρούλας Κασιγιαννη, που γεννήθηκε το 1840 και έζησε πάνω από εκατό χρόνια, έγινε δε δεύτερη σύζυγος του Γιάννη Κοκκινέα, που είχε το παρωνύμιο Κουτρούλης και β) της Ευγενίας Κασιγιαννέα, που είναι γραμμένη στα μητρώα της κοινότητας, ότι γεννήθηκε το 1849, έζησε μέχρι το 1914 και έγινε σύζυγος του Λεωνίδα Στρογγύλη.

¹Σ. Β. Κουγέα, Η καταγωγή του πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη, Πελοποννησιακά 6(1968)8.

²Μίμη Φερέτου, Μεσσηνιακά 1968, σ. 317.

ΚΕΦΑΛΕΑΣ

Οικογένεια Κεφαλέα υπήρχε στην περιοχή του πρώην δήμου Λεύκτρου και στα Αλτομυρά του Δήμου Αβίας. Ακόμη ζούσε οικογένεια Κεφαλέα και στη Μεγάλη Μαντίνεια, αλλά δεν γνωρίζουμε αν συνδεόντουσαν μεταξύ τους με συγγενικό δεσμό. Επειδή από τους Μαντιναίους Κεφαλέους δεν επέζησε κανένας από τους άρρενες απογόνους δεν έχουμε αρκετές πληροφορίες για την οικογένεια. Στη Μεγάλη Μαντίνεια υπήρχε το πυργόσπιτο (συνήθιζαν στις Μαντίνειες να ονομάζουν πύργους τα πυργόσπιτα) των Κεφαλέων, που αγοράστηκε από τη Βασίλω Π. Καραμπίνη και μετά το σεισμό του 1944 κατεδαφίστηκε ο πάνω όροφός του. Σήμερα απομένει το κάτω μέρος της οικοδομής και είναι ιδιοκτησία της Ξένης χήρας Ιωάννου Δημ. Κοζομπόλη. Ακολουθώς καταχωρούνται οι προσιτές πληροφορίες για τους Κεφαλέους με την επιφύλαξη ότι μπορεί να περιέχουν ανακρίβειες, γιατί δεν υπήρχε η δυνατότητα της διασταύρωσης.

Ι) ΣΤΡΑΤΗΣ ΚΕΦΑΛΕΑΣ. Πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821 και στις 6 Ιουλίου 1824 έγινε εκατόνταρχος¹. Συγχρόνως έγινε χιλίαρχος ο Μεγαλομαντιναίος Μιχάλης Νικητάκης, στην παράταξη του οποίου ανήκαν οι Κεφαλέοι. Δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του Στράτη Κεφαλέα. Φαίνεται όμως ότι θα πολέμησε το 1821 σε πολλά μέτωπα, ώστε να τιμηθεί με το βαθμό του Εκατόνταρχου. Λέγεται ότι είχε ένα γιό, τον **Παναγιώτη**, αναφέρεται όμως και ένας **Ιωάννης Κεφαλέας**, για τον οποίο δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΡ. ΚΕΦΑΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1815 και το όνομά του το συναντούμε σε συμβόλαια² της 6ης Απριλίου 1880, όπου αναφέρεται ότι είχε κτήμα *στου Γιωργάκη το Λαγκάδι*. Ο Παναγιώτης Κεφαλέας μαζί με το Σωτήρη Δικαιάκο το 1859 συγκέντρωσαν τους φόρους από ορισμένα χωριά που είχε νοικιάσει η εταιρεία Σασανά-Κουμουτσέα και είχαν τελικά δικαστικές εμπλοκές, για τις οποίες γίνεται λόγος στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού. Στην περίοδο 1860-62 προτάθηκε για ένορκος, γιατί η ακίνητη περιουσία του είχε αξία 16.000 δραχμών (Εικ. 24). Παντρεύτηκε την **Καλλιόπη** (ή **Ειρήνη**) **Μιχ. Νικητάκη** και απέκτησαν δύο κορίτσια και δύο αγόρια, α) τη **Γεωργίτσα** που παντρεύτηκε το Νικόλαο Κασσιώτη και β) την **Ελένη**, που είχε γεννηθεί το 1847 και έγινε σύζυγος του Σωτήρη Δικαιάκου. Τα ονόματα των αγοριών δεν αναφέρονται. Ένας **Νικόλαος Κεφαλέας** διορίστηκε δικαστικός κλητήρας στην Αθήνα και στην Καλαμάτα³, αλλά δεν γνωρίζουμε αν ήταν ένα από τα παιδιά του Μεγαλομαντιναίου Παναγιώτη Κεφαλέα.

Αναφέρεται ότι ο Σταύρος Μανέας-Κυριακουλέας, παππούς του Γεωργίου Παν. Μανέα που κατοικεί στη Μεγάλη Μαντίνεια, σκοτώθηκε πριν από εκατό περίπου χρόνια σε συμπλοκή με τους Κεφαλέους. Κατά μια εκδοχή τα παιδιά των Μανέων τσακώθηκαν με τα παιδιά των Κεφαλέων για μια δεκάρα. Από το γεγονός αυτό άρχισε συμπλοκή ανάμεσα στις δύο οικογένειες κατά την οποία σκοτώθηκαν ο Σταύρος Μανέας και μια Κεφαλίτσα. Να σημειωθεί ότι στη Μεγάλη Μαντίνεια

¹ Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τ. 10, σ. 387 και Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 142.

² Βρίσκεται στα χέρια του Γιάννη Βασ. Κωνσταντινέα.

³ ΦΕΚ, αρ. 1 της 8 Ιανουαρίου 1865, σ. 6 και ΦΕΚ, αρ. 60 της 29 Αυγούστου 1866, σ. 396.

ήταν κυρίως τέσσερις οικογένειες που έβλυναν τις διαφορές τους με τα όπλα, οι Καπετανάκηδες, οι Μανέοι, οι Νικητάκηδες και οι Κεφαλέοι.

Φαίνεται ότι οι Κεφαλέοι, οι οποίοι ήταν εχθροί της οικογενείας του Γεωργίου Γεωργ. Καπετανάκη, που διετέλεσε και δήμαρχος Αβίας, καθώς και των Μανέων αναγκάστηκαν να μετοικήσουν στη Μικρή Μαντίνεια. Αλλά και εκεί βρήκαν εχθρούς τους Κολοκοτρίνηδες και τους Κοκκινάκηδες, συμμάχους δε τους Νικητάκηδες. Τελικά σε μια μεγάλη συμπλοκή που έγινε στη Μικρή Μαντίνεια με οκτώ νεκρούς, ο Γεώργιος Κοκκινάκης σκότωσε ένα νεαρό Κεφαλέα, που ήταν και ο τελευταίος της οικογενείας του. Έκτοτε ζούσε στην Καλαμάτα η λεγόμενη *“Γριά Κεφαλού”*, που όπως θυμόντουσαν οι παλαιοί είχε συγγένεια με τους Χαϊδέους Νικητάκηδες (ήταν αδελφή του Χαΐδου) και σε αραιά χρονικά διαστήματα τους επισκεπτόταν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Σε Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του 1878 δημοσιεύεται χάρη του υπολοίπου της ποινής του Παναγιώτη Α. Κεφαλέα, που δεν γνωρίζουμε αν ήταν από τους Μεγαλομαντιναίους και αναφέρει τα εξής¹: *“267. Απαλλάσσεται του υπολοίπου της ποινής ο Παναγ. Α. Κεφαλέας καταδικασθείς εις φυλάκισιν τεσσάρων και ημίσεως ετών δια της υπ’ αριθ. 93 και από 18 Νοεμβρίου 1874 αποφάσεως των εν Καλάμαις συνέδρων”*.

ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ

Οικογένεια για την οποία αναφέρεται ότι κατάγεται από το Βαχό της Μάνης. Αρχικά ήταν γνωστή ως *Κοζομπολάκης*, ενώ σήμερα διατηρείται το όνομα Κοζομπολάκος. Ένας άλλος κλάδος της οικογενείας ήταν εγκατεστημένος στην Καστάνια του Λεύκτρου και ακόμη ένας άλλος στα Αλτομυρά του δήμου Αβίας.

Για πρώτη φορά στην περιοχή Σταυροπηγίου (πρώην δήμος Αβίας) απαντάται το όνομα του **Νικολή Κοζομπόλη**², ο οποίος έμενε στα Αλτομυρά και το 1833 υπέγραψε πιστοποιητικό του Βενετσάνου Καπετανάκη για τις υπηρεσίες του στον απελευθερωτικό αγώνα του 1821. Πιθανώς παιδιά του Νικολή Κοζομπόλη να ήταν οι αναφερόμενοι στην παράδοση αδελφοί α) **Αναστάσης**, β) **Θεόδωρος**, γ) **Σαράντος** και δ) **Μιχάλης**.

Ι) ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν έξι παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) το **Γιάννη**, γ) την **Αγγέλω** που παντρεύτηκε το Θανάση Κωστέα, δ) μία κόρη που παντρεύτηκε Κλείδωνα, ε) μία ακόμη που παντρεύτηκε Νίκα και στ) τη **Μαριώ** που έμεινε άγαμος.

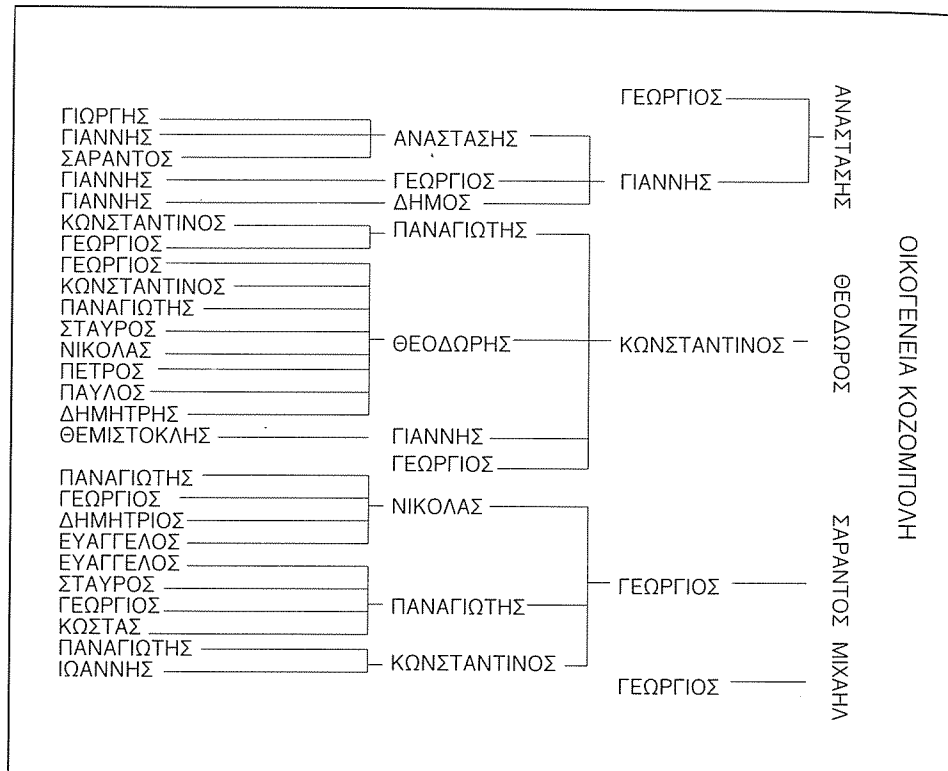
Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Έζησε στα Αλτομυρά και μετά το γάμο του χώρισε, ώστε δεν άφησε απογόνους.

Β) ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Έζησε στα Αλτομυρά μέχρι το 1924 και παντρεύτηκε τη **Στασινή Κότση** (1846-1924) από το Παλιό χωριό της Σέλιτσας με την οποία απέκτησαν τρεις γιούς και τέσσερις κόρες, α) τον **Αναστάση**, β) το **Γεώργιο**, γ) το **Δήμο**, δ) τη **Ποτίτσα** που πήρε τον Παναγιώτη Σπ. Κλείδωνα, ε) την

¹ ΦΕΚ, αρ. 55 της 6 Οκτωβρίου 1878, σ. 396.

² Αρχ. Χειρογρ. Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Βεν. Καπετανάκη, αριθ. 32034.

Καλλιρρόη που έγινε σύζυγος του Ηλία Γεωργουλέα από τα Αλτομυρά, στ) την **Ευαγγελία** σύζυγο του Ευαγγέλου Αν. Αβράμη και ζ) τη **Σταυρούλα** (1893-1978) που παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Ζούζουλα και έζησαν στη Μικρή Μαντίνεια.

1) **ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1878 και έζησε μέχρι το 1961. Παντρεύτηκε την **Αναστασία Κ. Χόχολη** (1880-1981) και εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Από το γάμο τους γεννήθηκαν επτά παιδιά, α) η **Μαριώ** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Γ. Ψαρρέα, β) η **Κοντύλω** (1915-1982) που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Γρ. Μπελίτσου, γ) ο **Γιώργης** που παντρεύτηκε τη **Νίκη Παπαδέα**, δ) η **Ανδριανούλα** που πέθανε μικρή, ε) ο **Γιάννης** που παντρεύτηκε τη **Θεοδώρα Κανελλέα** (1932-1992), στ) ο **Σαράντος** (Εικ. 136) που πήρε γυναίκα του την **Ευαγγελία Κλειδωνα** και ζ) η **Ανθούλα** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Κ. Νικολέα από τη Μικρή Μαντίνεια.

2) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1884 και έζησε μέχρι το 1939. Εγκαταστάθηκε και αυτός στη Μεγάλη Μαντίνεια και παντρεύτηκε την **Αλέξω Κομπότη** (1890-1990) με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) την **Ειρήνη** που το 1943 παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Κλειδωνα από τα Σωτηριάνικα και β) το **Γιάννη** που το 1951 παντρεύτηκε τη **Μεταξία Ζερβέα**.

3) **ΔΗΜΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1893 και έζησε μέχρι το 1971. Ήρθε στη Μεγάλη Μαντίνεια και παντρεύτηκε τη **Γεωργίτσα Ηλ. Μπελίτσου** (1899-1977) με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Γιάννη** (1925-1991) που παντρεύτηκε την **Ξένη Παναγέα** από τα Μηρίντα (Βόρειον) των Γαϊτσών (Κέντρου) και β) τη **Σταματία** που έγινε σύζυγος του δάσκαλου Κωνσταντίνου Στυλ. Αβράμη.

II) **ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Απέκτησε ένα γιό, τον **Κωνσταντίνο**. Δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες γι' αυτόν και τη σύζυγό του.

A) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΔ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Δεν είναι γνωστό το έτος γεννήσεώς του. Το όνομά του αναφέρεται για πρώτη φορά το 1869 και έζησε περίπου μέχρι το 1914. Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Ναθαναήλ** με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) τη **Σταυρούλα** που έγινε σύζυγος του Γρηγορίου Θ. Μπελίτσου και εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια, γ) το **Θοδωρή**, δ) το **Γιάννη**, ε) το **Γιώργη** και στ) τη **Σταθούλα** που έγινε σύζυγος του Θωμά Παπαδέα.

1) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1866 και παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Νικ. Παπαδέα**, γεννημένη το 1868, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Κωνσταντίνο**, β) τη **Σταθούλα** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Παπαδέα-Θωμέα και γ) το **Γεώργιο**.

στ) α) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Π. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1902 και είναι εγκατεστημένος στον Κάμπο (Εικ. 38). Παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Ευστρ. Κούβελα** και απέκτησαν έξι παιδιά, α) την **Αικατερίνη**, β) την **Ευαγγελία**, γ) την **Αλεξάνδρα**, δ) την **Ελένη**, ε) το **Γεώργιο** και στ) τον **Πάνο**.

β) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1909, παντρεύτηκε τη **Θεώνη Αθαν. Παπαδέα** (1904-1978) και εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τέσσερα παιδιά, α) η **Κυριακούλα** που παντρεύτηκε το Λεωνίδα Γεωργουλέα από τον Κάμπο, β) η **Σταυρούλα** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Ξυπόλυτου, γ) ο **Παναγιώτης** που παντρεύτηκε τη **Μαρία Βασ. Κωστέα** και εγκαταστάθηκαν στο Ακρογιάλι και δ) ο **Θανάσης** που παντρεύτηκε την **Ελένη Ξυπόλυτου** και κατοικούν και αυτοί στο Ακρογιάλι.

2) **ΘΕΟΔΩΡΗΣ Κ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1870 και πέθανε το 1953. Παντρεύτηκε την **Καλλιρρόη Σταυρ. Κλειδωνα** και απέκτησαν ένδεκα παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τον **Κωνσταντίνο**, γ) τον **Παναγιώτη**, δ) το **Σταύρο**, ε) το **Νικόλα**, στ) τον **Πέτρο**, ζ) τον **Πάυλο**, η) το **Δημήτριο**, θ) την **Ειρήνη** που παντρεύτηκε τον Ευάγγελο Γεωργίκο, ι) την **Ουρανία** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Μητσέα και ια) τη **Βασιλική** που παντρεύτηκε το Λάμπρο Κλειδωνα.

α) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1897 και έζησε μέχρι το 1987. Εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια, παντρεύτηκε τη **Ζωίτσα Κλειδωνα** (1895-1979) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τη **Μαρία** που παντρεύτηκε το Θανάση Σταματόπουλο, β) τη **Στρατήγω** που έγινε σύζυγος του Σταύρου Νικολόπουλου, γ) το **Θανάση** που παντρεύτηκε την **Αγγελική Στυλ. Αβράμη** και δ) τη **Νικολέττα-Τούλα** που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Παν. Κωστέα.

β) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1900 και έζησε στα Αλτομυρά. Το 1922 έλαβε μέρος στην εκστρατεία της Μικράς Ασίας, όπου και αιχμα-

λωτίστηκε από τους Τούρκους. Όταν επέστρεψε στο σπίτι του νόσησε από φυματίωση και πέθανε νέος.

γ) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Θ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Γεννήθηκε στα Αλτομυρά το 1904 και από το 1939 εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Παντρεύτηκε τη Θεοφάνη Παπαδέα και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Γεώργιο που πήρε τη Σπυριδούλα Π. Κοστρίβα, β) την Ειρήνη που έγινε σύζυγος του Χρίστου Κλαμπατσέα, γ) το Θεόδωρο που παντρεύτηκε την Παρασκευούλα Βαβαρούτσου και δ) τον Κωνσταντίνο (Εικ. 44) που πήρε τη Μαρία Θεοφανοπούλου.

δ) ΣΤΑΥΡΟΣ Θ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα, παντρεύτηκε την Αικατερίνη Παπαδέα και απέκτησαν τρεις κόρες, α) την Παυλίνα, β) την Καλλιρρόη και γ) τη Χρυσούλα.

ε) ΝΙΚΟΛΑΣ Θ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Είχε εγκατασταθεί στην Καλαμάτα, τελευταία όμως έχτισε σπίτι στο Αρχοντικό, όπου και κατοικεί. Παντρεύτηκε τη Ροδόπη Παπαδέα με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Θεόδωρο και β) την Καλλιρρόη που σπούδασε υπομηχανικός και πέθανε πολύ νέα.

στ) ΠΕΤΡΟΣ Θ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Είναι εγκατεστημένος στον Κάμπο. Παντρεύτηκε την Ελένη Δημητριά και έχουν πέντε παιδιά, α) το Γεώργιο, β) το Θεόδωρο, γ) την Καλλιρρόη, δ) τη Θεοδωρούλα και ε) τη Σταυρούλα.

ζ) ΠΑΥΛΟΣ Θ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Εγκαταστάθηκε στον Κάμπο και έζησε μέχρι το 1994. Παντρεύτηκε την Παναγιώτα Κλειδωνα και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Γιώργιο, β) το Θεόδωρο, γ) τη Σταυρούλα και δ) την Καλλιρρόη.

η) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Θ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Εγκαταστάθηκε στον Κάμπο. Παντρεύτηκε την Πότα Βοϊδήλου και έκαναν α) τη Φιλάνθη και β) την Ευαγγελία.

3) ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1875 και παντρεύτηκε την Ποτίτσα Χαράλ. Κλειδωνα με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Θεμιστοκλή, β) την Αννιώ που έγινε σύζυγος του Στ. Αφεντάκη, γ) τη Φιλάνθη που έγινε σύζυγος του Λάμπρου Σταυριανέα και δ) τη Χρυσούλα που παντρεύτηκε το Γεώργιο Κ. Ζούζουλα και έζησαν στη Μικρή Μαντίνεια.

α) ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Παντρεύτηκε τη Δημητρούλα Κολόζη και έζησαν στα Σωτηριάνικα. Από το γάμο τους γεννήθηκαν α) ο Κωνσταντίνος, β) ο Γιάννης, γ) ο Γεώργιος, δ) η Ποτούλα και ε) η Ελένη.

4) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Γεννήθηκε και έζησε τα λίγα χρόνια της ζωής του στα Αλτομυρά. Παντρεύτηκε τη Θεώνη Λεων. Κούβελα και απέκτησαν μία κόρη, τη Γεωργίτσα, σύζυγο του Στυλιανού Κουρή. Στη συνέχεια πήρε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους και έπεσε ηρωικά μαχόμενος εναντίον των Βουλγάρων στις 22 Ιουνίου 1913 στη μάχη της Δοϊράνης.

III) ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Δεν αναφέρεται το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το Γεώργιο.

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΑΡ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Παντρεύτηκε τη Στασινή Κλειδωνα και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τη Σταμάτω (1859-1950) που παντρεύτηκε το Θεόδωρο Αβράμη και εγκαταστάθηκαν στην Κόκα, β) το Νικόλαο, γ) τον Παναγιώτη και δ) τον Κωνσταντίνο.

1) ΠΑΠΑ-ΝΙΚΟΛΑΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Παντρεύτηκε την Ευγενία Γονίδη, έγινε παπάς και εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα. Από το γάμο τους γεννήθηκαν

επτά παιδιά, α) ο Παναγιώτης (1893) β) ο Γεώργιος (1895), γ) ο Δημήτριος (1904), δ) ο Ευάγγελος (1907) που μετανάστευσε στην Αργεντινή, ε) η Σοφία που έμεινε άγαμος, στ) η Ευαγγελία που παντρεύτηκε το Γεώργιο Μπούνα και ζ) η Παναγιώτα που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Πεφάνη.

2) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1876 και έζησε μέχρι το 1954. Εγκαταστάθηκε στον Κάμπο, παντρεύτηκε τη Μαριώ Γ. Κομπότη με την οποία απέκτησαν οκτώ παιδιά, α) τη Βασιλική, β) τον Ευάγγελο, γ) τη Γεωργία, δ) την Ευαγγελία, ε) τη Στεκούλα, στ) το Σταύρο, ζ) το Γεώργιο και η) τον Κώστα που μετανάστευσε στην Αμερική.

3) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1886 και έζησε μέχρι το 1966. Εγκαταστάθηκε στον Κάμπο και παντρεύτηκε τη Στεκούλα Ψωρομύτη με την οποία απέκτησαν επτά παιδιά, α) τον Παναγιώτη που παντρεύτηκε την Αφροδίτη Σταύρ. Ξυπόλυτου, β) την Αντιγόνη που έγινε σύζυγος του Στέλιου Κ. Αβράμη και έζησαν στη Μεγάλη Μαντίνεια, γ) τον Ιωάννη που παντρεύτηκε τη Γεωργία Γεωργουλέα και το 1948 σκοτώθηκε στο Γράμμο έχοντας το βαθμό του Επιλοχία του Εθνικού Στρατού, δ) την Ελένη που έγινε γυναίκα του Γεωργίου Κλειδωνα, ε) την Ανθούλα που τη σκότωσαν σε νεανική ηλικία για λόγους τιμής, στ) την Κωνσταντίνα που παντρεύτηκε το Δημήτριο Κλειδωνα και ζ) τη Δημήτρω.

IV) ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Δεν αναφέρονται οι χρονολογίες γέννησης και θανάτου του, ούτε είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το Γιώργη. Από ορισμένους αναφέρεται ότι ο Μιχάλης δεν ήταν αδελφός των προηγούμενων αλλά ανιψιός τους. Υποστηρίζεται ότι ο Μιχάλης ήταν γιός του Γεωργίου, που ήταν ο τέταρτος αδελφός.

Α) ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ. Ήταν γνωστός ως Μιχαλέας και παντρεύτηκε αδελφή του Γρηγορίου Θ. Μπελίτσου (ο οποίος έζησε από το 1877 μέχρι το 1918) και απέκτησαν τρεις κόρες, α) τη Θανάσω που έζησε μέχρι το 1935 και έγινε η πρώτη σύζυγος του Γεωργίου Αθαν. Παπαδέα-Ντρένιου από την Κόκα, β) τη Μαριώ που παντρεύτηκε το Γιάννη Καπελούζο από τη Μπίλιοβα των Γαϊτσών και εγκαταστάθηκαν στην Κόκα και γ) τη Σταθούλα που παντρεύτηκε Ντάκουρη από τα Πηγάδια και εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα.

ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ

Από προφορική παράδοση οι πληροφορίες για την προέλευση της οικογένειας Κοκκινάκη είναι ασαφείς και αλληλοσυγκρουόμενες. Κατά μια εκδοχή αναφέρεται ότι αποτελούν κλάδο της οικογένειας Μανιατέα¹. Σύμφωνα με άλλη άποψη οι Παπαδέοι, οι Λιακέοι και οι Κοκκινάκηδες ανήκουν στην ίδια γενιά. Από τις γραπτές

¹Σε κατάλογο πολιτοφυλάκων που ήταν υπό τις οδηγίες του Γαλάνη Κουμουνδουράκη συμπεριλαμβανόταν και ο Δημήτριος Μανιατέας (αριθ. 73) που ήταν γεννημένος το 1779, ΓΑΚ, Υπουργ. Πόλεμ., φάκ. 23, συνημ. 26 Αυγούστου 1824.

πηγές και από τις προφορικές πληροφορίες αναφέρονται τα ακόλουθα πρόσωπα της οικογένειας:

Παναγιώτης Κοκκινάκης. Στις 25 Νοεμβρίου 1825 υπέγραψε αναφορά για την περιουσία του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη¹ που την κατακρατούσαν οι Μαυρομιχαλαίοι και ο ίδιος τον Ιούνιο του 1828 ψήφισε στον Κάμπο για την εκλογή δημογερόντων².

Καλόγερος Κοκκινάκης. Πολλές φορές το όνομα Καλόγερος είναι δεύτερο βαπτιστικό και ένα πρόσωπο άλλοτε μπορεί να αναγράφεται με το όνομά του και άλλοτε ως Καλόγερος. Ο Καλόγερος Κοκκινάκης³ αναφέρεται σε ένα έγγραφο του 1831.

Παπα-Νικηφόρος Κοκκινάκης. Σε έγγραφο, που συντάχθηκε στις 2 Μαρτίου 1830 και δήλωνε τις υπηρεσίες του Ιωάν. Λογοθέτη⁴ από τις Γαϊτσές (Κέντρον), βρίσκουμε την υπογραφή του Παπα-Νικηφόρου Κοκκινάκη. Το 1831 καταδίκασε τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων⁵. Σε πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου⁶, που συντάχθηκε τον Οκτώβριο του 1831, βρίσκουμε την υπογραφή του Παπα-Νικηφόρου ο οποίος ήταν κάτοικος Μικρής Μαντίνας. Από την ομοιότητα των υπογραφών συμπεραίνεται με ασφάλεια ότι πρόκειται για τον Παπα-Νικηφόρο Κοκκινάκη. Ακόμη σημειώνουμε ότι ένας Ι. Μανιατάς, ο οποίος κατοικούσε στη Μικρή Μαντίνα, υπέγραψε το ψήφισμα που αναφέρθηκε προηγουμένως ότι στρεφόταν κατά των Μαυρομιχαλαίων. Επομένως καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι την εποχή του 1831 στη Μικρή Μαντίνα συνηθίζαν οι οικογένειες Μανιατέα και Κοκκινάκη.

Ζαχαρούλα Κοκκινάκη. Δεν γνωρίζουμε τη συγγένεια με τους προηγούμενους, αλλά αναφέρεται ότι έγινε σύζυγος του Παπα-Ιωάννη Μποζώνη.

Ι) ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. Η σύζυγός του ήταν της οικογενείας Κολοκοτρίνη, αλλά δεν είναι γνωστό το βαπτιστικό της, όπως δεν γνωρίζουμε τη χρονολογία γέννησης και θανάτου του. Από το γάμο τους γεννήθηκαν έξι γιοί και δύο κόρες, α) ο Παναγιώτης β) ο Γιώργης, γ) ο Γιάννης, δ) ο Νικόλαος, ε) ο Αλέξης, στ) ο Νικήτας, ζ) η Ελευθερία που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Γεωργ. Νικολέα από τη Μικρή Μαντίνα και η) μία ακόμη κόρη που το όνομά της δεν είναι γνωστό που είχε παντρευτεί τον Ηλία Δημ. Κωνσταντινέα από τη Μικρή Μαντίνα και πέθανε χωρίς να αφήσει παιδιά.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΡ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. Παντρεύτηκε τη Μαρία Αλκιβ. Κωνσταντινέα από τη Μικρή Μαντίνα και απέκτησαν μια κόρη, την Ποτίτσα (1893-1979) που παντρεύτηκε το Γεώργιο Αναστ. Κοντουλέα.

Β) ΓΙΩΡΓΗΣ ΑΡ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1854 και η μορφή του εικονίζεται σε φωτογραφία της κηδείας του Χριστόδ. Φραγκούλη (Εικ. 131). Παντρεύτηκε τη

¹ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 283.

² ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 24, αριθ. εγγράφου 142 της 6 Ιουνίου 1828.

³ ΓΑΚ, Υπουργ. Δικαίου, φάκ. 122 της 28 Νοεμβρίου 1831.

⁴ Β. Πατριάρχης, *Δίπτυχον κλπ.* ό.π., σ. 85.

⁵ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 50.

⁶ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

Μαρία Μποζώνη (1856-1936) κόρη του Παπά-Ιωάννη Μποζώνη και απέκτησαν δύο παιδιά, που πέθαναν σε νεανική ηλικία. Από αυτά το ένα λεγόταν Βασίλης, είχε γεννηθεί το 1897 και εργαζόταν ως τσαγκάρης. Αναφέρεται ότι σε μια συμπλοκή που έγινε στη Μικρή Μαντίνα ανάμεσα σε δύο παρατάξεις (από τη μιά ήταν οι Κολοκοτρινέοι και οι Κοκκινάκηδες και από την άλλη οι Νικητάκηδες και οι Κεφαλέοι) και σκοτώθηκαν συνολικά οκτώ άτομα, ο Γιώργης Κοκκινάκης σκότωσε ένα νεαρό Κεφαλέα. Όταν γέρος πιά είχε χάσει τα δύο του παιδιά, περνώντας από το Κεφαλέικο σπίτι συνήθιζε να λέει: "Εγώ έκλεισα αυτό το σπίτι και ο Θεός έκλεισε το δικό μου".

Γ) ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΡ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1857 και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Εγκαταστάθηκε στη Ρουμανία, αλλά χρεοκόπησε και γυρίζοντας στην Ελλάδα έγινε παπάς στη Μικρή Μαντίνα, μετά δε από λίγο πήγε στο Μυστρά. Παντρεύτηκε την Ελένη Οικονομοπούλου από τα Βρέσθαινα και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον Αριστείδη, β) το Σταύρο, γ) το Γιώργο, δ) την Αικατερίνη που παντρεύτηκε τον Μιχάλη Χριστάκο και ε) τη Βενετία που παντρεύτηκε τον Απόστολο Γκιάντο και μετανάστευσαν στην Αμερική.

1) ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΙΩΑΝ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. Πέθανε νέος και άγαμος (Εικ. 84).

2) ΣΤΑΥΡΟΣ ΙΩΑΝ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1897 (Εικ. 84), ήταν φιλόλογος και παντρεύτηκε την Ελένη Λεβέντη από την Αράχοβα της Σπάρτης. Έκαναν τρεις γιούς, α) το Γιάννη που παντρεύτηκε τη Ρομένα Φερμιτσέλα από την Ιταλία, β) τον Παντελή που παντρεύτηκε τη Γεωργία Σπανού και γ) τον Παρασκευά που έκανε γυναίκα του την Αναστασία Μάνου.

3) ΓΙΩΡΓΟΣ ΙΩΑΝ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. (Εικ. 46 και 84) Παντρεύτηκε την Αθηνά Παπαδοπούλου και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον Αλέξανδρο που πήρε την Αθανασία Καστραντά και β) την Ελένη που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Τουρνικιώτη.

Δ) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΡ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1863, πήρε τη Στεκούλα Παν. Παπαδέα και απέκτησαν τον Παναγιώτη που έχασε τη ζωή του σε μικρή ηλικία, γι' αυτό υιοθέτησαν την Ευγενία (1901-1943), κόρη του Παναγιώτη Κ. Νικολέα από τη Μικρή Μαντίνα, η οποία παντρεύτηκε το Γεώργιο Παν. Παναγιωταρέα.

Ε) ΑΛΕΞΗΣ ΑΡ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1865 και μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Παντρεύτηκε την Αφροδίτη Αναστ. Κοντουλέα από τη Σπάρτη που γεννήθηκε το 1879 και απέκτησαν ένα γιό το Βασίλη.

ΣΤ) ΝΙΚΗΤΑΣ ΑΡ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1878 και πέθανε το 1962 (Οικογενειακή φωτογραφία Εικ. 84). Παντρεύτηκε τη Μαρία Γεωργ. Νικητάκη (1885-1954) και απέκτησαν δύο κόρες, α) την Κοκώνα (1909-1979) που παντρεύτηκε το Λεωνίδα Βλησίδη και β) τη Γεωργία (1912-1983) που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Τσίλη.

ΚΟΚΚΙΝΕΑΣ

Το επώνυμο Κοκκινέας είναι διαδεδομένο σε πολλά μέρη και είναι άγνωστο αν μεταξύ των οικογενειών αυτών υπάρχει κοινή προέλευση. Κοκκινέοι αναφέρονται

στον Πύργο του Διρού, στη Σαϊδώνα, στην Καρδαμύλη, στις Γαϊτσές και στη Μεγάλη Μαντίνεια. Ακόμη συνεπώνυμοι υπάρχουν στη Μικρομάνη, στην Καλαμάτα και στην Κορώνη.

Στη Σαϊδώνα του πρώην δήμου Καρδαμύλης γεννήθηκε το 1916 ο δικηγόρος **Σταύρος Κοκκινέας**, που έγινε γνωστός με το φιλολογικό ψευδώνυμο *Τίτος Αινείας*¹. Επίσης από την Καρδαμύλη ήταν ο στρατιώτης **Διονύσιος Κοκκινέας**², ο οποίος πέθανε στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Ναυπλίου στις 15 Ιανουαρίου 1914.

Από τις Γαϊτσές ήταν ο **Θεοδωράκης Κοκκινέας**³, που το 1824 ήταν 35 ετών και υπηρετούσε στο σώμα του Γαλάνη Κουμουνδουράκη. Επίσης από τις Γαϊτσές ήταν ο **Παναγιώτης Κοκκίνης ή Κοκκινέας**⁴ που πήρε μέρος στην Επανάσταση του 1821 και μετά την απελευθέρωση του αναγνωρίστηκε ο βαθμός του υπολοχαγού (αξιωματικός 6ης τάξεως).

Ο **Νικόλαος Κοκκινέας**⁵ ήταν από τη Μικρομάνη και για τους αγώνες του κατά την περίοδο της Εθνεγερσίας του αναγνωρίστηκε ο βαθμός του υπαξιωματικού Β' τάξεως.

Ο **Δημήτριος Κοκκινέας**⁶ ήταν από την Κορώνη και στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 υπηρέτησε στο σώμα του Καράπαυλου.

Από τις Μαντίνειες ήταν ο **Γιαννάκης Κοκκινέας**⁷ ο οποίος το 1824 υπηρέτησε στο σώμα του Παναγιώτη Γιαν. Καπετανάκη και το 1831 καταδίκασε τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων. Να σημειωθεί ότι η υπογραφή του βρίσκεται μεταξύ των Μικρομαντινίων.

Ο Μεγαλομαντινίαιος **Νικόλαος Κοκκινέας**⁸ πήρε μέρος στη Μάχη της Βέργας και το 1840 του απονεμήθηκε το *χαλκούν αριστείον*, ενώ το 1844 το *αργυρούν αριστείον* του αγώνα της Εθνεγερσίας. Το 1840 εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα, όπου το 1852 υπηρετούσε εφημέριος στις φυλακές της πόλης. Αργότερα στην Καλαμάτα συναντούμε το όνομα της συζύγου του **Σταυριανής** και του συμβολαιογράφου **Βασιλείου Νικ. Κόκκινου**, που πρέπει να ήταν γιός του Παπα-Νικόλα Κοκκινέα.

Από προφορική παράδοση συναντούμε τα ακόλουθα μέλη της Μεγαλομαντιναϊκής οικογένειας των Κοκκινέων:

-Α-

I) ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΙΝΕΑΣ. Δεν γνωρίζουμε αν είναι το ίδιο πρόσωπο με το Γιαννάκη Κοκκινέα του 1824 και του 1831. Γνωστό είναι ότι έκανε δύο γάμους. Πρώτα πήρε **Στρογγυλίτσα** που το βαπτιστικό της δεν αναφέρεται και με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το **Γεώργιο**. Δεύτερη γυναίκα του ήταν η **Ζαχαρούλα Κασιγιαννη**,

¹ Νίκου Καράμπελα, *Μεσσηνιακό Βιογραφικό Λεξικό*, Καλαμάτα 1962, σ. 19.

² *Αγώνες και Νεκροί*, τ. Α', σ. 77α.

³ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολεμ., φάκ. 23, συνημ. 26 Αυγούστου 1824, αρ. 88.

⁴ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 459 και ΦΕΚ, αρ. 4 της 13 Φεβρουαρίου 1842, σ. 23.

⁵ Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, αριθμ. μητρ. αγωνιστή 3915.

⁶ Αρχείο Μίμη Φερέτου.

⁷ ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53, της 20 Ιανουαρίου 1825 και Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, παράρτημα σ. 275.

⁸ Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Νικ. Κοκκινέα.

η οποία είχε γεννηθεί το 1840 και έζησε πάνω από εκατό χρόνια. Με αυτή απέκτησε δύο παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** και β) την **Αμαλία ή Πούλω** γεννημένη το 1870, που παντρεύτηκε τον Πόττη Ι. Φραγκούλη.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΚΚΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1859, έζησε μέχρι το 1941 και είχε το παρωνύμιο *"Κουτρούλης"*. Παντρεύτηκε την **Ελένη Ιωαν. Πουλέα**, γεννημένη το 1863 και απέκτησαν δύο κόρες, α) τη **Ντίνα** (Εικ. 38) που παντρεύτηκε το Διονύσιο Παπαγιαννόπουλο και β) τη **Βασίλω** (1885-1920) που έγινε σύζυγος του Γεωργαντά Κωνστ. Μπακετέα.

B) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΚΚΙΝΕΑΣ. Παντρεύτηκε τη **Ρεβέκκα Νικ. Σπανέα** (1870-1933), η οποία ήταν πρακτική μαία και απέκτησαν ένα γιό, τον **Αθανάσιο**.

1) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΚΚΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1896 και έζησε μέχρι το 1982 (Εικ. 134). Παντρεύτηκε την **Ελευθερία Γεωργ. Φραγκούλη** (1892-1979) και απέκτησαν οκτώ παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που παντρεύτηκε την **Ελευθερία Τσάρα** και απέκτησαν τον Αθανάσιο, β) το **Γεώργιο** Πρόεδρο Εφετών ο οποίος παντρεύτηκε τη **Βουλίτσα Ηρ. Μανέα** και απέκτησαν τη Ντίνα και το Νάσο, γ) το **Βασίλειο** (1922-1940) που πέθανε νέος, δ) την **Άννα** που έγινε σύζυγος του Φίλιππου Στυλ. Κωνσταντινέα, ε) τη **Ρεβέκκα-Βέτα** που παντρεύτηκε τον Αλέξανδρο Σταματελλόπουλο, στ) τη **Χρύσα** που έγινε σύζυγος του Λουκά Κεραμιώτη, ζ) την **Αικατερίνη** και η) το **Σωτήρη** ο οποίος παντρεύτηκε τη δασκάλα **Γεωργία Φωτεινάκη** και απέκτησαν το Βασίλη και το Λευτέρη.

-Β-

II) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΕΑΣ. Πρόκειται για τον πρώτο εξάδελφο του Γιάννη Κοκκινέα, ο οποίος είχε μια αδελφή, την **Ελισάβετ** που παντρεύτηκε το Χρίστο Γεωργουλέα. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς έζησε ο Παναγιώτης Κοκκινέας που παντρεύτηκε την **Κοκώνα Νικητάκη** (1840-1920) και από το γάμο τους γεννήθηκε μία κόρη, η **Γεωργία** (1872-1963) που έγινε σύζυγος του Παντελή Σύρμα, ο οποίος υπηρέτησε υπάλληλος των σιδηροδρόμων ΣΠΑΠ (Σιδηρόδρομοι Πειραιώς Αθηνών Πελοποννήσου).

-Γ-

III) ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΚΟΚΚΙΝΕΑΣ. Πρέπει να είναι εγγονός του Παπα-Νικόλα Κοκκινέα που είχε εγκατασταθεί στην Καλαμάτα. Το πατρώνυμό του δεν είναι γνωστό, ίσως πρόκειται για τον Κωνσταντίνο Κοκκινέα, που το όνομά του είναι γραμμένο σε συμβόλαιο της 7ης Δεκεμβρίου 1877. Ο Περικλής Κοκκινέας είχε δύο αδελφές, α) την **Πολυξένη** που παντρεύτηκε τον Ηλία Μακρυλέα και β) την **Αφροδίτη** σύζυγο του Παναγιώτη Κ. Μοιρέα (Εικ. 106).

Οι Μεγαλομαντινίοι Κοκκινέοι μέχρι τις αρχές του αιώνα μας κατοικούσαν στο ανατολικό μέρος του χωριού, βόρεια από το σπίτι του Κωνσταντίνου Κομπότη. Σήμερα το σπίτι τους είναι χάλασμα. Τελευταία ζούσε εκεί η Βασίλω η Στρογγυλίτσα, που ήταν κουτσή. Από τα παιδιά του Γιάννη Κοκκινέα ο μεν Γεώργιος, ο επονομαζόμενος Κουτρούλης, εγκαταστάθηκε στο Αρχοντικό και εκεί που είχε το σπίτι του, σήμερα είναι η οικία των εγγονών του Παπαγιαννοπουλαίων, παιδιών της

κόρης του Ντίνας. Ο Παναγιώτης εγκαταστάθηκε στο Ακρογιάλι και αγόρασε το σπίτι του Στυλιανού Τυρέα που σκοτώθηκε το 1911.

ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ

Εύπορη οικογένεια από τη Μικρή Μαντίνεια, που έχει εκλείψει γιατί συνήθιζε να λύνει τις διαφορές της με τα όπλα. Στην περίοδο της Εθνεγερσίας αναφέρονται τα ονόματα του **Παναγιώτη** και του **Χριστόδουλου Κολοκοτρίνη**. Μερικές φορές το όνομα γράφεται "*Κολοκοτρώνης*", αλλά από παράδοση δεν αναφέρεται να υπήρχε κάποια συγγενική σχέση με τη μεγάλη γενιά των Κολοκοτρωναίων. Επειδή ο Παναγιώτης, που ήταν ο παλαιότερος της οικογένειας, σημειώνεται Κολοκοτρινέας, υποθέτουμε ότι και ο πατέρας του λεγόταν Κολοκοτρίνης και συνεπώς το όνομα προϋπήρχε του 1780, που έγιναν πολύ γνωστοί οι Κολοκοτρωναίοι και στη Μάχη.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ. Αναφέρεται για πρώτη φορά το 1824 σε κατάσταση ανδρών του Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη, που πήρε μέρος σε εκστρατεία¹ και σημειώνεται "*Μαντιναίος*". Στις 2 Μαΐου 1830 μαζί με άλλους κατοίκους της επαρχίας Σταυροπηγίου, υπέγραψε πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες στον αγώνα του Ιωάννη Λογοθέτη² από τις Γαϊτσές. Στις 16 Αυγούστου 1830 υπέγραψε αναφορά προς το Γενικό Έκτακτο Επίτροπο της Πελοποννήσου³, ενώ τον επόμενο χρόνο υπέγραψε δύο ψηφίσματα⁴ με τα οποία καταδίκαιζε τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχλαίων και δήλωνε τη συμπαράστασή του στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια. Τέλος στις 13 Μαΐου 1833 βεβαίωσε τις υπηρεσίες στον αγώνα του Βενετσάνου Καπετανάκη και της οικογενείας του⁵. Θεωρείται πιθανό ότι είχε δύο γιούς, α) το **Χριστόδουλο** και β) το **Σπύρο**.

Ι) ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ. Στις 29 Οκτωβρίου 1831 υπέγραψε μαζί με άλλους κατοίκους της Μικρής Μαντίνειας πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου⁶. Αργότερα, το 1836, όταν συστήθηκε ο δήμος Αβίας, διορίστηκε δημοτικός σύμβουλος⁷ με δήμαρχο τον Παναγιώτη Πιερ. Καπετανάκη. Το 1844-5 προτάθηκε από το δήμο Αβίας για ένορκος⁸, γεγονός που φανερώνει ότι ήταν από τους πιο ευκατάστατους του τόπου. Σε κατάλογο συνδρομητών ποιητικής

¹ ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53, έγγραφο της 20 Ιανουαρίου 1825.

² Β. Πατριρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 85.

³ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 92, έγγραφο της 16 Αυγούστου 1830.

⁴ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και της ίδιας, αρ. φ. 48, της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

⁵ Αρχείον Χειρογράφων Ε.Β.Ε., φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αριθ. εγγράφου 32034.

⁶ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

⁷ Αρχείον Χειρογράφων Ε.Β.Ε., φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αριθ. εγγράφου 32030.

⁸ ΦΕΚ 1844, σ. 215, ΦΕΚ αρ. 27 της 8 Δεκεμβρίου 1845, παράρτ. σ. 12 και ΦΕΚ, 1848, αρ. φ. 30, παράρτημα σ. κθ'.

συλλογής¹ που συντάχθηκε στην περίοδο 1836 -1849 περιλαμβάνεται στους κατοίκους της Μικρής Μαντίνειας και το όνομα του Χριστόδουλου Κολοκοτρίνη. Ακόμη το 1854 διορίστηκε δημαρχιακός πάρεδρος² του δήμου Αβίας με δήμαρχο τον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη. Η παράδοση δεν διατήρησε το όνομα της συζύγου του Χριστόδουλου Κολοκοτρίνη, γνωρίζουμε όμως ότι μαζί της απέκτησε τέσσερα παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) την **Αικατερίνη** που παντρεύτηκε τον Ιωάννη Χριστόδ. Φραγκούλη ο οποίος έγινε Ιερέας και Οικονόμος στη Μεγάλη Μαντίνεια, γ) τη **Σταυριανή** που από το γάμο της γεννήθηκε μια κόρη, η **Γεωργίτσα**, η οποία έγινε σύζυγος του Δημητρίου Τσαουσέα (Λογοθέτη από τις Γαϊτσές) και δ) μια ακόμη κόρη, γεννημένη περίπου το 1835, που δεν γνωρίζουμε το όνομά της και η οποία παντρεύτηκε τον Αριστείδη Κοκκινάκη.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΧΡΙΣΤΟΔ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ. Παντρεύτηκε την **Αλεξάνδρα Γεωργ.** Σπυρέα από το Βαρούσι και απέκτησαν μία κόρη, την **Ευφροσύνη**, η οποία έγινε σύζυγος του Επαμεινώντα Αλούπη. Για την Ευφροσύνη λέγεται πως ήταν πλούσια νύφη και αρχικά την είχαν λογοδόσει με το Σαράντο Ηλ. Καπετανάκη, που έγινε στρατηγός. Όμως, πριν από το γάμο ο Σαράντος πήγε για μετεκπαίδευση στη Γαλλία και γυρίζοντας δήλωσε ότι δεν πρόκειται να παντρευτεί, πράγμα που έκανε.

Υπάρχουν μερικές ενδείξεις ότι ο Παναγιώτης και η Αλεξάνδρα είχαν ένα ακόμη παιδί, τον **Αντώνη**, για τον οποίο δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες.

ΙΙ) ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1807 και στην περίοδο 1856 -1862 είχε προταθεί από το δήμο Αβίας για ένορκος³, έχοντας ετήσιο εισόδημα 1.000 δρχ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της γυναίκας του με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά, α) τον **Ξενοφώντα**, β) τον **Αθανάσιο**, γ) τον **Παναγιώτακα** ονομαζόμενο με αυτό το παρωνύμιο για να διακρίνεται από τους συνωνύμους του και για να χαρακτηρίζεται το μεγαλόσωμο της διάπλασής του και δ) τη **Μαριγώ** που ήταν γεννημένη το 1860 και έγινε σύζυγος του Νικήτα Κωνσταντινέα από τη Μικρή Μαντίνεια.

Α) ΞΕΝΟΦΩΝ ΣΠ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ. Δεν έχουμε άλλα στοιχεία παρά μόνο ότι είχε ένα γιό, το **Σταύρο**.

1) ΣΤΑΥΡΟΣ ΞΕΝ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ ή ΑΛΜΥΡΙΩΤΗΣ. Γεννήθηκε το 1863. Διατηρούσε μαγαζί στο Αρμυρό και άλλαξε το όνομά του σε Αλμυριώτης. Παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Κ. Φελουκαντζή** από τη Μεγάλη Μαντίνεια και δεν απέκτησαν παιδιά.

Β) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΠ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1847 και παντρεύτηκε την **Καλλιρόη Φελουκαντζή**. Από το γάμο τους γεννήθηκε μια κόρη, η **Ευπραξία** (1876 -1935) που έγινε σύζυγος του Λουκά Κωνσταντάκη, ο οποίος ήταν ψαράς από τις Σπέτσες και εγκαταστάθηκε στο Αρχοντικό.

Γ) ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΑΣ ΣΠ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ. Παντρεύτηκε την **Ελένη Μπακέα** από την Οροβά και απέκτησαν έξι παιδιά, α) το **Σπύρο**, β) τον **Ξενοφώντα**, γ) τον

¹ Β. Πατριρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 337.

² ΦΕΚ αρ. 13 της 10 Ιουνίου 1854, σ. 91β.

³ ΦΕΚ παράρτ. 1856, σ. 119, ΦΕΚ παράρτ. φ. 5 Οκτ. 1860, σ. 66 και ΦΕΚ αρ. 58 της 31 Δεκεμβρίου 1856, παράρτ. σ. 120.

Ευάγγελο, δ) την **Καλλιπρόη** που παντρεύτηκε στον Κάμπο το Μούντανο, του οποίου δεν είναι γνωστό το βαφτιστικό όνομα, αλλά διατηρήθηκε στην παράδοση το παρωνύμιό του "**Κοκορίκος**"; ε) τη **Σταυρούλα** (για την ορθότητα του ονόματός της υπάρχουν ορισμένες επιφυλάξεις) που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Κουρμαλίδη και στ) την **Αφροδίτη** η οποία παντρεύτηκε το Νικόλαο Σαραντέα.

1) **ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ** ή **ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ**. Γεννήθηκε το 1886 και άλλαξε το όνομά του σε Κολοκοτρώνης. Είχε μπαρ στο χρηματιστήριο της Αθήνας και ήταν πολύ αγαπητός στους κύκλους του. Παντρεύτηκε τη **Μαρία**, που δεν γνωρίζουμε το γένος της και δεν απέκτησαν παιδιά.

2) **ΞΕΝΟΦΩΝ ΠΑΝ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ**. Γεννήθηκε το 1895, αλλά δεν είναι γνωστό το έτος θανάτου του. Περιγράφεται με το επίθετο "**σκάρτος**" γιατί είχε πολλές φορές καταδικαστεί για κλοπές και απάτες. Ενώ ήταν στη φυλακή, λογομάχησε με ένα συγκρατούμενό του, ο οποίος τον μαχαίρωσε και πέθανε.

3) **ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ**. Γεννήθηκε το 1899 και απομακρύνθηκε από τη Μικρή Μαντίνεια, ώστε δεν είναι γνωστή η πολιτεία του, ούτε γνωρίζουμε αν είχε παντρευτεί και αν είχε αποκτήσει παιδιά.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ. Δεν είναι γνωστή η χρονολογία γέννησης ή θανάτου του. Το όνομα της συζύγου του ήταν **Σοφία** αλλά είναι άγνωστο το γένος της. Μαζί της απέκτησε μια κόρη, την **Πολυξένη**, που δεν υπάρχουν πληροφορίες για την τύχη της.

ΚΟΛΟΜΠΑΚΕΑΣ ή ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ

Το όνομα Κολομβάκης υπάρχει στο χωριό Σκλαβοπούλα Χανίων Κρήτης, στη Σέλιτσα (Βέργα) και στη Μικρή Μαντίνεια. Στην περιοχή της Ανδρούβιστας (πρώην δήμος Καρδαμύλης) το 1831 υπήρχε ο Γ. Κουλουμπάκης¹, που πρέπει να είναι πρόγονος του Ευστρατίου Κουλουμπάκη (1872-1958) δικηγόρου και βουλευτού Αθηνών καταγομένου από τα Τσέρια. Στην περιοχή του Σταυροπηγίου (πρώην δήμος Αβίας) η οικογένεια παρουσιάζεται αρχικά ως Κολομπάκης και Κολομπακέας, αργότερα δε ως Κολομπάκος, Κολομβάκος και Κουλουμπάκος. Στα χρόνια της Εθνεγερσίας του 1821 αναφέρονται τα ονόματα του **Αθανασίου**, του **Ιωάννη** και του **Πιέρου**. Δεν γνωρίζουμε τις μεταξύ τους συγγένειες, είναι όμως γνωστό ότι ο Πιέρος είχε έναν αδελφό με το όνομα **Κωνσταντίνος**.

1) **ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΟΛΟΜΠΑΚΕΑΣ**. Το 1824 πήρε μέρος σε εκστρατεία υπό τον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη². Το 1831 καταδίκασε τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων³ και την ίδια χρονιά υπέγραψε πρακτικό εκλογής πληρε-

¹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 51.

² ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53 της 20 Ιανουαρίου 1825.

³ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 273.

ξουσίων Σταυροπηγίου¹. Αργότερα το όνομά του περιελήφθη σε κατάλογο συνδρομητών ποιητικής συλλογής², που θεωρείται ότι συντάχθηκε κατά την περίοδο 1836-1849. Σε ψήφισμα του Δημοτικού Συμβουλίου Αβίας³ του 1846 τονίστηκε η συμμετοχή του στην επανάσταση του 1821.

1) **ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΛΟΜΠΑΚΕΑΣ**. Όπως και ο προηγούμενος, πήρε μέρος στην εκστρατεία του 1824, υπέγραψε πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου και συμπεριελήφθη στους συνδρομητές της ποιητικής συλλογής. Το 1831 αποδοκίμασε δύο φορές τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων, τασσόμενος στο πλευρό του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια⁴. Το έτος 1846 ήταν δημοτικός σύμβουλος Αβίας και αναφέρεται με το όνομα Κολομπάκος⁵. Το δημοτικό συμβούλιο Αβίας τόνισε και αυτού τη συμμετοχή στον απελευθερωτικό αγώνα, όπως και του Αθανασίου Κολομπακέα. Δεν γνωρίζουμε εάν ο Ιωάννης Κολομπακέας της Μικρής Μαντίνειας ταυτίζεται με το συνώνυμό του που αναφέρεται, στο Β.Δ. της 4 Μαρτίου 1866, ότι αποστρατεύθηκε ο στρατιώτης του λόχου των απομάχων Ιωάννης Κολομπάκος⁶. Ίσως του ίδιου ή ενός εξ αυτών να ήταν κόρες α) η **Μπετζεχρή** που παντρεύτηκε το Γ. Παπαδέα και β) η **Σταυρούλα** που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Λιακέα.

1) **ΠΙΕΡΟΣ ΚΟΛΟΜΠΑΚΗΣ**. Δεν είναι γνωστό το όνομα του πατέρα του, γνωρίζουμε όμως ότι είχε έναν αδελφό με το όνομα **Κωνσταντίνος**. Στις 3 Ιανουαρίου 1831 υπέγραψε πιστοποιητικό για την προσφορά στον αγώνα του Χριστόδουλου Γ. Καπετανάκη⁷. Στη συνέχεια αποδοκίμασε τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων και τάχθηκε με το μέρος του Ιωάννη Καποδίστρια⁸. Αργότερα υπέγραψε και αυτός το πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων, όπως και ο πρώτος και το 1833 συνυπέγραψε πιστοποιητικό για τις εκδουλεύσεις στον αγώνα του Βενετσάνου Γ. Καπετανάκη⁹ και τέλος το 1836 ήταν δημοτικός σύμβουλος Αβίας¹⁰. Ο Πιέρρος Κολομβάκης αναφέρεται ότι παντρεύτηκε τη **Ζαχαρούλα Γεωργιτσέα**, από άλλη πηγή αναφέρεται ότι πήρε την **Αφροδίτη** της οποίας το επίθετο δεν είναι γνωστό και μαζί απέκτησαν α) το **Στασινό**, β) το **Γιαννιό** και γ) την **Ευπραξία** που έμεινε άγαμος. Πέθανε σε προχωρημένη ηλικία, το 1888. Σε κάποια εποχή το όνομά του έγινε Κολομβάκος.

Α) **ΣΤΑΣΙΝΟΣ ΠΙΕΡΟΥ ΚΟΛΟΜΒΑΚΗΣ**. Γεννήθηκε το 1851 και έζησε μέχρι το 1918. Σπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και πήρε το πτυχίο του με "**λίαν καλώς**" στις 16-6-1874. Μετά πήγε στη Γαλλία για μετεκπαίδευση. Γυρίζοντας ε-

¹ ΓΑΚ, Βλαχογιαν., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

² Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 337.

³ Απόφαση Δημοτικού Συμβουλίου Αβίας, αρ. 17 της 21 Ιανουαρίου 1846.

⁴ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, σ. 51 και αρ. φ. 48, σ. 273.

⁵ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 222 και Ν. Καράμπελα, *Μεσσηνιακό Βιογραφικό Λεξικό*, Καλαμάτα 1962, σ. 173.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 33 τη, 26 Απριλίου 1866, σ. 211.

⁷ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

⁸ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49-50.

⁹ Αρχαίοι Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, αρ. εγγράφου 32034.

¹⁰ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 215, βλέπε και προηγούμενο έγγραφο.

γκαταστάθηκε στον Πύργο της Ηλείας. Παντρεύτηκε την Ελένη Μανωλοπούλου από την Πύλο και από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο **Κωνσταντίνος**, β) ο **Αποστόλης** και γ) ο **Σταύρος**.

1) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΑΣ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ. Ήταν ανώτερος τραπεζικός υπάλληλος και παντρεύτηκε τη Σοφία Παπάζογλου, αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

2) ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΣΤΑΣ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ. Υποπτεράρχος της Πολεμικής Αεροπορίας, παντρεύτηκε την Άννα Βαρβάτη και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Στασινό** που πήρε τη Λουκία Φιλαδελφώς και β) το **Γιώργο** που είχε παντρευτεί την Αγγλίδα Μπέρι Λαίηκ.

3) ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΑΣ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ. Πτυχιούχος της Νομικής εργάστηκε στο Ελεγκτικό Συνέδριο. Παντρεύτηκε την Παναγιώτα Λεπενιώτου με την οποία απέκτησαν δύο κόρες α) την **Άννα** και β) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Ελευθερίου Σκόκου.

Β) ΓΙΑΝΝΙΟΣ ΠΙΕΡ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ. Γεννήθηκε το 1853, έζησε μέχρι το 1934 στη Μικρή Μαντίνεια και παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Γ. Κοτσώνη. Από το γάμο αυτό γεννήθηκαν α) η **Καλλιρρόη** που έγινε σύζυγος του Κώστα Μαρκάζου, β) η **Ελένη** που παντρεύτηκε το Συνταγματάρχη Δημήτριο Κοντράρο από τον Κάμπο, γ) η **Φρόσω** που πήρε το Δημήτριο Δραγώνα και δ) ο **Νικόλαος** (Οικογενειακή φωτογραφία Εικ. 85).

1) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ. Γεννήθηκε στη Μικρή Μαντίνεια το 1907 και έζησε μέχρι το 1990. Σπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και άσκησε την ειδικότητα της χειρουργικής στην Αθήνα. Έκανε δύο γάμους. Πρώτα πήρε την Αύρα Σφακιανάκη, με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, α) την **Αλίκη-Σταυρούλα** που παντρεύτηκε το χημικό Παναγιώτη Παπαγεωργίου και β) την **Ισμήνη** που έγινε σύζυγος του οικονομολόγου Δημητρίου Πλούμη. Μετά το θάνατο της Αύρας Σφακιανάκη ήρθε σε δεύτερο γάμο με την Ιωάννα Δασκαλάκη.

ΙV) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ. Αδελφός του Πιέρου. Δεν γνωρίζουμε το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν τέσσερις γιούς, α) τον **Αθανασούλη**, β) το **Νικολάκη**, γ) τον **Παναγιώτη** και δ) το **Βασίλη**.

Α) **ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ**. Πέθανε χωρίς παιδιά.

Β) **ΝΙΚΟΛΑΚΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ**. Υπάρχει η πληροφορία ότι ποτέ δεν παντρεύτηκε.

Γ) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ. Παντρεύτηκε την Αγγελική Κωνσταντίνεα και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Σπύρο** και β) τη **Σταυρούλα** που γεννήθηκε το 1879 και παντρεύτηκε τον Αντώνιο Μπαϊρακτάρη.

1) ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ. Γεννήθηκε το 1875 και παντρεύτηκε τη Μαρία Παπαθεοδώρου από την Αλαγονία, με την οποία απέκτησαν επτά παιδιά, α) την **Αγγελική** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Ασπρομάτη, β) το **Νίκο**, γ) τη **Δήμητρα** που παντρεύτηκε το Ηλία Γ. Καλαμαρά και ζήτησαν στα Γιαννιτσάνικα, δ) την **Άρτεμη** που παντρεύτηκε το Δημήτριο Μιχαλόπουλο, υπάλληλο του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, ε) την **Ευαγγελία** που ήταν υπάλληλος του Υπουργείου Τύπου, παντρεύτηκε το Χαράλαμπο Θωμόπουλο και αργότερα χώρισαν, στ) τη **Βάσω** που πήρε τον έμπορο Γεώργιο Κυριαζόπουλο και ζ) το **Γεώργιο**.

α) **ΝΙΚΟΣ ΣΠ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ** ή **ΚΟΥΛΟΥΜΒΑΚΗΣ**. Άλλαξε το όνομά του σε Κουλουμβάκης. Γεννήθηκε το 1903 και έζησε μέχρι το 1963. Σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και άσκησε τη δικηγορία στην Καλαμάτα. Παντρεύτηκε τη Δήμητρα Οικονομάκη, αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΠ. ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ. Γεννήθηκε το 1913 και έζησε μέχρι το 1992. Παντρεύτηκε τη Μαρία Σαραβάνου, έζησαν στην Αθήνα και δεν απέκτησαν παιδιά.

Δ) **ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΟΥΛΟΥΜΠΑΚΟΣ** ή **ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ**. Παντρεύτηκε την Τρωάδα Παν. Κοτσώνη και απέκτησαν δύο κόρες (Εικ. 86), α) την **Αφροδίτη** που γεννήθηκε το 1885 και παντρεύτηκε το Συνταγματάρχη Παναγιώτη Καπιτινέα και β) την **Αικατερίνη** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Κασσιώτη, γραμματέα του Πρωτοδικείου Καλαμάτας.

ΚΟΜΠΟΤΗΣ

Η οικογένεια Κομπότη κατάγεται από τα Πηγάδια της Αβίας. Ένας κλάδος της εγκαταστάθηκε στα Τσέρια του πρώην δήμου Καρδαμύλης και ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ο **Κωνσταντίνος Κομπότης**, του οποίου ο συνώνυμος εγγονός μετόικησε στη Μεγάλη Μαντίνεια.

1) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΜΠΟΤΗΣ. Η γυναίκα του ήταν της οικογενείας **Νίκα** και από το γάμο τους γεννήθηκαν τέσσερις γιοί, α) ο **Θεόδωρος**, β) ο **Γεώργιος**, γ) ο **Σωτηράκης** και δ) ο **Παναγιώτης**.

Α) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΟΜΠΟΤΗΣ**. Σε πρώτο γάμο ήρθε με την Όλγα Τζαβετέα, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Κώστα**, β) τον **Αριστείδη** που παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Γεωργαντέα και γ) την **Ευδοκία** που έγινε σύζυγος του Σωτήρη Γεωργαντέα.

1) ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΝ. ΚΟΜΠΟΤΗΣ. Γεννήθηκε στα Τσέρια το 1914, παντρεύτηκε το 1940 τη Λουίζα Γεωργαντέα (1913-1995, Εικ. 15) και εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Από το γάμο τους γεννήθηκαν α) η **Ευαγγελία** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Καλίγκα, β) η **Ρεβέκκα** που έγινε σύζυγος του Θεοφάνη Ιωσηφίδη, γ) η **Σταυρούλα** η οποία πρώτα παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Βλαχούτα και στη συνέχεια τον Περικλή Μπογάτσα, δ) ο **Πότης** (1944-1988) που παντρεύτηκε τη Ρόη Δημ. Ψαρρέα, ε) η **Ειρήνη**, στ) η **Αγνή** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Γκρέκη και ζ) η **Όλγα** που έγινε σύζυγος του Νικόλαου Αγγελόπουλου.

ΚΟΝΤΟΥΛΕΑΣ

Παλαιά και ολιγομελής οικογένεια της Μικρής Μαντινείας, που το σπίτι της βρισκόταν στο νοτιοδυτικό μέρος του Παλιού Χωριού και πριν από το σεισμό είχε χρησιμοποιηθεί για σχολείο. Το συγκόπιτο της οικογένειας ήταν στην παραλία, νότια των Μύλων και εκεί χτίστηκε το καινούργιο τους σπίτι, που βρίσκεται μέχρι σήμερα.

Στα χρόνια του Καποδίστρια αναφέρεται για πρώτη φορά το όνομα του **Πούλου Κοντουλέα**. Το 1831 μαζί με άλλους κατοίκους του Σταυροπηγίου υπέγραψε ψηφίσματα με τα οποία καταδικάζει τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαιτών¹. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους υπέγραψε πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου για την Εθνοσυνέλευση². Δεν γνωρίζουμε τους απογόνους του, αλλά ίσως ο **Γεώργιος Κοντουλέας**, ο παλαιότερος των γνωστών μελών της οικογένειας, να ήταν αδελφός του ή γιός του.

Ι) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΥΛΕΑΣ. Δεν αναφέρεται το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησε δύο παιδιά, α) τον **Αναστάση** και β) το **Βασίλειο**.

Α) ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΝΤΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μικρή Μαντίνεια το 1847 και πέθανε περίπου το 1930. Διετέλεσε ένας από τους πρώτους προέδρους της Μικρής Μαντίνειας. Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Ιωάν. Παπαδέα** με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) την **Ευανθία** που παντρεύτηκε το **Γεώργιο Σαλύκο** και γ) την **Αφροδίτη**, που έχει λησμονηθεί το όνομα του συζύγου της.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΚΟΝΤΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1885 και εκτελέστηκε το 1944 από τους αριστερούς στο Μελιγαλά. Παντρεύτηκε την **Ποτίτσα Παν. Κοκκινάκη** (1893-1979) με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που γεννήθηκε το 1912, υπηρέτησε στη Χωροφυλακή και παντρεύτηκε τη **Μαρία Κολοβού**, β) τον **Αναστάση** (Εικ. 83) που γεννήθηκε το 1914 και τον Απρίλιο του 1941 σκοτώθηκε στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο, γ) τον **Κώστα** (Εικ. 83) που γεννήθηκε το 1919 και τον σκότωσαν οι αριστεροί στην Πηγάδα του Μελιγαλά μαζί με τον πατέρα του, δ) τη **Μαρία** που παντρεύτηκε τον **Αντώνιο Μπαρδουνιώτη** και ε) την **Αικατερίνη** που έγινε σύζυγος του **Νικολάου Πετροπούλου**.

Β) ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΝΤΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1865, αλλά δεν υπάρχουν πληροφορίες για την τύχη του. Λέγεται ότι ένας από τους παλαιούς Κοντουλέους εγκαταστάθηκε στην Πάτρα.

ΚΟΝΤΡΑΡΟΣ

Οικογένεια από τον Κάμπο της Αβίας της οποίας ένα μέλος εγκαταστάθηκε στην Παλιόχωρα. Ο **Σπύρος Γεωργ. Κοντράρος** γεννήθηκε το 1869 και παντρεύτηκε την **Ελένη Τσαγκάρη** από την Καστανιά της Σπάρτης και μετοίκησαν στην Καλαμάτα. Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο **Γεώργιος** και β) η **Αικατερίνη** που παντρεύτηκε το 1923 τον **Αντώνιο Χριστοδούλου**. Ο Σπύρος Κοντράρος μετανάστευσε στην Αμερική, αφήνοντας τους δικούς του στην Καλαμάτα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΠ. ΚΟΝΤΡΑΡΟΣ. Γεννήθηκε περίπου το 1890 στην Καλαμάτα και στρατεύθηκε στην περίοδο του πρώτου παγκοσμίου πολέμου και της Μικρασιατικής καταστροφής. Υπηρέτησε συνολικά επτά χρόνια στο στρατό και όταν επέ-

¹Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

²ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, της 29 Οκτωβρίου 1831.

στρεψε στην Καλαμάτα παντρεύτηκε τη **Σμαράγδα Ιωάν. Φελουκαντζή** (1888-1970) από τη Μεγάλη Μαντίνεια και εγκαταστάθηκαν στην Παλιόχωρα. Άσκηση το επάγγελμα του υποδηματοποιού και έζησε μέχρι το 1970. Από το γάμο τους απέκτησαν μια κόρη, τη **Χρυσούλα**, που γεννήθηκε το 1925 και έζησε μέχρι το 1994.

ΚΟΡΔΟΛΙΑΣ ή ΚΟΡΔΟΛΑΚΗΣ

Οικογένεια από τη Μεγάλη Μαντίνεια που έχει μετακινηθεί στην Καλαμάτα πριν από πολλές δεκαετίες, ώστε να μην τη θυμούνται ούτε οι παλαιοί. Αναφέρεται άλλοτε ως Κορδολίας και άλλοτε ως Κορδολάκης, ενώ σκωπτικά λεγόταν Κορδοπάτης.

Το όνομα της οικογένειας απαντάται για πρώτη φορά το 1831, όταν ο **Κ. Κορδολίας**¹ υπέγραψε πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες στον αγώνα του Χριστόδουλου Καπετανάκη. Στην περίοδο του 1836-49, χωρίς να μπορούμε να καθορίσουμε τον ακριβή χρόνο, συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής που περιελάμβανε το όνομα του **Π. Κορδολάκη**², ο οποίος κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια.

Σε προικοσύμφωνο που συντάχθηκε το έτος 1868 αναφέρεται ως συμπλιότορας των προικίων κτημάτων και ο **Κωνσταντίνος Κορδολάκης**³.

Στα μητρώα της κοινότητας Αβίας είναι γραμμένοι α) ο **Παναγιώτης Κωνστ. Κορδολάκης** γεννημένος το 1873 και β) ο **Γεώργιος Κωνστ. Κορδολάκης** γεννημένος το 1878, με την ένδειξη ότι εγκαταστάθηκαν και οι δύο στην Καλαμάτα.

ΚΟΣΤΡΙΒΑΣ

Η καταγωγή της οικογενείας Κοστρίβα είναι από τη Χαραυγή (Τρικότσοβα) του πρώην δήμου Αβίας. Το 1831 κατοικούσε εκεί ο **Νικόλαος Κοστρίβας**⁴ ο οποίος υπέγραψε ψηφίσματα καταδικάζοντα τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαιτών. Από τη Χαραυγή, σύμφωνα με οικογενειακή παράδοση, ένας κλάδος εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια και άλλος στο Τρίκορφο της Μεσσηνίας. Όμως βρίσκουμε και στα Αλτομυρά τον **Ηλία Κοστρίβα** που με τη σύζυγό του **Μαρία** απέκτησαν μια κόρη, τη **Σοφία**. Παλαιότερος της οικογένειας Κοστρίβα της Μικρής Μαντίνειας είναι ο **Παναγιώτης Κοστρίβας**.

Ι) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΣΤΡΙΒΑΣ. Γεννήθηκε και πέθανε στην Τρικότσοβα. Παντρεύτηκε την **Παρασκευή Γεωργ. Κουκέα** με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Κώστα**, β) το **Γεώργιο** και γ) την **Όλγα** που παντρεύτηκε τον **Τζανέτο Λιακιά** ή **Λιακέα** από τα Αλτομυρά.

¹ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

²Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, σ. 337.

³Το προικοσύμφωνο βρίσκεται στα χέρια του Πότη Τηλ. Δικαϊάκου.

⁴Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831 και αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

Α) ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΝ. ΚΟΣΤΡΙΒΑΣ. Γεννήθηκε περίπου το 1863 και έζησε μέχρι το 1937. Έκανε δύο γάμους. Πρώτη γυναίκα του ήταν η Παρασκευούλα Κουκέα, με την οποία απέκτησαν ένα γιό, τον Πότη. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με τη Σοφία Κλείδωνα, με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά.

1) **ΠΟΤΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΟΣΤΡΙΒΑΣ.** Γεννήθηκε περίπου το 1886 και πέθανε το 1959. Παντρεύτηκε δύο φορές. Πρώτη γυναίκα του ήταν η Όλγα Νικ. Σαραντέα, με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, την Παρασκευή που παντρεύτηκε το Σωτήρη Ρέββα και τη Σοφία που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Χειλά. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με τη Χαρίκλεια Γκούζου (1894-1980) με την οποία απέκτησαν εννέα παιδιά, α) την Αικατερίνη η οποία παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Τσουμπρή, β) τον Κώστα που παντρεύτηκε την Ελένη Παπουσή, γ) το Νίκο που παντρεύτηκε τη Σοφία Βρειτέα, δ) το Γιάννη που παντρεύτηκε την Άννα Πότη Χριστέα, ε) την Άρτεμη η οποία έγινε σύζυγος του Αργύρη Ντάβου, στ) την Πολυτίμη που δεν παντρεύτηκε, ζ) την Αλεξάνδρα που πέθανε άγαμος, η) τη Σπυριδούλα που παντρεύτηκε το Γεώργιο Π. Κοζομπόλη και θ) τη Μαρία που παντρεύτηκε το Σωτηράκη Παν. Κωνσταντινέα από τη Μικρή Μαντίνεια.

Β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΣΤΡΙΒΑΣ. Γεννήθηκε στην Χαραυγή (Τρικότσοβα) και είχε το παρωνύμιο Γαλάνης. Υπηρέτησε δεκανέας των Ευζώνων και έλαβε μέρος στην καταδίωξη των ληστών. Διακρίθηκε σε μάχη που δόθηκε με φυγόδικους της οικογενείας Γαρμπίλα και για τον ηρωισμό που έδειξε τιμήθηκε στις 20 Απριλίου 1896 με τον Αργυρό Σταυρό των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος, δηλαδή την ανώτερη διάκριση για υπαξιωματικό. Ο Γεώργιος Κοστρίβας όταν αφυπηρέτησε από το στρατό εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια και παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Κυρ. Μητσέα με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον Ιωάννη, β) τον Αθανάσιο και γ) τη Μαρία που παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Παν. Νικολέα.

1) **ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΣΤΡΙΒΑΣ.** Έζησε στη Μικρή Μαντίνεια (1908-1979) και παντρεύτηκε τη Θέμη Ιωάν. Γονεάκη. Από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) ο Σταύρος που παντρεύτηκε την Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, β) η Αγγελική που έγινε σύζυγος του Αθανασίου Σαφιολέα, γ) ο Γεώργιος που παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Τενέντε, δ) ο Διονύσιος απόστρατος υποστράτηγος που παντρεύτηκε την Ιωάννα Τριανταφυλλίδου και ε) η Σταυρούλα που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Πιτερού.

2) **ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΣΤΡΙΒΑΣ.** Γεννήθηκε στη Μικρή Μαντίνεια το 1916 και έζησε μέχρι το 1984. Παντρεύτηκε την Αγγελική Ιωάν. Σαραντέα και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τη Σταυρούλα που έγινε σύζυγος του Θεοδοσίου Γιαννόπουλου, β) την Αριστέα που παντρεύτηκε τον Αλέξανδρο Χατζόπουλο, γ) την Ευτυχία, δ) την Άννα η οποία έγινε σύζυγος του Ανδρέα Σταματόπουλου, ε) τη Μαρία που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη-Τάκη Στ. Φραγκούλη και στ) το Γεώργιο.

ΚΟΤΣΟΒΟΛΕΑΣ ή ΚΟΤΣΟΒΟΛΟΣ

Το 1758 ο Παναγιώτης Κοτσόβολος είχε ιδιοκτησία στη Φραγκόλιμνα της Καλαμάτας¹. Το 1831 ο Δημήτριος Κοτσοβολέας² έμεινε στα Σωτηριάνικα και υπέγραψε πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες στον αγώνα του Χριστόδ. Καπετανάκη. Την ίδια χρονιά με ψήφισμα αποδοκίμασε τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχλαίων³. Από προφορική παράδοση μαθαίνουμε ότι ένας κλάδος των Κοτσοβολέων έχει εγκατασταθεί στο χωριό Βλάση της Μεσσηνίας.

Α) ΗΛΙΑΣ ΚΟΤΣΟΒΟΛΟΣ. Γεννήθηκε στα Σωτηριάνικα και αργότερα εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Έκανε δύο γάμους και πρώτα παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας Νικολοπούλου, με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Δημήτριο και β) την Κοκώνα που παντρεύτηκε τον Ιωάννη Παλουκάκο. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με τη Μαρίτσα Δημ. Σπανέα-Μπαλέα με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, τον Ιωάννη, την Ελένη και την Άννα. Οι πληροφορίες είναι λίγες και περιορίζονται μόνο στο ότι ο Ιωάννης Κοτσόβολος απέκτησε μια κόρη, την Ελπίδα, που παντρεύτηκε το Δημήτριο Φισφή.

1) **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΗΛ. ΚΟΤΣΟΒΟΛΟΣ.** Γεννήθηκε στα Σωτηριάνικα το 1876 και έζησε μέχρι το 1942 (Εικ. 131, 133). Το 1915 εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια και σε πρώτο γάμο πήρε την Ελευθερία Π. Μανωλακέα (1880-1925) με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά. Μετά το θάνατο της συζύγου του παντρεύτηκε τη Γεωργία Κωνστ. Αβράμη (1901-1981) με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον Παναγιώτη, β) το Χρίστο που πέθαναν σε παιδική ηλικία και γ) τον Ηλία (Εικ. 133) που παντρεύτηκε τη Σταυρούλα-Βούλα Ψωρομύτη.

Ένας πρώτος εξάδελφος του Δημητρίου Κοτσόβολου ήταν ο Κώστας Κωτσόβολος που είχε ταβέρνα στην Καλαμάτα. Γιός αυτού ήταν ο Παναγιώτης Κωτσόβολος ο γνωστός επιχειρηματίας της Αθήνας, που εγκαινίασε τις πωλήσεις με δόσεις χωρίς προκαταβολή και έμεινε γνωστός με το "αγοράζετε χωρίς λεπτά" από τον Κωτσόβολο.

ΚΟΤΣΩΝΕΑΣ ή ΚΟΤΣΩΝΗΣ

Κατά μια εκδοχή η οικογένεια Κοτσώνη της Μεγάλης Μαντίνειας έχει κοινή καταγωγή με την Καλαματιανή οικογένεια Στραβοσκιάδη. Σύμφωνα με άλλη άποψη το όνομα Κοτσώνης δόθηκε για πρώτη φορά σε έναν Λαμπρινέα, ο οποίος σκότωσε ένα πολύ μεγάλο πουλί. Σε μια αφιερωματική επιγραφή στο ναό του Αγίου Σπυριδώνα της Μικρής Μαντίνειας, με χρονολογία 1755, αναφέρεται: "Δέησις του δούλου του Θεού Γιωργάκη Λαμπρινάκη από χωριό Καρύνια". Αν λάβουμε υπ' όψη μας ότι στην περιοχή της Έξω Μάνης η κατάληξη -άκης, γύρω στα 1800, έγινε -έας, δεν αποκλείεται η οικογένεια Κοτσώνη να προέρχεται από τους

¹ Γιάννη Αναπλιώτη, Ένα Ιστορικό Ταξίδι 1715, Καλαμάτα 1952, σ. 90.

² ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

³ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 50.

Λαμπρινάκηδες της Καρύνας. Να προστεθεί ακόμη ότι το δυτικό τμήμα της Μεγάλης Μαντίνας είχε το όνομα Λαμπριάνικα και εκεί βρισκόταν η κατοικία των Κοτσωνέων. Σήμερα στο σπίτι τους κατοικεί ο Αθαν. Γ. Μπελίτσος.

Για πρώτη φορά το 1831 αναφέρεται σε παλαιά έγγραφα το όνομα του Ιωάννη Κοτσωνέα (Κοτζονέα) από τη Μικρή Μαντίνα και του Δημητρίου Κοτσώνη (Κοτζώνη) από την Ανδρούβιστα (Χώρα-Ξωχώρι)¹.

Από την προφορική παράδοση μαθαίνουμε ότι η οικογένεια Κοτσωνέα, που από τις αρχές του αιώνα μας έγινε Κοτσώνη, είχε έναν κλάδο στη Μεγάλη Μαντίνα, με παλαιότερο γνωστό τον Σταύρο Κοτσωνέα, ενώ ένας ανιψιός του, ο Ιωάννης Κοτσωνέας, κατοικούσε στη Μικρή Μαντίνα. Για τη Μικρομαντιναϊκή γενιά των Κοτσωνέων οι πληροφορίες μας είναι ελάχιστες.

-Α-

Ι) ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΟΤΣΩΝΕΑΣ, Παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας Περδικέα από τους Δολούς, της οποίας όμως δεν γνωρίζουμε το βαφτιστικό όνομα. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο **Παναγιώτης**, β) ο **Γεώργιος** και γ) η **Μαρία** που δεν παντρεύτηκε.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΥΡ. ΚΟΤΣΩΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1826 και έζησε μέχρι το 1915 (Εικ. 87). Παντρεύτηκε τη **Μαρία Παν. Μανέα** (1839-1917) και απέκτησαν επτά παιδιά, α) το **Σταύρο**, β) τον **Αριστομένη**, γ) το **Γιάννη**, δ) την **Τρωάδα**, που παντρεύτηκε το Βασίλη Κουλουμπάκο από τη Μικρή Μαντίνα, ε) την **Καλλιόπη**, που πήρε το Θανάση Κακοτυλημένο, στ) την **Ευθυμία**, που έγινε γυναίκα του Μιχάλη Δραγώνα και ζ) την **Ευγενία**, που παντρεύτηκε τον Παν. Λιακίδη ή Παπαδόπουλο. Ο Παναγιώτης Κοτσωνέας ήταν ο πρώτος της οικογένειάς του που έχτισε σπίτι στην παραλία της Παλιόχωρας. Το κληρονόμησαν τα παιδιά του ο Σταύρος και ο Γιάννης. Το μερίδιο του Σταύρου στεγάζει σήμερα το μαγαζί του Παν. Θ. Μπελίτσου, ενώ το μερίδιο του Γιάννη κατέχει ο εγγονός του Χρίστος Σπ. Γεωργουλάς.

1) ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΤΣΩΝΕΑΣ. Εικόνα 88. Παντρεύτηκε τη **Γεωργία Σωτ. Δάκαρη** (1872-1943), που πέθανε από τέτανο και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Πότη** και β) την **Αντιγόνη** (1902-1974) η οποία παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Γ. Πατσέα. Το Σταύρο Κοτσώνη σκότωσε στις αρχές του αιώνα μας ο Χαραλάμης Δ. Σπανέας-Μπαλέας.

Ι) ΠΟΤΗΣ ΣΤΑΥΡ. ΚΟΤΣΩΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1897 και έζησε μέχρι το 1982 (Εικ. 42, 134, 135). Παντρεύτηκε την **Ελένη Β. Νικητάκη** (1904-1990). Από το γάμο τους γεννήθηκαν επτά παιδιά, α) ο **Σταύρος**, Συνταγματάρχης της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης, β) ο **Βασίλης**, που παντρεύτηκε τη **Μαρία Καλογήρου**, γ) ο **Αριστομένης**, που πήρε την **Καλλιόπη Χανιωτάκη**, δ) η **Γεωργία**, η οποία έγινε γυναίκα του Δημητράκη Γ. Σκιά, ε) η **Αικατερίνη**, που παντρεύτηκε το Χαρίλαο-Λάμπη Νικήτα Γεωργουλά, στ) η **Μαρία**, που πήρε το Συνταγματάρχη της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης Κωνσταντίνο Τσαγκάρη και ζ) η **Βενετία** που έγινε

¹Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτ. 8 Φεβρουαρίου 1831, σσ. 50-51.

σύζυγος του Βασίλη Κοτσώνη, ο οποίος δεν είναι Μαντιναίος και υπηρετεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

2) ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ ΠΑΝ. ΚΟΤΣΩΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1867 και δεν παντρεύτηκε. Από νεαρή ηλικία εγκατέλειψε τη Μεγάλη Μαντίνα και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα.

3) ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝ. ΚΟΤΣΩΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1873 και έζησε μέχρι το 1954. Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Δημ. Φραγκούλη** (1871-1954) και απέκτησαν μια κόρη την **Ευθυμία** (1902-1992) η οποία πήρε το Σπύρο Χρ. Γεωργουλέα. Ο Γιάννης Κοτσωνέας έχτισε σπίτι δυτικά της πατρικής του κληρονομιάς και προίκισε την κόρη του Ευθυμία.

Β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΥΡ. ΚΟΤΣΩΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1829 και έζησε στη Μεγάλη Μαντίνα μέχρι το 1919 (Εικ. 89). Παντρεύτηκε τη **Θεοδούλη Αρφ. Σασανά**, ανιψιά του δεσπότη και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον **Πούλο**, β) το **Λάμπρο**, γ) τη **Σταυρούλα** που έγινε σύζυγος του Γιαννιού Πιερ. Κολομβάκου από τη Μικρή Μαντίνα, δ) την **Αφρόδω** (1868-1952), που πήρε το Βασίλειο Γ. Φραγκούλη (Βουρλιωτέα), ε) την **Κατίνα** (1877-1959) που παντρεύτηκε το Γεώργιο Σκαρπαλέζο από το Βαρούσι και στ) τη **Ροζαλία-Ρόζα** (1887-1963) που πήρε το Γεώργιο Ιωάν. Νικητάκη.

1) ΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΤΣΩΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1880 και έζησε μέχρι το 1962 (Εικ. 91). Άλλαξε πρώτος το όνομά του σε Κοτσώνης και εγκαταστάθηκε στην Παλιόχωρα. Έχτισε δε το σπίτι του εκεί που σήμερα βρίσκεται το ξενοδοχείο του γιού του Γεωργίου. Ασχολήθηκε με επιτυχία με το εμπόριο και ίδρυσε ελαιοτριβεία. Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Γιαν. Τυρέα** (1887-1972) και απέκτησαν έξι παιδιά, α) το **Σταύρο**, που γεννήθηκε το 1907, σπούδασε χημικός, παντρεύτηκε την **Αναστασία Λιβαδίτη** και απέκτησαν μια κόρη, την Αικατερίνη, που έγινε γυναίκα του Γεωργίου Μασουρίδη, β) το **Γεώργιο**, που πήρε την **Ελένη Αντωνοπούλου-Καψαμπέλη** (1909-1991) και απέκτησαν τρία παιδιά, το Γιάννη, την Ισμήνη και τον Παναγιώτη, γ) τον **Κώστα**, που γεννήθηκε το 1920 και πέθανε άγαμος το 1945, δ) το **Βασίλη**, που ήρθε στον κόσμο το 1922 και σκοτώθηκε από τους αριστερούς το 1943, ε) τη **Θεοδούλα**, που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Γερανέα (1904-1989) Συνταγματάρχη Πεζικού από τον Κάμπο και στ) τη **Σοφία**, που παντρεύτηκε τον Ταξίαρχο Δημήτριο Φωτεινόπουλο από τη Μεσσήνη.

2) ΛΑΜΠΡΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΤΣΩΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1889 και έζησε μέχρι το 1974 (Εικ. 59, 60, 90, 133). Στη δεκαετία 1950-1960 διετέλεσε κατ' επανάληψη πρόεδρος της κοινότητας Αβίας. Παντρεύτηκε τη **Σεβαστή Χρ. Γεωργουλέα** (1890-1971) και απέκτησαν έξι παιδιά, α) το **Γεώργιο** (Εικ. 38) που γεννήθηκε το 1909. Έγινε υποστράτηγος και παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Πατριαρχέα**, με την οποία απέκτησαν το Λάμπρο που πήρε την Ιωάννα Σωφρονά, β) τον **Κωνσταντίνο**, από στρατο Ταξίαρχο και πολυγραφότατο μελετητή της ιστορίας της περιόδου της Εθνεγερσίας του 1821, που παντρεύτηκε την **Ιλεάνα Περ. Τρίγαζη** (Εικ. 90), καθηγήτρια της γαλλικής στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, με την οποία απέκτησαν το Λάμπρο ο οποίος είναι παντρεμένος με την Αντζελα Βουμβάκη, γ) τον **Ανδρέα** που παντρεύτηκε τη **Μαρία Σακελλαροπούλου** και απέκτησαν τη Σεβαστή, δ) τον **Παύλο** που παντρεύτηκε την **Ελευθερία Τσιριγώτη** (1930-1993) και απέκτησαν το Λά-

μπρο, ο οποίος πήρε την Ελένη Χρ. Κολοβού, ε) την Πηνελόπη-Πόπη (Εικ. 63) που μονάζει με το όνομα *Πελαγία* στο ησυχαστήριο του Προφήτη Ιωήλ στα Γιαννιτσάνικα, στ) τη *Χρυσάνθη* που έγινε σύζυγος του Μίμη Κωνστ. Νικολέα από τη Μικρή Μαντίνεια και ακόμη τη *Θεοδούλα* που πέθανε σε μικρή ηλικία (Εικ. 38).

-B-

Α) ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΤΣΩΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα του πατέρα του, που ήταν αδελφός του παλαιότερου της οικογένειας Σταύρου Κοτσωνέα. Ακόμη δεν γνωρίζουμε το όνομα της γυναίκας του με την οποία απέκτησαν μια κόρη, την *Αντωνία*, η οποία παντρεύτηκε το Γεώργιο Δραγώνα. Ο Ιωάννης Κοτσωνέας κατοικούσε στη Μικρή Μαντίνεια και στην περίοδο 1856-1861 ήταν ένορκος και σημειώνεται ως κατοικία του απλώς Μαντίνεια χωρίς την ένδειξη Μικρή ή Μεγάλη. Το ετήσιο εισόδημά του ήταν 600-700 δραχμές. Το 1856 στον κατάλογο των ενόρκων¹ ο Ιωάννης Κοτσωνέας σημειώνεται ότι είναι ηλικίας 55 ετών, δηλαδή ότι γεννήθηκε το 1801. Συνεπώς θα πρέπει να ταυτίζεται με τον *Ιωάννη Κοτζονέα* του 1831, που τάχθηκε στο πλευρό του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια² και υπέγραψε δύο ψηφίσματα κατά των Μαυρομιχαλαίων, οι οποίοι με τα επαναστατικά τους κινήματα αναστάτωναν τη Μάνη.

ΚΟΥΚΟΥΤΣΗΣ

Η οικογένεια Κουκούτση κατάγεται από τα Πηγάδια του πρώην δήμου Αβίας και στις Μαντίνειες έχουν εγκατασταθεί δύο κλάδοι της, που η μεταξύ τους συγγένεια έχει πολύ απομακρυνθεί. Από προφορική παράδοση αναφέρονται ως παλαιότεροι των δύο κλάδων α) ο *Θεόδωρος* και β) ο *Παναγιώτης Κουκούτσης*. Για πρώτη φορά συναντούμε σε έγγραφα το οικογενειακό τους όνομα το 1828. Ο *Νικόλαος Κουκούτσης* από την Κορώνη ήταν πλοίαρχος ενός μίστικου (μικρό ιστιοφόρο πλοίαριο χωρητικότητας 60-80 τόνων) ιδιοκτησίας του Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη και κατηγορήθηκαν και οι δύο για πειρατεία³. Ο Νικόλαος Κουκούτσης φυλακίστηκε αλλά απέδρασε. Δεν είναι γνωστό αν κατέφυγε στα Πηγάδια να κρυφτεί και για το λόγο αυτό εγκαταστάθηκε εκεί. Αργότερα τα Πηγάδια έγιναν καταφύγιο των φυγοδικών. Πάντως το 1831 στην περιοχή Σταυροπηγίου ζούσε ο *Π. Κουκουέας* (προφανώς Κουκουτσέας) ο οποίος στις 21 Μαΐου υπέγραψε ψήφισμα με το οποίο καταδικάζονταν τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων⁴.

¹ΦΕΚ, παράρτημα της 14 Σεπτεμβρίου 1856, σ. 83, και παράρτημα 5 Οκτωβρίου 1860, σ. 67.

²Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτ. της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 50 και αρ. φ. 48, παράρτ. της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

³Δέσποινας Θέμελη-Κατηφόρη, *Η δίωξις της πειρατείας και το Θαλάσσιον Δικαστήριον κατά την πρώτην Καποδιστριακήν περίοδον (1828-1829)*, Αθήναι 1973, Μέρος Α', *Η δίωξις της πειρατείας*, σ. 78, όπου αναφέρεται ότι είχε καταφύγει στο Λιμένι για να μη τιμωρηθεί και Μέρος Β', *Το Θαλάσσιον Δικαστήριον*, σσ. 95-98 και 127-130.

⁴Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 276.

Α) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΥΚΟΥΤΣΗΣ. Έζησε στα Πηγάδια και έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε τη *Μαρία Βλαχονικολού* και απέκτησαν τον *Ποτάκη*. Αργότερα παντρεύτηκε την *Αργυρώ*, της οποίας το γένος δεν είναι γνωστό και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τη *Ρουμπίνη* και β) τον *Παύλο*, ο οποίος παντρεύτηκε την *Ουρανία Κολόζη* και εγκαταστάθηκαν στη Χαραυγή (Τρικότσοβα).

1) **ΠΟΤΑΚΗΣ ΘΕΟΔ. ΚΟΥΚΟΥΤΣΗΣ.** Γεννήθηκε στα Πηγάδια το 1894, αργότερα εγκαταστάθηκε στις Μαντίνειες και έζησε μέχρι το 1984. Παντρεύτηκε την *Ευαγγελία Π. Ζούζουλα* (1895-1980) και απέκτησαν έξι παιδιά, α) την *Κωνσταντίνα*, β) τη *Μαρία* που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Βλαχονικολού, γ) τη *Βασιλική* που παντρεύτηκε τον Ευάγγελο Παυλή, δ) τον *Παύλο* ο οποίος παντρεύτηκε τη *Σοφία Βασ. Κουκούτση*, ε) το *Γεώργιο* που παντρεύτηκε τη *Σταυρούλα Παν. Καμπουγέρη* και στ) τον *Ευθύμιο* ο οποίος παντρεύτηκε τη *Σοφία Παν. Πετρέα* από τη Μικρή Μαντίνεια.

Β) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΥΚΟΥΤΣΗΣ. Έζησε στα Πηγάδια και με τη γυναίκα του την *Ελένη* απέκτησαν το *Βασίλη*.

1) **ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝ. ΚΟΥΚΟΥΤΣΗΣ.** Παντρεύτηκε τη *Στρατηγούλα Κομπότη* (1893-1991) και μετά τον πόλεμο του 1940 εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Από το γάμο τους γεννήθηκαν έξι παιδιά, α) η *Ευαγγελία* που έγινε σύζυγος του Ντίνου Π. Αβράμη, β) η *Σοφία* που παντρεύτηκε τον Παύλο Π. Κουκούτση, γ) ο *Παναγιώτης* (1923-1982) ο οποίος παντρεύτηκε τη *Βαρβάρα Δαυηλίδου-Μοιρέα* που έζησε ως το 1995, δ) η *Σταυρούλα* που έγινε σύζυγος του Γιάννη Κουτίβα, ε) η *Άννα* που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Μάλαμα και στ) ο *Γεώργιος* που παντρεύτηκε την *Αλεξάνδρα Κουτίβα*.

ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ

Οικογένεια της Μικρής Μαντίνειας, που σήμερα δεν διατηρεί δεσμούς με τον τόπο. Το τοπωνύμιο "*Χάνι του Κουμάνταρου*" μαζί με το χάλασμα του Κουμανταρέικου σπιτιού στο Παλιό Χωριό (παλαιά Μικρή Μαντίνεια) θυμίζουν το όνομα μιας αποξενωμένης οικογένειας.

Από γραπτές μαρτυρίες γνωρίζουμε ότι την εποχή του 1821 ζούσαν ο *Ανδρέας* και ο *Παναγιώτης Κουμανταρέας*. Ο Ανδρέας είχε γιό τον *Αλέξανδρο*¹ που γεννήθηκε το 1821 και το 1829 φοιτούσε στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο των Δολών. Τα ίχνη του κλάδου αυτού χάνονται. Μπορούμε μόνο να παρακολουθήσουμε το οικογενειακό δέντρο του Παναγιώτη Κουμανταρέα.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Για πρώτη φορά αναφέρεται το όνομά του το 1824, όταν έλαβε μέρος σε εκστρατεία υπό τον Παναγιώτη

¹ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκ., φάκ. 227, έγγραφο της 12 Δεκεμβρίου 1829.

Γιαννέα Καπετανάκη¹. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν τον **Αθανάσιο**.

Ι) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1817 και το 1829 φοιτούσε στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο των Δολών. Παντρεύτηκε την Παναγιώτα Σασανά, αδελφή του δεσπότη Μονεμβασίας και Σπάρτης Διονυσίου Σασανά. Από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) ο **Παναγιώτης**, β) ο **Αριστομένης**, γ) ο **Σπύρος**, δ) ο **Λυκούργος** και ε) η **Ευγενία** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Π. Γονεάκη. Ο Αθανάσιος Κουμανταρέας ήταν ένας από τους πλέον ευκατάστατους κατοίκους του δήμου Αβίας με ετήσιο εισόδημα 1.000 δρχ. και γι' αυτό στην περίοδο 1856-60 προτάθηκε στο Πρωτοδικείο Καλαμάτας για ένορκος².

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΘΑΝ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1850 και έζησε περίπου μέχρι το 1918. Από παράδοση μάθαμε ότι τον σπούδασε ο θεός του ο Δεσπότης. Στις 28 Σεπτεμβρίου 1877 διορίστηκε³ *“διδάκτωρ της νομικής παρ' άπασι τοις δικαστηρίοις της Σπάρτης”*. Αργότερα ακολούθησε το δικαστικό κλάδο και έφθασε στο βαθμό του εφέτη. Αναφέρεται ότι σε κάποια εποχή έγινε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Η σύζυγός του ήταν της οικογενείας Λαμπρίδου και απέκτησαν μια κόρη, τη **Βρισηίδα**, που δεν παντρεύτηκε.

Β) ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ ΑΘΑΝ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1855, έζησε μέχρι το 1936 και υπηρέτησε τελώνης. Παντρεύτηκε τη Σμαράγδα Αξιοτοπούλου και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Αθανάσιο**, β) τον **Αντώνιο**, γ) την **Παναγιωτίτσα-Πιπίτσα** που έγραψε ποιήματα και δ) τη **Βάσω**.

1) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεσσήνη το 1893, όπου τότε υπηρετούσε ο πατέρας του και σταδιοδρόμησε εμποροπλοίαρχος. Δεν παντρεύτηκε.

2) ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε στην Αμφιλοχία το 1897 και έζησε μέχρι το 1983. Άσκησε το επάγγελμα του χρηματιστή στην Αθήνα. Παντρεύτηκε την Ευγενία Αγγελοπούλου-Αθανάτου και απέκτησαν δύο γιούς, α) τον **Αριστείδη** πολιτικό μηχανικό και β) τον **Αριστομένη**, συγγραφέα, που παντρεύτηκε τη Βασιλική Μαριολοπούλου.

Γ) ΣΠΥΡΟΣ ΑΘΑΝ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1860 και είχε χάνι στη Μικρή Μαντίνεια. Παντρεύτηκε τη Ρουμπίνη Κουτήφαρη από το Βαρούσι και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Θάνο**, β) το **Βασίλη**, γ) την **Παναγιώτα** (1887-1973) που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Ιωάν. Τυρέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια-Παλιόχωρα και δ) την **Αγγελική** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Δικαλιώτη.

1) ΘΑΝΟΣ ΣΠ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1895 και παντρεύτηκε μια πνεύμορφη Βελγίδα, την Όλγα⁴. Έλαβε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία και με το βαθμό του εφέδρου υπολοχαγού στις 13 Αυγούστου 1922 έπεσε μαχόμενος στο ύψωμα Σεφερκή-Τεπέ της περιοχής του Αφιόν-Καραχισάρ.

¹ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53, έγγραφο της 20 Ιανουαρίου 1825.

²ΦΕΚ, 1856, παράρτημα σ. 120.

³ΦΕΚ, αρ. 85 της 1 Νοεμβρίου 1877, σ. 467.

⁴Μετά τον ηρωικό θάνατο του Θάνου Κουμανταρέα η Όλγα παντρεύτηκε τον αξιωματικό του ναυτικού Κυριαζόπουλο και με το όνομα αυτό έγινε γνωστή για σκάνδαλα πετρελαιοειδών μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο.

2) ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΠ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1900 και έζησε μέχρι το 1956. Σταδιοδρόμησε στον κλάδο των οικονομικών αξιωματικών του Πολεμικού Ναυτικού¹ και παντρεύτηκε την Ελένη Πατρικίου.

Δ) ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ ΑΘΑΝ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1869, έζησε στη Μικρή Μαντίνεια μέχρι το 1942 και παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Γ. Μανδροπήλια (1874-1954). Από το γάμο τους γεννήθηκαν έξι παιδιά, α) ο **Θάνος**, β) ο **Γεώργιος**, γ) η **Μαριώ** που γεννήθηκε το 1898 και παντρεύτηκε τον Πέτρο Μασουρίδη, δ) η **Ναυσικά** γεννημένη το 1903 έγινε σύζυγος του Γιάννη Χαϊδεμένου, ε) η **Βάσω** (1908-1993) παντρεύτηκε τον αρτοποιό της Καλαμάτας Νικόλαο Σουρέα και στ) η **Πολυτίμη** που γεννήθηκε το 1909 και έγινε σύζυγος του Ανδρέα Πολυδούρη.

1) ΘΑΝΟΣ ΛΥΚ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1899 και εργάστηκε φοροτεχνικός. Παντρεύτηκε τη Βασιλική Σταυρίδου και απέκτησαν ένα γιό το **Λυκούργο** που ήρθε σε γάμο με την Πανωραία Φούρκα.

2) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΥΚ. ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1912. Στη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου πήγε στη Μέση Ανατολή και σταδιοδρόμησε αξιωματικός του στρατού. Παντρεύτηκε δύο φορές. Με την πρώτη του γυναίκα απέκτησε ένα γιό, τον **Ιωάννη**, ο οποίος μετανάστευσε στη Βραζιλία. Το όνομα της δεύτερης γυναίκας του ήταν Πιπίτσα, καταγόταν από τη Σκόπελο και έζησαν στο Βόλο.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ ή ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ

Η οικογένεια Κουμουνδούρου ή Κουμουνδουράκη είναι μια από τις εξέχουσες γενιές της περιοχής του Σταυροπηγίου, που διακρίθηκε κατά τον 18ο και 19ο αιώνα τόσο στα ιστορικά γεγονότα της Μάνης, όσο και στη γενικότερη πολιτική ζωή του ελεύθερου Ελληνικού κράτους.

Οι Κουμουνδουράκηδες είναι κλάδος της οικογένειας Κουτήφαρη², όπως οι Καπετανάκηδες, Χριστέοι, Σκαρπαλέζοι κλπ. Τόπος καταγωγής των θεωρείται η Μικρή Μαντίνεια, ενώ στο ποίημα του Νικήτα Νηφάκη³ γίνεται καταγραφή των καπετανιών της Έξω Μάνης και σημειώνεται: *“κ' η άλλη είναι στις Κιτριές του κυρ Κουμουντουράκη”*. Ακόμη οι πύργοι της Ζαρνάτας (εικ. 137-8) και της Γαρμπελιάς (Εικ. 139) ανήκαν στους Κουμουνδουράκηδες, δηλαδή τους βρίσκουμε διασκορπισμένους και με ηγετική θέση σε πολλά μέρη του Σταυροπηγίου.

Σε ανέκδοτο χειρόγραφο⁴, που συντάχθηκε περίπου πριν 110-120 χρόνια, σημειώνεται ότι στις αρχές του 18ου αιώνα ήκμασαν στη Μικρή Μαντίνεια τρεις αδελφοί Κουμουνδούροι. Αναφέρεται όμως μόνο το όνομα του Δημητρίου και οι απόγονοι όλων, με τους οποίους θα ασχοληθούμε.

¹Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. Δ', σ. 300β.

²Στ. Σκοπετιά, ό.π., Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)63.

³Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα Ιστορικά στιχουργήματα*, Αθήνα 1964, σ. 39, στ. 116.

⁴Το σημείωμα αυτό, από το Αρχείο Πέτρου Κουτήφαρη, είχε την καλοσύνη να θέσει υπ' όψη μου ο Επίτιμος Γενικός Διευθυντής του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών και Πρόεδρος της Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών κ. Δικαίος Β. Βαγιακάκος.

Στον αιώνα μας οικογένεια Κουμουνδούρου κατοικούσε στο μικρό κτηνοτροφικό χωριό Κρύα Βρύση, που είναι ένας από τους δορυφορικούς οικισμούς της Χώρας Πηγαδίων. Στα μεταπολεμικά χρόνια οι κάτοικοι των ορεινών χωριών διασκορπίστηκαν στα πεδινά και στην Καλαμάτα.

Σήμερα μακρυνή ανάμνηση της διαμονής στη Μικρή Μαντίνεια μέρους της οικογένειας Κουμουνδουράκη μένει μόνο μια αφιερωματική επιγραφή από το 1880 σε εικόνα που βρίσκεται στο τέμπλο του ναού του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου. Στην επιγραφή μνημονεύονται τα ονόματα του Δημητρίου Κουμουνδουράκη, της χήρας του Ευανθίας και των παιδιών τους Ιωάννη, Παναγιώτη και Κλημεντίνης. Ακόμη σε συμβόλαιο¹ του 1901 φαίνεται ότι η Κλημεντίνη πούλησε στον Κωνσταντίνο Παν. Κοστρίβα τα κτήματά της στη Μικρή Μαντίνεια, τα οποία είχε κληρονομήσει από τον πατέρα της. Ένα δε από αυτά τα ελαιοπερίβολα περιβάλλει το ναό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου.

Πλην των αναφερομένων στο χειρόγραφο μελών της οικογένειας Κουμουνδούρου, συναντούμε και σε άλλες πηγές ονόματα με τον τύπο Κουμουνδούρος ή Κουμουνδουράκης. Σε ορισμένες περιπτώσεις δεν αναφέρεται το βαπτιστικό όνομα και δυσχεραίνεται η αναγνώριση. Το 1758 μια **Κουμουνδουράκενα** είχε κτήμα στο Καλαμίτσι των Γιαννισανικών² και φυσικά δεν είναι δυνατόν να αναγνωρισθεί. Ακόμη στην περίοδο των Ορλωφικών³ (1770) αναφέρεται από το Θεόδωρο Ορλώφ το όνομα *Κομοντούρης* και από τον Αλέξιο το *Κομονδώρος*. Άλλοτε πάλι υπάρχουν πλήρη ονόματα της οικογένειας, που μερικά από αυτά μπορεί να μην περιλαμβάνονται στο σημειώμα, το οποίο δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε πλήρες. Αναφερόμενα ονόματα είναι:

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Το 1699 πήρε μέρος σε πλειοδοτικό διαγωνισμό για την ενοικίαση κτημάτων στους Δολούς και το Βαρούσι, τα οποία ανήκαν στην κυριότητα του Λιμπεράκη Γερακάρη⁴ και είχαν κατασχεθεί από τη Βενετική Δημοκρατία, που είχε κατακτήσει τότε το Μοριά.

ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Δεν είναι γνωστό το μικρό του όνομα, ούτε η επισκοπική του έδρα. Το 1715, κατά την αποχώρηση των Βενετών από το Μοριά, ασκούσε τα ποιμαντορικά του καθήκοντα στην Έξω Μάνη και έλαβε μέρος στις διαβουλεύσεις που έγιναν, για το αν θα έπρεπε οι Μανιάτες να αντισταθούν ή να συνθηκολογήσουν με τους Τούρκους⁵.

¹Αριθμός 17912 της 10 Ιανουαρίου 1901 από το συμβολαιογραφείο Αθηνών Ιωάννου Γαϊτάνου.

²Γιάννη Αναπλιώτη, *Ένα Ιστορικό Ταξίδι 1715*, Καλαμάτα 1957, σ. 90.

³Σ. Β. Κουγέα, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής Επανάστασεως (1770)*, Πελοποννησιακά 1(1956)62 και 65.

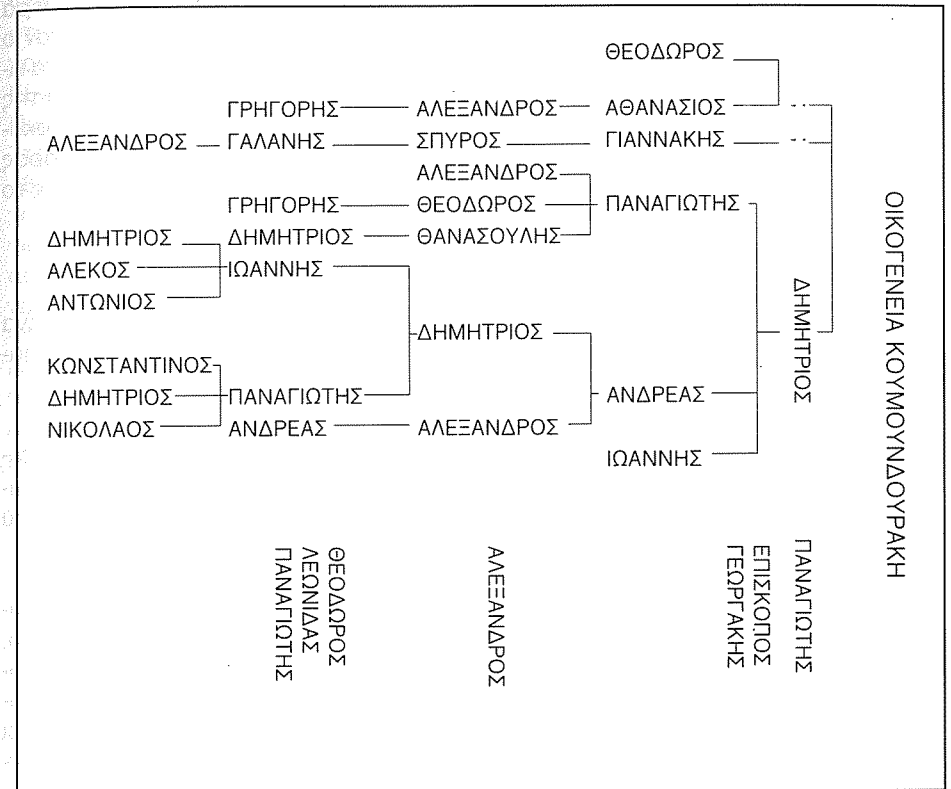
⁴Σ. Β. Κουγέα, *Η καταγωγή του πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη*, Πελοποννησιακά 6(1968)5.

⁵Κ. Δ. Μέρτζιου, *Πότε και πώς έπεσε η Μάνη εις χείρας των Τούρκων το 1715*, Πελοποννησιακά 3-4(1958-59)281 και 285.

ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Ήταν εγκατεστημένος στην περιοχή των Δολών-Κιτριών και κατείχε την πρώτη θέση μεταξύ των συντοπιτών του. Το 1762 υπέγραψε το πρωτόκολλο εκλογής ηγουμένου της μονής Παναγίας Φανερωμένης Δολών.

-Α-

Αρχικά την οικογένεια Κουμουνδούρου της Μικρής Μαντίνειας, όπως αναφέρθηκε, την αποτελούσαν τρεις αδελφοί. Ο πρώτος από αυτούς, του οποίου το όνομα δεν μνημονεύεται, απέκτησε δύο γιούς, τον **Αθανάσιο** και τον **Θεόδωρο**. Για τον τελευταίο δεν γίνεται καμία άλλη αναφορά.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Αναφέρεται ότι ήταν από τη Μικρή Μαντίνεια και διετέλεσε καπετάνιος του Σταυροπηγίου στην περίοδο 1725-1750. Από άλλη πηγή γνωρίζουμε ότι παντρεύτηκε την Αμερινή κόρη του Καπετάν-

¹Σταύρου Καπετανάκη, *Έγγραφα της μονής Παναγίας Φανερωμένης Δολών*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1988)337.

Γιαννάκη Κουτήφαρη¹ και εγκαταστάθηκε στο κάστρο της Ζαρνάτας, το οποίο έκτοτε έμεινε στην κυριότητα της οικογένειάς του. Το 1769 φέρεται ότι υπέγραψε έγγραφο προς την αυτοκράτειρα της Ρωσίας Αικατερίνη². Γιός του Αθανασίου ήταν ο **καπετάν-Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης**.

Ι) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΘ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Διαδέχθηκε τον πατέρα του και όπως γράφει ο Πέτρος Κουτήφαρης, μετά την έκπτωση του Τζανέτμπεη Κουτήφαρη από το αξίωμα του Μπέη της Μάνης (1779), αναδείχθηκε καπετάνιος της επαρχίας Σταυροπηγίου. Κατόρθωσε να σταματήσει τη δενδροτομία από το Σταυροπήγι και την Ανδρούβιστα (Καρδαμύλη-Ξωχώρι), η οποία συνηθιζόταν τον καιρό εκείνο για λόγους εκδίκησης, αφού πέτυχε να εκδοθεί αφορισμός από την Ιερά Σύνοδο που την απαγόρευε³. Είναι πιθανό την εποχή των Ορλωφικών να ήταν ο αρχηγός της οικογένειάς του και να αναφέρεται στα σχετικά έγγραφα, για τα οποία έγινε λόγος προηγουμένως. Ήρθε σε ρήξη με το γείτονά του Τρουπάκη της Καρδαμύλης και στις 21 Νοεμβρίου του 1785 σκοτώθηκε από κεραυνό, ευρισκόμενος στο κάστρο της Ζαρνάτας⁴. Όπως αναφέρεται στο σημείωμα ο Αλέξανδρος άφησε ένα γιό και αυτός απέκτησε γιό ονομαζόμενο **Γρηγόρη**, που πέθανε νέος το 1806.

-B-

Ο δεύτερος αδελφός Κουμουνδούρος της Μικρής Μαντινείας απέκτησε ένα μόνο γιό, τον **Καπετάν-Γιαννάκη Κουμουνδούρο**. Ακόμη είχε μία **κόρη** που παντρεύτηκε τον Καπετάν-Μιχάλη Κουτήφαρη από τη Μάλτα.

ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Σκότωσε τον άνδρα της αδελφής του, τον Μιχάλη Κουτήφαρη και μετά το θάνατο του Αθ. Κουμουνδούρου έγινε καπετάνιος του Σταυροπηγίου. Αργότερα όμως τον σκότωσε ο κουνιάδος του Μιχαήλ Τρουπάκης. Ο Γιαννάκης άφησε ένα γιό το **Σπύρο**.

Ι) ΣΠΥΡΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Αναφέρεται ότι τον σκότωσε ο Νικολάκης Καπετανάκης περί το 1796. Επίσης αναφέρεται ότι ο Σπύρος άφησε ένα γιό, ονομαζόμενο **Γαλάνη**, που είναι ο πατέρας του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. Όμως θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το 1815 στον πύργο της Γαρμπελιάς (Εικ. 139) - εκεί που κατοικούσε ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης και έχει στηθεί η προτομή του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου - διέμενε ο Σπύρος Κουμουνδουράκης, ο οποίος το 1815 έστειλε επιστολή στον εξάδελφό του Γιωργάκη Γρη-

¹ Ανέκδοτο χειρόγραφο του στρατηγού Νικολάου Α. Καπετανάκη περί της οικογενείας του.

² Κ. Π. Παλαιολόγου, *Αίτησις του Ελληνικού Έθνους προς την αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β΄*, Παρισσός 10(1886)499.

³ Γιάννη Αναπλιώτη, *Κουτηφαρικό Τζάκι*, ό.π., σ. 4.

⁴ Γιάννη Αναπλιώτη, ό.π., σ. 4, από παραδρομή αναφέρεται ότι έζησε μέχρι το 1821. Β. Πατριάρχης, *Δίπτυχον Ιστορικόν και φιλολογικόν της Εθνεγερσίας*, Αθήναι 1971, σ. 614 και Γ. Αναπλιώτη, *Πέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης*, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)294. Ο Πέτρος Κουτήφαρης γράφει ότι σκοτώθηκε το 1795. Πιο σωστό φαίνεται το 1785 από το βραχύ ιστορικό χρονικό που δημοσίευσε ο Πατριάρχης.

γοράκη-Τζωρτζάκη¹. Επομένως κάποιο λάθος έχει γίνει στο σημείο αυτό. Ακόμη στις 14 Αυγούστου 1821, όταν δεν ζούσε πλέον ο Νικολάκης Καπετανάκης, ο Σπύρος Κουμουνδουράκης μαζί με άλλους πορθητές του Νεοκάστρου (δηλαδή του κάστρου της Πύλου) υπέγραψε βεβαίωση με τα ονόματα των φονευθέντων και τραυματισθέντων στο θαλάσσιο αγώνα της περιοχής². Επίσης το 1822 υπέγραψε το στρατιωτικό κανονισμό για τα Μανιάτικα σώματα³.

Α) ΓΑΛΑΝΗΣ ΣΠ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Κατοικούσε στον πύργο της Γαρμπελιάς (Εικ. 139) που βρίσκεται μεταξύ Κάμπου και Μαλευριάνικων. Πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821 και στις 22 Μαρτίου μπήκε στην Καλαμάτα μαζί με τους πρώτους αγωνιστές⁴. Μετά την κατάληψη της Καλαμάτας πήγε στα Μεσσηνιακά φρούρια και πήρε μέρος στην πολιορκία του Νεοκάστρου. Κατόπιν πήγε στην πολιορκούμενη Τριπολιτσά και έμεινε μέχρι την άλωσή της. Τον επόμενο χρόνο πολέμησε εναντίον του Δράμαλη στο Άργος⁵. Το 1823 πήρε μέρος στην Εθνοσυνέλευση του Άστρους⁶ της Κυνουρίας. Την ίδια χρονιά έγινε έπαρχος Πύργου Ηλείας⁷. Το 1824 πήρε τους βαθμούς του αντιστρατήγου και στρατηγού⁸. Στρατολόγησε στην επαρχία Σταυροπηγίου για τον κίνδυνο των Αιγυπτίων⁹. Το 1826 πολέμησε στη Βέργα του Αρμουρού¹⁰. Στην ίδια θέση βρέθηκε πάλι την ημέρα της ναυμαχίας του Ναυαρίνου, όπου είχαν συγκεντρωθεί Μανιάτικα στρατεύματα, γιατί ο Ιμπραήμ είχε επιδοθεί στην δενδροτομία των ελαιόδεντρων της Μεσσηνίας, προκειμένου να αναγκάσει τους κατοίκους να προσκυνήσουν¹¹. Στα χρόνια του Καποδίστρια ήταν υποστηρικτής του Κυβερνήτη και έγινε αρχικά δημογέροντας Σταυροπηγίου¹², αργότερα δε υπηρέτησε Διοικητής Ανδρούσας¹³. Στις 5 Δεκεμβρίου 1831 εξελέγη πληρεξούσιος Σταυροπηγίου μαζί με το Σταυριανό Καπετανάκη για την Εθνοσυνέλευση του Άργους¹⁴. Ίδρυσε με δικά του έξοδα σχολείο στον Κάμπο¹⁵. Επί βασιλείας του Όθωνα κατατάχτηκε στο στρατό και εξελίχθηκε στο βαθμό του αντισυνταγματάρχη της φάλαγγος¹⁶. Εγκαταστάθηκε στην

¹ Α. Δασκαλάκη, *Αρχαίον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη*, Αθήναι 1976, σσ. 33-34.

² Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, σ. 448.

³ Α. Δασκαλάκη, *Αρχαίον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη*, Αθήναι 1976, σσ. 125-7.

⁴ Φωτάκου, *Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών*, Έκδ. "Φιλολογικά Χρονικά" 1960, σ. 130. Αμβροσίου Φρατζή, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τόμ. Α΄, σ. 332.

⁵ Ιωάννης Γιανναροπούλου, *Σχεδιάσμα Ιστορίας της Επανάστασης υπό Ρήγα Παλαμίδα*, Μνημοσύνη 3(1970-71)406.

⁶ Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. Γ΄, σ. 103 και 144.

⁷ Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. Β΄, σσ. 10, 408, 434, τόμ. Ι΄, σ. 47 και τόμ. ΙΑ΄, σσ. 57, 188.

⁸ Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. Β΄, σσ. 338, 411, τόμ. ΣΤ΄, σσ. 177, 259, τόμ. Ι΄, σ. 497.

⁹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολέμ., φάκ. 23, συνημ. της 26 Αυγούστου 1824.

¹⁰ Δικαίου Βαγιακάκου, *Ο Ιμπραήμ εναντίον της Μάνης*, Αθήναι 1961, σσ. 14, 15, 25, 114, 129, 133.

¹¹ Διονυσίου Κόκκινου, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Έκδ. "Μέλισσα", Αθήναι 1959, τόμ. 11, σ. 287 και Αναστασίου Γούδα, *Βίοι Παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τόμ. Η΄, σ. 417.

¹² Β. Πατριάρχης, *Δίπτυχον Ιστορικόν και Φιλολογικόν της Εθνεγερσίας*, Αθήναι 1971, σ. 428.

¹³ Ελένης Μπελιά, *Η Εκπαίδευσις εις την Λακωνίαν και Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον*, Αθήναι 1970, σσ. 77 και 134.

¹⁴ Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. Ε΄, σ. 2 και Απ. Δασκαλάκη, *Κείμενα-Πηγάδι της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήναι 1966, τόμ. Α΄, σ. 200 και 205.

¹⁵ Ελένης Μπελιά, ό.π., σ. 58 και 134.

¹⁶ ΦΕΚ, παράρτημα φ. 29 της 5 Σεπτεμβρίου 1844, σ. 136β και ΦΕΚ, 1845, σ. 68.

Ανδρούσα και έζησε μέχρι το 1856. Παντρεύτηκε αδελφή του Αλέξανδρου Κιτριλιάρη¹ από το Ξωχώρι και απέκτησαν ένα γιό τον **Αλέξανδρο**.

1) **ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΑΛ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ**. Ο Αλέξανδρος, προφανώς όταν αποφάσισε να πολιτευθεί, χρησιμοποίησε το όνομα Κουμουνδούρος αντί Κουμουνδουράκης του πατέρα του. Γεννήθηκε το 1815 στη Γαρμπελιά του Σταυροπηγίου και αργότερα, στα εφηβικά του χρόνια, ακολούθησε τον πατέρα του στην Ανδρούσα. Σπούδασε νομικά και ως φοιτητής το 1841 οδήγησε σώμα εθελοντών Λακώνων στην Κρητική επανάσταση². Το 1845 διορίστηκε δικηγόρος Καλαμάτας. Για δύο περίπου χρόνια άσκησε εισαγγελικά καθήκοντα, αλλά επέστρεψε στη δικηγορία, έχοντας τότε το πατρικό του όνομα Κουμουνδουράκης³. Άρχισε να ασχολείται με την πολιτική το 1850 και εξελέγη βουλευτής Μεσσηνίας το 1853. Το 1855 έγινε πρόεδρος της Βουλής και τον επόμενο χρόνο υπουργός των οικονομικών. Συνολικά στη ζωή του έγινε 18 φορές υπουργός. Το 1861 πήγε στο Παρίσι γιατί ήρθε σε σύγκρουση με τη βασίλισσα Αμαλία και επέστρεψε το 1862, λίγο πριν από την έξωση του Όθωνα. Ανέλαβε υπουργείο στην πρώτη μεταπολιτευτική κυβέρνηση και το 1865 έγινε για πρώτη φορά πρωθυπουργός. Το 1868 διώχθηκε και κηρύχθηκε στασιαστής από την κυβέρνηση Βούλγαρη, γι' αυτό αναγκάστηκε να οχυρωθεί στη Ζαρνάτα (Εικ. 24). Επί πρωθυπουργίας του, το 1881, έγινε η ένωση της Θεσσαλίας. Πέθανε το 1883 και θεωρείται ένας από τους πετυχημένους πολιτικούς του προηγούμενου αιώνα. Ο Αλ. Κουμουνδούρος έκανε δύο γάμους και πρώτη γυναίκα του ήταν η **Αικατερίνη Κ. Μαυρομιχάλη** με την οποία απέκτησαν ένα γιό, τον **Κωνσταντίνο** (1846-1924). Αυτός αρχικά ακολούθησε το στρατιωτικό επάγγελμα και έφθασε στο βαθμό του στρατηγού. Στον πόλεμο του 1897 πολέμησε στα Πέντε Πηγάδια της Ηπείρου. Παράλληλα ασχολήθηκε με την πολιτική και έγινε κατ' επανάληψη βουλευτής και υπουργός. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με την **Ευθυμία Γ. Περρωτή** με την οποία απέκτησαν ένα γιό, τον **Σπυρίδωνα** (1858-1924) νομικό και πολιτικό. Για πρώτη φορά εξελέγη βουλευτής το 1883 και αργότερα διετέλεσε υπουργός των Ναυτικών.

- Γ -

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Αυτός είναι ο τρίτος αδελφός των Κουμουνδούρων της Μικρής Μαντινείας. Είχε τέσσερα παιδιά α) τον **Παναγιώτη**, β) τον **Ανδρέα**, γ) το **Γιαννάκη** και δ) **μία κόρη** που ήταν πολύ όμορφη και παντρεύτηκε αρχικά τον Παναγιώτη Αλούπη. Ο Αλούπης έλαβε μέρος σε μια εκστρατεία των Κουμουνδουράκηδων εναντίον του Τρουπάκη της Καρδαμύλης και εκεί έχασε τη ζωή του. Μετά το θάνατό του η χήρα του παντρεύτηκε τον Ιω-

¹Β. Πατριαρχία, ό.π., σ. 562.

²Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Αλέξανδρος Κουμουνδούρος*, Καλαμάτα 1980, σ. 12. Στο βιβλίο αυτό βρίσκεται ο αναγνώστης πολλές και πολύτιμες πληροφορίες, μερικές των οποίων θα καταχωρήσουμε περιληπτικά. Ίσως είναι λάθος ότι ο πατέρας του Αλέξανδρου λεγόταν Σπύρος-Γαλάνης. **Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια**, τόμ. 3, σ. 210.

³ΦΕΚ, 1845, σ. 84 και σ. 126, ΦΕΚ, 1847, σσ. 81, 285 και 286. Είναι λάθος ότι ήταν αντεισαγγελέας στην Καλαμάτα το 1848, όταν δικαζόταν ο μετέπειτα πεθερός του Γεώργιος Περρωτής, όπως αναφέρει ο Πρωτοψάλτης, ό.π., σ. 13.

άννη Μιχ. Μαυρομιχάλη, ο οποίος δεν έζησε για μεγάλο χρονικό διάστημα μετά το γάμο τους¹.

α) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ**. Μετά το θάνατο του εξαδέλφου του Αλέξανδρου Αθ. Κουμουνδουράκη, διεκδίκησε την καπετανία Σταυροπηγίου². Ήρθε σε σύγκρουση με τον Τρουπάκη της Καρδαμύλης και τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη και ο ανιψιός του τελευταίου Δημήτριος Γρηγοράκης-Καβαλλιέρης κατέλαβε τη Ζαρνάτα. Ο Παναγιώτης Δ. Κουμουνδουράκης κατέφυγε στην περιοχή της Λακεδαιμόνος και όταν πείστηκε να παρουσιαστεί στον Τζανήμπεη για να εξομαλυνθούν οι διαφορές τους, οδηγήθηκε στις φυλακές του Τουρκικού ναυστάθμου, το φρικτό Μπάνιο³. Εκεί παρέμεινε μέχρι το τέλος του 1797. Όταν οι Τούρκοι πληροφορήθηκαν ότι ο Τζανήμπεης ήταν σε επαφή με το Μεγάλο Ναπολέοντα⁴, διόρισαν τον Παναγιώτη Κουμουνδουράκη Μπέη της Μάνης, με εντολή να συλλάβει τον Τζανήμπεη.

Τον Ιανουάριο του 1798 γύρισε στον τόπο του ως Μπέης της Μάνης. Ο αδελφός του Γιαννάκης παντρεύτηκε την κόρη του Τζανέμπεη Κουτούφαρη. Στη συνέχεια χτύπησε τους Καπετανάκηδες⁵, οι οποίοι στο διάστημα της φυλάκισής του, είχαν χτίσει το κάστρο Πετροβούνι (1795), ενώ αρχικά κρατούσαν μόνο τους Μύλους με τον πύργο τους. Ακόμη ο Μπέης χτύπησε τους Τρουπάκηδες της Καρδαμύλης⁶ και στη συνέχεια δέχθηκε την επίθεση των Μαυρομιχαλαίων και άλλων καπεταναίων της Έξω Μάνης. Αλλά τελικά έγιναν γάμοι και συμβιβασμοί και ο Παναγιώτμπεης παρέμεινε στη θέση του μέχρι το 1803.

Το καλοκαίρι του 1803 τον πολιορκήσαν στη Ζαρνάτα Τούρκοι και Μανιάτες. Σε βοήθειά του ήρθε ο φίλος του Θεόδωρος Κολοκοτρώνης⁷, αλλά όταν περνούσε από την περιοχή των Καπετανάκηδων, τραυματίστηκε στο πόδι. Με τη μεσολάβηση του Μούρτζινου εγκατέλειψε τη Ζαρνάτα και πήγε στη Μάνη για θεραπεία. Τελικά ο Παναγιώτμπεης πείστηκε από τον Πέτρο Μαυρομιχάλη και παρουσιάστηκε στον Τούρκο Σερεμέτ Μπέη. Αμέσως οδηγήθηκε στις φυλακές του Μπάνιου, όπου και σε σύντομο χρονικό διάστημα πέθανε.

Από το γάμο του γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) ο **Αλέξανδρος**, β) ο **Θεοδωράκης**, γ) ο **Αθανασούλης**, δ) **μία κόρη** που παντρεύτηκε τον Διονύσιο Π. Μούρτζινο και ε) **άλλη κόρη** που πήρε τον Πούλο Μαυρίκο, ο οποίος έχτισε τον πύργο του στη Μάλτα (εικ. 143). Η σειρά γέννησης των παιδιών δεν είναι γνωστή, ως πρωτότοκος εμφανίζεται ο Αλέξανδρος ή ο Θεοδωράκης.

¹Γιάν. Αναπλιώτη, *Γέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης*, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)295.

²Ο Αλέξανδρος Αθανασίου Κουμουνδουράκης σκοτώθηκε από κεραυνό το 1785 ή 1795

³Γιάννη Αναπλιώτη, *Γέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης*, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)294.

⁴Τάκη Κανδηλώρου, *Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου*, Αθήναι 1924, σ. 229.

⁵Γιάννη Αναπλιώτη, ό.π., σ. 295.

⁶Σ. Β. Κουγέα, *Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα Ιστορικά Στιχουργήματα*, Αθήναι 1964, σ. 40, στίχ. 139 και σ. 53.

⁷Θ. Κολοκοτρώνη, *Απομνημονεύματα*, Έκδ. Βαλέτα, σ. 32. Σ. Β. Κουγέα, *Ιστορικά Πηγαία δια την ηγεμονίαν της Μάνης (1774-1821)*, Πελοποννησιακά 5(1962)114-122.

I) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Μετά την καθαίρεση και σύλληψη του πατέρα του καταδιώχθηκε από τον Αντώνιμπε Γρηγοράκη¹ και το 1806 εξορίστηκε, για να επανέλθει το 1808 με τη μεσολάβηση πάλι του Αντώνιμπε στην πατρική του καπετανία. Το 1815 οι Τούρκοι με τη Θεοδώρομπε Γρηγοράκη πολιορκήσαν τους Κουμουνδουράκηδες στη Ζαρνάτα², αλλά με τη μεσολάβηση του Πέτρου Μαυρομιχάλη διευθετήθηκε η αντιδικία με τον Σουκιούρμπε, που ηγείτο του Τουρκικού στόλου στο Αιγαίο. Αργότερα συνοδευόμενος από τον εξάδελφό του Πιέρο Αλούπη πήγε στον Αλή Πασά των Ιωαννίνων και πήρε επιστολές που τον συνιστούσαν στις Τουρκικές αρχές για να διορισθεί Μπέης της Μάνης. Λίγο πριν αρχίσει η επανάσταση του 1821, ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης είχε χρισθεί Μπέης της Μάνης, αλλά αμέσως συνελήφθη και κατατομήθηκε στις 28 Ιουνίου του ίδιου έτους³. Λέγεται ότι ο Αλ. Κουμουνδουράκης είχε προδώσει στους Τούρκους τα μυστικά της Φιλικής Εταιρείας για την επικείμενη έναρξη της επανάστασης⁴. Σημαντικό θα πρέπει να θεωρήσουμε το γεγονός ότι κανένα μέλος από τη γενιά αυτή δεν μνημόνευσε στα μυστικά της Φιλικής Εταιρείας.

II) ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ ΠΑΝ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Ο Μπεζαντής Θεοδωράκης στις 20 Αυγούστου του 1813 υπέγραψε το υποσχετικό στο Θεοδώρομπε Γρηγοράκη⁵. Ο Θεοδωράκης το 1813 ήταν σε ανοιχτό πόλεμο με το γείτονα του Καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη του Πετροβουνίου⁶. Το 1818 σε κατάσταση της Φιλικής Εταιρείας για τη στρατιωτική δύναμη της Μάνης αναφέρεται ότι ο Θεοδωράκης Κουμουνδουράκης μπορούσε να κινήσει 500 στρατιώτες⁷. Παντρεύτηκε αδελφή του Πετρόμπε Μαυρομιχάλη για να εξομαλυνθούν οι διαφορές των δύο οικογενειών. Αλλά τον Ιούλιο του 1920 ο Ηλίας Πέτρου Μαυρομιχάλης τον σκότωσε, διότι ο αδελφός του Αλέξανδρος διεκδικούσε το Μπεηλίκι της Μάνης που κατείχε ο πατέρας του⁸. Από το γάμο του Θεοδωράκη με την αδελφή του Πετρόμπε γεννήθηκε ένας γιός, ο Γρηγόρης.

A) ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΘΕΟΔ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1812. Μετά το 1830, που πέθανε ο θεός του Θανασούλης έμεινε κύριος του κάστρου της Ζαρνά-

¹ Ανωνύμου, *Ιστορικά Αληθιναί συμβάντων τινών της Μάνης από του 1769 και εντεύθεν. Ο Τζανέ-τιμπεης Καπετανάκης Γρηγοράκης και η οικογένειά του*, Αθήναι 1858, σ. 35.

² Σ. Β. Κουγέα, *Ιστορικά πηγαί δια την Ηγεμονίαν της Μάνης (1774-1821)*, Πελοποννησιακά 5 (1962)101, 131. Ελένης Μπελιά, *Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών Αρχείων*, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)287,299.

³ Σ. Β. Κουγέα ό.π., σ. 132.

⁴ Σε επιστολή της Φιλικής Εταιρείας προς τον Πετρόμπε Μαυρομιχάλη αναγράφεται ο Αλέξανδρος ως "κακός Κουμουντούρος", Ι. Α. Μελετοπούλου, *Η Φιλική Εταιρεία, Αρχείον Π. Σέκερη*, Αθήνα 1967, σ. 34. Ο Πετρόμπε Μαυρομιχάλης κατηγορούσε τον Αλέξανδρο διότι προσπαθούσε να πάρει το Μπεηλίκι της Μάνης, Απ. Δασκαλάκη, *Το Αρχείο Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη*, Αθήναι 1976, σσ. 41, 48, 55. Άλλη άποψη αναφέρει ο Γούδας για τις δραστηριότητες του Αλέξανδρου Κουμουνδουράκη, Αν. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος Διαπρεψάντων Ανδρών*, Αθήναι 1874, τόμ. ΣΤ', σ. δ'. Το γεγονός όμως ότι κανείς από τη σημαντική αυτή οικογένεια δεν ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας, δείχνει ίσως έλλειψη εμπιστοσύνης.

⁵ Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 85.

⁶ O. M. von Stackelberg, *Vues pittoresques et topographiques*, Paris 1834, σ. 6.

⁷ Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, σσ. Ξς' και Ξζ'.

⁸ Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σσ. 121 και 132.

τας και έπαιξε σημαντικό ρόλο στις πολιτικές διαμάχες του Σταυροπηγίου. Βρισκόταν σχεδόν πάντοτε κάτω από την καθοδήγηση του θείου του Γαλάνη, ο οποίος ήταν την εποχή εκείνη διοικητής Ανδρούσας. Όμως το 1831, μετά τη δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια ήταν υποψήφιος πληρεξούσιος Σταυροπηγίου¹ μαζί με το Χριστόδουλο Καπετανάκη, αλλά εξελέγησαν ο θεός του Γαλάνης και ο Σταυριανός Καπετανάκης. Το 1834 παρέδωσε στην κυβερνητική εξουσία το κάστρο της Ζαρνάτας², όπως και οι Καπετανάκηδες το Πετροβούνι. Ακολούθησε το στρατιωτικό επάγγελμα και το 1836 έγινε ανθυπολοχαγός³, το 1844 υπολοχαγός⁴ και το 1852 λοχαγός⁵. Το 1862 με το βαθμό του λοχαγού πήρε μέρος στην καταστολή της Ναυπλιακής στάσης, που στρεφόταν κατά του Όθωνα και εκεί τραυματίστηκε και στη συνέχεια μεταφέρθηκε στο Άργος, όπου και πέθανε.

III) ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ ΠΑΝ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Ήταν αρχηγός της οικογένειάς του στην έναρξη της επανάστασης του 1821. Πήρε μέρος στην απελευθέρωση της Καλαμάτας στις 23 Μαρτίου⁶, βρέθηκε στην πρώτη μάχη του Βαλτετσίου⁷ τον Απρίλιο του 1821 και το καλοκαίρι του ίδιου έτους ήταν ένας από τους πορθητές του Νεόκαστρου⁸ (κάστρου της Πύλου). Στη συνέχεια πήγε στην Τριπολιτά και τον επόμενο χρόνο πολέμησε το Δράμαλη⁹ στο Άργος. Το 1823 και 1824 του απονεμήθηκε ο βαθμός της στρατηγίας¹⁰ και το καλοκαίρι του 1824 συγκέντρωσε στρατό από το Σταυροπήγι για τη φύλαξη των παραλίων της Μεσσηνίας από τον κίνδυνο απόβασης των Αιγυπτίων¹¹. Στο τέλος του 1824 κάλεσε σε σύσκεψη εμπόρους της Καλαμάτας, τους οποίους απήγαγε και πήρε λύτρα¹². Το 1826 πήρε μέρος στην άμυνα της Βέργας και άλλοτε ήταν στο κάστρο της Ζαρνάτας ασχολούμενος με τον ανεφοδιασμό και άλλοτε βρισκόταν στο πλευρό των μαχητών του Αρμυρού¹³. Το 1828, επειδή ήταν πολιτικός φίλος του γαμπρού του Διονυσίου Μούρτζινου¹⁴, βρέθηκε αντίπαλος των Μαυρομιχαλαίων, οι οποίοι με ένα μέρος Καπετανάκηδων προσπάθησαν ανεπιτυχώς να τον "σβήσουν". Πήρε μέρος στην Εθνική Συνέλευση¹⁵ του 1829 και το καλοκαίρι του ίδιου έτους δέχτηκε την επίσκεψη του Γάλλου χαρτογράφου Bory de Saint Vincent¹⁶, ο οποίος έγραψε

¹ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

² Εφημερίς Ναυπλίου "Σωτήρ", αρ. φύλ. 78 της 4 Νοεμβρίου 1834.

³ ΦΕΚ, αρ. 26, της 10 Ιουνίου 1836, σ. 111.

⁴ ΦΕΚ, παράρτημα φύλλου 29 της 5 Σεπτεμβρίου 1844, σ. 126β.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 57, της 6 Νοεμβρίου 1852, σ. 506. Μεγ. Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλ., τόμ. 4, σ. 301.

⁶ Αμβροσίου Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 332.

⁷ Αμβροσίου Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 11.

⁸ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. Α', σ. 448.

⁹ Ιωάννας Γιανναροπούλου, *Σχεδιάγραμμα Ιστορίας της Επανάστασεως υπό Ρήγα Παλαμίδα*, Μνημοσύνη 3(1970-71)405-6.

¹⁰ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 10, σ. 115 και 127, τόμ. 6, σ. 17.

¹¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολέμ., φάκ. 24, συνημ. 26 Αυγούστου 1824. Διονυσ. Κόκκινου, ό.π. τόμ. Η, σ. 216.

¹² Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 7, σ. 78, τόμ. 8, σ. 86 και 143. ΓΑΚ, Βλαχογ., Εκτελ. φάκ. 8 της 18 Φεβρουαρίου 1825.

¹³ Δικαίου Βαγιακάκου, *Ο Ιμβραήμ εναντίον της Μάνης*, Αθήναι 1961, σσ. 123, 129, 131-2, 138, 140.

¹⁴ Διονυσ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 193 και ΓΑΚ, Γεν. Γραμ., φάκ. 22 της 28 Φεβρουαρίου 1828.

¹⁵ Απ. Δασκαλάκη, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελλην. Επανάστ.* Αθήναι 1966, τόμ. Α', σ. 200.

¹⁶ Bory de Saint Vincent, *Expedition Scientifique de Morea, Section Sciences Physique*, Paris 1830, τόμ. 1, σ. 360 και 366.

αρκετά γι' αυτόν. Πέθανε το 1830 ευρισκόμενος στο Ναύπλιο. Το 1832 η γυναίκα του, **Μάρθα**, ζητούσε την υποστήριξη του Αυγουστίνου Καποδίστρια προκειμένου ο γιός της **Δημήτριος** να τύχει υποτροφίας, διότι εστερείτο των μέσων να τον μορφώσει¹. Την υποτροφία ενέκρινε η Διοικητική Επιτροπή (Κυβέρνηση) τον Απρίλιο του ίδιου έτους, για να φοιτήσει στο σχολείο του Νησιού (Μεσσήνης).

β) ΑΝΔΡΕΑΣ Δ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Κατοικούσε στη Μικρή Μαντίνεια και φαίνεται ότι ο κλάδος του ήταν ο τελευταίος που διατήρησε επαφή με τη γενέτειρα γη ως τις αρχές του αιώνα μας. Ο Ανδρέας συγκαταλέγεται μεταξύ των αγωνιστών που έτρεξαν πρώτοι στο κάλεσμα της πατρίδας για την απελευθέρωση της Καλαμάτας² στις 23 Μαρτίου 1821. Το 1826 σκοτώθηκε στη Βέργα του Αρμυρού³. Το όνομα της συζύγου του ήταν **Μελαχροινή**. Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο **Δημήτριος** και β) ο **Αλέξανδρος**. Το 1831, με αίτηση του Μητροπολίτη Ζαρνάτας Γαβριήλ στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, εγκρίθηκε να πάρουν υποτροφία τα παιδιά της "*Ανδρεούς Κουμουνδούρενας*" για να φοιτήσουν στο σχολείο της Αίγινας⁴. Στις 23 Απριλίου 1832 η Κυβερνητική Επιτροπή, που αποτελούσε την τότε Κυβέρνηση της χώρας, ενέκρινε υποτροφία για το Δημήτριο και τον Αλέξανδρο, προκειμένου να φοιτήσουν στο σχολείο που λειτουργούσε στο Νησί (Μεσσήνη).

Ι) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΝΔΡ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Στα χρόνια του Καποδίστρια και της Κυβερνητικής Επιτροπής πήρε υποτροφία και σπούδασε στα σχολεία της Αίγινας και του Νησιού. Μετέπειτα με άλλη υποτροφία πήγε στο Μόναχο και διδάχτηκε τις ανατολικές γλώσσες. Το 1850 διορίστηκε διερμηνέας στην πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης και αργότερα υπηρέτησε στο υπουργείο των εξωτερικών. Μετά την πτώση του Όθωνα πήρε μέρος στην Εθνοσυνέλευση⁵. Δημοσίευσε έγγραφα της Τουρκικής διοίκησης και έγραψε ποιήματα. Το όνομα της συζύγου του ήταν **Ευανθία**, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Ιωάννη**, β) τον **Παναγιώτη** και γ) την **Κλημεντία**, η οποία έγινε σύζυγος Σ υ ρ ί γ α. Τα ονόματα της οικογένειας αυτής αναγράφονται σε αφιερωματική επιγραφή στο τέμπλο του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου της Μικρής Μαντίνειας από το 1880. Η Κλημεντία το 1901 πούλησε τα τελευταία κτήματα της οικογενείας που είχε στη Μικρή Μαντίνεια.

Α) ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΗΜ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Γεννήθηκε το 1867 και είναι γραμμένος στα μητρώα της κοινότητας Μικρής Μαντίνειας. Άλλαξε το όνομά του από Κουμουνδουράκης σε Κουμουνδούρος. Εργάστηκε ως διευθυντής των Σιδηρο-

¹ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκείας, Σχολικά, φάκ. 48 της 4 Μαρτίου 1832. *Σταύρου Καπετανάκη, Πούλος Μαυρίκος - Μια αμφιλεγόμενη μορφή του 1821*, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)428. Οι περισσότεροι Μανιάτες καπετάνιοι, έστω κι αν κατηγορούνται ως "άρπαγες", πέθαναν φτωχοί, όπως ο Διονύσιος Μούρτζινος, του οποίου η περιουσία πουλήθηκε λόγω των χρεών που είχε για τον αγώνα. *Εθνική Εφημερίς*, αρ. φ. 5, της 4 Μαΐου 1832, σ. 25.

²Αμβροσίου Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 332.

³Αμβροσίου Φραντζή, ό.π., τόμ. Δ', σ. 152.

⁴ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκ., Σχολικά, φάκ. 37, έγγραφο της 4 Μαρτίου 1831 και φάκ. 48, έγγραφο της 18 Μαρτίου 1832.

⁵Επίσημος Εφημερίς Εθνοσυνελεύσεως, συνεδρ. 12 Φεβρουαρίου 1863, τόμ. 1, σσ. 597-600.

δρόμων Πελοποννήσου. Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Δουράκη** και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Δημήτριο-Τάκη**, β) τον **Αλέκο** και γ) τον **Αντώνιο**.

Β) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΗΜ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Γεννήθηκε το 1871 στη Μικρή Μαντίνεια. Εργάστηκε ως διευθυντής των ΣΠΑΠ (Σιδηρόδρομοι Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου) και έζησε μέχρι το 1931. Παντρεύτηκε τη **Μαρία Καραβά** με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) την **Αιμιλία** που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Βουγιουκλάκη, δικηγόρου από τη Λάγια και είναι η μητέρα της Αλίκης Βουγιουκλάκη, β) τον **Κωνσταντίνο** που σπούδασε πολιτικός μηχανικός και έγινε καθηγητής στο Πολυτεχνείο, παντρεύτηκε δε τη **Λούλα Κολιγιάννη**, γ) το **Δημήτριο** που σπούδασε ξένες γλώσσες, διετέλεσε υπάλληλος του Υπουργείου Εμπορίου και εμπορικός σύμβουλος των πρεσβειών Μόσχας και Άγκυρας και παντρεύτηκε την **Αλέκα Μήκα** και δ) το **Νικόλαο** Γενικό Επιθεωρητή Μέσης Εκπαιδύσεως, που παντρεύτηκε τη **Δανάη Μπελέζου**.

ΙΙ) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΝΔΡ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ακολούθησε το στρατιωτικό επάγγελμα και εξελίχθηκε το 1861 στο βαθμό του λοχαγού ιππικού¹. Αναφέρεται ότι ο Συνταγματάρχης Πεζικού Αλέξανδρος Κουμουνδούρος από τη Μικρή Μαντίνεια, που γεννήθηκε το 1820 και διετέλεσε κατ' επανάληψη βουλευτής, αποστρατεύθηκε το 1890.

Α) ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΛ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Γεννήθηκε στη Μικρή Μαντίνεια το 1870 και σταδιοδρόμησε ως αξιωματικός του στρατού ξηράς. Έλαβε μέρος στους πολέμους 1897, 1912-13, 1920-22 και αποστρατεύθηκε στις 14 Οκτωβρίου 1922 με το βαθμό του Συνταγματάρχη Πεζικού².

γ) ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Ήταν νεώτερος αδελφός του Παναγιώτη και παντρεύτηκε το 1798 την **Αντωνίτσα Κουτούφαρη**, κόρη του Τζανέμπεη³. Άφησαν γιό του οποίου το όνομα δεν είναι γνωστό, αναφέρεται μόνο ότι πέθανε περίπου γύρω στο 1875. Ο Ιωάννης ή Γιαννάκης Κουμουνδουράκης το 1815 πούλησε στο μοναστήρι της Τίμιοβας⁴ ένα περιβόλι που είχε στα Γιαννιτσάνικα. Το 1823 προτάθηκε ως έπαρχος Λεονταρίου και διορίστηκε έπαρχος Μικρομάνης, αλλά τον επόμενο χρόνο πέθανε⁵.

Εκτός από τους ανωτέρω αναφέρονται και οι επόμενοι, που δεν μπορούμε να τους κατατάξουμε στο γνωστό γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας, όπως διαμορφώθηκε από το χειρόγραφο σημείωμα του περασμένου αιώνα:

ΑΝΑΣΤΑΣΟΥΛΗΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Ακολούθησε τον Παπαφλέσσα και έπεσε μαχόμενος στο Μανιάκι⁶ στις 20 Μαΐου 1825,

¹ΦΕΚ, αρ. 57 της 6 Νοεμβρίου 1852, σ. 506, ΦΕΚ, 1853, σ. 64 και ΦΕΚ, της 6 Μαρτίου 1861, σ. 66.

²Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία, τόμ. 4, σ. 301.

³Γ. Αναπλιώτη, *Τζανέμπεης Κουτήφαρης*, ό.π., σ. 20. Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 577.

⁴Γ. Αναπλιώτη, *Ένα Ιστορικό Ταξίδι - 1715*, ό.π., σ. 96-97.

⁵Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 10, σσ. 61, 84 και 442.

⁶Φωτάκου (Φωτίου Χρυσανθοπούλου), *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*, Εκδ. Φιλολογικά Χρονικά, σ. 391.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Υπογράφει έγγραφο¹ μαζί με το Γρηγόριο Κουμουνδουράκη στις 29 Απριλίου 1830.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Παντρεύτηκε την Ελένη Δημ. Καπετανάκη και απέκτησαν μια κόρη την Αικατερίνη.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ. Το 1857 υπηρετούσε δασονόμος².

Καταγόμενοι από την Κρύα Βρύση Πηγαδίων, ζουν σήμερα στη Μικρή Μαντίνεια οι κατωτέρω αναφερόμενοι:

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Γεννήθηκε το 1914 και εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια μετά το 1940, αφού παντρεύτηκε τη Μικρομαντιναίισσα Αντιγόνη Ν. Γονεάκη με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Νικόλαο παντρεμένο με την Ελένη Σταυρ. Θωμέα και β) τον Ιωάννη που πήρε την Κωνσταντίνα Γ. Α-ντωνοπούλου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΩΤ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια και παντρεύτηκε τη Βασιλική Κατσαφάδου με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, α) την Όλγα σύζυγο του Κωνσταντίνου Γκούζου και β) τη Διαμάντω.

ΚΟΥΜΟΥΤΣΕΑΣ

Οικογένεια Κουμουτσέα κατάγεται από το χωριό Λαγκάδα του Ζυγού της Μάνης και ίσως από εκεί να προέρχεται και ο Μεγαλομαντιναίικος κλάδος. Η πρώτη πληροφορία για την οικογένεια αυτή είναι ότι το 1824 ο Παναγιώτης Κουμουτσέας³, που ήταν τότε 26 ετών και ζούσε στο Κάστρο της Ζαρνάτας, πήρε μέρος σε εκστρατεία στη Μεσσηνία υπό τον Αθανασούλη Κουμουνδουράκη. Για να ζει στο Κάστρο της Ζαρνάτας θα πρέπει να βρισκόταν στην υπηρεσία της οικογένειας Κουμουνδουράκη, γιατί πολλοί από τη Λαγκάδα στρατευόντουσαν από τους Κουμουνδουράκηδες.

Το 1829 στη Μεγάλη Μαντίνεια ζούσε ο Καλόγερος Κουμουτσέας, που δεν γνωρίζουμε εάν είχε στενή συγγένεια με τον Παναγιώτη Κουμουτσέα του Κάστρου της Ζαρνάτας. Σε επεισόδιο, που έγινε στη Μεγάλη Μαντίνεια το Πάσχα του 1829 μεταξύ του Γεωργίου Μανδραπηλέα και του Ιωάννου Γεωργιτσέα, πήρε μέρος και ο Καλόγερος Κουμουτσέας⁴, όπως αναφέρεται στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού. Να σημειωθεί ότι το όνομα γράφεται Κουμουτζέας.

Με το όνομα "Κουμουκέας" αναφέρονται το 1829 δύο μαθητές του αλληλοδιδακτικού σχολείου των Δολών⁵. Πρόκειται για το Δημήτριο Νικολάου Κουμουκέα που ήταν τότε τριών ετών και τον Ιωάννη Δημητρίου Κουμουκέα που ήταν έξι ετών.

¹ Β. Πατριρχέα, Δίπτυχον κλπ. ό.π., σσ. 43-45.

² ΦΕΚ, 1857, σ. 235.

³ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολέμ., φάκ. 23, έγκλειστο έγγραφο 26 Αυγούστου 1824.

⁴ Ντίνου Α. Κοτσώνη, "Αλληλομαχία" στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1829, Ιθώμη 20(1993)50.

⁵ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκ., φάκ. 227, έγγραφο της 12 Δεκεμβρίου 1829.

Ο Κ. Κουμουκέας, προφανώς ο Καλόγερος Κουμουτσέας από τη Μεγάλη Μαντίνεια, τον Ιανουάριο του 1831 υπέγραψε ψήφισμα αποδοκιμασίας των επαναστατικών κινήσεων των Μαυρομιχλαίων¹.

Το 1866 αναφέρεται το όνομα του Χαρ. Κουμουτσέα που διορίστηκε κλητήρας στο πρωτοδικείο Καλαμάτας². Ακόμη στη Μικρά Ασία σκοτώθηκε ο Κωνσταντίνος Κυριάκου Κουμουτσέας³, αλλά δεν φαίνεται κανείς από αυτούς να έχει συγγένεια με τους Μεγαλομαντιναίους Κουμουτσέους. Στο δεύτερο ήμισυ του περασμένου αιώνα στη Μεγάλη Μαντίνεια ζούσαν τρία αδέρφια, α) ο Παναγιώτης, β) ο Λεωνίδας και γ) η Ζαφειρούλα που παντρεύτηκε το Γιαννακό Σπεντζούρη.

I) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΥΜΟΥΤΣΕΑΣ. Ήταν ενοικιαστής δημοσίων προσόδων και ίδρυσε μαζί με τον Π. Σασανά εταιρεία, αλλά από το 1859 άρχισε δικαστικός αγώνας που διήρκεσε μέχρι το 1868 και για την υπόθεση αυτή γίνεται λόγος στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού. Παντρεύτηκε την Καλλιρρόη Μανέα από τον κλάδο των Παναγούλεων-Μανέων και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Χαρίλαο, β) τη Λευκοθέα που παντρεύτηκε το Βασίλειο Καραβίτη από τον Κάμπο, γ) τη Σταυρούλα που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Καλαμαρά από τα Γιαννισάνικα και δ) την Κωνσταντίνα που παντρεύτηκε το δάσκαλο Αντώνιο Μπασάκο από τον Κάμπο.

A) ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΥΜΟΥΤΣΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1876, ήταν σπανός και έζησε μέχρι το 1952. Παντρεύτηκε την Ερασμία Δημ. Μανωλέα. Από το γάμο τους γεννήθηκε η Σταυρούλα-Βούλα (1908-1981, Εικ. 119) που παντρεύτηκε τον Ηλία Κ. Πουλέα. Ο Χαρίλαος Κουμουτσέας διορίστηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια ως υποδιδάσκαλος⁴ και υπηρέτησε στο εκεί δημοτικό σχολείο κατά την πρώτη δεκαετία του αιώνα μας. Αργότερα μετατέθηκε στη Βόρειο Ελλάδα και στο σχολικό έτος 1923-24 φοίτησε στο μονοτάξιο διδασκαλείο Καστοριάς και απεφοίτησε με το βαθμό άριστα. Στη συνέχεια τοποθετήθηκε ως διδάσκαλος στο μονοτάξιο δημοτικό σχολείο Μεγάλης Μαντινείας, όπου υπηρέτησε δέκα περίπου χρόνια, μέχρι που συνταξιοδοτήθηκε.

II) ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΟΥΜΟΥΤΣΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια και το 1892 τον βρίσκουμε κάτοικο Παλιόχωρας. Παντρεύτηκε τη Διαμάντω Βοϊδήλου από τον Κάμπο και δεν απέκτησαν παιδιά. Η Διαμάντω Κουμουτσέα το 1911 ήταν χήρα και πούλησε στον Παναγιώτη Χάιδου Νικητάκη τα λεγόμενα "Κουμουτσέικα Λαγκάδια" κοντά στον Άγιο Χαράλαμπο και αυτά έγιναν αφορμή για το φονικό του Στυλιανού Τυρέα.

¹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 50.

² ΦΕΚ, αρ. 7 της 14 Ιανουαρίου 1866, σ. 38.

³ Μίμη Φερέτου, Μεσσηνιακά 1968, σ. 625.

⁴ Ο Γραμματοδιδάσκαλος δεν είχε προσόντα και δίδασκε γραφή και ανάγνωση. Ο Υποδιδάσκαλος τελείωνε το σχολαρχείο, φοιτούσε στο προκαταρκτικό διδασκαλείο και περνούσε από εξετάσεις. Ο διδάσκαλος αποφοιτούσε από την Παιδαγωγική Ακαδημία. Ο Ελληνοδιδάσκαλος φοιτούσε στο πανεπιστήμιο ή σε πανεπιστημιακό φροντιστήριο και γνώριζε Αρχαία Ελληνικά και Λατινικά.

Το Κουμουτσέικο σπίτι στη Μεγάλη Μαντίνεια ήταν βόρεια του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου και αργότερα αγοράστηκε από το Δημήτρη Αβράμη. Τώρα κατοικούν οι οικογένειες Ν.Γ.Κωστέα και Β. Μιχαλέα. Ακόμη το μαγαζί του Σταύρου Φραγκούλη στη Μεγάλη Μαντίνεια, δυτικά των Αγίων Θεοδώρων, που τώρα είναι χάλασμα, ήταν και αυτό Κουμουτσέικο.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ

Οικογένεια που έλκει την καταγωγή από τον Άγιο Γεώργιο Βοιών του νομού Λακωνίας. Πρώτος εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια ο **Μιχαήλ Κουντούρης** του Παναγιώτη και της Παναγιώτας το γένος Γερακάρη, ο οποίος ήρθε να εργασθεί την εποχή της διάνοιξης του δρόμου Αρμυρού-Κάμπου.

ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΝ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ. Γεννήθηκε το 1892 και έζησε μέχρι το 1980. Ήταν άνθρωπος ευχάριστος στη συντροφιά. Παντρεύτηκε την Αφροδίτη Χαραλ. Βλαχονικολού, γεννημένη το 1912 και απέκτησαν εννέα παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που εγκαταστάθηκε στην Παλιόχωρα και παντρεύτηκε τη Δημητρούλα Παν. Ξυπόλυτου, β) το **Χαράλαμψη** παντρεμένο με τη Ντίνα Δερβενιώτη, γ) το **Γιώργη** που παντρεύτηκε την Καλλιόπη Σωτ. Διακουμέα, δ) το **Λεωνίδα** παντρεμένο με τη Θεώνη Ντίνου Αβράμη, ε) την **Ευγενία** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Μπακάλη, στ) το **Νικόλαο** που παντρεύτηκε τη Σοφία Ιωάν. Καναβού, ζ) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Νίκου Καρσιαλιάκου, η) τη **Στασινή** παντρεμένη με το Χαράλαμπο Καραμανέα και θ) τη **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε το Σωτήριο Π. Ψαρρέα (1948-78).

ΚΟΥΡΟΥΜΑΛΟΣ ή ΚΟΡΜΑΛΙΔΗΣ

Η οικογένεια Κουρούμαλου απαντάται σε πολλά μέρη του Ελλαδικού χώρου και ιδιαίτερα της Μάνης¹. Στην περιοχή του Σταυροπηγίου εκτός του "Κουρούμαλος" συναντούμε παραλλαγές του ονόματος όπως *Κουρούμαλης, Κουρουμαλέας, Κουρουμελέας, Κορμαλάκης* και *Κορμαλίδης*. Ένας κλάδος Μανιατών με το όνομα Κουρούμαλος εγκαταστάθηκε στη Ζάκυνθο και αναφέρεται από το Ζώη², ότι υπήρχε εκεί το 1637 και συνέχισε την παρουσία του, όπως γράφει ο Δικαίος Βαγιακάκος³, μέχρι το 1722.

Το 1690 στην περιοχή ευθύνης του κάστρου της Ζαρνάτας ζούσε ο **Γιάννης Κουρούμαλος**⁴. Λίγο αργότερα, το 1715, στην περιοχή του Σταυροπηγίου κατοικούσε και ο **Σεργέντης Κουρούμαλος**⁵.

¹ Δ. Δημητράκου-Μεσιόκλη, *Οι Νικηλιάνοι*, Αθήνα 1949, σ. 161.

² Λεωνίδα Ζώη, *Λεξικό Ιστορικό και Λαογραφικό Ζακύνθου*, Αθήνα 1963, τομ. Α, σ. 326.

³ Δικαίου Βαγιακάκου, *Μανιάται εις Ζάκυνθον*, Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου, Έκδ. Ακαδημίας Αθηνών 6(1955)37.

⁴ Σωκράτη Κουγέα, *Αναφορά Βοιτυλιωτών προς την Ενετικήν Δημοκρατίαν*, Πελοποννησιακά 2 (1957)429, αριθ. 18.

Το 1755 ο **Δικαίος Κορμαλάκης** έχτισε με έξοδά του το ναό του Αγίου Σπυριδώνα στη Μικρή Μαντίνεια και το όνομά του είναι γραμμένο στην Κτητορική επιγραφή.

Στη διαθήκη του καλόγερου Νικηφόρου Σταυριανέλου που συντάχθηκε στη Μαλίτζα (Μάλτα Σταυροπηγίου) το 1811 αναφέρεται ο **Λιμπέρης Κουρούμαλος**¹.

Στους Δολούς υπήρχε κλάδος της οικογενείας Κουρούμαλου και στα 1829 στο σχολείο των Δολών φοιτούσε ο **Γεώργιος Κουρμαλέας**² γεννημένος το 1818.

Σε έγγραφο προς τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, που συντάχθηκε το 1830, υπογράφει και ο **Παναγιώτης Κουρούμαλης**³ και ο ίδιος με το όνομα **Π. Κορμαλίδης**⁴ υπογράφει το 1835 έγγραφο για τη μονή της Παναγίας Φανερωμένης Δολών. Το 1831 σε δύο ψηφίσματα⁵ κατά των επαναστατικών κινήματων των Μαυρομιχαλαίων βρίσκεται στο ένα η υπογραφή του **Π. Κουρούμαλου** που υπογράφει μεταξύ Μικρομαντιναίων και στο δεύτερο είναι η υπογραφή του **Π. Κορμαλέα** στο ενδιαμέσο των κατοίκων της Μικρής Μαντίνειας και των Δολών. Επίσης στους Δολούς κατοικούσε και ο **Ι. Κορμαλέας** του οποίου το όνομα συμπεριλαμβάνεται σε κατάλογο συνδρομητών⁶ ποιητικής συλλογής, που συντάχθηκε στην περίοδο 1836-1849.

Στη Μικρή Μαντίνεια ζούσαν το 1831 ο **Αναγνώστης Κουρούμαλος** και ο **Σπίρος Κουρουμαλέας**⁷, που ίσως ήταν πατέρας και γιός και υπέγραψαν πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων για την Εθνική Συνέλευση. Από παράδοση μαθαίνουμε ότι ο πιο παλιός από τα γνωστά μέλη της οικογένειας Κουρμαλίδη της Μικρής Μαντίνειας είναι ο **Κωνσταντίνος**, που ίσως είναι παιδί του προαναφερθέντος Σπίρου Κουρμαλέα.

Ι) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΡΜΑΛΙΔΗΣ. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Παν. Κολοκοτρίνη και απέκτησαν δύο γιούς, α) το **Θεοχάρη** και β) το **Σπίρο**.

Α) ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΟΥΡΜΑΛΙΔΗΣ. Γεννήθηκε το 1866, άσκησε το επάγγελμα του ζαχαροπλάστη στην Καλαμάτα και παντρεύτηκε τη Σμαραγδή που δεν γνωρίζουμε το γένος της. Από το γάμο τους γεννήθηκε ένας γιός, ο **Σπίρος**.

1) ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΧ. ΚΟΥΡΜΑΛΙΔΗΣ. Εργάστηκε και αυτός ζαχαροπλάστης στην Καλαμάτα και το 1935 παντρεύτηκε την Ευαγγελία Λυκουρέζου.

Β) ΣΠΥΡΟΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΟΡΜΑΛΙΔΗΣ. Γεννήθηκε το 1872 και έζησε μέχρι το 1957. Έλεγε ότι από παράδοση γνώριζε πως η καταγωγή της οικογένειάς του ήταν από την Κρήτη. Παντρεύτηκε την Ευαγγελία Νικ. Σαραντέα, που έζησε μέχρι το 1954 και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Γιάννη** που γεννήθηκε το 1901 και πέθανε νέος και άγαμος, β) τον **Κώστα** που γεννήθηκε το 1904 και πέθανε και αυτός

⁵ Κωνσταντίνου Μέρτζιου, *Η έκκλησις των Μανιατών προς τους Ενετούς κατά την κήρυξιν του Τουρκο-Ενετικού πολέμου (Ιανουάριος 1715)*, Πελοποννησιακά 3-4(1958-59)404.

¹ Γιάννη Αναπλιώτη, *Το Κουιτηφαρείο Τζάκι*, ό.π., σ. 13.

² ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκ., φάκ. 227 της 12 Δεκεμβρίου 1829.

³ ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 200 της 28 Ιουνίου 1830.

⁴ Σ. Καπετανάκη, *Έγγραφο της Μονής Παναγίας Φανερωμένης των Δολών*, Λακωνικά Σπουδαί 9(1988)342.

⁵ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

⁶ Β. Πατριάρχεια, *Δίπτυχον κλπ.* ό.π., σ. 339.

⁷ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

άγαμος, γ) την **Αγγελική** που παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Ζήρα και δεν απέκτησαν παιδιά, δ) τη **Σταυρούλα** που πέθανε άγαμος και ε) τη **Δήμητρα** που δεν παντρεύτηκε και αυτή.

Στα μέσα του περασμένου αιώνα ένας Κωνσταντίνος Κουρμαλίδης ήταν φαρμακοποιός στην Καλαμάτα, αλλά δεν γνωρίζουμε εάν η καταγωγή του ήταν από τους Δολούς ή τη Μικρή Μαντίνεια.

ΚΟΥΤΙΒΑΣ

Οικογένεια από τα Πηγάδια του πρώην δήμου Αβίας, που απαντάται και στο Άστρος της Κυνουρίας. Πιθανώς οι δύο αυτοί κλάδοι να έχουν κοινή προέλευση, αλλά δεν υπάρχουν στοιχεία που να τεκμηριώνουν μια τέτοια υπόθεση. Στα χρόνια της Εθνεγερσίας δεν αναφέρεται το όνομα αυτό στην περιοχή του Σταυροπηγίου. Οι Κουτιβαίοι από τα Πηγάδια αρχικά απλώθηκαν στις Γαϊτσές (Κέντρο) και βαθμιαία έφθασαν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Τελικά εγκαταστάθηκαν μεταξύ Σάνταβας και Δαφνολάγκαδου (Λαγκάδι Αγίου Νικήτα), όπου και δημιούργησαν οικισμό που φέρει το όνομα "*Κουτιβαίικα*". Ανατολικά του οικισμού αυτού, στη θέση που είχε το όνομα "*Μάλτσινα*" (τώρα λέγεται *Πλάτωμα*), έχτισαν τα σπίτια τους Μπελιτσαίοι και δημιούργησαν τα "*Μπελιτσαίικα*", που υπάγονται στην κοινότητα του Κάμπου (από παλαιά τα κτήματα αυτά ανήκαν στις οικογένειες του Κάμπου Βαρκλαντή και Ζουμπούλη). Οι δύο οικισμοί έχουν το χαρακτηριστικό ότι τα σπίτια είναι χτισμένα πολύ αραιά, γιατί οι οικογένειες που τους σχημάτισαν ήταν γεωργοκτηνοτροφικές και κάθε μία αγόρασε μια μεγάλη έκταση στην οποία οικοδόμησε.

Σε δικαιοπρακτικό έγγραφο της 17 Απριλίου 1891 από την περιοχή της Μεγάλης Μαντίνειας απαντούμε για πρώτη φορά το όνομα του **Παύλου Κουτίβα**. Από παράδοση όμως πληροφορούμεθα ότι ο **Ιωάννης Δημ. Κουτίβας** είναι ο πρώτος της οικογένειας που εγκαταστάθηκε στην περιοχή της Μεγάλης Μαντίνειας. Επειδή όμως οι κτηνοτρόφοι, όπως ήταν οι Κουτιβαίοι, δεν έχουν σταθερή κατοικία και μετακινούνται τότε στα βουνά και τότε στα χειμαδιά είναι δύσκολο να δοθεί απάντηση στο ερώτημα ποιος είναι ο πρώτος που έμεινε μόνιμα στις Μαντίνειες. Τα γνωστά πρόσωπα της οικογένειας χωρίζονται σε δύο κλάδους και είναι τα επόμενα:

-Α-

1) **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΥΤΙΒΑΣ**. Έζησε στα Πηγάδια και γνωρίζουμε δύο από τα παιδιά του, α) το **Γεώργιο** και β) το **Γιάννη**.

Α) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΜ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ**. Είχε το παρωνύμιο "*Κουνιστός*" και όπως αναφέρεται ήταν άνδρας σκληρός και δύσκολος. Γεννήθηκε στα Πηγάδια και ζούσε εκεί. Είχε ένα διόροφο σπίτι και στο ισόγειο ήταν το μαγαζί του και στον πρώτο όροφο η κατοικία της οικογένειάς του. Όπως λέγεται κάποια μέρα μπήκε στο μαγαζί του ένας της οικογένειάς Παπουτσή, ο οποίος απευθυνόμενος στο Γεώργιο Κουτίβα του είπε: "*Α' ρε Κουτίβα θα σου κάψω τη φουστάνελα*" και συγ-

χρόνως πυροβόλησε στην οροφή, που αποτελούσε το πάτωμα του άνω ορόφου, όπου έμενε η οικογένειά του. Στην πρόκληση αυτή απάντησαν ο Γεώργιος Κουτίβας και ο γιός του Δημήτριος με τα πιστόλια τους και ο Παπουτσή έπεσε νεκρός. Για πολλά χρόνια ήταν και οι δύο φυγόδικοι, αλλά τελικά παρουσιάστηκαν και δικάστηκαν. Μετά την αποφυλάκισή του ο Γεώργιος Κουτίβας δεν πήγε στα Πηγάδια αλλά εγκαταστάθηκε στα Γιαννιτσάνικα. Γρήγορα όμως κατάλαβε ότι δεν θα τα πήγαινε καλά με τόσους ανθρώπους γύρω του, γιατί και ιδιόρρυθμος ήταν και εύκολος στο πιστόλι. Τελικά αποφάσισε να εγκατασταθεί σε έρημο τόπο και να ασχοληθεί με γεωργοκτηνοτροφικές εργασίες, για να μην έρχεται σε επαφή με κόσμο. Γι' αυτό προτίμησε μια έρημη περιοχή, η οποία σήμερα γίνεται βαθμιαία παραθεριστικός οικισμός. Ο Γεώργιος Κουτίβας παντρεύτηκε την Ελένη Τσουλάκου από τα Πηγάδια και απέκτησαν πέντε αγόρια, α) το **Δημήτρη**, β) τον **Αρίστο**, γ) τον **Κυριάκο**, δ) τον **Παναγιώτη** και ε) το **Νικήτα** (Εικ. 93, όπου είναι όλα τα αδέρφια).

1) **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ**. Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1958. Παντρεύτηκε την Τασία Σακελλάριου (1870-1972) από τα Πηγάδια και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Γεώργιο** (1912-1994) που παντρεύτηκε την Ελένη Ζερβάκη (1913-1986), β) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Γεωργίκου, γ) τη **Σοφία** που παντρεύτηκε τον Παντελή Γκούζο και δ) τη **Σταυρούλα** σύζυγο του Παναγιώτη Καλιάνη.

2) **ΑΡΙΣΤΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ**. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Κουραμπά και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) την **Ευσταθία** που παντρεύτηκε το Θεοφάνη Παναγιωτόπουλο, β) το **Γεώργιο** που παντρεύτηκε την Παναγιώτα Παπανικολοπούλου, γ) τον **Κωνσταντίνο** που μετανάστευσε στην Αυστραλία και παντρεύτηκε την Αγλαΐα Γαλανοπούλου και δ) το **Νικήτα** που παντρεύτηκε τη Χρυσούλα Τσιμπίρα.

3) **ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ**. Παντρεύτηκε την Παρασκευή Δαμηλάτη και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που παντρεύτηκε τη Σοφία Αλεξανδροπούλου και σε ηλικία 29 ετών τον εξετέλεσαν οι Γερμανοί στις 23 Φεβρουαρίου 1944 στην Τρίπολη, β) το **Γεώργιο** που παντρεύτηκε την Αθανασία Ηλιοπούλου από την Πυλία, γ) το **Δημήτριο** που παντρεύτηκε την Πολυτίμη Δαγρέ και δ) τη **Βάσω** που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Σκαλτσή.

4) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ**. Γεννήθηκε το 1891 και έζησε μέχρι το 1989. Γνωστός ως "*Κάπας*", παντρεύτηκε την Παναγιώτα Στυλ. Πτωχούλη (1899-1961) από τους Δολούς και απέκτησαν επτά παιδιά, α) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Παντελή Παπαδέα, β) το **Γεώργιο** που παντρεύτηκε τη Μαρία Αθ. Κουτίβα, γ) τον **Ιωάννη** που παντρεύτηκε την Δικατερίνη Μητσέα, δ) το **Βασίλη** που παντρεύτηκε τη Λευκή Ηλ. Μπελίτσου, ε) το **Σταύρο** που παντρεύτηκε τη Μαρία Πόταρη, στ) το **Χρίστο** που παντρεύτηκε την Αθανασία Καράμπελα και ζ) το **Στέλιο** που παντρεύτηκε τη Ζαχαρούλα Μαυροειδή.

5) **ΝΙΚΗΤΑΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ**. Γεννήθηκε το 1895 και έζησε μέχρι το 1989. Εργάστηκε υπάλληλος της ΔΕΗ και παντρεύτηκε την Ευρύκλεια Κομπότη με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) την **Παναγιώτα** που έγινε σύζυγος του Φώτη Μακρή, β) την **Ελευθερία** που παντρεύτηκε τον Αντώνιο Γιαννόπουλο, γ) τον **Ιωάννη** που παντρεύτηκε την Παναγιώτα Δούνια, δ) το **Δημήτριο** που παντρεύ-

ηκε την Ελένη Νυφαδοπούλου και ε) τη Στέλλα που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Χριστοδούλου.

Β) ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΗΜ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ. Έζησε στα Πηγάδια και πέθανε στις αρχές του αιώνα μας. Παντρεύτηκε τη Θανάσω Ναθαναήλ και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Σταύρο, β) την Ευανθία που έγινε σύζυγος του Αλέξανδρου Βενιζελέα από τα Τσέρια, γ) το Γεώργιο και δ) τον Παναγιώτη.

1) ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ. Παντρεύτηκε την Αγγελική Τσουλάκου από τα Πηγάδια και αρχικά εγκαταστάθηκαν στις Γαϊτσές, αργότερα δε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τρεις κόρες, α) η Αργύρω που παντρεύτηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το Θεόδωρο Γρ. Μπελίτσο, β) η Θανάσω που έγινε σύζυγος του Νικολάου Πολίτη στην Αθήνα και γ) η Σταυρούλα που παντρεύτηκε το Γρηγόριο Κορογόνα από την Καλαμάτα. Το 1898 σκότωσαν το Σταύρο Κουτίβα στις Γαϊτσές.

2) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Γεωργ. Μπελίτσου και μετανάστευσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο κόρες, α) η Βάσω που έγινε σύζυγος του Λεωνίδα Παπαδέα από τον Κάμπο και β) η Σεβαστή που παντρεύτηκε Πετρέα από τον Κάμπο και ζήσαν στην Αμερική.

3) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΙΑΝ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ. Γεννήθηκε το 1887 και έζησε μέχρι το 1981. Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "Κίτσος". Το 1910 παντρεύτηκε την Ευαγγελία Ρέββα, εγκαταστάθηκαν στην Πρίντα (Βόρειον) Γαϊτσών και απέκτησαν επτά παιδιά, α) τον Ιωάννη που παντρεύτηκε τη Σωτηρία Σουλαμπίκα από το Βάστα της Αρκαδίας, β) το Βασίλη (1915-1987) που παντρεύτηκε τη Σπιριδούλα Λεβεντέα από το Ξωχώρι, γ) το Δημήτριο που ζούσε στις Γαϊτσές και τον σκότωσαν οι αριστεροί, δ) τη Βούλα, ε) τη Ντίνα που έγινε σύζυγος του Βασίλη Παρασκευόπουλου, στ) τη Μαρία και ζ) το Γεώργιο που μετανάστευσε προσωρινά στην Αυστραλία, αλλά γύρισε πίσω στις Γαϊτσές.

-B-

Α) ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΥΤΙΒΑΣ. Ο Παύλος ήταν δεύτερος εξάδελφος του Γεωργίου Δημ. Κουτίβα και εγκαταστάθηκε και αυτός στα Κουτιβαίικα. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Αφεντάκη από τα Σωτηριάνικα και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τη Χριστίτσα που έγινε σύζυγος του Ηλία Γεωργ. Μπελίτσου και β) τον Αθανάσιο.

1) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΥΛ. ΚΟΥΤΙΒΑΣ. Γεννήθηκε το 1896 στην περιοχή της Μεγάλης Μαντίνειας και παντρεύτηκε την Πετρίτσα Κουτρέα από τα Μαλευριάνικα. Από το γάμο τους γεννήθηκαν έξι παιδιά, α) η Ελένη που έγινε σύζυγος του Σταύρου Καπέτη από τα Μαλευριάνικα, β) η Σταυρούλα που παντρεύτηκε το Νικόλαο Κούβελα από τα Αλτομυρά, γ) ο Γεώργιος ο οποίος γεννήθηκε το 1912, σπούδασε μαθηματικά και εργαζόταν ως καθηγητής γυμνασίου, αλλά στις 16 Ιουνίου 1944 τον σκότωσαν οι Γερμανοί στην εκτέλεση που έγινε στις όχθες του ποταμού Νέδοντα, δ) το Μιλτιάδη που παντρεύτηκε τη Μαρία Κουκούτση, ε) τη Βασιλική που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Κουτούλέα από την Καστάνια και στ) τη Μαρία που παντρεύτηκε το Γεώργιο Παν. Κουτίβα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗΣ

Οικογένεια από τις Σπέτσες που ένα μέλος της, ο Λουκάς, εγκαταστάθηκε στις Μαντίνειες. Σήμερα όμως δεν έχει απομείνει κανένα από τα εγγόνια του στον τόπο.

ΛΟΥΚΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στις Σπέτσες και παντρεύτηκε την Ευπραξία Αθ. Κολοκοτρίνη (1876-1935) από τη Μικρή Μαντίνεια και εγκαταστάθηκαν στο Αρχοντικό της Αβίας. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά που ήταν γνωστά με το παρωνύμιο "Ιουκάς", α) ο Στέλιος, β) ο Ντίνος και γ) ο Αθανάσιος.

1) ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΟΥΚ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1906 και έζησε μέχρι το 1980. Ήταν ψαράς και παντρεύτηκε τη Βούλα Κ. Μελιγαλιώτη (1911-1995) με την οποία απέκτησαν έξι παιδιά, α) τη Βάσω που πήρε τον Κώστα Κοτσόπουλο, β) την Ευπραξία που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Λάγιου, γ) την Παναγιωτίτσα σύζυγο του Αντωνίου Ετοίμου, δ) τον Κώστα που παντρεύτηκε την Άννα Μπουκουβάλα, ε) την Ελένη που πήρε το Σταμάτη Σκανδάλη και στ) την Αθανασούλα που έγινε σύζυγος του Γιάννη Κούρτη.

2) ΝΤΙΝΟΣ ΛΟΥΚ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1909 και έζησε μέχρι το 1982. Είχε παιδική εγκεφαλοπάθεια και νοητική καθυστέρηση. Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "Γλύτσας".

3) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΛΟΥΚ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1915, παντρεύτηκε τη Βασιλική Μανιατέα και πέθανε νέος.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ

Κλάδοι της οικογένειας Κωνσταντίνεα υπάρχουν τόσο στη Μεγάλη, όσο και στη Μικρή Μαντίνεια. Αναφέρεται ότι οι Κωνσταντινέοι της Μαντίνειας κατάγονται από το χωριό Λαγκάδα του Ζυγού της Μάνης (πρώην δήμος Λεύκτρου) και ανήκουν στη γενιά των Αλεξιάνων¹. Δεν είναι γνωστό πότε εγκαταστάθηκαν στις Μαντίνειες, αλλά φαίνεται ότι πολλές οικογένειες από την περιοχή του Ζυγού μετοίκησαν στο Σταυροπήγι². Ακόμη θα πρέπει να αναφέρουμε ότι το 1699 στους Δολούς υπήρχε οικογένεια Κωνσταντινάκη³ και δεν αποκλείεται αργότερα να έγινε

¹ Στη Λαγκάδα του Λεύκτρου υπήρχαν από παλιά τέσσερις γενιές, οι Μπλουτσιάνοι (από το Μπούλτσος ή Βούλτσος), οι Αλεξιάνοι, οι Μιχαλιτσιάνοι και οι Ξυλαστοριάνοι. Για πρώτη φορά αναφέρονται τα ονόματα αυτά το 1690. Σωκράτη Κουγέα, Αναφορά Βοιτυλιωτών προς την Ενετικήν Δημοκρατίαν, Πελοποννησιακά 2(1957)429, αριθ. 45, 48, 49, 50, 51.

² Την οικογένεια Κουτήφαρη, που προέρχεται από το ομώνυμο χωριό του Ζυγού της Μάνης, τη συναντούμε το 1690 στην περιοχή Σταυροπηγίου και το 1704 έχτισαν το μοναστήρι της Αντρουμπεβίτσας. Ένας κλάδος των Κουτηφαριάνων είχε το όνομα Κωνσταντινιάνοι. Σωτηρίου Κίτσου, Ανέκδοτος κτιτορική επιγραφή της Μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Αντρουμπεβίτσης Έξω Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 5(1980)392.

³ Σωκράτη Κουγέα, Η καταγωγή του πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν Επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη, Πελοποννησιακά 6(1968)12.

μεταβολή της κατάληξης, ώστε να προκύψει το όνομα Κωνσταντινέας. Οικογένεια Κωνσταντινέα υπήρχε ακόμη στο Βαρούσι, πιθανώς κλάδος της οικογένειας Κουτήφαρη, και από αυτούς ήταν ο Κωνσταντίνος Κωνσταντινέας που από το 1844 προτεινόταν ως ένορκος¹, με ετήσιο εισόδημα 1400 δρχ. Από γραπτές πηγές πληροφορούμεθα διάφορα ονόματα τα οποία θα παραθέσουμε με χρονολογική σειρά. Είναι όμως δύσκολο να γνωρίζουμε πάντοτε την καταγωγή ενός εκάστου, γιατί οι πληροφορίες τις οποίες έχουμε είναι ελάχιστες και οι συνωνυμίες συχνές.

Δημήτριος Κωνσταντινέας². Είχε δανείσει χρήματα στο Δημητράκη Κουτούφαρη και στις 20 Νοεμβρίου 1814 υπέγραψε την εξόφληση του γραμματίου. Πιθανώς ήταν κάτοικος Βαρουσίου και ίσως γιός του να ήταν ο Κωνσταντίνος, ο οποίος προτεινόταν ως ένορκος στην περίοδο 1844-1860.

Δημήτριος Κωνσταντινέας³. Στις 23 Μαρτίου 1821 πήρε μέρος στην απελευθέρωση της Καλαμάτας.

Δημήτριος Κωνσταντινέας⁴. Έπεσε μαχόμενος στην έφοδο της Τριπολιτσάς το 1821.

Κωνσταντίνος Κωνσταντινέας⁵. Στις 23 Νοεμβρίου 1824 του απονεμήθηκε ο βαθμός του χιλιάρχου και μαζί του ο Σταυριανός Καπετανάκης έγινε υποστράτηγος, ο Δημήτριος Μανδραπήλιας χιλίαρχος κλπ.

Κωνσταντίνος Κωνσταντινέας⁶. Πρέπει να ταυτίζεται με τον προηγούμενο. Στις 20 Ιανουαρίου 1825 αναφέρεται ότι το καλοκαίρι του 1824 πήρε μέρος σε εκστρατεία υπό το στρατηγό Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη.

Γεώργιος Κωνσταντινέας⁷. Στις 6 Σεπτεμβρίου 1828 αναφέρεται ως ενοικιαστής μοναστηριακών κτημάτων.

Γεωργάκης Κωνσταντινέας⁸. Μνημονεύεται σε αναφορά της 27 Απριλίου 1829 που περιγράφει επεισόδιο το οποίο έγινε στη Μεγάλη Μαντίνεια.

Γ. Μ. Κωνσταντινέας, Κ. Δ. Κωνσταντινέας από τη Μικρή Μαντίνεια και **Γ. Κωνσταντινέας, Π. Κωνσταντινέας**⁹ από τη Μεγάλη Μαντίνεια στις 23 Ιανουαρίου 1831 υπέγραψαν ψήφισμα αποδοκιμασίας των στασιαστικών κινήσεων του Λιμενίου.

Γ. Μ. Κωνσταντινέας, Π. Κωνσταντινέας από τη Μικρή Μαντίνεια και **Γ. Κωνσταντινέας, Π. Κωνσταντινέας**¹⁰ από τη Μεγάλη Μαντίνεια στις 21 Μαΐου 1831 υπέγραψαν και νέο ψήφισμα εναντίον των Μαυρομιχαλαίων.

¹ ΦΕΚ 1844 σ. 215, ΦΕΚ αρ. 38 της 3 Αυγούστου 1853, παράρτ. σ. 25 κ.ε.

² Γιάννη Αναπλιώτη, *Αρχείον Κουτήφαρη, Διάφορα έγγραφα*, "Αρχείον" Μεσσηνίας, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1957, σ. 95.

³ Αμβρ. Φραντζή, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τ. Α', Αθήνα 1839, σ. 332.

⁴ Αμβροσίου Φραντζή, ό.π., τ. Δ', Αθήνα 1841, σ. 152.

⁵ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 442.

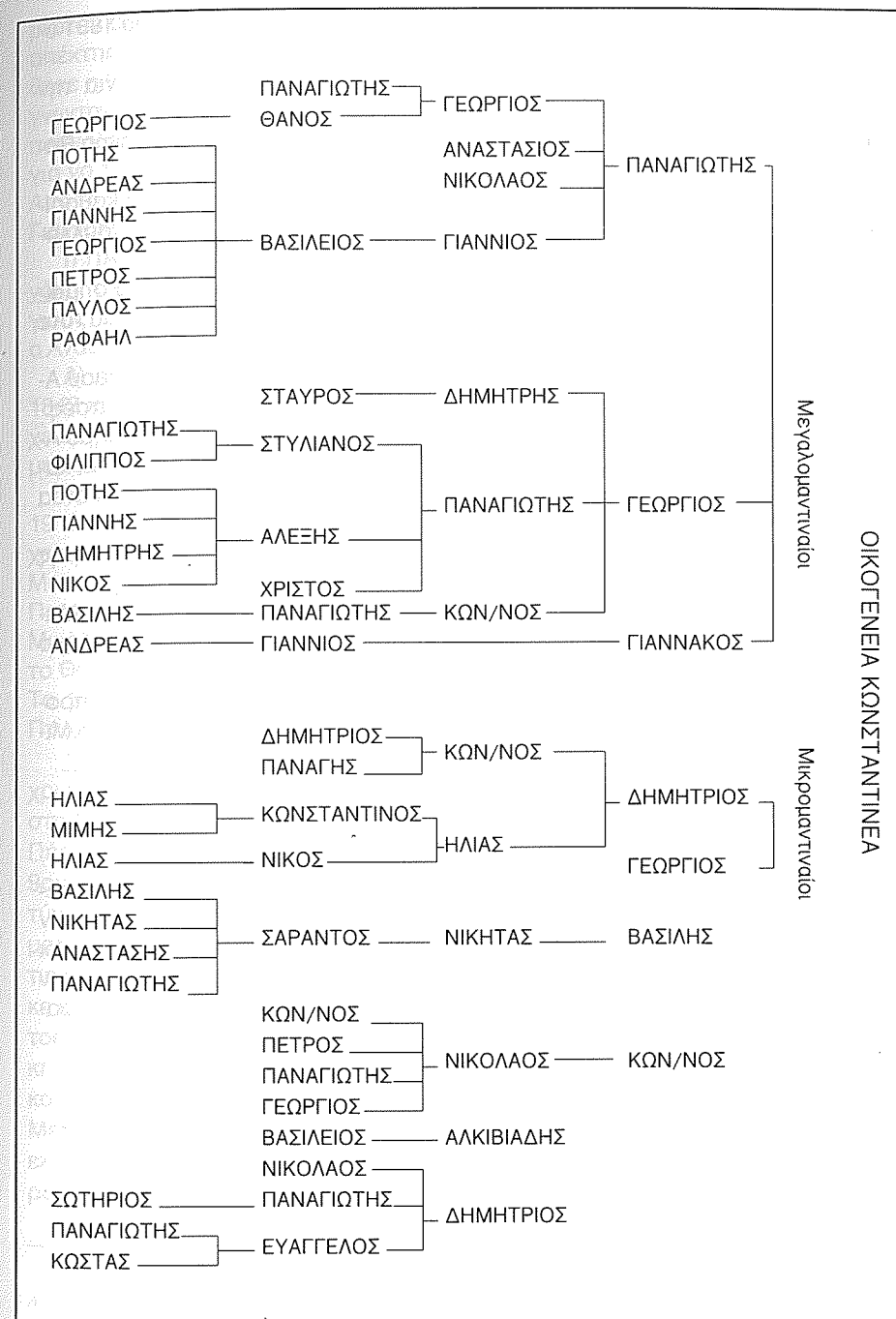
⁶ ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53, έγγραφο της 20 Ιανουαρίου 1825.

⁷ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 43 της 6 Σεπτεμβρίου 1828.

⁸ Ντίου Λάμπρου Κοτσώνη, *"Αλληλομαχία" στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1829*, Ιθώμη, τεύχ. 35-6(1993)51.

⁹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

¹⁰ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48, της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

Γ. Μ. Κωνσταντίνεας και Κωστάκης Κωνσταντίνεας¹ στις 29 Οκτωβρίου 1831 υπέγραψαν πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου.

Κ. Κωνσταντίνεας², στις 13 Μαρτίου 1833 υπέγραψε πιστοποιητικό για την προσφορά στον αγώνα του Βενετσάνου Καπετανάκη.

Γεώργιος Κωνσταντίνεας³, το 1837 ήταν ενοικιαστής κτημάτων της μονής Βατοπεδίου.

Κ. Κωνσταντίνεας⁴. Στην περίοδο 1836-49, χωρίς να είναι δυνατόν να καθορίσουμε τον ακριβή χρόνο, συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής που περιλάμβανε τον κάτοικο της Μικρής Μαντινείας Κ. Κωνσταντίνεα.

Γεώργιος Κωνσταντίνεας⁵. Επελέγη για ένορκος το 1841, γεγονός που σημαίνει ότι ήταν ένας από τους πλέον ευκατάστατους κατοίκους της περιοχής του τότε δήμου Αβίας.

Γ. Κωνσταντίνεας⁶. Το 1843 διορίστηκε δημαρχιακός πάρεδρος του δήμου Αβίας. Δήμαρχος είχε διορισθεί ο Πέτρος Τσαουσέας (Λογοθέτης) από τις Γαϊτσές.

Κωνσταντίνος Κωνσταντίνεας⁷. Το 1844 προτάθηκε ως ένορκος για το δήμο Αβίας και συνέχισε να προτείνεται μέχρι το 1860. Ήταν γεννημένος το 1816 και κατοικούσε στο Βαρούσι. Πιθανολογείται ότι ήταν γιός του Δημητρίου Κωνσταντίνεα που αναφέρεται το 1814.

Πάνος Κωνσταντίνεας⁸. Στις 10 Ιουνίου 1860 διορίστηκε ληξιαρχος Μικρής Μαντινείας.

Παναγιώτης Κωνσταντίνεας⁹. Το 1860 ήταν 50 ετών, κατοικούσε στη Μικρή Μαντινεία, είχε περιουσία αξίας 15.000 δρχ. και προτάθηκε ως ένορκος για το δήμο Αβίας.

Τα μέλη της οικογενείας Κωνσταντίνεα τα οποία γνωρίζουμε κυρίως από προφορική παράδοση θα τα διαιρέσουμε στους Μεγαλομαντιναιούς και στους Μικρομαντιναιούς.

α) Μεγαλομαντιναιόι

Στην οικογενειακή παράδοση των Μεγαλομαντιναιών Κωνσταντίνεων αναφέρεται πως ένας πρόγονός τους με τη γυναίκα του μεγάλωσαν και δεν απέκτησαν παιδιά. Τα ανίψια του ζευγαριού τους έλεγαν κατάμουτρα πως αφού είναι άκληροι θα τους κληρονομούσαν αυτά. Πείσμωνσε η Κωνσταντίνεσσα και πρότεινε στον άνδρα της, να πάρει μια νέα γυναίκα για να του κάνει παιδιά και η ίδια θα αποτρα-

¹ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

² Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Βεν. Καπετανάκη, αριθ. εγγρ. 32034.

³ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 369, έγγραφο της 16 Οκτωβρίου 1837.

⁴ Β. Πατριάρχας, Δίπτυχον κλπ., ό.π., σ. 337.

⁵ Αθηναϊκή Εφημερίδα "Ελληνικός Ταχυδρόμος", αρ. φ. 37 της 30 Δεκεμβρίου 1841, σ. 144.

⁶ Μίμη Φερέτου, Μεσσηνιακά 1969-70, σ. 219.

⁷ ΦΕΚ, 1844, σ. 215.

⁸ ΦΕΚ, αρ. 26 της 10 Ιουνίου 1860, σ. 148.

⁹ ΦΕΚ, παράρτημα της 5 Οκτωβρίου 1860, σ. 67.

βιώταν στη θέση της πεθεράς. Από το δεύτερο γάμο του ο Γέρο-Κωνσταντίνεας απέκτησε τρεις γιούς, ώστε η φαμίλια του δεν ξεκλήρησε κι ακόμη δεν ικανοποιήθηκε η θρασύτητα και η πλεονεξία των ανιψιών τους. Η ιστορία αυτή δεν είναι άγνωστη στα έθιμα της Μάνης¹. Όταν μια σύζυγος γερνούσε και δεν είχε αποκτήσει παιδιά, έπαιρνε τη θέση της πεθεράς και ο σύζυγός της παντρευόταν νέα γυναίκα για να του κάνει παιδιά και αυτήν την ονόμαζαν "σύγκρια" από το "συν κυρία". Από το γάμο αυτό γεννήθηκαν τρία αγόρια, α) ο Παναγιώτης, β) ο Γεώργιος και γ) ο Γιαννακός.

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Παντρεύτηκε κόρη του Πιέρου Χρ. Καπετανάκη, της οποίας δεν είναι γνωστό το βαπτιστικό όνομα και απέκτησαν τέσσερις γιούς, α) τον Αναστάσιο, β) το Γεώργιο, γ) το Νικόλαο και δ) το Γιαννιό. Από αυτούς ο Αναστάσιος και ο Γεώργιος μετέτρεψαν το όνομά τους σε Κωνσταντινίδης.

Α) ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντινεία το 1842 και σπούδασε δάσκαλος. Το 1890 υπηρέτουσε σχολάρχης του Β' Σχολαρχείου Αθηνών². Μαθήτριά του υπήρξε και η πρώτη Ελληνίδα υπουργός Λίνα Λάμπρου-Τσαλδάρη.

Β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ. Γεννήθηκε το 1848 και έζησε μέχρι το 1913 (Εικ. 94). Σπούδασε γιατρός, πήρε το πτυχίο του στις 7-2-1874 και στη συνέχεια πήγε στο Παρίσι για μετεκπαίδευση. Αρχικά άσκησε την ιατρική στη Μεγάλη Μαντινεία, όπου είχε ενοικιάσει το σπίτι του Σασανά (σήμερα Σωτ. Γ. Παπαδέα). Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Παναγιωτοπούλου-Γιαμπανά (1863-1947), που ήταν Μικρομαντιναίισσα την καταγωγή και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον Παναγιώτη, β) το Θάνο και γ) τη Φρόσω (1895-1981) που παντρεύτηκε το Χρίστο Λυκ. Σκιά. Το 1906 ο Γ. Κωνσταντινίδης ήταν μέλος του αδελφάτου του Αλεξανδρακείου Πτωχοκομείου και Νοσοκομείου.

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ. Γεννήθηκε το 1888 και έζησε μέχρι το 1973 (Εικ. 94, 95). Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του στην Καλαμάτα, φοίτησε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και έγινε δικηγόρος Καλαμάτας. Πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους 1912-13, υπηρετώντας δεκανέας του 9ου Συντάγματος Πεζικού και πολέμησε στη μάχη των Γιαννιτσών, που έκρινε την τύχη της Θεσσαλονίκης. Στη συνέχεια τοποθετήθηκε γραφέας του ηρωικού ταγματάρχη Αντωνίου Κουτήφαρη στον τομέα Ηπείρου. Μετά την απόλυσή του από τις τάξεις του στρατού δικηγόρησε για λίγο στην Καλαμάτα και το 1914 διορίστηκε ειρηνοδίκης Στυλίδος. Το 1915 έγινε πάρεδρος και το 1916 υπηρετούσε πρωτοδίκης στη Σύρο, από την οποία πήγε στη Θεσσαλονίκη ακολουθώντας την Εθνική Άμυνα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Υπηρέτησε στο στρατό ξηράς ως αξιωματικός της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης και πήρε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία. Μετά την καταστροφή ακολούθησε την Επανάσταση του 1922 και ύστερα από την εκτέλεση των "Έξ" τοποθετήθηκε Διευθυντής Δικαστικού της Επανάστασης. Γύρω στα 1920 έκανε τον πρώτο του γάμο και παντρεύτηκε τη Χαρίκλεια Βασιλειά-

¹ Α. Κουτσιλιέρη, Γαμήλια έθιμα της Μάνης, Λαογραφία 19(1960) 180 κ.ε., του ίδιου, Μανιάτικα Μελετήματα, Αθήνα 1978, σ. 138 και Δ. Γεωργακά, Λεξικογραφικό δελτ. Ακαδ. Αθηνών, τομ. 2, σ. 131.

² Βλ. Βλ. Γαβριηλίδη, Ετήσιο Πολιτικό, Οικονομικό και Στατιστικό Ημερολόγιο, Αθήνα 1891, σ. 342.

δου. Στην περίοδο 1924-27 πήγε στη Γαλλία για μετεκπαίδευση και το 1929 μετέφρασε και κυκλοφόρησε το βιβλίο των Vidal-Magnol "Μαθήματα Ποινικού Δικαίου και Σωφρονιστικής Επιστήμης". Το 1930 χώρισε από την πρώτη του γυναίκα και το 1934 ήρθε σε δεύτερο γάμο με τη Μαρία Ζάκκα και απέκτησαν μια κόρη, τη Σταυρούλα-Βιργινία, που σήμερα υπηρετεί Εφέτης στην Αθήνα και είναι παντρεμένη με το δικηγόρο Στέλιο Βρυώνη. Ο Παναγιώτης Κωνσταντινίδης εξελίχθηκε σε Εισαγγελέα Εφετών και δίκασε σημαντικές υποθέσεις, όπως τη δίκη για τη δολοφονία του Αμερικανού δημοσιογράφου Γεωργίου Πόλκ.

2) ΘΑΝΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ. Γεννήθηκε το 1892 και έζησε μέχρι το 1951 (Εικ. 94). Διετέλεσε Διευθυντής του υποκαταστήματος της Αγροτικής Τράπεζας Χαλκίδας. Παντρεύτηκε την Ελένη Παπαθαλασσινού και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Γεώργιο που σπούδασε ηλεκτρολόγος-μηχανολόγος και παντρεύτηκε τη Γαλλίδα Μαγκύ Ματτέ και β) την Αγγελική που είναι καθηγήτρια της Βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Ν. Υόρκης και είναι παντρεμένη με τον Ελληνικής καταγωγής Byron Hero.

Γ) ΝΙΚΟΛΑΚΗΣ ΠΑΝ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Αρφάνη Σασανά, η οποία ήταν ανιψιά του δεσπότη Διονυσίου Σασανά. Από το γάμο τους γεννήθηκαν τέσσερις θυγατέρες, α) η Χαρίκλεια (1860-1940) που έγινε σύζυγος του Παπά-Παναγιώτη Σπανέα, β) η Μέλπω η οποία παντρεύτηκε το Νικόλαο Μανέα-Καλογερέα, γ) η Θεοδότη (1875-1940 Εικ. 64) που έγινε σύζυγος του Γιάννη Αριστ. Γεωργουλέα και δ) η Ευγενία (1854-1939) που παντρεύτηκε το Σπύρο Βαρκλαντή (1854-1931) από τον Κάμπο.

Δ) ΓΙΑΝΝΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Παντρεύτηκε το 1879 την Αμαλία Δημ. Βούλγαρη¹ από την Πρίντα των Γαϊτσών και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τη Σταυρούλα (1878-1964) που παντρεύτηκε τον Αλέξανδρο Μανδραπήλια, β) το Βασίλειο και γ) την Αικατερίνη (1891-1974) η οποία έγινε σύζυγος του Γεωργίου Παν. Μανέα-Καλογερέα.

1) ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1882 στη Μεγάλη Μαντίνεια, εγκαταστάθηκε στο Αρχοντικό και έζησε μέχρι το 1954. Παντρεύτηκε τη Βασιλική Ραφ. Δικαϊάκου (1888-1977) με την οποία απέκτησαν έντεκα παιδιά, α) τη Σταυρούλα-Βούλα (Εικ. 38) που γεννήθηκε το 1907 και παντρεύτηκε το Δημήτριο Μανωλάκο, β) τον Παναγιώτη (Εικ. 38) ο οποίος σε πρώτο γάμο παντρεύτηκε την Ελένη Παραπονιαρή και σε δεύτερο τη Βασιλική Φίκιρη, γ) τον Ανδρέα (Εικ. 38) που παντρεύτηκε τη Χρυσουγή Ράλλη, δ) το Γιάννη που αρχικά σταδιοδρόμησε ως μηχανικός του Εμπορικού Ναυτικού, αργότερα δε δημιούργησε μονάδα επισκευής πλοίων και είναι παντρεμένος με την Ελένη Χάλαρη, ε) το Γιώργο (Εικ. 50) που γεννήθηκε το 1918 και έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1940-41, ως κληρωτός ναύτης. Μετά την κατάρρευση του μετώπου πήγε στη Μέση Ανατολή, όπου υπηρετούσε ως υποκελευστής-μηχανικός. Το Σεπτέμβριο του 1943 πήρε μέρος σε καταδρομική επιχείρηση με το αντιτορπιλικό "Βασίλισσα Όλγα" στην περιοχή των Δωδεκανήσων. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1943 το "Βασίλισσα Όλγα" ήταν αγκυροβολημένο στον όρμο Λακί της Λέρου, όπου βυθίστηκε από αεροπορική

¹ Πατέρας της ήταν ο Δημ. Βούλγαρης ή Γουργαρέας, ο οποίος είχε γεννηθεί το 1810 και ζούσε στη Μπρίντα των Γαϊτσών. Το 1848 είχε προταθεί από το δήμο Αβίας ως ένορκος. ΦΕΚ, παρ. σ. κθ.

επιδρομή των Γερμανών και εκεί έχασε τη ζωή του ο ηρωικός νέος, στ) τον Πέτρο που παντρεύτηκε την Αικατερίνη Παπίρη, ζ) τον Παύλο που παντρεύτηκε τη Δέσποινα Στεφοπούλου, η) το Ραφαήλ που παντρεύτηκε την Ουρανία Τουφεξή, θ) την Αμαλία η οποία πέθανε νέα, ι) την Πηνελόπη που έγινε σύζυγος του Πλοιάρχου του Εμπορικού Ναυτικού Σωτηρίου Γεωργακάκου και ια) τη Σοφία που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Σερεμετάκη.

II) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια και έλαβε μέρος στα επεισόδια του 1829 μεταξύ Μαντραπηλέα και Γεωργιτσέα. Ακόμη φαίνεται βέβαιο ότι αυτός υπέγραψε και τα ψηφίσματα κατά των Μαυρομιχαλαίων, αλλά δεν γνωρίζουμε αν ταυτίζεται με άλλον συνονόματό του από τους προαναφερθέντες. Το όνομα της συζύγου του ξεχάστηκε και με αυτή απέκτησε πέντε παιδιά, α) το Δημήτριο, β) τον Παναγιωτάκη, γ) τον Κωνσταντίνο, δ) τη Μαριώ που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Φραγκούλη και ε) τη Σμαράγδω που παντρεύτηκε το Θεόδωρο Νικολέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια.

Α) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Έζησε μέχρι το 1891 και παντρεύτηκε την Ελένη Μανέα (1846-1918) με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το Σταύρο.

1) ΣΤΑΥΡΟΣ ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1867 και έζησε μέχρι το 1918. Παντρεύτηκε τη Βενετία Καλ. Κωστήα, από την παλιά Μαντιναϊκή οικογένεια και απέκτησαν δύο κόρες, α) την Αγγελικούλα (1906-1976) που έγινε σύζυγος του Σταύρου Βασ. Φραγκούλη και β) τη Λευκή η οποία το 1937 παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Σεντεμέντε και μετανάστευσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

Β) ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1847 και έζησε μέχρι το 1918. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Δ. Χριστέα (1854-1935) από τη Μικρή Μαντίνεια και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Στυλιανό, β) τον Αλέξη και γ) το Χρίστο.

1) ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΑΝ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1880 και έζησε μέχρι το 1940. Παντρεύτηκε τη Φωτεινή Ναθαναήλ (1885-1961) με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον Πότη που παντρεύτηκε την Ελένη Νικήτα Γεωργουλέα, β) τον Φίλιππο που υπηρέτησε αξιωματικός του Εμπορικού Ναυτικού και παντρεύτηκε την Άννα Αθ. Κοκκινέα, γ) τη Σταυρούλα που παντρεύτηκε το Χρίστο Πασακυριάκο, δ) τη Σοφία που παντρεύτηκε το Πέτρο Κουρελέα και ε) τη Νίκη που έγινε γυναίκα του Πέτρου Πανταζόπουλου.

2) ΑΛΕΞΗΣ ΠΑΝ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1886 και έζησε μέχρι το 1977. Έκανε δύο γάμους και πρώτα παντρεύτηκε την Κωνσταντίνα Κυρ. Μανέα με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον Πότη (1910-1966) που εργάστηκε στον ΟΛΠ, β) τη Βούλα που παντρεύτηκε τον Άγγελο Αβανίδη και γ) το Γιάννη (1914-1985) που παντρεύτηκε την Πηνελόπη Δ. Αβράμη. Σε δεύτερο γάμο ο Αλέξης Κωνσταντινέας παντρεύτηκε τη Γεωργία Κερκεμέζου με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Δημήτρη που παντρεύτηκε την Αντιγόνη Λάσκαρη και β) το Νικόλαο που παντρεύτηκε τη Σοφία Μανώλη.

3) ΧΡΙΣΤΟΣ ΠΑΝ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1890 και μετά τον πόλεμο 1912-13 μετανάστευσε στην Αμερική, όπου πέθανε άγαμος.

Γ) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "*Μπούσκος*". Παντρεύτηκε τη Σταυριανή Πουλέα με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** και β) την **Αικατερίνη** που έγινε σύζυγος του Ηλία Δημ. Κωνσταντινέα από τη Μικρή Μαντίνεια.

1) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1880 και έζησε μέχρι το 1943. παντρεύτηκε την Αμαλία Πέτρο. Στρογγύλη (1884-1972) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τη **Βούλα** (1912-1967, Εικ. 38) που παντρεύτηκε το Νικόλαο Α. Λιακέα, β) τη **Γεωργίτσα** (Εικ. 38) σύζυγο του Πέτρου Τσιμόγιαννη, γ) την **Παναγούλα** που παντρεύτηκε τον Αθανάσιο Διαβολούδη και δ) το **Βασίλη** που παντρεύτηκε τη Δήμητρα Μαυρέα.

III) **ΓΙΑΝΝΑΚΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Οι πληροφορίες για τον κλάδο αυτό των Κωνσταντινέων είναι λίγες και ασαφείς. Ο Γιαννακός Κωνσταντινέας παντρεύτηκε τη **Θεωνίτσα**, της οποίας το επίθετο δεν είναι γνωστό. Το 1886 η Θεωνίτσα ζούσε αλλά ήταν χήρα. Άγνωστο παραμένει το όνομα του γιού τους ο οποίος απέκτησε ένα παιδί που ονομαζόταν **Γιάννος**.

1) **ΓΙΑΝΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Παντρεύτηκε τη Μαρία Παν. Καραμπίνη, που ήταν άριστη κεντήστρα στα υφαντά και απέκτησαν ένα γιό τον **Ανδρέα**. Τόσο ο Γιάννος Κωνσταντινέας, όσο και η σύζυγός του Μαρία πέθαναν από φυματίωση σε νεαρή ηλικία και άφησαν ορφανό το παιδί τους που ήταν μόνο τριών ετών.

α) **ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΙΑΝ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1902 και έζησε μέχρι το 1972. Εργάστηκε υποδηματοποιός και παντρεύτηκε την Αγγελική Δημ. Αβράμη, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Κώστα** που παντρεύτηκε την Ευαγγελία Γαλανάκη, β) τη **Μαρία** που έγινε σύζυγος του Νικολάου Περπινιώτη και γ) τη **Βασιλική** που παντρεύτηκε το Δημήτριο Ζωγράφο.

β) Μικρομαντιναίοι

Στη Μικρή Μαντίνεια υπάρχουν πολλοί κλάδοι της οικογενείας Κωνσταντινέα που έχουν μακρινή μεταξύ τους συγγένεια. Ο πρώτος κλάδος έχει γενάρχη τον **Κωνσταντίνο**, ο δεύτερος έχει πάλι **Κωνσταντίνο**, ο δε τρίτος έχει το **Βασίλειο**. Ακολουθούν τέλος δύο ακόμη κλάδοι που αρχίζουν με το **Δημήτριο** και τον **Αλκιβιάδη**. Η μεταξύ τους συγγένεια παραμένει αδιευκρίνιστη.

-Α-

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της γυναίκας του με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Δημήτρηκα**, β) το **Γεώργιο** και γ) τη **Στεκούλα** που παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Νικολέα από τη Μικρή Μαντίνεια.

1) **ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΣ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Ήταν μεγαλόσωμος γι' αυτό τον ονόμαζαν Δημήτρηκα. Έζησε μέχρι τις αρχές του αιώνα μας και οι παλιοί τον θυμού-

νται που φορούσε βράκες¹. Παντρεύτηκε την Ευφροσύνη Κοψόχερα από τις Γαϊτσές και απέκτησαν δύο γιούς, α) τον **Κωνσταντίνο** και β) τον **Ηλία**.

Α) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1861 και αναφέρεται ότι ήταν δάσκαλος. Από παράδοση μαθαίνουμε ότι υπηρετούσε στη φρουρά των φυλακών, προφανώς κληρωτός, όταν απέδρασε κάποιος κρατούμενος. Για να αποφύγει τις συνέπειες κατέφυγε σε κάποιο νησί του Αιγαίου που βρισκόταν υπό τουρκική διοίκηση. Άλλαξε το όνομά του σε *Βασιλειάδης* και τα παιδιά του ζούσαν στη Ρόδο ως **Δημήτριος** και **Παναγής Βασιλειάδης**.

Β) **ΗΛΙΑΣ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1868 και έζησε μέχρι το 1954 στη Μικρή Μαντίνεια (Εικ. 131). Παντρεύτηκε τρεις φορές. Η πρώτη γυναίκα του ήταν κόρη του Αριστείδη Κοκκινάκη και πέθανε νέα χωρίς να αφήσει παιδιά. Με τη δεύτερη γυναίκα του την Ελένη Τσαουσέα-Λογοθέτη από τις Γαϊτσές απέκτησαν δύο παιδιά, α) την **Αμαλία** που έγινε σύζυγος του Αθανασίου Κατσαφάδου και β) τον **Κωνσταντίνο**. Τρίτη σύζυγος ήταν η Αικατερίνη Κ. Κωνσταντινέα (Μπούσκου) από τη Μεγάλη Μαντίνεια με την οποία απέκτησαν ένα παιδί, γ) το **Νίκο**.

1) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΗΛ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1901 και έζησε μέχρι το 1976 (Εικ. 135). Παντρεύτηκε τη Μαρία Χρ. Γεωργουλέα (1899-1989) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Ηλία** ο οποίος σκοτώθηκε την εποχή που έφευγαν οι Γερμανοί κατακτητές από την Ελλάδα, στην προσπάθειά του να αδειάσει μια νάρκη εδάφους για να χρησιμοποιήσει την πυρίτιδα στο ψάρεμα, β) το **Μίμη** (1931-1994) που παντρεύτηκε τη Γεωργία Θεριού και γ) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Βασιλείου Ξαρχάκου.

2) **ΝΙΚΟΣ ΗΛ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. (Εικ. 38). Στη νεότητά του ασχολήθηκε με το ψάρεμα, τώρα διατηρεί μαγαζάκι. Παντρεύτηκε την Ποτή Γεωργ. Μπακετέα (1912-1995) από τη Μεγάλη Μαντίνεια και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Ηλία** που παντρεύτηκε τη Μαρία Κουμουνδούρου από τους Δολούς και β) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Παν. Κοντέα.

II) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ**. Παντρεύτηκε τη Μαριγώ Δραγώνα και απέκτησαν δύο κόρες, α) την **Αγγελικούλα** (1885-1965) που παντρεύτηκε το Γιάννη Παν. Γονεάκη και β) την **Παναγιωτίτσα** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Χειλά.

-Β-

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Φαίνεται ότι ο κλάδος αυτός έχει στενή συγγένεια με τον προηγούμενο, αλλά δεν υπάρχει βεβαιότητα, γιατί δεν διατηρεί κανείς σχέσεις με τον τόπο. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το **Νικόλαο**.

¹Οι Μανιάτες φορούσαν βράκες σαν τους νησιώτες ή τους Μικρασιάτες, ενώ οι Πελοποννήσιοι φορούσαν φουστάνελα, γι' αυτό μερικοί περιηγητές αποκαλούσαν τους φουστανελοφόρους αρβανίτες. Ο Δημήτριος Κ. Κωνσταντινέας αποτελεί μαρτυρία της μανιάτικης ενδυμασίας των Μαντιναίων. Οι Ξένοι περιηγητές που επισκέφθηκαν την Ελλάδα στην περίοδο της Τουρκοκρατίας έγραψαν ή ζωγράρισαν τους Μανιάτες με βράκες.

Ι) ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1841 και έζησε περίπου μέχρι το 1915. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Ζαχαροπούλου και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον **Κωνσταντίνο** που γεννήθηκε το 1878 και διορίστηκε στο Υπουργείο των Οικονομικών, όπου και εξελίχθηκε μέχρι το βαθμό του Διευθυντή. β) τον **Πέτρο** που και αυτός εργάστηκε στο ίδιο Υπουργείο, γ) τον **Παναγιώτη** που υπάρχουν ενδείξεις ότι διορίστηκε ταμίας Πειραιώς και Αιγίνης και στους Βαλκανικούς πολέμους υπηρέτησε ως έφεδρος ανθυπολοχαγός, δ) το **Γεώργιο** ο οποίος το 1915 ήταν μαθητής και στη συνέχεια έγινε αξιωματικός του Ναυτικού, ε) την **Αγγελική** και στ) την **Τασία**. Δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες γιατί η οικογένεια δεν διατηρεί σχέσεις με τον τόπο.

-Γ-

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της γυναίκας του με την οποία απέκτησαν το **Νικήτα**.

Ι) ΝΙΚΗΤΑΣ ΒΑΣ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Παντρεύτηκε τη Μαρία Σπ. Κολοκοτρίνη, γεννημένη το 1860 και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Σαράντο**, β) την **Άννα** που παντρεύτηκε Αδ α μά κ ο και μετανάστευσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και γ) την **Ιουλία** που έγινε σύζυγος του Αναστάση Θεοδ. Μάλαμα από τη Μεγάλη Μαντίνα. Να σημειωθεί ότι στα μητρώα της κοινότητας ο Νικήτας γράφεται *Νικήστρατος*.

Α) ΣΑΡΑΝΤΟΣ Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μικρή Μαντίνα το 1876. Έγινε δάσκαλος και υπηρέτησε στη Βελανιδιά, στον Άγγιλο, στα Αρφαρά και στον Άγιο Φλώρο. Παντρεύτηκε την Ουρανία Παπαλάμπρου από το Λυκουδέσι της Τριφυλίας και απέκτησαν οκτώ παιδιά, α) το **Βασίλη**, β) τον **Παναγιώτη**, γ) το **Νικήτα**, δ) τον **Αναστάση**, ε) τη **Λαμπρινή** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Πάτα από την Αταλάντη, στ) την **Ελένη** που έκανε δύο γάμους, πρώτα παντρεύτηκε Λυκιαρδόπουλο που σκοτώθηκε στο πόλεμο του 1940-41 και στη συνέχεια έγινε σύζυγος του Μιχάλη Παντελόπουλου, ζ) τη **Μαρία** που παντρεύτηκε το Χρίστο Κώνστα και η) τη **Νίκη** που έγινε σύζυγος του Ιορδάνη Ασλανίδη.

1) ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΑΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1906 και αποφοίτησε από τη Σχολή των Ευελπίδων το 1930. Υπηρέτησε στη Γεωγραφική Υπηρεσία του Στρατού¹, έφθασε στο βαθμό του Λοχαγού και αποχώρησε προκειμένου να εργασθεί τοπογράφος μηχανικός. Παντρεύτηκε την Αγγελική Κατσάνη και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Σαράντο** που ακολούθησε στρατιωτική σταδιοδρομία, υπηρέτησε στα Τεθωρακισμένα, παντρεύτηκε τη Βασιλική Κωνσταντινίδη και αποστρατεύθηκε το 1988 με το βαθμό του Συνταγματάρχη, β) τον **Κωνσταντίνο** που παντρεύτηκε τη Φρειδερίκη Παναγάκη και μετανάστευσαν στην Αυστραλία, γ) το **Γεώργιο** που σταδιοδρόμησε στα ΕΛΤΑ και παντρεύτηκε την Ανθούλα Αναγνωστοπούλου, δ) την **Ουρανία** που έγινε σύζυγος του Διονύσιου Σκιαδόπουλου και ε) τη **Μαρία** που παντρεύτηκε τον Απόστολο Ραψομανίκη.

¹Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια, τ. 6, σ. 649.

2) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΑΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1908 και παντρεύτηκε τη Χρυσούλα Γεωργανά, με την οποία απέκτησαν το **Σαράντο** που είναι παντρεμένος με την Αναστασία Βέβε.

3) ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΑΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1910 και έζησε μέχρι το 1986. Παντρεύτηκε τη Μαρία Σιμικλή με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Αντώνη**, β) το **Θεόδωρο**, γ) την **Ουρανία**, δ) την **Κατερίνα** και ε) την **Ελένη**.

4) ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΣΑΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1914 και υπηρέτησε στο Σώμα Εφοδιασμού και Μεταφορών (ΣΕΜ) του στρατού ξηράς και αποστρατεύθηκε με το βαθμό του ταξίαρχου. Παντρεύτηκε την Ευαγγελία Θεοφανοπούλου με την οποία απέκτησαν μία κόρη, την **Κατερίνα**, που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Καρπούζη.

-Δ-

Ι) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστός ο χρόνος γέννησής του. Παντρεύτηκε δύο φορές, η πρώτη του γυναίκα ονομαζόταν Μαρία ή Χρυσουγή και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Νικόλαο**, β) τον **Παναγιώτη** και γ) τη **Γεωργίτσα** που έμεινε άγαμος. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με τη Σταυρούλα Μούντανου με την οποία απέκτησαν ένα γιό, τον **Ευάγγελο**.

Α) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1934. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Μαλτίνου από τα Σωτηριάνικα και δεν απέκτησαν παιδιά.

Β) ΠΟΤΗΣ ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1878 και έζησε μέχρι το 1951. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Γεωργ. Ψαρρέα με την οποία απέκτησαν το **Σωτήρη**.

1) ΣΩΤΗΡΙΟΣ Π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1917 και έζησε μέχρι το 1993. Παντρεύτηκε τη Μαρία Π. Κοστρίβα και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) το **Γεώργιο**, γ) τον **Κωνσταντίνο** και δ) τον **Αλέξανδρο**.

Γ) ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΔΗΜ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1905 στη Μικρή Μαντίνα και ζούσε στην Καλαμάτα εργαζόμενος στους Μύλους, όπου και το 1936 σκοτώθηκε σε εργατικό ατύχημα. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Κουρκουτά ή Μοθωνίτσα και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) την **Αδαμαντία** και γ) τον **Κώστα**.

-Ε-

ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστή η συγγενική του σχέση με τους προηγούμενους. Φέρεται να έχει δύο παιδιά, α) το **Βασίλειο** που γεννήθηκε το 1871 και β) τη **Μαρία** που έγινε σύζυγος του Παναγιωτάκη Αρ. Κοκκινάκη.

ΚΩΣΤΕΑΣ

Το όνομα Κωστέας απαντάται στη Μεγάλη Μαντίνεια σε δύο οικογένειες και είναι βέβαιο ότι μεταξύ τους δεν υπάρχει συγγένεια. Ακόμη Κωστέοι υπάρχουν και στον πρώην δήμο Καρδαμύλης και πρόκειται περί απλής συνωνυμίας.

-Α-

Ο πρώτος κλάδος της οικογενείας Κωστέα, που σήμερα έχει εκλείψει, ήταν παλαιά Μαντιναϊκή οικογένεια και είχε συγγενική σχέση με τους Στρογγυλέους-Καρατζάδες και με τους Μαδουρέους-Μπαμπουρέους. Όπως έχει αναφερθεί στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού ο Σαράντος Καρατζάς, περίπου την εποχή των Ορλωφικών, σκότωσε τον αδελφό του Παπά-Καρατζά, που ήταν ηγούμενος της μονής των Αγίων Σαράντα της Μεγάλης Μαντίνειας. Μετά το θάνατο του ηγούμενου η οικογένειά του κληρονόμησε την περιουσία του μοναστηριού. Το 1842 τα κτήματα των Αγίων Σαράντα τα κατείχαν οι τρεις οικογένειες Στρογγύλη, Μαδουρέα και Κωστέα. Από το γεγονός αυτό μπορεί κανείς να υποθέσει ότι οι τρεις αυτές οικογένειες προέρχονται από τους Καρατζάδες είτε από αρρενογονία, είτε από θηλυγονία¹. Ίσως το *Στρογγύλης, Κωστέας και Μαδουρέας* ή *Μπαμπουρέας* να ήταν παρωνύμια του Καρατζά.

Το 1833 ο **Καλόγερος Κωστέας** υπέγραψε πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες στον αγώνα του Βενετσάνου Γ. Καπετανάκη². Το 1842, με την υπόθεση κατοχής της περιουσίας της μονής των Αγίων Σαράντα, αναφέρονται τα ονόματα του **Σαράντου** ή **Καλόγερου** και του **Αναστασούλη Κωστέα**. Σε συμβολαιογραφική πράξη³ της 1 Νοεμβρίου 1881 αναφέρεται το όνομα του **Αναστασίου Κωστέα** που πιθανώς ταυτίζεται με τον προαναφερθέντα.

Από τα μητρώα της κοινότητας Αβίας και τις λίγες πληροφορίες που μπορεί να συλλέξει κανείς για την οικογένεια Κωστέα προκύπτουν τα ακόλουθα στοιχεία:

ΚΑΛΟΓΕΡΟΣ ΚΩΣΤΕΑΣ. Δεν πρέπει να είναι ο Καλόγερος Κωστέας του 1833 ή του 1842. Φαίνεται να έχει δύο παιδιά α) τον **Αριστείδη** που γεννήθηκε το 1865 και β) τη **Βενετία**, γεννημένη το 1879, που έγινε σύζυγος του Σταύρου Δημ. Κωνσταντινέα. Από παράδοση αναφέρεται ότι ένας **Βασίλης Κωστέας** ήταν τσαγκάρης στην Καλαμάτα, είχε κτήματα στην περιοχή των Αγίων Σαράντα και κατ' άλλους μεν ήταν αδελφός της Βενετίας, κατ' άλλους δε ανιψιός της. Να προστεθεί ακόμη ότι το 1910 στην Καλαμάτα ήταν το υποδηματοποιείο του **Δημήτρη Κωστέα**⁴, που δεν γνωρίζουμε αν ήταν αδελφός ή γιός του Βασίλη Κωστέα ή άλλης οικογενείας.

¹ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

² Αρχ. Χειρογρ. Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Βεν. Καπετανάκη, αριθ. εγγρ. 32034.

³ Βρίσκεται στα χέρια του Ιωάννη Β. Κωνσταντινέα.

⁴ Ν. Ιγγλέση, *Οδηγός της Ελλάδος*, έτος Γ', Αθήναι 1911, σ. 756.

-Β-

Στη Μεγάλη Μαντίνεια εγκαταστάθηκε πολύ αργότερα μια άλλη οικογένεια Κωστέα με διαφορετική καταγωγή. Αυτοί οι Κωστέοι προέρχονται από την Αναβρυτή της Σπάρτης. Κύρια ασχολία είχαν την κτηνοτροφία και εγκαταστάθηκαν αρχικά στα Αλτομυρά. Από εκεί κατέβαιναν στις Μαντίνειες και έχτισαν τα μαντριά τους και τα σπίτια τους στην περιοχή του Κατσόβραχου και της Κολοπίνισας. Τα καλοκαίρια πήγαιναν τα ζώα τους στη Βαθεία Λάκκα, που βρίσκεται βόρεια των Αλτομυρών, πίσω από τη βουνοπλαγιά. Παλαιότερος της οικογενείας αναφέρεται ο **Αθανάσιος Κωστέας**.

1) **ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΩΣΤΕΑΣ.** Παντρεύτηκε την *Αγγελική Αναστ. Κοζομπόλη* και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον **Κωνσταντίνο**, β) το **Γεώργιο**, γ) το **Βασίλειο**, δ) το **Σταύρο**, ε) την **Αρετή** που παντρεύτηκε το *Θεόδωρο Κουτίβα* και στ) τη **Διαμάντω** που παντρεύτηκε *Λούζη* από τις Γαϊτσές. Από τα παιδιά του Αθανασίου Κωστέα ο Κωνσταντίνος και ο Σταύρος εγκαταστάθηκαν στο Κατσόβραχο της Μεγάλης Μαντίνειας.

Α) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΘ. ΚΩΣΤΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1861 και έκανε δύο γάμους. Η πρώτη του γυναίκα ήταν το γένος *Πετρέα* και απέκτησαν α) τη **Δημητρούλα** που έγινε σύζυγος του *Νικολάου Βάγια*. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με την **Ελένη Νίκα** με την οποία απέκτησαν β) το **Γεώργιο**, γ) τον **Παναγιώτη**, δ) τη **Μαρία** που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Μητσέα. Ο Κωνσταντίνος Κωστέας είχε το παρωνύμιο *"Μποουχαγιάς"* και τον έλεγαν *Νεραϊδοπαρμένο*.

1) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΩΣΤΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1902 και έζησε μέχρι το 1988. Παντρεύτηκε τη *Γεωργία Παν. Παπαδέα* από τα Αλτομυρά και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Κώστα**, που τον σκότωσε ο Σταύρος Νικολόπουλος και β) την **Ελένη** που παντρεύτηκε τον *Ηλία Μητσέα*.

2) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΩΣΤΕΑΣ.** Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο *"Πότακας"*, γεννήθηκε το 1905 και σκοτώθηκε το 1943 στη μάχη της Παλιόχωρας, χωρίς να πάρει μέρος στην εμφύλια σύγκρουση. Παντρεύτηκε το 1938 τη *Βούλα Γ. Ψαρρέα* και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Κώστα** που παντρεύτηκε τη *Νικολέττα-Τούλα Γ. Κοζομπόλη* και β) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του *Γιάννη Ευαγ. Κακούρου*.

Β) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΘ. ΚΩΣΤΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1870, έζησε μέχρι το 1942 και παντρεύτηκε την *Ελένη Παπαδέα*, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Βασίλη**, β) την **Κρυστάλλω** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Στ. Ξυπόλυτο, γ) την **Αρτεμισία** που παντρεύτηκε το Σωτήρη Κλείδωνα και δ) τη **Στυλιανή** που έγινε σύζυγος του Σαράντου Γιαννακόπουλου. Ο Γεώργιος Κωστέας εγκαταστάθηκε στη θέση Κολοπίνισα της Μικρής Μαντίνειας.

1) **ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΩΣΤΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1915 και έζησε μέχρι το 1974. Παντρεύτηκε την *Κωνσταντίνα Βλαχονικολού* και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Γεώργιο** που σπούδασε μαθηματικός και παντρεύτηκε την *Ελένη Μπάρομπα* και β) τη *Γεωργία* (1946-1969) που σκοτώθηκε σε τροχαίο ατύχημα.

Γ) **ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΘ. ΚΩΣΤΕΑΣ.** Τον σκότωσε ο Παναγιώτης Κουκής και δεν άφησε απογόνους.

Δ) **ΣΤΑΥΡΟΣ ΑΘ. ΚΩΣΤΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1955. Έκανε δύο γάμους, πρώτη του γυναίκα ήταν η *Μαρία Κακαλέτρη* με την οποία απέκτησαν

πέντε παιδιά, α) την **Ελένη** (1896-1967) που πήρε το Γεώργιο Αναστ. Μπελίτσο, β) τον **Αθανάσιο**, γ) το **Γεώργιο**, δ) το **Βασιλάκο** και ε) το **Θεόδωρο**. Δεύτερη σύζυγος ήταν η **Μαρία Στας. Ψωρομύτη** με την οποία απέκτησαν τρία ακόμη παιδιά, στ) το **Χρίστο**, ζ) τον **Παναγιώτη** και η) την **Κωνσταντίνα** (1920-1993) που παντρεύτηκε το Δημήτριο Μαρκόπουλο.

1) **ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1897 και έζησε μέχρι το 1990. Παντρεύτηκε τη **Γεωργία Ιωάν. Κλείδωνα** (1894-1976) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τη **Μαρία** που παντρεύτηκε το Χαράλαμπο Π. Ζούζουλα και εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια, β) το **Γεωργούλη** που παντρεύτηκε τη **Φαίδρα Παν. Μπελίτσου** και γ) τη **Χρυσάνθη** που έγινε σύζυγος του Σωτηρίου Κουκούτση.

2) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1901 και έζησε μέχρι το 1982. Παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Παν. Αβράμη** και απέκτησαν επτά παιδιά, α) το **Σταύρο** που παντρεύτηκε την **Τασία Ψωρομύτη**, β) τον **Παναγιώτη** (Εικ. 136) που πήρε την **Αγγελική Ταβουλαρέα**, γ) τον **Αθανάσιο** που παντρεύτηκε την **Ποτούλα Βρεττάκου**, δ) το **Βασίλη** που παντρεύτηκε τη **Βασιλική Κουσκουβελάκου**, ε) το **Νίκο** (1933-1995) που παντρεύτηκε τη **Γιαννούλα Μητσέα**, στ) τη **Σωτηρία** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Γερμανάκου και ζ) την **Αγγελική** που πήρε το Σταύρο Χρ. Αβράμη.

3) **ΒΑΣΙΛΑΚΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1904 και έζησε μέχρι το 1985 (Εικ. 44). Παντρεύτηκε την **Αγγελική Κωνστ. Αβράμη** (1906-1984) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Σταύρο** που πήρε τη **Σταυρούλα Κλείδωνα**, β) τη **Μαρία** (Εικ. 136) που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Γεωργ. Κοζομπόλη, γ) την **Ευφροσύνη-Φρόσω** που παντρεύτηκε το Νικόλαο Στ. Αβράμη και δ) τη **Διαμάντω** σύζυγο του Θεόδωρου Σταμάτη.

4) **ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1912 και έζησε μέχρι το 1991. Έκανε τρεις γάμους και πρώτη του γυναίκα ήταν η **Γεωργία Γρηγ. Μπελίτσου** (1911-1937) με την οποία παντρεύτηκαν το 1935 και απέκτησαν τη **Σταυρούλα** που έγινε σύζυγος του Κωστή Παν. Μπελίτσου. Δεύτερη σύζυγός του έγινε η **Σταυρούλα Κουρετζή** (1912-1952) με την οποία απέκτησαν επτά παιδιά, α) το **Γεώργιο** που παντρεύτηκε τη **Μαρία Κυριακούλη**, β) το **Βασίλειο** που πήρε τη **Σταυρούλα-Βουλή Παν. Ψαρρέα**, γ) το **Σταύρο** που έκανε γυναίκα του την **Ιφιγένεια Σπ. Παύλου**, δ) το **Νίκο** που παντρεύτηκε την **Κοκώνα Πριστούρη** και εξελέγη πρόσφατα πρόεδρος της κοινότητας Αβίας για τρίτη τετραετία, ε) την **Παναγιώτα** που πήρε τον Παύλο Χαχάμη, στ) την **Ελένη** που παντρεύτηκε τον Ευάγγελο Χρίστ. Αβράμη και ζ) τη **Μαρία** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Κουτίβα. Τρίτη σύζυγος του Θεόδωρου Κωστέα έγινε η **Βασιλική Κουμουνδούρου** με την οποία απέκτησαν το **Γιάννη** που έκανε δύο γάμους και αρχικά μεν παντρεύτηκε την **Τριανταφυλλιά Σαμαρτζή**, στη συνέχεια δε την **Αικατερίνη Λαδά**.

5) **ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1915 και παντρεύτηκε τη **Φωτεινή Ντόκολα** με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Σταύρο** που πήρε την **Αικατερίνη Γκούζου**, β) τη **Μαρία** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Μπακάλη, γ) τη **Γεωργία** που παντρεύτηκε τον Ευάγγελο Μητσέα και δ) την **Αλεξία**.

6) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1918 και έζησε μέχρι το 1988. Παντρεύτηκε τη **Μαρία Γεροντούκου** από τη Σέλιτσα και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Ηλία** και β) την **Ευαγγελία** η οποία έγινε σύζυγος του Φίλιππου Καλογερόπουλου.

ΛΑΜΠΡΙΝΑΚΗΣ

Σε μια από τις αφιερωματικές επιγραφές του Αγίου Σπυρίδωνα της Μικρής Μαντίνειας, που τοιχογραφήθηκε το 1755, σημειώνεται: *“Δέησις του δούλου του Θεού Γεωργάκη Λαμπρινάκη από το χωριό Καρύνια”*. Στην επιγραφή αυτή δεν θα έδινε κανείς ιδιαίτερη σημασία αν από παράδοση δεν γνωρίζαμε ότι η οικογένεια Κοτσώνη προέρχεται από έναν Λαμπρινέα, ο οποίος αφού σκότωσε ένα μεγάλο πουλί πήρε το παρωνύμιο *“Κοτσώνης”*. Θα επαναλάβουμε πάλι ότι η κατάληξη *-άκης* μετά το 1800 έγινε *-έας* και συνεπώς το Λαμπρινάκης με τον καιρό άλλαξε και ήταν Λαμπρινέας. Βέβαια για την οικογένεια Κοτσώνη υπάρχει και άλλη εκδοχή ότι έχει κοινή καταγωγή με την Καλαματιανή οικογένεια Στραβοσκιάδη.

ΛΕΟΥΤΣΕΑΣ

Οικογένεια της Μεγάλης Μαντίνειας που τη συναντούμε μετά την περίοδο της Εθνεγερσίας. Παλαιότερος φέρεται ο **Κωνσταντίνος Λεουτσέας**.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΕΟΥΤΣΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** και β) τη **Ζωή** που το 1874 έγινε δεύτερη σύζυγος του Γεωργίου Μανδραπήλια.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΛΕΟΥΤΣΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1852 και έζησε περίπου μέχρι το 1920. Έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε την **Αγγέλω Ν. Χριστέα** με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Χρίστο** που σκοτώθηκε σε συμπλοκή από το Σταύρο Φελουκαντζή, ενώ συγχρόνως ο πατέρας του σκότωσε τον Ιωάννη Φελουκαντζή, β) την **Αριστέα** που παντρεύτηκε το Γιάννη Ν. Σαραντέα, σχολάρχη, γ) τον **Κωνσταντίνο** και δ) τον **Ανδρέα**. Ο Παναγιώτης Λεουτσέας σε δεύτερο γάμο παντρεύτηκε για συμβίβασμό των οικογενειών την **Αικατερίνη Νικ. Φελουκαντζή** (1878-1952) με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, ε) τη **Ζωή** που γεννήθηκε το 1910 και παντρεύτηκε το Γρηγόριο Μανωλάκο, τον οποίο σκότωσαν οι αριστεροί και στ) το **Θεόδωρο**.

1) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΝ. ΛΕΟΥΤΣΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1884 και έζησε μέχρι το 1949. Παντρεύτηκε την **Αργυρώ Ανδρ. Γεωργουλέα** (1892-1976) και απέκτησαν επτά παιδιά, α) την **Αγγελική** που παντρεύτηκε τον Ιωάννη Αντιβάση, β) την **Πολυτίμη** που έγινε σύζυγος του Ευάγγελου Μπεγιέτη, γ) τη **Μαρία** (1919-1995) που παντρεύτηκε το Γεώργιο Θ. Μπακετέα, δ) τη **Σοφία** που έγινε μοναχή και πήρε το όνομα **Σωφρονία**, ε) τον **Παναγιώτη** (1924-1991) Σμήναρχο της Πολεμικής Αεροπορίας, που παντρεύτηκε την **Ελένη Παλιούρη**, στ) τον **Ανδρέα** (1929-1993, Εικ. 39) που σε πρώτο γάμο παντρεύτηκε την **Καίτη Αφεντούλη**

και σε δεύτερο την Ελένη Χιούμη και ζ) το Γεώργιο που παντρεύτηκε τη Χρυσούλα Δρακάτου.

2) ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΝ. ΛΕΟΥΤΣΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1896 (Εικ. 42, 134) και το Μάιο του 1944 τον σκότωσαν τα Τάγματα Ασφαλείας. Παντρεύτηκε τη Βασιλική Παν. Γεωργουλέα (1894-1975) και απέκτησαν επτά παιδιά, α) την Αγγελική (1917-1993) που έγινε σύζυγος του Ανδρέα Δίζη, β) τη Σταυρούλα που παντρεύτηκε το Χρίστο Λ. Χανδρινό, γ) την Αλεξάνδρα που παντρεύτηκε το 1950 το Μιχάλη Θεοδωρακάκο, δ) την Αφρούλα που έγινε σύζυγος του Φίλιππου Βαρβάκη, ε) την Αικατερίνη που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Θεοδωρακάκο, στ) το Χρίστο (Εικ. 39) που παντρεύτηκε τη Μαρία Σταφυλίδου (1938-1993) και ζ) τον Παναγιώτη που παντρεύτηκε τη Μαρία Καραμπίνη αλλά χώρισαν. Στα προπολεμικά χρόνια ο Ανδρέας Λεουτσέας είχε μαγαζί, φούρνο και βενζίνα (βενζινοκίνητο σκάφος) που έκανε το δρομολόγιο από τις Κιτρίες μέχρι την Καλαμάτα.

3) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΝ. ΛΕΟΥΤΣΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1917 και έζησε μέχρι το 1986. Έκανε δύο γάμους. Πρώτα πήρε τη Μαρία Παλιατσέα (1923-1973) με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, α) την Κατίνα που έγινε σύζυγος του δασκάλου Γεωργίου Μουργί και β) την Αμαλία που παντρεύτηκε το Δημήτριο Κολώνια. Σε δεύτερο γάμο ο Θεόδωρος Λεουτσέας παντρεύτηκε την Αγγελική Ηλ. Μεταξά.

ΛΙΑΚΕΑΣ

Κατά μια εκδοχή η οικογένεια Λιακέα εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια από το χωριό της Μάνης Καστάνια. Όπως αναφέρεται οι Λιακέοι πρώτα έμειναν για λίγο στο Προσήλιο (Λιασίνοβα) και κατόπιν άλλοι μεν πήγαν στα Αλτομυρά και είχαν το όνομα Λιάκης, άλλοι δε ήρθαν στη Μικρή Μαντίνεια. Αργότερα κατέβηκαν στη Μικρή Μαντίνεια και οι Λιακέοι των Αλτομυρών.

Άλλοι πάλι αναφέρουν ότι οι Κοκκινάκηδες, οι Λιακέοι και οι Παπαδέοι της Μικρής Μαντίνειας είναι μια ενιαία οικογένεια. Οι Κοκκινάκηδες έλεγαν ότι η γενιά τους παλαιότερα είχε το όνομα Μανιατέας.

Κατά μια άλλη εκδοχή από το χωριό του Ζυγού της Μάνης Λαγκάδα ήρθαν στη Μικρή Μαντίνεια τρία αδέρφια. Ο ένας είχε το όνομα Κωνσταντίνος και απόγονοί του είναι οι Κωνσταντινέοι, ο δεύτερος λεγόταν Ηλίας και από αυτόν κατάγονται οι Λιακέοι και ο τρίτος έγινε παπάς και οι απόγονοί του πήραν το όνομα Παπαδέας.

Το Φεβρουάριο του 1825 με διαταγή της Διοίκησης οργανώθηκε εκστρατεία εναντίον των Αιγυπτίων που κατείχαν τη Μεθώνη και Κορώνη. Από το Σταυροπήγι έλαβε μέρος ο Σταυριανός Καπετανάκης και μεταξύ των στρατιωτών του συμπεριλαμβάνεται ο Παναγιώτης Λιακέας¹ υπό τον ομαδάρχη (μπουκαδόρο) Παναγιώτη Κοκώνη.

¹ ΓΑΚ, Βλαχογ., Εκτελ., φάκ. 11, έγγραφο αριθ. 31.

Το 1829 στο αλληλοδιδακτικό σχολείο των Δολών φοιτούσε ο δεκαπεντάχρονος Παναγιώτης Παν. Λιακέας που ήταν ορφανός από πατέρα¹. Ακόμη το 1831 στην περιοχή της Ανδρούβιστας (πρώην δήμος Καρδαμύλης) κατοικούσε ο Ι. Λιακέας ο οποίος υπέγραψε ψήφισμα κατά των Μαυρομιχαλαίων². Παλαιότερος των Λιακέων της Μικρής Μαντίνειας είναι ο Βασίλειος Λιακέας, ενώ των Αλτομυρών ο Ιωάννης Λιάκης ή Λιακέας, η μεταξύ τους συγγένεια δεν είναι γνωστή.

-Α-

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΙΑΚΕΑΣ. Για πρώτη φορά συναντούμε το όνομά του τον Ιούνιο του 1831, όταν υπέγραψε ψήφισμα αποδοκιμασίας των στασιαστικών κινημάτων των Μαυρομιχαλαίων³. Τον ίδιο χρόνο υπέγραψε πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου ο Βασίλειος Λιακάκης⁴, που κατοικούσε στη Μικρή Μαντίνεια και δεν είναι άλλος από το Λιακέα, αφού την εποχή εκείνη οι καταλήξεις -έας και -άκης ήταν και οι δύο σε χρήση. Το όνομα της συζύγου του Βασιλείου Λιακέα δεν είναι γνωστό, μαζί της απέκτησαν δύο γιούς, α) το Νικόλαο και β) τον Επαμεινώντα.

Ι) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΣ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Δεν γνωρίζουμε το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Βασίλη, β) τον Ηλία, γ) το Θανάση και δ) τη Ρουμπίνη η οποία παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Ιωάν. Παπαδέα, γεννημένο το 1854.

Α) ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΚ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1866. Χάθηκε από τον τόπο. Ίσως είχε κληρωθεί να στρατευθεί και εξαφανίστηκε για να αποφύγει τη θητεία στο στρατό, όπως γινόταν πολύ συχνά τον προηγούμενο αιώνα, ιδίως από τους κατοίκους των νησιών του Αιγαίου. Συνήθως οι κληρωτοί για να μην υπηρετήσουν πήγαιναν στα τουρκοκρατούμενα εδάφη. Πάντως το 1918 αναφέρεται ως αγνώστου διαμονής.

Β) ΗΛΙΑΣ ΝΙΚ. ΛΙΑΚΕΑΣ-ΜΑΝΙΑΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1868 και έκανε δύο γάμους. Το όνομα της πρώτης συζύγου του ήταν Γαλανή, αλλά δεν είναι γνωστό το γένος της. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με την Αγγελική Δημ. Λαμπρινέα από το Νομιστή του Ζυγού της Μάνης. Με μια από τις δύο ο Ηλίας Λιακέας απέκτησε ένα γιο, το Νίκο, ο οποίος τσακώθηκε μαζί του και εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα. Ο Ηλίας έφερε το γεγονός αυτό βαρέως και άλλαξε το όνομά του σε Μανιατέας, αντάλλαξε την περιουσία του με τον Ξεροβάσιλα από το Νομιστή και εγκαταστάθηκε εκεί, που ήταν και το χωριό της γυναίκας του.

Γ) ΘΑΝΑΣΗΣ ΝΙΚ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Παντρεύτηκε την Αναστασία Ρουσέα από την Οροβά, που έζησε μέχρι το 1954 και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το Νίκο, β) τον Περικλή, γ) το Ντίνο, δ) το Στέλιο και ε) την Ελευθερία (1903-1991) που παντρεύτηκε το Σαράντο Δημ. Αγγελέα.

¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκ., Σχολικά, φάκ. 94, έγγραφο της 12 Δεκεμβρίου 1829, αριθ. 61.

² Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 51.

³ Γεν. Εφημ. Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275, όπου σημειώνεται Β. Λιακέας.

⁴ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

1) ΝΙΚΟΣ ΑΘ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1892 και έζησε μέχρι το 1982. Παντρεύτηκε τη Βούλα Παν. Κωνσταντίνεα-Μπούσκου (1912-1967) από τη Μεγάλη Μαντίνεια και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον Αθανάσιο που παντρεύτηκε τη Μαρία Τομαρά, β) την Ελένη που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Κουμουδή και γ) τον Παναγιώτη που παντρεύτηκε τη Χαίδω Βέτσικα.

2) ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΑΘ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1895 και παντρεύτηκε την Αφροδίτη Γεωργ. Μπακετέα (1910-1984) με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) την Τασία που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Πετρόπουλου, β) το Σταύρο (1931-1970) που χάθηκε νέος από πνιγμό και γ) τη Βάσω που παντρεύτηκε το Γεώργιο Τηλεμάχου.

3) ΝΤΙΝΟΣ ΑΘ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1898 και έζησε μέχρι το 1985. Παντρεύτηκε τη Γεωργία Αρ. Χριστέα (1904-1988) με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον Παναγιώτη (Εικ. 39) που παντρεύτηκε τη Θεοδώρα Ηλ. Κολοκοτρώνη, β) το Νίκο (1929-1987) που έκανε σύζυγό του τη Φλώρα Ραζή, γ) τον Ηλία που πήρε την Κοραλία Χελιώτη και δ) τη Μαρίνα που παντρεύτηκε το Σωτήριο Μούντανο.

4) ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΘ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1899 και έζησε μέχρι το 1970. Πήρε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία και επέστρεψε παντρεμένος με την Αθανασία αγνώστου γένους. Από το γάμο αυτό γεννήθηκε η Ειρήνη που έγινε σύζυγος του Γιάννη Χανδρινού. Χώρισε την πρώτη του γυναίκα και παντρεύτηκε την Ελένη Εμ. Παναγιώταρου με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το Γιάννη (Εικ. 39) που παντρεύτηκε την Παναγιώτα-Πιπίτσα Φελούρα, β) το Νίκο που πήρε την Ευαγγελία Πανταζή, γ) την Αργυρούλα που έγινε σύζυγος του Ηλία Αγγελόπουλου, δ) το Γεώργιο που παντρεύτηκε τη Δήμητρα Λάσκαρη και ε) τη Μαρία σύζυγο του Γεωργίου Κάλφα.

II) ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΤΑΣ ΒΑΣ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1843 και έζησε περίπου μέχρι το 1918. Παντρεύτηκε την Ευγενία Δρακουλέα, που προφανώς ήταν από τη Μεγάλη Μαντίνεια και απέκτησαν ένα γιό το Στάθη. Ο κλάδος αυτός των Λιακών είχε το παρωνύμιο "Σταχταίοι".

A) ΣΤΑΘΗΣ ΕΠ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1918. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Γ. Δραγώνα (1871-1958) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον Πότη, β) τον Κωστή και γ) την Ελένη που πέθανε σε μικρή ηλικία από καλάζαρ.

1) ΠΟΤΗΣ ΣΤΑΘΗ ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1898 και έζησε μέχρι το 1965. Έκανε δύο γάμους και πρώτη του γυναίκα ήταν η Ανθή Π. Νικολέα από τη Μικρή Μαντίνεια, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Ντίνο που γεννήθηκε το 1924, σπούδασε δικηγόρος και πέθανε το 1957, β) την Ελένη που παντρεύτηκε το Δημήτριο Κρέπαππα, γ) τη Σταυρούλα που έγινε γυναίκα του Τζανέτου Χειλά και δ) το Γιαννάκη που παντρεύτηκε την Αγγελική Νικ. Μάλαμα. Δεύτερη γυναίκα του Πότη Λιακέα ήταν η Μαρία Γ. Μάλαμα με την οποία έκαναν ένα γιό, το Σπίρο, που παντρεύτηκε την Άννα Ξενουλέα.

2) ΚΩΣΤΗΣ ΣΤΑΘΗ ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1902 και μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

-B-

Ο δεύτερος κλάδος της οικογένειας Λιακέα προέρχεται από τα Αλτομυρά και αργότερα εγκαταστάθηκε και αυτός στη Μικρή Μαντίνεια.

I) ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΙΑΚΗΣ ή ΛΙΑΚΕΑΣ. Οι χρονολογίες γέννησης και θανάτου του, όπως και το όνομα της γυναίκας του δεν είναι γνωστά. Έζησε στα Αλτομυρά και απέκτησε ένα τουλάχιστον γιό, τον Τζανέτο. Πιθανώς παιδιά ή ανίψια του Ιωάννη Λιακή να ήταν οι επόμενοι: 1) ο Γεώργιος Λιακέας, που το 1868 απέκτησε ένα γιό το Θεόδωρο, 2) η Σταυριανή Λιακίτζα σύζυγος του Αναγνώστη Ξυπόλυτου από τα Πηγάδια που αναφέρεται το 1869. 3) ο Αθανάσιος Λιακέας ο οποίος το 1870 απέκτησε τη Σταυρούλα που παντρεύτηκε το Γεώργιο Ψαρρέα-Χούσιο και δ) ο Δημήτριος που είχε κόρη την Ελένη (1870-1957).

A) ΤΖΑΝΕΤΟΣ ΙΩΑΝ. ΛΙΑΚΗΣ-ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1848 στα Αλτομυρά και έζησε μέχρι το 1930. Εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια και παντρεύτηκε την Όλγα Παν. Κοστρίβα με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον Ηλία, β) τον Ιωάννη, γ) το Νικόλαο, δ) τη Βαγγελιώ που γεννήθηκε το 1893 και παντρεύτηκε το Δημήτριο Αλλοίμονο από την Τρικότσοβα και ε) την Καλλιρρόη (1902-1966) που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Κούκου από τη Σπερχογεία (Κουρτσαούσι).

1) ΗΛΙΑΣ ΤΖΑΝ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1881 και έζησε μέχρι το 1969. Παντρεύτηκε την Ελένη Δημ. Παπαδέα από τη Μικρή Μαντίνεια και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Γιάννη που γεννήθηκε το 1907, β) το Νικόλαο γεννημένο το 1910, γ) το Σπίρο και αυτόν γεννημένο το 1910 και δ) την Όλγα που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Γεωργίκου.

2) ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΖΑΝ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1893 και πέθανε νέος γύρω στο 1918.

3) ΝΙΚΟΣ ΤΖΑΝ. ΛΙΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1898 και έζησε μέχρι το 1949. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Παν. Μητσέα που γεννήθηκε το 1904 και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τη Διαμάντω που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Βορέακη, β) τη Γιαννούλα που έγινε σύζυγος του Νικολάου Σ. Θεοχάρη, γ) την Ελένη που πήρε το Δημήτριο Δημητρόπουλο, δ) το Γεώργιο που παντρεύτηκε τη Γεωργία Γεωργούντζου και υπηρετεί αξιωματικός της Ελληνικής Αστυνομίας και ε) τη Νικολέττα που έγινε σύζυγος του Θεοδώρου Παπαγιαννέα.

ΜΑΔΟΥΡΕΑΣ

Σήμερα το όνομα Μαδούρης ή Μαδουρέας είναι άγνωστο στους Μαντιναίους. Το 1842 αναφέρονται στη Μεγάλη Μαντίνεια τα ονόματα του Δημητρίου Μαδουρέα-Μπαμπουρέα και του Παναγιώτη ή Καλόγερου Μαδουρέα. Πρόκειται για οικογένεια που είχε στενή σχέση με την οικογένεια Καρατζά-Στρογγύλη της Μεγάλης Μαντίνειας. Οι Στρογγυλέοι, οι Κωστέοι και οι Μαδουρέοι κληρονόμησαν τα κτήματα της μονής των Αγίων Σαράντα μετά το φόνο του ηγουμένου της μονής

¹ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

Παπά-Καρατζά και συνεπώς θα πρέπει να δεχθούμε ότι οι τρεις οικογένειες ήταν κατιόντες του φονιά Σαράντου Καρατζά. Ακόμη από το γεγονός ότι ο Δημήτριος Μαδουρέας είχε και το παρωνύμιο Μπαμπουρέας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν ο παλαιότερος των Μπαμπουρέων. Ενισχυτικό της άποψης αυτής είναι η συγγένεια των Μπαμπουρέων με τους Στρογγυλέους-Καρατζάδες, για τους οποίους αναφέρεται από παράδοση κοινή καταγωγή από τη Ζάκυνθο.

Μ Α Λ Α Μ Α Σ

Την οικογένεια Μάλαμα τη βρίσκουμε στα Πηγιάδια της Αβίας, στη Μεθώνη¹, τη Γιάννιτσα, τη Σέλιτσα και την Καλαμάτα. Στη Μεγάλη Μαντίνεια, στον οικισμό Νικαχιάνικα, κατοικούσε οικογένεια Μάλαμα, η καταγωγή της οποίας θα πρέπει να είναι από τα Πηγιάδια, δεδομένου ότι πολλές οικογένειες από τα γύρω ορεινά χωριά προτιμούσαν να εγκατασταθούν στα πεδινά και από κτηνοτρόφοι να ασχοληθούν με γεωργικές εργασίες. Ως παλαιότερο μέλος του κλάδου των Μαντιναίων Μαλαμαίων παρουσιάζεται ο **Αναστάσιος Μάλαμας**. Το σπίτι στα Νικαχιάνικα που κατοικούσε η οικογένεια Μάλαμα σήμερα είναι ιδιοκτησία του Γιάννη Κακούρου. Πιθανολογείται ότι, όταν ο Θεόδωρος Αναστ. Μάλαμας παντρεύτηκε την κόρη του Δημητρίου Γερασιμέα, πήρε προίκα το σπίτι αυτό.

1) ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΑΛΑΜΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν το **Θεόδωρο**.

Α) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΜΑΛΑΜΑΣ. Γεννήθηκε το 1842 και έζησε περίπου μέχρι το 1914. Παντρεύτηκε τη **Στυλιανή Δημ. Γερασιμέα**, που είχε γεννηθεί το 1846 και απέκτησαν επτά παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τον **Παναγιώτη**, γ) τον **Αναστάσιο**, δ) τον **Ιωάννη**, ε) τη **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε σε άλλο τόπο και δεν είναι γνωστό το όνομα του συζύγου της, στ) τη **Γεωργίτσα** που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Χασανάκου και ζ) την **Καλλιρρόη** που γεννήθηκε το 1890 και παντρεύτηκε στην Καλαμάτα το Νικόλαο Διαμαντή.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΕΟΔ. ΜΑΛΑΜΑΣ. Γεννήθηκε το 1877 και παντρεύτηκε την **Πότα Νικ. Αβράμη**. Πέθανε άτεκνος.

2) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΘΕΟΔ. ΜΑΛΑΜΑΣ. Γεννήθηκε το 1881 και παντρεύτηκε τη **Χρυσούλα Λαλέα**, αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

3) ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΘΕΟΔ. ΜΑΛΑΜΑΣ. Γεννήθηκε το 1888 και έζησε μέχρι το 1955. Παντρεύτηκε την **Ιουλίτσα Νικήτα Κωνσταντινέα** από τη Μικρή Μαντίνεια με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) τη **Σοφία** που παντρεύτηκε το **Γεώργιο Σταυρόπουλο** και β) το **Γεώργιο** (1918-1937) που πέθανε από τύφο.

4) ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΟΔ. ΜΑΛΑΜΑΣ. Γεννήθηκε το 1891 και παντρεύτηκε την **Παναγούλα Πλεμένου**, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) τον **Θεόδωρο** και γ) τη **Στέλλα**.

Η οικογένεια Μάλαμα εγκατέλειψε ενωρίς τη Μεγάλη Μαντίνεια και εγκαταστάθηκε στο Ακρογιάλι, όπου και ασχολήθηκε με την αλιεία. Τελικά προτίμησαν

¹ Νίκου Καράμπελα, *Μεσσηνιακό Βιογραφικό Λεξικό*, Καλαμάτα 1962, σ. 233.

την Καλαμάτα, όπου υπάρχουν και άλλοι από τη Γιάννιτσα, τα Πηγιάδια, τη Σέλιτσα κλ.

Μ Α Ν Δ Ρ Α Π Η Λ Ι Α Σ

Στα χρόνια της Εθνεγερσίας του 1821 η οικογένεια Μανδραπηλέα ή Μανδραπήλια ήταν μοιρασμένη στους Δολούς και στη Μεγάλη Μαντίνεια. Αργότερα βρίσκουμε Μανδραπηλέους στο Αρμυρό και στην Καλαμάτα. Συνεπώνυμες οικογένειες αναφέρονται στην Κουμουστά του Μυστρά και στη Μαραθέα της Ανατολικής Μάνης. Είναι πιθανό οι Μανδραπηλέοι που εγκαταστάθηκαν στο Σταυροπήγι να ασκούσαν το επάγγελμα του οικοδόμου, γιατί φαίνεται πως το 1795 εργάστηκαν στην ανέγερση του κάστρου των Καπετανάκηδων "*Πετροβούνι*" που βρίσκεται πάνω από το χωριό Τρικότσοβα (Χαραυγή). Επίσης στους Δολούς ήταν εγκατεστημένος ο λεγόμενος Μάστρο-Νικήτας, που πρέπει να ανήκε στην οικογένεια Μανδραπήλια¹.

ΝΙΚΗΤΑΣ ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΕΑΣ. Κατοικούσε στους Δολούς και στις 25 Φεβρουαρίου 1825 του απονεμήθηκε ο βαθμός του χιλίαρχου². Στις 22 Μαΐου 1829 υπέγραψε πιστοποιητικό του Σταυριανού Καπετανάκη για τις εκδουλεύσεις του στον αγώνα³, στις 2 Μαΐου 1830 υπέγραψε άλλο πιστοποιητικό για τον Ιωάννη Λογοθέτη⁴ και στις 3 Ιανουαρίου 1831 για το Χριστόδουλο Καπετανάκη⁵. Στις 28 Ιουνίου 1830 υπέγραψε μαζί με άλλους Σταυροπηγιώτες έγγραφο⁶ προς τον Ιωάννη Καποδίστρια και στις 9 Φεβρουαρίου 1831 από κοινού με τους προκρίτους των Δολών ζητούσε να μην εισέλθει στρατός στο Σταυροπήγι⁷. Τέλος στις 29 Οκτωβρίου 1831 υπέγραψε μαζί με τον Ηλία Μανδραπήλια πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων για το Χριστόδουλο Καπετανάκη και το Γρηγόριο Κουμουνδουράκη⁸, που δεν έγινε όμως αποδεκτό. Μετά την απελευθέρωση ο Νικήτας Μανδραπήλιας με την προικοδότηση των αγωνιστών πήρε ένα κτήμα στην περιοχή της Ελληνοκλησιάς⁹, το οποίο πούλησε αργότερα στο Γεώργιο Περρωτή, τον πεθερό του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου¹⁰ και η αγοραπωλησία αυτή καταγγέλθηκε ως πα-

¹ Σταύρου Καπετανάκη, *Έγγραφα της Μονής Παναγίας Φανερωμένης Δολών*, Λακωνικά Σπουδαί 9(1988)341.

² Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τομ. 7, σ. 139.

³ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 22 Μαΐου 1829.

⁴ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1869-70*, σ. 440 και Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 85.

⁵ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

⁶ ΓΑΚ, Αρχαίον Βλαχογιάννη, Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220 έγγραφο της 28 Ιουνίου 1830.

⁷ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1869-70*, σ. 441 και ΓΑΚ, Βλαχογ., Έκτ. Επίτρ., φάκ. 129.

⁸ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

⁹ Αθηναϊκή Εφημερίδα "*Αιών*", αρ. φ. 1522 της 13 Μαρτίου 1857.

¹⁰ "*Εξιστόρησις πράξεων Αλ. Κουμουνδούρου κατά τον δημόσιον αυτού βίον*", Φυλλάδιον της Λαϊκής Βιβλιοθήκης Καλαμάτας (Πληροφορία από το αρχείο Μίμη Φερέτου).

ράνομη από τον Αλαγόνο Ηλία Στρούμπο. Ακόμη αναφέρεται ότι στις 14 Νοεμβρίου 1889 αποστρατεύθηκε ο Νικήτας Μανδραπήλιας ή Μανδραπηλέας¹, ο οποίος ήταν λοχαγός από το 1834.

ΗΛΙΑΣ ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ. Κατοικούσε στους Δολούς και υπέγραψε πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου μαζί με τον προηγούμενο, με τον οποίο θα πρέπει να είχε στενή συγγένεια. Αναφέρεται ότι η Καλλιρρόη Σπυρ. Αρ-γυροπούλου-Αντωνακάκη παντρεύτηκε τον Ηλία Μανδραπήλια και δεν απέκτησαν παιδιά².

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ. Ήταν γεννημένος περίπου το 1800 και κατοικούσε στους Άνω Δολούς. Ήταν μεταξύ των πλέον ευκατάστατων κατοίκων των Δολών γι' αυτό και είχε προταθεί από το δήμο Αβίας ως ένορκος³. Το ετήσιο εισόδημά του είχε υπολογισθεί μεταξύ 700-900 δρχ. Το 1854 εκπληστηριάστηκε⁴ η περιουσία του για χρέος προς το Στασινό Σαράβα, αλλά και μέχρι το 1862 υπερπεριλαμβανόταν στους καταλόγους των ενόρκων.

ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΕΑΣ. Την 1 Ιουνίου 1829 πληρώθηκε από τη Δημογεροντία Σταυροπηγίου⁵ με 1750 γρόσια, γιατί για ένα περίπου χρόνο επιστατούσε την "υγειονομία και λιμεναρχική υπηρεσία". Στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και ασχολήθηκε με το εμπόριο⁶ και νοίκιασε εργαστήρια της Μονής Καλογραίων⁷. Δεν είναι εύκολο να τον κατατάξει κανείς στους κατοίκους των Δολών ή της Μεγάλης Μαντίνειας, γιατί δεν υπάρχουν οι απαραίτητες ενδείξεις.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΕΑΣ. Στις 28 Ιουνίου 1830 συνυπέγραψε με άλλους κατοίκους του Σταυροπηγίου έγγραφο⁸ προς τον Ιωάννη Καποδίστρια. Επίσης τον Μάιο του 1831 υπέγραψε ψήφισμα⁹ αποδοκιμασίας των επαναστατικών κινήματων των Μαυρομιχαλαίων. Να σημειωθεί ότι η υπογραφή του βρίσκεται μεταξύ των άλλων Μαντιναίων και μπορούμε βέβαια να υποθέσουμε ότι αυτός ήταν κάτοικος της Μεγάλης Μαντίνειας.

¹ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια, τ. Δ', σ. 652.

² Πόπη Οικονομάκη, *Το Τζαμί και η "Σάλπιγξ Ελληνική" του 1821 - Μεσσηνιακή Γερουσία και "αλληλοδιδασκαλική"* - (Οι Αργυρόπουλοι και Αντωνόπουλοι της Καλαμάτας), Καλαμάτα 1964, σ. 63.

³ ΦΕΚ, αρ. 30 του 1848, παράρτ. σ. κθ', ΦΕΚ, της 14 Σεπτεμβρίου 1856, παράρτ. σ. 83 και ΦΕΚ, της 5 Οκτωβρίου 1860, παράρτ. σ. 66.

⁴ Μίμη Φερέτου, Εφημερίδα "Μεσσηνιακά Νέα", αρ. φ. 449-450, Απριλίου-Μαΐου 1991, σ. 3, αναφέρεται σε Εφημερίδα Αθηνών "Αιών" της 16 Ιουνίου 1854, σ. 6.

⁵ Β. Πατριαρχέα, ό.π., σ. 81 και ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 83.

⁶ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 262.

⁷ ΓΑΚ, Μοναστηριακά του 1837, φάκ. 371 και Αρχ. Χειρ. Ε.Β.Ε., φάκ. Δουκάκη.

⁸ ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220 της 28 Ιουνίου 1830.

⁹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

Εκτός από το Χριστόδουλο Μαντραπηλέα στη Μεγάλη Μαντίνεια έζησαν οι Δημήτριος, Γεώργιος και Παναγιώτης Μανδραπηλέας ή Μανδραπήλιας. Υπάρχουν πληροφορίες που συνηγορούν ότι ο Δημήτριος ήταν πατέρας του Παναγιώτη και αυτός αδελφός του Γεωργίου. Κατ' άλλους ο Γεώργιος ήταν θείος του Παναγιώτη και προφανώς αδελφός του Δημητρίου. Η συγγενική σχέση με το Χριστόδουλο είναι τελείως αδιευκρίνιστη.

Δ) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ. Κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια και στις 23 Μαρτίου 1821 έλαβε μέρος στην απελευθέρωση της Καλαμάτας¹. Ακολούθως πολέμησε σε διάφορες μάχες, ώστε να διακριθεί και στις 13 Νοεμβρίου 1824 να του απονεμηθεί ο βαθμός του χιλίαρχου². Το 1833 υπέγραψε πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες στον αγώνα του Βενετσάνου Καπετανάκη³. Όταν το 1836 ιδρύθηκαν οι δήμοι εξελέγη δημοτικός σύμβουλος Αβίας και υπέγραψε για τον προαναφερθέντα παρόμοιο πιστοποιητικό⁴. Τον ίδιο χρόνο αναφέρεται ότι ο Δημητράκης Μανδραπηλέας είχε σπίτι στο Αρμυρό⁵. Γύρω στο 1840 ενεγράφη συνδρομητής της ιστορίας του Αμβροσίου Φραντζή και σημειώνεται "Δ. Μανδραπήλιας Μαντινείας". Αναγράφονται ακόμη τα ονόματα του Ζαρνάτας Γαβριήλ, του Διον. Σασανά και μερικών από τους Καπετανάκηδες⁶.

Το 1844 ήταν πάλι δημοτικός σύμβουλος Αβίας (τότε ο δήμος αυτός περιλάμβανε όλη την επαρχία Σταυροπηγίου) και διεφώνησε με τη φιλοκυβερνητική πολιτική του Δημάρχου Πέτρου Τσαουσέα-Λογοθέτη⁷. Στις 28 Απριλίου 1845 ονομάστηκε πραγματικός υπολοχαγός της φάλαγγας⁸, είχε δε προικοδοτηθεί με το βαθμό του λοχαγού⁹. Το καλοκαίρι του 1845 οι Αθηναϊκές εφημερίδες "Καρτερία" και "Αναμόρφωσις" έγραψαν ότι συνελήφθη και κακοποιήθηκε από κυβερνητικό στρατιωτικό απόσπασμα¹⁰. Ο δημοτικός σύμβουλος Αβίας Δημήτριος Μανδραπήλιας τον Ιανουάριο του 1846 πιστοποίησε τις υπηρεσίες στον αγώνα του Τζ. Σκαρπαλέζου και του Η. Λυκουρεζέα¹¹. Το 1846 κατοικούσε στην Καλαμάτα, προφανώς υπηρετώντας στο στρατό και επέβαλε αίτηση στην Επιτροπή Εκδουλεύσεων για να βελτιωθεί ο βαθμός του¹². Ο Δημ. Μανδραπήλιας πιθανώς είχε ένα γιό, τον Παναγιώτη ίσως και το Γεώργιο.

¹ Γιάννη Αναπλιώτη, *Το Εικοσιένα χωρίς μύθο*, Καλαμάτα 1971, σ. 136.

² Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 442.

³ Αρχ. Χειρογρ. Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, φάκ. Βεν. Καπετανάκη, αριθ. εγγράφου 32034.

⁴ Αρχ. Χειρογρ. Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, φάκ. Βεν. Καπετανάκη, αριθ. εγγράφου 32030.

⁵ "Εφημερίς Αθηνών των Αγγελιών", αρ. φ. 42 της 16 Ιουνίου 1836. Σημειώνεται Δημητράκης Μανδραπηλέας, ενώ στις προηγούμενες περιπτώσεις υπογράφεται Δημήτριος Μανδραπηλέας.

⁶ Αμβροσίου Φραντζή, ό.π., Κατάλογος συνδρομητών, τόμ. Δ', σ. 276.

⁷ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 220.

⁸ ΦΕΚ, αρ. 11 της 28 Απριλίου 1845, σ. 54. Προηγουμένως ήταν "τιμητικός" λοχαγός.

⁹ Αρχ. Αγωνιστών Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, αριθ. μητρώου 2551.

¹⁰ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 220. Εφημ. Αθηνών "Καρτερία" της 17 Αυγούστου 1845, σ. 1γ και εφημ. Αθηνών "Αναμόρφωσις", αρ. φ. 38 της 8 Σεπτεμβρίου 1845.

¹¹ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 222.

¹² Αρχ. Χειρογρ. Εθν. Βιβλ. Ελλάδος, φάκ. Δημητρίου Μανδραπήλια.

II) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ. Οι πληροφορίες γι' αυτόν είναι ελάχιστες. Αναφέρεται ότι στην περίοδο 1860-62 είχε προταθεί από το δήμο Αβίας ως ένορκος στο πρωτοδικείο της Καλαμάτας¹, γιατί η περιουσία του ανερχόταν στο ποσό των 15.000 δρχ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, α) τη **Λεύκω** που πέθανε άγαμος και β) τη **Σοφία** που γεννήθηκε το 1865 και παντρεύτηκε το Γιάννη Γεωργ. Καπετανάκη από τη Μεγάλη Μαντίνεια. Ο Παναγιώτης Μανδραπήλιας σκοτώθηκε από αντιπάλους του και άφησε τις κόρες του ορφανές σε παιδική ηλικία. Το προικικό σπίτι της Σοφίας Μανδραπήλια-Καπετανάκη ήταν στο κέντρο του χωριού, παραπλεύρως του μαγαζιού του Βασιλείου Θ. Κωστήα, που σήμερα είναι ιδιοκτησία του Γεωργίου Δημητριά.

III) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ. Γεννήθηκε το 1806 και έζησε μέχρι τη γεροντική ηλικία. Το Πάσχα του 1829 πρωτοστάτησε σε επεισόδιο που έγινε με τον Ιωάννη Γεωργιτσέα, για το οποίο γίνεται λόγος στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού. Το 1856 και το 1860 προτάθηκε για ένορκος², διότι το ετήσιο εισόδημά του ήταν 1.000 δρχ. Το Σεπτέμβριο του 1856 εξελέγη Επαρχιακός Σύμβουλος Οιτύλου³, στις 30 Αυγούστου 1860 διορίστηκε Δημαρχιακός Πάρεδρος του δήμου Αβίας⁴ μαζί με τον Ανδρόνικο Παν. Καπετανάκη και παύθηκαν⁵ και οι δύο λίγο πριν από την εκθρόνιση του Όθωνα το 1862. Ο Γεώργιος Μανδραπήλιας έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε **κόρη του Γιάννη Χρ. Καπετανάκη**, που δεν διατηρήθηκε στην παράδοση το όνομά της και απέκτησαν ένα γιό, τον **Αναστάσιο**. Όμως ο τοκετός στάθηκε μοιραίος για τη μητέρα. Στις 5 Απριλίου 1874, σε ηλικία 68 ετών, ο Γεώργιος Μανδραπήλιας ήρθε σε δεύτερο γάμο με τη **Ζωή Λεουτσέα**, με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Αλέξανδρο** και β) τη **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε το Λυκούργο Αθ. Κουμαντάρια από τη Μικρή Μαντίνεια.

Α) ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ. Από τα παιδικά του χρόνια έδωσε δείγματα της χαρισματικής του ευφυΐας και το 1858, όταν φοιτούσε στην τρίτη τάξη του Β' Γυμνασίου Αθηνών, τιμήθηκε με το πρώτο βραβείο για την άριστη επίδοσή του⁶. Μετά την αποφοίτησή του από το Γυμνάσιο παρακολούθησε τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και το 1867, ως διδάκτωρ της Νομικής, διορίστηκε δικηγόρος Αθηνών⁷. Το 1868 έγινε πρωτοδίκης Σύρου⁸ και ακολούθως τοποθετήθηκε στο Μεσολόγγι⁹. Το 1870 υπηρετούσε πρωτοδίκης Αθηνών¹⁰ και εξε-

¹ ΦΕΚ, της 5 Οκτ. 1860, παράρτημα σ. 66.

² ΦΕΚ, της 14 Σεπτ. 1856, παράρτημα σ. 83 και ΦΕΚ, της 5 Οκτ. 1860, παράρτημα σ. 66.

³ ΦΕΚ, αρ. 51, της 26 Σεπτ. 1856, σ. 262.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 49, της 20 Οκτ. 1860, σ. 287β.

⁵ ΦΕΚ, αρ. 42, της 25 Αυγ. 1862, σ. 234β.

⁶ Αθηναϊκή Εφημερίδα "Εφημερίς των Φιλομαθών", αρ. φ. 266 του Ιουλίου 1858, σ. 526. Το βιβλίο-βραβείο κατέχει ο δικηγόρος Καλαμάτας κ. Ερρίκος Αν. Μανδραπήλιας.

⁷ Β.Δ. 19 Ιουνίου 1867, ΦΕΚ, αρ. 58 της 20 Σεπτ. 1867, σ. 682.

⁸ Β.Δ. 19 Φεβρ. 1868, ΦΕΚ, αρ. 19 της 4 Μαΐου 1868, σ. 144 και ΦΕΚ, αρ. 36 της 5 Αυγ. 1868, σ. 280

⁹ Αθηναϊκή Εφημ. "Εθνικόν Πνεύμα" της 12 Απρ. 1869, σ. 3. Εφημ. "Δικαιοσύνη" αρ. φ. 213 της 15 Φεβρ. 1870, σ. 2γ και Β.Δ., 10 Φεβρ. 1870, ΦΕΚ, αρ. 19 της 5 Ιουν. 1870, σ. 138.

¹⁰ Β.Δ. της 10 Φεβρ. 1870, ΦΕΚ, αρ. 19 της 5 Ιουν. 1870, σ. 138.

λέγη σύμβουλος¹ του πολιτικοκοινωνικού συλλόγου "Ευαγγελισμός". Αργότερα έγινε πρόεδρος πρωτοδικών και τοποθετήθηκε στην Κέρκυρα², απ' όπου πήρε μετάθεση για τη Ζάκυνθο³. Ακολούθησαν μεταθέσεις για το Αργοστόλι⁴, την Κυπαρισσία⁵, τη Σπάρτη⁶ και τη Ζάκυνθο⁷. Μεταγενέστερα υπηρέτησε εφέτης στην Πάτρα και το 1875 πήγε στο Ναύπλιο⁸. Τέλος το 1883 έγινε αρεοπαγίτης⁹ και συνταξιοδοτήθηκε το 1903 (Εικ. 96).

Πέθανε το 1907. Τον επικήδειο εξεφώνησε ο τότε Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου Δ. Τζιβανόπουλος, ο οποίος μεταξύ των άλλων είπε: "...Η δικαστική αυτού εργασία διήρκεσε επί τριακονταπενταετίαν ολόκληρον, τοιαύται δε ήσαν αι δικαστικάι αυτού αρεταί αίτινες εκόσμου και ελάμπρυνον τον βίον αυτού, ώστε κενωθείσης έδρας προέδρου πρωτοδικών ή εφέτου το όνομα αυτού εφέρετο εις όλων τα στόματα ως υπέρ πάντα άλλον αρμόδιον να εκπληρώσει τα σπουδαιότατα των θέσεων τούτων καθήκοντα, και ούτω προεβίβάσθη εις αυτάς και ότε κατόπιν εκενώθη έδρα εν τω Αρείω Πάγω, η κοινή των δικαστών ψήφος ανεβίβασεν αυτόν εις την τιμιωτάτην, αλλά και δυσκολωτάτην ταύτην έδραν. Ήρκεσε να εκφωνηθεί το όνομα του Μανδραπήλια, ίνα υποχωρήση πάσα άλλη αξίωσις..."

Οι δικηγόροι της Αθήνας στις 11 Φεβρουαρίου 1907 ετέλεσαν μνημόσυνο και η εφημερίδα¹⁰ των δικηγόρων "Δικαιοσύνη" σημείωσε: "Ευθύς ως ηγγέλη ο θάνατος του Α. Μανδραπήλια, άπαντες οι δικηγόροι, μιά φωνή εξεδήλωσαν ότι ιερά υποχρέωσις προς την μνήμην δικαστού τοιούτου χαρακτήρος επέβαλλεν αυτοίς να εξάρωσι δια παντός τρόπον την εκτίμησιν, ην το δικηγορικόν σώμα τρέφει προς αδάμαντας δικαστικούς ως ο Α. Μανδραπήλιας." Η ίδια εφημερίδα σε σχόλιό της έγραψε: "Εάν η αόριστος συγκίνησις, ήτις καταλαμβάνει μιαν κοινωνίαν επί τη εκλείψει μέλους αυτής εξέχοντος, αποτελεί γνώρισμα ότι η κοινωνία αύτη δεν απώλεσε την ηθικήν αυτής, το φαινόμενον ότι η αόριστος αύτη συγκίνησις κατέλαβε πάντας επί τω ακούσματι ότι εις πρώην Αρεοπαγίτης ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ καλούμενος, ον προσωπικώς ουδέις εγνώριζε, πάντες όμως εδείκνυσον δια του δακτύλου ως εκπροσώπησιν της δικαστικής ακαιρεότητος, δύνανται να σημάνη ότι δεν ημβλύνημεν εισέτι ηθικώς."

¹ Αθηναϊκή Εφημερίδα "Αυγή", αρ. φ. 2623 της 14 Μαρτίου 1870, σ. 3-4.

² Β.Δ. της 28 Αυγ. 1870, ΦΕΚ, αρ. 36 της 4 Νοεμβ. 1870, σ. 276.

³ Β.Δ. της 1 Ιουλ. 1871, ΦΕΚ, αρ. 36 της 23 Αυγ. 1871, σ. 246.

⁴ Β.Δ. της 15 Νοεμβ. 1871, ΦΕΚ, αρ. 15 της 25 Απρ. 1872, σ. 120.

⁵ Β.Δ. της 7 Ιανουαρ. 1872, ΦΕΚ, αρ. 15 της 25 Απρ. 1872, σ. 124.

⁶ Β.Δ. της 13 Φεβρ. 1872, ΦΕΚ, αρ. 16 της 10 Μαΐου 1872, σ. 135.

⁷ Β.Δ. της 24 Ιουν. 1873, ΦΕΚ, αρ. 43 της 10 Σεπτ. 1873, σ. 311.

⁸ Β.Δ. της 5 Φεβρ. 1875, ΦΕΚ, αρ. 36 της 3 Ιουν. 1875, σ. 232β.

⁹ Αθηναϊκή Εφημερίδα "Παλιγγενεσία", αρ. φ. 5722 της 4 Ιουλ. 1883, σ. 3α.

¹⁰ Εφημερίδα "Δικαιοσύνη", αρ. φ. 43 της 3 Φεβρουαρίου 1907 και εφημερίδα "Σκριπ", αρ. φ. 7 της 11 Φεβρουαρίου 1907.

Β) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ. Γεννήθηκε το 1878 και έζησε μέχρι το 1941 (Εικ. 97, 98). Παντρεύτηκε το 1901 τη Σταυρούλα Γιαν. Κωνσταντινιά (1878-1964) και τα πρώτα χρόνια της ζωής του τα πέρασε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Το σπίτι του βρισκόταν βορειοανατολικά του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου, εκεί που σήμερα κατοικεί ο Χαράλαμπος Π. Ζούζουλας. Μετά το γάμο του κατέβηκε στους παραλιακούς οικισμούς και αρχικά εγκαταστάθηκε στον Κούκκινο, εκεί που σήμερα κατοικεί ο Πότης Τηλ. Δικαϊάκος. Αργότερα κατοίκησε στο Αρχοντικό και έχτισε το σπίτι του και ελαιοτριβείο στη θέση που σήμερα είναι το μαγαζί του Γιάννη Αν. Κοζομπόλη. Ο Αλ. Μανδραπήλιας διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Αβίας στην εποχή του εμφύλιου διχασμού 1919-1921. Ανήκε στο κόμμα των Βενιζελικών και εναλλασσόταν στην εξουσία με το Στυλιανό Σπανέα, που ήταν και αυτός βενιζελικός. Φαίνεται όμως ότι απογοητεύτηκε γιατί στις 9 Φεβρουαρίου 1922 μεταδημότευσε στην Καλαμάτα. Την εποχή της προεδρίας του έγινε το σχολείο της Παλιόχωρας και μετακινήθηκε η έδρα της κοινότητας από τη Μεγάλη Μαντίνεια, παρά τις αντιδράσεις των φιλοβασιλικών παραγόντων Κωνσταντινίων και Λεουτσέων. Από το γάμο του Αλέξανδρου Μανδραπήλια και της Σταυρούλας Κωνσταντινιά γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) η **Πηγή** (Εικ. 38) που παντρεύτηκε τον Ανδρέα Χρ. Γεωργουλέα και μετανάστευσε στην Αμερική, β) η **Αμαλία** (1907-1990, Εικ. 38) που παντρεύτηκε τον Πότη Δ. Σκιά, γ) η **Ελένη** σύζυγος του Γεωργίου Αναστασόπουλου, δ) η **Αφρούλα** παντρεύτηκε το Νικόλαο Δ. Ζωγράφο και ε) ο **Αναστάσης** (Εικ. 38, 99, 100).

1) **ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΑΛ. ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ.** Γεννήθηκε το 1912 και έζησε μέχρι το 1992. Παντρεύτηκε την Ελένη Λεων. Παπαδοπούλου και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Ερρίκο** δικηγόρο Καλαμάτας, που πήρε τη Γεωργία Παπακώστα και χώρισαν, β) τη **Φρειδερίκη** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Σπήλιου και γ) τη **Σωφρονία** που παντρεύτηκε το Λάζαρο Ντίμηρη.

ΜΑΝΕΑΣ

Σύμφωνα με παράδοση της οικογένειας Μανέα, όπως τη διηγήθηκε ο Ηρακλής Φ. Μανέας, η καταγωγή τους είναι από την Καστάνια του Λεύκτρου. Από αυτούς που ήρθαν στο Σταυροπήγι, άλλοι πήγαν στην Οροβά και άλλοι στη Μεγάλη Μαντίνεια με το όνομα Μανός ή Μανέας. Την εποχή του Καποδίστρια, το 1830, υπηρέτουσε δάσκαλος στην Καστάνια ο **Γεώργιος Μανέας**¹.

Στην περίοδο της Εθνεγερσίας και μετέπειτα η οικογένεια Μανέα αριθμούσε πολλά μέλη και γι' αυτό δημιουργήθηκαν αρκετοί κλάδοι, όπως Καμαρινέοι, Κυριακουλέοι, Παναγουλέοι, Καλογερέοι κ.ά. Τα σπίτια των Μανέων στη Μεγάλη Μαντίνεια ήταν συγκεντρωμένα στο κεντρικό τμήμα του χωριού, δυτικά του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου.

¹ Ελένης Μπελιά, *Η εκπαίδευση εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832)*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1970, σ. 118.

Ερωτηματικά δημιουργεί ο κλάδος των Μανέων με το παρωνύμιο "Καλογερέας", γιατί το 1824 αναφέρεται ο Πέτρος Καλογερέας¹, γεννημένος το 1801 στη Χώρα Γαϊτσών. Συνεπώς το ερώτημα είναι αν οι Καλογερέοι αποτελούν ξεχωριστή οικογένεια ή είναι ένας κλάδος των Μανέων. Να σημειωθεί ότι εκτός από τους Μεγαλομαντιναίους Μανέους ζούσαν και στην Οροβά το 1831 οι Γιάννης, Χριστόδουλος και Κωνσταντίνος Μανέας². Ακόμη στην περιοχή της Ανδρούβιστας κατοικούσε ο Α. Μανέας³. Θα μπορούσε να υποθεθεί ότι από την Καστάνια ήρθαν οι Μανέοι στο Σταυροπήγι. Χωρίστηκαν σε τρεις κλάδους εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια, στην Οροβά και στη Χώρα Γαϊτσών. Οι τελευταίοι είχαν το παρωνύμιο Καλογερέας, που το απέβαλαν, όταν μεταγενέστερα ήρθαν στη Μεγάλη Μαντίνεια.

Δεν είναι γνωστή η συνέχεια των οικογενειακών κλάδων από την εποχή του 1821 μέχρι σήμερα. Αναφέρονται πολλά ονόματα και ίσως γίνεται σύγχυση από τις συνωνυμίες, όπως Γιάννης-Γιαννάκης ή Γιώργος-Γιωργάκης κ. ά.

Από διάφορες γραπτές πληροφορίες μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τη δράση λίγων μόνο μελών της γενιάς των Μανέων, αλλά και αυτούς τους παρουσιάζουμε χωρίς να γνωρίζουμε τους κατιόντες τους, όπως:

• **ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΑΝΕΑΣ.** Εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Το 1835 έλαβε μέρος στη δημοπρασία για την ενοικίαση εργαστηρίου που ανήκε στη Μονή Καλογραιών της Καλαμάτας⁴. Τον Ιούλιο του 1854 διέλυσε την εμπορική εταιρεία που είχε μαζί με το Γ.Ι. Μουστόπουλο⁵. Το 1865 πέθανε στην Καλαμάτα και κηδεύτηκε στην ιδιαίτερη πατρίδα του τη Μεγάλη Μαντίνεια⁶.

• **ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΑΝΕΑΣ.** Στις εκλογές του 1868 ανακηρύχθηκε υποψήφιος βουλευτής Καλαμάτας⁷.

• **ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΜΑΝΟΣ ή ΜΑΝΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1794 και το 1824 υπηρέτησε σε πολιτοφυλακή⁸ υπό τον Γαλάνη Κουμουνδουράκη. Στις 29 Μαρτίου 1825 υπέγραψε πιστοποιητικό για τον Ηλία Μιχαλακάκη από τους Δολούς⁹. Στις 16 Αυγούστου 1830 υπέγραψε ένα ακόμη έγγραφο με το όνομα *Μανός*, που στρεφόταν κατά των Πούλου Μαυρικού, Παναγιώτη Κοκωνέα, Ιωάννη Λογοθέτη και Πιέρου Αλούπη¹⁰. Με το όνομα Γεώργιος Μανέας τον Απρίλιο του 1831 ήταν μέλος του εμπορικού συλλόγου Καλαμάτας¹¹.

¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. 26 Αυγούστου 1824, αριθ. 44.

² ΓΑΚ, Βλαχογ. Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831, αριθ. 132.

³ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 51.

⁴ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 371 του 1837.

⁵ Αθηναϊκή Εφημερίδα "Αθηνά", αρ. φ. 2433 της 16 Ιουλίου 1854, σ. 3β.

⁶ Αθηναϊκή Εφημερίδα "Αυγή" της 17 Μαρτίου 1865, σ. 4.

⁷ Εφημερίδα Καλαμάτας "Καθήκον", αρ. φ. 68, της 2 Μαρτίου 1868 και Αθηναϊκή Εφημερίδα "Αυγή", αρ. φ. 2129 της 7 Μαρτίου 1868, σ. 2α.

⁸ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. 26 Αυγούστου 1824, αριθ. 95.

⁹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 70 της 29 Μαρτίου 1825.

¹⁰ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 92 της 16 Αυγούστου 1830.

¹¹ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 262.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΝΕΑΣ. Το 1829 ήταν επιστάτης των Μύλων του Πηδύματος. Πέθανε όμως και τα παιδιά του κλήθηκαν να πληρώσουν 600 γρόσια, ίσως για ενοίκιο¹.

ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΜΑΝΕΑΣ. Ήταν γεννημένος το 1796 και το 1824 υπηρέτησε στην πολιτοφυλακή του Γαλάνη Κουμουνδουράκη². Στις 25 Φεβρουαρίου 1825 εγκρίθηκε πρόταση για προβίβαση στο βαθμό της χιλιαρχίας³. Το 1829 ήταν ενοικιαστής του φόρου γεωργικής παραγωγής της Πολιανής⁴. Το 1837 ονομάστηκε υπολοχαγός της Βασιλικής Φάλαγγος και αργότερα προικοδοτήθηκε με 4320 δραχμές⁵. Το 1838 ήθελε να νοικιάσει εργαστήρια της Μονής Καλογραιών Καλαμάτας⁶. Για χρέος του προς το δημόσιο εκπληστηριάστηκαν τα κτήματά του στην περιοχή της Μαντίνειας⁷. Το 1842 κλήθηκε μάρτυρας για την υπόθεση της περιουσίας της μονής των Αγίων Σαράντα της Μεγάλης Μαντίνειας, αλλά δεν παρουσιάστηκε⁸. Στην περίπτωση αυτή σημειώνεται ως Γιαννάκης Α. Μανός.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΝΕΑΣ. Το καλοκαίρι του 1824 ήταν 38 ετών και υπηρέτησε στην πολιτοφυλακή Σταυροπηγίου υπό τις διαταγές του Γαλάνη Κουμουνδουράκη⁹. Το 1829 είχε χρέος προς το Εθνικό Ταμείο¹⁰ και ο Έκτακτος Γενικός Επίτροπος με έγγραφό του ζήτησε από το Σταυριανό Καπετανάκη τη σύλληψή του. Στις 13 Μαΐου 1833 υπέγραψε πιστοποιητικό του Βενετσάνου Καπετανάκη για τις υπηρεσίες στον αγώνα¹¹. Για τη δική του προσφορά κατατάχθηκε στους στρατιώτες¹². Το 1842 κατέθεσε μάρτυρας¹³ στην υπόθεση των Αγίων Σαράντα ο *Ιωάννης Γ. Μανός* από τη Μεγάλη Μαντίνεια, ήταν δε τότε 41 ετών, δηλαδή γεννημένος το 1801. Να σημειωθεί ότι στην υπόθεση αυτή κατέθεσαν άτομα από παλιές Μαντιναϊκές οικογένειες και συνεπώς οι Μανέοι είχαν έρθει στη Μεγάλη Μαντίνεια από παλαιότερα. Πρέπει ακόμη να προσέξει κανείς ότι υπό το όνομα *Γιάννης* βρίσκονται περισσότερα του ενός πρόσωπα, αφού ο ένας είναι γεννημένος το 1786 και ο άλλος το 1801. Επίσης ενώ ο ένας είναι κάτοικος Μεγάλης Μαντίνειας, ο άλλος είναι από την Οροβά και υπογράφει πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων της επαρχίας Σταυροπηγίου¹⁴.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΝΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται σε έγγραφο του 1833, το οποίο στη συνέχεια θα καταχωρηθεί, ήταν δε σύγαμπος του Παναγιώτη Γεωργου-

λέα. Το 1842, όταν ήταν 65 ετών, κατέθεσε και αυτός στην υπόθεση των Αγίων Σαράντα¹. Το όνομα του Δημητρίου Μανέα αναφέρεται ακόμη σε Μεγαλομαντιναϊκό προικοσύμφωνο² του 1868. Δεν είναι όμως εύκολο να γνωρίζουμε αν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, το οποίο θα ήταν 88 ετών ή άλλο συνώνυμο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΝΕΑΣ. Το 1831 υπέγραψε πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου και ήταν κάτοικος Οροβάς³.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΑΝΕΑΣ. Το 1865 υπέγραψε πιστοποιητικό για τον Ιωάννη Μποκή από τον Κάμπο και ως συμπολεμιστής του βεβαίωσε ότι εκείνος έπεσε στο Μανιάκι⁴.

ΣΤΑΥΡΟΣ ή ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ ΜΑΝΕΑΣ. Δεν είναι εύκολο να ξεχωριστούν τα δύο ονόματα. Ως Σταυριανός αναφέρεται ότι γεννήθηκε το 1789 και ότι υπηρέτησε το 1824 στην πολιτοφυλακή του Σταυροπηγίου υπό τον Γαλάνη Κουμουνδουράκη⁵. Πάλι με το ίδιο όνομα Σταυριανός (μερικές φορές σημειώνεται ως Σ. Μανέας) υπηρέτησε υποτελώνης Άνδρου, Τήνου, Χαμάκου και Σερίφου⁶. Ως Σταύρος ήταν ενοικιαστής εθνικών κτημάτων στην Αργολίδα⁷ και χρωστούσε στο δημόσιο 10.000 γρόσια. Με το όνομα Σταύρος του αναγνωρίστηκε ο βαθμός του στρατιώτη⁸.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΜΑΝΕΑΣ. Το 1831 ήταν κάτοικος Οροβάς και υπέγραψε πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου⁹.

Από τις 29 Οκτωβρίου 1833 σώζεται μια αναφορά του Ιωάννη Α. Μανού ή Μάνου από τη Μεγάλη Μαντίνεια, που διαμαρτύρεται γιατί κάποιος συγγενής του, που δεν αναφέρεται το όνομά του, πούλησε ένα ελαιοπερίβολο, το οποίο συνόρευε με τα δικά του κτήματα και το αγόρασε ο Παναγιώτης Γεωργουλέας, αντί να πουληθεί σ' αυτόν που ήταν συγγενής εξ αίματος. Το ενδιαφέρον αυτό έγγραφο βρέθηκε στα χέρια του Σπύρου Χρ. Γεωργουλέα και δημοσιεύτηκε από τον πολυγραφότα Ντίνο Κοτσώνη¹⁰ και περιλαμβάνει τα ακόλουθα:

“Προς το :Β(ασιλικόν) Επαρχείον του Οιτύλου.

Ο υποφαινόμενος εκ του χωρίου Μανδινείης της επαρχίας Σταυροπηγίου, αναφέρομαι δια της παρούσης μου ότι κατά το απελθόν έτος : 1832= τον μήνα Δεκέ(μ)βριον εν ελ(α)ιοπερίβολον συμπλησιαζόμενον σιμά εις τα εδικά μας και συγγενικόν μας το επούλησεν ο συγγενής μας χωρίς της εμού του υποφαινομένου ειδοποίησεως και το ηγόρασεν εις χωριανός μας ονόματι Παναγιωτάκης Γε(ω)ργουλέας μυστικά παρ' ημών. Αφού μετά παρέλευσιν καιρού το εμάθαμεν

¹ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 83 της 22 Ιουνίου 1829.

² ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23 της 26 Αυγούστου 1824, αριθ. 94.

³ Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμ. 7, σ. 139.

⁴ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 89 της 5 Δεκεμβρίου 1829.

⁵ Αρχεία Αγωνιστών Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, αριθ. μητρ. 1365.

⁶ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 369 της 18 Ιουλίου 1838.

⁷ Εφημερίς Αθηνών “Ο Ελληνικός Ταχυδρόμος”, αρ. φ. 11 της 22 Μαρτίου 1841, σ. 44.

⁸ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465, με τίτλο “Άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες Αβίας”.

⁹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. 26 Αυγούστου 1824, αριθ. 94.

¹⁰ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96 της 29 Απριλίου 1829.

¹¹ Αρχ. Χειρογρ. Εθνικής Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32034.

¹² Αρχείον Αγωνιστών Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, αριθ. μητρ. 8778 και 13619.

¹³ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

¹⁴ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

¹ Ντίνου Κοτσώνη, Ένα ενδιαφέρον έγγραφο του 1833, Ιθώμη, τεύχ. 3(1973) 14 ή 66.

² Βρίσκεται στα χέρια του Πότη Τηλ. Δικαιάκου.

³ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, της 29 Οκτωβρίου 1831.

⁴ Αρχείον Αγωνιστών Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Π. Λυκουρέζου.

⁵ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. της 26 Αυγούστου 1824, αριθ. 89.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 18 της 22 Σεπτ. 1841. Εφημερίς Αθηνών “Ο Ελληνικός Ταχυδρόμος”, αρ. φ. 26 της 10 Οκτ. 1841, σ. 100α. ΦΕΚ, αρ. 5 της 4 Μαρτίου 1842, σ. 30β.

⁷ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 43, έγγραφο της 6 Σεπτεμβρίου 1828.

⁸ Αρχείον Αγωνιστών Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, αριθ. μητρ. 10743 και 16268.

⁹ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

¹⁰ Ντίνου Κοτσώνη, Ένα ενδιαφέρον έγγραφο του 1833, Ιθώμη 1973, τεύχ. 3, σ. 14 ή 66.

ότι αυτός το ηγόρασε και αμέσως του επαγγέλλομαι με τον ι(ε)ρέα του χωριού μας και μ' εν έτερον σύ(γ)γα(μ)βρόν του Δημήτριον Μάνο ότι κακώς το ηγόρασε αυτό το ελ(α)ιοπεριβόλον όπου κρυφίως παρ' εμού το ηγόρασε κακώς ηγορασμένο διότι προτιμούμεθα κατά Νόμον και κατά το Έθιμον της Πατρίδος μας ημείς όπου είμεθα συγγενείς και συμπλιότεροι, και δια τούτο πρέπει να αφεθής εξ αυτού και να λάβη τα χρήματά του καθώς το ηγόρασε, όπου τα έχω έτοιμα να μην παραπονήται ύστερον. Αλλ' αυτός αδιαφόρησε με απηψησιάν μεγάλη χωρίς να στοχαστή τας δικαίας και νομίμους μου απαιτήσεις.....και ούτως, άχρι σήμερον δε(ν εβή)λθηκα να κάμω τακτικώς τας αναγκαίας δι(α)μαρτυρήσεις. Νυν δε επειδή και θεωρώ όπου τα δικαστήρια βραδύνουν και ακόμη δεν ευστήθησαν δια να εξακολουθήσω τας δικαίας μου απαιτήσεις περί αυτού του ελιοπεριβολίου, και δια να μην ευρίσκη πρόφασιν ότι αποσιώπησα, δια τούτο ιδού δια της παρούσης μου προστρέχω εις το Βασιλικόν τούτο Επαρχείον και ενώπιον του βήματος τούτου διαμαρτύρομαι εναντίον του διαληφθέντος Παναγιωτάκη Γε(ω)ργουλέα περί αυτού του ελιοπεριβολίου ως εις εμέ προτιμούμενον να με το παραχωρήση νομικώς και κατά το Έθιμον της πατρίδος μας να λάβη τα όσα της αγοράς του χρήματα έδωσεν. Αλλέως δε δυστροπών εννοώ εις βάρος του όλα όσα έξοδα, ζημίας και (άλλα) ενεστώτα και μέλοντα ήθελε με προνοιάζουν προξενούμενα εξ αυτού. Καθώς και το εισόδημα αυτού του ελιοπεριβολίου να διαταχθή να εμβή εις τρίτον πρόσωπον να μεσεγ(υήση) και να παραδώση και το επερσινόν εισόδημα του αυτού όπου εσύναξεν καθαρόν λογαρια(σμόν) έως όπου συστηθησομένα των δικαστηρίων να επιθεωρήσω αυτό κρισο(μέν)ων μας. Δι' ο και παρακαλείσθε να κοινοποιήσετε αντίγραφον της παρούσης μου διαμαρτυρήσεως προς εμέ (αυτόν) επισήμως, έτερον δε όμοιον δοθή και προς εμέ εις διαφύλαξιν των δικαιωμάτων μου. Και με όλον το σέβας υποσημειούμαι ο ευπειθεστάτος Ιωάννης Α. Μάνος, εκ του χωριού Μανδινείας τη 29 Οκτωβρίου - 1833- ίσον απaráλλακτον τω πρωτοτύπω.

Εν Μεγ. Μανδινεία : την : 16 : 9μβρίου : 1833. Ο Έπαρχος Οιτύλου Π(άνος) Μονα(στηριώτης).

Από προφορική παράδοση έχουμε πολλούς κλάδους της οικογενείας Μανέα, που δεν γνωρίζουμε τη μεταξύ τους συγγένεια.

-Α-

Γ Ε Ω Ρ Γ Ι Ο Σ Μ Α Ν Ε Α Σ. Δεν γνωρίζουμε αν ταυτίζεται με κάποιον από τους συνωνύμους του που έζησαν την εποχή της Παλιγγενεσίας. Το μόνο γνωστό είναι ότι από το γάμο του απέκτησε ένα γιο, τον **Ιωάννη**.

Ι) ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΑΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Γιώργο**, β) τον **Ηλία**, γ) το **Νικολούτσο**, δ) την **Ελένη** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Κωνστ. Δικαιάκο και ε) την **Αικατερίνη** που ήταν γεννημένη το 1850 και έγινε σύζυγος του Γιάννη Φελουκα-ντζή.

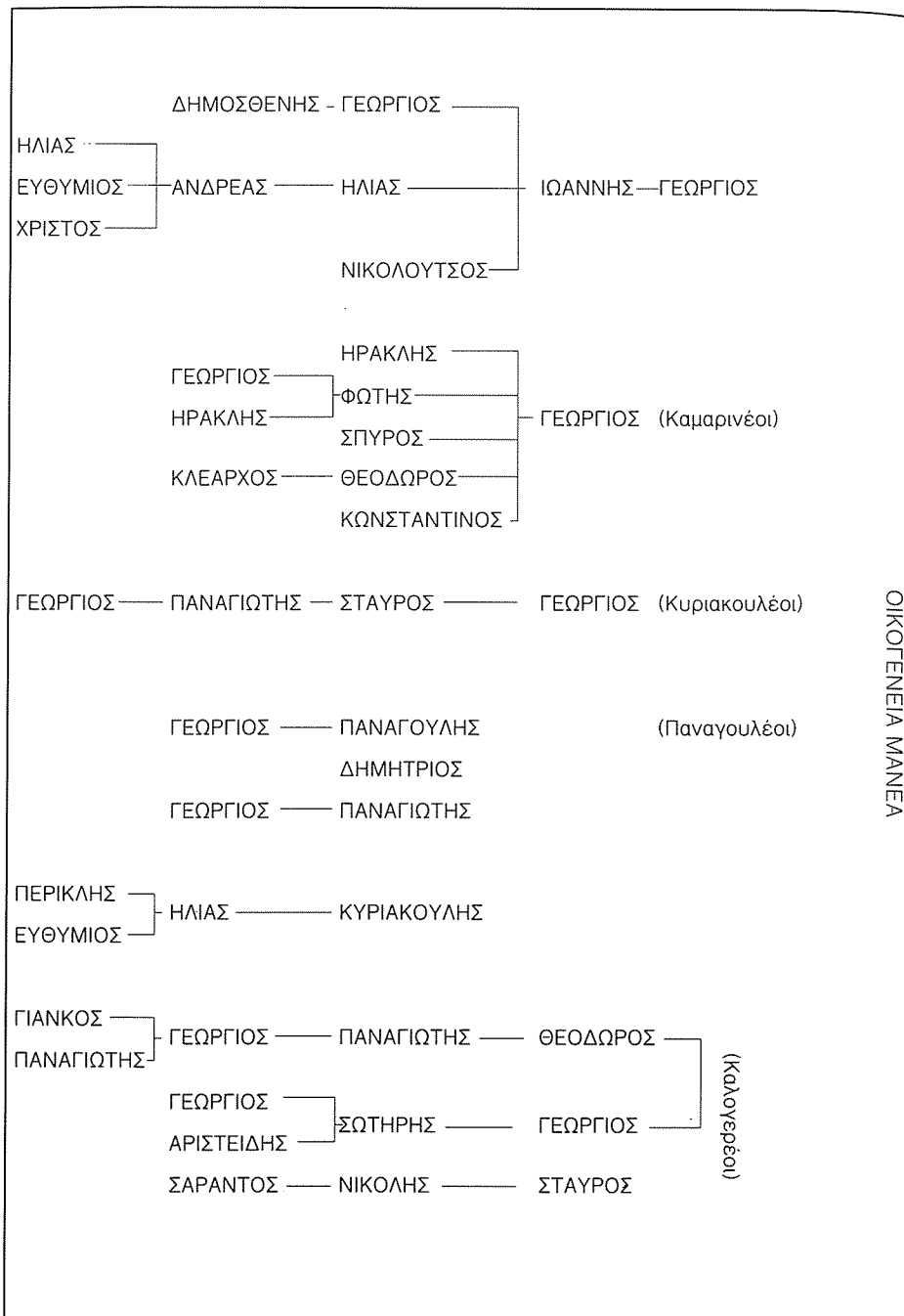
Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΙΩΑΝ. ΜΑΝΕΑΣ. Υπηρέτησε δημόσιος υπάλληλος και στις αρχές του αιώνα μας ήταν Διευθυντής της Νομαρχίας Κυκλάδων και διέμενε στην Ερμούπολη της Σύρου. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν ένα γιο, το **Δημοσθένη**.

1) ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1888 και έζησε μέχρι το 1965. Τελείωσε το γυμνάσιο στην Ερμούπολη και σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ακολούθησε το δικαστικό κλάδο και έφθασε στο βαθμό του Προέδρου των Εφετών. Μετά την απελευθέρωση, το 1944, διετέλεσε ειδικός ανακριτής Αθηνών και χειρίστηκε θέματα δοσιλόγων της κατοχής. Η σύζυγός του είχε το όνομα **Άννα**, ήταν από τη Σύρο και δεν απέκτησαν παιδιά.

Β) ΗΛΙΑΣ ΙΩΑΝ. ΜΑΝΕΑΣ. Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "**Καλόγερος**". Πολλές φορές οι γονείς έταζαν το παιδί τους στην εκκλησία και του φορούσαν ράσο. Μπορούσε ακόμη να το φωνάζουν Καλόγερο και συνήθως επικρατούσε, ιδιαίτερα αν υπήρχαν άλλοι συνώνυμοι στη γενιά του. Παντρεύτηκε τη **Μελαχροινή Αγγελή** ή **Αησιλάου Χριστέα**. Το όνομα της οικογενείας της άλλαξε και έγινε **Αγγελέα**, γι' αυτό και η Μελαχροινή (1855-1925) φέρεται αδελφή του Δημητράκη Αγγελέα. Από το γάμο του Ηλία και της Μελαχροίνης γεννήθηκε ένας γιός, ο **Ανδρέας**.

1) ΑΝΔΡΕΑΣ ΗΛ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1891 και έζησε μέχρι το 1956. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο στο χωριό και επειδή ήταν ορφανός από πατέρα πήγε στη Σύρο κοντά στο θείο του Γεώργιο Ιωάν. Μανέα και φοίτησε στο εκεί γυμνάσιο. Το 1913 κατετάγη στο στρατό και πήρε μέρος στον Ελληνο-Βουλγαρικό πόλεμο, στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και στη Μικρασιατική εκστρατεία, όπου έλαβε μέρος στις μάχες του Σαγγαρίου και του Εσκή Σεχίρ και παρασημοφορήθηκε πολλές φορές για την ηρωική του δράση στο πεδίο των μαχών. Στο βαθμό του ανθυπολοχαγού Πεζικού προβιβάστηκε στις 25 Δεκεμβρίου 1917. Αποστρατεύθηκε ταγματάρχης πεζικού και όπως αναφέρεται βελτίωσε το βαθμό του (Εικ. 101). Ο Α. Μανέας έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε τη **Βασιλική Παν. Καραμπίνη** από τη Μεγάλη Μαντίνεια, αλλά τη χώρισε γρήγορα. Δεύτερη γυναίκα του ήταν η **Ουρανία Παυλίδου** (1900-1985) με την οποία απέκτησαν επτά παιδιά, α) τη **Μελαχροινή** (1917-1986) που εγκαταστάθηκε στο Παρίσι και παντρεύτηκε τον Gaston Escalle, β) την **Ειρήνη** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Κατσικέα τραπεζικού υπαλλήλου, γ) την **Αλεξάνδρα** (1919-1988) που πήγε και αυτή στο Παρίσι και παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Καβνουδιά από τις Κυδωνίες (Αϊβαλί) της Μικράς Ασίας, δ) τον **Ηλία** (1922-1967) που μετά την κατάρρευση του μετώπου της Αλβανίας πήγε στη Μέση Ανατολή και υπηρέτησε στον Αγγλικό στρατό, ε) τον **Ευθύμιο** (1924-1943) που τον εξετέλεσαν οι Γερμανοί στη Θεσσαλονίκη μαζί με άλλους πατριώτες γιατί έκαναν σαμποτάζ, στ) το **Χρίστο-Τάκη** που ασκεί το επάγγελμα του δικηγόρου στην Αθήνα, έχει το βαθμό του Μεγάλου Διδασκάλου στη Μεγάλη Αμιγή Τεκτονική Στοά της Ανατολής και είναι παντρεμένος με την **Κλειώ Ριζοπούλου** και ζ) τη **Μαρία** που έγινε σύζυγος του αρχιτέκτονα-μηχανικού Θεόδωρου Αναγνωστόπουλου.

Γ) ΝΙΚΟΛΟΥΤΣΟΣ ΙΩΑΝ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1850 και έζησε μέχρι το 1918. Ήταν δάσκαλος, παντρεύτηκε την **Ελένη Δημ. Μανωλέα** αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

-B-

Ο δεύτερος κλάδος της οικογενείας Μανέα είχε το παρωνύμιο "Καμαρινέας" και με αυτό αναφέρονται στα παλιά δημοτολόγια. Ο κλάδος αυτός περιλάμβανε τα ακόλουθα πρόσωπα:

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΝΕΑΣ. παντρεύτηκε την κόρη του Γιωργάκη Δικαϊάκη, δηλαδή την αδελφή του Σωτηρίου Δικαϊάκου, αλλά το όνομά της δεν το διατηρήσε η παράδοση. Από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) ο **Ηρακλής**, β) ο **Φώτιος**, γ) ο **Σπίρος**, δ) ο **Θεόδωρος** και ε) ο **Κωνσταντίνος** που γεννήθηκε το 1864 και εγκαταστάθηκε στο Γύθειο.

Α) ΗΡΑΚΛΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου ασκούσε το επάγγελμα του αργυραμοιβού. Δεν είναι γνωστό αν ήταν παντρεμένος.

Β) ΦΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1846 και έζησε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Παντρεύτηκε τη Θεώνη Νικ. Φελουκαντζή (1865-1935) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τον **Ηρακλή** και γ) την **Ποτίτσα** (1896-1972) που έγινε σύζυγος του Αντωνίου Γαϊτανάρου από τους Δολούς.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΩΤΗ ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1892 και εγκαταστάθηκε στη Νέα Μεσημβρία της Θεσσαλονίκης. Από το γάμο του απέκτησε μια κόρη, την **Αναστασία**.

2) ΗΡΑΚΛΗΣ ΦΩΤΗ ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1893 και έζησε μέχρι το 1982. Έμεινε στη Μεγάλη Μαντίνεια και παντρεύτηκε τη Ντίνα Παν. Σπανέα (1898-1985), με την οποία απέκτησαν μια κόρη, τη **Σταυρούλα-Βουλίτσα** (εικ. 136), που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Αθ. Κοκκινέα Προέδρου Εφετών.

Γ) ΣΠΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΑΝΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται σε παλαιά δημοτολόγια της κοινότητας Αβίας με την ένδειξη ότι γεννήθηκε το 1849 και θα πρέπει να ζούσε το 1915, δηλαδή τη χρονιά που συντάχθηκαν τα δημοτολόγια. Άλλες πληροφορίες δεν υπάρχουν.

Δ) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1851, αλλά εγκαταστάθηκε και έζησε στην Αθήνα, όπου διατηρούσε εμπορικό κατάστημα. Παντρεύτηκε την Αγνή-Ανισία Καραμπατέα από το Βαρούσι, γεννημένη το 1865 και πέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Κλέαρχο**, β) την **Άρτεμη**, που έγινε σύζυγος Γαβριούλου, καθώς και δύο ακόμη το **Γεώργιο** και το **Θεμιστοκλή** που πέθαναν σε μικρή ηλικία.

1) ΚΛΕΑΡΧΟΣ ΘΕΟΔ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1888 και έζησε μέχρι τις 25 Απριλίου 1969 (Εικ. 102). Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του φοίτησε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου. Παράλληλα από το 1906 ασχολήθηκε με το εμπόριο και πολύ νέος, το 1910, όταν ήταν μόλις 22 ετών εξελέγη μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Εμπορικού Συλλόγου Αθηνών. Ακολούθησαν οι Βαλκανικοί πόλεμοι, στους οποίους έλαβε μέρος και στη συνέχεια, το 1917, εξελέγη Πρόεδρος του Εμπορικού Συλλόγου Αθηνών.

Στις 22 Ιουνίου 1922 εξελέγη αντιπρόεδρος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών. Μετά δύο περίπου μήνες, όταν άρχισε η Μικρασιατική καταστροφή και παραιτήθηκε η κυβέρνηση Γούναρη, ορκίστηκε η κυβέρνηση Νικολάου Τριανταφυλλάκου, στην οποία ανέλαβε το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας.

Από την κυβέρνηση παραιτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, μετά 25 ημέρες παραμονής στο Υπουργείο, διότι δεν έγινε δεκτή η πρότασή του, να ανατεθεί στον Ελευθέριο Βενιζέλο η εκπροσώπηση της Ελλάδος στο εξωτερικό. Με την πρότασή του αυτή ήθελε να επέλθει η Εθνική Συμφιλίωση. Ο τύπος της εποχής εξύμνησε την ιδέα αυτή, όπως και τον ίδιο τον Κλέαρχο Μανέα, αλλά τα πάθη του διχασμού των Ελλήνων την απέρριψαν.

Την άνοιξη του 1928 έγιναν οι σεισμοί της Κορίνθου. Αμέσως ο Εμπορικός Σύλλογος Αθηνών δια του προέδρου του Κλέαρχου Μανέα, προσέφερε αξιόλογη βοήθεια στους σεισμοπλήκτους. Για τη γρήγορη και αποτελεσματική του προσφορά επελέγη στη διοίκηση του "Αυτονόμου Οργανισμού Σεισμοπαθών Κορινθίας", του οποίου αργότερα ανέλαβε την προεδρία. Συγχρόνως μετείχε σε διάφορα συμβούλια, όπως στον ΟΛΠ (Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς) κ.α.

Από τον Αύγουστο του 1935 έγινε Πρόεδρος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου και τη θέση αυτή τη διατήρησε μέχρι της καταλήψεως της χώρας από τους Γερμανούς, οπότε παύθηκε από την Κυβέρνηση Τσολάκογλου. Στη διάρκεια της κατοχής συνεργάστηκε με τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό σε θέματα επισιτισμού του Ελληνικού λαού.

Μετά την απελευθέρωση, το 1945, εξελέγη υποδιοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος και τη θέση αυτή διετήρησε μέχρι το 1953.

Ο Κλέαρχος Μανέας παντρεύτηκε τη Θηρεσία Μεταξά (Εικ. 102) και απέκτησαν δύο κόρες, α) τη Θεοδώρα που έγινε σύζυγος του ιατρού Κωνσταντίνου Χλωρακιώτη και β) τη Δέσποινα.

-Γ-

Ο τρίτος κλάδος της οικογενείας Μανέα είναι γνωστός με το παρωνύμιο "Κυριακουλέοι". Σε συμβόλαιο του 1868 βρίσκουμε το όνομα του Γεωργίου Κυριακουλέα.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΕΑΣ-ΜΑΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το Σταύρο,

Α) ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΑΝΕΑΣ. Παντρεύτηκε την Ευσταθία-Σταθούλα Νικήτα Γεωργουλέα (1865-1937) και απέκτησαν ένα γιο, τον Παναγιώτη. Ο Σταύρος Μανέας σκοτώθηκε σε συμπλοκή που έγινε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Αναφέρεται ότι τα παιδιά των οικογενειών Κεφαλέα και Μανέα έπαιζαν και τσακώθηκαν για μια δεκάρα. Άρχισε καυγάς μεταξύ των παιδιών και επεκτάθηκε σε συμπλοκή των μεγάλων, κατά την οποία σκοτώθηκαν ο Σταύρος Μανέας, μία κόρη της οικογενείας Κεφαλέα και τραυματίστηκαν άλλα τρία άτομα.

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΥΡ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1895 και πέθανε από φυματίωση το 1916. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Παν. Σπανέα και το 1917 απέκτησαν ένα γιό, το Γεώργιο. Ο Γεώργιος Μανέας έχασε πολύ ενωρίς και τους δύο γονείς του από τη φυματίωση, η οποία τον καιρό εκείνο είχε δημιουργήσει πολλά θύματα. Συγκεκριμένα ο πατέρας του πέθανε όταν η μητέρα ήταν στο τρίτο μήνα της κύησης. Αναφέρεται ακόμη ότι η μητέρα του χήρα και άρρωστη κατοικούσε απομονωμένη σε σπιτάκι που βρισκόταν ανατολικά του πύργου του Σασανά, τον οποίο είχε αγοράσει ο πατέρας της Π. Σπανέας. Παρακαλούσε δε τους συγγενείς της,

που μεγάλωναν το παιδί της, να της το περνούν κάτω από το παράθυρό της για να το βλέπει (Εικ. 45). Ο Γ. Μανέας το 1937 παντρεύτηκε την Κλυταιμνήστρα-Νήστρα Βασ. Φραγκούλη και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τη Σταυρούλα-Βούλα, β) την Ευσταθία-Έφη που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Παπαδόπουλου, γ) τον Παναγιώτη που παντρεύτηκε τη Νίκη Καΐσαρη και δ) το Βασίλη που πήρε την Παναγιώτα Ρήνα.

-Δ-

Ο τέταρτος κλάδος της οικογενείας Μανέα έχει γενάρχη τον Παναγιώλη, γι' αυτό και λέγονται Παναγουλέοι.

1) ΠΑΝΑΓΟΥΛΗΣ ΜΑΝΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται σε συμβόλαιο του 1873. Ο Παναγιώλης είχε μια αδελφή που την έλεγαν Καλλιρρόη και παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Κουμουτσέα. Ο ίδιος παντρεύτηκε την Αντωνία Ζαραβινέα και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τη Μαριγούλα που γεννήθηκε το 1875 και παντρεύτηκε το Γεωργάκη Ιωάν. Πατσέα και β) το Γεώργιο.

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝΑΓ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1868 και έζησε μέχρι το 1937 (Εικ. 131). Παντρεύτηκε την Αρετώ Ιωάν. Μποζώνη, κόρη του Παπά-Γιάννη από τη Μικρή Μαντίνεια, που γεννήθηκε το 1880 και δεν απέκτησαν παιδιά.

-Ε-

Ο πέμπτος κλάδος της οικογενείας Μανέα έχει παλαιότερον τον Κυριακούλη Μανέα. Αναφέρεται ότι ο Κυριακούλης ήταν πρώτος εξάδελφος με τα παιδιά του Ιωάννη Γεωργίου Μανέα, καθώς και με τους Φώτη και Θεόδωρο Γεώργ. Μανέα. Η πληροφορία αυτή δεν διασταυρώνεται. Η κατοικία του Κυριακούλη ήταν ανατολικά της εκκλησίας της Ευαγγελίστριας στη Μεγάλη Μαντίνεια και σήμερα είναι ιδιοκτησίας Γιάννη Αν. Κοζομπόλη.

Α) ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΜΑΝΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται σε συμβόλαια της περιόδου 1900-1907. Παντρεύτηκε την Αναστασία-Τασία Γεωργ. Σπανέα, κόρη του οικονόμου Γεωργίου Σπανέα και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τη Χρυσοθέμη (1884-1929, Εικ. 103) που παντρεύτηκε το Νικήτα Δημ. Μανωλέα β) τον Ηλία και γ) την Κωνσταντίνα γεννημένη το 1895 που έγινε σύζυγος του Αλέξη Παν. Κωνσταντινέα.

1) ΗΛΙΑΣ ΚΥΡ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1890 στη Μεγάλη Μαντίνεια, εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα, όπου άσκησε το επάγγελμα του κρεοπώλη και έζησε μέχρι το 1940. Παντρεύτηκε την Παναγιώτα Περ. Πέρρου (1900-1941) από την Καλαμάτα και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον Περικλή που παντρεύτηκε τη Δέσποινα Ψύλλα, β) τον Ευθύμιο που παντρεύτηκε την Ευσταθία Ταβίλα, γ) την Τασία που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Σφακιανάκη, δ) τη Δέσποινα που παντρεύτηκε τον Αθανάσιο Σοπάκη και ε) τη Βασιλική η οποία έγινε σύζυγος του Αλέξανδρου Σίνου.

-ΣΤ-

Ο έκτος κλάδος της οικογενείας Μανέα δεν γνωρίζουμε αν είχε στενή συγγένεια με τους προηγούμενους, ούτε αν κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Παλαιότερος του κλάδου είναι ο Παναγιώτης Μανέας.

I) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΑΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Γεώργιο** και β) τη **Μαρία** (1839-1917) που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Στ. Κοτσώνη.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΜΑΝΕΑΣ. Αναφέρεται ότι καταγόταν από τον Κάμπο, αλλά ίσως ο Κάμπος σημειώνεται ως πρωτεύουσα του δήμου Αβίας και όχι ως τόπος γέννησης. Μπορεί ακόμη να προέρχεται και από τους Μανέους της Οροβάς. Παραμένει αδιευκρίνιστη η προέλευσή του και η συγγένειά του με τους υπόλοιπους Μανέους. Από την Αθηναϊκή εφημερίδα "Ωρα" της 12 Ιουνίου 1885 μαθαίνουμε ότι ο Γεώργιος Μανέας διορίστηκε υπαστυνόμος της Διοικητικής Αστυνομίας Πειραιώς. Από παράδοση πληροφορηθήκαμε ότι διετέλεσε Αστυνομικός Διευθυντής Αθηνών. Δεν αποκλείεται να είχε αυτή την εξέλιξη, αλλά θα μπορούσε να είναι και υπερβολή, όπως συνηθίζονταν εκείνο τον καιρό. Παλαιότερα υπήρχε πίνακας ζωγραφικής που τον απεικόνιζε με τη στολή του, αλλά με την πάροδο του χρόνου καταστράφηκε. Τον κατείχε η αδελφή του Μαρία Παν. Κοτσώνη και μετά το θάνατό της, το 1917, περιήλθε στην κυριότητα του εγγονού της Πόττη Στ. Κοτσώνη.

Αναφέρεται ακόμη ο **Δημήτριος Μανέας**, ο οποίος ήταν εγκατεστημένος στην Καλαμάτα και στην περίοδο 1873-1883 ασκούσε το επάγγελμα του δικαστικού κλητήρα (σήμερα λέγεται δικαστικός επιμελητής).

-Ζ-

Στον έβδομο κλάδο περιλαμβάνονται οι Καλογερόι-Μανέοι. Ορισμένοι από τους Καλογερούς ισχυρίζονταν ότι κακώς γράφονται Μανέοι, ενώ αποτελούν διαφορετική γενιά. Να σημειωθεί ότι στο Ρέθυμνο της Κρήτης υπήρχε αρχοντική οικογένεια με το όνομα *Καλογερέας* η οποία με την Τουρκική κατάκτηση της νήσου (1669) μετανάστευσε στην Κέρκυρα¹. Δεν υπάρχει όμως ένδειξη ότι και οι Καλογερόι της Μαντίνειας προέρχονται από την Κρήτη. Από τους Καλογερούς αναφέρονται δύο αδέρφια, α) ο **Γεώργιος** και β) ο **Θεόδωρος**. Ακόμη αναφέρεται ένας πρώτος εξάδελφος αυτών γ) ο **Σταύρος**.

I) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΕΑΣ-ΜΑΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν ένα γιό το **Σωτήρη**.

A) ΣΩΤΗΡΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΛΟΓΕΡΕΑΣ-ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1842, έζησε μέχρι το 1914 και άσκησε το επάγγελμα του δασκάλου. Παντρεύτηκε την **Ευτέρπη Αγ. Χριστέα-Αγγελέα** (1846-1917) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τον **Αριστείδη**, γ) τη **Μαριγούλα** που έγινε σύζυγος του Μιχάλη Χαραλαμπάκη και δ) τη **Βασίλω** που γεννήθηκε το 1884 και παντρεύτηκε το Δημήτριο

¹Σπύρου Λάμπρου, Κατάλογος των Κρητικών οίκων Κερκύρας, Νέος Ελληνομήμων 10(1913)456.

Ζωγράφο. Η κατοικία του Σωτηρίου Καλογερέα-Μανέα βρισκόταν ανατολικά από το σπίτι του Γεωργάκη Σκιά (τώρα είναι χάλασμα) και βορείως της κατοικίας του Δήμου Κοζομπόλη και έδινε την εντύπωση αρχοντικού.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤ. ΚΑΛΟΓΕΡΕΑΣ-ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1873, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και διατηρούσε καφενείο στην περιοχή Κουκαίου. Από το γάμο του απέκτησε μια κόρη, την **Κούλα**.

B) ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΩΤ. ΚΑΛΟΓΕΡΕΑΣ-ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1878 και μετανάστευσε στην Αμερική. Αναφέρεται ότι ήρθε σε ρήξη με τους Γιαννητούρους και μετανάστευσε για να αποφύγει πιθανή σύγκρουση μαζί τους.

II) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΕΑΣ-ΜΑΝΕΑΣ. Αδελφός του Γεωργίου, που απέκτησε ένα γιό τον **Παναγιώτη**. Οι απόγονοί του διατήρησαν το επίθετο Μανέας. Σε κατάλογο συνδρομητών ποιητικής συλλογής που συντάχθηκε στην περίοδο 1836-1849 περιλαμβάνεται το όνομα του Θ. Καλογερέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια¹.

A) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΘΕΟΔ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1854, έζησε μέχρι το 1926 και παντρεύτηκε τη **Βασιλική Νικ. Σπανέα** (1860-1938) με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Γεώργιο** και β) τη **Βιργινία** που έγινε σύζυγος του Χαράλαμπου Μουντζουρέα.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1884 και έζησε μέχρι το 1945 (Εικ. 131). Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Γιαν. Κωνσταντινέα** (1895-1975) και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που υπηρέτησε στο Πολεμικό Ναυτικό, αποστρατεύθηκε δε με το βαθμό του αντιπλοίαρχου και παντρεύτηκε τη **Χρυσούλα Μαντά**, β) το **Γιάγκο** (1916-1993) που παντρεύτηκε την **Ποτούλα Γαϊτανάρου**, γ) τη **Λιλίκα** που έκανε δύο γάμους, πρώτα παντρεύτηκε το Γεώργιο Σταθουλόπουλο και στη συνέχεια το Γεώργιο Παναγιωτακόπουλο, δ) τη **Βασιλική** που έγινε σύζυγος του Γιάννη Παπουτσή, ε) τη **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε τον Ηλία Παπαδάκο και στ) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Λάκη Μαράτου.

III) ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΕΑΣ-ΜΑΝΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν το **Νικολή**.

A) ΝΙΚΟΛΗΣ ΣΤΑΥΡ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1852 και πέθανε το 1917. Παντρεύτηκε τη **Μέλπω Νικ. Κωνσταντινέα**, που ήταν γεννημένη το 1860 και απέκτησαν τρία παιδιά, α) την **Ευαγγελία** που γεννήθηκε το 1885 και παντρεύτηκε το Γεώργιο Θεοδ. Νικολέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια, β) τη **Λεύκω** που γεννήθηκε το 1890 και έγινε σύζυγος του Σταύρου Ιωάν. Φελουκαντζή και γ) το **Σαράντο**.

1) ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΙΚ. ΜΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1903, έζησε μέχρι το 1996 και παντρεύτηκε την **Πολυτίμη Φικούρα** (1903-1989), με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Κλέαρχο** (1927-1958) που πέθανε νέος, β) τον **Παναγιώτη** (1932-1980) ο οποίος έγινε ιερέας και πέθανε και αυτός νέος και γ) την **Τούλα** που έγινε σύζυγος του Γιάννη Γαϊτανάρου. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Σαράντος Νικ. Μανέας είχε από μικρή ηλικία το παρωνύμιο "Μελπέας" ή "Μελούπος" που προερχόταν από το όνομα της μητέρας του, η οποία ονομαζόταν **Μέλπω**.

¹B. Πατριαρχέα, Δίπτυχον κλπ., ό.π., σ. 337.

ΜΑΝΙΑΤΕΑΣ

Το όνομα του Δημητρίου Μανιατέα, που ήταν γεννημένος το 1779, περιλαμβάνεται σε κατάσταση πολιτοφυλάκων του Γαλάνη Κουμουνδουράκη¹ από το 1824. Στην οικογενειακή παράδοση των Κοκκινάκηδων της Μικρής Μαντινείας αναφέρεται ότι αρχικά το όνομά τους ήταν *Μανιατέας*. Αλλά και ο Ηλίας Ν. Λιακέας από τη Μικρή Μαντινεία άλλαξε το όνομά του σε Μανιατέας και εγκαταστάθηκε στο Νομιστή. Ένας άλλος κλάδος οικογενείας Μανιατέα εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντινεία.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΝΙΑΤΕΑΣ. Απέκτησε δύο παιδιά, α) την **Πότα** (1892-1973), η οποία ήταν γνωστή με το παρωνύμιο "*Ζαχαρού*", παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Μελιγαλιώτη και έζησε στη Μεγάλη Μαντινεία και β) τον **Κώστα** ο οποίος είχε γιό **Νίκο** και έφυγαν από τη Μικρή Μαντινεία προκειμένου να κατοικήσουν στην Καλαμάτα.

ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ

Οικογένεια της Μεγάλης Μαντινείας που χάθηκε από τον τόπο. Πρωτοεμφανίστηκε στα χρόνια της Εθνεγερσίας και ήταν μια από τις παλιές Μαντιναϊκές οικογένειες. Γενάρχη της θεωρούμε το **Στρατηγούλη Μανωλακέα**.

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥΛΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ. Ήταν γεννημένος το 1792 και στις 5 Ιουλίου 1829 υπέγραψε έγγραφο συμπάραστασης στη Δημογεροντία Σταυροπηγίου². Μετά από ένα περίπου χρόνο συνυπέγραψε αναφορά προς τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια³ και την επόμενη χρονιά υπέγραψε ψήφισμα αποδοκιμασίας των επαναστατικών κινημάτων των Μαυρομιχαλαίων⁴. Αργότερα, το 1842, κατέθεσε για την υπόθεση της περιουσίας της Μονής των Αγίων Σαράντα⁵.

Γ. ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ. Τον Ιανουάριου του 1831 υπέγραψε και αυτός ψήφισμα κατά των Μαυρομιχαλαίων⁶. Δεν είναι γνωστό αν το βαφτιστικό του όνομα ήταν Γεώργιος ή Γιάννης, οπότε ταυτίζεται πιθανώς με τον επόμενο, που συγκαταλέγεται σε αυτούς οι οποίοι αναφέρονται από παράδοση.

Ι) ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ. Δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες παρά μόνο ότι έζησε μέχρι το 1883 και απέκτησε δύο γιούς, α) τον **Παναγιώτη** και β) το **Δημήτριο**.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩΑΝ. ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ. Παντρεύτηκε την **Αφροδίτη Αρφ. Σασανά**, ανιψιά του δεσπότη Διονυσίου Σασανά και από το γάμο τους γεννήθηκαν

¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. της 26 Αυγούστου 1824.

² ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84 της 5 Ιουλίου 1829.

³ ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220, έγγραφο της 28 Ιουνίου 1830.

⁴ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

⁵ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

⁶ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

δύο κορίτσια, α) η **Ελευθερία** (1880-1925) που παντρεύτηκε το Δημήτριο Κοτσόβολο και β) η **Αθηνά** (1885-1945) που έμεινε άγαμος.

Β) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΙΩΑΝ. ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομά της συζύγου του με την οποία απέκτησαν, α) το **Στασινό** και β) τον **Αηγιόλαο**.

1) ΣΤΑΣΙΝΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1882 και παντρεύτηκε τη **Σταθούλα Θ. Νικολέα** (1882-1963) από τη Μεγάλη Μαντινεία, με την οποία απέκτησαν ένα γιό τον **Κωνσταντίνο-Ντίνο**. Ο Στασινός Μανωλακέας πήρε μέρος στον Ελληνο-Τουρκικό πόλεμο του 1912 και πολέμησε στη μάχη των Γιαννιτσών, που έκρινε την τύχη της Θεσσαλονίκης. Αργότερα πήρε άδεια και κατέβηκε για λίγο στη Μεγάλη Μαντινεία, αλλά στη συνέχεια κηρύχθηκε ο Ελληνο-Βουλγαρικός πόλεμος και σκοτώθηκε στις 27 Ιουνίου 1913 στη μάχη της Στρώμιτσας.

α) ΝΤΙΝΟΣ ΣΤΑΣ. ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντινεία το 1909 και έζησε μέχρι το 1969. Εικονίζεται σε σχολική φωτογραφία των μαθητών του χωριού του (Εικ. 38). Κατετάγη στη Χωροφυλακή και υπηρέτησε στη Βόρειο Ελλάδα, όπου και παντρεύτηκε.

2) ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1886 και σε νεανική ηλικία έχασε το φως του από έκρηξη όπλου.

Από την οικογένεια Μανωλακέα ήταν και η **Βασιλική**, η οποία ίσως δεν είχε στενή συγγένεια με τους προηγούμενους. Τον περασμένο αιώνα παντρεύτηκε το Χαρίλαο Γεωργ. Καπετανάκη και έγινε μητέρα της Σταυρούλας, της λεγομένης Χαριλαΐτσας, που έμενε στο Ακρογιάλι. Αναφέρεται ότι η Βασιλική έπαυσε από επιληψία.

ΜΑΝΩΛΕΑΣ

Οικογένεια Μανωλέα υπήρχε στη Μεγάλη Μαντινεία και στις Γαϊτσές (Κέντρο). Η Γαϊτσανή οικογένεια με αξιολογή δράση στην περίοδο της Εθνεγερσίας δεν φαίνεται να έχει συγγενικούς δεσμούς με τους Μεγαλομαντιναίους Μανωλέους. Στην παράδοση των Μανωλέων της Μεγάλης Μαντινείας αναφέρεται ότι αρχικό όνομα της οικογενείας τους ήταν το *Σβινέας*, που μπορούμε να το συσχετίσουμε με το χωριό Σβίνα του Ζυγού της Μάνης. Ως παλαιότερος των Μανωλέων της Μαντινείας φέρεται ο **Ιωάννης**.

Ι) ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΝΩΛΕΑΣ. Η γέννησή του μπορεί να τοποθετηθεί λίγα χρόνια πριν από την επανάσταση του 1821. Παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας **Σασανά**, που ήταν αδελφή του δεσπότη Διονυσίου Σασανά και το σπίτι του ήταν στην περιοχή **Λιθάρι** της Μεγάλης Μαντινείας, δηλαδή στο δυτικό μέρος του χωριού. Από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) ο **Δημήτρης**, β) ο **Παναγιώτης**, γ) ο **Γιώργης**, δ) η **Αγγέλω** που γεννήθηκε το 1850 και παντρεύτηκε το Ραφαήλ Κ. Δικαιάκο και ε) η **Σταυρούλα** που έγινε σύζυγος του Σταύρου Κουτήφαρη από το Σταυροπήγι (Μάλτα-Βαρούσι).

Α) ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΙΩΑΝ. ΜΑΝΩΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1840 και έζησε περίπου 90 χρόνια. Παντρεύτηκε τη **Ζωή Σιδερέα** (1855-1941) από το Βαρούσι και από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) η **Ερασμία**, γεννημένη το 1880, παντρεύτηκε

το Χαρίλαο Π. Κουμουτσέα, β) ο Νικήτας, γ) η Ελένη που έκανε δύο γάμους και πρώτα παντρεύτηκε το δάσκαλο Νικολούτσο Ι. Μανέα και αργότερα έγινε σύζυγος του Μένη Χ. Σπανέα-Μπαλέα, δ) η Παρασκευούλα που παντρεύτηκε το Χρίστο Νικολακέα και ε) ο Αλέξης. Ο Δημήτριος Μανωλέας εγκαταστάθηκε στην Παλιόχωρα και είχε αρτοποιείο στη θέση που σήμερα είναι το εξοχικό "Ο Βράχος". Παραπλεύρως ήταν το ελαιοτριβείο του Νικολάου Κατσιβαρδά-Πετρούλα.

1) **ΝΙΚΗΤΑΣ ΔΗΜ. ΜΑΝΩΛΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1881 και πέθανε το 1917 από φυματιώδη σπονδυλίτιδα. Παντρεύτηκε τη Χρυσοθέμη Κυρ. Μανέα (1884-1929) και από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο κόρες, α) η Ζωΐτσα (1908) που παντρεύτηκε τον Παπα-Πότη Γεωργουλέα και β) η Τασία (1911) που το 1933 παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Διαμαντόπουλο. Όπως αναφέρεται ο Νικήτας Μανωλέας στις αρχές του αιώνα μας αποφάσισε να χτίσει σπίτι στην Παλιόχωρα δυτικά από την εκκλησία της Παναγίας. Στη θέση του Μανωλείκου σπιτιού σήμερα έχει οικοδομήσει ο Γεώργιος Σπ. Γεωργουλέας, Σκάβοντας ο Νικήτας για τα θεμέλια βρήκε πλάκες και κάτω από αυτές ήταν ένα σταμνάκι με θησαυρό. Το είδος των ευρημάτων δεν καθορίζεται, αλλά μάλλον θα επρόκειτο για παλαιά νομίσματα, που δυστυχώς δεν είναι γνωστό εάν ήταν από τη Βυζαντινή εποχή ή και παλαιότερα. Ο Ν. Μανωλέας προβληματίστηκε για το τι έπρεπε να κάνει και εμπιστεύθηκε το μυστικό του στον κουμπάρο του τον Παναγιώτη Τυρέα. Μετά από συνεννόηση ο Μανωλέας έκανε τον άρρωστο και ο Τυρέας προθυμοποιήθηκε να τον συνοδεύσει στην Αθήνα για ιατρικές εξετάσεις. Με τον τρόπο αυτόν έφυγαν από το χωριό μαζί με το θησαυρό, χωρίς να το αντιληφθεί κανένας. Στην Αθήνα συνάντησαν, όπως λέγεται, τον Κουμανταρέα. Πρόκειται για τον τελώνη Αριστομένη (1855 - 1936) ή για τον δικαστή Παναγιώτη. Η γιαγιά του Νικήτα και η μητέρα των Κουμανταρέων ήταν αδελφές. Με τη βοήθεια του θείου ο Νικήτας πούλησε το θησαυρό και γύρισε πίσω με τον κουμπάρο του, πιστεύοντας πως ο Κουμανταρέας είχε κρατήσει μεγάλο μερίδιο για τον εαυτό του. Ο Νικήτας για να μη φανεί πως είχε χρήματα, όταν πουλιόταν κάποιο χωράφι, έλεγε υποκριτικά πως αν του δανείσει λεπτά ο κουμπάρος του ο Γιαννητύρης θα το αγοράσει. Με τον τρόπο αυτό απέκτησε αξιόλογη κτηματική περιουσία (Εικ. 103).

2) **ΑΛΕΞΗΣ ΔΗΜ. ΜΑΝΩΛΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1896 και υπηρέτησε στη Χωροφυλακή (Εικ. 105). Τον σκότωσαν οι Γερμανοί κατά την πρώτη είσοδό τους στις 30 Απριλίου 1941 στη θέση Μουρτί του Αρχοντικού. Ο Αλέξης Μανωλέας παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Παν. Μοιρέα (1896-1952) και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το Βασίλη που γεννήθηκε το 1921 και πέθανε μεταπολεμικά, αφού κακοποιήθηκε από τους δεξιούς, β) το Δημήτρη που παντρεύτηκε την Ανθούλα Πετρογιαννοπούλου, γ) τον Κωνσταντίνο (Εικ. 39) που πήρε την Αρχοντούλα Μπούλια, δ) την Ελένη (Εικ. 39) σύζυγο του Γεωργίου Πουλάκη και ε) την Αφροδίτη που έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε τον Ιωάννη Νικολακέα και στη συνέχεια τον Παύλο Πάτρα.

β) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩΑΝ. ΜΑΝΩΛΕΑΣ.** Γεννήθηκε γύρω στο 1850 και έζησε περίπου 75 χρόνια. Έκανε τρεις γάμους. Πρώτη σύζυγός του ήταν η Θεώνη Ψάλτη με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Γιάννη και β) τον Πέτρο. Δεύτερη σύζυγός του ήταν η Σταυρούλα Ηλ. Γεωργουλέα, από την οποία πήρε προίκα ένα πυρ-

γόσπιτο στα Νικαχιάνικα και μαζί έκαναν ακόμη δύο παιδιά, γ) τον Ηλία και δ) την Παναγούλα (1887-1960) που παντρεύτηκε το Γιάννη Δάκαρη. Ο Παναγιώτης Μανωλέας σε τρίτο γάμο παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας Σιδερέα από το Βαρούσι και απέκτησαν ένα παιδί ε) το Σταύρο.

1) **ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝ. ΜΑΝΩΛΕΑΣ.** Εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και ασχολήθηκε με την πώληση πόσιμου νερού από το λεγόμενο "Μανωλείκο πηγάδι" που ήταν στη δυτική πλευρά της Καλαμάτας κοντά στο εργοστάσιο Λιναρδάκη. Παντρεύτηκε την Ελένη ή Ελευθερία Θ. Νικολέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον Παναγιώτη, β) τη Θεώνη που παντρεύτηκε τον Ανδρέα Σταθόπουλο, γ) την Αθανασία που έγινε σύζυγος του Λάμπρου Τομαρά, δ) τη Γεωργία σύζυγο του Αναστασίου Γαλανάκου, ε) την Αγγελική σύζυγο του Δήμου Μπούτου και στ) τη Βούλα που γεννήθηκε το 1918 και παντρεύτηκε το Χρίστο Ηλιόπουλο.

2) **ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΝ. ΜΑΝΩΛΕΑΣ.** Είχε εξοχικό κέντρο στην Καλαμάτα για το οποίο ο Γιάννης Ταβουλαρέας στο βιβλίο του για την παλιά Καλαμάτα γράφει: "Του Μανωλέα ο Μπαξές λεγόταν κήπος της Θεάς Αρτέμιδος. Με το όνομα αυτό λειτουργούσε εξοχικό κέντρο και κάθε καλοκαίρι έπαιζε εκεί πότε θέατρο και πότε Καραγκιόζης". Παντρεύτηκε την Αθανασία Σκούρα και από το γάμο τους γεννήθηκαν τέσσερα παιδιά, α) ο Πάνος ήταν υπάλληλος της Εμπορικής Τραπέζης, β) ο Αριστοτέλης εργάστηκε στο Υπουργείο Γεωργίας και παντρεύτηκε την Ευαγγελία Καρβούνη, γ) η Σταυρούλα έμεινε άγαμος και δ) η Βασιλική παντρεύτηκε το Θεοχάρη Ψυχάρη.

3) **ΗΛΙΑΣ ΠΑΝ. ΜΑΝΩΛΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1886, έζησε μέχρι το 1960 (Εικ. 104) και έκανε δύο γάμους. Πρώτη σύζυγος ήταν η Χαίδω Κ. Μπακετέα με την οποία απέκτησαν ένα γιό, α) το Γιώργη που γεννήθηκε το 1907, έζησε μέχρι το 1992 (Εικ. 38) και παντρεύτηκε την Αικατερίνη Μπασακάρου (1908-1991) από τους Δολούς, με την οποία απέκτησαν τη Χαίδω και τον Ηλία που παντρεύτηκε τη Βαρβάρα Γεράρδου. Δεύτερη σύζυγος του Ηλία Μανωλέα έγινε η Κοκώνα Ζουμπούλη (1887-1973) από τον Κάμπο, με την οποία απέκτησαν τρία ακόμη παιδιά, β) τον Παναγιώτη που γεννήθηκε το 1916, υπηρέτησε σμήναρχος της Πολεμικής Αεροπορίας και παντρεύτηκε την Αικατερίνη Βεργάδη πτυχιούχο νομικής από τη Θεσσαλονίκη, με την οποία απέκτησαν τον Ηλία, που πήρε τη Γεωργία Ψώνη, γ) τη Σταυρούλα που παντρεύτηκε το Λευτέρη Αραπλή και δ) το Φώτη (1921-1985) που πήρε τη Βάσω Παναγοπούλου και απέκτησαν τον Ηλία, παντρεμένο με τη Χρυσαιγή Θεοχάρη και το Δημήτρη, που έκανε γυναίκα του την Ιουλία Νάση.

4) **ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΝ. ΜΑΝΩΛΕΑΣ.** Υπηρέτησε στην Αστυνομία και από το γάμο του απέκτησε μια κόρη, τη Βούλα, που έγινε σύζυγος Μενούνου.

γ) **ΓΙΩΡΓΗΣ ΙΩΑΝ. ΜΑΝΩΛΕΑΣ.** Παντρεύτηκε την Ελένη Χαριτοπούλου και απέκτησαν τρία παιδιά, α) την Πούλω που έγινε σύζυγος Αρβανίτη, β) τον Κωνσταντίνο (1894-1963), υποδηματοποιό, που παντρεύτηκε την Αικατερίνη Πόπη Δικαιάκου (1897-1973) και δεν απέκτησαν παιδιά και γ) το Νίκο σιδηρουργό στην Καλαμάτα που πήρε τη Σοφία αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

ΜΕΛΙΓΑΛΙΩΤΗΣ

Οικογένεια καταγόμενη από τις Γαϊτσές, που ένα μέλος της ο **Κωνσταντίνος** εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΛΙΓΑΛΙΩΤΗΣ. Παντρεύτηκε την Πότα Ν. Μανιατέα (1892-1973), γνωστή με το παρωνύμιο "*Ζαχαρού*", γιατί κάποιον από τους προγόνους της τον έλεγαν Ζαχαριά. Από το γάμο τους απέκτησαν τρεις κόρες, α) τη **Στυλιανή**, γεννημένη το 1910, που παντρεύτηκε το Χρ. Λάσκαρη, β) την **Αφροδίτη** (1912-1990) που έγινε σύζυγος του Νικολάου Γεωργακοπούλου, του λεγόμενου "*Μπαρουτά*" και γ) τη **Σταυρούλα** (1914-1995) που παντρεύτηκε το Στέλιο Λ. Κωνσταντάκη, γνωστό με το παρωνύμιο "*Λουκάς*" από το όνομα του πατέρα του.

ΜΙΧΑΛΑΚΕΑΣ - ΜΙΧΑΛΕΑΣ - ΜΙΧΑΛΙΔΗΣ

Η οικογένεια Μιχαλακέα ήταν από τους Δολούς, αλλά όπως φαίνεται κάποιο από τα μέλη της εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Σε κατάλογο στρατιωτών του Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη από το 1824 αναφέρεται ως Μαντιναίος και ο **Γιωργάκης Μιχαλακέας**¹.

Το 1829 συντάχθηκε αναφορά συμπάρστασης στους δημογέροντες της επαρχίας Σταυροπηγίου την οποία υπέγραψε και ο **Αναστάσης Μιχαλέας**².

Αργότερα, στην περίοδο 1836-1849, συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής και στους Μεγαλομαντιναίους περιλαμβάνεται ο **Π. Μιχαλίδης**³. Το όνομα αυτό προέρχεται από το Μιχαλέας ή Μιχαλακέας με την αντικατάσταση της κατάληξης *-έας* με *-ίδης*. Την εποχή εκείνη είχαμε και άλλες τέτοιες περιπτώσεις μεταβολής της κατάληξης, όπως το Κωνσταντινέας έγινε Κωνσταντινίδης και το Μπακάς Μπακίδης.

Στο Μεσσηνιακό Βιογραφικό Λεξικό του Ν. Καράμπελα αναφέρεται ότι ο Καθηγητής της Περιγραφικής Ανατομικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης **Νικόλαος Μιχαλακέας** (1879-1949) του Παναγιώτη και της Αναστασίας είχε γεννηθεί στη Μεγάλη Μαντίνεια, ενώ ο αδελφός του Γεώργιος ήταν γεννημένος στους Δολούς. Αληθές είναι ότι τόσο ο Γεώργιος, όσο και ο Νικόλαος Μιχαλακέας είχαν γεννηθεί στους Άνω Δολούς. Είναι συνεπώς λάθος να θεωρείται η Μεγάλη Μαντίνεια ως γενέτειρα του καθηγητού Νικολάου Παν. Μιχαλακέα.

¹ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53 της 20 Ιανουαρίου 1825. Δεν είναι γνωστό αν πρόκειται για μια ή περισσότερες οικογένειες. Δεν υπάρχουν απόγονοι για να έχουμε πληροφορίες. Όσα γράφονται προέρχονται από γραπτά κείμενα.

²ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84 της 5 Ιουλίου 1829.

³Β. Πατριαρχέας, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 337.

ΜΟΙΡΕΑΣ

Από παράδοση αναφέρεται ότι οι Μοιρέοι αποτελούν κλάδο της οικογένειας των Μανδραπηλέων. Ως τόπο καταγωγής αναφέρουν τα Σωτηριάνικα. Λέγεται πως κάποτε ένας από την οικογένεια έφυγε και πήγε στη Μεσσηνία αναζητώντας τη μοίρα του. Όταν γύρισε πίσω στις Μαντίνειες του έμεινε το παρωνύμιο "*Μοιρέας*". Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο Πεταλίδι¹, όπου είχαν εγκατασταθεί πολλοί Μανιάτες, το 1864 έμεινε ο Δ. Αθ. Μοιρέας. Στην Παλιόχωρα ζούσε ο Κωνσταντίνος Μοιρέας, που το 1865 ήταν από κληρονομιά συνδιοκτήτης κατά το 1/3 σπιτού στη Μεγάλη Μαντίνεια με α) το Νικόλαο και τη Ζωΐσα Αθ. Μοιρέα από το Πεταλίδι και β) τη Σταυρούλα Μοιροπούλου, που ήταν παντρεμένη στο Νησί. Το σπίτι αυτό αγόρασε ο Παπα-Γιώργης Φραγκούλης και στη θέση του έχει σήμερα μαγαζί ο Βασίλειος Θ. Κωστέας.

1) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΟΙΡΕΑΣ. Παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας **Βοϊδομμάτη** και από το γάμο τους γεννήθηκαν έξι παιδιά, α) ο **Παναγιώτης**, β) η **Γιαννούλα** που παντρεύτηκε τον Αθανάσιο Π. Γονεάκη, γ) η **Καλλιόπη** (1861-1934) που παντρεύτηκε το Στυλιανό Βενετσανέα, δ) η **Δημητρούλα** που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Δρακόπουλου, ε) η **Ευαγγελία** που παντρεύτηκε δύο φορές, πρώτα μεν πήρε τον Αλέξανδρο Καλ. Γαλανέα, κατόπιν δε παντρεύτηκε Κασιμιώτη από τη Λογγά και απέκτησαν μια κόρη τη Φωτούλα, η οποία έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Σπανέα-Μπαλέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια, στ) η **Μαριγούλα** που γεννήθηκε το 1874 και έγινε σύζυγος του Χαράλαμπε Καραμπίνη.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΜΟΙΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1854 (Εικ. 106) και παντρεύτηκε την **Αφροδίτη Κοκκινέα** (1860-1918, Εικ. 106). Από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) ο **Γεώργιος**, β) ο **Διονύσιος**, γ) ο **Γιάννης**, δ) ο **Κωνσταντίνος** και ε) η **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε τον Αλέξη Μανωλέα.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΜΟΙΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1887 και έζησε μέχρι το 1969. Παντρεύτηκε την **Όλγα Αλ. Δάκαρη** (1885-1974) με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) την **Αφροδίτη** που παντρεύτηκε τον Πότη Γ. Καραμπίνη, β) την **Ποτίτσα** που έγινε σύζυγος του Αλέξη Π. Σύρμα και γ) τον **Κώστα**, συνταξιούχο της Τράπεζας της Ελλάδος που παντρεύτηκε τη **Μαρία Πλεμένου** και απέκτησαν το Γεώργιο που πήρε την Παρασκευή Κυριαζή.

2) ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΠΑΝ. ΜΟΙΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1890 και έζησε μέχρι το 1968 (Εικ. 107, 108, 117, 134). Έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε την **Ευγενία Λιμπερέα**, εγγονή του Χάιδου Νικητάκη, με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) την **Αφροδίτη** σύζυγο του Ανδρέα Σπυρόπουλου και β) το **Νίκο**. Σε δεύτερο γάμο πήρε τη **Μαριάνθη Βαρελά** (1900-1971). Ο Διονύσιος Μοιρέας ακολούθησε το στρατιωτικό επάγγελμα και πολέμησε στον Ελληνο-Βουλγαρικό πόλεμο με το βαθμό του λοχία και στους πολέμους 1917-1922. Ανθυπολοχαγός έγινε στις 25 Δεκεμβρίου 1917 και το 1929 αποστρατεύθηκε με το βαθμό του ταγματάρχη. Αρ-

¹Δικαίου Β. Βαγιακάκου, *Το Πεταλίδι αποικία Μανιατών*, Πελοποννησιακά παράρτημα 5, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών 1977, σ. 392.

γότερα βελτίωσε το βαθμό του. Στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά την εισβολή των Γερμανών πήγε στην Κρήτη και ανέλαβε υπηρεσία στο Μάλεμε με το βαθμό του Ταγματάρχη. Με την κατάληψη της Κρήτης αιχμαλωτίστηκε από τους Γερμανούς, αλλά μετά από μικρό χρονικό διάστημα ελευθερώθηκε και γύρισε στην Παλιόχωρα.

α) ΝΙΚΟΣ ΔΙΟΝ. ΜΟΙΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1910 και έζησε μέχρι το 1987 (Εικ. 38). Παντρεύτηκε την Ερμιόνη Ραυτοπούλου και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τη Σταυρούλα που παντρεύτηκε το Δημήτριο Πατσανά, β) τη Διονυσία που έγινε σύζυγος του Θωμά Καπάτου και γ) το Γιάννη που έγινε ταξίαρχος και παντρεύτηκε τη Φωτεινή Δατσουγιάννη.

3) ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝ. ΜΟΙΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1892 (Εικ. 104β). Στη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου κατατάχθηκε στο στρατό της Εθνικής Άμυνας του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη. Όταν τελείωσε ο πόλεμος και γύρισε πάλι στην Παλιόχωρα παρουσίασε ψυχικό νόσημα το οποίο τον οδήγησε στην αυτοκτονία.

4) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΝ. ΜΟΙΡΕΑΣ. Ήταν ο νεώτερος από τα παιδιά του Παναγιώτη Μοιρέα και σε ηλικία περίπου 30 ετών αρρώστησε, προφανώς από φυματίωση και πέθανε.

ΜΟΥΝΤΑΝΟΣ

Όνομα παλαιάς οικογένειας της Μέσα Μάνης, όπου υπάρχει και χωριό Μουντανίστικα¹. Ο Παύλος Μούντανος² υπήρξε διακεκριμένος στρατιώτης στη Δύση. Σε έγγραφο του 1576 υπέγραψε ο Αναγνώστης Μούντανος³. Το 1675 μετανάστευσε από το Οίτυλο ο Γρηγόρης Μούντανος⁴ και το 1727 ο Θοδωρής Βασιλόπουλος-Μούντανος⁵ από το Βαχό γιατρεύτηκε από το γιατρό Παπαδάκη.

Κλάδος της οικογένειας Μούντανου της Μέσα Μάνης εγκαταστάθηκε στον Κάμπο του πρώην δήμου Αβίας και την εποχή του 1821 αναφέρεται ως Μουντανέας. Το 1824 συμμετείχαν σε σώμα πολιτοφυλακής υπό τον Γαλάνη Κουμουνδουράκη⁶ ο Κωνσταντίνος Μούντανος, γεννημένος το 1779 και ο Παναγιώτης Μούντανος, γεννημένος το 1783. Ο Γ. Μουντανέας το 1831 σε δύο ψηφίσματα καταδίκασε τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων που στρεφόντουσαν κατά

¹ Τα Μουντανίστικα είναι μικρό και ορεινό χωριό της κοινότητας Τσικαλιών της επαρχίας Οιτύλου και βρίσκεται ανατολικά των Μπουλαριών, βορείως των Αλικίων και δυτικά της Λάγιας.

² Κωνσταντίνου Σάθα, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. 5, σ. 17. Πολλοί Μανιάτες είχαν διακριθεί στη Δύση ως στρατιώτες, δηλαδή μισθοφόροι πολεμιστές.

³ Κ. Τσικνάκη, *Μια περίπτωση εκβιασμού της Βενετίας από κατοίκους της Μάνης (1575-1576)*, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)236 και Α.Σ.Υ., Senato-Proveditori da Terra eda Mar, filza736, φφ. 1r-2v: 29 Ιανουαρίου 1576.

⁴ Πέτρου Καλονάρου, *Μεγάλη Ελλάς*, Αθήνα 1945, σ. 132.

⁵ Δ. Δημητράκου-Μεσιόκλη, *Οι Νυκλιάνοι*, Αθήνα 1949, σ. 209.

⁶ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. της 26 Αυγούστου 1824, αρ. 66 και 67.

του Ιωάννη Καποδίστρια¹. Τον ίδιο χρόνο υπέγραψε πιστοποιητικό για τη δράση στον απελευθερωτικό αγώνα του Χριστόδουλου Καπετανάκη² και το 1833 του Βενετσάνου Καπετανάκη³. Ακόμη στην περίοδο 1843-44 αναφέρεται ότι βασανίστηκε ο Κ. Μούντανος για πολιτικούς λόγους από τους φίλους του δημάρχου Αβίας Πέτρου Τσαουσέα-Λογοθέτη⁴.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΙΚ. ΜΟΥΝΤΑΝΟΣ. Ο γυμνασιάρχης Καλαμάτας Ιωάννης Μούντανος (1889-1944) του Νικολάου και της Αικατερίνης το γένος Βαρκλαντή από τον Κάμπο της Αβίας παντρεύτηκε τη Μεγαλομαντιναίισσα Σταυρούλα Γ. Σπανέα (1891-1983) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) την Αικατερίνη που έγινε σύζυγος του θεολόγου - Γενικού Επιθεωρητή Μέσης Εκπαιδεύσης Κωνσταντίνου Αηδόνη, β) το Σωτήρη, διευθυντή των ΕΛΤΑ που παντρεύτηκε τη Μαρίνα Ντ. Λιακέα από τη Μικρή Μαντίνεια, γ) τον Παναγιώτη, Εφέτη Διοικητικών Δικαστηρίων που παντρεύτηκε την Κανέλλα Γραμμένου και δ) το Γεώργιο (1926-1995) αξιωματικό της Ελληνικής Αστυνομίας που παντρεύτηκε την Ελευθερία Νικολοπούλου.

ΜΠΑΚΑΣ

Η οικογένεια Μπάκα κατάγεται από τα Πηγάδια του πρώην δήμου Αβίας και αριθμεί πολλά μέλη. Ένα μέλος της εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια. Από το Δημήτριο Μπάκα και τη γυναίκα του Τριαντάφυλλη γεννήθηκαν τρεις γιοί, ο Ηλίας, ο Πότης και ο Σταύρος. Από αυτούς ο Πότης εγκαταστάθηκε στις Μαντίνειες.

ΠΟΤΗΣ ΔΗΜ. ΜΠΑΚΑΣ. Γεννήθηκε στα Πηγάδια το 1874 και έζησε στη Μικρή Μαντίνεια μέχρι το 1957. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Λεωνίδα Στρογγύλη και δεν απέκτησαν παιδιά. Υιοθέτησαν όμως τη Σταυρούλα, που ήταν κόρη του Ηλία Δημ. Μπάκα. Η Σταυρούλα έγινε σύζυγος του Βασιλείου Ηλ. Παπουτσή. Ο Πότης Μπάκας κατοικούσε στη θέση Μουρτί του Αρχοντικού στα όρια της Μικρής και της Μεγάλης Μαντίνειας, στο ίδιο σπίτι με την οικογένεια του σύγαμβρού του Ηλία Παπουτσή.

ΜΠΑΚΕΑΣ ή ΜΠΑΚΙΔΗΣ

Προφανώς πρόκειται για την ίδια οικογένεια που μετά την απελευθέρωση μετέτρεψε την κατάληξη *-εας σε -ίδης*, όπως συνηθιζόταν την εποχή εκείνη. Οικογένεια Μπακέα κατοικούσε ακόμη στην Οροβά και στις Γαϊτσές.

¹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτ. 8 Φεβρ. 1831, σ. 50 και αρ. φ. 48 της 27 Ιουν. 1831, σ. 275.

² ΓΑΚ, φάκ. Κ 29, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

³ Αρχ. Χειρ. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αριθ. εγγρ. 32034.

⁴ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 220.

Π. ΜΠΑΚΕΑΣ. Το 1831 ο Π. Μπακέας κάτοικος Μεγάλης Μαντίνειας υπέγραψε ψήφισμα συμπαράστασης στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια και αποδοκίμαζε τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων¹.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΠΑΚΙΔΗΣ. Κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια, ήταν γεννημένος το 1826 και είχε προταθεί για ένορκος στο πρωτοδικείο της Καλαμάτας στην περίοδο 1856-60 γιατί ήταν από τους πλέον ευκατάστατους της περιοχής και είχε ετήσιο εισόδημα 800 δραχμές². Ακόμη το 1858 διορίστηκε δικαστικός κλητήρας στο πρωτοδικείο της Καλαμάτας ο Γεώργιος Μπακιδής³, που πιθανώς ήταν Μεγαλομαντιναίος. Σήμερα κανείς από την οικογένειά τους δεν βρίσκεται στον τόπο, ούτε τους θυμάται κάποιος από τους παλαιότερους.

ΜΠΑΚΕΤΕΑΣ ή ΜΠΑΚΕΤΟΠΟΥΛΟΣ

Οικογένεια η οποία στα παλαιότερα χρόνια κατοικούσε στον Κάμπο της Αβίας και αργότερα εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια. Στην περιοχή της Κοσκάρικας υπάρχει τοπωνύμιο *“το λαχίδι του Μπακέτου”*, που δεν θα πρέπει να είναι άσχετο από την οικογένεια Μπακετέα. Στις πρώτες δεκαετίες μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος χρησιμοποιήθηκε και ο τύπος **Μπακετόπουλος**. Ήταν εποχή που μερικοί αντικαθιστούσαν το *-έας* με το *-ίδης* ή το *-όπουλος*.

Από την οικογένεια Μπακετέα για πρώτη φορά συναντούμε το 1831 τον **Κωνσταντίνο**, ο οποίος κατοικούσε στον Κάμπο και δολοφονήθηκε το 1843. Στο Αρχοντικό (Κούκκινο) εγκαταστάθηκε ο **Κωνσταντίνος**, που θα μπορούσε να είναι αβάφτιστος όταν σκοτώθηκε ο προηγούμενος, γιατί αναφέρεται έτος γεννήσεως το 1842. Επομένως είναι δυνατόν να είναι πατέρας του. Ακόμη συναντούμε το όνομα του **Σωτηρίου Μπακετόπουλου**, που πριν από το 1859 υπηρέτησε δικαστικός κλητήρας στο Πρωτοδικείο της Καλαμάτας και παραιτήθηκε⁴. Το 1870 αναφέρεται κάτοικος του Κάμπου και περιλαμβάνεται μεταξύ των οφειλετών του Σπύρου Αλεξανδράκη⁵. Στην περίοδο 1876-8 αναφέρεται ταχυδρομικός επιστάτης Λαυρίου⁶ και το 1888 σε δικαιοπρακτικό έγγραφο σημειώνεται κάτοικος Αθηνών. Ο Σωτήριος Μπακετόπουλος είναι ή νεώτερος αδελφός ή γιός του πρώτου Κωνσταντίνου Μπακετέα.

Ένας άλλος **Κωνσταντίνος Μπακετόπουλος**, που δεν γνωρίζουμε τη συγγενεία του με τους προηγούμενους, γεννήθηκε το 1857, υπηρέτησε ως υπολοχαγός⁷ του στρατού, έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1897 και πέθανε το 1903.

¹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

² ΦΕΚ του 1856, παράρτημα σ. 120, ΦΕΚ του 1860, παράρτημα της 5 Οκτ., σ. 67.

³ ΦΕΚ, αρ. 3 της 14 Φεβρουαρίου 1858, σ. 11.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 4 της 9 Φεβρουαρίου 1859, σ. 23.

⁵ Χρυσοστόμου Δασκαλάκη Μητροπολίτου Μεσσηνίας, *Ο Σπ. Αλεξανδράκης κλπ., ό.π., σ. 25*.

⁶ ΦΕΚ, αρ. 15 της 30 Μαρτίου 1876, σ. 92, ΦΕΚ, αρ. 40 της 20 Ιουνίου 1877, σ. 176 και ΦΕΚ, αρ. 73 της 4 Σεπτεμβρίου 1877, σ. 374.

⁷ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. Δ', σ. 25.

1) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΑΚΕΤΕΑΣ. Ήταν κάτοικος του Κάμπου και με επιφύλαξη τον θεωρούμε ως τον παλαιότερο των Μαντιναίων Μπακετέων. Στις 27 Ιουνίου 1831 ο Κ. Μπακετόπουλος υπέγραψε ψήφισμα αποδοκίμασας των επαναστατικών κινήματων των Μαυρομιχαλαίων¹. Στις 2 Απριλίου 1833 βρίσκουμε την υπογραφή του σε πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες στον αγώνα του Βενετσάνου Καπετανάκη². Αργότερα, το 1837, ο Κωνσταντίνος Μπακετέας διορίστηκε δημαρχιακός πάρεδρος³ του δήμου Γερηνίας με δήμαρχο τον Τζοάνε Σκαρπαλέζο. Στις 26 Απριλίου 1843 διορίστηκε πάλι δημαρχιακός πάρεδρος⁴, αλλά τη φορά αυτή του δήμου Αβίας, που περιλάμβανε όλη την επαρχία Σταυροπηγίου, με δήμαρχο τον Πέτρο Τσαουσέα-Λογοθέτη από τις Γαϊτσές. Τελικά ο δήμαρχος Π. Τσαουσέας κατηγορήθηκε ότι σκότωσε τον Κ. Μπακετέα ή Μπακετόπουλο⁵.

Α) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΩΝΣΤ. ΜΠΑΚΕΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1842 και έζησε στον Κούκκινο του Αρχοντικού μέχρι το 1920. Παντρεύτηκε την **Αφροδίτη Κωνστ. Φραγκούλη** που ήταν μαμή και είχε ειδικότητα στη θεραπεία της χρυσής (ικτέρου). Από το γάμο τους γεννήθηκαν τέσσερα παιδιά, α) ο **Γεωργαντάς**, β) ο **Θεόδωρος**, γ) η **Ποτίτσα** που έκανε δύο γάμους, παίρνοντας πρώτα τον Παναγιώτη Σπεντζόπουλο και στη συνέχεια τον Ευστράτιο Δημ. Αλλοίμονο και δ) η **Χαίδη** που έγινε σύζυγος του Ηλία Παν. Μανωλέα.

1) ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ ΚΩΝΣΤ. ΜΠΑΚΕΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1876, έζησε μέχρι το 1941 και έκανε δύο γάμους. Πρώτη του σύζυγος ήταν η **Βασίλω Γεωργ. Κοκκινέα** (1885-1920) και μαζί της απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) την **Αφροδίτη** (1910-1984) που πήρε τον Περικλή Αθ. Λιακέα, β) την **Ποτή** (1912-1995) σύζυγο του Νικολάου Ηλ. Κωνσταντινέα από τη Μικρή Μαντίνεια, γ) την **Άννα** σύζυγο του Ηλία Ξεροβάσιλα και δ) το **Χρίστο** που παντρεύτηκε την **Ελένη Α. Χανδρινού**. Ο Γεωργαντάς Μπακετέας σε δεύτερο γάμο παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Φικούρα** (1896-1976) και απέκτησαν ακόμη τέσσερα παιδιά, ε) το **Σωτήρη** (1923-1981) που πέθανε άγαμος, στ) την **Αλεξάνδρα** σύζυγο του Γρηγόρη Παρασκευόπουλου, ζ) τον **Κώστα** (1926-1948) και η) το **Νίκο** (1930-1995, Εικ. 39) που πήρε τη **Ροδάμη Στ. Φραγκούλη**.

2) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΩΝΣΤ. ΜΠΑΚΕΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1878 και έζησε μέχρι το 1919. Παντρεύτηκε την **Άννα Ευστρ. Δάκαρη** (1880-1961) και από το γάμο τους γεννήθηκαν τέσσερα παιδιά, α) ο **Κώστας** (1908-1965, Εικ. 38) που υπηρέτησε ταγματάρχης της Χωροφυλακής, πήρε τη **Μαρία Μπάλα** και απέκτησαν το Θεόδωρο δικηγόρο Αθηνών, ο οποίος παντρεύτηκε την Κυριακή Σκιαδοπούλου, την Άννα σύζυγο Αθανασίου Λαμπρινούδη και την Ελένη σύζυγο Ιωάννου Χασάπη, β) ο **Γεώργιος** που παντρεύτηκε τη **Μαρία Κωνστ. Λεουτσέα** (1919-1995) και απέκτησαν το Θεόδωρο, ο οποίος είναι παντρεμένος με τη Μαντώ (Αδαμαντία) Σουλιώτη και την Άννα σύζυγο Χρίστου Σπυρόπουλου, γ) η **Σοφία** που έγινε σύζυγος του

¹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

² Αρχείον Χειρογράφων Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Βεν. Καπετανάκη, αρ. 32034.

³ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 256.

⁴ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 219.

⁵ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 220.

Ιωάννη Τσούλου και δ) η **Ευθυμία** που παντρεύτηκε τον Πότη Αρ. Χριστέα και έζησε μέχρι το 1962.

ΜΠΑΚΟΝΙΚΟΛΕΑΣ ή ΝΙΚΟΛΕΑΣ

Οικογένεια της Μικρής Μαντίνειας που απομακρύνθηκε από το χωριό και σήμερα τη θυμίζουν μόνο τα τοπωνύμια που απόμειναν στην περιοχή, όπως “*της Μπακονικολούς η ράχη*” και “*τα Μπακονικολείκα*” τα οποία είναι ένα καλύβι με το χωράφι που το περιβάλλει.

Το 1824 ο **Ανδρέας Μπακονικολέας** έλαβε μέρος σε εκστρατεία υπό τις οδηγίες του στρατηγού Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη¹ και αναφέρεται ως Μαντιναίος. Αργότερα αναφέρεται το όνομα του **Παναγιώτη Μπακονικολέα**, που δεν γνωρίζουμε τη μεταξύ τους συγγένεια.

Ι) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΠΑΚΟΝΙΚΟΛΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται στη διαθήκη του Πιέρου Κολομβάκου που συντάχθηκε το 1885. Δεν είναι γνωστό το όνομα της γυναίκας του με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Χρίστο** και β) το **Νικόλαο**.

Α) ΧΡΙΣΤΟΣ ΠΑΝ. ΜΠΑΚΟΝΙΚΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1857 και έζησε και μετά το 1915 που συντάχθηκαν τα μητρώα της κοινότητας της Μικρής Μαντίνειας. Άλλες πληροφορίες δεν υπάρχουν.

Β) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΝ. ΜΠΑΚΟΝΙΚΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1870 και έζησε και μετά το 1918. Παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Γεωργ. Καρμιοίρη** από την Καλαμάτα (που ήταν αδελφή γιατρού) και απέκτησαν ένα γιό, τον **Αλέξανδρο**.

1) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΜΠΑΚΟΝΙΚΟΛΕΑΣ ή ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1899 και έζησε μέχρι το 1968. Άλλαξε το όνομά του σε **Νικολέας** και φοίτησε σε τεχνική σχολή. Εργάστηκε στους ΣΕΚ (Σιδηρόδρομοι Ελληνικού Κράτους) και παντρεύτηκε την **Αρτεμισία Σακελλαρίου** από το Αίγιο, με την οποία απέκτησαν τη **Νικολέττα Νικολέα**, που έγινε Διευθύντρια Δημοσίου Ταμείου και παντρεύτηκε το Γεώργιο Γιωργιόπουλο.

ΜΠΑΜΠΟΥΡΕΑΣ

Οι Μπαμπουρέοι αναφέρουν στην οικογενειακή τους παράδοση ότι αποτελούν κλάδο της οικογένειας **Καρατζά** και ότι κατάγονται από τη Ζάκυνθο. Λέγεται ότι κάποιος Ζακυνθινός καραβοκύρης με το όνομα Καρατζάς εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια και από αυτόν προέρχονται οι Στρογγυλίοι και οι Μπαμπουρέοι. Σχετικό με την οικογένεια Μπαμπουρέα είναι το κεφάλαιο του βιβλίου αυτού που ασχολείται με την περιουσία του μοναστηριού των Αγίων Σαράντα.

Οικογένεια Καρατζά υπήρχε στη Ζάκυνθο και όπως γράφει ο Ζώης² είχε ποικίλη την προέλευση. Ένας κλάδος προερχόταν από τους Φαναριώτες Καρατζάδες,

¹ ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53 της 20 Ιανουαρίου 1824.

² Λεωνίδα Ζώη, *Ιστορικό και Λαογραφικό Λεξικό της Ζακύνθου*, σ. 272.

που διετέλεσαν και ηγεμόνες της Βλαχίας. Άλλοι καταγόntonταν από την Κέρκυρα και το 1645 αναφέρονται και στη Ζάκυνθο. Ακόμη Καρατζάδες υπήρχαν στη Λευκάδα, στα Γιάννενα, στην Άρτα, στην Ύδρα κ.ά.

Το 1841 στον κώδικα του ναού του Αγίου Νικολάου-Φλαρίου¹ Καλαμάτας αναφέρεται το όνομα της **Στάθαινας Μπαμπουρίνας**, δηλαδή της συζύγου του Στάθη Μπαμπουρέα.

Το 1842 αναφέρονται τα ονόματα του **Παναγιώτη του Καλόγερου ή Δημητρίου Μαδουρέα**. Ο Ιωάννης Γ. Μανός² ή Μανέας στην κατάθεσή του αναφέρει το όνομα του **Δημητρίου Μπαμπουρέα** αντί του Δημητρίου Μαδουρέα. Προφανώς αποτελεί ένδειξη ότι ο Δημήτριος Μπαμπουρέας και ο Δημήτριος Μαδουρέας είναι το ίδιο πρόσωπο. Το γεγονός ότι συγγενεύουν με τους Καρατζάδες και ακόμη ότι έχουν κτήματα στην περιοχή των Αγίων Σαράντα μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Μπαμπουρέοι προέρχονται από τους Μαδουρέους-Καρατζάδες.

Α) ΠΕΛΟΠΙΔΑΣ ή ΚΑΛΟΓΕΡΟΣ ΜΠΑΜΠΟΥΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1847 ή 1850 και έζησε μέχρι το 1919. Παντρεύτηκε την **Κατίνα Γεωργουλέα** αδελφή του Νικίτα Γεωργουλέα και από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) η **Παναγιώτα** (1872-1959) που έγινε σύζυγος του Σαράντου Νικ. Φελουκαντζή (1870-1940), β) ο **Σαράντος** και γ) η **Σταυρούλα** (1888-1970) που παντρεύτηκε το Χρίστο Γαρίδη, τελωνιακό από τους Δολούς.

1) ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΠΕΛ. ΜΠΑΜΠΟΥΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1873 και παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Ξεροβάσιλα** (1891-1973) από το Νομιστή του Ζυγού της Μάνης, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Κυριακούλη** (Εικ. 39) που παντρεύτηκε τη **Φωτεινή Σαρόγλου**, β) την **Κατίνα** (1924-1990) η οποία έγινε σύζυγος του Χρίστου Μουσαγέα (1910-1960) και γ) την **Ποτίτσα** (1928-1979) που δεν παντρεύτηκε.

ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ

Οικογένεια των Αλτομυρών του πρώην δήμου Αβίας, που ένα μέρος της εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια και ένα άλλο στη Μάλτσινα ή Πλάτωμα του Κάμπου (Άλλη Μεριά). Στη νοτιότερη Μάνη υπάρχει το όνομα Μπελίτσος³ και Μπελιτσάκος, που ίσως δείχνει κοινή καταγωγή. Το 1828 για πρώτη φορά συναντούμε σε προικοσύμφωνο το όνομα της **Γριάς-Μπελίτζαινας** και της κόρης της **Μαρίτσας** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Παπαδέα. Επειδή είναι σπάνια τα έγγραφα⁴ της περιόδου αυτής από τα Αλτομυρά θα το παραθέσουμε, διορθώνοντας την ορθογραφία και τη στίξη:

¹ Β. Μπόμπου-Σταμάτη, *Συμβολή στην Ιστορία της Καλαμάτας*, Μεσσηνιακά Χρονικά 3(1963)49 ή 353

² ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

³ Το επίθετο Μπελίτσος μπορεί να προέρχεται από το μεσαιωνικό βαφτιστικό όνομα Μπελίτσος (βλέπε Μπελίτσος Τάγαρης στο Μ. Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 386) ή από το μητρωνυμικό Μπέλιω-Μπελλίτσα.

⁴ Βρίσκεται στα χέρια του Θεόδωρου Γρ. Μπελίτσου που τον ευχαριστώ.

1828 Γεναρίου : 16 .

Κάνω θύμηση εγώ η γριά Πελίτζαινα την προικοδοσία της θυγατέρας μου της Μαρίτζας τα ό,τι τη(ς) έδωσα. αλλάξαί 8, εν' άλλο βλατί 1, βελέσια τρία 3, πράσινα 2 (μ)πλαβά 2: ποκάμισα κόκκινα 2, πράσινα 2, κίτρινο 1, άσπρα 3, (μ)πόλιες 5, τζε(μ)περία 5 - προσκεφαλάδες 2: μ' εν' αθηναϊκό ζωνάρι 1, πισκίρι 1, μεσάλι 1, γελτά-νι: 1: ασημενίο, βελέτζα 1, καρπέτα 2, τζετζερέ: 1, μι(ν)τέρι 1 μπογασενία σετουκό το χωράφι του Παναγιώτη στο Φιλιατρό, το χωράφι της Κωστα(ν)τούς, στο Καλό τις λαχίδια, το χωράφι του Τζανέτου στο Κίτρο.

Στασινός Κούβελας περικα-
λετός από τις άνωθεν έγγραφα
και μαρτυρώ.

Παναγιώτης Παπαδέας
έλαβα τ' άνωθ' προικοδοσία της γυναικός
μου και βεβαιώνω και έδωσα το
παρόν μου εις χείρα(ς) του να φανερώνει
την αλή(θει)α¹

Άλλα πρόσωπα τα οποία εμφανίζονται σε έγγραφα είναι ο Τζανέτος Μπελίτσος που υπογράφει το 1831 πιστοποιητικό για το Χριστόδουλο Καπετανάκη² και το 1833 για το Βενετσάνο Καπετανάκη³. Ακόμη το 1840 αναφέρεται το όνομα του Παναγιώτη Μπελίτσου που ήταν κτηνοτρόφος και κατοικούσε στα Αλτομυρά. Πιθανολογείται ότι ο Τζανέτος και ο Παναγιώτης είναι οι πρόγονοι των Μπελιτσέων, αλλά δεν γνωρίζουμε τη μεταξύ τους συγγένεια.

-Α-

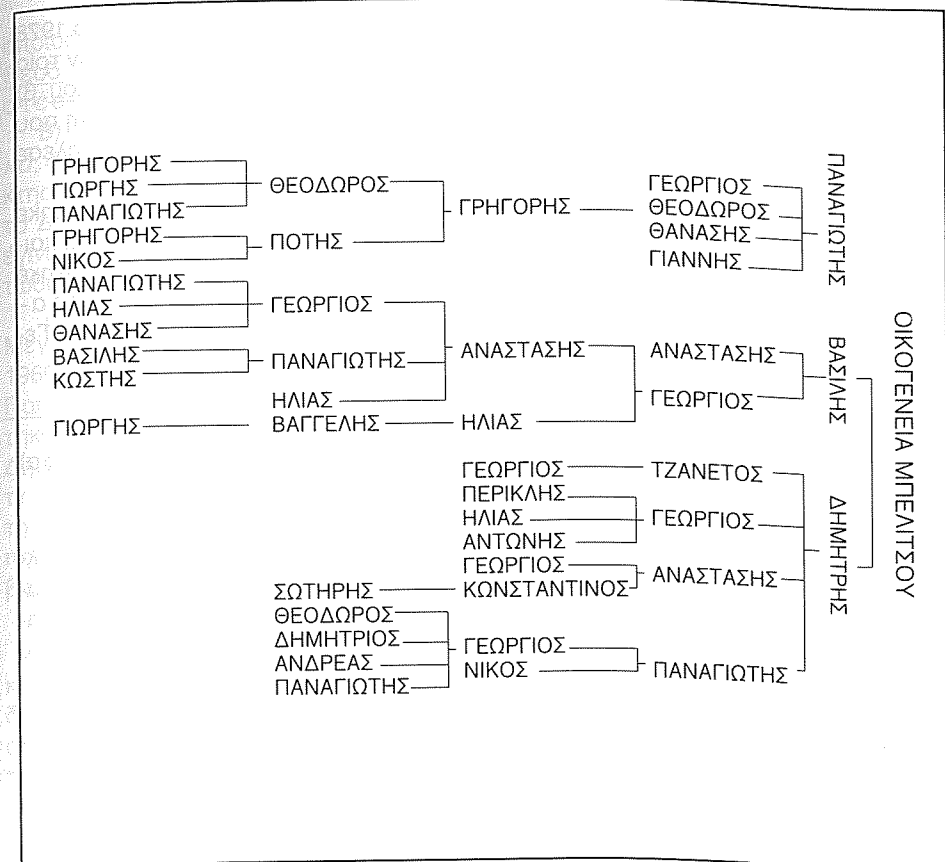
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Φαίνεται ότι αυτός ήταν ο παλαιότερος⁴ του πρώτου κλάδου της οικογένειας Μπελίτσου. Το 1840 είχε αντιδικία στο Ειρηνοδικείο του Κάμπου με τον Παναγιώτη Σουρέα από τη Μπρίντα των Γαϊτσών και στην υπόθεση αυτή σημειώνεται *Μπελίτζος*. Υποθέτουμε ότι παιδιά του ήταν οι δύο αναφερόμενοι το 1896 Γεώργιος και Θεόδωρος Μπελίτσος. Ακόμη διέμεναν στα Αλτομυρά ο Αθανάσιος και ο Ιωάννης Μπελίτσος που ήταν αδελφια ή πρωτεξάδελφα των προηγούμενων. Οι δύο τελευταίοι κατοικούσαν στο ίδιο σπίτι και γνωρίζουμε γι' αυτούς ότι το 1895 ο μεν Αθανάσιος είχε πεθάνει και την ανήλικη κόρη του Σταυρούλα επιτρόπευε ο αδελφός του Ιωάννης, που εκείνη την εποχή έμενε στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου Αλτομυρών, διότι πιθανώς είχε γίνει καλόγερος. Η Σταυρούλα το 1903 ζούσε στην Πάτρα, το δε 1911 στην Αθήνα και ήταν άγαμος.

¹ Ασυνήθιστες λέξεις είναι: Βλαπί: λεπτό μεταξένιο ύφασμα. Βελέσι: εξωτερικό γυναικείο φόρεμα. Μπλαβός: κυανούς. Μεσάλι: τραπεζομάντηλο. Γελτάνι: στόλισμα μπροστά στο στέρνο. Μπουγασένιο: ύφασμα για σεντόνι. Μιντέρι: ντιβάνι. Σετουκό: ; σεντόνι ή σεντούκι; Στα Αλτομυρά υπάρχουν τοπωνύμια: "του Καλού οι λαχίδες", "του Παναγούλη ο Φιλιατρός", "Κέδρος ή Κέτρος".

² ΓΑΚ, φάκ. Κ 29, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

³ Αρχ. Χειρογρ. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αριθ. 32034.

⁴ Οι πληροφορίες προέρχονται από ανέκδοτη εργασία του Θεόδωρου Γρηγ. Μπελίτσου.

Ι) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Δεν είναι γνωστός ο χρόνος της γέννησής του. Το όνομα της συζύγου του ήταν Γαρουφαλίτζα, ήταν δε χήρα και άτεκνος και το 1896 ζούσε στα Αλτομυρά.

ΙΙ) ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Παντρεύτηκε το 1865 τη Ζαχάρω Κούβελα, απέκτησαν ένα γιό, το Γρηγόρη και πέθανε περίπου το 1885.

Α) ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΘΕΟΔ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε το 1877 και έζησε μέχρι το 1918. Είναι ο πρώτος της οικογένειάς του που εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντινεία. Ο Γρηγόρης Μπελίτσος έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε το 1899 τη Σταυρούλα Κλειδωνα, που έζησε μόνο ως το 1902. Από το γάμο τους γεννήθηκε μια κόρη, η Ζαχαρούλα, που δεν παντρεύτηκε και έζησε στα Αλτομυρά μέχρι το 1940. Δεύτερη γυναίκα του ήταν η Σταυρούλα Κωνστ. Κοζομπόλη, που έζησε μέχρι το 1925. Από το γάμο τους απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Θεόδωρο, β) τη Στασινή (1907-1976) που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Σκαφιδά, γ) τη Γεωργία (1910-1934) που έγινε σύζυγος του Θεόδωρου Στ. Κωστέα και δ) τον Παναγιώτη-Πότη.

1) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΡΗΓ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε το 1904 και έζησε μέχρι το 1978 (Εικ. 44, 109, 131, 134). Παντρεύτηκε την Αργύρω Στ. Κουτίβα και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Γρηγόρη (Εικ. 136) που παντρεύτηκε την Αγγελική Τηλ. Δικαϊάκου, β) το Γιώργη (Εικ. 136) που πήρε την Παναγιώτα Φενερλή και γ) τον Παναγιώτη που παντρεύτηκε την Αικατερίνη Σπ. Νικολέα και στην περίοδο 1983-1986 διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Αβίας.

2) ΠΟΤΗΣ ΓΡΗΓ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε το 1917 (Εικ. 109) και παντρεύτηκε την Κοντύλω Αναστ. Κοζομπόλη (1915-1982) με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το Γρηγόρη που πήρε τη Στέλλα Βροντάκη, β) το Νικόλαο που παντρεύτηκε την Ιωάννα Ταγίκα, γ) τη Σταματούλα που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Μπραχάμη, δ) τη Σταυρούλα που παντρεύτηκε το Φίλιππο Κορογόνα και ε) τη Γεωργία σύζυγο Γεωργίου Παυλή.

-B-

Ο δεύτερος κλάδος της οικογένειας Μπελίτσου αρχίζει από τους αδελφούς α) Βασίλειο και β) Δημήτριο, που ίσως ήταν παιδιά του Τζανέτου.

α) ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Έζησε όλη του τη ζωή στα Αλτομυρά. Από τους απογόνους του άλλοι παρέμειναν στα Αλτομυρά και άλλοι κατοίκησαν στην Κόκα, από την οποία μετακινήθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Παντρεύτηκε τη Μεταξία Παναγέα και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον Αναστάση που τον σκότωσαν σε νεαρή ηλικία οι Μητσέοι και β) το Γιώργη.

Ι) ΓΙΩΡΓΗΣ Β. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Έζησε περίπου την εποχή 1836-1921. Είναι ο πρώτος που εγκαταστάθηκε στην Κόκα και παντρεύτηκε τη Μαρία Αβράμη με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον Αναστάση, β) τον Ηλία, γ) τη Σταυρούλα που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Κλειδώνα, δ) την Παναγιώτα που παντρεύτηκε το Γιάννη Γεωργουλέα από τα Αλτομυρά και ε) τη Στασινή που παντρεύτηκε το Νικόλαο Κλειδώνα.

Α) ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ Γ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε στα Αλτομυρά το 1860 και πέθανε στην Κόκα το 1941. Παντρεύτηκε την Πολυξένη Μητσέα και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Γεώργιο, β) τον Παναγιώτη, γ) τον Ηλία (1895-1928) που αρρώστησε από ψυχικό νόσημα, έπεσε στη φωτιά, έπαθε σοβαρά εγκαύματα και πέθανε και δ) τη Θεώνη που πέθανε σε μικρή ηλικία.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε το 1887 και έζησε μέχρι το 1973. Παντρεύτηκε την Ελένη Σταυρ. Κωστέα (1896-1977) με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον Παναγιώτη (1922-1945) που πέθανε άγαμος από μηνιγγίτιδα, β) τον Ηλία που πήρε την Πολυτίμη Παπαδέα από τα Αλτομυρά, γ) το Θανάση που παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Μητσέα και δ) την Πολυξένη που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Στυλ. Αβράμη.

2) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΝ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε το 1890 και έζησε μέχρι το 1942 στα Αλτομυρά. Ο βίος του ήταν μικρός γιατί έπασχε από φυματίωση. Παντρεύτηκε τη Γεωργία Παν. Παπαδέα (1897-1977) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Βασίλη που παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Γεωργουλέα από τα Αλτομυρά, β) τον Κωστή ο

ο οποίος εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια και παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Θεοδ. Κωστέα και γ) τη Φαίδρα που έγινε σύζυγος του Γεωργούλη Αθ. Κωστέα.

Β) ΗΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε το 1872 και υπηρέτησε στα Ευζωνικά, δηλαδή μόνιμος στρατιώτης. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Κλειδώνα και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Βαγγέλη, β) τη Γεωργίτσα (1899-1977) που παντρεύτηκε το Δήμο Ιωάν. Κοζομπόλη από τη Μεγάλη Μαντίνεια, γ) τη Βασιλική που έγινε σύζυγος του Σωτήρη Παπαδέα, αλλά χώρισαν. Ο Ηλίας Μπελίτσος σκοτώθηκε το 1916 πέφτοντας σε γκρεμό, "γκρέμισε", όπως έλεγαν.

1) ΒΑΓΓΕΛΗΣ Η. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε το 1903 και έζησε στην Κόκα και τη Μεγάλη Μαντίνεια μέχρι το 1992. Παντρεύτηκε την Αναστασία Κλειδώνα (1896-1969) και απέκτησαν επτά παιδιά, α) το Γιώργη που παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Παπαδέα από τα Αλτομυρά και απέκτησαν τρία παιδιά, το Βαγγέλη που παντρεύτηκε την Αικατερίνη Χριστοπούλου, την Αναστασία που έγινε σύζυγος του Σπήλιου Δημόπουλου και τον Παναγιώτη, β) την Ειρήνη που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Μητσέα, γ) την Ευσταθία που παντρεύτηκε το Γεώργιο Κλειδώνα, δ) την Άννα που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Μητσέα, ε) τη Δαφνούλα που πήρε τον Κώστα Μητσέα, στ) την Ελένη που παντρεύτηκε το Γεώργιο Βαβαρούτσο και ζ) τη Γεωργία σύζυγο του Βαγγέλη Κλειδώνα.

β) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Ήταν αδελφός του Βασιλείου και πρώτος αυτός εγκαταστάθηκε στην περιοχή Μάλτσινα ή Πλάτωμα, όπου και δημιουργήθηκε ο οικισμός Μπελιτσαίκα. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Μητσέα και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον Τζανέτο, β) το Γεώργιο γ) τον Παναγιώτη και δ) τον Αναστάση.

Ι) ΤΖΑΝΕΤΟΣ Δ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Παντρεύτηκε το 1867 την Αναστασούλα Κοζομπόλη (1846-1941) και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το Γιώργη που σκοτώθηκε στη Μικρά Ασία, β) τη Μαριώ που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Πουλημενέα, γ) την Ελένη που πήρε τον Ιωάννη Μητσέα, ο οποίος είχε το παρωνύμιο "Άλευράς", δ) την Αριστέα η οποία παντρεύτηκε τον Κώστα Μητσέα και ε) τη Σταυρούλα που έγινε σύζυγος του Βασιλείου Κομπότη.

ΙΙ) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε περίπου το 1844 και έζησε μέχρι το 1924. Παντρεύτηκε την Ασήμω Αβράμη και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον Περικλή που γεννήθηκε το 1880, απέκτησε τρία παιδιά και πέθανε νέος από φυματίωση, β) τον Ηλία που έζησε από το 1885 μέχρι το 1950, παντρεύτηκε τη Χριστίνα Παυλ. Κουτίβα και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, το Γεώργιο που παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Γεωργουλέα, την Πολυτίμη που έγινε σύζυγος του Μανώλη Σπανάκη, την Ελπίδα που παντρεύτηκε το Βαγγέλη Μητσέα και τη Λεύκω που έγινε σύζυγος του Βασίλη Παν. Κουτίβα και εγκαταστάθηκε στο Ακρογιάλι, γ) τον Αντώνη που γεννήθηκε το 1892 και μετανάστευσε στην Αμερική και άλλαξε το όνομά του σε Morris, δ) τη Χρυσούλα που παντρεύτηκε το Γεώργιο Ψωρομύτη, ε) την Αικατερίνη που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Γιάν. Κουτίβα και μετανάστευσαν στην Αμερική. Αναφέρεται ακόμη ότι υπήρχε ένας ακόμη αδελφός που

είχε και αυτός το όνομα Αντώνης και τον σκότωσε ο θεός του Παναγιώτης Δ. Μπελίτσος.

III) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε το 1856 και έζησε μέχρι το 1946. Είχε το παρωνύμιο "*Πανουργιάς*", και παντρεύτηκε την Πανωραία Κουτίβα με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Γεώργιο** (1886-1943) που μετανάστευσε στην Αμερική, γύρισε δε στη Μάλτιστα ή Πλάτωμα και παντρεύτηκε τη Βασιλική Λυκουρέζου με την οποία απέκτησαν το Θεόδωρο, το Δημήτριο, τον Ανδρέα και τον Παναγιώτη. Τελικά όμως έχασε τη ζωή του σε οικογενειακή προστριβή, β) την **Ελένη** που παντρεύτηκε το Σπύρο Κλειδωνα, γ) τη **Ρουμπίνη** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Μητσέα και δ) το **Νίκο ή Χαρίλαο** που σκοτώθηκε νέος από τον αδελφό του.

IV) ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ Δ. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ. Γεννήθηκε το 1863 και έζησε μέχρι το 1944. Παντρεύτηκε τη Γεωργία Ιωάν. Κεφαλέα, γεννημένη το 1865 και απέκτησαν επτά παιδιά, α) τη **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε τον Ευάγγελο Κουτίβα από τα Πηγάδια, β) τη **Βασίλω** που έγινε σύζυγος του Στράτου Νικητέα από την Οροβά, γ) την **Αικατερίνη** (1889-1986) που παντρεύτηκε το Δημήτριο Παπουτσή, γνωστό με το παρωνύμιο "*Καραϊσκος*" που έζησε στην Παλιόχωρα, δ) το **Γεώργιο** ο οποίος γεννήθηκε το 1895 και πέθανε υπηρετώντας στρατιώτης στη Μικρά Ασία, ε) τον **Κωνσταντίνο** (1903-1942) που παντρεύτηκε πρώτα τη Δήμητρα Κοζομπόλη και στη συνέχεια πήρε την Αγγελω Κολόζη με την οποία απέκτησαν τη Γεωργία, το Σωτήρη και τη Μαρία, στ) τη **Σταθούλα** που πέθανε νέα και ζ) την **Ευαγγελία** που έγινε σύζυγος του λεγόμενου Καπετάν Σταύρου, ο οποίος σκοτώθηκε το 1949 κατά τον εμφύλιο πόλεμο, αγωνιζόμενος στην παράταξη των κομμουνιστών.

Μ Π Ο Ζ Ω Ν Η Σ

Οικογένεια από τους Δολούς, όπου υπάρχουν ακόμη τα Μποζωναίικα σπίτια. Ένας κλάδος εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια. Συνεπώνυμες οικογένειες υπήρχαν στο Σούλι και στο Μεσολόγγι. Ίσως η παρουσία της οικογένειας Μποζώνη στους Δολούς να συνδέεται με την εκεί παραμονή στα προεπαναστατικά χρόνια του Χριστόφορου Περραιβού με μερικούς Σουλιώτες.

Ο κλάδος των Μποζωναίων των Δολών αρχίζει από τον **Παναγιώτη Μποζώνη**, ο οποίος το 1841 απέκτησε ένα γιό, το **Χρίστο** και αυτός το 1887 ένα γιό, τον **Ηλία**. Από παράδοση γνωρίζουμε ότι στο δεύτερο ήμισυ του προηγούμενου αιώνα ζούσαν στους Δολούς δύο αδέρφια ο **Κωνσταντίνος** και ο **Γεώργιος**, δεν γνωρίζουμε όμως τη συγγένειά τους με τον προαναφερθέντα Χρίστο Μποζώνη.

Α) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΟΖΩΝΗΣ. Ήταν γιατρός και το 1895 εξελέγη δήμαρχος Αβίας¹. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για την πολιτεία του.

¹ Εφημερίδα Αθηνών "*Καιροί*", αρ. φ. 2426 της 16 Σεπτεμβρίου 1895.

Β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΟΖΩΝΗΣ. Παντρεύτηκε τη Μάρθα Ρουσσέα και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Κωνσταντίνο**, β) τον **Ανδρέα**, γ) το **Δημήτριο**, δ) τη **Φανή** που έγινε σύζυγος του Σταύρου Ζαχαρόπουλου και ε) τη **Φιλία** που παντρεύτηκε στους Δολούς το Βασίλειο Νταβέα.

1) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΠΟΖΩΝΗΣ. Γεννήθηκε στους Δολούς το 1874 και έζησε μέχρι το 1918. Σπούδασε γιατρός και άσκησε το επάγγελμά του στον Κάμπο. Το όνομά του αναφέρεται σε τουριστικό οδηγό¹ του 1911.

2) ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΠΟΖΩΝΗΣ. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Κουφόγιαννη και απέκτησαν δύο παιδιά, το **Γεώργιο** και τον **Πέτρο** που ζουν στην Αθήνα και είναι καθηγητές στο Πανεπιστήμιο.

3) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΜΠΟΖΩΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1882, εγκαταστάθηκε στον Κάμπο και παντρεύτηκε τη Σοφία Μανώλου με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, το **Κώστα**, το **Φίλιππο** και τον **Πάνο**.

Ο κλάδος της οικογενείας της Μικρής Μαντίνειας περιλαμβάνει:

Ι) ΠΑΠΑ-ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΟΖΩΝΗΣ. Αναφέρεται ότι παντρεύτηκε τη Ζαχαρούλα Κοκκινάκη από τη Μικρή Μαντίνεια, αλλά ίσως πρόκειται για λάθος, διότι η κόρη τους Μαρία φέρεται ως σύζυγος του Γεωργίου Κοκκινάκη. Εγκαταστάθηκαν στη Μικρή Μαντίνεια και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Νικόλαο**, β) τη **Μαρία** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Αρ. Κοκκινάκη, γ) την **Άννα** (1879-1934) που έμεινε άγαμος και φρόντισε τα παιδιά του αδελφού της Νικολάου και δ) την **Αρετώ** που γεννήθηκε το 1880 και παντρεύτηκε το Γεώργιο Μανέα-Παναγουλέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια.

Α) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΙΩΑΝ. ΜΠΟΖΩΝΗΣ. Ήταν ελληνοδιδάσκαλος² και το 1890 υπηρέτουσε στο Δημοτικό σχολείο Μεθώνης. Παντρεύτηκε την Ευγενία Μπλεζένη από τη Μεθώνη και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Διονύσιο**, β) την **Αγγελική** που το 1935 παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Μανώλο, ελληνοδιδάσκαλο, γ) το **Γεώργιο** και δ) τον **Αλέξη** που πέθανε νέος.

1) ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΝΙΚ. ΜΠΟΖΩΝΗΣ. Παντρεύτηκε τη Μαρία Σιναϊδίη και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Γεώργιο** που παντρεύτηκε τη Ρωμαλέα Μυλωνά και β) τη **Δέσποινα** που έγινε σύζυγος του Λευτέρη Παπαδόπουλου.

2) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΜΠΟΖΩΝΗΣ. Εργαζόταν ως τηλεγραφητής (Εικ. 110) και παντρεύτηκε τη Βασιλική Βλάχου με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Νίκο**, απόστρατο στρατηγό, που διετέλεσε Διοικητής του Β' Σώματος Στρατού και παντρεύτηκε την Μαρία Ψάλτη και β) την **Ευγενία** που έγινε σύζυγος του Χρίστου Καρμπέρη. Κατά τη διάρκεια της κατοχής ο Γεώργιος Μποζώνης εντάχθηκε στις ανταρτικές ομάδες του ΕΛΑΣ και στις 7 Μαρτίου 1944 σκοτώθηκε στο Διαβολίτσι Μεσσηνίας (κατά άλλη εκδοχή στο χωριό Πλατύ της Μεσσηνίας) σε επιδρομή των Γερμανών.

¹ Ν. Ιγγλέση, *Οδηγός της Ελλάδος*, Αθήνα 1911, σ.724.

² Ο Ελληνοδιδάσκαλος πριν από το 1895 έπρεπε να έχει φοιτήσει δύο χρόνια σε Πανεπιστημιακό φροντιστήριο και κατόπιν να δώσει εξετάσεις στα Ελληνικά και τα Λατινικά. Μετά το 1895 για να πρωτοδιοριστεί έπρεπε απαραίτητα να έχει πτυχίο Πανεπιστημίου.

ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ

Οι Νικητάκηδες είναι από τις παλαιότερες γνωστές οικογένειες της Μάνης. Σε αναφορά του 1690 από την περιοχή ευθύνης του κάστρου της Ζαρνάτας (βόρειος Μάνη) προς τη Βενετία περιλαμβάνεται το όνομα του **Παναγιώτη Νικητάκη**¹ μαζί με τους Κουτηφαρέους και τους Δικαιάκηδες. Το όνομα του Παναγιώτη Νικητάκη αναφέρεται και σε δικαιοπρακτικά έγγραφα που δημοσίευσε ο Σταύρος Σκοπετέας² από την περιοχή της Ανδρούβιστας (Ξωχώρι) του έτους 1700. Δεν γνωρίζουμε όμως αν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο.

Κλάδοι της οικογενείας Νικητάκη ζούσαν στο Μυστρά, το Γεωργίτσι, την Καλαμάτα³ και τις Μαντίνειες. Το 1831 υπέγραψαν ψηφίσματα αποδοκιμασίας των επαναστατικών κινημάτων των Μαυρομιχλαίων οι **Γ. Νικητάκης, Κ. Νικητάκης** και **Ν. Νικητάκης**⁴ κάτοικοι της περιοχής του Σταυροπηγίου. Οι πιο γνωστοί της οικογένειας ήταν οι αδελφοί **Μιχάλης** και **Νικόλαος Νικητάκης** για τους οποίους θα γίνει εκτενέστερα λόγος. Να σημειωθεί ότι η οικογένεια Νικητάκη ήταν από τις ισχυρές γενιές του χωριού και έλυναν τις διαφορές τους με τα όπλα. Στην ίδια κατηγορία ήταν οι Καπετανάκηδες, οι Μανέοι και οι Κεφαλέοι.

-Α-

ΜΙΧΑΛΗΣ ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Είχε ηγετική θέση στη Μεγάλη Μαντίνεια και ήταν ο αρχηγός μιας παράταξης Μαντιναίων, ενώ της αντιθέτου ηγείτο ο Γεώργιος Πιέρου Καπετανάκης, πατέρας του μετέπειτα δημάρχου Αβίας Γεωργίου Γεωργ. Καπετανάκη. Ο Γεώργιος Π. Καπετανάκης δολοφονήθηκε το 1826 και σύμφωνα με οικογενειακή παράδοση τον σκότωσαν οι Νικητάκηδες. Ο Μιχάλης Νικητάκης το 1824 έγινε χιλίαρχος⁵ και μετά την απελευθέρωση του αναγνωρίστηκε ο βαθμός του υπολοχαγού⁶. Στις 15 Νοεμβρίου 1825, όταν υπήρχε ο κίνδυνος της επίθεσης του Ιμπραήμ εναντίον της Μάνης, οι τοπικοί αρχηγοί και μαζί τους ο Μιχάλης Νικητάκης έγραψαν στη διοίκηση, ότι σε περίπτωση εισβολής του εχθρού θα παραταχθούν στο Αρμυρό ή στο κάστρο της Ζαρνάτας και στους πύργους του Μούρτζινου στην Καρδαμύλη⁷.

Με την έλευση του Ιωάννη Καποδίστρια το 1828 ορίστηκε δημογέροντας της επαρχίας Σταυροπηγίου⁸ μαζί με τους Ιωάννη Λογοθέτη από τις Γαϊτσές, τον Κων-

¹ Σωκράτη Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 2(1957)429.

² Σταύρου Σκοπετέα, *Ιδιωτικά έγγραφα εκ Δ. Μάνης των ετών 1547-1830*, Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου 3(1950)80.

³ Στον κώδικα του ιερού ναού του Αγίου Νικολάου-Φλαρίου Καλαμάτας σημειώνεται το 1821 το όνομα του Γιάννη Νικητάκη, που ίσως ήταν Μαντιναίος. Β. Μπόμπου-Σταμάτη, *Συμβολή στην ιστορία της Καλαμάτας*, Μεσσηνιακά Χρονικά 3(1963)349.

⁴ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και της ίδιας, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

⁵ Αρχαία Ελληνική Παλιγγενεσία, τόμ. 10, σ. 366.

⁶ Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, *Οι Νυκλιάνοι*, σ. 220. ΦΕΚ, αρ. 3 της 13 Φεβρουαρίου 1841, σ. 20.

⁷ Δικαίου Βαγιακάκου, *Ο Ιμβραήμ εναντίον της Μάνης*, Αθήνα 1961, σ. 17 και 105.

⁸ Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, σσ. 79-85.

σταντίνο Κουτήφαρη από τη Μάλτα, το Χριστόδουλο Καπετανάκη από το Αρμυρό και το Γαλάνη Κουμουνδουράκη από τον Κάμπο, ο οποίος δεν έμεινε για πολύ στο Σταυροπήγι, διότι διορίστηκε σε θέση επάρχου.

Στις 20 Ιουλίου 1830 ο Ιωάννης Γενοβέλης πρώην διοικητής Άνω και Κάτω Μεσσηνίας τον κατέταξε μεταξύ των "*καλοφρόνων*" της δυτικής Μάνης¹, δηλαδή των υποστηρικτών της Κυβέρνησης. Μετά από λίγες ημέρες ο Μιχάλης Νικητάκης² υπέγραψε έγγραφο απευθυνόμενο στον Έκτακτο Γενικό Επίτροπο Πελοποννήσου. Την επόμενη χρονιά ο Πιέρου Αλούπης³ με αναφορά του κατηγορούσε το Μιχάλη και το Νικόλαο Νικητάκη και μερικούς άλλους Σταυροπηγιώτες ότι ήταν αντικυβερνητικοί.

Την 1η Σεπτεμβρίου 1831, όταν είχε στασιάσει ο Κατσάκος και είχε φθάσει στο Αρμυρό, ο Έκτακτος Επίτροπος Σπάρτης (εννοείται Μάνης) Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος ξεκίνησε από την Καλαμάτα και πήγε στη Γιάννιτσα, το μοναστήρι της Αγίας Τριάδος, τη Σέλιτσα, το Πετροβούνι των Καπετανάκηδων και την επόμενη ημέρα έφθασε στη Ζαρνάτα, συνοδευόμενος από μερικούς πιστούς οπαδούς του Κυβερνήτη, όπως ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης, ο Σταυριανός Καπετανάκης και ο Μιχάλης Νικητάκης⁴.

Το Φεβρουάριο της επόμενης χρονιάς 1832, ένα μήνα πριν να αναχωρήσει από το Ναύπλιο ο Αυγουστίνος Καποδίστριας, οι Μαυρομιχλαίοι από τις Κιτριές και ο Κανερίνης Καπετανάκης από τα Γιαννιτσάνικα έκαναν επιδρομή στη Μεγάλη Μαντίνεια και έκαψαν το σπίτι του Μιχάλη Νικητάκη. Ακόμη συνέλαβαν τον αδελφό του Νικόλαο και τον ανιψιό του και τους πήγαν στις Κιτριές⁵.

Όταν το 1836 έγιναν οι δήμοι, ο Μιχάλης Νικητάκης έγινε δημοτικός σύμβουλος στο δήμο Αβίας (τότε περιοριζόταν στις Μαντίνειες, το Αρμυρό, τη Σέλιτσα και την Τρικότσοβα) με δήμαρχο τον Παναγιώτη Πιερ. Καπετανάκη. Με την ιδιότητα αυτή υπέγραψε πιστοποιητικό⁶ για την προσφορά στον αγώνα του Βενετσάνου Καπετανάκη.

Με διάταγμα της 1(13) Νοεμβρίου 1837, που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως τον Οκτώβριο του 1840 ο Μιχάλης Νικητάκης διορίστηκε υπολοχαγός της Σπαρτιατικής Φάλαγγος⁷. Όμως λίγο αργότερα, στις 19 Δεκεμβρίου 1840, πέθανε στη Μεγάλη Μαντίνεια⁸. Σύμφωνα με παράδοση οι Μαυρομιχλαίοι κάλεσαν το Μιχάλη Νικητάκη να πάει στις Κιτριές για να δώσουν τέλος στις διαμάχες τους. Εκεί τάχα του πρόσφεραν καφέ που είχαν ρίξει μέσα τριμμένο διαμάντι και αυτό του προκάλεσε το θάνατο με φοβερούς πόνους από το στομάχι. Πεθαί-

¹ Σταύρου Καπετανάκη, *Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης*, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)434.

² Του ίδιου, ό.π., σ. 436.

³ ΓΑΚ, Ιστ. Αρχ. Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 221, έγγραφο της 9 Ιουνίου 1831.

⁴ Κωνσταντίνου Α. Κοτσώνη, *Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος Έκτακτος Επίτροπος Σπάρτης 1831-32*, Μνημοσύνη 9(1982-4) 195-6.

⁵ Κωνσταντίνου Α. Κοτσώνη, ό.π., σ. 208.

⁶ Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, φάκ. Β. Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32034.

⁷ ΦΕΚ, αρ. 19 της 10 Οκτωβρίου 1840, σ. 91, παράγρ. 20.

⁸ ΦΕΚ, αρ. 3 της 13 Φεβρουαρίου 1841, σ. 20.

νοντας ο Μιχάλης Νικητάκης άφησε δύο παιδιά, α) το **Χάιδο** και β) την **Καλλιόπη** (ή **Ειρήνη**) που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Στρ. Κεφαλέα.

1) ΧΑΪΔΟΣ ΜΙΧ. ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε περίπου το 1820 και έζησε μέχρι το 1899. Έμαθε γράμματα και πήρε διάφορες δημόσιες θέσεις, όπως το 1859 διορίστηκε υγειονομικός σταθμάρχης Πύλου¹. Αναφέρεται ακόμη ότι διετέλεσε και λιμενάρχης Ντουάνας Καλαμάτας (δηλαδή στο λιμάνι της Καλαμάτας). Στην περίοδο 1860-2 είχε επιλεγεί για ένορκος, γιατί η ακίνητη περιουσία του έφθανε τις 11.000 δρχ. και το 1869 ήταν συμβολαιογράφος Κάμπου². Συγκαταλεγόταν μεταξύ των πολιτικών φίλων του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου και εικονίζεται σε φωτογραφία της εποχής (Εικ. 24 καθισμένος πρώτος από αριστερά). Ο Χάιδος Νικητάκης έκανε δύο γάμους. Το όνομα της πρώτης γυναίκας του δεν είναι γνωστό και μαζί της απέκτησε μια κόρη, την **Καλλιόπη**, που παντρεύτηκε το Γεώργιο Λιμπέρια από το Βαρούσι. Όταν η Καλλιόπη πέθανε, οι κόρες της ήρθαν στη Μεγάλη Μαντίνεια και η μεν Όλγα έγινε σύζυγος του Γιάννη Καλογερά, υπάλληλου του Υπουργείου Γεωργίας, η δε Ευγενία παντρεύτηκε το Νιόνιο Μοιρέα από την Παλιόχωρα και μετά το χωρισμό τους η Ευγενία έγινε μοναχή στο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής στα Γιαννιτσάνικα. Δεύτερη σύζυγος του Χάιδου Νικητάκη ήταν η **Αλεξάνδρα Δημ. Καπετανάκη** από την Τρικότσοβα (Χαραυγή), που ήταν γεννημένη το 1846 και μαζί απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) την **Ευαγγελία** (1875-1927) που παντρεύτηκε το 1899 το Γεώργιο Παν. Καραμπίνη και γ) τη **Μαριώ** (1886-1972) που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Θ. Σπεντζούρη.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΧΑΪΔΟΥ ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1879 και παντρεύτηκε την Ερασμία Γ. Καλαμαρά από τα Γιαννιτσάνικα, που ήταν γεννημένη το 1885. Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο **Βαγγέλης** και β) η **Καλλιόπη**. Ο Παναγιώτης Χ. Νικητάκης σκότωσε στην Παλιόχωρα το Στυλιανό Ι. Τυρέα. Λέγεται ότι μετά το φονικό γύρισε στο σπίτι του στη Μεγάλη Μαντίνεια και αφού έδωσε οδηγίες στους δικούς του, έφυγε αμέσως και πήγε στην Αγία Τριάδα, την εκκλησία του νεκροταφείου, για να κρυφτεί. Να σημειωθεί ότι το σπίτι του Π. Νικητάκη ήταν ανατολικά του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου, ενώ το Τυρέικο ήταν το σημερινό σχολείο, δηλαδή βορειδυτικά του ιδίου ναού. Σύμφωνα με τις εντολές του οι δικοί του πήγαν τα καλά του ρούχα και έφυγε αμέσως για τα Γιαννιτσάνικα, όπου κατέλυσε στο σπίτι του πεθερού του Γεωργίου Καλαμαρά. Το πρωί όμως το σπίτι ήταν κυκλωμένο από χωροφύλακες. Τότε φόρεσε παλιά ρούχα που του έδωσε ο πεθερός του και πήρε τα βόδια, το αλέτρι και το ζυγό και πέρασε τον κλοιό, δίνοντας την εντύπωση πως είναι κάποιος από τους εργάτες της οικογένειας που πήγαινε να οργώσει τα Καλαμαρέικα χωράφια. Με τον τρόπο αυτό έφυγε για την Αθήνα και κρύφτηκε σε ένα ξενοδοχείο, στο οποίο όμως έμεναν τα παιδιά του Χριστόδουλου Ι. Φραγκούλη, που ήταν στενός συγγενής (γαμπρός) του φονευθέντος. Επειδή ο Νικητάκης υποψιάστηκε πως μπορεί να τον είχε δει κανείς, άλλαξε αμέσως ξενοδοχείο και με την πρώτη ευκαιρία μετανάστευσε στην Αμερική, όπου

¹ Β.Δ. της 25 Φεβρουαρίου 1859 και ΦΕΚ, αρ. 21 της 30 Μαΐου 1859, σ. 144.

² Συνέταξε συμβολαιογραφική πράξη στις 22 Οκτωβρίου 1869, που κατέχει ο Θ. Γ. Μπελίτσος και στις 3 Μαρτίου 1872 παραιτήθηκε από τη θέση του, ΦΕΚ, αρ. 20 της 8 Ιουνίου 1872, σ. 173.

τον ακολούθησαν η γυναίκα του με τα παιδιά του. Για το φόβο αντεκδίκησης οι αδελφές του φονιά, όταν έβγαιναν από το σπίτι, είχαν μαζί τους πάντοτε ένα τσεκούρι. Ακόμη τις νύχτες φύλαγαν το σπίτι τους με το όπλο στο χέρι, γιατί ο Παναγιώτης Τυρέας, αδελφός του θύματος, απειλούσε με εκδίκηση.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Όπως και ο αδελφός του Μιχάλης ήταν και αυτός ένας από τους σημαντικούς Μεγαλομαντιναίους. Βρίσκουμε την υπογραφή του σε πολλά έγγραφα της εποχής του. Στις 25 Νοεμβρίου 1825 υπέγραψε αναφορά¹ κατοίκων του Σταυροπηγίου, με την οποία ζητούσαν να αποδοθούν στους κληρονόμους του οι πύργοι του Τζανέμπη Κουτούφαρη στις Κιτριές που κατακρατούσαν οι Μαυρομιχαλαίοι. Το 1829 ήταν χωρικός δημογέροντας Μεγάλης Μαντίνειας και αναμίχθηκε στην "*αλληλομαχία*" των Ιωάννου Γεωργιτσέα και Γεωργίου Μανδραπηλέα². Μαζί με άλλους σημαντικούς Μανιάτες ο Νικόλαος Νικητάκης³ τον Ιούνιο του 1830 απευθύνθηκε στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια. Το 1831 υπέγραψε δύο ψηφίσματα⁴ με τα οποία καταδικάζονταν τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων. Στις 3 Ιανουαρίου 1831 υπέγραψε πιστοποιητικό για το Χριστόδουλο Καπετανάκη⁵ και το 1833 για το Βενετσάνο Καπετανάκη⁶. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ο Νικόλαος Νικητάκης στα τέλη Φεβρουαρίου 1832 συνελήφθη από τους αντικαποδιστριακούς και μαζί με το γιό του οδηγήθηκαν όμηροι στις Κιτριές. Δεν είναι όμως γνωστό το τέλος της περιπέτειάς του. Δεν γνωρίζουμε τα μέλη της οικογένειας του Ν. Νικητάκη. Φαίνεται όμως ότι ο αναφερόμενος **Μιχαήλ Νικητάκης** θα πρέπει να ήταν γιός του, γιατί λέγεται ότι ήταν πολύ στενός συγγενής του Χάιδου Νικητάκη.

ΜΙΧΑΗΛ ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Τον περασμένο αιώνα ζούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια ο Μιχάλης Νικητάκης που ίσως ήταν γιός του Νικολάου Νικητάκη. Το όνομα της συζύγου του ήταν **Ελένη** (1838-1916), αλλά είναι άγνωστο το γένος της. Από το γάμο τους γεννήθηκε μια κόρη, η **Μαριώ**, που παντρεύτηκε τον Πιέρο Γεωργ. Καπετανάκη. Σε κάποια από τις πολλές καταδιώξεις των αποσπασμάτων, που κυνηγήσουν το Γιάννη αδελφό του Πιέρου, ενώ ήταν έγκυος, κρύφτηκε σε ένα καλύβι. Εκεί της ήρθαν οι πόννοι του τοκετού και όπως ήταν αβοήθητη, πέθανε στη γέννα.

-B-

Ο δεύτερος κλάδος περιλαμβάνει την οικογένεια του Νικητάκη που είχε το παρωνύμιο "*Εισπράκτορας*" γιατί ήταν πράγματι ο εισπράκτορας του δήμου Αβίας. Δεν είναι γνωστός ο βαθμός συγγένειας με τους άλλους συνεπώνυμους

¹ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά* 1968, σ. 283.

² Ντίνου Α. Κοτσώνη, "*Αλληλομαχία*" στη *Μεγάλη Μαντίνεια το 1829*, Ιθώμη 35-36(1993)50.

³ ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220, έγγραφο της 28 Ιουνίου 1830.

⁴ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και της ίδιας, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

⁵ ΓΑΚ, φάκ. Κ 29, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

⁶ Αρχ. Χειρ. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αρ. εγγρ. 32034.

της οικογένειας. Ο κλάδος αυτός, όπως και ο προηγούμενος, ζούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια και κατατασσόταν στους ευκατάστατους.

I) ΓΙΑΝΝΗΣ ή ΑΡΦΑΝΗΣ ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Στη Μεγάλη Μαντίνεια ζούσε ο Γιάννης Νικητάκης, που τον έλεγαν και Αρφήνη, γιατί είχε μείνει ορφανός από πατέρα σε πολύ μικρή ηλικία. Ήταν συνήθεια στα ορφανά να δίνουν αυτό το όνομα. Ακόμη, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως είχε και το παρωνύμιο *Εισπράκτορας* και μέχρι τώρα η διάκριση του κλάδου γίνεται με αυτό, δηλαδή λένε ακόμη *“αυτή ήταν κόρη του Εισπράκτορα”*. Η συγγένεια με τους προηγούμενους δεν φαίνεται να ήταν πολύ στενή. Είναι πολύ πιθανό το όνομα που σημειώνεται “Γ. Νικητάκης” σε κατάλογο συνδρομητών ποιητικής συλλογής και έχει συνταχθεί μεταξύ των ετών 1836-1849 να ανήκει στον Εισπράκτορα¹. Παντρεύτηκε την Πηνελόπη Σπ. Τυρέα και από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο Γεώργιος, β) η Αφροδίτη που έγινε σύζυγος του Πανάγου Γεωργ. Φραγκούλη και γ) η Ουρανία που γεννήθηκε το 1875 και παντρεύτηκε τον Κώστα Παν. Καραμπίνη.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΑΝ. ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1867 και έζησε μέχρι το 1949. Εργάστηκε ως μάγειρος στο Θεραπευτήριο “Ο Ευαγγελισμός”. Έκανε δύο γάμους. Πρώτη γυναίκα του ήταν η Χρυσοθέμη Αλ. Δάκαρη με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με τη Ροζαλία (Ρόζα) Γ. Κοτσώνη (1887-1963) με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) την Πηνελόπη (1906-1988) που παντρεύτηκε το Ντίνο Ιωάν. Γεωργουλέα δικηγόρο, β) την Αικατερίνη που έγινε σύζυγος του Λυμπέρη Μπασακάρου, γ) τη Θεοδούλα (1910-1981) που παντρεύτηκε το Βασίλη Γεννηματά, δ) το Χρίστο και ε) τη Σοφία που έγινε σύζυγος του Ιωάννη Κοντέα.

1) ΧΡΙΣΤΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε το 1912 και έζησε μέχρι το 1989. Εργάστηκε στους Σιδηροδρόμους και έφθασε στο βαθμό του Διευθυντή. Παντρεύτηκε τη Στέλλα Κοφίνη και απέκτησαν τρεις κόρες, α) τη Ροζαλία που έγινε σύζυγος του Πανή Αρμάου, β) τη Βενεσιάννα και γ) τη Φιλομήλα.

-Γ-

Ο τρίτος κλάδος ζούσε στη Μικρή Μαντίνεια. Λέγεται ότι είχαν φύγει από τη Μεγάλη Μαντίνεια γιατί βρισκότουσαν σε αντιδικία με την οικογένεια του Γεωργίου Γ. Καπετανάκη. Τον αποτελούσαν οι αδελφοί Νικολής και Γεώργιος Νικητάκης, που πιθανώς ήταν πρώτα εξαδέλφια του Γιάννη Νικητάκη, του λεγόμενου Εισπράκτορα.

I) ΝΙΚΟΛΗΣ ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Παντρεύτηκε την Αφροδίτη Γ. Βοϊδομμάτη και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Γιάννη που τον σκότωσαν νέο, όταν χτιζόταν το σπίτι τους στο Αρχοντικό και β) τη Γεωργία που πέθανε νέα και άγαμος. Αναφέρεται ότι τον Νικ. Νικητάκη τον σκότωσε ο σύγαμβρός του από τη Μεσσηνία.

II) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Παντρεύτηκε τη Βενετία Γιαννουλέα από τις Γαϊτσές και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Βασίλη, β) τη Μαρία που παντρεύτηκε το

¹Β. Πατριαρχία, *Δίπτυχον κλπ*, σ. 337.

Νικήτα Αριστ. Κοκκινάκη (Εικ. 84), για να μονοιάσουν οι οικογένειες που αλληλομάχονταν και γ) την Ευπραξία που έγινε σύζυγος του Χριστόφορου Γιαννακόπουλου.

A) ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Γ. ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στη Μικρή Μαντίνεια το 1876 και έζησε μέχρι το 1955 (Εικ. 111, 135). Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Νικ. Χαϊδεμένου (1878-1976, Εικ. 112) και απέκτησαν τέσσερις κόρες, α) τη Θάλεια που πέθανε νέα και άγαμος, β) την Ελένη (1904-1990, Εικ. 114) που έγινε σύζυγος του Πόπη Στ. Κοτσώνη, γ) τη Βενετία (Εικ. 38,113) η οποία παντρεύτηκε το Λυκούργο Σκιά και δ) τη Ρηγούλα (Εικ. 38) που παντρεύτηκε τον Ταγματάρχη Αθανάσιο Θεοδωρακόπουλο.

ΝΙΚΟΛΕΑΣ

Στις Μαντίνειες υπήρχαν τρεις οικογένειες με το όνομα Νικολέας, που δεν είχαν μεταξύ τους συγγένεια. Η Μεγαλομαντιναϊκή γενιά των Νικολέων, που σήμερα έχει διασκορπιστεί, θεωρείται ως κλάδος των Μανέων. Στη Μικρή Μαντίνεια υπήρχε ακόμη οικογένεια Νικολέα, που τη βρίσκουμε από τα χρόνια της Επανάστασης του 1821. Τέλος στη Μικρή Μαντίνεια παλαιότερα ήταν η οικογένεια Μπακονικολέα, που άλλαξε το όνομά της σε Νικολέας.

Ο πρώτος από τους Νικολέους που συναντούμε είναι ο Θεόδωρος, ο οποίος το 1824 έλαβε μέρος σε εκστρατεία στη Μεσσηνία υπό τον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη¹. Ένας άλλος Νικολέας, που δεν διακρίνεται το βαφτιστικό του, το 1831 υπέγραψε πιστοποιητικό για την προσφορά στον αγώνα του Χριστόδουλου Καπετανάκη². Για τους δύο αυτούς Νικολέους δεν γνωρίζουμε αν ήταν από τη Μικρή ή τη Μεγάλη Μαντίνεια. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι το όνομα Θεόδωρος το συναντούμε αργότερα στη Μεγάλη Μαντίνεια.

Μεγαλομαντιναίοι

Το 1842 αναφέρεται ο Δημητράκης Νικολέας³ που ήταν κάτοικος της Μεγάλης Μαντίνειας και είχε γεννηθεί το 1792. Στα χρόνια 1836-49 συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής και μεταξύ των Μεγαλομαντιναίων ήταν και ο Ι. Νικολέας⁴. Σε προικοσύμφωνο του 1868 αναφέρονται τα ονόματα του Γιαννάκη και του Γιωργάκη Νικολέα. Από παράδοση γνωρίζουμε τα ακόλουθα μέλη της οικογένειας.

I) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Δεν είναι γνωστός ο χρόνος γέννησής του, αλλά το 1906 αναφέρονται οι κληρονόμοι του Νικολάου Νικολέα. Άγνωστο είναι και το ό-

¹ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53, έγγραφο της 20 Ιανουαρίου 1825.

²ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

³ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

⁴Β. Πατριαρχία, *Δίπτυχον κλπ*, ό.π., σ. 337.

νομα της συζύγου του με την οποία απέκτησε δύο ή τρεις γιούς, α) το **Θεόδωρο**, β) το **Γεώργιο** και γ) τον **Ιωάννη-Γιαννάκη**, αν και για τον τελευταίο υπάρχουν ορισμένες επιφυλάξεις.

Α) ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ν. ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Παντρεύτηκε τη **Σμαράγδω Γ. Κωνσταντινέα** από τη Μεγάλη Μαντίνεια και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του **Γιάννη Π. Μανωλέα**, γ) τη **Σταυρούλα** που παντρεύτηκε το **Διονύση Δημακάκο** και δ) τη **Σταθούλα** (1882-1963) που πήρε το **Στασινό Δ. Μανωλακέα**.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1954 (Εικ. 135). Ήταν γνωστός με το όνομα "**Αναγνώστης**" από τον εκκλησιαστικό του τίτλο και έκανε τρεις γάμους. Πρώτα έκανε γυναίκα του την **Αφροδίτη Αθ. Φραγκούλη** (Βουρλιωτέα) με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, α) την **Αναστασία** (1901-1991) και έγινε σύζυγος του **Γεωργίου Π. Φραγκούλη** και β) τη **Σταυρούλα** (1905-1988) που παντρεύτηκε το **Νικόλαο Γιαννουλόπουλο**. Δεύτερη σύζυγός του έγινε η **Ευαγγελία Ν. Μανέα-Καλογερέα** που έζησε περίπου από το 1885 μέχρι το 1918 και με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά. Σε τρίτο γάμο ήρθε με τη **Σταυρούλα Κουλουφάκου** (1888-1963) και απέκτησαν τρία ακόμη παιδιά, γ) το **Θοδωράκη** που παντρεύτηκε τη **Σοφία Φραγκιαδάκη**, δ) το **Γιάννη** που πήρε την **Ελένη Φωτιά** και ε) τη **Διαμάντω** που έγινε σύζυγος του **Θεμιστοκλή Μελετίου**.

II) ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Δεν γνωρίζουμε πότε γεννήθηκε, αλλά από τη χρονολογία γέννησης των παιδιών του συμπεραίνουμε ότι μπορεί να είναι αυτός ο **Ι. Νικολέας** που αναφέρθηκε στην αρχή. Παντρεύτηκε **κόρη του Γ. Σπεντζούρη** της οποίας το βαφτιστικό δεν είναι γνωστό. Από το γάμο τους απέκτησαν έξι παιδιά, α) το **Νικόλαο** που γεννήθηκε το 1856 και γύρω στα 1915 ήταν στη Σαλαμίνα, ασκώντας το επάγγελμα του ναυτικού, β) το **Γεώργιο** που γεννήθηκε το 1861, γ) την **Αφροδίτη** γεννημένη και αυτή το 1861, που έγινε σύζυγος του **Δημητρίου Γ. Φραγκούλη**, δ) το **Σταύρο** που γεννήθηκε το 1864, ε) τον **Παναγιώτη** που γεννήθηκε το 1867 και έγινε μοναχός στη μονή του Αγίου Σάββα, που είναι κοντά στην Ιερουσαλήμ. Εκεί τον επισκεπτόταν ο **Ηρακλής Γ. Μανέας** και έφερνε τα νέα του στο χωριό και στ) την **Κλημεντία** που παντρεύτηκε **Μπούρα** και έζησαν στην Καλαμάτα.

III) ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Απέκτησε τέσσερα παιδιά, α) το **Λυκούργο** που γεννήθηκε το 1859 και το 1915 ζούσε στον Πύργο της Ηλείας, β) τον **Παναγιώτη** που γεννήθηκε το 1861, έγινε υπολοχαγός¹, πολέμησε το 1897, αποστρατεύθηκε το 1912 και μετά έζησε στη Χαλκίδα, γ) το **Βασίλειο** που γεννήθηκε το 1876 και εγκαταστάθηκε και αυτός στον Πύργο της Ηλείας, πιθανώς ακολουθώντας το μεγαλύτερο αδελφό του και δ) το **Γιάννη**.

Α) ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΝΙΚΟΛΕΑΣ - ΠΙΠΙΝΗΣ. Έζησε στη Μεγάλη Μαντίνεια και είχε το παρωνύμιο "**Πιπίνης**". Έκανε δύο γάμους, αλλά δεν είναι γνωστό το όνομα της πρώτης του γυναίκας. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με την **Ευθυμία Γιαννού-**

¹Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. Ε, σ. 97.

κου, που γεννήθηκε στις Γαϊτσές το 1853 και το 1904 απέκτησαν (ή υιοθέτησαν) μια κόρη, την **Αρτεμισία**, η οποία εικονίζεται σε σχολική φωτογραφία (Εικ. 38). Η **Αρτεμισία** παντρεύτηκε το **Γ. Φαλάδο**, αλλά ο γάμος διαλύθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα και πέθανε σε νεανική ηλικία. Μετά το θάνατο και της **Ευθυμίας Νικολέα** το σπίτι τους έγινε πλατεία, που βρίσκεται απέναντι από το μαγαζί του **Νικολάου Αβράμη**.

Μικρομαντιναίοι

Το 1831 σε ψήφισμα¹, το οποίο αποδοκίμαζε τα επαναστατικά κινήματα των Μαυρομιχαλιών, υπέγραψαν μεταξύ των Μικρομαντιναίων ο **Δ. Νικολέας** και δύο ακόμη με το όνομα **Α. Νικολέας**. Σε πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων της επαρχίας Σταυροπηγίου, που συντάχθηκε στις 29 Οκτωβρίου 1831, στη Μικρή Μαντίνεια υπέγραψαν² ο **Ανδρέας** και ο **Δημητράκης Νικολέας**. Ο παλαιότερος από την οικογένεια που μένει στη μνήμη των σημερινών Νικολέων είναι ο **Κωνσταντίνος Νικολέας**.

1) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Παντρεύτηκε τη **Στεκούλα Κ. Κωνσταντινέα** από τη Μικρή Μαντίνεια και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** και β) τον **Κωνσταντίνο**. Από το γεγονός ότι ο γιός είχε το ίδιο όνομα με τον πατέρα συμπεραίνουμε ότι ο πατέρας πέθανε πριν από τη βάπτισή του γιού του, που γεννήθηκε το 1872. Ο υιός **Κωνσταντίνος** ήταν ασθενικός τύπος και πέθανε άγαμος σε ηλικία περίπου 45 ετών.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1869 και έζησε μέχρι το 1918. Παντρεύτηκε την **Ελευθερία Αρ. Κοκκινάκη** και απέκτησαν οκτώ παιδιά, α) το **Γιώργο**, β) το **Σπύρο**, γ) τον **Κώστα**, δ) το **Νίκο**, ε) την **Ανθούλα** που παντρεύτηκε τον **Πότη Στ. Λιακέα**, στ) την **Ευγενία** (1901-1943) που την είχε υιοθετήσει ο **Ν. Κοκκινάκης** και παντρεύτηκε το **Γεώργιο Παναγιωταρέα**, ζ) τη **Στεκούλα** που έγινε σύζυγος του **Παναγιώτη Δικαλιώτη** και η) την **Τασία** που παντρεύτηκε το **Δημήτριο Λιάκουρη**.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1898 και μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Κατά πληροφορίες παντρεύτηκε και απέκτησε ένα γιό, αλλά δεν διατήρησε επαφή με τους οικείους του.

2) ΣΠΥΡΟΣ Π. ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1902 και μετά το γάμο του έζησε στην Αβία (Παλιόχωρα) μέχρι το 1985. Παντρεύτηκε τη **Μπετζεχρή Στυλ. Σπανέα** (1906-1961) με την οποία απέκτησαν τρεις κόρες, α) την **Ελευθερία** που παντρεύτηκε το **Σωκράτη Γ. Σκιά**, β) τη **Σταυρούλα-Βούλα** που έγινε σύζυγος του **Νικολάου Μηλιού** και γ) την **Αικατερίνη** που παντρεύτηκε τον **Παναγιώτη Θ. Μπελίτσο**.

3) ΚΩΣΤΑΣ Π. ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1903 και έζησε μέχρι το 1957 (Εικ. 46) στη Μικρή Μαντίνεια. Παντρεύτηκε τη **Μαρία Γ. Κοστρίβα** (1900-1975) με την οποία απέκτησαν τρία αγόρια, α) τον **Παναγιώτη** που παντρεύτηκε τη **Βαρβάρα**

¹Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48, της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

²ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

Τζέκου, β) το Γεώργιο που πήρε την Ανθούλα Α. Κοζομπόλη και γ) το Δημήτριο που παντρεύτηκε τη Χρυσάνθη Α. Κοτσώνη.

4) ΝΙΚΟΣ Π. ΝΙΚΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1911 και εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα. Παντρεύτηκε τη Μαρία Δ. Συμυρή, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) την Ελευθερία που παντρεύτηκε το Γιάννη Σαραντόπουλο, β) τον Παναγιώτη και γ) το Δημήτριο.

ΞΥΠΟΛΥΤΟΣ

Οικογένεια από τα Πηγάδια του πρώην δήμου Αβίας, που ένα μέλος της, ο Παναγιώτης Στ. Ξυπόλυτος, εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια.

Α) ΣΤΑΥΡΟΣ ΞΥΠΟΛΥΤΟΣ. Γεννήθηκε το 1878 και έζησε στα Πηγάδια μέχρι το 1958. Παντρεύτηκε τη Δημήτρα Βλαχονικολού και απέκτησαν τον Παναγιώτη.

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤ. ΞΥΠΟΛΥΤΟΣ. Γεννήθηκε το 1912 και έζησε μέχρι το 1949. Παντρεύτηκε την Κρυστάλλω Γ. Κωστέα (1906-1987) με την οποία απέκτησαν έξι παιδιά, α) την Ελένη, β) τη Βασιλική, γ) το Γεώργιο που μετανάστευσε στην Αυστραλία, δ) τη Ρουμπίνη, ε) τον Ηλία και στ) τη Δημητρούλα που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Μιχ. Κουντούρη και ζουν στην Παλιόχωρα. Τον Παν. Ξυπόλυτο σκότωσε η ομάδα Γ. Καμαρινέα κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

ΠΑΓΩΝΗΣ

Το οικογενειακό όνομα Παγώνης είναι συχνό στον Ελλαδικό χώρο και το συναντούμε στην Ήπειρο, στην περιοχή των Θηβών, της Τριπόλεως κ.ά. Μια από τις παλαιότερες γενιές της Μεγάλης Μαντίνειας, που τίμησε ιδιαίτερα τον τόπο καταγωγής της, είναι η οικογένεια Παγώνη. Σήμερα το όνομα Παγώνης δεν ακούγεται στη Μεγάλη Μαντίνεια, μόνο μια πλάκα στην εκκλησία δείχνει το σεβασμό των κατοίκων και την αναγνώριση της προσφοράς στην πατρίδα του Εθνομάρτυρα Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθου Παγώνη. Η οικογένεια Παγώνη έφυγε από τη Μεγάλη Μαντίνεια πριν από την επανάσταση του 1821, αλλά υπάρχουν ακόμη δύο οικογένειες, οι Σπεντζουρέοι και οι Γερασιμέοι, οι οποίες ανήκουν στη γενιά των Παγώνηδων. Είναι όμως γνωστές με τα παρωνύμιά τους. Στα παλαιά κοινοτικά μητρώα η οικογένεια Σπεντζούρη είναι γραμμένη με τα δύο ονόματα Παγώνης-Σπεντζούρης. Σημειώνουμε ακόμη ότι ο ηρωϊκός φοιτητής Γεώργιος Παυσ. Σπεντζούρης, που έπεσε στον Ελληνο-Βουλγαρικό πόλεμο του 1913, σε αφιέρωση φωτογραφίας του υπέγραφε ως Γεώργιος Π. Παγώνης.

Για τους δύο εξέχοντες κληρικούς της οικογένειας, τον Εθνομάρτυρα Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθο (1769-1821) και τον ανιψιό του Μητροπολίτη Αργολίδος Γεράσιμο Παγώνη (1790-1867) κατά κόσμον Γεώργιο Παγώνη ή Παγωνόπουλο, έγινε λόγος στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού. Οι

γνώσεις μας για τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας προέρχονται κυρίως από γραπτές πληροφορίες και γι' αυτό είναι περιορισμένες.

Είναι γνωστό ότι την οικογένεια Παγώνη της προεπαναστατικής περιόδου την αποτελούσαν τρεις αδελφοί, α) ο Χρύσανθος, β) ο Αντώνιος και γ) ένας τρίτος, του οποίου το όνομα δεν γνωρίζουμε και αυτός ήταν ο πατέρας του Γεράσιμου και των αδελφών του.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΑΓΩΝΗΣ. Αδελφός του Εθνομάρτυρα Χρύσανθου Παγώνη, που το όνομά του το συναντούμε το 1808 σε εξοφλητική απόδειξη της συζύγου του άλλοτε Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη προς τον ηγούμενο της μονής της Παναγίας της Τίμιοςβας¹. Του Αντωνίου Παγώνη γιός ήταν ο Σπύρος.

ΣΠΥΡΟΣ ΑΝΤ. ΠΑΓΩΝΗΣ. Γεννημένος το 1790 στη Μεγάλη Μαντίνεια, ήταν εγκατεστημένος στην Καλαμάτα και πριν από την επανάσταση του 1821 ασκούσε το επάγγελμα του εμπόρου, χρησιμοποιώντας το όνομα Παγώνης ή Παγωνόπουλος. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και το όνομά του περιλαμβάνεται στο μητρώο του Π. Σέκερη, στο οποίο αναφέρεται²: "Σπύρος Παγώνης, Πελοποννήσιος έμπορος, χρόνων 28, Διά Πανάγου Αλεξίου. 1819 Νοεμβρίου 4, Καλαμάτα. Τω Θεόδωρῃ Χατζερλή Οδέσσα. Γρ. 300".

Ο Αρχιμανδρίτης Δικαίος-Παπαφλέσσας, που ήταν ο εκπρόσωπος της Φιλικής Εταιρείας στο Μοριά, σε συνεργασία με τον αρχιστράτηγο Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη του απένειμαν το βαθμό του ταξιάρχη και τον ονόμασαν επιστάτη αρμάτων (στρατιωτικών σωματίων) της Καλαμάτας. Με τη δικαιοδοσία που είχε ο Σπύρος Παγώνης από το διορισμό του, έδωσε και αυτός στρατιωτικό βαθμό στον Παπα-Θεόδωρο Καλλίνικο από τη Γιάννιτσα (Ελαιοχώριο). Το έγγραφο³ έχει ως εξής:

"Δυνάμει της δοθείσης μοι Ταξιαρχίας παρά του σεβασμίου ανδρός Γρηγορίου Αρχιμανδρίτου Δικαίου, και της επιστασίας των αρμάτων της πόλεως Καλαμάτας παρά του ηγεμόνος και αρχιστρατήγου Πέτρου Μαυρομιχάλη, αποκαθίστημι τον από Γιάννιτζας παπα-Θεόδωρον Ταξίαρχην εις πεντήκοντα στρατιώτας, άνδρα φιλογενή και συνεργόν των κοινών συμφερόντων της πατρίδος, ίνα επί ζωής αυτού διαδοχικώς οι απόγονοί του έχουσι το δικαίωμα αιωνίως.

Τούτου ένεκα εγράφη και η παρούσα μου απόδειξις και εδόθη τω ιδίω, ίνα εν καιρώ της κοινής των Ελλήνων συνελεύσεως παρρησιασθή εν μέσω ευπρόσωπος εις απόλαυσιν των προνομίων του και παρρησιάν των αρετών του.

*1821 Μαρτίου 31 Καλαμάτα
Ο εκ Μανδινείας της Σπάρτης".
Ο ταξίαρχος Σπυριδών Παγονόπουλος*

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Η Μονή της Τίμιοςβας*, Μεσσηνιακά 1 (1956) 19-20.

² Ι. Α. Μελετόπουλου, *Η Φιλική Εταιρεία - Αρχείον Π. Σέκερη*, Αθήνα 1967, σ. 161.

³ Εφημερίδα "Μεσσηνιακά Νέα", αρ. φ. 407 και 408-9, Ιούλιος-Οκτώβριος 1985.

Ο Σπύρος Παγώνης πήρε μέρος στη μάχη του Βαλτετσίου, στην πολιορκία και την άλωση της Τριπολιτσάς, στο Άργος εναντίον του Δράμαλη, στη Βέργα του Αρμυρού κλπ. Το 1827 διορίστηκε έκτακτος απεσταλμένος στα νησιά του Αιγαίου για την είσπραξη των φόρων¹. Αργότερα, το 1843, του αναγνωρίστηκε ο βαθμός του λοχαγού της Φάλαγγος². Άλλες αναφορές στο όνομα του Σπύρου Παγώνη είναι ότι το 1829 πρόσφερε 100 γρόσια για το σχολείο της Καλαμάτας³. Τον επόμενο χρόνο ήταν υπάλληλος των δικαστηρίων⁴. Από τον πρώτο του γάμο απέκτησε δύο γιούς, α) το **Γιάννη** και β) τον **Αντώνη**. Το 1849 παντρεύτηκε σε δεύτερο γάμο την κόρη Καλαματιανού προύχοντα⁵, της οποίας δεν γνωρίζουμε το όνομα και γεννήθηκαν δύο ακόμη γιοί, γ) ο **Χρυσάνθος** και δ) ο **Γ(-εώργιος ή -εράσιμος)**, που σημειώνεται μόνο με το αρχικό του.

Α) ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΠ. ΠΑΓΩΝΗΣ. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1838 και σταδιοδρόμησε στο στρατό. Με το βαθμό του Ανθυπαπιστή πεζικού έλαβε μέρος στην αντιοθωνική στάση και στις 8 Φεβρουαρίου 1862 σκοτώθηκε στο λόφο Προφήτης Ηλίας, που βρίσκεται έξω από το Ναύπλιο, πολεμώντας εναντίον των βασιλικών στρατευμάτων⁶.

Β) ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΣΠ. ΠΑΓΩΝΗΣ. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1841 και υπηρέτησε στο στρατό, από τον οποίο αποστρατεύθηκε στις 19 Ιουλίου 1893 με το βαθμό του υπομοιράρχου. Αργότερα έλαβε μέρος στον ατυχή πόλεμο του 1897⁷.

Γ) ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΣΠ. ΠΑΓΩΝΗΣ. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα. Το 1867 μαζί με άλλους Καλαματιανούς έδωσαν ερασιτεχνική θεατρική παράσταση στην ιδιαίτερη πατρίδα τους. Την 1η Οκτωβρίου 1868 πήρε υποτροφία από 100 δρχ. το μήνα μέχρι να αποφοιτήσει από το γυμνάσιο της Καλαμάτας⁸. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του παρακολούθησε και μαθήματα δραματικής στο Ελληνικό Ωδείο, από όπου και πήρε δίπλωμα. Άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου στην Καλαμάτα και διετέλεσε νομάρχης Αργολίδος και Ηλείας. Υπέβαλε υποψηφιότητα δημάρχου Καλαμάτας, αλλά απέτυχε. Πέθανε το 1908⁹.

Δ) Γ. ΠΑΓΩΝΗΣ. Δεν γνωρίζουμε το βαπτιστικό του όνομα, που μπορεί να είναι Γεώργιος ή Γεράσιμος. Υπηρέτησε υπάλληλος της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος.

¹ ΓΑΚ, Γεν. Γραμ., φάκ. 6, έγγραφο της 30 Ιανουαρίου 1828.

² Εφημερίδα "Μεσσηνιακά Νέα", ό.π.,

³ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 71, της 16 Οκτωβρίου 1829, σ. 287-8.

⁴ ΓΑΚ, Υπουργ. Δικαίου, φάκ. 84, έγγραφα της 16 και της 29 Οκτωβρίου 1829.

⁵ Εφημερίδα Αθηνών "Ελπίς", αρ. φ. 546 της 10 Οκτωβρίου 1849.

⁶ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία, τόμ. Ε', σ. 469β. Ιεζεκιήλ, *Ανέκδοτα αυτόγραφα γράμματα*, Επετ. Εταιρ. Βυζαντ. Σπουδών 8(1932)176. Δημητρίου Φωτιάδη, *Η Έξωση του Όθωνα*, Αθήνα 1964, σ. 329. Ν. Καράμπελα, *Μεσσηνιακό Βιογραφικό Λεξικό*, Καλαμάτα 1962, σ. 303 και εφημερίδα "Μεσσηνιακά Νέα", αρ. φ. 404 του Απριλίου 1985.

⁷ Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία, τόμ. Ε', σ. 469β.

⁸ ΦΕΚ, παράρτημα φύλλου 26 της 27 Ιουλίου 1870, σ. 9.

⁹ Ν. Καράμπελα, *Μεσσηνιακό Βιογραφικό Λεξικό*, Καλαμάτα 1962, σ. 303.

ΠΑΓΩΝΗΣ. Αδελφός του Χρυσάνθου και του Αντωνίου, του οποίου όμως το βαπτιστικό δεν το γνωρίζουμε. Αυτός είχε τέσσερα παιδιά, α) το **Γεώργιο** (1790-1867) που έγινε κληρικός με το όνομα δε **Γεράσιμος** αξιώθηκε την έδρα του Μητροπολίτη Αργολίδος και γι' αυτόν έχει γίνει λόγος στο πρώτο μέρος του βιβλίου, β) το **Σωτήριο**, γ) τον **Παναγιώτη** και δ) τη **Χρυσήδα** που έγινε σύζυγος του Αναστασίου Πέτρου Μαυρομιχάλη.

Ι) ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΠΑΓΩΝΗΣ. Γεννήθηκε το 1805 και έζησε μέχρι το 1880. Ήταν αδελφός του Αργολίδος Γερασίμου Παγώνη. Πήρε μέρος στην Επανάσταση του 1821 και στις 20 Ιανουαρίου 1825 έγινε χιλίαρχος¹. Ενίσχυσε τον έρανο για την ίδρυση αλληλοδιδασκτικού σχολείου στην Καλαμάτα με 100 γρόσια². Το 1837 επί δημαρχίας Μπενάκη διορίστηκε δημαρχιακός πάρεδρος Καλαμάτας³ και έμεινε στη θέση αυτή μέχρι το 1841. Αργότερα κατατάχθηκε στη Φάλαγγα και το 1844 προικοδοπήθηκε ως υπολοχαγός, όπου σημειώνεται η καταγωγή του "εκ Μεγάλης Μαντινείας". Τελικά έφθασε μέχρι το βαθμό του αντισυνταγματάρχη⁴. Το 1844 προτάθηκε από το δήμο Καλαμάτας για ένορκος⁵, γιατί ήταν μεταξύ των πιο εύπορων κατοίκων, έχοντας ετήσιο εισόδημα 1.500 δρχ. Συνέχισε δε και κατά τα επόμενα χρόνια μέχρι το 1858. Το 1852 απελύθη από τη θέση του υγειονόμου⁶ Καλαμάτας, που δεν γνωρίζουμε από πότε την κατείχε. Το 1852 έγινε μέλος του Γεωργικού Συμβουλίου Καλαμάτας⁷. Για το γάμο του δεν έχουμε πληροφορίες, παρά μόνο ότι είχε ένα γιό **Παναγιώτη**.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΩΤ. ΠΑΓΩΝΗΣ. Ήταν ανιψιός του Μητροπολίτη Αργολίδος Γερασίμου Παγώνη, ο οποίος στις 12 Φεβρουαρίου 1871 ζήτησε να επιχορηγηθούν τα ανήψια του Γεράσιμου Παγώνη για την προσφορά του θείου τους στον απελευθερωτικό αγώνα⁸. Το 1908 ο Ν. Δ. Φοίφας δημοσίευσε σημειώσεις από την αλληλογραφία των Παγώνηδων που του παρεχώρησε η οικογένεια Π. Παγώνη⁹.

ΠΑΝΑΓΕΑΣ

Οικογένεια καταγομένη από τις Γαϊτσές της οποίας λίγα μέλη έζησαν στη Μεγάλη Μαντινεία. Πρώτος αναφέρεται ο **Νικόλαος Παναγέας**, που είχε τέσσερα

¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 49 έγγραφο της 20 Ιανουαρίου 1825.

² Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 71 της 16 Οκτωβρίου 1829, σ. 288.

³ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 277 και του ίδιου *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 338.

⁴ ΦΕΚ, αρ. 29 της 5 Σεπτεμβρίου 1844, παράρτημα σ. 139. ΦΕΚ, αρ. 4 της 14 Φεβρουαρίου 1873, σ. 28. Σταύρου Σκοπετέα, *Η Καλαμάτα και η επανάστασις του 1821*, Καλαμάτα 1958, σ. 90 και Εφημερίδα Καλαμάτας "Νέδων", αρ. φ. 8, του 1880, όπου και η νεκρολογία του.

⁵ ΦΕΚ, παράρτημα 1844, σ. 205.

⁶ ΦΕΚ, του έτους 1851, σ. 73.

⁷ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 257.

⁸ Αρχείο Χειρογράφων Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Γερασίμου Παγώνη.

⁹ Ν. Δ. Φοίφας, *Ιερός Σύνδεσμος 12(1908)12*.

παιδιά, α) μια κόρη, της οποίας δεν γνωρίζουμε το όνομα, που παντρεύτηκε το Χαράλαμψη Δημ. Σπανέα-Μπαλέα, β) το **Δημοσθένη** που γεννήθηκε το 1869 και μετανάστευσε στη Ρουμανία, γ) το **Γεώργιο** που γεννήθηκε το 1878 και εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και δ) το **Στασινό**, ο οποίος γεννήθηκε το 1884 και έκανε δύο γάμους. Η πρώτη του γυναίκα ονομαζόταν Θεοδούλα αλλά το γένος της παραμένει άγνωστο. Μαζί της απέκτησε τρία παιδιά, α) το **Νικόλαο**, β) την **Ποτούλα** η οποία ήταν μοδίστρα και για ένα χρονικό διάστημα είχε εγκατασταθεί στην Αμερική και γ) το **Δημοσθένη**. Ο Στασινός σε δεύτερο γάμο παντρεύτηκε τη Βασιλική Θεριακή και έζησαν στην Καλαμάτα, αλλά δεν έκαναν παιδιά.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΕΑΣ ή ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΣ

Οικογένεια από τη Σέλιτσα (Βέργα) που για πρώτη φορά συναντούμε μέλος της το 1826 και σημειώνεται **Παναγιωταρέας**¹ χωρίς βαφτιστικό όνομα. Το 1831 μεταξύ των κατοίκων της Σέλιτσας που υπέγραψαν πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου ήταν και οι **Αναστάσης** και **Γεωργάκης**² **Παναγιωταρέας**, που σύμφωνα με τις ενδείξεις ήταν αδέρφια.

1) ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΕΑΣ. Έζησε στη Σέλιτσα στα χρόνια του 1821. Από το γάμο του γεννήθηκαν δύο αγόρια, α) ο **Βασίλης** και β) ο **Νικόλαος**.

Α) ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΣ. Γεννήθηκε το 1839, έζησε στη Σέλιτσα και παντρεύτηκε την Πότα Πλαγιανού με την οποία απέκτησαν δύο γιούς, α) τον **Κώστα** και β) τον **Παναγιωτάκη**.

1) ΚΩΣΤΑΣ ΒΑΣ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΣ. Παντρεύτηκε την Ελένη, και απέκτησαν ένα γιό, το **Γεώργιο**, που τον σκότωσαν οι Γερμανοί στην κατοχή.

2) ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ ΒΑΣ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΣ. Γεννήθηκε το 1880 και έζησε στη Μικρή Μαντίνεια μέχρι το 1962. Δημιούργησε αξιόλογη περιουσία και έγινε κάτοχος των Μύλων της οικογενείας Καπετανάκη. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Κ. Δραγώνα και απέκτησαν τρία παιδιά, α) την **Αργυρούλα** που έγινε σύζυγος του δασκάλου Βασιλείου Γιαννακέα, β) το **Βασίλη** που αρχικά υπηρέτησε στη Χωροφυλακή και όταν επέστρεψε στη Μικρή Μαντίνεια ασχολήθηκε με τους Μύλους και το ελαιотριβείο. Μετά τον πόλεμο καθιέρωσε τη συγκοινωνία Ακρογιάλι-Καλαμάτα με αυτοκίνητο (Εικ. 37). Παντρεύτηκε την Ευδοκία Ευστρ. Αντωνέα κατ' επανάληψη δε εξελέγη πρόεδρος της κοινότητας Μικρής Μαντίνειας και γ) το **Γεώργιο**, που διατήρησε το **Παναγιωταρέας**, παντρεύτηκε την Ευγενία Νικ. Κοκκινάκη (1901-1943) και από το γάμο τους γεννήθηκε ο **Νίκος**. Αυτός παντρεύτηκε την Κυριακούλα Σταματάκη και απέκτησαν δύο παιδιά, το Θεόδωρο, πολιτικό μηχανικό, που παντρεύτηκε την Ελένη Αγγελέτου και την Ευγενία, που έγινε σύζυγος του Νικολάου Στάμου.

¹ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 284.

² ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

Β) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΣ. Γεννήθηκε το 1853. Απέκτησε το 1896 ένα γιό, το **Σπύρο**, που παντρεύτηκε τη Μαριγούλα Παναγέα από τους Δολούς και τον σκότωσαν οι Γερμανοί στο Αρμυρό στις 13-4 Ιανουαρίου 1944.

II) ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΕΑΣ. Έζησε στη Σέλιτσα, έλαβε μέρος στην Επανάσταση και απέκτησε δύο αγόρια, α) το **Διονύσιο** και β) το **Μιχάλη**.

Α) ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΣ. Γεννήθηκε το 1839 και παντρεύτηκε την Ελένη Ψαρρέα από τις Γαϊτσές (Κέντρον), με την οποία απέκτησαν δύο γιούς, α) τον **Αναστάση** και β) το **Μανώλη**.

1) ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΔΙΟΝ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΣ. Παντρεύτηκε τη Μαρία Δραγώνα και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που παντρεύτηκε την Ευαγγελία Καμπουγέρη, β) το **Νίκο** που έκανε σύζυγό του τη Σταματούλα Αλλοίμονου και διατηρεί εξοχικό κέντρο στο Αρμυρό, γ) το **Διονύση** που παντρεύτηκε τη Βαρβάρα Τοπάλογλου δ) τη **Χρυσούλα** που έγινε σύζυγος του Παύλου Ψυλιάκου και ε) την **Ελένη** που παντρεύτηκε το Βασίλειο Μάλαμα.

2) ΜΑΝΩΛΗΣ ΔΙΟΝ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΣ. Παντρεύτηκε τη Χρυσούλα Ζερβάκη και απέκτησαν τέσσερις κόρες, α) την **Ελένη** που πήρε το Στυλιανό Αθ. Λιακέα, β) τη **Στυλιανή** που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Παν. Αλλοίμονου, γ) την **Παναγιώτα-Πότα** που παντρεύτηκε τον Αν. Μανουσόπουλο και δ) τη **Μαρία** σύζυγο Χαρ. Πλαγιανού.

Β) ΜΙΧΑΗΛ ΑΝΑΣΤ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1844 και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα.

ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Οικογένεια που μας είναι άγνωστη από προφορική παράδοση. Στα Αρχεία Χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος έχει καταγραφεί με αριθμό μητρώου 01864 το όνομα του **Αναγνώστη Παπαβασιλείου** από τη Μεγάλη Μαντίνεια, που πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821. Αργότερα εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και του αναγνωρίστηκε από επιτροπή ο βαθμός του αξιωματικού 7ης τάξεως (ανθυπολοχαγού). Πιθανώς το όνομα Παπαβασιλείου να είναι παρωνύμιο και να κρύβει μέλος μιας από τις γνωστές Μεγαλομαντιναϊκές γενιές.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ο **Διονύσιος Παπαγιαννόπουλος**, υποδηματοποιός, παντρεύτηκε την Ντίνα Γεωργ. Κοκκινέα (Εικ. 38) και πριν από τον τελευταίο πόλεμο εγκαταστάθηκε στο Αρχοντικό. Από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) ο **Γρηγόρης**, β) η **Κατίνα**, γ) η **Ελένη**, δ) ο **Γεώργιος** (1933-1995) και ε) ο **Κώστας**.

ΠΑΠΑΔΕΑΣ

Συνηθισμένο όνομα στην περιοχή του πρώην δήμου Αβίας. Φαίνεται πως υπήρχαν πολλές οικογένειες Παπαδέα, που δεν είχαν μεταξύ τους καμία συγγένεια. Γνωστές οικογένειες με αυτό το όνομα υπήρχαν και υπάρχουν μέχρι σήμερα στη Μικρή Μαντίνεια, στα Αλτομυρά και στους Δολούς.

Το 1824 σε κατάσταση ανδρών του Αθανασούλη Κουμουνδουράκη αναφέρεται ο **Στρατήγης Παπαδέας**¹, που ήταν τότε 33 ετών και κατοικούσε στο Κάστρο της Ζαρνάτας. Το όνομα του ίδιου το συναντούμε και σε έγγραφο² της 28 Ιουνίου 1830.

Ο **Κωνσταντής Παπαδέας**³ αναφέρεται το 1824 σε κατάσταση ανδρών του Γαλάνη Κουμουνδουράκη, που ήταν ένα είδος πολιτοφυλακής.

Από τη Σέλιτσα (Βέργα) καταγόταν ο **Θεόδωρος Παπάδος ή Παπαδέας**⁴, ο οποίος στις 14 Ιουνίου 1826 επέλεξε μαζί με άλλους συγχωριανούς του τον Τζανέτο Κουρκουτά για στρατιωτικό αρχηγό και δήλωσε ότι αυτόν θα ακολουθούσε στις πολεμικές επιχειρήσεις.

Το 1828 ζούσε στα Αλτομυρά ο **Παναγιώτης Παπαδέας** που παντρεύτηκε τη **Μαρίτσα Μπελίτσου**, όπως προκύπτει από προκοσύμφωνο, το οποίο δημοσιεύεται στην περιγραφή της οικογένειας Μπελίτσου.

Ο **Τζανέτος Παπαδέας**⁵ που υπέγραψε έγγραφο στις 5 Ιουλίου 1829, ίσως ήταν από τα Αλτομυρά, γιατί η υπογραφή του βρίσκεται μεταξύ Αλτομυριανών. Ο ίδιος το 1831 υπέγραψε ψήφισμα αποδοκιμασίας των στασιαστικών κινήσεων των Μαυρομιχαλαίων⁶.

Από τους Δολούς ήταν ο **Σ. Παπαδέας**⁷, ο οποίος το 1835 υπέγραψε έγγραφο για την περιουσία της μονής Παναγίας Φανερωμένης των Δολών. Σε ψήφισμα κατά των Μαυρομιχαλαίων υπογράφει και ένας Σ. Παπαδέας⁸.

Στο μητρώο αγωνιστών του 1821, που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη, αναφέρεται ο **Ιωάννης Παπαδέας**⁹ κάτοικος Καλαμάτας.

Τέλος ο **Αναγνώστης Παπαδέας**¹⁰ από τη Μικρή Μαντίνεια υπέγραψε το 1831 ψήφισμα κατά των Μαυρομιχαλαίων και λίγο αργότερα, στις 29 Οκτωβρίου 1831 πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου. Ο ίδιος αναφέρεται σε κατά-

¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. της 26 Αυγούστου 1824.

² ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδιστριας, φάκ. 220, έγγραφο της 28 Ιουνίου 1830.

³ ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. της 26 Αυγούστου 1824.

⁴ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 283.

⁵ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84, έγγραφο της 5 Ιουλίου 1829.

⁶ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

⁷ Σταύρου Καπετανάκη, *Έγγραφα της Μονής Παναγίας Φανερωμένης των Δολών*, Λακωνικά Σπουδαία 9(1988)342.

⁸ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

⁹ Αρχαίον Χειρογράφων Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, αριθ. μητρ. 5199 και 16690.

¹⁰ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48, της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275. ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 24 Οκτωβρίου 1831 και Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, σ. 337.

λογο συνδρομητών ποιητικής συλλογής, που συντάχθηκε στα χρόνια 1836-49 και φέρεται ως κάτοικος Μικρής Μαντίνειας.

Κλάδοι των Παπαδέων των Αλτομυρών εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια, γι' αυτό θα αναφερθούμε σε δύο μεγάλες ομάδες τους Μικρομαντιναίους και τους Μεγαλομαντιναίους. Οι τελευταίοι πάλι υποδιαιρούνται σε δύο υποομάδες.

Μικρομαντιναίοι

Οι Παπαδέοι της Μικρής Μαντίνειας πιστεύουν ότι αποτελούν μαζί με τους Λιακέους κλάδους της ίδιας οικογένειας. Ακούγεται ακόμη ότι και οι Κωνσταντιναίοι ανήκουν στην ίδια γενιά. Παλαιότερος των Μικρομαντιναίων Παπαδέων είναι ο **Ιωάννης Παπαδέας**, ο οποίος πρέπει να είναι στενός συγγενής του **Αναγνώστη Παπαδέα**, για τον οποίο έγινε προηγουμένως λόγος.

Ι) ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Δημήτριο**, β) τον **Κωνσταντίνο** και γ) την **Αικατερίνη** που παντρεύτηκε τον Αναστάσιο Γ. Κοντουλέα, ο οποίος ήταν γεννημένος το 1847.

Στα μητρώα της κοινότητας αναφέρονται ακόμη τα ονόματα του **Γεωργίου Παπαδέα**, ο οποίος παντρεύτηκε τη **Μπετζεχρή Ιωάν. Κολομβάκου** και του **Παναγιώτη Παπαδέα** του οποίου η κόρη **Στεκούλα** έγινε σύζυγος του Νικολάου Αρ. Κοκκινάκη. Δεν είναι γνωστή η συγγένεια αυτών με τους υπολοίπους Παπαδέους.

Α) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΙΩΑΝ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1839 και ζούσε μέχρι το 1915. Έκανε δύο γάμους, αλλά το όνομα της πρώτης του συζύγου δεν είναι γνωστό. Μαζί της απέκτησαν δύο κόρες, α) την **Ευγενία** που παντρεύτηκε Ξυλαρδιστό και β) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Ηλία Τζ. Λιακέα. Ο Δημήτριος Παπαδέας σε δεύτερο γάμο ήρθε με την **Αικατερίνη Παν. Κισκέα** (1862-1937) από την Τρικόνσοβα και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τον **Ιωάννη** και γ) το **Σωτήριο**.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΜ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1885 και έζησε περίπου μέχρι το 1917. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του ή των παιδιών που μπορεί να απέκτησαν.

2) ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΗΜ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1892 και έζησε μέχρι το 1984 (Εικ 134). Παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Ν. Ρακιντζή** (1899-1992) από την Οροβά και απέκτησαν έξι παιδιά, α) το **Σωτήρη** που παντρεύτηκε τη **Βαλασία Γανωτάκη**, β) την **Αικατερίνη** που έγινε σύζυγος του Μιχάλη Πλαγιανάκου, γ) το **Βαγγέλη** που παντρεύτηκε την **Πανωραία Καραφωτιά**, δ) το **Δημήτριο** ο οποίος παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Παν. Πανταζή** από τη Βέργα, ε) τη **Γεωργία** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Κ. Ζούζουλα και στ) την **Αθηνά** που παντρεύτηκε τον Ανδρέα Αθ. Σαραντέα.

Ο Ιωάννης Παπαδέας έγραφε στίχους και συνήθιζε να σατιρίζει τα γεγονότα ή τα πρόσωπα του χωριού. Άλλοτε έγραφε ποιήματα για τους νεκρούς, τα οποία

έμοιαζαν με τα μοιρολόγια, δηλαδή αναφερόντουσαν στη ζωή και τα έργα του θανόντος. Θα καταχωρήσουμε ένα από αυτά, που αναφέρεται στον Αναστάσιο-Τάσο Κοζομπόλη (1957-1979), γιό του Ιωάννη Αναστ. Κοζομπόλη. Το ποίημα αυτό έχει τυπωθεί και στολίζει τον τάφο του νεκρού, ο οποίος πέθανε σε νεανική ηλικία από νόσο του αίματος.

ΣΤΟΝ ΠΟΛΥΚΛΑΥΣΤΟ ΤΑΣΟ

Διαβάτη οπού περνάς, σταμάτησε το βήμα.
Και διάβασε τα γράμματα που είναι εδώ στο μνήμα.
Σκληρή καρδιά κι αν έχετε θα την εσυγκινήσουν.
Και απ' τα μάτια σας πικρά τα δάκρυα θα κυλίσουν.
Μέσα σ' αυτά τα χρώματα, κάτω απ' αυτή την πλάκα,
μέσα εδώ μαραίνονται ενός λεβέντη νειάτα.
Μόλις εικοσιδυό ετών, μεσ' την ακμή του βίου
η ζωή του ετελεύτησε στις δεκαπέντε Μαΐου.
Ήτον καλός, ενάρετος με όλους αγαπημένος
με τις καλές του αρετές που ήτο προικισμένος.
Ήτο λουλούδι ανοίξεως, είχε μεγάλη χάρη,
μα η μοίρα τον εφθόνησε κι ο χάρος να τον πάρει.
Απότομα προσβλήθηκε απ' ανίατη αρρώστεια.
Ούτε με φάρμακα έγιανε, ούτε γιατροί τον σώσαν.
Οι άμοιροι γονείδες του που κλαίνε και θρηνούνε
μέχρι την Αγγλία πήγανε γιατρούς καλούς να βρούνε.
Εις μάτην προσπαθήσανε τον Τάσο να γλυτώσουν.
Νόσος επικατάρατος που γιατρεμό δεν έχει
τον έφθειρε, τον μάρανε και τη ζωή του παίρνει.
Ο Χάρος ο σκληρόκαρδος τον άρπαξε με βία
δεν τον αφήκε να χαρεί κι αυτός την κοινωνία.
Τον άρπαξε απότομα κι αφήκε να θρηνούνε
γονείς, αδέρφι, θείοι του δεν θα τον ξαναδούνε.
Φίλοι και συνομήλικες και όλοι οι χωριανοί του,
ήλθαν με θλίψη κι έκλαψαν την πρόωρο φυγή του.
Οι θείοι κι οι χωριανοί με θλίψη τους μεγάλη,
πήγαν και τον ετοποθέτησαν στου Άδου την αγκάλη.
Και δεηθήκαν στο Θεό, στο άμοιρό του σώμα
η πλάκα νάναι ελαφριά και απαλό το χώμα.
Τώρα οι φίλοι οι πιστοί, δάκρυα πικρά να χύστε
και με λουλούδια εκλεκτά τον Τάφο να στολείστε.
Το χώμα που τον κάλυψε να είναι ευλογημένο,
με δάκρυα των γονέων του πάντα θάναι βρεγμένο.
Αιωνία σου η μνήμη πολύκλαυστε Τάσο.
Μετά βαθυτάτης θλίψεως, ο γράφας Ιωάννης Παπαδέας.

3) ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΔΗΜ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1899 και πέθανε πριν να συμπληρώσει τα είκοσι χρόνια του.

Β) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΑΝ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1854 και πέρασε τα 60 χρόνια της ζωής του, αλλά δεν είναι γνωστό το έτος θανάτου του. Παντρεύτηκε τη Ρουμπίνη Ν. Λιακέα και απέκτησαν έξι παιδιά, για τα οποία υπάρχουν πολύ λίγες πληροφορίες. α) ο Δημήτριος γεννήθηκε το 1877, β) ο Ιωάννης γεννήθηκε το 1885 και παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Μηλιώνη από τη Μάλτα του Σταυροπηγίου, γ) ο Χαρίλαος γεννήθηκε το 1889 και άλλαξε το όνομά του σε Παπαδόπουλος. Από το γάμο του απέκτησε μια κόρη, τη Ρουμπίνη. δ) ο Σπύρος γεννήθηκε το 1892, ε) η Λίτσα και στ) η Καλλιόπη η οποία παντρεύτηκε το Χαράλαμπο Ζαμπετινή-Δημητριά.

Αλτομυριανοί-Μεγαλομαντιναίοι

Από τους Παπαδέους των Αλτομυρών άλλοι εγκαταστάθηκαν στην Κόκα και στη Μεγάλη Μαντίνεια και άλλοι στον Κάμπο. Μπορούμε να τους διακρίνουμε σε δύο κλάδους και ο παλαιότερος από τον κάθε κλάδο έχει το όνομα **Αθανάσιος**, που ίσως είναι μεταξύ τους πρώτα εξαδέλφια.

-Α-

1) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της γυναίκας του με την οποία απέκτησαν τέσσερις γιούς, α) τον Παναγιώτη που οι απόγονοί του λέγονται "Κορκοκντυλαίοι", β) τον Ιωάννη, που είχε το παρωνύμιο "Θωμάς", γ) το Γιώργη, γνωστό ως "Πάπαδο", τέλος δε δ) το Λεωνίδα που τον έλεγαν "Λαμπαδάριο" και οι απόγονοί του εγκαταστάθηκαν στον Κάμπο.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1848 και έζησε μέχρι το 1929. Παντρεύτηκε την Παναγιώτα Μητσέα, που έζησε ως το 1928, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Θανάση, β) το Σωτήριο, γ) το Τζανέτο και δ) τη Γεωργία (1897-1977) που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Αναστ. Μπελίτσο.

1) ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΝ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Ν. Αβράμη (1872-1961) με την οποία απέκτησαν τον Ηλία, που πέθανε σε νεανική ηλικία από άγνωστη αιτία.

2) ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΠΑΝ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1887 και παντρεύτηκε τη Βαρόβαρα Κλειδωνα με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) την Κυριακούλα που πέθανε νέα και β) το Γιώργη.

α) ΓΙΩΡΓΗΣ ΣΩΤ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1911 και έζησε μέχρι το 1989 στην Κόκα και στη Μεγάλη Μαντίνεια. Παντρεύτηκε την Κοντύλω Π. Κλειδωνα (1911-1988) και απέκτησαν πέντε παιδιά: α) το Σωτήρη που πήρε την Ιφιγένεια Μπελεσέα, β) τη Βαρβάρα σύζυγο Παναγιώτη Κακαλέτρη, γ) την Ευσταθία σύζυγο Παναγιώτη Μάλαμα, δ) την Αργύρω σύζυγο Γεώργιου Κοζομπόλη και ε) τη Σωτηρία σύζυγο Γιάννη Δαμηλάτη.

3) ΤΖΑΝΕΤΟΣ ΠΑΝ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1889 και έζησε μέχρι το 1961. Παντρεύτηκε την Αγγελική Δ. Κλειδωνα (1894-1983) και απέκτησαν τέσσερις γιούς, α) το Σωτήρη (1922-1985) που πήρε την Κοκώνα Βλαχονικολού και απέκτη-

σαν το Τζανέτο, τη Δώρα, το Χαραλάμπη, την Ευγενία και τη Μαρία, β) τον **Αθανάσιο** που παντρεύτηκε τη Γαλάτεια Κλειδωνα, γ) το **Γεώργιο** που έκανε γυναίκα του τη Μαρία Κλειδωνα και δ) τον **Κώστα** που παντρεύτηκε την Κική Αμάραντου και έχει εγκατασταθεί στην Αθήνα.

Β) ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1853 και παντρεύτηκε την Αγγελω Αντ. Αβράμη με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Γεώργιο** (1889-1955) που παντρεύτηκε τη Σταθούλα Κοζομπόλη και β) τον **Παναγιώτη** (1892-1952) που παντρεύτηκε την Ελένη Κομπότη.

Γ) ΓΙΩΡΓΗΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ - ΠΑΠΑΔΟΣ. Παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας Καραβίτη, με την οποία απέκτησαν τρεις κόρες, α) τη **Σταυρούλα** (1870-1936), που παντρεύτηκε τον Ηλία Κλειδωνα και η κόρη τους Αναστασία έγινε σύζυγος του Βαγγέλη Ηλ. Μπελίτσου και εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια, β) την **Αθηνά** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Κούβελα και γ) την **Αικατερίνη** που παντρεύτηκε το Γιάννη Μητσέα.

Δ) ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Οι απόγονοί του, που ήταν γνωστοί ως Λαμπαδάριοι, εγκαταστάθηκαν στον Κάμπο. Το όνομα της συζύγου του ήταν Ρουμπίνη (1844-1929), με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Αθανάσιο** (1873-1947) που παντρεύτηκε τη Στυλιανή και έκαναν δύο παιδιά, το Λεωνίδα και τον Παντελή, β) το **Γιώργη** που γεννήθηκε το 1882 και τον σκότωσε νέο ο Παναγιώτης Μητσέα στους Δολούς, γ) τον **Επαμεινώντα** (1884-1958) που παντρεύτηκε τη Χαρίκλεια Ψαρρέα, γεννημένη το 1897 και δ) τον **Κωνσταντίνο** που γεννήθηκε το 1886.

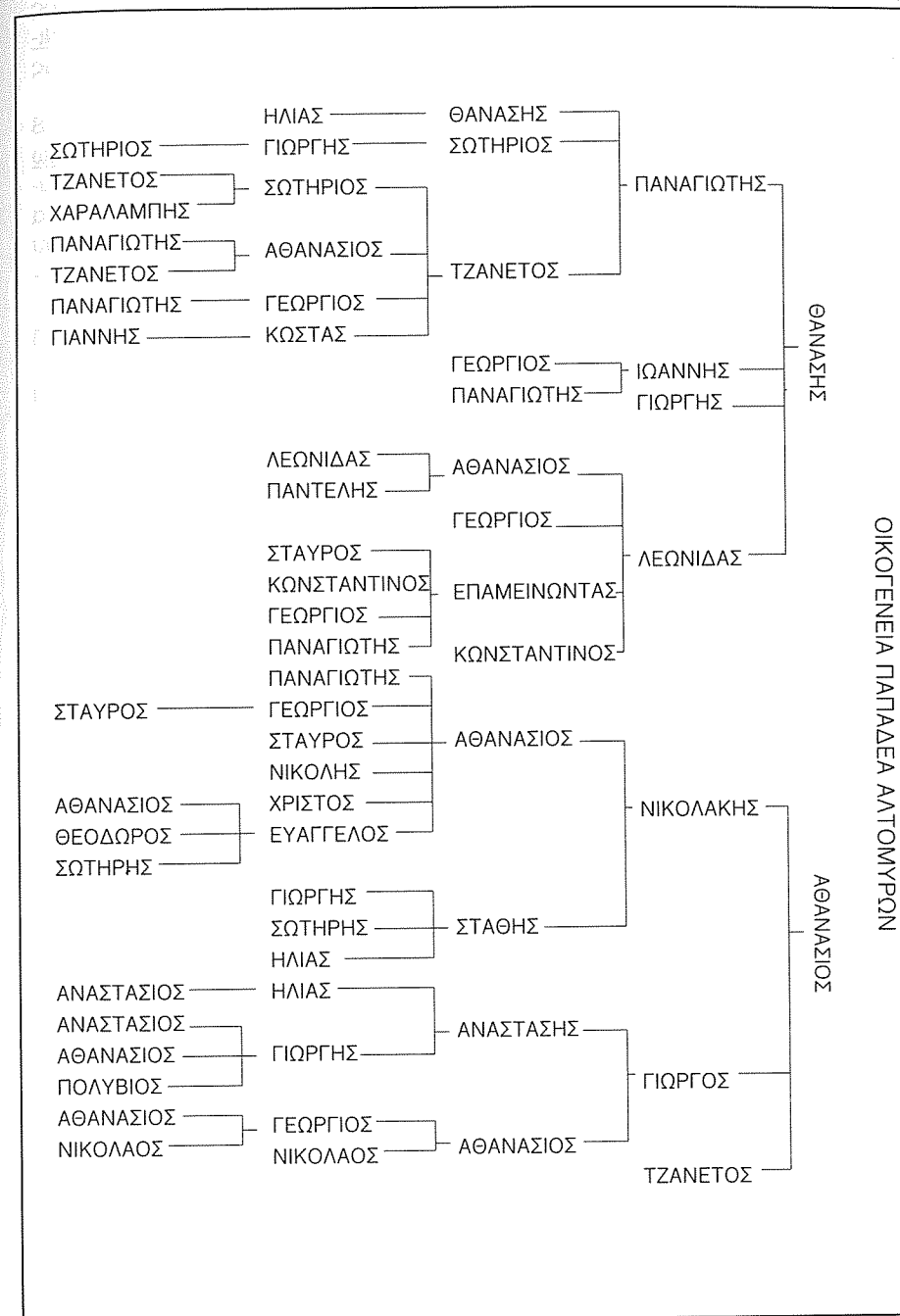
-B-

Ο δεύτερος κλάδος των Αλτομυριανών Παπαδέων φέρει το παρωνύμιο "Ντρενιος" και παλαιότερος είναι ο **Αθανάσιος Παπαδέας**.

Ι) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά α) το **Νικολάκη**, β) την **Παναγιώτα** που έμεινε άγαμος γιατί ήταν πολύ βαρύκοος και της είχαν το παρωνύμιο "Κουφαντάρα", γ) το **Γιώργη** και δ) τον **Τζανέτο**.

Α) ΝΙΚΟΛΑΚΗΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Από τα Αλτομυρά εγκαταστάθηκε στην Κόκα. Παντρεύτηκε την Ευγενία Κωστέα και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) την **Αικατερίνη** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Κ. Κοζομπόλη, β) τη **Σταυρούλα** που πήρε τον Κώστα Κλειδωνα, γ) τη **Μπετζεχρή** που παντρεύτηκε Κοντράρο από τον Κάμπο, δ) τον **Αθανάσιο** και ε) το **Στάθη**.

1) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΝΙΚ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1860 και έζησε μέχρι το 1942. Έκανε δύο γάμους. Πρώτη του γυναίκα ήταν η Ευφροσύνη Λούζη από τις Γαϊτσές και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) το **Γεώργιο** και γ) το **Σταύρο**. Δεύτερη σύζυγός του ήταν η Παναγιώτα Μητσέα (1870-1962) με την οποία απέκτησαν άλλα τέσσερα παιδιά, δ) το **Νικολή**, ε) το **Χρίστο**, στ) τον **Ιωάννη** και ζ) τον **Ευάγγελο**.

α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1889 και έκανε τρεις γάμους αλλά δεν απέκτησε παιδιά. Το βαφτιστικό όνομα της τρίτης συζύγου του ήταν Νικολέττα. Ο Παναγιώτης Παπαδέας πήρε μέρος στην εκστρατεία της Μικράς Ασίας και τραυματίστηκε.

β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1896 και δολοφονήθηκε στις 28 Αυγούστου 1943. Παντρεύτηκε τρεις φορές. Πρώτη σύζυγός του ήταν η Θανάσω Κοζομπόλη με την οποία απέκτησαν το Θανάση που πέθανε νέος. Δεύτερη σύζυγος ήταν η Ελένη Κουταλιάρη με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά. Την τρίτη φορά παντρεύτηκε την Πολυτίμη Παπαδέα με την οποία απέκτησαν α) το Σταύρο που παντρεύτηκε την Κατίνα Γεωργαντέα, β) τη Φρόσω και γ) τη Γεωργία που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Χρ. Αβράμη.

γ) ΣΤΑΥΡΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Στρατεύθηκε και έλαβε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία, όπου και χάθηκε.

δ) ΝΙΚΟΛΗΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1911 και παντρεύτηκε τη Γεωργία Κλειδωνα με την οποία απέκτησαν τέσσερις κόρες, α) την Ανθούλα που παντρεύτηκε τον Αναστάσιο Καλογερόπουλο, β) την Κατίνα που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Κουτέλα, γ) την Παναγιώτα σύζυγο του Φωτίου Φερέτου και δ) την Αθανασία που παντρεύτηκε το Γεώργιο Τσερώνη. Ο Νικολής Παπαδέας έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1940-41 και υπηρέτησε στο 9ο Σύνταγμα Καλαμάτας. Μετά την κατάρρευση του μετώπου και ενώ γίνονταν οι διαπραγματεύσεις με τους Γερμανούς για τον τερματισμό του πολέμου, συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Ιταλούς. Μαζί του ήταν και άλλοι Μαντιναίοι, που παρέμειναν στην αιχμαλωσία μέχρι τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας.

ε) ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1913 και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Παντρεύτηκε την Ειρήνη και απέκτησαν τρεις κόρες, α) την Παναγιώτα, β) τη Σταυρούλα και γ) τη Ρούλα.

στ) ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Πέθανε το 1932 σε νεανική ηλικία από άγνωστη αιτία.

ζ) ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1919 και παντρεύτηκε τη Γεωργία Ιωάν. Μητσέα (1910-1988) και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον Αθανάσιο, β) το Θεόδωρο, γ) το Σωτήριο, δ) την Παναγιώτα και ε) τη Γιαννούλα που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Τσικούρη.

2) ΣΤΑΘΗΣ ΝΙΚ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1864 και έζησε μέχρι το 1936. Έκανε δύο γάμους. Πρώτη του γυναίκα ήταν η Αικατερίνη Μητσέα με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με την Όλγα Ρέββα με την οποία απέκτησαν έξι παιδιά, α) την Ευγενικούλα που παντρεύτηκε τον Π. Μουρτζά από το Προσήλιο, β) την Αμαλία που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Κασκούτη, γ) τη Σταυρούλα που πήρε τον Παναγιώτη Μητσέα, δ) το Γεώργιο (1898-1951) που πήρε την Τίτικα Γεωργαντέα και από το γάμο τους γεννήθηκαν η Ευαγγελία και η Ευσταθία, ε) το Σωτήρη (1913-1980) που έκανε τρεις γάμους. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Γεωργίου, τη Βασιλική Ηλ. Μπελίτσου, που αυτοκτόνησε, και τη Σταυρούλα Μιχαλέα. στ) Τον Ηλία που μετά την κατοχή τον σκότωσαν οι δεξιοί.

Β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. παντρεύτηκε την Παναγιώτα Πετρεά και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον Αναστάση και β) τον Αθανάσιο, γ) την Καλλιρρόη που παντρεύτηκε το Νικόλαο Μητσέα (Σκόντρα), δ) τη Στυλιανή που πήρε το Γε-

ώργιο Μητσέα (Μουστακάρο), ε) την Αναστασία-Τασώ σύζυγο του Πέτρου Βαβαρούτσου και στ) τη Βασιλική.

1) ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1950. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Πετρεά και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον Ηλία που γεννήθηκε το 1895, παντρεύτηκε τη Γεωργία Κοζομπόλη και έζησε περίπου σαράντα χρόνια, β) το Γιώργη που γεννήθηκε το 1903 πήρε τη Βαία Κλειδωνα και έζησε μέχρι το 1978.

2) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1881 και έζησε περίπου 80 χρόνια. Παντρεύτηκε τη Ζαχάρω Μιχάλακα από τις Γαϊτσές και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Γεώργιο που παντρεύτηκε την Ευαγγελία Κομπότη και β) το Νικόλαο που παντρεύτηκε την Ελένη Καραβίτη.

Γ) ΤΖΑΝΕΤΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΕΑΣ. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό και με αυτή απέκτησε δύο κόρες, α) την Παναγιώτα που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Κλειδωνα και β) την Ελένη η οποία έγινε σύζυγος του Γεωργίου Αθ. Κωστέα (1870-1942) και έζησε μέχρι το 1924 στην Κολοπίνιτσα της Μικρής Μαντινείας.

ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Με το όνομα αυτό εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντινεία κατά τη δεκαετία του 1920-30 ο ιερέας Κωνσταντίνος Παπαϊωάννου. Ήταν πρόσφυγας από τη Μικρά Ασία και αντικαθιστούσε τον Παναγιώτη Σπανέα, που είχε τυφλωθεί και δεν μπορούσε να ασκήσει το ιερατικό του λειτουργήμα. Ο Παπά-Πρόσφυγας, όπως ήταν γνωστός ο Κωνσταντίνος Παπαϊωάννου, είχε πέντε παιδιά, τα οποία σημειώνονται με το έτος γέννησής τους, α) Αγλαΐα (1904), β) Απόστολος (1906), γ) Γεώργιος (1908), δ) Θεοχάρης (1909) και ε) Λευκή (1916). Η οικογένεια Παπαϊωάννου δεν διατήρησε δεσμούς με τον τόπο. Παραμένουν όμως τα ονόματά τους στα μητρώα της κοινότητας.

ΠΑΠΑΜΙΚΡΟΥΛΕΑΣ

Οικογένεια από την Καστάνια του Λεύκτρου της οποίας ένα μέλος, ο Κωνσταντίνος Ιωάν. Παπαμικρούλεας (1915-1995), εγκαταστάθηκε στη Μεγάλη Μαντινεία και παντρεύτηκε τη Ρεβέκκα Παν. Αβράμη (1913-1979). Από το γάμο τους γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο Γεώργιος που παντρεύτηκε την Καλλιρρόη Παν. Ψαρρέα, β) η Ουρανία που έγινε σύζυγος του Χρίστου Λιανέα και μετανάστευσαν στην Αυστραλία και γ) ο Θανάσης που παντρεύτηκε την Ειρήνη Λιανέα. Το παρωνύμιο "Μαρούλης" χρησιμοποιείται μερικές φορές για την οικογένεια Παπαμικρούλεα.

ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ

Οικογένεια από τα Πηγάδια του πρώην δήμου Αβίας που δύο μέλη της μετοίκησαν στις Μαντίνειες. Ο παλαιότερος του κλάδου είναι ο **Θανασούλης Παπουτσή** που παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Πέτρου Μπάκα** και απέκτησαν πέντε παιδιά. Από αυτά ο **Ηλίας** και ο **Δημήτριος** εγκαταστάθηκαν στην κοινότητα Αβίας. Τα υπόλοιπα τρία ήταν α) ο **Νικόλαος** που παντρεύτηκε τη **Στεκούλα Φάσου**, β) ο **Γεώργιος** και γ) η **Μαριώ** σύζυγος του Χρίστου Παυλή.

1) **ΗΛΙΑΣ ΘΑΝ. ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ**. Γεννήθηκε το 1881, παντρεύτηκε τη **Ρουμπίνη Λεων. Στρογγύλη** και έζησαν στο Αρχοντικό (στα όρια της Μικρής Μαντίνειας). Από το γάμο τους γεννήθηκε ο **Βασίλης**, γραμμένος στην κοινότητα Αβίας, που παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Π. Μπάκα**.

2) **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΘΑΝ. ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ**. Γεννήθηκε το 1884 και έζησε στην Αβία μέχρι το 1969. Είχε το παρωνύμιο "**Καραϊσκος**" και παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Αναστ. Μπελίτσου** (1889-1986) αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

ΠΑΤΣΕΑΣ

Στην οικογένεια των Πατσέων δεν αναφέρεται καμία πληροφορία σχετική με την καταγωγή τους. Για πρώτη φορά συναντούμε το όνομα του **Αθανασίου Πατζέα** σε προικοσύμφωνο το οποίο συντάχθηκε στα 1868. Ίσως η προέλευση των Πατσέων ή Πατζέων να είναι από την περιοχή της Καρδαμύλης-Εξωχωρίου, όπου το 1547 αναφέρεται ο **Σταμάτης Πατζής**¹. Το 1829 στο σχολείο των Δολών² φοιτούσαν α) ο **Ιωάννης Κανέλλου Μπατζέας** ηλικίας 10 ετών και β) ο **Αναστάσιος Χαράλ. Μπατζέας** ηλικίας 8 ετών. Για τον κλάδο των Πατσέων της Μεγάλης Μαντίνειας γνωρίζουμε τα ακόλουθα:

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΤΣΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται το 1868 ως συμπλιάρων σε προικώα κτήματα. Ίσως είναι ο πατέρας ή αδελφός του επόμενου.

1) **ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΤΣΕΑΣ**. Δεν είναι γνωστές οι χρονολογίες γέννησης και θανάτου του. Παντρεύτηκε τη **Μαρία Γονεάκη** και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) την **Αφροδίτη** που γεννήθηκε το 1850 και παντρεύτηκε το Δημήτριο Χρ. Σκιά, β) την **Ευφροσύνη** που γεννήθηκε το 1865 και έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Αντ. Κατσιβαρδά, γ) το **Γιωργάκη** και δ) την **Καλλιρρόη**, γνωστή ως **Πατσοπούλα**, που κατοικούσε ανατολικά του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου στη Μεγάλη Μαντίνεια και έμεινε άγαμος.

Α) **ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ ΙΩΑΝ. ΠΑΤΣΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1865 και έζησε ως το 1940. Παντρεύτηκε τη **Μαριγούλα Παν. Μανέα-Παναγουλέα** (1875-1945) με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) την **Κοκώνα** (1896-1959) που έγινε σύζυγος του Ντίνου Δημ. Φραγκούλη, του επονομαζόμενου "**Μαστορέα**" και β) τον **Πότη**.

¹ Σταύρου Σκοπετέα, Έγγραφο Ιδιωτικά εκ Δυτικής Μάνης 1547-1830, Επετ. Αρχ. Ιστορ. Ελληνικ. Δικαίου 3(1950)70 και 102.

² ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκ., φάκ. 227, έγγραφο της 12 Δεκεμβρίου 1829.

1) **ΠΟΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΠΑΤΣΕΑΣ**. Γεννήθηκε το 1889 και έζησε μέχρι το 1974. Ήταν πρακτικός μηχανικός και ραβδόσκοπος. Παντρεύτηκε την **Αντιγόνη Σταυρ. Κοτσώνη** (1895-1974) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γιώργη** που παντρεύτηκε τη **Βάσω Γαρίδη** (1934-1991), β) τη **Σοφία** (1923-1991) που έγινε σύζυγος του Ματθαίου Λαμπρόπουλου (1917-1986) και γ) το **Βασίλη** που παντρεύτηκε την **Αθηνά Στασινοπούλου**.

ΠΑΤΣΟΥΡΟΣ

Οικογένεια από το Νομιστή του Ζυγού της Μάνης. Ο **Ιωάννης Πατσούρος**, όπως αναφέρεται, είχε εργασθεί στο θεραπευτήριο "Ο Ευαγγελισμός" και κατόπιν εγκαταστάθηκε στην Παλιόχωρα, κοντά στο ερειπωμένο εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου. Το επίθετό του φέρουν οι βράχοι που βρίσκονται στο σημείο εκείνο και είναι γνωστοί ως "**βράχοι του Πατσούρου**".

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΤΣΟΥΡΟΣ. Έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε την **Αθηνά Καλόγ. Γαλανέα** από την Αβία, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γεώργιο** που η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στην Πάτρα, β) την **Κωνσταντίνα** που γεννήθηκε το 1897 και γ) τον **Αθανάσιο** που γεννήθηκε και αυτός το 1897. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με τη **Σταματίνα**, αγνώστου γένους, με την οποία απέκτησε ακόμη τέσσερα παιδιά, δ) το **Νικήτα** γεννημένο το 1912, ε) τον **Παναγιώτη**, που γεννήθηκε το 1915 και μετανάστευσε στις ΗΠΑ, στ) την **Πότα** και ζ) την **Αθηνά**. Η οικογένεια Πατσούρου δεν διατηρεί πλέον σχέσεις με τους Μαντιναίους.

ΠΕΤΡΕΑΣ

Η οικογένεια Πετρέα κατάγεται από τα Αλτομυρά και ένα μέλος της, ο **Παναγιώτης Νικολ. Πετρέας** εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΕΤΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1868 και έζησε στα Αλτομυρά. Παντρεύτηκε την **Ελένη Τσουλάκου** με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) το **Γεώργιο** που γεννήθηκε το 1901, έκανε φυλακή και πέθανε από φυματίωση το 1963, γ) την **Καλλιόπη** που παντρεύτηκε το Γρηγόριο Πανταζόπουλο και δ) την **Αικατερίνη** που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Ψαρρέα και μετανάστευσαν στην Αμερική.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚ. ΠΕΤΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1896 (Εικ. 135) στα Αλτομυρά, μετοίκησε στη Μικρή Μαντίνεια και έζησε μέχρι το 1979. Παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Πετρέα** (1893-1985) και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Θανάση** που παντρεύτηκε τη **Στυλιανή Κλειδωνα** και β) τη **Σοφία** που έγινε σύζυγος του Ευθυμίου Παν. Κουκούτση.

ΠΛΟΥΜΙΣΤΕΑΣ

Το οικογενειακό όνομα *Πλουμιστέας* δεν διατηρείται στις μνήμες των Μαντιναίων. Δεν είναι γνωστό αν το όνομα αυτό ήταν παρωνύμιο που ξεχάστηκε ή αν υπήρξε ιδιαίτερη οικογένεια που δεν άντεξε στο χρόνο ή μετοίκησε.

Σε εκστρατεία που έγινε στη Μεσσηνία το 1824 πήραν μέρος οι Μαντιναίοι **Δημήτριος** και **Ηλίας Πλουμιστέας**. Το 1831 ο Ηλίας υπέγραψε ψήφισμα κατά των Μαυρομιχαλαίων καθώς και πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου. Η υπογραφή του είναι μεταξύ των Μικρομαντιναίων¹.

ΠΟΥΛΕΑΣ

Οικογένεια της Μεγάλης Μαντινείας, αλλά παράλληλα και της Σέλιτσας. Στην παράδοση αναφέρεται ότι η οικογένεια Πουλέα έλκει την καταγωγή από το χωριό Λαγκάδα του Ζυγού της Μάνης και παλαιότερα είχε το όνομα Πουλάκης, αλλά με την αλλαγή της κατάληξης -*άκης* σε -*έας* έγινε Πουλέας. Είναι δύσκολο να ισχυρισθεί κανείς ότι η οικογένεια Πουλάκη της Λαγκάδας της Μάνης έχει συγγένεια με τον Κρητικής καταγωγής αγιογράφο **Θεόδωρο Πουλάκη** (1622-1692).

Από τον κλάδο της Σέλιτσας πρέπει να κατάγεται ο **Παναγιώτης Πουλέας**, ο οποίος έλαβε μέρος στην πολιορκία της Κορώνης το 1822 με το βαθμό του εικοσιπένταρχου². Το 1824 σε κατάλογο ανδρών του Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη αναφέρεται και ο **Παναγιώτης Πουλέας** με την ένδειξη ότι ήταν κάτοικος Σέλιτσας³. Ο ίδιος υπογράφει έγγραφο⁴ στις 16 Αυγούστου 1830. Το 1831 οι **Μ.** και **Π. Πουλέας** υπέγραψαν ψήφισμα στρεφόμενο κατά των Μαυρομιχαλαίων⁵ και ακόμη ο **Π. Πουλέας** και ο **Χ. Πουλέας** στις 3 Ιανουαρίου 1831 υπέγραψαν μαζί με άλλους κατοίκους του Σταυροπηγίου πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες στον αγώνα του Χριστόδουλου Γ. Καπετανάκη και οι υπογραφές τους βρίσκονται μεταξύ των Σελιτσάνων⁶. Οικογένεια Πουλέα υπάρχει μέχρι σήμερα στη Σέλιτσα και στη Λαγκάδα, αλλά δεν είναι γνωστό αν υπάρχει μεταξύ τους συγγένεια. Ακόμη το 1831 ο **Ν. Πουλέας**⁷ κατοικούσε στην περιοχή της Ανδρούβιστας (πρώην δήμος Καρδαμύλης).

Στη Μεγάλη Μαντινεία το 1831 ζούσε ένας άλλος **Π. Πουλέας**⁸ που υπέγραψε και αυτός ψήφισμα κατά των Μαυρομιχαλαίων. Στα μέσα του προηγούμενου αιώ-

¹ ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53 της 20 Ιαν. 1825. Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουν. 1831, σ. 275 και ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 της 29 Οκτωβρίου 1831.

² Αρχαία Ελληνικής Παλιγενεσίας, τ. 1, σ. 417.

³ ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53 της 20 Ιανουαρίου 1825.

⁴ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 92 της 16 Αυγούστου 1830.

⁵ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

⁶ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

⁷ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 51.

⁸ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

να στο ίδιο χωριό ζούσαν ο **Γιαννάκης** και ο **Παναγιώτης Πουλέας**, που δεν γνωρίζουμε τη μεταξύ τους συγγένεια. Πιθανώς ο Παναγιώτης να ήταν πατέρας ή αδελφός του Γιαννάκη, επίσης δεν γνωρίζουμε τη συγγένεια αυτών με την **Αστρινιώ Πουλέα** (1840-1919), που έγινε σύζυγος του Νικήτα Γεωργουλέα.

1) ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΠΟΥΛΕΑΣ. Το όνομά του το βρίσκουμε σε δικαιοπρακτικά έγγραφα του περασμένου αιώνα. Δεν είναι γνωστό πως ονομαζόταν η σύζυγός του και με αυτή απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Κωνσταντίνο**, β) την **Ελένη** που παντρεύτηκε το **Γεώργιο Κοκκινέα**, τον λεγόμενο *Κουτρούλη* και γ) τη **Σταυριανή** που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Γ. Κωνσταντινέα-Μπούσκου.

Α) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΑΝ. ΠΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1857 και έζησε πάνω από 60 χρόνια. Παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Κωνστ. Φραγκούλη** και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Βασίλη**, β) το **Γιώργη**, γ) το **Χρίστο**, δ) τον **Ηλία** και στ) την **Ανθή** (1892-1939) που έγινε σύζυγος του Γιωργάκη Δημ. Σκιά.

1) ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΠΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1884 και έζησε μέχρι το 1961 (Εικ. 59, 117, 118). Παντρεύτηκε τη **Στυλιανή Παν. Σπανέα** (1897-1976) και απέκτησαν δύο κόρες, α) τη **Σταυρούλα-Βούλα** που παντρεύτηκε το δικηγόρο Καλαμάτας **Ιωάννη Γ. Κουτσικό** (1905-1976) και απέκτησαν τη **Μαίρη** που είναι σύζυγος του δικηγόρου Αθηνών **Νικολάου Σαλαβράκου** και β) τη **Σοφία** (Εικ. 136) που παντρεύτηκε το **Σωτήριο Γ. Σκόκο** και απέκτησαν το **Γιώργο** και την **Άννη** που έγινε σύζυγος του **Στάθη Μπακολιά**.

2) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΠΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1888, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και έζησε μέχρι τις 15 Αυγούστου 1976 (Εικ. 115). Παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Κλ. Καπετανάκη** (1891-1976) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Δημήτριο** που σπούδασε νομικά και εξελίχθηκε σε έναν από τους κορυφαίους δικηγόρους της Αθήνας. Διετέλεσε Υπουργός Εργασίας στην Κυβέρνηση Κόλλια και παντρεύτηκε τη δικηγόρο **Μάρθα Παζιωτοπούλου**, β) τον **Παναγιώτη** που αρχικά έγινε αξιωματικός του Πεζικού και με αίτησή του αποστρατεύτηκε με το βαθμό του Ταγματάρχη. Στη συνέχεια σπούδασε νομικά και δικηγορεύει σήμερα στην Αθήνα, είναι δε παντρεμένος με τη **Σωτηρία Πετσαλάκη** καθηγήτρια Αγγλικών και γ) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του δικηγόρου Αθηνών **Σπύρου Κιουρκατιώτη**.

3) ΧΡΙΣΤΟΣ Κ. ΠΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1893 και έζησε μέχρι το 1965 (Εικ. 116). Είχε μεταναστεύσει για πολλά χρόνια στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και δεν δημοιούργησε οικογένεια.

4) ΗΛΙΑΣ Κ. ΠΟΥΛΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1897 και έζησε μέχρι το 1979 (Εικ. 119). Παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Χαρίλ. Κουμουτσέα** (1908-1981) με την οποία απέκτησαν εννέα παιδιά, α) το **Χαράλαμψη**, β) τον **Κώστα** που πήρε τη **Σοφία Δημητρίδου**, γ) το **Γιώργη** που παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Τσαούση**, δ) τον **Αργύρη** που πήρε τη **Γεωργία Κουλούρη**, ε) την **Κατίνα** σύζυγο Κυριάκου Μαυρουδή, στ) την **Ερασμία-Μίτσα** (Εικ. 39) σύζυγο του Παπά-Γιάννη Γαλέα, ζ) τη **Λευκοθέα-Κούλα** σύζυγο του Χριστόδουλου Κολοβού, η) την **Ελένη** σύζυγο του **Ιωάννου Λίβα** και θ) τον **Παναγιώτη-Τάκη** που παντρεύτηκε την **Ευτυχία Πατρι-αρχέα** από τις Γαϊτσές.

II) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΛΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται σε δικαιοπρακτικά έγγραφα της περιόδου 1877-1886. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το **Γεώργιο**.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΠΟΥΛΕΑΣ. Αναφέρεται και αυτός σε δικαιοπρακτικά έγγραφα των ετών 1877-1907, αλλά δεν γνωρίζουμε πότε γεννήθηκε και πότε πέθανε. Άγνωστο είναι και το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν τη **Σταυρούλα** (1869-1937) η οποία έγινε σύζυγος του Στυλιανού Γ. Σπανέα, ο οποίος ήρθε μαζί της σε δεύτερο γάμο.

ΠΟΥΤΑΝΕΑΣ

Οικογένεια της Μικρής Μαντίνας που την εποχή του 1821 αριθμούσε πολλά μέλη. Αργότερα άλλαξε το επίθετό της σε **Χριστέας**. Σε κατάλογο ανδρών του Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη, που το 1824 πήραν μέρος σε εκστρατεία, αναφέρονται ο **Γεώργιος**, ο **Νικόλαος** και ο **Παναγιώτης Πουτανέας**¹. Σε ψηφίσματα του 1831 κατοίκων του Σταυροπηγίου, με τα οποία καταδικάζονται τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων, απαντούμε τα ονόματα των **Γ., Π. και Χ. Πουτανέα**². Να σημειωθεί ότι το επίθετο αυτό είναι μερικές φορές παραποιημένο στα κείμενα και γράφεται ως Μπουτανέας, Πουταπέας και Πουτακέας. Σε πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου υπογράφουν οι **Γεώργιος** και **Χρίστος Πουτανέας**³.

Στη Μικρή Μαντίνα ζούσε τον περασμένο αιώνα ο **Γρηγόριος Πουτανέας**, που απέκτησε δύο παιδιά, α) το **Γεώργιο** ο οποίος γεννήθηκε το 1862 και έζησε μέχρι το 1918 και β) το **Φίλιππο** που γεννήθηκε το 1868. Ακόμη σε συμβόλαιο του 1881 αναφέρεται ο **Θεόδωρος Πουτανέας**.

ΡΑΜΕΝΑΚΗΣ

Οικογένεια από τους Δολούς και από την Καρυούπολη της Μάνης⁴. Τις τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Σπυριδώνα Μικρής Μαντίνας ζωγράφισε το 1755 ο ιερομόναχος **Θεοδόσιος Ραμενάκης**. Στην κτητορική επιγραφή του ναού σημειώνεται: "*Χείρ Θεοδοσίου Ραμενάκη και Αναγνώστης Γονεάκης*" Δεν είναι γνωστό αν ο ιερομόναχος αυτός μόναζε σε μονή της Μικρής Μαντίνας ή πήγε εκεί για

¹ ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 53, έγγραφο της 20 Ιανουαρίου 1825.

² Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10 της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

³ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

⁴ Ροδ. Ετζέογλου, *Καρυούπολις, μια Ερειπωμένη Βυζαντινή Πόλη*, Λακωνικά Σπουδαί 9(1988)29 και Στ. Καπετανάκη, *Έγγραφα της Μονής Παναγίας Φανερωμένης των Δολών*, Λακωνικά Σπουδαί 9(1988)345.

εργασία. Πάντως οι Δολοί και η Μικρή Μαντίνα είχαν πολύ καλές σχέσεις και πολλές οικογένειες από τους Δολούς είχαν εγκατασταθεί στη Μικρή Μαντίνα.

ΡΕΒΒΑΣ

Στη Μικρή Μαντίνα εγκαταστάθηκε ο **Σωτήριος Ρέββας** του Παναγιώτη (1883-1948) και της Ευφροσύνης (1871-1960). Παντρεύτηκε την **Παρασκευή Π. Κοστρίβα** και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) την **Όλγα**, β) την **Ευφροσύνη**, γ) τη **Χαρίκλεια**, δ) το **Γεώργιο** και ε) τον **Παναγιώτη**.

ΡΙΓΑΝΟΚΩΛΟΣ ή ΡΙΓΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

Για πρώτη φορά αναφέρεται την 1η Μαΐου 1822 το όνομα του **Νικολάκη Ριγανόκωλα** από τη Μεγάλη Μαντίνα, ο οποίος πλήρωσε 23 γρόσια για μια εκφώνηση στο ναό του Αγίου Νικολάου Φλαρίου¹.

Η οικογένεια Ριγανόκωλου ή Ριγανόπουλου ή Αγριανόκωλου κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνα και το σπίτι της ήταν αυτό στο οποίο έμενε παλαιότερα ο Ιωάννης Τυρέας, μετά ο Σωκράτης Σκιας και κατόπιν ο Δήμος Κοζομπόλης, τώρα δε κατοικεί η νύφη του Ξένη Ιωάν. Κοζομπόλη.

Στα μητρώα της κοινότητας αναγράφονται τα ονόματα, α) του **Ανδρέα** που το 1866 απέκτησε γιό ονομαζόμενο **Γεώργιο** και β) του **Παναγιώτη** ο οποίος το 1875 απέκτησε γιό με το όνομα **Σταύρος**, που εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Ακόμη από παράδοση μαθαίνουμε ότι ο Θεόδωρος Γ. Σπεντζούρης πήρε σε τρίτο γάμο τη **Μαριγώ Ριγανόκωλου** ή **Αγριανόκωλου**.

Τέλος αναφέρεται ότι ο **Γιάννης Ριγανόκωλος** ή **Ριγανόπουλος** υπήρξε ο πρώτος οικιστής του Κοπάνο (Ακρογιάλι). Εκεί έχτισε το σπίτι του, αλλά λέγεται ότι τον σκότωσαν "*πειρατές*". Μετά τη δολοφονία του το σπίτι του περιήλθε στην κυριότητα του Γεωργίου Αρ. Γεωργουλέα, που είχε παντρευτεί την Ευτυχία Γ. Σπεντζούρη, κόρη της Μαριγώς Ριγανοπουλίτσας.

ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ

Οικογένεια της Μικρής Μαντίνας. Συνώνυμες οικογένειες ζούσαν παλαιότερα στον Κάμπο της Αβίας, την Καρδαμύλη² και την περιοχή του Λεύκτρου. Στην περίοδο της Εθνεγερσίας του 1821 από έγγραφα αναφέρονται τα ονόματα του **Γεωργάκη**, του **Χρίστου**, του **Ιωάννη** και του **Γαλάνη Σαραντέα**. Ακόμη αναφέρεται

¹ Βασ. Μπόμπου-Σταμάτη, *Συμβολή στην Ιστορία της Καλαμάτας. Ο κώδιξ 3002 της Εθνικής Βιβλιοθήκης*, Μεσσηνιακά Χρονικά, τεύχ. 8-9, 3(1963)45 ή 349.

² Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 502.

το όνομα του **Παναγιώτη Σαραντέα**¹ που έπεσε μαχόμενος εναντίον των τυράννων στον αγώνα του 1821.

ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται σε κατάλογο πολιτοφυλάκων που οργανώθηκαν το 1824 από το Γαλάνη Κουμουνδουράκη². Από το έγγραφο αυτό μαθαίνουμε ότι ο Γεωργάκης Σαραντέας γεννήθηκε το 1789. Φαίνεται ότι κατοικούσε στον Κάμπο της Αβίας, γιατί στις 6 Ιουνίου 1828 υπέγραψε πρωτόκολλο εκλογής δημογερόντων Κάμπου³. Τον Ιούνιο του 1830 υπέγραψε έγγραφο προς τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, για να του δηλώσει τη συμπαράστασή του, όταν οι Μαυρομιχαλαίοι προσπαθούσαν να ταραξουν την ησυχία του τόπου με το ζήτημα του πρίγκιπα Λεοπόλδου⁴. Τον Αύγουστο του 1830 κατήγγειλε στον Έκτακτο Επίτροπο Πελοποννήσου ορισμένους συμπατριώτες του για την αντικαποδιστριακή τους δραστηριότητα⁵. Το όνομά του αναφέρεται, ως Γ. Σαραντέας, σε ψήφισμα των κατοίκων του Σταυροπηγίου με το οποίο καταδικάζονταν τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων⁶.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Ήταν κάτοικος Μικρής Μαντίνας και τον Οκτώβριο του 1831 υπέγραψε πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου⁷.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται ως Ι. Σαραντέας σε ψήφισμα αποδοκιμασίας των Μαυρομιχαλαίων⁸.

Οι Μικρομαντιναίοι Σαραντέοι χωρίζονται σε δύο κλάδους, που δεν έχουν μεταξύ τους στενή συγγένεια. Ο ένας από αυτούς αρχίζει από το Γαλάνη Σαραντέα, το όνομα του οποίου βρίσκουμε στα έγγραφα του 1821 και παράλληλα αναφέρεται και από παράδοση.

-Α-

1) ΓΑΛΑΝΗΣ ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Ζούσε στη Μικρή Μαντίνα και το 1824 πήρε μέρος σε εκστρατεία στη Μεσσηνία υπό τον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη⁹. Αργότερα, το 1831, υπέγραψε πρακτικό εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου¹⁰. Το όνομα του Γαλάνη Σαραντέα περιλαμβάνεται σε κατάλογο συνδρομητών ποιητικής

¹ Σταύρου Σκοπετέα, ό.π., Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)69.

² ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. 26 Αυγούστου 1824, αριθ. καταλόγου 36.

³ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 24, αριθ. εγγράφου 142.

⁴ ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220, έγγραφο της 28 Ιουνίου 1830.

⁵ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 92 της 16 Αυγούστου 1830.

⁶ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

⁷ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

⁸ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

⁹ ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53, έγγραφο της 20 Ιανουαρίου 1825.

¹⁰ ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

συλλογής, που συντάχθηκε στην περίοδο 1836-1849 και τον κατατάσσει στους Μικρομαντιναίους¹.

Από προφορική παράδοση μαθαίνουμε ότι ο Γαλάνης Σαραντέας είχε γεράσει, ήταν κάπου ογδόντα χρονών, δεν έβλεπε, είχε χάσει τη γυναίκα του και τα παιδιά του και ζούσε στην ερημιά του. Μια μέρα δυό ανιψιές του καθόντουσαν στον Άη Γιώργη, την εκκλησία των Σαραντέων και μοίραζαν μεταξύ τους τα κτήματα του Γαλάνη Σαραντέα. Κάποιος πείσμωνε από το φέρισμα αυτό και πήγε στη Σέλιτσα και κανόνισε συμπεθεριό για το Γαλάνη. Έτσι του φέραν τη Σταυριανή Φιλανδριανού και την έκανε γυναίκα του. Από το γάμο αυτό γεννήθηκαν δύο γιοί, α) ο Νίκος και β) ο Γιώργης. Οι απόγονοί τους έμειναν γνωστοί με το παρωνύμιο "Γαλαναίοι". Ο Γέρο-Γαλάνης Σαραντέας έζησε μέχρι τα 110 χρόνια του και λένε πως αξιώθηκε να κρατήσει στα χέρια του και εγγόνι.

Α) ΝΙΚΟΣ ΓΑΛ. ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1848 και έζησε μέχρι το 1918. Παντρεύτηκε την Αφροδίτη Παν. Κολοκοτρίνη και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Γιάννη, β) το Γεώργιο, γ) τη Σταυρούλα που παντρεύτηκε το Δημήτριο Μηνιοράκη και δ) την Αριστεά που έγινε σύζυγος του Γιάννη Ρακιντζή τελωνειακού υπαλλήλου.

1) ΓΙΑΝΝΗΣ ΝΙΚ. ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1872 και πέθανε το 1928 σε ηλικία 56 ετών (Εικ. 120). Σταδιοδρόμησε εκπαιδευτικός και το Μάρτιο του 1897 διορίστηκε Ελληνοδιδάσκαλος στο Ελληνικό Σχολείο Πλάτσας², ενώ αργότερα έγινε διευθυντής του Σχολαρχείου Κάμπου Αβίας. Γνωρίζουμε ότι ήταν ακρωτηριασμένος στο ένα χέρι. Παντρεύτηκε την Αριστεά Παν. Λεουτσέα από τη Μεγάλη Μαντίνα και γεννήθηκαν έξι παιδιά, α) ο Νικόλαος (1915-1992) σταδιοδρόμησε ταχυδρομικός υπάλληλος και παντρεύτηκε τη Χρυσούλα Χατζησταύρου από την οποία γεννήθηκαν ο Γιάννης και ο Αριστείδης, β) ο Παναγιώτης ήταν υπαξιωματικός (δίοπος) του Πολεμικού Ναυτικού και στον πόλεμο 1940-41 υπηρετούσε στο αντιτορπιλικό "Ψαρά" (Εικ. 49). Το μεσημέρι της 20 Απριλίου 1941, ανήμερα το Πάσχα, το πλοίο του ήταν αραγμένο στην Πάχη Μεγάρων (κόλπος Ελευσίνας) και δέχτηκε επίθεση από Γερμανικά αεροπλάνα καθέτου εφορμήσεως (στούκας). Αφού το πλήρωμά του κατέρριψε δύο από αυτά τελικά βυθίστηκε. Από τους άνδρες του πληρώματος σκοτώθηκαν 40 και τραυματίστηκαν 55. Ο Παναγιώτης Σαραντέας ήταν υπαξιωματικός βολής και έπεσε ηρωικά μαχόμενος. γ) ο Ντίνος έκανε δύο γάμους, πρώτα παντρεύτηκε τη Μάνια Νεμτσόβιτς με την οποία απέκτησαν το Γιάννη και σε δεύτερο γάμο πήρε την Αγγελική Κορδάκη, δ) η Αφροδίτη παντρεύτηκε το Γεώργιο Κομματά, που ήταν τελωνειακός υπάλληλος και εκτελέστηκε από τους Γερμανούς³ στις 8 Φεβρουαρίου 1944, ε) η Αγγελικούλα έγινε σύζυγος του Αθανασίου Γ. Κοστρίβα (1916-1984) και στ) η Βούλα παντρεύτηκε τον Άγγελο Αγγελάκη τραπεζικό υπάλληλο.

2) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1885 και μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όπου και πέθανε σε νεανική ηλικία, χωρίς να υπάρχουν ειδήσεις του.

¹ Β. Πατριαρχέα, Δίπτυχον κλπ., ό.π., σ. 337.

² ΦΕΚ, αρ. 10 της 21 Μαρτίου 1897, σ. 176β.

³ Νικολάου Καράμπελα, Μεσσηνιακό Βιογραφικό Λεξικό, Καλαμάτα 1961, σ. 451.

Β) ΓΙΩΡΓΗΣ ΓΑΛ. ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1852 και παντρεύτηκε την Παναγιώτα Νικ. Σπανέα, αδελφή του Γεωργίου Ν. Σπανέα, που είχε τις περιβόλες. Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο Παναγιώτης και β) ο Γιάννης.

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1878 και παντρεύτηκε τη Γεωργία Ναθαναήλ, καταγομένη από τις Γαϊτσές. Εγκαταστάθηκαν στα Γιαννιτσάνικα και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Χρίστο που παντρεύτηκε τη Μαρία Χειλά και β) το Γιώργη που έκανε σύζυγό του τη Βούλα Αθανασοπούλου.

2) ΓΙΑΝΝΗΣ Γ. ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους 1912-13 και στις 30 Οκτωβρίου 1913 πέθανε από τα τραύματά του στο Νοσοκομείο Πρεμετής της Βορείου Ηπείρου¹.

-B-

II) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς έζησε, ούτε τη συγγενική του σχέση με τους προηγούμενους. Αναφέρεται μόνο ότι η συγγένεια έχει απομακρυνθεί πολύ. Το όνομα της συζύγου του είναι άγνωστο και με αυτή απέκτησαν ένα γιό, το Νικόλαο.

Α) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜ. ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1854 και παντρεύτηκε τη Μελπομένη Κωνστ. Γονεάκη με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον Αντώνιο, β) το Θάνο, γ) την Ευαγγελία που παντρεύτηκε το Σπύρο Κουρμαλίδη και δ) την Όλγα που έγινε σύζυγος του Πότη Κοστρίβα, αλλά πέθανε νέα.

1) ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΝΙΚ. ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1890 και ακολούθησε το στρατιωτικό στάδιο. Όπως αναφέρεται αρχικά υπηρέτησε στο πυροβολικό, έλαβε μέρος στους πολέμους 1912-13 και 1917-22 και έφθασε στο βαθμό του λοχαγού. Μετετάγη στη διαχείριση υλικού πολέμου² και αποστρατεύθηκε το 1935. Στην περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανεκλήθη στην ενεργό υπηρεσία με το βαθμό του λοχαγού και υπηρέτησε βοηθός του Διοικητή του Κέντρου ανεφοδιασμού Σερρών. Παντρεύτηκε τη Βασιλική Λώλου και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Νικόλαο που δεν παντρεύτηκε, β) τη Μελπομένη που σπούδασε φιλολογία και εργάστηκε καθηγήτρια και γ) την Αργυρούλα που έγινε γιατρός-γυναικολόγος και παντρεύτηκε το Γ. Πολίτη.

2) ΘΑΝΟΣ ΝΙΚ. ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1896 και έζησε μέχρι το 1985 (Εικ. 46.). Στα χρόνια 1942-44 διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Μικρής Μαντίνειας. Παντρεύτηκε τη Φωφώ Ανδρ. Γεωργουλέα (1900-1980) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Νικόλαο που παντρεύτηκε την Ευαγγελία Βρεττέα, β) τον Ανδρέα που παντρεύτηκε την Αθηνά Ι. Παπαδέα από τη Μικρή Μαντίνεια και στην τετραετία 1983-86 διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Μικρής Μαντίνειας και γ) την Αφρούλα που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Μπαζίγου.

¹Υπουργείον Στρατιωτικών, *Αγώνες και Νεκροί*, Αθήναι 1930, τόμ. Α', σ. 126β.

²Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία, τόμ. 6, σ. 224β.

ΣΑΣΑΝΕΑΣ ή ΣΑΣΑΝΑΣ

Μέλη της οικογενείας Σασανέα ή Σασανά στα χρόνια του 1821 και μετά κατοίκησαν στη Μεγάλη και στη Μικρή Μαντίνεια, Όπως αναφέρεται κατάγονται από την Τσίμοβα (Αρεόπολη) της Μάνης. Στο τέλος του προηγούμενου αιώνα μετακινήθηκαν προς το χωριό Τσιτσόρι (Ανάληψη) της Μεσσηνίας και από εκεί φτωχοί εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα. Σήμερα στην περιοχή του Αγίου Χαράλαμπου της Μεγάλης Μαντίνειας, στη θέση Λουμπάρδα, υπάρχει τοπωνύμιο, "*του Σασανά το Κουρούμπλι*". Αλλά και στην περιοχή των Σωτηριανικών υπάρχει τοπωνύμιο "*του Σασανά*" που δηλώνει κάποια σχέση της οικογένειας με το χωριό αυτό. Στην περίοδο της Εθνεγερσίας του 1821 αναφέρονται στις Μαντίνειες τα ονόματα του **Παναγιώτη** και του **Νικολάκη Σασανέα**.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΑΣΑΝΕΑΣ. Στις 5 Ιουλίου 1829 ο Παναγιώτης Σασανέας υπέγραψε μεταξύ Μεγαλομαντιναιών αναφορά υπέρ των δημογερόντων Σταυροπηγίου¹. Το 1831 υπέγραψε, πάλι μαζί με τους Μεγαλομαντιναιούς, ψήφισμα των κατοίκων του Σταυροπηγίου με το οποίο καταδικάζοντουσαν τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων².

ΝΙΚΟΛΑΚΗΣ ΣΑΣΑΝΕΑΣ. Ανάμεσα στους Μαντιναιούς που το 1824 πήραν μέρος σε εκστρατεία στη Μεσσηνία υπό τον Παναγιώτη Γιαννέα Καπετανάκη ήταν και ο Νικολάκης Σασανέας³. Το 1831 υπέγραψε ψήφισμα κατά των Μαυρομιχαλαίων⁴ και τον ίδιο χρόνο υπέγραψε πρακτικό εκλογής δημογερόντων Σταυροπηγίου⁵. Να σημειωθεί ότι και στις δύο τελευταίες περιπτώσεις το όνομά του βρίσκεται μεταξύ των Μικρομαντιναιών, που δείχνει ότι και αυτός κατοικούσε εκεί. Το όνομα της συζύγου του Νικολάκη Σασανέα δεν είναι γνωστό. Μαζί της απέκτησε έξι παιδιά, α) το Διονύσιο, β) τον Αρφάνη, γ) τον Παναγιώτη, δ) το Θεόδωρο, ε) μια κόρη που παντρεύτηκε το Γιάννη Μανωλέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια και στ) άλλη μια κόρη που έγινε σύζυγος του Αθανάσιου Παν. Κουμαντράεα, ο οποίος είχε γεννηθεί το 1817 και κατοικούσε στη Μικρή Μαντίνεια. Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ενώ ο Νικολάκης Σασανέας ήταν κάτοικος Μικρής Μαντίνειας, όλοι οι επόμενοι φέρονται ως κάτοικοι της Μεγάλης Μαντίνειας.

Ι) ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΝΙΚ. ΣΑΣΑΝΑΣ. Γεννήθηκε το 1810 και ακολούθησε το ιερατικό στάδιο. Αρχικά ήταν διάκονος του Ζαρνάτας Γαβριήλ και το 1852 έγινε δεσπότης Σπάρτης. Εκεί τον ακολούθησαν ορισμένοι από τους αδελφούς του. Η βιογραφία του έχει καταχωρηθεί στο πρώτο μέρος (Εικ. 17).

¹ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84, έγγραφο της 5 Ιουλίου 1829.

²Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48, της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

³ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 53, έγγραφο της 20 Ιανουαρίου 1825.

⁴Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

⁵ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94, έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

II) ΑΡΦΑΝΗΣ ΝΙΚ. ΣΑΣΑΝΑΣ. Αναφέρεται ότι είχε τρεις κόρες, α) την **Αφροδίτη** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Ιωάν. Μανωλακέα, β) την **Αικατερίνη** που έγινε σύζυγος του Νικολάκη Παν. Κωνσταντινέα και γ) τη **Θεοδούλη** που γεννήθηκε το 1845 και έζησε μέχρι το 1942 και ήταν σύζυγος του Γεωργίου Στ. Κοτσωνέα.

III) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚ. ΣΑΣΑΝΑΣ. Γεννήθηκε το 1818 και έζησε μέχρι το 1863. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό. απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Σταύρο** και β) τη **Βασίλω** που γεννήθηκε το 1855 και έγινε σύζυγος του Θεόδωρου Σκιά. Πιθανολογείται ότι ο Παναγιώτης Σασανάς είχε και άλλο γιό, το **Δημήτριο**, που η κόρη του **Ελένη** αναφέρεται σε δικαιοπρακτικό έγγραφο του 1903. Στα χρόνια 1860-1862 ο Παναγιώτης Σασανάς προτάθηκε από το δήμο Αβίας για ένορκος στο πρωτοδικείο της Καλαμάτας¹, γιατί η περιουσία του ανερχόταν στο ποσό των 15.000 δραχμών και ήταν μεταξύ των πλέον ευκατάστατων κατοίκων του δήμου του. Τέλος το όνομά του συνδέεται με μια μακροχρόνια δικαστική υπόθεση, που απασχόλησε όλες τις βαθμίδες της δικαιοσύνης. Ο Π. Σασανάς, όπως σημειώνεται, είχε διαφορά με τον Παναγιώτη Κουμουτσέα και η υπόθεση αυτή παρουσιάζεται εκτενέστερα στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού.

Α) ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΑΣΑΝΑΣ. Το όνομά του αναφέρεται για πρώτη φορά το 1863 σε δικαστική υπόθεση του πατέρα του, όταν ορίστηκε κηδεμόνας της ανήλικης αδελφής του Βασιλικής. Το 1871 αγόρασε μια μετοχή² της ανωνύμου μεταλλευτικής εταιρείας "Η Μεσσηνία". Παντρεύτηκε τη **Δημητρούλα** αγνώστου γένους και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** και β) το **Γεώργιο**, ο οποίος το 1900 υπηρέτούσε στρατιώτης. Την εποχή εκείνη πουλήθηκαν τα κτήματα της οικογένειας του Σταύρου Σασανά και η χήρα του είχε εγκατασταθεί στο Τσιτσόρι ή Τζιτζώρι (Ανάληψη) Μεσσηνίας. Στην τότε περιουσία των Σασανάδων περιλαμβανόταν και ο πύργος τους (πυργόσπιτο) που σήμερα είναι ιδιοκτησία του Σωτ. Γ. Παπαδέα. Φαίνεται όμως πιθανό οι Σασανέοι να είχαν εγκατασταθεί από πολύ ενωρίτερα στην Ανάληψη της Μεσσηνίας, γιατί το 1877 είχαν νοικιάσει το πυργόσπιτό τους στο γιατρό Γεώργιο Π. Κωνσταντινίδη (Κωνσταντινέα), όταν ασκούσε το επάγγελμά του στη Μεγάλη Μαντίνεια. Ακολούθως ενοικίασε το σπίτι αυτό ο Κλεάνθης Νικ. Καπετανάκης και έμεινε εκεί μέχρι το 1900. Τότε αυτός μεν αγόρασε το σπίτι του Γεωργίου Γ. Καπετανάκη (σήμερα ιδιοκτησία Γεωργίου Βασ. Μπελίτσου) και το Σασανέικο πυργόσπιτο το αγόρασε ο Παπά-Παναγιώτης Σπανέας.

IV) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΝΙΚ. ΣΑΣΑΝΑΣ. Ακολούθησε στη Σπάρτη τον αδελφό του το δεσπότη. Το 1881 η **Θεοδωράκινα Σασανά**³ παραβρέθηκε στην καταγραφή των αναθημάτων (αφιερωμάτων) του ναού του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου της Σπάρτης. Προφανώς γιός τους ήταν ο **Νικόλαος Σασανάς**⁴ κάτοικος Σπάρτης, ο

¹ ΦΕΚ, παράρτημα του φύλλου της 5 Οκτωβρίου 1860, σ. 68.

² ΦΕΚ, αρ. 15 της 25 Απριλίου 1872, σ. 115.

³ Μελετίου Μελετοπούλου, *Εκκλησιαστικά σελίδες Λακωνίας*, Αθήνα 1939, σ. 280.

⁴ Μελετίου Γαλανοπούλου, ό.π., σ. 331 και 408.

ο οποίος αναφέρεται στα χρόνια 1917-1938 ως ανιψιός του Δεσπότη Διονυσίου Σασανά.

Σ Α Φ Ι Ο Λ Ε Α Σ

Οικογένεια από τα Τσέρια του πρώην δήμου Καρδαμύλης. Από προφορική παράδοση μαθαίνουμε ότι υπήρχαν δύο αδέρφια, ο **Παναγιώτης** και ο **Θεοχάρης**, που ήταν εκπαιδευτικός.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΑΦΙΟΛΕΑΣ. Έζησε στα Τσέρια και παντρεύτηκε τη **Χριστίνα Ταβουλαρέα**, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τη **Μαρία**, β) την **Ποτίτσα**, γ) το **Σταύρο** και δ) το **Στράτη**.

1) ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΝ. ΣΑΦΙΟΛΕΑΣ. Γεννήθηκε στα Τσέρια το 1888 και έζησε μέχρι το 1963. Εργάστηκε στα Ελληνικά Ταχυδρομεία (Τ.Τ.Τ.). Παντρεύτηκε την **Πολυξένη Αθ. Γονεάκη** και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Αθανάσιο** που εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια και παντρεύτηκε την **Αγγελική Ιωάν. Κουστρίβα**, β) τον **Παναγιώτη** που σπούδασε μηχανικός στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο, εργάστηκε στο Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων και παντρεύτηκε τη **Στέλλα Παπαλιμπερίου**, γ) το **Θεοχάρη** που σπούδασε και αυτός μηχανικός και εργάζεται στη ΔΕΗ και δ) το **Σταύρο** που είναι ιδιωτικός υπάλληλος.

Σ Ε Ρ Ε Μ Ε Τ Α Κ Η Σ

Οικογένεια καταγομένη από το Σταυρί της Μάνης του πρώην δήμου Μέσσης. Ένα μέλος της, ο **Γεώργιος**, ήταν εγκατεστημένος στο Γερολιμένα ασχολούμενος με το εμπόριο. Γιός του ανωτέρω ήταν ο **Θεόδωρος Γ. Σερεμετάκης**, που με το γάμο του "πολιτογραφήθηκε" Μαντιναίος.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΕΡΕΜΕΤΑΚΗΣ. Γεννήθηκε στο Γερολιμένα το 1891 και πέθανε στην Καλαμάτα το 1950. Υπήρξε καθηγητής και γυμνασιάρχης στην Καλαμάτα και παντρεύτηκε την **Κωνσταντίνα (Ντίνα) Γεωρ. Σπανέα** (1895-1982) με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** διευθυντικό στέλεχος της Εταιρείας Λιπασμάτων που παντρεύτηκε τη **Σοφία Β. Κωνσταντινέα**, β) το **Διονύση** μηχανικό του Μετσόβιου Πολυτεχνείου που εργάστηκε στη ΔΕΗ και παντρεύτηκε την **Άννα Παπαδοπούλου**, γ) το **Σπύρο** ταξίαρχο ε.α. που παντρεύτηκε την **Αντιόπη Σκουλίδο**, δ) το **Δημοσθένη** πλοίαρχο του εμπορικού ναυτικού που πήρε την **Τασία Καλφίδου** και ε) τη **Χαρίκλεια** που έγινε σύζυγος του Αντώνη Σουκαρά.

ΣΚΙΑΣ

Το όνομα αυτό προέρχεται από το αραβικό *εσκιγιά* που σημαίνει αντάρτης, ληστής, κακούργος¹. Λέγεται ότι σε κάποια μάχη οι τούρκοι αποκάλεσαν έναν πρόγονο της οικογένειας εσκιγιά και έμεινε σαν επίθετο το Σκιάς. Οικογένειες Σκιά απαντούν στο Μεσολόγγι στη Χαλκίδα και στην περιοχή του πρώην δήμου Αβίας. Για πρώτη φορά το 1824 σε κατάλογο ανδρών του Θανατούλη Κουμουνδουράκη αναφέρεται ο Χριστόδουλος Σκιάς², ο οποίος ήταν γεννημένος το 1772, κατοικούσε στους Δολούς και αργότερα έγινε δημοπρόκριτος³.

Σε οικογενειακή παράδοση αναφέρεται ότι το όνομα Σκιάς ήταν παρωνύμιο της οικογένειας Τζανέα ή Τζανάκη, από την οποία και προέρχονται οι Σκιαίοι. Τζανέους βρίσκουμε στη Μεγάλη Μαντίνεια⁴, στη Σέλιτσα⁵ και στη Λαγκάδα του Ζυγού της Μάνης⁶.

Στην περιοχή της Μεγάλης Μαντίνειας υπήρχαν δύο κλάδοι της οικογένειας Σκιά. Ο ένας άρχιζε από τρεις αδελφούς, τους **Νικόλαο**, **Θεόδωρο** και **Λυκούργο**. Ο δεύτερος κλάδος άρχιζε από το **Χριστόδουλο Σκιά**. Τη μεταξύ τους συγγένεια σήμερα δεν τη γνωρίζουμε. Παλαιότερα ο Σωκράτης Σκιάς που έμενε στο Ακρογιάλι καλούσε τους νέους να τη σημειώσουν για να τη θυμούνται. Δυστυχώς κανείς δεν ενδιαφέρθηκε τότε.

-Α-

I) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΚΙΑΣ. Από μικρή ηλικία σταδιοδρόμησε στην Καλαμάτα και το 1870 αναφέρεται μεταξύ των εκτελεστών της διαθήκης του Σπιριδώνος Αλεξανδράκη⁷. Δεν γνωρίζουμε την επαγγελματική του δραστηριότητα, μοναδική πληροφορία έχουμε από ένα δικαιοπρακτικό έγγραφο που τον αναφέρει ως "*οινοπνευματοποιό*". Ο Νικόλαος Σκιάς παντρεύτηκε τη **Βασιλική**, το γένος της οποίας δεν γνωρίζουμε και με αυτή απέκτησαν ένα γιό, τον **Ανδρέα**. Πέθανε πριν από τον Απρίλιο του 1893.

A) ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΣΚΙΑΣ. Γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1861 (αριθμός δημοτολογίου 46) από γονείς καταγομένους από την Μεγάλη Μαντίνεια (Εικ. 122). Αφού τελείωσε το 1878 τις εγκύκλιες σπουδές του στην Καλαμάτα, γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από την οποία πήρε το πτυχίο του και στις 25 Ιανουαρίου 1884 αναγορεύτηκε διδάκτορας⁸ της ίδιας σχολής με το βαθ-

¹ Μανώλη Τριανταφυλλίδη, *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 74.

² ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. 26 Αυγούστου 1824.

³ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 505.

⁴ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

⁵ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 283.

⁶ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 517.

⁷ Χρυσοστόμου Δασκαλάκη Μητροπολίτου Μεσσηνίας, *Ο Σπ. Αλεξανδράκης και τα Αλεξανδράκεια Κληροδοτήματα*, Καλαμάτα 1957, σ. 28.

⁸ Εφημερίδα "*Στοά*", αρ. φ. 24 της 27 Ιανουαρίου 1884, σ. 3γ και Γεωργίου Στ. Γεωργουλέα, *Ανδρέας Σκιάς, Φιλολόγος-Αρχαιολόγος 1861-1922*, Ιθώμη 33-34(1992)91.

μό "*Άριστα*". Από τον Αύγουστο του 1884 δίδαξε για ένα χρόνο στο Γυμνάσιο της Καλαμάτας και κατόπιν για δύο χρόνια στην Εμπορική Σχολή της Χάλκης. Στις 25 Οκτωβρίου 1887 πήγε για μετεκπαίδευση στη Γερμανία και παρακολούθησε μαθήματα στα Πανεπιστήμια Μονάχου, Λειψίας και Βερολίνου, καθώς και στο Πολυτεχνείο του Μονάχου, όπου ασχολήθηκε με την Ελληνική Φιλολογία, την Αρχαιολογία, τη Γλωσσολογία, την Αισθητική και την Ιστορία της Τέχνης.

Στην Αθήνα επέστρεψε το 1891, οπότε και εξελέγη υφηγητής¹ της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών με τη διατριβή του "*Περί της Κρητικής διαλέκτου*". Την ίδια χρονιά ανέλαβε έφορος ανασκαφών. Το Δεκέμβριο του 1892, ως υφηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, εξέδωσε² φυλλάδιο των παραδόσεων του με τον τίτλο "*Η σημασία της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας ως όργανο καθολικής παιδείσεως*". Το 1895 διορίστηκε έφορος αρχαιοτήτων και μεταξύ των άλλων το 1909 έκανε ανασκαφές στην Πύλο.

Το 1910 διορίστηκε καθηγητής των Ελληνικών Γραμμάτων στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αφού προηγουμένως και για διάστημα δύο ετών δίδαξε στην ίδια έδρα ως υφηγητής. Δημοσίευσε πολλές και αξιόλογες μελέτες³ και από αυτές μνημονεύουμε την "*Περί της προταθείσης απλοποιήσεως της γραφομένης Ελληνικής γλώσσας*".

Ο Ανδρέας Ν. Σκιάς παντρεύτηκε τη **Μαρία Πρινοπούλου** με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά. Πέθανε σε ηλικία 61 ετών στις 3 Δεκεμβρίου 1922. Το περιοδικό "*Νέος Ελληνομνήμων*" έγραψε γι' αυτόν⁴: "*...Ο Ανδρέας Σκιάς δεν υπήρξε μόνον διαπρεπής καθηγητής και αρχαιολόγος. Μετρίοφρων, μειλίχιος, αποφεύγων πάντα θόρυβον περί του ονόματός του, πρότυπον τιμίου και ευυπολήπτου ανδρός πρόκειται τοις νεωτέροις Έλλησι δια το λαμπρόν αυτού ήθος και τον αδαμάντινον αυτού χαρακτήρα υπόδειγμα άξιον θαυμασμού και μιμήσεως...*".

Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνος Ι. Λογοθέτης⁵ από τις Γαϊτσές σε ειδικό φυλλάδιο έγραψε για τον Ανδρέα Σκιά: "*...Συμπαγής το σώμα και αγαθός την ψυχήν, ευπρεπής την μορφήν και τετράγωνος τον νουν διεκρίνετο εξ αρχής κατά την άοκνον επιμέλειαν και την μέχρι υπερβολής εξικνουμένην φιλοπονίαν, την ισχυράν και διαυγή διάνοιαν και την βαθείαν και εύστοχον κρίσιν...*".

II) ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ ΣΚΙΑΣ. Εγκαταστάθηκε από μικρή ηλικία στην Καλαμάτα. Παντρεύτηκε την **Κωνσταντίνα Τσαφούλια** με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Νιόνιο**, β) το **Γεώργιο**, γ) το **Δημήτριο**, δ) το **Χρίστο** και ε) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος Σταυροπούλου, ο οποίος διετέλεσε Διευθυντής του Μονοπωλείου Μεσσήνης.

¹ Εφημερίδα "*Νέα Επιθεώρησις*" του Ιουνίου 1891.

² Εφημερίδες "*Εφημερίς*" της 16 Δεκεμβρίου 1892 και "*Παλιγγενεσία*" της 1 Φεβρουαρίου 1893.

³ **Επιστημ. Επετ. Πανεπιστημίου Αθηνών** 5(1913)245-304.

⁴ **Κ. Δουβουνιώτη**, "*Νέος Ελληνομνήμων*" 17(1923)104-108.

⁵ **Κ. Ι. Λογοθέτης**, "*Το φιλολογικό έργο και η Εθνική Δράσις τριών ασιδίων καθηγητών*" Αθήνα 1927, σσ. 20-23.

A) ΝΙΟΝΙΟΣ ΛΥΚ. ΣΚΙΑΣ. Παντρεύτηκε την Ευγενία Κάστανου και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Λυκούργο και β) το Γεώργιο.

1) ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ ΝΙΟΝ. ΣΚΙΑΣ. Παντρεύτηκε την Κωνσταντίνα Θάνου και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Διονύση ναύαρχο του Πολεμικού Ναυτικού και β) το Νικόλαο.

B) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΥΚ. ΣΚΙΑΣ. Ασχολήθηκε με το καπνεμπόριο και παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Καρδαρά, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Λυκούργο, β) το Σωκράτη και γ) την Ευτυχία.

Γ) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΥΚ. ΣΚΙΑΣ. Γεννήθηκε το 1872 και έζησε μέχρι το 1965. Ασχολήθηκε επιτυχώς με το καπνεμπόριο στην Καλαμάτα. Παντρεύτηκε τη Χαρίκλεια Στρούμπου (1891-1958), αδελφή του δεσπότη Ιεζεκιήλ Στρούμπου και απέκτησαν έξι παιδιά, α) τον Παναγιώτη που παντρεύτηκε την Ελένη Δημησιάνου και απέκτησαν τον Κώστα και τη Χαρίκλεια η οποία έγινε σύζυγος του Τάκη Παπαντωνόπουλου, β) το Λυκούργο (1910-1990) που πήρε την Αικατερίνη Δασκαρόλη και απέκτησαν το Δημήτριο και τη Χαρίκλεια η οποία παντρεύτηκε το Σταύρο Πανόπουλο, γ) την Αικατερίνη που έγινε σύζυγος του Ανδρέα Μπουτιέρου, δ) το Φιλόστρατο που παντρεύτηκε τη Δώρα Ράπτου και έζησε μέχρι το 1987, ε) την Ελένη σύζυγο του ιατρού Δημητρίου Τσάκαλου και στ) τον Κωνσταντίνο που δεν παντρεύτηκε.

Δ) ΧΡΙΣΤΟΣ ΛΥΚ. ΣΚΙΑΣ. Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1957 (Εικ. 121). Ασχολήθηκε και αυτός με το καπνεμπόριο και παντρεύτηκε τη Φρόσω Κωνσταντινίδου (1895-1981) κόρη του γιατρού της Καλαμάτας Γεωργίου Π. Κωνσταντινίδη από τη Μεγάλη Μαντίνεια. Από το γάμο τους γεννήθηκαν πολλά παιδιά, αλλά έζησαν μόνο τα δύο, α) ο Γεώργιος που εκτελέστηκε το 1944 στο Μελιγαλά από τους αριστερούς και β) ο Παναγιώτης που πέθανε από φυματίωση στη μετεφηβική του ηλικία.

III) ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΚΙΑΣ. Ήταν εγκατεστημένος στη Μεγάλη Μαντίνεια και παντρεύτηκε τη Βασιλική Παν. Σασανά που είχε γεννηθεί το 1855, με αυτή δε απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Γεώργιο, β) το Δημήτριο, γ) το Λυκούργο και δ) την Περσεφόνη που παντρεύτηκε τον Ανδρέα Αρ. Γεωργουλέα.

A) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΣΚΙΑΣ. Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1915. Δεν έχουμε στοιχεία για πιθανό γάμο που έκανε ή για παιδιά που απέκτησε.

B) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Θ. ΣΚΙΑΣ. Γεννήθηκε το 1879 και παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Ανδρ. Γεωργουλέα (1877-1969) με την οποία απέκτησαν τον Παναγιώτη.

1) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΣΚΙΑΣ. Έζησε από το 1909 μέχρι το 1964 (Εικ. 38). Παντρεύτηκε την Αμαλία Αλ. Μανδραπήλια (1907-1990) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον Ανδρέα (1935-1995) που σπούδασε μαθηματικός και δίδαξε στο γυμνάσιο της Καλαμάτας, β) τη Σταυρούλα που παντρεύτηκε τον Παν. Καλομοίρη και γ) τη Μαρία που υπηρετεί γραμματέας της κοινότητας Αβίας.

Γ) ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ Θ. ΣΚΙΑΣ. Γεννήθηκε το 1881 και παντρεύτηκε την Αντιγόνη Βουγιούκα με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) τη Βασιλική που έγινε σύζυγος του Σπύρου Καγκαράκη και β) το Νικόλαο που πήρε τη Μαρία Πουλέα από τη Βέργα.

-B-

I) ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΣΚΙΑΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του διότι σε δικαιοπρακτικά έγγραφα σημειώνεται "Χριστοδουλία Σκίου". Από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο Δημήτριος και β) η Ελπίδα που έγινε σύζυγος του Αλέξη Π. Δάκαρη, ο οποίος είχε γεννηθεί το 1839.

A) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔ. ΣΚΙΑΣ. Γεννήθηκε το 1847 και έζησε μέχρι το 1918. Παντρεύτηκε την Αφροδίτη Ιωάν. Πατσέα, που είχε γεννηθεί το 1850 και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Γιωργάκη, β) το Σωκράτη και γ) τη Μαριώ (1892- 1977) που έμεινε άγαμος.

1) ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΔΗΜ. ΣΚΙΑΣ. Γεννήθηκε το 1875 και έζησε μέχρι το 1941 (Εικ. 133). Παντρεύτηκε την Ανθή Κ. Πουλέα (1892-1939) και από το γάμο τους γεννήθηκαν δύο παιδιά, α) ο Δημητράκης που παντρεύτηκε τη Γεωργία Π. Κοτσώνη και β) ο Σωκράτης (Εικ. 133) που πήρε την Ελευθερία Σπ. Νικολέα.

2) ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΔΗΜ. ΣΚΙΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1884 και έζησε μέχρι το 1977. Εγκαταστάθηκε στο Ακρογιάλι και παντρεύτηκε την Περσεφόνη Στυλ. Σπανέα (1898-1979) αλλά δεν απέκτησαν παιδιά. Διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Αβίας και το 1941 την εποχή της υποχώρησης των στρατευμάτων της Βρετανικής Αυτοκρατορίας φιλοξένησε Νεοζηλανδούς στρατιώτες και γι' αυτό τιμήθηκε με δίπλωμα η κοινότητα.

Σ Π Α Ν Ε Α Σ

Στην περιοχή του Σταυροπηγίου Ζαρνάτας αναφέρεται για πρώτη φορά το 1699 ο Γιωργάκης Σπανάκης¹, που ήταν ενοικιαστής κτήματος του Λιμπεράκη Γερακάρη στο χωριό Κάμπος. Δεν είναι γνωστό αν είναι ο ίδιος Γεωργάκης Σπανάκης που αναφέρεται το 1690 σε κατάλογο Μανιατών από την περιοχή του κάστρου της Κελεφάς² ή αν η καταγωγή του είναι από την Ανδρουβίστα, δηλαδή τον πρώην δήμο Καρδαμύλης. Στην πρώτη περίπτωση ίσως είναι από τους Στεφανόπουλους του Οιτύλου, οι οποίοι ήταν χωρισμένοι σε πολλούς κλάδους και ένας από αυτούς ήταν οι Σπανέοι. Πιθανώς αρχικά να είχαν το όνομα Σπανάκης, γιατί στη Μάνη η κατάληξη *-άκης* προηγήθηκε της καταλήξεως *-έας*, η οποία επικράτησε μετά το 1800.

Εάν οι Σπανέοι της Μεγάλης Μαντινείας κατάγονται από την περιοχή της Ανδρουβίστας-Καρδαμύλης, θα είναι από τις πιο παλιές γνωστές γενιές της Μάνης. Το 1278 αναφέρεται ο Μιχαήλ Σπανός³. Ο Κωνσταντίνος Σπανός ήταν Τζάσης (Τζαούσιος) των Μελιγκών στην περίοδο 1332-1338 και έχτισε την εκκλησία του

¹ Σ. Β. Κουγέα, *Η καταγωγή του πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη*, Πελοποννησιακά 6(1965)5.

² Σ. Β. Κουγέα, *Αναφορά των Βοιτυλιωτών προς την Ενετικήν Δημοκρατίαν*, Πελοποννησιακά, Σύμμεικτα 2(1957)428.

³ G. L. Fr. Tafel, G. M. Thomas, *Urkunden zur Alteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, Wien 1857, τ. 3(1256-1299) σ.233.

Αγίου Γεωργίου στο Οίτιλο¹ και τον Άγιο Νικόλαο στο Καμπινάρι της Πλάτσας². Το 1440 ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος εξέδωσε χρυσόβουλο³ (διάταγμα) με το οποίο επέτρεπε στους αδελφούς **Νικολό** και **Θεόδωρο Σπανό** (Ισπανό στο κείμενο) από την Ανδρούβιστα να χρησιμοποιούν για δούλους τους τον Πέτρο και το Θεόδωρο Κόμπη. Αργότερα στα έτη 1699-1720 την παρουσία της οικογενείας των Σπανών στην περιοχή Ανδρούβιστας-Καρδαμύλης και τη σχέση τους με το τοπικό μοναστήρι του Σωτήρα μαρτυρούν δικαιοπρακτικά έγγραφα που έχει δημοσιεύσει ο Σταύρος Σκοπετέας⁴.

Το 1831 στην περιοχή του Σταυροπηγίου αναφέρονται οι **Γ.** και **Π. Σπανέας**, προφανώς Γεώργιος και Παναγιώτης, οι οποίοι υπέγραψαν πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες στον αγώνα του Χριστόδουλου Καπετανάκη⁵. Στην περίοδο 1836-49 ο **Π. Σπανέας** ήταν κάτοικος Μεγάλης Μαντινείας και αναφέρεται σε κατάλογο συνδρομητών ποιητικής συλλογής⁶. Αργότερα, το 1868, σε προικοσύμφωνο των οικογενειών Δικαϊάκου-Μανέα αναφέρονται τα ονόματα του **Σταύρου** και του **Διονυσίου Σπανέα**.

Από προφορική παράδοση δεν έχουμε πληροφορίες για την καταγωγή της οικογενείας Σπανέα της Μεγάλης Μαντινείας. Σημειώνουμε μόνο ότι στην περιοχή Σωτηριανικών υπάρχει τοπωνύμιο "*Σπανιάνικα*", που ίσως δείχνει παροδική εγκατάσταση Σπανέων στην περιοχή αυτή ή του Κάμπου. Στα παλαιότερα χρόνια, όταν δεν είχε ακόμη οικιστεί η περιοχή Σωτηριανικών, τα κτήματα ήταν ιδιοκτησίες Καμπιανών. Οι Σπανέοι της Μεγάλης Μαντινείας χωρίζονται σε τρεις κλάδους με παλαιότερους το **Γεώργιο**, το **Δημήτριο** και το **Νικόλαο**. Θεωρείται πιθανό ότι ο Γεώργιος και ο Δημήτριος ήταν αδέρφια και ο πατέρας του Νικολάου ίσως να ήταν αδελφός ή πρωτεξάδελφος των δύο προηγούμενων.

-Α-

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΠΑΝΕΑΣ. Ήταν ιερέας και έφερε τον τίτλο του Οικονόμου. Ενορία του δεν ήταν η Μεγάλη Μαντινεία, αλλά γειτονική περιοχή που δεν αναφέρεται. Πιθανό θεωρείται να ιερούργουσε στους Δολούς, όπου οι Σπανέοι είχαν πολλές συγγένειες εξ αγχιστείας. Ο Οικονόμος Γεώργιος Σπανέας είχε μια αδελφή, την **Αικατερίνη**, που παντρεύτηκε τον Ηλία Γερασιμέα από τη Μεγάλη Μαντινεία. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του Γεωργίου Σπανέα με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) το **Στυλιανό**, γ) τη **Γεωργία** ή

¹ **Α. Αβραμέα**, *Ο Τζάσις των Μελιγγών, Νέα ανάγνωσης Επιγραφών εξ Οιτύλου*, Παρνασσός 16 (1974) 293.

² **Σ. Β. Κουγέα**, *Περί των Μελιγγών του Ταύγετου εξ αφορμής ανεκδότου Βυζαντινής επιγραφής εκ Λακωνίας*, Πραγματεία Ακαδημίας Αθηνών 15(1950) 5 κ.ε.

³ **Προκοπίου Γκιουλέα** (Επισκόπου Ανδρουβίστης και μετά Οιτύλου), *Ανεκδοτον Αρχαίον έγγραφον*, Πανδώρα 1(1850) 71 και **Σπ. Λάμπρου**, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ. Δ., σ. 15.

⁴ **Σ. Σκοπετέα**, *Έγγραφα Ιδιωτικά εκ Δυτικής Μάνης των ετών 1547-1831*, Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου 3(1950) 79 και 108, όπου αναφέρεται ότι οι Σπανοί της Ανδρούβιστας ανάγον την καταγωγή τους σε βασιλική γενιά της Ισπανίας.

⁵ **ΓΑΚ**, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

⁶ **Β. Πατριαρχέα**, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 337.

Αγαθή που πήρε τον Πέτρο Στρογγύλη και δ) την **Τασία** που έγινε σύζυγος του Κυριακούλη Μανέα.

Α) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΠΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1851 και έζησε μέχρι το 1935 (Εικ. 18, 131). Παντρεύτηκε τη **Χαρίκλεια Νικολ. Κωνσταντινέα** (1863-1940) από τη Μεγάλη Μαντινεία και ακολούθησε και αυτός το ιερατικό στάδιο και αξιώθηκε στον τίτλο του Οικονόμου. Παρέμεινε στη Μεγάλη Μαντινεία και αρχικά ήταν βοηθός του Οικονόμου Ιωάννη Χριστόδ. Φραγκούλη και αργότερα ανέλαβε ο ίδιος την ενορία. Γύρω στα 1922-23 έχασε το φως του και σταμάτησε να ιερούργει. Κατοικούσε αρχικά εκεί που σήμερα μένει ο Κωνσταντίνος Κομπότης και περίπου το 1900 αγόρασε τον πύργο του Σασανά, που σήμερα είναι ιδιοκτησία του Σωτήρη Γεωργ. Παπαδέα. Από το γάμο του απέκτησε έξι παιδιά, α) τη **Βασιλική** (1884-1972) σύζυγο του Δημητρίου Γελασέα από τους Δολούς. Μετά τη χηρεία της επέστρεψε πάλι στη Μεγάλη Μαντινεία για να φροντίσει τους γέροντες γονείς της, β) τη **Σταυρούλα** που γεννήθηκε το 1887 και παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Στ. Μανέα, αλλά πέθανε νέα από φυματίωση, γ) τη **Ζαχαρούλα** (1890-1929) που παντρεύτηκε τον Παπα-Γιάννη Ξανθάκη (1886-1947) από τα Γιαννιτσάνικα, δ) τη **Στυλιανή** (1897-1976, Εικ. 118) σύζυγο του Βασιλείου Κ. Πουλέα, ε) την **Ντίνα** (1899-1985) σύζυγο του Ηρακλή Φ. Μανέα και στ) το **Γεώργιο**.

1) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΣΠΑΝΕΑΣ.** Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντινεία το 1902 (Εικ. 79, 125), φοίτησε στο Γυμνάσιο της Καλαμάτας και στη συνέχεια σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ακολούθησε το δικαστικό κλάδο και υπηρέτησε πάρεδρος στην Αθήνα, πρωτοδίκης στην Καβάλα, στη Ζάκυνθο, στη Χίο και στην Πάτρα, πρόεδρος πρωτοδικών στις Σέρρες και τη Χαλκίδα, εφέτης στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα, όπου και πέθανε στις 10 Δεκεμβρίου 1960. Όταν υπηρετούσε στη Ζάκυνθο παντρεύτηκε την **Αλίκη Δημ. Κατραμή** (Εικ. 124) με την οποία απέκτησαν μια κόρη, τη **Χαρίκλεια-Λιάνα**, που παντρεύτηκε το Νευρολόγο-Ψυχίατρο Σταύρο Γ. Καπετανάκη.

Β) ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΠΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1865 και έζησε μέχρι το 1933. Έκανε δύο γάμους και πρώτα πήρε τη **Γεωργίτσα Γ. Φραγκούλη** με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Χρίστο** που πέθανε νέος, β) τον **Κωνσταντίνο**, γ) την **Περσεφώνη** (1897-1978) που παντρεύτηκε το Σωκράτη Δημ. Σκιά και δ) την **Αρίστω** (1900-1986) που έγινε σύζυγος του Ντίνου Χ. Καραμπίνη. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με τη **Σταυρούλα Γ. Πουλέα**, γεννημένη το 1870, με την οποία απέκτησαν α) τη **Μπετζεχρή** (1907-1961, Εικ. 38) που πήρε το Σπύρο Παν. Νικολέα από τη Μικρή Μαντινεία και β) τη **Φρόσω** (1911-1961, Εικ. 38) που έμεινε ανύπανδρη.

1) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΥΛ. ΣΠΑΝΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1892 και έζησε μέχρι το 1964 (Εικ. 123). Μετανάστευσε στην Αμερική και όταν γύρισε με αξιολογή χρηματική περιουσία παντρεύτηκε τη **Βασιλική Δαμήλου** με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Στυλιανό** απόστρατο ταξίαρχο της Ελληνικής Αστυνομίας που παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Αικατερινίδου**, β) τον **Αντώνη** που πήρε την **Κοραλία Καμπύλη**, γ) τη **Γωγούλα** που έγινε σύζυγος του Σταύρου Μανεσιώτη, δ) την **Άννα** που έκανε δύο γάμους και πρώτα παντρεύτηκε τον Πέτρο Γεωργιάκο και κατόπιν τον Αλέκο Σταμούλη και ε) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Θανάση Σαμπατάκου.

-B-

II) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΠΑΝΕΑΣ. Είναι ο παλαιότερος του δεύτερου κλάδου των Σπανέων και κατά πάσα πιθανότητα είναι αδελφός του Οικονόμου Γεωργίου Σπανέα. Οι απόγονοι του Δημητρίου Σπανέα είχαν το παρωνύμιο "Μπαλέας", που ίσως σχετίζεται με την ομώνυμη οικογένεια των Δολών, δηλαδή θα μπορούσε η μητέρα τους να είναι της οικογενείας Μπαλέα και στα παιδιά της να εδόθη αυτό το παρωνύμιο, για να διακρίνονται από τους άλλους Σπανέους. Τα ανωτέρω αποτελούν μια απλή υπόθεση, γιατί το γένος της συζύγου του Δημητρίου Σπανέα δεν είναι γνωστό. Μαζί της απέκτησε δύο παιδιά, α) τη **Μαρίτσα** που παντρεύτηκε τον Ηλία Κοτσόβολο και β) το **Χαραλάμπη**.

Α) ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ ΔΗΜ. ΣΠΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1864 και έκανε δύο γάμους, η πρώτη του γυναίκα ήταν της οικογενείας **Παναγέα**, αλλά το βαφτιστικό της παραμένει άγνωστο και με αυτή απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Πότη**, β) το **Χρίστο** και γ) το **Μένη-Αριστομένη**. Σε δεύτερο γάμο πήρε την **Καλλιρρόη Νικήτα Γεωργουλέα** με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά. Γύρω στα 1900 ο Χαραλάμπος Σπανέας-Μπαλέας σκότωσε το Σταύρο Παν. Κοτσώνη γιατί ο δεύτερος του είπε λόγια πειρακτικά.

1) ΠΟΤΗΣ ΧΑΡ. ΣΠΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1888 και έκανε δύο γάμους αλλά δεν απέκτησε παιδιά. Η πρώτη γυναίκα του ονομαζόταν **Καλλιρρόη Ν. Αβράμη** και η δεύτερη **Φωτούλα Κασιμιώτη**. Η Φωτούλα ήταν κόρη της Ευαγγελίας Κ. Μοιρέα και την είχε μεγαλώσει η θεία της Καλλιόπη Στυλ. Βενετσανέα.

2) ΧΡΙΣΤΟΣ ΧΑΡ. ΣΠΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1890 και ασκούσε στην Καλαμάτα το επάγγελμα του ζαχαροπλάστη. Το όνομα της γυναίκας του δεν είναι γνωστό και δεν απέκτησε παιδιά.

3) ΜΕΝΗΣ ΧΑΡ. ΣΠΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1893 και πήρε την **Ελένη Μανωλέα**, η οποία ήρθε σε δεύτερο γάμο μαζί του και δεν απέκτησαν παιδιά.

-Γ-

Α) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΠΑΝΕΑΣ. Είναι ο παλαιότερος του τρίτου κλάδου των Σπανέων της Μεγάλης Μαντίνειας και φέρεται ότι ήταν ανιψιός του Οικονόμου Γεωργίου Σπανέα. Έζησε περίπου μέχρι το 1879. Σε δικαιοπρακτικά έγγραφα τον συναντούμε ως **Αναγνώστη** προφανώς από τον εκκλησιαστικό του τίτλο. Θεωρείται πιθανό ότι παντρεύτηκε αδελφή του Αριστείδη-Γαλάνη Γεωργουλέα, γιατί τα παιδιά του Νικολάου Σπανέα και του Αριστείδη Γεωργουλέα ήταν πρώτα εξαδέλφια. Από το γάμο του γεννήθηκαν έξι παιδιά, α) ο **Γιώργης**, β) ο **Διονύσης** για τον οποίο αναφέρεται ότι έχασε τη ζωή του όταν υπηρετούσε στο στρατό, γ) η **Βασιλική** (1860-1938) που πήρε τον Παναγιώτη Θ. Μανέα-Καλογερέα, δ) η **Ποτίτσα** που παντρεύτηκε το Γεώργιο Γαλάν. Σαραντέα, ε) η **Ρεβέκκα** που γεννήθηκε το 1870 και παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Ιωαν. Κοκκινέα και στ) η **Κοκώνα** που πήρε τον Αθανάσιο Παν. Γονέα από τη Μικρή Μαντίνεια.

Ι) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΣΠΑΝΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1857 και έζησε μέχρι το 1940. Παντρεύτηκε τη **Χαρίκλεια Νικ. Γελασέα** από τους Δολούς και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Νίκο** που πέθανε σε παιδική ηλικία, β) τη **Σταυρούλα** (1891-1983) που παντρεύτηκε το Γυμνασιάρχη Ιωάννη Μούντανο και γ) τη **Ντίνα** (1895-1982) που

έγινε σύζυγος του Γυμνασιάρχη Θεόδωρου Σερεμετάκη. Ο Γεώργιος Ν. Σπανέας ασχολήθηκε με το εμπόριο και απέκτησε μεγάλη περιουσία. Εκχέρωσε την περιοχή μεταξύ Μύλων και Αρμυρού, που φέρει το όνομά του "**Περιβόλες του Σπανέα**". Μέχρι το θάνατό του κατοικούσε στο περιβόλι του στο Αρχοντικό, που αργότερα το αγόρασε ο Σταύρος Φραγκούλης.

Σ Π Ε Ν Τ Ζ Ο Υ Ρ Η Σ

Η οικογένεια Σπεντζούρη αποτελεί κλάδο της Μεγαλομαντιναϊκής γενιάς των Παγώνηδων, από την οποία προέρχεται και ο Εθνομάρτυρας Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσανθος Παγώνης. Στα παλαιά μητρώα της κοινότητας Αβίας για το αυτό πρόσωπο χρησιμοποιούνται και τα δύο ονόματα Παγώνης-Σπεντζούρης. Αναφέρεται ακόμη μακρυνή συγγένεια με τους Γερασιμέους-Γερασιμόπουλους που κατάγονται και αυτοί από τους Παγώνηδες. Δεν αναφέρεται δεσμός με τους Σπεντζουράκους της Μέσα Μάνης.

Λέγεται ότι η ετυμολογία του ονόματος Σπεντζούρης προέρχεται από το πουλί σπίνος, το οποίο στη Μάνη και στην επαρχία Κυνουρίας ονομάζεται "**σπεντζούρι**". Αναφέρεται ότι ένας από τους Παγώνηδες ήταν μικρόσωμος και άσχημος και τον είπαν ειρωνικά "**Σπεντζούρη**" αντί του μεγάλου και όμορφου παγωνιού που εδήλωνε το επίθετό του. Οι απόγονοί του αρχικά είχαν και τα δύο ονόματα και τελικά επικράτησε το Σπεντζούρης.

Οικογένεια Σπεντζούρη υπάρχει στη Μεγάλη Μαντίνεια και στον Κάμπο. Οι Καμπιανοί όμως αποτελούν κλάδο των Μεγαλομαντιναίων που εγκαταστάθηκαν εκεί μετά την επανάσταση του 1821. Παραμένει άγνωστο αν και πριν από την επανάσταση κατοικούσε κάποιος από τους Σπεντζουρέους στον Κάμπο, γιατί αναφέρεται το όνομα του **Αναγνώστη Σπεντζούρη**, που σκοτώθηκε στο Μανιάκι¹ το 1825 ακολουθώντας το Θανατούλη Καπετανάκη.

Οι Μαντιναίοι Σπεντζουρέοι εμφανίζονται στα γραπτά της εποχής με διάφορες παραλλαγές του ονόματός τους, όπως Σπυτζουρέας, Σπιντζούρης, Σπίντζουρας και Σπινισούρης. Πληροφορίες από έγγραφα έχουμε για τα ακόλουθα ονόματα:

Τ Ζ Α Ν Ε Τ Ο Σ Σ Π Ε Ν Τ Ζ Ο Υ Ρ Η Σ. Γεννήθηκε το 1772 στη Μεγάλη Μαντίνεια και το 1842 εξετάστηκε ως μάρτυρας στην υπόθεση των Αγίων Σαράντα².

Σ Α Ρ Α Ν Τ Ο Σ Σ Π Ε Ν Τ Ζ Ο Υ Ρ Η Σ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1782 και στις 3 Ιανουαρίου 1831 υπέγραψε πιστοποιητικό για τις υπηρεσίες που προσέφερε στον αγώνα ο Χριστόδουλος Καπετανάκης³. Στις 13 Μαΐου 1833

¹ Μίμη Φερέτου, *Μεσσηνιακά 1968*, σ. 507 και Γιάννη Αναπλιώτη, *Καπετάν Γιέρως Αλούπης*, ανάτυπο από το "Αρχείο" Μεσσηνίας, Καλαμάτα 1959, σ. 13.

² ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

³ ΓΑΚ, φάκ. Κ 96, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

υπέγραψε ανάλογο πιστοποιητικό για το Βενετσάνο Καπετανάκη¹ και τον Αύγουστο του 1842 κατέθεσε ως μάρτυρας στην υπόθεση των Αγίων Σαράντα².

Από παράδοση αναφέρονται ως παλαιότεροι της οικογένειας οι **Γιωργάκης** και **Γιαννακός**, οι οποίοι ήταν αδέρφια:

Ι) ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ. Στα χρόνια 1836-49 συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής, όπου αναφέρεται το όνομα Γ. Σπινισούρης³ και υποθέτουμε ότι πρόκειται για το Γεωργάκη και όχι για τον αδελφό του Γιαννακό. Το όνομα της συζύγου του Γεωργάκη Σπεντζούρη δεν είναι γνωστό. Από παράδοση αναφέρεται ότι ήταν μια ικανή πρακτική μαία και είχε αποκτήσει πολύ καλή φήμη στην περιοχή. Λέγεται ότι ένας Κουμουندούρος, πιθανώς ο μετέπειτα πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κουμουندούρος, την κάλεσε στη Βελίκα, όπου κατοικούσε, για να ξεγεννήσει τη γυναίκα του. Για την υπηρεσία αυτή της έδωσε ένα μαντήλι γεμάτο ασημένια τάλληρα. Εκείνη όμως δεν δέχτηκε την αμοιβή και ζήτησε να της διορίσει το γιό της το Θεοδωρή ειρηνοδίκη. Ο Θεοδωρής, που υπηρετούσε γραμματέας ειρηνοδικείου, υπεβλήθη σε υποτυπώδεις εξετάσεις, αλλά δεν μπόρεσε να απαντήσει στο ερώτημα "πώς γίνεται η κατάσχεσις ηρτημένων καρπών" (καρπών πάνω στα δέντρα) και έχασε τη θέση. Έκτοτε ο Θεόδωρος Γ. Σπεντζούρης έγινε άσπονδος εχθρός του Κουμουندούρου.

Ο Γεωργάκης Σπεντζούρης με τη σύζυγό του τη μαία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Θεοδωρή**, β) την **Ασπασία** που έγινε σύζυγος του Νικολάου Ηλ. Γεωργιτσέα και γ) μια ακόμη κόρη, που δεν αναφέρεται το όνομά της και παντρεύτηκε το Γιαννάκη Νικολέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια. Φαίνεται όμως ότι ο Γιωργάκης Σπεντζούρης είχε και άλλη γυναίκα, η οποία εγκαταστάθηκε στον Κάμπο μαζί με το γιό της **Γιώργη**. Πιθανώς ο Γιωργάκης Σπεντζούρης να παντρεύτηκε μετά το θάνατο της πρώτης του γυναίκας και λίγο μετά το γάμο του να πέθανε και αυτός. Όπως αναφέρεται, τη δεύτερη σύζυγό του την έδωσε από τη Μεγάλη Μαντίνεια ο γιός του ο Θεόδωρος, ίσως για να μην έχει διεκδικήσεις πάνω στην περιουσία του πατέρα του.

Α) ΘΟΔΩΡΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ. Αναφέρονται ως χρονολογίες γέννησής του τα έτη 1823, 1830 και 1840. Έζησε μέχρι το 1918. Έκανε τρεις γάμους. Της πρώτης γυναίκας του το όνομα δεν είναι γνωστό και με αυτή δεν απέκτησαν παιδιά. Η δεύτερη σύζυγός του ήταν της οικογενείας **Μωράκη** με την οποία απέκτησαν τη **Χρυσούλα** (1870-1955) που παντρεύτηκε το Γεώργιο Ιωάν. Φραγκούλη. Τρίτη σύζυγός του ήταν η **Μαριώ Ριγανόκωλου ή Αγριανόκωλου**, με την οποία απέκτησαν άλλα πέντε παιδιά, α) την **Ευτυχία** (1871-1948) που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Αρ. Γεωργουλέα, β) την **Πολωνία**, που ήταν βαρύκοος και έγινε σύζυγος του Ιωάννη Ψαρρέα από τις Γαϊτσές, γ) το **Γεώργιο**, δ) τον **Παναγιώτη** και ε) τον **Ηλία**.

¹ Αρχείον Χειρογράφων Ε.Β.Ε., φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αριθ. εγγράφου 32034.

² ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

³ Β. Πατριαρχέα, *Δίπτυχον κλπ.*, σ. 337.

Ο Θεοδωρής Σπεντζούρης το έτος 1856 διορίστηκε δικαστικός κλητήρας (δικαστικός επιμελητής) στο πρωτοδικείο Καλαμάτας¹. Το 1865 υπηρετούσε γραμματέας του ειρηνοδικείου Φιγαλείας και μετατέθηκε στο ειρηνοδικείο Κορώνης², το δε Νοέμβριο του 1866 μετατέθηκε στο Πεταλίδι³. Οι θέσεις τις οποίες κατά καιρούς κατείχε ο Θ. Σπεντζούρης ενισχύουν την παράδοση περί Κουμουندούρου που αναφέρθηκε προηγουμένως.

1) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ. Γεννήθηκε το 1875 και ανέλαβε να τον σπουδάσει ο Σταύρος Γεωργ. Φραγκούλης, που ήταν γραμματέας στο πρωτοδικείο του Πύργου της Ηλείας. Διορίστηκε υπάλληλος δικαστηρίων και εξελίχθηκε σε γραμματέα εφετείου. Ενώ είχε πάρει πτυχίο νομικής, δεν άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου γιατί ήταν βαρύκοος. Παντρεύτηκε τη **Βέτα Φαρφαρά** και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Θεόδωρο**, β) τη **Μαρία** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Επισκόπου και γ) τον **Κώστα** που υπηρέτησε στο Πολεμικό Ναυτικό.

2) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Θ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ. Γεννήθηκε το 1885 και έζησε μέχρι το 1969 (Εικ. 127). Παντρεύτηκε τη **Μαριώ Χάιδ. Νικητάκη** (1885-1972, Εικ. 128) και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τη **Βούλα** που παντρεύτηκε το Στράτη Νικολόπουλο, β) το **Σαράντο**, δικηγόρο Αθηνών, που παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Λεοταρίδου** καθηγήτρια φιλολογίας και απέκτησαν τη **Μαριλένα** και τη **Λουίζα**, γ) το **Γεώργιο** απόστρατο συνταγματάρχη των τεθωρακισμένων και μηχανολόγο-ηλεκτρολόγο του Μετσόβιου Πολυτεχνείου, ο οποίος παντρεύτηκε την **Ελένη Φωκά** (1936-1993) και απέκτησαν τον Παναγιώτη και δ) την **Αντωνία** που έγινε σύζυγος του δικηγόρου Γεωργίου Μουρκακού.

3) ΗΛΙΑΣ Θ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ. Το όνομά του σημειώνεται σε συμβόλαιο της 16 Ιουλίου 1900. Αναφέρεται ότι πέθανε άγαμος σε ηλικία 27 ετών. Όπως λέγεται είχε πάει να ψαρέψει, κρουολόγησε και πέθανε.

Β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ. Ήταν εγκατεστημένος στον Κάμπο και δεν είναι γνωστό το όνομα της γυναίκας του με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Γιάννη**, β) τον **Παναγιώτη**, γ) το **Βασίλη** και δ) το **Νικόλαο**.

1) ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ. Γεννήθηκε στον Κάμπο το 1854 και έζησε μέχρι το 1933. Παντρεύτηκε τη **Βενετία Δ. Πιερέα** (1852-1942) και απέκτησαν α) το **Γεώργιο** γεννημένο το 1883, που εργάστηκε κουρέας και απέκτησε δύο κόρες, τη Σταμάτω και τη Βενέτω, β) την **Ελένη** που τη σκότωσαν για λόγους τιμής και γ) τον **Παναγιώτη** γεννημένο το 1895, που παντρεύτηκε την **Πηνελόπη Συγκελάκη** και απέκτησαν το Γιώργη, το Γιάννη, το Νίκο, το Δημήτρη, τον Κώστα, την Τούλα, την Τασία και τη Μαρία.

2) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ. Γεννήθηκε το 1870 και έζησε μέχρι το 1934. Το όνομα της γυναίκας του ήταν **Πίτσα** με την οποία απέκτησαν α) το **Γιώργη**, β) το **Δημήτριο**, γ) τον **Κωνσταντίνο**, δ) τη **Βούλα** και ε) την **Ευαγγελία**.

3) ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ. Εγκαταστάθηκε με το νεότερο αδελφό του Νικόλαο στην Καλαμάτα και είχαν αρτοποιείο. Από το γάμο του απέκτησε τρία παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τη **Μαλαματένια** που έγινε σύζυγος του Γιάννη Ελευ-

¹ ΦΕΚ, αρ. 30, της 16 Ιουλίου 1856, σ. 191.

² Β.Δ. της 30 Μαρτίου 1865, ΦΕΚ αρ. 27 της 8 Μαΐου 1865, σ. 159.

³ Β.Δ. της 20 Νοεμβρίου 1866, ΦΕΚ αρ. 4 της 18 Ιανουαρίου 1867, σ. 31.

θερίου και γ) τον **Κώστα** ο οποίος υπηρέτησε αξιωματικός της Χωροφυλακής και απέκτησε ένα γιό το Βασίλειο που έγινε συνταγματάρχης της Χωροφυλακής. Ο τελευταίος με τη σύζυγό του Ματούλα απέκτησαν τρία παιδιά, 1) τον Κώστα, θεολόγο, 2) το Νίκο, γιατρό και 3) τη Χαρά.

4) **ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ**. Γεννήθηκε το 1874, εργάστηκε ως αρτοποιός στην Καλαμάτα και το όνομα της συζύγου του ήταν **Χρυσούλα**. Από το γάμο τους γεννήθηκαν α) ο **Γεώργιος**, β) η **Ιουλία** που παντρεύτηκε τον Κυριάκο Περιμένη και έζησε μέχρι το 1984, γ) η **Θεώνη** που έγινε μοναχή με το όνομα **Θεοφανώ** και έζησε μέχρι το 1980 και δ) η **Ελένη** η οποία παντρεύτηκε το Γεώργιο Γιαννακόπουλο και μετανάστευσαν στην Αμερική, όπου έζησε μέχρι το 1978.

α) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ**. Εργάστηκε στην Καλαμάτα ως αρτοποιός και παντρεύτηκε τη Μεγαλομαντιναίσις **Καλλιόπη Γ. Καραμπίνη** (1911-1984) με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Νίκο** δικηγόρο Αθηνών που παντρεύτηκε τη **Δήμητρα Λαγού** καθηγήτρια Αγγλικών, β) τον **Αντώνιο** που παντρεύτηκε τη **Μαρία Πατσαβούρα**, γ) τη **Χρυσούλα** που έγινε σύζυγος του Βασιλείου Κουρή, δ) το **Σπύρο** που σπούδασε χημικός και marketing και έκανε δύο γάμους, πρώτα με τη **Μαρία Μαυρομιχάλη** και μετά με την **Ανδρομάχη Πασσά** και ε) τον **Παντελή** που παντρεύτηκε τη **Μαρία Ανδριτσάκη**.

II) **ΓΙΑΝΝΑΚΟΣ ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ**. Αδελφός του Γεωργάκη, που παντρεύτηκε τη **Ζαφειρούλα Κουμουτσέα** και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Παυσανία**, β) την **Ελισάβετ** που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Καραμπίνη, τον λεγόμενο και **Καλόγερο** και γ) τη **Σταυρούλα** η οποία έγινε σύζυγος του Κλεάνθη Νικ. Καπετανάκη. Ο Γιαννακός πρέπει να είναι ο αναφερόμενος σε προικοσύμφωνο το 1868 ως Ιωάννης Σπεντζούρης. Από παράδοση μαθαίνουμε ότι οι αδελφοί Γεώργιος και Γιαννακός Σπεντζούρης κατοικούσαν στο ίδιο σπίτι, εκεί που έμενε μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η Ανθή χήρα Παυσανία Σπεντζούρη και τώρα είναι ιδιοκτησία Γιάννη Ε. Κακούρου. Όπως λέγεται οι δύο αδελφοί έζησαν κάτω από την ίδια στέγη και εξακολούθησαν τη συγκατοίκηση για πολλά χρόνια και τα δύο πρωτεξάδελφα Θεόδωρος και Παυσανίας. Θεωρούμε αξιόλογο να τονίσουμε ότι υπήρχε κοινοκτημοσύνη στα διάφορα οικιακά σκεύη. Η λεπτομέρεια αυτή σημειώνεται για να φανεί η στενότητα του χώρου που υπήρχε τα παλαιότερα χρόνια στη Μάνη, αλλά παράλληλα και να καταδειχθεί μια από τις απόψεις των δομών και δεσμών της οικογένειας.

Α) **ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ ΓΙΑΝ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ**. Ήταν δάσκαλος και όπως συνηθιζόταν την εποχή εκείνη διατηρούσε πλούσια γενειάδα. Σε συμβολαιογραφική πράξη της 10 Ιουλίου 1888 αναφέρεται κάτοικος Μεγάλης Μαντινείας, όπου υπηρετούσε ως δάσκαλος. Σύμφωνα με τις διηγήσεις του ανιψιού του Παναγιώτη Θ. Σπεντζούρη, που είχε γεννηθεί το 1885, τον είχε δάσκαλο. Ο Πaus. Σπεντζούρης παντρεύτηκε την **Ανθή Χαράλ. Μιχαλακέα** (Εικ. 126) που καταγόταν από τους Δολούς και είχε γεννηθεί στα Γιαννιτσάνικα το 1865, έζησε δε μέχρι το 1940 στη Μεγάλη Μαντινεία. Από το γάμο τους γεννήθηκαν α) ο **Γεώργιος** και β) η **Αικατερίνη** που πέθανε νέα και άγαμος. Ο Πaus. Σπεντζούρης δεν έζησε πολλά χρόνια. Βρέθηκε σε μια

βάρκα στην περιοχή της Αγιασώς, όταν έπιασε ισχυρό μπουρίνι και πνίγηκε, σε εποχή που τα παιδιά του ήταν μικρά.

1) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΥΣ. ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ**. Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του γράφτηκε στη Νομική σχολή και την χρονιά που έδινε πτυχιακές εξετάσεις διορίστηκε στο Γενικό Λογιστήριο του Κράτους (Εικ. 47, 126). Σε εποχή όμως που το μέλλον του φαινόταν ελπιδοφόρο, άρχισαν οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913. Στρατεύτηκε, πολέμησε εναντίον των Τούρκων και τελικά άφησε τη στερνή πνοή του πολεμώντας εναντίον των Βουλγάρων στη νικηφόρα μάχη του Κιλκίς-Λαχανά¹. Το όνομά του είναι γραμμένο στον τόπο της θυσίας και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών σε ειδική πλάκα με τα ονόματα όλων των φοιτητών, που έχασαν τη ζωή τους για μια Ελλάδα ελεύθερη και μεγάλη. Αξιοσημείωτο ίσως είναι να αναφερθεί ότι ο Γεώργιος Σπεντζούρης σε μια φωτογραφία του υπογράφει την αφιέρωση ως **Γιώργος Π. Παγώνης Σπουδαστής**.

ΣΤΑΥΡΕΑΣ

Μέλη της οικογένειας Σταυρέα υπήρχαν στον Κάμπο και στη Μεγάλη Μαντινεία. Τους Καμπιανούς τους συναντούμε μόνο στα χρόνια του 1821. Από τον προηγούμενο αιώνα οι Σταυρέοι της Μεγάλης Μαντινείας εγκαταστάθηκαν στην Ανδρούσα και αργότερα μερικοί στην Καλαμάτα.

Στον Κάμπο κατοικούσε ο **Πούλος Σταυρέας**² που είχε γεννηθεί το 1794 και το καλοκαίρι του 1824 με το βαθμό του εκατόνταρχου πήρε μέρος σε εκστρατεία στη Μεσσηνία υπό τον Αθανασούλη Κουμουνδουράκη.

Πρώτη παρουσία της οικογένειας Σταυρέα στη Μεγάλη Μαντινεία γίνεται το 1775. Σε ενεπίγραφη πλάκα, που είναι εντοιχισμένη στην εξωτερική πλευρά του νότιου τοίχου του ναού της Παναγίας στην Παλιόχωρα, σημειώνεται ότι η εκκλησία οικοδομήθηκε το 1775 από τον **Σταυρέα**, χωρίς να αναφέρεται το βαφτιστικό του, ο οποίος ήθελε να προσελκύσει τους Μαντιναίους να εγκατασταθούν στην παραλία.

Από παράδοση μαθαίνουμε ότι στην Παλιόχωρα το σπίτι, που ανήκει σήμερα στο Γεώργιο Βασ. Φραγκούλη, ήταν στα παλιότερα χρόνια ιδιοκτησία της οικογένειας Σταυρέα. Λαθεμένα αναφέρεται ότι χτίστηκε μαζί με την εκκλησία. Από περιηγητές που επισκέφθηκαν τον τόπο το 1795, το 1805 και το 1829 αναφέρεται ότι το μοναδικό κτίσμα στην περιοχή ήταν η εκκλησία. Άλλωστε από το γεγονός ότι στην πλάκα δεν αναφέρεται το βαφτιστικό όνομα του δωρητή, μπορούμε να υποθέσουμε ότι την έγραψαν μεταγενέστεροι, σε εποχή που είχε ξεχαστεί. Από γραπτές πληροφορίες για την οικογένεια Σταυρέα γνωρίζουμε τα ακόλουθα.

ΤΖΑΝΕΤΟΣ ΣΤΑΥΡΕΑΣ. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντινεία το 1807 και το 1842 κατέθεσε στην υπόθεση της περιουσίας της μονής των Αγίων

¹ Έκδοση Υπουργείου Στρατιωτικών, *Αγώνες και Νεκροί*, Αθήναι 1930, τόμ. Α', σ. 130α.

² ΓΑΚ, Υπουργ. Πολ., φάκ. 23, συνημ. της 26 Αυγούστου 1824.

Σαράντα¹, για την οποία γίνεται λόγος στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού. Στην υπόθεση αυτή κλήθηκαν να δώσουν κατάθεση οι παλαιότεροι των Μεγαλομαντιναίων, συνεπώς οι Σταυρέοι πρέπει να θεωρηθούν σαν παλαιά οικογένεια του χωριού.

Α. Π. ΣΤΑΥΡΕΑΣ. Στα χρόνια 1836-49 συντάχθηκε κατάλογος συνδρομητών ποιητικής συλλογής, στον οποίο μεταξύ των Μεγαλομαντιναίων αναφέρεται και ο Α. Π. Σταυρέας².

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΑΥΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1828 και στο χρονικό διάστημα 1860-63 είχε προταθεί από το δήμο Αβίας ως ένορκος³ στο πρωτοδικείο Καλαμάτας, γιατί η ακίνητη περιουσία του ανερχόταν στις 15.000 δρχ. και συμπεριλαμβανόταν μεταξύ των φορολογουμένων πολιτών. Ένας Κωνσταντίνος Σταυρέας, πιθανώς να πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, το 1873 διορίστηκε πάρεδρος του Ειρηνοδικείου Εύας⁴, που είχε πρωτεύουσα την Ανδρούσα και το 1879 ήταν ταχυδρομικός επιστάτης Ανδρούσας⁵.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΥΡΕΑΣ. Στα χρόνια 1871-76 βρίσκουμε τον Παναγιώτη Σταυρέα να διορίζεται και να απολύεται από γραμματέας του Ειρηνοδικείου Εύας⁶.

Την εποχή του 1900 η οικογένεια Σταυρέα είχε μετοικήσει στην Ανδρούσα, αλλά εξακολουθούσε να έχει κτήματα στην περιοχή της Μεγάλης Μαντινείας. Σε διάφορα δικαιοπρακτικά έγγραφα αναφέρονται τα ονόματα των **Παναγιώτη Σταυρέα, Νικολάου Σταυρέα** και **Θεοδώρου Κ. Σταυρέα**. Στα νεώτερα χρόνια αναφέρεται το όνομα του **Νικολάου Π. Σταυρέα**, που γεννήθηκε το 1913 και διετέλεσε πολλές φορές δήμαρχος Ανδρούσας από το 1955 και μετά. Η οικογένεια του **Παναγιώτη Σταυρέα** εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΥΡΕΑΣ. Έζησε στην Καλαμάτα μέχρι το 1922. Σκότωσε έναν ονόματι Λιανό και εξέτισε ποιινή φυλάκισης 11 ετών. Έκανε δύο γάμους και απέκτησε πέντε παιδιά, α) το **Νίκο**, β) τη **Χρυσοθέμη** που παντρεύτηκε τον Β. Θελασσοχώρη, γ) τη **Μαρία** που έγινε σύζυγος του Βασιλείου Πετρολιά δ) το **Φώτη** και ε) την **Καλλιόπη** που πήρε τον Γ. Τσόλκα.

1) **ΝΙΚΟΣ ΠΑΝ. ΣΤΑΥΡΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1894 και έζησε μέχρι το 1974. Παντρεύτηκε τη **Βαρβάρα Τσάκαλου** και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που παντρεύτηκε τη **Σοφία Κοντοπούλου**, β) το **Βασίλη**, γ) το **Δημήτριο** ταξιαρ-

¹ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

² Β. Πατριαρχία, *Δίπτυχον κλπ.*, σ. 337.

³ ΦΕΚ, της 5 Οκτωβρίου 1860, παράρτημα σ. 67.

⁴ Β.Δ. 27 Μαρτίου 1873, ΦΕΚ, αρ. 27 της 6 Ιουλίου 1873, σ. 213.

⁵ ΦΕΚ, Προϋπολογισμός 1879, σ. ρις'.

⁶ Β.Δ. 27 Μαΐου 1871, ΦΕΚ, αρ. 3 της 30 Ιανουαρίου 1872. Β.Δ. 21 Νοεμβρίου 1872, ΦΕΚ, αρ. 4 της 14 Φεβρουαρίου 1873, σ. 32. Β.Δ. 6 Ιουνίου 1874, ΦΕΚ, αρ. 46 της 20 Δεκεμβρίου 1874, σ. 322. Β.Δ. 6 Δεκεμβρίου 1875, ΦΕΚ, αρ. 20 Απριλίου 1876, σ. 120.

χο, που παντρεύτηκε την **Ανθή Ζουγουλιάνη** και δ) τη **Σταυρούλα** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Βαρίτη.

2) **ΦΩΤΗΣ ΠΑΝ. ΣΤΑΥΡΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1911 και έζησε μέχρι το 1973. Παντρεύτηκε τη **Σαπφώ Καλαϊτζόγλου** και απέκτησαν ένα γιό, τον **Πάνο**. Ο Φώτης Σταυρέας ακολούθησε το στρατιωτικό επάγγελμα, έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1940 και αποστρατεύθηκε στρατηγός.

ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ ή ΚΑΡΑΤΖΑΣ

Αρχικά το όνομα της οικογένειας ήταν Καρατζάς και από παράδοση μαθαίνουμε ότι έχει προέλευση από τη Ζάκυνθο. Σήμερα το όνομα Καρατζάς έχει λησμονηθεί και μόνο το τοπωνύμιο "*Καρατζαίικο*" προφέρεται από τα χείλη των Μαντιναίων. Όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού, ηγούμενος στο μοναστήρι των Αγίων Σαράντα ήταν ο Παπα-Καρατζάς, για τον οποίο λέγεται ότι το 1780 τον σκότωσε ο αδελφός του Σαράντος Καρατζάς και η περιουσία του μοναστηριού περιήλθε στην οικογένεια του τελευταίου ηγούμενου. Μετά από δύο γενιές, το 1842, την περιουσία του μοναστηριού ενέμοντο τρεις οικογένειες, οι Καρατζάδες-Στρογγυλείοι, οι Κωστέοι και οι Μαδουρέοι-Μπαμπουρέοι. Σύμφωνα με παράδοση οι τελευταίοι προέρχονται και αυτοί από την οικογένεια Καρατζά. Δεν είναι γνωστό αν οι Κωστέοι - η παλιά Μαντιναϊκή οικογένεια - προέρχονται από τους Καρατζάδες εξ αρρενογονίας ή θηλυγονίας.

Το 1842 ο κλάδος των Στρογγυλέων περιλάμβανε τρεις αδελφούς, α) το **Σαράντο**, ο οποίος είχε το όνομα του παππού του Σαράντου Καρατζά, β) τον **Παναγιώτη** και γ) το **Γεώργιο**. Από αυτούς ο Γεώργιος είχε μια κόρη, τη **Σταυριανή**, που έγινε γυναίκα του Νικολάκη Παν. Καπετανάκη.

Αργότερα υπήρχαν τρία αδέρφια της οικογενείας Στρογγύλη, α) ο **Πέτρος**, β) ο **Λεωνίδας** και γ) **μια κόρη**, που το όνομά της δεν είναι γνωστό και έγινε σύζυγος του Γιάννη Κοκκινέα. Δεν γνωρίζουμε αν ήταν παιδιά του Σαράντου ή του Παναγιώτη. Το γεγονός ότι ο Πέτρος είχε γιό με το όνομα Παναγιώτης αποτελεί μια ασθενή ένδειξη ότι είχε το όνομα του παππού του.

Α) ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ. Παντρεύτηκε τη **Γεωργία ή Αναθή Γεωργ. Σπανέα**, η οποία ήταν γεννημένη το 1848 και απέκτησαν πέντε παιδιά, που έμειναν γνωστά με τα ονόματα Στρογγυλείοι-Πετρείοι, α) τον **Παναγιώτη**, β) τη **Βασίλω** (1880-1962) που ήταν χωλή (κουστή) και γνωστή ως Βασίλω Πετροπούλα, γ) την **Αμαλία** που γεννήθηκε το 1884 και παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Κ. Κωνσταντινέα, γνωστό ως "*Μπούσκο*", δ) το **Σαράντο** και ε) τη **Ντίνα** (1896-1919) που παντρεύτηκε το Σταύρο Ι. Φελοουκαντζή και πέθανε στην πρώτη της γέννα.

1) **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΕΤΡ. ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ.** Γεννήθηκε το 1880, έγινε δάσκαλος, δίδαξε στις Μαντινείες και έζησε μέχρι το 1947. Ο Παναγιώτης έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Δ. Γαϊτανάρο** (1886-1924) και απέκτησαν τη **Γεωργίσα** (1915-1946) που έγινε σύζυγος του Ντίνου Π. Αβράμη. Σε δεύτερο γάμο παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Καλογερέα** από τις Γαϊτσές και απέκτησαν δύο κόρες, α) τη **Βάσω** που έγινε σύζυγος του Γεωργίου Ψωρομύτη και β) τη

Ντίνα (Εικ. 136) που εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη και παντρεύτηκε τον Τάσο Ιωαννίδη.

2) **ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΠΕΤΡ. ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1888, παντρεύτηκε την **Ελπίδα Ιωάν. Τζάνε**, που γεννήθηκε το 1881. Ο Σαράντος έζησε κατά τρόπο ιδιόρρυθμο.

Β) ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ. Παντρεύτηκε την **Ευγενία Κατσιγιαννά** ή **Κασιγιαννη** (1849-1914) και απέκτησαν δύο κόρες, α) τη **Σταυρούλα** (1872-1957) που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Μπάκα και β) τη **Ρουμπίνη**, που γεννήθηκε το 1887 και παντρεύτηκε τον Ηλία Παπουτσή.

Σ Υ Ρ Μ Α Σ

ΚΟΣΜΑΣ ΣΥΡΜΑΣ. Υδραίος ναυτικός ο οποίος είχε δικό του καΐκι και έκανε εμπόριο. Εγκαταστάθηκε στο Αρμυρό που εκείνα τα χρόνια ήταν λιμάνι της Καλαμάτας. Παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας Δραγώνα και από το γάμο τους γεννήθηκε ένα παιδί, ο **Παντελής**.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΟΣ. ΣΥΡΜΑΣ. Έζησε στην Καλαμάτα (1870-1925) και σταδιοδρόμησε μηχανοδηγός των ΣΠΑΠ (Σιδηρόδρομοι Πειραιώς, Αθηνών, Πελοποννήσου). Παντρεύτηκε τη **Γεωργία Παν. Κοκκινέα** από τη Μεγάλη Μαντίνεια και απέκτησαν τρία παιδιά, α) τον **Παναγιώτη** που την εποχή του πρώτου παγκοσμίου πολέμου έλαβε μέρος στον αγώνα της Εθνικής Άμυνας. Τραυματίστηκε και του ακρωτηρίασαν το πόδι, τελικά δε πέθανε από το τραύμα του, β) τη **Βασιλική** που έγινε γυναίκα του **Γεωργίου Ανδρ. Γεωργουλέα** και γ) τον **Αλέξανδρο** (Εικ. 45, 133) που παντρεύτηκε την **Ποτίτσα Γ. Μοιρέα**, εγκαταστάθηκαν στο Ακρογιάλι και απέκτησαν τον **Παντελή** που πήρε την Κωστούλα Μπίμου και τη **Γωγούλα** σύζυγο του **Γεωργίου Πολίτη**.

Τ Ζ Α Ν Ε Σ ή Τ Ζ Α Ν Ε Α Σ

Μια από τις παλιότερες οικογένειες της Μεγάλης Μαντίνειας, που δεν είναι γνωστό αν είχε συγγενικό δεσμό με την ομώνυμη μεγάλη οικογένεια των κοτζαμπάσηδων της Καλαμάτας¹. Στην περιοχή του Σταυροπηγίου υπήρχαν οικογένειες **Τζανάκη**, **Τζανέα** και **Ζανέα** που δεν γνωρίζουμε αν είχαν μεταξύ τους συγγένεια.

Στη Λαγκάδα του Ζυγού της Μάνης ζούσε ο **Στρατής Τζανέας**², ο οποίος υπήρξε το 1824 στο στρατιωτικό σώμα του Αθανασούλη Κουμουνδουράκη και πήγε με αυτό στη Μεσσηνία.

¹ **Σοφίας Καπετανάκη**, *Περιγραφή της διαδρομής Καλαμάτας-Κιτριών από τον W. Gell*, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)502 και φυλλάδιο **Αντωνίου Αντωνιάδη**, *Ο Καλαματιανός Παναγιώτης (Τζάνεσ)*, Αθήναι 1890.

² **Μίμη Φερέτου**, *Μεσσηνιακά 1969-70*, σ. 283.

Το 1831 ο **Γ. Τζανάκης** κάτοικος Μεγάλης Μαντίνειας, οι **Γ. και Θ. Τζανέας** κάτοικοι Σέλιτσας και ο **Γ.Π. Ζανέας** πιθανώς κάτοικος Τρικότσοβας υπέγραψαν ψηφίσματα αποδοκίμασίας των στασιαστικών κινημάτων των Μαυρομιχαλαίων¹.

Το 1842 κατοικούσε στη Μεγάλη Μαντίνεια ο **Πούλος Τζάνεσ**, ο οποίος ήταν γεννημένος εκεί το 1782. Μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι η οικογένειά του λογιζόταν μια από τις παλαιές Μαντιναϊκές γενιές, γιατί κλήθηκε μάρτυρας στην υπόθεση της περιουσίας της μονής των Αγίων Σαράντα. Άλλωστε σύμφωνα με παράδοση η οικογένεια Σκιά θεωρείται ότι κατάγεται από τη γενιά των Τζανέων.

Σε συμβόλαιο της 30 Ιανουαρίου 1895 αναφέρεται ο **Ιωάννης Γ. Τζάνεσ**, που κατοικούσε στην Καλαμάτα και είχε κτήματα στη Μεγάλη Μαντίνεια. Κόρη του μπορεί να ήταν η **Ελπίδα** που παντρεύτηκε το **Σαράντο Στρογγύλη**. Σήμερα μακρινή ανάμνηση της οικογενείας Τζάνε είναι δύο τοπωνύμια που υπάρχουν στην περιοχή της Μεγάλης Μαντίνειας. Κοντά στον Ελαιουργικό Συνεταιρισμό είναι του *"Τζάνε η λαχίδα"* και στην περιοχή του Αγίου Νικολάου Μεγάλης Μαντίνειας είναι *"του Τζάνε η σπηλιά"*.

Τ Υ Ρ Ε Α Σ ή Γ Ι Α Ν Ν Η Τ Υ Ρ Η Σ

Σύμφωνα με παράδοση η καταγωγή της οικογενείας **Τυρέα** προέρχεται από τα Σφακιά της Κρήτης, όπου είχε το όνομα **Μπριντάκης** και όπως διηγούνται το 1770 έφυγαν από εκεί και ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στο Τολό της Ναυπλίας. Στη συνέχεια μετοίκησαν στη Δημητσάνα και άνοιξαν αλευρόμυλο, αλλά κρυφά έφτιαχναν και μπαρούτι. Όταν το μυστικό διέρρευσε στους Τούρκους αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη Μάνη και εγκαταστάθηκαν στη Μεγάλη Μαντίνεια. Να σημειωθεί ότι το όνομα Μπριντάκης μπορεί να σχετίζεται και με το χωριό Μπρίντα των Γαϊτσών.

Για πρώτη φορά το 1831 βρίσκουμε τα ονόματα **Γ. Γιαννητυρέας**² και **Ι. Τυρέας**³ (σημειώνεται ως **Τωρέας**) σε δύο ψηφίσματα κατά των στασιαστικών κινημάτων των Μαυρομιχαλαίων. Θεωρούμε ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο που τη μια φορά γράφεται **Γιάννης Γιαννητύρης** και την άλλη **Ιωάννης Τυρέας**. Την εποχή εκείνη φαίνεται ότι η οικογένεια **Τυρέα** είχε εγκατασταθεί στη Μεγάλη Μαντίνεια. Στην περιοχή των Σωτηριανικών υπάρχει τοπωνύμιο *"του Τυρινού"* που δεν γνωρίζουμε αν είχε κάποια σχέση με την οικογένεια **Τυρέα**. Από δικαιοπρακτικά έγγραφα και προφορική παράδοση έχουμε τα ακόλουθα ονόματα των **Τυρέων**:

Ι) ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΥΡΕΑΣ. Είναι ο παλιότερος από την οικογένεια που ακούγεται στη ζωντανή παράδοση και το όνομά του αναγράφεται σε συμβόλαιο του 1880. Παντρεύτηκε την **Αγγελικούλα Κωνσταντινέα** και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γιάννη**, β) την **Πηνελόπη** που έγινε σύζυγος του **Ιωάννη Νικητάκη**, του λεγο-

¹ **Γενική Εφημερίς της Ελλάδος**, αρ. φ. 10, παράρτ. της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

² **Γενική Εφημερίς της Ελλάδος**, αρ. φ. 10, παράρτημα της 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49.

³ **Γενική Εφημερίς της Ελλάδος**, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

μένου “*Εισπράκτορα*” και γ) **μια κόρη**, το όνομα της οποίας είναι άγνωστο και παντρεύτηκε στη Γιάλοβα της Πύλου. Όπως λέγεται έγινε σύζυγος Παπαδήμα, που ήταν πρόγονος του Άγγελου Παπαδήμα, ο οποίος στα χρόνια της δικτατορίας του Μεταξά διετέλεσε νομάρχης Μεσσηνίας.

Φαίνεται ότι ο Σπυρίδων Τυρέας είχε αδελφό, του οποίου η κόρη ονομαζόταν **Αικατερίνη** και ήταν γνωστή ως **Κατίγκω**. Κατοικούσε στην οδό Πειραιώς 50 και είχε μόρφωση και καλλιέργεια, που έδειχναν ότι δεν είχε μεγαλώσει σε χωριό. Έζησε περίπου μέχρι το 1930.

Α) ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΠ. ΤΥΡΕΑΣ. Γεννήθηκε περίπου το 1847 και έζησε μέχρι το 1911. Παντρεύτηκε την **Αφροδίτη Γ. Καπετανάκη** (Πιερέα) και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) την **Κοκώνα** (1870-1940) που έγινε σύζυγος του Χριστόδουλου Ι. Φραγκούλη, β) το **Στυλιανό**, γ) τον **Παναγιώτη**, δ) την **Αικατερίνη** (1887-1972) που παντρεύτηκε τον Πούλο Γ. Κοτσώνη και ε) το **Μήτσο** που σκοτώθηκε σε νεαρή ηλικία από άγνωστη αιτία. Ο Γιάννης Τυρέας ήταν από τους δυναμικούς κατοίκους της Μεγάλης Μαντίνειας. Για ένα διάστημα κατοίκησε στο σπίτι του Ριγανόκωλου (τώρα κατοικεί η χήρα Ξένη Ιωάννου Δήμ. Κοζομπόλη και τα παιδιά της) και στη συνέχεια έχτισε πυργόσπιτο εκεί που σήμερα βρίσκεται το σχολείο της Μεγάλης Μαντίνειας. Όταν όμως το 1911 ο Παναγιώτης Χ. Νικητάκης σκότωσε το γιό του Στυλιανό, έπαθε μελαγχολία και αυτοκτόνησε.

1) ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΓΙΑΝ. ΤΥΡΕΑΣ. Κατοικούσε στο Ακρογιάλι και είχε οικοδομήσει το σημερινό Κοκκινέικο σπίτι. Παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Σκαρπαλέζου** και δεν απέκτησαν παιδιά. Το 1911 τον σκότωσε ο Παναγιώτης Χαΐδ. Νικητάκης έξω από την εκκλησία της Παλιόχωρας (Εικ. 129). Περισσότερα αναφέρονται στο κεφάλαιο των Μαντιναϊκών φονικών.

2) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΙΑΝ. ΤΥΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1880 και έζησε μέχρι το 1946 (Εικ. 129, 131). Έκανε δύο γάμους. Πρώτη γυναίκα του ήταν η **Σταυρούλα Χρ. Γονεάκη** από τη Μικρή Μαντίνεια, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γιάννη** που γεννήθηκε το 1901, έζησε μέχρι το 1969 και έγινε πλοίαρχος του εμπορικού ναυτικού και πλοιοκτήτης. Παντρεύτηκε την **Άννα Μαυρίδου** και απέκτησαν ένα γιό, τον Παναγιώτη. β) Την **Ελένη** (1904-1995) που έγινε σύζυγος του Πάνου Γαϊτανάρου από τους Δολούς και γ) την **Αφροδίτη** που γεννήθηκε το 1907 και παντρεύτηκε τον Αλέξανδρο Μακρή. Δεύτερη σύζυγος ήταν η **Παναγιώτα Σπ. Κουμανταρέα** (1887-1973, Εικ. 131) από τη Μικρή Μαντίνεια με την οποία απέκτησαν άλλα πέντε παιδιά, δ) το **Σπύρο** που γεννήθηκε το 1915 και παντρεύτηκε την **Παναγιώτα Παυλοπούλου** με την οποία απέκτησαν τη Μαριάννα, τον Παναγιώτη και τη Στέλλα, ε) το **Γεώργιο** (1916-1978) που διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Αβίας και παντρεύτηκε την **Ευαγγελία Χαρίλ. Γεωργουλέα**, με την οποία απέκτησαν τον Παναγιώτη, το Χαράλαμπε και το Στυλιανό, στ) το **Βασίλη** που παντρεύτηκε την **Ευθαλία Κουτήφαρη** από τον Πύργο της Ηλείας και απέκτησαν τον Παναγιώτη και την Ελένη ζ) τη **Θάλεια** που έγινε σύζυγος του Δημητρίου Τσεφερή και η) την **Αικατερίνη** που παντρεύτηκε το Νικόλαο Δούρη.

Η οικογένεια Τυρέα από τις αρχές του αιώνα μας εγκαταστάθηκε στην Παλιόχωρα και έχτισε το σπίτι της νοτιοδυτικά της εκκλησίας της Παναγίας.

Φ Ε Λ Ο Υ Κ Α Ν Τ Ζ Η Σ

Φελούκα είναι πλοιάριο ταχύ που εχρησιμοποιείτο από πειρατές ή αλιείς. Φελοουκαντζής είναι ο κάτοχος φελούκας, που την εποχή της Τουρκοκρατίας οι Μανιάτες την χρησιμοποιούσαν για την προστασία των ακτών τους και για πειρατεία. Συνήθως η ιδιοκτησία πλοίου ήταν προνόμιο των ισχυρών οικογενειών. Από παράδοση αναφέρεται ότι οι Φελοουκαντζήδες της Μεγάλης Μαντίνειας κατάγονται από τον **καπετάν Φανά**, ο οποίος το 1770 ήταν ο αρχηγός των Μαντιναίων που κλείστηκαν στον Καταφυγίου τη σπηλιά και σκλαβώθηκαν από τους Αρβανίτες.

Το 1829 αναφέρεται το όνομα του **Κωνσταντίνου Φελοουκαντζή**¹, ο οποίος υπηρετούσε ως “*κλήτορας*” της επαρχιακής δημογεροντίας Σταυροπηγίου, που είχε έδρα το Αρμυρό. Το 1831 σε δύο ψηφίσματα κατοίκων του Σταυροπηγίου, με τα οποία αποδοκιμαζόντουσαν τα στασιαστικά κινήματα των Μαυρομιχαλαίων, αναφέρονται στο πρώτο τα ονόματα του **Ν. Φελοουκαγκή** και του **Στρ. Φελοουκαγγέα** και στο δεύτερο το όνομα του **Σ. Φελοουκαντζή**, που πρέπει να ταυτίζεται με τον Στρατή του πρώτου². Από προφορική παράδοση γνωρίζουμε τα ακόλουθα μέλη της οικογένειας:

1) ΣΤΡΑΤΗΣ ΦΕΛΟΥΚΑΝΤΖΗΣ. Ίσως είναι ο παλαιότερος από τα γνωστά μέλη της οικογένειας των Φελοουκαντζήδων της Μεγάλης Μαντίνειας. Γεννήθηκε το 1794 και το 1831 υπέγραψε τα ψηφίσματα για τα οποία έγινε λόγος προηγουμένως. Το 1842 κατέθεσε στην υπόθεση της περιουσίας της μονής των Αγίων Σαράντα³, θεωρούμενος προφανώς γόνος παλαιάς Μεγαλομαντιναϊκής οικογένειας. Από τις αναφερόμενες συγγένειες των απογόνων του προκύπτει ότι είχε τρεις γιούς, α) τον **Κωνσταντίνο**, β) το **Νικόλαο** και γ) **ένα γιό** ακόμη, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται και ήταν ο πατέρας του **Γιάννη Φελοουκαντζή**.

Α) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΡ. ΦΕΛΟΥΚΑΝΤΖΗΣ. Δεν είναι γνωστό το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν δύο κόρες, α) την **Αφροδίτη** που γεννήθηκε το 1846, έζησε μέχρι το 1918 και παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Ηλ. Γερασιμέα, αλλά χώρισαν και β) τη **Σταυρούλα** η οποία παντρεύτηκε το Σπύρο Κολλοκοτρίνη-Αλμυριώτη από τη Μικρή Μαντίνεια και έζησαν στο Αρμυρό, όπου ο σύζυγός της διατηρούσε μαγαζί.

Β) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΡ. ΦΕΛΟΥΚΑΝΤΖΗΣ. Σε συμβόλαια των ετών 1880-1899 αναφέρεται με το παρωνύμιο “*Στρατέας*”. Παντρεύτηκε την **Ελένη Καλ. Βενετσάνη** και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Σαράντο**, β) τη **Θεώνη** (1865-1935) που παντρεύτηκε το Φώτη Γεωργ. Μανέα-Καμαρινέα, γ) την **Κατερίνα** (1878-1952) που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Κωνστ. Λεουτσέα και δ) την **Αφροδίτη** που παντρεύτηκε το Γιάννη Ρουσσέα από την Οροβά.

¹ Β. Πατριαρχία, *Δίπτυχον κλπ.*, ό.π., σ. 81.

² Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 10, παράρτ. 8 Φεβρουαρίου 1831, σ. 49 και αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, σ. 275.

³ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

1) ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΙΚ. ΦΕΛΟΥΚΑΝΤΖΗΣ. Γεννήθηκε το 1870 και έζησε μέχρι το 1940 (Εικ. 131). Παντρεύτηκε την Παναγιώτα Καλ. Μπαμπουρέα (1869-1959) με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά.

Γ) ΦΕΛΟΥΚΑΝΤΖΗΣ. Το βαπτιστικό του όνομα δεν είναι γνωστό, όπως δεν γνωρίζουμε το όνομα της συζύγου του με την οποία απέκτησαν ένα γιό, το Γιάννη.

1) ΓΙΑΝΝΗΣ ΦΕΛΟΥΚΑΝΤΖΗΣ. Παντρεύτηκε την Αικατερίνη Ιωάν. Μανέα (1848-1918) και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Σταύρο και β) τη Σμαράγδα (1888-1970) που το 1923 παντρεύτηκε το Γεώργιο Κοντράρο.

α) ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΝ. ΦΕΛΟΥΚΑΝΤΖΗΣ. Γεννήθηκε το 1884 και έζησε μέχρι το 1967. Έκανε δύο γάμους. Πρώτη του γυναίκα έγινε η Ντίνα Πέτρου Στρογγύλη (1896-1919) η οποία πέθανε στον τοκετό. Σε δεύτερο γάμο ήρθε με την Λεύκω Νικ. Μανέα-Καλογερέα (1890-1981). Παιδιά δεν απέκτησαν. Στις αρχές του αιώνα μας ο Σταύρος Φελουκαντζής πείραξε με λόγια την Αριστέα Παν. Λεουτσέα και ο Παναγιώτης Λεουτσέας σκότωσε το Γιάννη Φελουκαντζή, ενώ ο Σταύρος Γιαν. Φελουκαντζής σκότωσε το Χρίστο Παν. Λεουτσέα.

Φ Ρ Α Γ Κ Ο Υ Λ Η Σ

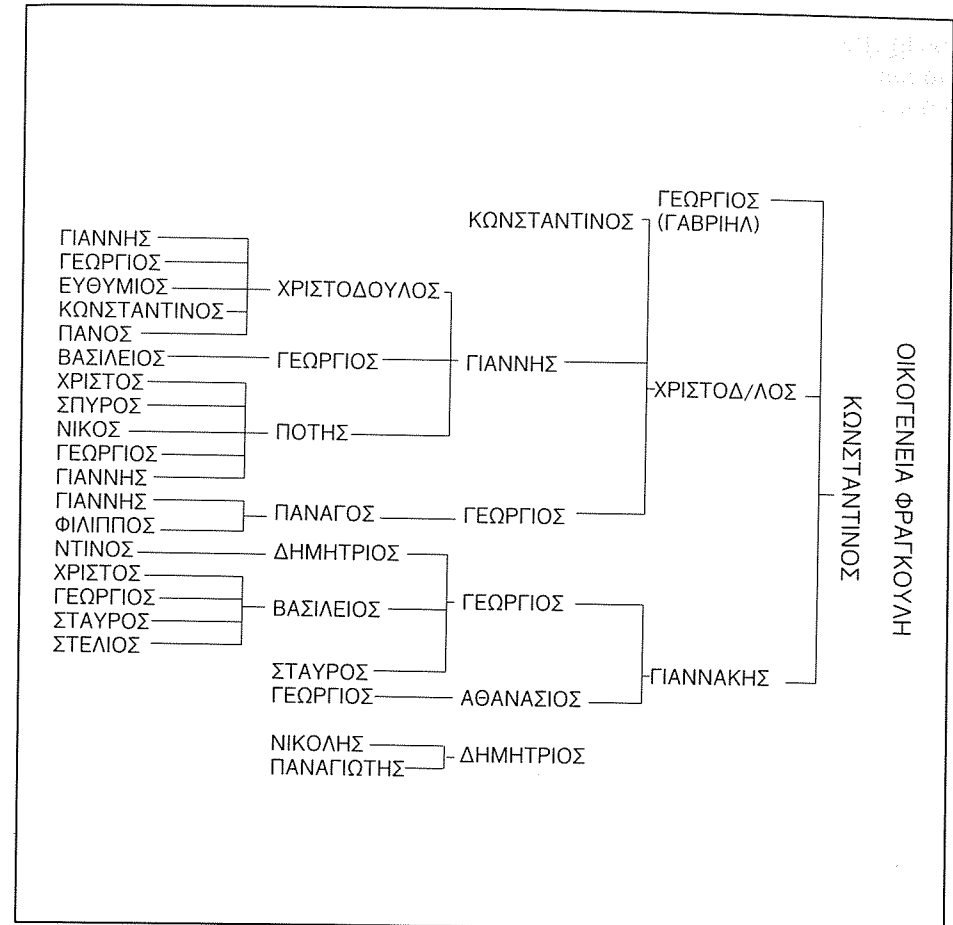
Παλαιά και πολυμελής οικογένεια της Μεγάλης Μαντινείας, που ίσως ορισμένοι κλάδοι της κρύβονται πίσω από παρωνύμια, όπως αναφέρεται για τους Καραμπιναίους. Τα Φραγκουλαίικα σπίτια στη Μεγάλη Μαντινεία ήταν όλα στην ίδια γειτονιά και βρισκόντουσαν νότια της εκκλησίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Παλαιότερος όλων των γνωστών Φραγκουλαίων είναι ο Κωνσταντίνος Φραγκούλης, από τον οποίο προέρχεται ο κύριος κλάδος της οικογένειας. Ένας μικρός ακόμη κλάδος αρχίζει από το Δημήτριο Φραγκούλη. Για πρώτη φορά το 1831 συναντούμε σε ιστορικές πηγές το όνομα των Ν. και Χ. Φραγκούλη, που υπογράφουν ψηφίσματα στρεφόμενα κατά των Μαυρομιχαλαίων, οι οποίοι συνεχώς επαναστατούσαν κατά του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια¹.

-Α-

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Έζησε στο δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα και δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες παρά μόνον ότι απέκτησε τρία παιδιά, α) το Γεώργιο, β) το Γιαννάκη, και γ) το Χριστόδουλο.

α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Είναι ο γνωστός Μητροπολίτης Ζαρνάτας και Έξαρχος πάσης Μαΐνης Γαβριήλ Φραγκούλης, που γεννήθηκε το 1780 και έζησε μέχρι το 1849. Για το Μητροπολίτη Γαβριήλ γίνεται λόγος στο κεφάλαιο των Μαντιναίων κληρικών.

¹ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αρ. φ. 48 της 27 Ιουνίου 1831, παράρτ. σ. 275.

β) ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Κ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1782 και το 1842 ζούσε και κατέθεσε για την υπόθεση των Αγίων Σαράντα¹. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό και με αυτή απέκτησε δύο παιδιά, α) τον Αθανάσιο και β) το Γεώργιο. Ο κλάδος των Φραγκουλαίων που προέρχεται από το Γιαννάκη Κ. Φραγκούλη είχε το παρωνύμιο "Βουρλιωτέας".

γ) ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Γ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Απέκτησε τρία παιδιά, α) το Γεώργιο, που γεννήθηκε το 1851 και ζούσε μέχρι το 1915, αλλά δεν γνωρίζουμε τίποτε περισσότερο γι' αυτόν, β) την Αφροδίτη που παντρεύτηκε το Γεώργιο Θ. Νικολέα από τη Μεγάλη Μαντινεία και γ) τη Σταυρούλα, που παντρεύτηκε έναν της οικογενείας Αλατζά, αλλά το μικρό του όνομα δεν είναι γνωστό.

¹ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

II) ΠΑΠΑ-ΓΙΩΡΓΗΣ Γ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Είχε τον τίτλο του Οικονόμου και ιερούργου στα Καλύβια της Καλαμάτας. Παντρεύτηκε τη Μαρία Γ. Δικαϊάκου και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το Σταύρο, β) το Δημήτρη, και γ) το Βασίλη.

A) ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1852, έζησε μέχρι το 1924 και διορίστηκε γραμματέας στο Πρωτοδικείο του Πύργου Ηλείας. Πήρε μαζί του το Γεώργιο Θ. Σπεντζούρη, που ακολούθησε και αυτός το ίδιο επάγγελμα και αργότερα το Χρίστο Βασ. Φραγκούλη, ο οποίος τελείωσε κοντά του το γυμνάσιο και στη συνέχεια σπούδασε φιλολογία.

B) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1861 και λέγεται ότι πέθανε από κίρρωση του ήπατος. Παντρεύτηκε την Αφροδίτη Ιωάν. Νικολέα (1861-1937) από τη Μεγάλη Μαντίνεια. Από το γάμο τους γεννήθηκε ένας γιός, ο Ντίνος.

1) ΝΤΙΝΟΣ ΔΗΜ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Έζησε από το 1889 μέχρι το 1961 (Εικ. 133). Παντρεύτηκε την Κοκώνα Γ. Πατσέα (1896-1959) με την οποία απέκτησαν την Αφροδίτη, που έγινε σύζυγος του Χρίστου Μαραβά από την Καλαμάτα. Ο Ντίνος Δ. Φραγκούλης είχε το παρωνύμιο "Μαστορέας" και το σπίτι του παπού του, στο οποίο έμενε βρισκόταν ανατολικά της εκκλησίας των Αγίων Θεοδώρων, όπου σήμερα είναι το μαγαζί του Βασιλείου Θ. Κωστέα. Το σπίτι αυτό παλαιότερα ανήκε στους Μοιρέους.

Γ) ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1862 και έζησε μέχρι το 1941. Παντρεύτηκε την Αφροδίτη Γ. Κοτσώνη (1868-1952) και απέκτησαν έξι παιδιά, α) το Χρίστο, β) την Κωνσταντίνα που γεννήθηκε το 1897, έζησε μέχρι το 1992 και παντρεύτηκε τον Αθανάσιο Μελετόπουλο (1883-1947), γ) το Γεώργιο, δ) το Σταύρο, ε) το Στέλιο και στ) την Κλυταιμνήστρα-Νήστρα (Εικ. 38) που παντρεύτηκε το Γεώργιο Π. Μανέα.

1) ΧΡΙΣΤΟΣ Β. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1895 και έζησε μέχρι το 1990. Φοίτησε στο γυμνάσιο του Πύργου Ηλείας κοντά στο θείο του Σταύρο Γ. Φραγκούλη. Ακολούθως σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και εργάστηκε ως καθηγητής φιλόλογος. Παντρεύτηκε την Ιωάννα Μιχάλου και απέκτησαν δύο παιδιά, α) το Βασίλη που σπούδασε στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο ηλεκτρολόγος-μηχανολόγος και παντρεύτηκε τη Μάρω Γεωργοπούλου και β) τον Ηλία που δικηγорεί στην Αθήνα και είναι παντρεμένος με την Ευαγγελία Νυφίλογλου.

2) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΣ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1901 και έζησε μέχρι το 1994. Ήταν γνωστός με το παρωνύμιο "Μαύρος". Διορίστηκε στο Ελεγκτικό Συνέδριο, αλλά από τη θέση του παραιτήθηκε όταν η Ελλάδα κατελήφθη από τους Γερμανούς το 1941. Η σύζυγός του Φρόσω ήταν δασκάλα.

3) ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΑΣ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1903 και έζησε μέχρι το 1994 (Εικ. 133). Αρχικά είχε μαγαζί στη Μεγάλη Μαντίνεια. Στη συνέχεια δε εγκαταστάθηκε στο Αρχοντικό, αγοράζοντας το κτήμα του Γεωργίου Ν. Σπανέα, όπου και άνοιξε το νέο του μαγαζί. Παντρεύτηκε την Αγγελικούλα Στ. Κωνσταντινέα (1906-1976, Εικ. 92) και απέκτησαν έξι παιδιά, α) το Βασίλη, β) το Σπύρο που πέθανε νέος, γ) τον Παναγιώτη-Τάκη που παντρεύτηκε τη Μαρία Αθ. Κουστρίβα, δ) την Αφροδίτη σύζυγο του Παναγιώτη Πουλοπούλου, ε) τη Βενετία που πήρε το Γιώργο Τζέμο και στ) τη Ροδάμη που παντρεύτηκε το Νικόλαο Γ. Μπακετέα (1930-1995).

4) ΣΤΕΛΙΟΣ ΒΑΣ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1905 και σπούδασε στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εργάστηκε ως καθηγητής των μαθηματικών. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Σταυριανούλη με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Γεώργιο που παντρεύτηκε τη Βασιλική Κανάση, β) το Βασίλειο, γ) τη Μαρία και δ) το Στυλιανό. Ο Στέλιος Β. Φραγκούλης αυτοκτόνησε το 1948.

5) ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ Κ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1785 και είχε αξιόλογη θέση στην εκτίμηση των Μαντιναίων. Το 1829 υπέγραψε αναφορά συμπαράστασης στους δημογέροντες του Σταυροπηγίου¹. Το 1830 υπέγραψε έγγραφο προς τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια και με πολλούς ακόμη κατοίκους του Σταυροπηγίου δήλωσαν ότι τάσσονται στο πλευρό του για το θέμα του πρίγκιπος Λεοπόλδου². Τον επόμενο χρόνο υπέγραψε πιστοποιητικό για τη δράση του Ιωάννη Λογοθέτη³ από τις Γαϊτσές και ακολούθως υπέγραψε πιστοποιητικά για το Χριστόδουλο Καπετανάκη⁴ και το Βενετσάνο Καπετανάκη⁵. Το 1836 υπέγραψε έγγραφο πλειστηριασμού σε βάρος του Παν. Πιερ. Καπετανάκη⁶ και το 1842 κατέθεσε για την υπόθεση της περιουσίας της μονής των Αγίων Σαράντα⁷. Το όνομα της συζύγου του Χριστόδουλου Κ. Φραγκούλη δεν είναι γνωστό. Μαζί της απέκτησε τρία παιδιά, α) τον Κωνσταντίνο, β) τον Ιωάννη και γ) το Γεώργιο.

I) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Απέκτησε τρεις κόρες, α) την Αφροδίτη που γεννήθηκε το 1855 και παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Μπακετέα, β) τη Σταυρούλα που πήρε τον Κωνσταντίνο Πουλέα και γ) τη Θεοδότη που έγινε σύζυγος του Γιάννη Παπαδέα.

II) ΠΑΠΑ-ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΙΣΤΟΔ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Ήταν Οικονόμος, παντρεύτηκε την Αικατερίνη Κολοκοτρίνη και απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το Χριστόδουλο, β) το Γεώργιο, γ) τον Πότη και δ) την Ελευθερία (1864-1947, Εικ. 131) που έγινε σύζυγος του Χρίστου Χρ. Γεωργουλέα. Για την εποχή του ήταν πολύ μορφωμένος και σημειώσεις του σώζονται ακόμη. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του είχε χάσει το φως του.

A) ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Έζησε από το 1855 μέχρι το 1917 (Εικ. 129, 131). Ήταν γραμματοδιδάσκαλος στη Μεγάλη Μαντίνεια. Παντρεύτηκε την Κοκώνα Ιωάν. Τυρέα (1870-1940) και απέκτησαν επτά παιδιά, α) το Γιάννη, β) το Γεώργιο, γ) τον Ευθύμιο, δ) τον Κωνσταντίνο, ε) τη Σταυρούλα (1896-1985, Εικ. 131) που παντρεύτηκε το Νικόλαο Ι. Γεωργουλέα, στ) τον Πάνο και ζ) την

¹ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 84 της 5 Ιουλίου 1829.

² ΓΑΚ, Βλαχογ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220 της 28 Ιουνίου 1830.

³ ΓΑΚ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 91, έγκλειστο αρ. 102, εγγράφου της 22 Ιουλίου 1830.

⁴ ΓΑΚ, φάκ. Κ 29, έγγραφο της 3 Ιανουαρίου 1831.

⁵ Αρχ. Χειρογρ. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Βεν. Καπετανάκη, αριθ. εγγράφου 32034.

⁶ Εφημερίς Αθηνών των Αγγελιών, αρ. φ. 42 της 18 Ιουνίου 1836.

⁷ ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 465.

Αφροδίτη (1905-1995, Εικ. 132) που έγινε σύζυγος του Κωνσταντίνου Θεοδωρόπουλου Συνταγματάρχη Πεζικού.

1) **ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΡΙΣΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1888 και έζησε μέχρι τον Ιανουάριο του 1959 (Εικ. 131, 132). Έγινε στρατιωτικός γιατρός με την ειδικότητα του νευροψυχιάτρου. Έλαβε μέρος στους πολέμους 1912-13 και 1917-23. Στη Μικρασιατική εκστρατεία είχε το βαθμό του λοχαγού-ιατρού. Εν συνεχεία πήρε μέρος στον πόλεμο της Αλβανίας 1940-41 και αποστρατεύτηκε με το βαθμό του Γενικού Αρχιάτρου. Παντρεύτηκε τη **Ρεγγίνα Ραγκαβή**.

2) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΙΣΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1892 και έζησε μέχρι τον Ιανουάριο του 1967 (Εικ. 132). Σπούδασε νομικά και ακολούθησε το δικαστικό κλάδο. Στα έτη 1926-1928 μετεκπαιδεύτηκε στο Παρίσι. Από το βαθμό του Εφέτη μετατάχθηκε το 1941 στο Νομικό Συμβούλιο του Κράτους και αξιώθηκε στην περίοδο 1949-62 να υπηρετήσει στη θέση του αντιπροέδρου. Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Σπηλιοτοπούλου** και απέκτησαν ένα γιό, το **Χριστόδουλο**, που υπηρετεί με το βαθμό του Συμβούλου στο Νομικό Συμβούλιο του Κράτους, έχει δε παντρευτεί την **Ευαγγελία Κουλουμβάκη**.

3) **ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΧΡΙΣΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Έζησε από το 1893 μέχρι το 1955 (Εικ. 129, 134). Νέος μετανάστευσε στην Αμερική, αλλά με την κήρυξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου κατατάχθηκε εθελοντής στον Αμερικανικό στρατό και υπηρέτησε με το βαθμό του λοχία. Στη συνέχεια επέστρεψε στην Ελλάδα και παντρεύτηκε την **Κλειώ Γ. Χριστέα** (1906-1975), με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) την **Κοκώνα-Κοκώ** που έγινε σύζυγος του Γιάννη Πλεμένου, β) τη **Σταυρούλα-Βώβα** που παντρεύτηκε το Συνταγματάρχη της Χωροφυλακής Μιχάλη Δάρα και γ) το **Γιώργο** που πέθανε νέος.

4) **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΡΙΣΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1897, σπούδασε νομικά και πέθανε το 1919 από φυματίωση (Εικ. 131).

5) **ΠΑΝΟΣ ΧΡΙΣΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1903 και έζησε μέχρι το 1989 (Εικ. 132). Σπούδασε και αυτός νομικά και έγινε πρωτοδίκης. Παντρεύτηκε τη **Σοφία Σταματοπούλου**, αλλά δεν απέκτησαν παιδιά.

Β) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΙΩΑΝ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1865 και έζησε μέχρι το 1914. Παντρεύτηκε τη **Χρυσούλα Θ. Σπεντζούρη** (1870-1955) και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Βασίλη**, β) την **Ελευθερία** (1892-1979) που παντρεύτηκε τον Αθανάσιο Π. Κοκκινέα, γ) την **Αικατερίνη** (1895-1975) που πήρε το Γεωργάκη Ιωάν. Γεωργουλέα, δ) την **Ανθή** (1897-1980) που έγινε σύζυγος του Αντώνη Ηλιόπουλου (1894-1977) και ε) τη **Μαρία** (Εικ. 38) που πέθανε σε μικρή ηλικία.

1) **ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε στη Μεγάλη Μαντίνεια το 1890 και έζησε μέχρι το 1969 (Εικ. 130, 131). Κατετάγη στο στρατό το 1911 και πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους. Ανθυπολοχαγός έγινε στις 24 Δεκεμβρίου 1914 και ακολούθως έλαβε μέρος στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και τη Μικρασιατική εκστρατεία. Παρασημοφορήθηκε πολλές φορές για την ανδρεία του και αποστρατεύτηκε στις 10 Οκτωβρίου 1929 με το βαθμό του Αντισυνταγματάρχη. Στη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου ανακλήθηκε στην ενεργό υπηρεσία και τοποθετήθηκε στη Θεσσαλονίκη με το βαθμό του Συνταγματάρχη. Παντρεύτηκε την **Ελευθερία Ιωάν. Καπετανάκη** με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) τη **Χρύσα** που πήρε τον Κωνσταντίνο Γιαννίκο, Πρόεδρο Εφετών.

β) τη **Σοφία-Φούλα** που έγινε σύζυγος του εμπόρου Γιάννη Δραγώνα, γ) το **Γιώργο** που παντρεύτηκε την **Αργυρούλα Παπαδέα** και δ) το **Γιάννη** που πήρε την **Έλζα Κληροπούλου**.

Γ) ΠΟΤΗΣ ΙΩΑΝ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1869 και έζησε μέχρι το 1920. Παντρεύτηκε την **Αμαλία-Πούλα Ιωάν. Κοκκινέα**, γεννημένη το 1870 και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Χρίστο**, β) το **Σπύρο**, γ) το **Νίκο**, δ) το **Γεώργιο** και ε) το **Γιάννη**.

1) **ΧΡΙΣΤΟΣ ΠΟΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1895 και έζησε μέχρι το 1953. Υπηρέτησε στη Χωροφυλακή. Παντρεύτηκε τη **Σμαράγδα Παν. Γεωργουλέα** (1897-1979) και δεν απέκτησαν παιδιά. Γι' αυτό υιοθέτησαν την **Αμαλία** κόρη του Γιάννη Π. Φραγκούλη, που παντρεύτηκε τον Παναγιώτη Νικήτα Γεωργουλέα (1923-94).

2) **ΣΠΥΡΟΣ ΠΟΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1899 και έλαβε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία. Σκοτώθηκε στις 7 Ιουλίου 1921 στο Τσαμ Τεπέ της Μικράς Ασίας.

3) **ΝΙΚΟΣ ΠΟΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1905 (Εικ. 38) και πήρε τη **Χρυσούλα Κ. Καραμπίνη** με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) την **Αγγελική**, β) τον **Παναγιώτη**, γ) τον **Κώστα**, δ) το **Γεώργιο** και ε) τον **Ευτύχο**.

4) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΟΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1910 και παντρεύτηκε την **Αναστασία Γ. Νικολέα** (1901-1991) με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) το **Σπύρο**, γ) το **Χρίστο**, δ) τον **Κώστα** και ε) τον **Πάρη**.

5) **ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΟΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1915 και παντρεύτηκε την **Κοκώνα Δραγγιώτη** με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, α) την **Αμαλία** που υιοθέτησε ο αδελφός του Χρίστος, β) τον **Παναγιώτη** και γ) το **Διονύσιο**.

ΙΙΙ) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΙΣΤ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Παντρεύτηκε την **Αικατερίνη Παν. Δάκαρη**, η οποία γεννήθηκε το 1849 και απέκτησαν δύο παιδιά, α) τον **Πανάγο** και β) τη **Γεωργίτσα** που παντρεύτηκε το Στυλιανό Γ. Σπανέα.

Α) ΠΑΝΑΓΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1865 και παντρεύτηκε την **Αφροδίτη Ιωάν. Νικητάκη**, με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά, α) το **Γιάννη**, β) τη **Σεβαστή** που γεννήθηκε το 1899 και παντρεύτηκε στην Καλαμάτα, αλλά σύντομα χώρισε, γ) τη **Σταυρούλα** (1901-1978) που παντρεύτηκε τον Αλέξανδρο Μιμέο και δ) το **Φίλιππο**.

1) **ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Πήρε μέρος στον Ελληνο-Τουρκικό πόλεμο του 1912-13 και στις 14 Δεκεμβρίου 1912 πέθανε στο Α' Στρατιωτικό Νοσοκομείο.

2) **ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΠΑΝ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ**. Γεννήθηκε το 1903, έζησε μέχρι το 1974 και εργάστηκε ως τελωνειακός υπάλληλος. Έκανε δύο γάμους και πρώτα πήρε την **Ελένη Λαγοπάτη** με την οποία απέκτησε τρία παιδιά, α) τον **Παναγιώτη**, β) τον **Ευάγγελο** που υπηρετεί στο διπλωματικό σώμα του Υπουργείου των Εξωτερικών ως πρέσβης με βαθμό Υπουργού Α' τάξεως και γ) την **Αφρούλα**. Σε δεύτερο γάμο παντρεύτηκε τη **Γεωργία Σκούληκα**.

-B-

Ο δεύτερος κλάδος της οικογενείας Φραγκούλη παρουσιάζεται με παλαιότερο μέλος το **Δημήτριο**. Δεν αποκλείεται ο αναφερόμενος το 1831 Ν. Φραγκούλης - πιθανώς Νικόλαος - να ήταν ο πατέρας του Δημητρίου, αλλά γι' αυτό δεν υπάρχει καμία ένδειξη πλην του ότι ο πρωτότοκος γιός του Δημητρίου ονομάστηκε Νικόλης. Η συγγένεια του κλάδου τούτου είναι πολύ απομακρυσμένη από τον προηγούμενο κλάδο που αναφέρθηκε. Στους τελευταίους Φραγκουλέους περιλαμβάνονται τα ακόλουθα μέλη:

Ι) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Παντρεύτηκε τη Μαριώ Γ. Κωνσταντινέα και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Νικολή**, β) την **Αικατερίνη** (1871-1953) που παντρεύτηκε το **Γιάννη Παν. Κοτσώνη**, γ) τον **Παναγιώτη**, δ) την **Ελένη** που παντρεύτηκε τον **Κλεάνθη Παπαδέα**, ο οποίος είχε τράτες και ε) τη **Σταυρούλα** που έγινε γυναίκα του **Παναγιώτη Ν. Γεωργουλέα**.

Α) ΝΙΚΟΛΗΣ ΔΗΜ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1864 και έμεινε άγαμος. Ήταν περίφημος χαρτοπαίχτης για την εποχή του.

Β) ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΗΜ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ. Γεννήθηκε το 1873 και έζησε μέχρι το 1925. Σκότωσε ένα χωροφύλακα ονόματι Μπακέα και φυλακίστηκε με την ποινή των ισοβίων. Ενώ ήταν στη φυλακή σκότωσε και έναν συγκρατούμενό του.

Σε δικαιопρακτικά έγγραφα περιλαμβάνεται το όνομα του **Νικολάου Φραγκούλη**. Πρώτα αναφέρεται το 1868 και αργότερα επανεμφανίζεται στην περίοδο 1880-1909. Τη δεύτερη φορά φαίνεται ότι πρόκειται για το ζαχαροπλάστη Καλαμάτας Νικόλαο Φραγκούλη, του οποίου η καταγωγή ήταν από τις Μαντίνειες. Δεν αποκλείεται και ο Νικόλαος Φραγκούλης του 1865 να είναι το ίδιο πρόσωπο, γιατί η διαφορά ετών δεν είναι πολύ μεγάλη.

ΧΑΝΔΡΙΝΟΣ

Μια από τις παλαιότερες γενιές τις Αλαγονίας είναι η οικογένεια Χανδρινού. Ένα μέλος της γενιάς αυτής ο **Λάμπρος Δημ. Χανδρινός**, που ήταν εγκατεστημένος στα Γιαννιτσάνικα, παντρεύτηκε την **Ιφιγένεια (Βγενιά) Χρ. Γεωργουλέα**. Το 1924 ο Λάμπρος Χανδρινός σκοτώθηκε από αδέσποτη σφαίρα κατά την ανταλλαγή πυροβολισμών μεταξύ των οικογενειών Μπουφέα και Κουράκλη. Μετά τον άδικο χαμό του συζύγου της η Βγενιά Χανδρινού εγκαταστάθηκε με τα παιδιά της στη Μεγάλη Μαντίνεια και αργότερα, μετά το σεισμό του 1944, κατέβηκε στο Αρχοντικό.

Από το γάμο του Λάμπρου Χανδρινού με τη Βγενιά Γεωργουλέα γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο **Δημητράκης**, δικαστικός υπάλληλος, που δημοσίευσε το 1990 βιβλίο με τίτλο "*Ιρή-Αβία-Μαντίνειες-Παληόχωρα*", β) ο **Χρίστος** που παντρεύτηκε τη **Σταυρούλα Ανδρ. Λεουτσέα** και γ) η **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Χρίστου Γ. Μπακετέα.

Ένα άλλο μέλος της οικογένειας Χανδρινού της Αλαγονίας, που δεν έχει γνωστή συγγένεια με τους προηγούμενους, εγκαταστάθηκε το 1953 στη Μικρή Μα-

ντίνεια. Πρόκειται για το **Γιάννη Δημ. Χανδρινό** που παντρεύτηκε την **Ειρήνη Στελ. Λιακέα**.

ΧΡΙΣΤΕΑΣ

Στη Μικρή Μαντίνεια υπάρχει μέχρι σήμερα οικογένεια Χριστέα, η οποία στα παλαιότερα χρόνια είχε κακόηχο επώνυμο. Ακόμη στην περιοχή Σταυροπηγίου υπήρχε το 1833 ο **Γιάννης Χριστέας**, που υπέγραψε πιστοποιητικό για το Βενετσάνο Καπετανάκη και η υπογραφή του βρίσκεται μεταξύ κατοίκων των Γαϊτσών¹. Στη Μεγάλη Μαντίνεια στα μέσα του προηγούμενου αιώνα ζούσε ο Αγγελής Χριστέας, γενάρχης των Αγγελέων, που δεν αναφέρεται συγγένεια με άλλους συνεπώνυμους της Μικρής Μαντίνειας.

Οι Μικρομαντιναίοι Χριστέοι αρχίζουν από δύο πρωτεξάδελφα², τους **Νικόλαο Χ. Χριστέα** και το **Σπύρο Π. Χριστέα**. Αργότερα αναφέρεται ακόμη ο **Δημήτριος**, που δεν γνωρίζουμε την ακριβή συγγενική σχέση με τους άλλους.

Ι) ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡ. ΧΡΙΣΤΕΑΣ. Το όνομα της συζύγου του ήταν **Βασιλική ή Πηνελόπη** αγνώστου γένους. Με αυτή απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Χρίστο** β) τον **Αριστείδη** και γ) την **Αγγέλω** που γεννήθηκε το 1855 και η οποία έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Κ. Λεουτσέα.

Α) ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚ. ΧΡΙΣΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1857 και εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα όπου ασκούσε το επάγγελμα του ναυτικού πράκτορα. Το όνομα της συζύγου του δεν είναι γνωστό. Παιδιά δεν απέκτησαν.

Β) ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΝΙΚ. ΧΡΙΣΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1869 και έζησε μέχρι το 1917. Έκανε δύο γάμους. Πρώτα παντρεύτηκε την **Ουρανία Παν. Γονεάκη** και ακολούθως την **Αρετή Χαρίλ. Κοκώνη**. Από τον πρώτο του γάμο γεννήθηκαν τρία παιδιά, α) ο **Χρίστος**, β) ο **Πότης** και γ) η **Γεωργία** (1904-1988) που έγινε σύζυγος του Ντίνου Αθ. Λιακέα.

1) ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΡ. ΧΡΙΣΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1909 και έζησε μέχρι το 1993. Παντρεύτηκε την **Ευγενία Πότ. Δικαϊάκου** και απέκτησαν τρία παιδιά, α) την **Ουρανία** που έγινε σύζυγος του Θεόδωρου Κουμουνοδούρου, β) τον **Αριστείδη** (1941-1980) και γ) την **Ελένη**.

2) ΠΟΤΗΣ ΑΡ. ΧΡΙΣΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1911 και έζησε μέχρι το 1994. Παντρεύτηκε την **Ευθυμία Θ. Μπακετέα** (1911-1962) και απέκτησαν τρία παιδιά, α) την **Ουρανία** που έγινε σύζυγος του Λυκούργου Χρίστου, β) τον **Αριστείδη** και γ) τη **Θεοδώρα**.

ΙΙ) ΣΠΥΡΟΣ Π. ΧΡΙΣΤΕΑΣ. Το όνομα της συζύγου του ήταν **Χρυσούλα** και από το γάμο τους γεννήθηκαν πέντε παιδιά, α) ο **Ραφαήλ** ήταν γεννημένος το 1860, β) ο **Μιλτιάδης** γεννήθηκε το 1863 και απέκτησε δύο παιδιά, τον Πότη και τη Ναυσι-

¹ Αρχείον Χειρογράφων Ε.Β.Ε., φάκ. Βενετσάνου Καπετανάκη, αριθ. 32034.

² Οι γονείς τους αναφέρονται στο όνομα Πουτανέας.

κά, γ) ο **Νικολής** ήταν γεννημένος το 1865 και απέκτησε το Φώτη και την Αμαλία, δ) η **Ευγενία** έγινε σύζυγος του Γεωργίου Μάλαμα και ε) ο **Γεώργιος** για τον οποίο θα γίνει ιδιαίτερα λόγος, επειδή έχουμε περισσότερες πληροφορίες γι' αυτόν.

Α) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΠ. ΧΡΙΣΤΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1867 και έζησε μέχρι το 1937. Άσκησε στην Καλαμάτα το επάγγελμα του παντοπώλη. Παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Γεωργαντάκη με την οποία απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το **Σπύρο** που διατήρησε παντοπωλείο και παντρεύτηκε τη Σοφία Κυριοπούλου, β) το **Μιλτιάδη** που παντρεύτηκε την Αλίκη Ζάννη, με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, τη Σταυρούλα σύζυγο του Αλέκου Γεωργούντζου και τη Μαρία σύζυγο Ιωάννη Μπαρμπαλιά, γ) τον **Παναγιώτη** που πήρε τη Σωτηρία Παπαϊωάννου, δ) την **Αδαμαντία** που έγινε σύζυγος του Νίκου Νικητόπουλου και ε) την **Κλειώ** (1906-1975) που παντρεύτηκε τον Ευθύμιο Χριστόδ. Φραγκούλη και έζησαν στο Αρχοντικό της Αβίας.

Αναφέρονται ακόμη α) ο **Δημήτριος** που παντρεύτηκε την Αθανασία Κολομβάκου και απέκτησαν μια κόρη, τη **Σταυρούλα** (1854-1935), η οποία έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Γ. Κωνσταντίνεα από τη Μεγάλη Μαντίνεια, β) ο **Γρηγόρης** που απέκτησε το **Γεώργιο** (1862-1918) και το **Φίλιππο** που γεννήθηκε το 1868 και γ) ο **Κωνσταντίνος** που είχε γιό **Κωνσταντίνο** γεννημένο το 1858, που εγκαταστάθηκε στην Κορώνη.

ΨΑΡΡΕΑΣ

Με το όνομα Ψαρρέας υπάρχουν κλάδοι και στη Μικρή και στη Μεγάλη Μαντίνεια. Ο κλάδος των Μικρομαντινίων έχει σήμερα εκλείψει. Η μεταξύ τους συγγένεια ήταν πολύ απομακρυσμένη. Οι Μεγαλομαντινιοί προέρχονται από τις Γαϊτσές και έχουν το παρωνύμιο "*Μελεκετσένης*", ενώ οι Μικρομαντινιοί ήρθαν από τα Αλτομυρά και έφεραν μαζί τους το παρωνύμιο "*Χούσιος*", το οποίο διατηρεί ο κλάδος τους. Να σημειωθεί ότι όλοι οι Ψαρρέοι της περιοχής του Σταυροπηγίου (πρώην δήμου Αβίας) έλκουν την καταγωγή από τα Αλτομυρά, γιατί και αυτοί που κατοικούσαν στις Γαϊτσές, είχαν μετοικήσει εκεί από τα Αλτομυρά.

Ψαρρέοι της Μεγάλης Μαντίνειας

Ο παλαιότερος που αναφέρεται είναι ο **Στρατήγης (Ευστράτιος) Ψαρρέας**, ο οποίος ήταν εγκατεστημένος στις Γαϊτσές και είχε τρία παιδιά, α) τη **Μαρίτσα** που παντρεύτηκε τον Ιωάννη Παπαδόπουλο ιερέα της Μπρίντας, β) την **Ελένη** που έγινε σύζυγος του Νιόνιου Γ. Παναγιώταρου από τη Σέλτσα (Βέργα) και οι απογονοί τους εγκαταστάθηκαν στο Αρμυρό και γ) το **Γεώργιο** που εγκαταστάθηκε στην Κόκα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΡ. ΨΑΡΡΕΑΣ. Έζησε μέχρι το 1930 και λέγεται ότι ήταν υπερωνόβιος. Έκανε δύο γάμους. Πρώτη του γυναίκα ήταν η Γαρυφαλλιά Γ. Χαλκίδη με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, α) το **Στράτη** που μετανάστευσε στην Αμερική

και το τελευταίο του γράμμα ήρθε γύρω στα 1940 και β) την **Αικατερίνη** που έγινε σύζυγος του Παναγιώτη Δ. Κωνσταντίνεα από τη Μικρή Μαντίνεια. Ο Γεώργιος Ψαρρέας το 1910 ήρθε σε δεύτερο γάμο με την Καλλιρρόη Ξέπαππα (1880-1971, Εικ. 131) και απέκτησαν τρία ακόμη παιδιά, γ) τον **Παναγιώτη** που πήρε τη Μαριώ Αναστ. Κοζομπόλη και απέκτησαν πέντε παιδιά, α) το Γιώργη που πήρε τη Βάσω Φιλανδριανού, β) το Χρίστο που παντρεύτηκε την Τασία Σπ. Φραγκούλη, γ) την Καλλιρρόη σύζυγο του Γεωργ. Κ. Παπαμικρούλεα, δ) τη Βούλα που πήρε το Βασίλη Κωστέα και ε) το Σωτήρη (1948-1978) που παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Μ. Κουντούρη, δ) τη **Βούλα** που πρώτα παντρεύτηκε τον Πότη Κ. Κωστέα και μετά το χαμό του το 1943 στη μάχη της Παλιόχωρας παντρεύτηκε τον Πέτρο Δικαιουλάκο που τον εξετέλεσαν οι Γερμανοί και ε) το **Δημήτριο** που παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Κοττέα και έκαναν τη Ρόη, την Ευγενία, το Γιώργη, το Νίκο και τον Κούλη.

Ψαρρέοι της Μικρής Μαντίνειας

Ο κλάδος των Ψαρρέων των Αλτομυρών, που ένα μέλος του εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια, αρχίζει από τον **Ιωάννη Ψαρρέα** που απέκτησε τρία παιδιά, α) το **Δημήτριο** που έζησε στη Μικρή Μαντίνεια και για τον οποίο θα γίνει λόγος εκτενέστερα, β) τον **Παναγιώτη** που γεννήθηκε το 1857 και απέκτησε τέσσερα παιδιά, τον Ευστάθιο (1884), το Λυκούργο (1887) που εγκαταστάθηκε στη Λιβαδειά, τον Ιωάννη (1889) και το Γεώργιο (1900) και γ) το **Γιώργη** που γεννήθηκε το 1870, παντρεύτηκε τη Σταυρούλα Αθ. Λιακέα με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, τον Ηλία (1888), τον Κωνσταντίνο (1896-1967) που ήταν ιερέας στην Οροβά και τον Αθανάσιο (1910-1944).

Α) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΙΩΑΝ. ΨΑΡΡΕΑΣ. Γεννήθηκε το 1852 και ήταν ο μόνος από τα τρία αδέρφια που εγκαταστάθηκε στη Μικρή Μαντίνεια. Όπως αναφέρεται είχε κάνει πολλά χρόνια φυλακή για κάποιο φόνο που είχε διαπράξει. Παντρεύτηκε την Παναγιώτα Ιωάν. Καραβίτη και απέκτησαν τρία παιδιά, α) το **Γεώργιο**, β) τη **Χριστίνα** και γ) τη **Γαλάνω** που παντρεύτηκε το Νουφούδη από τα Γιαννιτσάνικα.

1) **ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΜ. ΨΑΡΡΕΑΣ.** Γεννήθηκε το 1893 και αρχικά γράφτηκε στα μητρώα των Αλτομυρών. Αργότερα έγινε η μεταγραφή του στη Μικρή Μαντίνεια. Πέθανε στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Λαρίσης στις 29 Ιουνίου 1919. Οι παλαιοί θυμόντουσαν τη μητέρα του που έπαιρνε σύνταξη για το χαμένο γιό της. Το όνομά του αναφέρεται στο βιβλίο "*Αγώνες και Νεκροί*" που έχει εκδόσει το 1930 το Υπουργείο Στρατιωτικών (τόμ. Α', σ. 436) και σημειώνεται "*Γεώργιος Παν. Ψαρρέας από τη Μικρή Μαντίνεια*". Προφανώς όμως έχει γίνει λάθος στο πατρώνυμο και αναφέρεται Παναγιώτης αντί Δημήτριος. Κατά πάσα πιθανότητα το λάθος αυτό οφείλεται στο όνομα της μητέρας, η οποία και έπαιρνε τη σύνταξη.

ΨΥΧΟΓΙΑΝΝΗΣ

Το 1755 αγιογραφήθηκε η εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνα της Μικρής Μαντινείας και στις αφιερωματικές επιγραφές αναφέρονται τα ονόματα του **Γιάννη** και του **Χριστόδουλου Ψυχογιάννη**. Συναντούμε το όνομα αυτό πάλι το 1831, όταν ο **Ιωάννης Ψυχογιάννης** υπέγραψε πρωτόκολλο εκλογής πληρεξουσίων Σταυροπηγίου¹.

Τα Αλτομυρά, όπως φαίνονται από τις Γαϊτσές, γενέτειρα πολλών κατοίκων της Μεγάλης Μαντινείας.

¹ΓΑΚ, Βλαχογ., Γεν. Γραμ., φάκ. 94 έγγραφο της 29 Οκτωβρίου 1831.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

ΑΒΑΝΙΔΗΣ¹ Άγγελος και Βούλα 483. ΑΒΡΑΜΕΑΣ Σπύρος 349.

ΑΒΡΑΜΗ: Αγγελική Αναστ. 349. Αγγελική Αντ. 351, 560, Αγγελική Δημ. 282, 350, 484. Αγγελική Κωνστ. 350, 490. Αγγελική Σταυρ. 349, 490. Αγγελική Στέλ. 350, 437. Αντιγόνη Στέλ. 214, 350, 439. Αντωνία Χρ. 349. Ασήμω 529. Βασιλική Γ. 350. Βασιλική Δημ. 350. Βάσω Δημ. 350. Βούλα Στέλ. 351. Γεωργία Γ. 349, 552. Γεωργία Ε. 350. Γεωργία Κ. 349, 453. Γεωργία Στελ. 351, Γεωργίτσα Ντ. 351, 579. Ελένη Αντ. 351. Ελένη Ε. 349, 490. Ευαγγελία Ε. 350, 436. Ευαγγελία Ντ. 351, 457. Ευαγγελία Π. 351, 490. Ευγενία Γ./Β. 350-1. Ευγενία Γ./Δ. 350. Ευγενία Στέλ. 351. Ευτυχία Γ. 350. Ευφροσύνη-Φρόσω Νικ. 351, 490. Ευφροσύνη Ντ. 351. Ζωή Χρ. 349. Θεώνη Νικ. 351, Θεώνη Ντ. 351, 472. Θεώνη Παν. 351. Ιουλία Θ. 349, 377. Καλλιρρόη Α. 350. Καλλιρρόη Ν. 351, 572. Κυριακούλα Κ. 349. Μαρία 528. Μαρία Αντ. 351. Μαρία Ε. 500. Μαρία Γ. 350. Μαρία Ντ. 351. Νικολέττα Γ. 349. Οικογένεια 176, 217, Όλγα Ευ. 351, Παναγιώτα Αθ. 350. Πηνελόπη Δ. 350, 483, Πηνελόπη Ε. 351. Πολυξένη Π. 351, 528. Πότα Νικ. 351, 496. Ρεβέκκα Π. 351, 553. Σεβαστή Στέλ. 349. Σοφία Στέλ. 350. Σταμάτω Θ. 349, 448. Σταμάτω Κ. 350, 437. Σταυρούλα Γ. 350. Σταυρούλα Ε. 350. Σταυρούλα Θ. 349. Σταυρούλα Ι. 349. Σταυρούλα Ν. 351, 550. Φωφώ Γ. 350.

ΑΒΡΑΜΗΣ: Αθανάσιος Αν. 349-50. Αναστάσιος Κ. 244, 251, 349. Αντώνης Κ. 349, 351. Βαγγέλης Αν. 214, 349, 350, 436, Βαγγέλης Χρ. 349, 490. Βασίλης Γιάν. 350, Βασίλης Ντ. 351. Γεώργιος Δ. 252, 282, 292, 350. Γεώργιος Ε. 350. Γεώργιος Θ. 349. Γεώργιος Στέλ. 350. Γεώργιος Χρ. 349, 552. Γιάννης Ε. 350. Δημήτριος Αν. 214, 255, 339, 349-50. Δημήτριος Γ. 350. Ευάγγελος Γιάν. 350. Θανασούλη Χρ. 349. Θεόδωρος Ιωάν. 349, 438. Ιωάννης 349. Κωνσταντίνος Α. 349. Κωνσταντίνος Στ. 350, 437. Νικόλαος Στέλ. 214, 351, 490, 539. Νικολής Κ. 349, 351, Ντίνος Παν. 214, 255, 351, 457, 579. Παναγιώτης Αθ. 350. Παναγιώτης Νικ. 228, 351. Παναγιώτης Ντ. 351. Παναγιώτης Στέλ. 351, 528. Σαράντος Δημ. 282, 350. Σταύρος Ντ. 351, Σταύρος Χρ. 212, 349, 490. Στέλιος Κωνστ. 214, 282, 350, 439. Στέλιος Παν. 213, 228, 282, 351, Στέλιος Χρ. 349. Χρίστος Θ. 349.

ΑΓΓΕΛΑΚΗΣ Άγγελος και Βούλα 561.

ΑΓΓΕΛΕΑ: Αικατερίνη Στ. 352, Βασιλική Χρ. 255, 307, 352, 429. Διονυσία Δημ. 352. Ελευθερία Σαρ. 352, 493. Ευγενία Δημ. 352. Ευτέρπη Α. 352, 512. Κλεάνθη Θ. 352. Μελαχροινή Α. 352. Οικογένεια 215, 349, 591, Χριστίνα Χρ. 352.

ΑΓΓΕΛΕΑΣ: Άγγελής ή Αησιλάος 351. Γεώργιος Σαρ. 352. Δημήτριος Αγ. 352. Θάνος Σαρ. 352. Μίμης Σαρ. 352. Σαράντος Δημ. 210, 352, 493. Σταύρος Σαρ. 352. Χρίστος Δημ. 352, 429.

ΑΓΓΕΛΕΤΟΥ Ελένη 544. **ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ** Γιάννης και Χρυσούλα 376, Ηλίας και Αργυρούλα 494, Νικόλαος και Όλγα 449. **ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΘΑΝΑΤΟΥ** Ευγενία 458, **ΑΔΑΜΑΚΟΥ** Άννα 235, 486. **ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ** Ιερέας και Οικονόμος 148, 149, 169. **ΑΗΔΟΝΗΣ** Κωνσταντίνος και Αικατερίνη 521. **ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ** Παναγιώτης και Βασιλική 350. Βούλα 562. **ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΙΑ** Χρυσούλα 373. **ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΡΩΣΙΑΣ** 66, **ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΟΥ** Αικατερίνη 571. **ΑΛΑΤΖΑ** Σταυρούλα 585. **ALDENHOVEN** Ferdinand 118, **ΑΛΕΞΑΚΗ** Οικογένεια 91, 477. **ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ** Σοφία 475. **ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ** 77, 106, **ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΕ** (Χαλκίδας) 56.

ΑΛΛΟΙΜΟΝΟΣ: Γεώργιος Δ. 352. Γιάννης Δ. 353. Δημήτριος 352, 495. Δημήτριος (Τζίμης) Ιωάν. 252, 258, 289, 352-3. Δημήτριος Ν. 209. Δημήτριος Παν. 253, 352, 545. Ευστράτιος Δημ. 352-3. 533. Ιωάννης Δημ. 236, 352. Παναγιώτης Δημ. 352, Τζανέτος Ν. 209.

ΑΛΛΟΙΜΟΝΟΥ: Άννα Δημ. 352. Αντιγόνη Παν. 352. Διαμάντω Δ. 352. Βαγγελιώ 495. Ελένη Δ. 352, 376. Ελένη Π. 352. Ευαγγελία Γιαν. 353. Μαρία Δ. 352. Μαρία Ιωάν. 353. Μαρία Π. 352. Ποτίτσα Ευστρ. 353.

¹Για να περιοριστεί η σύγχυση από τις συνωνυμίες πολλές φορές χρησιμοποιούνται οι παραλλαγές των ονομάτων, όπως Ιωάννης, Γιάννης, Γιαννάκης, Γιαννιός, Γιάνκος, ή Μαρία, Μαριώ, Μαριγώ, Μαρίκα, ή Σταυρούλα, Βούλα κλπ. Οι Μαντιναϊκές οικογένειες σημειώνονται με έντονο μαύρο χρώμα, όπως και οι αριθμοί των φωτογραφιών, ενώ οι υπογραμμισμένοι αριθμοί δείχνουν την κύρια αναφορά στο όνομα. Τα γενεαλογικά δέντρα των οικογενειών σημειώνονται με υπογραμμισμένους και αραιωμένους αριθμούς.

523. Σταματούλα-Λούλα Δ. 353. Σταματούλα Ιωάν. 353, 545. Στυλιανή Δημ. 352, 545. Στυλιανή Τζίμη 353. Χρυσούλα Δημ. 352. Χρυσούλα Ιωάν. 352.
ΑΛΟΥΠΗ: Αλεξάνδρα Επ. 291, 355. Ελένη Επ. 355. Ευγενικούλα Πιέρ. 355, 412. Ζαχαρίτσα Παν. 354. Θεώνη Πιέρ. 361355. Μελοπομένη Πιέρ. 355. Φρόσω Επ. 355, 445.
ΑΛΟΥΠΗΣ: Α. 206. Γεώργιος (1749-50) 353, Γεώργιος 207, 353. Δημήτριος 353. Επαμεινώντας 238, 241, 251, 265, 291, 355, 445. Θεόδωρος Επ. 228, 241, 292, 355. Ιωάννης Δημ. 353. Παναγιώτης 75, 353-4, 464. Πιέρος Π. 77, 148, 150, 240, 354, 412, 466, 503, 533.
ΑΜΑΡΑΝΤΟΥ Κ. 550, **ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΡΑΣ-ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ** Χρίστος 122, 123, 127, 135, 159, Ελένη 135-6, 400, **ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ** Θεόδωρος και Μαρία 507, Παναγιώτης Α. 533, Ανθούλα 486, **ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ** Γεώργιος και Ελένη 502, **ΑΝΔΡΙΤΣΑΚΗ** Μαρία 576, **ΑΝΖΟΥ** Ροβέρτος και Φίλιππος 35, **ΑΘΙΜΟΣ** Πλάτσης 165, **ΑΝΤΙΒΑΣΗΣ** Ιωάννης και Αγγελική 491, **ΑΝΤΩΝΕΑ** Ευδοκία 544, **ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ** Κωνσταντίνα 470, **ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΨΑΜΠΕΛΗ** Ελένη 455, **ΑΞΙΟΤΟΠΟΥΛΟΥ** Σμαράγδα 458, **ΑΡΑΠΛΗΣ** Λευτέρης και Σταυρούλα 517, **ΑΡΒΑΝΙΤΗ** Πούλω 517, **ΑΡΒΑΝΙΤΟΓΙΩΡΓΟΣ** Α. 429, **ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΝΤΩΝΑΚΑΚΗ** Καλλιρρόη 497, **ΑΡΜΑΟΣ** Πανής και Ροζαλία 536, **ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ** Ελευθερία 396, **ΑΣΗΜΑΚΟΣ** Παναγιώτης και Πηνελόπη 351, **ΑΣΛΑΝ** (Σιλάν) ΠΑΣΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 50, **ΑΣΛΑΝΙΔΗΣ** Ιορδάνης και Νίκη 486, **ΑΣΠΡΟΜΜΑΤΗΣ** Παναγιώτης και Αγγελική 448, **ΑΤΖΑΓΙΟΛΙ** ΝΙΚΟΛΑΟΣ 36, **ΑΦΕΝΤΑΚΗΣ** Στ. και Αννιά 438, Σταυρούλα 476, **ΑΦΕΝΤΟΥΛΗ** Αικατερίνη 491.
ΒΑΒΑΡΟΥΤΣΟΣ Γεώργιος και Ελένη 529, Πέτρος και Αναστασία 552, Παρασκευή 438, **ΒΑΓΙΑΣ** Νικόλαος και Δημητρώλα 489, **ΒΑΖΑΚΗ** Κλεάνθη 352, **ΒΑΚΑΛΗΣ** Ιωάννης και Θεοδώρα 180, **ΒΑΛΟΥΑ** Κατερίνα 35, 36, **ΒΑΡΑΚΕ** ΤΑΡΕΚ και Άννα 394, **ΒΑΡΒΑΚΗΣ** Φίλιππος και Αφρούλα 492, **ΒΑΡΒΑΤΗ** Άννα 448, **ΒΑΡΒΑΡΙΓΟΣ** Αλνίσε 47, Γαβριήλ 41, Ιάκωβος 46, 47, **ΒΑΡΕΛΑ** Μαριάνθη 519, **ΒΑΡΙΤΗΣ** Παναγιώτης και Σταυρούλα 579, **ΒΑΡΚΛΑΝΤΗΣ** Παναγιώτης 206, Σπύρος και Ευγενία 482, Αικατερίνη 521, Ευθυμία 416, Οικογένεια 413, (ΠΑΠΑ-)ΒΑΣΙΛΑΡΟΣ 190-2, **ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ** Δημήτριος, Κωνσταντίνος και Παναγιώτης 485, Χαρίκλεια 481, **ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ** Σταυρούλα 374, **ΒΕΒΕ** Αναστασία 487, **ΒΕΝΕΤΣΑΝΑΚΗΣ** Θωμάς 388, Παναγιώτης 123, Αργυρούλα 119, 388 και Οικογένεια 91, 97, 161, 355, 388.
ΒΕΝΕΤΣΑΝΕΑ Αθηνά Καλ. 356, 369, 583, Ελένη Καλ. 356, 572, Καλλιόπη 356, 519, Οικογένεια 58, 170, 213, 362.
ΒΕΝΕΤΣΑΝΕΑΣ Γιάννης Καλ. 356, Καλόγερος 356, Παναγιώτης 151, 355-6, Στυλιανός 151, 356, 360, 519.
ΒΕΝΙΖΕΛΕΑΣ Αλέξανδρος και Ευανθία 476. **ΒΕΝΤΗΡΗΣ** 232, Γεώργιος και Πηνελόπη 403, **ΒΕΡΓΑΔΗ** Αικατερίνη 517, **ΒΕΡΓΙΝΙΑΔΗΣ** Παναγιώτης και Αλίκη 364, **ΒΕΡΓΟΥ** Μαρία 374, **ΒΕΡΜΟΝΤ** Μ. 107, **ΒΕΤΣΙΚΑ** Χάιδω 594, **ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ** Γοδοφρείδος 34, Γουλιέλμος 34, 35, Ισαβέλλα ή Ιζαμπώ 35, **ΒΙΜΠΟΣ** Θεόκλητος 164, **ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ** Ιωάννης 158, **ΒΛΑΧΟΝΙΚΟΛΟΣ** Γεώργιος 457, Αντωνία 357, Αφροδίτη 472, Δήμητρα 540, Κοκώνα 549, Κωνσταντίνα 489, Μαρία Γ. 457, **ΒΛΑΧΟΥ** Βασιλική 531, **ΒΛΑΧΟΥΤΑΣ** Κωνσταντίνος και Σταυρούλα 449, **ΒΛΗΣΙΔΗΣ** Λεωνίδας και Κοκώνα 41, **ΒΟΪΔΗΛΟΣ** 394, Διαμάντω 471, Πότα 438, **ΒΟΪΔΗΣ** Πιέρος 123, 128.
ΒΟΪΔΟΜΜΑΤΗΣ Γεώργιος 356, Αφροδίτη 356, 536, Οικογένεια 356, 519.
ΒΟΡΕΑΚΗΣ Παναγιώτης και Διαμάντω 494, **BORY** de Saint Vincent 86, 87, 115, 220, 464, **ΒΟΤΣΟΥ** Ελενη 365, **ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ** Αντιγόνη 568, **ΒΟΥΓΙΟΥΚΛΑΚΗΣ** Ιωάννης, Αιμιλία και Αλίκη 469, **ΒΟΥΔΟΥΡΟΓΛΟΥ** Ξενοφών και Άννα 361, **ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ** Γεώργιος (Ύδρα) 100, Δημήτριος (Πρωθυπουργός) 202-7, **ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ** (ΓΟΥΡΓΑΡΕΑΣ από Γαϊτσές) Δημήτριος και Μαρίτσα 150-1, Αμαλία 482, **ΒΟΥΛΤΣΟΣ** Θεόδωρος 58, **ΒΟΥΜΒΑΚΗ** Αντζελα 455, **ΒΟΥΡΛΙΩΤΕΑΣ** βλέπε **ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ** σ. 585, **ΒΟΥΤΣΑΡΑΣ** ΔΟΞΑ ΠΑΤΡΙ 379, **ΒΡΑΝΑΔΕΣ** 33, **ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ** Τηλέμαχος 254, Ποτούλα 490.
ΒΡΕΤΤΕΑ Αγγελική Ηλ. 356, Αγγελική Στ. 356, Ανθούλα 357, Ελένη 356, Ευαγγελία 522, Παναγιώτα 356, Σοφία 357, 452.
ΒΡΕΤΤΕΑΣ Ηλίας Στ. 356, Παπά-Σταύρος 169, 340, 356.
ΒΡΟΝΤΑΚΗ Στέλλα 528, **ΒΡΥΩΝΗΣ** Στέλιος και Σταυρούλα-Βιργινία 482, **ΓΑΒΡΙΗΛ** ΖΑΡΝΑΤΑΣ 164-7, 563, 584, βλέπε οικογ. Φραγκούλη, **ΓΑΪΤΑΝΑΡΟΣ** Αντώνιος και Ποτίτσα 509, Βενετσάνος 122, Πάνης και Τούλα 513, Πάνος και Ελένη 582, Ρόζα 366, Σταυρούλα 579. **ΓΑΛΑΝΑΚΗ** Γεωργία 517, Ευαγγελία 484, **ΓΑΛΑΝΑΚΟΣ** Αναστάσιος και Γεωργία 517.
ΓΑΛΑΝΕΑ Αθηνά Καλ. 357, 555, Ευαγγελία Αλ. 357, 519.
ΓΑΛΑΝΕΑΣ Αλέξανδρος Καλ. 151, 357, 519, Ανδρέας Καλ. 357, Καλόγερος 357.
ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΥ Αγγαία 475, Φανή 497, **ΓΑΛΕΑΣ** Γιάννης και Ερασμία (Μίτσα) 557.
ΓΑΛΗΝΟΣ Γιάννης 357, Γιώργος 357, Δημήτριος 357, Δημήτριος Π. 357, Ιάκωβος 357, Μήτσος Γ. 357. Παναγιώτης Γ. 357, Παναγιώτης Δ. 357.
ΓΑΛΗΝΟΥ Αντωνία 357, Αριστεά 357, Γεωργίτσα 357, Οικογένεια 218, 357, Ρουμπίνη 357.

ΓΑΝΩΤΑΚΗ Βαλασία 547, **ΓΑΡΙΔΗΣ** Χρίστος και Σταυρούλα 525, Βάσω 555, Οικογένεια 370, **ΓΕΛΑΣΕΑΣ** Δημήτριος και Βασιλική 571, Χαρίκλεια 572, **GELL** William 69, 80, 84, 86, 87, 97, 107, 112, 220, 399, **ΓΕΝΝΗΜΑΤΑΣ** Βασίλειος και Θεοδούλη 536, Γεώργιος και Ελένη 235, 410, Οικογένεια 379, **ΓΕΡΑΚΑΡΗΣ** Λιμπεράκης 54, 57, 60-62, 63, 66, 98, 100, 103, 218, 219, 220, 460, 569, Σταθούλα 61, 219, **ΓΕΡΑΝΕΑΣ** Κωνσταντίνος και Θεοδούλα 222, 455, Ευαγγελία 418, **ΓΕΡΑΝΟΣ** Νικολάκης 62, **ΓΕΡΑΡΔΟΥ** Βαρβάρα 517, **ΓΕΡΑΣΙΜΑΚΗΣ** Γεώργιος 358.
ΓΕΡΑΣΙΜΕΑ-ΓΕΡΑΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ Αγγέλω 358, Αικατερίνη 358, 570, Αφροδίτη 358, 583, Ελένη 358, 372, Μαριγώ 151, 358, Οικογένεια 155, 215, 358, 540, 573, Παναγιώτα 292, 358, Πολωνία 226, 358, 369, Στυλιανή 358, 496, Χρυσούλα-Χρυσοθέμη 359, 365.
ΓΕΡΑΣΙΜΕΑΣ-ΓΕΡΑΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ Αριστείδης 151, 212, 358, 369, Γεώργιος 150, 358, Δημήτριος 358, 496, Επαμεινώντας Ηλ. 215, 3358, 363, Ηλίας 358, 570, Κωνσταντίνος Επ. 341, 358, 365, Κωνσταντίνος Ηλ. 358, 583.
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ (Παπαδόπουλος) Ιερομόναχος 156, Γεράσιμος Πρωτοσύγκελος βλέπε Γεώργ. Παγώνης-Παγωνόπουλος 162-4, **ΓΕΡΜΑΝΑΚΟΣ** Γεώργιος και Σωτηρία 490, **ΓΕΡΜΑΝΟΣ** Παλαιών Πατρών 158, **ΓΕΡΜΑΝΟΣ** Χριστιανουπόλεως 160, **ΓΕΡΟΝΤΟΥΚΟΥ** Μαρία 591, **ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΚΗ** Σταυρούλα 592, **ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΟΣ** Σωτήριος και Πηνελόπη 483.
ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Νικόλαος 359, 518, Κώστας 359, Δημήτριος 359.
ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Αφροδίτη 359, 518, Μαρία Δ. 359, Μαρία Ν. 359.
ΓΕΩΡΓΑΝΑ Χρυσούλα 487, **ΓΕΩΡΓΑΝΤΕΑΣ** Σωτήριος, Ευδοκία, Λουίζα, Σταυρούλα 449, Κατίνα 552, Τιτίκα 552, **ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ** Νικόλαος και Ασπασία 361, **ΓΕΩΡΓΙΑΚΟΣ** Πέτρος και Άννα 571.
ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑ-ΓΕΩΡΓΙΚΕΑ Άννα Γ. 361, Άννα Ν. 361, Άρτεμη 361, Ασπασία Γ. 360, 574, Ασπασία Ν. 361, Ζαχαρούλα 360, 447, Λένα Βαγ. 361, Μαριλένα 361, Οικογένεια 144, 214, 215, Ρέξη 361.
ΓΕΩΡΓΙΤΣΕΑΣ-ΓΕΩΡΓΙΚΕΑΣ-ΓΕΩΡΓΕΑΣ Βαγγέλης 361, Γεώργιος Ηλ. 361, Γεώργιος Ν. 361, Δημήτριος Γ. 360, Δημήτριος Ηλ. 361, Ηλίας 360, Ηλίας Ν. 360, 361, Ιωάννης 144, 147, 360, 432, 470, 483, 535, Καλόγερος 150, 360, Κωνσταντίνος Ν. 256, 360-1, Κωνσταντίνος Στυλ. 360, Νικόλαος Γ. 361, Νικόλαος Ηλ. 360, 574, Παναγιώτης 359, Παναγιώτης Γ. 360, Στυλιανός 151, 241, 360.
ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ Γεώργιος και Όλγα 495, Ευάγγελος και Ειρήνη 437, Παναγιώτης και Ελένη 475, Αικατερίνη 552, **ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ** Μάρω 586, **ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΚΗΣ** ή **ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ** Γεωργάκης 175, 361.
ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑ Αγγελική Στυλ. 363, 364, Αγγελική Χρ. 363, Αικατερίνη 365, 525, Αικατερίνη Γ. 365, 588, Αικατερίνη Σπ. 363, Αικατερίνη Χαρ. 366, 454, Αικατερίνη Χρ. 363, 372, Αλίκη Π. 364, Αμαλία Π. 366, 589, Άννα 365, Αργύρω 364, 491, Αριστούλα 365, Αστρονιώ 365, 557, Βασιλική Ανδρ. 366, Βασιλική Αριστ. 365, Βασιλική Γεωργ. 364, 580, Βασιλική Παν. 365, 492, Γαρυφαλλιά Γ. 366, Γεωργία 439, Δήμητρα 365, Διονυσία 364, Ελένη Γεωργ. 363, Ελένη Ιωάν. 365, Ελένη Νικήτ. 366, 483, Ελευθερία Α. 363, Ελευθερία Ι. 363, Ελευθερία Χρ. 337, 363, 587, Ελισάβετ 362, 443, Ευαγγελία Γ. 295, 365, Ευαγγελία Χαρίλ. 366, 582, Ευανθία 366, Ευγενία 363, Ευθυμία Ανδρ. 366, Ευθυμία Επ. 222, 297, 363, 455, Ευσταθία Ν. 365, 510, Ευτυχία Γ. 364, 574, Ζωίτσα 292, 365, 516, Ηλέκτρα Σπ. 296, 363, Θεοδότη Γεωργ. 295, 365, Θεοδότη Ιωάν. 297, 364, 482, Θεοδότη Παναγ. 295, 365, Ιφιγένεια-Βγενία 363, 590, Καλλιρρόη Ηλ. 436, Καλλιρρόη Νικ. 365, 572, Κλεοπάτρα Λεων. 378, Κοκώνα-Νία Νικ. 365, Κυριακούλα Λεων. 437, Κωνσταντίνα Παν. 364, Μαίρη Ανδρ. 363, Μαργαρίτα Παν. 364, Μαρία Χρ. 363, 485, Μαριέφη Χρ. 363, Νίνα Ιωάν. 363, Οικογένεια 81, 175-6, 215, 222, 249, 281, 357, 362, Παναγιώτα 528, Περσεφώνη Ανδρ. 364, 568, Περσεφώνη Γεωργ. 364, Περσεφώνη Στυλ. 283, 296, 364, Πηγή 241, 363, 502, Πόπη-Πηνελόπη Κ. 365, 536, Ρόζα Π. 366, Σεβαστή Χρ. 363, 455, Σμαράγδα 365, 589, Σταυρούλα 528, Σταυρούλα Ανδρ. 366, 568, Σταυρούλα Ηλ. 363, 516 Σταυρούλα Νικ. 365, 587, Σταυρούλα Παν./Α. 364, Σταυρούλα Παν./Ν. 365, 590, Σταυρούλα Χρ. 363, Τασιτίσα 365, Φρόσω 364, 369, Φωφώ 364, 562, Χαρίκλεια Χαρίλ. 366, 431, Χριστίνα 363, Χρυσούλα-Χρυσοθέμη Παν. 283, 295, 359, 365.
ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑΣ Α. 362, Ανδρέας 151, 366, Ανδρέας Αρ. 227, 230, 251, 364, 568, Ανδρέας Σπ. 283, 296, 363, Ανδρέας Χρ. 235, 363, 502, Αριστείδης-Γαλάνης 363-4, 369, 572, Αριστείδης Γεωργ. 295, 365, Αριστείδης Ιωάν. 297, 364-5, Γαλανέας-Γεωργουλέας 364, Γαλάνης 361-2, 364, Γεωργάκης 175, 361, Γεωργάκης Ιωάν. 297, 361, 364-5, 588, Γεώργιος Ανδρ. 230, 285, 337, 364, 580, Γεώργιος Αριστ. 295, 364, 574, Γεώργιος Νικ. 366, Γεώργιος Σπ. 222, 363, 516, Γεώργιος Στυλ. 194, 296, 364, Γιάννης 528, Γιάννης Σπ. 363, Δημήτριος (Γεωργουλάκης) 132, 143, 148, 361, 363, Δημήτριος Γεωργ. 365, Ηλίας (Αλτομυρά) 436, Ηλίας Χρ. 151, 215, 362-3, Ιωάννης Αριστ. 295, 297, 364, 482, Ιωάννης Νικ. 365, Ιωάννης Παν. 283, 295, 365, Ιωάννης Χρ. 235, 363, Κωνσταντίνος-Ντίνος Ιωάν. 241, 297, 364-5, 536, Λεωνίδας (αξιωματικός) 278, Λεωνίδας (Πρόεδρος Αλτομυρών) 437, Νικήτας 365, 525, 557, Νικήτας Παν. 365-6, Νικόλαος Ιωάν. 227, 297, 339, 364-5, 587, Παναγιώτης 151, 362, 504-5-6, Παναγιώτης Ανδρ. 230, 282, 293, 364, Παναγιώτης Γεωργ. 364, Παναγιώτης Ιωάν. 151, 271, 282, 293, 297, 298, 340, 364-5, 516,

Παναγιώτης Νικήτ. 365, 589, Παναγιώτης Νικήτ. (1923-1994) 366, 590, Σπύρος Χρ. 210, 227, **293, 294, 339, 363, 455, 505**, Σταύρος Σπ. 363, Στέλιος Ανδρ. 227, 230, 251, **294, 339, 364**, Χαρίλαος-Λάμπης Νικήτ. 366, 454, Χαρίλαος Παν. 215, 233, 365-6, 431, Χρίστος (1821) 132, 134, 361-2, 443, Χρίστος Ιωάν. 363, Χρίστος Σπ. 2221, 363, 454, Χρίστος Χρ. 151, 227, **296, 337, 362-3, 587**.
ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ Αλέκος και Σταυρούλα 592, Γεωργία 495, ΓΙΑΒΟΠΟΥΛΟΥ Άρτεμη 509.
ΓΙΑΜΠΑΝΑ- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Ευφροσύνη 316, 366, Σταυρούλα 316, 366, 481.
ΓΙΑΜΠΑΝΑΣ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Αθανάσιος 316, 366, Ιωάννης 367, Χρίστος 367.
ΓΙΑΝΝΑΚΑΙΝΑ-Γριά 383, ΓΙΑΝΝΑΚΕΑΣ Βασίλειος και Αργυρούλα 544,
ΓΙΑΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Χριστόφορος και Ευπραξία 367, 537, Σαράντος 340, 367, 489 και Στυλιανή 367, 489.
ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Γεώργιος και Ελένη 576
ΓΙΑΝΝΗΤΥΡΗΣ ή ΤΥΡΕΑΣ 224, 592. Γεώργιος 148, 581.
ΓΙΑΝΝΙΚΟΣ Κωνσταντίνος και Χρύσα 588. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Αντώνιος και Ελευθερία 475, Θεοδόσης και Σταυρούλα 452, ΓΙΑΝΝΟΥΚΟΥ Ευθυμία 538, ΓΙΑΝΝΟΥΛΕΑ Βενετία 536, ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ Αλεξάνδρα 394, ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Νικόλαος και Σταυρούλα 538, ΓΙΑΤΡΑ-ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Λουίζα 239, ΓΙΑΤΡΑΚΟΣ Γεώργιος 128, ΓΙΟΥΝΓΚΜΑΝΝ Γιούτα 430, ΓΙΩΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ Γεώργιος και Νικολέττα 524, Νικολέττα 349, ΓΚΙΝΑΤΟΣ Απόστολος και Βενετία 235, 441, ΓΚΟΤΣΗ Ρίτσα 376, ΓΚΟΥΖΕΑΣ βλέπε Γονεάκης 368, ΓΚΟΥΖΟΣ Δημήτριος 215, 363, Κωνσταντίνος 470, Παντελής 475, Αικατερίνη 590, Όλγα 470, Σοφία 475, Χαρίκλεια 452, ΓΚΡΕΚΗΣ Γεώργιος και Αγνή 449.
ΓΟΝΕΑΚΗ Αγγελική Γ. 368, 485, Αντιγόνη Ν. **283, 368, 470**, Αφροδίτη Ι. 368, Αφροδίτη Ν. 368, 372, Γιαννούλα Αθ. 368, 519, Ελένη Χρ. 368, Ευγενία Γ. 368, 458, Θέμης Γ. 368, 452, Κοκώνα Θαν. 229, 368, 572, Μαρία 368, 554, Μαριγώ Π. 368, Μελπομένη Κ. 369, 562, Ναυσικά 368, Οικογένεια 218, 222, Ουρανία Π. 368, 591, Πιπίτσα 368, Πολυξένη Θαν. 368, 565, Σταυρούλα Γ. 368, Σταυρούλα Χρ. 368, 582, Φλώρα Κ. 369.
ΓΟΝΕΑΚΗΣ Αθανάσιος Ν. 368, Αναγνώστης 177, 367, 558, Γεώργιος Π. 368, 458, Γιάννης Ν. 210, **283, 368**, Γιάννης Π. 368, 485, Δημήτριος Α. 368, Θανάσης Παν. 209, 226, 236, 251, **368, 519, 572**, Κωνσταντίνος 368, Νίκος Γιάν. 230, 368, 372, Παναγιώτης 368, Πάνος Θ. 210, 235, 368, Χρίστος (Γκουζέας-Γονεάκης) 368.
ΓΟΝΙΔΗΣ Γεώργιος και Βρισηίδα 422, Ευγενία 438, ΓΟΥΔΕΛΗΣ 239, Ευγενία 351, ΓΟΥΝΗ οικογένεια 351, ΓΡΑΜΜΕΝΙΔΟΥ Ευαγγελία 394, ΓΡΑΜΜΕΝΟΥ Κανέλλα 521, GREVELIER Hugues 56, ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ Αντώνιμπερς 75, 76, 87, 97, 104 και Μηλίτσα 388, Γεωργιάκης Τζανή 77, Γεώργιος Τζωρτζ. 140, Δημήτριος-Καβαλλιέρης 74, 97, 101, 140, 465, Θεοδωρόμπερς 76, 101, 104, 386, 466, Κατσάνος 85, Πιέρρος Τζανή 77, Τζανήμπερς 74, 76, 84, 89, 97, 104, 465, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Επίσκοπος 154, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ε' 155, 164, ΓΡΙΤΣΙΑΝΟΙ-ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ 79.
ΔΑΓΡΕΣ Κωνσταντίνος και Μαρία 422, Πολυτίμη 475.
ΔΑΚΑΡΗ ή ΝΤΑΚΑΡΕΑ Αθηνά Α. 356, 369, Αικατερίνη Π. 589, Άννα Σ. 370, 523, Βασιλική Ιωάν. 369, Γεωργίτσα Σ. 370, 454, Δέσποινα ή Αικατερίνη 369, Ελένη Α. 369, Ελπίδα Α. 369, 568, Ευαγγελία Χρ. 370, Κατίνα Χρ. 369, Κωνσταντίνα Στ. 370, Οικογένεια 176, 215, Όλγα 369, 519, Παναγούλα Γ. 337, 369, 517, Παναγούλα-Ρούλα Χρ. 369, Πολωνία Α. 358, 369, Φρόσω Π. 364, 369, Χρυσοθέμη Α. 369, 536, Χρυσοθέμη Γ. 369.
ΔΑΚΑΡΗΣ ή ΝΤΑΚΑΡΕΑΣ Αλέξης 151, 356, 369, 568, Γιάννης Αλ. 228, **337, 369, 517**, Γιάννης Χρ. 369, Δημήτριος 149, 182, 186, **369**, Ιωάννης 148, 182, 369, Κυριακούλης 149, 182, 186, **369**, Παναγιώτης 369, Στέλιος Χρ. **287, 370**, Στρατής ή Ευστράτιος 370, Σωτήριος 161, 369, Χρίστος Γιάν. 369, Χρίστος Ευστρ. 258, 370, Χρίστος Στέλ. 370.
ΔΑΜΗΛΑΤΗΣ Γιάννης και Σωτηρία 549, Παρασκευή 474, ΔΑΜΗΛΟΥ Βασιλική 571, ΔΑΡΑΣ Μιχαήλ και Σταυρούλα-Βάββα 588, ΔΑΝΙΗΛΙΔΟΥ-ΜΟΙΡΕΑ Βαρβάρα 457, ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ Ιωάννα 448, ΔΑΣΚΑΡΟΛΗ Αικατερίνη 577, Σταυρούλα 377, ΔΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ Φωτεινή 520, ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Κανέλλος 156, 159, 161, 386, 389, ΔΕΛΗΝΤΑΔΑΚΗ Ολυμπία 394, ΔΕΡΒΕΝΙΩΤΗ Ντίνα 472, ΔΗΜΑΚΑΚΟΣ Διονύσιος και Σταυρούλα 538, ΔΗΜΗΣΙΑΝΟΥ Ελένη 568, ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ Αναγνώστης και Νικόλαος 63, 370, Θεοδωράκης 198, 200, 370, Δημήτριος 198, 200, ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Παναγιώτης και Ευτυχία 377, ΔΗΜΗΤΡΕΑΣ Γεώργιος 81, 213, 418, Ελένη 438, Χαρίκλεια-Χαριτίνα 426, ΔΗΜΗΤΡΕΑΣ βλέπε ΖΑΜΠΕΤΙΝΗΣ 375, ΔΗΜΗΤΡΕΛΟΥ Σοφία 557, ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ανδρέας και Αριστέα 357, Δημήτριος και Ελένη 495, ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ Σπήλιος και Αναστασία 529, Αναστασία 394, Κωνσταντίνος 364, ΔΙΑΒΟΛΟΥΔΗΣ Αθανάσιος και Παναγιώτα 484, ΔΙΑΚΟΥΜΕΑ Αγγελική 356, Καλλιόπη 472, ΔΙΑΚΟΥΜΗ Μαρία 60, ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Νικόλαος και Καλλιρρόη 496, ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Κωνσταντίνος και Τασία 516, Σωτήριος 215, 363, ΔΙΖΗΣ Ανδρέας και Αγγελική 492.

ΔΙΚΑΙΑΚΟΣ ή ΔΙΚΑΙΑΚΗΣ Γεωργιάκης (1690) 59, 369, Γεωργιάκης (1829) 141, 148, 149, 182, 186, **371, 509**, Γεώργιος Κωνστ. 151, 372, 506, Γεώργιος Ραφαήλ 92, 151, 232, 372, 419 Γεώργιος Σωτ. 197, 204, 241, 373, Γεώργιος Χαρ. 374, Γιάννης Γ. 374, Δανιήλ Ιερομόναχος 147, 149, 169, 182, 186, **371**, Ηλίας Σωτ. 240, 373, Θεοδωράκης 371, Κωνσταντίνος Γεωργ. 150, 371-2, Κωνσταντίνος Χαρ. 374, Λιμπέρης 371, Μάριος Γ. 373, Πάνος Σ. **257, 286, 373, 384**, Πέτρος Γ. 373, Πότης Γεωργ. 233, 358, 372, Πότης Τηλ. **296, 372, 451**, Ραφαήλ Κωνστ. 151, 213, 244, **372, 515**, Σταύρος Σωτ. 373-4, Σωτήριος Γεωργ./Σ. 373 Σωτήριος Γεωργ. 150-1, 194, 213, **274, 371, 372-3, 434, 509**, Τηλέμαχος Π. **340, 363, 372**, και Χαράλαμπος 374.
ΔΙΚΑΙΑΚΟΥ Αγγελική-Κική Τηλ. **283, 296, 372, 528**, Αγγελική Ραφ. 378, 525, Αικατερίνη Πότ. 372, 517, Αικατερίνη Τηλ. 363, 372, Αλίκη 374, Άλκηστη 374, Άννα 374, Αφροδίτη Πάνου 374, Αφροδίτη Πότ. 368, 372, Βασιλική Ραφ. 372, 482, Βασιλική Σωτ. 373, Γαρυφαλλιά Π. 372, Ελένη Γεωργ. 372, Ελένη Π. 358, 372, Ελένη Σωτ. 373, 434, Ελένη Χαρ. 374, Ευγενία Πότ. 372, 591, Ευγενία Σωτ. 373, Θεανώ Κ. 374, Λευκή Σωτ. 373, Λίντα Γ. 374, Μαρία 371, 586, Μαρία Χαρ. 374, Νιόβη Γ. 374, Μενεγούλα 372, Οικογένεια 59, 150, 198, 532, Οφηλία Γεωργ. 373, Σεβαστή Στ. 374, Σταυρούλα Παν. 374, Σταυρούλα Ραφ. 92, 372, 419, Υβόννη Πότ. 372, Χαρίκλεια Σωτ. 373, Χρυσούλα Μάρ. 373.
ΔΙΚΑΙΟΣ-ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑΣ Γρηγόριος 123, 127, 158, 541, ΔΙΚΑΙΟΥ Μαριγούλα 395, ΔΙΚΑΙΟΥΛΑΚΟΣ Πέτρος και Βούλα 593, ΔΙΚΑΛΙΩΤΗΣ Γεώργιος και Αγγελική 458, Παναγιώτης και Στεκούλα 539, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΑΣΑΝΑΣ Επίσκοπος Μονεμβασίας και Σπάρτης 167-8, ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΥ Γαρυφαλλιά 366, ΔΟΞΑΡΑΣ Νικόλαος 58, 59, 62, 219, Παναγιώτης 58, ΔΟΞΑΣ Ηλίας 64, 382, ΔΟΥΚΑΚΗ Άννα 398, ΔΟΥΚΑΣ Νικόλαος 210, ΔΟΥΜΠΑΛΑΚΙΔΗΣ Δημήτριος και Μπέτη 352, ΔΟΥΝΙΑ Παναγιώτα 475, ΔΟΥΡΑΚΗΣ 91, 97, Αικατερίνη 469, ΔΟΥΡΗΣ Νικόλαος και Αικατερίνη 582, ΔΡΑΓΓΙΩΤΗ Κοκώνα 589, ΔΡΑΓΩΝΑΣ Α. 215, Γεώργιος και Αντωνία 456, Δημήτριος και Φρόσω 448, Ιωάννης Δ. και Φούλα-Σοφία 310, 589, Κώστας Δ. 310, Μιχαήλ και Ευθυμία 454, Μαρία 545, Μαριγώ 485, Σταυρούλα 494, Σταυρούλα Κ. 544, ΔΡΑΚΑΤΟΥ Χρυσούλα 492, ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ιωάννης και Δημητρούλα 519, Κυριακούλης 375.
ΔΡΑΚΟΥΛΕΑΣ Ιωάννης 141, 149, 375, Φ. 206, 375, Ευγενία 375, 494, Οικογένεια 213, 374.
ΔΡΟΥΜΠΑΛΗΣ Νικόλαος και Χρυσοθέμη 369.
ΕΛΕΑΒΟΥΡΚΟΣ - ΛΙΑΒΟΥΡΚΟΣ - ΛΙΑΒΟΥΛΚΟΣ 34, 35, 37, 49, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Στέφανος και Χρυσούλα 410, ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Γιάννης και Μαλαματένια 575-6, ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ Παναγιώτης και Μαρία 575, ΕΡΜΗΛΙΟΣ 239, ESCALLE Gaston και Μελαχροινή 507, ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ Ιωάννης 41, ΕΥΔΑΙΜΟΝΟΓΙΑΝΝΗ-ΔΕΣ 34.
ΖΑΪΜΗΣ Ασημάκης 158, ΖΑΚΚΑ Μαρία 482.
ΖΑΜΠΕΤΙΝΗ ή ΔΗΜΗΤΡΕΑ Βασίλω Χαρ. 375, Ειρήνη Χαρ. 375, Καλλιόπη Χαρ. 375, 549, Σταυρούλα Χαρ. 375, Φραγκουλίτσα 177, 375.
ΖΑΜΠΕΤΙΝΗΣ ή ΔΗΜΗΤΡΕΑΣ Γεώργιος Π. 151, 375, Παναγιώτης 375, Χαράλαμπος Γ. 375, 549.
ΖΑΝΕΑΣ ΜΠ. Γ. 148, 581, ΖΑΝΝΗ Αλίκη 592, ΖΑΡΑΒΙΝΕΑ Αντωνία 511, ΖΑΡΝΑΤΑΣ ΓΑΒΡΙΗΛ βλέπε Φραγκούλης και **164-7, 563, 584**, ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Ελένη 374, ΖΑΧΑΡΙΑΣ Κεντυρίων 36, ΖΑΧΑΡΙΑΣ Μπαρμπετσιώτης 387, 420, ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Σταύρος και Φανή 531, Αικατερίνη 486, ΖΕΡΒΑΚΗΣ Α. Θεόδωρος **285**, Θεόδωρος Θ. και Παναγιώτα 356, Ελένη 475, Χρυσούλα 545, ΖΕΡΒΑΚΟΣ Κωνσταντήμπερς 76, 101, 104, ΖΕΡΒΕΑΣ Δημήτριος και Ουρανία 394, Παναγιώτης 206, Μεταξία 436, ΖΗΡΑΣ Κωνσταντίνος και Αγγελική 474, ΖΗΡΟΣ Γεώργιος και Άλκηστη 374, ΖΗΣΙΜΑΤΟΥ Μαρία 359, ΖΟΥΓΟΥΛΙΑΝΑ Ανθή 579, ΖΥΓΟΥΡΑΚΗ Οικογένεια 395, ΖΟΥΓΡΑΦΕΑΣ Παναγιώτης 377.
ΖΟΥΖΟΥΛΑ ή ΖΟΥΖΟΥΛΕΑ Αικατερίνη Λιμπ. 376, Αικατερίνη Π. 376, Αικατερίνη Στ. 376, Βασιλική Λιμπ. 376, Βαρβάρα Βασ. 376, Γεωργία Παν. 376, 547, Ειρήνη Παν. 376, Ελένη Γεωργ. 352, 376, Ελευθερία Γρηγ. 377, Ευαγγελία Γεωργ. 376, Ευαγγελία Κ. 376, Ευαγγελία Π. 457, Ευγενία Παν. 376, Ευσταθία Αθ. 376, Ευσταθία Γρ. 376, Μαρία Χαρ. 376, 490, Ποτούλα Κ. 376, Ρίτσα Γιάν. 376, Σταυρούλα Κ. 376, 438, Στυλιανή Παν. 376, Τασία Βαγγ. 376, Χρυσούλα 352, Χρυσούλα Γεωργ. 376, 438, Χρυσούλα Γρηγ. 376.
ΖΟΥΖΟΥΛΑΣ ή ΖΟΥΖΟΥΛΕΑΣ Βαγγέλης Γρηγ. 376, Βασίλης Γρηγ. 376, Γεωργιάκης Παν. 376, Γεώργιος Κωνστ. 376, 438, Γεώργιος Λιμπ. 376, Γεώργιος Παν. 376, Γεωργούλης Γρηγ. 352, 376, Γιάννης Παν. 376, Γρηγόρης Γ. 376, Δημήτριος Λιμπ. 376, Δημήτριος Παν. 376, Ιωάννης 376, Καλόγερος (Μπαζάνης) 376, Κωνσταντίνος 436, Κωνσταντίνος Γ. 376, Λιμπέρης Παν. 376, Παναγιώτης 376, Παναγιώτης Γεωργ. 376, Παναγιώτης Κ. 547, Παναγιώτης Λιμπ. 376, Σταύρος Γρηγ. 376, Χαράλαμπος Παν. 81, 144, 214, 359, **378, 49**.
ΖΟΥΜΠΟΥΛΗΣ Κοκώνα 517, ΖΟΥΜΠΟΥΛΗΣ 92, ΖΥΓΟΥΡΑΚΗ Οικ. 395.
ΖΩΓΡΑΦΟΣ Γιάννης Δημ. 377, Δημήτριος Παν. 215, 227, **377, 484, 512-3**, Νίκος Δημ. 377, 502, Πότης Δημ. 253, 377.

ΖΩΓΡΑΦΟΥ Αφροδίτη Γιάν. 377, Αφρούλα Νικ. 377, 502, Βασιλική Δημ. 215, 377, 484, 512, Ευτέρπη-Πέπη Δημ. 377, Μάρθα Δημ. 377.
ΗΕΡΟ Βυγον και Αγγελική 482, **ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ** Αντώνιος και Ανθή 588, Χρίστος και Βούλα 517, Αθανασία 475,
ΘΑΛΑΣΣΟΧΩΡΗΣ Β. και Χρυσάνθη 578, **ΘΑΝΟΥ** Κωνσταντίνα 568, **ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ** Μιχαήλ και Αλεξάνδρα 492, Παναγιώτης και Αικατερίνη 492, **ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ** Αθανάσιος και Ρηγούλα 537, **ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ** Κωνσταντίνος και Αφροδίτη 588, **ΘΕΟΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ** Ευαγγελία 487, Μαρία 438, **ΘΕΟΧΑΡΗΣ** Νικόλαος και Γιαννούλα 495, Χρυσαιγή 517, **ΘΕΡΙΑΚΗ** Βασιλική 544, **ΘΕΡΙΟΥ** Γεωργία 485, **ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ** Χαράλαμπος και Ευαγγελία 448, **ΘΩΜΕΑ** Ελένη 470.
ΙΑΚΩΒΟΣ Επίσκοπος 155, **ΙΓΝΑΤΙΑΔΗ** Νιόβη 374, **ΙΓΝΑΤΙΟΣ** Μητροπολίτης 155, **ΙΕΡΕΜΙΑΣ** Πλάτσης 154, **ΙΕΡΟΘΕΟΣ** Μεγαλοσπηλαιώτης 159, **ΙΣΠΑΝΟΣ** Θεόδωρος και Νικόλαος 570, **ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ** Τάσος και Ντίνα 580, **ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΣ** Β' Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 53, **ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΣ** Μηλέας-Ανδρούβιστας 165, 189, **ΙΩΝΑΣ** 154, **ΙΩΣΑΦΟΣ** Χελμού 51, 154, **ΙΩΣΗΦ** Μαϊνης 175, **ΙΩΣΗΦΙΔΗΣ** Θεοφάνης και Ρεβέκκα 449,
ΚΑΒΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Υβόννη 372, **ΚΑΒΑΛΛΙΕΡΑΚΗΣ-ΦΩΚΑΣ** Αντώνιος 322, **ΚΑΒΝΟΥΔΙΑΣ** Κωνσταντίνος και Αλεξάνδρα 507, **ΚΑΓΚΑΡΑΚΗΣ** Σπύρος και Βασιλική 568, **ΚΑΙΛΟΓΙΑΝΝΗ** Μαριέφη 363, **ΚΑΙΣΑΡΗ** Νίκη 511, **ΚΑΚΑΛΕΤΡΗΣ** Παναγιώτης και Βαρβάρα 549, Μαρία 489, **ΚΑΚΟΤΥΛΙΜΕΝΟΣ** Αθανάσιος και Καλλιόπη 454.
ΚΑΚΟΥΡΟΣ Ανδρέας Ευαγ. 377, Αργύρης Γιάν. 377, Βαγγέλης Γιάν. 349, 377, Βασίλης Ευαγ. 377, Γιάννης 377, Γιάννης Ευαγ. 358, 377, 489, 576, Γιώργης Γιάν. 377, Γιώργης Ευαγ. 377, Δημήτρης Ευαγ. 377, Πότης Ευαγ. 3877-8.
ΚΑΚΟΥΡΟΥ Αγγελική Β. 377, Ελένη Γιάν. 377, 489, Ιουλία Ευ. 349, 377, Μαρία Δημ. 377, Μαρία Πότ. 377, 378, Παρασκευή 377, Σταυρούλα Ευ. 377.
ΚΑΛΑΪΤΖΟΠΟΥΛΟΥ Σαπφώ 579, **ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ** Γεώργιος και Σταυρούλα 471, 534, Δημήτριος 123, Ηλίας Γ. και Δήμητρα 448, Ερασμία Γ. 534, **ΚΑΛΑΜΑΡΙΩΤΗ** Σταυρούλα, Μαρία και Παρασκευούλα 422, **ΚΑΛΑΡΓΥΡΟΥ** Μαργαρίτα 364, **ΚΑΛΙΑΝΗΣ** Παναγιώτης και Σταυρούλα 475, **ΚΑΛΙΓΚΑΣ** Γεώργιος και Ευαγγελία 449, **ΚΑΛΚΑΝΔΗΣ-ΧΟΥΡΧΑΚΟΣ** Γεώργιος και Σταυριανός 76-7, **ΚΑΛΛΙΚΟΥΝΗΣ** Νικόλαος 274, **ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ** Επίσκοπος 154, **ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ** Παπά-Θεόδωρος 541, **ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ** Γιάννης και Όλγα 534, **ΚΑΛΟΓΕΡΕΑΣ** Θ. 149, Πέτρος 503, Στρατήγης (Γαϊτσέας) 132, Οικογένεια 502-3, 512, Σταυρούλα 579, **ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ** Αναστάσιος και Ανθούλα 552, Φίλιππος και Ευαγγελία 491, **ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ** Μαρία 454, **ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ** Παναγιώτης και Σταυρούλα 568, **ΚΑΛΦΑΣ** Γεώργιος και Μαρία 494, **ΚΑΛΦΙΔΟΥ** Τασία 565, **ΚΑΜΑΡΙΝΑΚΗΣ** Νικόλαος και Πιπίτσα 368, **ΚΑΜΑΡΙΝΕΑΣ** Γεώργιος 418, Ζαφειρούλα 420, **ΚΑΜΑΡΙΝΕΑ** ή ΜΑΝΕΑ οικογένεια 502, 509.
ΚΑΜΠΟΥΓΕΡΗ Αγγελική Δ. 356, Γιαννούλα Ι. 378, Ερασμία Σ. 378, Ευαγγελία 545, Ευσταθία Π. 378, Μαρία Π. 377, 378, Σταυρούλα Π. 378, 457.
ΚΑΜΠΟΥΓΕΡΗΣ Γεώργιος Ι. 378, Δημήτριος 356, Δημήτρης Ι. 378, Ιωάννης Π. 378, Κυριακούλης 378, Παναγιώτης Ι. 378, Σταύρος 378.
ΚΑΜΠΟΥΡΗΣ βλέπε Παναγιώτης Αντ. Κατσιβαρδός 432, **ΚΑΜΠΥΛΗ** Κοραλία 571, **ΚΑΝΑΒΟΥ** Σοφία 472, **ΚΑΝΑΣΗ** Βασιλική 587, **ΚΑΝΕΛΛΕΑ** Θεοδώρα 436, **ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ** Ιωάννης 34, Μανουήλ (Γκίνος) 42, Οικογένεια 33.
ΚΑΝΤΙΑΝΗ Βασιλική Η. 378, Γεωργία Σωτ. 378, Ελένη Β. 378, Ελένη Η. 378, Ευαγγελία Η. 378, Κλεοπέτρα Η. 239, 388, Ναυσικά Γ. 341, 378, Οικογένεια 215, 378, Σοφία Βαγγ. 378, Χαρίκλεια Γ. 378, 341, Χριστίνα Β. 379.
ΚΑΝΤΙΑΝΗΣ Βαγγέλης Γ. 341, 378, Βασίλειος 378, Βασίλης Γ. 379, Γεώργιος Ηλ. 378, 431, Ηλίας Βασ. 378, Ηλίας Γ. 378, Σωτήριος Ηλ. 378.
ΚΑΠΑΤΟΣ Θωμάς και Διονυσία 520, **ΚΑΠΕΛΟΥΖΟΣ** Γιάννης και Μαριώ 439.
ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ Αγγελικούλα Γ. 119, 388, Αικατερίνη Μιχ. 406, 408, Αικατερίνη Νικ. 414, Αλεξάνδρα Δημ. 425, 534, Αλεξάνδρα Ηλία 394, Αμερινή Ι. 382, Αναστασία Γεωργ. 136, 417, Αναστασία Γιάν. 394, Αναστασία Λεων. 415, Αναστασία Νικ/Π. 414, Αναστασία-Τασία Νικ/Η. 235, 301, 394, Ανδριανούλα 422, Ανθή Πιέρ. 419, Άννα Αντ. 403, Άννα Βεν. 398, Άννα Ηλ. 394, Αντωνία Χρ. 389, Αντωνία Ν. 406, Αργυρούλα Γεωργ. 119, 388, Αργυρούλα Ηλ. 396, Αριστέα Πιέρ. 419, Αφροδίτη Γεωργ. 417, 582, Αφροδίτη Γ/Δ. 426, Βασιλική Ηλ. 394, Βασιλική Κλ. 307, 352, 429, Βασιλική Χαρ. 418, Βάσω Γεωργ. 402, Βρισήδα Στ. 422, Γαρυφαλλίτσα Γεωργ. 119, 388, Γεωργίτσα Βεν. 391, Γεωργίτσα Δημ. 407, Γεωργούλα Χ. 384, Γιαννούλα Γεωργ. 426, Γιούτα Δημ. 430, Ειρήνη Ηλ. 423, Ελένη Αναστ. 393, Ελένη Αντ. 235, 410, Ελένη Γεωργ./Γαν. 402, Ελένη Γεωργ./Μιχ. 414, Ελένη Δημ. 412, 470, Ελένη Κλέαρ-Νάκου 424, Ελένη Νικ. 409, 414, Ελένη Παν. 114, 400, Ελευθερία Ηλ. 396, Ελευθερία Ιωάν. 194, 418, 588, Ελιζα Γεωργ. 426,

Έλλη Λεων. 415, Ελπίδα Μιχ. 408, Ευαγγελία Βεν. 391, Ευαγγελία Ηλ. 418, Ευαγγελία Ιωάν. 394, Ευαγγελία Κλ. 429, 557, Ευγενία Αντ. 403, Ευγενική Γεωργ. 388, Ευγενικούλα Δημ. 355, 412, Ευθυμία Γεωργ./Γιάν. 402, Ευθυμία Γεωργ./Πιέρ. 416, Ζαφειρούλα Π. 420, Θεοδώρα Αθαν. 430, Ιουλία Γεωργ. 397, Ιουλία Ιωάν. 415, Καλλιρρόη Γεωργ. 417, Καλλιρρόη Ηλ. 494, Καλλιρρόη Νικ. 235, 394, Κατίνα Γεωργ. 416, Κοκύνια Κλ. 213, 307, 314, 429, Κοδύλω Αντ. 403, Κοδύλω Πιέρ. 419, Κοραλία Κλ. 430, Κρουσταλένια 383, Μάρθα Αντ. 403, Μαρία Αθαν. 135, 410, Μαρία Δημ. 425, Μαρία Λεων. 415, Μαρία Πιέρ. 419, 535, Μαριγούλα Γεωργ. 417, Μαριγούλα Κωνστ. 495, Μαριγούλα Πέτρ. 203, 405, Μελομένη Χρ. 389, Μηλίτσα Γ. 76, 119, 388, Οικογένεια 63, 73, 74, 75, 76, 90, 93, 124-5-6, 129, 130, 134, 135 140, 197, 219, 230, 380, 381, 459, 532. Ολυμπία Ηλ. 394, Ουρανία Γεωργ. 426, Ουρανία Ηλ. 394, Παναγιώτα Ιωσ. 392, Πάτρα Γεωργ. 415, Πηνελόπη Αντ. 403, Πηνιό Γεωργ. 402, Ποτίτσα Γεωργ. 417, Ποτίτσα Ηλ. 418, Ποτίτσα Πιέρ. 282, 419, Πουλχερία Ηλ. 304, 423, Ρίτσα Ηλ. 423, 425, Σμαραγδή Αντ. 403, Σοφία Γεωργ. 305, 430, Σοφία Ηλ. 394, Σοφία Ιωάν. 151, 418, 500, Σταυριανή Νικ. 215, 222, 428, 579, Σταυρούλα Γιάν. 428, Σταυρούλα Ηλ. 395, Σταυρούλα Κλ. 429, 576, Σταυρούλα Νικ. 301, 394, Σταυρούλα Πιέρ. 372, 419, Σταυρούλα Σταυρ. 422, Σταυρούλα Χαριλ. 222, 418, Τούλα Στελ. 394, Φανή Γεωργ. 397, Φωφώ Κωνστ. 426, Φωφώ Πιέρ. 419, Χαρίκλεια-Χαρτίτη Γεωργ. 426, Χαρίκλεια Δημ. 425, Χαρίκλεια-Λιάνα Σταυρ. 430, 571, Χαρίλαου 151, Χαρούλα Αντ. 409, 410, Χρυσούλα Δημ. 412, Χρυσούλα Ηλ. 396, Χρυσούλα Λεων. 415, Χρυσούλα Νικ. 414.
ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ Αθανάσιος Γεωργ. 430, Αθανασούλης Νικ. 87, 128, 131, 132, 133, 135, 143, 299, 406, 410, 573, Αναγνώστης 380, Αναστασούλη (φανταστικό πρόσωπο) 118-9, Ανδρόνικος Παν. 150, 207, 420, 427, 500, Αντώνιος Γεωργ. 409, Αντώνιος Γιαν. 128, 132, 133, 148 150, 191, 197, 202, 203, 240, 399, 402, Αργύρης Κ. 427, Βασίλειος Πιέρ. 419, Βενετσάνος Γεωργ. 119, 130, 132, 133, 139, 148, 150, 183, 205, 207, 240, 354, 388, 390-1, 435, 444, 447, 488, 499, 504, 521, 526, 533, 535, 574, 587, 591, Βενετσάνος Ηλ. 240, 256, 257, 396, 398, Βρασίδης Ηλ. 304, 423-4, Γεωργάκης (Καπετάν) Χριστόδ. 74, 76, 96, 97, 118-9, 122, 123, 132, 138, 157, 380, 383, 384-8, 399, 466, Γεώργιος Αντ. 297, 203, 204, 240, 403, Γεώργιος Γεωργ. 135, 150, 151, 191, 192, 194, 198, 208, 213, 393, 394, 416, 435, 532, Γεώργιος Δημ. 412, 425-6, Γεώργιος Ηλ. 240, 241, 256, 257, 396, Γεώργιος Κλ. 241, 306, 307, 429, Γεώργιος Κωνστ. 427, Γεώργιος Μιχ. 150, 274, 408, Γεώργιος Παν./Γ. 401, Γεώργιος Παν./Χρ. 420, Γεώργιος Πιέρ. 132, 135, 231, 413, 414, 416, 532, Γεώργιος Χριστ. 389-90, Γιαννάκης-Καπετάν (Κουτήφαρης) 380, Γιαννάκης Νικ./Χ. 122, 123, 126, 406, 407, Γιάννης Ηλ./Ν. 394, Γιάννης-Γιαννακούρης Παν. 240, 256, 420, 427, Γιάννης Χριστ. 123, 128, 132, 133, 135, 137, 139, 140, 141, 384, 399, 400, 500, Γιαννιός Γεωργ. 119, 126, 127, 130 132, 133, 148 150, 302, 388, 391, Γρηγόρης Πιέρ. 419, Δημητράκης Χριστόδ. 132, 384, 411, Δημήτριος Γεωργ. 222, 430, Δημήτριος-Κανερίνης Γιαν. 134, 135, 136, 391, 407, 533, Δημήτριος Γιαν. 382, Δημήτριος Κλ. 314, 429, Δημήτριος Παν. 206, 420, 425, Επαμεινώντας Κ. 427, Ζαχαρίας 380, Ηλίας-Τραμουντάνης Γεωργ./Πιέρ. 215, 418, Ηλίας Γεωργ./Πρεζέας 119, 150, 202, 207, 232, 388, 395-6, Ηλίας Γιάν. 202, 207, 208, 232, 392, 393, 396, 419, Ηλίας Νικ. 301, 394, Ηλίας Σταυρ. 304, 418, 422-3, Θανασούλης βλέπε Αθανασούλης, Θεοδωράκης 380, Θεόδωρος Παν. 206, 414, 415, Θεοφάνης Κωνστ. 395, Ιωάννης Γεωργ./Γαν. 256, 402, Ιωάννης Γεωργ. /Πιέρ. 151, 213, 215, 232, 364, 410, 417, 418, 500, Ιωάννης Ηλ. 394, Ιωάννης Λεων. 240, 303, 415, Ιωσήφ Γιαν. 392-3, Κανερίνης βλέπε Δημήτριος Γιαν. 407, Κίμων Ηλ. 304, 423-4, Κλεάνθης Γεωργ. 430, Κλεάνθης Νικ. 151, 213, 418, 428, 429, 564, 576, Κλεάνθης Παν. 420, 425, Κλέαρχος-Νάκος Ηλ. 304, 423, Κωνσταντίνος 380, Κωνσταντίνος Γεωργ. 426, Κωνσταντίνος Γιάννης 399, Κωνσταντίνος Γιαννιού 392, 395, Κωνσταντίνος Ηλία 304, 423, 425, Λέων Ηλ. 423, 425, Λεωνίδα Ιωάν. 415, Λεωνίδα Νικ. 197, 203, 204, 240, 274, 302, 414, Μιχαήλ Νικ. 122-3, 126, 132, 134, 406-7, 408, 421, Μιχαήλ Χριστ. 384, Νικολάκης Παν. 215, 420, 428, 579, Νικολάκης Χριστόδ. 76, 384, 406, 462, 463, Νικόλαος Ηλ. 394, Νικόλαος Λεων. 220, 240, 257, 303, 415, Νικόλαος Παν. 150, 252, 414, Νικόλαος Πιέρ. 419, Παναγιωτάκης (Γέρο-) Χριστόδ. 113-4, 123, 132, 137, 139, 140, 147-8, 219, 384, 412, 420, Παναγιώτης Ανδρον. 240, 256, 427, Παναγιώτης Γεωργ./Δ. 426, Παναγιώτης Γεωργ./Π. 257, 402, Παναγιώτης Γιαννέας 113-4, 127, 130, 131-2-3, 135, 137, 139, 147-8, 191, 196, 206, 240, 399-401, 442, 444-5-6, 456, 458, 467, 478, 581, 537, 556, 558, 560, 563, Παναγιώτης Δημ. 126, 131-2-3, 412, Παναγιώτης Ηλ. 208, 257, 396, 398, Παναγιώτης Νικ. 305, 428, Παναγιώτης Πιέρ. 130, 132, 134, 137, 139, 147, 148, 183, 205, 413, 444, 533, 587, Πανάγος Γιαν. 383, Πάνος Ιωάν. 92, 232, 284, 372, 418, 419, Πέτρος Αντ. 197, 203, 256, 403, 404, Πιέρος Γεωργ. 92, 215, 372, 417, 419, 535, Πιέρος Χριστόδ. 126, 132, 135, 384, 413, 481 Σαράντος Ηλ. 240-1, 256-7, 396, 397, 444, Σταυριανός 383, Σταυριανός Παν. 123-4-5-6, 130, 132-3, 136, 139, 141, 147, 191, 196, 199, 273, 359, 407, 420-2, 467, 478, 492, 497, 504, 533, Σταύρος-Νάκος Γεωργ. 430, 571, Στέλιος Ηλ. 394, Χαρίλαος Γεωργ. /Γ. (Τραμουντάνης) 214, 417, Χαρίλαος Γεωργ./Δ. 258, 426, Χριστόδουλος Γεωργ. 119, 123, 125, 132-3, 135, 137, 139, 140-

1, 196, 198, 240, 354, 371, 379, 387, 388-90, 392, 447, 451, 467, 497, 521, 526, 533, 535, 537, 556, 570, 573, 587, Χριστόδουλος Ιωάν. 208, 232, 394, 419, Χριστόδουλος Παν. 63, 220, 380, 384.
ΚΑΠΕΤΗΣ Σταύρος και Ελένη 476, ΚΑΠΙΤΣΙΝΕΑΣ Παναγιώτης 449, Αφροδίτη 311, 449, Ηλίας, Βασίλης, Σωτήρης, Σταυρούλα 311, ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ Ιωάννης 121, 135, 136, 141, 147, Αυγουστίνος 136, ΚΑΡΑΒΑ Μαρία 469, ΚΑΡΑΒΙΑ Φωφώ 426, ΚΑΡΑΒΙΤΗΣ Βασίλειος και Λευκοθέα 471, Ελένη 553, Οικογένεια 550, Παναγιώτα 593, ΚΑΡΑΚΙΤΖΟΣ Δημήτριος 123, ΚΑΡΑΜΑΝΕΑΣ Παναγιώτης 239, Χαραλάμπης και Στασινή 472, ΚΑΡΑΜΠΑΤΕΑΣ Π. 206, Αγνή 509, ΚΑΡΑΜΠΑΤΣΟΥ Βασιλική 376, ΚΑΡΑΜΠΕΛΑ Αθανασία 475.
ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ Αγγέλω Κ. 282, 430, Αγγέλω Π. 430, Αλεξάνδρα Π. 431, Αργύρω Π. 431, Αρίστω Ντ. 431, 571, Αφροδίτη Π. 431, 519, Βασίλω Π. 194, 214, 431, 434, 507, Ελισάβετ Π. 430, 576, Ευαγγελία Γ. 431, 534, Καλλιόπη Γ. 431, 576, Κοκώνα Χ. 431, Μαρία 492, Μαρία Π. 430, 484, Μαριώ Π. 431, Μαριγούλα Χ. 308, 431, 519, Ουρανία Κ. 430, 536, Σταυρούλα Π. 431, Χαρίκλεια Γ. 366, 378, 431, Χριστίνα Γ. 431, Χρυσούλα Κ. 430, 589.
ΚΑΡΑΜΠΙΝΗΣ Γεώργιος Κ. 227, 40-1, Γεώργιος Π. 212, 233, 430-1, 534, Θεοφάνης Π. 431, Κώστας Π. 430, 536, Μελέτιος 431, Ντίνος Χ. 210, 431, 571, Παναγιώτης 430-1, Παναγιώτης-Καλόγερος 151, 430, 576, Παναγιώτης Κ. 282, 430, Πότης Γ. 253, 308, 431, 519, Χαραλάμπης Π. 430-1, 519.
ΚΑΡΑΤΖΑΣ-ΠΑΠΑΣ 168, 182, 182, 231, Γεωργιάκης 149, 182, 187, Παναγιώτης 149, 151, 182, 187, Σαράντος 149, 182, 187, 231, Οικογένεια βλέπε Στρογγύλη 215, 488, 524, 579, ΚΑΡΑΦΩΤΙΑ Πανωραία 547, ΚΑΡΒΟΥΝΗ Ευαγγελία 517, ΚΑΡΔΑΡΑ Σταυρούλα 568, ΚΑΡΔΑΣΗΣ Πανάγος και Σταυρούλα 350, ΚΑΡΜΟΙΡΗ Σταυρούλα 524, ΚΑΡΜΠΕΡΗΣ Χρίστος και Ευγενία 531, ΚΑΡΠΟΥΖΗΣ Δημήτριος και Κατερίνα 487, ΚΑΡΣΙΑΛΙΑΚΟΣ Νικόλαος και Ελένη 472, ΚΑΡΥΑΝΟΥ Ελένη 363, ΚΑΡΥΓΙΑΝΝΗΣ Αθανάσιος 126, Γεώργιος 126, Οικογένεια 427, ΚΑΣΙΜΙΩΤΗ Ευαγγελία 519, Φωτούλα 356, 519, 572, ΚΑΣΚΟΥΤΗΣ Παναγιώτης και Αμαλία 552, ΚΑΣΣΙΩΤΗΣ Νικόλαος και Γεωργίτσα 434, Παναγιώτης και Αικατερίνη 311, 449, Καλλιόπη-Λίτσα 311, ΚΑΣΤΑΝΟΥ Ευγενία 568, Χριστίνα 431, CASTELLAN Antoine-Laurent 69, 107, ΚΑΣΤΡΑΝΤΑ Αθανασία 441, ΚΑΤΡΑΜΗ Αλίκη 571, ΚΑΤΣΑΝΑΚΟΣ Θεόδωρος και Ελευθερία 363, ΚΑΤΣΑΝΗ Αγγελική 486, ΚΑΤΣΑΦΑΔΟΣ Αθανάσιος και Αμαλία 485, Παναγιώτης και Μενεγούλα 372, Βασιλική 470.
ΚΑΤΣΙΒΑΡΔΕΑ Ευφροσύνη 432, 554, Οικογένεια 176, 221, 431, Σταυρούλα 433.
ΚΑΤΣΙΒΑΡΔΕΑΣ ή ΚΑΤΣΙΒΑΡΔΑΣ Αντώνης Ι. 150-1, 432, Γ. 432, Γεωργιάκης 141, 145-6-7-8, 431, Ηλίας Γ. 432, Ιωάννης 432, Μιχαήλ 432, Νικόλαος (1821) 133, 432, Νικόλαος Γ. 432, Νικολής Ιωάν. 221, 432-3, 516, Παναγιώτης Αντ. 176, 212, 226, 232, 432, 554, Χρίστος Αντ. 432.
ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΕΑΣ ή ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗΣ Δ. 433, Ευγενία 433, 580, Ζαχαρούλα 433, 442, Οικογένεια 433.
ΚΑΤΣΙΚΕΑΣ Γεώργιος και Ειρήνη 507, ΚΑΤΣΙΜΗΤΣΟΥΛΙΑΣ Βασίλειος και Ναυσικά 379, ΚΑΤΣΙΜΠΑΡΟΥ Χριστίνα 363, ΚΑΤΣΟΥΛΑΚΟΥ Αντιγόνη 352, ΚΕCK Joseph 249, ΚΕΝΤΥΡΙΩΝ Ζαχαρίας 36, Ιωάννης 42, ΚΕΡΑΜΙΩΤΗΣ Λουκάς και Χρύσα 443, ΚΕΡΚΕΜΕΖΟΥ Γεωργία 483, ΚΕΤΣΕΑΣ Καπετάνιος 86, Βενετσάνος 197, Γρηγόριος 206, 396, ΚΕΦΑΛΑΣ Παναγιώτης 123, 128, 389, 410.
ΚΕΦΑΛΕΑ Γεωργία Ιωάν. 530, Γεωργίτσα Παν. 434, Ειρήνη-Καλλιόπη Παν. 434, 534, Ελένη Π. 434, Ελένη Παν. 351, 373. Οικογένεια 198, 214, 230-1-2, 434, 441, 510, 532.
ΚΕΦΑΛΕΑΣ Ιωάννης Στρατ. 434, Νικόλαος 434, Παναγιώτης (Αλτομυρά) 351, Παναγιώτης Α. 435, 544, Παναγιώτης Στρατ. 150-1, 194, 274, 351, 434, 534, Στράτης 132, 134, 434.
ΚΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Βασιλική 365, ΚΙΟΥΠΡΟΥΛΗΣ ΑΧΜΕΤ 60, ΚΙΟΥΡΚΑΤΙΩΤΗΣ Σπύρος και Ελένη 557, ΚΙΣΚΕΑ Αικατερίνη 547, ΚΙΣΚΗΡΑ Γεωργία 350, ΚΙΤΡΙΝΙΑΡΗΣ Αλέξανδρος 420, 464, Οικογένεια 197, 123, 420, 464, ΚΛΑΔΑΣ Κορκόδειλος 48, 49, 211, ΚΛΑΜΠΑΤΣΕΑΣ Παναγιώτης 239, Χρίστος και Ειρήνη 438, ΚΛΕΙΔΩΝΑΣ Γεώργιος και Ελένη 439, Γεώργιος και Ευσταθία 529, Δημήτριος και Κωνσταντία 439, Δημήτριος και Σταυρούλα 528, Ευάγγελος και Γεωργία 529, Ηλίας και Σταυρούλα 550, Θανάσης-Παπάς 337, Κώστας και Σταυρούλα 550, Λάμπρος και Βασιλική 437, Μιχαήλ και Βούλα 351, Νικόλαος και Στασινή 528, Παναγιώτης και Ειρήνη 436, Παναγιώτης και Μαρία 351, Παναγιώτης και Παναγιώτα 553, Παναγιώτης Σπ. και Ποτίτσα 435, Σπύρος και Ελένη 530, Σωτήριος Σπ. και Αρτεμισία 489, Αγγελική 549, Αικατερίνη 529, Αναστασία 529, Βαία 553, Βαρβάρα 549, Γαλάτια 550, Γεωργία 552, Γεωργία Ιωάν. 490, Ευαγγελία 436, Ζωίτσα 437, Θεώνη 351, Κοντύλω 549, Κυριακούλα 349, Μαρία 550, Παναγιώτα 438 και 553, Σοφία 452, ΚΛΗΡΟΠΟΥΛΟΥ Έλζα 589, COCKERELL Charles 48, 76, 85, 110, 171.
ΚΟΖΟΜΠΟΛΗ Αγγελική 349, Αγγελική Αθ. 350, 437, Αγγέλω Αν. 435, 489, Αικατερίνη Κωνστ./Θ. 437, Αικατερίνη Κωνστ./Π. 437, Αικατερίνη Παν. 437, 550, Αικατερίνη Σταυρ. 438, Αλεξάνδρα Κ. 437, Αλέξω Γεωργ. 436, Αναστασία Αναστ. 436, Αναστασούλα 529, Ανδριανούλα 436, Ανθούλα Αν. 436, 540, Ανθούλα Κωνστ. 439, Αννιώ 438, Αντιγόνη Κ. 350, 439, Αργύρω Γ. 549, Αφροδίτη Π. 439, Βασιλική Θ. 437,

Βασιλική Π. 439, Γεωργία 553, Γεωργία Ιωάν. 439, Γεωργία Παν. 439, Γεωργίτσα Γεωργίου 438, Γεωργίτσα Δημ. 437, 529, Δήμητρα 530, Δημητρούλα Θεμ. 438, Δημήτρω Κ. 439, Ειρήνη Γ. 436, Ειρήνη Θ. 437, Ειρήνη Παν. 348, Ελένη Αθ. 437, Ελένη Θεμ. 438, Ελένη Κωνστ./Γ. 439, Ελένη Κωνστ./Π. 437, Ελένη Πέτρ. 438, Ευαγγελία Γιάν. 350, 436, Ευαγγελία Δημ. 438, Ευαγγελία Κωνστ. 437, Ευαγγελία Νικ. 439, Ευαγγελία Παν. 439, Ευαγγελία Σαρ. 436, Ευγενία Νικ. 438, Ζωίτσα Γεωργ. 437, Θανάσω 439, 552, Θεοδώρα Ιωάν. 436, Θεοδώρα Πέτρ. 438, Θεοφάνη Παν. 192, 438, Θεώνη Γεωργ./Κ. 438, Θεώνη Γεωργ./Π. 437, Καλλιρρόη Γιαν. 436, Καλλιρρόη Θ. 437, Καλλιρρόη Νικ. 438, Καλλιρρόη Παύλ. 438, Καλλιρρόη Πέτρ. 438, Καλλιρρόη Στ. 438, Κοντύλω Αν. 436, 528, Κυριακούλα Γεωργ. 437, Μαρία Κωνστ. 438, Μαρία Παν. 437, 490, Μαριώ Αν. 435, Μαριώ Γεωργ./Θ. 437, Μαριώ Γεωργ./Μ. 439, Μαριώ Παν. 439, Μεταξία Γιάν. 436, Νίκη Γεωργ. 436, Νικολέττα Γεωργ. 437, 489, Ξένη Γιάν. 437, 559, 582, Οικογένεια 217, 436, Ουρανία Θεοδ. 437, Παναγιώτα Νικ. 439, Παναγιώτα Παύλ. 438, Παρασκευούλα Θ. 438, Παυλίνα Στ. 438, Πότα Δημ. 438, Ποτίτσα Γιάν./Αν. 435, Ποτίτσα Γιαν./Κ. 438, Ποτούλα Θεμ. 438, Ροδόπη Νικ. 438, Σοφία Νικ. 439, Σπυριδούλα Γεωργ. 438, 452, Σταθούλα Γεωργ. 439, 550, Σταθούλα Κωνστ. 437, Σταθούλα Παν. 437, Σταμάτω Γεωργ. 349, 438, Σταμάτω Δήμου 350, 437, Στασινή Γεωργ. 438, Στασινή Γιάν. 435, Σταυρούλα Γεωργ. 437, Σταυρούλα Γιάν. 376, 436, Σταυρούλα Κ./Θ. 437, 527, Σταυρούλα Κ./Π. 437, Σταυρούλα Παύλ. 438, Σταυρούλα Πέτρου 438, Στεκούλα Κ. 439, Στεκούλα Π. 439, Στρατήγω Γεωργ. 437, Φιλάνθη Γιάν. 438, Φιλάνθη Δημ. 438, Χρυσούλα Γιάν./Κ. 376, 438, Χρυσούλα Σταύρ. 438.
ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ Αθανάσιος Γ. 194, 350, 372, 437, Αναστάσης 435, Αναστάσης Γιάν. 214, 435-6, Γεώργιος 549, Γεώργιος Αν. 435, Γεώργιος Αν./Γ. 436, Γεώργιος Γιαν. 435-6, Γεώργιος Θεμ. 438, Γεώργιος Θεοδ. 213, 437, Γεώργιος Κωνστ./Θ. 437-8, Γεώργιος Κωνστ./Π. 437, Γεώργιος Μιχ. 439, Γεώργιος Νικ. 439, Γεώργιος Παν./Γ. 439, Γεώργιος Παν./Θ. 438, Γεώργιος Παν./Κ. 277, 437, 452, Γεώργιος Παύλ. 438, Γεώργιος Πέτρ. 438, Γεώργιος Σαρ. 438, Γιάννης Αν. 435-6, 548, Γιάννης Αν./Γ. 214, 222, 436, 511, Γιάννης Δημ. 437, Γιάννης Θεμ. 438, Γιάννης Κωνστ./Θ. 437-8, Δημήτριος Θ. 437-8, Δημήτριος Σαρ. 447, Δήμος Γιάν. 194, 214-5, 255, 359, 435, 437, 513, 529, 559, Ευάγγελος Νικ. 439, Θανάσης Γεωργ. 437, Θεμιστοκλής Γιάν. 438, Θεόδωρος 192, 435, Θεόδωρος Κωνστ. 437, 446, Θεόδωρος Νικ. 438, Θεόδωρος Παν. 438, Θεόδωρος Παύλ. 438, Θεόδωρος Πέτρ. 438, Ιωάννης Κωνστ./Γ. 439, Κωνσταντίνος Γεωργ./Σ. 438-9, Κωνσταντίνος Θεμ. 438, Κωνσταντίνος Θεοδ. 437, Κωνσταντίνος Θεοδ./Κ. 437, Κωνσταντίνος Παν./Γ. 282, 439, Κωνσταντίνος Παν./Κ. 437, Μιχάλης Γεωργ. 435, 439, Νικόλαος Γεωργ. 438, Νικόλαος Θ. 437-8, Νικολής 149, 435, Παναγιώτης Γεωργ. 437, 490, Παναγιώτης Γεωργ./Σαρ. 438, Παναγιώτης-Πότης Θ. 213, 226, 287, 374, 437-8, Παναγιώτης Κωνστ./Γ. 439, Παναγιώτης Κωνστ./Θ. 437, 550, Παναγιώτης Σαρ. 447-8, Πάνος Κωνστ./Π. 437, Παύλος Θ. 437-8, Πέτρος Θ. 437-8, Σαράντος 435, 438, Σαράντος Αν. 341, 436, Σταύρος Θ. 437-8, Τάσος Γιάν. 548.
ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ Αθανασία Αλ. 441, Αθηνά Γεωργ. 441, Αικατερίνη Ιωάν. 441, Αναστασία Παρ. 441, Αφροδίτη Αλ. 441, Βενετία Ιωάν. 235, 441, Γεωργία Νικήτ. 309, 441, Γεωργία Παντ. 441, Ελένη Γεωργ. 441, Ελένη Ιωάν. 441, Ελένη Σταύρ. 441, Ελευθερία Αρ. 440, 539, Ευγενία Νικολ. 441, 544, Ζαχαρούλα 440, 531, Κοκώνα Νικήτ. 309, 451, Μαρία Γεωργ. 441, 531, Μαρία Νικήτ. 309, 441, 537, Μαρία Παν. 440, 487, Οικογένεια 251, 439, 492, 514, Ποτίτσα Παν. 440, 450, Ρομένα Σταύρ. 441, Στεκούλα Νικολ. 441, 547.
ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ Αλέξανδρος Γ. 441, Αλέξης Αρ. 235, 440-1, Αριστείδης 440, 445, Αριστείδης Ιωάν. 309, 441, 485, Βασίλης Αλ. 441, Βασίλης Γ. 441, Γεώργιος Αρ. 231, 337, 440, 537, Γεώργιος Ιωάν. 288, 309, 441, Γιάννης Στ. 441, Ιωάννης Αρ. 169, 235, 440-1, Καλόγερος (1831) 440, Νικήτας Αρ. 92, 309, 440-1, Νικηφόρος-Παπάς 141, 147-8, 169, 440, Νικόλαος Αρ. 226-7, 440-1, 547, Παναγιώτης 441, Παναγιώτης Νικολ. 441, Παναγιώτης Αρ. 440, 487, Παντελής Στ. 441, Παρασκευάς Στ. 441, Σταύρος Ιωάν. 309, 441.
ΚΟΚΚΙΝΕΑ Αικατερίνη Αθ. 443, Αμαλία-Πούλω 443, 589, Άννα Αθ. 443, 483, Αφροδίτη 443, 519, Βασίλω Γεωργ. 443, 523, Γεωργία Παν. 443, 580, Γεωργία Σωτ. 443, Ελένη Γ. 443, 557, Ελευθερία Αθ. 443, 589, Ελευθερία Παν. 443, Ελισάβετ 362, 443, Ζαχαρούλα 433, 443, Κοκώνα 443, Κωνσταντίνα-Ντίνα Γ. 282, 443, 545, Ντίνα Αθ./Γ. 443, Οικογένεια 213, 222, Πολυξένη 443, Ρεβέκκα-Βέτα Αθ. 443, Ρεβέκκα Παν. 443, 572, Σταυρούλα Νικολ. 442, Σταυρούλα-Βουλίτσα Γεωργ. 443, 509, Χρύσα Αθ. 443.
ΚΟΚΚΙΝΕΑΣ Αθανάσιος Γεωργ. 443, Αθανάσιος Παν. 339, 443, 589, Βασίλειος Αθ. 443, Γεώργιος Αθ. 443, 509, Γεώργιος Γιάν. 222, 442-3, 557, Γιαννάκης 133, 442, Γιάννης (Κουτρούλης) 148, 433, 442-3, 579, Δημήτριος 442, Διονύσιος 442, Θεοδωράκης 442, Κωνσταντίνος 151, 443, Νικόλαος 442, Νικόλαος-Παπάς 130, 132, 134, 169, 442, Παναγιώτης 442, Παναγιώτης 443, Παναγιώτης Αθ. 210, 443, Παναγιώτης Γιάν. 443, 572, Περικλής 443, Σταύρος 442, Σωτήριος Αθ. 222, 443.

ΚΟΚΚΙΝΟΣ Βασίλειος Νικ. 442, Ειρήνη 423, ΚΟΚΚΩΝΗΣ Γεώργιος και Θεώνη 355, Παναγιώτης 207, Αρετή 591, ΚΟΛΙΓΙΑΝΝΗ Λούλα 469, ΚΟΛΟΒΟΣ Χριστόδουλος και Λευκοθέα 557, Ελένη 455, Μαρία 450, ΚΟΛΟΖΗ Αγγέλω 530, Δημητρούλα 438, Ουρανία 457.
ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗ Αικατερίνη Χρ. 445, 587, Αλεξάνδρα Παν. 445, Αφροδίτη 446, 561, Ελένη 445, Ευπραξία Αθ. 445, 477, Καλλιρρόη Αθ. 445, Καλλιρρόη Παν. 446, Μαρία 446, Μαρία Σπ. 486, Μαριγώ 445, Οικογένεια 218, 230-1, 440, Πολυξένη Γρ. 446, Σοφία Γρ. 446, Σταυριανή Χρ. 445, Σταυρούλα Παν. 446, 473, Σταυρούλα Στ. 445, 583, Φρόσω-Ευφροσύνη Παν. 355, 445.
ΚΟΛΟΚΟΤΡΙΝΗΣ Αθανάσιος 151, 445, Αντώνιος 445, Γιαννάκης 133, Γρηγόρης 446, Ευάγγελος 446, Παναγιώτακας 445, Παναγιώτης (1821) 133, 147-8-9, 444, Παναγιώτης Χριστ. 445, Ξενοφών Παν. 445-6, Ξενοφών Σπ. 445, Σπύρος 150, Σπύρος Παν. 444-5, Σπύρος Παν./Σπ.. 445-6, Σταύρος Ξεν. 445, 583, Χριστόδουλος 142, 149, 150, 205, 207, 444.
ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ Θεοδώρα Ηλ. 494, ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ Γενναίος 191, Θεόδωρος 75, 123, 125, 129, 130, 130, 138, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 400, 401, 411, 421, 465, Σπύρος Παν. 446.
ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΣ-ΚΟΛΟΜΠΑΚΕΑΣ Αθανάσιος 133, 142, 148-9, 446, Αθανασούλης 448, Αποστόλης 447, Βασίλης Κωνστ. 226, 311, 448-9, 454, Γιαννιός Πιέρ. 151, 206, 226, 236, 310, 337, 447-8, 455, Γεώργιος Απ. 448-9, Γεώργιος Σπ. 448, Ιωάννης 142, 149, 446-7, Κωνσταντίνος 447-8, Κωνσταντίνος Στασ. 448, Νικόλαος Παν. 241, 310, 448, Νικολάκης Κωνστ. 448, Νίκος Σπ. 448-9, Παναγιώτης Κωνστ. 448, Πιέρους 133, 141, 148, 205, 360, 366, 446-7, Σπύρος Παν. 448, Στασινός Απ. 448, Στασινός Πιέρ. 151, 241, 447, Σταύρος 448.
ΚΟΛΟΜΒΑΚΟΥ-ΚΟΛΟΜΠΑΚΕΑ Αγγελική Παν. 448, Αγγελική Σπ. 448, Αθανασία 592, Αικατερίνη Βασ. 311, 449, Αλίκη-Σταυρούλα Νικ. 4548, Άννα Απ. 448, Άννα Σταύρ. 448, Άρτεμη Σπ. 448, Αύρα Νικ. 448, Αφροδίτη Βασ. 311, 448, Αφροδίτη Πιέρ. 151, 447, Βάσω 448, Δήμητρα Νικ. 449, Δήμητρα Σπ. 448, Ελένη Γιάν. 310, 448, Ελένη Στασ. 448, Ελένη Σταύρ. 448, Ευαγγελία Σπ. 448, Ευπραξία Πιέρ. 151, 447, Ζαχαρούλα 360, 447, Ισμήνη Νικ. 448, Ιωάννα Νικ. 448, Καλλιρρόη Γιάν. 310, 448, Λουκία Στασ. 448, Μαρία Γεωργ. 449, Μαρία Σπ. 448, Μπέρου Γεωργ. 448, Μπετζεχρή Ιωάν. 447, 547, Οικογένεια 218, Παναγιώτα Σταύρ. 448, Σοφία Κωνστ. 448, Σταυρούλα Γιάν. 311, 448, 455, Σταυρούλα Ιωάν. 447, Σταυρούλα Παν. 448, Τρωάδα Βασ. 311, 454, 459, Φρόσω Γιάν. 448.
ΚΟΛΩΝΙΑΣ Δημήτριος και Αμαλία 492, ΚΟΜΜΑΤΑΣ Γεώργιος και Αφροδίτη 561, ΚΟΜΗΝΕΑΣ Νικόλαος 240, ΚΟΜΗΝΗΝΟΣ Μιχαήλ-Άγγελος 35, ΚΟΜΠΗΣ Θεόδωρος και Πέτρος 570.
ΚΟΜΠΟΤΗ Αγνή Κωνστ. 449, Αλέξω 436, Ειρήνη Κωνστ. 449, Ελένη 550, Ευαγγελία 553, Ευαγγελία Κωνστ. 449, Ευδοκία 449, Ευρύκλεια 475, Θεώνη Π. 351, Λουίζα Κωνστ. 270, 449, Μαριώ Γ. 439, Όλγα Κωνστ. 449, Ρεβέκκα Κωνστ. 449, Ρόη Πότ. 449, Σταυρούλα Αριστ. 449, Σταυρούλα Βασ. 529, Σταυρούλα Κωνστ. 449, Στρατηγούλα 457.
ΚΟΜΠΟΤΗΣ Αριστείδης 449, Βασίλειος 529, Γεώργιος 449, Θεόδωρος 449, Κωνσταντίνος 212, 449, 571, Παναγιώτης 449, Πότης 449, Σωτήριος 449.
ΚΟΝΟΜΟΣ Σταμάτης, ΚΟΝΤΕΑΣ Ιωάννης και Ελένη 485, Ιωάννης και Σοφία, Πούλος και Ποτίτσα 417, ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ Σοφία 578, ΚΟΝΤΟΣ Κώστας και Μάρθα 377, ΚΟΝΤΟΣΤΑΒΛΟΣ Γερακάρης (Κούνος) 82, Οικογένεια 79, 90, ΚΟΝΤΟΥ Μάρθα 377.
ΚΟΝΤΟΥΛΕΑ Αικατερίνη Αν. 450, 547, Αικατερίνη Γεωργ. 450, Αφροδίτη Αν. 450, Ευανθία Αν. 450, Μαρία Γεωργ. 450, Μαρία Παν. 450, Οικογένεια 177, 218, 222, 433, Ποτίτσα Γεωργ. 440, 450.
ΚΟΝΤΟΥΛΕΑΣ Αναστάσης Γεωργ. 210, 450, 547, Αναστάσης Γεωργ./Αν. 252, 258, 308, 450, Βασίλης Γεωργ. 450, Γεώργιος 450, Γεώργιος Αναστ. 226, 251, 440, 450, Κώστας Γεωργ. 308, 450, Παναγιώτης Γεωργ. 227, 450, Πούλος 142, 158, 450.
ΚΟΝΤΡΑΡΟΣ Γεώργιος και Σμαράγδα 227, 450-1, 584, Γιάννης και Καλλιρρόη 417, Δημήτριος και Ελένη 448, Σπύρος και Ελένη 450, Μπετζεχρή 550, Χρυσούλα Γεωργ. 451.
ΚΟΡΑΚΙΤΟΥ Αναγνώστης 158, ΚΟΡΑΚΙΤΟΥ Άννα 361, ΚΟΡΔΑΚΗ Αγγελική 561.
ΚΟΡΔΟΛΑΚΗΣ ή ΚΟΡΔΟΛΙΑΣ Κ. 148, 150, 451, Π. 149, 451, Γεώργιος 451, Κωνσταντίνος 451, Παναγιώτης 451.
ΚΟΡΜΑΛΑΚΗΣ Δικαίος 473, οικογένεια βλέπε Κουρμαλίδης, ΚΟΡΝΑΡΟΥ Κοραλία 430, ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ Αναστάσιος 122, 139, ΚΟΡΟΓΟΝΑΣ Γρηγόριος και Σταυρούλα 476, Φίλιππος και Σταυρούλα 528, ΚΟΣΜΑΣ Δημήτριος 94, Οικογένεια 79, 90.
ΚΟΣΤΡΙΒΑ Αγγελική Αθ. 452, 561, Αγγελική Ιωάν. 452, 565, Αικατερίνη Πότ. 452, Αλεξάνδρα Πότ. 452, Αλεξάνδρα Στ. 452, Άννα Αθ. 452, Άννα Γιάν. 452, Αριστέα Αθ. 452, Άρτεμη Πότ. 452, Ελένη Κωνστ. 452, Ελένη Πότ. 452, Ευτυχία Αθ. 452, Θέμη Ιωάν. 368, 452, Ιωάννα Διον. 452, Μαρία Αθ. 452, 586, Μαρία Γεωργ. 452, 539, Μαρία Ηλ. 451, Μαρία Πότ. 452, 487, Οικογένεια 218, Όλγα Παν. 451, 495, Όλγα Πότ. 452, 562, Παρασκευή Παν. 451, 559, Παρασκευούλα Κωνστ. 452, Παρασκευή Πότ. 451,

Πολυτίμη Πότ. 452, Σοφία Ηλ. 451, Σοφία Κωνστ. 452, Σοφία Νικ. 357, 452, Σοφία Πότ. 452, Σπυριδούλα Πότ. 438, 452, Σταυρούλα Αθ. 452, Σταυρούλα Γεωργ. 452, Σταυρούλα Γεωργ./Π. 452, Σταυρούλα Ιωάν. 452, Χαρίκλεια Πότ. 255, 452.
ΚΟΣΤΡΙΒΑΣ Αθανάσιος Γ. 452, 561, Γεώργιος Αθ. 452, Γεώργιος Ιωάν. 193, 452, Γεώργιος Παν. 451-2, Γιάννης Πότ. 452, Διονύσιος Ιωάν. 452, Ηλίας 451, Ιωάννης Γεωργ. 368, 452, Κώστας Παν. 451-2, 460, Κώστας Πότ. 452, Νικόλαος 148, 451, Νίκος Πότ. 357, 452, Παναγιώτης 451, Πότης Κωνστ. 452, 562, Σταύρος Ιωάν. 452,
ΚΟΤΡΩΝΑΡΟΣ Γεώργιος 274, 394, Βασιλική 394, ΚΟΤΡΩΤΣΙΟΣ ή ΚΟΤΡΑΚΕΑΣ βλέπε Δικαίος 370, ΚΟΤΣΗ Ευαγγελία 376, Στασινή 435, ΚΟΤΣΙΛΑ Τασία 376,
ΚΟΤΣΟΒΟΛΟΣ ή ΚΟΤΣΟΒΟΛΕΑΣ Δημήτριος 148, 453, Δημήτριος Ηλ. 214, 226, 337, 339, 350, 453, 515, Ηλίας 453, 572, Ηλίας Δ. 339, 453, Ιωάννης Ηλ. 453, Παναγιώτης Δ. 453, Χριστός Δ. 453.
ΚΟΤΣΟΒΟΛΟΥ Άννα Ηλ. 453, Γεωργίτσα Δ. 350, 453, Ελένη Ηλ. 453, Ελένη Παν. 368, Ελευθερία Δημ. 453, 515, Ελπίδα Ιωάν. 453, Κοκκώνα Ηλ. 453, Μαρίτσα Ηλ. 453, 572, Σταυρούλα Ηλ. 453.
ΚΟΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας και Βάσω 477.
ΚΟΤΣΩΝΕΑ ή ΚΟΤΣΩΝΗ Αικατερίνη Γεωργ. 455, Αικατερίνη Γιάν. 455, 590, Αικατερίνη Πότ. 366, 454, Αικατερίνη Πούλ. 455, 582, Αικατερίνη Σταύρ. 455, Αναστασία Σταύρ. 455, Άντζελα Λάμπρ. 455, Αντιγόνη Σταύρ. 454, 555, Αντωνία Ιωάν. 456, Αφροδίτη Γεωργ. 455, 586, Βενετία Βασ. 454, Βενετία Πότ. 454, Γεωργία Πότ. 454, 569, Γεωργία Σταύρ. 370, 454, Ελένη Γεωργ. 455, Ελένη Λάμπρ. 455, Ελένη Πότ. 326, 454, 537, Ελευθερία Παύλ. 455, Ευαγγελία Γεωργ. 455, Ευγενία Παν. 454, Ευθυμία Γιάν. 363, 455, Ευθυμία Παν. 454, Θεοδούλη Γεωργ. 455, 564, Θεοδούλα Λάμπρ. 282, 456, Θεοδούλα Πούλ. 455, Ιλεάνα Κωνστ. 313, 455, Ισμήνη Γεωργ. 455, Ιωάννα Λάμπρ. 455, Καλλιόπη Αρ. 454, Καλλιόπη Παν. 454, Μαρία Ανδρ. 455, Μαρία Βασ. 454, Μαρία Παν. 454, 512, Μαρία Πότ. 455, Μαρία Σταύρ. 454, Οικογένεια 144, 214, 491, Πηνελόπη-Πόπη Λάμπρ. 455, Ροζαλία Γεωργ. 455, 536, Σεβαστή Ανδρ. 455, Σεβαστή Λάμπρ. 363, 455, Σοφία Πούλ. 455, Σταυρούλα Γεωργ. 448, 455, Τρωάδα Παν. 449, 454, Χρυσάνθη Λάμπρ. 456, 540.
ΚΟΤΣΩΝΕΑΣ ή ΚΟΤΣΩΝΗΣ Ανδρέας Λάμπρ. 455, Αριστομένης Παν. 454-5, Αριστομένης Πότ. 454, Βασίλης 455, Βασίλης Πότ. 454, Βασίλης Πούλ. 455, Γεώργιος Λάμπρ. 251, 282, 455, Γεώργιος Πούλ. 221, 339, 455, Γεώργιος Σταύρ. 151, 173, 222-3, 313, 360, 454-5, 564, Γιάννης Γεωργ. 455, Γιάννης Παν. 221, 454-5, 590, Δημήτριος 454, Ιωάννης 141, 148-9, 150, 454, 456, Κωνσταντίνος-Ντίνος Λάμπρ. 143, 242, 313, 455, Κωνσταντίνος Πούλ. 455, Λάμπρος Γεωργ./Α. 455, Λάμπρος Γεωργ./Σ. 210, 221, 228, 251, 285, 293, 294, 313, 337, 339, 363, 433, 455, Λάμπρος Κωνστ./Α. 455, Λάμπρος Παύλ. 455, Παναγιώτης Γεωργ. 455, Παναγιώτης Σταύρ. 151, 221, 312, 454, 512, Πάυλος Λάμπρ. 455, Πότης Σταύρ. 210, 221, 226, 227, 285, 339, 340, 454, 537, Πούλος Γεωργ. 221, 226, 241, 249, 251, 255, 314, 455, 582, Σταύρος 454, Σταύρος Παναγ. 221, 232, 312, 370, 454, 572, Σταύρος Πότ. 221, 454, Σταύρος Πούλ. 129, 455.
ΚΟΤΤΕΑ Σταυρούλα 593, ΚΟΤΤΗΣ Γεώργιος 209, ΚΟΥΒΕΛΑΣ Γεώργιος και Αθηνά 550-1, Νικόλαος και Σταυρούλα 476, Στασινός 526, Ζαχάρω 527, Θεώνη Α. 438, Καλλιρρόη 350, Σταυρούλα Ευστρ. 437, ΚΟΥΓΕΑΣ Ιωάννης 122, ΚΟΥΓΙΑΣ Σωτ. 160-1, ΚΟΥΚΕΑΣ Καπετάνιος Λιμπόχοβας Τσερίων 97, Ιωάννης και Γεωργία 351, Παναγιώτης και Περεσεφόνη 364, Π. 456, Παρασκευούλα 452, Παρασκευή Γ. 451, ΚΟΥΚΗΣ Παναγιώτης 489, ΚΟΥΚΟΣ Γεώργιος και Καλλιρρόη 495, ΚΟΥΚΟΣ Σωτήριος 209.
ΚΟΥΚΟΥΤΣΗ Αλεξάνδρα 457, Άννα 457, Αργύρω 457, Βαρβάρα 457, Βασιλική 457, Ελένη 457, Ευαγγελία Β. 351, 457, Ευαγγελία Π. 457, Κωνσταντίνα 457, Μαρία 476, Μαρία 352, Μαρία Θ. 457, Μαρία Π. 457, Οικογένεια 456, Ουρανία 457, Ποτούλα 376, Ρουμπίνη 457, Σοφία Ευθ. 457, 555, Σοφία Π./Β. 457, Σοφία Π./Π. 457, Σταυρούλα 378, 457, Στρατηγούλα 457, Χρυσάνθη 490.
ΚΟΥΚΟΥΤΣΗΣ Αναστάσιος 339, Βασίλης 376, 457, Γεώργιος Β. 457, Γεώργιος Π. 378, 457, Ευθύμιος Π. 457, 555, Θεόδωρος 456-7, Νικόλαος 401, 456, Παναγιώτης 456-7, Παναγιώτης Β. 457, Παύλος Θ. 457, Παύλος Π. 457, Ποτάκης 457, Σωτήριος 283, Σωτήριος 490.
ΚΟΥΛΟΥΜΒΑΚΗΣ Ευστράτος 446, Νικόλαος 449, Ευαγγελία 588, ΚΟΥΛΟΥΜΠΑΚΟΣ Βασίλειος και Τρωάδα βλέπε Κολομβάκος, ΚΟΥΛΟΥΜΠΡΗΣ Καπετάν- 57, ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ Γεώργιος και Ελένη 369, Γεωργία 557, ΚΟΥΛΟΥΦΑΚΟΥ Σταυρούλα 538, ΚΟΥΛΟΥΦΕΚΗΣ Δανιήλ 122, 154, 237, Θεόδωρος 274.
ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑ Αγγελική Σπ. 458, Βασιλική Αρ. 458, Βασιλική Θαν. 459, Βάσω Αρ. 458, Βάσω Λυκ. 459, Βρισήδα Παν. 458, Ελένη Βασ. 459, Ευγενία Αθ. 368, 458, Ευγενία Αντ. 458, Μαριώ Λυκ. 459, Ναυσικά Λυκ. 459, Οικογένεια 178, 218, Όλγα Θαν. 458, Παναγιωτίτσα Αρ. 458, Παναγιώτα Αθ. 458, Παναγιώτα Σπ. 458, 582, Πανωραία Λυκ. 459, Πολυτίμη Λυκ. 459, Ποτίτσα Γ. 459, Ρουμπίνη Σπ. 458, Σμαράγδα Αρ. 458, Σταυρούλα Λυκ. 258, 459, 500.

ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ Αθανάσιος 241, 458, Αθανάσιος Παν. 150, 458, 563, Αλέξανδρος Ανδρ. 457, Ανδρέας 457, Αντώνιος Αρ. 241, 458, Αριστείδης Αντ. 458, Αριστομένης Αθ. 458, 516, Αριστομένης Αντ. 458, Βασίλης Σπ. 458-9, Γεώργιος Λυκ. 459, Θάνος Λυκ. 459, Θάνος Σπ. 258, 458, Ιωάννης Γεωργ. 459, Λυκούργος Αθ. 151, 226-7, 251, 458-9, 500, Λυκούργος Θαν. 459, Παναγιώτης (1821) 133, 457-8, Παναγιώτης Αθ. 240, 458, 516, Σπύρος Αθ. 226, 251, 458.

ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΟΣ 457, **ΚΟΥΜΑΝΤΕΑΣ** Αριστομένης, Παναγιώτης, Ευγενία, Χρυσούλα 355, **ΚΟΥΜΟΥΔΗΣ** Δημήτριος και Ελένη 503.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗ ή **ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΥ** Αικατερίνη Αλ. 464, Αικατερίνη Θ. 412, 470, Αικατερίνη Ιωάν. 469, Αιμιλία Π. 469, Αλέκα Δ. 469, Αμερινή Αθ. 461, Αντιγόνη Π. 368, 470, Αντωνίτσα Ιωάν. 469, Βασιλική 490, Βασιλική Δ. 470, Γιαννούλα Σωτ. 378, Δανάη Ν. 469, Διαμάντω Δ. 470, Ελένη Θ. 412, 470, Ελένη Ν. 470, Ευανθία Δ. 172, 460, 468, Ευθυμία Αλ. 464, Κλημεντία Δ. 172, 460, 468, Κωνσταντίνα Ιωάν. 470, Λούλα Κ. 469, Μάρθα Αθ. 468, Μαρία 485, Μαρία Π. 469, Ναυσικά 368, Οικογένεια 73, 76, 90, 124-5-6, 131, 134-5, 140, 231, 385-6, 461, Όλγα Δ. 470, Ουρανία Θ. 592, Κουμουνδουράκενα (Γιαννιτσάνικα) 460.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ ή **ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ** Αθανάσιος 66, 382, 461, Αλέκος Ιωάν. 469, Αλέξανδρος Αθ. 66, 67, 462, 465, Αλέξανδρος Ανδρ. 469, Αλέξανδρος Γαλάνη 274, 372, 393, 404, 409, 464, 534, 574, Αλέξανδρος Παν. 76-7, 97, 134, 354, 465, 466, 497, Αναστασούλης 469, Ανδρέας Δ. 123, 464, 468, Αντώνης Ιωάν. 469, Γαλάνης Σπ. 123, 126, 136, 139, 140-1, 407, 421, 442, 462, 463-4, 467, 503, 505, 514, 520, 533, 546, 560, Γιαννάκης 422, Γιαννάκης Δ. 74, 361, 464, 469, Γιωργάκης 461, Γρηγόρης Αλ. 462, Γρηγόρης Θ. 136, 139, 141, 466-7, Δημήτρης 464, Δημήτρης Ανδρ. 178, 460, 468, Δημήτρης Ιωάν. 469, Δημήτρης Παν. 469, Δημήτριος Σωτ. 470, Επίσκοπος 154, 460, Θανασούλης ή Αθανασούλης Παν. 123, 126, 129, 134, 139, 140-1, 465, 467, 470, 546, 566, 577, 580, Θεόδωρος (1700) 461, Θεόδωρος (1800) 412, 470, Θεόδωρος 592, Θεοδωράκης Παν. 134, 386, 465, 466, Ιωάννης Δημ. 178, 460, 468-9, Ιωάννης Παντ. 470, Κωνσταντίνος Αλ. 464, Κωνσταντίνος Παν. 469, Λεωνίδα 470, Νικόλαος Παν. 469, Νικόλαος Παντ. 47, Παναγιωτάκης 470, Παναγιώτης 460, Παναγιώτηδες 74-5-6, 89, 99, 104, 134, 386, 541, Παναγιώτης Δ. 178, 460, 469, Παντελής Ν. 368, 470, Σπύρος Αλ. 464, Σπύρος Γιάν. 462.

ΚΟΥΜΟΥΤΣΕΑ Βούλα Χαρ. 194, 471, 557, Διαμάντω Λεων. 232, 471, Ερασμία Χαρ. 4871, 515, Ζαφειρούλα 471, 576, Καλλιρόη 471. 511, Κωνσταντίνα Παν. 471, Λευκοθέα Παν. 471, Οικογένεια 144, 213-4, Σταυρούλα Παν. 471.

ΚΟΥΜΟΥΤΣΕΑΣ Δημήτριος Νικ. 470, Ιωάννης Δημ. 470, Καλόγηρος 145-6, 148, 470-1, Κωνσταντίνος Κυρ. 471, Λεωνίδα 151, 471, Παναγιώτης 151, 194, 226, 372, 470-1, 511, 564, Χαρίλαος Παν. 228, 239, 241, 249, 471, 516, Χαρ. 471.

ΚΟΥΝΤΑΚΗΣ Χρ. 210, **ΚΟΥΝΤΟΥΛΕΑ** Αφροδίτη Αν. 441.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ Αφροδίτη Μιχ. 472, Δημητρούλα Παν. 472, 540, Ελένη Μιχ. 472, Ευγενία Μιχ. 472, Θεώνη Λεων. 472, Καλλιόπη Γεωργ. 472, Ντίνα Χαρ. 472, Σοφία Νικ. 472, Σταϊνή Μιχ. 472, Σταυρούλα Μιχ. 472, 593.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ Γεώργιος Μιχ. 472, Λεωνίδα Μιχ. 472, Μιχαήλ Παν. 472, Νικόλαος Μιχ. 472, Παναγιώτης Μιχ. 472, 540, Χαράλαμπος Μιχ. 472.

ΚΟΥΡΑΜΠΑ Σταυρούλα 475, **ΚΟΥΡΕΛΕΑΣ** Πέτρος και Σοφία 483, **ΚΟΥΡΕΤΖΗ** Ευσταθία 378, Σταυρούλα 490, Στυλιανή 376, **ΚΟΥΡΗΣ** Βασίλειος και Χρυσούλα 576, **ΚΟΥΡΚΟΥΤΑΣ** Θεόδωρος 206, Παναγιώτης 205, Τζανέτος 376, 546, Αικατερίνη 487.

ΚΟΥΡΜΑΛΕΑΣ ή **ΚΟΥΡΜΑΛΙΔΗΣ** Γεώργιος 473, Γιάννης Σπ. 473, Θεοχάρης Κωνστ. 473, Κωνσταντίνος 151, 446, 473, Κωνσταντίνος (Φαρμακοποιός) 474, Κώστας Σπ. 473, Σπύρος Θεοχ. 473, Σπύρος Κωνστ. 236, 473, 562.

ΚΟΥΡΜΑΛΙΔΟΥ Αγγελική 474, Δήμητρα Σπ. 474, Ευαγγελία Σπ./Κων. 473, 562, Ευαγγελία Σπ./Θεοχ. 473, Οικογένεια 177, 218, Σμαραγδή Θ. 473, Σταυρούλα Κ. 445, 473, Σταυρούλα Σπ. 474.

ΚΟΥΡΟΥΜΑΛΕΑΣ ή **ΚΟΥΡΟΥΜΑΛΟΣ** Ι. 473, Π. 148, 473, Σπύρος 142, 473.

ΚΟΥΡΟΥΜΑΛΗΣ Παναγιώτης 473.

ΚΟΥΡΟΥΜΑΛΟΣ Αναγνώστης 142, 473, Γιάννης (1690) 59, 422, Λιμπέρης 473, Σεργέντης 59, 382, 472, Οικογένεια 59, 229.

ΚΟΥΡΤΗΣ Γιάννης και Αθανασούλα 477, **ΚΟΥΣΚΟΥΒΕΛΑΚΟΥ** Βασιλική 490, **ΚΟΥΤΑΛΙΑΡΗ** Ελένη 552, **ΚΟΥΤΕΛΑΣ** Παναγιώτης και Κατίνα 552, **ΚΟΥΤΗΦΑΡΗΣ** Αντώνιος 481, Γιαννάκης-Καπετάν 63, 98, 219, 385, Δημητράκης 478, Δημήτριος και Ζαχαρίτσα 354, Έξαρχος 379, Κωνσταντίνος Τζαν. 140, 533, Κωνσταντίνος 206, 274, 355, Μιχάλης 462, Παναγιώτης 379, Πέτρος 75, 123, 205, 382, 428, 459, Σταύρος και Σταυρούλα 515, Τζανέτιδες 63, 66, 73, 74, 83, 96, 99, 103, 129, 440, 462, 535, Αλεξάνδρα 382,

Αμερινή 461-2, Αναστασία 414, Αντωνίτσα 469, Ευθαλία 582, Ζαχαρίτσα 354, Λάρισα 382, Οικογένεια 50, 379, 459, 532, Πετζεχρούλα 74, Ρουμπίνη 458.

ΚΟΥΤΙΒΑ Αγγελική 377, Αγγελική Σταύρ. 476, Αγγαίλα Κωνστ. 475, Αθανασία Γεωργ. 475, Αθανασία Χρ. 475, Αικατερίνη Γεωργ. (συζ. Στ. Αγγελέα) 352, Αικατερίνη Γεωργ. 476, Αικατερίνη Γεωργ. (Μπελιτσου) 529, Αικατερίνη Ιωάν. 475, Αλεξάνδρα Γεωργ. 457, Αργύρω Στ. 476, 528, Αρετή Θεοδ. 489, Βασιλική Αθ. 476, Βάσω Γεωργ. 476, Βάσω Κυρ. 455, Βούλα Παν. 476, Ελένη Αθ. 476, Ελένη Δημ./Γ. 475, Ελένη Δημ./Ν. 476, Ελένη Παν. 475, Ελευθερία Νικήτ. 475, Ευαγγελία Παν. 476, Ευανθία Γιάν. 476, Ευρύκλεια Νικήτ. 475, Ευσταθία Αριστ. 475, Ζαχαρούλα Στέλ. 475, Θανάσω Γιάν. 476, Θανάσω Σταύρ. 476, Λευκή Βασ. 475, 529, Μαρία Αθ. 475, 476, Μαρία Γεωργ. 475, 490, Μαρία Μιλτ. 476, Μαρία Παν. 476, Μαρία Σταύρ. 475, Ντίνα Παν. 476, Οικογένεια 217, Παναγιώτα Γεωργ. 475, Παναγιώτα Ιωάν. 475, Παναγιώτα Νικήτ. 475, Παναγιώτα Παν. 475, Πανωραία 530, Παρασκευή Κυρ. 475, Πετρίτσα Αθ. 476, Πολυτίμη Δημ. 475, Σεβαστή Γεωργ. 476, Σοφία Δημ. 475, Σοφία Παν. 475, Σπυριδούλα Βασ. 476, Σταυρούλα Αθ. 476, Σταυρούλα Αριστ. 475, Σταυρούλα Γιάν. 457, Σταυρούλα Δημ. 475, Σταυρούλα Ευαγ. 530, Σταυρούλα Παύλ. 476, Σταυρούλα Σταύρ. 476, Στέλλα Νικήτ. 476, Τασία Δημ. 4875, Χριστίνα Παύλ. 476, 529, Χρυσούλα Νικήτ. 475.

ΚΟΥΤΙΒΑΣ Αθανάσιος Παύλ. 476, Αρίστος Γεωργ. 315, 475, Βασίλης Παν./Γ. 475, 529, Βασίλης Παν./Ι. 476, Γεώργιος 490, Γεώργιος Αθ. 476, Γεώργιος Αριστ. 475, Γεώργιος Γιάν. 476, 529, Γεώργιος Δημ. 474, Γεώργιος Δημ./Γ. 474, Γεώργιος Κυρ. 475, Γεώργιος Παν./Γ. 475-6, Γεώργιος Παν./Ι. 476, Γιάννης 457, Δημήτριος 474, Δημήτριος Γεωργ. 315, 475, Δημήτριος Κυρ. 475, Δημήτριος Νικήτ. 475, Δημήτριος Παν. 476, Ευάγγελος 530, Θεόδωρος 489, Ιωάννης Δημ. 474, 476, Ιωάννης Νικήτ. 475, Ιωάννης Παν./Γ. 475, Ιωάννης Παν./Ι. 476, Κυριάκος Γεωργ. 315, 475, Κωνσταντίνος Αριστ. 475, Μιλτιάδης Αθ. 476, Νικήτας Αριστ. 475, Νικήτας Γεωργ. 315, 475, Παναγιώτης Γεωργ. 315, 475, Παναγιώτης Γιάν. 476, Παναγιώτης Κυρ. 475, Παύλος 151, 474, 476, Σταύρος Γιάν. 475, Σταύρος Παν. 475, Στέλιος Παν. 475, Χρίστος Παν. 475.

ΚΟΥΤΟΥΛΕΑΣ Παναγιώτης και Βασιλική 476, **ΚΟΥΤΟΥΦΑΡΗΣ** βλέπε **ΚΟΥΤΗΦΑΡΗΣ**, **ΚΟΥΤΡΕΑ** Πετρίτσα 476, **ΚΟΥΤΡΗΣ** Βασίλειος και Σταυρούλα-Ρούλα 395, **ΚΟΥΤΡΟΥ** Ελένη 352, **ΚΟΥΤΡΟΥΛΗΣ** βλέπε **Κοκκινέας** 433, **ΚΟΥΤΣΙΚΟΣ** Ιωάννης 327, 557, Σταυρούλα-Βούλα και Μαίρη 557, Οικογένεια 401, **ΚΟΥΦΟΓΙΑΝΝΗ** Αικατερίνη 531, **ΚΟΦΙΝΗ** Στέλλα 536, **ΚΟΨΟΧΕΡΑ** Ευφροσύνη 485, **ΚΡΑΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ** Γεώργιος και Ευγενία 350, **ΚΡΕΒΒΑΤΑΣ** Π. 159, **ΚΡΕΠΑΠΠΑΣ** Δημήτριος και Ελένη 494, **ΚΡΕΣΤΕΝΙΤΗΣ** Λυκούργος 410, **ΚΡΙΚΩΝΗΣ** 426, **ΚΡΙΣΗΣ-ΚΡΙΣΑΚΗΣ** Δικαίος 63, **ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΟΣ** 42, 44, **ΚΥΒΕΛΟΣ** Γεώργιος και Σμαραγδή 374, 403, Οικογένεια 91, 97, Σεβαστή 374, **ΚΥΡΙΑΖΗ** Παρασκευή 519, **ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ** Γεώργιος και Βάσω 448, Όλγα 458, **ΚΥΡΙΑΚΟΣ** Καμαρινός 164, Κωνσταντίνος 122, Ελπίδα 408, Ευγενική 388, **ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΕΑΣ** βλέπε **ΜΑΝΕΑΣ** Σταύρος 151, 502, 510, **ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗ** Μαρία 490, **ΚΥΡΙΟΠΟΥΛΟΥ** Σοφία 592.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ Αθανασούλα Στέλ. 477, Άννα Κωνστ. 477, Βασιλική Αθ. 477, Βάσω Στέλ. 477, 518, Βούλα Στέλ. 477, Ελένη Στέλ. 477, Ευπραξία Λουκ. 445, 477, Ευπραξία Στέλ. 477, Παναγιωτίτσα Στ. 477.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗΣ Αθανάσιος Λουκ. 477, Κώστας Στέλ. 477, Λουκάς 445, 477, Ντίνος Λουκ. 477, Στέλιος Λουκ. 477, 518.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΚΗΣ Χρυσομάλλης 63, Οικογένεια 477.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΕΑ Αγγελική 448, Αγγελική Ανδρ. 350, 484, Αγγελική Βασ. 486, Αγγελική Νικολ. 485, Αγγελικούλα 581, Αγγελικούλα Γεωργ. 368, 485, Αγγελικούλα Σταύρ. 314, 483, 586, Αδμαντία 487, Αικατερίνη Γιάν. 482, 513, Αικατερίνη Ευαγ. 487, Αικατερίνη Ηλ. 484-5, Αικατερίνη Κωνστ. 484-5, Αικατερίνη Νικολάκη 482, 564, Αικατερίνη Νικολάου 486, Αικατερίνη Παν. 487, 593, Αικατερίνη Πέτρ. 483, Αμαλία Βασ. 483, Αμαλία Γιάν. 151, 482, Αμαλία Ηλ. 485, Αμαλία Παν. 226, 484, 579, Αναστασία Σαρ. 487, Ανθούλα Γεωργ. 486, Άννα Νικήτ. 235, 486, Άννα Φιλ. 443, 483, Αντιγόνη Δημ. 483, Βασιλική Ανδρ. 484, Βασιλική Βασ. 372, 482, Βασιλική Παν. 482, Βασιλική Σαρ. 486, Βενετία Σταύρ. 483, 488, Βούλα Αλ. 483, Βούλα Παν. 282, 482, Βούλα Παν. 282, 484, 494, Γεωργία Αλ. 483, Γεωργία Μίμη 485, Γεωργίτσα Δημητ. 487, Γεωργίτσα Παν. 282, 484, Δέσποινα Παύλ. 483, Δήμητρα Βασ. 484, Ελένη Γιάν. 482, Ελένη Δημ. 483, Ελένη Ηλ. 485, Ελένη Κωνστ. 485, Ελένη Νικήτ. 487, Ελένη Νικολ. 485, Ελένη Παν. 482, Ελένη Πόπη 366, 483, Ελένη Σαρ. 486, Ευαγγελία Αναστ. 487, Ευαγγελία Κωνστ. 484, Ευγενία Νικ. 482, Ευφροσύνη Δημ. 485, Θεοδότη Νικολ. 297, 364, 482, Θεωνίτσα Γιάν. 151, 484, Ιουλία Νικήτ. 486, 496, Κατερίνα Αναστ. 487, Κατερίνα Νικήτ. 487, Κωνσταντίνα Αλ. 483, 511, Λαμπρινή Σαρ. 486, Λευκή Σταύρ. 235, 483, Μαρία Αλκ. 440, 487, Μαρία Ανδρ. 484, Μαρία Βασ. 486, Μαρία Γιάν. 430, 484, Μαρία Δημ. 487, Μαρία Ηλ. 485, Μαρία Νικήτ./Β. 445, 486, Μαρία Νικήτ./Σ. 487, Μαρία Σαρ. 486, Μαρία Σωτ. 452, 487, Μαρία-Χρυσαιγή Δημ. 487, Μαριγώ Γεωργ. 485, Μαριγώ Κωνστ. 363, 485, Μαριγώ Γεωργ. 212, 483, 590, Μέλω Νικολάκη 482, 513, Νίκη Σαρ. 486, Νίκη Στυλ. 483, Οικογένεια 218, 479,

ΜΑΓΡΙΠΛΗΣ 51.

ΜΑΔΟΥΡΕΑΣ Δημήτριος 149, 185, 187, 495, Καλόγηρος ή Παναγιώτης 149, 185, 187, 495, Οικογένεια (Μαδουρέα-Μπαμπούρεα) 182, 187, 488, 495, 579.
ΜΑΚΑΡΙΟΣ Ασίνης 190, **ΜΑΚΡΗΣ** Αλέξανδρος και Αφροδίτη 582, Φώτιος και Παναγιώτα 475, **ΜΑΚΡΥΛΕΑΣ** Ηλίας και Πολυξένη 443. Μακρηνός 35, Μακρυγιάννης 126.
ΜΑΛΑΜΑ Αγγελική Νικολ. 494, Άννα Παν. 457, Αφροδίτη 368, Γεωργίτσα Θεοδ. 966, Ελένη Βασ. 545, Ευγενία Γ. 592, Ευσταθία Παν. 549, Ιουλίτσα Αναστ. 486, 496, Καλλιρρόη Θεοδ. 496, Μαρία 350, Μαρία Γεωργ. 494, Οικογένεια 215, Παναγούλα Ιωάν. 496, Πότα Γεωργ. 351, 496, Σοφία Αναστ. 496, Στέλλα Ιωάν. 496, Σταυρούλα Θεοδ. 496, Στυλιανή Θεοδ. 358, 496, Χρυσούλα Παν. 496.
ΜΑΛΑΜΑΣ Αναστάσιος 496, Αναστάσιος Θεοδ. 486, 496, Βασίλειος 545, Γεώργιος 592, Γεώργιος Αναστ. 496, Γεώργιος Θεοδ. 351, 496, Θεόδωρος Αναστ. 215, 358, 496, Θεόδωρος Ιωάν. 496, Ιωάννης Θεοδ. 496, Παναγιώτης 457, Παναγιώτης 549, Παναγιώτης Θεοδ. 496, Παναγιώτης Ιωάν. 496.
ΜΑΛΑΜΟΣ Χ. 373, **ΜΑΛΑΤΕΣΤΑ** Σιγισμουύδος-Πανδόλφος 46, 47, **ΜΑΛΕΥΡΗ** Οικογένεια, **ΜΑΛΤΙΝΟΥ** Σταυρούλα 487, **ΜΑΜΠΛΕΚΟΥ** Δήμητρα 365, **ΜΑΜΩΝΑΣ** 34.
ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΕΑ ή **ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑ** Αμαλία Αλ. 282, 502, 568, Αφρούλα Αλ. 502, Γεωργία Ερ. 502, Ελένη Αλ. 502, Ελένη Αναστ. 502, Ελένη Ερ. 502, Ζωή Γεωργ. 151, 491, 500, Καλλιρρόη Ηλ. 498, Λεύκω Παν. 500, Οικογένεια 58, 81, 142-7, 497, Πηγή Αλ. 235, 282, 363, 502, Σοφία Παν. 213, 418, 500, Σταυρούλα Αλ. 482, 502, Σταυρούλα Γεωργ. 459, 500, Σωφρονία Αν. 502, Φρειδερίκη Αν. 502.
ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΕΑΣ ή **ΜΑΝΔΡΑΠΗΛΙΑΣ** Αθανασούλης 498, Αλέξανδρος Γεωργ. 151, 210, 214, 222, 251, 319, 399, 482, 502, Αναστάσης Αλ. 282, 319, 502, Αναστάσης Γεωργ. 151, 240, 318, 399, 500, Γεώργιος 144-5-6-7, 150-1, 360, 399, 431, 470, 483, 499, 500, 535, Ερρίκος Αν. 502, Δημήτριος (1821) 124, 130, 132-3, 149, 205-6, 240, 478, 499, Δημήτριος (Δολοί) 498, Ηλίας 497-8, Νικήτας 497, Παναγιώτης 150, 499, 500, Χριστόδουλος 147-8, 498.
ΜΑΝΕΑ Αγνή Θ. 509, Αικατερίνη Γεωργ. 482, 513, Αικατερίνη Ιωάν. 506, 584, Αλεξάνδρα Ανδρ. 507, Αναστασία Γεωργ. 509, Αναστασία-Τασία Κυρ. 511, 571, Άννα Δημοσφ. 507, Αντωνία Παν. 511, Αρετώ Γεωργ. 511, 531, Άρτεμη Θ. 509, Βασιλική Ανδρ. 431, 507, Βασιλική Γεωργ. 513, Βασιλική Ηλ. 511, Βασιλική Παν. 513, 572, Βασίλω Σωτ. 215, 377, 512, Βιργινία Παν. 513, Βουλίτσα-Σταυρούλα Ηρ. 443, 509, Δέσποινα Ηλ. 511, Δέσποινα Κλέαρχ. 510, Δέσποινα Περ. 511, Ειρήνη Ανδρ. 507, Ελένη Γεωργ. 513, Ελένη Ιωάν. 150, 372, 483, 506, Ελένη Νικολούτσου 507, 516, Ευαγγελία Νικ. 513, 538, Ευσταθία Γεωργ. 365, 510, Ευσταθία Ευθ. 511, Ευσταθία Σταύρ. 365, 510, Ευτέρπη Σωτ. 352, 512, Θεοδώρα Κλέαρχ. 510, Θεώνη Φ. 509, 583, Θηρεσία Κλέαρχ. 321, 510, Καλλιρρόη 471, 511, Κλειώ Χρ. 507, Κλυταμνήστρα-Νήστρα Γεωργ. 144, 359, 511, 586, Κούλα Γεωργ. 513, Κωνσταντίνα Κυρ. 483, 511, Λεύκω Νικ. 513, 584, Λιλίκα Γεωργ. 513, Μαρία Ανδρ. 507, Μαρία Παν. 454, 512, Μαρτινούλα Παν. 511, 554, Μαρτινούλα Σωτ. 512, Μελαχροινή Ανδρ. 507, Μελαχροινή Ηλ. 352, 507, Μέλπω Νικ. 482, 513, Νίκη Παν. 511, Ντίνα-Κωνσταντίνα Ηρ. 509, 571, Οικογένεια 58, 81, 150, 176, 190, 230, 508, 532, Ουρανία Ανδρ. 507, Παναγιώτα Βασ. 110, Παναγιώτα Ηλ. 511, Πολυτίμη Σαρ. 513, Ποτίτσα Φωτ. 509, Ποτούλα Γιάγ. 513, Σταυρούλα Γ. 511, 513, Σταυρούλα Παν. 511, 571, Τασία Ηλ. 511, Τούλα Σαρ. 513, Χρυσοθέμη Κυρ. 511, 516, Χρυσούλα Παν. 513.
ΜΑΝΕΑΣ Α. (Ανδρούβιστα) 503, Αναστάσιος 503, Ανδρέας Ηλ. 214, 240, 251, 257, 320, 431, 507, Αριστείδης Σωτ. 235, 512-3, Βασίλειος Γεωργ. 511, Γ. 203, Γεωργιάκης 147, 503, Γεώργιος (δάσκαλος) 502, Γεώργιος (Πηδήμα) 504, Γεώργιος 506, Γεώργιος Ιωάν. 507, Γεώργιος (Καλογερέας) 512, Γεώργιος (Κυριακούλεας) 150, 510, Γεώργιος Παν./Καλ. 482, 513, Γεώργιος Παν./Κυρ. 81, 214, 227, 287, 510, Γεώργιος (Παναγιούλεας) 214, 227, 337, 511, 531, Γεώργιος Σωτ. 512-3, Γεώργιος Φώτ. 509, Γιάγκος Γεωργ. 513, Γιάννης (Οροβά) 503, Γιαννάκης (1821) 124, 133, 149, 182, 186, 240, 504, Γιάννης (1821) 504, Δημήτριος 149, 150, 151, 186, 504, Δημήτριος (Μάνος) 506, Δημήτριος (Δικ. Κλητήρας) 512, Δημοσθένης Γεωργ. 240, 507, Ευθύμιος Ανδρ. 507, Ευθύμιος Ηλ. 511, Ηλίας Ανδρ. 507, Ηλίας-Καλόγερος Ιωάν. 151, 352, 507, Ηλίας Κυριακ. 214, 511, Ηρακλής Γεωργ. 509, Ηρακλής Φωτ. 144, 212, 509, 571, Θεόδωρος Γ. 509, 511, Θεόδωρος (Καλογερέας) 512-3, Ιωάννης (1821) 133, 504, Ιωάννης Α. 505-6, Ιωάννης Γ. 149, 150, 506, 511, Κλέαρχος Θεοδ. 197, 241, 321, 509, 510, Κλέαρχος Σαρ. 513, Κυριακούλης 151, 511, 571, Κωνσταντίνος (Οροβά) 503, 505, Κωνσταντίνος Γ. 509, Νικολής Στ. 482, 513, Νικολούτσος Ιωάν. 239, 241, 506, 507, 516, Παναγιώτης 512, Παναγιώτης Γεωργ. 511, 513, Παναγιώτης Θεοδ. 513, 572, Παναγιώτης Σαρ. 169, 513, Παναγιώτης Στ. 510, 571, Παναγιούλης 151, 511, Περικλής Ηλ. 511, Σαράντος Νικ. 513, Σπύρος Γεωργ. 509, Σταυριανός 505, Σταύρος (1821) 124, 133, 505, Σταύρος Γεωργ. (Κυριακούλεας) 150, 231, 365, 434, 510, Σταύρος (Καλογερέας) 512-3, Σωτήριος Γεωργ. 215, 239, 241, 352, 512, Φώτιος Γεωργ. 509, 511, 583, Χριστό-δουλος (Οροβά) 503, 505, Χρίστος-Τάκης 507.

ΜΑΝΕΣΙΩΤΗΣ Σταύρος και Γωγούλα 571.

ΜΑΝΙΑΤΕΑΣ 492, Δημήτριος 514, Ι. 148, Κώστας 514, Νικόλαος 514, Νικόλαος Κ. 514, Βασιλική 477, Πότα (Ζαχαρού) 514, 518.
ΜΑΝΟΣ βλέπε Μανέας 502, 504, Γεωργιάκης (1830) 147, Γιαννάκης 149, 182, 186, Δημήτριος 149, 186, Ιωάννης Α. 505, Ιωάννης Γ. 149, 158-9, 182, 186, Αναστασία 441, **ΜΑΝΟΥΔΗ** Ελένη 378, **ΜΑΝΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ** Αν. και Πότα 545, **ΜΑΝΟΥΣΟΣ** Π. 396, **ΜΑΝΤΑ** Τούλα 394, Χρυσούλα 513.
ΜΑΝΩΛΑΚΕΑ Αθηνά 515, Αφροδίτη 514, 564, Βασιλική 418, 515, Ελευθερία Παν. 214, 453, 515, Σταθούλα Στασ. 515, 538.
ΜΑΝΩΛΑΚΕΑΣ Αγησίλαος 214, 515, Γ. 148, 514, Δημήτριος Ιωάν. 151, 514-5, Ιωάννης 151, 514, Ντίνος Στασ. 282, 515, Παναγιώτης Ιωάν. 514, 564, Στασίνος Δημ. 258, 515, 538, Στρατηγούλης 141, 147-8-9, 182, 186, 514.
ΜΑΝΩΛΑΚΟΣ Γρηγόριος και Ζωή 491, Δημήτριος και Βούλα 482.
ΜΑΝΩΛΕΑ Αγγελική Γιάν. 517, Αγγέλω 372, 515, Αθανασία Γιάν. 517, Αθανασία Πέτρ. 517, Αικατερίνη Ηλ. 517, Αικατερίνη Κωνστ. 372, 517, Αικατερίνη Παν. 517, Ανθούλα Δημ. 516, Αρχοντούλα Κωνστ. 516, Αφροδίτη Αλεξ. 516, Βαρβάρα Ηλ. 517, Βασιλική Πέτρ. 517, Βάσω Φωτ. 517, Βούλα Γιαν. 517, Βούλα Σταύρ. 517, Γεωργία Παν. 517, Γεωργία Ηλ. 517, Ελένη Αλεξ. 283, 516, Ελένη (Ελευθερία) Γιάν. 517, 538, Ελένη Δημ. 507, 516, 572, Ερασμία Δημ. 471, 515, Ευαγγελία Αρ. 517, Ζωή Δημ. 515, Ζωίτσα Νικήτ. 365, 516, Θεώνη Γιάν. 517, Θεώνη Παν. 516, Ιουλίτσα Δημ. 517, Κοκώνα Ηλ. 517, Παναγούλα Παν. 369, 517, Παρασκευούλα Δημ. 516, Πούλω Γεωργ. 517, Σοφία Νικ. 517, Σταυρούλα Αλεξ. 516, 519, Σταυρούλα Ηλ. 517, Σταυρούλα Ιωάν. 515, Σταυρούλα Παν. 363, 516, Σταυρούλα Πέτρ. 517, Τασία Νικήτ. 516, Χάιδω Γεωργ. 517, Χάιδω Ηλ. 517, 523, Χρυσοθέμη Νικήτ. 322, 511, 516, Χρυσουαγή Ηλ. 517.
ΜΑΝΩΛΕΑΣ Αλέξης 251, 253, 323, 516, 519, Αριστοτέλης Πέτρ. 517, Βασίλης Αλεξ. 516, Γεώργιος Ηλ. 282, 374, 517, Γεώργιος Ιωάν. 515, 516, Γιάννης Παν. 516-7, 538, Δημήτριος Αλεξ. 516, Δημήτριος Ιωάν. 221, 227, 433, 515, Δημήτριος Φώτ. 517, Ηλίας Γεωργ. 517, Ηλίας Παν./Ι. 227, 322, 517, 523, Ηλίας Παν./Η. 517, Ηλίας Φώτ. 517, Ιωάννης 515, 563, Κωνσταντίνος Αλεξ. 283, 516, Κωνσταντίνος Γεωργ. 372, 517, Νικήτας Δημ. 222, 322, 511, 516, Νίκος Γεωργ. 517, Παναγιώτης Ιωάν. 215, 363, 515-6, Παναγιώτης Ηλ. 517, Παναγιώτης Γιάν. 517, Πάνος Πέτρ. 517, Πέτρος (δημοτικός σύμβουλος) 206, Πέτρος Παν. 516-7, Σταύρος Παν. 517, Φώτης Ηλ. 517.
ΜΑΝΩΛΗ Θεοδώρα 430, Σοφία 483, **ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΥ** Ελένη 448, **ΜΑΝΩΛΟΣ** Γεώργιος 238, Παναγιώτης και Αγγελική 531, Σοφία 531, **ΜΑΡΑΒΑΣ** Χρίστος και Αφροδίτη 586, **ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ** Αφροδίτη 377, **ΜΑΡΑΤΟΣ** Ζαφείρης 145, 147, Λάκης και Ελένη 513, **ΜΑΡΙΟΛΟΠΟΥΛΟΥ** Βασιλική 458, **ΜΑΡΚΑΖΟΣ** Κώστας και Καλλιρρόη 448, **ΜΑΡΚΑΚΗ** Ρέζη 361, **ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ** Δημήτριος και Κωνσταντίνα 490, Αφροδίτη 426, **ΜΑΡΟΥΛΗΣ** Α. και Παρασκευούλα 422, Οικογένεια βλέπε Παπαμικρούλεας, **ΜΑΣΟΥΡΙΔΗΣ** Γεώργιος και Αικατερίνη 129, 455, Νικόλαος (συμβολαιογράφος) και Κοκώνα-Νία 365, Νικόλαος Πέτρ. 255, Πέτρος και Μαριώ 459, **ΜΑΤΟΥΛΕΑΣ** Χρίστος 185-6, **ΜΑΤΤΕ** Μαγκώ 482, **ΜΑΥΡΕΑ** Δήμητρα 484, Ευγενία 363, **ΜΑΥΡΙΔΟΥ** Άννα 582, **ΜΑΥΡΙΚΟΣ** 274, Δημήτριος 206, Πούλος 465, 503, **ΜΑΥΡΟΓΕΝΗΣ** Αλέξανδρος 131, Νικόλαος 73, 99, 103, **ΜΑΥΡΟΕΙΔΗΣ** Νικόλαος 192, Ζαχαρούλα 475, **ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ** Αλέξανδρος 189, 198, **ΜΑΥΡΟΜΑΤΕΑΣ** Γ. 206, **ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ** Αναστάσιος Πετρ. 160, 390, 543, Αντώνιος Π. 114, 200-1, 203, Γερμανός 190, 199, 200, Γεωργιάκης Π. 66, 98, 400, 412, Γεώργιος Α. 199, Γεώργιος Ιωάν. (Σουκιούρμπεης) 71, 104, 466, Γεώργιος Π. (1899) 404, Δημήτριος 200, Δημήτριος (Κατσάκος) 205, 208, Ηλίας Π. 77, 123, 134, 373, 407, 421, 466, Ηλίας (Κατσάκος) 123, 136, 412, Ιωάννης 66, 67, 68, 69, 220, Ιωάννης Γερμ. 201-2-3, Ιωάννης-Κατσάκος 200-1-2, Ιωάννης Κατσάκος (Δήμαρχος Αβίας) 427, Ιωάννης -Κατσή 123, 129, 137, 139, 197, Ιωάννης Μιχ. 77, 465, Ιωάννης Π. 412-3, Κυριακούλης Πιέρ. 77, 126, 135, Κυριακούλης (Κουτράκος) 126, Κωνσταντίνος (Πιεράκος) 123, Κωνσταντίνος Πιέρου 127, Κωνσταντίνος Π. 391, Λεωνίδας (Καπετανάκος) 203, Μιχαήλ Ιωάν. 77, Νικόλαος (Πιεράκος) 71, 138, 192, Παναγιώτης 413, Πετρόμπεης 66, 67, 70, 75, 76, 81, 89, 97, 101, 104, 123, 124, 125, 127-8-9, 134-5, 157-8, 197, 220, 411, 421, 465, 466, Πιέρου (Βοϊδής) 123, 128, 410, Πιέρου Γ. 67, 70, 71, 220, Στέφανος (1770) 66, Στέφανος (1829) 82, Χαρίλαος (Κατσάκος) 137, Αικατερίνη Κ. 464, Αναστασία Ι. 136, 417, Γεωργίτσα Κ. 135, 391, 404, Μαρία (συζ. Σπεντζούρη) 576, Μαρία-Μαριώ Πέτρ. 135, 410, Μαρτινούλα Π. 203, 405, Οικογένεια 91, 97, 231, 380, 386, 404, 422, 432, 440, 444, 446, 447, 456, 471, 493, 514, 520, 522, 533, 535, 546, 560, 563, 581, 583, 584, Χρυσήδα 163-4, 543.
ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ Κυριάκος και Κατίνα 557, Διαμάντω 352, **ΜΕΔΙΚΟΙ-ΓΙΑΤΡΟΙ** 57, 60, 79, 89, 90, **ΜΕΔΙΚΟΣ-ΓΙΑΤΡΟΣ** Πέτρος 50, 51, 58, 82, 103, 211, 216, 217, 218, Μιχαήλ 82, **ΜΕΛΕΚΕΤΣΕΝΗ** Οικογένεια βλέπε Ψαρρέα 592, **ΜΕΛΕΤΙΟΥ** Θεμιστοκλής και Διαμάντω 538, **ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ** Αθανάσιος και Κωνσταντίνος 586, **ΜΕΛΙΓΑΛΙΩΤΗΣ** Κωνσταντίνος και Πότα 514 518, Αφροδίτη 359, 518, Σταυρούλα 477, 518, Στυλιανή 518.

ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΥ Οικογένεια 33, 79, ΜΕΝΟΥΔΗ Ελένη 402, ΜΕΝΟΥΝΟΥ Βούλα 517, ΜΕΣΙΣΚΛΗΣ Θεόδωρος 123, ΜΕΤΑΞΑ Αγγελική 492, Θηρεσία 510, ΜΗΚΑ Αλέκα 469, ΜΗΛΙΟΣ Γεώργιος 209, Νικόλαος και Σταυρούλα-Βούλα 539, ΜΗΛΙΩΝΗ Σταυρούλα 549, ΜΗΝΙΟΡΑΚΗΣ Δημήτριος και Σταυρούλα 511, ΜΗΤΣΕΑΣ Γεώργιος και Ουρανία 437, Γεώργιος και Ρουμπίνη 530, Γεώργιος και Στυλιανή 552-3, Γιάννης και Αικατερίνη 550, Δημήτριος και Μαρία 489, Ευάγγελος και Γεωργία 490, Ηλίας και Ελένη 489, Ιωάννης και Ελένη 529, Κωνσταντίνος και Δαφνούλα 529, Κώστας και Αριστέα 529, Νικόλαος και Καλλιρρόη 552, Παναγιώτης και Άννα 529, Παναγιώτης και Παναγιώτα 350, Παναγιώτης και Ειρήνη 529, Παναγιώτης και Σταυρούλα 552, Αικατερίνη 475, και 529 και 552, Αικατερίνη Παν. 495, Γεωργία Ιωάν. 522, Γιαννούλα 490, Ειρήνη 376, Παναγιώτα 549, 550, Πολυξένη 528, Σταυρούλα 528, Σταυρούλα Κυρ. 452, ΜΙΜΕΟΣ Αλέξανδρος και Σταυρούλα 589, ΜΙΧΑΛΑΚΑ Ευαγγελία 370, Ζαχάρω 553, ΜΙΧΑΛΑΚΑΚΗΣ Ηλίας 503, ΜΙΧΑΛΑΚΑΤΖΗΣ Παναγιώτης (1730) 237, ΜΙΧΑΛΑΚΕΑΣ Γεωργάκης 133, 518, Γεώργιος 518, Ηλίας 366, Νικόλαος 518, Παναγιώτης 518, Ανθή 576, Ευθυμία 366, Σταυρούλα 552. ΜΙΧΑΛΕΑΣ Αναστάσης 518, Β. 194, 214, ΜΙΧΑΛΙΔΗΣ Π. 149, 518. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτριος και Άρτεμη 448, ΜΙΧΑΛΟΥ Ιωάννα 586. ΜΟΙΡΕΑ Αφροδίτη Γεωργ. 431, 519, Αφροδίτη Διον. 519, Αφροδίτη Παν. 323, 443, 519, Γιαννούλα Κωνστ. 368, 519, Δήμητρα Κωνστ. 519, Διονυσία Νικ. 520, Ερμιόνη Νικ. 520, Ευαγγελία Κωνστ. 357, 519, 572, Ευγενία Διον. 519, 534, Ζωίτσα Αθ. 519, Καλλιόπη Κωνστ. 356, 519, Μαρία Κωνστ. 519, Μαριάνθη Διον. 325, 519, Μαριγούλα Κωνστ. 431, 519, Οικογένεια 213, 221, 586, Όλγα Γεωργ. 369, 519, Παρασκευή Γεωργ. 519, Ποτίτσα Γεωργ. 519, 580, Σταυρούλα Νικ. 520, Σταυρούλα Παν. 516, 519, Σταυρούλα (Μοιροπούλου) 519, Φωτεινή Γιάν. 520. ΜΟΙΡΕΑΣ Γεώργιος Κωνστ. 519, Γεώργιος Παν. 227, 369, 519, Γιάννης Νικ. 520, Γιάννης Παν. 519-20, Δ. Αθ. 519, Διονύσιος Παν. 242, 251, 257, 324, 325, 327, 339, 519, 534, Κωνσταντίνος 151, 356, 519, Κωνσταντίνος Γεωργ. 519, Κωνσταντίνος Παν. 519-20, Νικόλαος Αθ. 519, Νίκος Διον. 282, 519-20, Παναγιώτης Κωνστ. 323, 443, 519. ΜΟΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Σταυρούλα 519, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΗΣ Παναγιώτης 187, 506, MORRITT S. John 73, 83, 84, 97, 95, 99, 105, 220, ΜΟΡΟΖΙΝΗ Φραγκίσκος 53, 59, 60, 63, 379, MORRIS Αντώνης 629, ΜΟΥΖΑΛΟΣ Ιάκωβος 63, 154, 382, Οικογένεια 57, 60, 63, 218, ΜΟΥΝΤΑΝΑΚΗΣ Νεόφυτος 388, ΜΟΥΝΤΑΝΕΑΣ βλέπε ΜΟΥΝΤΑΝΟΣ. ΜΟΥΝΤΑΝΟΣ Αναγνώστης 520, Γεώργιος 520, Γεώργιος Ιωάν. 521, Γρηγόρης 520, Θεοδωρή 520, Ιωάννης Νικ. 521, 572, Κ. 521, Κωνσταντίνος 520, (Κοκορίκος 446), Νικόλαος 416, Παναγιώτης 520, Παύλος 520, Σωτήριος 494, 521. ΜΟΥΝΤΑΝΟΥ Αικατερίνη Ιωάν. 521, Ελευθερία Γεωργ. 521, Κανέλλα Παν. 521, Κατίνα 416, Καλλιρρόη 445, Μαρία Σωτ. 494, 521, Σταυρούλα 487, Σταυρούλα Ιωάν. 521, 572. ΜΟΥΝΤΖΟΥΡΕΑΣ Χαράλαμπος και Βιργινία 513, ΜΟΥΡΓΗΣ Γεώργιος και Αικατερίνη 492, ΜΟΥΡΙΣΚΟΣ Νικόλαος 95, Πρωτόπαπας 94, 101, ΜΟΥΡΚΑΚΟΣ Γεώργιος και Αντωνία 575, Γεώργιος και Μάρθα 377, ΜΟΥΡΤΖΑΣ Π. και Ευγενία 552, ΜΟΥΡΤΖΙΝΟΣ Διονύσιος, 90, 123, 127, 129, 132, 134, 134-5, 138-9, 197, 386-7, 400, 465, 532, Παναγιώτης 123, 137, 157, ΜΟΥΣΑΓΕΑΣ Χρίστος και Κατίνα 525, ΜΟΥΣΟΛΙΝ ΡΑΪΖ 50, 55, ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ Γεώργιος και Χριστίνα 352, Βάσω 352, Μπέτη 352, ΜΟΥΤΕΒΕΛΗΣ Γεώργιος και Χρυσούλα 350, ΜΠΑΖΙΓΟΣ Δημήτριος και Αφροδίτη 562, ΜΠΑΪΡΑΚΤΑΡΗΣ Αντώνιος και Σταυρούλα 448, Παναγιώτης και Όλγα 351, ΜΠΑΚΑΛΗΣ Παναγιώτης και Ευγενία 472, Παναγιώτης και Μαρία 490. ΜΠΑΚΑ Σταυρούλα Η. 521, Σταυρούλα Πέτρ. 554, Σταυρούλα Πότ. 521, 580, Τριανταφύλλη 521. ΜΠΑΚΑΣ Δημήτριος 521, Ηλίας Δημ. 521, Πότσης Δημ. 222, 521, 580, Σταύρος Δημ. 521. ΜΠΑΚΕΑ Ελένη 445, Ερασμία 378, Μαρία 425. ΜΠΑΚΕΑΣ ή ΜΠΑΚΙΔΗΣ Π. 532, Γεώργιος Α. Μπακίδης 155, 522. ΜΠΑΚΕΤΕΑ Αλεξάνδρα 523, Άννα Γεωργ. 523, Άννα Θεοδ. 370, 523, Αφροδίτη Γεωργ. 494, 523, Αφροδίτη Κωνστ. 523, 587, Βασιλω Γεωργ. 443, 523, Ελένη Χρ. 523, 590, Ευθυμία Θεοδ. 524, 591, Μαρία Γεωργ. 491, 523, Ποπή Γεωργ. 485, 523, Ποτίτσα Κωνστ. 353, 523, Ροδάμη Νικ. 523, 586, Σοφία Θεοδ. 523, Σταυρούλα Γεωργ. 523, Χάιδω Κωνστ. 523, 517. ΜΠΑΚΕΤΕΑΣ Γεωργαντάς Κωνστ. 226, 251, 443, 523, Γεώργιος Θεοδ. 491, 523, Θεόδωρος Κωνστ. 370, 523, Κωνσταντίνος (Μπακετόπουλος) 148, 198-9, 522-3, Κωνσταντίνος Γεωργ. 523, Κωνσταντίνος Θεοδ. 282, 523, Κωνσταντίνος Κωνστ. 523, 587, Νίκος Γεωργ. 283, 523, 586, Σωτήριος Γεωργ. 523, Σωτήριος (Μπακετόπουλος) 161, 522, Χρίστος Γεωργ. 523, 590. ΜΠΑΚΕΤΟΠΟΥΛΟΣ βλέπε Μπακετέας 522. ΜΠΑΚΙΔΗΣ βλέπε Μπακέας, ΜΠΑΚΟΛΙΑΣ Στάθης και Άννη 557. ΜΠΑΚΟΝΙΚΟΛΕΑ ή ΝΙΚΟΛΕΑ Αρτεμισία 524, Νικολέττα 524, Σταυρούλα 524.

ΜΠΑΚΟΝΙΚΟΛΕΑΣ ή ΝΙΚΟΛΕΑΣ Αλέξανδρος Νικ. 524, Ανδρέας 133, 524, Νικόλαος Παν. 524, Παναγιώτης 151, 524, Χρίστος 524. ΜΠΑΛΑ Μαρία 523, ΜΠΑΛΕΑ Οικογένεια βλέπε Σπανέα 572. ΜΠΑΜΠΟΥΡΕΑ Κατίνα Πελ. 365, 523, Κατίνα Σαρ. 525, Οικογένεια 182, 496, 524, 579, Παναγιώτα Πελ. 525, 584, Ποτίτσα Σαρ. 525, Σταυρούλα Πελ. 525, Σταυρούλα Σαρ. 525, Φωτεινή Κυρ. 525. ΜΠΑΜΠΟΥΡΕΑΣ Δημήτριος-Καλόγερος 525, Κυριακούλης Σαρ. 283, 525, Παναγιώτης 525, Πελοπίδας-Καλόγερος 365, 525, Σαράντος Πελ. 151, 249, 525. ΜΠΑΡΔΟΥΝΙΩΤΗΣ Αντώνιος και Μαρία 450, ΜΠΑΡΜΠΑ Ελένη 489, ΜΠΑΡΜΠΑΛΙΑΣ Ιωάννης και Μαρία 592, ΜΠΑΡΜΠΟΥΝΗΣ Γιάννης 63, ΜΠΑΣΑΚΑΡΟΣ Απόστολος και Αγγέλω 430, Γεώργιος 239, Λιμπέρρης και Αικατερίνη 536, Αικατερίνη 517, ΜΠΑΣΑΚΟΣ Αντώνιος και Κωνσταντίνα 238, 471, ΜΠΑΣΕΑΣ Νώντας 240, 283, ΜΠΑΤΖΕΑΣ βλέπε Πατσέας, ΜΠΕΓΙΕΤΗΣ Ευάγγελος και Πολυτίμη 491, Χρίστος και Κοκώνα 431, Κωνσταντίνα 370, Παναγιώτα 358, ΜΠΕΛΕΖΟΥ Δανάη 469, ΜΠΕΛΕΣΕΑ Ιφιγένεια 549. ΜΠΕΛΙΤΣΟΣ Αθανάσιος 526, Αναστάσης Βασ. 528, Αναστάσης Γεωργ. 528, Αναστάσης Δημ. 529-30, Ανδρέας Γεωργ. 530, Αντώνης Γεωργ. 529, Βαγγέλης Γεωργ. 529, Βαγγέλης Ηλ. 213, 529, 550, Βασίλης 528, Βασίλης Παν. 528, Γεώργιος 526, Γεώργιος Αναστ./Γ. 490, 528, Γεώργιος Αναστ./Δ. 530, Γεώργιος Βαγγ. 81, 529, Γεώργιος Βασ. 528, 564, Γεώργιος Δημ. 529, Γεώργιος Ηλ. 529, Γεώργιος Θεοδ. 214, 528, Γεώργιος Παν. 526-7, 530, Γεώργιος Τζαν. 529, Γρηγόρης (1877-1918) 437, 527, Γρηγόρης Θεοδ./Γρ. 341, 372, 528, Γρηγόρης Πότ. 528, Δημήτριος 528-9, Δημήτριος Γεωργ. 530, Ηλίας Αναστ. 528, Ηλίας Γεωργ./Α. 528, Ηλίας Γεωργ./Β. 476, 528, Ηλίας Γεωργ./Δ. 529, Θανάσης Γεώργ. 210, 214, 528, 454, Θεόδωρος 526, Θεόδωρος Γεωργ. 530, Θεόδωρος Γρηγ. 212, 221, 227, 230, 287, 325, 337, 339, 340, 476, 527-8, Θεόδωρος Παν. 526, Ιωάννης 526, Κωνσταντίνος Αναστ. 530, Κωστής Παν. 212, 490, 528, Νίκος Παν. 530, Νίκος Πότ. 528, Παναγιώτης 526, Παναγιώτης Αναστ. 528, 549, Παναγιώτης Γεωργ./Αν. 528, Παναγιώτης Γεωργ./Γ. 530, Παναγιώτης Γεώργ./Ε. 529, Παναγιώτης Δημ. 529-30, Παναγιώτης Θεοδ. 176, 210, 221, 454, 528, 539, Περικλής Γεωργ. 529, Πότσης Γρηγ. 210, 212, 325, 436, 527-8, Σωτήριος Κωνστ. 530, Τζανέτος 141, 148-9, 526, Τζανέτος Δημ. 529, Χαρίλαος Παν. 530. ΜΠΕΛΙΤΣΟΥ Αγγελική Γρηγ. 372, 528, Αγγέλω Κωνστ. 530, Αικατερίνη Αναστ. 530, 555, Αικατερίνη Βαγγ. 529, Αικατερίνη Γεωργ. 476, 529, Αικατερίνη Δημ. 529, Αικατερίνη Ηλ. 528, Αικατερίνη Παν. 528, 539, Αναστασία Βαγγ. 529, 550, Αναστασία Γεωργ. 529, Αναστασία Τζαν. 529, Άννα Βαγγ. 529, Αργύρω Θεοδ. 476, 528, Αριστέα Τζαν. 529, Ασήμη Γεωργ. 529, Βασιλική Αναστ. 530, Βασιλική Γεωργ. 530, Βασιλική Ηλ. 529, 552, Γαρυφαλλιά Γεωργ. 527, Γεωργία Αναστ. 530, Γεωργία Βαγγ. 529, Γεωργία Γρηγ. 490, 527, Γεωργία Κωνστ. 530, Γεωργία Παν. 528, 549, Γεωργία Πότ. 528, Γεωργίτσα Ηλ. 437, 529, Δαφνούλα Βαγγ. 529, Δημήτρα Αναστ. 530, Ειρήνη Βαγγ. 529, Ελένη Βαγγ. 529, Ελένη Γεωργ. 490, 528, Ελένη Παν. 530, Ελένη Τζαν. 529, Ελπίδα Ηλ. 529, Ευαγγελία Αναστ. 530, Ευσταθία Βαγγ. 529, Ζαχαρούλα Γρηγ. 527, Ζαχάρω Θεοδ. 527, Θεώνη Αναστ. 528, Ιωάννα Νικ. 528, Κοντύλω Πότ. 436, 528, Λεύκη Ηλ. 475, 529, Μαρία Γεωργ. 528, Μαρία Κωνστ. 530, Μαρίτσα 525-6, 546, Μαριώ Τζαν. 529, Μεταξία Βασ. 528, Οικογένεια 217, 527, Παναγιώτα Γεωργ./Β. 528, Παναγιώτης Γεωργ./Θ. 528, Πανωραία Παναγ. 530, Πολυτίμη Ηλ./Γ. 528, Πολυτίμη Ηλ./Γ. 529, Πολυξένη Αναστ. 528, Πολυξένη Γεωργ. 351, 528, Ρουμπίνη Παν. 530, Σταθούλα Αναστ. 530, Στασινή Γεωργ. 528, Στασινή Γρηγ. 527, Σταυρούλα Αθ. 526, Σταυρούλα Αναστ. 530, Σταυρούλα Βασ. 528, Σταυρούλα Γεωργ./Β. 528, Σταυρούλα Γεωργ./Βαγγ. 529, Σταυρούλα Γρηγ./Κλ. 527, Σταυρούλα Γρηγ./Κοζ. 437, 527, Σταυρούλα Θαν./Γ. 528, Σταυρούλα Κωνστ. 490, 528, Σταυρούλα Πότ. 528, Σταυρούλα Τζαν. 529, Σταθούλα Α-ναστ. 530, Σταματούλα Πότ. 528, Στέλλα Γρηγ. 528, Φαίδρα Παν. 490, 529, Χριστίνα Γεωργ. 529, Χριστίνα Ηλ. 476, 529, Χρυσούλα Γεωργ. 529. ΜΠΕΝΑΚΗΣ Παναγιώτης 60, Οικογένεια 219, ΜΠΛΕΖΕΝΗ Ευγενία 531, ΜΠΙΜΠΟΥ Ελένη 580, ΜΠΟΓΑΤΣΑΣ Περικλής και Σταυρούλα 449, ΜΠΟΓΕΑΣ Γεώργιος 206, Κωνσταντίνος και Ανθούλα 357, ΜΠΟΓΡΗΣ Ανδρέας και Ελένη 378. ΜΠΟΖΩΝΗ Αγγελική Νικ. 531, Αικατερίνη Ανδρ. 531, Άννα Ιωάν. 531, Αρετώ Ιωάν. 511, 531, Βασιλική Γεωργ. 531, Δέσποινα Διον. 531, Ευγενία Γεωργ. 531, Ευγενία Νικ. 531, Ζαχαρούλα Ιωάν. 531, Μαρία Διον. 531, Μαρία Ιωάν. 441, 531, Μαρία Νικ. 531, Μάρθα Γεωργ. 531, Οικογένεια 218, Ρωμαλέα Διον. 531, Σοφία Δημ. 531, Φανή Γεωργ. 531, Φιλία Γεωργ. 531. ΜΠΟΖΩΝΗΣ Αλέξης Νικ. 531, Ανδρέας Γεωργ. 531, Γεώργιος 530, Γεώργιος Ανδρ. 531, Γεώργιος Διον. 531, Γεώργιος Νικ. 326, 531, Δημήτριος Γεωργ. 531, Διονύσιος Νικ. 531, Ηλίας 530, Ιωάννης-Πατάς 169, 440, 531, Κωνσταντίνος (Δήμαρχος) 207, 530, Κωνσταντίνος Γεωργ. 531, Κώστας Δημ. 531, Νικόλαος Ιωάν. 239, 241, 531, Νίκος Γεωργ. 531, Παναγιώτης 530, Πάνος Δημ. 531, Πέτρος Ανδρ. 531, Φίλιππος Δημ. 531, Χρίστος 530.

ΜΠΟΚΗΣ Ιωάννης 505, ΜΠΟΝ Αλέξανδρος 63, 380, ΜΠΟΣΙΝΑΚΗ Γιαννούλα 426, ΜΠΟΣΚΑΪΝΟΣ Δημήτριος 206, ΜΠΟΤΣΩΛΗ Βάσω 350, ΜΠΟΥΑΣ Πέτρος 46, ΜΠΟΥΒΑΛΗΣ ή ΠΟΥΒΑΛΟΣ 51, Θεωνάς 154, ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ Άννα 477, ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΕΑΣ ή ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑΣ Παναγιώτης 123, 129, ΜΠΟΥΛΙΑ Αρχοντούλα 516, ΜΠΟΥΝΑΣ Γεώργιος και Ευαγγελία 439, Ηλίας 193, Νικόλαος και Μαρία 353, ΜΠΟΥΡΑ Κλημεντία 538, ΜΠΟΥΤΙΕΡΟΣ Ανδρέας και Αικατερίνη 568, ΜΠΟΥΤΟΣ Δήμος και Αγγελική 517, Μπούτου Ε. 374, ΜΠΟΥΦΕΑΣ Γιάννος και Άννα 403, ΜΠΟΧΑΛΗΣ Νικόλαος 57, ΜΠΡΑΧΑΜΗΣ Γεώργιος και Σταματούλα 528, ΜΠΡΙΝΤΑΚΗ Οικογένεια 581, ΜΥΛΩΝΑ Ρωμάλια 531, ΜΩΡΑΚΗ Οικογένεια 574.

ΝΑΘΑΝΑΗΛ Αικατερίνη 437, Γεωργία 562, Θανάσω 476, Φωτεινή 483, ΝΑΣΗ Ιουλία 517, ΝΕΒΕΡ δούκας 50-1, 94, ΝΕΜΤΣΟΒΙΤΣ Μάγια 561, ΝΕΟΦΥΤΟΣ Επίσκοπος 154, ΝΙΚΑ Ελένη 489, Οικογένεια 435, 449, ΝΗΦΑΚΗΣ Νικήτας 385, 388.

ΝΙΚΗΤΑΚΗ Αλεξάνδρα Χάιδ. 425, 534, Αικατερίνη Βασ. 326, 537, Αικατερίνη Γεωργ. 536, Αφροδίτη Γιάν. 536, 589, Αφροδίτη Νικ. 356, 536, Βενετία Βασ. 282, 326, 537, Βενετία Γεωργ. 536, Βενετσάνα Χρ. 536, Γεωργία Νικ. 151, 536, Ειρήνη ή Καλλιόπη 231, 434, Ελένη Βασ. 326, 454, 537, Ελένη Μιχ. 535, Ερασμία Παν. 534, Ευαγγελία Χάιδ. 431, 534, Ευγενία Χ. 534, Ευπραξία Γεωργ. 367, 537, Θάλεια Βασ. 537, Θεοδούλα Γεωργ. 536, Καλλιόπη ή Ειρήνη Μιχ. 434, 534, Καλλιόπη Παν. 534, Καλλιόπη Χάιδ. 226, 534, Κοκώνα 443, Μαρία Γεωργ. 92, 441, 536, Μαριώ Μιχ. 419, 535, Μαριώ Χάιδ. 534, 575, Μιχαλού (Ελένη) 151, 536, Οικογένεια 59, 194, 198, 222, 230, 231, 416, 441., Όλγα Χ. 534, Ουρανία Γιάν. 430, 536, Πηνελόπη Γεωργ. 365, 536, Πηνελόπη Γιάν. 536, 581, Ρηγούλα Βασ. 282, 537, Ροζαλία Γεωργ. 455, 536, Ροζαλία Χρ. 546, Σοφία Γεωργ. 536, Στέλλα Χρ. 536, Φιλομήλα Χρ. 536, Χρυσοθέμη Γεωργ. 369, 536.

ΝΙΚΗΤΑΚΗΣ Βαγγέλης Παν. 534, Βασίλης Γεώργ. 226, 236, 326, 340, 536-7, Γ. 148-9, 532, Γεώργιος 536, Γεώργιος Γιάν. 369, 455, 536, Γιάννης (Αρφάνης) 150, 151, 214, 536, 581, Γιάννης Νικ. 232, 536, Κ. 148, 532, Μιχάλης (1821) 129, 132 134-5-6-7, 140-1, 144-5-6-7-8, 205, 432, 532-4, Μιχαήλ 535, Νικόλαος 140, 144-5-6-7-8-9, 231, 240, 532, 535, Νικολής 356, 536, Παναγιώτης 532, Παναγιώτης Χάιδ. 92, 232, 235, 471, 534, 582, Χάιδος Μιχ. 150-1, 274, 425, 534, Χρίστος Γεωργ. 536.

ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ 123, **ΝΙΚΗΤΑΣ ΜΑΡΜΑΡΑΣ** 80, **ΝΙΚΗΤΕΑΣ** Στράτος και Βασίλω 530, **ΝΙΚΗΤΟΠΟΥΛΟΣ** Νικόλαος και Αδαμαντία 592, Αικατερίνη 369, **ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ** Επίσκοπος 154, **ΝΙΚΛΙΑΝΟΙ** 89, **ΝΙΚΟΛΑΚΕΑΣ** Ιωάννης και Αφροδίτη 516, Χρίστος και Παρασκευούλα 516, **ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ** Σταυρούλα 394.

ΝΙΚΟΛΕΑ Αικατερίνη Σπύρ. 528, 539, Αναστασία Γεωργ. 538, 589, Ανθούλα Γεωργ. 436, Ανθούλα Παν. 494, 539, Αρτεμισία Γιαν. 282, 539, Αφροδίτη Γεωργ. 538, 586, Αφροδίτη Γιάν. 538, 586, Βαρβάρα Παν. 539-40, Διαμάντω Γεωργ. 538, Ελένη Γιάν. 538, Ελευθερία ή Ελένη Θ. 517, 538, Ελευθερία Νικ. 540, Ελευθερία Παν. 440, 539, Ελευθερία Σπυρ. 539, 569, Ευαγγελία Γεωργ. 513, 538, Ευγενία Παν. 539, Ευθυμία Γιαν. 214, 538, Κλημεντία Γιάν. 538, Μαρία Κωνστ. 452, 539, Μαρία Κωνστ. 539, Μαρία Νικ. 540, Μπετζεχρή Σπ. 539, 571, Νικολέττα Αλ. 525, Οικογένεια 218, Σμαράγδα Γεωργ. 483, 538, Σοφία Θεοδ. 538, Σταθούλα Θ. 514, 538, Σταυρούλα Γεωργ. 538, Σταυρούλα Γεωργ./Θ. 538, Σταυρούλα Θ. 538, Σταυρούλα Σπ. 539, Στεκούλα Κωνστ. 484, 539, Στεκούλα Παν. 539, Τασία 539, Χρυσάνθη Δημ. 456, 540.

ΝΙΚΟΛΕΑΣ Α. 539, Αλέξανδρος Νικ. 524, Ανδρέας (1831) 142, 148, 539, Βασίλειος Γεωργ. 538, Γεωργάκης 537-8, Γεώργιος 150, Γεώργιος Θεοδ. 213, 340, 513, 538, 585, Γεώργιος Γιάν. 538, Γεώργιος Κωνστ. 436, 540, Γεώργιος Νικ. 538, Γεώργιος Παν. 235, 539, Γιαννάκης 150, 537, 574, Γιάννης Γεωργάκη (Πιπίνης) 214, 538, Γιάννης Γεωργίου 538, Δημητράκης (1842) 182, 186, 537, Δημητράκης (1831) 142, 148-9, 539, Δημήτριος Κωνστ. 456, 540, Δημήτριος Νικ. 540, Θεοδωράκης Γεωργ. 538, Θεόδωρος (1824) 133, 537, Θεόδωρος Νικ. 483, 538, Ιωάννης Νικ. 538, Ι. 149, 537, Κωνσταντίνος 484, 539, Κωνσταντίνος Κωνστ. 539, Κωνσταντίνος Παν. 452, 539, Κώστας Π. 539, Λυκούργος Γεωργ. 538, Νικόλαος 537, Νικόλαος Γιάν. 538, Νικόλαος Παν. 288, 539-40, Παναγιώτης Γεωργίου 240, 256, 441, 538, Παναγιώτης Γιαν. (Ιερομόναχος) 169, 538, Παναγιώτης Κωνστ./Π. 440, 539, Παναγιώτης Κώστ. 539, Παναγιώτης Νικ. 540, Σπύρος Παναγ. 539, 571, Σταύρος 538.

ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Σταύρος 489, Σταύρος και Στρατήγω 437, Στράτης και Βούλα 575, Αναστασία 301, Ελευθερία 521, Σταυρούλα 301, 394, Οικογένεια 453, **ΝΤΑΒΕΑΚΗΣ** Δικαίος 62, **ΝΤΑΒΕΑΣ** Βασίλειος και Φιλία 531, **ΝΤΑΒΟΣ** Αργύρης και Άρτεμη 452, **ΝΤΑΪΦΑ** Ελίσα 426, **ΝΤΑΚΑΡΗΣ** βλέπε **ΔΑΚΑΡΗΣ**, **ΝΤΑΚΟΥΡΗ** Σταθούλα 439, **ΝΤΑΡΜΑΡΟΣ** Νικόλαος 94, **ΝΤΙΜΗΡΗΣ** Λάζαρος και Σωφρονία 502, **ΝΤΟΓΑΤΖΗΣ** ή **ΤΟΓΑΤΖΗΣ** 65, **ΝΤΟΚΟΛΑ** Φωτεινή 490, **ΝΤΟΥΡΑΚΗΣ** Γεώργιος 123, Παναγιώτης 123, 129, 140, Οικογένεια 91, 97, **ΝΥΦΑΔΟΠΟΥΛΟΥ** Ελένη 476, **ΝΥΦΙΟΓΛΟΥ** Ευαγγελία 586, **ΝΥΦΟΥΔΗ** Γαλάνω 593.

ΞΑΝΘΑΚΗΣ (Παπάς) Γιάννης και Ζαχαρούλα 571, Ξανθός 382, Οικογένεια 98, **ΞΑΝΘΑΚΟΣ** Νικόλαος (δάσκαλος) 240, **ΞΑΝΘΟΣ** Εμμανουήλ 121, Παναγιώτης 123, **ΞΑΡΧΑΚΟΣ** Βασίλειος και Ελένη 485, **ΞΕΝΟΥΛΕΑ** Άννα 494, **ΞΕΠΑΠΠΑ** Καλλιρρόη 593, Μαριγώ 368, **ΞΕΡΟΒΑΣΙΛΑΣ** Ηλίας και Άννα 523, Σταυρούλα 525, **ΞΥΛΑΡΔΙΣΤΟΥ** Ευγενία 547.

ΞΥΠΟΥΛΟΣ Αναγνώστης 494, Γεώργιος Παν. 540, Ηλίας Παν. 540, Παναγιώτης 437, Παναγιώτης Σταύρ. 489, 540, Σταύρος 540.

ΞΥΠΟΥΛΟΥ Αφροδίτη 439, Βασιλική Παν. 540, Δήμητρα Σταύρ, 540, Δημητρούλα Παν. 472, 540, Ελένη 437, Ελένη Παν. 540, Κρυστάλλω Παν. 489, 540, Οικογένεια 218, Ρουμπίνη Παν. 540, Σταυριανή 595, Σταυρούλα Παν. 437.

ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΗ Δήμητρα 449, **ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΥ** Ελένη 441, **ΟΡΦΑΝΟΥ** Σοφία 378, **ΟΡΩΦ** Αλέξιος 66, Θεόδωρος 66, Οικογένεια 66.

ΠΑΓΩΝΗ Οικογένεια 215, 234, 364, 573, Χρυσίδα 163-4, 543.

ΠΑΓΩΝΗΣ Αντώνιος 541, Αντώνιος Σπ. 542, Αναγνώστης 133, Γεράσιμος ή Γεώργιος (Παγωνόπουλος) 122, 124, 138, 139, 162-4, 540, Γ. 542, Γεώργιος 543, Γιάννης ή Ιωάννης 164, 542, Παναγιώτης 543, Παναγιώτης Σωτ. 544, Σπύρος Αντ. 122, 541, Σπηρίος 150, 543, Χρύσανθος (Μητροπολίτης) 122, 138, 155-62, 213, 234, 237, 240, 355, 540, Χρύσανθος Σπ. 542.

ΠΑΓΩΝΟΠΟΥΛΟΣ βλέπε **ΠΑΓΩΝΗΣ**, **ΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ** Μάρθα 557, **ΠΑΚΟΝΙΚΟΛΕΑΣ** βλέπε **ΜΠΑΚΟΝΙΚΟΛΕΑΣ**, **ΠΑΛΙΑΤΣΕΑ** Μαρία 492, **ΠΑΛΙΟΥΡΗ** Ελένη 491, **ΠΑΛΟΥΚΑΚΟΣ** Ιωάννης και Κοκώνα 453, **ΠΑΝΑΓΑΚΗΣ** Χαράλαμπος και Σταυρούλα 364, Φρειδερίκη 486.

ΠΑΝΑΓΕΑ Βασιλική Στασ. 544, Θεοδούλα Στασ. 544, Μαριγούλα 545, Μεταξία 528, Ξένη 437, Οικογένεια 213, 572, Ποτούλα Στασ. 235, 544.

ΠΑΝΑΓΕΑΣ Γεώργιος Ι. 151, Γεώργιος Ν. 544, Δημοσθένης Ν. 235, 544, Δημοσθένης Στασ. 544, Νικόλαος 235, 543, Νικόλαος Στασ. 544, Στασινός 544.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Γεώργιος και Λιλίκα 513.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΕΑΣ ή **ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΣ** Αναστάσης 544-5, Αναστάσης Διον. 545, Βασίλης Γ. 544, Βασίλης Παν. 210, 219, 230, 281, 544, Γεωργάκης 544, Γεώργιος Κωνστ. 545, Γεώργιος Παν. 441, 544, 539, Διονύσης Αν./Δ. 545, Διονύσιος Αναστ. 545, Διονύσιος (Νιόνιος) Γ. 545, 592, Θεόδωρος Νικ. 544, Κώστας Βασ. 544, Μανώλης Διον. 545, Μιχάλης Αναστ. 545, Νικόλαος Γεωργάκης 544-5, Νίκος Αναστ. 353, 545, Νίκος Γεωργάκης 544, Παναγιώτης Αναστ. 545, Παναγιωτάκης Βασ. 219, 226, 251, 252, 544, Σπύρος Νικ. 545.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΕΑ ή **ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΥ** Αργυρούλα Παν. 544, Βαρβάρα Διον. 545, Ελένη Αναστ. 545, Ελένη Διον. 545, 592, Ελένη Θεοδ. 544, Ελένη Κωνστ. 544, Ελένη Παν. 494, 545, Ευαγγελία Παν. 545, Ευγενία Γεωργ. 441, 539, 544, Ευγενία Θεοδ. 544, Ευδοκία Βασ. 544, Κυριακούλα Νικ. 544, Μαρία Αναστ. 545, Μαρία Παν. 545, Μαριγούλα Νικ. 545, Μαριγούλα Σπ. 545, Πότα Βασ. 544, Πότα Παν. 545, Σταματούλα Νικ. 353, 545, Σταυρούλα Παν. 544, Στυλιανή Παν. 352, 545, Χρυσούλα Αναστ. 545, Χρυσούλα Παν. 545.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ή **ΓΙΑΜΠΑΝΑΣ** Αθανάσιος 151, 366, 481, Ιωάννης 373, Χρίστος 373, Ευφροσύνη 328, 373 και Σταυρούλα 328, 373.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Αναστάσιος και Κοντύλω 403, Θεοφάνης και Ευσταθία 475, Χριστόφορος Μοναχός βλέπε Παπουλάκης, Διονυσία 352, Ευσταθία 475, **ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ** Βάσω 517, **ΠΑΝΑΓΟΥΛΕΑΣ** 123, **ΠΑΝΑΓΟΥΛΕΑΣ** βλέπε **ΜΑΝΕΑΣ** 502, 511, **ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ** Σταύρος και Χαρίκλεια 568, **ΠΑΝΤΑΖΗΣ** Παναγιώτης και Ελευθερία 377, Αικατερίνη 376, Ευαγγελία 494, 547, Ευαγγελία Π. 547, Στυλιανή 353, **ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ** Γρηγόριος και Καλλιόπη 555, Πέτρος και Νίκη 483, **ΠΑΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ** Μιχαήλ και Ελένη 486, **ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ** Αναγνώστης 124, 133, 545, **ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ** Παναγιώτης και Αλίκη-Σταυρούλα 448, Ελένη 400, **ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΕΑΣ** Θεόδωρος και Νικολέττα 495.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γεώργιος 545, Γρηγόρης 545, Διονύσιος 222, 443, 545, Κώστας 545, Ελένη 545, Κατίνα 545, Ντίνα 443, 545, Οικογένεια 443.

ΠΑΠΑΔΑΚΟΣ Ηλίας και Σταυρούλα 513.

ΠΑΠΑΔΕΑ Αγγελική Τζαν. 549, Αγγέλω Ιωάν. 351, 550, Αθανασία Νικ. 552, Αθηνά Γεωργ. 550, Αθηνά Ιωάν. 547, 562, Αικατερίνη 438, Αικατερίνη Γεωργ. 550, Αικατερίνη Δημ. 547, Αικατερίνη Ιωάν. 450, 547, Αικατερίνη Ιωάν/Δ. 547, Αικατερίνη Νικ. 437, 550, Αικατερίνη Στάθ. 552, Αικατερίνη Σωτ. 552, Αμαλία Στάθ. 552, Αναστασία Γεωργ. 552, Ανθούλα Νικ. 552, Αργυρούλα 589, Αργύρω Γεωργ. 549, Βία Γ. 553, Βαλασία Σωτ. 547, Βαρβάρα Γεωργ. 549, Βαρβάρα Σωτ. 549, Βασιλική Γεωργ. 552, Βασιλική Σωτ. 529, 552, Βάσω Λεων. 476, Γαλάτια Αθαν. 550, Γεωργία Γεωργ. 349, 552, Γεωργία Ευαγ. 552, Γεωργία Ηλ. 553, Γεωργία Ιωάν. 376, 547, Γεωργία Νικ. 552, Γεωργία Παν. 489, Γεωργία Παν./Αθ. 528, 549, Γιαννούλα Ευ. 552, Δώρα Σωτ. 550, Ειρήνη Χρ. 552, Ελένη 489, Ελένη Γεωργ. 552, Ελένη Δημ. 495, 547,

Ελένη Κλεάνθ. 590, Ελένη Νικ. 553, Ελένη Παν. 550, Ελένη Παντ. 475, Ελένη Τζαν. 553, Ευαγγελία Γεωργ./Αθ. 553, Ευαγγελία Γεωργ./Σ. 552, Ευαγγελία Δημ. 547, Ευγενία 351, Ευγενία Δημ. 547, Ευγενία Νικ. 550, Ευγενία Σωτ. 550, Ευγενικούλα Στάθ. 552, Ευσταθία Γεωργ. 549, Ζαχάρω Αθαν. 553, Θανάσω Γεωργ. 439, 552, Θεοδότη Γιάν. 587, Θεοφάνη 438, Θεώνη 437, Ιφιγένεια Σωτ. 549, Καλλιόπη Κωνστ. 375, 549, Καλλιρρόη Γεωργ. 552, Κατίνα Νικ. 552, Κατίνα Σταύρ. 552, Κική Κ. 550, Κοκώνα Σωτ. 549, Κοντύλω Γεωργ. 549, Κυριακούλα Σωτ. 549, Λίζα Κωνστ. 549, Μαρία Γεωργ. 550, Μαρία Σωτ. 550, Μαρίτσα 525-6, 546, Μπετζεχρή Αθαν. 550, Μπετζεχρή Παν, 547, Νίκη 436, Νικολέττα Παν. 552, Οικογένεια 217-8, 439, 492, 551, Όλγα Στάθ. 552, Πολυτίμη Γεωργ. 552, Παναγιώτα Αθ. 550, Παναγιώτα Γεωργ. 550, Παναγιώτα Γεωργ./Αθ. 552, Παναγιώτα Ευαγ. 552, Παναγιώτα Νικ. 552, Παναγιώτα Παν. 549, Παναγιώτα Τζαν. 553, Παναγιώτα Χριστ. 552, Πανωραία Ευαγ. 547, Πολυτίμη Γεωργ. 528, Πολυτίμη Γεωργ./Αθ. 552, Ροδόπη 438, Ρουμπίνη Κωνστ. 549, Ρουμπίνη Λεων. 550, Ρουμπίνη Χαρ. 549, Ρούλα Χριστ. 552, Σταθούλα Γεωργ. 437, 550, Σταθούλα Θωμ. 437, Σταυρούλα 529, Σταυρούλα Αναστ. 553, Σταυρούλα Γεωργ. 550, Σταυρούλα Θαν. 549, 551, Σταυρούλα Ιωάν./Δ. 547, Σταυρούλα Ιωάνν./Κ. 549, Σταυρούλα Στάθ. 552, Σταυρούλα Σωτ. 562, Σταυρούλα Χρ. 552, Στυλιανή Αθ. 550, Στυλιανή Γεωργ. 552, Στεκούλα Παν. 441, 547, Σωτηρία Γεωργ. 549, Τιτίκα Γεωργ. 552, Φροσύνη Αθαν. 550, Φρόσω Γεωργ. 552, Χαρίκλεια Επαμ. 550.

ΠΑΠΑΔΕΑΣ Αθανάσιος 149, 549, 550, Αθανάσιος (Ντρένιος) 550, Αθανάσιος Γεωργ. 552-3, Αθανάσιος Ευαγ. 552, Αθανάσιος Λεων. 550, Αθανάσιος Νικ. 550, Αθανάσιος Π. 351, Αθανάσιος Τζαν. 550, Αναγνώστης (1831) 142, 148, 149, 546-7, Αναστάσης Γεωργ. 552, Γ. 447, Γεώργιος 547, Γεώργιος Ντρένιος Αθ. (1896-1943) 233, 439, 550, Γεώργιος-Πάπαδος Αθ. (1889-1955) 550, Γεώργιος Δημ. 547, Γεώργιος-Θωμάς Ιωάν. 437, 550, Γεώργιος Λεων. 550, Γεώργιος Σωτ. 253, 549, Γεώργιος Τζαν. 550, Γιάννης 587, Γιώργης Αθαν./Νικ. 550, 552, Δημήτριος Ιωάν. 547, Δημήτριος Κωνστ. 549, Επαμεινώντας Λεων. 550, Ευάγγελος Αθ. 212, 550, 552, Ευάγγελος Ιωάν. 547, Ηλίας Θαν. 549, Ηλίας Στάθ. 552, Θανάσης Γεωργ. 552, Θανάσης Παν. 549, Θεόδωρος-Πάπαδος (1826) 546, Θεόδωρος Ευαγ. 552, Θωμάς 437, Ιωάννης (ΑΑΕΒΕ) 546, Ιωάννης 547, Ιωάννης Αθ. (Θωμάς) 351, 549-50, Ιωάννης Αθ. (Ντρένιος) 550, 552, Ιωάννης Δημ. 210, 251, 547, Ιωάννης Κωνστ. 549, Κλεάνθης 590, Κωνσταντής (1824) 546, Κωνσταντίνος Ιωάν. 493, 547, 549, Κωνσταντίνος Λεων. 550, Κώστας Τζαν. 550, Λεωνίδα 476, Λεωνίδα Αθ. (Λαμπαδάριος) 549, Λεωνίδα Αθ./Λ. 550, Νικολάκης Αθ. 550, Νικόλαος Αθ./Γ. 553, Νικολής Αθ. 213, 253, 550, 552, Παναγιώτης (1828) 525-6, 546, Παναγιώτης 547, Παναγιώτης Αθ. (Κορκόντυλος) 549, Παναγιώτης Ιωάν. 550, Παντελής 475, Παντελής Αθ. 550, Σ. (1835) 546, Σπύρος Κ. 549, Στάθης Νικ. 550, 552, Σταύρος Αθ. 550, 552, Σταύρος Γεωργ. 552, Στρατήγης (1824) 546, Σωτήριος 529, Σωτήριος Γεωργ. 194, 212, 549, 564, 571, Σωτήριος Δημ. 547, 549, Σωτήριος Ευαγ. 552, Σωτήριος Ιωάν. 547, Σωτήριος Παναγ. 549, Σωτήριος Σταθ. 552, Σωτήριος Τζαν. 549, Τζανέτος (1829) 546, Τζανέτος Αθ. 550, 553, Τζανέτος Παν. 549, Τζανέτος Σωτ. 550, Χαραλάμπης Σωτ. 550, Χαρίλαος Κωνστ. 549, Χρίστος Αθ. 550, 552.

ΠΑΠΑΔΗΜΑΣ Άγγελος 582, **ΠΑΠΑΔΙΟΝΥΣΙΟΥ** Α. και Καλλιρρόη 235, 394, **ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ** Γεράσιμος (Ιερομόναχος) 156, 163, Δημήτριος και Ευγενία 373, Ιωάννης και Αικατερίνη 363, Ιωάννης και Έφη 511, Ιωάννης και Μαρίτσα 592, Λευτέρης και Δέσποινα 531, Νικόλαος 239, Παναγιώτης 239, 240, 282, Αλεξάνδρα 452, Άνω 565, Γεωργία 378, Ελένη Λεων. 502, Ρουμπίνη 549, **ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΛΙΑΚΙΔΗΣ** Παναγιώτης και Ευγενία 454, **ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ** Σοφία 448, **ΠΑΠΑΘΑΛΑΣΣΙΝΟΥ** Ελένη 482, **ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ** Μαρία 448.

ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Απόστολος Κ. 553, Γεώργιος Κ. 553, Θεοχάρης Κ. 553, Κωνσταντίνος 553, Αγλαΐα Κ. 553, Λευκή Κ. 553, Σωτηρία 592.

ΠΑΠΑΛΙΜΠΕΡΙΟΥ Στέλλα 565, **ΠΑΠΑΛΑΜΠΡΟΥ** Ουρανία 486.

ΠΑΠΑΜΙΚΡΟΥΛΕΑ Ειρήνη Θ. 553, Καλλιόπη Γ. 553, Ουρανία Κ. 553, Ρεβέκκα Κ. 351, 553.

ΠΑΠΑΜΙΚΡΟΥΛΕΑΣ Γεώργιος Κ. 214, 553, 593, Θανάσης Κ. 553, Κωνσταντίνος Ι. 212, 351, 553.

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ Παναγιώτα 475, **ΠΑΠΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ** Τάκης και Χαρίκλεια 568, **ΠΑΠΙΡΗ** Αικατερίνη 483, **ΠΑΠΟΥΛΑΚΗΣ** (Χριστόφορος Παναγιωτόπουλος) 118, 188-193, 401-2, 416, 422, **ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑΣ** Γρηγόριος 410.

ΠΑΠΟΥΤΣΗ Αικατερίνη Δημ. 530, 554, Βασιλική Γιάν. 513, Ελένη 452, Μαριώ Θαν. 554, Οικογένεια 475, Ρουμπίνη Ηλία 554, 580, Σταυρούλα Βασ. 554, 521, Σταυρούλα Θαν. 554, Στεκούλα Νικ. 554.

ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ Βασίλειος Ηλ. 521, 554, Γεώργιος 554, Γιάννης 513, Δημήτριος Αθ. 340, 530, 554, Ηλίας 222, 554, 580, Θανατούλης 554, Νικόλαος 554.

ΠΑΠΠΑ Ιουλιά 415, **ΠΑΡΑΠΟΝΙΑΡΗ** Ελένη 482, **ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ** Βασίλειος και Ντίνα 476, Γρηγόριος και Αλεξάνδρα 523, **ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ** Επίσκοπος 154, **ΠΑΣΑΚΥΡΙΑΚΟΣ** Χρίστος και Σταυρούλα 476, **ΠΑΣΣΑ** Ανδρομάχη 576, **ΠΑΤΑΣ** Γεώργιος και Λαμπρινή 486, **ΠΑΤΡΑΣ** Παύλος και Αφροδίτη 516, ΠΑ-

ΤΡΙΑΡΧΕΑΣ Αντώνιος Πιέρ. και Χρυσούλα 412, Γρηγόριος 199, 200, Πιέρος 138, 143, Χρίστος 395, Ευαγγελία 455, Ευτυχία 557, Οικογένεια 97, **ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ** Ελένη 459, **ΠΑΤΣΑΒΟΥΡΑ** Μαρία 576, **ΠΑΤΖΕΑΣ** βλέπε Πατσέας, Αθανάσιος 554, Αναστάσιος 554, Ιωάννης (Μπατζέας) 554, **ΠΑΤΖΗΣ** Σταμάτης 554, **ΠΑΤΖΑΝΑΣ** Δημήτριος και Σταυρούλα 520.

ΠΑΤΣΕΑ Αθηνά Βασ. 554, Αντιγόνη Πότ. 454, 554, Αφροδίτη Ιωάν. 454, 569, Βάσω Γεωργ. 554, Ευφροσύνη Ιωάν. 432, 544, Καλλιρρόη Ιωάν. 213, 554, Κοκώνα Γεωργ. 554, 586, Μαρία Ιωάν. 368, 554, Μαριγούλα Γεωργ. 511, 554, Οικογένεια 176, 212, Σοφία Πότ. 555.

ΠΑΤΣΕΑΣ Αθανάσιος 150, 554, Βασιλης Πότ. 555, Γιωργάκης Ιωάν. 151, 511, 554, Γιώργης Πότ. 554, Ιωάννης 151, 227, 368, 554, Πότης Γιωργ. 454, 554.

ΠΑΤΣΟΥΡΟΣ Αθανάσιος και Γεώργιος Ι. 555, Ιωάννης 357, 555, Νικήτας Ι. και Παναγιώτης Ι. 555.

ΠΑΤΣΟΥΡΟΥ Αθηνά Ιωάν. 357, 555, Κωνσταντίνος Ιωάν. 555, Πότα Ιωάν. 555, Σταματίνα Ιωάν. 555.

ΠΑΤΥΧΑ Πουλχερία 423, **ΠΑΥΛΗΣ** Γεώργιος και Γεωργία 528, Ευάγγελος και Βασιλική 457, Χρίστος και Μαριγώ 554, **ΠΑΥΛΙΔΟΥ** Ουρανία 507, **ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ** Παναγιώτα 582, **ΠΑΥΛΟΥ** Ιφιγένεια 490, **ΠΕΡΔΙΚΑΡΗΣ** Ιάκωβος 56, **ΠΕΡΔΙΚΕΑΣ** Σπύρος 237, Οικογένεια 454, **ΠΕΡΙΣΤΕΡΗΣ** Κωνσταντίνος και Αφροδίτη 374, **ΠΕΡΙΜΕΝΗΣ** Κυριάκος και Ιουλιά 576, **ΠΕΡΙΠΙΝΙΩΤΗΣ** Νικόλαος και Μαρία 484, **ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ** Χριστόφορος 122, 157, 159, 237, 530, **ΠΕΡΡΟΥ** Παναγιώτα 511, **ΠΕΡΡΩΤΗΣ** Αντώνιος 392, Γεώργιος 497, Ευθυμία Γ. 464, **ΠΕΡΣΟΠΟΥΛΟΣ** Φίλιππος και Ευαγγελία 365, **ΠΕΤΑΛΑΣ** Κωνστ. 140, 141, 145, **ΠΕΤΕΙΝΑΡΗ** Οικογένεια 394.

ΠΕΤΡΕΑ Αικατερίνη Νικ. 555, Ελένη Νικ. 555, Ευαγγελία Παν. 555, Καλλιόπη Νικ. 555, Οικογένεια 489, 579, Παναγιώτα 522, Σεβαστή 349, 476, Σοφία Δ. 457, Σοφία Παν. 457, 555, Σταυρούλα 553, Στυλιανή Θαν. 555.

ΠΕΤΡΕΑΣ Γεώργιος Νικ. 555, Θανάσης Παν. 555, Νικόλαος 555, Παναγιώτης Νικ. 340, 555.

ΠΕΤΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Ανθή 516, **ΠΕΤΡΟΛΙΑΣ** Βασίλειος και Μαρία 578, **ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ** Κωνσταντίνος και Τασία 494, Νικόλαος και Αικατερίνη 450, **ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗ** Χριστίνα 379, **ΠΕΤΡΟΥΛΕΑΣ** Νικόλαος 433, Οικογένεια 433, 516, **ΠΕΤΡΟΥΤΖΗΣ** Παναγιώτης και Μάρθα 403, **ΠΕΤΣΑΛΑΚΗ** Σωτηρία 557, **ΠΕΦΑΝΗΣ** Ιωάννης και Παναγιώτα 439, **ΠΗΛΑΒΑΚΗ** Βαρβάρα 376, **ΠΙΕΡΑΚΕΑΣ** Χρίστος και Σταυρούλα 368, **ΠΙΕΡΕΑ** Βενετία 575, **ΠΙΚΗΣ** Χριστόδουλος 177, **ΠΙΚΟΥΛΑΚΗΣ** Δημήτριος 199, Ξανθός 202-3, Σπύρος 203, **ΠΙΣΚΟΠΕΑΣ** Γεώργιος 122, **ΠΙΤΕΡΟΣ** Παναγιώτης και Σταυρούλα 452, **ΠΙΤΣΙΡΗΣ** Δημήτριος και Αγγέλω 358, **ΠΛΑΓΙΑΝΑΚΟΣ** Μιχαήλ και Αικατερίνη 547, **ΠΛΑΓΙΑΝΟΣ** Χαρ. και Μαρία 545, Πότα 544, **ΠΛΕΜΕΝΟΣ** Ιωάννης και Κοκώνα-Κοκώ 588, Μαρία 519, Παναγούλα 496, **ΠΛΗΘΩΝ** - **ΓΕΜΙΣΤΟΣ** Γεώργιος 46, **ΠΛΟΥΜΗΣ** Δημήτριος και Ισμήνη 448.

ΠΛΟΥΜΙΣΤΕΑΣ Δημήτριος 133, 556, Ηλίας 133, 142, 148, 556.

ΠΟΛΙΤΗΣ Γεώργιος και Αργυρούλα 562, Γεώργιος και Γωγούλα 580, Νικόλαος και Θανάσω 476, Βασιλική 369, **ΠΟΥΛΔΟΥΡΗΣ** Ανδρέας και Πολυτίμη 459, **POST** Henry 87, 113, 220, 400, **ΠΟΤΑΡΗΣ** Πότης και Αγγέλω 430, Μαρία 475, **ΠΟΤΑΡΟΠΟΥΛΟΣ** Βασίλειος και Αικατερίνη 408, **ΠΟΤΗΡΙΑΔΗΣ** Γιάννης και Μαρία 352, **ΠΟΥΒΑΛΟΣ** ή **ΜΠΟΥΒΑΛΗΣ** Κωνσταντίνος 51, 154, **ΠΟΥΛΑΚΗΣ** Γεώργιος και Ελένη 516, Θεόδωρος 556, Οικογένεια 556.

ΠΟΥΛΕΑ Αικατερίνη Γεωργ. 557, Ανθή Κωνστ. 557, 569, Ασρινιώ 365, 557, Γεωργία Αργ. 557, Ελένη Γεωργ. 557, Ελένη Γιάν. 443, 556, Ελένη Ηλ. 557, Ερασμία (Μίτσα) Ηλ. 283, 557, Ευαγγελία Γεωργ. 429, 557, Ευτυχία Παν. 557, Κατίνα Ηλ. 557, Λευκοθέα (Κούλα) Ηλ. 557, Μάρθα Δημ. 557, Μαρία 568, Σοφία Βασ. 341, 557, Σοφία Κωνστ. 557, Σταυριανή Γιάν. 484, 557, Σταυρούλα-Βούλα Βασ. 557, Σταυρούλα Γεωργ. 558, 571, Σταυρούλα Ηλ. 328, 471, 557, Σταυρούλα Κωνστ. 557, 587, Στυλιανή Βασ. 328, 557, 571, Σωτηρία Παν. 557.

ΠΟΥΛΕΑΣ Αργύρης Ηλ. 557, Βασιλης Κωνστ. 226, 227, 251, 293, 327, 328, 557, 511, Γεώργιος Ηλ. 557, Γεώργιος Κωνστ. 327, 429, 557, Γεώργιος Παν. 558, Γιαννάκης 557, Δημήτριος Γεωργ. 197, 557, Ηλίας Κωνστ. 194, 227, 328, 471, 557, Κωνσταντίνος Γιάν. 161, 215, 557, 587, Κώστας Ηλ. 557, Π. 556, Παναγιώτης (1830) 147-8, 556, (1877-86) 151, 558, Παναγιώτης Γεωργ. 557, Παναγιώτης Ηλ. 557, Χαράλαμπος Ηλ. 557, Χ. (Χρίστος;) 148, 556, Χρίστος Κωνστ. 235, 327, 557.

ΠΟΥΛΗΜΕΝΕΑΣ Παναγιώτης και Μαριώ 529, **ΠΟΥΛΙΚΑΚΟΣ** Δημήτριος 123, **ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ** Παναγιώτης και Αφροδίτη 586, **ΡΟΥΚΕΒΙΛΛΕ** F. 63, 76, 96, 99, 100, 112.

ΠΟΥΤΑΝΕΑΣ Γεώργιος 133, 141, 146, 558, Γρηγόρης 558, Νικόλαος 133, 558, Παναγιώτης 133, 148, 558, Φίλιππος 558, Χ. (Μπουτανέας) 148, Χρίστος 141, 148, 558.

ΠΡΑΤΤΗΣ Ιωάννης και Θεοδότη 365, **ΠΡΙΝΟΠΟΥΛΟΥ** Μαρία 567, **ΠΡΙΣΤΟΥΡΗ** Κοκώνα 490, **ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ** Επίσκοπος Ανδρούβιστας 165, **ΠΤΩΧΟΥΛΗ** Παναγιώτα 475.

ΡΑΓΚΑΒΗ Ρεγγίνα 588, **ΡΑΖΗ** Φλώρα 494, **ΡΑΪΖ ΜΟΣΟΥΛΙΝ** 50, 103, **ΡΑΚΙΝΤΖΗΣ** Γιάννης και Αριστέα 561, Σταυρούλα 547, **ΡΑΛΛΙΩ** 232, 432, **ΡΑΛΛΗ** Χρυσουγή 482, **ΡΑΛΛΗΣ-ΜΕΛΙΤΗΣ** Ματθαίος 47, **ΡΑ-**

ΜΕΝΑΚΗΣ Θεοδόσιος 177, 367, 558, Οικογένεια 218, ΡΑΠΤΟΥ Δώρα 568, ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ Ερμιόνη 520, ΡΑΨΟΜΑΝΙΚΗΣ Απόστολος και Μαρία 486.
ΡΕΒΒΑ Ευαγγελία 476, Ευφροσύνη Παν. 559, Ευφροσύνη Σωτ. 559, Όλγα 552, Όλγα Σωτ. 559, Παρασκευή Σωτ. 452, 559, Χαρίκλεια Σωτ. 559.
ΡΕΒΒΑΣ Γεώργιος Σωτ. 559, Παναγιώτης 559, Παναγιώτης Σωτ. 559, Σωτήριος Παν. 452, 559.
ΡΕΜΠΟΥ Οικογένεια 409, ΡΕΝΤΗΣ Θεοχάρης 158, ΡΕΤΖΕΠΕΡΗ-ΜΙΧΑΛΑΚΟΥ Αναστασία 415, ΡΗΓΑ Παναγιώτα 511, ΡΙΓΑΝΟΚΩΛΑΣ Νικολάκης 559.
ΡΙΓΑΝΟΚΩΛΟΣ ή **ΡΙΓΑΝΟΠΟΥΛΟΣ** Ανδρέας 559, Γεώργιος Ανδρ. 559, Γιάννης 222, 232, 559, Παναγιώτης 559, Σταύρος Παν. 559.
ΡΙΓΑΝΟΚΩΛΟΥ Μαριγώ 559, 574, Οικογένεια 214, 222, 582.
ΡΙΖΑΚΟΥ Σοφία 430, ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΥ Κλειώ 507, ΡΙΚΙΑΝΟΙ ή ΡΙΤΣΑΝΟΙ 218, ΡΟΖΑΚΕΑΣ Γιάννης και Βάσω 352, ΡΟΜΕΥ Γιοαννί 128, ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗΣ Γεώργιος και Παναγούλα-Ρούλα 369, ΡΟΥΜΠΕΑΣ - Παπάς και δάσκαλος 239, ΡΟΥΣΣΕΑΣ Γιάννης και Αφροδίτη 583, Αναστασία 493, Μάρθα 531.
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Αρτεμισία 524, Μαρία 475, ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Μαρία 455, ΣΑΛΑΒΡΑΚΟΣ Νικόλαος και Μαίρη 557, ΣΑΛΟΥΦΑΣ Καμαρινός 383, Στρατήγης 384, ΣΑΛΥΚΟΣ Γεώργιος και Ευανθία 450, ΣΑΜΑΡΤΖΗ Τριανταφυλλιά 490, ΣΑΜΟΥΡΚΑ Μαριλένα 361, ΣΑΜΠΙΑΤΑΚΟΣ Θανάσης και Ελένη 571, ΣΑΜΠΛΙΤΗΣ 34, ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗΣ Κ. 373, ΣΑΡΑΒΑΝΟΥ Μαρία 449, ΣΑΡΑΒΑΣ Δημήτριος 196, 200, 201-2-3, Δημήτριος και Ποτίτσα 417, Κωνσταντίνος και Ευγενία 403, Νικόλαος 63, Στασινός 498.
ΣΑΡΑΝΤΕΑ Αγγελική Ιωάν. 452, 561, Αγγελική Ντίν. 561, Αθηνά Ανδρ. 547, 562, Αριστέα Γιάν. 491, 561, Αριστέα Νικ. 561, Αργυρούλα Αντ. 562, Αφροδίτη Γιάν. 561, Αφροδίτη Νικ. 446, 561, Αφρούλα Θάν. 562, Βασιλική Αντ. 562, Βούλα Γεωργ. 562, Βούλα Γιάν. 561, Γεωργία Παν. 562, Ευαγγελία Νικ./Δ. 473, 562, Ευαγγελία Νικ./Θ. 562, Μάγια Ντίν. 561, Μαρία Χριστ. 562, Μελομένη Αντ. 562, Μελομένη Νικ. 369, 562, Οικογένεια 178, 218, 251, 357, Όλγα Νικ. 452, 562, Παναγιώτα-Ποτίτσα Γεωργ. 562, 572, Σταυριανή Γαλ. 561, Σταυρούλα Νικ. 561, Φωφώ Θάν. 255, 364, 562, Χρυσούλα Νικ. 561.
ΣΑΡΑΝΤΕΑΣ Ανδρέας Θάν. 210, 562, 547, Αντώνιος Νικ. 240, 257, 562, Αρσιτείδης Νικ. 561, Γαλάνης 133, 142, 148, 149, 559-60, Γεωργάκης (1830) 147, 559-60, Γεώργιος Γαλ. 151, 561-2, 572, Γεώργιος Νικ. 235, 561, Γεώργιος Παν. 562, Γιάννης Γεωργ. 258, 562, Γιάννης Νικ./Γαλ. (Σχολάρχης 1872-1928) 228, 239, 241, 329, 491, 561, Γιάννης Νικ./Γιάν. 561, Γιάννης Νικ. (1885) 247, Γιάννης Ντίν. 561, Δημήτριος 562, Θάνος Νικ. 210, 288, 364, 562, Ι. 148, Ιωάννης (1831) 559-60, Νικόλαος 446, Νικόλαος Αντ. 562, Νικόλαος-Νίκος Γαλ. 151, 228, 561, Νικόλαος Γιάν. 561, Νικόλαος Δημ. 369, 562, Νικόλαος Θάν. 562, Ντίνος Γιάν. 561, Παναγιώτης 560, Παναγιώτης Γεωργ. 562, Παναγιώτης Γιάν. 252, 258, 289, 561, Χρίστος 142, 559-60, Χρίστος Παν. 562.
ΣΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Γιάννης και Ελευθερία 540, ΣΑΡΟΓΛΟΥ Φωτεινή 525, ΣΑΡΤΑΡΑΚΗΣ Αλέξανδρος 384.
ΣΑΣΑΝΑ Αικατερίνη Αρφ. 212, 482, 564, Αφροδίτη Αρφ. 514, 564, Βασίλω Παν. 194-5, 564, 568, Δημητρούλα Σταύρ. 151, 564, Ελένη Δημ. 195, 564, Θεοδούλη Αρφ. 455, 564, Θεοδώρακαινα 564, Οικογένεια 58, 212, 215, 514-5, 571, Παναγιώτα 458.
ΣΑΣΑΝΑΣ Αρφάνης Νικ. 563-4, Γεώργιος Σταύρ. 564, Δημήτριος 151, 564, Διονύσιος Νικ. (Αρχιεπίσκοπος) 167-8, 188-9, 190, 194, 271, 563, Θεόδωρος Νικ. 563-4, Νικολάκης (1824) 133, 142, 148, 499, 563, Νικόλαος Θεοδ. 564, Παναγιώτης 140, 148, 150, 372, 563, Παναγιώτης Νικ. 193-6, 471, 563-4, Παναγιώτης Στ. 194, 564, Σταύρος 151, 195, 564.
ΣΑΣΑΡΙΑΝΟΙ 123, SAUNVAIRE J. A. 111, 112, 220.
ΣΑΦΙΟΛΕΑ Αγγελική Αθ. 452, 565, Μαρία Παν. 565, Πολυξένη Στρ. 368, 565, Ποτίτσα Παν. 565, Στέλλα Παν. 565, Χριστίνα 565.
ΣΑΦΙΟΛΕΑΣ Αθανάσιος 452, 565, Θεοχάρης 565, Θεοχάρης Στρ. 565, Παναγιώτης 565, Παναγιώτης Στρ. 565, Σταύρος Παν. 565, Σταύρος Στρ. 565, Στράτης Παν. 192, 368, 565.
ΣΒΙΝΕΑ Οικογένεια 515, ΣΓΟΥΡΟΣ Λέων 33, ΣΕΝΤΕΜΕΝΤΗΣ Κωνσταντίνος και Λευκή 235, 483.
ΣΕΡΕΜΕΤΑΚΗ Άννα Διον. 565, Αντιόπη 565, Κωνσταντίνα (Ντίνα) Θεοδ. 565, 573, Σοφία Παν. 483, 565, Τασία 565, Χαρίκλεια Θεοδ. 565.
ΣΕΡΕΜΕΤΑΚΗΣ Γεώργιος 565, Δημοσθένης Θεοδ. 565, Διονύσιος Θεοδ. 565, Θεόδωρος Γ. 565, 573, Παναγιώτης Θεοδ. 483, 565, Σπύρος Θεοδ. 565.
ΣΕΡΕΜΕΤ ΜΠΕΗΣ 75, ΣΙΔΕΡΕΑ Ζωή 515, Οικογένεια 517, ΣΙΜΙΚΛΗ Μαρία 487, ΣΙΝΑΝ ΑΓΑΣ 56, ΣΙΝΑΝΙΔΗ Μαρία 531, ΣΙΝΟΣ Αλέξανδρος και Βασιλική 511, ΣΚΑΛΤΣΗΣ Δημήτριος και Βάσω 475, ΣΚΑΝΔΑΜΗΣ Σταμάτης και Ελένη 477, ΣΚΑΡΠΑΛΕΖΟΣ Παναγιώτης 206, Γεώργιος και Αικατερίνη 455, Οικογένεια 459, Σταυρούλα 582, ΣΚΑΦΙΔΑΣ Παναγιώτης και Στασινή 527, ΣΚΙΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Διονύσιος και Ουρανία 486.

ΣΚΙΑ Αικατερίνη Δημ. 568, Αικατερίνη Λυκ. 568, Αμαλία Παν. 502, 568, Αντιγόνη Λυκ. 568, Ανθή Γεωργ. 557, 569, Αφροδίτη Δημ. 554, 569, Βασιλική Θεοδ. 564, 568, Βασιλική Λυκ. 568, Βασιλική Νικ. 566, Βενετία Λυκ. 537, Γεωργία Δημ. 454, 569, Δώρα Φιλοστρ. 568, Ελένη Δημ. 568, Ελένη Λυκ. 567, Ελένη Παν. 568, Ελευθερία Σωκρ. 539, 569, Ελπίδα Χριστ. 369, 569, Ευγενία Νιόν. 568, Ευτυχία Γεωργ. 568, Κωνσταντίνα Λυκ. 567, Κωνσταντίνα Λυκ./Ν. 568, Μαρία Ανδρ. 567, Μαρία Νικ. 568, Μαρία Παν. 568, Μαριώ Δημ. 569, Οικογένεια 58, 176, , Περσεφόνη Θεοδ. 364, 568, Περσεφόνη Σωκρ. 569, 571, Σταυρούλα Γεωργ. 568, Σταυρούλα Δημ. 366, 568, Σταυρούλα Παν. 568, Φρόσω Χριστ. 330, 481, 568, Χαρίκλεια Δημ. 568, Χαρίκλεια Λυκ. 568, Χαρίκλεια Παν. 568, Χριστοδουλίνα 150, 569.
ΣΚΙΑΣ Ανδρέας Νικ. 151, 241, 331, 566, Ανδρέας Παν. 568, Γεωργάκης Δημ. 215, 339, 513, 557, 569, Γεώργιος Θεοδ. 568, Γεώργιος Λυκ. 241, 567-8, Γεώργιος Νιόν. 568, Γεώργιος Χριστ. 568, Δημήτριος 151, Δημητράκης Γεωργ. 454, 569, Δημήτριος Θεοδ. 366, 568, Δημήτριος Λυκ. 241, 567-8, Δημήτριος Λυκ./Δ. 568, Δημήτριος Χριστοδ. 554, 569, Διονύσιος Λυκ. 568, Θεόδωρος 151, 194, 564, 566, 568, Κωνσταντίνος Δημ. 568, Κώστας Παν. 568, Λυκούργος 537, 567, Λυκούργος Γεωργ. 568, Λυκούργος Δημ. 568, Λυκούργος Θεοδ. 568, Λυκούργος Νιόν. 568, Νικόλας 151, 566, Νικόλαος Λυκ./Θ. 568, Νικόλαος Λυκ./Ν. 568, Νιόνιος Λυκ. 567-8, Παναγιώτης-Πότης Δημ./Θ. 194, 282, 502, 568, Παναγιώτης Δημ. 568, Παναγιώτης Χριστ. 568, Σωκράτης Γεωργ. 568, Σωκράτης Γεωργάκης 339, 539, 569, Σωκράτης Δημ. 210, 214, 222, 226-7, 566, 569, 571, Φιλόστρατος Δημ. 568, Χριστόδουλος (1824) 566, Χριστόδουλος 569, Χρίστος 241, 330, 481, 567-8.
ΣΚΙΤΜΟΡ Ορηλία 373, Σκλαβούνος 123, ΣΚΟΚΟΣ Γεώργιος Σωτ. 557, Ελευθερίου και Ελένη 448, Σωτήριος και Σοφία 557, Άνη Σωτ. 557, ΣΚΟΠΕΤΕΑ Θεοδώρα 358, ΣΚΟΥΛΕΚΑ Γεωργία 589, ΣΚΟΥΛΙΔΟΥ Αντιόπη 565, ΣΚΟΥΡΑ Αθανασία 517, ΣΜΥΡΝΗ Μαρία 540, ΣΟΠΑΚΗΣ Αθανάσιος και Δέσποινα 511, ΣΟΥΚΑΡΑΣ Αντώνιος και Χαρίκλεια 565, ΣΟΥΚΙΟΥΡΜΠΕΗΣ βλέπε Γεώργιος Ιωάν. Μαυρομμάλης 67, 71, 76, 104, 220, ΣΟΥΛΑΜΠΙΚΑ Σωτηρία 476, ΣΟΥΜΠΑΣΗΣ Παναγ. 239, ΣΟΥΡΕΑΣ Νικόλαος και Βάσω 459, Παναγιώτης 526, Κυριακή 255, ΣΟΥΡΛΑΣ Δημήτριος και Μαριγώ 358, ΣΠΑΝΑΚΗΣ Γεώργιος 569, Μανώλης και Πολυτίμη 529.
ΣΠΑΝΕΑ Αγαθή ή Γεωργία Γεωργ. 570-1, 579, Αικατερίνη 358, 570, Αικατερίνη Στυλ. 571, Αλίκη Γεωργ. 332, 571, Άννα Κωνστ. 571, Αρίστω Στυλ. 431, 572, Βασιλική Κωνστ. 572, Βασιλική Νικ. 513, 573, Βασιλική Παν. 571, Γεωργία ή Αγαθή Γεωργ. 570-1, 579, Γεωργίτσα Στυλ. 571, 589, Γωγούλα Κωνστ. 571, Ελένη Κωνστ. 571, Ελένη Μεν. 516, 572, Ζαχαρούλα Παν. 571, Καλλιρρόη Παν. 351, 572, Καλλιρρόη Χαραλ. 365, 572, Κοκώνα Νικ. 368, 572, Κοραλία Αντ. 571, Λιάνα-Χαρίκλεια Γεωργ. 430, 571, Μαρίτσα Δημ. 453, 572, Μπετζεχρή Στυλ. 282, 539, 571, Ντίνα-Κωνσταντίνα Γεωργ. 565, 572, Ντίνα Παν. 509, 571, Οικογένεια 58, 213, Περσεφόνη Στυλ. 569, 571, Ποτίτσα Νικ. 562, 572, Ρεβέκκα Νικ. 443, 572, Σταυρούλα Γεωργ. 521, 572, Σταυρούλα Παν. 510, 571, Σταυρούλα Στυλ. 558, 571, Στυλιανή Παν. 557, 571, Τασία Γ. 511, 571, Φρόσω Στυλ. 282, 571, Φωτούλα Ποτ. 365, 519, 572, Χαρίκλεια-Λιάνα Γεωργ. 430, 571, Χαρίκλεια Παν. 482, 571.
ΣΠΑΝΕΑΣ Αντώνης Κωνστ. 571, Γ. (εωργίος) 140, 570, Γεώργιος (Οικονόμος) 169, 570-1-2, Γεώργιος Νικ. 210, 222, 226, 236, 562, 572, 586, Γεώργιος Παν. 241, 307, 332, 571, Δημήτριος 570, 572, Διονύσιος 150, 570, Διονύσιος Νικ. 572, Κωνσταντίνος Στυλ. 235, 251, 331, 571, Μένης Χαραλ. 516, 572, Νικόλαος 364, 570, 572, Νικόλαος Γεωργ. 572, Π. (αναγιώτης) 148, 149, 570, Παναγιώτης Γεωργ. (Οικονόμος) 151, 169, 194, 212, 271, 337, 482, 510, 564, 570-1, Πότης Χαραλ. (Μπαλέας) 232, 351, 356, 519, 572, Σταύρος 150, 570, Στυλιανός Γεωργ. 151, 210, 212, 227, 558, 570-1, 589, Στυλιανός Κωνστ. 331, 571, Χαραλάμπης Δημ. 151, 365, 544, 572, Χρίστος Στυλ. 571, Χρίστος Χαραλ. 572.
ΣΠΑΝΗΣ ή ΣΠΑΝΟΣ 35, Κωνσταντίνος 569, ΣΠΑΝΟΣ ή ΙΣΠΑΝΟΣ Νικόλαος και Θεόδωρος 570, ΣΠΑΝΟΣ Μιχαήλ 569, ΣΠΑΝΟΥ Γεωργία 441.
ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗ Αικατερίνη Παν. 576, Αικατερίνη Σαρ. 575, Ανδρομάχη Σπυρ. 576, Ανθή Παν. 333, 576, Αντωνία Παν. 575, Ασπασία Γεωργ. 360, 574, Βενετία Γιάν. 575, Βενέτω Γεωργ. 575, Βέτα Γεωργ. 575, Βούλα Παν./Γ. 575, Βούλα Παν./Θ. 575, Δήμητρα Νικ. 576, Ελένη Γεωργ. 575, Ελένη Γιάν. 575, Ελένη Νικ. 576, Ελισάβετ Γιάν. 430, 576, Ευαγγελία Παν. 575, Ευγενία 352, Ευτυχία Θ. 364, 559, 574, Ζαφειρούλα Γιάν. 471, 576, Θεοφανώ Νικ. 576, Θεώνη Νικ. 576, Ιουλία Νικ. 576, Καλλιόπη Γεωργ. 431, 576, Λουίζα Σαρ. 575, Μαλαματένια Βασ. 575, Μαρία Αντ. 576, Μαρία Γ. 575, Μαρία Παν. 575, Μαρία Παντ. 576, Μαρία Σπ. 576, Μαριγώ Θεοδ. 559, 574, Μαριλένα Σαρ. 575, Μαριώ Παν. 333, 534, 575, Ματούλα Βασ. 576, Οικογένεια 155, 176, 198, 215, 540, Πηνελόπη 575, Πίτσα Παν. 575, Πολωνία Θεοδ. 574, Σταμάτης Γεωργ. 575, Σταυρούλα Γιάν. 429, 576, Τασία Παν. 575, Τούλα 575, Χαρά Βασ. 576, Χρυσούλα Γεωργ. 576, Χρυσούλα Θεοδ. 574, 588, Χρυσούλα Νικ. 576.
ΣΠΕΝΤΖΟΥΡΗΣ Αναγνώστης 573, Αντώνιος Γεώργ. 576, Βασίλειος Γεώργ. 575, Βασίλειος Κωνστ. 576, Γεωργάκης 149, 574, Γεώργιος 538, Γεώργιος Βασ. 575, Γεώργιος Γεωργ. 575, Γεώργιος Γιάν. 575,

Γεώργιος Θεοδ. 574-5, 586, Γεώργιος Νικ. 431, 576, Γεώργιος Παν./Γεωργ. 575, Γεώργιος Παν./Γιάν. 575, Γεώργιος Παν./Θ. 575, Γεώργιος Πουσ. 257, **289, 333**, 540, 576, Γιαννακός 151, 471, 574, 576, Γιάννης Γεωργ. 575, Γιάννης Παν. 575, Δημήτριος Παν./Γεωργ. 575, Δημήτριος Παν./Γιάν. 575, Ηλίας Θεοδ. 151, 574-5, Θεοδωρής Γεωργ. 151, 559, 574, 576, Θεόδωρος Γεωργ./Θ. 575, Κωνσταντίνος Παν./Γεωργ. 575, Κώστας Βασ./Γ. 576, Κώστας Βασ./Κ. 576, Κώστας Γ. 575, Κώστας Παν./Γιάν. 575, Νικόλαος Βασ. 576, Νικόλαος Γεωργ. 575-6, Νικόλαος Παν. 575, Νίκος Γεωργ./Ν. 576, Παναγιώτης Γεωργ. 575, Παναγιώτης Γιάν. 575, Παναγιώτης Θεοδ. 215, 228, 239, 250, 251, **333**, 418, 534, **574**, Παντελής Γεωργ. 576, Πουσανίας Γιαν. 151, 239, 241, 576, Σαράντος 148, 149, 182, 186, **573**, Σαράντος Παν. 575, Σπύρος Γεωργ. 576, Τζανέτος 149, 182, 184, 186, 573.

ΣΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Παναγιώτης και Ποτίτσα 523, ΣΠΗΛΙΟΣ Γεώργιος και Φρειδερίκη 502, ΣΠΗΛΙΟ-ΤΟΠΟΥΛΟΥ Αικατερίνη 588, ΣΠΥΡΕΑΣ Δημήτριος 230, Σπύρος 230, Αλεξάνδρα Γ. 445, ΣΠΥΡΟΠΟΥ-ΛΟΣ Ανδρέας και Αφροδίτη 519, ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Ανδρέας και Θεώνη 517, Γεώργιος και Λίλια 513, STACKELBERG O. 80, 386, ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ Κυριακή 544, ΣΤΑΜΑΤΕΑ Χαρίκλεια 425, ΣΤΑΜΑΤΕΛΛΟΠΟΥ-ΛΟΣ Αλέξανδρος και Ρεβέκκα 443, ΣΤΑΜΑΤΗΣ Θεόδωρος και Διαμάντω 490, ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Αν-δρέας και Άννα 452, Λεωνίδα και Άννα 352, Θανάσης και Μαρία 437, Σοφία 588, ΣΤΑΜΟΣ Νικόλαος και Ευγενία 544, ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ Αλέκος και Άννα 571, ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Αθηνά 555.

ΣΤΑΥΡΕΑ Ανθή Δ. 579, Βαρβάρα Ν. 578, Καλλιόπη Π. 578, Μαρία Π. 578, Οικογένεια 58, 179, 221, Σαπφώ Φ. 579, Σοφία Δ. 578, Σταυρούλα Ν. 579, Χρυσοθέμη Π. 578.

ΣΤΑΥΡΕΑΣ Α.Π. 149, 578, Βασίλειος Ν. 578, Δημήτριος Ν. 578, Θεόδωρος 578, Κωνσταντίνος 150, 578, Νικόλαος 152, 578, Νικόλαος Παν. 578, Παναγιώτης 148, 152, 578, Παναγιώτης Ν. 578, Πάνος Φ. 579, Πούλος 577, Τζανέτος 149, 182, 186, 577, Φώτιος Παν. 579.

ΣΤΑΥΡΙΑΝΕΑΣ Λάμπρος και Φιλάνθη 438, ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΥΛΗ Σταυρούλα 587, ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Βασιλική 459, ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Γεώργιος και Σοφία 496, Ελένη 567, Σταυρούλα 363 και Σταυρούλα 567, ΣΤΑΦΥΛΙ-ΔΟΥ Μαρία 492, ΣΤΑΧΤΕΑ Οικογένεια 494, ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΛΙ Δήμος και Νικολός 80, 84, ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥ-ΛΟΣ Γεώργιος 83, Θεόδωρος 89, Δέσποινα 483, Χίρα Γεωργιάκη 83, Οικογένεια 57, 60, 79, 89, 90, 361, 569, ΣΤΡΑΒΟΣΚΙΑΔΗΣ 453, ΣΤΡΑΤΕΑΣ Νικόλαος 151, 583, Οικογένεια 151, ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Σταυ-ρούλα 428, Οικογένεια 428.

ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ ή **ΚΑΡΑΤΖΑ** Αγαθή ή Γεωργία Πέτρ. 579, Αμαλία Πέτρ. 484, 579, Βασίλω Πέτρ. 213, 579, Βάσω Παν. 579, Γεωργία ή Αγαθή Πέτρ. 571, 579, Γεωργίτσα Παν. 351, 579, Ελπίδα Σαρ. 580, 581, Ευγενία Λεων. 433, 580, Ντίνα Παν. 341, 580, Ντίνα Πέτρ. 579, 584, Οικογένεια (Καρατζά ή Στρογγύλη) 180-7, 215, 442, 488, 495, 524, Ρουμπίνη Λεων. 222, 554, 580, Σταυριανή Γεωργ. 215, 222, 428, 579, Σταυρούλα Λεων. 222, 521, 580, Σταυρούλα Παν./Γ. 579, Σταυρούλα Παν./Κ. 579.

ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ ή **ΚΑΡΑΤΖΑΣ** Γεώργιος 149, 182-7, 222, 579, Λεωνίδα 152, 222, 433, 579-80, Παναγιώ-της 149, 151, 182-7, **579**, Παναγιώτης Πέτρ. 239, 241, 579, Πέτρος 571, 579, Σαράντος 149, 182-7, 579, Σαράντος Πέτρ. 227, 579-80-1.

ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ Ηλίας 498, Ιεζεκίηλ 568, Χαρίκλεια 568, ΣΥΓΚΕΛΑΚΗ Πηνελόπη 575, ΣΥΡΙΓΑ Κλημεντία 468.

ΣΥΡΜΑ Βασιλική Παντ. 364, 580, Γεωργία Παντ. 443, 580, Γωγούλα Αλ. 580, Κωστούλα Παντ. 580, Πο-τίτσα Αλ. 519, 580.

ΣΥΡΜΑΣ Αλέξανδρος **287, 339**, 519, **580**, Κοσμάς 580, Παναγιώτης Παντ. 580, Παντελής Αλ. 580, Πα-ντελής Κοσμ. 229, 443, 580.

ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗΣ Παναγιώτης και Τασία 511, Αύρα 448, ΣΦΟΥΡΙΔΗΣ Ξενοφών και Σταυρούλα 431, ΣΩ-ΦΡΟΝΑ Ιωάννα 455,

ΤΑΒΙΛΑ Ευσταθία 511, ΤΑΒΟΥΛΑΡΕΑΣ Κωνσταντίνος 240, Αγγελική 490, Χριστίνα 565, ΤΑΓΚΑ Ιωάννα 528, ΤΑΪΡΗΣ Γιάννης 92, ΤΑΜΠΟΥΡΕΑΣ Σταύρος 239, **341**, ΤΑΡΣΟΥΛΗ Μαρία 415, ΤΕΝΕΝΤΕ Σταυ-ρούλα 452, ΤΕΡΖΑΚΗΣ Ιωάννης και Χρυσούλα 415, ΤΖΑΝΑΚΗΣ Γ. 148, 580-1, ΤΖΑΝΑΚΗ Οικογένεια 566.

ΤΖΑΝΕ ή **ΤΖΑΝΕΑ** Ελπίδα Ιωάν. 581, Οικογένεια 566, 581.

ΤΖΑΝΕΣ ή **ΤΖΑΝΕΑΣ** Γ. 581, Θ. 581, Ιωάννης Γ. (1895) 152, 581, Πούλος 149, 182, 186, 581, Στρατής 580.

ΤΖΑΝΕΤΕΑ Όλγα 449, ΤΖΑΝΕΤΟΥΛΕΑΣ Ηλίας και Λευκή 373, ΤΖΑΝΗ Άννα 239, ΤΖΕΚΟΥ Βαρβάρα 539-40, ΤΖΕΜΟΣ Γεώργιος και Βενετία 586, ΤΖΟΛΑΚΗΣ Λάζαρος 123, ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Γεώργιος και Βάσω 494, ΤΟΓΑΤΖΗΣ ή ΝΤΟΓΑΝΤΖΗΣ 65, ΤΟΜΑΡΑΣ Λάμπρος και Αθανασία 517, Μαρία 494, ΤΟΠΑ-ΛΟΓΛΟΥ Βαρβάρα 545, ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ Παναγιώτης και Ελένη 441, ΤΟΥΦΕΞΗ Ουρανία 483, ΤΡΙΑ-ΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ Ιωάννα 452, ΤΡΙΓΑΖΗ Ιεράνα 455, ΤΡΙΓΚΑΣ Πάνος και Άννα 374, ΤΡΙΓΚΑΤΖΗΣ Γεώργιος και Άννα 365, ΤΡΟΥΠΑΚΗΣ-ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ Οικογένεια 75, 90, 465, ΤΡΟΥΠΑΚΗΣ Αντώνιος 123, Διону-

σιος βλέπε Μούρτζινος 467, Μιχαήλ 66, 74, 104, Παναγιώτης βλέπε Μούρτζινος 75, 76, 89, 465, ΤΡΟΥ-ΠΑΚΗΣ-ΜΠΑΧΛΕΜΠΙΑΣ Παναγιώτης 75, ΤΣΑΓΚΑΡΗΣ Κωνσταντίνος και Μαρία 455, Ελένη 450, ΤΣΑΚΑ-ΛΟΣ Δημήτριος και Ελένη 568, ΤΣΑΧΑΛΟΥ Βαρβάρα 578, ΤΣΑΟΥΣΕΑΣ Δημήτριος και Γωργίτσα Δημ. 445, Ελένη 485, ΤΣΑΟΥΣΕΑΣ-ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Πέτρος (Δήμαρχος Αβίας) 198, 206, 499, 521, ΤΣΑΟΥΣΗ Κατίνα 557, ΤΣΑΡΑ Ελευθερία 443, ΤΣΑΖΑΚΟΥ Γαρυφαλλιά 372, ΤΣΑΦΟΥΛΙΑ Κωνσταντίνα 567, ΤΣΕ-ΛΕΜΠΗ Εβλιγιά 50, 54, 55, 62, 235, ΤΣΕΡΝΕΤΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτριος και Αριστούλα 365, ΤΣΕΡΩΝΗΣ Γεώργιος και Αθανασία 552, ΤΣΕΦΕΡΗΣ Δημήτριος και Θάλεια 582, ΤΣΙΚΟΥΡΗΣ Δημήτριος και Γιαν-νούλα 552, ΤΣΙΛΗΣ Κωνσταντίνος και Γεωργία 441, ΤΣΙΛΙΒΗ Νίνα 363, ΤΣΙΜΟΓΙΑΝΝΗΣ Πέτρος και Γεωργίτσα 484, Καλλιρρόη 494, ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ Ελευθερία 455, ΤΣΙΜΠΙΡΑ Χρυσούλα 475, ΤΣΟΛΚΑΣ Γ. και Καλλιόπη 578, ΤΣΟΠΑΝΗΣ Στυλιανός και Διονυσία 364, ΤΣΟΥΛΑΚΟΥ Αγγελική 476, Ελένη 475, Ελένη 555, Ζωή 349, ΤΣΟΥΛΟΣ Γιάννης και Σοφία 524, ΤΣΟΥΜΠΡΗΣ Κωνσταντίνος και Αικατερίνη 452, ΤΣΟΥΧΛΟΣ Ε. 249.

ΤΥΡΕΑ Αγγελικούλα Σπ. 581, Αικατερίνη Γιάν. 455, 582, Αικατερίνη Παν. 582, Άννα Γιάν. 582, Αφροδίτη Ιωάν. 417, 582, Αφροδίτη Παν. 582, Ελένη Παν. 582, Ευαγγελία Γεωργ. 365, 582, Ευθαλία Βασ. 582, Θάλεια Π. 582, Κατίγκω 582, Κοκώνα Ιωάν. **334**, 582, 587, Μαριάννα Σπ. 582, Οικογένεια 214, 374, Παναγιώτα Παν. **337**, 458, 582, Παναγιώτα Σπ. 582, Πηνελόπη Σπ. 536, 581, Σταυρούλα Παν. 368, 582, Σταυρούλα Στυλ. 582, Στέλλα Σπ. 582.

ΤΥΡΕΑΣ Βασίλης Παν. 582, Γεώργιος Παν. 210, 365, 582, Γιάννης Παν. 241, 582, Ι.(ωάννης) 148, 581, Ιωάννης Σπ. (1886-1917) 152, 226, 417, 431, **581-2**, Μήτσος Ιωάν. 582, Παναγιώτης Βασ. 582, Παναγιώ-της Γεωργ. 582, Παναγιώτης Γιάν./Π 582, Παναγιώτης Γιαν./Σπ. 210, 221, 226, 228, 251, **334, 337**, 368, 458, 516, 535 **583**, Παναγιώτης Σπ. 582, Σπυριδών 152, 581, Σπύρος Παν. 582, Στυλιανός Γεωργ. 582, Στυλιανός Γιάν. 92, 222, 234, **334**, 444, 471, 534, **582**, Χαράλαμπος Γεωργ. 582.

ΥΕΜΕΝΙΖ Ε. 70, 118, ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ Αλέξανδρος 121, Δημήτριος 138.

ΦΑΛΑΔΟΣ Γ. και Αρτεμισία 539, ΦΑΝΑΡΑΣ 35, ΦΑΝΑΣ-ΚΑΠΕΤΑΝ 72, 583, ΦΑΡΦΑΡΑ Βέτα 575, ΦΑΣΟΣ Αθανάσιος 190, Στεκούλα 554.

ΦΕΛΟΥΚΑΝΤΖΗ Αικατερίνη Γιάν. 506, 584, Αφροδίτη Κ. 358, 583, Αφροδίτη Νικ. 583, Ελένη Νικ. 356, 583, Θεώλη Νικ. 509, 583, Καλλιρρόη 445, Κατερίνα Νικ. 491, 583, Λεύκω Σταυρ. 513, 584, Ντίνα Σταύρ. 579, 585, Παναγιώτα Σαρ. 525, 584, Σμαράγδω Γιάν. 451, 584, Σταυρούλα Κ. 445, 583.

ΦΕΛΟΥΚΑΝΤΖΗΣ Γ. **148**, Γιάννης 152, 232, 491, 506, 583-4, Ευστράτιος ή Στράτης 148, 152, 182, 186, 583, Κωνσταντίνος 583, Κωνσταντίνος Ευστρ. 583, Ν. 148, 583, Νικόλαος Ευστρ. 152, 356, 583, Σ. 583, Σαράντος (1842) Σαράντος Νικ. 215, 227, **337**, 525, **583-4**, Σταύρος Γιάν. 215, 232, 491, 513, 579, **584**.

ΦΕΛΟΥΡΑ Παναγιώτα 494, ΦΕΝΕΡΛΗ Παναγιώτα 528, ΦΕΡΑΙΟΣ Ρήγας 121, 386, ΦΕΡΕΤΟΣ Φώτιος και Παναγιώτα 552, ΦΙΚΙΡΗ Βασιλική 482, ΦΙΚΟΥΡΑ Πολυτίμη 513, Σταυρούλα 523, ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ Λουκία 448, ΦΙΛΑΝΔΡΙΑΝΟΥ Βάσω 593, Ευγενία 376, Σταυριανή 561, ΦΙΣΦΗΣ Δημήτριος και Ελπίδα 453, ΦΙ-ΛΙΠΠΟΣ Σαρβοίτς 35, ΦΛΩΡΟΣ Σ. και Τασία 235, 394, ΦΟΡΜΙΤΣΕΛΑ Ρομένα 441, ΦΟΣΚΑΡΗ Νικολό 36, 62, 219, ΦΟΥΝΤΑΡΟΥ Ευανθία 366, ΦΟΥΡΚΑ Πανωραία 459, FOURMONT (Abbe) 65, 153, ΦΡΑΓΚΙΑ-ΔΑΚΗ Σοφία 538, ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ Επίσκοπος Οιτύλου 51.

ΦΡΑΓΚΟΥΛΗ Αγγελική Νικ. 589, Αγγελικούλα Σταύρ. **314**, 483, 586, Αθανασούλα 152, Αικατερίνη-Δέσποινα Γεωργ./Χ. 369, 589, Αικατερίνη Γεωργ./Ι. 365, 588, Αικατερίνη Γεωργ./Χ. 588, Αικατερίνη Δημ. 455, 500, Αικατερίνη Ιωάν. 445, 587, Αμαλία Γιάν. 589, Αμαλία-Πούλω Πότ. 443, 589, Αμαλία Χρ. 366, 589, Αναστασία Γεωργ. 538, 589, Ανθή Γεωργ. 588, Αργυρούλα Γεωργ. 589, Αφροδίτη Αθ. 538, 585, Αφροδίτη Βασ. 455, 586, Αφροδίτη Δημ. 538, 586, Αφροδίτη Κωνστ. 523, 587, Αφροδίτη Ντίν. 586, Αφροδίτη Παν. 536, 589, Αφροδίτη Σταύρ. 586, Αφροδίτη Χρ. **338**, 588, Αφροδίτη Φιλ. 589, Βασιλική Γεωργ. 587, Βενετία Σταύρ. 586, Γεωργία Φιλ. 589, Γεωργίτσα Γεωργ. 571, 589, Δέσποινα-Αικατερίνη 371, 589, Ελένη Δημ. 590, Ελένη Φιλ. 589, Ελευθερία Βασ. 418-9, 588, Ελευθερία Γεωργ. 443, 588, Ελευθερία Ιωάν. **336**, 363, 587, Ευαγγελία Ηλ. 586, Ευαγγελία Χρ. 588, Έλζα Ιωάν. 589, Θεοδότη Κωνστ. 587, Ιωάννα Χρ. 586, Κλειώ Σταύρ. 588, 592, Κλυταιμνήστρα Σταύρ. **282**, 511, 586, Κοκώνα Γιάν. 589, Κοκώνα-Κοκώ Ευθ. 588, Κοκώνα Ντίν. 554, 586, Κοκώνα Χριστόδ. **334, 337**, 582, 587, Κωνσταντίνα Βασ. 586, Μαρία Γεωργ./Ι. **282**, 588, Μαρία Παπά-Γιώργη 371, 586, Μαρία Παν.-Τάκη 452, 586, Μαρία Στελ. 587, Μαριώ Δημ. 483, 589, Μάρω Βασ. 586, Οικογένεια 176, 198, 213, 215, 530, **585**, Ρεγγί-να Ιωάν. 588, Ροδόμη Σταύρ. 523, 586, Σεβαστή Παν. 589, Σμαράγδω Χρ. 365, 589, Σοφία-Φούλα Βασ. 589, Σοφία Παν. 588, Σταυρούλα Αθ. 588, Σταυρούλα Δημ. 365, 589, Σταυρούλα-Βώβα Ευθ. 588, Σταυ-ρούλα Κωνστ. 557, 587, Σταυρούλα Παν. 589, Σταυρούλα Στελ. 587, Σταυρούλα Χριστ. **337**, 365, 587, Τασία Σπ. 593, Φρόσω Γεωργ. 586, Χρύσα Βασ. 588, Χρυσούλα Γεωργ. 574, 588, Χρυσούλα Νικ. 430, 589.

ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ Αθανάσιος Γιάν. 585, Βασίλης Γεωργ./Χρ. (Βουρλιωτέας) 152, 214, 225, 226, 227, 455, 586, Βασίλειος Γεωργ./Ι. (Συνταγματάρχης) 213, 226, 240, 251, 257, 335, 337, 418-9, 588, Βασίλειος Σταυρ. 586, Βασίλειος Στέλ. 587, Βασίλειος Χριστ. 586, Γαβριήλ Μητροπολίτης 122, 130, 148-9, 174-7, 182, 186, 237, 468, 499, 584, Γεώργιος Αθ. 585, Γεώργιος Βασ./Γ. (Μαύρος) 586, Γεώργιος Βασ./Γ. 152, 179, 194, 221, 577, 589, Γεώργιος Γιάν. (Παπάς) 169, 371, 519, 586, Γεώργιος Ευθ. 589, Γεώργιος Ιωάν. 574, 587-8, Γεώργιος Κωνστ. 584, Γεώργιος Νικ. 589, Γεώργιος Πότη 538, 589, Γεώργιος Στυλ. 587, Γεώργιος Χριστόδ. (1849) 369, 587, 589, Γεώργιος Χριστόδ. (1892) 241, 338, 587-8, Γιαννάκης Κ. 149, 182, 186, 584-5, Γιάννης Πανάγ. 257, 589, Γιάννης Πότ. 589, Γιάννης Χριστόδ. 241, 337, 338, 587-8, Δημήτριος 152, 212, 433, 483-4, 590, Δημήτριος Γεωργ. 538, 586, Διονύσιος Γιάν. 589, Ευάγγελος Φιλ. 589, Ευθύμιος Χριστόδ. 210, 228, 235, 334, 339, 588, 592, Ευτύχιος Νικ. 589, Ηλίας Χρ. 586, Ιωάννης Βασ. 210, 589, Ιωάννης Χριστόδ. (Οικονόμος) 151-2, 169, 213, 237, 445, 571, 587, Κωνσταντίνος 584, Κωνσταντίνος Χριστόδ. 152, 587, Κωνσταντίνος Χριστόδ. (Δικηγόρος) 241, 337, 587-8, Κώστας Γεωργ. 589, Κώστας Νικ. 589, Ν. 148, 151, 584, Νικόλαος 152, 590, Νικολής Δημ. 590, Νίκος Πότ. 233, 282, 372, 430, 589, Ντίνος Δημ. (Μαστορέας) 210, 213, 339, 554, 586, Παναγιώτης Γεωργ. 589, Παναγιώτης Γιάν. 589, Παναγιώτης Δημ. 590, Παναγιώτης Νικ. 589, Παναγιώτης-Τάκης Σταύρ. 452, 586, Παναγιώτης Φιλ. 589, Πανάγος Γεωργ. 152, 213, 227, 536, 589, Πάνος Χριστόδ. 241, 338, 599, Πάρης Γεωργ. 589, Πότης Ιωάν. 213, 443, 587, 589, Σπύρος Γεωργ. 589, Σπύρος Πότ. 258, 589, Σπύρος Σταύρ. 586, Σταύρος Βασ. 210, 212, 213, 222, 226-7-8, 339, 483, 573, 586, Σταύρος Γεωργ. 575, 586, Στέλιος Βασ. 241, 586-7, Στυλιανός Στέλ. 587, Φίλιππος Παν. 209, 589, Χ. 584, Χριστόδουλος Γεωργ. 588, Χριστόδουλος Ιωάν. 152, 210, 213, 222, 226, 337, 239, 334, 337, 374, 534, 582, 587, Χριστόδουλος Κωνστ. 141, 147-8-9, 182, 185-6, 584, 587, Χρίστος Βασ. 241, 586, Χρίστος Γεωργ. 589, Χρίστος Πότ. 365, 589.

ΦΡΑΝΤΖΗΣ Αμβρόσιος 90, 123, 161, 499, Γεώργιος 39, 44, ΦΡΑΣΑΚΗΣ Ηλίας 62, ΦΩΚΑ Ελένη 575, ΦΩΚΑΣ-ΚΑΒΑΛΙΕΡΑΚΗΣ Αντώνιος 98, 382, Οικογένεια 79, 90, ΦΩΤΕΙΝΑΚΗ Γεωργία 443, Μαρία 377, ΦΩΤΕΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτριος και Σοφία 455, ΦΩΤΙΑ Ελένη 538, ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Παναγιώτης και Βασιλική 373, ΧΑΪΔΕΜΕΝΟΣ Γιάννης και Ναυσικά 459, Αικατερίνη 537, ΧΑΛΑΡΗ Ελένη 482, ΧΑΛΚΙΔΗ Γαρυφαλλιά 592, ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ Λαόνικος 43, ΧΑΜΑΡΕΤΟΣ Ιωάννης και Λέων 34.

ΧΑΝΔΡΙΝΟΣ Γιάννης Δ. 494, 591, Δημητράκης Λ. 590, Λάμπρος Δ. 363, 590, Χρίστος Λ. 492, 590.

ΧΑΝΔΡΙΝΟΥ Ειρήνη Γ. 494, 591, Ελένη Λ. 523, 590, Ιφιγένεια-Βγενιά Λ. 363, 590, Σταυρούλα Χ. 492, 589.

ΧΑΝΙΩΤΑΚΗ Καλλιόπη 454, ΧΑΝΤΖΕΡΛΗΣ Αλέξανδρος 157, ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ Μιχαήλ και Μαριγούλα 512, ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Σωτήριος 158, ΧΑΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ Ελένη 517, ΧΑΣΑΝΑΚΟΣ Κωνσταντίνος και Γεωργίτσα 496, ΧΑΤΖΗΣΤΑΥΡΟΥ Χρυσούλα 561, ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Αλέξανδρος και Αριστέα 452, ΧΑΧΑΜΗΣ Παύλος και Παναγιώτα 490, ΧΕΙΛΑΣ Καλόγερος 206, Παναγιώτης και Παναγιωτίτσα 485, Παναγιώτης και Σοφία 452, Τζανέτος και Σταυρούλα 494, Ελένη 356, Μαρία 562, Ποτίτσα 419, ΧΕΛΙΩΤΗ Κοραλία 494, ΧΙΟΥΜΗ Ελένη 492, ΧΛΩΡΑΚΙΩΤΗΣ Κωνσταντίνος και Θεοδώρα 510, ΧΟΡΜΟΒΑ Ελένη 424, ΧΟΥΣΙΟΥ Οικογένεια 592, ΧΟΧΟΛΗ Αναστασία 436, ΧΡΙΣΤΑΚΟΣ Μιχαήλ και Αικατερίνη 441.

ΧΡΙΣΤΕΑ Αγγέλω Ν. 491, 591, Αδαμαντία Γ. 592, Αθανασία Δ. 592, Αλίκη Μιλτ. 592, Αμαλία Ν. 592, Άννα Π. 452, Αρετή Αρ. 591, Βασιλική Νικ. 366, 591, Γεωργία Αρ. 494, 591, Ελένη Χρ. 591, Ευγενία Σπ. 592, Ευγενία Χρ. 372, 591, Ευθυμία Π. 524, 591, Θεοδώρα Π. 591, Κλειώ Γ. 588, 592, Μαρία Μιλτ. 592, Μελαχροινή 507, Ναυσικά Μιλτ. 591-22, Οικογένεια (Λεύκτρου) 91, 459, (Μικρής Μαντινείας) 218, Ουρανία Αρ. 368, 591, Ουρανία Π. 591, Ουρανία Χρ. 591, Πηνελόπη Ν. 591, Σοφία Σπ. 592, Σταυρούλα Γ. 592, Σταυρούλα Δ. 483, 592, Σταυρούλα Μ. 592, Σωτηρία Π. 592, Χρυσούλα Σπ. 591.

ΧΡΙΣΤΕΑΣ Καπετάνιος Λεύκτρου 73, 83, 84, Δάσκαλος (ίσως Νικόλαος) 239, Αγγελής ή Αγησίλαος 151, 351, 591, Αριστείδης Ν. 368, 591, Αριστείδης Π. 591, Αριστείδης Χ. 591, Γεώργιος Γρ. 592, Γεώργιος Σπ. 592, Γιάννης 149, 591, Γρηγόρης 592, Δημήτρης 592, Κωνσταντίνος 592, Κωνσταντίνος Κ. 592, Μιλτιάδης Γ. 592, Μιλτιάδης Σπ. 591, Νικόλαος (Καπετάνιος Λεύκτρου) 123, 140, Νικόλαος (Δάσκαλος) 366, Νικόλαος Χρ. 591, Νικολής Σπ. 592, Παναγιώτης 66, Παναγιώτης Γ. 592, Πότης Αρ. 524, 591, Πότης Μιλτ. 591, Ραφαήλ Σπ. 591, Σπύρος Γεωργ. 592, Σπύρος Π. 591, Φίλιππος Γρ. 592, Φώτης Ν. 592, Χριστόδουλος (Λεύκτρου) 75-6, 97, Χρίστος Αρ. 372, 591, Χρίστος Νικ. 591.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗΣ Αθανασούλης 380, 410, 411, Γεωργάκης, Παναγιωτάκης, Χριστόδουλος βλέπε Καπετανάκης 380, 389, ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΑΝΟΙ ή ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΔΕΣ 380, ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Αντώνιος και Αικατερίνη 450, Ιωάννης και Στέλλα 476, ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Αικατερίνη 529, Λένα 361, Χαρίκλεια 373, ΧΡΙΣΤΟΥ Λυκούργος και Ουρανία 591, ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ Αναστάσιος, Πέτρος και Πάτρα 415, ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας βλέπε Παγώνης 155-62, ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ Ιερομόναχος 168, 174, ΧΡΥΣΟΣΠΑΘΗΣ Ηλίας 123.

ΨΑΛΤΗ Θεώνη 516, Μαρία 531, ΨΑΛΤΗΡΑΣ Νικ. 396, ΨΑΛΤΗΣ Μπένης και Σταθούλα 61-2-3, 219.

ΨΑΡΡΕΑ Αικατερίνη Γ. 487, 593, Αικατερίνη Κ. 555, Βάσω Γ. 593, Βούλα Γεωργ. 489, 593, Βούλα Παν. 593, Γαλάνω Δ. 593, Γαρυφαλλιά Γ. 592, Ελένη 545, Ελένη Στρ. 592, Καλλιρρόη Γ. 337, 553, 593, Καλλιρρόη Π. 593, Μαρίτσα Στρ. 592, Μαριώ Παν. 436, 593, Παναγιώτα Δ. 593, Οικογένεια Ψαρρέα (Μικρή Μαντινεία) 218, Ψαρρέα (Μεγάλη Μαντινεία) 217, Παλωνία 574, Ρόη Δημ. 449, 593, Σταυρούλα Γ. 593, Σταυρούλα Γ. (Χούσιου) 495, Σταυρούλα Δ. 593, Σταυρούλα Π. 490, Σταυρούλα Σωτ. 472, 593 Τασία 594, Χαρίκλεια 550, Χριστίνα Δ. 593.

ΨΑΡΡΕΑΣ Αθανάσιος Γ. 593, Γ. 206, Γεώργιος (Χούσιος) 495, Γεώργιος Δ. 258, 593, Γεώργιος Ι. 593, Γεώργιος Π. 593, Γεώργιος Στρ. 152, 592, Δημήτριος Γ. 593, Δημήτριος Ι. 593, Ευστάθιος Π. 593, Ηλίας Γ. 593, Ιωάννης (Μεγάλη Μαντινεία) 574, Ιωάννης (Μικρή Μαντινεία) 593, Κούλης Δημ. 593, Κωνσταντίνος 555, Κωνσταντίνος Γ. 593, Λυκούργος Π. 593, Ν. 148, Παναγιώτης Γ. 212, 436, 593, Παναγιώτης Ι. 593, Σπ. (1846) 206, Στράτης Γ. 152, 592, Στρατήγη-Ευστράτιος 592, Σωτήριος Π. 472, 593.

ΨΥΛΙΑΚΟΣ Παύλος και Χρυσούλα 545, ΨΥΛΛΑΣ Γεώργιος 140, 145, Δέσποινα 511, ΨΥΧΑΡΗΣ Θεοχάρης και Βασιλική 517,

ΨΥΧΟΓΙΑΝΝΗΣ Γιάννης 594, Ιωάννης 142, 594, Χριστόδουλος 594.

ΨΩΝΗ Γεωργία 517, ΨΩΡΟΜΥΤΗΣ Γεώργιος και Βάσω 579, Γεώργιος και Χρυσούλα 210, 529, Βασιλική 350, Μαρία Στασ. 490, Σταυρούλα Π. 453, Στεκούλα 439, Τασία Π. 490.